

ଦୀପାବଳୀ

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ ૭]

એપ્રિલ-૧૯૬૮

[અંક ૧]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૧	ચંપલ હાથમા લીધા પાણી	
૨	પરિવર્તન	‘આશુતોષ’
૬	જીવન મૃત્યુના ઉદ્ધિમ થન	જયમર્થે પરમાર
૮	બોધામૃત	પ્રકાશ ગજજી
૧૧	હૈમેથી કેમ તરછોડાય ?	ગમડુ બડિયા રા
૧૩	કવિતા જીવી ગયો કવિ માથ	કે કાશ્મીરા દવે
૧૪	મામૂલી વાત	પ્રેમેન્દ્ર શાહ
૧૭	ચોગરાજ અજાપાજ	ગિન્દુ મિશ્રા
૧૮	મહાભારતની નજી મહાન વિભૂતિ	કનોયાલાલ ન વાઘાણી
૨૧	ચિંતા શા માટે	કો રામનારાયણ ‘મહે દ્ર’
૨૨	અદ્વાનુ બા	કાલિદાસ મહારાજ
૨૬	પેટના સોળાને ખાતર	‘ખોડિદાસ બા પરમાર
૨૮	સૌરાષ્ટ્રના શ્રમજી	દેવેન્દ્રકુમાર કા પડિન
૩૨	અવસોકન	ગિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માતની બારમી નાણીએ અંક પ્રતિજ્ઞ થાય છે

ઈન્દ્રની સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી માર્ગ લખને જમાવવું અંક શિલિકમાં હશે તો માફવાશે

ગમ તે મુશિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે

આ મતિકા પ્રતિજ્ઞ થના વિવાગ જ ત લખમના છે સંપાદક ત વિનારમા મમન છ જ તેમ માનવું નહિ

[લખકોને]

વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સરકૂનિ કથા શિલિકુ ન્ન શાલિન વિષયક લખાવા લેવામા આવ છે

લખાર માફ મૌલિક તા નું ૧૧૨ અવી અપમા રહે છે કાગળની અંક બાજુ સાલીથી લખવું

લવાજમ

લશમાં [વસ્તુ] ૮ રૂપિયા
૫૦૦ લશમાં સોળા શિલિક

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨-રામકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

પ્રકાશક મુ ક માલિક ધીરન ગાધી સંપાદક નવીન ગાધી ૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન સુરેષ મુદ્રિકા રઈસકાસ રાજકોટ

ગ્રાહક બંધુઓને

માર્ચ ૧૯૬૮ના અંક સાથે ઘણા ખરા ગ્રાહકોનું લવાજમ પૂરું થયું છે. જેઓનું લવાજમ પૂરું થયું છે તેઓને અલગ પત્ર લખી જલ્દી પણ કરવામાં આવી છે. અમારી વિનંતીને ધ્યાનમાં લઈ ઘણા મિત્રોએ લવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલી પણ આપ્યું છે. કેટલાક મિત્રોનું લવાજમ હજી સુધી મળ્યું નથી પણ તેઓ ગ્રાહક થઈ જશે એમ સમજી નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક મોકલીએ છીએ. એપ્રિલની આખર સુધીમાં મનીઓર્ડરથી લવાજમના રૂપિયા આઠ મોકલી આપે એવી વિનંતી છે.

વ્યવસ્થાની સરળતા ખાતર મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવાનું રાખ્યો. મે મહિનાની ૬મ તારીખ સુધીમાં આપના તરફથી 'કેશો જવાબ નહીં આવે તો આપને વી. પી. થી અંક મોકલશું' જે સ્વીકારી લેવા વિનંતી છે.

આશા રાખીએ છીએ આપ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહી પૂરો સહકાર આપશો.

—પંપાદક

વાર્ષિક લવાજમ : રૂપિયા આઠ

‘વૈષ્ણવજન’ કાર્યાલય

૨, રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

Unfinished Symphony

And an unusual one too! Cling-clang fizz clon-clop tang r-r-r
rum tickety tackety Where towers and top brass mingle with c
ductors and chemicals and tubes and reels in rubber go! and
hand *Pravara!*

It is part of Kaman's concerted effort to help build a vigorous Indian
industry. Mature work too for Kaman's have been at it for over two
decades with admirable dedication at an unflagging pace.

But the work will never be quite over. There are newer deas a
brimming new themes new schemes throbbing ampules maza-
wonderful techniques. And weaving through it all a rich bold streak—
Kaman's quality.

SYMBOL OF INDUSTRIAL VITALITY

KAMAN'S (EUROPE) ENGINEERING CORPORATION LTD.

KAMAN'S METALS & ALLOYS LIMITED

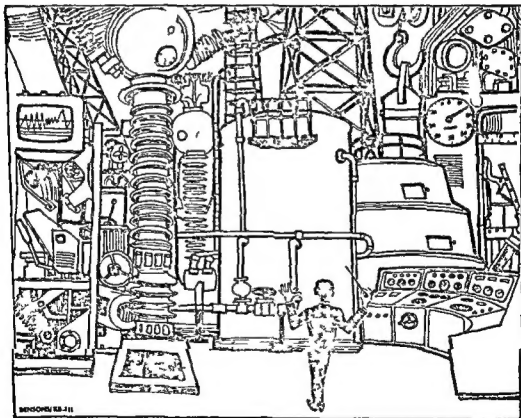
KAMAN'S METAL OXIDES PRIVATE LTD.

KAMAN'S TUBES PRIVATE LIMITED

JAIPUR METALS & ELECTRICALS LIMITED

INDIAN RUBBER REGENERATING COMPANY LIMITED

Kaman's Chambers, Nicol Road, Bombay 1 BR.

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લી.

(રજિસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, લવન,
ટેમરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

સ્થાપના : ૧૯૫૧

સભ્ય સંખ્યા : ૫,૬૪,૫૮૨

	રૂ. કરોડમાં
[૧] અધિકૃત અને બહાર પાડવામાં આવેલ ચેર ભંડોળ	૫.૦૦
[૨] ભરપાઈ ચેર ભંડોળ	૪.૪૧
[૩] રીઝર્વ ફંડ અને અન્ય ભંડોળ	૦.૮૨
[૪] પ્રિન્સિપલ દ્વારા ઉભું કરવામાં આવેલ ફંડ	૫૧.૬૭

આ સંસ્થાએ અત્યાર સુધીમાં ૨૧૮૭ ટ્રેક્ટર ૯૨,૮૧૦ એન્જન તથા મોટર ૫૫૫
૧,૨૪,૮૮૮ કુવા માટે તથા અન્ય યેનુઓ માટે મળી કુલ રૂ. ૬૪ કરોડ અને ૪૩ લાખનું ધીરાણ
કરેલ છે.

આથી રાષ્ટ્રનાં ઘરેલ ઉત્પાદનમાં તથા આર્થિક વિકાસ સાધવામાં આ બેન્કે શક્ય તેવો મદદ
દાનો આપેલ છે.

વિગત માટે બેન્કની શાખાઓનો સંપર્ક સાધો.

મગનભાઈ રૂ. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હ. હ. ત્રિવેદી
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર
આઈ. એ. એસ. રીઝર્વડ

ઉદયભાણુસિંહજી
મુવરાજ સાહેબ
ઓફ ચોરનદગ, પ્રમુખ

દેના બેંક

સ્થાપના ૧૮૭૮

સેવાના

ત્રણ

દાયકા

સત્તાવાર થાપણ	૩૧. બે કરોડ
ભરાયેલી અને પગાર થયેલી	૩૧. એક કરોડ ને પચાસ લાખ
ફ્રે-રિઝર્વ ફંડ	૩૧. એક કરોડ ને પચાસ લાખ
કુલ ડિપોઝિટ	૩૧. એક અબજ
વર્કિંગ ફંડ	૩૧. એક અબજ ને દસ કરોડ
ખાતાઓની સંખ્યા	પાંચ લાખ
ઓફિસો	એકસો છ્યાસી
સેફ ડિપોઝિટ વોટર	પચાસ

દેના બેંક
સામાજિક સેવા સંસ્થા

દેના બેંક લિમિટેડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકરણ નાનક બિલ્ડિંગ
૧૭ લેબિયન સ્ટ્રીટ ગોટ મુંબઈ ૧

પ્રવીણચંદ વ ગાધી,
ચેરમેન

૧૩ રાજ્યોમાં ૧૮૬ શાખાઓ દ્વારા દેશની સેવા બજાવે છે.

વૈષ્ણવજ્ઞાન

‘ચંપલ હાથમાં લીધાં પણ-’

૧૯૩૪માં બાપુ ઠક્કરબાપાને લઈ હરિજન-યાત્રાએ નીકળેલા. રેલવે અને મોટર દ્વારા જ પ્રવાસ આરંભેલો. પાછળથી એક દિવસ વહેલી સવારે એવી ઈશ્વરી પ્રેરણા થઈ કે પગપાળા જ પ્રવાસ કરવો જોઈએ. તીવ્ર મંથન થયું. અંતે પગે ચાલીને જ પ્રવાસ કરવાનું નક્કી કર્યું.

પ્રાર્થના પછી બાપુએ સાથીઓને જોલાવીને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો : ‘હું તો રેલવે-મોટરથી ત્રાસી ગયો છું. શહેરના લોકોના ‘મહાત્મા ગાંધીજી કી જય’ના પોકારોથી મારા કાન બહેરા થઈ ગયા છે. હવે મારાથી એ સહન થઈ શકતું નથી. હરિજન પ્રવાસનું મેં તત્ત્વ લીધું છે, તે તો પૂરું કરવાનું છે જ; પણ તે પહેલાના સમયમાં યાત્રાળુઓ પગપાળા યાત્રાએ જતા એ રીતે જ હવે પૂરું કરીશ.’

આથીદારો અને સ્થાનિક કાર્યકર્તાઓને લાગ્યું કે પગપાળા પ્રવાસથી બાપુને ઘણો શ્રમ પડવા ઉપરાંત ઘણી મુશ્કેલી પડશે. એટલે સૌએ રેલવે મોટર સિવાય બીજી રીતે જોણી મુશ્કેલીથી પ્રવાસ કરી શકાય એવા વચલા માર્ગો સૂચવ્યા. પણ બાપુએ ના પાડતાં કહ્યું :

‘આવા સમાધાનથી રાજ થવાનું ન હોય, માટે તો આખો લાડવો જોઈએ.’

કોઈ કંઈ જવાબ આપી શક્યું નહીં.

સ્થાનિક કાર્યકરોએ કહ્યું : ‘આધ્યાત્મિક મૂલ્યોમાં અમે ન સમજીએ. પગપાળા પ્રવાસમાં આપને ધાર્મિકતા લાગતી હોય તો

હાલે તેમ કરો. અમે તો આપના દોર્યા દોરાછયું.’

બસ, બીજા દિવસથી જ પગપાળા યાત્રા શરૂ થઈ. રોજ આઠ માઈલની મુસાફરી બે કંટકે સવાર-સાંજ મળી કરવાનું નક્કી થયું.

બિચારા ઠક્કરબાપાને તો પહેલે જ દિવસે ચંપલના ઘસારાથી પગમાં ફાટલા ઊઠ્યા.

બાપુને અસલની ડોશીઓ જેવું ધરવેડું ઘણું આવડે. સાંજના પ્રવાસ પછી તરત બાપાને પાસે બેસાડી ગરમ પાણીથી એમના પગ ઝારવાનું શરૂ કર્યું. પાણી રેડતા જ્યારે અંતે પોતાના અતુલ્ય કહેતા જાય : ‘ભુઓ, ફાટલા ફોડ્યો નહીં, બોચર લડાઈમાં મને પણ આમ જ પગે ફાટલા ઊઠ્યા હતા.’

પાંચેક મિનિટ પછી ગરમ પાણીમાં થોડું મીઠું નાખી એ પાણીથી ફરી પગ ઝારવાનું ચાકુ રાખ્યું, અને છેલ્લે ઘીથી માલિશ કર્યું.

બીજે દિવસે ઠક્કરબાપાને પગે ઠીક હતું, છતાં બાપુએ એમને માટે ગાડાની સગવડ કરી યાત્રા ચાકુ જ રાખી. પહેલે દિવસે સંધ નાનો હતો પણ બીજે દિવસે વધતો જ ગયો. ગામડાના લોકો બાપુનાં દર્શન કરવા ટોળાબંધ રસ્તામાં ઊંડા જ હોય.

બાપુ ગૌને કહેતા : ‘હિંદુધર્મ જીવવાનો હશે તો અરુદ્રશ્વતાએ મરણ જ જોઈશે.’

ચાલતાં ચાલતાં બાપુના પગે પણ ફાટલા પડ્યા. ચંપલ હાથમાં લીધાં પણ હરિજનયાત્રા ન જ છોડી.

આવા અડગ નિશ્ચયી હતા આપણા બાપુ.

હાલિકાતસવ

પ્રતિ વર્ષે જાનવાતા દોળાના તહેવારને નવી દિપ્તિ, હેતુ અને સંસ્કાર આપવાની જરૂર છે. બધાં જ પર્વોનું નવેસર મૂલ્યાંકન જરૂરી બન્યું છે કેમકે સૌકિના હૃદય સુધી પહોંચ્યા માટે ખર્ચ વિનાનો કોઈ અને અસરકારક ઈલાજ આ એક જ છે. તહેવારની પાછળ માનસઘાત કામ કરે છે, અને ભાવના પણ. દોળામાં આજે માનસશક્તિનો અને બળનબંધનો જે વ્યય થાય છે તે ખીનજરૂરી છે. રાષ્ટ્રીય ધોરણે આવો વ્યય ઉલ્લેખ્ય છે. પોસાય નહિ. ગામેગામ, મહેલો - ચોર - અને મેરીએ તાપણાએ પ્રગટાવીને આસુરી જળ હથેર વિશ્વવૃક્ષ પ્રદર્શન કરવા કરતાં સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ લોકરૂચિને વાળી થકાય છે. રૂંદાઓ અથવા મૃત્યુનાટિકાઓ રમી કરી લોકરંજન થઈ શકે; સંઝીત અને કાવ્યની મહેશીલા પણ થઈ શકે; સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓમાં ગામો વચ્ચે, છૂલ્લા વચ્ચે, અથવા સંસ્થાઓ વચ્ચે ઈનામી સ્પર્ધા પણ હોઈ શકે; રમતગમતને પણ સ્થાન આપી થકાય. આ બધું કરવા માટે સરકાર સુધી રાહ જોવાની જરૂર નથી. વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓ ધણું કરી શકે છે. સર્જન સમાજમાં ઉલ્લેખ્ય અસમ્ભવને સ્થાન નથી. શિવરાત્રિ, રામનવમી, જન્માષ્ટમી જેવા તહેવારોએ લોકકરપના જૂનાકાળની પ્રેરણા ઝીલવા ઉત્સુક હોય છે અને તેને પોણે એવી કોઈ સંસ્કારમૂલક પ્રવૃત્તિ લોકમોજ્ય બનવાની જ. દોળા પણ આવોજ એક તહેવાર છે પણ તેને કેમ ગૌરવ આપવું તે કેટલેક સમજાવ નહીં કરી શકે છે. આજે પ્રચારના સાધનોની દાસ નથી. અનિર્ણયિત જીવનની પ્રજ્વળાય છે, અને વાણી વગાય છે.

ધૌવનને આહવાન

દેજથી થોડા સુધીનો ખભાતનો અપ્પાત તરીને નાથુબાઈ પહાડોએ મિહિર સેનની પ્રખ્યાલિકા

ગુજરાતમાં જાળવી છે. આમ-તો આ બન્ને બંદરો વચ્ચેનું મીધું અંતર ૧૯ મીઈલ નેટવું લગભગ ગણાય પરંતુ તેમની મોલ્દાઓ અને દરિયાઈ પ્રવાદોની અગ્રણતા કારણે તરેવાઓને ફેરમા ૩૦ માઈલ નેટલો પંચ કાપવો પડેલો. દરિયામાં એકવાર ઝંપલાવ્યા પછી શું અકદષ્ય મુશીબતો આવી પડે છે તેનો ખ્યાલ આ સાદસ-સાંધી દીક પ્રમાણમાં મળી રહે છે. કંઈ બરતી અને ફુર્મ દરિયાઈ વહેણોને કારણે ખંભાતનો અખાત તરવામાં જોખમ છે તેમજ શાઈ જેવી મનુષ્યમથી માછલીઓના ભય રહેલો છે તે જુનને માન્યતાઓને નાથુબાઈએ દાદ ન આપી અને ગુજરાતના મુલાનેને સાદસાલિમુખ કરવા ઉત્તરવળ કાપલો બેસાડ્યો. વધુ મુલાનોએ આવા અનેક સાદસો બેડવા જોઈએ.

રે માનવી, તારી શોભા ?

જૂનાગઢના સકરખાગયાથી સિંદ્ધજી શોભા નાસી છટી. બહાર નીકળ્યા પછી તેણે એકાદ બકરાને ડાકેટ વીધું પણ માનવી તરફ તો અનુકંપા જ રાખી. જુલકાઓને રમવા દીધા; રાહદારીઓને અવગેધ્યા નહિ; ક્રાંધને હેરાન કર્યા નહિ, અચાનક પ્રાપ્ત થયેલી મેથિરી મુક્તિના આનંદમાં પણ શોભાએ માનસિક સમતુલા જાળવી રાખી. તેનું કાઈ કૃત્ય એટલું ન હતું કે તેને દાર મારવી પડે, તેને પકડવાની કાઈ તરફીળ માનવીને સ્ત્રી નહિ; એટલે ગોળી વાગ્યા પછી પણ શોભાએ કાઈ ઉત્પાન કર્યો નહિ પણ આશ્રક જની શીતલ એકસનામાં છેલ્લા આસ ધૂંલ્યા. શોભાની અને માનવીની આચારસંહિતાને સરખાવવામાં આવે તો માનવીની આબરૂને બધી લાગે તેવું વિશ્લેષ છે. શોભાને બંદકથી માર્યા પછી, તેના મૂળહિતને આગળ રાખી, ફેરતા ખેંચાવવાથી અને તસ્વીસ અખપારમાં છપાવવાથી, માનવી વામણો બનીને વરાટ બનતો હશે ? શોભાએ ધણું

હોત તો ફટલાને પૂરા કર્યા હોત? મુક્તિકાળે ફાર્સીને માંચડ, ચડનાર પાંચ કમનસીબ ઠપસીઓ માટે જગત આંસુ સારે છે પણ મુક્તિને ખાતર પ્રાણની ખાજ બેસી જતાર શોભા માટે આંસુનું એક ટીપું વિરલ છે? શોભાનો આત્મા જે સવાલ પૂછે છે તે આ છે-આમાં કાની શોભા?

મેરેશિયસ

૭૨૦ ચો. મા. વિસ્તાર; આઠ લાખની વસતિ-અમદાવાદથી પણ ઓછી; અભૂતપૂર્વ નૈસર્ગિક વ.શ્રી; ચોતરફ સમુદ્રનાં ખારાં પાણી પરંતુ ટાપુ ઉપર તો ખાંડનો જ દરિયો! વસતિનો અર્ધાંથી વધુ ભાગ ભારતીય અને બાકા બોજપુરી હિંદી; અન્ય વસાહતીઓમાં ફ્રેન્ચ, ચીનાઓ, મુસલમાનો અને આફ્રિકનો. દુનિયામાં બીજે કયાંય જોવા નહીં મળતું 'ડાડો' પક્ષીનું જન્મસ્થળ. હિંદી મહાસાગરના નાનકડા ટાપુ મેરેશિયસમાં ખારમી માથે આઝાદીની ઉંચા પ્રગટી છે. આ ટાપુના વિકાસમાં અને શેરડીની વાવેતરમાં ભારતથી આવેલા લોકોનો હિસ્સો ધણો મોટો છે. પણ તેની આવૃત્તી કાલ ક્ષવી હશે? કેનિયા અને મુગાન્ગામાંથી એશિયનોને હાંકી કાઢવા ત્યાંનું આઝાદતંત્ર ઉત્સુક બન્યું છે તેનું પુનરાવર્તન અહીં ન થાય તે માટે, ભારતે આજ સુધીના ધનિષ્ઠ સંબંધો ટકાવી રાખવા વિચારણા કરવી પડશે. ભારતની વગેરે નાબૂદ કરવા ત્યાં અનેક પરિબલો કામ કરી રહ્યા છે. આ ટાપુને ખાલ સામગ્રી અને બીજી ધણી વસ્તુઓની જરૂર છે; નવા ઉદ્યોગો સ્થાપવાની પણ જરૂર છે. ત્યાં પગ ટકાવી રાખવા માટે કંપનનાની પણ જરૂર પડશે, કેમકે ઠરીફાની સ્થિતિ નથી.

સ્ટેનલેસ ગોલ્ડ

સ્ટેનલેસ સ્ટીલનો મહિમા આજે એટલો વધી ગયો છે કે રૂપાને કોઈ વાદ કરતું નથી કાંસુ, તાંબુ અને પિત્તળ જાણે કે પ્રદર્શનની વસ્તુ બની ગઈ હોય તેમ સૌ કોઈ સ્ટેનલેસ સ્ટીલને જ પર્વદ કરે છે. સોનાએ ઠરે-ઉપારો લીધો છે. પ્રશ્નમાં સોનાની ધૂમ ખરીદીએ મોટો કોષડો જોતો કર્યો છે

અને સોનામાં બે લાવની નીતિ અમેરિકાએ સૂચવી છે. શા માટે સ્ટેનલેસ ગોલ્ડ કોષ્ટ શોધતું નથી? સ્ટીલ જે બની શકે તો ગોલ્ડ ન બને? પૃથ્વીના આદિકાળથી સોના માટે રામકંઠાણી બનતી આવી છે. સુવર્ણમૃગ ખાતર રામાવળુતી રચના થઈ. ડોલરિયો દેશ અમેરિકા સૌથી વધુ સુવર્ણ ધરાવે છે. થોડા જ વખતમાં માનવી ચન્દ્રલોકમાં પગ માંડશે અને સોના માટે લા પણ બોજ આદરશે. ધરતીમાંથી કાણુ સોનું નીકળે છે અને તેમાંથી તેલ બને છે એ જુદી વાત છે. પણ પીળા સોના માટે ઘડને મોકા-જુનો કાઈ અંત નથી. ભારતમાં સોનાની દાણ્યોરી ધૂમ ચાલે છે. સોનાના બે ભાવનો સિદ્ધાંત સ્વીકારી અમેરિકાએ હાલ માટે નાણાકીય કોંકરી ટાળી છે અને ડોલરને જીવતદાન આપ્યું છે, સુવર્ણધારો મળે તો મોહ છોડવાનું કામનાથી બનવાનું નથી. શ્રી મોરારજીભાઈએ સુવર્ણધારો ધડીને આ દિશામાં નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરી જોયો છે, અને ભારતના સોના-ઓએ તેમને હંકાર્યા. આ સુવર્ણધારોમાં આટલી શક્તિ ભરી પડી છે તેનો ઉપયોગ સ્ટેનલેસ ગોલ્ડ શોધી કાઢવામાં કરે તો એક ક્રાંતિકારી શોધ ગણાશે.

નોતક છત્રી

બધી જ છત્રીઓ જગવિખ્યાત બનતી નથી. ચેમ્પરલેઇનની છત્રી અમર બની ગઇ. દિગ્દર્શક શાતારામ છત્રીના રૂપક દ્વારા કલા પીરની જાણ છે. ભારતમાં અનેક રજવાડાંઓએ છત્ર ગુમાવ્યું છે. એમ તો ચોખ્ખામાં સહુકોષ છત્રી ઝોડીને જ ચાલતું હોય છે તેમના તરફ કોઈ દષ્ટિ કરતું પણ નથી. રાષ્ટ્રપતિની સવારીમાં કે કોષ્ટ સંતપુરુષની પધ-રામણીમાં માથે છતર રાખવાનો રિવાજ છે. દેવ-મંદિરમાં ભગવાનને માથે (ભગવાન થકેર સિવાય જગને માથે પાણી ટપકવાનું જ લખાયું છે) પણ સોનાચાદીનું છત્ર હોય છે, હવે રાષ્ટ્રને પણ છત્રીની જરૂર વીસમી સદીમાં પડી છે અને આ છત્રીનું નામ છે અણુછત્રી. અણુભેદન-હાઇડ્રોજન બોમ્બ ધરાવતાં રાષ્ટ્રો, આ બંધકર શસ્ત્રદોડનો એ પ અટકાવવા, અન્ય રાષ્ટ્રો અણુશસ્ત્રો ન બનાવે તે માટે

પોતાની છત્રી ઉઘાડી, તેની પાખમાં ભારત જેવા દેશને રક્ષણ આપવા બહાર પડ્યા છે અને આવા કરારોમાં સહી કરાવવા ભારત ઉપર દબાણ થઈ રહ્યું છે. અમેરિકા અને રશિયાની આજે મહાસત્તાઓમાં પશુ. ચીન, બ્રિટન અને ફ્રાન્સ તેમના પછી આવે. ખરી રીતે તો એક એવી નૈતિક છત્રી રચવાની જરૂર છે કે દુનિયામાં જે કોઈ રાષ્ટ્ર યુદ્ધની શરૂઆત કરે તેને દાખી દેવા માટે નૈતિક છત્રીની બાહેધરી આપનારા રાષ્ટ્રો મેળનના પક. દા. તરીકે ઈઝરાયેલ અથવા ચીને આક્રમણ કર્યું તો આવી નૈતિક છત્રી દ્વારા તેમના ઉપર વળતું આક્રમણ કરવાનું આવે. હવે દેખીતી રીતે જ યુનો જેવી સંસ્થા પાસે રહેવાનો. પણ અમેરિકા-રશિયા જેવી મહાસત્તાઓ આ સ્વીકારશે? તો પછી કાલા મક્તના અણુછત્રી પાછળ શું કામ મળ્યા છે? વિચેટનામ સામુ જીઓને!

વનમાં બાલે મીઠા મોર

રાષ્ટ્રપતિને રાષ્ટ્રીય પખી ગણાતા નળ મોરની સાથે જોવા એ પણ વિરલ દ્રશ્ય તો ખરું જ ને? નહીં તો ચાલમનો વિમાની મથકે પધારતા મોથેરા મહેમાનો રાજપુરશે આવી તક ક્યાથી મળવા દે? પણ અને પખીની દુનિયા નિરાળા છે અને વિસ્મય કારક પણ એની જ છે. 'LIFE' પબ્લિકેશનના જેવી છબીકળ અને સુદૃઢ ભારતમાં વિકસ્યા નથી. વન્ય પશુ અને રંગબેરંગી પક્ષીઓની સમૃદ્ધિ ભારતને આગળે એટલી છે કે તેને જોનારી આખી બજા દેખાતી નથી એટલે જ રાષ્ટ્રપતિને પખીપ્રેમ સૂચક બની રહે છે. કવચે તો વર્ષો પહેલાં ગાંધી છે પણ મોરને જોવાની દૃષ્ટિ સાપડતા કેટલો યુગ વીત્યો? એક બીજા કવિએ પણ પખીઓને ઉદ્દેશીને ગાંધી કે તમતમારે સુખેથી ચણજો અને ગીતડાં ગાજો. શુજરાતને પખીપ્રેમ કેટલો-પારેવાને જર નાખવા નેટલો? બહુ થાય તો ચમત્કારો ચણાવી કહ્યું દાનેધરને ગાંધી પાડવા નેટલો? અથવા તો ગાંધીનાં હાથે માટીનું શરૂઆત લટકાવી પખીઓને પાણી પામાનું પુષ્પ લીધા નેટલો? આ વિષયે ઉદાસી ખખેરી કાંઈક વિરોધ કરવા હામ ભીડવાની

જરૂર છે. પક્ષીપ્રેમીઓનો એક સમાજ બોલો કરી, દેશમાં કેડેકાણે ચિડિયાદર બોલો કરી, કુદરતી વાતાવરણમાં જ પક્ષીઓનો અભ્યાસ, તેમની રહેણીકરણી ટેવા, તેમનો ઉછેર અને સંવનન, તેમના રંગબેરંગી-ચિત્રો; નહીં મળતા દુર્લભ જાતિનાં પક્ષીઓની ખીજ દેશોમાંથી આયાત, તેમજ આવા દેવ માટે અહીંના સુલભ પ્રકારનો વિનિમય-આમ ધણુ કરવાનો અવકાશ છે. માહિતી ભરપૂર એક સચિત્ર પ્રકાશન પણ ભારે ઉપયોગી અને આકર્ષક બની શકે. 'ખુદ્દુ મારુ' ઉપવન સદા પખીડાં સર્વને છે,' એમ જાહેર કરવાનો સમય હવે પાછો ગયો છે.

રમણભાઈ નીલકંઠ

જે ભદ્ર પુરપની શતાબ્દી માર્ચમાં બિજવી તેમની શુજરાતી સાહિત્ય અને સમાજ પ્રત્યેની આજ સો વર્ષે પણ ત્રીજી પેઢી સુધી ચાલુ રહી છે. એક સાહિત્યકાર તરીકે 'ભદ્ર ભદ્ર' (૧૯૦૦) તથા 'રાધનો પર્વત' તેમની મૌલિક પ્રતિભાના દર્શન કરાવે છે શુજરાતીની પ્રમુખ સાહિત્યિક સંસ્થાઓ જેવી કે 'શુજરાત સાહિત્યસભા' તથા શ. વ. સોસાયટી' તેમના અસ્તિત્વ માટે રમણભાઈને આભારી છે. તે યુગમાં 'પ્રખર' ગણાતા 'વસત' માસિકનું તત્રીપં થોડા વખત તેમણે સંભાળેલું તેથી વિવેચક તરીકે પણ તેમની નીરહરિર લુહિનો આવિષ્કાર થયેલ. સમાજસુધારક તરીકે, ચીલાચાલુ જડ વિચારધારા ઉપર તેમના પ્રદારો શબ્દમાં અને કતવ્યમાં જણાતા છે. અનેક સામાજિક સંસ્થાઓ તેમણે સ્થાપી અને પોષી. અમદાવાદ યુનિ. ને તેમણે આપેલી સેવાઓ અવિસ્મરણીય છે. ગાંધીજીએ તેમની સેવાઓને પ્રમાણિત કરી તે એક જ વાત ધણુ કહી નય છે. તેમના વશનુંમા પણ નીલકંઠ કુદરતની પ્રજ્વાલિ આજે જીવત છે.

-- -- તો પછી ધૂમકેતુ કયારે?

મહાન રસિયન સાહિત્યકાર મેક્સીમ ગોર્કીની ગાદમાં ભારતના ટપાલખાતાએ એક ખાસ ટિકિટ રટી માર્યે કાઢી તે ધણુ જ યોગ્ય કહ્યું છે.

જન્મસિદ્ધ સાહિત્યસ્વામી દેશ અને કાળના બંધનથી મુક્ત હોય છે ટાંગોર અને શેક્સપિયર, હોમર કે કાસિદાસ, માર્કી કે ધૂમકેતુ—અ તે તો બધુ સો ટચનું સોનું જ છે દેહી નવલિકાના ક્ષેત્રમાં મોડી, મેઓવાની સાથે જ બેસી શકે તેવા ધૂમકેતુ જન્મે બસે ગુજરાતી રજા પણ તેથી ભારતીય કે આતર રાષ્ટ્રીય તેમની પ્રતિભામાં ફેર પડતો નથી જતની જે કોઈ લાખામાં તેમની નવલિકાઓ અનુવિત થાય ત્યાં સર્વશ્રેષ્ઠ બની રહેવાની તેમની કક્ષત એક જ વાર્તા ‘પોસ્ટ ઓફિસ’ જેણે જતના ખૂલેખૂલે પોસ્ટ ઓફિસને અંતર બનાવી તે કણ્ય મુકવવા પણ તેમની ટિકિટ બહાર પાડવાનું રાષ્ટ્રીય સરકારને સૂઝશે ખરું ? કે પછી ધરણી મુરથી

શૂન્યાવકાશ

મધ્યપૂર્વ અને અગ્નિ એશિયામાં બ્રિટિશ મથકોની ઉકાતરીથી ૧૮૭૨માં જે પરિસ્થિતિ આકાર લેવાની છે તેના પેતરા અત્યારથી રચાવાનું શરૂ થઈ ગયું છે આરમ જત મેચેન બન્યું છે ઇન્ડોને ઝિયા, મલેઝિયા અને સિંગાપુર અસ્વસ્થ છે ન્યુઝિલેન્ડ અને ઑસ્ટ્રેલિયા સચિત બન્યા છે પાકિસ્તાનની નેમ ચીનની મદદથી કાંઈક કરી બતાવવાની છે લડાઈક વિમાનો ટેન્કો અને સખમ રિનો તેણે મેળવી પણ લીધી છે અને રતમી માથે જે કવાયત રાવલપી ડીમાં ચોજા ત્યાં કાંઈ જ છૂપુ રાખ્યું નથી બ્રિટિશ સત્તાએ જતના જે બાગમાં સત્તા છોડી છે સા હમેશા હોળી પ્રગટાવવાનું કામ અચૂક થયું છે ભારતનો દરિયાકિનારો એટલો લાખો છે કે જે નીકશકિત તેની પાસે જોઈએ તે નથી અને એટલે વહિવેની કોઈ સત્તા થાસે તેનો મજ નહીં વાગવાથી રચિયા તરફ દોષે છે બ્રિટનને એમ થકા છે કે હિંદી મહાસાગરમાં ભારત રશિયાની મદદથી પગપેસારો કરશે અને પ્રભુત્વ મેળવશે

તો તો થઈ જ રહ્યું ને ? એટલે બીજા ઉમેદવારો જીલા કરવા તે તનતોડ અને હનકટ પ્રયાસો પણ ફરશે અચ્છુબ પછી થવું હોય તે થાય—ભારતે પહેલાં જ કરવાનું છે તે કરી લેવું પકશે—કિમત ચૂકવીને પણ રશિયન સહયોગથી દરિયાઈ સરદાર સિદ્ધ કર્યો જ છૂટકો

સિંહનો વ્યાપાર

સાસણુ—ગીર એટલે એશિયાભરમાં સિંહનું એકનું એક રહેણાણું અહીં સિંહોને તેમની કુદરતી નિયતિમાં જોવા દેશ—પ્રદેશના અનેક માનવીઓ આવે છે વર્ષોથી મારણની લાલચ આપી, સિંહને ઝળવેલો હોવાથી તે એમ માને છે કે માનવી એ કશું નિશ્ચયી છે—માનવી ઉપર હુમલો ન થાય—પૂછડી પટપટાવાય ગીર જતલના ચોકિયાતો રાત અને દિવસ તેમની દેખલાળમાં રોકાએના હેન છે તાજે-તરમાં અખળાશમાં પ્રસિદ્ધ થયેના અહેવાલો અત્યંત નિરાશાજનક છે જે સિંહના નાડ સામળી ગાન પણ ઝળી જાય તેને બે પાંગેના આત્મકિત જાન વરોને જોઈ, આજતુકે વિમાસણમાં પડી જાય છે કે આવો સરકસતો ખેલ જોવા જાય ખૂદતા આ ના ? જાણે વ્યાપારી ધોરણે કાંઈ ખેલ રાખ્યો હોય તેવી જાપ બની થાય છે જે આમ લાખો વખત ચાલુ રહ્યું તો સિંહ, બકરીના માગણને બદલે ઘાસ ખાવાનું પણ શરૂ કરશે એટલે આ વાતનું પુનર્વિચારન થવું જોઈએ સિંહને તેનો મોનો, તેની સ્વનતા, અને જગવધારી શિકાર શોધી લેવાની છૂટ—પાછા આપવા જોઈએ ઇચ્છુકાને પણ સિંહ રાંન કરવામાં થોડી તકનીક પડે—થોડો સમય લાગે—પ્રસ્વેદામિદ જામ્યાં જાય તો વાંધો નથી વન્યપશુને સપૂર્ણ ક રતી વાતાવરણમાં રાખવાના કલા હસ્ત ગત કરીને પગ, ગીરના રાજ્ય પૂરતી આચરણમાં ચૂકવી જરૂરી છે મોડેથી નહિ નાતકાલિક

જીવન મૃત્યુનાં ઉદ્ધિમંથન

જયમદલ પરમાર

પાણી પાણીના પોકારો વધતા જતા હતા. પાણી કબી શોષ્યું જડ્યું ન હતું. અકસ્માતમાંથી રેલવેના જે ડબ્બા બગી ગયેલા તેના ઉપરની પાણીની ટાંકીઓનાં પાણી ખલાસ થઈ ગયેલાં.

રાતના પાછલા પહોરના બહુ મોતનાં વાસુ વાતા હોય એવા અંગ પ્રૂળવતા સસવાટો ઘરે ઘર ગયેલા અને અંગમાંથી કાઢ કાળજીની ધખના દરિયાની ચૂસ જેવા શોષ પાડી રહી હતી.

મરતાંને મોઢે અને ધાયલોના કંઠ ભીજવવા પાણી ફૂલેલ બન્યું હતું. જે ડબ્બામાં મને ભેસાડેલા એમાં રખાં ખજાં ડોસી-ડગરાં સિવાય એક મહાંજી મારી સામેની બઈ ઉપર ખેડેલા.

મસ્લાંજી બિઠ્ઠા. બઈ નીચેથી કપડામાં લીટલ પાણીનું મટકું કાઢ્યું. મનમાં કુ પ્રુથ યઈ ગયો, ચાલે એક માટલું તો મરતાંને મોઢે મૂકારો ! પથુ ઉળવેક રહીને એમણે લાંબા નાળચાને ચણ કાઢ્યો. પાણી ભરીને બાયરમમાં ગયા. કેટલીક વારે આવ્યા. એમના હંગ ઉપરથી સમજ્યો કે વજુ કરવા ગયેલા.

ફરી ચંદુમાં પાણી ભર્યું. બારણા પાસે જઈને નિરાંતથી પેગખર સાહેબે રણના મર વિસ્તાર માટે બતાવેલી રીતે હાથ-મેં ધોયાં, દાડી પસવારી અને ખાજા ફ્યાં. ડબ્બા તો છૂટા પડીને જોખા હતા એટલે હવે કાઢ ધારતી ન હતી.

મસ્લાંજીએ આસમાની ચોકડીવાળો મોઢે રમાલ ડબ્બા વચ્ચે પાથર્યો અને ફરની નમાજ પડવા બેઠા. કદાચ પ્રુદાતાલાની રહેમદિલી માટે હજર હજર યુકર ઝખરતા હશે કે પોતે બાલબાલ બચીને પ્રુદાતાલાની ઈબાદત કરી શક્યા.

માટલીમાં હળુ ચોકું પાણી ગળેલું. કદના શોષના કારણે મારો જીવ ધડીએ ધડીએ માટલી તરફ નજર ફેરવતો હતો પથુ એ મારો અધિકાર ન હતો. બહાર મરતાંને મોઢે પાણી મૂક્યા ખૂમરાણ

ચાલ્યા કરતું હતું. મસ્લાંજી પાણી માટલી ટાકું પાણી ઢોળીને અસ્તાહ પનાહની રહેમદિલી માગી રહ્યા હતા.

મને કરબવાના મેઘાનની એ કતલની રાતનું ઝોહાણુ ચડી આવ્યું. યત્રીદના હજરોના સરકર સામે પ્રમાનને જ પેલતા છમાં હુસેન અને એના મુકીલર ચોઢાઓ યાદ આવ્યા.

અમમાના બોળામાં પાણી વિના તરફડતા હ માસના બાળક અલી અસગરની યાદ આવી. પાણી વિના તરફડતા બાળકને અમમા પટાવી પટા-ચીને સખે છે. ‘પાણી ! પાણી !’ની ખાસે ચોઢાઓ પથુ ટળવળે છે.

બાળક માટે આવી રહેલા પાણીની મશક માથે દુસ્મનનું તીર લાગ્યું. પાણી લાવતા હજરત અબ્બાસના હાથ એક પછી એક કાપીને એથને ફર રીતે મારી નાખે છે. છેલ્લે ‘પાણી પાણી’ની ખાસે ધલવવનું બાળક પથુ તીરથી લીધાઈ ગય છે.

તસિલ મજબ વધુ વિચાર કરી શકે તેમ ન હતું. મને થ કુ બહારના સંકેતથી ડબ્બાના બંગાર નીચે પીડાક રહ્યો હતો ત્યાં સુધી બીજું વિચારી પથુ કયા શકતો હતો ? બહારનું ધમસાણુ પૂરું થતા અદરનું શરૂ થઈ ગયું.

મસાંજી ઉપરથી નજર ખેંચવી લઇને, મે બળામાંથી જમણી બાજુ બહાર અખને રાહત આપવા કષ્ટિ ફેરી. ઝાખા અજબવાળાં ત્યાં માથુ-સોની અવરજવર થતી જોઈ. કેઈકે ૩૦-૪૦ માથુસો બોળાકારે બેમાનીયા સમાન ઉપર ગોઠવાઇને બેઠેલા. થોડાંક બેઠા બેસતા ને કેટલાંક આવ-જા કરતા હતા.

શું હશે ? કેમ ટેલથી ગોઠવાઇને બધા બેઠા છે ? હાલતાં માથુસોમાં કાઈ હિતાવળ કે ઉદ્દેગ દેખાતાં ન હતાં તેમ બેઠાં માથુસોમાં કાઈ અસ્વસ્થતા ન હતી.

ધારધારે ઠસવા બોલવાનો અવાજ પણ સંભળાયો. મૃત્યુ પામેલા કે ઘાયલો માટેની ત્યા કાંઈ જ ધમકા નહોતી દેખાતી. બહુ ધારીને જોયું ત્યારે પાણીની વોટર બેગો ને ઘરબોસ ફરતા દેખાણા ગ્લાસ ભરી ભરીને બધા પાણી આરોગતા હતા.

બડલાખળું થતા એ તો રાજકોટથી જતી એક જન હોવાનું જણાયું. અકસ્માતમાં એમનો ડબ્બો આપાદ બચી ગયેલો. પણ ચડકાને કારણે ડબ્બાનું લાકડાનું આપુ પડયું નોખુ પડી ગયેલું. ત્યારે તો કિંકારી બેગી સોએ કિંકારી કરી હશે. પણ ત્યારબદ્ધ અવરજવર દેખાતી હતી તે તો ડબ્બા-માથી સામાનની હેરફેર કરીને બહાર ગોઠવી રહ્યાની હતી.

હું મોઠો હતો એના આગલા ડબ્બામાં જ એ જન આવેલી. છેલ્લે છેલ્લે ઘીના થે ડબ્બા રાજકોટથી લઈ આવ્યા હશે ને ચડકાને કારણે આઘા પાછા ફેંકાઈ ગયા હશે તેની શોધખોળ ચાલતી હતી ડબ્બા મળી ગયા ત્યારે કાંઈ અવજુનીય આનંદ અનુભવતા હોય એમ દેખાયું.

એક બાળુ કારમુ કકલાણ ચાલતું હતું જટલા માણસો મરાઈ ગયા છે ને જટલા ધાયલ થયા છે તેનો કાંઈ ના કારામાં અદાજ કાઢી શકે તેમ ન હતું. અને અજવાળામાં ખસી અદાજ ક્યા નીકળે તેવું હતું ?

ડબ્બાના બગાર નીચે હજી કંઈક તરફેણ પડેલા. કંઈકના ભેચા નીકળી ગયા હશે ને દટાઇને પડ્યા હશે. પેલી બાર તેર વર્ષની દીકરી હું બગાર નીચે પડેલો ત્યારે પોતાના બાઇનાપને શોધવા નીકળેલી એને તો મે મડદાના જળ વચ્ચેથી આડે પડ્યો યધને જોયેલી હાડ્ડો ફાડ્ડો દોડાદોડ કરીને રોકકળ કરતી ફરી ફરીને એની મા પાસે આટો મારી જતી હતી

એવી અસહાય-મૂર્તિમત નિરાધારિતા મે કદી નથી જોઈ કુરેહજના રણુદેશનમાં પોતાના કાષિતર જોઇને હતાશ-હારી ગયેલા જીવનથી ગાધારી કેમ ફરતા હશે એની સહેજે કંપના થઈ આવે

એ દીકરીની મા, હિચ્ચ વર્ણુ ને ખાનદાન કુટુંબની પ્રૌદા વજાડ વચ્ચે ડબ્બા અને માનવીના વેરણુછેરણુ અજો વચ્ચે લાખા પગ કરીને બેરેલી. ધરતીએ પણ એના અંગને જાણે પરાણે ટેકવું લાગે.

રોષ રોષને થાકી ગયેલ આશાનું તો એકંદ્ર કિરણ નહિ કારણ કે મારા ડબ્બા ઉપર ને ડબ્બો ચડી ગયેલો એમાથી એક પણ માનવ જણ્યું બચેલું બહાર નહોતું નીકળ્યું.

અગદાવાના એ ડોક્ટર હતા. નામ નાનાલાલ દીકરાને લણાવી ગણાવીને અમેરિકા મોકલતા પહેલા મા-બાપ, નારી બહેન અને એ યુવાન દારકા રણુછાડાવજીના દર્શન કરવા ગયેલા.

દર્શન કરીને પાછા ફરતા વાકાનેર જ કશને માને જીવ તે દીકરાને અને એના બાપને કહે ઉવે તમે બન્ને ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જાઓ તો સારી પેટે બાંધ લઈ ચકશે.

હા ના, હા ના કરતા બાપ દીકરો ફર્સ્ટ ક્લાસના ડબ્બામાં ગોઠવાયા. બ્યા હું મેઠેલો એ કુપેની જોડાનેડની બર્થમાં જ. મા દીકરી થઈ ક્લાસમાં જ રહ્યા બાઇએ ધણી દીકરાને વધુ આરામ આપવા હાથે ચડાવીને ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ચડાવ્યા પછી તો એને એમ જ માયને કે આતો મારા હાથેજ મારે સૌભાગ્ય અને જીવન લૂટાવ્યું? એના કલ્પાતની કાંઈ પરિસીમાં નહિ પણ એય તે અને ડબ્બામાંથી મટયો ત્યા સુધીમાં હતાશ યધને હારી ખાઇને બોરેલ એના જીવમાં જીવ હોય તો કષ્ટાત કરેને ?

એવું જ એક પરણીને આવતા વરવધૂએ ફર્સ્ટના ડબ્બામાં આરામ સેને સેટલા જ આવેલા. એની મધુરજનો ધન્યર જાણે ક્યા હીલ સ્ટેશને પણ આ પૃથ્વીના નહિ એવે સ્થળે નોપાઈ હશે ?

આ કલ્પાત, કકલાણ અને લોહી માસના ખાલુના વચ્ચે થોડા માણસો અણુથકપણે ડબ્બાના બગાર નીચેથી ધાયલો અને મરી ગયેલાઓને કાઢવા માટે મથામણ કરી રહ્યા હતા. અને બ્યા હું બેઠો

હતો એની જમણી બાજુ પેલી જન આનંદ મંગળના કલરવ કરી રહી હતી.

હાં અને શોકનાં, મૃત્યુ અને સાંસારિક મંગળના ઉભય છેડા વચ્ચે મારો જીવ ધંટીના પડ વચ્ચે પીસાય તેમ પીસાઈ રહ્યો.

ત્યાં પડખેના જનવાળા ખાલી ડગળામાં છોકરું રડતું હોય તેવો અવાજ આવ્યો. થોડી વધુ અમારી રાત હોત તો માનવી બળી શરે એવા બેકાર વાતાવરણ વચ્ચે પણ બાળકના રંગના અવાજથી ધલ્લું કરીને હોવા જોઈએ ને હાથમાં બતી લઇને ગાર્ડ ડગળામાં દાખલ થયો.

અવાજની દિશા ઉપરથી એક પાટિયા નીચે અવાજ આવતો પરખાયો. 'જેયુ' તો ધાવણું બાળક ખૂણામાં પડ્યું પડ્યું રડવા કરે. ગાર્ડ જલાર આવીને ખૂંસો મારી કે 'કોઈનું છોકરું બોલાય છે?' 'કોઈનું છોકરું બોલાય છે?'

નાવારસ - અનોરસ છોકરે ઊઠી જવાનો આથી વધુ સાચો મેલિ પબ્બ કથો મળે? ગાર્ડને સવવામય થઇ પડી. છોકરું હાલીને સોપે પથ્થુ ફાંને? બંને આ હોનારતમાં હારે પથ્થુ કવા ફેરવાય?

ગાર્ડ પોતાની બતી જાંચી નીચી હલાવીને ફરી ખૂંસો મારી કે 'કોઈનું છોકરું બોલાયું છે?'

ગાર્ડને પરમા કરણની બેડિયું પડી ગઇ. ત્યાં તો જન ખેરેલી એમાંથી એક બાઈ દોડી આવી. ગાર્ડ બાઇને બતીને અજવાળે ડગળામાં ફાઇ ગયો. બાઈ છોકરું જાતીએ આપીને નીકળી.

ડગળાની બારીએ બેઠા બેઠા આ દસ જોઈ સાંભળીને કું તો આમો જ બની ગયો. 'અરેઅર બાઇને બાળકની વિરુદ્ધિ થઇ થઇ હશે? આ ધાવણું બાળને વિસરી શકે અરી?'

હજી અર્ધાંજિક કલાક પહેલા ઘીના ડગા મારે આખો ડગલો ઉપરતરે કરનાર જનના માણસોએ આ

બાળક મારે કેમ કાંઈ બેવના નાંદિ બતાવી દોય?

અકસ્માત થયો ત્યારે બાઇના હાથમાંથી બાળક પ્રચંડ થડકાને કારણે ફેંકાઇ ગયેલું. બચ્ચીત જોતા ખીજ બધા સાથે ડગળાથી જીવ બચાવવા બાગી છટી હજો. પછી શોધ કરવાની દિગત ન ચાલી. દિલમાં આધાન બેસી ગયેલો. થોડું આગળ-પાછળ જોઇને બાળકની વાત પડતી મૂકી.

પ્રજન તો જનના માણસોના હતો. જોતા તો બે બાઈ ગઇ. પથ્થુ જનના માણસોએ શા મારે બાળકને ન ચોંધ્યું? કારણ કે ખીજ બધાં જનનાં માણસો સ્વેચ્છુજી નીકળ્યાં અને બાળક મરેલું નીકળે તો? જનને અપશુકન થાય ને? આનંદ મગજને બદલે રોકજી થાય ને? એટલે આંબડી મોટી હોનારતમાં બાળક મૂમ થયાની હાથથી જ શોધી વ્યક્ત કરીને વાત વિસારે પાડી.

જનેતાની આ જુદી ઠોટી જોઇને મન અનુલ્લેખિત થઈ જાયું. પોતાનો જીવ બચાવવા જોતા પેટના જખવાને પડ્યું મૂકીને બાગી છટી. જનવર અંગે આવી વાત વાંચેલી.

બીરબલે બાદશાહના જવાબ હેતા પ્રયોગ કરેલો તો કે સૌથી વહાલો માનવીને જીવ હોય છે. એક ખાલી હોજમા એક બચ્ચાવાળી વાદરીને મૂકીને હોજમા પાણી છોડ્યું. પાણીથી બચ્ચાને બચાવવા વાદરી ફેંકાઈકે કરે છે. પાણી વધતું જાય છે. ફેંક-સમાણ સત્તા બચ્ચાને ખબરે બેસાડી દીધું. પાણી ખબરે પહોંચ્યું ત્યારે બચ્ચાને માથે તેડી લીધું. બાદશાહ પ્રસાદીનો પોકાર પાડવા લાગ્યો કે સૌથી વહાલું માને પેટ. થડી બર થયું ત્યાં તો પાણી વાદરીના મોઢા સુધી પહોંચ્યું ને બે હાથે બચ્ચાને જીંચું કરીને ગાવા નાખ્યા.

પાણી વધ્યું. બરાબર મોઢેથી નાકે પહોંચ્યું, વાદરીને આસ લેવે મુશ્કેલ પડ્યો. ત્યારે ઝંડાકે બચ્ચાને પાણીમાં નાખીને પગ નીચે ડગાવીને માથે જીભી રહી ગઈ.

[અનુ : પ્રકાશ ગજજર]

મારું જીવનગાન

જે છે તેનાથી સંતૃપ્ત રહેલું;
 વૈભવ નહીં, સૌમ્યતાની શોધમાં રહું,
 ફેશન નહીં, સંસ્કારને મહત્તા આપું,
 માનભૂખ્યો નહીં, યાત્ર્યતા કેળવું,
 પૈસાદાર નહીં, સમૃદ્ધ અનું.
 ખૂબ જ સ્વાધ્યાય ચાલે,
 શાંતિથી વિચારતો જાઉં,
 વાત વિવેકી હોય,
 બ્યવહાર નિખાલસ કરું.
 ખૂલે હૃદયે પ'ખીઓ ને તારલા,
 બાળકો ને વૃદ્ધોની વાણી સાંભળું.
 જે કાંઈ આવે
 તે હોંશથી હસતાં સહી લઉં.
 બધું જ હોંશ ને હિંમતથી કરું.
 સંલેગવશ ધીરજથી રાહ ભેઉં.
 ખોટી ઉતાવળ કહી કરું નહીં.
 દુકમાં જીવનની નાની, સારી ઘટનાઓ દોરા
 સૌંવ સંહજ રીતે ચૈતન્યને પાંગરવા દઉં.
 આ મારું જીવનગાન બની રહો !

વિક્રિયમ ચેનિન

ગ્રેષ્ઠતા જ. ..

ડુંગર શિખર પરનો વિશાળ વડલો ન બનાય
 તો ખીજમાં નાનકડો ફૂલછોડ તો થએ જ.

પણ એ ફૂલછોડ પછી શ્રેષ્ઠ જ હોય.

ઝાડ નહીં, તો નાની વેલ બનએ જ.

નાની વેલી પણ ન બનાય તો

લીલા ઘાસનું તરણું બનએ,

ને કોઈક વનકેરીને સોહાવએ.

મોટું કમળ ન બનાય તો પાંદડી બનએ

પણ શ્રેષ્ઠ પાંદડી બનએ.

સેનાપતિ ન થવાય તો શ્રેષ્ઠ સૈનિક થએ.

આપણું સહુ માટે અહીં સુવિધા છે જ.

કામ મોટા પણ હોય, નાના પણ હોય.

એમા હાથ મરનું કામ શ્રેષ્ઠ સમજવાનું.

વિશાળ રાજમાર્ગ ન જ બનાય

તો નાની પથઢંડી બનએ, કેડી બનએ.

સૂરજ ના બનાય તો સિતારો થએ,

નહીં તો કોડિયુ તો થએ જ.

મોટું કે નાનું કદ-એમા હારણત શી ?

તમે જે છો તે, પણ શ્રેષ્ઠ બનએ !

—ડગ્લાસ મેથોક

ચમત્કાર

સરળ જીવન માટે નહીં,

પ્રચંડ શક્તિ માટે પ્રાર્થના કરો.

શક્તિને અનુરૂપ કાર્યો માટે નહીં,

કાર્યોને અનુરૂપ શક્તિ માટે પ્રાર્થના કરો.

ને કે એથી કાંઈ તમારા કાથંમાં
કેઈ ચમત્કાર નહીં સરળથ.
પણ તમે સ્વયં એક
ચમત્કાર બની રહેશો !

પછી તમને રોજ આશ્ચર્ય થશે—
કે જીવનની સમૃદ્ધિ કેટલી વધી ગઈ છે !
પરમની કૃપાકેરુણા કેવી પથરાઈ છે !
એ ચમત્કાર જ ને !

—ફિલીપ્સ બ્રુક્સ

કંટક કેડી ..

મેં સરળ જીવનપંથ માગ્યો નથી.
જોછા જોતની કામના મેં કરી નથી.
વાસ્તવમાં આ મારી પ્રાર્થના રહી છે
કે ખડકાળા ડુંગર રસ્તે ચઢવાની
શક્તિ અને ધૈર્ય મને મળે.

મને એવી હિંમત આપો કે
મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ શિખર
હું એકલો જ ચઢી શકું.
ને મારા માર્ગના
પ્રત્યેક અવરોધક પથથરને
હું પગથિયું બનાવી શકું
મને એ શક્તિ ને ધૈર્ય આપો.

—ગેલ બરકેટ

તમને મળો....

મારી પ્રાર્થના છે કે તમને મળો :
તમને મીઠાંમધુરા રાખવા પૂરતું સુખ,
તમને સખળ-સચેતન રાખવા
પૂરતી તકલીફ,
તમને મુખી, ચમત્કાર, પૂરતી આશ્ચર્યો,
તમને વિનમ્ર રાખવા પૂરતી નિષ્કૃણ્ણતાઓ,

તમને આતુર રાખવા પૂરતી સફળતા,
તમને આશાપેશ પૂરતા મિત્રો,
તમને જરૂરિયાત પૂરતી સમૃદ્ધિ,
આગળ વધવા પૂરતો ઉત્સાહ,
હતાશા ગાળવા પૂરતી શ્રદ્ધા
અને ગર્વકાલ કરતાં આજને
વધારે સારી બનાવવા માટે
પૂરતી સંકલ્પશીલતા—
આ તમને મળે,
એ મારી પ્રાર્થના છે

—ટ્રેસર ચેસ્ટ

પ્રસ્તાવો શો ? .

હેવટે એક બાબત તો એવી છે જ,
જે માટે મને મૃત્યુ વેળા પણ પ્રસ્તાવો નહીં થાય.
દૈનિક જીવનની નાનામાં નાની ઘટનામાંથી પણ
મેં ભરપૂર આનંદ લઉં છો.
નાસ્તાના ટેબલ પર નાચતાં સૂર્યકિરણો,
પ્રભાતી હવાની સુગંધ,
ઘડિયાળની ટીકટીકનો અવાજ,
ભાગતી રાતે ધીમે આરંભાયેલી વધી,
સર્વ સભ્યોને ઘરને મારગે લેવા
કરતું સધ્યાદાહુ,
ને શિયાળાની રાતે શગડી ફેળો !
જીવનની નાનામાં નાની સૌંદર્યસ્રણને
પણ મેં ગમે તેમ જવા દીધી નથી
કેઈ પણ બાબતને મેં વણુનેાધ્ધે
સ્વીકારી નથી.
વસ ત, વધો, પાનખર—
પળેપાને મેં માણી છે.
એમાં. હું ખરી નિષ્કૃણ્ણ નથી. ગમે.

—દર્નબ્રુક્

હેયેથી કેમ તરછોડાય ?

ગાંધીજી ૧૯૨૧

સુખતા રાહુલને નવડાવીને કપડાં પહેરાવી રહી છે. માલિનીબહેનને આવતાં જોઈને એ બોલ્યાં : 'આવો, માલિનીબહેન ! બહુ દિવસે દેખાયાં.'

'હા, સુખતાબહેન ! મારે તો તામડતોળ નવસારી મારી બહેનની ટાઇફોઇડની સારવાર માટે જવાનું થયું હતું.'

'અરે, પણ આ રાહુલ ! આખા શરીરે ચાંદા...ચાંદા...!'

'જુઓને બહેન, તેને તો ચિતળા નીકળ્યાં હતા. પરમાત્માએ બચાવ્યો.'

રાહુલને હાથ પકડીને શરીરે જોતાં- 'અરર ! રાહુલ તો ખિલકુલ બદલાઈ ગયો છે.'

સુખતા રાહુલને માથે હાથ મૂકી, પછી છાતી સરસો ચાંપી, 'કંઠો કે બગી ગયો. આ આંખની પાંપણ પર પણ બળિયા હતા. આંખની ખોડમાંથી બગી ગયો.'

મેં પર ઉઘસીનતા લાવી સાડી સંકોરતા માલિનીબહેન : 'મારી બહેન પણ બગી ગઈ. તેની બિચારીની નાની બેબીએ મા વિનાની કેવી તરફડત ! બંને તેની માની સામે નમ્રાયા હોય તેમ મેં છટકાવી ઊભી રહેતી હતી. બહેન, રાત-દિવસ ઉબગરા કરીને...'

રાહુલને બોળામા બેસાડતા સુખતા : 'બહેન, મારે પણ રાત ને દિવસ એક થયાં હતાં. પહેલાં તો ખૂબ તાવ આવ્યો, કંઈ સમજાય નહિ. ડોક્ટરને બોલાવ્યા, તેમણે પણ સામાન્ય તાવ કહી. ત્રણ દિવસ સખત સતત તાવ ! પછી તો આજે શરીરે ધીરે ધીરે બળિયા નીકળ્યાં. નાનામાંથી મોટા થયા, આખા શરીરે તલ મૂકવા જેટલી ધણ જળા નહિ. શરૂઆતમાં તો પાકલાં સફેદ પીણું જેવાં... પછી પડે બરાડું જેટલે આ માલ તો જાણે સીતાફળ...હાથમાં લેવાય પણ નહિ. એ વરસું

બાળક... ધાવણ છોડેલું નહિ...ધરવાવનું કેવી રીતે ? જાડો પેશાબ બંધ... બહેન, આંખોમાં આંસુ ને હળવે હાથે મોઢમાં લઇ ધવાવતી જાઉં. પછી તો જીભ પર પણ ફેલી... ધાવી પણ ન શકે અને બોલી પણ... ડોક્ટરોએ કહ્યું કે, આની સારવાર માટે દવા ન હોય. બહેન મને તો વસી ગયેલું કે ત્રણપ બેરે જાડો જરો કા તો આંખોની ખોડ આવશે. હું તો ગભરાઈ ગયેલી. હવે બળ્યા કરે. પડોસીઓ કે વિદ્યાર્થી લાઇ-બહેનો પણ દૂકાં ન આવે કે ન ડોકાય...' સુખતાબહેનની પાંપણ પરથી જેમ ધાસની પાડડી પરથી ઝાકળ બિંદુ સરી...ખરી પડે તેમ આંસુ ટપકી પડ્યાં... અને રાહુલને માથે હાથ મૂક્યો. સાડીથી આંસુ લૂછતાં ફરીથી...

'બહેન, સૌ સારાના સર્ગા છે. પહેલાં-બહેન, રાહુલને આશ્રમના લોકો અને વિદ્યાર્થી લાઇ-બહેનો મારા ઘરમાં આવી-તેડોને રમાડતા ને બહાર લઇ જતા... હવે તો .. રાહુલ બહાર બેઠો હોય છે તેમ કાંઈ મોલાવતું નથી અને આડું જોઈ ચાલતા થાય છે. હા, કાંઈ વળી આંખની શરમથી ઓપ-ચારિક્તાથી બોલાવે છે પણ મનના ઉમંગથી તો..'

માલિનીબહેને રાહુલને હાથમાં લેતાં કહ્યું : 'હા, બહેન, સૌ સ્વાર્થી છે. રાહુલનું શરીર બ્યારે માખણ જેવું લીમું હતું અને કૂંપળ જેવું ફૂલું લાગતું હતું ત્યારે તો સૌ કોઈ...'

વચ્ચેથી જ સુખતાબહેન : 'બહેન, મને મનમાં થવા કરે છે કે રાહુલનું એ ચૈતન્ય, તરવ-વરાટ કે એ નખરાં ફરીને પાછાં આવશે ? મને વિશ્વાસ નથી કે આવશે. એ સુંવાળપ તો નહિ જ આવે...'

'ના, ના, બહેન, એ તો આ હાથ તમે માખણ ને અડદના લોટ કે દૂધ કે ચણાનો લોટ

મિત્ર કરી ઘસશે તો ઝોળાં થઈ જશે અને આ તો હજુ નાનો છે, મોટો થશે ત્યારે... મારી બહેનની બેબીને પણ આહું હતું તેને સારું થઈ ગયું.”

સુખતાબહેન વિચારને વાગળતા હોય તેમ—
‘બહેન, શું કહું? આ મહેલાં ગૌતમભાઈ રાહલને રાજ બેલારી-બાળક સાથે બાળક બની-તેની સાથે ગેલ કરતાં અને દ્રાક્ષા ને અખરોટ આપતા... તે પણ હવે... તે તો વર્ગી કહેતા—“જવાહરલાલજીની જેમ અને બાળક બહુ વહાલા લાગે છે, ચાહુ છું.”’

વાત કાપતા માલિની બહેન—“પણ બહેન, એ તો સુંદર, સ્વચ્છ, સુધડ બાળકો ગમે. મેલા-ચેલા કે ગરીબનાં બાળકો જોખમ નહિ એ તો માત્ર આદર્શ તો માત્ર કાચગાં હોય તેમ વાતો કરતા અને મોટા માણસો સાથે પોતાની જાતને સરખાવતા થાકતા જ નથી, તેમથી જ ઊંચા આવના નથી, હું તો તેમને મોઢે પણ કહું છું.”

સુખતા—‘બહેન, એમની વાત તો છોડો. માણસ જેમ મોટું થાય તેમ તેનામાં કુલ સ્કોર-કુલ સ્કોરના રંગના પડે. પણ પહેલાં શુદ્ધ સ્ટેટિક જેવાં બાળકો પણ મારા રાહલને... લેલી અમૃતા અને ગોપા તો પહેલાં રાહલ સાથે રમતા ધરાતી નહોતી અને નાચતી થાકતી નહોતી, તે પણ તેનાથી વિમુખા!’

‘નોટ પેઈડ’ !

સવારે દશ વાગે દરવાજે સાઠ પગો : ‘રમેશભાઈ પટેલ . !’ છતાં કોઈ આવ્યું નહોતું. પડોશી મિત્રને મેં કહ્યું : ‘રમેશભાઈ, લ્યો આ તમારી ટપાલ. ટપાલી દરવાજે નાંખી ગયો હતો.’ રમેશભાઈએ આભાર માનતાં મારી રૂઝૂમ્મા જ કવર ફોડ્યું અને બોલ્યા : ‘અરે, કવર પરની ટિકિટ તો જેમની તેમ જ છે ! ટપાલીએ ખાપ જ નથી મારી ? આ તો ઉપયોગમાં ફરીથી લઈ શકાય તેમ છે !’ કહી રમેશભાઈએ કવર ઉપરથી પદર પેસાની ટિકિટ સીકતથી ઉખેડી લીધી ! સાંને પાંચ વાગે વળી પાછો ટપાલી આ-યો. “રમેશભાઈ પટેલ... !” અને રમેશભાઈ ટપાલ લેવા દરવાજે દોડો ગયા. ટપાલી બોલ્યો : “ત્રીશ ચૈસાનું નોટપેઈડ કવર છે !” અને રમેશભાઈનું મોં ‘ફિક્કું’ પડી ગયું ! ટપાલી પાસેથી કવર છોડાવી રમેશભાઈ મારી પાસે આવી કહે : “ભાઈ, સવારે કરેલા ગુનાને બદલે સાંને જ મળી ગયો છે ! આ જુઓ અભારે “નોટ પેઈડ” કવર આવીને પડ્યું છે !” અને પછી તો રમેશભાઈને ને ૨૬ થયાં વિનાની ટિકિટવાળું કવર આવતું તો જાતે જ ટિકિટ ઉપર ચોકડો મારતા !

—એ. વી. છવરાબાબી

માલિનીબહેન : ‘ખરું કહું, ! સુખતાબહેન !
મા તે મા, બીજા બધા વગડાના વા !’

વળી સુખતાનું હૈયું બરાબ આવ્યું અને બોર બોર જેવડાં આસુ ખરી પડ્યાં અને બોલ્યાં : ‘પણ બહેન, હું બીજા પાસે અપેક્ષાના દારૂં શું કામ મારું ? આ એના પપ્પા સુદાં પણ તેને પહેલાંની જેમ રમાડતા નહાં. તેનાથી દૂર દૂર લાગે છે. મારા આગળ સૌંદર્ય, સૌંદર્યદર્ષિ (Aesthetic sense) ગ્રેમ વગેરેની મિમાંસા કરે ત્યારે તો ભણે... એ પણ ગૌતમભાઈની જેમ બોલેશમણ ઉપગ્રુપ અને વેસ્થા વાસવદત્તાની બાલ સૌંદર્ય-આતરિક સૌંદર્ય-સૌંદર્ય વસ્તુચત્ર નથી હાંમેવાન છે—એવા ગ્રેમ અને કરચાની આદર્શની વાતોનાં રાજ પાના ઊલટાવતા. અને આને ?’

માલિનીબહેન : ‘પણ બહેન, આદર્શ તો અદરથી ઉગવા ભેદ્ય, એ કાંઈ ચોક્કા ઉજીના મળતાં હોય છે !’

સુખતાબહેને રાહલની લીટ લૂંછી, હેવાસરસો આપી, ‘બહેન, એ તો કોણ મહેમાન કે મિત્રો આવે ત્યારે પોતાનું બાળક કહેવડાવતાય શરમાય છે એ તે બાપ કહેવાય કે, બહેન, કને કહીએ ? ચાંદનો/મા જીડીમાં મોં ઘાલોને રૂબે એવી વાત છે.’ (વળી આસુ લાવી) ‘બહેન, આપણે મા-પેટના અર્પ્યાને કેમ તરછોડો શકીએ ?’

ઉપમા, અર્ધગૌરવ અને મદ્યાલિત્યનો કવિકોષ માધ એકવાર રાજા ભોજનો અતિથિ બન્યો સત્ક્રુદ ન થયાનુ રાજા ભોજને જાણ્યું

રાજા ભોજ કવિ માધના અતિથિ બન્યા ઈન્દ્ર જેવા વૈભવથી દિગ્ગમ થયા મહેલ જોતા જોતા એક ખડકા ધૂપ-સુગંધ અને સુગંધિત જળકુવારા જોઇ રાજા ભોજ સુગંધ થયા

‘કવિવર ! આ આપનું ઉપાસનાસ્થાન છે કે ?’

કવિ અત્યંત સન્માન પામ્યા હળવેકથી રાજા ભોજને જણાવતા આપ્તુ કે એ તો શૌઆલય ॥

કવિ માધનો વૈભવ જોઇને ભોજને એક પ્રકારનો શ્લોક થયો કે માધના વૈભવ પાસે પોતાનો વૈભવ તુલ્ય ॥ માધ રાજાનો આ શ્લોક પામી ગયો

રાજાએ વિદાય લીધી ત્યારે દ્વિતીય અને યાચકોની લીડ જમી મળે એ સૌને વિધિવિધ દાન-દક્ષિણ આપવાનો વિધિ ભોજના મંત્રી કરવાની તૈયારીમાં પડ્યા ત્યાં માધે જાહેર કર્યું કે રાજા જેવા પરામી અને સરસ્વતી પૂજક પોતાને ત્યાં પધાર્યા એની ખુશીમાં માધ પોતાની સર્વ સપ્તિ લૂટાવી દે છે અને માધે રાજા ભોજની હાજરીમાં જ સર્વસ્વ લૂટાવી દીધું પોતાની પત્ની સાથે પહેર્યું કપડે બહાર નીકળી ગયો

રાજા ભોજ માધના ત્યાગથી પ્રભાવિત થઇ ગયા, પણ દિગ્મૂઢ બનીને જોઇ રહ્યા કવિ અને કવિ પત્ની તો ચાલતા થયા રાજાને ક્ષણ વીતી ગયા પછી ખ્યાલ આવતા પાળ હોડ્યા ને માધના પગમાં પડ્યા

માધે રાજાને પ્રેમપૂર્વક બેટતા બેટતા કહ્યું કે ‘કવિ ભોજી હવે એ વાત સારી પણ એ લોગની પાછળ એક યોગ પણ રહેતો હતા ત આપ ન પિંડા પી શક્યા’

અત્યુદ્ધની શ્રીવ્રતને પુત્ર માધ પોતાનું ગામ શ્રીમાનપુર છોડી ગયો

એ પછી માધે ઘણીવાર સપ્તિ મેળવેલી પણ એ ન કરી દેતો પછી સમ્રાટ કરવાની અને સમ્રાટ કરીને ઉપભોજ કરવાની વૃત્તિ એનામાં નહિ

રહેલી લગ્ન મેળનીને લૂટાવી દેવામાં એને મોજ પડતી

મદ્યાવસ્થામાં માધ સાવ અક્રિય ન થઈ રહેલો ધારાનગરીની એક ધર્મશાળાની એક ઓરડીમાં રાગથી પેરાયેલો આ અક્રિય ન મહાકવિ પોતાની પત્ની સાથે રહેતો હતો રાજા ભોજને પોતાના આગમનથી અજાણુ રામિય પણ માધ આન્યાની ખમર દીન દુષ્ટિયાને પડી મળે

કવિ પાસે તો કાંઈ હતું નહિ એટલે કવિ પત્નીએ પોતાની પાસે જે થોડા આશુઓ બચેલા તે આપી આપીને ચાચકોના મન મનાવવા પ્રયત્ન કર્યો

એ પછી કહે છે કે વિદ્વાનોનો પણ માધની અસપાસ રેશે વળા જશે એને કઈ આશ્વાસ વગર માધને પણ કેમ સતોષ થાય ? પણ નિઃસ્વાસ સિવાય કાંઈ ન હતું ત્યારે પત્નીના આગ્રહથી મારે શ્લોક રચીને ભોજને પહોંચાડ્યો

રાજા ભોજ માધને સત્ક્રુદ વરવા ધણી મોટી રકમ મેકલાવેલી એમાંથી પાઈ પણ રાખ્યા સિવાય બધી વિનાનો વચ્ચે વહેતી દીધેલી

પોતાના ત્યાગી જીવન ઉપર એક સતોષની નજર નાખીને માધ અતિમ શ્વાસ એવી રહેલો ત્યારે એક રક માણસે વજની માગ પૂરી કરી માધના પત્ની પાસે પણ પોતે પહેરેલા સિવાયનું એક પણ વસ્ત્ર બાગી નહિ બચેલું

માધના અગ્ર ઉપર એણે પહેરેલું તે એક જ વસ્ત્ર હતું એમાંથી અધુરું ફાટીને પેલા વજનીન માણસને આપ્યું ને બાકીનું અધુરું એાદીને પરમ સતોષ સાથે સ્વધારે સીધાંચો

માધના વૈભવની લોકો ન માની શકે એવી અદ્ભુત વિભાસોની વાતો કહેવાય છે પણ એ બધા વૈભવ ત્યાગતા સર્પને કાચળી ત્યાગતા ને દુઃખ થાય છે તેટલું પણ થયું કહેતાનું નથી પછી તો ત્યાગીને મોજ થું નાથ લાખે મેળવતા ને લાખે દેતો કાંઈ નહિ જીવન એણે જાણ્યું પિછાણ્યું ને માણ્યું એ કવિતા જીવી ગયો

જનિતિ તે સુકૃતિનો રસ-સિદ્ધા કવિશ્વરા ॥

મામૂલી વાત

મુ. લે આરિમપુટિ

અનુ. પ્રેમેન્દ્ર શાહ

મામૂલી માણસ, મામૂલી વાત, મામૂલી રકમ, બધું જ મામૂલી. એવી 'ઢાઈ' વાત નહોતી કે જેના પર વિચાર કરવો પડે. પણ કહેનાર કહે છે કે 'ટીપુ' 'ટીપુ' મળીને જ સમુદ્ર ચાલે છે ને તેમાં પહોંચના પહોંચ ડૂબી જાય છે.

- વાત આવી છે - મરમપટમમાં એક ઇસ્પતાલ છે. આ 'ઈસ્લામી' સૌથી મોટી ઇસ્પતાલ છે, તેમાં ઘણા ડોક્ટરો છે. તેઓ ઢાઈ ઢાઈ વખત સગવડિયા રીતે પોતાની જાતને મામૂલી ગણાવે છે. કદાચ આ તેમની નિનમ્રતા હોય કે ઢાઈ વાત છપાવવા માટેનો પડદો પણ હોઈ શકે. તેમના હાથ નીચે ઘણા નોકર - ચાકર છે. નર્સ, ક્લાર્ક, મહેતર વગેરે.

ઈસ્પતાલ સરકારી છે ને તેમાં જવા મફત થાય છે. હા, પૈસાદારો પાસે થોડી ફી લેવામાં આવે છે. પણ ગરીબોને મફત દવા થાય તેવા નિયમ છે. પણ આ નિયમ પળાતો નથી પૈસા વિના ત્યાં કશું નથી પૈસા વિના નથી દર્દી હાખલ થઈ શકે તો કે નથી ઇલાજ થતો. ખરેખર પગલે લાંચ આપવી પડે છે. આખી ઇસ્પતાલમાં આ જાટાચાર ચાલે છે. શેનૅરોજ લાંચની કારવાઈ ચાલે છે. લેનાર માટે આ સામાન્ય વાત છે. આપનાર પણ તેને સામાન્ય, મામૂલી વાત ગણે છે. લાંચ લેનાર પણ મામૂલી લેફા છે, લાંચની રકમ પણ મામૂલી હોય છે. વધુમાં વધુ પાંચ-દશ રૂપિયા. આ લાંચ લેવા-આપવાની વાત એટલી સામાન્ય છે કે તેમાં ડોક્ટરને આશ્ચર્ય થતું નથી.

આ વાતની કદાચ કદીયે હો-હા ન ચાલે. પણ ડોક્ટરોની મમાલને લીધે આ મામૂલી વાતને મોટું સ્વરૂપ મળે. આ ડોક્ટરો ઇસ્પતાલમાં મામૂલી નોકર-ચાકરોથી પણ મામૂલી હોતો. તે

ચાકરો હાથો જેવું હોતો. થોડાં વર્ષો પહેલાં તેની પાસે એક-બે એકર જમીન હતી ખરી. પણ તે ધીરે ધીરે દેવામાં ડૂબી ગઈ. પછી તે ખીજાને ત્યાં ખેત-મજૂરી કરતો.

તેની પત્ની મર્મવતી હતી. પૂરા દિવસ યતા પહેલાં તો તેના પગ સઝી ગયા. લોહીનું દવાણું પણ વધી ગયું. ડોક્ટરો તેના માલિકની બળદગારી માગીને તેમાં પોતાની પત્નીને સુવાડી મરમપટમ પહોંચાડે. ઇસ્પતાલના દરવાજા પાસે જ તેને રોક્યો, ઘણી આજીજી કર્યા પછી ને દરવાજાને ચાર આની આપ્યા પછી તે અંદર જઈ શક્યો. ખરાબ તબિયતને લાખી સફર ને લીધે તેની પત્ની બેઠોસ પડી હતી. ડોક્ટરોને થયું કે આ સ્થિતિ જાણી લેફા મદદ માટે થોડી આવશે. બે-ચાર આવ્યા પણ ખરા. જેને આવડું નેહએ તે ના આવ્યા. મોટી ઇસ્પતાલ છે એટલે કદાચ બેઠોસી પણ મામૂલી વાત ગણાતી હોય! ડોક્ટરને હાથ જોડ્યા, ડોક્ટરને મનાવ્યા, ડોક્ટરના પગ પકડ્યા, પણ બધા એવી રીતે નેહને ચાલ્યા જતા કે જાણે તેઓ આના કરતા પણ વધુ મજૂરી કેસમાં વ્યસ્ત ના હોય!

ડોક્ટરોને ફુનિયાદારીનું કંઈ જાન નહોતું. ઇસ્પતાલ પહેલી વખત આવ્યો હતો. પહેલીવાર તેની પત્ની મર્મવતી રઈ હતી. તે પૈસાવાળો નહોતો કે જેથી પૈસાની કરામતો જાણે. તેને ખબર નહોતી કે આ ઇસ્પતાલમાં પૈસા વિના મદદ પણ ખસેડાતા નથી. તે દુઃખી થતો ઊભો રહ્યો. પરસેવો થઈ ગયો. તેના પગ લથથી થર-થરવા લાગ્યા. શરીરે પરેલવાન જેવો હોતો તો પણ દુઃખ લાગ્યો. તેને જ્યારે વિવશતા ને અંધકાર સિવાય કંઈ ના દેખાયું.

કેટલોય સમય વીત્યા પછી એક લેડી ડોક્ટર આવી તેણે કોટપ્પાની પત્નીને ઇસ્પિતાનમયા દાખલ કરાવી. નસોંએ તેના દેખતા દર્દીની દેખ-બાળ પથ્થુ કરી કોટપ્પા બહાર બેઠો બેઠો ભગવાનને હાથ જોડી રહ્યો : 'એ તેમ થાય, એ જીવતી રહે એટલે થયું' નસોં અદર-મહાર દોડાદોડ કરી રહી. તેની પત્નીવાળા ઓરડામાં બીજા કેટલાયે દર્દી હતા કોટપ્પા નસોંને આવતી-જતી બોઈ કાણુ જાણે શું' એ વિચારી રહ્યો હતો : "આરી સ્ત્રીને એવું તે શું થઈ ગયું છે કે આ લેડી આટલી દોડાદોડ કરી રહ્યા છે." તેને ખૂબ ફિકર થવા લાગી. તેના ડર વધા મથો. મનોમન તે ઇશ્વરને પ્રાર્થી રહ્યો.

કેટલાક સમય પછી તેને કહેવાયા આવ્યું કે પ્રસવ થતા પહેલાં જ તેની પત્નીનો પ્રાણુ બીડી ગયા છે. તે લાખા સ્વાસ ખેંચતો અદર ગયો. જોયું' તો તેની પત્ની ત્યાં જ નોંચે પડેલી હતી જ્યાં તેને દાખલ કરતા નાખી હતી. કઈજ કરવામાં નહોતું આવ્યું. નસોંની દોડાદોડ કદાચ બીજા કોઈ દર્દી માટે ચાલી રહી હતી. અભણ હોવા છતાં કોટપ્પા એટલો તો મૂર્ખ નહોતો કે ખરી વાત ના સમજી શકે.

બે-ચાર માણસો એ મડદાને બિઠાવી એક બાજુ મૂક્યું ને પછી તેના આજુગાજુ આટા મારવા લાગ્યા આ સેવા આખા બદલનું મહેનતાણું મળવાની તેઓ કોટપ્પા પાસે આશા રાખી રહ્યા હતા. કોટપ્પાની પત્ની મરી ગઈ તો લલે, તેમને શું ? એવા તો આ ઇસ્પિતાલમાં ધણા મરે છે. પણ તેમના દામ તો તેમને મળવા જોઈએ ને ? કોટપ્પા પત્નીના મડદા સામું જોઈ જ રહ્યો પેલા આશા છોડી દુરકતા-બળડતા ચાલ્યા ગયા.

કોટપ્પાનું ગામ દૂર હતું અને ધમ્મપટ્ટમયા તેનું ઝોળખીતું પણ ડાઈ નહોતું શું કરવું તે તેના માટે સવાલ હતો મડદાને જેમ તેમ કરી બિચડી, બળદગાડીમાં નાખી તે પોતાના ગામ તરફ ચાલ્યો. જો બળદને પોતાના ગામની-ગામના રસ્તાની

ખબર ના હોત તો કાણુ જાણે તે કયાંયે પહોંચી જતો ! બળદ વચર હાથે પોતાની મરજીથી જ રસ્તો તોપતા ચાલ્યા કરતા હતા કોટપ્પા રડતો-કકળતો પત્નીના મડદા પાસે જ બેસી રહ્યો ગાડી હાલવાનું કે તે કયા જગ્યા છે તે જાણનું એને બાન નહોતું !

ગામ પહોંચતા બધાએ તેને મદદ કરી ને તેની પત્નીને અગ્નિદાહ દીધો. કોટપ્પા પત્ની વિનાની સ્ત્રી મૂંઝડીમાં ના રહી શક્યો. તે પાછો ધમ્મપટ્ટમ ગયો તેની પત્નીની ખૂના ઇસ્પિતાલ આગળ જઈ તે એક લોખંડાના ઝાડ નીચે બેસી ગયો. તેને થયું-હવે જીવોને શું કરવું છે ? બંને મરી જવાય, પણ ઇસ્પિતાલમાં ચાલતી આ રીત સામે પોકાર તો કરવો જ જોઈએ. તેણે ઇસ્પિતાલ આગળ જ અનશન આદર્યું.

એક દિવસ થયો, કંઈ જ ન બન્યું. બીજા દિવસે પણ કોઈએ ધ્યાન ના આપ્યું. ત્રીજે દિવસ વીત્યો, કોઈનું રૂઝું પણ ના ફરક્યું. ધમ્મપટ્ટમ ઇસ્પિતાલ જેમ ચાલતી હતી તેમ ચાલ્યા કરી. આવતા-જતા લોકો ઈલાજ માટે આવેલો ગામડિયો સમજી તેના સામે જોવાનાં પણ પરવા નહોતા કરતા. કોઈએ તેને સમજવ્યું કે તારા અનશન શાને માટે છે એ લોકોની જાણ માટે કંઈ પાટિયું કે જાહેરાત લગાડી બેસ. કોટપ્પા કંઈ ના સમજ્યો. પણ એક સામાન્ય કાર્યકરે પાટિયું ચીતરી તેની પાછળ મૂક્યું 'આ ઇસ્પિતાલ ખૂના છે, એમાથી લાય-રુસ્ત હટાવો.

ઉપવાસ પર ઉપવાસ થયે ગયા ત્યારે કોટપ્પાથી બિઠા કે બેઠા રહેવું મુશ્કેલ થવા માડ્યું. તે ખુલ્લા જમીન પર જ લાખો થઈ ગયો. કેટલાક તેની દવા ખાતા, કેટલાક તેને ગાડપણમાં ગણતા. ઈલાજ કરવા આવેલો તેમાં તો બે-પાંચ રૂપિયા ખર્ચ થઈ જાય તો તેમાં શું' થઈ ગયું ? તેમાં આટલી આટલી ધમાત કરવી તે ગાડપણ નહિ તો બીજું શું ? પણ કોટપ્પાએ પત્ની ગુમાવી હતી તેનો ધા બિડો હતો, એટલે લોકોના સમજબંધા

જતા તેના અનશન ચાલુ રવા. છેવટે ઇસ્તિપતાલની લેડી ડાક્ટર આવી. તેણે સમજાવ્યો, પણ કોટાપાનો સત્યાગ્રહ ચાલુ રહ્યો. બીજા એકાદ-બે હાપાવાળા આવી કોટાપાને મળી જયા ને પછી તો એટલી હો-હા થઈ ગઈ કે ઇસ્તિપતાલની જિંડાં મૂળ નાખી વધોથી ઘર કરી ચલેલી લાચ-સ્વતંત્રતા પાયા ડગી ગયા. હાપાઓએ ને સામાજિક કાર્યકરોએ સરકાર પર ખૂબ દબાવું કયું અને મામૂલી માણસ કોટાપાની ફરિયાદ નોંધી.

લાખા ઉપવાસને લીધે ઠાટપા ખૂબ દીધું થઈ ગયો હતો. ખુલ્લામાં પડી રહેવાથી ગિમારી પણ આવી ગઈ હતી. એણે ને ઇસ્તિપતાલ સામે ઉપવાસ આદરેલા તેમાં જ તેને દાખલ કર્યો. માનભેર તેની સારવાર કરી તેને મોસખીના રસથી પારણું કરાવ્યા.

મામૂલી વાતમાથી મામૂલી માણસે ઇસ્તિપતાલમાં મામૂલી રકમ માગી મહામાલી નિંદગીઓ તરફ બેઠકાર રહેતા બધ કરાવ્યાં.

મારે કંઈ રીતે જમવું એના નિષ્કૃંપ પણ બીજા કરે ?

સૌરાષ્ટ્રનું અલગ રાજ્ય હતું ત્યારનો આ પ્રસંગ છે.

ફિદ્દીથી આવેલા કોઈ અતિથિના મનમાં ક્રમ્ય મંત્રીશ્રી તરફથી રાજ્યના અતિથિગૃહમાં ભોજન સમાર ભોજવામાં આવ્યો હતો. ભોજનનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો પશ્ચિમની પદ્ધતિ અનુસાર

ભોજનનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો, સદાથ જમણે હાથે જમવાને ટેવાયેલા એક મિત્રે હરી ડાખા હાથમાં અને કાંટો જમણા હાથમાં લઈને અડખે પડખે બેઠેલા સાથીઓ સાથે વાતો કરતા કરતા ખાવ નું શરૂ કર્યું.

પશ્ચિમ પદ્ધતિથી ટેવાયેલા બીજા એક મિત્રે એમનું દયાન બેઠી, હરી જમણા હાથમાં અને કાંટો ડાખા હાથમાં ગાળવા લાલમણ્ય કરી.

“પણ મને આમ ફાવતું હોય તો ?” પહેલા મિત્રે જવાબ આપ્યો

“ફાવવાનો સવાલ નથી. એટીકેટનો સવાલ છે. જોનારા તમારી મશ્કરી કરશે.” બીજા મિત્રે હળવેથી એમના કાનમાં કહ્યું.

“આપણી આત હોડીને બીજાની ચાલે ચાલવા જઈએ તો મશ્કરી થાય ને ? મારા દેશમાં મારે કંઈ પદ્ધતિએ જમવું એના નિષ્કૃંપ બીજા કરે ? એટીકેટને નામે બીજાનું આંધણું અનુકરણ કરતું નથી. આ તમારી જગી અને આ તમારો કાંટો. પહેલા મિત્રે અડખે પડખે બેઠેલા મિત્રો સાંભળે એમ ખુલાસો કરી હરી કાંટો બાવુએ મૂકી દીધા. અને હાથેથી જમવાનું શરૂ કર્યું.”

મિત્રો અને મહેમાનો એમના સામુ જોઈ જ રવા.

કચ્છ ધરા ઉપર સુલમાનોના પટલા આક્રમણો ખાળનાર

યોગરાજ અજપાળ

(પ્રકર ૩ મિથ્યા)

અરબનીની હુજુગાળીઓમા જ્યા પવિત્ર પુષ્કરતીર્થ આવેલુ છે ત્યા સાતમી સદીના આરભમા એક રાજપુત કિશોર બકરા ચારનો હતો મૂળનો દોરો હજી ફૂટી રહ્યો હતો છતા પ્રેમક દેહ કાળી, આનંદ બાહુ, વિશાળ બાલ અને તેજસ્વી આખોમા ભાવિના પ્રખર અજવાળા બિલેરી પાણીમા નિર્જલ મીનની જેમ તપકતા હતા

પાની શાખાનો આ ચૌહાણ કિશોર બકરા ચારનો ચારનો પત્થરના ગઢ-કિન્ધા ગોઠ-યા કરતો અને સાધુસતોને બકરાનું દૂધ પાઈ પ્રસન્નતા અનુભવતો

પુષ્કરતીર્થની એ હુજુગાળીમા એક સન્ધ્યા મીની નાની મઢવી હતી ચાકચાકો આ ગોપ કિશોર મઢવીએ આવીને વિરામ લે, સન્ધ્યાસીનું નાનું મોઢું કામ કરે અને સન્ધ્યામીને બકરાનું તાજું દૂધ આપીને સેવા કરી દે

સન્ધ્યાસી બકરાનું તાજું દૂધ પીએ અને ગોપકિશોર સન્ધ્યાસી પાસેથી ગાનનું અમૂલ્ય પીએ સન્ધ્યામીએ કિશોરની ઉપાસના જોઈ ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા જોઈ, એ શ્રદ્ધા માટે ખૂબસૂની આત્મિક તાકાત જોઈ અને સન્ધ્યામી એક દિવસ પ્રસન્ન થઈને બોલી પડ્યા

‘તું બકરાના પાનન માટે નથી જન્મ્યો, બન્ધા ! પણ દેશના અને ધર્મના પાલન માટે જન્મ્યા છે. આવાર્તન માટે વરને ના પાડા ગતરી ગદા છે આર્થ ધર્મ આજે ખતરામા છે તારું મ્યાન ધર્મરક્ષામા મોખરે હોતું તેજ એ બકરા ચારવાનો આ હોરો છે. ને તનચા હોવ મધરના તારા પર આશીર્વા છે”

સાધુના આશીર્વા પામી જુવાને બકરી છેડી માખુસોને કળવાનું શરૂ કર્યું દગ બાધ્યુ અને દુસ્મનોથી ગુસ્સો મેળવવા અર્ધજિરિ ઉપર ગડનું પાથકામ કર્યું. આ મઢ શાવ્યો નહિ ત્યારે એ જ પડાડની ખીજ બાળુ ગામ વસા”યુ

આ ધર્મપ્રેમી શરવીર રાજપુતની બાલ્યાવસ્થા બકરા પાનનથી ચઢેલી એટલે અજ (બકરી) પાન= અજપાળ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા અને એમણે જે શહેર વસાવ્યું એ આજનું અજ-મેર=અજમેર, જગમશહેર છે

ગાન પાવન, સ્વધર્મની રક્ષા અને જોગી જતીનું જીવન જીવનારા આ અજપાળને સતતિ ન હતી તેથી પોતાના નાનાભાઇ પૃથ્વીપાળને માદી સોપી પોતે સાધુજીવન જીવવા લાગ્યા

અજપાળ જેટલા શરવીર હતા તેટલા જ રાજકાજમા ચક્કર અને કુશળ હતા. આરખોના ધાડા ત્યારે ભારત ભૂમિ ઉપર ગિતરી ચઢેલા ઇસ્લામના પ્રચાર માટે સેકંડે ધર્મ પ્રચારકો આગળ દેશીમાથી ભારતમા ગિતરી રહ્યા હતા. અને કહેવાય છે કે ઈનમત જોરે લોકાનું ધર્માતર કરાવતા હતા.

હકીકત ત્યારે જુદી જ હતી. આ સત અને એલિયા ગણુતા ધર્મપ્રચારક ફકીરો ખિલાફતના ગુન્હાચોરી ગરજ સારતા હતા બોળી અને અચાન પ્રજાને ભરમાવતા હતા અને જ્યા તક મળે ત્યા આરખોના લશ્કરને ગિતારતા હતા મુસલમાનોનું ભારત પર આક્રમણ થયું તે પહેલા ધણા વર્ષોએ મુસલમાન ધર્મપ્રચારકોએ ઈસ્લામના આક્રમણની શ્રમિકા તૈયારી કરી નાખેલી

હિંદુઓમા આવેલા કર્મકાંડના જડવાદ, પુરોહિતોનું અતિક્રમણ. સ્પૃશ્યસ્પૃશ્યતા અને હિંદુ રાજ્યોના આત્મિક સંધર્ષો આ ધર્મપ્રચારકોના લાભમા ગિતરેલા. અજમેર સુધી આવા ધર્મપ્રચારકો ગિતરી આવેલા

યોગી અજપાળને એના દ્વેષ દારા સદેશ મળના રક્ષા કે અજમેર સુધીના પથકને સ્વેચ્છ ધર્મી બનાવવા વરનો કચ્છના દરિયા માર્ગેથી ગિતરીને આક્રમણ લઈ આવવા માગે છે.

અજપાળે લાવ-લશ્કર લઈને દરિયા ગિતરતાં જ વરનેનો સ્થામનો કરવા તૈયારી કરી. દમબલ

ક્રૂપ કરતાં અજમેરથી કચ્છ પહોંચ્યા. ગાઢ જંગલ, પાણીનો પૂરતો પ્રબંધ અને દરિયા માર્ગથી આક્રમણ લાવનારનાં નાકાં દખાવી શકાય એવા કચ્છના પ્રદેશમાં થાણું નાખ્યાં.

અજમેર પોતાના ભાઈ પૃથ્વીપાળને સોંપ્યું. પોતે તો જોગીવેશે મોગ સાધના કરતા અને ધર્મ રક્ષા માટે જોગીઓની એક પ્રચંડ જમાત પશુ તૈયાર કરેલી.

અજમેરમાં રાશનઅલી નામનો ધર્મપ્રચારક બેઠાજૂ બનેલો. એણે રાજા પૃથ્વીપાળ માટે આવતા માખણને અબડાવ્યું તેથી રાજા કોપે બરાધા ને રાશનઅલીની આંગળીઓ કપાવી.

રાશનઅલીએ આરબ સૈયદ મિરાનને આ કથની લખી મોકલી. સૈયદ મિરાનને એટલું જ બહાનું જોઈતું હતું. એણે સોદાગરના વેશ પાત્રસો ઘોડાં અજમેરમાં ઉતાર્યાં. પશુ જોખખાઈ ગયો. યુદ્ધ થયું ને સૈયદ મિરાન પાત્રસો ઘોડે મરાયો.

આ સાંભળીને સૈયદ મિરાનના મામા ખ્વાજા નિઝામુદ્દીન અજમેર જીતવાં. પૃથ્વીપાળ સાથે યુદ્ધ થયું. અજપાળને ખબર પડતાં તે તાબડોલ કચ્છથી અજમેર આવી પહોંચ્યા. પશુ અજપાળ ખ્વાજા નિઝામુદ્દીન સાથે લડતા હતા ત્યાં આરબો કચ્છને કાંઠે જીતવી રહ્યાના સમાચાર મળ્યા. એટલે અજમેરનો મામલો પૃથ્વીપાળને લગાવી અજપાળ આરબો સામે કચ્છમાં ગયા.

ધોર યુદ્ધ થયું. આરબોની સામે અજપાળના અનેક રાજપુતો અને જોગીઓએ યુદ્ધ ખેલ્યું. પોતે ખપી ગયા. પશુ મુસલમાનોનું કચ્છ ઉપરનું એ પહેલું આક્રમણ મારી હાલવ્યું. અજમેરમાં પૃથ્વીપાળ પશુ ખ્વાજા નિઝામુદ્દીન સાથે લડતા લડતાં ખપ્યાં.

ખ્વાજા નિઝામુદ્દીન પીર તરીકે અજમેરમાં પૂજાવા. દર વરસે એનો ઉરસ અત્યારે ભરાય છે. ને ખ્વાજા નિઝામુદ્દીન એલિયા તરીકે પકાય છે.

ખડી બોલીને પ્રચારક ખીલજી બાદશાહનો ટુક અમીર ખુશરોના એ શરૂ થાય. અમીર ખુશ-

રોએ ખ્યાલની ગાયકી શરૂ કરી, મુદ્દમ ભાંગીને તબલાં બનાવ્યાં અને વિજ્ઞામાંથી સિતાર પણ આ અમીર ખુશરોએ જ બનાવેલી. અમીર ખુશરો કવિ, ગાયક અને વિકાન હતા.

કચ્છમાં અજપાળ પણ પીર તરીકે પૂજાવા. સંત તરીકેની એની નામના તો હતી જ. પશુ સ્વધર્મ માટે યુદ્ધ ખેલીને ખપી જનાર લીરનું સૌર્યપૂજક પ્રભ તરફથી સ્થાનક બંધાઈ.

જતે દિવસે આ સ્થાનકની બાસપાસ વસતિ વધતાં ગામ વસી થયું અને અજપાળ ઉપરથી એ ગામનું નામ પડયું તે અપજથ થયેલું આજનું કચ્છનું અંબર.

કચ્છ ધરા ઉપર સ્વધર્મ ખાતર અને મુસલમાનોના સૌથી પહેલાં ધાડાને ખાળનાર એ પહેલો જોગીજતી રાજવી હતા.

એના ઉલ્લખણ બલિદાન ધરમની શક્તિઓ અને પૂજાવિધિનીએ દંઝાઇ ગયા છે. બલિદાનો અને શહીદીની ઉલ્લખણ પરંપરાનું તર્જણ કરવાનો પ્રભસંસ્કાર ઘસાઈ ગયો ન હોત તો કચ્છ ઉપરના પાકિસ્તાનના પહેલા આક્રમણ સામે કચ્છધરા દ્વારા દેશનું રક્ષણ કરવાના પહેલા દપથ કચ્છના પ્રભજનોએ અંબરમાં અજપાળની પ્રતિમા સમક્ષ લેવા નેઈતા હતા. જેમ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે સોમનાથનો પુનરાશ્રી કરવાની સાથે ભારત રક્ષાની પ્રતિક્ષા સોમનાથને સાગર કિનારે સાગરજળની અજલિ લઇને કરેલી તે રીતે.

પશુ રાજપુતો રાટલામાં સ્વચ્છા કરે છે, રાજપુરુષો કચ્છના નામે રાજકારણના આટાપાટા ખેલી રહ્યા છે. પ્રભ બરમાવામાં અને નિષ્કળ ઉસ્ફેરાટમાં આધચ્છા કરે છે. કચ્છના રજુ અને સાગરકાંઠાની રક્ષા માટે તો કચ્છની પ્રભમાંથી જ રક્ષકદળ પેદા થયું જોઈએ. જનતામાં શરવીરાઈના સંસ્કારો પેદા કરવા જોઈએ. એની તાલીમ મેળવવી જોઈએ. મોગ-રાજ અજપાળ આપણને એની પ્રેરણા આપી રહેલ છે.

શ્રી વેદવ્યાસજી

મહાભારતની ગણના યાજમા વેદ તરીકે કરવામા આવેલ છે શ્રી વેદ વ્યાસજીએ મહાભારત જેવો મહાન ગ્રંથ રચીને ભારતવર્ષ ઉપર મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે એમ કહેવું જરૂરપણ અતિશયોક્તિભરેનું નો નહિ જ કહેવાય

આદી પર્વ ૫૬/૨૧ મા કહેવામા આવ્યું છે -
અર્થશાસ્ત્રમિદં પુણ્ય ધર્મશાસ્ત્રમિદં પરમ્ ॥
મોક્ષશાસ્ત્રમિદં પ્રોક્તં વ્યાસેનામિત બુદ્ધિના ॥

મહાભારત ગ્રંથ અર્થશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર અને મોક્ષશાસ્ત્ર આ ત્રણે શાસ્ત્રોનો મહાન પુજ છે, જેને અમિત બુદ્ધિથી શ્રી વેદવ્યાસે રચ્યા છે
મહાભારતના ત્રણ સુગ નિર્માતા

મહાન ગ્રંથ મહાભારતનું વાચન કરવાથી ત્રણ લોકોત્તર વ્યક્તિના ચારિત્રકેવળ દર્શન આપણી સમગ્ર ખડુ ઘાય છે,

આ મહાપુરુષ છે શ્રી વેદવ્યાસજી, ભીષ્મ પિતામહ અને શોભેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ હિમાવચના પ્રવેત શિખરો માફક આ ત્રણે વિભૂતિયોના ધવલ કીર્તિમય, પુણ્યશીલ જીવન મુગ્ધાતીત કાલથી જનમાનસને પુનીત જ્ઞાન અને દિવ્ય ભાવનાઓનો અવિરત પ્રવાહ આનંદ મય બનાવી રહ્યો ॥

ભારતના અન્ય ઐતિહાસિક ગ્રંથો અને અન્ય ભારતીય સાહિત્ય ગ્રંથોમા શ્રીકૃષ્ણને જે સ્થાન મળ્યું છે તેવું અન્ય કોઈને મળ્યું નથી શ્રીકૃષ્ણ પુણ્યવિતાર મનાય છે, એ સ્થાન નથી મળ્યું શ્રી વેદવ્યાસજીને કે ભીષ્મપિતામહેને.

તો પ્રથમ આપણે શ્રી વેદવ્યાસજી વિશે વિનાર કરીએ માતા સત્યવતિ અને પિતા વેદીરાજની ઉત્પન્ન થયેલ સંતાન તે વ્યાસજી, થમુના નદીના દ્વીપમાં જન્મ્યા તેથી દ્વીપાવન કહેવાયા, રથામ વર્ના એટલે કૃષ્ણમુનિ કહેવાયા આમ વેદવ્યાસજી “કૃષ્ણ દ્વીપાવન” નામે

પ્રખ્યાત હતા એમ માનવામાં આવ્યું છે. માતા સત્યવતિના કૌમાર્યકાવનું એ સંતાન છે

સત્યવતિનો વિવાહ શંતનુ રાજ સાથે થયો રાજા શંતનુથી સત્યવતિને બે પુત્રો થયા વિચિત્રવીર્ય અને ચિત્રાગદ

ભીષ્મપિતાએ કાશીરાજની બે પુત્રીઓનું હસ્થ કર્મ અભિકા અને અભાલિકા આ કન્યાઓનો વિવાહ કર્યો વિચિત્રવીર્ય અને ચિત્રાગદ સાથે પરંતુ બન્ને કુમારો હીનવીર્ય હતા એટલે તેમને સંતાન ન થયા

કૌરવ વંશ હવે નિર્વંશ થવાની અણી ઉપર હતો સત્યવતિએ ભીષ્મને ખૂબ સમજાવ્યા વંશ રક્ષા માટે આપદ ધર્મ ગણીને સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે ખૂબ કશ્વ પરંતુ ભીષ્મ પોતાની પ્રતિજ્ઞા ઉપર અડગ હતા

છેવટ તત્યવતિએ વ્યાસજીને તેડાવ્યા અને ચિત્રાગદની ૫ નીને વેદવ્યાસથી બે પુત્રો થયા તે ધૃતરાષ્ટ્ર અને ધાતુ દાસીથી વિદુર માતા સત્યવતિની આજ્ઞાનું પાલન કરી વેદવ્યાસજીએ વંશની રક્ષા કરી ન્યાસાદ વ્યાસજી છ હ મેષ પાડવાના હિતચિતક બની રહ્યા હતા

દ્વીપદીના સ્વયંવરમા જવાની પાંડવોને પ્રેરતા આપનારા પત્ન શ્રી વ્યાસજી જ હતા યુધિષ્ઠરને ત્રણ સૂય પછની પ્રેરતા આપનારા પત્ન શ્રીવ્યાસજી જ હતા

રાજકુલ થય વખતે આવેલા રાજાઓના જીવન શ્રી વ્યાસજીએ જોયા દુર્ગુણોથી ભરેલા રાજવીઓને જોઈને વ્યાસજી અત્યંત વ્યથિત થયા એટલામા પુત્ર યુધિષ્ઠરના જુગારે વ્યાસજીના મન ઉપર ઘેરી અસર પડી વ્યાસજી વ્યથિત થઈને રિમાવશ તરફ ચાલી ગયા જતી વેળાએ તેમણે યુધિષ્ઠરને કહ્યું

સ્વસ્તિ તેમનું નામિષ્ઠામિ કેવાસ પર્વત પ્રતિ

અપ્રમત : સિંધો જૂના દાન' પૃથ્વી પરિપાચનાશ.
(વનપર્વ ૪૬/૧૭)

વ્યવિત દદય થયા છતાં એ વિભૂનિએ માત્ર એટલું જ કહ્યું 'તે પુષ્કર ! તમારું' કદાચુ થાઓ તું કંધાર પર્વત ઉપર જઈ છું તમે પ્રમાદ વગર પૃથ્વીનું પાસન કરો'

વેદવ્યાએ ન કર્યો ગુસ્સો, ન કર્યા ધમપછાડ એમની દિવ્ય દૃષ્ટિ અનિષ્ટોને નીલાળી રહી હતી.

જ્યારે મહાભારતના મુઝ્ઝનો બારંબ થયા લાગ્યો પાંડવ અને કૌરવોની સેનાઓ હથિયાર તજી આમને સામને ખરી થઈ રહી હતી ત્યારે વ્યાનજી ખૂબ વ્યવિત થયા અને કહ્યું :-

ઊર્ણબાહુરિરોભયે ન કથિત શૃંગેર્ધન મે
ધર્માદર્શક કામશ ધર્મમાચરેત કથ ન જના
(યુદ્ધ પર્વ)

મારી ભુજાઓ ઊંચી કરી કરીને હું ભૂમે પાડી રહ્યો છું' પણ મારું કોઈ સાબળનું નથી. ધર્મથી જ અર્થ' અને કામની સિદ્ધિ થાય છે તો ધર મનુષ્ય ધર્મનું આચરણ કેમ કરતો નથી ?

મહાભારતનું યુદ્ધ ન થાય એ અટકાવવા તેમના પ્રયત્નો નિષ્ફળ બન્યા ત્યારે વ્યાનજી ડંચુ ખૂબ ઘવાયુ, અત્યંત દુભાયા. એમની વાત કોઈએ ન સાંભળી અને એ ભિષ્મનું મુઝ્ઝનો આરંભ થયો.

મહાભારતમાં સમસ્ત વિશ્વને મૌખિક સ્વરૂપમાં દેવાયેલું જ્ઞાન 'ગીતા' અદ્વિતીય છે, અનુપમ છે, પરમ

યાવનકારી છે. આ જ્ઞાન આ દુનિયે અજુનને સમસ્ત ભૂમિ ઉપર આપ્યું હતું. ગીતાની એ 'પરમ' પુરુષમય વાણીને વ્યવસ્થિત ક્રમબદ્ધ અને બાલ શબ્દોમાં વિધિબદ્ધ કરવાનો શ્રમ તો શ્રી વેદવ્યાનજીએ જ કર્યો છે.

મંળ્યે ગીતાજ્ઞતા વટમાં અધ્યાત્મમાં કહ્યું :-
વ્યાસ પ્રસાદ મૃત્યુવાનેતદ્ ગુહ્યમહં પરમ્
યોગં યોજેશ્વર કૃષ્ણત્સાક્ષાત્કથતાઃ સ્વયમ્.

શ્રી વેદવ્યાસજીની કૃપાથી પિંચદૃષ્ટિ દ્વારા આ પરમ રહસ્યગુપ્ત ગોપનીય યોગને તામાન શ્રીકૃષ્ણે સંભળાવ્યો છે.

જે શ્રી વેદવ્યાસજીની દિવ્યદૃષ્ટિનો સચાર ન હોત તો સમસ્તભૂમિમાં કંઢેલી ગીતાનું જ્ઞાન આપણને કઈ રીતે મળત ?

અજુનને ઉપદેશતા શ્રી કૃષ્ણને કોણ સાંભળી શકે! વેદવ્યાસજીની પિંચદૃષ્ટિએ જ આપણા ઉપર ગીતાજ્ઞાનને મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

આ પ્રમાણે શ્રી વેદવ્યાસજી મહાભારતની એક માત્ર વિભૂતિ વનદે સંકે છે ગીતા જેવા મહાન જ્ઞાનના મહાભારત દ્વારા રજૂ કરીને તેમણે ભારતવર્ષ ઉપર જ નહિ પરંતુ સમગ્ર જગત ઉપર એક મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

વ્યાસજીએ વેદાનુદર્શન જવા ગયો પણ રચ્યા છે. વ્યાસજી હિમાલય ઉપર આગમ બાંધી રહ્યા હતા, ત્યાં અનેક બ્રહ્મચારીઓને અધ્યયન કરાવ્યું શ્રીવેદવ્યાસજી શ્રુતસ્વાક્રામી બન્યા ન હતા.

ધર્મશ્રેની ન્યાય

એક વખત રસ્તે જતા મે' નીચે પાવલી પડેલી જોઈ. આજુબાજુ કોઈ જોતું નથી તે તપાસી આસપોસી બેઠાવી । થોડે દૂર જઈને જોયું તો જરા ધસાયેલી લાગી. છતાં પ્રયોગ ખાતર પાત-સોડાના વેપારી પાસે રજૂ કરી તો કહે, 'સાહેબ, આવી પાવલી કોણે વળગાડી ! આ તો ખોટી છે ! અને હું' પાછી લઈ આગળ ચાલ્યો. અધારુ થવા આગળ હવું. એક જુદો જુના વેચનારો લારીવધ સામે મળ્યો. અને તુરત જ મે' તક ઝડપી । 'હાલ, બે જુના આપજને, અને બે આના પાગા પાછા !' હાલએ તે ઝટપટ પાવલી, પેટીમાં નાખી મને બે જુનાં અને બે આના પાગા આપ્યા । અને હું તો યુકિત સફળ થઈ તેના વિશ્વયમાં હાતી ફૂલાવતો ઘર તરફ રવાના થયો. ઘેર જઈ પાકીટ ખોલ્યું અને હિસાબ કર્યો તો આઠ આનાનો હિસાબ ન મળે । નકકી ક્યાક પડી ગયા । અને તુરત જ પેના જુદાને છેલરવાનો દડ મળ્યો હોય તેમ ધર્મશ્રી ન્યાય વિષે વિચાર કરતો થઈ ગયો । ।

-જે. પી. જીવરાજની

‘દેખે કેમ કરીને ઓછું થાય ?

ગૃહસ્થીનો મહેવાર કેમ કરી શકે ?

સામાજિક પ્રતિષ્ઠા શી રીતે ટકાવી રાખવી ?

—આ અને આજા અનેક પ્રશ્નોની ચિંતાઓ એના મનમાં ઘેરણીની. એનું નામ હેલેન્ડ એમનું.

એના જીવનની સંપૂર્ણ કમાણી નષ્ટ થઈ ચૂકી હતી. ભારે દેવું થઈ ગયું હતું. થું કરવું એ સમજાનું નહોતું. જીવનના યુદ્ધમાં એક પરજિત વ્યક્તિની જેમ કુખી હોય એ સહક ઉપર ચાલતા જતા હતા.

ત્યાં રસ્તાને કાંઠે મેઢેલા એક માણસ એમના જોવામાં આવ્યો. એના જેવે પણ કપાઈ ગયા હતા. એ હાથેના ટીકે ચાલતો હતો. એણે હસતા હસતાં એમને કહ્યું :

“અસ્તકાદં ‘કેવી સોનામણી સવાર છે ! કેમ મજામાં તો ખરા ને ?”

એમને આશ્ચર્ય થયું—શરીરની આવી અપંગ હાલત, બીજાનું મુશ્કેલીઓ ને તોયે જાનકીમાં આ ઉત્સાહ ! એમને પોતાની ચિંતા ઉપર ગ્વાનિ થઈ. “આજાર જનવાનનો કે મારા ‘જેમ તો સવામન છે !” આ વિચારે એમની ચિન્તાને ઉત્સાહમાં ફેરી નાખી બે મરમરની બિલ્લા રૂપમાં જે સમૃદ્ધિ પોતાની પાસે ધાની એ તરફ પડેલી વખત એમનું ધ્યાન ગયું.

તમે ભણે ને મમે એવી સ્થિતિમાં હો, તમને એવી અનેક વસ્તુઓ અને મુશ્કેલીઓ અંદર મળી જાય છે જે બીજાની પાસે નહીં હોય. તમારાં આ તત્વો જ તમને બીજા કરતાં ઉંચા અને ભાગ્યશાળી બનાવે છે.

તમે જાને જ જુઓ—તમારું સ્વાસ્થ્ય એવી જાળમાં જઈ કે જેના માટે તમે નિર્વિન વ્હી શકો ? તમારું ઘર, મકાન-વગેરે ભણે કિમ્મતી ન હોય તોય મારવા દો ! તમારી આત્મિક વૈભવી એકાદી છે તોય ચોંટા નહીં. પેલા કોણે નહીંએના વિચાર કહે છે એ રોજ મદ્યરૂ કરીને પેટ ભરે છે.

હકીકતમાં આપણા જીવનની નેત્રું ટકાવવાનું આપણા હાથની હેલ છે. માત્ર દસ રકમ ખાખતો એવી હેલ છે જે વિરે વિચારવાની આપણને જરૂર પડે પણ એની ચિંતા શી ? ‘ગુડ’ આપણે તો

આનંદનું જોઈએ કે નેત્રું ટકા ખાખતો આપણા હાથની છે. પેલા દસ રકમની બોટી ચિંતા શા માટે કરીએ પછી !

જે છે નેનો આનંદ માણે નથી તેની ચિન્તા ના કરશો કારણ કે એવી ચિંતાથી આપણી કુખાદક અને સર્જનાત્મક શક્તિઓ કાચ થવા માંડે છે.

જે જે મુશ્કેલીઓ, કુખાદક અને નકલીકો તમારા જીવનમાં સહન કરવા પડ્યાં છે એમને શ્રદ્ધ કરીને કપાંત કરવાથી, આંત્રુ વહાવવાથી કંથો હાથ નથી નુકસાન થાય ત્યારે કુખાદક અને નિરાશા તો કોઈ પણ માણસ પ્રગટ કરી શકે છે.

પણ મહત્વની બાબત તો એ છે નુકસાનમાંથી પણ શક્ય એટલા હાથ ઊંઘાવવા જોઈએ, બગેલી બાજીને સુધારવી જોઈએ, ભાંગનૂટ ફરસ્ત કરવી જોઈએ, ફેટેલાને મનાવવું જોઈએ ને છિન્ન વિશિષ્ટન અણઅણને એકત્રિત કરીને નૂટેલાને અખંડ બનાવવું જોઈએ. બગેલી બાજી સુધારવા માટે બુદ્ધિ અને ચાતુર્યની જરૂર છે. નુકસાન ઉપર ચેલા માટે આજમ, કાપરના અને મુખાંતની જરૂર છે, તો પછી મૂરખ બનીએ શા માટે ? આપણી ચિન્તાના કારણે ફેર કરીને એને આશા, ઉત્સાહ અને પ્રેરણામાં પરિવર્તિત શા માટે ન કરીએ ?

વિશ્વના તમામ મહાપુરુષોને અનેક મુશ્કેલીઓ નહીં હતી, ફેટેલાં કુખાદક પડ્યાં હતાં, પણ પોતાની દૃઢતા, આત્મશક્તિ અને મતન પુરુષાર્થ દ્વારા એમણે ચિંતા અને નિરાશાને પોતાની પાસે પણ ન ફેરવા રીતી. મુશ્કેલ અને કુખાદક પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે પણ એ મહાન બન્યા.

તો પછી ચામૂંથી બાખતોને કારણે તમે ચિન્તા શા માટે છો ? શા માટે રતનું જગ કરો છો ? બોટી ચિંતાઓ ત્યાગે જા.

આ માટે એક રસ્તો છે અન્યની સેવાનો. નંસારમાં પોળિ, રોગી અને અસ્વચ્છોની મોટ નથી. એ તમા તમારી સેવા સંસ્થાની રાઇ જેતા હિજા છે. એમને પ્રોત્સાહન આપતા જ્યો થવો, હસીને વાળે કંથે, એમના કામમાં રમ થવો. તમારી ચિંતાને બચાડે

[અનુ. પ્રકાશ મલ્લર]

હરિની ભક્તિ કરનારાઓની તો સોરઠ પર વલ્ચુઝાર પ્રગટી નીકળી છે. આપો જાહેરો, આપો મેપો, આપો દાનો, આપો વિસામણ, આપો ગોરખ, આપો ઝીંગો, 'લેલો બાવો, ધરમશી ભગત, કાનડગર, વાલખાઈ, અવલખાઈ, રાણીખાઈ, રૂડીખાઈ, રામખાઈ, અમરખાઈ, દવડો ભગત, અણુદા બાવો, સંત જીવણ, ભોજલરામ, વાલમરામ, વિરજી ભગત, મોરારદાસ. દેવીદાસ, પર્વતદાસ, ધનશ્યામખીરી, સવગરજી, વેલગરજી, ખીમદાસજી, મંગા ભગત, લાલજી મહારાજ, નરસૌરો ને મહાભાગવત બાપુ.

કાંઈએ ઇશ્વરને કનોવાસ્વરૂપે, સિવસ્વરૂપે, આધવરાય સ્વરૂપે, નોખનોખા રૂપે આરાધ્યા. જીવનની વાટને રસાળ ને સૌરભવતી રાખવા : સત્ય, દયા, માયા, પરાંપકાર, અપરિમલ, અહિંસા, દાનશીલતા, કડુશ્ચા ને પ્રેમનાં વારીથી ભક્તિની ગંગા સેળજી રાખવા સાડુ.

એ અમર પગડડી પર જૂનાનઢમા એક નામરે દિપતી પ્રગટયા, હરિ-ભક્તિના મૂળ તો નામર નરસૌરે જે જૂનાગઢની ભોમકમા જ નાખેલા. એ અમર વેલની સુગંધ આ નામર મંગેશરાય અને એમનાં પત્નીનાં હૃદયે જગમગ.

મંગેશરાયને મત ભવનાથ દાદાની પ્રાતઃ સેવાનાં. રોજ રોજ એ રેશમી પિતાબર પહેરી હાથમાં તાબાના લોટા પર તાબાની વાટકીમાં અમુકતી નાની દીપ જાળેત, ખભે નાનું જિતરીય ને પગમાં ચાખડીઓ ચટપટાવતા મંગેશરાય પણ લોકજીભે મગા ભગત બનેલા એ નામર નિલ નિલ્ય ત્રવા દેવ જેના પર અહોનિશ હાથે દાળી રજા છે તે ભવનાથની પૂજા કરવા જવાનો અટલ ને અસંગ નિયમ.

સૌભાગ્યવતી, પણ સ્વામિના ત્રવા પછી

ધેર મા પાર્વતીનું ધ્યાન ધરે ને આરત્ર કરે : 'મા! મારા સૌભાગ્યદેવ રોજ રોજ દાદાના શરણે જાય છે એમને હેમજેમ રાખી સેવામાં ઉણપ ન આવે એવી મતિ દેનો !'

ભગવાન અંશુમાલી જિગે અને માંગા ભગત ભવનાથ દાદાનાં ચરણે ચાલી નીકળે. પત્ની બધો પૂજાપો સભજ કરી સાથે આપે.

એક દિવસ આભમાં કઠાવર કાળાં ડીંબાણુ વાદળાં ત્રવા ગિરનાર પર અણુખી રહ્યાં. બીજાળી આભમાંથી જિતરી જિતરી ધરતીનાં વારણાં લેવા માંડી. ચકરનાં તાંડવ નૃત્ય વેળા માજતા ધોર ગભીર ડમર જેવા બિહામણા રવે. મેઘ ગર્જવા માઝો ને માંગા ભગતે વેળા થતા પત્નીને કહ્યું : 'પૂજાપો લાવો.'

પત્નીએ આલ સામે નજર માંડી કહ્યું : 'આમ તો જુઓ, આભમાંથી હમણાં પોટલાં મોઢે પડશે.'

'એટલે, એ બીજે કાંઈ દાદાની પૂજા અટકે?'

'માજે' નહીંએ આવે છે.'

'એવા કપરા ટાણે જ દાદા મને વાદ કરે ને કે આજ ભયારે મારે સેવાની જરૂર છે એ વખતે જ મંગેશરાય ન આવ્યો. એ કેમ બને ? ભક્તિ-સેવા કાંઈ શોભા સાર થોડા જ આવર' છું ? કે મારે દાદા પાસે કાંઈ થોડી જ સત્તા ને સંપત્તિ કે પાર્થિવ જજીસની સ્વાર્થાં ઈચ્છા છે ? દાદાની સેવા તો આવરવા યોગ્ય ધર્મ છે માની તે અર્થે જઈ છું.'

નારીનાં દૈયાં તે વિધાતાએ ફૂલ જેવા ક્રમજળ બનાવ્યા છે. એ વધુ ન બોલી શકી. પણ હૃદયની ઝલાંનિ મોં પર જિપસી આવી ને મનમાં થયું : 'અરેરે, દાદા અઢી ધેર હોય તો મારા

સ્વામિને આટલું કષ્ટ સેવા કરવા ન ઉઠાવું પડે. પણ એ શે' બને ?'

‘જરાક હિંમત થવા દેશે ?’ કશું મોં સ્વામિ બાણી રાખી એણે કાલાવાલા કર્યાં.

‘લકિત-માર્ગમાં સત્તવડ-અત્તવડ ના જોવાય. દાદાની સેવા અર્થે જઈ છું, રખોપાં કરવાં હશે તો એ કરશે.’

આભમાં કડાકો બોલ્યો, ‘કડકડકડ.’

પળવાર એ મીન રહી બોલી : ‘તમારી છાંછા.’

પછી એ ઘરમાં ગઈ. તાંબાના સોટા પર કંકુ જેવી કોમળ આંગળીઓથી તાંબાની ઘીની વાટ પ્રત્યક્ષ વાટકી મૂકી.

ગિરનાર જાણે હમણાં તૂટી પડશે તેવા આભમાં ખીંચે કડાકો થયો : કડકડ કડકડ ને મોરલા ગહેકયા. ગિરનારની ગાળીઓમાં એના ચીંકા ટકુકાર ઊઠ્યા.

ને નીચું મસ્તક કરી સૌભાગ્યવતી મનોમન બોળિયા શબ્દોને પ્રાર્થના કરી રહી : ‘હે દાદા ! તમારી દીકરીનાં ચૂડી-ચાંદલા સામે જોજો.’

મંગેશરાય બહાર નીકળ્યા. ઘરની બારીમાંથી પાંડોશી બોલી ઊઠ્યો :

‘અરે ભત્રત ! આવા ટાણે લવનાથ !’

‘હા, હા, મારે શેજનો નિયમ એ ન વહે.’

‘પણ તમે કયાંક તૂટી જશો. જો મેં આખકચો તો મારગની નિર્દયતામાં...’

‘બોળિયો કંલાસપતિ સૌની રક્ષા કરશે.’

ને વરસાદના ટાકાબોળ પવનની પાંખે ચઢી આ બોલ માંગા ભત્રતનાં પત્નીએ સાંભળ્યા ને ઓસરીની કેરની યાંત્રિકીને અડકી ઊભી રહી. એના પત્ર ચાલવા ના કહેતા હતા. એની આંખ ગગનના સિંધુમાં નેપાઈ રહી. જાણે એ આંખો આરંભ કરતી હતી કે : ‘હે દેવ ! ભગત લવનાથ જઈ આવે ત્યાં સુધી ખમિયા કરી જજો.’

પણ મેઘરાજ ન માન્યા ને ગળ્યાં. ગીરની

વનરાઈમાં જાણે હજારો સિંહ સાંધે ‘ગ્રાહા. બેળા સાંભલા પારે નીર તૂટી પડ્યાં.

જેના જેના આવાસમાંથી સૌ જૂનાગઢ-વાસીઓ વરસતા વરસાદમાં જતા માંગા ભગત બાણી જોઈ રહ્યાં છે.

સૌભાગ્યવતી ઘરમાં આવ્યાં છે. ઘીનો દીવો કરી, બે હાથ જોડી મા પાર્વતીને વિનવવા લાગ્યાં : ‘મા ! સૌભાગ્ય પરત્વે શા ઉચાટ હોય એ તો તમે સમજી શકો છો. એ આજ દાદાની સેવા કરવા ગયા છે. વાટમાં નદીઓમાં કુંગર જેવડા સોદ ઉછળતા હશે. પણ એ પાછા નહિ હટે. મા ! આવું હોય તો એમની શી વડે થાય ? એથી એમ કરો મા ! મારા દાદાને કહો, અહીં મારા ઘેર આવી રહે. એથી એમને આ જીવતર ભરનો ભો મટે.’

ઘીની જ્યોત જરા વધુ તેજ પ્રકાશી અગમગી રહી.

એ જ વેળા અંજા ભગત ચાખડીઓથી વરસાદે કરેલ કાઠવ ઉડાડતા આગળને આગળ ચાલ્યા જાય છે. ધરતી પર ચોમેર પાણી પાણી તગતગી રહ્યાં છે.

જરા દૂર ગયા ને એક નદી આવી. કમર પૂરે એમાં પાણી વટાવી ભગત આગળ વધ્યા.

એથી આગળ થોડે દૂર ખીજી નદી આવી. એમાં થોડાપૂર હતાં અને ગિરનારને આંખવા એનાં સોદ જીંમે ને જીંમે જીળી રહ્યા હતા.

‘હે કંલાસપતિ ! તારાં રખોપાં !’

કહી માંજા ભગતે પાણીમાં પત્ર માંડ્યા, પણ વીજળીના સળકારે સૌ જૂનાગઢવાસીઓએ એને પાણીમાં પડતાં ને સામે કાંઈ સલામત નીકળતા જોયા. દાદાની સેવાની કારખી તિતિશાના હૃદય બને એક બે ને ત્રીજા દેવારે તે નદી પાર કરી ભવનાથ ગયા.

વરસાદે હવે પોરો ખાધો. નદી નાળામાં પૂર ઘટયાં પણ સૌભાગ્યવતી તો હજુએ ઘીનાં દીવાની જ્યોત સમક્ષ આંખો મીચી મેડી છે ને

વાર વાર કહી રહી છે : 'મા, મારા દાદાને હવે
અહીં મારા ઘેર મોકલ. આ મારા કપાળે ચર્મલો
તે કયો છે. એને શુ જુસાવા દઈશ ?'

ખીજ જ પળે એના કાનમાં શબ્દો આવ્યા

'આજ તો કાંઈ પાણી પડવા છે માર્ગે'

'તમે આની ત્યાં ?'

'હા'

'ભવનાથ જઈ આવ્યા ?' સાશ્વત પત્ની પૂછી

કરે છે.

'ત્યારે શું' અરવિંદી પાછો આવ્યો ફોઈશ ?'

કહી ભગત સાખડીઓ ગિતારી ઓશરી પર ચડ્યા

કે એની ફીમીમાં પિપગા નીચે કાઈક વસ્તુ ચળક,

ચળક ચમકી વહી.

'અરે આ શુ છે પિપગા નીચે' કહી એ
દોડી. મગેશરાય પણ પાછળ ગયા.

બેઠે જુઓ છે તો પિપગાના થડ પાસે
શિવનુ બાણ ચળકી રહ્યું છે

સૌભાગ્યવતી દોડી ઘરમાં જઈ જુગાવા
આવતા દીવામાં દીવેલ ખરી બે હાથ બેઠી બેલી :
'મા ! આખર દાદાને દીકરીને ઘેર મેં ક્યા ખરા !'

x x x

ને એ શિવના બાણને આજે સૌ માગનાથ
મહાદેવ કહે છે ત્યાં આજે બલ્ય મદિર જિજ્ઞ છે

ભાજપાલો.

એક જૂની વાત છે કે, એક બાઈને પોતાનો છોમ્મર હતો અને સાવકા છોમ્મર પણ હતો તે
સાવકા છોમ્મરને છાશ આપતી અને બહાર કામદાન કરાવતી, પોતાના છોમ્મરને તે દલી બવરાવતી અને
ઘરમાં રાખતી પેલો સાવકો છોમ્મર મજબૂત માણસ થયો ત્યાર તેના પોતાના છોમ્મર માથાંગલો થયો.

આદારમાં ભાજપાલાનું મહત્ત્વ પણ આપણે અત્યુ ઓછું આકીઅ છીએ. એ ચીજના ખરા
મહત્ત્વને આપણે પિછાનતા નથી પશ્ચિમ યુરોપ અને અમેરિકામાં પણ બે પક્ષીઓ અગાઉ જ ભાજપાલાનું
મહત્ત્વ સ્વીકારાયું છે

અલબત્ત મજબીઓ 'સરસોકા સાગ' એ ભાજ પાલથી ખાવ છે, તથા જુલવાતીઓને મેથીની
ભાજ ગમે છે પરંતુ તેઓ તેનું મહત્ત્વ બરાબર સમજે છે એમ ન કહવાય

ભાજ પાલામાં ખનિજ દ્રવ્ય ખૂબ હોય છે બાદકાની પાચનક્રિયાને નિયમિત કરવા ભાજપાલો
અપાય છે અમરનાથ ભાજ (દક્ષિણી "કીર")માં ૪.૯ ટકા પ્રોટીન અને ૨૧.૪ ટકા લોહ હોય છે
વિટામિન-એ (કેસીટીન) તેમાં પ્રુખળ હોય છે તે જુલુ બગાળી થનાભાજમાં ૭૦ ટકા પ્રોટીન, ૨૮ ટકા
લોહ અને ૦.૧૨ ટકા ફોસ્ફરસ હોય છે. મેથીની ભાજમાં કૅલ્શિયમ, લોહ અને વિટામિન-એ ખૂબ હોય છે
પાલખ-ભાજમાં પાણી ૯૧.૭ ટકા, પ્રોટીન ૧.૮ ટકા, શીકટ-દ્રવ્ય ૦.૯ ટકા ખનિજ-દ્રવ્ય ૧.૫ ટકા, કાર્બો
હાઈડ્રેટ ૪.૦૦ ટકા, કૅલ્શિયમ ૦.૦૧ ટકા, ફોસ્ફરસ ૦.૦૧ ટકા, લોહ ૫.૦ ટકા, વિટામિન-એ ૩૦૦૦
યુનિટ અને વિટામિન-બી ૫૦ યુનિટ હોય છે એટલે કેપરીઓ ન વધવા દેવા અને પેટ ચરાય એ માટે
દાકતરો જાડા લોકોને તેમાં ખાસ ભલામણ કરે છે

કેટલાક પાન આપણે સુવાસ માટે અને ચટણી બનાવીને વાપરીએ છીએ કુદીનો અને પાણા-
કાવમીરમાં લોહ ભરપૂર હોય છે અને કોષમીર તે વિટામિન-એ-બી બાણે કાટી પડે છે

—'વર્ડ' પીસ', ૧૫-૧૧-'૫૬]

*

ગોહિલવાડના ગામડા શોભાવતા, તેમણ દેવગઢ તો નાકું નુમણું, જેમા શેઠર જેવી આછી-પાતળી વહેતી નદી અને ગ્રામને પાદર જ સેજળી લામ્બરિયા કૃષા નદીએ અને કૃષે આયમતી વેળાએ અને ઉગતા સૂરજે સો સો બેડિલિયાની હેલ્યું ચડે સારે ઉટકેની માણુ અને હાડાધડા માથે સુરજનારાધ્યના તેજ ટકરાય અને પાણિયા રીઓની હેચુ તબક તબક તમજાને કિરણુ કાઢીને સૂરજતેજના ચાળા પાડે

ગામ આખુ હેકેડેકે કારડિયા રજપૂતથી ભરેલું વાર તહેવારે તો રાગ રજપૂતાણુ જ ઉમરે । નઈ નઈ તોય પ્રયાસથી સાઠ ધર-ખોરડા ખરા આ કારડિયા પણુ કાપના ખેતી કરે, અક્ષરગાન મિલકુલ ઓણુ તેથી વેમમા હાહોમ કુબેલા પણુ તેની મરદાઈ અખડ, સીધુ વેર ન મૂકે કાળા ભોરીંગ જેવા, વતાવ્યા કબે, બાધી તો સીધા પાણીના ધોરિયા જેવા જેમ વાણે તેમ વહયે જાય અને રજપૂતાણીઓ પણુ કામે જળરી, પણુ મરમમા કરકુ મગ જેવી, દાતમા ચડી તો દાતની કફડાટી બોલાવે તેવી ।

આ ગામમા નાગજી ચીડાણુનું ઘર કહદાર અને બહુ ભાદ્યું, એક બહે સો ધીધા જમીન, પાચેપચીસ આબાના થડ વળી કૃષે પાણી પણુ દમદોટ ખાતરો ન પાડે એવુ ભરચક અને હાથે હાથ કામ કરે તેવા કષોતર જેવા નચુ દીકરા અને બે દીકરીઓ ધરનાગી માનવાઈ પણુ કહેવડે ચાવી ચાવીને વેણુ બોલે અને વાતવાતમા મોઢું મરડે ધરમા માનવાઈનું ચકણુ, તળું વેણુ ઘાટ ઉચાપી ન શકે, તેની પાસે નાગજીનું પણુ ન ચાલે

આ વરસે તો મોટા દીકરા માનસજની વહુને સૌ રંગે-રંગે આણુ વાળીને તેડી આવ્યા માનસજની વહુ મોઢી તો રૂપ અને કામકાને ખૂબ

જ સપરી, તેનું પિયર પણુ દરેડતુ અને સાસરુ પણુ મેથીની શીત જેવુ ભરેણુ તેથી મોઢીના ખાપે કરિયાવર પણુ માલડો ઠસીને કરેલો અને સાસરુ કહદાર તેથી સાસરેથી કાઠું પણુ સારુ શણગારેણુ, આમ નમણી મોઢીના પજા ઉપર નત્યનવા છુમડા રૂડી રીતે શોભી જીલ્તા વારપરબે હોશીલી મોઢી તેની નણુકુને પેરાવી ઝોઢાઢીને સાથે રમવા લાઇ જતી અને નણુકુને તો શી વાત તે ભાભી આમ રજેચગે રમતી મોઢી કુલધર્મમા પ્રવેશી, તેને ઝોધાન રણુ

મોઢીની હેલ્ય જણુ જ વસમી નીકળી, ખાવાનું મિલકુલ ભાવે નહિ અને જે આખો દિવસ ઉમચ આન્યા કરે, હૂખરડો ધાવ અને જે ખટકુ ખાણુ હોય તે પણુ વસનમા નીકળી જાય તેથી મોઢીએ લગભગ બે ચાર દિવસ તો ખાવાનું જ બધ ક્યું તેનું રૂપમદ્યું ચરીર ઝોસરવા માડ્યું, તે ચરીરે સાવ નળળી ચર્ધ મર્ધ, તેથી કામ કરવાનું પણુ ગમે નહિ, અને ધરમા ખૂણે ખાચરે લાખી ચર્ધને ચર્ધ જતી અને પછી તો મોઢામજ સાસુ માનવાઈના ગાડે કે પાડે ન તણુાય તેવા વેણુ સાબ જવા પડતા, “જેને રાણીભયને નવી નવાઈનું ઝોધાન રણુ છે તે પડી જ રહે છે, કામકાજ કરવુ પડે તેથી સોડય તાણીને પડી રે’છે, કાઈ ધરમા નો હોય ત્યારે જાનીમાની ખાઈ લેતી હશે તોય કાણુ એની નાડય પકડીને બેઠું રહે છે ? જૂખ્યા સતે થોડું જ જવાય છે મારી બાઈ ? આને તો ન કરવુ કામ કે ન કરવુ કાજ અને દૂટિયું વાળીને સંધ રહેવુ, છેને નવાઈ ?” આમ દિ’ આખામા છપનસે વાર માનવાઈ મોઢીથી કથુવ કામ થતુ નહિ, તો પણુ પરાણે પરાણે કામ કરતી, અને પછી તો જે બાવે તે જટકુક ખાઈ લેતી તેને રોજેરોજ જાતજાતના ખાવાના ભાવા અભાવા થતા, પણુ

મોદામકય સાસુને કેમ કહેવાય કે “મને આ ખાવાનું મન થયું છે, ને તે ખાવાનું મન થયું છે,” તેથી બધા જ હાલ મનમાં થાય અને મોઢી મનમાં જ તે સમાવી દેતી.

આમને આમ સખેદને સાતમે મહિને મોઢીનું અધરણીનું મુદ્દત્ત નેવડાવ્યું, અને પછી તો મુદ્દત્ત સાચવવા ગાતા આનંદતા મોઢીના પિયરીઆ આવી પહોંચ્યા -

“જીએ દીને વેજુરી રે રવરવે,
ચપો મરવો ડોલરિયો રે લેયુ લે છે.
રેલા વધાવો મોઢીબાના વીર રામચગલાધને,
પછે વધાવો મોઢીબાના મામેરાને”

૨૪ રજિયાત મોઢીને સાવ પાટો વળી ગયેલી નેહને મોઢીની યા જીયાએ બહુજ અરસોસ કર્યો, પણ માનબાઈ વેચાણને કશું મ્હી થકી નહિ, પણ માનબાઈએ તો મોઢીના વગોથા શરૂ કર્યા, “જીયાબા, તમારી તે કાઈ દીકરી છે, તેને એક શીંગડાની અને પૂછડાની ખામી છે, પણ હમણે તે ખાચ એટલું તો કામ કરે, આણે તો દિં દીખા છે, ૧૬ ખાધને સ્ત્ર જ રહી છ આખો દિં ડો ગાયા છે છ” કામને છોડે નઈ અને કામ એને છોડે નઈ “ત્યારે જીયાએ ઉંચે હતું તે કહી જ દીધું, “ખૂબ ખાધુપીધું તારે જ મારી છોડી સાવ સુકાધને પાટો વળી ગઈ છે ને?”

૨૫ રજયે જોળા ભરીને પિયરીવા બીને દિં સાને ઘેર આવ્યા પિયર આવીને મોઢીએ સીજડું સીજડું ખાવા માડ્યું અને થોડાક વાન વળ્યો પછી તો ખેયા, અને આગલા રોપલા ભરવા માડ્યા દિવસ આખો સરજા સરડ ભરત ચીતર ભરે અને રાતે ધોળમગળ ગાતી ગાતી સૂઈ જાય

તેને સમે મહિનો હતો ગયો અને દશમે જોઠા ત્યારે જરાક ટચરપચર થઈ ગઈ, પણ દસમાના પણ પાચ સાત દિવસ કાઢી નાખ્યા એક દિવસ સાને વાણ કરીને જ્યા સૂતી કે પેટમાં ડુંખવા આવ્યું, ભાભીને વાત કરી ભાભીએ માને

જમને સભાગવ્યું જીયા જમને મામની વાગદ કડવી ચવાળીને બોલાવી લાવી, કડવીએ આવીને મોઢીને નેહ, બાળક અવતરવાને હજી વાર હતી રાતના બાર વાગ્યે વેપ્પ ઉપડી અને એકાદ કલાકમાં તો બાળકનો જન્મ થયો, કે તરત જ ખોરડાના મોભારા માથે ચબરક ચક, ચબરક ચક ચીમરી કંગળી બીડી આવે આવે શિયાળવાએ લાળી કરી. હાનસના અજવાળે સોએ નેહું તો દીકરી જન્મી હતી, પણ ધોળી ધોળી પૂણી નેવી, રાતી રાતી આખો અને ધોળા સ્તર નેવા મવાળા, આખી છોડી ધોળી તો ઝાદિયા નેવી, જમણે રેના પોલનો ઢગલો.

બીને દિં સવારમાં જ કડવી દાધેળે મામ આખામાં વાત કરી કે, “મોઢીને છોડી તો આવી પણ જનના જણ્યા રોખી છે, ધોળી દૂધ રોખી, અને ઝીણી ઝીણી બજા નેવી રાતી આવ્યું છે” આ સમાચાર મામ આખામાં તેમ જ મોઢીના સાસરે પહોંચી ગયા અને પદરમે વાઢે તો માનબાઈ મોઢી સાડુ કાટલું લઈને આવી પહોંચી છોડીને જોળામાં લઈને જ કહી દીધું કે, “આ જનના પેટની છોડી અમારે ખોરડે કયાથી?” આવા છોડુએ તો લાજ ન મરીએ? આને તો જલમતા જ અધીણનો અમલ કરાવી દેવો હતો ને?” પછી થોડી ઘણી સસારની વાતોચીતો કરી અને બીને દિવસે સવારમાં જ વહી ગઈ અને જ્યારથી સાસુનું મેણું “આવી જનના પેટની છોડી કયાથી?” તે સાંભળ્યું ત્યારથી મોઢીના તો મોતીઆ જ મરી ગયા, તે સાસુનો સ્વભાવ જાણતી હતી, જરૂર સાસુ આ જુરી છોડીને મારી નખાવશે અથવા તો આ છોડી ખાતર થઈને કાતો પોતાને મોતકમોત કરવું પડશે વળી જનના પેટની કઢીને સાસુએ મારા માથે બહુ ખરાબ આજ્ઞ ચડાવી દીધી છ આમ મનમાં ને મનમાં તે સોષાવા માડી તેના જીવ બળ્યા જ કરતો, ખાલુ, પીલુ, તેને કડવું લાગતું, પણ સૌ મહારતા ત્યારે સોની મો ચરમે થોડક ખાઈ લેતી

છોડી પાચમાં મહિનામાં બેઠી એટલે તેનો

સસરા મોંધાને ગાડું જોડીને તેડવા આવ્યો. મોંધાના પિયરીઆએ એ પાંચ જોડ છુટાં કરીને મોંધાને જીઆણું વળાવી પણ આ વખતે સાસરે જતાં મોંધી ધુસકે ને ધુસકે રાઈ. માને બાત્રી પડી, બાભીને તો બધમાં લઈ લીધી કમે કરીને છોડે જ નહિ, સૌએ મહારીને મોંધાને ગાડે બેસાડી, મોંધીએ બાપ અને માતાને હાથ જોડ્યા અને ઘૂંટરોક પાછો પી લીધું, અને ગાડું શેરીની વેણના કણ ઉપર કચ્છાડી બોલાવતું જાણે જનેતાના હૃદયમાં ચીરા પાડતું હોય તેમ ઉતાવળે હાલી નીકળ્યું.

સાંને મોંધી સાસરે આવી પહોંચી. સાસુ અને નણંદના મોં પર તેણે કશોય મરહટ ન જોયો, એક નણુંદાએ તેની છોડીને હલકી ભારે પણ ન કરી, આ જોઈ મોંધીનું દિલ વલોવાય ચ્યું. અને રાતે ધણીએ પણ છોડીને ન બેસાવી. સવારે ગામ આખાની સ્ત્રીઓ મોંધોવડીની ડીને બાવા-વાની મરી જોવા આવી, છોડીને વડી તપાસીને એક બીજીના કાનમાં સુચપુસ શરૂ કરી. “બાઈ, આ તો જનનો વગગાડ, જનના જ પેટની જાણી, જનના પેટના આવા થાય.”

પછી તો પાણીકોરડે અને ચોરે ચોરે આ છોડીની વાત થઈ રહી. મોંધીનું તો ટેપું વલોવાય જતું ત્યારે છોડીને તેડીને છાતીચરસી દાખી દેતી, તેનું દિલ બળ્યા કરતું તેથી ખાવાનુંય કંટું લાગતું, કશુંય બાવતું જ નહિ તેથી માવણ પણ સુકાતું ચ્યું. છોડી જુએ દેકારો મચાવતી, દૂધ પીતા આવડતું નહિ, તેથી જુખી કાળી ચોંકે નાખતી, ત્યારે માનબાઈ કહેતી, “આતો રાખડની માયા છે, જોને ધડીય મોઢામાં જીબ ધાલે છે? મરતીએ નથી અને માસો મેલતીએ નથી, કાણુ જાણે ક્યાંથી પેદા થઈ છે તે?”

સાસુના આવા વેણ સાંભળીને મોંધીનું કાળજી દારાઈ જતું, પણ કહે કાને? માનું હૃદય બાડીબોવડાએ દીકરી તો દીકરી પાલવવી જ નોંધે? અને આ જ જળતરામાં મોંધીનું હાડ-

મામ એક થઈ ગયું, સાવ જોખા જેવી થઈ ગઈ, માવણ સુરાઈ ગયું અને છોડીએ શૂખ્યા વલખાં મારવા માડ્યા. આખો દિવસ ટેં ટેં રાડય બધ જ નહિ. મોંધી બ્યારે બ્યારે કામમાંથી નવરી પડે ત્યારે રના પોતે પોતે છોડીના મોઢામાં દૂધ ટાવે, પણ માનબાઈ તો છોડીને હિંચકા પણ ન નાખે તો તેડે તો શેની?

એક દિવસ છોડીએ ખૂબ જ દેકારો મચાવ્યો. મોંધી પણ તે દિવસે ધુસકે અને ધુસકે ખૂબ જ રોષ, તે દિ' સાંને માનબાઈએ તેના ધણી નામજીને કહ્યું. “સાંભળ્યું? બાઈ આવો તો.” નાગજી પાસે ગયો, “લ્યો શું કહે છે?” “જુલો કહેવાતું તો આ, જૂરડો છોડી હવે ઘરમાં નો જોઈ, જનના પેટની મારે ઘરે નઈ, લાખવાતની એક વાત, કા તો છોડી ઘરમાં નઈ અને કાં તો કું ઘરમાં નઈ, નકર છોડીને અહીંથી કાઢો, એને લામનગર જઈને આશ્રમમાં મૂકી આવો, નકર મારે હવે ઘરમાં નથી રહેતું, હવે તો મારાથી સાંભળ્યું જાતું નથી, મામ આખું કરું કરું કરે છે, અને કું અને ઘર બેઈ લાજ મરીએ છીએ. છોડીને કાલે જ કાઢો, નકર કું કાલે સવાર ગમે ન્યાં વઈ જાઈશ.”

મોંધાએ આ કાતોકાન સાંભળ્યું, તેનો જીવ કાચળી મારી ગયો. જરૂર સાસુ આ છોડીને ઘર-માંથી કાઢશે, માનબાઈ લીધું વેણ મૂકશે નઈ, અને કું અને એનો બાપ, દાદા હોવા જતાં છોડીને આશ્રમે મેલાવે છૂટકા કરશે. “હે ભગવાન કું મા જજોતા જેવી જજોતા બેઠી હોઈ મારા પેટના જલ્લાને આશ્રમે મૂકે? ફટ છે મને, અરે ભગવાન આ શા કળજી, મને પેટ પ્રહટયું જ શા માટે? આની કરતા તો કું જ મરી ગઈ હોત તો કશોય સંતાપ નહોતો, આ તો દેખતું ને દાજતું, મારો પેટનો લોભો કું જીવત બેઠી હોઈને આશ્રમે જશે? એ શે સહેલાસે? લોભોએ એની માને જ ફીટકાર દેને? આની કરતા નો મોત વધારે સારું.” રાતે ધણી સુવા આવ્યા ત્યારે કહ્યું, “આપણે નોખા

રહેલું, આખો ખાતા અરધો ખાતું, પથ્થુ આ
જૂરી છોડીને આશ્રમે મેલવાની વાટી બંધ કરાવી
દે. પેટના બપોળાને શું છતાં આખાપે આશ્રમે
મૂકવા બંધો ?” પથ્થુ તેનો ધણીએ આવડિયો
હતો, કન્યાથી રાંક તેથી તેણે કહી દીધું “મા
લીધું” વેળું નહિ ખૂંદે, હેરાન કરશે, અને પછી
સેડ્યા કે ઉપરથી કાંઈ ન બોલ્યો. અને ચાકચો
પાકચો તે તો નિરાંતવો ધસધસાટ જોઈ ગયો.

મોઘીની તો જોઈ જ બેઠી ગઈ, ઘોઠિયામાથી
છોડીને પડખામાં લીધી, પછી ગાલ ઉપર ધીમી
ટપથી મારીને છોડીને જગાડી, જૂરડી મા સામે
મરક મરક મલકી બેઠી. માને ઠેવે ટાઢો સોગડો
પડ્યો, “અરરર, મારા આ કૂલને કાલે આશ્રમે મૂકવા
લઈ જાહે. હું મૂંઝ કાઢ નહિ કરી શકું, મારા જીવતા
આતુ ન થયું નોંધ્યો, હજી તો રાત્ર વધી ગઈ
છે હું જીવતી હોઈ” તો છોડીને આશ્રમે મૂકવાનું દબ
થરોને ? હાલ્ય જીવ, હવે જીવતરમાં મો રસ છે ?
બેઠી, ફાનસ તેજ કરીને નવા નકાર મળ્યું સુગડા
પહેવાં, બધાવ ધરેલા ઠાસી ઠાસીને પહેવાં, છોડીને
નવું ફેરાક પહેરાવ્યું, મસા આજી, કપાળમાં દીવડી
કરી અને બધમાં લીધી અને શેષ પડી,” લે બાપ
તારી જીવતાના તને આ છેલ્લા શલ્યગા છે, હવે
તને જાણ શલ્યગારશે મારી જાઈ” આટલું કરીને
ડળક ડળક રોઈ પડી, હળવેથી કમાડ ઉપાડ્યું,
છોડીને આડી જોડે તેડી હળકિયો બહાર નીકળી,
શેરીમાં ફતકાવ જી થતા હતા, છોડીને લઈને હાલી,
આજ હવે જીવ જ કાઢી નાખે છે, ઝાકરી

પટાવી પગથિયા પાસે આવી, સી સંતા હતા, હવે
જીવનમાં કશું નથી, કહીને પગથિયુ ડોરી, પાછો
વિચાર થશે કે હું તો જઈ છું, પથ્થુ આ છોડીને
શો વાક ગમે ? તેણે તો હજી નેપુ એ નથી, હજી
તો પકુ છે, તેને શીખે કરવાની દેવ ? પડ્યારથી
પાડી ફરી, ઘરમાં આવીને છોડાને પાછી ખાયામાં
સંવરાવી, ફાનસ તેજ કરીને મોઢા ગામે ધડું, છોડી
મરક મરક હસતી જ હતી, તેને હાથે મોઢે, પેટ
લગ્ગીએ ઉપર બચ્ચીએ લઈને મેઘીએ વઢાલ
કર્ધું, આખમાંથી મોઢાર આંસુ પડી રહ્યા, મેઘી
લીધું ચડી, ત્યાં તો વહેલી પરાઠનો ફકડો બાંધ
પોઢારી જાક્યો. આને તો આ છોડીને સાસરા
આશ્રમે મૂકવા લઈ જશે હાલમાં થયું થયું દી થઈ,
છોડીને આખે શરીરે પડાવ્યું લાગી તમા ધણી કિધમાં
લવી બેઠ્યો, છોડીને ફાળિયું ખાવામાં બરાબર દંકીને
મેઘી હડકે હજને બેઠી થઈ, દીવો ફટ ફટ કરીને
ફેનવાઈ ગયો, ઘરમાં આ માડુ થઈ ગયું, છેલ્લીવાર
ખાવાસહિત છોડીને જતી સરસી દીધી દીધી,
અને છોડીને મોઢે હાથ ફેરી ફૂસકુ દાખીને ધીમા
પગલે મોઘી ધરવાર નીકળી ગઈ.

અમારે અમારે ગામને પાદર આવી, બે-આર
મોઢા મોઢા પાણ વાળ્યા, અને કનેરી છાંવાળ્યા
ખાઓભધાના ગવનની પેટીનાળીને પેટ ઉપર શાખ્યા,
અને મનોમન હાથર અને ભૂરી છોડીને સ્મરીને
પાદરના કૂંબે જ ધળાકે હજને કૂવામાં ખાખજી. ધૂળાકા
મોલ્લો, પાણી ટિલોએ ચડ્યું એ ત્રણવાર ઉકારો
આવીને ભૂરીની મોઘી જનેતાનું રતન પોળાઈ ગયું.

*

સેવાભાવી ડાક્ટર

‘મુરુગપ્પા અન્નાવીરપ્પા મોદી’ દક્ષિણ ભારતના મુખ્યસ્થિત આખ-દાકતર છે તેમની કામગીરી
સમજવા નીચેના આંકડા જોવા જેવા છે :

ભારતમાં ૨૦ લાખ અંધ છે, અને ૬૦ લાખ અધિપિયા અંધ છે તેમના મોટો ભાગ
ગામડામાં રહેનારો છે, જ્યાં દાકતરી સારવાર મળતી નથી. ૪૧ વર્ષની ઉંમરના ડૉ. મોદીએ આજ સુધીમાં
૭૫,૦૦૦ ઑપરેશન કર્યા છે; અને ૨૦ લાખ લોકોને સલામ-સુલન આપ્યા છે અને એ બધું મફત !

ડૉ. મોદી કહે છે “જાનવ શરીર ભગવાનનું મંદિર છે તેને કપટ હોવા તો તેની સેવા કરવી એ
ભગવાનની મોટામાં મોટી આરાધના છે”

ધરભાણી રથ હંકારી જતા સરજ મહા-
રાજનાં છેલ્લાં કિરણો નગનગરની રંજમતી નદી
અને દરિયાનાં નીર પર નૃત્ય કરી રહ્યાં હતા.
નવાનગરનની અંતરમાં રાજનગરમાં નગરાખાનામાં
નોખત ગોડી ને જમ રણમલે એનાં
સફરી ઘોડાએને રંજમતીના નીરમાં ચસચસાવી
પાણી પીવા બેઠા રાખ્યા કે એની નજર સામેના
કંઈ ગઈ.

નદીનાં પટમાં નાનાશા તંબુ બહાર સેંકડો
સાધુઓ કાઈ દાદી મૂંઠવાળા, કાઈ માથે જટા-
વાળા, કાઈ કાઈ કાનડોપી ને હાથે-કપાળે તિલક
વાળા હરિહર કરતા પતરાવળામાં નીચું મો રાખી
જમતા હતા અને તેઓને એક સફેદ દૂધ જેવી
ઘોતી પહેલ ને તેવી જ ઘોતી અંજે વીટેલ એક
મહાત્મા લાકે પીરસી રહ્યા હતા.

‘લાકે, આપને લાકે મહારાજ.’

‘નહિ જી. સેવાદાસજી બોલો !’

‘તમને બાપુ ?’ સેવાદાસજી પડખે ઝોટલ
સંત ભણી હાથ લાગે કરી પૂછતા હતા.

‘બૂળ ખોલાયા સેવાદાસજી આપને તો !
પૂરજી.’

‘તમારી દયાનું કળ છે આ’

ને સેવાદાસજી ખીજને પીરસવા ચાલ્યા કે,
જમતા સાધુજી વાતે વળગ્યું.

‘સેવાદાસજી તો બાઈ વાકાનેર મે બી સખડું
વેસેલી લક ખીલાયા કરતા હે.’

‘એ યદા જમનગરમે’ કયો ?’

‘હારકાન્ધારતે હે બાઈ ? તિરથકે વિયે !
હાં ! જિનકા ધન વેસેલી કામમે ખીજતા હે.’

‘ને આ રવ સાંજખા શીળા પવનની પાંજે
ચરી ઘોડાને પાણી પાતા જમનગરના જમ

રણમલના કાને ગયા.

એ આ જોદાશ પરથી કળી શક્યો કે
વાંકાનેરના કાઈ સાધુ સંત દારકા જતાં અહીં
વાટમા સાધુઓને ભોજન આપે છે.

મૂલક વિસ્તાર, હાથી, ઘોડા, તોપ ને
કુદના ઝાઝાવતમાં રાત દીન ઘેરાએલ જમ રણ-
મલે આનું શ્રમણોનું સમૂહ ભોજન જોયું ન હતું.
એને આ બનાવ નવો ને વિસ્મયજનક લાગ્યો.

એ મહેલે આગ્યો. પલાશ હાંડી માદમેડીએ
ચડ્યો. ત્યાવ એને આ સાધુઓનાં ભોજન અને
ભોજન સમયની, પેલા વાકાનેરવાળા, રોજ રોજ
લાકે કરી જમાડે છે તે વાત મગજમાં ધૂમરા લેવા
લાગી. એને થયું : ‘ભલા રોજ રોજ આમ પરાયાને
જમાડવાનું કારણ શું ?’

એણે આ ચુદ વાતનો હિલ પામવા નાગર-
કારબારી મોટી મેંતાને બિલાવ્યાને પૂછ્યું.

‘આલ્યા નદીના પટમાં ભલાકાણુ બિતયું છે !’

‘વાંકાનેર-રમનાશજી જગ્યાના ‘મહર્જી. છે
બાપુ ! દારકા જમાએ જાય છે.’

‘તમે જોળયો છો ?’

‘ના બાપુ જોળખતો નથી પશું એની
કીર્તિ આખા સૌરાષ્ટમાં છે.’

‘કેમ ? એવા લડવૈયા છે ?’

‘અરે લડવૈયા તો એની પાસે શી વીસા-
તમા ? એમની કીર્તિ તો અન્નદાનથી છે. એમની
જગ્યામાં જે જાય છે. તેને એ કાયમ અન્નદાન દે
છે. પ્રેમથી જમાડી જુદાકી દસિયા આખી રોજ
આપે છે. એ અન્નદાનથી એ કીર્તિ પામ્યા છે.’

‘મેં માન્યું કે, કીર્તિ તો સત્તાથી કે
સુદથી જ મળતી હશે.

‘ના બાપુ, સાચી કીર્તિ તો સેવાથી મળે
એજ સાચી બીજી કીર્તિ તો નક્કી. ખોટા સેના
જેવી

“આ તમે શું કહો છો ? હું જાનનગરનો
ધણી ને મારી કીર્તિ ખોટી ?”

‘હા, બાપુ, માફ કરજો, કુન્યવી અને
ધ્રુવરી, મેક્ર નજરે જે પરમાર્થના સેનાના કામ
કરે તેજ સાચા કીર્તિવાન ગણાય. આપણી કીર્તિ
તો બાપુ ધાકની કીર્તિ’

‘આ, તો મને સમજવું નથી ચારે આ
વાત તો એ સાધુ ॥ નામ એવું ?”

‘સેવાદાસજી.’

‘હા, તેમના જ મોઝે સાબળવી પડશે એને
સવારે જીવી બેઠાવજો’

‘બાપુ ! સાધુ મહાત્માઓને એમ કુકમ કરી
અર્થો ન બેસાવાય એમને માફુ લાગે એમનું અતર
કપવાય આપણે તો જાતે પગે ચાલી તેને મળવા
ને આશીર્વાદ માગવા જવું જોઈએ’

‘પણ હું જાનનગરનો ધણી મારી આટલી
આમન્યા એ ના જાણે ?’

‘ના, સાધુઓ આપની તો શું જગતના
સ્વામિનીએ આમન્યા ન રાખે, આપ જાણો છો ?
બુદ્ધ ઋષિએ, બ્રહ્માને જે પ્રહાસનો સ્વામિ છે
તેનીએ છાતીમાં લાત મારી હતી તા પછી આપ
શું વિચારતા ?’

‘સારું, આપણે એવ કાલે પ્રમાત્તા, તેમની
પાસે જઈશું’

કારસારી ભયા પશુ જમ રણુમલને આખી
રાત એક ન આવી’ આ અ-ન-ન, બુદ્ધકાષિ, કીર્તિ
બાદીની ગડન વાત તેની શુદ્ધિમાં ન ગતરી

‘વહેલી સવારે જમ રણુમલને તેમના કાર
ભારી રગમતીના પટમાં બેપકુ બેપકુ ચતા સેવા
દાસજી પાસે તકુએ’ આવ્યા

મેક્ર નમન કરી બેઠા રહ્યા સેવાદાસજીએ
આશીર્વાદ આપી મેસવા આસન આપ્યું એમ

મેહા, પછો પ્રભુપ્રસાદ અને ચરણામૃત આપ્યા
કુશળ પૂછ્યા કે તુરત મેલી મે’તો બોલ્યા :

‘મહારાજ ! અમારા જમ આપને કઈક
પૂછી શક નીવારા માગે છે’

‘ખુશીથી પૂછો’ આખેઆથી અમી વર્ણવતા
સેવાદાસજી બોલ્યા

‘મહત્ત ! કાલે સાંજે આપ બધાને
બોળન ખજડાવતા હતા તે જોઈ ધણી ॥ કે એથી
શું ?’

‘અહોરોહોહો !’ મધુરુ ઉસતા સેવાદાસજી
બોલ્યા એથી તો ઘણું છે રાજન ! એથી તો
જગતના રીઝે, મેક્ક મને, અરે જે ઈચ્છો તે
અન્નદાન એટલે કલ્પદ્રુષ્ટી પામવાનો માર્ગ.’

‘ભગવાન તો લલિતથી રીઝે એમ મે
સામથુ છે !’

‘અન્નદાન સૌથી એક પ્રથુ લલિત છે’

‘સાચે જ ?’

‘સાચેજ એટલું નહિ પણ મુખ્ય જીવનની
સાચી સાર્થકતા જ અન્નદાનમાં છે અન્નદાન
નહિ કરનાર માનવ માટે તેટલી સપ્તિ પામે,
સત્તા ને રાજન પામે પણ તે બધું નકામું છે.
સાચી કમામી તો અન્નદાન કરી જુખ્યાઓની કુવા
મેળવવી તે છે અન્નદાનને જીવન-નત માનનારને
સ્વર્ગ, વૈકુઠ, ગોલોક ને દિવ્યલોકમાં ભગવાન જાતે
વાવકું મળી લઈ જાય છે’

સેવાદાસજીની મૈદી જ્ઞાનમાંથી છૂટતા આ
બોલથી જમ રણુમલના મન-મન્દિરો વધીશ્વર બની
અને ને ધણીવાર થકે રહ્યા પછી એ બોલ્યા

‘ત્યારે મહત્ત ! હું જાનનગરનો ધણી
હતા મે તો કાષ્ટ દિવસ આ રીતે જુખ્યાઓને
લાક તો શું લુપ્તો રાટલોય નથી આપ્યો !’

‘એ આપની જૂલ છે રાજન ! એ સુધરે
હું તો રાજપાટ, જમીન-જમીન ને ધન વિદોહો.
આ મારા સાધુસંઘો સારુ ભયા ત્યાં મારી ભીખી
મારુ માન, સમજણ ત્યાં, તપ બધું જુખ્યાઓના
બોળન માટે ખરું’ છું, વટણુ છું’

‘ત્યારે મેં’ તો મારો જન્મ-મારો અણ જાણ્યો એમ જ ગણાય.’

‘એ હવે સુધારો તો સુધરી શકે.’

‘કઈ રીતે, આપ કહો.’

‘જનમનગરમાં વસતા જૂખ્યાંઓ સાડુ આપ દરરોજ એક સ્થળે ભોજન આપવાનું ‘પણુ’ લેા.’

‘લીધું મહંતજી ! આપની હાજરીમાં.’

‘એ ‘પણુ’ કાયમ રાખવા રોજરોજ પ્રજુ-દર્શન કરવાનું રાખવું પડશે.’

‘રાખીશ.’

‘તો જુઓ ! એક પ્રજુમંદિર બનાવેા. ત્યાં દરરોજ દર્શન કરી પ્રજુ પાસે એ માગજો કે, અન્નદાન કરવાની મારી લાવનાની ! નર્મજ બેસેત જુઝાય નહિ.’

‘પછી ?’

પછી રોજ રોજ જનમનગરના જૂખ્યાંઓને લોજન અપાવજો.’

‘સાડુ’ મહંતજી, આ સાડુ મારા ‘શેખપાટ’ નામે ગામની તમામ ઊપજ કું એ કામ સાડુ તોખી રાખીશ. તે નવું મંદિર બંધાવવું કાલથી જ શરૂ કરીશ.’

‘આટલું જ બસ ના ગણુશો, બમ રજુમલ ! પણ તમારા રાજ્યમાં જ્યાં જ્યાં જૂખ્યાંઓને અન્ન અપાવવાના સ્થાનકો આવી સેવાના બેખધારીઓ ખોસે ત્યાં ત્યાં સહાય પહેંચાડજો. તમારા આ કામ

પર ઇવરનાં અદીહ આશીર્વાદો જીતુરશે.’
‘સાડુ, તમે કહ્યું તેમ બરાબર વર્તીશ. આટલું આપણું વીતી મથું. અને આ વહેલું સમય હોત તો ?’

‘ઈશ્વરની કૃપા વરસે, ત્યારે જ આવા સન્માર્ગે જવાનું સહે રાજ્યનાં ત્યાં સુધી ન સહે. આજ તમારા પર ઈશ્વરની કૃપા ઊતરી સમજો દયો, હવે મારા સત્તા તોવાર થઈ રહ્યા છે. થંધ લાંબો કાપેલો છે. બગવાન તમારું ભલું કરે.’

કહી સેવાદાસજી હાથ લાંબા કરી આશિય આપી ઊઠ્યા ને દારકાની વાટ પકડી.

વાટમાં સાધુઓ, ઝાંઝ, ઠડતાલ, મંજીરા, એકતારો અને મદંગમાં પ્રજુપદ મેટિથી ગાતા રવા ને નિર્જન અટવી એ રસાળ ખોસે બીંજતી રહી.

જમ રજુમલ અને મોતી મેં તો, - આ કીર્તન-નાદ સંભળાયા ત્યાં સુધી કાન માંડી સાંભળતા સ્થિર બિભા રહ્યા.

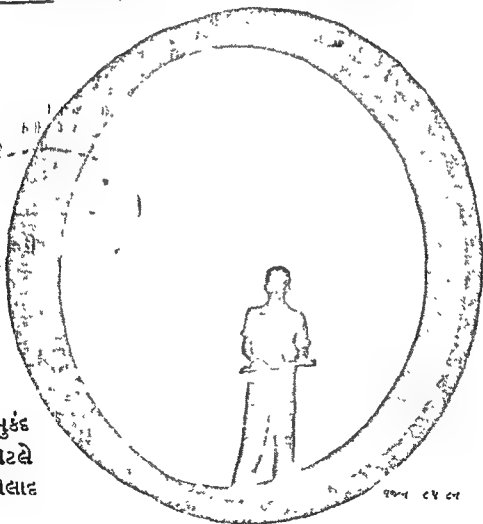
*   *   *

આ ઘટનાને જીવંત રાખવું એ મહાત્માનો પ્રેરણાથી જમ રજુમલે નિત્ય દર્શન માટે બનાવેલ મંદિર આજે અણુદા બાવાના ચક્ષુ પાસે જનમનગરમાં મોજૂદ છે. અને તે જમના ચોરાના નામે ઓળખાય છે. એ મંદિરમાં નિત્ય પ્રતિ અભ્યાગતોને ભોજન આપવા ‘શેખપાટ’ નામે ગામની તમામ ઊપજ ખર્ચાતી.

મુંડ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસિંગ્સ માટે...

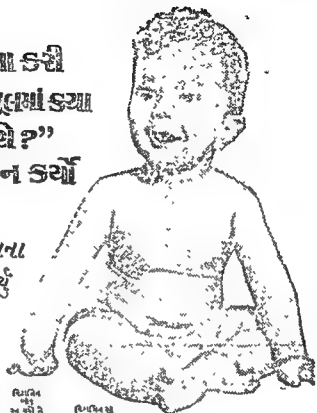
મુંડ
એટલે
પોલાદ

૧૯૫૧ ૮૪ ૮૫

મુંડ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

“આપ કલ્પના કરી
 શકશો-અમૂલમાં કયા
 વિટામિનો હશે?”
 બાળકે પ્રશ્ન કર્યો

“હા---હા” નાના નાના
 માણીઓએ લલકાર્યું

અમૂલ દૂધ આહાર

એમાં ૭ વિટામિનો છે જે આપના બાળક માટે જરૂરી છે.

શ્રી.

અધિનીકુમાર કુંપની

ડિમિડિમા - ટી - એસ્ટેટ

ઈડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In modern times maritime trade brings the
immense wealth to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and gradually
it serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Scindia House, Belling Street, Bombay 1

સાલ ૧૯૭૫-૭૬

રમીએ હોળી !

ખંધુ ! આજ સહુ રમીએ હોળી !
 હું ખા વિસરીને. એકત્વ જગાવી,
 દેખ, કોપ, મદ, લોભ તણને
 ખાધીએ શુદ્ધ પ્રેમની ઝોળી
 બાલીએ બધાંથી મીઠી બાલી,
 ખંધુ ! આજ સહુ રમીએ હોળી !

આપો જઈએ, ચેતલી અંદર,
 લહેરાઈ રહ્યાં ઘઉં-જવ અતિ મુંદર,
 છાંડ-છાંડથી પ્રીત બેસીને,
 વિખેરીએ રંગોની રંગરેલી,
 ખંધુ ! આજ સહુ રમીએ હોળી !

જેના આપણે ઋણી હંમેશના,
 આ પશુઓ સાથી નિશદિનના,
 એમની પાસે જઈએ ચાલો,
 ગાય જીભી છે કેવી લોળી !
 ખંધુ ! આજ સહુ રમીએ હોળી !

ભારત માતા તને ન ભૂલીએ,
 ગોદમાં તારી આનંદે ઝૂલીએ,
 કબૂત બલેને કોડ સતાવે,
 સદા રહે સંખી આ ટોળી,
 ખંધુ ! આજ સહુ રમીએ હોળી !

રૂપાયતન

છાત્રાલય ગૃહિતની અદ્યતન શિક્ષણ સંસ્થા

* ગિરનારની ૫. ગોદ, વનરાજીની ઓથ, આમરકુળની ઘટાઓ, ખગખળ વહેતા ઝરણાં, વૈભવ. આવા પ્રાચીન કાળના કંઈ આશ્રમની યાદ આપતા અને આધુનિક સાધન સંગ્રહ પૂર્ણ થતા શાન્ત, ગમ્ય સ્થળ છેલ્લા પદરેક વર્ષથી કળાની આરાધના કરતી અને ઝંખાધાર તરીકે ખ્યાલો પામેલી રૂપાયતન સંસ્થાએ મહુ સાલથી છાત્રાલય અને વિનય મંદિરની શરૂઆત કરીને શિક્ષણ ક્ષેત્રે એક મહત્વનું પગલું ભર્યું છે.

* રૂપાયતનમાં ૮ અને ૯ ધોરણ ઉપરાત ચાલુ વર્ષથી ૧૦મા ધોરણને પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો છે અને અગ્રેજી ભાષાના શિક્ષણની ખાસ વ્યવસ્થા સાથે પાંચમા ધોરણનો એક વર્ગ પણ શરૂ કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

* વિદ્યાર્થીઓને નિયત અભ્યાસક્રમ ઉપરાત જીવનની સર્વાંગી કેળવણી મળે, સાહસિકતા ખડતલપણ અને નર્મયતાની તાલીમ મળે, ખેતી ઉદ્યોગ અને કળાનો પરિચય મળે, સાદાઈ, સ્વચ્છતા અને શ્રમનું ગૌરવ સમજવા-અનુભવવાના સરકાર મળે, અને બાળકોમાં રહેલા સર્વોત્તમ તત્ત્વોને બહાર લાવીને એનો સચુનન વિકાસ થાય, પરિજ્ઞાને તેઓ તેજસ્વી વિદ્યાર્થી અને આદર્શ નાગરિક બની રહે એ પ્રગતિ પાછળનો રૂપાયતનનો ઉદ્દેશ છે.

* ચીના ચાલુ પદ્ધતિથી દૂર રહી બાળકોને જીવનની સાચી કેળવણી મળે એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈને આજના આકર આર્થિક સંજોગોમાં જે ચાલને પણ પોતાના બાળકોને સારું શિક્ષણ આપવા ઈચ્છતા વાનીઓને પરવડે એટલા ખર્ચની મર્યાદામાં શિક્ષણની સમગ્રતા પૂરી પાડવી એ રૂપાયતનનો નમ્ર પ્રયાસ છે.

* પ્રાકૃતિક સૌંદર્યથી સ્પર્શ એવા રૂપાયતનના વાતાવરણમાં ભાવનાશીલ અને અનુભવી શિક્ષકોના હાથ નીચે શિક્ષણ અને સરકાર મેળવતાની તક વિદ્યાર્થી અને વાનીઓ આવકારશે એવી આશા છે.

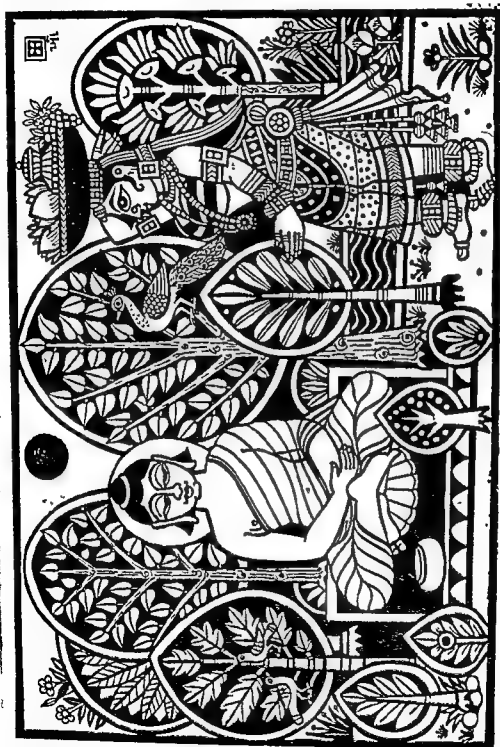
- * રૂપાયતનમાં ધોરણ ૫, ૮, ૯ અને ૧૦ એમ ચાર વર્ગોમાં મળીને કુલ ૧૬૦ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપી શકાય એમ છે.

* છાત્રાલય પ્રવેશ ફીના વિદ્યાર્થી ફીટ રૂ. ૧૦-૦૦ સાથે મોડામાં મોડા ૩૦ની એપ્રિલ સુધીમાં પ્રવેશ પત્ર બરીને મોકલી આપે.

* છાત્રાલય તથા વિનય મંદિરના નિયમો તેમજ પ્રવેશ પત્ર મેળવવા ૦૦-૨૫ પેસાની ટિકીટ સાથે નીચેના સરનામે સંપર્ક સાધવો.

શ્રી સચાલક, રૂપાયતન ગિરિદેવી જૂનાગઢ

ଶ୍ରୀମଦଭଗବତ୍

રૂપાયતન

છાત્રાલય મેહિતની અઘતન શિક્ષણ સંસ્થા

* ગિરનારની ગોદ, વનરાજની ઝોય, આશ્રુજની ઘટાઓ, ખગખળ વહેતા ઝરણાં, ગવેશન આવા પ્રાચીન કાળનાં કાર્ષિ આશ્રમની વાદ આપતા અને આધુનિક સાધન સંગ્રહ ધરાવતા શાન્ત, રમણીય સ્થળે છેલ્લા પંદરેક વર્ષથી કળાની આરાધના કરતી અને કળાધામ તરીકે ખ્યાલો પામેલી રૂપાયતન સંસ્થાએ મઈ સાલથી જાના લેય અને વિનય મંદિરની શરૂઆત કરીને શિક્ષણ ક્ષેત્રે એક મહત્વનું પગલું ભર્યું છે.

* રૂપાયતનમાં ૮ અને ૮ ધોરણ ઉપરાત ચાલુ વર્ષથી ૧૦મા ધોરણનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે અને અગ્રેજી ભાષાના શિક્ષણની ખાસ વ્યવસ્થા સાથે પાંચમા ધોરણનો એક વર્ગ પણ શરૂ કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

* વિદ્યાર્થીઓને નિયત અભ્યાસક્રમ ઉપરાત જીવનની સર્વાંગી કળવણી મળે, સાહસિકતા ખડતલપણ અને નર્મયતાની તાલીમ મળે, ખેતી ઉદ્યોગ અને કળાનો પરિચય મળે, સાંઘ, સ્વચ્છતા અને જમનું ગૌરવ સમજવા-અનુભવવાના સરકાર મળે અને જાળકામાં રહેલા સર્વોત્તમ તત્ત્વોને બહાર લાવીને એનો સમુદાયને વિકાસ થાય, પરિણમે તેઓ તત્ત્વસ્વી વિદ્યાર્થી અને આદર્શ નાગરિક બની રહે એ પ્રતિ પાછળનો રૂપાયતનનો ઉદ્દેશ છે.

* ધીના ચાલુ પદ્ધતિથી દર રોડી બાળકોને જીવનની સાચી કળવણી મળે એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈને આજના આશ્રમ આર્થિક સંજોગોમાં બેચાઈને પણ પોતાના બાળકોને સારું શિક્ષણ આપવા ઇચ્છતા વાલીઓને ધરવડે એટલા ખર્ચની મર્યાદામાં શિક્ષણની સમવડતા પૂરી પાડવી એ રૂપાયતનનો નમ્ર પ્રયાત્ન છે.

* પ્રાકૃતિક સૌંદર્યથી સખર એવા રૂપાયતનના વાતાવરણમાં ભાવનાશીલ અને અનુભવી શિક્ષકોના હાથ નીચે શિક્ષણ અને સ્વચ્છ મેળવવાની તક વિદ્યાર્થી અને વાલીઓ આવકારશે એવી આશા.

* રૂપાયતનમાં ધોરણ ૫, ૮, ૮ અને ૧૦ એક ચાર વર્ષોમાં મળીને કુલ ૧૬૦ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપી શકાય એમ છે.

* છાત્રાલય પ્રવેશ ફીના વિદ્યાર્થી દીકરા ૩૫-૦૦ સાથે મોડામાં મોડા ૩૦ની એપ્રિલ સુધીમાં પ્રવેશ પત્ર બરીને મોકલી આપો.

* છાત્રાલય તથા વિનય મંદિરના નિયતો તેમજ પ્રવેશ પત્ર મેળવવા ૮૦-૨૫ પૈસાની મિકી સાથે નીચેને સરનામે સપક સાધવો.

શ્રી સચાવક, રૂપાયતન ગિરિજેત્રી જૂનાગઢ

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૭]

મે-૧૯૬૮

[અંક : ૨]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૩૩	અચળ શ્રદ્ધા ..	ગાંધીજી
૩૪	પરિશ્રમ	‘આશુતોષ’
૩૫	શ્રદ્ધેય જીવનની આખી .	દક્ષિણકુમાર ગૌ. જોડી
૩૭	ભોક્તા નિહોળી કલા .	બચુભાઈ ગઢવી
૩૯	હેમાંગો કહેર .	વાળા ભીખાનાઇ રામભાઈ
૪૧	મોધામૃત	ડૉ. રા. ગજવજ
૪૩	સતની બાધેલ ભોમકા	દિગ્ગામ્જન નન્દા
૪૫	આજનો લેખક મૂળા કેમ ?	પેમેન્ડ સાહ
૪૭	મે પ્રેમીઓ ...	
૪૮	ઉસ્તાદશર	અનંત કાલેકર
૪૯	મનની માનેતી ‘ચિતા’	નરત પાળા
૫૧	દુકાગમા ય હૃદ નહિ	તા. મદદાન ચૌહાણ
૫૨	પ્રિયનમની એધાણી .	..
૫૩	રક્ષાના યગ્ન ન હોય .	દેવકુમાર પાંડિત
૫૫	ખવાળ ગરીબનવાળ .	રતિભાઈ વેંશી
૫૭	વસત	રવીન્દ્રન થ ટાંગો
૫	અવલોકન .	શિ
૬૭	નથી ઝમગાં !	જુવેન્ડ દવે

સુચના

[શ્રાવકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું એક ફિલિપમાં ઉમેરે તો મોકલાશે

જયે તે મહિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે

આ માનિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિશાળ જ ન લેખનમાં છે સપાદક તે વિનાશમાં સમય છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સરકુનિ, કલા, શિક્ષણ અને નાણિય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાફ મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લેખાજમ

ટેસમાં [૪૨૫૫] ૮ રૂપિયા
પરંતુમાં સોળ શિંગ

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨-રામકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

પ્રકાશક મુદ્રક, માલિક ધોળે નાધી સપાદક નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન સુરેષ મુદ્રિકા, રેલવેસ્ટેશન રોડ, રાજકોટ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન,
હેબરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના એફતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૧૭,૮૭૫
આનુબંધિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ,

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૦૮,૩૨૫	૧૮.૮૨
[૨] જુના કુવા	૨૨,૬૦૫	૧.૭૮
[૩] ઓર્થોએન્જીન ઈલે. મોટર્સ	૮૫,૮૫૭	૩૨.૧૦
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨,૩૦૩	૩૩૭

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૬૬ કરોડ અને ૨૬ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમખ.

હ. હ ત્રિવેદી
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર
આઈ. એ. એસ ચીટાવડ

ઉદયભાણુસિંહજી
પુત્રશાળ સાહેબ
ઓફ પેરબંદર, પ્રમુખ.

શ્રી.

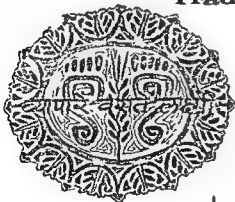
અશ્વિનીકુમાર કુંપની

લિમિટેડ - ટી - એસ્ટેટ

ઇન્ડિયા એક્સપ્રેસ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

Its ancient ships guarantee trade brought
between worlds so India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. (Incorporated in India) Registered Office: Bombay, India.

Printed by...

શ્રી ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી૦

ઉના (જિલ્લો જૂનાગઢ)

પ્રમુખ : પરમાણુદાસ જીવાભાઈ જોગ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર : ચંદ્રશંકર લાભશંકર જાની

તાર : સહકાર
રજીસ્ટ્રેશન નંબર : ૧૫૪૧
તારીખ : ૨૫-૬-૧૯૫૬

રેલિફેશન ઓફિસ-૭ : રસિડન્સ-૧૮
ઓડિટ વર્ગ 'અ'
તા. ૧૮-૧૧-૬૪

સભાસદ સંખ્યા મંડળીઓ-૫૫

અધિકૃત ચેર ભંડોળ રૂ. ૩.૦૦ લાખ
સરકારીનું રૂ. ૧.૪૨ લાખ
અનામત ફંડ રૂ. ૦.૮૩ લાખ

ભરપાઈ થયેલ ચેર ભંડોળ રૂ. ૨.૮૪ લાખ
સહ્ય મંડળીઓનું ચેર ભંડોળ રૂ. ૧.૪૨
અન્ય ફંડ રૂ. ૧.૮૧ લાખ

આ સંઘ તરફથી સભાસદ સહકારી મંડળીઓ મારફત આવેલા ખેતી ઉપજના માલનું ઓઈલ મિલ અને જીનીંગ ફેક્ટરી દ્વારા રૂપાંતર કાર્ય કરવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત સંયોજન સહકારી મંડળીઓ મારફત ખેડૂતોને ખેતી ઉપયોગી દરેક પ્રકારનાં ખાતર બિયારણ, જંતુનાશક દવાઓ, યોગ્ય વગેરે પૂરાં પાડવામાં આવે છે.

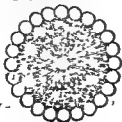
લોખંડ, સિમેન્ટ, પતરાં, ખજૂર, રૂઝા મેવા, ખાડ વગેરે વસ્તુઓના વિતરણનું કાર્ય કરે છે.

નિત્ય જૂતાન, ફેશનેબલ અને પ્રસંગીક

સહકારી

ફેબ્રિકેસ

ફેશન માટે સર્વોત્તમ પસંદગી

REGISTERED

સેન્સિટિવ લેન્ડલાયુ કાપડ

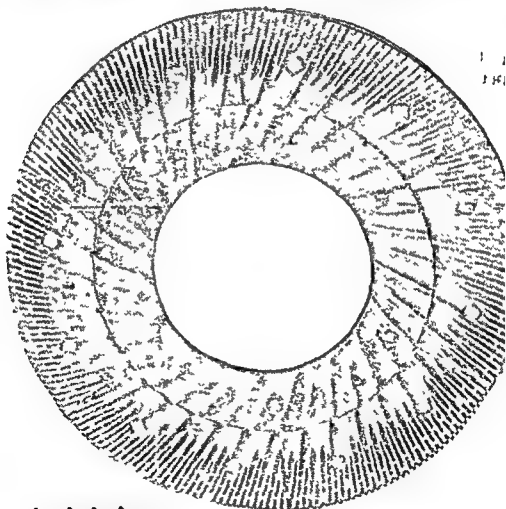

સહકારી મુખ

- શ્રી હિંદુસ્તાન સિમિનિંગ એન્ડ
- વીવિંગ મિલ્સ કંપની લિ
- શ્રી ઇન્ડિયા એન્ડુ. કંપની લિ

મુકુંદ

પિંચમ, મોટાં, ભારે સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ એટલે યોલાદ

સ્ટેનલેસ સ્ટીલ

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા મુળધ ૭૦ એએસ

13344

વૈષ્ણવજ્ઞાન

અચળ શ્રદ્ધા

ગાથી~

ઈશ્વરની હસ્તીને સાડુ બુદ્ધિની પાસે પ્રમાણ માગે તો કયાથી મળે? કેમ કે ઈશ્વર એ બુદ્ધિથી પર છે બુદ્ધિથી આગળ કંઈ નથી એમ જો કહો તો મુશ્કેલી આવે છે ખરી બુદ્ધિને સર્વોત્તમ પદ આપી દઈએ તો આપણે બહુ મુશ્કેલીમાં આવી પડીએ ત્રીજે આપણે પોતાનો જીવ કે આત્મા એ પોતે જ બુદ્ધિથી પર છે તેનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાને સાડુ બુદ્ધિના પ્રયોગો થયા છે તે તો ઈશ્વરને વિષે પણ કહી શકાય પણ જેણે આત્માને અને ઈશ્વરને બુદ્ધિથી જ બદલ્યો છે તેણે કાંઈ જ બદલ્યું નથી બુદ્ધિ ભલે એક ઠાણે જ્ઞાન મેળવવામાં મદદગાર થઈ હોય, પણ જે માણસ ત્યાં અડકી બાય છે તે આત્મ જ્ઞાનનો લાભ તો મુશ્કેલ ઉઠાવી નથી શકતો જેમ કોઈ અનાજ ખાવાના ફાયદા બુદ્ધિથી જાણે તે અનાજ ખાવાથી ચતા ફાયદાને નથી ઉઠાવી શકતો તેમ આત્મા કે ઈશ્વર બાળવાની વસ્તુ નથી તે પોતે બાલુનાર છે અને તેથી જ તે બુદ્ધિથી પર છે ઈશ્વરને ઓળખવાના

જો દષ્ટા છે પહેલો દષ્ટો શ્રદ્ધા અને બીજો અને છેત્રો દષ્ટો તેમાંથી થતું અતુલ્ય જ્ઞાન દુનિયાના મોતમાં મોટા શિક્ષકોએ પોતાના અતુલ્યની સાક્ષી પૂરી છે અને જેને જ્ઞાનમાં મૂરખ ગણીને કાઢી નાખીએ તેઓએ પણ પોતાની શ્રદ્ધાનો પુરાવો આપ્યો છે એની શ્રદ્ધાની ઉપર આપણે આ છી શ્રદ્ધા રચીએ તો કોઈક દિવસ અનુભવ પણ મેળવશું એક માણસ બીજાને આખેથી જુએ, પણ બહેરો હોવાથી કાંઈ સાભળે નહીં અને પછી કહે કે મેં એને સાભળ્યો નથી તો એ બરાબર નથી એમ જ બુદ્ધિથી ઈશ્વરને નથી ઓળખી શકાતો એ વાક્ય અજ્ઞાન સૂચક કે સાભળવું એ જેમ આખનો વિષય નથી તેમ ઈશ્વરને ઓળખવો એ ઈશ્વરોના કે બુદ્ધિનો વિષય નથી એને સાડુ નોખી શક્તિ નોઈ એ અને તે અચળ શ્રદ્ધા છે બુદ્ધિને કણે કણે ભાગવી શકાય છે એમ આપણે જોયું છે ખરી શ્રદ્ધાને ભાગી શકે એવો માત્ર આજ લગી પૃથ્વીના પદ ઉપર જોવામાં આવ્યો જ નથી

પાનીમે’ મીન પિયાસી

ધ્વજમાં ભેલવાનો રિવાજ છે કે ભાઈ પાણીથી પસુ પાતળા કાં થાઓ? છતાં ભારતની મહાનદીઓને તીરે વસતા લોકો જાણે કેમ આ વક્રોક્તિનો દોષ માથે વહેરી લે છે. નર્મદા, કૃષ્ણા અને ગોદાવરીનાં અમૂલ શલીલ આજે વર્ષેથી સમુદ્રમાં જઈ મળે છે, તેને કોઈ ફેકરી શકતું નથી. આંધ્ર, મૈસૂર અને મહારાષ્ટ્ર આજે ભારે અનર્થે અનુભવી રહ્યાં છે કેમકે કૃષ્ણા-ગોદાવરીનાં પાણી ઉપર તેમનો હક્ક ખંડિત થાય છે. મધ્યપ્રદેશના શ્રી ગોવિંદનારાયણસિંહ તો એથી આગળ વધી નર્મદાનાં પાણી વાપરવાનો ગુજરાતને હક્ક નથી એમ સાબીત કરવા માગે છે. બરી મત્રા તો ત્યાં છે કે કેન્દ્રના અતિથનુર અને પરમ બુદ્ધિમાન પ્રધાનો આવા પ્રશ્ને બેકફો થોજી જ ને રાજ્યોના મુખ્ય પ્રધાનોની પીઠ શબ્દે છે — ‘ભાઈ ઝડકો-ઝંદશોઝંદર સમજી જાઓ- નર્મદાને પછી લવાઈ આવશે યો!’ અને બહુ થાય ત્યારે એટલેમોઝ અને ઘાઈફોજન બોમ્બ જેવી ધમકી થવું ઉચ્ચારે છે : ‘હવે અમે નહિ સાંખીએ — કેન્દ્ર પોતાનો નિર્ણય હવે આપી દેશે થો!’ ભારે ગજબની વાત છે, જે પાણી ગુજરાતી, ગરાડી, મૈસૂરી, મધ્ય-પ્રદેશી થઈ શકતું હોય તો હવા કેમ નહિ? રાજ્ય-સ્થાનના રણની ગરમ હવા ગુજરાત બાજુ આવે, અથવા કારિમનગરની ખીણમાં બરફ વરસે ત્યારે કંઈ હવા સમગ્ર ઉત્તર ભારતમાં આવે, અથવા જૂન-જુલાઈમાં બંગાળના ઉપસાગરનું હવામાન દેશ આખાને ઘેરી વળે ત્યાં શા માટે નાકાબંધી કરતા નથી? ભારતની પ્રજાનો એક મહાન ગુણ હમણાં ખૂબ ખીસ્કો છે — અને તે છે તેજેદૂપી નર્મદા અથવા કૃષ્ણાનું પાણી સમુદ્રમાં ઠલવાય તો ધરકત નથી એક પાવણું જ ને તે રાજ્યની સરકાર જે વાપરે તો આવી બનું! કોર્ટ અને લવાઈ! કોર્ટપણ પ્રજાની અલોચ્છ ભબંકર અધિ-ગતિનો દાખલો ઈતિહાસમાં થોધો જડે ખરો?

આપણને વાંધો નથી !

કાંઈ સમજવા તમે? નહીં ને! બધા એ જ તમારું દુઃખ છે. હવે બધું ઈશારામાં સમજી લેવું જોઈએ — એનાં કાંઈ ઠોલત્રાસાં ન વગાડવા પરીક્ષાઓ બધી જ પૂરી થઈ ગઈ છે — S. S. C. થી માઈને કોલેજ સુધીની આપણે તો આવી દીધી. પેપરો દીકરાઓ એમ સમજેને માથાભાઈ, વાંધા નહિ આવે. બહુ જ ધ્યાન રાખ્યું છે. ક્યો પેપર કોણે ‘સીટ’ કર્યો અને તપાસવા ક્યાં જશે એ બધું જ માંથી ‘લવર્સ’ માંથી નીકળે! પણ આ બધું આમ Top Secret એટલે અજુ નહિ કહું. બધા જ સાહેબો-જેટલા પેપર એટલા સાહેબો — ને ત્યાં જઈ આવ્યો ‘છું’ — મીઠાં મીઠાં કર્યાં છે — કલાસ પ્રમાણે દામ આપ્યા છે — મને ખબર નહિ થયું, ત્યાં મેટ્રી ‘કપૂ’ લાગેલી — તેમાં થોડેય મેટ્રી થયો, મને કહે દોસ્ત તારે તો મેટ્રીકમાં જવું છે ને. મેં કીધું હોવે. તેણે હાથના પાંચ આંગળાં ડિચા કર્યા. મેં ‘પણ આંખ માંથી કીધું’ બધાં મેંય કહીને નીકળ્યો છું. ઘેરેથી ‘ભાપાએ કીધું’ કે તેલની નિકાસ છૂટ થઈ છે એટલે હવે મૂંઝાતા નહિ અને લોભમાં પડ્યો નહિ. આમ જુઓ તો આટ-આટલી મુનિવસિટીઓ થતાં વેપાર વધી પડ્યો છે — પરીક્ષામાં થયું વેપાર! પેપર તપાસવામાં વેપાર! અને એકમીશનમાં ‘સીધી મોટો. મેં’ મનમાં કીધું આપણને કાંઈ વાંધો નથી. ત્યાં મજન સામે મળ્યો. ‘બિચારાએ એટલું વાંચેલું’ — એટલું વાંચેલું — મને દયા આવી મેં ‘પૂછ્યું’ કેમ દોસ્ત નાટું થું છે? મને કહે ‘મેટ્રીક’માં વાંધો નહિ આવે! મને એટલું ધસવું ‘આવ્યું’ કે મને ધસતાં જોઈ તો થયું ‘લસવા લાગ્યો’ મેં કીધું કે સીવવાનો સંજો નીકળ્યો છે એ ‘મેટ્રીક’ની વાત કર છે? મને કહે ના, હું તો પરીક્ષાના ગુણની વાત કરું છું. સાચું કહું? મારું અંતર રીંધે ધસું. મંગલ ગરીબ

[અનુ. પૃષ્ઠ ૬૧મે]

મારા બાપુ [ધૂમકેતુ]ના જીવન સંસ્મરણોની લેખમાળા મેં ત્રણેક સુધી 'નવચેતન' માં ચલોવી. જીવનમાં કેટલીક વખત એવું બને છે કે તમારા પ્રિય પાત્રનું જીવનદર્શન જેમ જેમ કરતાં જાઓ, તેમ તેમાં કાંઈક ઉલ્પ રહી ગઈ હોય તેવો માનસિક અસંતોષ તમને સતાવતો હોય ! મારે પણ આ વાતનો અનુભવ કરવાનો હોય તેવી પરિસ્થિતિમાં હું મૂકાઈ જઈ છું. બાપુ પોતે જેને ઘણી વખત કુદરતી જ કેત તરીકે જ ગણાવતા, તેવી વાત મારા માટે પણ બની જાય છે. એ કુદરતી સંકેત એવો બને કે એક માસિકમાં લેખ-માળા પૂરી કરું ત્યાં ખીજ એવા સાત્ત્વિક વાચન પૂરું પાડતા માસિકના તત્રીનું આમંત્રણ આવીને ઊભું રહે-અને તે પણ મારા બાપુના જીવન સંસ્મરણો કાંઈક જુદી રીતે આપવાની કુદરત મારે માટે આવીને ઊભી રહે ! આ નવો પ્રયત્ન કેટલો સફળ થશે એ તો મહાકાળ ભગવાન જ જાણે, પણ બાપુ જીવનમાં એક વાત કહી શકાવવાનું ન માનતા-એ હતી માનવ જીવનની શ્રદ્ધા ! એટલે હું પણ તે રીતે આ નવા મથાળા નીચે મારા બાપુના શ્રદ્ધેય જીવનની થોડા પ્રસંગો દ્વારા ઝાંખી કરવાનો પ્રયત્ન આદરું છું. તેમાં કાળક્રમ કદાચ નહીં આવે, પરંતુ એ જીવનનું રટણ કરતાં જે વાત હૈયે ચઢી તેને હું ટપકાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

બાપુએ આ ધરતી ઉપરથી ચિરઃવિદાય લીધી ત્યારે મહાકવિ ટાગોરની જેમ મૃત્યુને મિત્ર માન્યુ અને બાપુએ પોતે જ એ મહાકવિના ગીતાંજલિના ભાવાનુવાદમાં જેમ ગાયુ છે-એ વાત જ એમના ભર્મિતંત્રમાં રમમાણ કરી રહી હશે.

"જીવન દિનની સંધ્યાનો જો સમય

થયો હોય, કુંજનિકુંજના પક્ષીઓના ગાન જો બંધ પડયા હોય, હવાની લહેરીઓને જો થાક લાગ્યો હોય તો હે નાથ ! ધરતીને જેમ નિદ્રાની ચાદર ઓઢાડે છે, કમળ પત્રોને નમતી સંધ્યા વખતે સ્વપ્ન મધુર આરામ આપે છે, તેમ મારા જીવન પંથ ઉપર અંધાર પછેડો નાખીને જો ઘડી નિદ્રા મને પણ લેવા દે !

"તારી પ્રેમ રજનીની ચાદર નીચે, જેમ તું પુષ્પોને નવજીવન આપવા સારું નિદ્રાધીન કરે, છે તેમ એ થાક્યા પ્રવાસીને પણ, પ્રેમ-ભીની ચાદરનો એક છેડો આપવો ઘટે મારા પ્રભુ !"

બાપુએ જીવનમાં શ્રદ્ધાને-નિસ્તીમ શ્રદ્ધાને બહુ જ મહત્ત્વનું સ્થાન આપ્યું છે. એક રીતે એમ કહી શકાય કે જીવનમાંથી બધું જ જતું રહે, કેવળ એક શ્રદ્ધા જ પાસે રહી જાય, તો જીવનરૂપી ખ્યાલું છલોછલ લયું હોય તેવું બાપુને લાગે !

સ્વજનની વસતી વિદાયને મૃત્યુતિથિ નહીં ગણતાં, તેને પછીથી પુણ્યતિથિ ગણવામાં આવે છે તેમાં પણ મને તો આ શ્રદ્ધા જ પાછળ રહી તેવું લાગે છે !

ઈશ્વરી સંકેત પણ કાંઈક એવો જ હોય છે.

બાપુની છેલ્લી માંદગીએ જે અમારા ઉપર વિતાવ્યું, તેમાં ઉપરાઉપરી ત્રણ અઠવા ડિયાના બધા જ ગુરુવારો જ કારણભૂત બન્યા ! પ્રથમ હર્નીયાનો ડુખાવો ઉપજ્યો તે ગુરુવારે. હોસ્પિટલના વિષયકમાં જઈ ચડ્યા અને પાછા ઘેર આવ્યા તો પણ ગુરુવાર ! એમનો દેહ ધરની ચાર દિવાલો વચ્ચે પડ્યો તે પણ

ગુરુવારે હવે જ્યારે હું ગુરુવારની લીલા આ રીતે મનમાં વ્યવસ્થાથી જોતો હોઉં છું ત્યારે પાછો જો જ ગુરુવાર મારી નજર સમક્ષ આવીને ઊભો છે ! જેને ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક વ્યવસ્થા ગણાવી શકાય તે - “તણખા” નો પ્રથમ ભાગ ખહાર પડ્યો તે પણ ગુરુવારે ! એ તણખા મડળ પહેલું ખહાર પડ્યાની તારીખ જતા કૌમુદી ગૈમાસિકની નોંધ પ્રમાણે આ રીતે મળી આવી છે ‘તણખા ખહાર પડ્યા સંવત ૧૯૮૨ના વૈશાખી પુનમે તા. ૨૭ મી મે ગુરુવાર ૧૯૨૬ જે વાતનો ઉલ્લેખ બાપુની આત્મકથામાં પણ થયેલો છે. શ્રી વિજયરાય ય. ભૈય તે સમયે ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ હોયું ગૈમાસિક કૌમુદી ચલાવતા તેમાં સાહિત્યરસિકની રોજનીશીના મથાળા નીચે ગુજરાતી ભાષામાં મગદ યતા પુસ્તકોની નોંધ તથા સાહિત્યિક દષ્ટિએ ઉપયોગી બીજી નોંધો પણ આપતા.

બાપુની જીવન દષ્ટિના સર્જનમાં એમ કહી શકાય કે છેવટે તો મનુષ્યની જીવનદષ્ટિ ઉપર જ દરેક વાતનો આધાર છે. વાર, તિથિ, શુકન, અપશુકન, મગળ, અમગળ એ બધું આપણા મને જ ઊભી કરેલી વાતો છે. જીવનમાં ખરી વત તો કાર્યરત બનીને શ્રદ્ધા પૂર્વક કાર્ય ધધાવવામાં જ છે.

બાપુની પુણ્યતિથિમાં એમ ગુરુવારનું મહત્ત્વ અકાંઈ ગયેલું છે તેમ મહિનાની

તારીખ પ્રમાણે તા. ૧૧નો આંકડો, પણ કુદરતી રીતે અવનવા, જીવનમાં શ્રદ્ધા ચલાવવાનું જ ધ્યાય તેવા અનુભવો કરાવી જાય છે !

બાપુના જીવન સંબંધી, એમના અવસાન પછી, મેં એક નાની પુસ્તિકા લખી જેનું નામ ધણા વિચાર પછી “ધૂમકેતુના જીવન ઘડતરની વાતો” એવું આપ્યું. તેમાં પ્રસંગે પણ અગિયાર જ લીધા ! હવે બાપુ છેલ્લી માદગી સમયે હોસ્પિટલમાં હતા ત્યારે એમને પ્રૌઢ શિક્ષણની પુસ્તિકાઓનું પોતાના પુસ્તક માટેનું ભારત સરકારનું ઇનામ મળેલું. તે પ્રેરક પ્રસંગોની પુસ્તિકાનું નામ પણ “જીવન-ઘડતરની વાતો” એવું જ હતું ! એમને એ ઇનામ છેલ્લું જ મળે છે ! એ પણ વિધિનો અકળ સંકેત !

મને પણ ઇનામ મળે, વાત તો નાની સરખી જ ગણ્યું છું, પણ એવું શી રીતે બને કે એ ઇનામની રકમ મારા હાથમાં એવી રીતે આવીને ઊભી રહે કે તે દિવસ પણ માર્ચ મહિનાની ૧૧મી તારીખનો જ હોય - અને બાપુની દ્વિતીય પુણ્યતિથિ જ હોય ! (કવર ઉપરની તારીખ ૧૧-૩-૬૭ સચવાયેલી પડી છે !) એટલે મહાકાળ ભગવાને મૃત્યુતિથિને આ રીતે પુણ્યતિથિમાં ઘટાવવાનું જે નિર્માણ કર્યું છે તેની પાછળ પણ જીવનમાં શ્રદ્ધાની જ ભૂમિકા રહેલી હોય તેવું બાપુનું વિધાન વધુ પ્રતીતિકર નીવડે !

“તમે મારી પાનેથી રોજની માગી છે પણ હું કોઈ નેતા નથી. નેતા તો તે થઈ શકે જેને પરમેશ્વર પેગમ આપે ગાંધી તે હતા, હું તો તેનો સિપાહી છું.” તેણે શીખવેલી જે-ચાર વાતો તમને જાણેવા જિજ્ઞાસુઓ પાસે કહ્યું છું. સિપાહીઓ આજે નેતા ધવા જાય છે તેની તો આ બધી રામાયણ છે. નેતા તો પરમેશ્વર મોકલે છે જેવી આપણી લાયકાત નેતા નેતા મળી જશે પણ ગાંધીજીએ કહ્યા પ્રમાણેનું જીવન આપણને જીવતા કોણ રોકે છે ? દેશની વાત જવા દો, તેને મુધારવાનું આપણું ગળું નથી પણ આપણને આપણા નાનકડા જીવનમાં ગાંધીજીની વાત પ્રમાણે કરતા તો કોઈ રોકું નથી. તે શા સાડુ ન કરીએ ? બીજાને બચાવી ન શકીએ તો જાતને તો બચાવીએ !

—આચાર્ય મુવવાની

અપ્સરાઓ સાગર સરોવર કે વન જંગલના મનોહર સ્થળે ઊતરતી સાંભળાએ છીએ. પણ રણના બહુતલ જાણે છે કે અલૌકિક રૂપે તો અપ્સરાઓ રણની ખતલ ભૂમિઓમાં જ અવતરે છે.

કચ્છના યરપારકરની કંધાણે સોઢા ઠાકોરને ત્યાં એવી એક અપ્સરા અવતરેલી. પણ ચાંદો આથમીને ઘેર જાય ત્યારેવ વણુ ચાંદે રણ જંગલને અજવાળે એવી, રૂપથી ગુણ વધે ને ગુણથી રૂપ વધે.

કચ્છના નાના રણને સામે કાંઠે સુષ્ટ ગામના બાવન ગામના ચૌહાણરાજ રાયશાંજી વેરે પરણ્યાં. ગરકના ઇંડા જેવા ગોધલા બોડેલ હીરભરતના રચમિયા માદાળી વેલ્ય રજકુડુંજી ટાણે સુષ્ટને પાધર પહોંચવા આવી.

ચાંત યતી રાતના હલેરખી સાથે રવાજની દિલ ડોલવણ સુરાવલિઓ સોદી રાણીને કાને પડી. આ ભૂતિમંત કલાવતીના મોઢામાંથી ચન્દો સરી પડ્યા, 'વાહ ટેરવાં?'

સોદી રાણીના ઠેમાની કિનારીએ સુરાવલિ હીરના મોરલા ગૂંધી રહી છે. દરબારગઢમાં વેળું છૂટી સોદી રાણી માઢ મેડીએ પધાર્યાં. પોરસ્તીલા જીવન ઠાકોર રાયશાંજીએ સોદી રાણીના રાજપા માટે કાંઈ મથ્યાં નથી મેલી.

રંગરૂપ ને સુગંધના આકર્ષણ વચ્ચે, ય સોદી રાણી થીજી જ્યાં છે એને ખબર નથી કે સાજળ રાયશાંજી બિલા છે ને બોલાઈ ગયું, 'વાહ ટેરવાં!'

પણ રાયશાંજી તો સોદી રાણી માથે પ્રાણ બાચરતા આવે છે. વાત બાણી કહે, 'સોદી રાણી! છ તો આપણા ગામના તુરી મોણિયાના ટેરવા

રવાજ માથે ફરી રહ્યાં છે.' ઠાકોરે હાકલ કરી:

'હાં, છે કાઈ હાજર?'

'એક કરતાં એકવીસ.'

'દરબારગઢના બેકકના એરડે આસન પથરાવો ને બોલાવો મોણિયાને!'

આ સાંભળતાં તો આખો દરબારગઢ ઊંચો-નીચો થઈ ગયો. બાયાતુનાં રંવાડાં દરકાષ્ટ ગયાં. ચૌહાણના રાજગઢે આવી બેઠજીતી આજ પહેલાં કાંઈએ કરી નહોતી, અને આ સોદી રાણીએ આવતાવેંત! પણ ઠાકોરને કમતડી ધાઈ છે તે રાણીના વેણે વગેરવાનું ધાણું છે!

પણ આસન પથરાણું, ચક ઠળાણું, પાછળ સોદી રાણી બિરાબ્યાં, દરબાર ભરાણો અને મોણિયાને ન કુવા ધ કુવા, તુરીની ભત, ચૌહાણના દરબારમાં ને રાજરાણી સામે.

કાંપતે અંચે મોણિયે આસન લીધું. રવાજ મેળવ્યું ને રાયશાંજીની આજ્ઞા થાતાં જમાવટ કરી. હવા થંભાવી દીધી. સોદી રાણીને મોઢે તો જપ જપાઈ રહ્યા છે, 'વાહ ટેરવાં!' 'વાહ ટેરવાં!'

એક એવા બે ને બે એવા ચાર પાંચ ને ને દસપાં વીત્યાં. રાજ જમાવટ થાય છે. મોણિયાનાં ટેરવા માથે રાણી મુગ્ધ છે. ભાયાતુ' બિંચાનીચા થાય છે દસકીને જીવન ઠાકોરને નડા બેટમાં લઇ જઈ ચિત્તરનો પડાવ નખાવ્યો. રાયશાંજીનો હુકમ છે કે મોણિયે રાણી સાહેબને રાજ રવાજની મોજું કરાવવી. હવે તો મેડી ઉપર એક મંડાની હતી.

ઠાકોરનો જીવ દરબારગઢમાં છે. ભાયાતુ' ને લાકળપો ચિત્તરમાં જીવ પરોવવા મથી રહ્યા છે, એમાં પાંચમે દિવસે દરબારગઢ ઉપર અમાળનો દીવો અજાળતો દેખાણો. અમાળનો દીવ તો બહુ ડરખે

પ્રસંગે જ પ્રગટે, સોદીરાણી આવ્યાં તે દી પ્રગટેલો.
પણ આવ્યા ?

બાઈબાઈએ કહ્યું તું ધ્યાન દોલું. અફરા
પેડા, માથે, અરધી રાતે ગુપ્તગુપ્ત સુઈ ગામ તરફ
નીકળી ગયા. પાછલે બારણેથી દરબારગઢમાં પ્રવેશ
કર્ચો. બિરહી પગે ઉપર ચડ્યા. પણ ભયાંકરે ત્યાં...

ચક્ર ખસી ગયો છે. મોહિયો ને સોદી
સામ સામાં બેઠાં છે. મોહિયાનાં રવાજથી દરબાર-
ગઢ પોલી રહ્યો છે. બેયની આંખો બંધ છે. રાણીના
મેઢે ટેરવાનો ભપ બપાવ છે. લગન વખતનો રેડો
રાયશાંજીને માથે હતો. હળવેકથી બેયની વચ્ચે
લગી પાથરીને આવ્યા એવા જ સરકી ગયા.

પ્રસાત થતા રવાજ થઈયું, બનેની આંખ
બંધ થી ને વચમાં રેડો નેયો. મોહિયાને શીત વળી
ગયાં. સોદી રાણી કહે, 'મોહિયા ! કંઈ ચિંતા
કર્યાં !' પણ મોહિયો લશ્કરે પગે મીંડ કુબે પોગ્યો.

ત્યાં તો દરબારગઢ કરતો રાયશાંજીને રસાલો
આવી પહોંચ્યો. રાયશાંજી ઉલ્લાસમાં છે સોદી
રાણીને સોજીય શય્યાગાર સળવા કહ્યું છે. આંખે
મેઢો દરબાર બરાબો છે. કુકમને તામે ધઈને આગ
ઠરદીને મોહિયો દરબારમાં રવાજ માથે ટેરવાં
ફેરવી રહ્યો છે, સોદી રાણી ચક્ર પાછળ બિરાજ્યા છે.

'મોહિયા, માગ ! આંખે તારા માથે
પ્રસન્ન છું.'

કચારીમાં રાયશાંજીનો જુવાન અવાજ
પડ્યો. પાડી રહ્યો, એક-બે ને ત્રણ વખત કલા
હતાં મોહિયાની જીભ ન ઉપડી ત્યારે રાયશાંજી
કહે કે :

'જા, હું તને રાણી સોદી આપું છું !'
કચારી માથે વજ્રધાતુ યોગે, આ અકરમનાં કરમ !
માણસો હાં ! હાં ! હાં ! કરે તે પહેલાં રાયશાંજીએ
સોદી રાણીને બહાર આવવા કહ્યું. રાણી બહાર
આવ્યાં. કહ્યું, 'બેઠા, મોહિયા ! સોદી રાણી
આવ્યાં.'

કુકમને તામેદાર મોહિયો લશ્કરિયાં ખાતો

બેઠ્યો. કચારીની આંખો રાણી ઉપર શીટકાર-વરસાવી
રહી છે. લાપાતુના હાથ તલવારની મૂઠ ઉપર ભય
છે, પણ કહ્યું રાણી આમન્યાથી રાણીને આંટકે દષ
ચક્રતા નથી.

આગળ મોહિયો ને પાછળ સોદી રાણી.
એ જ ગૌરવભરી આલસી અજુગ એવાં રાણી
આવ્યાં ભય 'છે, વા વાત લઈ ગઈ, ગામ બધું
ગરુતે લલાવાઈ છે. પણ મોહિયો શીટકાર વરસાવે છે.
શી ખોટ હતી રાજદરબારમાં તે ટેરને ગઈ !

મોહિયો ક્યાં સધરે સોદી ભવાં રાણીને !
ગામ મેલ્યું, કુબે મેલ્યા, રજુ બીટરીને નડા બેટ
તરફ હાલ્યાં. બેટકાને કંઈ આવતાં મોહિયાની વાયા
જુલી ગઈ. 'સોદી રાણી ! મા ! માતાજી ! આ
તમને શું સંકર્યું તે તમે મારી વાડણ હાલી
નીકળ્યાં !'

સોદી ધણું સંભારણો,
અંડાળાની એક;
બહોળા ચાતા બાજરાં,
નેરા કરતાં લોક.'

'મોહિયા ! તને હું નાઉ સમગમ પણ
એસ સામેની પીછડીના થયે. હું સામેના થયે બેસું
છું, અને આજ તારું રવાજ સંભાળી દે.'

મોહિયે પરાજી રવાજ મેળવ્યું. આદતથી
વગાડવું થર કહ્યું. જીવ નહોતો પણ આદતના જોરે
જીવ લાગી ગયો. રવાજ નિરવ વાતાવરણમાં રંગ
બરવા માડ્યો.

દરબારગઢમાં કહ્યું બેસેન છે.

બેચેની દર કરવા થોડે ચડીને ચિકારની
શેષમાં નીકળ્યા. લાંબી રાતે એમણે આથે આથે
ચૂંકાતી આંખ અળકતી નેંદ, રવજનાં ધર
કહ્યું તું માથું લગાવી રહ્યા. 'આંધ' પણ રવાજ
પાછળ પડ્યું છે ?

આંખનાં જીવકરે રાયશાંજીએ રવાજની
દાઝ લરીને તીર છેડ્યું. પણ એ આંખનો અગારો
તો પોતાની જાતીએ સોદી રાણીએ રાખેલા હાથની

દીછીગવા મે વરસવા,
કાઠી અન્ન દેવા;
સરજનહારે સરજિયા,
પછે તેવ તેવા.

અમરેલીથી ચરેક ઓઠને માથે કલ્કટ નામે
ગામ અને ગામમાં ક્યોર શાખનો કાઠી આપો હેમાળ
દરશાર. ઘરે સો વિધા જમીન છે. સાંતી ઘરના રાખે
છે. પાંચ ગાથું ભેંસું રાખે છે. ઘરથી પછ
સુખી ને સગવડવર્ષે માણસ ગણાય.

ગામને પાંચ માનસતેવરના બચ્ચા જોવો
પાણીનો અવેડો. હેમાળો ક્યોર ભેંસુને પાણી પાવા
અવાડે આવ્યા છે.

પોતે ઊભા છે. ભેંસુ પાણી પીએ છે ત્યાં
ચાંદળકને મારજેથી આઠ દસ ઘોડેસવારો હાલ્યા આવે.
અવેડે કુકપા, ને ઘોડાં, પાણી ચઢવણવે છે ત્યાં હેમાળો
કહેરે ડાપરાને રામરામ કર્યા.

“કયુ ગામ બા મે’માનનું?”

“ફેંનું તો છેટું, ઠેક ખુમાણમાં!”

મહેમાનના ઘોડાની લગામ ઝાલી આપો હેમાળો
તાણ કરવા લાગ્યા :

ખંડીના હીરાનો ચાંદાના અજવાળાનો અખરો
હતો.

તારી રાણીની જાવી સોસરનું પીણીના
થડમાં જડાઈ ગયું. મોણિયાથી થડ નખાઈ ગઈ :
‘મા ! મા !’ રણી કહે, ‘હા, મોણિયા ! જો જો
અડકતો, હવે હેલ્લી વેળાનું સ્વાજ વગાડી લે,
માંડ ! તું તો ન સમજે પણ કાઠારને ય પરખ ન
પડી. હું તો તારા ટેરવાંની ચરની આચક હતી,
તારી નહિ. દિલનો સ્વાગી તો મારો રાયચાંજી જ
હતો. હવે અડકતો નહિ.’

રડતા મોણિયે સ્વાજને માથે હાથ અજમાવ્યો.

“આજ તો મારાં ધન ભાગ્ય, તમ મે’માન
ક્યાંથી ?” શીશમણુ ટાણું છે, સેકાઈ જઓ ભાઈ !
છેટાનો પચ્ચો છે. સૂરજના સમ. છાણું પીધા વિના
નહિ જવાય.”

કાચરે વિચાર કર્યો કે આપો ભલો’માણસ લાગે
છે. આપો મે’માનને લઈને ઘરે આવ્યા. ઘરેથી પરો-
ણને પોતાને ઘેર પધરાવવાની ઊંચટ આવે છે.

મહેમાનની ઘોડાં બાંધી પાણી-છાણીનો સત્કાર
કરી, પથારી પાળરણુ ને આસનોની બેઠક બનાવી સો
મહેમાનને ડેલીમાં અપાર માનથી બેસાડી આપો ઘરે
આવ્યા.

ઘરમાંથી વરથી મળી કે કાઠી મે’માન ભણે
પધાર્યા પણ ઘરમાં લઈ જાવડો નથી. સૂરજદાદાને
પરતપે થી-દૂધ બેળાં છે.

સંવત ૧૯૧૫ની સાલ પછુ કાળું વરસ. કુકાળે
છાણાવાટો કાઠી નાખ્યો છે. દાણો ગોળો મળતો નથી.
સાધનવાળા માણસોની પોકળું મહુવા બઢરે જાય છે.
ત્યારે દાણો મળે છે. આપાના અને ગામના સાધનવાળા
માણસોના પોકાયા આઠ દિવસથી મહુવા અનાજ લેવા
આ છે, હજુ પાછા નથી ફર્યા.

પછી તો કિર્ત ડોલાવ્યા. વાતાવરણ કડુણતાનાં
આંસુ ખેરી રહ્યું કાઠાર મૂળને મરેલો જોવા ત્યાં
આવ્યો ત્યાં આભો જતી ગયો. ભેય વચ્ચેનું એ જ
અંતર જે ગઈ રાતે દરખાસ્તમાં જોયેલું. રાયચાં-
જીની ગેરસમજ કુંડરની જોય આસરી ગઈ. પણ
જહુ મોડું થઈ ગયેલું.

સ્વાજ માથે રાણીનો જીવ ચોંટી રહેલો.
જમ થઈ ગયેલા. કાઠારને જોતાં ‘આવી ગયા ?’
એટલું બોલતાં સ્વાજ થઈ રહ્યું ને રાણીનું માથું થડ
માથે ઢચું. અણહરા રાયચાંજીએ એ જ રેડો
રાણી માથે ઝોઢાડી દીધો.

મહેમાનો તો રીતરિવાજ પ્રમાણે કસુબાની
પકબકમાં લાગી પડ્યા છે. આપા હેમાળના ભાઈયું-
અને દીકરા ગામના સેક અને પટેલને ઘરે દાણાની
જોગવાઈ માટે ફરે છે પણ મેળા ખાતો નથી.

બપોર થવા આવ્યા. આપાનો જીવ પણ ઊંચે
ચડવા લાગ્યો. પોતાની લાજ રાખવા સુરજદેવને મનો-
મન વિનરે છે. ને જીવ મહુવાને કંડે મંડલો છે પણ,
પોઠયુંનો પતો નથી.

યાતાં યાતાં તો બારને માથે એક ને બે પાગલા,
મહેમાનો પણ મડિયા ઊંચા-નીચા ચાવા. હવે તો
આપા ઘરનો જીવ ઊંચે ચડી ગયો છે.

પણ ક્યાં સુધી મહેમાનને 'ભુખે' મારવા ?
હેમાળાએ બાજેઠ કળાવવાનું કહ્યું. ઘરમાંથી કહેવાયું કે,

‘આપા જમવા શું આપશે ?’

‘ઈ મે’ કવી લીધું છે. તમે ધી ગરમ કવી
નાખો ?’ આપાએ કહેવશયું. પાંતિયા નાખીને મહેમા-
નોને જમવા ઊઠાડ્યા.

‘ઊઠો છાશું પીવા ?’

મહેમાનોએ લાથ વાંછળ્યા અને પગનામાં
બેસી ગયા.

આપે હેમાળે જાતે જ પીરસવાનું રાખ્યું.
આપે ગરમ ધીની તાજી લઈને આવ્યા. મહેમાનની
તાસગિમુખા ગરમ કરેલું સેર સેર ધી પીરસા દીધું.
ઘરમાં ગયા. પડારો ઉઘાડી કોરિયુની મુંઠલી ભરી
આપ્યા અને ધી પીરસેલી તાસલીમાં ધોભો ધોભો

કોરિયું નાખી.

મહેમાનો તો સજ્જત થઈ ગયા. આવી મહે-
માનન ભાગી તે દીક પણ કદી કચી પણ નહોતી. શું
થાય છે તે મહેમાનો જોયા કરે છે. ઘરનાં બધાં પણ
જ્યાં હતાં ત્યાં સજ્જતનજ થઈ ગયાં છે. નવો
લાલનાં નથી ચાલતાં.

આપે હેમાળે સીને અજવભીમાં મૂકીને પડ-
ખેના ઘરમાં ગયા. ઘોડીની સરક લઈ ઘોડિયાટે બાંધી,
એના ગાળિયે એક પરોવીને ગળે ફાંસો નાખી આપ્યા
ઊંઘાડી મેલેલો અનિદિને આફત, જેવો નીવડવા પહેલાં
ખિરક જળવી ગો.

મહેમાનો તો દિગ્મૂઠ ઘઈને વિચારી રહ્યા છે
કે આ વિચિત્ર આપે ધી અને કોરિયું પીરસીને ગયો
ક્યાં ? થોડી થડી સહ જોઈ મહેમાનો સળવળ્યા. આપાના
ભાઈ દીકરા સળવળ્યા ને જ્યાં પડખેના એકરો બધ
ત્યાં સુરજનો પોતરો ખિરકનું બધિદાન દઈ ચૂકેલો.

ગામમાં લાલકાર મચી ગયો. મહેમાનોને પ
માંયું હશે ને ? વજમાન મહેમાનોની કપિ ચડીને લજ
સ્મયાને નથી પહેલેલ ત્યાં સામેથી પોઠયું આવતી
દેખાણી પછી તે ઈ કારજમાં કામ આવી. આપે
અમર બની ગયા.

નોંધ : અમરેલી કલુકોટ ગામે કલોર શાખાની
ઘરનાં ખડેરામાં આપા હેમાળાની ખાંભી અડીખમ
ઊભી છે. આપા હેમાળાના વંશજે સ્વાળા પાસે
પાલિયા ગામે રહે છે

અંતર પ્રાર્થના..

નાથ ! મને તારી શાંતિનુ માધ્યમ બનાવ !
જેથી, જ્યાં ધિક્કાર હોય ત્યાં
હું પ્રેમ પ્રગટાવી શકું,
જ્યાં ખોટું થતું હોય ત્યાં
હું ક્ષમાશીલતા પ્રગટાવું,
વિસંવાદિતામાં હું સંવાદિતા પ્રગટાવું,
બૂલ થતી હોય ત્યાં સત્ય પ્રગટાવું,
શંકા હોય ત્યાં શ્રદ્ધા, નિરાશા હોય ત્યાં આશા,
અધિકારની છાયા હોય ત્યાં ઉબસ
ને વિષાદ હોય ત્યાં
હું આનંદ વરસાવું.
ને નાથ મારા ! મને આશિષ આપ કે
આશાયેશ મેળવવાને બદલે આપુ.
મને કોઈ સમજે એના બદલે
હું કોઈને સમજવાનો પ્રયત્ન કરું,
પ્રેમ લેવાને બદલે આપવાનું પસંદ કરું;
કારણ કે આપીને મેળવાય છે,
જાતને બૂલીને જ જાત ચોધાય છે,
ક્ષમા આપીને ક્ષમા મેળવાય છે,
ને જડતાના મૃત્યુથી જ
ચૈતન્યના અમરજીવન પ્રતિ જાગી શકાય છે.

- આસીસીના ક્રાન્સીસ

સાચો મિત્ર !

‘મિત્રની વ્યાખ્યા શી ?’
એક અંગ્રેજ સામાયિકે સ્પર્ધા ચોભ.
હજારો વ્યાખ્યાઓ આવી પડી.
એમાંની થોડી નીચે આપી છે :
“સાચો મિત્ર એ જે આનંદનું ગુણકેન
કરે, વેદનાનું વિભાજન કરે, જેની પ્રામાણ્ય
કતા કદી દીલી ન થાય.”

“સાચો મિત્ર એ, જે આપણા મૌનને
સમજી શકે.”

“સાચો મિત્ર એટલે વસ્ત્રોમાં પરિવેષિત
સહાનુભૂતિનો રાશિ.”

“સાચો મિત્ર એટલે જાણે પેલું ધડિ-
યાળ-જે હમેશાં સાચો સમય દર્શાવે,
ને કદી ખંધ ન પડે.”

સરસ વ્યાખ્યાઓ છે. ખરું ને ?

એવી હજારો વ્યાખ્યાઓમાં

શ્રેષ્ઠ નીવડીને

ઈનામ જીતનારી વ્યાખ્યા આ રહી :

“સાચો મિત્ર એ, જે આપું જગત
તમારું વિરોધી બની તમારાથી દૂર ભાગ્ય
હોય ત્યારે તમારી વધારે નિકટ આવતો
હોય-સાચો મિત્ર એ.”

—ટ્રેસર ચેસ્ટર

અજબ દાન...

સિદ્ધિ મેળવી શકું માટે મેં શક્તિ માગેલી.
મને મળી અશક્તિ કે જેથી હું વિનમ્ર બનું.
વધારે કામ કરી શકું માટે મેં સ્વાસ્થ્ય માગેલું.
મને મળી અસ્વસ્થતા જેથી ધ્યાનથી કામ કરું.
સુખી થવા માટે મેં સમૃદ્ધિ માગેલી.
મને મળી ગરીબી, જેથી હું પ્રાણ બનું.
મેં શક્તિ માગેલી, જેથી લોકો મને વખાણે.
મને અશક્તિ મળી, જેથી હું ભગવાનની
જરૂરત અનુભવું.
મેં પાર વગરની વસ્તુઓ માગેલી, જેથી
જીવનના સર્વ આનંદો અનુભવી શકું.
પણ મને તો સ્વયં જીવન મળ્યું
જેથી અણઅણુનો આનંદ માણી શકું.
એક રીતે મેં માગ્યું તે કશું ન મળ્યું મને,
પણ મારી જિંદી આશાઓ તો ફળી જ.

સાંસ્કૃત્ય અને ગુણગાને સીમાડે, ત્રણ ગાઉનાં તરબેડે, વિશાળ જગ્યાં ગાડ નીચે, નાની એવો પણ રમણીય શકરનો ઓઢો અને પડને જ નાની એવી અપ્સરાઓને એકાનમા સ્નાન કરવા બનાવી હોય તેવી વાવ, વાવના મનવાલા પાસે જ નાની એવી ઝૂંપડી એમા પચ્ચીસેક વચની ગુપ્તાન ઉમ્મરનો સાગ વાલજી રહે.

સંધ્ય અને તપશી કસેન ત્રાખાવરણી કાયા કપાળમાથી તેજનાં ફવારા છૂટે ગોરો પૂરા પાંચ હાથનો દેહ. ગોઠણથી ઊતરતા લાભા હાથ ઢાલકવા 'છાતી, ઉપર ફાટાની માત્રા ઝપાટા ખાઈ રહી છે જેના વંત જ પડે પડવાનું મન થાય ચિરંતે ધ્યાન અર્પે એવી પ્રસન્ન મુખમુદ્રા

વાણી તો જાણે ગંગાજની ધાગ અમુનગા ઝમે જોલ એક એક વેણ હંથા સોસરવા ઊનડી રૂવાડે રૂવાડે આન દના ઓધ ઉમથાવે શમાયમ્મોનાં પ્રખર વિદ્વાન ભજનમાળ વાચના હોય નાર જે ભકતનું ચરિત્ર ચાલતુ હોય તિનુ એવુ સુદર ધૂણૂ વર્ણન કર કે શ્રોતાઓના માનસપટ પટ સ। આંખેખાઈ જાય

આસપામિના પાંચ દસ ગાઉના ગામડામાં કાવડ્ય ફેરવે અને જે ટુકડો આવે તે અપંગ અભાગતને પ્રેમપૂર્વક આદર તપિત ખવરાવે સ્વામી વાલજીની પ્રસિદ્ધિ સાબળી સાધુ સતો સત સ્તમાગમ માટે આવે જાય.

સોરઠના ભજત વેલદાસજીની ખૂન ખૂન પ્રયાસ સાબળી સોરાષ્ટ્રમા આવતા જતા ગાવુસ તો તેમને ખૂન પ્રેમથી 'જ્ય સ્તીતારામ' કહેવરાવે અને મનવા આંટો દેસાવે પણ બન્નેને મળવાનુ અઠળ વાચ નહીં અરસપરસ બને સતો નામથી જાણે પણ કચારેય મળેલ નહિ. આમ આઠ-દસ વરસ વીતી ગયા પછી વેલ દાસજીને મળવા સ્વામી વાલજીએ પોતે સોરાષ્ટ્રમા જવા એક દિવસ નિર્ણય કર્યો

પોતાના જેવા જ ઉગાદી સાગુ પરમદાસજીને જગ્યાની દેખરેખ સોંપી મૂકી તો પતી જ નહીં આકાશી રાજ કાવડ્યની ટેલ જ સેપવાની પતી બધી ભત્રભાગમય કરી ગ્વામી વાલજી ગોરાષ્ટ્ર તરફ રવાના થયા. પાચરજ-પ્રખર, જગદિય મંદિર અમદાવાદ, વઢવાણુ ગુજરાતી જગ્યા અને લાલજી મહારાજની સાવવાની જગ્યા એમ ફરતા ફરતા દોકેકે મંદિરે પરભવાવડી સન ટેવીદાસજીના ધૂણે અલેકની વૂત અકવાડિયુક લગાવી, સાધુ સતોના દર્શન કરના કરતા જૂનાગઢ આવી પહોચ્યા

પરનારની પવિત્ર ભૂમિની, ચાર-પાંચ માઈલની લાંબી-ઝીંચ વનરાઈની એનાસદી તળેટીમા સાધુ વેલદાસજી નાની એવી ઝૂંપડી બનાવી રહે. વેલદાસ પોતે સસારી પણ વેલદાગજીમા સમાર ન ભેગે લેડીને તરવા પાણી જેઈએ પણ ભેટીમા પાણી ન હોય. લેડીમા જે પાણી હોય તો લાડી રૂબે ચિરન્ન દશમા સાવ-સીતા, સરલ વલદાસજી પ્રભુભજન કરે અને એમા લશ્મીખાઈ તન મન ધનથી સાથ આપે

ભજત વેલદાસજી ટેલ માટે બહારગામ જાય છે ગાય-સાત સતોને બપોરા કરાવી ચઢાડિ ગિરનારનાં દર્શને જવા રવાના કરવા આપા સુધી વળારા લશ્મી ખાઈ આવ્યા છે ઉનાળાનો વખત રાકો હવે ગડવાઓએ પોતાની કાતાના પડછતા લાભા છે, કુમરણ પ્રદેશની વાકીયુકી કેડીએ સ્વામી વાલજી ચાલ્યા આવે છે લશ્મીખાઈએ સાધુને વગાવો નજર કરી તો કેડીએ કો'ક અણણ્યા સતને આવના જેવા પોતે ગયે જ હિજા રયા. આપે જ સીતા-રામની આપડે થઈ 'પધારો! પધારો! એવો મોઢો આવકાર આપી લશ્મીખાઈએ એટા ઉપર આસન નાખી દીધું ફૂઈએથી પાણીની ડોલ સીંચી આવ્યા સ્વામીજીએ હાથ પગ મોઢુ ધોયા અને પૂછ્યુ 'વેલદાસજી ધર્મ નથી ?'

લક્ષ્મીબાઈએ પાણીની બીજી ડોલ ચીંચના જવાબ આપ્યો કે 'આપું ભગત તો દેલે ગયા છે, આપ કપાળી પધારો છે ?'

સ્વામીજીએ પોતાની ઓળખાણ આપી. ઘણા દિવસથી જેને મળવા બેઠા માણસો શય જોતાં છતાં તે સંત પધાર્યા જણી લક્ષ્મીબાઈના આનંદનો પાર નથી. પ્રભુ પધાર્યા પોય એવા ઉમંગથી લક્ષ્મીબાઈ વાતો કરે છે ને ઘડીકમાં કામની ગડમથલમાં પડી જાય છે. વીંઝણા જેમ ફરતું કંધારેલ શરીર તન-મનની પ્રસન્નતા અને સંતોષભર્યા જીવને ભસેલી તાઝગી, સંવમ અને મનોમજાના તેજ પાવરતું, હનતું, ભાળું, નિર્દોષ મુખ, નિર્મળતાની જીવંત પ્રતિમા.

સ્વામી વાલજી એકીટથે જોઈ રહ્યા છે અને મનોમન ભગત વેલદાસજી નરેખર ભાગ્યશાળી છે એમ વિચારે છે. ત્યાં તો 'ભોજન તૈયાર છે પધારો, પ્રભુ જમવા !' એવો લક્ષ્મીબાઈનો સાદ સાંભળી સ્વામીજી જમવા પધાર્યા. ભગત ઘરે નથી અને અતિથિને કોઈ જાતની અગવડ ન પડે, એકવાપણું ન લાગે માટે પડખે જ આરામ નાખી લક્ષ્મીબાઈ પણ જમવા બેઠાં. ખૂબ ખૂબ આગ્રહ કરી સંતને જમાડયા.

વાળુમાણી કરી ફૂગિયામાં એક ખાટલો કાળી સંતનું આસન કર્યું. થોડે દૂર પોતે પણ પાટય કાળી પથારી કરી. બંને હરિભક્તો જ્ઞાનની વાતોએ વળગ્યાં આરાધનાં ભજનની ચર્ચા થાય છે

મેકરે ડોળે પણ જોનાં મનડ ડોળે ન'ઈને
ભલે ભાંગી પડે ભસ્માં રે.....
સાનની વારે હરિ આવે જ છે. એને ભક્તો
બહુ વાંલા છે.

પ્રાણ ઘડી રે અરજણ મુને
હરિજન વાંલા રે.....
ભક્તો આપ ને હુ નાચું રે. હો.....જી

એનેક સંત-ભક્તોની વાતોની જમાવટ થઈ. સંતનાં એક વાગવાનો ગજર ભાંગેલો છે. ત્યારે લક્ષ્મી-બાઈ કહે છે. 'ભાપું ! હવે આપ શક્યાપાકયા આરામ કરો. કંઈ કામકાજ હોય તો મને જમાડો.'

કદી પોતે આડે પડખે થયાં. મુતા ભેગી જ પસપસાટ ઊંધ આવી ગઈ.

પૂનમની દૂધનાં ફીણ જેવી શાંત-નિરવ અજ-વાણી રાત. વાલજી સ્વામીને ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા ઊંધ આવતી નથી. પડખાં ફેરવે છે. મનના તરંગો સૂવા દેતા નથી. ઘડીક ઊભા થઈ બેઠો છે, વળી કમડગમાંથી પાણી લઈ પીરે છે. કોળગા કરે છે, પણ ઊંધ આવતી નથી.

ઘડીક લક્ષ્મીબાઈના ચહેરા સામું જુએ છે, અને મનોમન ગડમથલ જામે છે કે ભગતાણી કાંઈક વિચિત્ર સ્વભાવનાં લાગે છે. નહીંતર માયી અચે-અડ પથારી શું કામ કરે ? એમ વિચારતાં લક્ષ્મીબાઈનાં યોગ્ય મારે નજર નાખે છે. ત્યાં તો લક્ષ્મીબાઈ તો ભર ઊંધમાં છે.

પોતાના પણી હાલર ન પોવા છતાં અનિદિને પૂસ ભાવથી ભગતની બેરહાલગી જણાવા દીધી નથી. એવા ગરવા ગીરવલયાં વિચારથી ઊંધમાં પ્રસન્ન મુખ મરકે છે.

એસાદ કલાક સ્વામીજીને ગડમથલમાં લીટ્યા હશે, અને સ્વામીજી બેભાક્ત્યા ઊભા થયા. લક્ષ્મીબાઈની પાટય પર બેઠે હાથ પરવલ બની પડોંચી ગયા. પણ ખસવેરે ચડેલ બાણીનું એન્જન ઓથિંતાનું રોઝાઈ અને ડબાઓને જે આવકા લાગે ને ઊંધા થઈ જાય તેમ સ્વામીજીએ મનને રોક્યું અને શરીર ધરતી પર ફસડાઈ પડ્યું.

ઘડીકવારે શુદ્ધિમાં આવ્યા. પડખે જ પડેલ કપડાં ધોવા માટે જે ઘડીનું પડ હતું તે ઉપાડી બેઠે હાથ નીચે રાખી જરથી ઉછાળ્યું બંને હાથ આંધીના હાટની કોણી જેવા થઈ ગયા. લોહીની પડ-નાળ ચાલી પણ એક ઊંધમરે પણ ન કર્યો. 'જઈને ખાટલામાં આડે પડખે પડ્યા.

સવારમાં વહેલા જાગી લક્ષ્મીબાઈ તો પ્રભા-નિર્ધાં ખતાં જતાં પાણી ભરી ઉજમલેર વાસીકું કરે છે. ત્યાં તો લોહીનાં પાટોડાં ભરેલાં જેવાં અને ધૂજી

('અનુ. પૃષ્ઠ ૫૫૫)

આજનો લેખક મૂંગો કેમ !

૪૩૧

પ્રેમ-દ્ર શાહ

આપણો લેખકવર્ગ જનતાની ભાવનાને સમજવામાં બિલકુલ નિષ્ફળ નીવડ્યો છે. જીવનમાં રાજ—ખરાજ બનતી જતી બાબતો, પછી તેનું મહોરું રાજકીય, સામાજિક કે વૈયક્તિક ગમે તેવું હોય—એક વાર્તાકાર તરીકે આવકારવી અને વાર્તાસ્વરૂપે રજૂ કરવી એ ઘણું જરૂરી છે. કેટલાક માત્ર વ્યક્તિની સંવેદનાઓ અને એક જ બીબા—ઢાળ જેવા મનોભાવોને આલેખનારી વાર્તા જ ‘વાર્તા’ છે એમ સમજે છે, વાસ્તવમાં જાગૃત વાર્તાકારે જીવનના બીજા ક્ષેત્રોમાં પણ નજર દોડાવવી પડે છે. અને તેમાં પણ આજની અત્યંત ઢંભી રાજનીતિ વિશે તો તેણે સવિશેષ જાગરુક બની કલમ વહેતી કરવી પડે છે. આજ આપણી સ્થિતિ કેવી વિચિત્ર છે કે માન, કીર્તિ અને આજીવિકા પર જ ધ્યાન રાખનારા આપણા સાહિત્યકારો રાજકીયક્ષેત્રે જનતા બનાવો—જેની અસર વધુને વધુ જનસમાજ પર પડે છે—તેને માત્ર ‘રાજકારણ’ માની ‘સાહિત્ય’થી આલસછેટરૂપે તેને દૂર રાખે છે... અને સાડું સાહિત્ય સર્જવાનો સતોષ માણે છે! આસામ, બિહાર કે ગુજરાતમાં કાળો કેરે વતોવી જતા દુષ્કાળો, દેશની એકતાને ધિન્નભિન્ન કરે જતાં રાજ્યોની અલગતા-વાદની નીતિ અને વિધર્મીઓનાં આંદોલનોની કપરી ધૂણો.....આ બધું વાર્તા દ્વારા વાચક કેમ મેળવી શકતું નથી? અને ખરી વાત તો એ છે કે, આપણો લેખકવર્ગ જનતાની ભાવનાને આ રીતે સમજવામાં બિલકુલ નિષ્ફળ નીવડ્યો છે. સામ્યવાદી સરમુખત્યારશાહીમાં પણ બોરિસ પાસ્તરનાક જેવાની કલમ તણખા સળ શકે છે કે, ‘માણસ આટલો આંધળો શી રીતે હોઈ શકતો હશે? એને મન પ્રહાં-

ડનું ભાવિ જણે કે ઓકટોખર—કાંતિ પર જ નિહરે છે!’ (‘ડા. જિવાગો’)ને લોકશાહીમાં જીવતો આપણો લેખકવર્ગ મૂંગો બની બેઠો છે!

મધ્યકાળના ભાટ-ચારણોનો ‘રાજ્યાશ્રય’નો જમાનો જવા છતાંય આજે પણ એજ ‘રાજ્યાશ્રય’ હજી નાશ પામ્યો નથી—લેખકવર્ગ માટે હજીયે એ સાડું જ છે અને માત્ર ‘લોકાશ્રયી’ જ બનનાર, જીવંત સાહિત્યના આપનારાઓ આજની ઊંઘી કરાયેલી ‘પરિપટો’ના માચડાઓમાં સ્થાન પામતા નથી એજ એટલું જ કડવું સત્ય છે. આ જ બતાવે છે કે આપણે હજીય ‘મધ્યયુગ’થી આજળ એક ડગલુ પણ બરી શક્યા નથી... જગત નવોદિતો માટે એ જરૂરી બની રહે છે કે તે વધુ જાગૃત બને, અને—‘જાગરુક સાહિત્ય’ જ વધુ જીવંત હોય છે તે કાણ નકારી શકશે?

આપણે ત્યાંના આ રાજ્યાશ્રિત ભાટ-ચારણોના સમારોહો—સમારોહો વિદેશીઓનેય કેવાં વિસ્મયમૂઠ બનાવી દેતાં હોય છે, એના ઉદાહરણરૂપે ૧૯૬૪માં ભારતની મુલાકાત લઈ ગયેલા આર્નેસ્ટના (ઈ. અમેરિકા)નાં પ્રસિદ્ધ કટાક્ષલેખિકા મિસ સિંગરે પોતાના વર્ણવેલ અનુભવ પરથી જણાવે :

‘...એક સાહિત્યસંસ્થા (સ્થાનિક)નો બંધ સમારોહ ઉજવવાનો હતો. મેં પણ એમાં ભાગ લીધો ત્યાં મેં જે કંઈ જોયું તે મારે માટે અવિસ્મરણીય છે.

‘ભારત એક એવો દેશ છે કે જ્યાં સાહિત્યિક સમારોહોનું ઉદ્ઘાટન સરકારી પ્રધાનો કરે છે. પ્રધાનો બહુધા સભામાં મોડા આવે છે. અને જલદી ચાલ્યા જાય છે’ એ

પધારે છે ત્યારે ત્યાં હાજર રહેલા શ્રોતાઓ, કવિ-સાહિત્યિક વગેરે ઊભા થઈ એમનું સ્વાગત કરે છે. પોલીસ વ્યવસ્થા બળવે છે અને સલાના સંચાલકો એ પ્રધાન હસે ત્યારે સાથે હસે છે અને જુકી વાહવાહ કરે છે. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, આ પ્રધાનનું ભાષા અને સાહિત્યવિષયક જ્ઞાન શૂન્ય જેટલું હોય છે।

‘આ મારો પોતાનો અનુભવ છે...હું ભારતનાથેષ્ઠ કોટિના કવિઓ અને લેખકોને ‘પણ મળી છું’. એમાંના ઘણા સરકારી કે અર્ધ સરકારી નોકરીઓમાં, વિશેષજ્ઞ સમિતિઓમાં અને સંમંદમાં છે. એટલે કે બધા જ સરકારી ખરીદ સીમાની અંદર.

‘હું’ દિલ્લીમાં હતી ત્યારે લોકસભામાં એક અચો શરૂ થઈ હતી. વિરોધપક્ષોની માન્યતા હતી કે લગભગ વીસ કરોડ ભારતીયોની દૈનિક આવક કુદત ત્રણ આના છે. સરકારી અધિકારીનું કહેવું હતું કે ત્રણ આના નહિ, પણ સાડાસાત આના છે. જો હું ભૂલ ન કરતી હોઉં તો, વડાપ્રધાનના કહેવા પ્રમાણે એ રકમ પંદર આના હતી. અને આ એવે વખતે, જ્યારે ભારતમાં ટેલેફોન કુદ્દોની કુલ આવક એક દિવસના ત્રણ લાખ રૂપિયા છે. આ આંકડા હું ભારતની લોકસભામાં થયેલી અચો માથી આપી રહી છું. મને એ ભેધને આશ્ચર્ય થયું કે, ભારતનાં યત્ર-પત્રિકાઓમાં સરકાર વિરોધી લેખો નહિવત્ છપાય છે। આવા વિશાળ સામાજિક ભેદ હોવા છતાં અહીંના સાહિત્યકારો કદ રીતે ગૌન સેવી બેસે છે, એ મારી સમજ બકારની વાત છે.’

આજના સરેરપોશ દંડીઓ જે એકલ થંભી એકતા (‘Monothitic unity’) ઊભી કરવા મથી રહ્યા છે તેના અંત સ્તરોમાં ઊંડા જીતયો વિના અહીંના સાહિત્યકારોનું મૌન કેમ વિદેશીને તો શું પણ દેશીજનને પણ સમજવું મુશ્કેલ છે. સૌ પ્રથમ તો આ

દાંબિકતાનો પરદો ચીરાવો જોઈએ, જેનું આચરણ અમંગલ છે અને દાવો ‘સર્વત્ર મંગલમ’ નો છે। પોતાની આસપાસ પશુથીય બદતર જીવન જીવતા સ્થાનવીઓની આ દાંબિકાને કંઈ નથી પડી, એવાંઓનું યથારૂપ આલેખન એમના નાકનું ટીચકું ચઢાવી દેશે, પરંતુ એમના કપોલકંઠિત ‘મંગલ’ના યથોગ્ય ગાઓ અને એ દંભી જમાતના બાહુ તમને વધાવી લેવા તરત પહોંચા થશે. અમેરિકાના બળીતા કવિ, નવલકથાકાર અને અસ્તિલેખક રાબર્ટ પેન વૉરને આવા માંગલ્ય-દંભીઓને એક સ્થળે ‘દાંડ’ (‘Bully-boys of patrie’) તરીકે ઓળખાવેલા છે, જેઓ ન્યાય અને સમાનતાની સ્થાપનામાં અચભાગ લેવાને બદલે કેવળ ‘મંગલ’ ‘અમંગલ’ની પોતે તૈયાર રાખેલી છાપ જ્યાં-ત્યાં મારવાને માટે જ ઉત્સુક હોય છે. આ વિડંબનામાથી વૉરને સાચો લેખનધર્મ પણ નિર્દેશો છે—‘લેખક તરીકેનો તમારો ધર્મ સદાચાર આલેખવાનો નહિ પરંતુ માનવી કેવી રીતે એના પ્રતિ કે એની વિરુદ્ધ ગતિ કરે છે તે બતાવવાનો છે.’

આ લેખનધર્મ આત્મભગ્વતિ અને અને આત્મશોધન વિના અસાધ્ય છે અને આપણો રાજ્યાધ્ય મેળવી ચૂકેલો કે એ માટે તાક્ષી બેઠેલો સાહિત્યિક વર્ગ એવો મૂઢ અથવા તો મીઠો છે કે યા તો એ પોતાના ધર્મ સમજી શકેલો નથી અને સમજી શકે છે તો તેમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી એ તો જ્યાં પૉલ સાર્ટ્ર જેવો કોઈ વિરલ સાહિત્યકાર જ બહોરમાં કબૂલ કરી શકે કે, જિંદગીના ૫૯ વર્ષોમાંથી અરધી સદી પોતે કેવળ સ્વપ્નમૂંઝામાં જ પીતાવી છે. ‘મ મોદ’ માં છપાયેલી તેની આખીયે મુલાકાત જૂન’ ૬૪નાં ‘એકાઉન્ટર’માં અંગ્રેજીમાં આપવામાં આવી છે—જેમાં આજના લેખકધર્મને અનુલક્ષતાં એ કહે છે :

‘જૂજ્યા જગતમાં સાહિત્યનું સ્થાન

શુ? નીતિની માફક સાહિત્ય પણ સાર્વજનિક હોવું જોઈએ. આમ હોઈને વિષયક પોતાની જાતને બહુમતીના પડખે, જે અખચ બૂખ્યાં-ઓને પડખે ખડી કરવી જોઈએ, જો એ બધા સાથે બોલવાને શક્તિમાન બનવાની અને બધા પોતાને વાચે એવી ઈચ્છા એ રાખતો હોય તો, એમાં એ ચૂકયો, તો એ અધિકારસંપન્ન વર્ગનો દાસ બનીને, અને એના જેવો જ, શોષણખોર બનીને રહેવાનો.’

અને સાત્રં જેવાએ જે મહદાશ્ચર્ય વ્ય-

ક્ત કર્યું છે એમા આપણા સૌનાં ‘આશ્ચર્ય’નું પ્રતિબિંબ નથી પડતું?—

‘કલમની અણીએ કંઈ વીરત્વ નથી પમાતું. હું તો એની પાસે જે માથું છું તે એ જ, કે એણે વાસ્તવિકતાની અને જીવનના મૂળભૂત પ્રશ્નોની ઉપેક્ષા ન કરવી જોઈએ. જગદ્વ્યાપી ભૂખમરો, અણુશક્તિની ધાક, માનવી પ્રત્યે માનવીને પરાયાપણાનો ભાવ, આપણા સમસ્ત સાહિત્યને કેમ રંગી દેતા નથી એની જ મને નવાઈ લાગે છે.’

*

બે ગ્રેમીઓ

દીનબંધુ એન્ડ્રૂઝ અને ગાંધીજી વચ્ચે ગાઢ ગૌરી હતી. ગાંધીજીના સંપર્કથી દીનબંધુએ ખાદી પણ અપનાવી હતી. એક વાર તે સેવાગ્રામમાં ગાંધીજીને મળવા આવ્યા ત્યારે લાંબી કદની અને કાળા રંગના પહોળા પટાની કિનારવાળું ધોતિયું પહેરીને આવ્યા હતા. મોટરમાથી ઊતરતાં જ તેમની ધોતી ઉપર સૌની નજર ગઈ. ઠાંઈ સ્ત્રીની સાડીનો ધોતી તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય એવું લાગતું હતું. તેથી એક આશ્રમવાસીએ ગાંધીજીનું ધ્યાન ખેંચ્યું કે સ્ત્રીઓ પહેરે તેવા વસ્ત્રની ધોતી કેમ દીનબંધુએ પસંદ કરી હશે? આ વાત ચાલી રહી હતી તેટલામા જ દીનબંધુ ગાંધીજી પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમની ધોતી જોઈ ગાંધીજીને પણ રમૂજ પડી. તેમને આવકાર આપતા ગાંધીજી બોલ્યા : ‘અરે ચાલી’! આવો વેશ તમે કેમ પહેર્યો છે?’

દીનબંધુ : ‘કેમ શું થયું?’

ગાંધીજી : ‘અરે થાય શું?’ રામનારાયણ કહે છે કે આવી ધોતી તો સ્ત્રીઓ પહેરે છે!’

ગાંધીજીના વિનોદનો સસિક ઉત્તર આપતાં દીનબંધુ બોલી ઊઠ્યા : ‘મારે પણ મારા મોહનની પાસે આવવું હતું ને?’

સેવાગ્રામમાં ગાંધીજીની કુટિરમાં જાને વૃદ્ધાના અટ્ટહાસ્યથી વાતાવરણમાં પ્રસન્નતા પ્રસરી રહી.

એ દિવસે મારા હસ્તાક્ષર લેવા માટે ઘેર આવેલા એક છોકરાએ મને ખરેખર મૂંઝવણમાં મૂકી દીધા. જલદીથી હસ્તાક્ષર આપી દઈને એનાથી ઘૂટકારે પામવાના વિચારથી મેં એના લાલચથી નોટબૂક લઈ લીધી અને હસ્તાક્ષર કરવાની તૈયારીમાં જ હતો ત્યાં એ છોકરાએ મને કહ્યું : 'નહિ, નહિ. મારે માત્ર હસ્તાક્ષર જ નથી જોઈતા. મારો એક પ્રશ્ન છે અને એના જવાબમાં પાંચ-છ લાઈન લખીને 'જ' એની નીચે તમે તમારી સહી કરી આપો.'

'પ્રશ્ન શું છે?'—મેં પૂછ્યું

'મનુષ્યના જીવનની અત્યંત સુખદ ભાગ કઈ છે?'—એ છોકરાએ ગંભીર થઈને કહ્યું : 'આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કૃપા કરીને ચાર પાંચ લાઈન લખો અને પછી હસ્તાક્ષર કરી આપો.'

એનો પ્રશ્ન સાંભળીને હું કિંકર્ત્ત્વવિમુક્ટ થઈ ગયો. 'અરે ભાઈ, 'મેં' કહ્યું. 'જે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં મોટા મોટા લેખકોએ અને પણ મુશ્કેલી પડે છે એનો ઉત્તર તું માત્રી પાસે માગે છે?' પાગલ તો નહીં થઈ ગયોને? હું આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકીશ નહિ. જોઈએ તો કેવળ હસ્તાક્ષર લઈ લે.'

'તત્ત્વવેત્તાઓના મતની ભારે જરૂર નથી'—એણે કહ્યું : તમારા જેવા લેખકોનો જ્ઞાન જ મારે જોઈએ છે. તમારા મનમાં આવે એ લખો. આ જુઓ, ઘણા લોકોએ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર લખી આપ્યો છે.'

'હું એમના જેવા બુદ્ધિશાળી નથી'—મેં જરા ચિડાઈને કહ્યું : 'ખરેખર, મારે સમજાયા તો કંઈ આવતું નથી. આવા પ્રશ્નનો તરતજ ઉત્તર આપવો એ રમતની વાત થોડી છે?'

'અત્યારે જ ઉત્તર આપવાની કઈ જરૂર નથી' એણે લાચાર અવાજે કહ્યું : 'આ નોટબૂક અહીં રહેવા દે. હું પછી આવીશ—પરમ દિવસે, તમે કહો ત્યારે' એ બુદ્ધિશાળી છોકરાની પાણીદાર આખોમા એટલી બધી આરજૂ હતી કે હા 'ના' કહી સકે નહિં 'અચ્છ, નોટબૂક 'અહીં' જ રહેવા દે.' કહે કે પરમ દિવસે પાછો આવજે'

એ દિવસે બપોર સુધી હું કામમાં રોકાયેલો રહ્યો એટલે એના પ્રશ્નનો વિચાર કરવાનો સમય મને મળ્યો નહિ. પણ રાત્રે એક ઘટના બની. જાણ કે 'એ પ્રશ્નનો હું' ઉત્તર આપી શકું એ માટે એ મની હંસી.

મને મીઠુભત્તીના ઠંઠા પ્રકાશમાં ટિલ્કેને લખવાનું લખવું સાડુ લાગે છે. એટલે ખુશી પર ટિલ્કા થઈને અભેચ્છીત પર સખેલી મીઠુભત્તીઓ શોધતો પ્રસિદ્ધ એક મીઠુભત્તી તો આખી બળી ગઈ હતી. પોતાના અવશિષ્ટ અસ્તિત્વને બતાવવા માટે પૈસાના આકારના ટુકડાંએ એ મીઠુભત્તી બચી હતી. ત્યાં એક બીજી મીઠુભત્તી પણ હતી ઘણા દિવસ સુધી અભેચ્છીત પર પૂજા પાતી થી રહેવાને કારણે એને જીવ—જન્યોએ કાપી કોતરીને નકામો બનાવી દીધી હતી. આ લાલચ તમા પહેલી બને મીઠુભત્તીઓને જોઈને કોણ જાણે કેમ પણ મને હસવું આવી ગયું. અને બીજી જ ભણે એક વિચિત્ર વિચાર મારા મનમાં આવ્યો. 'એ' વિચાર્યું કે જો એ મીઠુભત્તી વિશે હું વિચાર કરી રહ્યો હતો એ બને આ મીઠુભત્તીઓ જેવા હતા. પોતાનું જીવન સુરક્ષિત રાખવામાં, પોતાના સુખની રક્ષા કરવામાં સતત રહેવામાં એકનું જીવન કપાઈને નકામું બની રહ્યું છે ત્યારે બીજા લોકોને મન્દ, સુખદ પ્રકાશ આપવામાં બીજાની જીવનભરેલો ભગમગતી રહી છે.

મીઠુભત્તીઓમાં પણ પ્રાણ યોગ છે એમ માની લઈએ તો—મારા જીવનનો કંઈ પણ ઉપયોગ ન થયો. માત્ર જીવન સહી ગયું, તપ થઈ ગયું—એવા કુખ્યમ વિચાર એકના મનમાં રહે છે ત્યારે 'માત્ર' જીવન સફળ થયું, છેવટની ભણે સુધો મેં બધાને પ્રકાશ આપ્યો. —આવા સુખમય ઉલ્લાસમાં બીજાના જીવનની અંતિમ ભાગ વીતે છે

'મનુષ્યના જીવનની અત્યંત સુખદ ભાગ'—એ જ તો પેલા છોકરાનો પ્રશ્ન હતો ને? એનો ઉત્તર થયો ગયો મનુષ્યના જીવનની અત્યંત સુખદ ભાગ છે આ પ્રકારની અંતિમ ભાગ. મેં જ પર પડેલી એની નોટબૂક મેં ઉઘાડી અને એના પર લખ્યું—'આજ છે સાચા સુખની ભણે બીજા માટે કરાયેલું જીવન સમર્પણ એ જ સાચું જીવન છે.'

મનની માનેલી "ચિંતા"

જારત ૩૬૫

ચિંતા, ચિંતા, મનનેસત. | મિદુભાત્ર વિશેષત. |
સહજ દાન ચિંતા, | સિદ્ધિવ ક્ષતે ચિંતા ||

તો એટલે કે 'ચિંતા' અને 'ચિંતા' બે શબ્દોમાં
મિદુ માત્રો જ ફેર છે 'ચિંતા' નિર્જીવને જવાબે છે,
જ્યારે 'ચિંતા' જીવતાને બાળી નાખે છે

આપણી જીવંતની મંડત્વની ચીજ છે - કાચ
કાચે રત રહેતું તે નિવકુલ સ્વભાવિક છે 'મનુષ્યમાત્ર
ભૂલને પાત્ર' એ ઉક્તિ અનુસાર કાચ મગન રહેનાર
આપણાથી ભૂલ થઈ જવાનો ડર પણ સભવ રહે છે
ઉનાવળ, અતિરેક અને પરિસ્થિતિના ખેટા ખાવથી
વગર વિચાર્યું કરવાથી, નિરાશ થઈ જવ તેથી ઉમેશ
'ચિંતા જ થશે તમારું, ધાયું' ન ધાય તો તમે
'ચિંતા જ કરોને ?'

વશભગ્ન બધા જોત, પોતાનામાં મચ્છા રહે છે
એટલે કે સૌ સોતપોતાની ચિંતા કર છે શક્તિ મુજબ
દરેક પ્રશ્નો ઉલ્લેખ કરવા ક્રિયા, કર છે એટલે તમે
આમાં અપવાદ તો નથી જ એ નિવિવાદ વાત છે
કોઈ ભક્તિ તમને એવી નહીં જ મળે જેને કોઈ
કોઈ પ્રેમની, ચિંતા જ ન હાય તે સુખી માણસના
પડરણ જેવી વાત છે

આપણને સમાધ આપવામાં આવે છે કે
આનંદમાં રહે, ચિંતા ન કરે. હું પૂછું છું કે -
પરીક્ષામાં નિષ્ફળ થયેલ વિદ્યાર્થી ચિંતા ન કરે તો શું
વાપસી રાશીન ખાવ? સલાહ વ્યાજબીસરની તો
હોવી જોઈએ કે નહીં? ભેકાર, બીમાર, કરજવાન
કોટ કેસીમાં 'દસરૂપે', પ્રેમમાં નિરાશ થનાર ચિંતા
જ કરે કે બીજું કોઈ ?

તો પછી, આનો સરળ ઉપાય શો? ઉપાય
તો હાય જ, છે 'ચિંતામુક્ત' ભક્તિન તરત નજરે
ચાએ નહીં

સોથી મંડત્વની બાનત એ છે કે તમારે કદી
હાર કબૂલ ન કરવી ખરેખર હારી ગયા હો તો થોડું

જગ ચાલુ રાખવો, નિરાશ ન જ રહવું. એક વખત
મુલ્કમાં એક વડા અધિકારીની સખત હાર થઈ, નિરાશ
થઈ તેઓ ઘેર ગયા. ઘરનીએ જ્યારે સ્વાત જાણી
જ્યારે કશું કે 'તમે હારી ગયા તેથી પણ પધારે દુઃખદ
સમાચાર છે?' આમાંથી જ્યારે પૂછ્યું 'તેથી પધારે
ખુરા સમાચાર શા હોઈ શકે?' જવાબ મળ્યો 'તમે
નિરાશ થઈ ગયા છો જો તમારા મુલ્કમાં હારી જવા
કરતાં પણ વિશેષ દુઃખદ છે'

માનસશાસ્ત્રીઓના મત મુજબ આપણી
ખરેખર ચિંતાઓમાં ૮૦ ટક વધારાની, વગર મફ-
તની, મનની માનેલી, આપણે જાતે જ જોડેલી ખોટી
ચિંતાઓ છે, જે ખરેખર ચિંતા જ નથી નાની,
તકામી બાબતો જેનું કયું જ મહત્ત્વ નથી તે આપણને
વધુ પરવાન કરે છે જેથી આપણી બુદ્ધિ કુટિત થઈ
જાય છે જેથી આપણે વિશેષ ગભીર સમસ્યાઓ પર
જેઈતું ધ્યાન આપી શકતા નથી. કેમકે શક્તિ ખોટા
માર્ગે, જરૂરત કરતા વહેલી ખર્ચો નાખેલ છે.
માનસિક રીતે નોંધ કરેલ, કાવચિત્ત, કુટિલ ચિંતાઓ
તમારી ઘણીખરી શક્તિ હરી લેશે આખર આપણી
ચિંતા કરવાની શક્તિની પણ હદ ઘોય છે કે નહીં ?
તમે જાતે ગમે તેટલી ચિંતાઓ ઉત્પન્ન કરી શકો છો
તેમાંથી છૂટવાના ખોટા ફક્કા માર્યા જ કરો તેમાં
કયમ તમારે જ લેવાવવાનું રહેશે. કેમકે આવી
ચિંતાઓ તમારા ફજદાર લેજની જ ઉપજ છે

ચાને તમે આરામથી સૂવા કોશિષ કરતા હો,
જ્યારે આપતી કાલે શું કરવાનું છે તે વિચારવાને
બદલે તમે જે ભૂતકાળના બનાવો, અસફળતાઓ,
સાવડલ નિરાશાઓ, વચ્ચાતાપ, શકા, ભય, અનિશ્વાસ
અને દુઃખદ બનાવો તેમાં નાઉમેરો નેહી. મૂળભૂત
ખરી મસરૂખા પર ચાત ચિત્તે વિચારવાને બદલે તમે
ખોટી ચિંતા કરવા મૂડી જશો જેનો અંત જ નથી
આવે વખતે, તમારી ખરી ચિંતા - જેને તમે ચિંતા
માનતા હો તેને એક કાળજ પર-લખો તે પ્રાપ્ત

તમે શું કરી શકો તેમ છે તેના ઉપાય વિસ્તારથી લખો. તમે જેઈ શકશો કે ખરેખર ચિંતાજનક ગંભીર કંઠી શકાય તેવી એકદલે બાબતો જ છે. પછી બોલે લખેલાં થતાં રસ્તો આપોઆપ સરળ બની જશે. જે કોઈ તમે કરી શકો તે તરત જ કરવા મંડિ. હવે તમે જરૂરી બાબત પર ચાંત ચિત્તે એકાગ્ર થઈ વિચારી શકશો. ન થઈ શકે તે બાબત થોડો સમય બાદ ફરીને વિચારો, જરૂર કોઈક રસ્તો ચોક્કસ મળી આવશે. રસ્તો છે જ. તમારે ધીરજથી શોધી કાઢવાનો રહેશે. મૂંઝાવાની, ગભરાવાની જરૂર નથી. નિઃશ્વસ સસલીની જેમ આકાશ નૃત્યે પડશે તો શું થશે? આનું નામ નકામી ચિંતા તેને માટે ગમે તેટલો માનસિક ત્રાસ વેદો છતાં કોઈ જ અર્થ નથી.

“જ્યારે દુઃખ આવી પડશે તો મારાથી સહન નહીં થાય તેવું માનસિક વલણ જ આપણને વધારે ધેરાન કરે છે કુ ખનું જોસડ દાઢા એટલે કે સમય જતાં દુઃખ ઘટશે—વધશે તો નહીં જ.”

“કોઈ પણ નવું કામ કરતાં પહેલાં અવશ્ય શાદ શંકા કે તેમાં વિધન જરૂર આવશે. આપણે સમજી લેવું જેઈએ કે આ એક સ્વાભાવિક વાત છે. તેની સાથે આપણે કામ પાડવાનું છે ચિંતા કરવાની મંથી. ભાગવાનું નથી. (નહિતર તમારી પાછળ પડી જશે)

ભય, ચિંતા, શંકા, અવિશ્વાસથી માણસ

ઉતાવળિયું પગલું ભરવા પ્રેરાય છે. તેથી કરીને થોતે દુઃખી થઈ બીજને બધાને પણ પરેશાન કરે છે. આવા કેટલાય દાખલાઓ ઈતિહાસમાંથી મળી આવશે. તેથી ભાઈ : નજીવી માબતોને વધુ પડતું મહત્ત્વ નહીં આપવું જેઈએ. આથી ચિંતાનો ભાગે લગવો થશે. માનસિક ત્રાસ ખતમ થશે, અને પરિસ્થિતિ પર તમારો કાબુ વર્તા જ ઈમત આવશે, રસ્તો સરળ થશે.

કોઈવાર તમે તક ગુમાવી બેસો, સમસ્યા સમજી ન શકો તો પરનાસો નહીં. ઉલ્લંઘનમાં પડી કોઈ એવું કૃત્ય ન કરતા જેથી પરિસ્થિતિ વધુ વિકટ અને રફેટક બને. માનસિક સમતુલા કદી ન ખોલો. બીજાઓની ચિંતાઓનો, મુશ્કેલીઓનો વિચાર કરજો. બને તો જરૂર મદદ કરજો. તમારી ચિંતાઓ પરત્વે જ ફક્ત સ્વાર્થી ન વર્તા. તમે જેઈ શકશો કે ગુંચ ઉકેલવામાં જ, ઝાઈને તેવી મદદ કરવામાં જ જે માનસિક કસરત મળે છે, તે એક પ્રકારનો આનંદ છે. જેથી તમારી સમસ્યાઓ ઉકેલવામાં મદદ આપોઆપ મળી રહેશે. જેથી કહેવાતી ચિંતાઓ પટતી જશે. જરૂર જણાય ત્યારે અંગત મિત્રો સાથે ચર્ચા કરવાથી પણ લાભ થશે. કમસે કમ માનસિક રાહત મળશે. નવા દરિડોસ મળવાથી સાચો રસ્તો મળતાં ખોટી ચિંતાઓ લવામાં જોગબી જશે. નક્કર પ્રત્યોગે સામનો સહેલો થઈ પડશે. તમે જેથો કે તમારી ચિંતાઓ, તમારી મુશ્કેલીઓ, ઉન્નતિ તરફ દોરી જશે.

જી શાંતિ, શાંતિ, શાંતિ : !

ખપોરના બોજનપછી વિદેશી પ્રવાસીઓ ચાન્નિનિતનર્મ સદાર આરવા નીકળ્યા. ઉનાળો હતો, ખપોરનો સમય હતો એટલે ત્યાના વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકો પોતાના મનપસંદ સ્થળોએ આરામ લેતા સતા, બેઠા હતા. આ પ્રવાસીઓ એમને જોતા, મળતા બ્યારે શ્રી ટાગોરની જોરડી આગળ આવ્યા ત્યારે પ્રવાસીઓએ એમને કાર્પરત જોવા. એ જોઈને પૂછ્યું : ‘ખપોરના સમયે બ્યારે બધા જ આરામ કરે છે ત્યારે આ જહાવસ્થાએ પણ આપ કેમ આરામ લેતા નથી ?’

‘તેઓ જાણે છે, કારણ કે તેમને હજી જાગવાને માટે ઘણો વખત છે, બ્યારે મારી પાસે એટલો સમય નથી એટલે મારે મારું કામ જલદી જલદી આટોપી જ લેવું જોઈએ ને !’ ગુરુદેવે જવાબ આપ્યો.

બાલમાં આવેલ ગાંધીની જગીર ઉપર અંગ્રેજ સરકારનું મેનેજમેન્ટ આવેલું. કારણ હતું ઠાકોર રાયસીંગળની ઉદારતા. અંગ્રેજોએ એને હિડાવગીરી ઠેરાવી.

ગાંધીના ઠાકોર રાયસીંગળને ત્યાં દીનદુઃખીનો મેળો જામતો. કવિએ ને કળાકારે રાયસીંગળની મોંઘી મહેમાનગતી માણીને ધન્ય થાતા. ગાંધી ઠાકોરની 'ડેલીએ' જાતનાં તરછાડાયેલાંને આશરો મળતો. અને રાયસીંગળની ડેલીને મહેમાન વિનાની જોવી ઈ તો પાણી વિનાના સમુદ્રને જોવા જેવું અઘરું હતું.

ગાંધીની જગીરનો વહીવટ અંગ્રેજોએ સંભાળી લીધો. ઠાકોર રાયસીંગળને જવાઈ ગાંધી આપી. "બાએ—પીએ અને મળ કરો!"

જવાઈની બાંધી દીધેલ રકમમાં ઠાકોર રાયસીંગળને રાજ્યકુટુંબનું ભરણપોષણ અને ચોતાનાં ટેક જાળવવાનાં હતાં. પણ સાવજ ખસ ખાવા તૈયાર નોતો.

મોજશોખ બંધ થયા. દરબારગઢના બપકા ઝાંખા પડ્યા. જાતવાન ઘોડાં ને છુધરિયાળાં વેંચું. જાણે કે વિદાય લઈ આં ને જતાંય ડેલીએ હોડાની ગેડાટિયું ખોલે છે, આવતાને આદર મળે છે, દુઃખિયાંનાં દુઃખ ભંગાય છે. અને કવિ-કળાકારનાં સન્માન પણ યાય છે. વનરાઈ જાળવતા મોરલાએ કળા સંકેદી છે. માનસરના હંસલાનું શાન્ત રૂપ ધણું છે.

ઠાકોર રાયસીંગળના એક જૂના ને વિશ્વાસુ ચાકર, નામ માવજી ખવાસ. જ્યારવાળ માણસ. દરબારગઢની ઝાંખપે માવજી ખવાસનાં જોરડાંને પણ ઘેરું છે. એમાં બે જુવાન દિકરીયુંનાં લગન આવ્યાં. વિચાર કર્યો કે બાપુને વાત કહું. પણ બાપુનેય હવે તો બાંધેલ મૂઠીમાં જ રોડવવાનું છે. જવાઈ ઉપર જ

બધી ધામધૂમ છે. માવજી ખવાસે મનને મનાવ્યું, "લતામાણસ!" આખી જિન્દગી ખૂબ પ્રાપ્ત છે. અટાણલગી કાંઈ જાનની તકલીફ ઠાકોરે નથી પડવા દીધી. શું એટલું જ બસ નથી? કે હવે, મેળો વખતમાંય બાપુને નડતું પડે! દીકરીયુંનાં લગન કરવાં છે કે જીજી કાંઈ! જણેશનાં કામ જણેય ઉકલશે."

બેય દીકરીયુંને ચોતાની સંપત્તિ પ્રમાણે બન્ને જોડી કપડાં સીવડાવી દબને માવજી ખવાસે ફેરા ફેરવી દીધા. જાનને વેળાવવાની તૈયારિયું થઈ. બેય બહેનુએ રઢ લીધી કે અમારે રાયસીંગળ બાપુને પગે લાગવા જતું છે. માવજીએ દીકરીઓને ઘણી ય સમજાવી કે "એટા! અટાણે વખત મોથો છે. આવે વખતે બાપુ પાહે" નહીં તો બાપુ મૂંઝવણમાં મુકાઈ જાય. છ રાત્રી છે તમને કાંઈક આપવું પડે. આપણને ઘણું ય આપ્યું છે. અટાણે ન જવાય."

દીકરીયું ન માની. માવજી દીકરીયુંને લઈને દરબારગઢમાં ગયો. રાણીવાસમાં માવજીની દીકરીયુંને જોજો મોઢે આવકાર મળ્યો. આશીષો અપાણી, ને ફૂલ નહિ પણ ફૂલની પાંખડી જેવી ભેટયું પણ બેય બહેનુંને મળી. બેય દીકરીઓને લઈને માવજી ખવાસ ઉતારવળો બહાર નીકળ્યો. ડેલીની મેડી નીચેથી પસાર થાતા બેય બહેનું અટકી.

"કાં બેટા?"

"બાપુને પગે લાગતા જાતું છે."

"ન જવાય, ગઢમાં જઈ આવ્યાં એટલે વહી ગયું."

"ના, અમારે તો બાપુના આશીર્વાદ લેવા જ છે!"

માવજી ભાગે દૈવે મેડીને દાદર ચડ્યો. વાહે બેય દીકરીયું. ઠાકોર રાયસીંગળ બેઠો છે. બાપુમાં

બેકેલ રાજ્યના કામદાર રૂપિયાની શેલિયું ખોલીને
ગણે છે ને રાણી જાપના રૂપિયાની દમલિયું બાપુ
સામે ગોળવના જાય છે માવજી દાદરને છેલ્લે પગ
ધિએ જરાક થોભ્યો, કાંઈક થકથો ને રાયસીગજીનું
ધ્યાન ગયું

“કા માવજી ? આવ્યને ! આવ્ય, આ-પા !”

“માપુ ! આ એમ દોકરિયુંના લગન કયા,
આપને પગે લગાવવા લાવ્યો છઉં”

“આવો બાપા ! આવો બેટા !” માવજી અને
મેય બહેનોને બેસાયા દોકરિયું પગે લાગી
રાયસીગજીએ આશીર્વાદ આપ્યા ને ગરીબ ઘરની
દોકરિયુંને હાકોર રાયસીગજી ધડીબર ભેઈ રહ્યા

“હે માવજી ! દોકરિયુંના લગન કયા ?

મને ખબર પણ નો આપી ?”

“પણુ બાપુ !”

“હવે પણ ને બાપુ, જો ! દોકરિયું ઘરેણું
વિનાની છે મારી દોકરિયું ને આમ ન લેળાવાય
આલે, આ મેય બેનું ને વેચી દેને” આગ પકેલી
રાણી જાપના રૂપિયાનો દમલિયું ને હાથને હડસેલો
ભારતા રાયસીગજીએ કંઈ જન મેટા ભગવાન
તમને સુખી રાખે”

આખા વરસની જીતારની રકમ પોતાના
ગરીબ વ્યાકરની દોકરિયું ને આપી દેતા રાયસીગજીને
કામદાર ફાળી આપ્યે જોઈ રહ્યા માવજી અને
એની બેય દોકરિયું ની આખુ મા આસુ ઉભરાણું

પ્રિયતમની એ ધાણી

સત હાડુ દયાળના શિષ્યોમા રજ્જબજીનું ધ્યાન સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનાય છે.
રજ્જબજીના પંડાણુવશના હતા જીવાન રજ્જબજીનું લગન આબેરગામના એક પંડાણુવશના
પ્રતિષ્ઠિત ઘરમા થયું હતું ચોક્કસ તારીખે તેઓ જાન લઈને લગ્ન કરવા જતા હતા
આબેરગામ પહોંચતા તેમણે નગરના એક વિભાગમા દાડુ દયાળની મળી તેમણે વરરાજના
વેશમા સજ્જ થયેલ યુવક રજ્જબ જોડા પરથી જિતરી દાડુ દયાળના દર્શનાથે આવ્યો.
તે વખતે દાડુ ધ્યાનરથ હતા તેથી થોડીવાર માટે રજ્જબ થભી ગયો એમની આંખો
ઊઘડતા જ રજ્જબના શરીર પર વીજળી પેઠે એમને પ્રભાવ પડ્યો અને રજ્જબનું નીચું
હળેણું મસ્તક ઊંચું થતામા તે એમના ઢેચામા અનેરું પરિવર્તન થયું દાડુ દયાળના
યુગમાથી નીકળતો એક દોહરા એમણે સાંભળ્યો, જે એમના ઢેચામા તીરની પેઠે સોસરા
જિતરી ગયો

કીયા થા કુછ કાલકૌ, સેવા સુમિરણ સાજ,

દાડુ બૂલ્યા બહગી, સયા ન એકો કાજ.

સેવા અને સ્મરણ માટે બધી તૈયારીઓ ખાસ ઉદ્દેશથી કરી રાખી હતી, પણ
બહગી બૂલી જવાથી એક પણ કાર્ય સધાયું નહિ બસ પછી તો પૂછવાનું જ શું ? રજ્જબજી
આ સાંભળીને વિરજ્જ થયા, વૈરાગ્યની તીવ્ર ભાવના એમના હૃદયમા જન્મેલ ઘટ્ટ અને તે
જ રથને વરરાજાનો સંપૂર્ણ વાઘો શરીર પરથી ઉતારી તે પોતાના નાનાભાઈને આપી
તેઓ ત્યાં જ રોકાઈ ગયા અને દાડુ દયાળે એમને શિષ્યરૂપે સ્વીકાર્યા

કહેવાય છે કે ગુરુઆસથી તે પ્રસન્નની સ્મૃતિમા રજ્જબજી હંમેશા વરરાજાનો
પોશાકમા જ રહેતા કોઈ પૂછે તો કહેતા કે પ્રિયતમની મુલાકાતની એ એ ધાળ છે

સોરઠી તવારીખ એટલે શૈય, સમ-ર્પણ, ત્યાગ, જનકૃસાની, વતનપરસ્તિ અને ઉદારતાની એ પૂર વધે જતી સરિતાનો ઉન્માદ, આ ધર્મ શીખવવા મા એકના એક દીકરાનો બકી દેતા ન અચકાતી. આ ધર્મ પર એકના એક દીકરાનું માથું પોતાના જ હાથે ઊઠાવી દેતાં સગા બાપ ન અચકાતો.

એ કાળે ભારતના ભાગ્યાકાશમાં મોગ-લોનો ભાણ મધ્યાહ્નમાં ઝળહળે. શહેનશાહ અકબરનાં સમશેર અને બુદ્ધિના બળે આખું ભારતવર્ષ શેહ ખાય. આખો એશીઆ ખંડ ધ્રુવે.

એ શહેનશાહત સામે શુજરાતના છેલ્લા સુલતાન ત્રીજા મુઝફ્ફરશાહે સ્વાધીનતાની-સ્વ-તંત્ર શુજરાતના સ્વામી હોવાની જેહાદ પોકારી અને ખૂદ અકબરે આવી શુજરાતને રાણી નાખ્યું. જે તવારીખના પાને કેર-બ-શુજરાત ના નામે લખીતું છે. અને જે અકબરના કેરને યાદ કરતાંય આજ દરેક શુજરાતીને કમકમા આવે છે.

એ વખતે મુઝફ્ફરશાહે આધિપત્ય સ્વી-કારી લીધું. પણ બીજી વખત સ્વતંત્ર શુજ-રાતનો નારો ચગાવ્યો. ને બીજીવાર અકબરનો દ્વંધ ભાઈ મીરજાં ખિતાબખારી અઝીઝ કોકા અમદાવાદ ચડી આવ્યો. મુઝફ્ફરશાહ રાજ-પીપળાના જંગલોમાં યઈ સોરઠની નેકી, ટેકી ને ઈમાનદારીના ભરોસે જામનગર સત્તા જામના આશરે આવ્યો.

અઝીઝ કોકા પગલે પગલું દબાવતો પાછળ આવ્યો. ને વીરમંગામ સેના યંભાવી. મુઝફ્ફરશાહની, સોંપણી કરી દેવા કાસદ જામ-નગર મોકલ્યો. પણ સત્તાજમેજવાબ કહાવ્યો:

‘આશરે આવેલાઓની સોંપણી કરવી એ સોરઠ-વાસીઓ માટે અધર્મ છે.’

અઝીઝ કોકા જામનગર ચડી આવ્યો. સત્તા જામ એના દળકટક સાથે ધ્રોળ, પાસે જૂયર મોરીના મેદાનમાં મોગલ સેનાનો મુકા-બલો કરવા ગયો. સોરઠી તવારીખમાં અઝેડ એણે યુદ્ધ ખેલાયું. પણ તવારીખ બોલે છે કે, બેમાથી કોનો વિજય થયો તે આ યુદ્ધમાં નક્કી ન થઈ શક્યું. ને મુઝફ્ફરશાહને સત્તા જામે સલામત કચ્છમાં મોકલી દીધા.

ધ્રોળના ઠાકોર હરધોળજી તે વખતે ધ્રોળની રાજગાદીએ. જામનગરના તે સાવ નજીકના ભાયાત. ને જૂયર મોરીના યુદ્ધમાં મીરજાં સામે તે ખૂનખાર લડેલા.

મીરજાં અઝીઝ કોકાએ જામનગર સત્તા જામની દાઝ તેના સાવ નજીક કુટુંબી આ હરધોળ ઠાકોર પર ઉતારવા નક્કી કર્યું. ને જૂયર મોરીના મેદાનથી માત્ર એક માર્ગલ જ ફર ધ્રોળ શહેર ફરતો તેની ફોજે ઘેરો ઘાલી હર-ધોળજી અને તેના કુટુંબ કબીલાનો વધ કરવા શરૂ કરી દીધું. હરધોળજી ભાગ્યા બીજા તેના કુટુંબીજનો મરાયા પણ તેનાં એક રાણી તેના નાનો ધાવણો કુંવરને લઈ બચવા નાસ ભાગ કરે. પણ સલામત સ્થાન મળે નહિ.

અઝીઝ કોકાએ ફરમાન કરેલું કે, ‘જો કોઈ હરધોળજી કે તેનાં કુટુંબીજનોને આંશરો આપશે તેની કતલ કરવામાં આવશે.’ એટલે એ ભયે કોઈ ધ્રોળવાસી એ મા દીકરાને સંઘરે નહિ.

ધ્રોળમાં એક ચારણ કવિ પૂના બારોટ. રાણી લપાતી છપાતી આ પૂના બારોટના આવાસે આવી અને રાઈ પડી.

• ખારોટ બધું બાલુવા હતા કે, રાણી અને કુંવરના આગમન માત્રના ખબરથી મોગલોની તરવાર મારા કુટુંબના બધાંયની ગરદન પર ફરી વળશે.

પણ બીજી જ પળે યાદ આવ્યું. એક શરણાગત મુઝફ્ફરશાહની ખાતર બૂથર મોરીનું મેદાન લોહીભીતુ બન્યું. અસંખ્ય સોરઠિયા શરણાગત 'ધર્મ' કાળે શૂરાશૂરાની વાટે ગયા ને હું એ ધર્મ ચૂકીશ ?

ધૂના ખારોટે તરત રાણીને કહ્યું : 'મા! રડોમાં તમે ને કુંવર બ્રેથ અહીં સલામત છો પણ જો નજરે દેખાઈ જશે તો તમે ને અમે બધા કપાઈ જવાના.'

• 'તો તમે કઈક માગ' જોજો.' આમુ ભૂંછતાં રાણી બોલી.

• 'એમ કરો, મારા ઘરના પાછળના વાડામાં નીરજી-કંડબની ગંજી છે. એમા તમને ગોઠવી કંઈ, મોગલો ગંધા પછી તમે પાછાં નીકળજો.'

'ખારોટ!' રાણી બોલી : 'પણ કુંવર ? એ ગંજીમાં કેમ રહી શક્યો ?'

'એમ કરો.' ધૂના ખારોટના પત્ની બોલ્યા. 'કુંવરને મારા જોખામા રાણી ખવડાવીશ ને પૂછશે તો કહીશ માસ ઘીકરા છે.'

'એ ખરાખર છે.' કહી રાણીએ કુંવરને વહાલની બચ્ચી ભરી ખારોટ પત્નીના હાથમાં સોંપી ગપાટાખંધ ઘરનાં પાછળના વાડાના ભાંગમાં આવ્યાં.'

ધૂના ખારોટે રાણીને, ગંજીમાં જગ્યા કરી બેસાડી તે પર નીરજીનાં પૂજા મૂકી પાછા અંદર આવ્યા કે બાજુ થઈ મોગલો તો આખા ધ્રોળને આગ મૂકે છે આટે જેને ભાગવું હોય તે ભાગી છૂટે.

સાંભળી ધૂના ખારોટને કમકમાં આવ્યા

કે, 'રાણી હવે ગંજીમાં કેમ સલામત રહી શક્યો ?'

પણ વધુ વિચાર કરવા સમય જ ન હતો. બેઉ દંપતી કરી જ ઘરવખરી ન લેતાં કુંવરને લઈ ગામ બહાર આવ્યાં

પાછળ મોગલોએ ધ્રોળને આગ ચાંપી, રાણી ગંજીમાં જ સળગી ગયાં.

ઘણાં દિવસે ધ્રોળવાસીઓ પાછા પોતાના ઘરખોરડાં બિંધાં કરી મોગલોના ગયા બાદ ગામમાં વસવાટ કરી શક્યા. ઠાકોર હરધોળજી પણ પાછા ફર્યા ને કુંવરને બચાવનાર ધૂના ખારોટને એક ગામ ઈનામ આપ્યું.

આ ગામનું નામ જોખરી હતું પણ ધૂના ખારોટને તે અપાયું હોવાથી તેનું નામ નામ લોકજીભે 'ધૂનાનું ગામ' પડ્યું જે કાયમ થયું

વખત વીતતો ગયો અને એકઠા ધૂના ખારોટ ગામની ભૂંટાડેઓથી રક્ષા કરતા કામ આવ્યા ને ગામના પાદરમાં તેમની સર્વિસ વર્ણી આવી બિભી થઈ.

આ વાતને પણ ઠીક સમય વીતી ગયો. ને એજન્સીની રાજસ્થાની કોર્ટથી આવા ઈનામી ભાયાતી ગાયોની સવે' હક્ક ઉત્તરાધિકાર આદિની નોંધવું કામ શરૂ થયું.

આમ તો ગામની ઉપજ ખારોટના વંશવારસો જ ખાતા હતા પણ બડેલ ભાયાતોએ એજન્સીના અમલદારાની પાસે એવી રજૂઆત કરી કે, ગામનો ઉત્તરાધિકાર અમારો એટલે માલિકી હક્ક પણ અમારો ગણાય. અમે તો ચારણ દસોંઠી ભાટ ખારોટને ઉપજ ખાવા માટે ગામ આપીએ.

આ સામે ધૂના ખારોટના વંશજોએ વાંધો રજૂ કર્યો ને જણાવ્યું કે આ ગામ કે જે અમારા વડવા ધૂના ખારોટનાં નામ પરથી 'ધૂનાનું ગામ' ગણાય છે તે કાયદેસર અમારી

સુવાંગ માલિકી હક્કવાળું છે ઉત્તરાધિકાર. પણ અમારો એટલે ધૂનો બારોટના વંશજોનો છે. જીવતા મોત સામે અમારા પૂર્વજોએ - ધ્રોણના ગાદીવારસની રક્ષા કરી એ બદલા પેટે આ ગામ સૂરજન્યદ્ર તપે ત્યાં સુધી ઇનામ અપાયું છે.

પણ બહેન લાયાતો ન માન્યા. વિવાદ આગળ ચાલ્યો ને રાજકોટથી એજન્સીના અમલદારો ગામે આવ્યા પૂરાવા તપાસવા.

બરાબર એજ રાતે બારોટના વંશવારસને રાતે સ્વપ્નું આવ્યું ને ધૂના બારોટને એમ કહેતા સાંભળ્યા કે : “એક માનવજીવ બચાવવાના ઉપકાર બદલ મને આ ગામ મળ્યું છે પણ ખેટા ! હવે જો રાજ ને રાજના લાયાતો કહેતા હોય કે આ ગામ અમારું છે તો તેના તેવા હક્કને સુખેથી કબૂલી દે. કારણ કે મેં માનવજીવ બચાવવા જે આ ગામ રૂપી બદલો સ્વીકાર્યો છે, તે ખોટું કામ કયું છે તે મારો દોષ ધોવાઈ જાય કારણ કે શરણાગતની રક્ષાના ને ઇશ્વર સંભ્યા માનવદેહ બચાવવાના વળતર ન હોઈ શકે. વેપાર ન હોઈ શકે એ તો સહજ ધર્મ કાર્ય છે.”

ખીજે જ દિવસે ધૂના બારોટના વંશજો

આ સ્વપ્નની વાત સ્વજનો સમક્ષ કહી. ને સૌએ તે સ્વર્ગસ્થ મહાન આત્માની ઓરા માનવા નક્કી કરી રાજનો ઉત્તરાધિકાર કબૂલવા લેખી સ્ટેટમેંટ આપવા એજન્સીના અમલદારોના હિતારે જવા નીકળ્યા કે રાજના લાયાતોને સહજ પરિવર્તન અને તેની પાશ્વ-ભૂમિકાની-સ્વપ્નની વાતની જાણ થઈ ને તેઓને થયું કે, “આમાં તો આપણી લજ્જા દેખાય છે કે કુંવરનો જન બચાવનાર પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા નહિ પણ કૃતઘ્નતા પ્રગટ કરીએ છીએ ને તે પણ કુંવરના વંશજ તરીકે.”

એટલે તેઓ આ ધૂના બારોટના વંશજોને માર્ગમાં મળ્યા ને કહ્યું : “અમારી આમાં ભૂલ છે. આ ગામેય તમારું ને ઉત્તરાધિકાર પણ તમારો. અમારા પૂર્વજોએ આપેલ દાન આડે અમારાથી ન અવાય. એ વિચાર પણ પાપજન્ય હતો એ અમને હવે સમજાયું.” ને એ પછી બેઉ વચ્ચે સુખદ સમાધાન થયું ને ગામનો બધો હક્ક બારોટના વંશજોનો થયો.

આજ એ ધૂનાનું ગામ પણ મોઝૂદ છે. અને આ ગામના પાદરમાં ધૂના બારોટની થાંભી પણ આ ઘટનાને જીવંત રાખી રહી છે.

*

(પૃષ્ઠ ૪૪ થી ચાલુ)

હિઠળ, સ્વામીજીને સાદ પાડે છે પણ સ્વામીજી ઊભા થઈ શકતા નથી. લક્ષ્મીબાઈ એકદમ દોડી જઈ સ્વામીજીને ટેકો આપે છે. સ્વામીજીનાં બંને હાથ ખોટા થઈ ગયા છે.

“બાપુ, આ શું કર્યું ? આપના હાથને શું થયું ? પ્રભુ !”

“ઈ હાથને સિસાની જરૂર હતી. ઈ બંને હાથે લવંતી, જેજ ચાયા જેવી જનેતાની છત્રી ઉપર જવાની હિમત કરી હતી.” એટલું કહીને સ્વામીજી ખડખડાટ હસી પડ્યા !

સારધાર રહે વાકું સલામ હજાર વાર પારાવાર જીતે વો તો દુસરો પરમ.

*

અંજમેરી ખવાળ-ખવાળ ગરીબનવાળ

શતિમાર્ગ દેખી

ભારતનાં સૂફીઓમાં જે પરંપરાનો સહુથી વધારે પ્રચાર છે, અને જે પરંપરામાં અનેક મહાન સૂફી સંતો યથા ગયા છે એવી ચિરિતયા પરંપરાનો પ્રચાર ભારતમાં પટેલ-પ્રથમ કરનારા છે ખવાળ ગરીબ નવાળ. એમનું મૂળ નામ છે ખવાળ મુઘીનુદ્દીન ચિશ્તી.

આજથી લગભગ આઠસો વર્ષ પહેલાં સન ૧૧૪૨માં સંજિસ્તાન નામનાં સ્થળે એમનો જન્મ થયો હતો. તેઓ હજી ખાર જ વરસનાં હતા તેવામાં પિતા મુઘીનુલ હક્કનું અવસાન થયું. પિતાના અવસાન બાદ પિતૃધનમાં કેવળ એક બાગ મળ્યો, જેની તેઓ દેખભાળ કરવા લાગ્યા. સંયોગવશ એક દિવસે ઇબ્રાહીમ નામના એક પરમહંમ એ બાગમાં આવ્યા. ખવાળ મુઘીનુદ્દીને એમને દ્રાક્ષનો એક ઝૂમળો ધરાવ્યો. પરમહંસે દ્રાક્ષ તો ન ખાધી, પણ પોતાનાં ખલતામાશી એક ફળ કાઢીને ખવાળ મુઘીનુદ્દીનને આપ્યું ફળ ખાતાં જ ખવાળ મુઘીનુદ્દીનનું અતર જ્ઞાનના પ્રકાશજ્યોથી પ્રકાશિત થઈ ઊઠ્યું અને તેઓ સઘળું છાડીને પરમાત્માની શોધમાં નીકળી પડ્યા. સહુથી પહેલાં તેઓ સમરકન્દ ગયા અને ત્યાં કુરાનશરીફને ઠંઠકથ કયું. પછી ઇરાક તરફ ચાલ્યા અને હાડુન નામના શહેરમાં જઈને પ્રસિદ્ધ સંત શેખ ઉરમાન હાડુનની સેવા આદરી.

શેખ ઉરમાન હાડુનની પાસેથી જ મુઘીનુદ્દીન ચિશ્તીએ સૂફી સાધનાની દિક્ષા લીધી અને ઘણાં દિવસો સુધી એમની સેવા કરી અને સત્સંગ માણ્યો. પોતાના શુરુ સાથે તેઓ યાત્રા પણ કરવા અને હરેક પ્રકારે શુરુ સેવામાં તત્પર રહેતા.

શુરુ સંગાથે ચોટલી આ વાંધાઓમાં ખવાળ મુઘીનુદ્દીન ચિશ્તીને અનેક સિદ્ધ સંતોનાં દર્શન થયાં અને એમનો અમૂલ્ય ઉપદેશ પણ માંભળવા મળ્યો. ખવાળ બહા-ઉદ્દીન ઝોશીએ આદેશ દીધો કે કપિયા-પૈસા જે કંઈ નાણું તને મળે તે ગાંઠે ન રાખતાં દીન-દુઃખીઓમાં વહેંચી દેવું. શુરુ સાથે જ ખવાળ હજ પણ કરી આવ્યા.

બગદાદ, હમદાન, અગ્રહાન વગેરે અનેક સ્થળોની યાત્રા કરીને ખાવન વરસની ઉંમરે ખવાળ સાહેબ ભારત આવ્યા. અસફ-હાન ખાતે ખવાળ સાહેબની માથે ખવાળ ફેતુલ્લુદ્દીન બખ્તાર ‘કાફી’ની મુલાકાત થઈ-‘કાફી’ ઘણાં દિવસોથી સફશુરુની શોધમાં ફરતા હતા ખવાળ મુઘીનુદ્દીને એમને સ્વીકાર કર્યો અને શિષ્ય સ્થાપ્યા. અને જ્યારે ખવાળ સાહેબ મઝનીથી ભારત આવ્યા અને અંજમેર ખાતે સ્થાયી થયા ત્યારે શુરુની આજ્ઞા અનુસાર ખવાળ ફેતુલ્લુદ્દીન બખ્તાર ‘કાફી’એ દિલ્લીની આસપાસ ચિરિતયા પરંપરાનો પ્રચાર આરંભ્યો.

ખવાળ મુઘીનુદ્દીન ચિશ્તીનું જીવન-ચરિત લખનારાઓ જણાવે છે કે ભારત આવીને એમણે સંસ્કૃત અને સ્થાનીય પ્રાકૃ-વનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. એમ પણ મોંઘાયુ છે કે સ્થાનીય ભાષાઓમાં એમણે કેટલી રચનાઓ કરી હતી-અલબત્ત એ જાતનું કોઈ સાહિત્ય આજ સુધી પ્રાપ્ત થયું નથી. છતાં પણ, એ જાતની રચનાઓની સંભાવના બે અવશ્ય છે જ.

ભારતમાં આવતાં જ ખવાળ સાહેબ કેટલાક દિવસો સુધી લાહોર રહ્યા અને હાતા

ગંજબક્ષ હિન્દોની સમાધિની નજીક રહીને કેટલીક સાધના કરી. પછી તેઓ મુલતાન ગયા. ત્યાં લગભગ પાંચ વરસ સુધી રહ્યા. મુલતાનથી દિલ્લી અને દિલ્લીથી હિન્દી સન પદ લગભગ અજમેર પહોંચ્યા. અજમેરમાં ખવાળ મુઝીનુદ્દીન ૪૫ વર્ષ સુધી, અર્થાત્ મૃત્યુ પર્વત રહ્યા. ત્યાં જ, સન ૧૨૩૫માં એમનું દેહાવસાન થયું. ત્યાં જ સમાધિ રચાર્જ જે આજે પણ કંઈ કેટલાકે વપોથી ભારતનાં લાખો મતુષ્યો માટે દર્શનીય સ્થાન છે.

શરૂમા તો આ સમાધિ સાધારણ-સાદી હતી, પણ જેમજેમ સમય વીતતો ગયો તેમતેમ ધર્મવૃત્તિવાળા બાદશાહો અને અન્ય સરદારોએ સમાધિને શણગારી, વધારી અને સુંદર ઈમારતાદિથી ખચિત કરી દીધી. સમાધિ નજીકની વિભિન્ન ઈમારતો મહમદ ખિલજી, સમ્રાટ અકબર, જહાંગીર, શાહજહાં, જહાંન-આરા ઇત્યાદિએ બંધાવી છે.

સમાધિનાં દર્શન સારું, આમ તો આખું વર્ષ, દોલેદોજ અનેક યાત્રીઓ આવતાં જ રહે છે, પરંતુ વર્ષે એકવાર હરેક રજબ મહિનાના છઠ્ઠા દિવસે ખારસો મોટો ઉર્સ થાય છે, જેમાં ફર-સુફરથી લોકો આવે છે અને લાખોની સંખ્યામાં જમા થાય છે. આ અવસર ઉપર સૂફી ફકીરોની પણ મોટા પ્રમાણમાં હાજરી હોય છે.

ચિશ્તિયા પરંપરામાં માનનારાઓ ભારતમાં સહુથી વધારે છે અને એ પરંપરામાં ૫ કેટલાંક ફાટા પડ્યા છે અને તેઓ પણ પોતાના મૂળ સમ્રાટ સાથેના સંબંધ બાળવી શકે છે અને ખવાળ મુઝીનુદ્દીન ચિશ્તીને માને છે-આ બધા જ ઉર્સ વખતે હાજર રહે છે.

ચિશ્તિયા પરંપરાને કારણે ભારતમાં સૂફી સાધનાનો જેટલો વિકાસ થયો છે એટલો, કોઈ બીજી સૂફી પરંપરાને કારણે થયો નથી. ખવાળ કુતુબુદ્દીન બખતાર ‘કાફી’ બાબા

ફરીદ શકરગંજ, નિબામુદ્દીન ઓલિયા અને અલાઉદ્દીન સાબિર જેવા સમર્થ, અને પહોંચેલા સતો આ પરંપરામાં જ પેદા થયા છે. આ પરંપરાએ આધ્યાત્મિકતાનું અમૃત ભારતમાં અને ભારત બહાર વહાવ્યું છે જે આજે ૫ અવિચ્છિન્નરૂપે ચાલુ છે.

ખવાળ મુઝીનુદ્દીન ચિશ્તીને, એમનાં અવસાન પછી, સૂફી ઐશીમાં ખૂબ જ સન્માન પૂર્વક અને અનેક માનવાચક શબ્દોથી નવાજવામાં આવેલા છે. એમનો ઉલ્લેખ ‘શહેનશાહ હિન્દ’, ‘આકતાબે હિન્દ’ અને ‘ખવાળ ગરીબ નેવાળ’ એ નામે ખૂબ પ્રચલિત છે. અત્યારે સહુથી વધુ પ્રચલિત માનવાચક છે ‘ખવાળ ગરીબનવાળ.’ એ નામે જ તેઓ પ્રસિદ્ધ છે.

ખવાળના નામ પર સાધારણ તથા સરળ હૃદયની જનતામાં કેટલો બધો ભક્તિ-ભાવ ભરેલો છે તેનો ખ્યાલ તો એ વિશે રચાયેલાં વિવિધ ગીતો ગવાતાં સાંભળીએ ત્યારે જ આવે. ઉર્સ વખતે આવાં અનેક ગીતો ગવાય છે.

ખવાળ સાહેબે રચેલો ઠોઈ અંથ આજ સુધી પ્રાપ્ત થયો નથી, પણ એમનાં સફવચ-નોના કેટલાંક સંગ્રહો મળી આવે છે ખરા. આ વચનાવલિને ‘મલકુમત’ કહેવામાં આવે છે. આ વચનો બે સંગ્રહો ‘અનીસુલ અરવાહ’ અને ‘દલીલુલ આરેશીન’માં સંગ્રહિત કરેલાં છે.

‘અનીસુલ અરવાહ’નાં વચનોમાં ખવાળ સાહેબે પોતાનાં યુરુ ઉરમાન હાડુની સાથેનાં ૧૨૮ સત્સંગોમાંની ચચોનો સંગ્રહ કરેલો છે.

‘દલીલુલ આરેશીન’માં ખવાળ કુતુબુદ્દીન બખતાર ‘કાફી’એ સંઘરેલાં ખવાળ સાહેબનાં વચનો મળે છે. એમાં અગિયાર સત્સંગોમાં કહેવામાં આવેલાં વચનોની ૫૬ પૃષ્ઠોની એક નાનીશી આ પુસ્તિકા અનુપમ છે.

આ બન્ને પુસ્તકો-ખવાળ મુઝીનુદ્દીન

દ્વારા સંગ્રહિત એમના શુરુ ઉત્તમાન હારુનીનાં વચનો અને ખીજમાં ખવાળ કુતુખુદ્દીન વખતાર 'કાદી' દ્વારા સંગ્રહિત ખવાળ મુચ્ચીનુદ્દીનનાં વચનો છે-સૂરી સાધકો માટે અત્યંત મહત્વનાં છે:

ખવાળ સાહેબનાં આ વચનોમાં સાધકની ભૂમિકાઓનું વર્ણન છે. તેઓ કહે છે કે સાધક ન્યારે સાધના માર્ગ ઉપર આગળ વધતો જાય છે તેને પરમ રહસ્યનું જ્ઞાન થઈ આવે છે અને પછી તેનાં દ્વારા એ રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન પણ થાય છે.

સાધક પ્રભુભક્તિમાં એવો તો હીન થઈ જાય છે કે ભિક્ષતાં-એસતાં સૂતાં-જાગતાં તે એની જ હીલા જીએ છે.

સાધના માર્ગમાં એક એવી ભૂમિકા છે ન્યાંથી તે એક ક્ષણમાં જ સત્યલોક સુધી પહોંચી જાય છે અને બીજી જ ક્ષણે તે વળી પાછો આવી જાય છે.

ખવાળ સાહેબ કહે છે કે આ તો સાધકની નિમ્ન ભૂમિકા છે. સિદ્ધ સંત કયાં લગી પહોંચી શકે છે તે તો માત્ર ઈશ્વર જ જાણે છે.

સાધક ન્યારે સઘળી જ ભૂમિકાઓને પાર કરી, લે છે ત્યારે તે સંસારને પોતાની બે આંગળીઓની વચ્ચે જીએ છે-અર્થાત્, સંસારનો સંકલ ભેદ તેની સામે ખૂલી જાય છે.

ખવાળ સાહેબ કહે છે: ખરે સાધક તો તે જ પોતાનાં મનમાંથી બીજી-ત્રીજી બધી વાતો કાઢી મૂકે છે અને પ્રિયતમના માર્ગે પોતાની જાતને સળગાવી સ્વાદા કરી દે છે-અર્થાત્, અહંના પૂર્ણત: ત્યાગ કરી દે છે.

સાધક સંસારનો શત્રુ અને ઈશ્વરનો ભક્ત હોય છે, તેને સંસારની કોઈ પણ વાતનું જાનસાન નથી રહેતું.

ખવાળ સાહેબ કહે છે: 'ત્રણ ચીજો

સંસારમાં સર્વપ્રિય છે, એક તો વિદ્વાનોનાં વચનો જે તેઓ પોતાની વિધાનો વિનિયોગ કરીને કહે છે; બીજી તે-એવી વ્યક્તિ જેને કોઈ પણ ચીજની ઈચ્છા ન હોય; અને ત્રીજી તે-એવા સાધુ જે સદૈવ ઈશ્વરનાં શુભગાન ગાય છે.

સાધુ ભક્તિમાં પૂર્ણ હોય છે-એટલે ન્યારે તે પોતાનાં પ્રિયતમ સાથે વાતો કરે છે ત્યારે તે ખુદ પોતે જ હોય છે પોતાનો પ્રિયતમ:

જળ મેં થી તબ પ્રિય નહીં,
અળ પ્રિય ઠેં મેં નાહિં!
પ્રેમ જલી અતિ સાંકરી,
યા મેં કુઈ ન સમાહિં ॥

સાચો સાધુ ન કોઈને આધીન હોય છે ન તો કોઈ તેને આધીન.

સાધુનો સંતોષ એ હોય છે કે તે કેવળ ઈશ્વર સિવાય બીજા કોઈ સાથે સંબંધ ન રાખે અને અગર કોઈ સંસારી જનને એનાથી કષ્ટ પહોંચે તો તેની ચચો ન કરે.

સાધુ એ છે જે સવારે જો તો રાતને યાદ કરે.

સાધુની ભક્તિ એ કે તેને ઈશ્વર સ્મરણ સિવાય કોઈ ચીજ સાથે કરો જ સંબંધ ન હોય.

સાધુનાં શુભ સૂચન જેવા છે-સારો થે સંસાર તેનાંથી પ્રકાશિત થાય છે, કોઈ પણ ચીજ તેનાં પ્રકાશથી વંચિત ન રહે.

આમ, સાધના માર્ગમાં દશ વાતો જરૂરી છે એમ ખવાળ સાહેબ ફરમાવે છે।
(૧) સત્યની જિજ્ઞાસા, (૨) સત્શુરુની શોધ,
(૩) શીલ, (૪) સમર્પણ, (૫) ભક્તિ અને ત્યાગ, (૬) સદાચરણ, (૭) મર્યાદા પાલન,

(૮) સ્વદ્વાહાર અને સ્વદ્વ નિદ્રા, (૯) એકાન્ત વાસ, (૧૦) જ્ઞાન ધ્યાનમાં નિયમ પાલન.— સંતોનાં શુભ વર્ણવતાં જ્વાળ સાહેબ કહે છે કે: (૧) જ્ઞાનમાં પૂર્ણ, (૨) ન કોઈને દુઃખ પહોંચાડે ને કોઈની ભુરાઈ કરે-કહે, (૩) લોકો સાથે એવી વાતો કરે જેથી કરીને આ લોક અને પરલોક બન્ને સુધરે, (૪) મધ્યમ માર્ગ હોય, (૫) એકાન્તવાસી હોય, (૬) પ્રત્યેક વ્યક્તિ સાથે પ્રેમ કરે અને પોતાની જાતને શૂન્યવત્ ગણે, (૭) સમર્પણ ભાવ ભળવી રાખે, (૮) કષ્ટ આવતાં ઈર્ષ્ય રાખે, (૯) ક્રુદ્ધમાં કોમળતા તથા આદ્રતા ઉત્પન્ન કરે, (૧૦) સંતોષી પ્રકૃતિ રાખે.

જ્વાળ ગરીબનવાજ એવા ગણત્રીના મહાસંતોમાંનાં છે જેમને કારણે કેવળ ભારતમાં જ નહિ, સંસારનાં અનેક ભાગોમાં લાખો કરોડો લોકોની આધ્યાત્મિક પિપાસા સંતોષી શકે. જ્વાળ ગરીબનવાજની આધ્યાત્મિક પ્રેરણાને કારણે એમનાં જીવનકાળ દરમિયાન જ નહિ, આજે જ્યારે એમનો દેહ પડ્યે લગભગ આઠસો વરસ થયા છે ત્યારે પણ એમનાં ચિરંજીવી સંપ્રદાયમાં એક એકથી અદિયાતા મહાન સંતો પેઢા થતાં જ રહ્યા છે.

અજમેર, જ્યાં જ્વાળ સાહેબનો દેહ સન ૧૨૩૫માં પડ્યો હતો ત્યાં હર રજબ મહિને, વરસો વરસ એક મોટો ઉર્સ (મેળો) ભરાય છે અને તેમાં દેશવિદેશથી લાખો લોકો આવે છે અને એમની સમાધીનાં દર્શન કરે છે અને પુણ્ય અર્જન કરવા સારુ ધાર્મિક

વચનોનાં પાઠ-પઠન કરે કરાવે છે. જનતા ઉપરાંત આ અવસર ઉપર ક્ષીર-સૂક્ષ્મ ઓલિયાઓ પણ ખૂબ આવે છે અને ઠેકઠેકા-લેથી પ્રખ્યાત કંવાલો આવે છે અને એમનાં અખાડા ચોભાય છે જેમાં કારસી, ઉર્ફ અને હિન્દીમાં કંવાલીઓ ગાવામાં આવે છે. અને પીર-ક્ષીરોને ભાવાવેશ થતો રહે છે. આ ભાવાવેશ ક્યારેક ક્યારેક એવો-એટલો તીવ્ર બને છે કે તે મૂચ્છાનાનુ રૂપ લે છે અને કવચિત્-ક્યારેક જીવંતે પણ નીવડે છે. પણ આ લખનારનું નિરીક્ષણ એવું છે કે આવેલા ભાવાવેશ કે તીવ્ર મૂચ્છાના અધિક લોકોને નથી આવતી, બલકે, અધિકાંશ તે એવા લોકો હોય છે જેઓ આ રીતનાં આધ્યાત્મિક પ્રદર્શનનો ઉપયોગ મુરીદો ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડવા-જમાવવા કરતાં હોય છે.

અમે તેમ, એટલું તો નિશ્ચિત છે કે જ્વાળ ગરીબનવાજનું આપણાં આધ્યાત્મિક જીવનમાં ઠીક ઠીક પ્રદાન અને મહત્વ છે. જાણ્ય-અજાણ્યે એમની દ્વારા આધ્યાત્મિક ધારાનો આપણાં જીવન પર પ્રભાવ પડતો રહ્યો છે. સૂક્ષ્મો અને સંતોની અનેક શાખા-પ્રશાખાઓ જેનો જ્વાળ ગરીબનવાજના અવસાન બાદ ઉદ્ભવ થયો તેમાં અધિકાંશ પર પ્રત્યક્ષ રૂપે જ્વાળ ગરીબ નવાજ અને એમનાં શિષ્ય-પ્રશિષ્યોનો પ્રભાવ અને છાપ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, અને એ જ્વાળ સાહેબનાં આધ્યાત્મિક વ્યક્તિત્વને કારણે સ્વાભાવિક પણ છે.

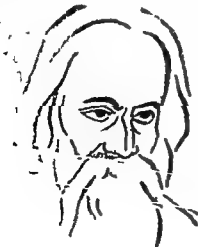
[આ લેખમાંની કેટલીક વિગતો, કારસી-ઉર્ફ ભાવાનાં સુપ્રસિદ્ધ સૂક્ષ્મચિત્ર રવીશ સિદ્ધી સાહેબ પાસેથી મળી છે જેનો જાહેર નાણુસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.]

*

હે વસન્ત, હે સુન્દર, તું ધરણીનું અમૃત
ધન છે, ધરણી તારું નિરંતર ધ્યાન ધરે છે, તું
વર્ષની આખરે માત્ર એક વાર મૃત્યુલોકમાં જીવન-
મોહન નવવરના વેશે મૂર્તિમંત થાય છે. એ જ
માટે તપસ્વિની પ્રતિક્ષણ કેવી આકરી તપસ્યા કરે
છે—પોતાને તપાવે છે, મહિનતા પોઈ નાખીને
શુદ્ધ થાય છે, આશુપત્ય ત્યજે છે, ત્યાગનું સર્વ-
સ્વ આપીને તારા માટે ફોનો અર્થ આણે છે.

તે ભક્ત ઉપાસિકા પૂજનવૃત્તના તાલ સાથે
સર્વપ્રદક્ષિણા ફરતી ધૂમે છે. પ્રતિદિન સર્વના ઉચ્ચ
અને અસ્તકાળે નમ્ર લલાટે રક્ત-રશ્મિનું નિલક
કરે છે. તે સદા સમુદ્રતરંગે મદ્ર સ્વરથી મંત્રપાઠ
કરે છે, અરવપના ઉચ્છ્વાસે અને મર્મરે નામનો
શ્લોક ઉચ્ચારે છે, વિચ્છેદની એકાત મરુશ્મિમા
ફરી દિશાએ સ્વાનમૂર્તિની મરીચિકા રમે છે.

જાગૃતિમાળા ફેરવીને જાપ જપતાં મિન ગણી
ગણીને તે આરાધના કરે છે. એના એ વિહરના
વિચિત્ર સાધન મધુર કાગળમાં સાધક થયા. હે
તરુણ, અરુણ આકાશમાં મેં તારો દુપદા દોડો,
દક્ષિણના વાલુની લહેરોમા મેં તારો અરુણધનિ
સંભાળ્યો, અને લાલ જવાળા સાથે પ્રભવસિત થયેલા

પલાચનાં જણે જણે મિલન. માટેના મંગળહોમનાં
સ્થાન થયાં.

તેથી જ આને ધરિત્રીનાં સધાળાં કાર્યોની
અને સધાળાં પ્રયોજનોની સંભાળિત થઈ છે. જણની
ચાખા જોત નજીને હાગતી થઈ, એનું મન ફળ
વિશે આસક્તિરહિત થઈ; જેનરોમા ધાન્ય નથી.
કેવળ જનકલનાં જણે જણે મધુકર જૂંછે જોડે છે,
અણપાયાં આદાલનોથી અરોહમંજરી ચંચળ થઈ
જોડે છે, કુપથે કુપથે મિનરાત નર્તન થઈ રહે છે,
વનમાં જાન જાગી જોડે છે.

હે વસન્ત, હે સુન્દર, તારી કુરુચ્છા અરેરે,
કાગળખળને માટે છે. આ ઉત્સવ, આ હાસ્ય, આ
દેખુ-સુણાનું ચન્ન નીલાવરમા અદ્યમ થશે. નિકુ-
જની રંગીન છટા વર્ષના અંતે એક દિન વિચ્છેદની
વેળાએ લાલ સંધ્યાના સ્વપ્નના તરાપામાં તણુપ
જશે, વનને નરપુરધનિ ચાકયોપાચો એકાન્તમાં
જીમગ્રાથ થશે.

તને માટીની સાંકળથી હમેશાં બંદી બનાવી
રાખે એવી કાની શક્તિ છે? તું સ્વેચ્છાથી બંધન
સ્વીકાર છે, તે બંધનને તું જાનુના બળે આશુપત્ય
બનાવી લે છે તે બંધન મૂસાની રસી છે, જે
સ્વર્ગમાં અને મૃત્યુલોકમાં તાલગદ મૂલે છે—ને
બંધન વાલુની માનસસરોવરમાં મ્વેત પદ્મ છે—તે
બંધન વીણાનો તાર છે, જેના સંગીત-નિર્ઝરના
સરે સરે અંકારની વર્ષા થાય છે.

તું ન હોતમજાનો આનંદ છે, હે શત્રુસીકાનાં
મિત્ર, તું આ મૃત્યુલોકમાં ભલે નિત્ય ના રહે. ફર
ફરની માધુરી માટેનો તારો અનિર્વચનીય સ્પર્શ
જો દાર ખોલે તો—વસુધેવા કાણે કાણે ત્યાં આવીને
નિસ્તબ્ધ જીવી રહેશે, જીવનમાંથી અરેલી મદારરંગ
એના શિરે લાગશે, સ્વર્ગના ઉચ્છ્વાસ-રસથી બરા-
વસું માટીનું વિચ્છેદપાત્ર એના ખોળે રહેશે.

[અનુ. એ જીવનનાં દરિયાઈ પટેલ]

પૃષ્ઠ:૩૪થી ચાલુ]

છે બિચારાએ ઘાસવેટનો એક આખો ડોલ વાચવા પાછળ એક મહિનામાં વાપરી નાખ્યો. મારો જીવનજન દોસ્ત છે પણ બહુ જ ગરીબ અને કંઈ છગન, તું મેરીશ્વરો જીવો ? મેં કીધું હા, આપણને કાઈ વાપી નથી એટલે મેં પૂછ્યું તારું શું છે ? તો એક જ વાર કરે 'મેરીટ-મેરીટ' ! હવે તમે જ કહે, આ જમાનામાં આપુ શાંતે ખરું ? કેવું જૂનવાણી ?

રયામ રંગ સમીપે

રેવ, માઈન લ્યુથર કિંગને જોતીએ દીધા છે વાસ્તવમાં તો જાહેરજનમાં કોઈ સંજ્ઞાનથીયે પગે પાડી દયાળુ જીવની બીજી ગતિ નથી. કૃષ્ણ ભગવાન પણ પારાણિકા બાણી વીધાયા હતા ત્યારે તે સત્ પુત્ર હશે ક્રિષ્ણમમાં ચિંતન, ગાધી, કનેશી-દીનદયાળ અને હવે કિંગ સુધી પહોંચ્યા ચામડીનો રંગ સફેદ કરવા માટે વિગાને પરિશ્રમ કરવો પડ્યો નહીંતર કળા ધોળાતા રમખાણો જગતમાં ઉલ્લપાધવ મચાવશે થાતિ માટેનું નૌએલ ઈનામ જીવનાર ડૉ. કિંગના અવસાનથી હમસીઓ કરતા તો અમેરિકાના ગોસઓને વધુ સહન કરવું પડ્યો કિંગની હાલ પછીના તોફાનોએ આપિનો વેગ કેવો હશે ને દેખાડ્યું છે આવા બલિદાનો ભવિષ્યનો ઈતિહાસ સરકો છે આપણને કુખ એ વાતનું થાય કે ગાધીજીની બીજી આવૃત્તિ સમા કિંગ જો જીવ્યા હોત શપતાની બોચોને ફાવટ ન મળત — જો હવે મળશે સ્વ હમસી નેતાનો ખરખરો કરવો એક વાત છે, આચરણમાં રયામ રંગનો નિર સ્કાર કરવો એ બીજી પણ એક વાત નિર્વિવાદ છે — જે લોકોએ ભાગલા પાટણની વીનથી ફુનિયાના દેશે દેશમાં દાવાનળ પ્રગટાવ્યો છે તેમાં લેએ પણ ભરખાઈ જવાના, હિંદુસ્તાન-પાકિસ્તાન, આરબ અને પેલેસ્ટાઈન ચીન અને ફોર્મોસા, પૂર્વ-પશ્ચિમ જર્મની ઉત્તર-દક્ષિણ કોરિયા, ઉત્તર-દક્ષિણ વિયેટનામ-ઈલાકાદિ. પણ કાલ સવારે અમેરિકાના હમસીઓ કળા વિસ્તાર સ્વ તત્ર જાહેર કરે તો ત્યાં ગોચરોએ જવું કે નહિ ?

ચલ ઊડ જા રે પંછી !

પુરિ જેગેસીત ! જગતનો પ્રથમ અવકાશ ધારી !

જેલે અવકાશમાં રહીને પૃથ્વીના દર્શન કર્યા ! એ વખતે તો આ ધરતી છોડીને ગયા—પાછા આવવા માટે. અહીં શું એણે લાગ્યું, બાપ ! કદાચ અવકાશની સહેલ ગાલ માણનારાઓને પૃથ્વીના માણસોની સ્વાર્થપટુ વર્તો મુજબની હતે, મર્ષાદાઓ અને બંધનો વસમાં લાગતા હશે અને પ્રવાહની સાથે વિરાટ ઝીંક સાધવામાં નડનરૂપ પણ બનતા હોય ! ભારતમાં પણ તમે આવી ગયા અને નહેરુજી સાથેનો તમારો ફોટો જોઈ દેખું નાથે છે કુદરતને નાચવાની ઝંખના માનવી છેડી શકતો નથી અને તમસરીખા સાહસિક આત્માઓએ તેના ભોગ બનવું પડે છે એ પણ કુખદ જ તમારી આ ચાત્રા અવકાશની પણ જેલે પાર છે જ્યાંના અનુભવો અમને નહીં મળે, આકાશમાં ધ્રુવના તારાની જે, ઈતિહાસમાં તમારું નામ અમર કર્યું છે એવી વિશેષ શું કહીએ ?

મચ્છરસેના

અમદાવાદ શહેરના અમુક વિસ્તારો જેલો કે એરિસ્ટ્રીજ, સરમેજ, પાટી, ફોરપુરમાં માર્ચની અમીની શરૂઆતથી જ મચ્છરનો અસહ્ય ત્રાસ થઈ શક્ય છે અને માટે સાનરમી પરનાં વાવેતર તથા સુએજ ફાઈ જળાબદાર મનાય છે સંકારે પણ આ ફરિયાદના નિવારણ માટે સમિતિ રચી છે. પણ ત્યાં સુધી મચ્છરનો જે ત્રાસ અહીં રહેતા નગરજનોને વેઠવો પડે છે તેનો ઉપાય શો ? વિયેટનામમાં અમેરિકાની પ્રચલ લશ્કરી શક્તિને હાથે દેનાર વિરોધકો સેનાનો દાખલો પ્રત્યક્ષ છે તો શું અમદાવાદી મચ્છરો સામે શિર ઝુકાવશે ? સરદારસેનાની જરૂર નથી એક મચ્છરસેના રહ્યા. નિશાંતમાં રજા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ જ મુખ્યત્વે આ સેનાના ચંકિત બને નાગરિકો તો ખરા જ મચ્છરો સામુદાયિક નાચ કરવા, તેમના પગ અમદાવાદની ધરતી ઉપરથી ઝિએરી નાખવા આ સેનાને બધાજ સામુદાય મુનિ તરફથી મળે દસદસના એક હજાર જૂથ સાજ પડે શરૂપર આક્રમણ કરવા નીકળી પડે — આખી રાત પુલ્લ ચાલે હિટલર ગેસ ચેમ્બરમાં કંદીઓને નૂગળાવી મારેલા તેમ મચ્છરોને લીમડાના ધુમાડાથી — જગુજ દવાઓના છટકાવથી નિર્મૂળ

કરવા. આમાં દરેક ઘરનો એક આદમી સહકાર આપે. પીસણા—વાસણા ખાતેની મુનિ. પોળના અમલી બનતાં, મચ્છરનો ત્રાસ દૂર થયે—અને સરકારે નીમેલી કમિટિને અતેવાહ બહાર પડતાં જ અમદાવાદના મચ્છરો ‘હાસકીરી’ કરશે. ત્યાસુધીમાં, અમદાવાદીઓ મચ્છરસેના રચી શકે તો ઈનિલાસમાં એક નવા પ્રકરણનો ઉમેરો થશે અને એમ કહેવાશે કે આ સેનાએ મચ્છરને અમદાવાદમાંથી નિર્વંશ કરતાં, ભવિષ્યના બાળકોને મચ્છર કેવા હોય તે જોવા—જાણવા અને અનુભવવા સૌરાષ્ટ્રના પોરબંદર અને પેશવળની મુલાકાત લેવી પડશે ! ! બીજી બધી સેનાઓ પ્રતિબદ્ધને પાત્ર છે—પાત્ર મચ્છરસેના છ’ંદાબાદ !

જાહેર સેવા

આપણે ત્યાં જાહેર સેવાના ઉત્કૃષ્ટ નમુના તાર-ટપાલ અને રેલવે : અથવા કોળે કુનિયા આખીમાં ! આખી કુનિયામાં ભારતીય રેલવે પકામ છે તેની ‘લ’બાઈને કારણે—પેસેન્જરોની વહન શક્તિને કારણે—અને આવક તો અલગત ખરી જ, થયાસ કરોડની વસતિ એટલે રેલવે ખોટ કરતી નથી ઈસવર-કૃપાથી દરવર્ષે બેઠેલાં રેલવેનુરમા અને ટિકિટ ભાગમાં વધારો થતો રહે છે લોકશાહીમાં કેટલાક તૂટ ચાલતા હોય છે. વિભાગીય સલાહકાર સમિતિમાં જાહેર-જનનાના પ્રતિનિધિઓને મોઢાવે—તેમની ફરિયાદો સંભળાય; તેમના નરહથી રજૂ થતા સૂચનો કાર્યવાહીમાં નોંધાય. ઘોડીક સવલતો અપાય—પેટા શહેરોમાં લોકો કેબાવ—કેડો થાય, બરતીના નિયમો ભારે કડક બિલ-કુલ લાગવગ થાય નહિ—બધું જ Merit ઉપર. અને જે બાંજુઓ ચૂંટાઈ આવે તેમની સંનિષ્ઠાની ખાતરી રેલવેના પારસલોમાં થતી ચોરીમાં અને પોસ્ટમાં ગુમ-થતી ટપાલમાં અવશ જોવા મળે. સેવાનાં હાઓમાં ઢોરની જેમ માણસો ખડકયા હોય—મુંબઈ—સુરત—અમદાવાદ—વડોદરા જેવા રેલેનાઓ કલોડના કલાક અને દિવસોના દિવસ ટિકિટ માટે તપશ્ચર્ચ કરવી પડે—ટિકિટ મળે પણ જગ્યા ન મળે ! રેલવેના મજૂરો યાદી લૂંટ ચલાવે ! રેલવેમાં સામાન ગુન્હા અથવા

લગેજ કરાવીએ તો પણ સહીસલામત મળવાની આશા જ નહિ. પોસ્ટ અને તારની સેવાની તો વાત જ મૂકી દો. તારનું તો નામ બાકી ગતિ બેનાર ! એકસપ્રેસ ઊલીવરી એટલે વધુ પૈસા રજવાનો જાણે કિમિયો ! કાગળ પલોલાડને દોલ તો લીધો ઉતરાવે જોઈએ—તો મળે ! રજીસ્ટર એ. ડી. અને મનીઓડરની પાવતીઓ પાછી નચીબદારને જ મળે. બાકી ફરિયાદ કરો તો ત્રણ મહિને તેની નકલ કંદાય મળે.

સામયિકો—ખાસ કહિડો—ગરદેશી નવનરમ સાહિત્ય જ બધું સાદી ટપાલમાં આવે તેમાંથી થયાસ ટકા ગુમ થાય, થથીસ ટકા જે તે આસાપીઓને મળે નહિ. અને છતાં ભાવ વધારે કરવાની કુખદ ફરજ નાખા પ્રધાનને બજવવી પડે છે. ભારત સરકારનું પોસ્ટકાર્ડ એક અજાયબ ચીજ છે, જેમ તેની કિંમત વધે તેમ તેના ઉપર ખોટ લખતી જાય છતાંથી દસ પૈસા થશે તો પણ ખોટ તો જવાની કેમકે ગામડાઓમાં નવી પોસ્ટઓફિસો ખોલવાની અને નફોનો બંધા ભાર બિચારા પોસ્ટકાર્ડ ઉપર લોખ છે—તાર અને ટેલિ-ફોનની લાઈનો ઉપર નહિ. હવે ખરી કમખખતી સામયિકો અને પ્રિન્ટેડ મેટરની બેઠી છે અક્ષર જ્ઞાનનો ફેલાવો દુરદુરના ગામડામાં છાપેલી સામગ્રી પહોંચાડીને જ થાય છે નિરસના નિષાસુમાં દીંગડો, સાપ્તાયિકો, પાસિકો, સામયિકો અમૂલ્ય ફાળો આપે છે. જ્ઞાનની શિતિએ વધારવામાં, પ્રજાનું સાસ્ત્રિક સ્તર યુધિર્પૂર્ક ઘડવામાં, લોકજ્ઞાનસને કેળવવામાં અને લોકશાહીનાં મૂલ્યનો સંચાર કરવામાં જેમનો ફાળો છે તેમના દર વધારવાથી તો જાહેર કુસેવા થઈ અણાય. અને આ બધું છતાં સામાન્ય નાગરિકને જે સેવા મળે છે તેની ગુણવત્તામાં વધારાની આશા તે રાખી શકે ખરો ? જાહેર સેવાને નામે લોકશાહીમાં પાળે દિવસે જે ડિંડા ચાલે છે તેને પકકારનારા જોઈ આગળ આવશે ખરા ? જાહેર સેવા જેઓ આપે છે તેમની કર્તવ્યનિષ્ઠાની ચક્રસભી કોઈ કંઈ છે ખરા ? પરીજ્ઞાના ગુણ એ કોઈ જાહેર સેવાની લાખજાત નથી. જાકિતમાં જાહેર સમાજને ઉપયોગી થવાની કેટલી નિષ્ઠા છે તેની ઉપરથી જ તેની લાખજાત નક્કી થવી જોઈએ.

અવતરણ

ભગીરથે ગંગાને સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી ઉપર ઉતારી ત્યારપછી એણે બીજું અવતરણ પ્રેસિડન્ટ જૈનસને વિષેટનામમાં કર્યું. ઉત્તર વિષેટનામને હંફાવવાના પ્રયત્ન ઉપર બહુ જ અકકડ રહ્યા પછી, અને જ્યારે કોઈએ આજ્ઞા રાખી ન હતી એવી સભ્યે તેમણે અચાનક જાહેરાત કરી દુનિયાને સ્તબ્ધ કરી દીધી. અવજત આ એક સ્વમાની પગલું છે જેમાં લોકજાત આગળ જૂકી જવાની નમ્રતાપણ છે. દેશનું અંદિત થવું ટોચ અને લોકોમાં ભાગલા પડના ટોચ ત્યારે પોતાને કક્કો જતો કરી, કંઈનું સત્ય સ્વીકારવાની હિમતપણ આમાં છે. ભારતના ધણાભણ નેનાઓએ આમાંથી શીખવાનું છે. દેશનું અંદિત ધણ, એકતા જોખમાય, ચતુર્યોગે બળ મળે, દેશ નબળો થયે તો પણ લીધી વાત નવી મૂકનારા માટે જૈનસન સાહેબ દીવાદાંડી બની રહેશે. હજુ પણ તેમની પાસેથી ધણું શીખવાનું મળશે. મંત્રણા કેમ કરવી, કેમ ગમવી, અને કાને પણ ન કરી કહેવાય છતાં કરી ગણાય આ બધા મુન્સદી-ગીરીના પાછો સહુને કામ આવે તેવા છે. આમાં વિષેટનામ ઉપરાંત ધણા પરિભળે કામ કરી રહ્યા છે જે બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે મુરેષમાં જેવા મળતા હતાં. જ્યાંથી પાછા ફરી ન શકાય તે બિંદુ એ ચ/કારણીઓએ જવું જોઈએ નહિ તેના દાખલો અમેરિકી પ્રમુખે બેસાડ્યા છે.

નેપથ્યે કોલાહલ

અમદાવાદને એક સુંદર વિષેટર મળ્યું. તેના સ્થાપત્ય અને ખર્ચ વિષે મતબેદ ટોઈ શકે. શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાને પણ કાર્પસિટર મળ્યું ગણાય. સામાન્ય રીતે નાટકો પ્રથમ લખાય, પછી વિષેટર લેખન થાય. અહીં કમ ઉધિ થયો છે — નાટકો નથી એમ નહિ — સંખ્યા આશાજનક નથી એટલું જ. પણ આ વિષેટર જોઈને જ નાટક લખવાની પ્રેરણા ધણાને થયે, અને સારા નાટકોના પાયામાં તે લેખ તેવી રૂંડ થયું? ટાગોરનું જાણે કે એક સ્વપ્ન અહીં મૂર્ત સ્વપ્નમાં બીજું છે સમાનધર્મીઓ ઉમેશાં પ્રગટે છે. ટાગોર — ગાલીબ — જીબ્રાન — ઈકબાલ — કોને ખબર

ભાવિનાં ગર્ભમાં થું હશે? અમદાવાદી, પેસાનો દાસ બહુ રહ્યો; હવે કલાનો દાસ થાય તે જરૂરી છે. નાટકો નથી આવા કોલાહલની જરૂર નથી, છતાં થઈ રહ્યો છે. સુત્રધાર અને નદીનું આગમન થઈ ચૂક્યું છે. મુખ્ય પાત્રો હવે પ્રવેશ કરશે.

ભજ્યાંથી રસગુલ્લા સુધી

નિકાસ બજાર માટે ભારતની પાસે ખાદ્ય સામગ્રીનું એવું લીસ્ટ છે જેની હરીફાઈ અન્યરાષ્ટ્રો કરી શકે તેમ નથી. દૂડિયામણ રજવા માટે આપણા અચાણા અને મુરબ્બાએ વશરવી ભાગ ભજવી બતાવ્યો છે. લડનમાં ભારતની કઠી પીવા અને ભજ્યા ખાવા માટે કેટલા દરોડો પડે છે તે ત્યાંના ભારતીય હોટેલિયરોને ખબર છે. પાપડ — ફરફર — સેવ — ચટણી ઈત્યાદિની મોગ જળવી રહે છે.

આમાં કેટલીક ચીઘઈઓ પણ કાળજીપૂર્વક વિચારીને બનાવવામાં આવે તો હલવાની જેમ પશ્ચિમની જીખને પાણીપાણી કરી મૂકવા સમર્થ છે. ઉમણાં સમાચાર વાંચ્યા કે બજાણી રસગુલ્લાનું જાથાબંધ ઉત્પાદન કરવા અમરિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં વિચારણું રહ્યું છે અમેરિકા અને મુસોપના દેશોમાં કામોમાં પેક કરેલ ખાદ્ય સામગ્રી બહુ જ પ્રચલિત છે. એ લોકોને તૈયાર બહુ દેખવ ઉપર મળતું હોય તો મો-માગ્યા દામ આપવા તૈયાર છે. ભારતની મહિલાઓ આપું એક નિકાસ કોર્પોરેશન રચે તો કરોડોનું પર-દેશી દૂડિયામણ ખેંચાઈ આવે તેમ છે.

બાલગ્રામ

એક લીટી ગણેલા ગુજરાતવાની પેલી પંક્તિઓ થાદ આવી જાય છે — “આવવમાં કોઈનાં માતાપિતા” અને કવિની ઝંખના છતાં માતાપિતા મર્યાદા જાય છે અને એ સિવાય પણ અન્યાય બાળકોની સંખ્યા વધતી જાય છે અમદાવાદમાં વણપ્રધાનના ઘામે જે બાલગ્રામની સ્થાપનાનો વિધિ થયો તેની ભવિષ્યની શક્યતા ખરેખર સ્તુત્ય બની શકે તેમ છે. સામ્યવાદી દેશોમાં જેમ રાજ્ય બાળકોના ઉત્તર માથે લઈને, ભવિષ્યની જરૂરિયાતો મેળવી વે છે તેમ લોકચાહી દેશ જેવામાં

આ એક વિકલ્પ છે, મા-બાપ પાસેથી તેનો હોશિયાર અથવા દેશને ઉપયોગમાં આવે તેવા સાવાક છોકરો માતૃભૂમિ માટે ધણીવાર મળી શકતો નથી. પણ બાલ-ગ્રામમાંથી ભવિષ્ય માટે એવા યુવક અને યુવતીઓ મળી શકે જેમની સેવા જે સેત્રમાં લેવાની હોય તેના નિર્ણય કરવા અત્યારથી જ નક મજતી હોય છે

વિરકોટક અર્થતંત્ર

યુદ્ધ થવાનું કારણ ખોરવાઈ જતું અર્થતંત્ર હોય છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે વિશ્વમાં ટકી રહેવા માટે અને તેમાં આડે આવતા રાષ્ટ્રો સામે જપાન અને જર્મની જીવસંહારકારી સંગ્રામ ખેલ્યા હતાં. જપાને રશિયા, ચીન, બર્મા, મલાયા, અને અમેરિકા સામે યુદ્ધ ખેલવાનો દાવ રમી લીધો છે આજે પ્રધારાષ્ટ્રો એક બીજાની વગમાંથી નાના રાષ્ટ્રોને દૂર કરવા મથી રહ્યા છે. પાકિસ્તાન ચીનના ધડખામાં ન જાય તે માટે અમેરિકા આનુર છે; વિષેટનામમાં સંધિ ને વાય તે માટે ચીન બધાજ પ્રયત્નો કરશે, અમેરિકાના પડખામાંથી પાકિસ્તાનને દૂર કરવા રશિયા મથે છે, ભારત ખરેખર સ્વાવલંબી રાષ્ટ્ર બને એ બીકે બ્રિટન તથા અમેરિકા પાકિસ્તાનને શસ્ત્રસામગ્રી આપે છે. વાસ્તવમાં જગતના દરેક રાષ્ટ્રને પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા પોતાની આર્થિક સહયતા વે જોખસાય તે માટે જુદા બંધીમાં જોડાવું પડે છે. યુદ્ધ બંધ પડે જગતમાં કયાય તંગદીથી ઓછી થાય તો તો અર્થકેન્દ્રનું આવી જ બને. માટે અથડામણો તો થાણુ રહેવી જ જોઈએ. પડદાની આગળ એમ દેખાવ કરવા જોઈએ કે શાન્તિ-કળે યુગમાં અને બહાર બધું જ કંઈ છુટ્ટું, પડદા પાછળ, બીજા રાષ્ટ્ર મારફત ત્રીજાને શસ્ત્રસામગ્રી પહોંચાડવાનો સોદો કરશે જોઈએ ઘરઆંગણે બને ખાયા ધાન ન હોય, પણ આફ્રિકામાં રેલવે બાધવા ચીન

અજાણે ફિયા પચી શકે. આ બધી, અર્થતંત્રની સ્ફોટકતા છે અને તેમાંથી જ મહાપુલોનો જન્મ થાય છે. હવે લાગે છે કે વિષેટનામમાં શાન્તિ સ્વપાત્ર ?

અહીં કોણ ફરકાવે છે ?

ફેશનમાં લાલ-લીલી ઝડીઓ કોણ ફરકાવનું હશે ? તે કોઈ જ કળાનું નથી પણ ફેશનની લેલછા બુદ્ધિનો નાશ કરે છે તે એક હકીકત છે લંડન અને પેરીસમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો સામાસામા મેદાને પડ્યા છે. 'ટોપવેસ્ટ' બ્લાઉઝ વધી એક પારદર્શક જાન નીકળી છે તે સ્ત્રીઓ પરેડે છે અને પુરુષો ઉપર ભૂરફી છાંટે છે આની સામે પુરુષોએ પણ પારદર્શક પાટલૂનનો નુત્તરો અભ્યાસો છે. મીનીસ્કર્ટમાં તે જોડણુ ઉપર લાથનો ભાગ ખુલ્લો રહે છે પણ પારદર્શકમાં કાંઈ જ ઢાંકનું નથી. આવી નિતરાશાસ્ત્રના સ્થિતિમાં આચારપદ વાઘ મળે છે કે એક અમેરિકન સંસ્થાએ એવી જાહેરાત આપી છે કે મીનીસ્કર્ટ પહેરવામાં જેખમ રહેલું છે શરીરના જે ભાગને ઢાંકી હવા લાગે ત્યાં લાળાનું ધડ જમી જાય છે - યમ જાડ થઈ જાય છે અને શરીર ધામે ધીમે સ્ખળ થઈ જાય છે !! આ સમાચાર લલતાઓને બડકાથી મૂકશે. આવા જ સમાચાર ટિલ્લોથી પ્રાપ્ત થાય છે જેમાં એક તમીનનું એમ કહેવું છ કે પુરત પોષાક પહેરતી વિદ્યાર્થીનીઓની ફરિયાદ છે કે પગમાં જોડણુ પાસે જોડવા જમી જાય છે, અને તેનું કારણ યુસ્ત પોષાક છે. હવે જે માનસશાસ્ત્રીય રીતે આચાર પોષાકની સામે મારશે ખાલવામાં આવે તો જગ જીતી જવાય તેવું છે આ તો બાઈરિયો પ્રવાહ ! ધાતિયુ, અંગરખું અને પાદશી વજી પણ મેદાન મારવા સર્થમાં છે ! જેભામથી કિમિયો બહાર નીકળે એટલી વાર છે

‘દૂધી વાતા’-શિશુ અને મજન’

લેખક : ડા. ઇશ્વરભાઈ. ર. દવે,

અનડા પ્રકાશન, અમદાવાદ.

પાન ૧૩૨, કિંમત રૂ. ત્રણ.

કોલેજના અભ્યાસક્રમમાં આ વિષય આવતો હોઈ, તાજેતરમાં એકથી વધુ પ્રકાશનો આ વિષયને ઈન્સાફ આપી રહે છે. નિવેદનમાં લેખકે આને દૂધી વાતાના સ્વરૂપ, વિકાસ અને ત્રણ મુખ્ય વાર્તાકારોના વિવેચનાત્મક પરિચય આપતી અધિકા કહી છે અહીં રજૂ થયેલ ચર્ચા વિદ્યાર્થીઓ પૂરતી પયાસ ન બનતાં, સાહિત્યના અભ્યાસીઓને અને સાહિત્યરસિકોને પણ માર્ગદર્શક બની રહે છે.

નવલિકાનું ખેડાણ આજે ભારે વ્યાપક બની રહ્યું છે અને ગુજરાતને તો આ ક્ષેત્રમાં સમર્થ અને અપ્રતિમ પુરોગામીઓ મળી ચૂક્યા છે. આંતરમાંતીય તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય સાહિત્યના આજના સ્વરૂપની યડખે ગુજરાતી નવલિકા એકદમ ઊભી રહી શકે છે. શ્રી ધૂમકેતુના તણખામંડળની પ્રસ્તાવનાથી માંડીને શ્રી જ્યન્તિ દલાલના ‘યુધિષ્ઠિર’ સુધીના સંગ્રહોની પ્રસ્તાવનાઓનો અભ્યાસ કરીએ તો પણ જે હરબુકાળે આ ક્ષેત્રે ભરાણી છે તેનો ખ્યાલ તેમજ નવાં વળાંકો અને અદ્યતન પ્રયોગોનો ચિતાર મળી રહે છે.

પુસ્તિકાના પાંચ પ્રકરણોમાં પ્રથમ ગ્રેમા દૂધી વાતાના સાહિત્યસ્વરૂપ અને નવા પ્રયોગો તેમજ ભાવિ વિષે વિવેચનાત્મક વિવરણ છે. પ્રકરણ ત્રણ, ચાર અને પાંચ અનુક્રમે શ્રી ધૂમકેતુ, શ્રી દિરેશ તથા શ્રી સુન્દરમ્ વિષે ઝીણવટથી ચર્ચા કરે છે. આ ત્રણે લેખકોની પસંદગી પ્રતીકરૂપ છે. શ્રી ઇશ્વરભાઈ દવેએ મલયાનિલથી માંડીને મધુરાય સુધીના અને ત્યારપછીના લેખકોને પણ ખૂણેખાંચરેથી

રોધીને પાન ૫૦/૫૧ ઉપર રજૂ કર્યા છે (‘તડકીછાયડીના ફૂલગુલાબ’ ના લેખક શ્રી જગદીશ પરમારને કેમ ભૂલી ગયા હશે?) અને શક્ય ત્યાં તેમના સર્જનનો ઉલ્લેખ પણ કર્યો છે. એ તો હવે હકીકત બનતી બાબ છે કે સાહિત્યમાં સમયના ગત્તી નહું અને જૂનું એમ વર્ગીકરણ શક્ય નથી. મુનશી-મેઘાણી-ધૂમકેતુ જૂના અને સુરેશ ભેશી, મધુરાય મોહ-મમદ માકડ નવા એમ કહેવું વધાર્યું નથી. સર્જનનો માપદંડ કલાપ્રકારથી જ થઈ શકે. જેવી પ્રતિભા તેવું સર્જન; જેવી અનુભૂતિ તેવી વાર્તા. અને એટલે હેમિંગવે આઠઠસ પાનામાં બે કલાકોની જેમ ઘણું કહી દે; પણ સ્ટિફન ગ્રાવિગ જેવા લેખકને તો ૧૦ થી ૭૦ પાનાં ભેર્યે. લંગાણ કે દુકાણની મર્યાદા સંભવી શકતી નથી. દૂધી વાર્તાના ભાવિ વિષે લેખક બહુ જ અસરકારક રીતે કહે છે.

“કલાના એક આગવા સ્વરૂપ તરીકે દૂધી વાર્તા રહેશે એટલું જ નહિ પણ વધારે સમૃદ્ધ થશે. ધૂમકેતુ અને દિરેશના ઉત્તર માર્ગનો લોપ થઈ જશે અને સુરેશ ભેશીના દક્ષિણ માર્ગે જ દૂધી વાર્તા ગતિ કરશે એવું અનુમાન કરવું એ દુઃસાહસ છે... એટલું ખરું કે મનોવિશ્લેષણ શરૂ થયું છે એ હવે જવાનું નથી....વળી કેમવાર ભાવના, ઓદરો, કવિત્વ, સૌંદર્ય ચમકશે; વાર્તામાં વિષયો બદલાશે; પાત્રોના ખ્યાલો બદલાશે. દૂધી વાર્તામાં ઘાટની કરામત વધશે. ટાગોર અને ધૂમકેતુ, ચેગોવે અને મોપાંસાનો ઉદ્ભવ એજે નહીં બાંધ.”

નવચેતન (નવલિકા અંક) એપ્રિલ ’૬૮ તંત્રી શ્રી. ચાંપશીભાઈ ઉદેશી નારાયણનગર, અમદાવાદ જ.

સુડાણીસમા વર્ષનો ‘નવચેતન’ નો

પહેલો અંક પ્રણાલિકા મુજબ નવલિકા અંક તરીકે બહાર પડે છે. આ અંકની ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે નવલિકાઓ ઉપરાંત શ્રી ચાંપરીભાઈની સામાજિક લઘુનવલ 'માનવ-દેયાં' પુનર્મુદ્રણ પામી છે. પ્રથમ ૧૯૪૩માં તે બહાર પડેલી. વિષયની દૃષ્ટિએ ભેદ એ તો કથાનો વિષય નવીન છે. સામાન્ય રીતે પ્રેમ વિષે કોઈ વિચારતું નથી. માણસ આધેડ થાય અને ૪૦ વર્ષ વટાવી જાય ત્યારે તેના સંસારમાં અટપટા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. બાળકો મોટાં થતાં જાય તેમ ઠાંપત્યજીવનમાં કટુતા પ્રવેશતી જાય છે. અને સંસારનું નાવ ખરાબે ચડી જાય છે પાંચ જ પાત્રો કથામાં અમકે છે જેમાં મુખ્ય પાત્ર રમણલાલ, તેમના પત્ની વસુમતી અને એક આડપાત્ર મેના ઉપરાંત રમણલાલનો પુત્ર અરવિંદ અને તેની પ્રેયસી પ્રતિમાની આસપાસ વાર્તા વર્તુળ રચાય છે. મૂળવાત તો ટૂંકી અને ટ્ય છે. વર્ષો પછી રમણલાલને પત્નીમાં રસિકતાની ઝાડા આવી જાય છે. અને તેની પ્રાપ્તિમાં પોતાની યુવાવસ્થાની પ્રેયસી મેનાના કાર પર જઈ ચડે છે. તેમ કરવા જતાં, વસુમતીને થતો અન્યાય તેમને ડંખે છે. મેના સંસ્કારી છે અને રમણલાલ સાથે સંસ્કાર નહીં માંડી શકવાથી જીવનનો રાહબદલી સેવાલાવી નસી અને છે. રમણલાલના સંસારની અતૃપ્ત અને છે. અભિલાષાને તે મર્યાદીત હૂંફ આપી રહે છે અને માત્ર સોજત પૂરતો બાદ સહચાર આપે છે. અરવિંદ અને પ્રતિમાને પિતાના આ પગલાંની જાણ થતાં, પોતાની લોળી ગૃહકાર્યમાં ફૂંદેલી અણુઝ માતાનું સુખ ચૂંટવાઈ જાય તે માટે યુક્તિ રચે છે અને પ્રતિમા મેનાની યુલાકાત લઈ વાતને પાકી બનાવે છે. એક દિવસ અચાનક મેના સામેથી આલીને રમણલાલને ત્યાં આવે છે અને નોકરી અંગે પોતે યુજઈ છોડી, વડોદરા જતી હોવાની જાહેરાત કરે છે જે વાસ્તવમાં, રમણલાલના કુટુંબ આતર તેનું

આત્મસમર્પણ હોય છે.

એક સિદ્ધાંતવાદી તંત્રી હોવા ઉપરાંત શ્રી ચાંપરીભાઈ બૂની પેલીના બૂઝગં વિદ્વાન છે. તેમની શૈલી સ્વસ્થ, શાંત અને ઘડાએલી છે. સંવાદોની ભાષા તર્કબદ્ધ અને પ્રવાહી છે, અને કથાનો રસ જળવવા ઉપરાંત કથાનકનું સાતત્ય જળવી રહે છે. તેર પ્રકરણોમાં વાર્તા પૂરી થાય છે. પણ કૃતકલ્પતા સાધત જળવાઈ રહે છે. પ્રસંગઘટનામાં પિતા અને પુત્ર સામસામા આવી જાય છે અને નાનુક પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે છતાં સુરુચિનો ભંગ કયાંય થતો નથી. એક તરફ ધરજીવ આદર્શ ગૃહિણી સામે પ્રેમભગ્ન જીવનને સંસ્કારિતા ટકાવી રાખતી નસને મૂકી જે નારીપાત્રોની સમતુલા જળવી છે. આખી કથા વાંચી લીધા બાદ, ચિત્ત પ્રસન્નતા અનુભવે છે. પોકેટ ટ્રેગીમાં બહાર પડતી લઘુનવલ સ્વરૂપે 'માનવદેયાં' ચિત્ર પ્રકાશન પામે તેવી ઇચ્છા અસ્થાને નહીં ગણાય.

અન્ય દસ નવલિકાઓમાં પાંચ અનુવાદો છે અને પાંચ મૂળિક વાર્તાઓ છે. 'ગોદફના હડા' (નાનુભાઈ સુરવી)માં સામાજિક વિષમતા ઉપરાંત મરવી માતાથી ડરતાં નાના બાળકનું પાત્ર ચાહમાર છે. મૂળરાજ રૂપારેલ 'નવી પેટી' માં અને રેખા શાહ 'નિયતિ' માં જમાનાનું પ્રતિબિંબ ઝીલે છે. 'સુપરવાઈઝર' માં મેઘનાથ ભટ્ટ મનોવિશ્લેષણનો કોયડો મૂકે છે. ઉપા જોશી 'હેમાંગિની' માં હૃદયસ્પર્શી ઘટના આલેખે છે. અનુવાદોમાં શ્રી જ્યોતિ દલાલ, રવિશંકર સવળ, શિવપ્રસાદ જોશી, નવીન વિબાકર અને હેમરાજ કાચા ઉત્કૃષ્ટ વિવિધતા પૂરી પાડે છે. દરેકની વિષયની પસંદગી લાક્ષણિક જતી છે. જે હળવા લેખોમાં શ્રી પ્રદ્યુમ્ન જોશીપુરા અને રતીલાલ બેરીસાગર હાસ્યરસ પીરસે છે. દર વર્ષે ધૂમકેતુ પારિતોષિક મેળવતા આ માસિકમાં વાર્તાઓનું ધોરણ ઉચ્ચ રહે છે.

હું જાણું છું કે આ ગીતો સિંહાસનને નથી ગમતાં,
ચીખતાં ઉરના ટુસકાં સુખાસનને નથી ગમતાં.
નિરાંતે પોઢનારાની, નીંદરમાં ભંગ કરનારાં,
હુધાતોનાં કડુણ આકંઠ, શાસનને નથી ગમતાં.
હું જાણું અનાદિકાળથી આ ઘટમાળ ચાલે છે,
હસંતા મૂંઝેલને કૂખાની ઠેયાઝાળ સાલે છે.
નિજન'દે મગન રૂંહેતાં, નક્કરા સૌ નિયામકને,
જગતના પીડિતો કેરા, સદા પોકાર સાલે છે.
હું જાણું છું કે સત્તાને કો' ફરિયાદો નથી ગમતી,
શિખર પર જઈ સૂનારાને, જૂની યાદો નથી ગમતી.
સદા ચંચલ જગતમાંહે, અચલ નિજને સમજનારા,
મહાજનને જગતની કોઈ જેહાદો નથી ગમતી.
હું જાણું છું કે શાણાઓને આ ગાણા નથી ગમતાં,
નીંદરના ઘેનવાળાં નેનને, બહાણાં નથી ગમતાં.
મૂંઝેફિલો માણનારાઓને ખાલીખમ ગરીબોનાં,
નજર નાખીને જોવા પણ, કુદૃલ ભાણાં નથી ગમતાં.
હું જાણું છું કે આ ગીતો, ઘણીએ ઊંઘ બગાડે છે,
ઘણામાં કૈ'કને થોડામાં ઝાઝું એ જગાડે છે.
બંને એમર દરબારી સલામીનાં નગારાં જ્યાં,
અજ'ખા ઉરના ભરતો, નવો કો' સૂર જગાડે છે.
જૂના દોસ્તો કદીક દુઃખે, કદીક રોષે બની રાતા,
ફૂંછે છે તાફૂદી આ ધૂળ જેવું કયાં શીખ્યો ગાતાં ?
જૂનાં ગીતો હતાં સારાં, મહોબ્બતનાં ને શરબતનાં,
શુભાબોનાં ને ખવાબોનાં, સુધા સૌન્દર્યની પાતાં.
હું જાણું છું કે એ દોસ્તો કવિ પાસે શું માગે છે,
રુચિ એ સૌનાં અંતરની શુભાબોમાં પરાગે છે.
ચહે સુણવા સુહાગી કલ્પનાનાં રાગ માદક સૌ,
અને ધરતીમાં દાવાનગ, દુઃખોનાં ઘોર બગે છે.
નહીં મારા કવનને કેદ ખપે કો' મીઠી બ્રમણાંની,
શું કરવી સ્વર્ગની દહેજતને જે હો ફક્ત શમણાંની.
કોઈ રીઝો, કોઈ ખીજો, કો' બાંટો વા વખાણો ના,

Unfinished symphony

And an unusual one, too! Cling-cling fizz, ch-cl-ch, tunc... rum-tickety-tackety. Where towers and top brass mingle with ductors and chemicals, and tubes and reclaim rubber go hand in hand. *Brouha!*

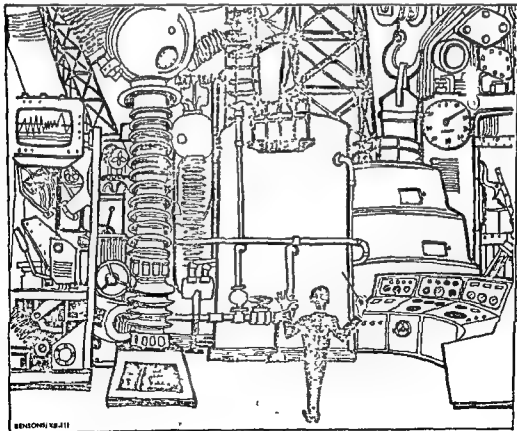
It's part of Kamani's concerted effort to help build a vigorous Indian industry. Mature work too for Kamani have been at it for over two decades with admirable dedication at an unflinching pace.

But the work will never be quite over. There are newer ideas, a brimming new themes, new schemes, throbbing impulses, masterful techniques. And weaving through it all is the hold steady—*Kamani quality!*

SYMBOL OF INDUSTRIAL VITALITY

KAMANI ENGINEERING CORPORATION LTD.
KAMANI METALS & ALLOYS LIMITED
KAMANI METALLIC OXIDES PRIVATE LTD
KAMANI TUBES PRIVATE LIMITED
KAMANI METALS & ELECTRICALS LIMITED
INDIAN RUBBER REGENERATING COMPANY LIMITED
Kamani Chambers Nicol Road Bombay 1 BR.

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા વ્યાપુ-૧-૨-૩-૪—૨-૦૦	
ગાંધી ગુરુ — — ૧-૨૫	
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન — ૧-૨૫	
જલસાહના બંદાઓ — ૦-૩૭	
મસ્તીની પળોમા — — ૦-૬૫	
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૨૦	
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૨૦	
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા — — ૦-૨૦	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા — — ૦-૨૦	
શ્રી રામદાન સાથે જીવનયાત્રા— ૦-૧૫	
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૧૫	
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ૦-૧૫	
રામતીર્થની રત્નમાળા — ૦-૩૫	

રૂપાયતન

છાત્રાલય સહિતની અધ્યતન શિક્ષણ મંરથા

* ગિરનારની છાયા, કુગરાઓની જોદ, વનરાજીની જોય, આમકુળની ઘટાઓ, ખગખગ વરેળા ઝરણા અને પ્રકૃતિનો વૈભવ આવા પ્રાચીન કાળના દ્વાર આપત્રમની યાદ આપતા અને આધુનિક સાધન સમગ્ર ધરાવતા ગાન્ત, ગમણીય સ્થળે છે. પદરેક વર્ષથી કળાની આરાધના કરતી અને કળા સાથે તર્ક, ખ્યાતી પામેલી રૂપાયતન મસ્જાએ ગઈ સાવથી છાત્રાલય અને વિનય મંદિરની શરૂઆત કરીને શિક્ષણ ક્ષેત્રે એક મહત્વનું પગલું બધું છે.

* રૂપાયતનમાં ૮ અને ૯ ધોગણ ઉપરાંત ચાલુ વર્ષથી ૧૦મા ધોગણનો પ્રમથ કરવામાં આવ્યો છે. અને અગ્રેજી ભાષાના ગિરનારની ખાસ વ્યવસ્થા સાથે પાઠ્યમા ધોગણનો એક વર્ષ પછી શરૂ કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

* વિદ્યાર્થીઓને નિયત અભ્યસન ઉપરાંત છાત્રાલયની સર્વાંગી ડેવલપ્મી મેળે, સાહસિકતા ખડતલપટ્ટ અને નિર્ભયતાની તાલીમ મળે, તેની ઉછોટ અને પ્રાગતો પરિચય મળે, સાદાઈ, સ્વચ્છતા અને વ્યભુ ગૌરવ સમજવ-અનુભવવાના સસ્કાર મળે, અને ગાગણમાં રહેલા સર્વોત્તમ તરનોને બહાર લાવીને એનો સમન્નન વિકાસ થાય. રિચામે તેઓ તેજસ્વી વિદ્યાર્થી અને આદર્શ નાગરિક બની રહે એ પ્રાપ્તિ પાગળો રૂપાયતનનો ઉદ્દેશ છે.

* ચીના ચાલુ પદ્ધતિથી ૨૦ ર્ગી ગાગણને છાત્રાલયની સાની ડેવલપી મળે એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈને આજના આર્થિક સંજોગમાં ખચાઇને પડુ પોતાના ગાગણને સાનુ શિક્ષણ આપવા ઈચ્છતા વાનીઓને પરવડ એટલા ખર્ચની મર્યાદામાં શિક્ષણની સમગ્રતા પરી પાડવી એ રૂપાયતનનો નમ્ર પ્રયાસ છે.

* પ્રાતિક સૌર્વર્થી સખર એવા રૂપાયતનના વાતાવરણમાં ભાવનાશીલ અને અનુભવી શિક્ષકોના હાથ નીચે શિક્ષણ અને સસ્કાર મેળવવાની તક વિદ્યાર્થી અને વાનીઓ આવકારજો એવી આશા છે.

* રૂપાયતનમાં ધોરણ ૫, ૮, ૯ અને ૧૦ એમ ચાર વર્ગોમાં મળીને કુલ ૧૦ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપી શકાય એમ છે.

* છાત્રાલય પ્રવેશ કીના વિદ્યાર્થીનીક ૩૧ ૧૦-૦૦ સાથે મોડામાં મોડા ૩૧મી મે સુધીમાં પ્રવેશ પત્ર ભરીને મોકલી આપો.

* છાત્રાલય તથા વિનય મંદિરના નિયમો તેમજ પ્રવેશપત્ર ૦૦-૨૫ પૈસાની મિકિટ સાથે નીચેને સરનામે સંપર્ક સાધવો.

શ્રી સંચાલક, રૂપાયતન ગિરિતળેટી જૂનાગઢ.

ଦୈତ୍ୟବଧ

ସୂକ୍ଷ୍ମ ଉପନୟନ-୫]

ସାହିତ୍ୟିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଶ୍ରୀମତୀ ଆମିତ୍ୟ-୧୯୯୯

[ଉଦ୍ୟୋଗ]

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૭]

જૂન-૧૯૬૮

[અંક : ૩

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ :	વેખ :	વેખક :
૬૬ ગીતાજી.....		ગાંધીજી
૭૦ પરિશ્રમણ.....		‘આશુતોષ’
૭૩ મિનિટનું દાન.....		રામનરેશ ત્રિપાઠી
૭૫ નામમાં શું છે ?.....		.....
૭૭ માનુ હૃદય.....		કુ. કાસ્તીરા દવે
૭૮ શ્રદ્ધેય જીવનની ઝાંખી...		દક્ષિણકુમાર જોશી
૮૧ અસ્મિતા—ભારતની...		દેવેન્દ્રકુમાર પંડિત
૮૫ મોધાશ્રુત....		પ્રકાશ ગચ્છાદ
૮૭ ચેરની પ્રતિષ્ઠા....		ગિંદુ મિશ્રા
૮૯ એક લોકકથા....		.....
૯૩ મને ક્ષમા કરો...		ગ્રેમસ્વરૂપ શ્રીવાસ્તવ
૯૭ અવલોકન....		ચિ.

સ્થાના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં નવાગ કર્યા પછી માર્ગ-લક્ષને જણાવવું. અંક શિથિલમાં પડે તો મોકલાયે.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક યર્ષ થાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સંપાદક તે વિચારમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [૧૨૨નું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિપિંગ

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨—રામકૃષ્ણનગર

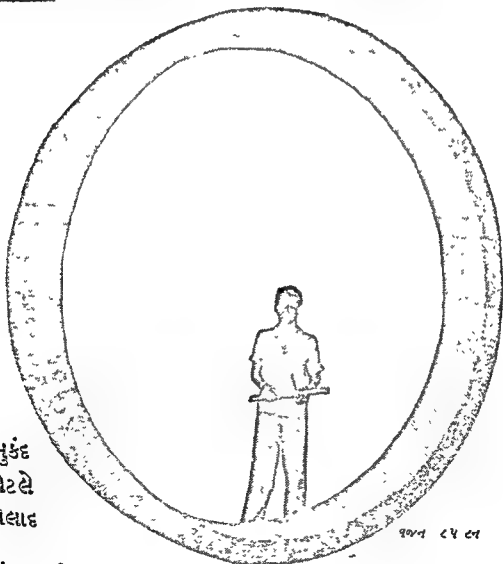
રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, ચમકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨

મુદ્રણ—પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસિંગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

૧૯૫૧ ૮૫ ૮૧

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કંભા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

શ્રી.

અધિનીકુમાર કુંપની

ડિમડિયા - ટી - એસ્ટેટ

ઈન્ડિયા એક્સપ્રેસ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In ancient times maritime trade brought
immense wealth to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Scindia House, Bedford Square, London E.C.1

SA TA 1-1-1957

ગુજરાત સ્ટેટ ફે-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ચોફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન,
ટેમરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ ચાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રીય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૧૭,૮૭૫
આનુપંગિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ,

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૦૮,૩૨૫	૧૮.૮૨
[૨] જુના કુવા	૨૨,૬૦૫	૧.૭૯
[૩] ઓઈલએન્જીન ઈલે. મોટર્સ	૮૫,૮૫૭	૩૨.૧૦
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨,૩૦૩	૩.૩૭

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂા. ૬૬ કરોડ અને ૨૬ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

મગનશાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હ. હ. ત્રિવેદી
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર
આઈ. એ. એસ. ચીટમર્ડ

ઉદયભાલુસિંહજી
યુવરાજ સાહેબ
ઓફ પોસ્ટમંદર, પ્રમુખ.

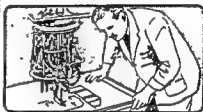
દેના બેંક

રાષ્ટ્રની સેવામાં

ખેતીવાડી

ઉદ્યોગ
અને નાના પાયાના
ઉદ્યોગો

આયાત-નિકાસ
અને
વાણિજ્ય

બચત
અને
સગીર બચત

૧૩ રાજ્યોમાં ૧૮૫ થી વધુ શાખાઓ દ્વારા દેશની સેવા બતાવે છે

કુલ વર્કિંગ કંડ
રૂ. ૧૨૭૫૪૧૦ કરોડથી
વધુ

દેના બેંક લિમિટેડ

રજિસ્ટર્ડ આફિસ ટેલકોમ નાનુ બિલિયા,
૧૭ હોર્નિંગેન સર્કલ ઓટ સુબર્બ ૧

મુવીબુલ્ડ વ ગાપી,
ચંદ્રમૈન

મૈષ્ટાવજ્ઞા

ગીતાણ

“ગીતા માટે સારુ તો જીવતી મા છે, કામધેનુ છે.” ગીતાનું નિત્યવાચન નીરસ લાગે છે કેમ કે તેનું મનન નહીં થતું હોય. એ આપણને રોજ માર્ગ બતાવનારી માતા છે એમ સમજીને વાંચીએ તો તે નીરસ ન લાગે. દરરોજના વાચનની પદ્ધતિ અંક મિનિટને સારુ તે વિચારી જવું. રોજ કંઈક નવું મળશે. માત્ર સપૂર્ણ મનુષ્યને તેમાંથી કંઈ નહીં મળે. પણ જે નિત્ય કંઈ દોષમાં આવી જતા હોય તેને ઉગારનારી એ ગીતા માતા ॥ એમ સમજે તે રોજના વાચનથી ન થાકે.

ગીતાના સતત અભ્યાસથી તમામ ચિંતનથી મુક્ત રહેતા તમારે શીખવું જઈએ. આપણા સંસુની કાળજી રાખનારો ઈશ્વર બેઠે છે નારે એ બોલે આપણે તાલક શું કામ વીંઢીએ? આપણે તો આપણે ભાગે આવેલું કામ કરી છૂટવાનું છે.

જીવનનું શાકૃત્ય શેમાં? : ગીતામાતાએ ઉપદેશેલા સનાતન ધર્મ અનુસાર જીવનનું સાકૃત્ય બાહ્ય આચાર અને કર્મકાંડમાં નથી, પણ સપૂર્ણ ચિત્તશુદ્ધિમાં અને શરીર, મન અને આત્મા સંધિત સમગ્ર વ્યક્તિત્વને પરબ્રહ્મની સાથે એકત્ર કરી દેવામાં છે.

બુદ્ધિયોગ ઈશ્વર કરાવે છે : જેમ જેમ શ્રાદ્ધ વધશે તેમ તેમ બુદ્ધિ વધશે. ગીતા તો એમ શીખવતી લાગે છે કે બુદ્ધિયોગ ઈશ્વર કરાવે છે. શ્રદ્ધ વધારવી એ આપણું કર્તવ્ય છે. અહીં શ્રાદ્ધ અને બુદ્ધિ એટલે શું એ સમજવાનું રહે છે ખરું એ સમજ પણ વ્યાખ્યાથી નથી આવતી, પણ ખરી નમ્રતા ઝેળવવાથી આવે છે. જે માને છે કે તે જાણે છે એ કંઈ જાણતો નથી જે માને છે કે તે કંઈ જાણતો નથી તેને વચાસમયે જ્ઞાન આવી રહે છે. ભરેલા ધણમાં ગંગાજળ નાખતા ઈશ્વર ચમત્ કરતો નથી. એટલે આપણે ખાલી હાથે જ ઈશ્વર પાસે રોજ ઊભવાનું છે. આપણા અચરિત્રત પણ એજ સૂચવે છે.

“ગીતાણ જે ધર્મ શીખવે તે સમજે અને તે પ્રમાણે આચરણ રાખે,”

—ગાંધીજી.

આત્માની ખોજ

પુનાના ભાડારકર સરોધન સંસ્થાના સુવર્ણ મહોત્સવ પ્રસંગે ભોક્તા સમૂહમાં અગ્રણી હુસેને લાક્ષણિક ઉદ્ગાર કહેવા હતા કે વિદ્યાર્થીએ એવા ભણતરની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ કે તે આદર્શ નાગરિક બનવા ઉપરાંત આવતી પેઢીને જ્યોતિર્ધર બને ખરી વાત એ છે કે આજની શિક્ષણ પદ્ધતિ અને પ્રથમા ભારતની પ્રજાને પ્રાણ ગૂંચાઈ ગયો છે આજે પ્રથમ ખોજનારો છે જે પછી તેનો આત્મા ખોવાઈ ગયો છે. જમનાની અસર પછી અમુક અંશે આને માટે જવાબદાર હોય, અભારતીય વિચારધારાનો પછ શ્રેણી ખરો એવા ખીજનું વાવેતર આપણી ભૂમિમાં થયું છે જેને માટે અહીંની આખોડવા અનુકૂળ નથી મલક્યો અને સિનેમાના ગાયનો જેવા બજાર અનેરો જન તરફ એ કલાના મૂલ્યનો ઢાંસ કર્યો, નીતિનો પણ નાશ કર્યો રાજકારણની ‘પક્ષ’ જેવી આખોડવાએ સમસ્ત રાષ્ટ્રની જનતામાં તદ્દન નવું જ લોહી પ્રક્રિયા અને આ રક્તમાં એવા તખીઓએ આપ્યું જેઓ રાષ્ટ્ર સેવાનો અને રાજકારણનો ધધો લઈ બેઠા હતા ભારતની સંસ્કૃતિ અને આજની પેઢી વચ્ચે એક એવું અગ્રેષ્ઠ આવજણ છવાઈ ગયું છે કે પાણીમાં તરસે મરતી માછલી જેમ, પોતાની જ ભૂમિ અને સંસ્કૃતિનું સંરક્ષણ કરવા તે અસમર્થ છે આચાર્ય રજનીશ કે ડોગરે મહારાજ કે આધ્યાત્મિક વિભૂતિઓના વક્તવ્યો બોલે અરેપર ન બની રહે છે દિનિત્ર હાપાઓ, રેડિયો, ટેલિવિઝન બધા જુઓ ત્યાં દેશદેશના રાજકારણના મર્કટોને જ જનતા સમક્ષ નયાવવામાં આવે છે એક નર્તકીના નાચ જેટલું સ્વરત્રિદાનને ભાગ્યે જ અપાય છે બધું જ ઉપર હુ નાટકે પ્રચારના નગારા સાથે ભજવાય છે સાચી શાંતિ, સચ્ચ માન અનેની શાંતા વધાર નારી ઉપાસના, માનવતાને શોભાવે તેવી પ્રવૃત્તિઓ,

કલા અને જ્ઞાન માટે તપશ્ચર્યા-આ બધું વેવલાઓની મૂર્ખાઈમાં ખપે છે જીવનસંઘર્ષના તુમુલ ધમસાણમાં રચ્યોપચ્યો આજનો માનવી એ એવી માનસિક ભૂમિકા ઉપર નઈ રોકે કે આજના યુગને અને પૈસા પાછળની દોડે તેને હેવાન બનાવી દીધો છે અને આની રૂલામીમાંથી છૂટવા, તેને-ધધરે પોતાનું શ્રેષ્ઠ સર્જન-માનવ રમકડું-જગતમાં તરતુ મૂક્યું છે-આવી ગુસ્તામ રિજ માનવી માટે તરજોપાય છે. આત્માની ખોજ સમસ્ત જગતે કરવાની છે, નહીં કે વ્યક્તિએ અથવા ખીજ શબ્દોમાં રાષ્ટ્ર નિર્મિત કરી શકાય

• નિશીથ નો કવિ

ભારતીય જ્ઞાનપીઠે તેનું ત્રીજું વાર્ષિક દાનામ શુભરાતને અને કમડના કવિઓ વચ્ચે વહેલી આપ્યું છે થી ઉમાશકર જોષીને નિશીથ ના કવિ તરીકે અર્પણ લાખ રૂપિયાની ભેટ કેટલા વર્ષ પછી મળે છે ? અને એ ઉમાશકર પછી ૧૯૩૩-૩૪-૩૫ની સાવના છે-આજના ઉપકુલપતિ નથી નીચી અને ચાલીશાના જનજીવાણની આવી ઝલક નિશીથના કાવ્યોમાં અકિત થયેલી જોવાય છે એ વખતના એ કવિઓ સુદમ અને ઉમાશકર રેઠસના થોડાની જેમ હાથોહાર દોડી રલા હતા બન્ને માધ્યમગુજર જ સર્જન કવિની વેળા, કવિનો પ્રણય, અને સમજાવત્રત્તે કવિની લક્ષિત બન્નેમાં છે અસદિગ્ધ પદો ઉમાશકરમાં અને મૂટરીતે મુદ્રમમાં પછી ઉમાશકર મુખ્યત્વે પ્રવૃત્તિના કવિ છે અને તેથી જ વિવશાતિ’ અને ‘નિશીથ’ જેવા કા ચોખા તેમની પ્રતિભાનું સુકાર્થન જેવા મળે છે નિશીથના લખ્ય નટરાજની કે પનાનો વ્યાપ પ્રધી અને પ્રશ્નાને આવરી લે છે એમ જોઈએ તે ‘મહાપ્રસ્થાન’માં ઉમાશકરની સ્થિત અને ધીર કવિશક્તિનો પરિચય સુત્ર રીતે થાય છે ન્દાનાલાલનો કલ્પનાવૈભવ

કે કાન્તની કળુતા 'નિશીથ'મા માણવા મળતી નથી તેમ કલાપોની ઊર્મિ અથવા બોટાદકરનું લાલિત્ય દૃષ્ટિગોચર થતા નથી પરંતુ ગુજરાતી કવિતાએ જે વહેણ બદલ્યું તેમા ઉમાશર-સુદરમ મોખરે છે-વહેણની ત્રિશ બ લાવવામા અને કાવ્ય સંગ્રહોના નામ છે 'કાવ્યમંગલ' અને 'મંગલોત્રી' હાલના આ જમાનામાંથી સિદ્ધાવલોકન કરતા ત્રીશ વર્ષ જૂતકાળમા હવે જઈએ તો ખ્યાલ આવે કે ગાદીનો સ્થાન બ્યારે તપસો હતો અને પ્રજા એક અદ્વિસક ાતિને બ્યારે જોશી હતી ત્યારે કવિઓએ જે સમર્પણ કર્યું તે કાલુ સાતશીન અને મિનુ ઉત્તરપ્રાચિત્વ કેટલું વસસુ હતુ કુલામીના અજપાએ કવિના ચિદ્વત અને ખળભાગી મૂક્યું હતુ-જીવનની વિપમનાએ તેના અધ્યયા થપુ આજ ચાપી હતી-ચારકાર દાય લાગી હતી, રાષ્ટ્રીય એકતાની મધ સકુચિત વાત થઈ શકતી ન હતી ત્યારપછી નિશીથના નટરાજે જે નર્તન કર્યું છે તેના આપણે સૌ સાક્ષી છીએ આજની તો કાંઈ વાત જ ન્યારી છે, અને એ કહેવા માટે ઇતિહાસકારને સમય પલ્લુ જોશે.

ગૂર્જરની બધુમેયડી

ગુજરાતી પ્રકાશન સંસ્થાઓમા ગૂર્જરનું નામ સુવર્ણશિરે અકિત કરનાર ગોવિંદભાઈ અને શત્રુભાઈ ઘોડાક માસને અતરે દેહાંત પામતા, આ ધીકતી પેઢીના સુન્દારો વિતીન થઈ બધા કચ્છના એક નાનકડા ગામડામાંથી આ વેપારી બધુઓએ બ્યારે અમદાવાદમા પગ મૂક્યો ત્યારે દેશ અને કાગ જુદા હતા જોગીમા ગ્રામીણપુત્રી લડતના ઝીતોની બબ્બે આનાની પુસ્તિકાઓ લઈ, ઘેરઘેર ફરીને વેચના ત્યારપછી કૂટપાય ઉપર બેસવા નેટી નગા મગે તો નાનકડી હાટડી જત દિવસે, બાવડાના બગથી જોશી કરી અને પછી તો ધૂમકેતુ મેધાણી, સુનતી જેવા સમર્થ સાહિત્યકારોના સત્તા વાર પ્રકાશક બની, સમસ્ત ગુજરાતમા પ્રખ્યાત એની 'ગૂર્જર' સંસ્થાના સ્વામી બન્યા બનને લાખઓ વ્યવહાર અને સંજ્ઞાનશીલ હતા અને

જીવનના છેલ્લા આસ સુધી સપૂર્ણપણે કર્તવ્યપગ થયું રહ્યા ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ધડતરમા ગૂર્જરનો ફૂળો અસાધારણ રવો છે અને તેના પ્રકાશનોની તવારીખ જોના કહી શકાય કે ગુજરાતના પાટનગર અમદાવા મા તેની હરીફ પ્રકાશક-સંસ્થા ખીજુ કાંઈ નથી આશા રાખીએ કે સંસ્થાના ઉત્તરાધિકારી સચાનકા એ જ ગૌરવવતી પ્રજ્ઞાસિ ચાલુ રાખશે

'જીવીકો'ની નિષ્કૃંજતા

જીવિકા પોતાના કામકાજમા ગતિ લાવવા માટે કોમ્યુનર દાખલ કરવા આજે મહિનાઓથી ત્રિશકુ જેવી સ્થિતિ અનુભવે છે અને કમ્પેચારી મડળોને તથા ટ્રેડિંગ યુનિયનને ઉડાપોહ કરવાની તક પૂરી પાડે છે જોજા કનાકમા વધુ કામ લાય અને માનવશક્તિ બન એવી તેની નેમ છે એક બે વર્ષથી તો આવી વાતો ચાલ્યા કરે છે આ બામ તમા તાર અને ટપાલ ખાતાએ વધુ માનવશક્તિ કામે લગાડવા જે પાછના બારણાની તમ્કુઓ દાખલ કરી છે તે ખરેખર આશ્ચર્યકારક તો જ પણ હારતના ચારક નાગરિકને પણ જુનાવામા નાખી દેવા સપૂર્ણ સમર્થ છે દશાશ પદ્ધતિ દાખલ કરી, સરવાળા બાબાકી જે સરળ પડે તો માનવ કનાકા જોજા જોઈએ એન્ડે મનીએડર ફોર્મની કિમત ત્રણ પૈસા રાખી, કમીશનમાંથી તે કાપી આપવા ઉતારતા બતાવી અત્યાર સુધી ૧૦ રૂ ના પદર પૈસા લેવાતા, અને ત્રણ પૈસાનું વગતર અપાતા કમીશન બાર પૈસા લેખે હિસાબમા લેવાનું હવે વીથ પૈસામાંથી ત્રણ પૈસા કાપીને અતર પૈસા લેવાય છે મનાઆડર કારકૂન હિસાબ ક્યાં જ કરે તેને જોવરટાઈમ તા અસ્સ મળવાનું છે વળી સુધરેલા તારના ફરોમા સરનામામા પહેલા પાય શ દ પછી ખીજ પાય શન્નો બદર જનતા પાસેથી એક પૈસો પણ લેવાનો નથી માત્ર તારબાજુ આવી અટપટી ગણતરીમા એક તાર જુક કરતા પહેલાના કરતા બમણો સમય લેશે માનવ કલાકો વધુ જોઈશે કલકતા મુબઈ, દિલ્લી અને મદ્રાસને બાદ કરતા, ખીજે સધરે હાવાકીનો પાર નહિ રહે અને ક્યુમા

વધુ સમય આપવો પડશે. પણ તેથી શું? કોના બોલે? જાહેર સેવામાં ભારત સરકારનો ભરપોશ ને ચમી રહ્યો છે તે જોઈને જ લોકો આક્રીન પોકારે છે. જીવિકા શા માટે આધુનિકરણનો આગ્રહ રાખે છે તે સમજાવું નથી. કોમ્પ્યુટરને અમરાઈ ચડાવી તેના નામનું નાહી નાખો ને? આપણે લાં કાંઈ જ વૈજ્ઞાનિક પાકવાના નથી-ફકીરોનાં જમાતમાં જ વૃદ્ધિ કરવાનાં છે।

ધર્મતમામ્ભા

ખ્રિસ્તી પિતાઓ અને માતાઓ આ દેશમાં ત્રણસો ઉપરાંત વર્ષોથી અજો જમાવતાં રહ્યા છે. અહીં જે વાત થાય છે તે પાદરી 'ફાધર' અને 'મધર'ની છે. આસામમાં એક રેવરન્ડ સ્કોટ થઈ ગયા. તેમણે સરકારની આજ કમાનમાં ચડાવી દીધી અને સરકારને બહુ જ મોડથી જ્ઞાન આવ્યું ત્યારે દેશનિકાલ કર્યા. આવું જ મનમાડના ફાધર ફેરરની બાબતમાં બન્યું છે. આ લાંબુ પુરવે વર્ષો સુધી ત્યાના ખેડૂતોની સેવા કરી; પરદેશીમાંથી ભીખ માગી નવી સરકારો, શાળાઓ અને હોસ્પિટલો ઊભી કરી. અને આ કાર્ય ખરેખર પ્રથમ માગી લે તે પ્રકારનું પણ અણધાર ગુજરાતના સાર્વજનિક જીવનમાં ઓતપ્રોત બની, પોતાના યાનદીપથી પ્રકાશપૂર્વક ફેલાવતા ફાધર વાલેસનો દાખલો આપણી સમક્ષ ક્યા નથી? એક હકીકત છે મીશનરી તરફ આવતા ઇસાઈઓ પોતાની લાયકાત, શક્તિ અને પ્રતિભાથી જ લોકચાહના મેળવે છે. શા માટે સ્થાનિક, અથવા બારતના જ લોકો તેમનું અનુકરણ નથી કરતા? તેઓ પોતાનું આયુ જીવન ખર્ચાને, અને જીવંતીની બધી જ શક્તિ ખર્ચાને પોતાને માટે એક વર્ણ જીજી કરે છે. ખરી વાત એ છે કે તેઓ તેમની પ્રવૃત્તિઓ આ દેશમાં સર કરે ત્યારે જ સરકારે જે યોગ્ય લાગે તે વિચારવું જોઈએ. તેમની પ્રવૃત્તિઓને અમર્યાદ છૂટ આપી, અને તેમના મુળ ધણે જિંડા ગયા હોય ત્યારે પ્રહાર કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. જલકું, રાજકીય પક્ષો ખોટા હુલામોહ કરી, સરકારની પ્રતિજ્ઞાને હાની પહોંચાડે

છે. આપણે મોંક મૂકવું છે માટે જ આ બધી કોન્વેન્ટ સ્વીકારી અને કાલેજો ચાલે છે ને?

મૂછનાં લીંબુ

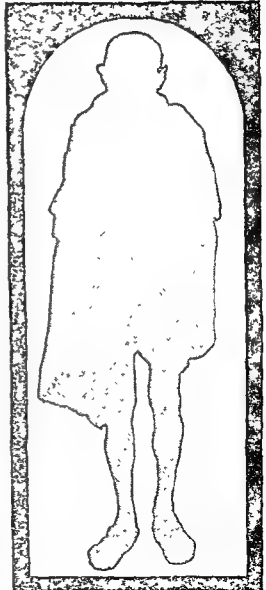
કાસના દ'ગોલ લોખંડી રાજપુત્રુપ ગણાય છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી ઝાંખી પડેલી ફ્રાંસની પ્રતિજ્ઞાને તેમણે અવસ્ય ઉભજવળ બનાવી, એટલું જ નહિ પણ સિટન (અને અમેરિકાના પણ)ના પ્રજુત્વમાંથી ફ્રાંસને છોડાવી, યુરોપની પ્રથમ સત્તા તરીકે સ્થાપી બતાવી. અણુબોમ્બ, ECM, તથા ચીન સાથેના સબ ધોની બાબતમાં દ'ગોલ એટલા અક્કડ રહ્યા કે સિટન તથા અમેરિકા લાયકાતપણે સમસમીને બેસી રહ્યા. બન્ને લડાઈમાં ફ્રાંસ મિત્ર-રાજ્યોની તરફથી મરણીય રજી હતું અને છતાં સૌથી વધુ માનહાની અને લરકરી પરાજય તેને જ વેઠવો પડ્યો હતો. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં અન્યેય મનાતી સીમ્પીડ અને મેજીનો કિલ્લેબધી જમીનદોસ્ત કરીને હીટલરે ફ્રાંસને રમદોળી નાખ્યું હતું અને મિત્રસેનાઓએ તો છેવટના બાગમાં પાણી બતાવ્યું હતું. તે વખતના જુદા લરકરી સેનાપતિ માર્શલ પેતા કડવો ઘૂંટણ મળી ગયા હતા. બીજા વિશ્વયુદ્ધનો મરણીયોલ ફટકો વાગવા છતાં, ત્યારબાદ દ'ગોલે બહુ જ કુનેહથી પ્રતિજ્ઞા, સત્તા અને કીર્તિ પાછાં મેળવ્યાં, નાટો જેવા લરકરી કરારને ફગાવવા જેટલી નિર્ભયતા આ રાષ્ટ્રે કેળવી. પણ આ બધું જેમના બ્યક્તિત્વને આભારી હતું તે સિરોમણિ, સરમુખત્યાર-પદ તરફ ઢળી પડ્યા. તેમણે એવું માનવાની જૂલ કરી લીધી કે ફ્રાંસ એટલે દ'ગોલ અને દ'ગોલ એટલે ફ્રાંસ. છે-લી ઠડતાલે તેમની મૂછના લીંબુને ખેરવી નાખ્યા. ૮૦ લાખ કામદારોના સંગ્રહનની તાકાત તેમણે જોઈ લીધી. જૂનમાં લોકમત લેવાની વાત પણ તેમણે મૂકી અને કામદારોને સંતોષવા પ્રયત્નો કર્યા. એટલે દૂર બેઠા પેશાંગ તાલ જેવું હતું. દુનિયાના કોઈ પણ રાષ્ટ્રમાં દોળી પ્રગટાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવના ચીનના માઓ એક જ એવી વ્યક્તિ છે જેમની મૂછના લીંબુનું નિશાન કોઈ સર્વ શક્ય નથી। [અનુસંધાન ૫૪ ૯૫

ગાંધીજી અદ્ભુત પુરુષ હતા, એમનામા મોટું આકર્ષણ હતું એમની યાદ આપતા જ મન એક વિચિત્ર પ્રકારના સુખનો અનુભવ કરાા માટે છે તેઓ મુલાકાતીઓને હસીને પોતાની પાસે બોલાવતા અને ત દીનતાથી તેમની વાતો સાંભળતા, વચ્ચે વચ્ચે પ્રશ્ન કરીને તેમની વાતો દુબી કરતા અને એ રીતે જાણે કે પોતાની મિનિટોને બચાવતા મિનિટો એમને ધણી જ પ્રિય હતી એમ કહી શકાય કે મિનિટો જ એમના કાર્યરત જીવનનું સચાલન કરતી હતી

૧૮૧૮ થી ૧૮૪૬ સુધીમા હું એમને કેટનીય વાર મળ્યા હોમશ તે દરમિયાન હું તેમના તરફ એટલો બધો ખેંચાઈ ગયો હતો કે એમના માટેનું સ મોખન મારે માટે ‘આપ માથી તમે’ થઈ ગયું હતું એમના હોઠ પર સદા મનનું હાસ્ય ધણુ જ મનમોહક જણાતું હતા એમની મિનિટોનો મને હમેશા હર લાગ્યા કરતો એક સભામા મે એમને બે મિનિટનું દાન કર્યું હતું એ પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે

૧૯૧૮મા મુળમમા હિ હી સાહિત્ય સમેલનન વાર્ષિક અધિવેશન હતું હું પણ ત્યા ગયો હતો ગાંધીજી સમેલનના સભાપતિ હતા હિંદીના મોટા મોટા વિદ્વાનો, રાજદારી નેતાઓ, ગુજરાતી અને મરાઠીના પ્રતિષ્ઠિત કવિઓ અને ક્ષિપ્તિકા તેમજ મુ મધના સજ્જન નાગરિકો એ સભામા હાજર હતા સભાના વક્તાઓની યાદી ગાંધીજી પાસે હતી જેમા મારુ નામ સૌથી છેલ્લુ હતું

મારુ નામ આપતા હું ગોચો થયો ત્યારે ગાંધીજીએ પૂછ્યું ‘કેટલો સમય દેશો?’ મે કહ્યું ‘દોઢ કલાક’ ગાંધીજી કહે નહિ પિસ્તાળીસ મિનિટ’ ‘પરંતુ એટલો સમય તો મને શરૂઆત કરતા જ થયો’ મે કહ્યું ગાંધીજી કહે ‘આ પરીક્ષા છે’

મે બાપણ શરૂ કર્યું બોલતી વખતે મારું
ધ્યાન વાતને નેમ જને તેમ દૂકમા થતાવવા તરફ
લાગ્યું હતું, જેથી વચ્ચે વચ્ચે હું મારી કાઝા
ધડિયાત તરફ નજર નાખી લેવાનું ચૂકતો ન હતો

એ દિવસોમા સલાઓમા બોલવાનો મને
સારો મહાવરો હોવા છતાં દૂકાવીને બોલવા માટેનો
આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો એ જમાનાના સજ્જદારી
નેતાઓ અને વિદ્વાનોના ભાષણો હું સાંભળી ચૂક્યો
હતો. લાખા લાખા ભાષણો કરવાના એ દિવસો
હતા, પરંતુ મુંબઈના સસ્કારી અને સભ્ય સભા
જમા સંગીત, દૂકા ભાષણ આદરપાત્ર ગણાનું હતો
એવો મને અનુભવ ન હતો. ગાંધીજીએ આપેલા
પિસ્તાળીસ મિનિટના બંધનથી મને એ અનુભવ
થયો અને પરિણામે મારું ભાષણ સુદર અને
પ્રભાવશાળી બની શક્યું.

ભાષણને અંતે મે કહ્યું ‘મને પિસ્તાળીસ
મિનિટ મળી હતી પરંતુ હું તેતાળીસ મિનિટમા
જ પૂરું કરું છું અને બચેલી બે મિનિટનું ગાંધી
જીને દાન કરું છું’

મિનિટોના દાનની વાત સાંભળતાજ સભા
જનો નાળી પાટી ઊઠ્યા. ગાંધીજીના હાંનું તો
પૂછવું જ શું ! તેઓ ઊભા થઇ ગયા અને કહ્યું
‘મિનિટોનું આવું દાન આ દેશમા આજ સુધી
કોઈએ મને આપ્યું જ નથી હું ઘટ્ટડી વગાડ તે
છતાં કોઈ સાંભળતું નથી અને એ રીતે મારી દસ
પદર મિનિટ લઈ લેવામા આવે છે મિનિટોનું આ
દાન લાખો શંકિયાના દાનથી વધારે કિમતી છે’

બે મિનિટમા દાનનું મને એ કળ મળ્યું કે
મને હિંદી-સાહિત્ય-સમેલનનો પ્રચારમંત્રી ચૂંટવામા
આવ્યો અને મારા હાથમા ‘દક્ષિણ ભારત હિન્દી
પ્રચારમંત્રી’ મદ્રાસનું સચાલન સોંપવામા આવ્યું.
ગાંધીજીએ લાખોની શરૂઆતમા જે પરીક્ષાની વાત
કરી હતી તેનું જ આ પરિણામ હતું એ વાતની

તો મને પાછળથી બાણ થઇ.

મંત્રી થયા પછી ગાંધીજી સાથે મારે વધારે
સંપર્કમા આવવાનું થયું. તેમના ભાષણો સાંભળીને
તેમજ તેમથી નીકળતા દરેક શબ્દને કાર્યશીલ કર-
વાની તેમની ભાવના બેઠોને હું દૂકા બાપણનો
મહિમા સમજ્યો અને શબ્દો ઝોછા કરીને માન
આવર્યક વચનો બોલવાનો અભ્યાસ કર્યો.

ગાંધીજીના મુખમાથી હમેશા જીવંત શબ્દો
નીકળતા, કારણ એમને દરેક શબ્દની કિંમત ચૂકવવી
પડતી હતી. અર્થહીન કે વધુ અર્થથી ભરેલા એવા
ભારે શબ્દો તો એમની પાસે હતા જ નહિ.

ગાંધીજીને પોતાની મિનિટ પ્રત્યે ટેટસો પ્રેમ
હતો. તેને એક બીન્ને પ્રસંગ થાદ આવે છે
૧૯૩૪મા મદ્રાસની ‘દક્ષિણ ભારત હિન્દી પ્રચાર
સભા’ના પદવી નના અવસરે હું દીક્ષાના પ્રવચન
કરવા ગયો હતો. ગાંધીજી સભાપતિ હતા એમને
જ્યાં ઉભારો આપવામા આવ્યો હતો તે ઝોરડીની
ગદાર સવારના સમયે વાકાડ પર ભેગીને હું બે ત્રણ
કાર્યકર્તાઓ સાથે વાતો કરી રહ્યો હતો. ભારે
મદ્રાસના મુનસિફ નેતા શ્રી સત્યમૂર્તિ ગાંધીજીને
મળવા આવ્યા. એમને મુલાકાત માટે જ વાચાનો
સમય આવ્યો હતો પરંતુ તેઓ બે મિનિટ મોડા
આવ્યા. ગાંધીજીએ અદરથી કહેવડાવ્યું કે હવે તો
મે બીજું કામ હાથમા લઇ લીધું છે. સત્યમૂર્તિજી
કચવાઇને વાકાડ પર ભેગા અને પોતાની ધડિયાળ
બતાવતા એમને કહ્યું ‘હું તો સમયસર આ થો
છું’ એટલામા ગાંધીજી કયાક જવા માટે ઝોરડીની
ખડાર નિકળ્યા. અમે એમની પાછળ ગયા. એટલેથી
ઉતરતા ઉતરતા સત્યમૂર્તિજીએ કહ્યું ‘મારી ધડિ
યાળ ટાવર સાથે મેળવેલી છે’ ગાંધીજીએ કહ્યું
‘જેમની મુલાકાતે જવું હોય એની પાસે ને ધડિયાળ
હોય તેને જ સાચી માનવી બેઠોએ માટે કાલે
સમયસર આવજો’ અને બીન્ને દિવસે સત્યમૂર્તિજી
ગોણાજી વાગે જ આવેને બેસી ગયા.

ભગવાન વિહાર કરતા કરતા નૈતવન આવ્યા એક પ્રભાતે લિખ્મુગણ આગ્રતરુઓની સઘન છાયામા બેઠા બેઠા ધર્મ-ચર્ચા કરી રહ્યા હતા ત્યા તથાગત ગયા અને પૃથુ 'લિખ્મુઓ ! શી ચર્ચા ચાલે છે !'

‘ભન્તે, તરુણ પાપક, જે હમણા જ પ્રવ્રજિત થયા છે તેઓ કહે છે કે મારુ નામ અમાગલિક છે હું ‘પાપક’ને બદલે ખીનુ નામ ગ્રહણ કરીશ’

ત્યારે ખીને શિષ્ય બોલ્યો ‘અને ભગવાન ! અમે એમને કહ્યું આયુષ્માન, નામ તો કેવળ મુવિધા ખાતર જ છે એથી કોઈ અર્થની પ્રાપ્તિ કે શુદ્ધિ નથી સાપડતી તમે વ્યથે જ સુનામનો આગ્રહ લઈ બેઠા છો, એથી કશો લાભ તો થવાનો નથી’

‘ પરંતુ પાપક માનતા નથી પ્રભુ ! એના મનમા એ વાત ધર કરી બેઠી છે કે નામથી જ સિદ્ધિ મળે છે, નામ જ સદ્ધર્મનો સ્રોત છે’

ત્યારે સિદ્ધશાસ્ત્રા ભગવાન પ્રુદ્ધ બોલ્યા ‘લિખ્મુઓ, પાપક પોતાના પૂર્વજન્મમા પણ નામમા જ સિદ્ધિ સમજતા હતા પાછની જિંદગીનું એ રહસ્ય અત્યારે જ તમને હું કહી સંભળાવું છું પાપક, તમે પણ સાંભળો

“પુરાતનકાળમા તક્ષશિલા ગ્રામમા બોધિસત્વ આચાર્ય પાચસો શિષ્યોને વેદમંત્ર ભણાવતા હતા આ પાચસો શિષ્યોમા એક પાપક પણ હતા પાપકે બોધિસત્વ આચાર્યને પ્રાથના કરી ‘આર્ય મારુ નામ અમાગલિક છે મારે ખીનુ નામ પાડવું છે આને આ નામમા મને સિદ્ધિ મળવાની નથી નામનો તો મહિમા છે બધી નામ જ સત્કાર્ય કરે

કરાવે છે નામ ઉધ્ધાર કરે છે, નામ તારે છે વેદ-પુરાણો પણ નામનો જ મહિમા ગાય છે’

‘લિખ્મુઓ પાપકની આ પાથ’ના સાંભળીને આચાર્ય બોલ્યા

‘ભઓ પાપક ! તમને જે શોભતું નામ રૂચે તે શોખી લાવી ધારણ કરો અમે એ નામે જ તમને બોલાવીશું’

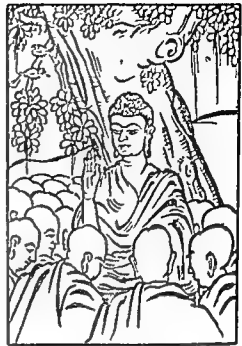
‘તેથી લિખ્મુઓ, આ પાપક ધૂમતા-રખડતા એક મોટા નગરમા પહોંચી ગયા રત્ના પર અનંત જનસમૂહની સમણાસમણ હતી જ્યાં જ્યાં ત્યાં નરમુડો જ માલૂમ પડતા તા પાપકના મનમા ભારે શાન્તિ થઈ આવી અવરય, આ મહાનગરીમા મારા લાનકનું નામ મળી જવાનું

ચિારી વાર પડી તેમણે કેટલીક વ્યક્તિઓ ભેળં આ વ્યક્તિઓ ખલા પર શબ્દની અર્થોને ચકાવીને જઈ રહી હતી પાપકે તેમને પૃથુ ‘ભાઈઓ, આ મૃત માનવનું શુભ નામ શું હતું’ મૃત જીવના સખ ખીઓએ જવાબ આપ્યો ‘બ્રહ્મચારીજી, એમનું નામ ‘જીવક’ હતું’ સાંભળીને પાપક વિચારમા પડી ગયા-શું ‘જીવક’ પણ મરી જાય ખરો કે ?

‘આગળ આવતા પાપકે જોયું તેા રાજસવનના આગણુમા એક સ્ત્રીને દોરડાં ઓથી બાધીને ફટકા મારવાના આવતા હતા એની ઉઘાડી પીઠ પર લોહીની છાંયો ઊઠી આવી હતી જોઈને પાપક સ્તબ્ધ થઈ ગયા એના મનમા કરુણા જાગી સન્તાપ્ત થઈને તેણે પૃથુ ‘ભાઈઓ અખળાનો શો અપરાધ છે ? શાથી મારો છો ?

“બ્રહ્મચારીને સામે ઊભેલો જોઈને

પ્રહારક બંધ પડ્યા. વિનમ્રતાથી બોલ્યા.
 ‘આ અમારી દામી છે, ધનપાલી એનું નામ,
 ભારે અધર્મિની છે. આજે દિવસોથી આ
 ઘર બાર રખડતી રહી છે, પણ કશું કમાઈને
 આવતી નથી, આ રીતે તેણે પોતાના સ્વામીનું
 ધાન્ય ખાઈને પણ તેનું ઋણ નથી ચુકવ્યું.
 આ અપરાધ ખાતર એને સજા થઈ છે’ ધન-
 પાલી નામ સાંભળતાં વેંત જ પાપક
 વિસ્મય પામ્યો. આશ્ચર્યચકિત સ્વરે તેણે
 પૂછ્યું : ‘ધનપાલી નામ હોવા છતાં પણ આ
 કશું કમાઈ શકતી નથી, આ કેમ, બની શકે ?
 તમે બધા જૂઠા લાગો છો.’

સેવકો હસ્યા, એક કહે : ‘બ્રહ્મચારી,
 એમા આશ્ચર્ય શું છે ? શું ધનપાલી નામ
 હોય તે દરિદ્રા ન હોય !’

“ભિખુઓ ! ત્યારે આ પાપક તિરસ્કા
 રથી, ખીજથી એ નગર છોડી પાછો આવતો
 હતો ત્યાં રસ્તે એક પથિક મળ્યો. પાપકે પૂછ્યું,
 ‘ભાઈ, કયાં જઈ રહ્યા છો ?’ પથિકે કહ્યું,
 ‘બ્રહ્મચારી ! કયા જાઉં ? હું તો મારો મારગ
 ભૂલી ગયો છું. મારગ ભૂલ્યો તેથી અહીં-તહીં
 ભટકું છું. તમે જ રસ્તો બતાવો, તો ઉપકાર.’

“પાપકે શું રસ્તો દેખાડે ? બોલ્યા,
 ‘ભાઈ, હું પણ આ માર્ગથી અભણ્યો છું.
 અપરિચિત છું. આજે જ આવ્યો છું, તમારું
 નામ શું છે ?’ પથિકે જવાબ આપ્યો : ‘મારું
 નામ ‘પથક’ છે’ પાપકે ચોક્કસ કહ્યું. શું
 ‘પથક’ પણ પથ ભૂલી જાય ? શું આ
 સંભવિત છે ?

“ભિખુઓ, આ અનુભવો મેળવી
 પાપકે પાછો આવ્યો. આશ્ચર્યના ચરણમા

પડીને કહે : ‘આર્ય, હું ઘણું ભટક્યો. મારી
 ડુધિ પ્રમાણેનું નામ ન પામ્યો. દેવ, જીવનને
 મેં મરતો જોયો, ધનપાલીને દરિદ્રતાને કારણે
 દામીના રૂપમા જોઈ. અરે, ત્યાં સુધી કે પથક
 મારગ ભૂલીને ભટકતો ય મેં જોયો. યુરુદેવ,
 નામનું તાત્પર્ય હું સમજી ગયો છું. નામ તો
 વાસ્તવમા અનેકમાથી એકને ઓળખવાનું
 સાધન જ માત્ર છે, મને હવે બીજા નામની
 આવશ્યકતા નથી.’

“ભિખુઓ ! ત્યારે આશ્ચર્ય બોધિ-
 સત્ત્વે પાપકને કહ્યું : ‘પાપક, હવે તારું અજ્ઞાન
 મટી ગયું છે. હવે તારે નિરાશ થવાપણું નથી.
 આલજા, નામથી નહિ, કામથી જ મિલિ
 સુલલ થાય છે. આયુષ્માન, તારું કલ્યાણ
 થશે.”

દુર્યોધન મૃત્યુના છેલ્લા શ્વાસ ધૂંટી રહ્યો છે કુરુક્ષેત્રના રણમેદાનમાં એની છેલ્લી સંધ્યા ઢળી રહી છે. બન્ને પક્ષ સાથળભાથી ચૂર ચૂર ચર્ષી ગયા છે પણ જીવ જતો નથી

એ સમયે કૃતવર્મા અને અશ્વત્થામા આવી લાગ્યા દુર્યોધનની આ દશા જોઈને બન્ને થોડા અસ્વસ્થ બની ઊભા ‘મહારાજ! આપના જીવને બહુ ઉત્પાત ચાપ છે નહિ? કહેો અમે આપની શી સેવા બજાવીએ?’

‘મિત્રવર્ધ!’ હું તો જીજાતો દીવો છું પણ જીવને અને તખ્તને જીદ આલી રહ્યો છે. પાડવોના માથા ધડથી જુદા થયેલા બાળુ તો જ હું સુખથી મરી શકું!’

અશ્વત્થામાના રૂવે રૂવે વૈર તો ખટકતું જ હતું. એ અધારી રાતે પાડવોના પગપા બેસડે પછી પાડવોના પગવને તો મહાદેવ શ કરના રજોપા ઢના, અશ્વત્થામાએ સમજના વગર એની સાથે યુદ્ધ કર્યું, પછી ખ્યાલ આ થો કે આ તો દ્રુપદ છે સ્તુતિ કરી રીઝવા ખડગ મેઘચુંડુ ને રસ્તો બતાવ્યો

અદર દાખલ થયો ત્યાં એણે પાડવોને તો ન જોયા પણ ધૂષ્ટધુમને અને દ્રૌપદીના પાંચેય પુત્રોનો વધ કર્યો ને લોહી નીચગતા માથા લઈ દુર્યોધન પાસે આવી મોહ્યો ‘મહારાજ! પાડવ સહિત એના સાત વીર અને આપણી જીવણીમાં નહીં એટલા જ જીવતા બાકી રહ્યા છે’

દુર્યોધન રાજ થયો પણ દ્રૌપદીના પુત્રોનો વધ થયેલો જોઈ ખૂબ દુઃખી થયો ને ગ્રાણ્ય છૂટી ગયા

પાડવોની ચિળિરમાં ડાલાહલ મર્યો અર્જુને છેવટ ભાગતા અશ્વત્થામાને પકડ્યો ને દ્રૌપદી પાસે ડાગર કર્યો કંપાન કરતી દ્રૌપદીનું રોમ રોમ વેરને ઝખ્ખતું હતું. કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધમાં બન્ને બાજુ યધ ગયેલા નાચ પછી પોતાના પાંચેય પુત્રોની હત્યાથી વીરાગતા દ્રૌપદીએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ‘મારા

પુત્રનો વધ કરનારોને હું વધ ન કર તો ચિતા ખડકોને બળી મરું

રથમાંથી ઉતારીને દોરડે બાંધીને બીમે દ્રૌપદી પાસે ખડો કરી દીધો. કાષાસિંથી સળગતા બીમે દ્રૌપદીને કહ્યું. ‘આ નરાધમ આઠાણુને પૃથ્વી પર જીવવા દેવામાં પણ અપરાધ રહેલો છે. રાત્રિના અધકારમાં એણે પાંચ નિર્દોષ બાળકોની કરપીણ હત્યા કરી છે. જાતિના તમામ નિયમોનું આ અધમ આઠાણુ બિલકલન જ કરતો રહ્યો છે. ક્ષત્રિયોનો તો એ અપરાધી છે જ પણ હે દ્રૌપદી, તારા તો એ મહાન અપરાધી છે આ રહી તલવાર. કં તો તું એનો વધ કરી નાખ નહિ તો હું એને હવે આ ધરતી ઉપરથી વિદાય આપું!’

ક્રોધથી સળગતા ભીમના વચનો સુશ્રીને સન્મારો જવાબ ગયો. વૈરથી કાપતી દ્રૌપદી જેમ અશ્વત્થામા સામે આગ ઝરતી આંખે જોતી જાય છે તેમ તેમ એનો ક્રોધ શાત થતો જાય છે. પૂરી નજર અશ્વત્થામા ઉપર ફેરવતા મહાભારત કાળની એ સૌથી મહાન નારીની આખમાંથી ક્રોધ કશ્ચુની ધારારૂપે વહેતા માડયા

ધીરે ધીરે દ્રૌપદી બોલી, ‘હા, હું મારા પુત્રોના હત્યારા પ્રત્યે વેરની આગથી કેમ ન કાઢું? કેમ આ હત્યારાનો વધ ન કર? તમારે જે કરવું જોઈએ તે તમે અશ્વત્થામાને બાંધીને ડાગર કર્યો તે ઉચિત જ કર્યું છે પણ આ અશ્વત્થામાને અહીં આ રીતે જોવા પછી મને એની જનેતા કૃપી યાદ આવે છે મારા પુત્રોનો નાશ થવાથી મારી કેવી હાલત થઈ? અશ્વત્થામાનો વધ કરવાથી એની જનેતાની પણ એ જ હાલત થવાની ને!

‘એને મારા પુત્રો જેટલા વહાલા હતા એટલો જ આની જનેતાને આ અશ્વત્થામા વહાલો નહિ હોય? એ આણું હત્યારો છે એની માનો તો લાડલો મેટડો છે મારી જાતીમાં એકલું લોહી જ નથી વહેતું અર્જુન! દ્રુપદ પણ વહે છે. એને ધ મા છે હું ય મા છું. તલવાર મ્યાન કરો ભીમએન! એને છોડી મૂકો કૃપીના આ લાડકવાપાને!’

દક્ષિણકુમાર ગો. ભટ્ટી

“ચાંદની જેવી કીર્તિ આવે કે અંધારા જેવો અપયશ આવે, મિત્રો નિંદે કે મૂરખા વખાણે, કાંઈ જ ફિકર નથી; જ્યાં સુધી કલ્પનાની રાણી હસે છે, ત્યાં સુધી મારું ખ્યાલું છલોછલ ભરેલું છે”—બાપુના જીવનમાં પ્રેરણાના અંતરંગમાં રહેલી જીવન ઉપરની અચળ શ્રદ્ધા જ આવી સુકિતઓ સરભવી શકે. એ શ્રદ્ધા બાપુના સાહિત્ય સર્જનમાં પ્રતિબિંબિત થાય તે સ્વાભાવિક છે. આવા મનોરાજ્યનાં મૌકિતકો-રજકણ-જલબિંદુમાં ગ્રંથસ્થ થયાં છે. આજથી પાંત્રીશ વ્યાપીશ વર્ષ પહેલાં તે સમયનાં માસિકો, ત્રૈમાસિકોમાં પ્રગટ થતાં આ મૌકિતકો વિષે એક સમયે શારદા માસિકના તાંત્રીએ નોંધેલું યાદ આવે છે : ‘જો હું ગામઘણી હોઉં તો આ એક એક ચિંતન પ્રધાન વિચાર કણિકાને માટે એક એક ગામ બક્ષીસ આપું!’ કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે જીવનનાં ઉંડાણમાંથી પ્રગટેલાં ચિંતનો-ગદ્ય સુકિતકો એ સાહિત્યનો નવો પ્રકાર બાપુએ છેક પાંત્રીશ વર્ષ પહેલાં બહુ જ કુશળતાપૂર્વક સિદ્ધ કરેલો. ટાગોરે અંગ્રેજીમાં “Fruit gathering” મા આ પ્રકાર ઘણી જ સુંદર રીતે રજૂ કરેલો છે. શુભ-શાંતી ભાષામાં આ દિશાનું ખેડાણ, સ્વ. પૃથુ હ. શુકલે વરસો પહેલાં અજમાવેલું; પૃથુ શુકલના ‘કુલપાંદડી’ વિષે કેમકે જગાએ બાપુએ અવલોકન લીધાનું આણું સ્મરણ છે.

બાપુ જેવા દૃઢી વાર્તાના કસબીને આવો સાહિત્યપ્રકાર હાથ ખેસી ગયો તેનું એક કારણ છે :

જેમ દૃઢી વાર્તામાં શબ્દોનો અતિરેક કે વાક્યોનો અધોરખર તેને વાર્તાનું કાઠું આપી શકતો નથી. તેણે જ આ બાતનો

સાહિત્ય પ્રકારનું છે. શબ્દ-પરબ્રહ્મ એમાં શબ્દના સાન્નિધ્યની, શબ્દની ઉપાસનાનો ધ્વનિ રહેલો છે. એ શબ્દનું સાન્નિધ્ય જીવનના અતણ બિંદાણમાંથી પ્રગટતું આવી ગદ્ય-કવિતામાં ભેઈ શકાય. એ બાતની ચિંતન શૈલીમાં એક પછી શબ્દનો ખોટો વ્યય ન ચાલી શકે. અરે, તેમાં મૂકાયેલ એકાદ અત્પ-વિરામ અર્થનું ગૌરવ અનેકગણું વધારી-ધટારી શકે.

આ વાતના સંદર્ભમાં જીવનમાં એકાદ શબ્દની ઉપાસના મનુષ્ય જીવનને કેવું વ્યક્તિત્વ આપી શકે તે સંબંધી બગાળી રંગ-ભૂમિના અદિતીય અદાકાર-નાટ્યકાર શિશીર-ભાદુરીની રામની ભૂમિકાનો ઉલ્લેખ ડીક પડશે. તે કંઠુ રસની કેવી અદ્ભુત જમાવટ કરતો તેની બાપુએ કહેલી એક વાત યાદ આવે છે. ફક્ત એક જ શબ્દ, ભાદુરી જે રીતે બોલે છે—

“સીતા .....શી .. તા!” તેના હાવ-ભાવથી પ્રેક્ષકોના ચિહ્નતંત્ર ઉપર જખડું કામચુકરી બધ છે. તેમાં અદાકાર ભાદુરી શબ્દ ઉપાસનાની શિર ટોચ બતાવી દે છે !

ભાદુરી જેવો અનન્ય કેદાકરની ઉત્તર-સમચરિત્ર ઉપરથી સીતા વનવાસનું તાદશ્ય ચિત્ર, રામની ભૂમિકામાં, વ્યક્ત થયેલી મનો-વ્યથા પ્રેક્ષકોને એવા તો પરવશ બનાવી દે છે કે આખો પ્રેક્ષકવર્ગ જીવનનું મોટામાં મોટું દેવાધારણ આંસુ જ હોય તેવી મનો-દશામાં મૂકાઈ જાય છે.

બાપુનું શબ્દચિત્ર તે પ્રસંગનું આ રહ્યું :

“ભાદુરીના અવાજમાં, શબ્દોચ્ચારમાં, અભિનયમાં; મુખરેખામાં, અને છેવટે નયનમાં,

એ વખતે વ્યથા એવી રીતે મૂર્તિમન્ત બનીને બેસી ન્ન્ય છે કે લેપચા, ભુતિયા, નેપાળી, બંગાળી, સુધરેલા, લલેણા, વણુભ-
લેલા, એક મહાન વર્ગલોપની ભૂમિકા ઉપર
ભલા હોય તેમ, આ શબ્દો સાંભળી રડી
પડે છે।”

વર્ષો પહેલાંનો બાપુએ સેવેલી રંગભૂમિ
માટેનો આદર્શ આમાં વ્યક્ત થાય છે. બાપુના
પોતાનાં જીવનમાં વધુ પડતી વાચાળતા,
શબ્દોનો આડંબર એ સદા માટે વળ્ય જ
ગણાયાં છે. એનું એક પરિણામ એ આવ્યું કે
“અતડાપણા” નો દોષ તેમને માથે લાગ્યો.

આજથી પીસ્તાલીશ વર્ષ પહેલાં, બાપુ
ગોંડલ છોડીને, અમદાવાદ આવવા નીકળી
પડે છે-કેવળ જીવનમાં સેવેલી સાહિત્ય ઉપા-
સનાર્થે! તે સમયે બાપુના પિતા ગોરધન બાપા
પોતાના મિતભાષી જીવનનો પરિચય આપી
દે છે. બાપુના પિતાના અંતરમાં બેઠેલી
મનોવ્યથાને વ્યક્ત કરવા માટે એક પથ
શબ્દની જરૂર પડતી નથી। એમના જીવનનો
એ સમયનો પરિતાપ આખોના ખૂણામાં
દેખાતા થોડાક આસુ દ્વારા, આખોની થોડીક
લાલાશ દ્વારા જ કહેવાનું સઘળું કહી દે છે।
એમાં ગોરધનબાપાના મિતાક્ષરી-મિતભાષી
જીવનનો પરિચય મળી રહે છે, તેમ બીજી
બાબુ વજ્રહથની પરાકાષ્ઠા પણ જોવા મળે
છે। અચલ શ્રદ્ધા ઉપર સ્થાએલું બાપુનું
જીવન, સાહિત્યક્ષેત્રે સિદ્ધિઓ મેળવે છે ત્યારે
તેનો સઘળો યશ, ગીતાઓપ પોતે જીવનમાં
પચાવી બઢણો છે તેની પ્રતીતિ કરાવતા વચ-
નોમાં આ રીતે વ્યક્ત કરે છે : “એ વિધિનો
સ કેત જ સમજવાનો” “કુદરતનું એમ કરવાનું
નિમિત્ત જ હશે” વગેરે. પોતે સદાય કર્મનું-
કાર્યનું ગૌરવ જ પોતાને માટે રહેવા દઈને
તેના ફળનો મહિમા મહાકાળ ભગવાનને જ
આપ્યો છે. “કુદરત કહો તો કુદરત અને
ઈશ્વર કહો તો ઈશ્વર” એમ કુદરત અને

ઈશ્વરને એક જ પ્રતીક રૂપે હંમેશાં બાપુએ
નીરખ્યાં હોય તેનું લાગે છે. જીવનમાં-સાહિ-
ત્યક્ષેત્રે મેળવેલી સિદ્ધિઓ માટે ઘણી વાર
પુરોગામીઓ માટેના ઋણનો સ્વીકાર કરી
પોતાના જીવનનું નિરભિમાનપણું વ્યક્ત કરવું
એ બાપુને મન સહજ વાત બની ગય છે.
એ એમના જીવનમાં વણાઈ ગયેલ હકિકત
હોય તેમ ઘણી વાર લાગે છે.

નવલિકા એ બાપુના સાહિત્યજીવનની
દીર્ઘિત્તિ બની એ ખરું, પરંતુ સાહિત્યક્ષેત્રે
રાજયુગટ અને પૃથ્વીશ નામની નવલકથાઓ
પ્રગટ થઈ ત્યારે પ્રવેશ કર્યો ગણી શકાય-
૧૯૨૨-૨૩ આસપાસ. તે સમયમાં બન્ને
નવલકથાઓને આવકાર પણ સારો મળેલો.
તે સમયે ઉચ્ચ કક્ષાનું સાહિત્ય-માસિક-
“સાહિત્ય”-પ્રગટ થતું, તેના વિવેચકે પણ
તેનું સન્માન કરેલું. બાપુને પોતાના સર્જન
પ્રત્યે, પોતે જ પોતાના વિવેચક બનીને, તેની
ક્ષતિઓનો અભ્યાસ કરવાની એક જાતની
ખાસિયત હતી. એ રીતે આ પ્રથમ નવલક-
થાઓ પ્રગટ થયા પછી, પંદર સોળ વર્ષ
પછી ૧૯૩૭-૩૮માં ‘મહિલા’ ‘અનિતા,’
‘પરાજય’ એ સામાજિક નવલકથાઓ બહાર
પડી ત્યારે નવલકથાનું પૂર્ણ વિકસિત સ્વરૂપ
લઈને આગ્યા હોય તેવી શ્રદ્ધા સાથે રીતસ-
રનો આ ક્ષેત્રે પ્રવેશ કરે છે. એની પાછળ
જેમ બાપુના જીવનમાં શ્રદ્ધાનું મનોબળ
ઠોકિયા કરે છે, તેમ સાહિત્ય સર્જન અર્થે
શ્રમ લેવાની તાકાત, તેને માટેનું વર્ષોનું
મનોમંથન, ધીરજ, અને નિષ્ઠાનો પરિચય
મળી રહે છે. શ્રદ્ધા પછી બાપુના જીવનના
જે મહાન શુભો-શ્રમ અને નિષ્ઠાને ગણાવી
શકાય. પૂરો શ્રમ લેવાની તાકાત ન હોય, તો
નવલકથા ક્ષેત્રે જે સિદ્ધિ મેળવી તે કયાંથી
મળે? ચૌકિય યુગની, ચીલાદેવીથી શરૂ થતી
નવલકથાવલિ, અને શુપ્તયુગની આગ્રપાલીથી
શરૂ થતી ઐતિહાસિક નવલકથાવલિ બાપુને

યશ અને દ્રવ્ય આપાવ્યા ત્યારે પોતાના લોહીના શુભા જે ખીજાઓને યશ આપવાની ભાવના રહેલી તેને આ ઉદ્દગારોમા બાપુએ પરિચય આપેલો “એ તો ગુનશીલ જેવાઓએ લોકોને ઐતિહાસિક નવલકથાઓનો રસ ચખાડ્યો છે એટલે વળી આપણુ ટૂંક ચાલુ મહેનત કરવામા પાછી આપણે કયાશ પલ્લ નથી રાખી”

ગુનશીલની ‘જય સોમનાથ’ અને બાપુની ‘ઓલાદેરી’ એમ જ સમયે બહાર પડે, વિવેચકો તેનુ યોગ્ય રીતે એક જ સમયની નવલકથાઓ હોવાને કારણે જુદા જુદા દષિ બિંદુથી સરખામણી કરે ત્યારે પણ બાપુએ કહેલું, ‘ઈશ્વરનો પણ કેવો પતાપ, ! વિધિનો પણ કેવો યોગ ! કે મારી નવલકથાને ગુન શીલ જેવાની સાથે ઊભા રહેવાની તક મળી નાથ !

લેશ પણ સ કાય કે અહ ભાવ વગર, બાપુનુ આલુ કથન હ મેશા પોતાના યુરોગા મીઓને અલ્પ ચૂકવવા તૈયાર હતુ

એ નવલકથાઓની હારમાળા પ્રગટ થવા માટેલી ત્યારે એવી હવા પણ જામેવી કે ‘નણે વર્કશોપ તોય તેમ ઉપરાઉપરી નવલ કથાઓનો ઉતાર આવવા માડ્યો છે !’ જેમ પ્રશ્ન સાના શબ્દોએ બાપુને પોતાના કાર્યરત જીવનમાંથી કહી ચલિત નથી કયાં, તેમ ટીકાત્મક ભાષાએ પણ બાપુને કોઈ દિવસ લતાશા આપી નથી તેઓએ એક જ વાત માટે સહાય જાત્રત રહેતા ‘પોતે કપેલા, સાહિત્ય સર્જનના ધોરણથી નીચે ઉતરીને, વોકરજન સર્જનના કોઈ સસ્તુ સર્જન તો નય કરી રહ્યા ને ?’ જીવનમા આ એક જ ભાવનાને સાહિ ત્ય સર્જન માટે પ્રાધાન્ય આપેલું

સાહિત્યકાર પોતાના સર્જન ઉપર મુસ્તાક રહીને, પોતાનો જીવન-વ્યવહાર ચલાવવા, પુસ્તકોના વેચાણમાંથી જે પૈસા રળતો હોય તે લેખક માટે ગૌરવ લેવા જેવી વાત છે, એમ બાપુની માન્યતા હતી લેખક આ રીતે, ખીજા કોઈ વ્યવસાયનેા આશરેા લીધા વગર પેટિયુ કાઢે તે-નર્મદ જીવનની- ૧૯૩૩મા શતાબ્દી ઉજવાઈ, તે પછીનેા આ ફેરફાર એ ગુજરાતી પ્રજા માટે પણ ગર્વ લેવા જેવો એક જનાવ ગણી શકાય ગુજરાતી વાચતી પ્રજા-પોતાના લેખકને લેખિની દ્વારા જીવવાની તક આપે છે તે પ્રજાના માનસમા આવેલો જળરેા ફેરફાર ગણાની શકાય તેલું બાપુ માનતા પોતાની કલમનેા સઘળો યશ પ્રજાને જ-ગુજરાતી વાચતી પ્રજાને-પ્રજામાંથી મેળવ્યુ તે ફરી પાછુ પ્રજાને જ આપણુ એ બાપુની જીવનભરની ભાવના રહેલી લેખકની એ રીતે ઘણી જવાબદારી રહી છે તેવી માન્યતા બાપુ ધરાવતા હવે સઘળો આધાર લેખક ઉપર જ છે નિસર્ગથી લિન્ન શ્રી અને સસ્વતી એ સનાતન સત્ય, કાળિદાસના સમયથી ચાલુ આંબુ છે પરંતુ આજના વધુ પડતા જીવન કલહમા લેખક પોતાની કલમદ્વારા, જીવનનું પેટિયુ રળી લેતો હોય તો એ સસ્વતી પુત્રની આપણે માટે અધિક સન્માન માટેનું કોઈ જાતનું-ટીકાનું-કારણ ન જાનવું જોઈએ જીવનમા ઘેરાકે વધુ સગવડતા મેળવવા માટે જ લેખકે ‘જે પૈસાનું’ મહત્ત્વ સ્વીકારવું જોઈએ એ “જે પૈસા”નું મહત્ત્વ સ્વીકારતો લેખક એ પોતાનો જીવનપથ જૂવી જશે તો જતે દિવસે એનું સર્જન-ગમે તે પ્રકારનું સર્જન-“પૈસા મળે છે માટે લખવા માડો” એવી રીતે અકિત ધર્મને લેખક પોતે જ પોતાના હાથે પોતાનું પતન વહોરી લેશે એની બાપુની માન્યતા હતી

પરકોડા અને સિંધુ નદીની વચ્ચેના 'યુલ્લેજન' દેશના મહારાજા પુરૂને ખબર થયા કે, 'જનતા વિજેતા એલેક્ઝાન્ડર તમારા દેશનું સ્વાતંત્ર્ય નષ્ટ કરવા ચડી આવે છે

પગથી માથા સુધીનું વિશાળ ધનુષ્ય અને બાણનો ગળ પીક પાછળ ભાથામાં કાચમ રાખનાર, હીરાજડિત મુગુટપાંચી મહારાજા પુરૂએ જાગ્યા કંઠાવ્યો

'એલેક્ઝાન્ડર જનતા વિજેતા છે વિજયના ગર્વમાં અને ખબર નથી કે, ભારત અને ભારતવાસીઓ એ તો ખી જ ચીજ ૩ મોત કરના અને સ્વાતંત્ર્ય વધુ વધાનું છે મારા વીર હજાર ઘોડેસ્વાર, ત્રીસ હજાર પાયદળ અને ત્રીસ હાથીથી લુ એલેક્ઝાન્ડરનો ગર્વ મોડીશ. રોમ, સીરિયા, મીસર અને ઈરાન જેવું ભારત નથી કે સહેરાઈઘો વથ થાય'

એલેક્ઝાન્ડરને ભારતની ધરતી પર કદમ માડના જ સફ્તસૂતો જવાબ મળે

મહારાજા પુરૂએ પોતાનો દેશ કમજર લઈ આખું ભારત કબજે લઈ લવાની અવકાશરની મેલી મનીયાની તે મમયના ભાવના તમથિલા ને અભિસાર સમા મોટા રાજ્યના રાજવીઆલ દૂત માકવી જાણ કરી પણ દેશના કમનસૂને આવા રાજા પરદેશી આક્રમણને ખાળવા એક નહાતા બની શક્યા તે આ વેળા પણ ન બન્યા પણ પુરૂના પરાજયની રાહ જોના આ આક્રમણથી રાજ થયા આ ભેટ રાજનો પાસે ન વેળા કે જે વળા આજના સમયથી હજારો વર્ષ પહેલાની છે તે વેળાએ માત્ર નામે ઓળખાતી શૂરી લડાયક કોમ તેઓના સૈન્યમાં હતી

સહાય માટે આવવાનો કોઈના પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો પણ આથી મહારાજા પુરૂ હિમત હારે તેવા ન ન હતા પોતાના સૈન્ય અને સેનાધ્યક્ષોની દેશભક્તિમાં એ પૂરા શ્રદ્ધાપુક્ત હતા એમણે દુર્ગમાં અનાજની, પાણીની સગવડ કરી આક્રમણજોરો પર સળગાવી દેકવા સાતા પ્રમાણમાં લાકડા બેળા કર્યા

મહારાજા પુરૂના દુર્ગને કુદરતે એવું તો મજા બુત રક્ષણ આપું હતું કે કોઈ પણ માનુષી બળથી તે કદી તૂટી શકે તેમ હતો જ નહિ દુર્ગની પૂર્વમાં જોસ-ભેર એક પહાડી નદી વહી જતી હતી એટલે, એ બાજુથી કોઈ આક્રમણનો ભય ન હતો પશ્ચિમ અને દક્ષિણ બાજુએ પણ ટેકરાવાળી ખરબચડી પહાડીઓને લીધે માર્ગ કાઢવો મુશ્કેલ હતો-માત્ર ઉત્તર બાજુ ખૂલી હતી ત્યા આગળ વિશાળ ને ઊંડી ખાઈ હતી ઉપરાંત તે બાજુ દુર્ગ પર ભારતિય સૈનિકો ધનુષ્ય-બાણ લઈ દુરમનને ખાળવા ઊભા હતા.

એલેક્ઝાન્ડર મહારાજા પુરૂને હરાવી પછી ભારત વર્ષની ભૂમિ પર આગળ જઈ શકે તેમ હતો એટલે મુજ રોકવા એણે એથીઆના અન્ય દેશો પરની ચકાઈ વખત અજમાવેલ લાચ ફરવત દઈ સેનાનીઓને ફોડવાના પ્રાપ્તો કર્યા પણ અહીંથી તો એને જવાબ મળ્યો. 'આ ભારતભૂમિ છે અહીં તો કોઈ વિશ્વામય્યાતી કે દશદ્રોહી જન્મેનાએ જન્મ્યા જ નથી'

એલેક્ઝાન્ડર એ પછી મુજ થઈ કરી દીધું. ઉત્તર બાજુથી તેણે હ-લો કરી પાસ દુર્ગ પરથી ભારતીય સૈનિકોએ ધનુષ્યના છોડા ભો સરસા ગોઠવી હાથથી પ્રત્યક્ષા ખેંચી એવી તો જોરદાર તીર વર્ષા ગ્રીક સેના પર કરતા હતા, સળગાવવા લાકડા બેળા તો અચૂક ફક્ત, પત્થરમારો બેળો તો જોરદાર કરતા હતા કે ગ્રીક છાવણીમાં હાહાકાર બેલી ગયો એના ત બૂઓ ભડકે બળવા માડયા

ખરાબર ચાર દિવસ આ નુમુષ મુજ વાનું પણ ગ્રીક સેના દુર્ગ પર કથુ નુકસાન પહોંચાડી ન શકી

કુશળ લડવૈયા એલેક્ઝાન્ડરે આ ચાર દિવસમાં જેઈ લીધું કે દુર્ગની એક કલા ખેરવવી પણ અશક્ય છે એટલે એણે સાહસભરી અક પુખ્ત ખેતી કાઢી

ચાંચના સમયે જ્યાર ભારતીય પ્રણાલિકા

પ્રમાણે યુદ્ધ બંધ પડ્યું ત્યારે દુર્ગની ખાઈની સમીપ એલેક્ઝાન્ડર એક દીવાલ બાધવાનો આદેશ કરેલો. આ બહુ દુર્લભ કામ હતું. ભારતીય સેનાને આ વાનની ગંધ સરખી આવે તો તેઓ એ જ ક્ષણે બધાએ નાથ કરે પણ અહીં ગ્રીકોની ચતુરાઈ ને હાથિપાસી કામ કરતા હતાં

તેવ દિવસમા ખાઈના સામે કાઠે બસાઈ દુર્ગની સમાંતર એક દીવાલ દુર્ગ જોડેલી જ ઊંચી થઈ ગઈ

ને એ જ કુશળતાથી એલેક્ઝાન્ડરે રાતના સમયે એ દુર્ગ અને પેલી દીવાલ વચ્ચે આરેલી ખાઈ પર ખૂલ બાધી દીધી

અચાનક આ તમાચાર મહારાજ પુરને મળ્યા સાબળી એ ખૂન ભયીત થયા ને બોલ્યા, ‘આ ૧૫ પર આખા ભારતનું ભાવિ છે જો, એ ખૂલ થઈ જાય એલેક્ઝાન્ડર અહીં પ્રવેશ્યો તો સમસ્ત ભારતની રવાનીના નષ્ટ થશે!’

મહારાજ તે જ વખતે સૈનિકો લઈ પૂલવાળા સ્થળે ગયા ત્યાં જઈ ભારતીય સેનાએ અત્યુત્તમ બાણવર્ષા કરી. ગ્રીકોનો કારમો સાદર ભેયો તોય ગ્રીક સેના મુઠ્ઠા પર પગ મૂકી આગળ વધતી હતી તો પણ એને પાસી સફળતા મળી જ નહિ.

આ વેળા ભારતીય અને ગ્રીક સેના સેલભેળ થઈ ગઈ મહારાજએ જોયું ને વિચાર્યું કે, ભારતીય સેના દૂર ખસી તીર મારો નહાવે તો ગ્રીક પાછા ઘર ચા રોકાઈ જાય

તેમણે નુરન પોતાની સેનાને આજ આપી કે ‘ગ્રીક સેના પર નજીકથી તીરવર્ષા બરાબર થઈ જ નહિ માટે પાછા જઈ દૂરથી ધનુષ્યમાથી તીર છોડ કે આક્રમણોનો મુનુને શરૂ થાય’

તેમના નેતામતીઓ કે જોઓ દર અવિચાર હજાર રીતિકે એક પ્રમાણે હતા તેઓ આ જાનના સાંજની મહારાજ પાસે આવી બેઠા ‘મહારાજ! આ બરાબર થયું નથી. આજ ક્ષણે ભારતીય સેના જો જુન્ટાપૂર્વક લડે છે તેથી ગ્રીકો ખનમ થશે આપને

પાછા હટી તેઓને આગળ વધવાનો મોકો ન આપીએ.’

પણ કમનશીને સેનાધ્યક્ષોની આ વાત પુરૂએ ન સ્વીકારી ને પોતાની સેનાને પાછા હટી દુર્ગના ઉચ્ચતમ સ્થાનો પર જઈ ત્યાંથી ગ્રીકો પર તીર-વર્ષા કરવા આજ્ઞા આપી

ભારતીય સેના પાછી હતી, મહારાજ એક બાજુ ઊભા રહી નેનામા ઉત્સાહ ભરવા જોરશોરથી આજ્ઞાઓ આપી રહ્યા હતા. એલેક્ઝાન્ડરે આ તકનો લાભ લીધો ને તેણે પોતાના તબુના યત્રમંથિ એક એવો તો જોરદાર પત્થર મહારાજ પર ફેંક્યો કે મહારાજ પુરની ખોપરી નૂટી ગઈ ચારે બાજુ લોહીની પારા છૂટી ને એ ત્યાં ટળી પડ્યા ને જયવશમા એનું પ્રાણ પખી ઊડી ગયું

આ સમાચાર ગ્રીક સેનામા થયા ને તેઓ બમણા ઉત્સાહીન બની આગસુધમા ભારતીય સેનામા આજ વખતે મહારાજના મુનુનો ચોક વ્યાપી ગયો ને નિરાશા ફેલાઈ વધી નેનાધ્યક્ષે સેનાને ઉત્તેજીત કરવા ભગપુર પ્રયાન કર્યા પણ તે નકામા ગયા.

એલેક્ઝાન્ડર ભારતીય સેનાની આ હતાશા જોઈ અને વધુ ખૂબાઈ રોકવા ભારતીય સેનાને કહ્યું : ‘હવે લોહી વાલવણુ છેડી દો તો તમારી તમામની ઈજાગત કરવામા આવશે, તમારા શૌર્ય પર હું ખુશ થયો છું.’

મહારાજ પુરના રાણીએ યુદ્ધ બંધ કરવા ભારતીય સેનાને આદેશ આપ્યો

એલેક્ઝાન્ડરે બીજી દાર નાખ્યા ને રાણીને કહ્યું ‘હું મૂન મહારાજના કુમારને ગાદીએ બનાવી પાછો જઈશ

આ દાવની પાસી અસર થઈ અને તેઓ નાવાઈથી દુર્ગમા પ્રવેશ્યા ને દુર્ગનો કબજો લઈ પ્રથમ આદેશ યુદ્ધમાથી બચેલા સાત હજાર ભારતીય ગૌનિકાને એવો કંઈ કે, દુર્ગમા કેટલીક વાવર્યા કરવાની હેવાથી તમામ ભારતીય સૈનિકોને અહીંથી નર મારીવે દૂર પહાડી પર જઈ વસવું

તે ટાઈ આ ફરમાનનું હાઈ સમજી શક્યા નહિ ને પહાડી પર તલકુટુંબ દુનું ઊડી ગયા કે

મેથળજીના કરતા સેનાધ્યને ભારતીય સૈનિકોને કહ્યું : 'વીરો! તમારા પર એટલા સાડુ આક્રમણ કરવામાં આવ્યું છે કે તમે સૌએ સ્વદેશ વિરુદ્ધ ઉદિષાર ઉઠાવવા ના પાડી છે. હવે તમે ગ્રીકોને આપણે બતાવી દઈએ કે, અવા દેશદ્રોહના માને જવા કરતાં ઝૂઝી મરી જવું એને અમે ઉચ્ચ કર્તવ્ય માનીએ છીએ. એ અમારો ઉજળો સંસ્કાર વારસો છે. વાદ રાખો 'જનની જન્મભૂમિ સ્વર્ગાદપી અરિયસી'

એ વીરનાદે પહાડી પર છવાયેલ મધરાતના નભેભાગમાં પડ્યા પડ્યા. અસંખ્ય વીજળી સળાવા લેતી હોય તેમ પહાડી પર સેકડે સમઘેરો ચમકવા લાગી લોહીની નીંખા ચાલી ઘવાયેલાઓના હાથ-પગ

ને માથાં આમ તેમ ઉડવા માંડ્યાં. જમથી થઈ પડી પડી જતા અશ્વેનો હમ્મલ્લુટ નભોમંડળને ભરી દેતો હતો

પ્રભાત જ્યાં તે મુદ્દાને ગંજ ખડકાઈ ગયા ભગવાન સચિના નારાયણે આ વિશ્વવિજયની હુમલો નજરે ન જોઈ શક્યાથી તેમને વાદળ આગેમાં સંતાડ્યું સ્વદેશ સામે ઉદિષાર નહિ ઊગાવવાના નિશ્ચય સાથે સાત હજાર ભારતીય વીરોએ પોતાનું બલિદાન આપ્યું. જે ભારતીય ઈતિહાસને પાને માળેમ સાડુ શરિદ થનારાઓની નામધરથીમાં પોતાના નામે લખાવના ગયા જે આજે ઈતિહાસના પાનાં પર સોનાના અક્ષરે લખાયેલ પડ્યા છે

અનુભવની વિદ્યાપીઠનો સાહિત્યકાર

તખતુસના નામથી આખી દુનિયામાં ખ્યાનિ મેળવનાર મેકિસમ ગાંડી એક મુતારનો પુત્ર હતો, અને શિક્ષકાગમાં જ અનાથ બનતા તે બાળપણ વખતે વીનું. દાદીમાએ તેને પાઠ્ય, પોષ્ય, ભણવ્યો. પણ નિશાળ છોડીને નોકરી કરવાની વાસ્તવિકતાએ ફરજ પાડી કુખળી વરમાં જ તેને જીવનની વિષમતા સામે ઝઘમઘ પડ્યું. સારે સાથે વાચનનો શોખ તેણે જાણી શક્યો અને પરિશય એ આવ્યું કે તેના મગજમાં અનુભવિયો હમેશને માટે અકાઈ ગઈ લેનિનની જમ ગાંડી પણ મનિના આરે ઊભેલા જમાનામાં જીવતો હતો રાષ્ટ્રની રવાપીનતા ઝૂભેશમાં તેનો ફાળો અપ્રતિમ રહ્યો છે. રાજતરણમાં લેનિન, તેમ જ હિંદમાં ગાંડી અમર છે

ગાંડીએ રશિયામાં અને ધરદશોમાં બેસુનાર રજાપાટ કરી અને તેની માનવસ્વભાવનો તેને અચ્છે પરિચય થઈ ગયો અનેક સ્તરના અનેક માનવીઓના તમામપ્રમા ત આ ૧૧, અને તેથી જ પદલિન વર્ગ તરફની તેની સહાનુભૂતિ ચન્દ્રદેહ ધારણ કરે છે અને પૈસાદાર સ્વાર્થી વર્ગ ઉપર પ્રહાર કરે છે દરેક દેશપ્રેમી લઘૈયાની જેમ ગાંડીને પણ અમુક વર્ષો જેલમાં આજવા પડ્યા હતા અને વિષે ટેક્સટોય જેવા તેનો બચાવ કરવા બહાર પડ્યા હતા આ ત્રણ મહાનુભાવો એક સાથે જે જમાનામાં રશિયામાં દેહસ્વરૂપે વિચરતા હતા તે તેનો સુવર્ણપુત્ર હતો ગાંડીએ પોતાના સસ્મરણે પણ આવેજા છે જે વાચીને નમ્કાલીન જમાનાનો દૂષમૂં ચિતાર મની રહે છે

મુખ્ય વર્ગ, ક્વલ્યએલો અને શ્રમજીવી વર્ગ, જેની પાસે દ'બ, આડબર, પૈસા કે કીર્તિ કાઈ નથી-તેણે ગાંડીના આત્મસંલેને એવું હલબલાથી મૂક્યું કે ગાંડી લાહિનના અમર પાત્રો બનાવાનું તેમને ફાળે આવ્યું જનતાની એવી જાણ જાણે જ હશે જેમાં તેઓ પ્રજાના નધરતવા ધો નધરત' અનુદિત ન થઈ હોય! વીસમી સદીના કેટલાયે પ્રથમ પકિતના વિધવિધ ભાષાના અને દેશના સાહિત્યકારો ઉપર મેકિસમ ગાંડીની અસર થોડા અણવા વિશેષ પ્રમાણમાં અચૂક થઈ છે.

ઈતિહાસમાં જુદે જુદે સમયે જુદા જુદા દેશમાં એવા સાહિત્યકારો પાક્યા છે જેમની કલમનો વિજય મુદ્દમેત્રના પ્રમે તેવડા મહાન વિજય કરતા વિશેષ મુનુજીવ નીવડેલો છે ગાંડી આજે પણ જીવે છે અને તેનું સાહિત્ય આજે પણ પ્રેરણાદાયી બની રહે છે. મુદ્દમેત્રના વિજયને વાદ રાખવો પડે છે અને તારીખ જોખવી પડે છે

—સિ.

બોધામૃત

અનુવાદક પ્રકાશ મજાપર

જીવન-રૂપક ..

જિંદગીને આમ તો
વિવિધ રૂપકો અપાય છે
એમા આ ચાર મુખ્ય છે .

જીવન પ્રવાસ છે

જીવન યુદ્ધ છે

જીવન યાત્રા છે

જીવન સ્પર્ધા છે

આમાથી તમને ગમે તે રૂપક સ્વીકારો,
પણ પછી એ મુજબ જ ચાલવું રહ્યું

જીવન પ્રવાસ છે,
તો એ પૂરો કરી મંજિલ મેળવવી રહી.

જીવન યુદ્ધ છે,
તો હારીને વિજય મેળવવો રહ્યો,

જીવન યાત્રા હોય તો
અંતિમ તીર્થ મેળવવું રહ્યું
ને જિંદગી એ સ્પર્ધા હોય
તો એ જીતવી જ રહી.

વો. કાથ

મક્તિના ૩૫

આ હિપાસના, આ ભકિત-
આત્માની બીજ અડધિયા માટેની શોધ,
વર્ષો માટે ધરવીનો પોકાર,
ભલે તાજ પેગલાલી યજ્ઞશિખા
ભણે સિંધુની શોધમા બિન્દુ,
વટોગ વચ્ચે શાંતિ ગળતું હૃદય,
મધરાતે મદદ માટે પોકારાતો સાદ,
ભણે ગોવાળને શોધતું બોવાયેલ ઘેટું,

ભણે બ્રહ્માડ સામે સાશ્વત્ શિશુ,
ભણે પ્રભાતસાદ્યે મૃગ્ય કવિની વાણી,
કર્મલીન મજૂરનો એકાદ સ ગીતસ્વર
ઝીલવા ઊભા રહેવાનો વિશ્રામ,
ભણે પ્રેમભૂખ્યા ટેયાની શોધ,
પ્રેમભર્યા હૃદયનું પરમ પ્રેમને સમર્પણ,
ભણે અનંતતાના સાગર પ્રતિ
સમયનું વહન,
ભણે નાનકડી ભાતનું વિરાટ બ્રહ્માડમા
આવેજન, અગવાહન-હૂબકી,
ભણે માનવીનું
ભગવાનની વિરાટ યજ્ઞવેદીની
અનંત સોપાનમાલા પણ આરાહેણ !
કવચિદ્ બ્રહ્મડી.

કેન્દ્રરથ ચિતવન .

એક વહેલી સવારે હૃદય વિપાદે ઘેરાયું હતું
મગજ સાવ બેચેન હતું
ત્યા હાથમા કલમ લઈ
મે જીવનનું આ દર્શન કડાચું

કદી પટાય નહીં એવું સત્ય,
કદી હવાશ ન થાય એવી આશા,
કદી ચળે નહીં એવી શ્રદ્ધા,
કદી ડબે નહીં એવી શાંતિ,
ઈશ્વરે જેનું વચન આપ્યું છે એ શક્તિ,
જેના પ્રેમે વાસ્તવિક બનાવેલું જીવન,
આ બધાની સિદ્ધિ
હું એ પરમને ચરણે મૂકે છું.
હવે મુખ આવો કે દુઃખ,
જોળાધરી ને બાહેધરી એ પરમની

આટલી ભાવનાઓ શબ્દોમા
કહારતાની સાથે જ મારો વિષાદ ઓગળી ગયો
ને અતરમા શાંતિ અને સવાદિતાના ગાન
શુભ્યા

નેન્સ ફેર

સાચી મહાનના

માનવી ખરેખર કેટલો મહાન હોય ?
જેટલા મહાન એના સપના,
એટલો એ વધારે મહાન
જેટલો વધારે પ્રેમ એ દર્શાવી શકે,
જેટલો એ વધારે પ્રેમ એ ઝીલી શકે,
એટલો એ વધારે મહાન
જેટલા ઉચ્ચ મૂલ્ય એ ભળવી શકે,
પોતાને મળેલા મુખ વહેચી શકે,
એટલા પ્રમાણમા એ મહાન
એના વિચાર જેટલા ઉંચા હોન,
જીવનનું જેટલું મૂલ્ય એણે રચ્યું હોય,
એટલા પ્રમાણમા એ મહાન
એનો આત્મા જ્યાંથી ખ્યાસ છિપાવે છે
એ કુવારા જેટલો જ એ મહાન
જેટલી અતરદષ્ટિ એણે કેળવી હોય,
જેટલા સત્યને એ વ્યક્ત કરતો હોય,
એટલી એની મહત્તા
અન્યને જેટલો વધારે સહાયક થાય
જેટલા ઉલ્લસણ ભાવિને એ શોધતો હોય,
જેટલું ઉન્નત જીવન એ જીવતો હોય-
એટલો જ એ મહાન !

—સી. ઈ. કૃષ્ણ

અથોડા જેવા ધનને ..

હથોડા વિરે

જે ઘડી વિચાર કરવા જેવું છે

હથોડા

કદી પોતાનું મસ્તક ગુમાવતો નથી

હથોડા છોડીને કયાય જતો નથી

એ કર્મના ધા માર્યા જ કરે છે

લોખંટની ણીજ બાજુને પણ

એ જુએ તપાસે છે, ટીપે છે

ને લોખંડને સમમેળ કરે છે

એ ભૂલ પણ કરે છે

પણ તરત જ ફરી ટીપવાનું શરૂ કરે છે

ધા મારીને કોઈ કાર્ક સિદ્ધ કરતું હોય,

તો એ હથોડા જ !

—દ્રોણ ચેત

આજનો દિવસ.

નીલભૂરા તેજે છવક્રતો

એક નવા દિવસ ભગી રહ્યો છે

એને શુ નિરર્થક વહી જવા દેવાનો ?

અનતતાના સમયસિધુમાથી

આ દિવસખિંદુ જન્મ્યું છે

ને રાતના આ જ દિવસખિંદુ

પાછું અનતતાના સમયસિધુમા ભળી જશે

આ અનન્ય દિવસને

આ પહેલા કોઈની આખે ભેરો નથી

ને એકવાર એ રાત્રિમા ઓગળી જાય,

પછી એને કોઈ આખ

ભેઈ પણ નહીં શકે

નીલભૂરા તેજે છવક્રતો

એક નવો દિવસ પ્રગટી રહ્યો છે

એને શુ નિરર્થક વહી જવા દઈશું ?

—કાલોપલ

“મહારાજ ! ભિખા વહોરતા જાઓ ?”

“તે” કોઈ પ્રત લીધું છે ?”

“ના, પ્રત એકેય નથી લીધું”

“જો પ્રત લે તો જરૂર વહોરવા આવું”

“ચાલો ને પ્રત આપો, પછી તો ભિખા વહોરશો ને ?”

“ચાલ ત્યારે દાડ ન પીવાનું પ્રત લે.”

“મહારાજ ! દાડ પીધા વગરતો ન ચાલે”

“એ તો પછી જુદાર ન ગમવાનું પ્રત લઈશ ?”

“જુદાર રમ્યા વગર તો મ.ા. દિ.ા. કેમ જાય ?”

“તો પછી ઘસી ન કરવાનું પ્રત લો”

“એ તો માત્ર વેચાણ છે મહારાજ ! એ રમ ઓગળાય ?”

“તો પછી ખોટું ન બોલવાનું પ્રત લે ?”

પેલો માલન વિચારમ પછી ગયો એકેય પ્રત ન લેવું ને મહારાજ મા વારવા કેન આવે ? ન આવે તો ય મઈ નહિ પાત્ર મે એક વનન પ્રત લેવાની હા પાડી દીધી એટલે કોઈક નત તા મારે લેવું જ શકું ને ! અન તાણું લેવરામા કથા મઈ ખોલું પડ છે ?

“ચાલો મહારાજ નાચું બોલવાનું નત લીધું, મ.ા. હવે ચાલો લોકો”

મહારાજે પ્રેમથી ભિખા વહોરીને એ તો પગિવાન, ચાલી નીચળા સવાર પડું ને રેવા રોડને સાચું બોલવાના નતમા શું જુદારનું પડ છે તેની તરત જ પ્રતિનિ થવા માડી.

સા.ા. તો ખોટું ન બોલવું એની તરે દાડે સખી માડ કંથી. સાજ પડીને દાડની આંતન

માંથી પીધા તરફ ખેનવા વિચાર થઈ પડ્યો કે દાડ પીવા પછી ભાન ન રહેને ખોટું બોલાઈ જાય તો ! નથી પીવા દાડ સાચું પાસે નકામે દુધાઈ પડ્યો આતો કેદખાનું ઊભું કર્યું

રાતના નવેક વાગ્યાનો સુમાર થયો ને જુદારી મિત્રોનું ખેચાણ અદરથી થવા લાગ્યું પણ એ રમત તો જુદું બોલાવે જ ચાલો ત્યારે ગુસ્સાને ઘેર પણ નથી જવું એ બધું એકનું એક ને !

પણ ચોરી કર્યા વગર મમ મમનું શું ? એ તો કરવી જ પડશે ને ચોર અરથી રાતે સજાના ઘરમા જ ખાતર પાડવા ચાલી નીકળ્યો જ્યો છાછીનું સાજું ને પછી બહાર આવી જઈએ તો જુદું બોલવું પડે ના ! અકલક દ્રવ્ય મેળવ્યા પછી ચોરી કરવા જવું છે જ કોને ?

એ તો ચાનો રસ્તે ચોકીદાર મળ્યા, “કોણ છા ?” તો કહે “હું ચોર છું.” ચોકીદાર હસી પડ્યા “માત્રો ગાડિયો લાગે છે” અને એવા જ ચાના ઉત્તરે આપતો રાજના મહેલ પાસે પહોંચ્યો બારી ખુલી ગઈ. ચડ્યો ઉપર.

સારી વસ્તુની રોષ્ટ્ર જતા એક સુંદર દાગરો જોયો એન ખોલતા અધારે અજવાળા પાથરતા સાન રસ્તો ગળદરી ડિ.ા. રોડને થયું કે વાર જ ઘણા છે આખો ભવ ખારે નાંડ ખૂટે એવે વાર રસ્તો મડે ખોની આવો હો એવો જ ઊતરી ને ચાવતો થયો.

અચાર પછે એ ખોલીને રાજ નવચર્યા જેવા નીકળેલો એણે પછે સકેલો ચોરને પકડારો :

“કાણ છે ?”

“ચોર છું”

“કથા ગરે તો ?”

“ચાના ને ચોરી નવા”

“યુ” ચોરી આવ્યો ?”

‘ચાર રત્નો’”

“ક્યાં છે ?”

‘જુઓ આ રથો !’ કહીને બનાવના રાજાના મમમ મેનવીને જવા દીધા તવારે રાજા ॥ મને ની બારી ખુલી જોઈને દેકારો મરજો ચોરી થઈ વાંત છે પ્રાનજી આવ્યા તપાસ કરી તો રાજા તો જુલખામાં ધસપસાવે ધોરે છે ચીજ વસ્તુ તપાસનાં દાખલે નજરે પડે એમાં તપ રત્નો જેમાં પ્રધાનજીનું મોઢું પામી મૂકી ગયું રત્નો રત્નાયી લીધાં

રાજાજીને જગલવામાં આવ્યા પ્રધાનજીએ જાહેર કર્યું કે સાત રત્નો ચોરાયાં છે ચોર ને જોડવા આમણતાના એક કર્યા ચોર મળતો નથી

પેલા ચોર એક રત્ન લઈને વેપારીને ત્યાં ગયો કહે કે આમણી નાખી શકાય ત્યાં સુધી માર ઘર સીંગું તમામન પહોંચાડના કરજો અને બહાર નીકળી જો ખોટું ન બોલ્યું પડે એ ખાતર ધર પડ્યા પાણી રહ પડું ખોટું ન બોલવાનો દડ આગળ બાંધવ ?

છેવટ ચોર ન જ પડવા ત્યાં ગયો દર બાર બરી પેલા નામમ સાથે ચીકી લખીને ચારન દરબારમાં બોલાવ્યો

ચારબારી કહે આખર પચ્છઈ તો ગયા જ હવે શું ?

ચોર દરબારમાં આવ્યો ત્યારે દરબાર સમસ્ત એને નીરખી રહ્યો રાજા કહે

શું તારું કામકાજ ચાલે છે ?”

“ચોરી કરવાનું”

“હમણાં છેલ્લી ચોરી ક્યાં કરી ?”

‘રાજાના મહેલમાં જ’

શું ચાપું ?”

“ચાર રત્નો.”

‘ક્યાં છે એ રત્નો ?’

‘તપ માધી પાસે આ રથો ને ચોપું પેલા થરાફ બેઠા ને ! તેમને આપ્યું છે”

થરાફને તો પરતેવા છૂટી ગયા કહે માધી પાસે મૂકી ગયાં છે તપ હું ક્યેના જ જુલખી રહેશે” ને જર થર થર માટી કપવા

‘અ સા દાનડામાં સાત રત્નો હતાં ને તે ચાર જ કેમ લીધાં ?”

‘મને થયું કે ચાર તો જીવળી આખી ખાઈ નહિ ખૂટે પછી વધારે લેવાં જ થા માટે ?”

‘તો પછી બાકીનાં તપ ક્યાં ગયાં ?”

‘મહારાજ ! ચોરીની પડો તપાસ કોણે કરી ? પ્રધાનજીએ”

જલ ને એમની પાસથી જ નીકળશે”

પ્રધાનના યોજ કાજ ઊડે ગયા તે દિવસે સુપ્રિમ કાઠ સુધી મળવાનું થરાફ ચોપવાની સગવડ નહિ એ તા પગમાં જ પડી ગયા રાજાજીની

તપ તુ વાર ચોપા છતાં બહુ સાચેમાયું કમ કરી દે છે ?”

પાયુ બાલવાની મ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે એટલે હવે તો આણત તપ જુલું કમ બોલાવ ? ખુશીથી માડશે મન કંઠ્યાને”

રાજા મહેલે હવે તને તલિ પડુ આ પ્રધાનજીને ને પેલા થરાફને જ ત્યાં માકલવા રહ્યા ને તેને પ્રાન જીની ખુશી ઉપર

‘મહારાજ પ્રધાનજીને આદત પડી ગઈ હશે ચોરીની તો એ કેદખાનાને પણ અમના વહિવટ લેવું કરી મેલશે માટે એને સખા આપે. એ જ સાચી એને સજા છે”

એક લોકકથા

પ્રાચીન કાળની આ વાત છે. એ કાળમાં લગ્ન ઓ ન થતી. સહુ લોકો સગીને રહેતાં. એ સુગમાં એક ગામમાં એક છોકરી રહેતી. એ છોકરી વપરપના અંબાર જેવી હતી.

ધણી યુવાનો આ રૂપરૂંદરી પાછળ ઘેલા ખેનેલા. પરંતુ કોઈ પણ યુવાન એની સમક્ષ પરણવાની વાત કરે કે તુરત એ છોકરી મૂકે હલાવીને ત્યાં ભણી દેતી; અને કહેતી કે, હું કોઈની સાથે પરણવાની જ નથી.

છોકરી ભલભલા યુવાનોને પણ આ રીતે નાના સભાગી દેતી, એ બેઈને એના ખાખને એક દિવસ બહુ ખોજ ચડી એણે પુત્રીને પૂછ્યું. 'આનું કારણ શું? કંતોયાકુવર જેવા યુવાનો તારા હાથની માગણી કરે છે, છતાં તું એમને ના જ પાડે છે? કહે છે, એનું કારણ શું છે? તે' કોઈ છૂપો ગ્રેમી ચોખી કાઢ્યો છે કે શું?'

'પિતાશ્રી!' છોકરીએ ઘીન વદને કહ્યું: 'મારા પર રાખ ન કર્યો, હું તમારી દયા માથું છું મારે કોઈ સાથે છૂપો ગ્રેમસખંધ નથી. પણ હવે તમને સાચી વાત કહી જ દઉં સૂરજદેવે મને કહ્યું છે કે, તું કોઈ સાથે પરણવાનો પિચાર જ કરતી નહિ તું મને વરી ચૂકો છો મને પરણીને જ તું સુખી થઈશ.'

પુત્રીની આ વાત પિતા તરતજ સમજી ગયા પછી એમણે ફરી વાર કહી આ વાત ઉભેની નહિ.

આ યુવની રોજ નહીં દિનારે પાણી ભરવા જતી ત્યાં એક દેખાવ? યુવાન હવે આ એની રાહ નોંધા કરતો, યુવાન ખરેખર રૂપાળો હતો, માત્ર એના ચાલ ઉપર એક ડાઘ હતો, એટલું જ.

એક દિવસ આ યુવતી પાણી ભરવા ગઈ ત્યારે તક ઝડપીને પેટા યુવાને એને

કહ્યું: 'સૂરજદેવની સાક્ષીએ, સહુ બેઈ શકે એ રીતે સુરજદેવના હું પારી સાથે વાત કરવા માગું છું.'

'બોલી નાખ ત્યારે' યુવતીએ જવાબ આપ્યો.

'તે' ભલભલા શ્રીમંત યુવાનોના હાથ પાછા ઠેલા છે. પણ હું તો ગરીબ છું.-બહુ જ ગરીબ છું મારે રહેવાને ઘરખાર નથી, ખાવાને રાટલો નથી; પહેરવાને કપડાં પણ નથી મારે કોઈ કુટુંબીઓ નથી. કેમકે સહુ સમાસાનવા મરી પરવાશ' છે. મારા ઉપર ઉપકાર કરીને તું માડું ઘર માડ.'

યુવાનની વિનમ્રતા બેઈને યુવતીને ખરેખર દયા આવી ગઈ. એણે કહ્યું.

'તારી વાત તો સાચી છે. ભલભલા તવ નર જુવાનોને મેં નિરાશ કર્યા છે. પણ હવે તારા જેવો એક નરીબ જુવાન મારા હાથની માગણી કરે છે તેથી મને બહુ આનંદ થાય છે. હું તને પરનુંથ મારા મા-બાપ તને કપડા કસચી આપશે. પછી તું' ગરીબ નહિ ગણાય.'

આ સાંભળીને યુવાન રાજરાજ થઈ ગયો.

પછી યુવતીએ કહ્યું 'પણ સાભળ જરા મને સૂરજદેવે આજ્ઞા કરી છે કે, મારે પરપુત્ર જ નહિ હું સૂરજદેવની વધ ચૂકી છું'. તો હવે તું સૂરજદેવ પાને તા અને એમને તમજાવ કે, તમે જેને આજ્ઞા કરી છે એ છોકરી આજ્ઞાનુ જરાખર પાલન કરે છે, એમા એ જસય ચલિત થઈ નથી, પણ હવે એ મને પરણવા માગે છે...એ' એના હાથની માગણી કરી છે...'

અને પછી એ યુવતીએ વધુ સૂચના આપી. 'સૂરજદેવને એમ પણ કહેજે, કે મારા મોઢા ઉપરથી આ ડાંધો દૂર કરી આપો તો આ લગ્નમાં આપે સંમતિ આપી છે એમ

મારી પ્રેયસ્ત્રી સમજ્યો સમજ્યોને? સૂરજદેવ આ ડાઘ ભૂસી નાખવાની ના પાડ્યો, અથવા તુ સૂરજદેવનું ધ્યાનક શોધી નહિ શકે, તો એ અપશુકન ગણાશે અને પછી હું ફરી વાર તારુ મોઢું પણ નહિ જોઉં’

યુવાન તો આ સાલળીને ડવાઈ જ ગયો એ જોત્યો ‘તારી પહેની વાત સાલળીને તો મારુ હૃદય થનગની ઊઠ્યું હતું, પણ આ ખીલુ શરત સાલળીને મારુ હૃદય બેસી જાય છે સૂરજદેવનું ધ્યાનક હું શી રીતે શોધી શકીશ? એ સ્થાનક પર પહોંચવાની ટેકીની કેને ખજર હશે?’

‘હિંમત રાખ, યુવાન હિંમત રાખ!’ આટલું કહીને છાકરી તો પોતાને રસ્તે આની ગઈ

યુવાને સૂરજદેવને ઢૂંઢવાની એકલે હાથે તૈયારી કરવા માટી હું ગરા ઉપર ચડીને એણે છે લી વાર પોતાની વસાહતના દીખા લણી નજર કરી લીધી, મારી પ્રેયસ્ત્રીને ફરી વાર જોવા પામીશ કે નહિ એવી શકા પણ એના હૃદયમા ઉપલુ

‘સૂરજદેવ, મારા ઉપર કયા કરજો! એવી પ્રાર્થના કરીને યુવાન તો દેવધામનો માર્ગ શોધવા આત્યો

દિવસોના દિવસો સુધી એણે પથ કાપ્યા કયોં ઘાસના અક્ષાટ મેદાનો જોળગી ગયો, માટી માટી નદીઓ પાર મરી ગયો જી ચી જી ચી ગિરિમાળાઓ ઉ લઈ ગયો અને પથ લખાતો ગયો તેમ તેમ દિવસે દિવસે એની પાસેથી ઓરાકનો જરથો ખૂંટતો ગયો

રસ્તામા હરણુ સાચુ મળે એને આ યુવાન પૂછતો સૂરજદેવ કયા રહે છે?’ ચાલતા આટું રીંછ જિતરે તો એને પૂછતો

ભાઈ, સૂરજદેવનું ધ્યાનક ખતાવીશ? પણ જગલમા કોઈ કરતા કોઈને એ ધ્યાનકની શાળ નહોતી

આખરે એક વાઘણ સામી મળી એણે એક મોટા સરોવર તરફ આગળી ચીંધીને

માર્ગ ખતાવ્યો ‘એ સરોવરની પેની પાર સૂરજદેવ રહે છે’

પથ કાપીને મોટે મોટે આ યુવાન સરોવરના કાંઠે જઈ પહોંચ્યો એ જળરાશિ જોઈને જ એની છાતી મળે કે બેસી ગઈ સરોવરનો સામો કાઠો તો કયાય દેખાતો જ નહોતો

આ એકાગ્રી યુવાન આ અનત જળ ગણિ લી નિઝૂદ નજરે તારી રહ્યો હતો ત્યાં હસતુ એક બેડું તરતુ તરતુ કાંઠે આવી પહોંચ્યું

હસોએ યુવાનને પૂછ્યું ભાઈ તું અહીં શા માટે આવ્યો છે?

યુવાને જવાબ આપ્યો ‘હું અહીં મૃત્યુ પામવા આવ્યો છું ફર ફર મારા દેશમા એક સ્વરૂપવાન કન્યા રહે છે હું એને પરણવા માગુ છું, પણ એ સુદરી તો સૂરજદેવની ધર્મ સૂત્રી છે એને પરણવા માટે સૂરજદેવની રજા લેવા હું નીકળ્યો છું સૂરજદેવનું ધ્યાનક હું શોધી શકતો નથી કટલાય મહિના થયા સૂરજદેવને શોધતો ફરુ છું, પણ કયાય એને ભોગે થતો નથી હવે તો હું અહીંથી પાછો પણ જઈ શકુ એમ નથી ને આ વિશાળ સરોવર જોગળી પણ શકુ એમ નથી એમને, મારા તો હવે પ્રાણુત્યાગ કરીને મરી છૂટવા સિવાય બીજો માર્ગ રહ્યો નથી

નહિ નહિ તારે જીવ કાઢી નાખવાની જરૂર નથી હસોએ યુવાનને હિંમત આપી ‘આ સરોવરને સામે જોવારે સૂરજદેવ રહે છે અમારી પીઠ પર બેસાડીને અમે તને ત્યાં પહોંચાડી દઈશું

આમ કહીને હસોએ તો આ પ્રેમી યુવાનને પાતાની પીઠ પર બેસાડી દીધો ને સરોવરને સામે જોવારે જિતારી પણ દીધો પછી હસોએ કહ્યું ‘તું સૂરજદેવના ધ્યાનકની લગોલગ આવી પહોંચ્યો છે આ રસ્તે થોડું

આનીશ એટલે સામે જ દેવનુ ધાનક આવશે' યુવાને તો હસોની આ સૂચના મુજબ પથ કાપવા માલ્યો અને તુરત સામેથી એક તેજસ્વી માણસ સામે આવ્યો એણે સામા મળતા જ યુવાનને પૂછ્યું

‘સ્તામા તે હથિયારો પહેલા છે એ જોયા કે ?’

‘હા’ યુવાને જવાબ આપ્યો ‘મેં જોયેલા ખરા’

‘પણ તું એને અડધો નહિ ?’

‘ના, એ હથિયાર મારા નહોતા, એટલે હું કેમ કરીને હાથ અડાડી શકું ?’

‘તું પ્રમાણિક માણસ લાગે છે’ પેલા આગતુકે કહ્યું અને પછી પૂછ્યું ‘તું કઈ તરફ જાય છે ?’

‘સૂરજદેવને મળવા’

પેલા અજણા માણસે કહ્યું ‘માડુ નામ શનિશ્વર છે હું સૂરજદેવનો દીકરો છું અસ્તાચળને સમયે સૂરજદેવની દિનચર્યા પૂરી થશે, પછી એ તને દર્શન દેશે’ આમ કહીને શનિશ્વર આ યુવાનને ધાનકમા લઈ ગયો

ધાનકમા સૂરજદેવના પત્ની રત્નાદેવે ઠાકા હતા રત્નાદેવે યુવાનનો આદરસત્કાર કર્યો અને એ ભૂખ્યા બટેમાર્જુને ખાવાનું પણ આપ્યું

અસ્તાચળ પછી સૂરજદેવ પધાર્યો એમને શનિશ્વરે ખબર આપ્યા કે, આ યુવાન તો પ્રમાણિક માણસ છે અને બહુ મહત્વના કામે આવ્યો છે ત્યારે સૂરજદેવ બહુ પ્રગત થયા એમણે કહ્યું કે આ ધાનકને તારું પોતાનું જ ઘર ગણુને ને મનકાવે એવા દિવસ અહીં મોજથી રહેશે મારા પુત્ર શનિશ્વર સાથે લાઈબ ધી કરશે’

બીજે દિવસે રત્નાદેવે પણ યુવાનને કહ્યું ‘મારા શનિશ્વર સાથે તું મનકાવે ત્યા ફરવા જા, પણ મારા દીકરાને મરેાવર નજીક દૂકવા દેતો નહિ તને ખબર છે, સરેાવરમા

એવા પક્ષીઓ થાય છે કે એ માણસને મારી નાખે છે ?’

યુવાન તો ઘણા દિવસ અહીં સુખએ નથી રહ્યો શનિશ્વર સાથે એ ફરવા પણ જતો

એક દિવસ આ બંને લાઈબ ધો સરેા વર નજીક જઈ પહોંચ્યા, અને ત્યાં મોટા મોટા પક્ષીઓ ઊડતા જોયા

‘ચાલો, આપણે પક્ષીઓ પાસે પહોંચી જઈએ અને એમને ઉડાડી મૂકીએ’ શનિશ્વરે કહ્યું

‘નહિ, નહિ,’ યુવાને પોતાના મિત્રને વાર્યો, ‘ત્યા જવામા જોખમ છે’

પણ સૂરજદેવનો પુત્ર એમ વાર્યો વળે એમ નહોતો એ તો દોટ મૂંડીને સરેાવર ભણી દોડી ગયો

યુવાન પણ એની પાછળ દોડ્યો યુવાન જાણતો હતો કે શનિશ્વરનું રક્ષણ કરવું એ મારી ફરજ છે, તેથી એ ઝડપભેર પોતાના મિત્રથી આગળ નીકળી ગયો પક્ષીઓ શનિશ્વરને ચાલે મારી રહ્યા હતા એ બધા જ પક્ષીને આ યુવાને એકએક કરીને ઉડાડી મૂક્યા

આ સમાચાર સાંભળીને શનિશ્વરના માતા રત્નાદેવી તો રાજ રાજ થઈ ગયા શતે સૂરજદેવને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેઓ પણ અત્યંત ખુશ થયા એમણે કહ્યું, ‘વત્સ, તે મારા દીકરાને જીવનદાન દીધું છે એ ઉપકાર હું કહી નહિ જાઉં હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો’

માગ માગ, વર માગ’

‘દેવ’ યુવાને નમ્ર અવાજે કહ્યું ‘દેવ હું આપની પાસે વરદાન માગવા જ આવ્યો છું મારે એક છોકરી સાથે પરણવું છે, પણ એ છોકરી કહે છે કે, હું તો સૂરજદેવને વરી ચૂકી છું એ કહે કે, સૂરજદેવે હવે મને કોઈ પણ યુવાન સાથે પરણવાની ના પાડી છે’

‘તારી વાત સાચી છે’ સૂરજદેવ, જોડ્યા, ‘એ બધી બાઈ લાખુ આયુષ્ય લોગવશે

એનો ધણી અને એનાં બાળકો પણ દીર્ઘાયુ થશે. હવે તું વહેલો વહેલો તારે વતન પહોંચી જ, પણ એ પહેલાં મારી સાથે ચાલ, હું તને દુનિયા દેખાડું.’

આમ કહીને સૂરજદેવ આ યુવાનને આકાશને છેડે લઈ ગયા. ક્ષિતિજ પરથી એમણે ગોળાકાર અને ચપટી દુનિયાનું દર્શન કરાવ્યું.

પછી સૂરજદેવે કહ્યું : ‘તારા લોકો માટે એક સદેશો લેતો જાજે કેઈ માણસ માટે પહે, કેઈ આપત્તિમા આવી પડે ત્યારે એની ધર્મપત્નીએ એવી માનતા માનવી કે મારો ધણી સાનેસારો થઈ જાશે તો સૂરજદેવ માટે ધાનક બધાવીશ. એ માનતા માનનારી સ્ત્રીને પવિત્ર સતિ અને માયા બોલી હશે તો હું એના પર પ્રસન્ન થઈશ ને એણે માનેલી માનતા ફળશે પણ એ સ્ત્રીને અપવિત્ર હશે. અને ખોટાબોલી હશે તો હું કોપાયમાન થઈશ .. તું’ આ દુનિયા જેણે ગોળાકાર રહે ઠાણે બનાવજે, પણ એ પહેલા તો ગારે સો વાંસનું હૂંફાળું ઘર જ બાંધવું પડશે એ ઘર આકાશ જેવું કરજે. એમાના અન્ધા ભાગ પર લાલ રંગ લગાડજે, એટલે એ મારી મૂર્તિ બની રહેશે. બાકીનો અરધો ભાગ કાળા રંગે રંગજે, એટલે એ કાળું ઘર રાતનું પ્રતીક બની રહેશે.’

આટલું કહીને સૂરજદેવે આ યુવાનના ચહેરા પર એક અકસીર ઔષધ ઘસ્યું અને તુરત પેલો ડાઘ દૂર થઈ ગયો પછી સૂરજદેવે એને બાજુ પક્ષીના બે પીછા આપ્યા અને આદેશ આપ્યો ‘જે સ્ત્રી મારે માટે ધાનક બાંધે એના ધણીએ પોતાના માથામા આ બે પીછા ખોસવાના રહેશે.’

પછી સૂરજદેવે આ યુવાનને ધરતીનો સાવ દૂર કો માર્ગ ચીંધ્યો એ માર્ગે યુવાન

ઝડપેર પોતાને ગામ આવી પહોંચ્યો.

યુવાને પોતાનો ડગલો જિતાર્યો ત્યારે ગામ આખાનાં લોકો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. એણે મહામૂલાં સુંદર વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. એનું તીરકામઠું, એની ઢાલ અને બીજા હથિયારો સાવ બુદી જ જાતના જણાયાં. પણ લોકોને આ યુવાનનો ચહેરામહેરો તો પરિચિત હતો, એટલે એમણે તુરત એને ઓળખી કાઢ્યો અને બૂમો પાડવા લાગ્યાં :

‘મોઢા પરના ડાઘવાળો દેકારો પાછો આવ્યો છે. હવે એ ગરીબ નથી રહ્યો. એના મોઢા પરથી પેલો ડાઘ ભુંસાઈ ગયો છે !’

એના પ્રેમથી પરવશ બનીને પોતે આવડી લાળી મજલ ખેડેલી એ યુવતી આ યુવાનની આતુર નયને પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી. યુવાને પોતાના માથામાથી બાજુ પક્ષીનાં પીછા ખેંચીને યુવતીને ચરણે ધર્યાં અને કહ્યું કે સૂરજદેવ આ સોનાદ મોકલી છે.

યુવતી તો રાજરાજ થઈ ગઈ. બ્રેજ જણાં ધામધૂમથી પરવયા પછી એમણે સૂરજદેવનું સ્વપ્ના અઢા કરવા માટે એક થાનક બાંધ્યું

સૂરજદેવે એમને લાળી આવરદા બક્ષી, આદેશ્ય પણ બહુ તેઓ કેઈ દિવસ માંઢા-સાળાં થયા નહિ

બન્ને જણા વૃદ્ધાવસ્થાને આરે પહોંચ્યાં પછી એક વહેલી પરોઢે એમના બાળકો મા-બાપને જિંઘમાથી ઉઠાડવા ગયાં : ‘જોઠો જોઠો સવાર પડ્યું !’

પણ માબાપે હોકારો ન આપ્યો રાત દરમિયાન ગાઢ જિઘમા જ, જરા પણ કપ કે પીડા અનુભવ્યા વિના એમના પડછાયા અનંતમાં ભળી ગયા હતા.

મને ક્ષમા કરો !

ત્રેમસ્વરૂપ શ્રીવાત્સવ

એક દિવસ દેવલોકમાં સૃષ્ટિના અનેક આત્મા એકત્રિત થયા. સૌએ પોતાપોતાની મુરકેલીઓનું વર્ણન કર્યું. ત્રિલોકપતિએ શક્ય હતું તેટલા પ્રમાણમાં એ બધાને સંતોષવાનો પ્રયાસ કર્યો. સૌ પછી ચાર રસ્તાનો આત્મા બોલ્યો : ‘ભગવાન, મને ઘોર અન્યાય થયો છે.’

‘કઈ રીતે ?’-ત્રિલોકપતિએ જરા આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

ચાર રસ્તાના આત્માના ચહેરા પર શેષ છવાઈ ગયો. એણે થોડી કડવાશથી કહ્યું : ‘દેવ, હું યુગો થયાં પહોંચીત રહ્યો છું. જરૂરિયાતની દૃષ્ટિએ માનું ધણું મહત્ત્વ છે, પણ ન્યારે માનવ-સમૂહ મારી છાતીને ખૂંદીને પસાર થાય છે ત્યારે એને મારો આદર કરવાનો જરા પણ વિચાર નથી આવતો. રાત્રિવસ લોકોનો કોલાહલ સાંભળીને મારા કાન પાકી ગયા છે. એક ક્ષણનો વિશ્રામ પણ મારે માટે ફલેલ છે. ક્યારેક એક બાજુથી લોકોનો આતંનાદ સંભળાય છે તો બીજી બાજુથી શહનાઈનો અવાજ આવે છે. જીવનની અનેક વિવિધતા માટે મને હવે રસ નથી રહ્યો. આમ છતાં યે મારી બે અવહેલના ન થતી હોત તો હું આ બધું સહન કરી શકત. મારા મહત્ત્વ પ્રત્યેની ઉપેક્ષા ઊલટાની વધતી જાય છે. મેં જીવનનાં કોણ મણે કેટલાંયે ચકાણુ અને ઊતારાણુ ભેગાં. હવે આ સ્થિતિમાં વધુ સમય રહેવાનું મારે માટે સંભવિત નથી.’

ત્રિલોકપતિ આછા હાસ્ય સાથે બોલ્યા : ‘ખરેખર, તમને ઘણી મોટી મુરકેલી છે. બોલો, હું તમને શું મદદ કરી શકું ?’

‘હું જરા પણ વિલંબ વિના આ મુરકેલીમાંથી મુક્ત થવા આહું છું.’

‘તો પછી મારે ત્યાં જ તમે નિવાસ કરો. અહીં હંમેશાં સુખ જ મળશે’-ત્રિલોકપતિએ પોતાના મનની વાત કરી

ચાર રસ્તાના આત્માએ ત્યારથી ત્યાં જ રહેવા માંડ્યું.

દેવલોકમાં અતિ સુંદર ઉદ્યાન હતો. ત્યાંનાં વૃક્ષ ક્યારેય ફળફૂલ રહિત નહોતા રહેતાં. પાનખરને માટે ત્યાં અવકાશ જ નહોતો. બારે માસ ત્યાં વસન્તઋતુની માદકતાનો વિલાસ પ્રવર્તતો હતો. સરોવરોના પુષ્પગંધથી સુવાસિત બળ સદૈવ રક્ષકિક જેવાં સ્વચ્છ રહેતાં અને એના કિનારા પર અપરૂપ પક્ષીઓનાં યુગ્મ કલ્લોલ કરતાં રહેતાં.

નગર-પથ સુવર્ણ નિર્મિત હતા. એના પર કેસરનો છંટકાવ થતો. ચિર-યૌવનથી પરિપૂર્ણ યુવક અને યુવતીઓનો સમૂહ એના પર ફરતા હતા ત્યાંનાં ખૂણે ખૂણે અન્નત ચૌદ્યનો ભણે મેળો બગ્ગે હતા. ગગનચુમ્બી હેમ-પ્રાસાદોમાં અતુલ અશ્વિની ઝાંખી થતી. ત્યાં ચાર રસ્તાના આત્માને રાત્રિનિ માનવલોકમાં બે કટુણુ હાહાકાર સંભળાતો એ અહીં સંભળવા નહોતો મળતો. સર્વત્ર જીવન જ હતું. નામ માત્ર માટે પણ મૃત્યુ કયાંય દૃષ્ટિગોચર નહોતું થતું. બધા સુખી હતા, સંતુષ્ટ હતા.

ચાર રસ્તાના આત્માએ ત્યાંની ખૂણે ખૂણાની ઝાંખી કરી. રસના અમાપ સાગરમાં મનભરીને ટૂંબડીઓ મારી. એણે અતુલવ કર્યો-જન્મ ધારણ કરવાનું પુરપૂરું તો હવે જ મળી રહ્યું છે.

આ રીતે કેટલાક દિવસ પસાર થયા પછી એક દિવસ ચાર રસ્તાનો આત્મા પુનઃ ત્રિલોકપતિની પાસે ગયો. આ વખતે

એના ચહેરા પર ખિન્નતા અને દીનતાના ભાવ અકિત થયેલા હતા

ત્રિલોકપતિને આશ્ચર્ય થયું કેમ કે એવું આ રૂપ એમને ખિન્નકુલ અસ્વાભાવિક લાગતું હતું એમણે આતુરતાથી પૂછ્યું 'અપાર સુખ-રાશિની વચ્ચે પણ તમારા મુખ પર સતોષ નથી દેખાતો એ આશ્ચર્યની વાત છે !'

'આ અપાર સુખ-રાશિ જ મારી ખિન્નતાનું કારણ છે ભગવાન મને ક્ષમા કરો '-ચાર રસ્તાના આત્માએ ધ્રુજતા અવાજે કહ્યું

'કેમ? એમણે હમીને પૂછ્યું

'મને જડ બનાવી દે એવું આ સુખ નહિ ભોઈએ હું પહેલાં જ્યાં હતો ત્યાં જ છવન છે જ્યારે મુવણું ચુકેટ ધારણ કરેલા ચક્રવર્તી સમ્રાટોની રાજધાની નીકળતી હતી ત્યારે મારા કાન જ્યનાદ સાભળતા હતા જ્યારે કોઈ હતભાગિની માતાની ગોદ સૂની બનાવનાર બાળકનું શબ રમવાન તરફ લઈ જવાતું હતું ત્યારે મારા શ્રવણપત્ર પર કડુણ વિનાય અથડાતા હતા મારી આખો સવારે

રાબ્યાભિષેક થતો નેતી હતી અને સાજે લાકડાની ચિતા સમગતી નેતી હતી ઉદ્યાન અને પતન, પ્રકાશ અને છાયા, છવન અને મૃત્યુ ભગવાન મારી આખો આ બધું જોવા અભ્યસ્ત છે એ પરિવર્તનમા જ છવન છે અહીં ચિર ચૌવન છે, સદા વસન્ત છે, અમર સૌન્દર્ય છે એટલે જ અહીં છવન નથી અહીં મારો ત્યાસ રૂધાય છે કડુણમય મારા ભ્રમ માટે મને ક્ષમા કરો મને ત્યાં જ પહોંચાડી દો '-આટલું કહેતા તે ચાર રસ્તાનો આત્મા રડી પડ્યો

પણ ત્રિલોકપતિ ગભીર સ્વરે બોલ્યા તમે ફરીવાર બરાબર વિચાર કરી લો ત્યાં પૂજા અને માટી છે, અસહ્ય તાપ છે હાહાકાર ?

ચાર રસ્તાનો તડપતો આત્મા વચ્ચે જ બોલી ઠાક્યો ભગવાન એ માટીનું જ મારું શરીર બન્યું છે અસહ્ય તાપ અને હાહાકાર તો મારા હૃદયના ધળકાર છે હું એના વિના એક પણ પલ્લુ છવતો રહી શકું તેમ નથી

અને ચાર રસ્તાનો આત્મા પુનઃ પોતાના પૂર્વ શરીરમા પ્રવેશી ગયો

સાબાર રનીકાર

ગૂર્જર મથરત્ન કાર્યાલય,
કુવારા, ગાંધી રસ્તો અમદાવાદ ૧

- (૧) કૃષ્ણાવતાર ખંડ ત્રીજો (૫-૫ લે) (૧૩ કૅદલાલ મ શ ૬૨૪ પાના કિંમત રૂ ૧૨) (૨) અનુભવ (૬-૫૩ પિનિન ફલે પાન ૩૬૦ મલ્ય રૂ ૬) (૩) શિવદેવ પન્થા (લેખક જયભાઈ શુક્લ પાન ૧૨૬ મલ્ય રૂ ૨/૫૫) (૪) એ ધર (લેખિકા જ્યા દાંડાર પાન ૨૦૩ મલ્ય રૂ ૪) (૫) અતે ધર ભળી (લેખક ફરુચ શુક્લ પાન ૨૭૩ મલ્ય રૂ ૫/૫૦) (૬) સૂરી મોપારી (લેખક ડો મધુચંદ્ર પારેખ પાન ૨૬૧ મલ્ય રૂ ૫/૦૦) (૭) શાગાની રજમૂગિ (લેખક દોવનભાઈ દેસાઈ પાન ૨૨૪, મલ્ય રૂ ૪/૫૦) (૮) રગીનું રાજસ્થાન (લેખક જયભાઈ પન્થા પાન ૧૬૬ કિંમત રૂ ૩/૦૦) (૯) વાચન પાપગી (લેખક સોમાગાંધી કોથાનાઈ ખેલ રૂ ૩ (પુસ્તક ૧ થી ૫) (૧૦) આપણો રાષ્ટ્રધ્વજ (કવિલા દાંડાર પાના ૨૬ કિંમત રૂ ૦/૬૦)

૫૪૯ ૭૨થી થાણુ]

અંકુશ હઠાવ્યો !

ઝાનખંધીની વાત નથી, ખાંડની પણ વાત નથી, ચોખ્ખા અને તેલનુ પણ કાંઈ નથી. કાગળ ઉપરથી સરકારે અંકુશ ઊઘાવી લીધો છે. આપણે ત્યાં સાચી લોકશાહી છે તેની આ સાબિતી. લોકશાહીમાં કાગળનો જ ઉપયોગ સૌથી વિશેષ હોય છે. પોતાપોતાની વિચારસરણીના કેસાવા માટે વિવિધ પક્ષોને પ્રચાર માટે પુસ્તિકાઓ, પત્રિકાઓ, દૈનિકાની જરૂર પડે છે. આપણે ત્યાં રાજવ્યવસ્થા મતપત્રકથી થાય છે એટલે મતદારોની યાદી તેમજ મતદાન માટેના પત્રિકામાં પણ કાગળ ખૂબ જોઈએ. સત્તા ઉપર હોય તેવા પ્રધાનોને એટલા માટે કાગળ જોઈએ કે તેમને કાગળ લખનારા અસંખ્ય લોક છે અને છેવટે કોઈની ભલામણ તો લાચારીપૂર્વક કરવી પડે છે. નિશાળોમાં, કોલેજોમાં અને પરીક્ષાઓમાં બધી જ રમત કાગળ ઉપર છે. પરણેલોને કાગળ ફરનિયાત લખવા પડે છે પરંતુ અપરિણીતોને તો તેથી વિશેષ લખવા પડે છે કેમ કે તેમની સંસારનીકાના વળાંકનો આધાર કાગળોમાં ટપકાવેલા વેદવાક્યો ઉપર નિર્ભય લેય છે. સરકારી કચેરીઓ કાગળ ઉપર નભે છે અને સરકારી નોકરોનું ભાવિ તુમારશ હીના દીર્ઘજીવીપણા ઉપર આધારિત છે. કાગળની અકુશમુક્તિના એધાપુ જોઈને જ ટપાલખાતાએ કાગળની લેવડદેવડ કરવા ભાવ વધારી મૂક્યા. ફેટલાક લોગેન માનવું છે કે અકુશમુક્તિથી દાગળના ભાવમાં સહેજ વધારો થશે નોટમુકા મોઢી થશે; પાઠ્યપુસ્તકો મોઢા થશે. પરંતુ સરકારે કાગળની ધેરી ચેતવણી ડાહ્યારી છે કે કાગળના ભાવ જો બેઠું વધે તો ફરીથી સરકારને વચ્ચે પડવું પડશે ચાલી 'બેઠું'ની કાઈ વ્યાખ્યા આપી નથી. બેઠું કોને કહેવાય? તેલનો ભાવ કિલોના પાંચથી છ રૂપિયા હોતો, આજનો ભાવ કાગળગળદના છથી આઠ રૂપિયા હોતો ત્યારે ૫૫ 'બેઠું'ની વ્યાખ્યા અપાટ હતી. કાગળ કાઢ ખાતાની વસ્તુ નથી, દેર કમ ૨૬ જુલો ખાલ છે તે તો રહી અથવા મોઢા નોટી ગયા હોય તેવા

કાગળ ! નોટમુકા પાંચ-દસ ચૈસા વધે અથવા અખનારો અને સામયિકોને બે-ત્રણ ટકા વધુ બેસે તે આખ તો કાઈ જ વિસાતમાં ન ગણાય. ભારતની જનતા એક વિશાળકાય હાથો નેવી છે-તેને ટાકણી ઘેસો તો કઠાય પણ નહિ; બાણ હોય તો જુદી વાત છે. કાગળની અકુશમુક્તિ માટે સૌ કોઈને ધન્યવાદ !

છખી

મે માસના આખરી દિવસોમાં નહેરુજીની છખી યાદ આવી જાય છે અને તેની સાથેસાથ ખીજી ફેટણું ! તેમના પુરી આજે ભારતની છખી પરદેશોમાં રજૂ કરવા ફેટલો અથાગ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે ! દક્ષિણપૂર્વના દેશોની તેમની તાબેતરની યાતા એકદરે દીકરીક સફળ રહી. વિદેશપ્રધાન તરીકે ઈંદરાજી પિતાની શિખ્યા છે ઓસ્ટ્રેલિયામાં જાહેર પ્રવચનમાં ફેટલાક Feeler રજૂ કરીને મૌલિકતા પણ જતાવી ! અરસપરસ સહાય અને વેપાર વિનિમય માટે ને રાષ્ટ્ર પોતે મજબૂત નથી, અને પારસ્પરિક આર્થિક સહાય ઉપર નભે છે તેની છખી રજૂ કરી કરીને-કેવી કરી શકાય ? છેવટે તો યાવડાના બળ સિવાય અન્ય કોઈરીને દેશની પ્રતિભા ઊભી થઈ શકે નહિ. ખીજા વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆતમાં હિટલરે જર્મનીની તાકાત ઉપર નાઝી પ્રચારની માડણી કરી હતી; જાપાને પર્વતોર્વર ઉપર ત્રાટકીને, પૂર્વમાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રગટ કર્યું હતું. આપણને તો ગણિત અને અમેરિકા એમ બે રાષ્ટ્રની મદદ મળે છે પણ પાકિસ્તાનને ત્રીજા રાષ્ટ્ર ચીનની પણ મદદ મળે છે અને તે પોતાની તાકાત રાજ બરોજ વધારી રહ્યું છે. સરકારી તાકાત વિનાની ભારતની કાઈ પણ છખી અર્થ વગરના છે.

AIR-ગુજરાતી પુલેટીન

ઝાન ઇન્ડિયા રેડિયો દિલ્હીથી ગુજરાતીમાં સમાચારોનું પ્રસારણ એટલી કાગળ મીતે થાય છે કે ગુજરાતી ભાષા ન ગણી રીતે જનનાર, અને ભાષામુદ્ધિ અને ઉચ્ચારનો આગ્રહ મખનારને

ખપોરે એક વાગે અને રાત્રે આઠ વાગે રેડિયો સ્વીચ બંધ કરી દેવી જ પડે ગુજરાતી એના ઉન્નતરોમા જે મે ગયું લાઇઓ અને મે-ગયું બહેનો છે તેઓ દિન્દી, અગ્રેજીમા સમાચાર પ્રસારણ નહિ સાનવતા-નેતા હોય? બહેનો નિશાગમા વિદ્યાર્થીનીઓ પાઠ વાચતી હોય તેથી સારો દેખાવ કરી શક્તી નથી તકબોના લાગ કરી નાખતા, ખોટા શબ્દો ઉપર ખાર મૂકવો, ખોટી લઠચુથી મોલવડુ, નેડાક્ષરોના કૃત્રિમ ભાગ કરવા, સગત વાકયો નહિ, પણ અમુક શબ્દજૂઓ પ્રમાણે બોલવડુ આ છે નિહીના ધુડુ વડતાઓની નિર્જળતા પરિણામે દિલ્હી ૩-૬ ઉપર ગુજરાતી માટે તો 'શુ સા પેસે ચાર' જેવો તાલ જેવા મગ છે મધુર અને ઊટાહાર મોની ભણનારા સે કડો નહિ, બલકે ઉત્તરો ગુજરાતીઓ ઉડતી ધરાવે છે ત્યારે AIRને આગળે આવો મારમેા દુષ્કાળ કા?

સળગતી સરહદ

ભારતની પૂર્વ સરહદ આસામ તરફની રહી છે ટેકરી વિસ્તારના બગવાખોરો બધી જ

રીતે સ્વનંત્ર થવા છત્તે છે ખામી, ખાસ અને નેતિયા વિસ્તાર ખાસ વિચારખા માગી લે છે અહીં ચીન અને પાકિસ્તાનના હાથ ખૂબ લાખા થઇ શકે છે અને પર્વતીય વિસ્તાર હોવાથી તેમજ જગતનો પ્રદેશ હોવાથી, જેરીલાયુદ્ધ સિવાય બીજી પદ્ધતિ ટકી શકે તેમ નથી લશ્કરી દષ્ટિએ આસામનો વિસ્તાર જળરી અગત્ય ધરાવે છે અને ભારતના દુસ્મનો આ વાત સારી રીતે જાણે છે એટલા માટે તો પશ્ચિમી સત્તાઓએ, આ માથાપા કાયમ રાખવા રેવરન્ડ પાઠરી સાદેબની સેવાઓ ધણા વર્ષો સુધી લીધી હતી બારન સરકારે પણ ક્રેઇ બીને નીએ માર્મ મોધવો પડશે ખૂરખાઓની સામે સીધા ઉપાય નકામા છે જગતીઓ સામે સંજ્ઞનતા ખપમા આવતી નથી અહીં ચીન અને પાકિસ્તાન જે કરી રહ્યા છે તેનો અભવાસ કર્યા પછી જ બીજા પગલાઓ લઇ શકાય આ પ્રદેશને સ્વાયતતા આપવામા બેખમ મોડુ છે તેના કરતા શરૂ બેચાની નીતિ ખોટી નથી, કેમકે તેમા શ્રમા વવાનુ કાઇ નથી હમકલા માટે તો આપણે બધી જ સરહદ પર મગે ત્યારે આમેય તોયાર રહેવાનું છે

સાચી સંસ્કૃતિ

મને તો ક્યારેક એમ લાગે છે કે આપણે 'સંસ્કૃતિ' શબ્દનો અર્થ જ ભૂલી ગયા છીએ આજે તો સાંસ્કૃતિક ઉત્સવના કાયકમો જ સંસ્કૃતિના મૂળ અગરૂપ બની ગયા છે ગીતાગાન, સંગીતવાદન, અભિનય અને નૃત્ય, જલપાન અને અટપાહાર એ જ શું સંસ્કૃતિ છે? સંસ્કૃતિ મનુષ્યના સામાજિક જીવનવ્યવહારમા બહી વ્યક્ત થતી હોય પણ સંસ્કૃતિનુ નિવાસસ્થાન તો મનુષ્યનુ અત કરણ છે સંસ્કૃતિને જેમ નિકાલ થાય તેમ આપણા મન અને આપણી વાસનાઓમાથી હિંસા અને આશ કાના તત્ત્વનો ઘટાડો થાય છે એનું સ્થાન સ્નેહ અને સાહસની ભાવના લે છે સંસ્કૃતિ આપણી ચેતનાને પરિખૂત કરે છે અને એટલે આપણા વિચાર, આચાર, વ્યવહાર પણ પરિખૂત થાય છે, સુદર બને છે

આપણુ સામાજિક જીવન, પાઠોશીઓ સાથેનો આપણુ સબધ, આપણા સાંસ્કૃતિક ઉત્સવો-સમારભો-એ બધુ આપણી સંસ્કૃતિની બાહ્ય વસ્તુઓ છે અદરની વસ્તુ તો એ કે આપણે અદેખર સંસ્કૃત થયા છીએ કે નહિ? આપણે આપણી જ ગલી અને પાથવી વૃત્તિઓનો ત્યાગ કરીને આપણા સંસ્કારોને સુદર બનાવ્યા છે કે નહિ? આપણી જીવનશૈલી આપણા દેશ અને જાતિની પરંપરાઓને આગળ લઈ જાય છે કે નહિ? આપણા શરીર અને ઘરને કઈ રીતે સમજાવીએ છીએ એ તો 'ફેશન' નો વિષય છે ત્યારે આપણે આપણા મન-હૃદયને અને આપણા સમગ્ર જીવનને કઈ રીતે સજાવીએ, છીએ-એ સંસ્કૃતિનો વિષય છે —ક્ષિતિમોહન સેન

[૧] અનુબન્ધ

લેખક : પિનાકિન્ નં. દવે

પ્રકાશક : મૂળગ્રંથ મથરન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

પાના : ૩૧૦, મૂલ્ય : રૂ. ૭-૦૦

અર્ધ સદીને પશ્ચાત્તુમા રાખી, એક ગામ ગ્રામા બનતી થાતીયું કુટુંબની આ સામાજિક કથા છે. સાહિત્ય જગતમા શ્રી પિનાકિન્ દવે પોતાની પ્રથમ પૌરાણિક નવલકથા 'વિશ્વજીવ'થી ગળકથા હતા. સર્જક તરીકેની પોતાની કીર્તિને અને ક્રિત-લાને એક વધુ કગરા અડી ચડાવ્યો છે. આ એક હેતુલની નવલકથા છે અને લેખક જીવન માગલ્યના પુરસ્કર્તા બની રહે છે. ત્રણ સાલ પુ પેદીની આ વાર્તામા લેખક ધણ બધુ સમઢી લેવા પ્રાનાણિક પ્રયત્ન કર્યો છે અને અર્ધ સદીથી શરૂઆત કરી ચાલુ સદીના આરંભકાળ સુધી લગભગ આવી ગયા છે.

પ્રથમ જ પ્રકરણમા ચમકી જતા દિનમપ્તિ શકર સમસ્ત વાર્તામા પાવારૂપે રહે છે. પાસઢ વર્ષની વયના આ વિધુરને વિચિત્ર સન્નેગ્રામા લમને પોત સાપડે છે અને લખમી સાથેના યુદ્ધ સસારથી તેમને ને પુત્ર સાપડે છે-મગ્યદ્ર-તે જ આ કથાને નાયક બની રહે છે. દાનમંલિયકરના મૃત્યુ પછી લખમી જ રામચદ્રના સસ્કારને બાર ઉપાડી લે છે તે કાશીથી બાબાને પડિત બનાને આવે છે અને કથાકાળ તરિકે પિપાને વારસે ભગવે ઠે ત્યારે લખમીબાને પોતાનું જીવું ધન્ય લાગે છે. માની દોરા આ રામચદ્ર સચાગની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધમા ખેતાર્થી નવ છે સવિતા નામની કન્યા લાય તેને ત્રદ પ્રાપ્ત થય છે પમુ લખમીબાને તે મજૂર નથી કેમકે નખમીબાની દરિએ દિનમંલિયકરના કુળમા બાવી હલમા ધગી કન્યા સબની થકે નહિ. રામચદ્રની માગસમિ પ્રયુષ આગળ મૂકી નવ છે અને પોતાના જ પાગસમા સાચિવના વદુ તરિકે પોતાની એકવારની પ્રેમમીને મગ નીરખ્યા કરવાનું.

અને તેના દુઃખી જીવનથી દુઃખી બનવાનું અને કવગ લાયગી પૂર્વક સવિતાની પ્રેમાજલિઓ સ્વીકારવાનું તેના નદીબમા હોય છે.

ખાસ કરીને તત્કાલિન ગામડાનું વાતાવરણ, દરબારની ખટપટ, અધ્યક્ષ, ફાટી નીકળતો મહા-મગીનો રોગચાળો ઇત્યાદિ તેમ જ સમાજમા હમેશા પજાપાધર્મી રહેતા દુષ્ટ તત્ત્વોનું નિરૂપણ ખૂબીપૂર્વક અને વાસ્તવિક રીતે થયું છે. રામચદ્રના ચિત્ર કાળજીનું પાન બારે આકર્ષક શ્રુતિકા રજૂ કરે છે. કથાનું કેન્દ્ર છે શિવાપુર ગામ. કાષ્ટ બહુ મોટું નથી. 'નદી કિનારાના ટેકરાઓ પર વસેલા છટાજવાયા કેટલાક ફળિયાનું ગામ-આટીરાવાના બી તડા-ધરની પાછળ વાડા અને વાડા પૂરો થાય ત્યાં પાવો' આવું આ નાનકડું સાદું ગામ અને એવા જ સાધ બના પાનો.

શ્રી અનતગણ રાવળ અને રામપ્રસાદ મક્ષી જેવા બે અમરખ્ય પીઢ વિવેચકના આશીર્વાદ આ કથાને સાપજા છે એ તેના કલાકૃતિ તરિકે સજી તાની પ્રતીતિ કરાવે છે બન્ને વિદ્વાનોએ લેખકની સર્જકશક્તિને બીજાવી છે શ્રી મક્ષી કહે છે : 'આ નવલકથા માન કથા નથી-અત્યત્ત્વ સામગ્રાથી સપન કલાકૃતિ છે.' રાવળ સાહેબે કહ્યું છે : 'વિશ્વજીવ પડેની તેના સર્જક વિરોની સારી ઊપને દઢ બનાવે છે અને તેણે પ્રવટાવેથી વધુ સર્જનના આશાને ફલવતી કરે છે.'

શ્રી પિનાકિન્ દવેએ અડી તળપદી ભાષાને રેખરેચકપ્રમેય કર્યો છે પરંતુ કંઈકાંજે કો સમા સાના શમ્દો મૂકી બીનમરૂરી શ્રમ લીધો છે. જેમ કે ભો (લય), પોરો (વસામો), નીવેરો (અત), વિવ (દેહ), કડે (પજા), વખ (વિત), અંગેય (તમારો)-મા બતા જ તથા । શમ્દો મુજરાત-જાનુમા અતિ પ્રચલિત હોવાથી વાચકની ધ્યા ખાવાના પો । લેખકને પ્રાપ્ત થતા નથી તેસિવાય નવનકથાની મેની અને બાવા પ્રસદિક અને દિલ્હર બના છે મટલાક વધુનામા કવિ તરિકે શ્રી પિનાકિન્ દવેને જોઈ શકાય છે.

કથાના અત ભાગમાં લેખકે લારેખ્ય દે એ સસારના સાર-અસારની ચુલ્કામાંથી ચર્ચા ઉપાડી છે. નામક પોતાના પુત્ર ગોવિંદને શિરે સસારનો અને પાર્વતીનો ભાર મૂકી, સન્યાસી બની કાલી ચાલ્યો જાય છે તેને પોતાના યુરુનો સાદ સહ જાય છે આજે એ જાય છે-પરંતુ વર્ષો પૂર્વે કાલીથી પડિત બનીને આ ગામમાં જ તે દોશબેર આવ્યો હતો. 'સસાર કાષ્ઠક કૂલગાઠ હોય અને એના પરથી આનંદના કૂસો વીજીવાના હોય એમ ધારી એ આવ્યો હતો પણ સસાર તો હ પગે ચાચક હતો તે સહુને કરડતો ખરેખર તો એનું મન અત્યંત પાકી બેલા કૂળની જેમ ફાટી ચલું હતું-અદરના વિધાદના ભારથી? કે પછી વિરાગનું વજ્ર વહરેલું હતું? ગિરિતિનો કાઠો વાગ્યો હતો?'

આના પ્રજ્ઞાર્થ ચિન્ન સાથે નવલ પૂરી થાય થાય તેની શરૂઆત રામચંદ્ર કાશીથી, પડિત બની શિવાપુરમાં પ્રવેશે છે ત્યાંથી થાય છે અને અતમા, એ જ રામચંદ્ર પુનો-પત્ની-ધરખાર અને ગામ હોડીને ચિત્તની થાતિ પામવા પાછો કાશી રવાના થાય છે શ્રી પિનાકિન દેવેએ પોતાની સમર્થ પ્રતિભાનો પરચો અહીં આપ્યો છે હવે આહુ સહીમાં આ નવલકથાના વિસ્તરણનો આશા રાખવી રહી નવલકથાની એક ટ્રેડી આપની પડે તેવી લાલચ તેમણે વાચકોને કરાવી છે ।

[૨] વાચન પાપગી (૧-૧૦)

લેખક સોમાભાઈ કીશાભાઈ પટેલ પ્રાપ્તિસ્થાન ગૂર્જર મથરન કાર્યાલય, અમદાવાદ કિ મત રા નથ

કકો-બારાખડી શીખના બાળકો માટે દસ પગલાની આ વાચનમાળા નવીન દષ્ટિ અને અભિનવ રંગ પૂરો પડે છે પ્રથમ પુસ્તિકા ૮૮ પાનાની છે બાકીની ચાર ગોસક પાનાની છે વાચવા અને લખવાના મહાવર માટે, બાળકની દષ્ટિથી રચેલી આ ખાસ શ્રી પોથી છે શબ્દોની પસંદગી પણ સહેલેથી શરૂ કરી કમશ અધરી

બેડનીને આવરી લે છે છપાઈ વિવિધરંગી અને મુઘડ હોવાથી, તેમજ દરેક પાનામાં શબ્દોની સામે જગા રાખી દોવાથી, બાળક આપમેજ લખતો થાય તે આશય છે આપણે ત્યાં બાળકો માટે, બહુ ઓછું, વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિથી લખાય છે લવિષ્યની પેઢીના ઘ તરફ, પાયાનું ચળનર પડુ પાડતા આવા પ્રમથનો આવકારદાયક છે શ્રી સોમાભાઈએ આ ઉપરાંત પહેલા ધોરણ માટે ૩૫ જેટલી પુસ્તિકાઓ રચી છે તેમના પ્રયાસો સ્તુત્ય અને જરૂરી છે

[૩] રંગીનું રાજસ્થાન

લેખક અમુલાઈ પડયા

પ્રકાશક ગૂર્જર મથરન કાર્યાલય, અમદાવાદ પાના ૧૭૦

કિ મત રા નથ

રાજસ્થાન વિશે આ એક માહિતી બરપૂર વર્ણનાત્મક ઉપયોગી પ્રકાશન છે, અને રાજસ્થાનમાં જોવાલાવક દરેક શહેર અને સ્થળને આવરી લે છે, જેમ કે જયપુર ગિરનાર, જયપુર, અજમેર, ઉદેપુર તેમજ ગલતાધોધ, તીર્થરાજ પુષ્કરજી, શ્રીનાથજી, ગર્જીયન સનસેટ પોઈન્ટ હત્યાદિ પ્રવાસની તોળો ઉપરથી જ આ પુસ્તકનું પ્રકાશન થયું છે, અને તથા જેમણે રાજસ્થાનનો પ્રવાસ કરવાની તક ન મળે હોય તેમને અહીં પુસ્તકરૂપે મળી રહે છે શ્રી અમુલાઈ પોતે એક આદર્શ અને સનિષ્ઠ શિષ્યક દોવાથી વહુનોમા તેમની સ્વચ્છ દષ્ટિનું ચર્ચન થાય છે દેશ અને દુનિયા વિષે આપણે વિદ્યાર્થી બહુ ઓછું જાણતા હોય છે પાઠનપુસ્તકોની બહાર જાણે કે તેની દષ્ટિ વિહરતી નથી બારાના દરેક રાજ્ય વિષે આ પ્રકારના પુસ્તકો યુજારતોમાં તમ જ અન્ય બાપામાં હોય ત જરૂરી છે માન તેમનું અસ્તિત્વ જ નહિ, પણ આવા પુસ્તકોને અભ્યાસક્રમમાં આવરી લેવા એટલું જ જરૂરી છે જો આત્મી કાલની પેઢીને સસ્કાર દત્તિહાસ અને ચિંતણું લાગુ આજે આપણે નહિ આપીએ તો ન કોને દોષ દેશે ।

Unfinished Symphony

And an unusual one too! Clanging fix clasp-cloping rum tickety tackety. Where towers and top brass mingle with doctors and chemists and tubes and reels and rubber go hand in hand. *Drums!*

It's part of Kamani's concerted effort to help build a vigorous Indian industry. Mature work too for Kamani has been a part for over two decades with admirable dedication at an unflagging pace.

But the work will never be quite over. There are newer deers a bristling new themes new schemes throbbing impulses masterful techniques. And weaving through it all a rich bold streak—*Kamani quality!*

BY COL OF INDUSTRIAL VITALITY

KAMANI ENGINEERING CORPORATION LTD.

24, ANI METALS & ALLOYS LTD.

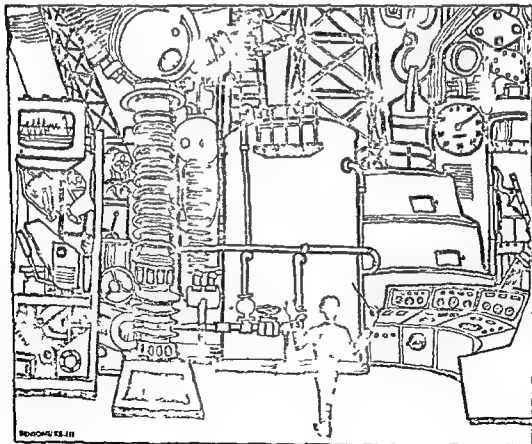
REPAIRING & TAILORING CO. YES PR. LTD.

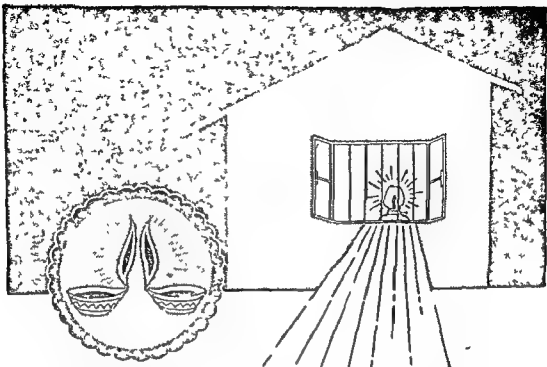
KAMANI ENGINEERING PRIVATE LIMITED

24, ANI METALS & ALLOYS LTD.

INDIAN RUBBER & CHEMICALS COMPANY LIMITED

Kamani Chambers, Mool Road, Bombay 1 BR.

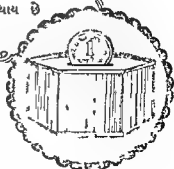
એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત દર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા બન્યો તો એ નાનકડી
બચતમાંથી મોટી રકમ બનીને શત્રુનાં
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

બાબી બચત

નાનેરા પ્રયાસોનું મોટું પરિણામ

ગુજરાત સરકારના માહિતી ખાતા તરફથી પ્રકાશિત

મોડર્ન આર્ટ !

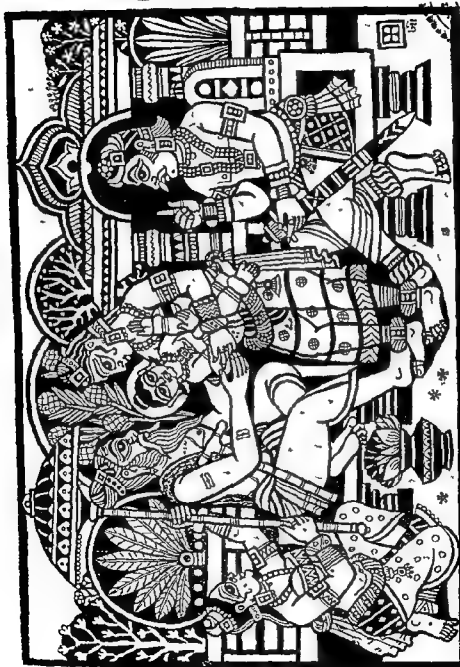
—ને ચિત્ર પ્રદર્શનમાં
હલચલ મચી ગયે.
ઘોંઘાટ, કોલાહલ ને કાગારાળ વચ્ચે
લોકો પોકારતા'તા :
“રે કોણ છે એ ચોર—નરાધમ, ”
જેણે આ ચિત્રો ચોર્યા ?
એ સમે — પૂછું શાંતિથી
સંચાલકો—વિવેચકો યોલી લિડ્યા
‘મિત્રો, ઉરકેરાટનો સમય નથી આ,
ચિત્રો ગયા ને ? ’
હલે ગયા.
અમને સંતોષ છે એ વાતનો કે
અમારી પામે
એક દિન આવવું જ. પડશે ચોરાને,
એ ચિત્રોને સમજવા ! ”
ભૂપેન્દ્ર મો દવે

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા મોપુ-૧-૨-૩-૪—૨-૦૦	
ગાધી ગુરુ — — ૧-૨૫	
ગીતાજ્ઞેષિ એક અધ્યયન — ૧-૨૫	
અદ્યાહના યંદાઓ — ૦-૩૭	
મસ્તીની પળોમા — — ૦-૭૫	
ગાધીજી સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૨૦	
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૨૦	
ત્રા રામકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા — — ૦-૨૦	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા — — ૦-૨૦	
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા— ૦-૧૫	
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા— ૦-૧૫	
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ૦-૧૫	
રામતીર્થની રત્નમાળા — ૦-૩૫	

ସୂଚକ

[3-11-2020]

માસ્કૃતિક સમન્વય જાળવતું માસિક-ભુવર્ધ. ૧૯૬૮

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૭]

જુલાઈ-૧૯૬૮

[અંક : ૪]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક :
૯૯	તાડું' ગીત ક્યારે સંભળાવતો.....	શુદ્ધયાજી મલ્લિકજી
૧૦૧	પરિશ્રમણ....	'આશુતોષ'
૧૦૪	ખાનદાનીની ખેવના....	રતુભાઈ અમળી
૧૦૭	જાતે જનમયે આ સુધારો અમને અરથે નહીં ..	...
૧૦૮	કું' વરી ચૂકી છુ..."	...
૧૧૦	પારસમણિના સ્પર્શો .	પૃથ્વીસિંહ જાતી
૧૧૧	બોધામૃત..	અનુ પ્રકાશ ગજવર
૧૧૩	ભણતરને પુરતાપ તો ભારે	...
૧૧૫	વૈષ્ણવજન લક્ષણો..	જગનભાઈ ન. જોશી
૧૧૬	સીમા અને અનન....	ક્ષિતિભોજન ચેન
૧૨૩	શ્રદ્ધે જીવનની આખી	દક્ષિણકુમાર જોશી
૧૨૬	કલાકારની વ્યથા .	સુનિર્મી 'ચિનમાનુ'
૧૨૯	અવધોકન —	ચિ.

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૫૬રમી સુધીમા અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવુ અંક શિલિકમાં લયે તો મોકલાયે.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક વર્ષ શકય છે

આ મામિકમા પ્રસિદ્ધ થતર વિચારો જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારમા સમત છે જ તેમ માનવુ નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'મા સસ્કૃતિ, કલા, શિષ્ય અને ગાહિન્ય વિષયક લખામે લેવામાં આવે છે

લખાણ નાક, મૌલિક, તાનુ યોગ એવી અપેષા રહે છે કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવુ

લવાજમ

દેશમાં [તરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા સોળ શિપિય

"વૈષ્ણવજન"

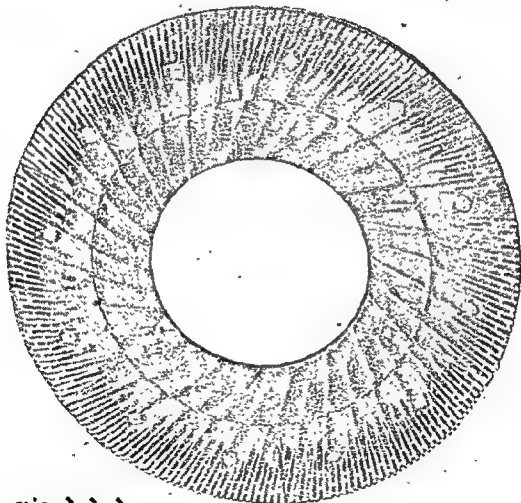
૨-રામકૃષ્ણનગર

"સાંક્રીટ-૨"

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક. ધીરેન જોષી - સપાદક નવીન જોષી. ૨, ચમકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન મુકેષ મુદ્રિકા. રેઈંગરોડ રોડ, રાજકોટ

મુંડ

પિપ્પમ, મોટાં, ભારે સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુંડ એટલે પોતાદ

સ્વેચ્છા સ્ટીલ

મુંડ આપને એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ - લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએચ

1348 677

શ્રી ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી૦

ઉના (જિલ્લો જૂનાગઢ)

પ્રમુખ • પરમાણુદાસ જીવાભાઈ જોગ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર : ચંદ્રશંકર લાલગજર જાની

તાર • સપ્તમી
રજીસ્ટ્રેશન નંબર .૧૫૪૧
તારીખ • ૦૫-૬-૧૯૫૧

ટેલિફોન ઓફિસ-૭ : રેસિડન્સ-૧૮
ઓડિટ વર્ગ 'અ'
તા ૧૮-૧૧-૧૯૫૪

મહાસહ સંઘના મહાગીઓ-૫૫

અધિકૃત શેર ભંડોળ ડા ૩૦૦ લાખ
સરકારીની ડા ૧૪૨ લાખ
અનામત ફંડ ડા ૦૮૩ લાખ

ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ રૂ ૮૪ લાખ
મઘ્ય મહાગીઓનું શેર ભંડોળ ૧.૪૦
અન્ય ફંડ ડા. ૧.૮૧ લાખ

આ મઘ્ય તરફથી સભાસદ સહકારી મહાગીઓ મારફત આરેવા જેની ઉપજના માનનું ઓઈલ મિત અને જીનીંગ ફેક્ટરી દ્વારા રૂપાંતર કાર્ય કરવામા આરે છે

આ ઉપરાંત સયોજીત સહકારી મહાગીઓ મારફત ખેડોતોને જેની ઉપયોગી દરેક પ્રકારના ખાતર ગિયારણ, જાતુનાશક દવાઓ, જોન્કરો વગેરે ધરા પાડવામા આવે છે

લોખંડ, સિમેન્ટ, પતંગ, ખજૂર, સૂકા મેવો, ખાડ વગેરે વસ્તુઓના વિતરણનું કાર્ય કરે છે

નિત્ય નૂતન, ફેશનેબલ અને પ્રશંસનીય

ઠાકરસી ફેબ્રિકેસ

ફેશન માટે સર્વોત્તમ વસ્ત્રો
સંશોધક લેબલવાળું કાપડું **THACKERSEY**

ઠાકરસી ગ્રુપ

- પી હિંદુસ્તાન સ્પિન્નિંગ એન્ડ ટેક્સટાઇલ મિલ્સ લિમિટેડ
- પી હિંદુસ્તાન ટેક્સટાઇલ મિલ્સ લિમિટેડ
- પી હિંદુસ્તાન ટેક્સટાઇલ મિલ્સ લિમિટેડ

સંભળાવજો

તારું ગીત ક્યારે સંભળાવશે ?

શુરુઆત મસ્તકેલ

ભગવાનના હરખારમાં તો ઘણા શુભી-જનો ગાનારા છે. ત્યાં આપણા શુરુદેવની શી ગણના ? ઉસ્તાદોનો જલસો હોય ત્યાં આપણા ગીતની શી કદર થાય ? એ જ રીતે પ્રભુના હરખારમાં ગાતાં સંકેત થાય જ. પરંતુ શુરુદેવ કહે છે બે આપણે અંતરની પ્રેરણાથી ગીત ગાઈએ તો એને સાંભળવા પ્રભુ ઉત્સુક છે જ. પ્રભુના ભક્તો પાસેથી એવું સાંભળ્યું છે કે હિમાલય પર્વત પર અમુક એવા મહા-પુરુષો વસે છે તેઓ ત્યાં રહીને જ જગતમાં કોઈએ શુદ્ધ કામ કર્યું હોય, શુભ ભાવના સેવી હોય તો એની તેઓને તરત જ જાણ થાય છે. અને તેઓ ત્યાં રહીને શુભ કાર્ય કે ભાવનાને ઉરોજન આપે છે. એ જ પ્રમાણે ભગવાન પણ સાચા ભક્તના અંતરના અવાજને સાંભળે જ છે અને તે સાંભળવા ઉત્સુક રહે છે. આપણે રેડિયો વગેરે દ્વારા સાડું સંગીત સાંભળી મુગ્ધ થઈએ છીએ. પણ બે આપણું પાંચ છ વર્ષનું નાનું બાળક ગીત ગાવા લાગે તો આપણે એથીયે વધારે આનંદ

પામીએ છીએ. તે વખતે આપણે કંઈ એના ગીતને ઉસ્તાદોની સાથે સરખાવવા બેસતા નથી. બાળકના ગીતની મધુરતા કંઈ એર જ હોય છે. એ જ રીતે આપણું જેવું તેવું ગીત સાંભળવા પ્રભુ આવે જ છે. આવા સાચા ભક્તો પોતાનાં સાદાં, સરળ ગીત દ્વારા પણ પ્રભુ સાથે આત્મૈક્યતા સાધે છે અને પ્રભુને ‘ખંધુ’ ગણી સંબોધે છે. આવી ખંધુતા સર્જન દ્વારા, કલા દ્વારા સાધી શકાય. એ પોતાની જ સૃષ્ટિ સર્જી દે છે. આ બધું સહજ ભાવે બને છે.

જગતમાં ઘણી વાર અતુલ્ય થાય છે કે સહજ વસ્તુમાંથી જ ઊંડું દર્શન પામી શકાય છે. ગીતની એકાદ હીંટી સંભળીને કોઈને થઈ આવે છે કે, જેની શોધમાં હું આજ લગી હતો તે મને આ એક જ પંક્તિ દ્વારા મળી ગયું. આપણે વરોં સુધી પ્રયત્ન કરીએ, તેથી કંઈ વળતું નથી. પણ પ્રભુ કોઈ વાર આપણને એવી અજબ રીતે દોરે છે કે જે અપ્રાપ્ય છે એ સુપ્રાપ્ય બની જાય છે.

કાબૂલમાં એક સાહિત્યકાર હતો. એ'શી વર્ષની એની ઉંમર હતી. પચીનેક પુસ્તકો એણે લખ્યાં હતાં. તે દરમિયાન ખરા દિલથી કુરાને શરીફના પાઠ કરતો અને તે મુજબ વર્તવા પ્રયત્ન કરતો હતો. આમ જો પચાસ વર્ષથી કરી રહ્યો હતો પણ એનો આત્મા સતોષ પામતો ન હતો. દરરોજ એને થાય કે, અરર, આગેય પ્રભુનાં દર્શન ન થયા ! એક વખતે તેને સ્વપ્નમાં સંભળાય છે કે, 'અસુક વ્યક્તિને ઘેર તું જા, ત્યાં તને મારાં દર્શન થશે.' પણ એ માણસ એનો હરીફ હતો. એને ઘેર શી રીતે જવાય ? તેને થયું કે આ પ્રભુનો નહિ પણ સેતાનનો અવાજ હશે. આમ એને ણીજી વાર અને ત્રીજી વાર સ્વપ્ન આવ્યું અને એ જ આદેશ થયો. તે તો પેલા હરીફને ઘેર ગયો. પેલા જાણને પણ એને જોઇને ખૂબ નવાઈ લાગી અને ભાવપૂર્વક મળ્યા અને પેલા આક્રિત્યકારની અદરમી બધી ઁંથીએ ખુદી ગઈ અને એને પ્રભુના ચરણોનો જાણ સ્પર્શ થયો હોય એવો આનંદ થયો.

આમ આપણા અતરમાં જ્યાં મુખી જોઈતા છે કે પમાવ છે, ત્યાં મુખી પ્રભુના દર્શન ની અશક્ય છે એક વખત એક ભકતના મંદિરને ઠારે જોના હતા એનામાં એક મંદિરના ઉતારને આવીને મંદિરમાં દાખલ થતા હતા તેને નડતારને અટકાવે. અને કહ્યું, 'તમે મંદિરમાં જ્યો નહિ તમને પ્રભુના દર્શન નહિ થા.' થોડીવાર પછી પેલા માણસનો નાનો જાણ મંદિરમાં પ્રવેશવા આવ્યો. તેને પણ ભકતના જે અટકાવો જ્યારે અને જાણ એને ભકતના જે એક કાચું પૂજ્યુ ત્યારે તે જો'યા. 'તમારા બનેમા હમણા કોઈ ભરાયેલા છે તમે એક જીજ પર ગુસ્સે થયા છે. માટે તમે બને જણ ગુસ્સાને મન માથી કાઢીને સર્વલા. 'દયમા લાવશે. તો તમે પ્રભુનાં દર્શનના અર્પિ રી થશે.' તેથી આપણે જો જો બધા વિ નરૂપ લાવોને મન

માંથી કાઢી નાખી ઈશ્વરના આદેશને અનુસરીજો તો અવશ્ય આપણે પ્રભુનાં દર્શનના પાત્ર બની ગરીજો અને પ્રભુ પણ આપણું ગીત માંભળવા મદા ઉત્તુક જ રહે.

મને ગુરુદેવના જીવનનો પ્રમંગ યાદ આવે છે, ગુરુદેવ સાત વર્ષના હતા ત્યારથી કવિતા લખતા હતા. ગુરુદેવનો અવાજ પણ ખૂબ મધુર હતો. એમણે પહેલી કવિતા મહાપિંની પાને ગાઈ નંભાગાવી મહાપિં ખૂબ આનંદ પામ્યા અને જો'યા. 'રવિ, હું તને ઉપનિષદના કેટલાક શ્લોકો મમજીથી એ પરથી તું કવિતા રચ. પછી એ કવિતા. રવિવારે બ્રહ્મોમમાજમા ગાજે' ગુરુદેવ તો હો'શે હો'શે કવિતા રજે અને મૌની વચ્ચે રવિવારે ગાઈ સભાગાવે બધા એના ખૂબ વખાણ કરે તેથી ગુરુદેવને આનંદ થતો પણ ધીમે ધીમે એમનો આનંદ ઓમરતો ગયો. તેઓ તેર વર્ષના થયા ત્યારે એકવાર એકાતમા બેઠા હતા, એવામાં તેમને અતર માથી અસાજ સભાગાયો 'રવિ, તું બધા માટે કવિતા રચે છે પણ મને ક્યારે તારું ગીત સંભળાવશે ?' ગુરુદેવે એ પ્રભુનો અવાજ ઓળખ્યો અને ત્યારથી એનો નિર્ણય કર્યો કે અદરની પ્રેરણા સિવાય કદિ સર્જન કરજુ નહિ તેથી જ ગુરુદેવના જીવનમાં આપણે નેઈજો છીજો કે કેટલાક સમય એવો આવે છે જ્યારે ગુરુદેવ થોડાબધા કાચ્યો લખતા હોય અને વચ્ચે વચ્ચે એવા માળા આવી જતા જ્યારે એકાદ પણ કાચ્ય ગુરુદેવ લખતા ન હોય

આજુ જ ભકતોના જીવનમાં પણ બને છે તેઓ નિશ્ચત્વને, અહમ્ને જૂડી નઈને પ્રભુના આદેશને ઝીલવા મદા તત્પર રહે છે અને પ્રભુ પણ એમને પ્રેરણા આપી એમના દ્વારા જીવનસંગીતને પહોંત મૂકે છે

મહેરિફ

જે અનેક મહેરિફો પૃથ્વીના પટાંગણે જાગે છે તેમા કોઈ અનેરી હોત તો શત્રુની મહેરિફ તેની તારીખ કે સમય, રચણ કે દેશ કોઈ જ નક્કી નથી હોતું. અને છતાં એ મહેરિફ જાગી પડે છે અને તેમા ભાગ લેવા અનેક ચોક્કસ માર્ગવિધાન બિનમી પડે છે. સહન અમેરિકન પ્રમુખના નાનાભાઈ રોબર્ટ કેનેડીની બાળકમા આજે જ કાંઈ બન્યું. વિશ્વનો મહોત્સવ શત્રુમા પલટાઈ ગયો, મિત્રો-અણમિત્રો ડાહ્ય બનવું પડ્યું; ખિસ્તોનની ગોળાએ તેમની પ્રમુખ બનવાની શક્યતાને દાળી દીધી. કેવળ પ્રમુખપદના ઉમેદવાર તરીકે જ ઉજ્જવેલા હોવાથી તેમની તરફથી કદાચ શક્ય થઈ હતી. તે બીજી તરફ ૮૮ વર્ષના નેક વિદ્યુત દેનનકેસર જેમણે સસારની આખી જોતે આખીજામા પનટાળી દીધી, તેમણે યશસ્વીનતા દ્વારે સકારો આપવા ના ન પાડી બચપણથી જ આખ, કાન, અને જીભ ગુમાવી બેઠો આ નારી રતને પુરુષાર્થની જે ગાથા રચે તેનાથી જગતમા કોઈ બચાવ નથી. દષ્ટિ ગુમાવી હોવા છતાં તેમણે જગતને નવી દષ્ટિ આપી જાગી; બંધીર હતા તેમ છતાં સૌને સામબંધ; અને મૂક હોવા છતાં તેમના વિદ્વાતા અને ડહાપણને વાચા આપી જાગી. પશુતાને તેમણે ગુલકારી જ નહિ; વિશ્વના ખૂણે ખૂણે ફાં અને ઉંચે કુરુતના અગ્રેયર પામમા પગ પહોંચ્યા. ધર આગણે ગુરુરાતે ગદ્યમાત્ર ગુરુ અને વાનકાર ડો. જયત ખત્રાને ગુમાવ્યા, 'જયોતિર્ધર'ના તરીકે સૌ રાઇ જોગણે છે. ખાસ કરીને અમદાવાદને ગુરુતાઇની સામાજિક સેવાઓનો પરિચય છે. મૂક સેવા કરી જાણવામા માનદારી જૂની પેઢીના તેઓ રોડ પ્રતિનિધિ. વાતાવરણના નવીન અખતારથી અને નિજ રાનીથી પસંદ પામનાર, ધર્મ

કોડર છતાં ગુજરાતની ટૂંકી વાર્તા માટે સમય ફાળવવા પાડનાર ડો. ખત્રાને કેન્સર જરૂરી લીધા, તેમની પાસે નવલિકા માટે આગવી દષ્ટિ હતી, તેમનો છે તો વર્તમાનમાં 'ખરો ખરો' હમણાં જ બહાર પડ્યો. બધી જ મહેરિફોને અંત આવે છે એક શત્રુની મહેરિફ અવી છે જેને કયાંય અત આવતો નથી

પુનશ્ચ

ચોમાસુ જેમવાની સાથે જ પૂર્વ ભાગત માથી બહાપુતાના કેરની ખરી શરૂ થઈ છે. આસાસમા ચોમાસુ હમેશને નેર નેર રજુ છે-રહેવાનું છે. તેની સામે ભાગતના મીઠા ભાગોમા ચોમાસાની અનિયમિતતા-નિશ્ચિતતા પશુ બટકતી તરવારની જેમ હમેશા સાખા કંગડો લોડોના દેવામા અજ પો જન્મવાની રહેશે હવે ચોમાસા મોટો રાયડો એ છે કે પૂર્વ ભાગતની તદ્દનનીબી પદિમમા જેમ પહોંચાડી 'યજ્ઞપુરાના પાણી કુણા, ગા. ગોદાવરી, તાપી, નર્મદા અને સાયરમતીમા જેમ પાયાડવા' આગ્રહિતથી આ કામ પાર પડી શકે' અગ્રહિતતા શાન્તિઅવ ઉપયોગમા આવી ધી બાનતોનો સમાવેશ થતો સાલગ્યો છે. નદીઓને અગ્રસપરસ બાંકીને જલમાર્ગની વાતો સાબળી છે ચિહ્નમા કાસી નદી જે રૂઢ સ્વરૂપ દેખાડતી અવી છે તેની વિચારણા ધીવાર થઈ છે. કાસીથ કાર્યા અને નિગટ ચોજનાઓ અમ અને ક્રમ ઉપગત થતો સમય માગી લે છે. આ દુઃખ ઉપર હેબા તથા દમકાથી ગ્રાસ્યો રાવાવા છે. પ્રતિવર્ષે ચોમાસુ કરીને નીજ વર્ષમા કેટલી પ્રગતિ થઈ ગયો હોત તેમ નર્મદાના ક્રમ ઉપર ગુજરાતને ધીમે ધીમે પાનો ચડતો જાય છે તેન સમય રાષ્ટ્ર માટે ઉપયોગી સવાળો તરફ ધીમી નીતિ હોડી ઉત્તનાથી કર્તવ્યપાત્ર બનવાની જરૂર વાનદની બની છે. નાનાના નરુમા લગ્નની મદની

પણ વિરાટ યોજનાઓ પચાસ કરોડ લોહાના
થ્રેષ માટે હાથ ઉપર લઈ શકાય

વનરાજ

સિ હોની સખ્યા ઘટતી જાય છે એવો
ગુજરાત સરકારનો છેલ્લો અહેવાલ સાચો ગણવો ?
એશિયાભરમા કેવળ સૌરાષ્ટ્રનો ગીરપ્રદેશ સિહની
એલાદ માટે આશ્ચર્યસ્થાન રૂપે રહ્યો છે ત્યારે આ
સવાલ હારે અગત્ય ધારણ કરે છે તુમારશાહીની
રીતે આ જાન્ય પ્રાણીને સાચવી શકાશે ? ગીરના
જ ગલ સિવાય, અન્યત્ર સિહને વસાવવાની યોજનાનું
શુ થયું-સફળ બની ? સિહની સખ્યા ગણતરી થાય
છે તે સાચી અને બરોબર થાય છે ? દર વર્ષ
સિહની પળવણીમાંથી બચવા માલધારીઓ તેમને
મારી નાખે છે- અને જગલમાં તો આ વાતની
ખબર પણ પડતી નથી - તવી સખ્યા કેટલી ?
આણુ બને ત્યારે, અને સિહના સિકાર ઉપર
પ્રતિબંધ હોવાથી, ભીનું સફેલવાના કેટલા કિસ્સા
બને છે ? આ પ્રત્યે વિશેષ વિચારણા આજ જ
થવી જોઈએ ગુજરાત સરકારની મર્યાદા હોય તો
ભારત સરકારે આ પ્રશ્ન હાથ ધરવો જોઈએ અને
એથી વિશેષ યુનોની મદદ લઈને પણ ગીરવિસ્તારમાં
મનુષ્ય માટે પ્રવેશબંધી જાહેર કરી, અને માલધા
રીઓને બહાર ખસાડી વનરાજોની સખ્યા વધે તે
માટે operation Lion અમલી બનાવવું જોઈએ
ગુજરાત સરકારની સિદ્ધ દર્શન યોજનાને અત્યંત જો
આ પ્રાણીનો વશ ઉત્તરોત્તર નાશ પામશે તો પછી
તિબેટીમાં આવતા શેડાક ઢબર રૂપિયાની કિંમત
કાંઈ નથી સિહને બચાવવા અખિલ ભારત પંચ
નીમણ જોઈએ

ઉદર પકડો !

નવરા લોહાએ મામીઓ મારવાની જરૂર
નથી-તેમને માટે એક ધીકતો ધધો મૂણા ઉપર
રાઉ જોઈ રહ્યો છે ઉદર પકડીને મુજબની લેફ્ટીન
ઇન્ચીટપટને મુપરત કરી આગો એટલે પૈસા
મગશે હવે તો ભારતમાં, ઉદર કાંઈનું સમાન

ગણાય તેવા દિવસો દિદિગેયાર થવાના જણાય છે
મદ્રાસની એક સંશોધન સંસ્થાના અહેવાલ મુજબ
ઉદરની પૂછડીમાંથી, સ્ત્રીઓ માટે ધડિયાળતા પટ્ટા
બનશે-તેના માસને સુકવવાથી, ફૂટરાઓ માટે આદર્શ
વિદ્યામીનયુક્ત ખોરાક બનશે અને ઉદરના આમડા
માંથી અનેક વસ્તુઓ બનશે ઇશ્વરરૂપાથી ભારતમાં
ઉદરની સખ્યા અતિ વિશાળ છે અને દરરોજ
પકડવામાં આવે તો પણ તેની સખ્યા ઘટવા સંભવ
નથી નવી ઉત્પત્તિ થતી જ રહેશે વળી ઉદરના
મુખ્ય ધરાકમાં ગિલાડીના સમાવેશ થાય છે તેને
દૂધપીતી અને શાકાહારી બનાવી શકાશે ધૂવડ ઉ.
રનો સિકાર કરે છે કેટલાક આમામિડિયા પણ
ઉદરખાંડે દોષ છે પણ તેમનું કાર્યક્ષેત્ર રાત્રે અધા
રામાં હોવાથી ખાસ વિશેષ પડવાનો નથી બાળી
રણા શ્રી ગણપતિ તેમનું વાહન ઉદર છે તેમને
વિનંતી કરવાની રહી કે જાનાના પ્રમાણે તેઓ હવે
વાહન જ લે-નેટ યુગમાં હવે ઉદર નીક લાગે ?
ઉદરને બદલે સસબુ અતિમાં પણ વધુ અને અને
રૂપાણુ પણ લાગે ! કુદાળા દેવ ધણા ભોળા છે
અને આપણી પ્રાર્થના અવશ્ય સામજીનો એક મોટો
રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગ રાઉ જોતા જોએ છે ચીનને આપણી
પાખમાં લેવા તેને ઉદરનું અથાણુ બેટ તરીકે મોકલી
શકાય અને દેડકા બચાવી શકાય પશ્ચિમના લોહા
કુતરાઓ પાળતા હોવાથી, ઉદરના સફાવેલા માસની
મોટી માત્ર રહેશે અને એક મોટું નિકાસ બજાર
જિલુ થઈ શકશે મોક કરવાની જરૂર નથી -
આજથી જ ઉદર પકડવાની શરૂઆત કરો !

રાષ્ટ્રીય એકત્ર

ગ્રીનવર ખાતે રાષ્ટ્રીય એકતા સમિતિ નણ
દિવસ માટે મળી ગઈ કેટલાક સ્થળો અને ઉદ્દેશો
તણે જાહેર કર્યા છે એક સ્થાયી એકતા સમિતિ
રચનામાં આવી છે ક્રામવાદ સામે જલદ પગલા
લેવાની પણ જોગવાઈ સચવવામાં આવી છે અમે
રિકાને જેમ મોડેમોડે જદક સામે અણગમે થયો
અને રોબર્ટ કેનેડીના અવસાન પછી અસહિષ્ણુતા
અને હિંસાચોરી તરફ ત્યાનો દરેક નાગરિક વિચાર

કરતો થઈ ગયો છે રાષ્ટ્રને માથે ધોર આપતિ ટપકી પડે તેવો સમય રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ માટે આદર્શ ગણાય ભારત ઉપર ચીન તથા પાકિસ્તાનને આક્રમણ કર્યું ત્યારે આપણી પ્રજાએ ઉચ્ચ ખમીર બનાવ્યું હતું તેવી જ રીત શાતકાગમા લોખંડીત્તિને સન્માર્ગે ધાવા ઈઈ સકલિત પ્રયત્ન થાય તો એથી રક્ત બીજું કાઈ ન હોઈ શકે સવાલ એ છે આવા ધ્યેયને અમલી બનાવવા જે તન લેઈએ તે આપણે ત્યાં છે ખરે ? આટલાટલી 'સેનાઓ' અસ્તિત્વમાં આવી, ડેરડેર ટ્રામી બમકના ફાટી નીકળે છે, અને ચિસ્તને જોખમમાં મૂકે એવા તો અસંખ્ય બનાવો બને છે આજે સગમરી તરફના જે એક ગજબનામું તુટિ છે — નિધાનો અનાવ — તેના વિના રાષ્ટ્રીય જોડન કેમ સધાશે ? નોકરીઓમાં સગદારે પોતે જ પછાતગર્ભ અને અનુચિત જાતિઓ માટે ભેદભાવ રાખના છે આવા ઉમેદવારો નોકરીમાં રહ્યા પછી ત ચીનો ચાલુ જ રાખે છે અને માનસિક રીતે વર્ગ દોષના દગ્ગી હોવાથી, જાદેર સેવાના તેમના દોષોનું અને લુપ્તગામ યિત્તુ અનિષ્ટ દાખન કરે છે જાદો અનવશે સરકાર વર્ગવિભદને પોષી રહી છે, અને માતિના પ નીસમાજને અમર બનાવી રહી છે એકતા સમિતિએ આ પશુ વિચારનું પડો

ચીની લગ્નમણી

લગ્નમગીનો છોડ આગતમાં થાય છે—ચીનમાં થતે હશે કે નહિ તે ખર નવી દબીલી રીતે જ સૌ કોઈને પ્રશ્ન થાય કે ચીન જેના નફાકાર રાષ્ટ્રને લગ્નમગી સાથે થા લેત રેવા ? આપણી સગમર અવસ્થા તેમ માનવતા તોય ત નવી તાજેતરમાં નાગા બજાવાપેરો પાસેની ચીનની બનાવટના જે શરૂો દાગેરો મન્યા તના ાગેરોને ભારતભગના અખ જારોમાં બેઠોગી પ્રસિદ્ધિ આપીને મરકારે ધારેલું કે નીનાઓ આ જોઈને જાણવા પડી જશે અને નાગાઓ પાસની ધનનો પાગ ખેડી લેશે પણ એવું કાંઈ બન્યું નહિ ત્યારે આપણી ગમતે એવી તો કડક ચાદી પાઈતી કે કાંઈ ભાગવાન માઓતનું ને—

મારી માગવી પડે પશુ ચીનનો જવાબ લાક્ષણિક હતો જેની મતલબ એમ હતી કે નાગા લેહિ સાથે લેહીનો શુણ્ણ હોવાથી અને ચીનના લેહિપશુ નાગાજ હોવાથી તેમને મદ કરવાની ચીનની નૈનિત જવાબારી હતી—છે અને રહેતે હવે તો જ્ય કાગ નાગાજુ જેની વ કિતને, હાથમાં લગ્નમગીનો છોડ લઈ, ચીની અધિક્ષ પાસે મોકલવા જોઈએ મ્દાય પ્રત્યક્ષ અખનરાવી માઓ પીજો ચીને જો આપણને વિગેધ વાદી મોકલી દેત તો ભારત લગ્નમગીના છોડ પેરે શરંગિલું બન્યું હોત તો પણ અધિક્ષ માઓ બેધકક ક'શે 'બલે ભાઈ છોડ અદર્દો વાવો પશુ ચીનની ધરતીમાં એ છોડ ઉમી નીકળ્યા પછી કાંઈ માણસ અડે, અને જુલુ માણસાન થાય ચીની લગ્નમગીને કાઈ ન થાય તો જવાબારી ચીનની નથી ? માઓની વાડી તો પ્રખ્યાત છે તા શું ? એમ આમી પ્રયત્ન એમ ને ? કડકમાં કડક વિશેષ વાદીના વાકયા માટે દુનિયાભરના દેશો પાસેથી ટેન્ડરો માગવા એમ કહ્યું ને ? કાને મળત છે !

વાનચીન—વાટાઘાટ—વાર્તાનાપ

અમેરિકા અને ઉત્તર વિંદેતાનમાં પ્રતિનિધિઓ વચ્ચે પગિસ ખાત વાટાઘાટો નાન રી છે તેના અતેક ગમે તેવા મને છે મને બાબુના પ્રતિનિધિઓની જામ સામ્ય છે વનપુ અક્કક છે અને અમ્ય કમ ન છે મને છે—શુદ્ધ પડે છે—થા બુનુ યુદ્ધ કરે છે તન મે છે ખગખગ તઓ । મે છે—વનચીન ખમગઅતગ કુશગસમયાર, વર્તાનાપ કે યુદ્ધની વાટાઘાટ ત માઈ જ ખર પતી નથી યુનોના અઝામની જેવાને પણ વાનમાં સાગ લાગતા નથી હિતર વિયેગનામ યદ્ધમાં જ ન, ધી જ કાઓમાં વીજ આગિન થાય છે અમેરિકન પ્રમુખવળી ચૂટ ડી આસપાસ બને પમે કમગિવાના નાગા દુધી ગદ છે ધીર નથી, ખનની, કનકેથી, કુનાથી

[અનુનધાન ૫૫૬ ૧૨૭ ૫૨]

ખાનદાનીની ખેવના

શત્રુભાઈ અદાણી

આજથી વીસેક વર્ષ પહેલા જૂનાગઢમાં નવાખનું રાજ હતું હિન્દુસ્તાન આઝાદ થયું પણ દેશના ભાગલા પછા જૂનાગઢના નવાખે લોકલાગણીને ઠોકરે મારીને પાકિસ્તાનમાં બળવાની જાહેરાત કરી લોકોએ એની સામે બળવો પોકાર્યો આરઝી હકૂમતની રચના થઈ નવાખને જૂનાગઢ છોડીને નાસી જઈ પડ્યું જૂનાગઢમાં લોકરાજની શરૂઆત થઈ

ખીજે વરસે જૂનાગઢના ભે સાપુ નામના એક મહાલમાં વરસાદે ખૂબ ખેડાવ્યું લોકો અકાયા એમને રાહત આપવા માટે રાજ તરફથી ઠેર ઠેર તાગાવ અને રસ્તાના રાહત કામો શરૂ થયા

નવાખના રાજમાં મહાલે મહાલે વહી વટદાર હતા નવા રાજમાં તાલુકે તાલુકે મામલતદાર અને મહાલે મહાલે મહાલકારી આ ના જૂનાગઢના કોર્કર ભે સાણના મહાલકારી ઈજનેર અને ખીજ રસાલા સાથે આ રાહત કામ કેમ ચાલે છે એ જોવા નીકળ્યા

કરતા કરતા આ રસાલાની ગાડી એક ગામના તાદરમાં આવી વરસાદ તુડી પડ્યો ગામના કુવા પાસે પાણીનો એક ખાડો વર સાહના પાણીમાં એ ઠકાઈ ગયો કલેક્ટરની ગાડી પાડામાં ફસાઈ પડી અમલદારો નીચે નીતી ગાડીને ધક્કા મારવાનું કે ગાડી બહાર કાઢવાનું એમને કહેવું નહીં સૌ એક ખીજ સાચું જોઈ રહ્યા

‘મારી યાત્રા નેડને જાઓ છો શું ? ગામમાં જઈને માર જેડૂતોને જોલાવી લાવ ?’ મહાલકારીએ પાવાગાને કુંકમ કર્યો

પટાવાળો ગામમાં ત્રણ વરસાદ વરસ્યો હતો એને જેડૂતો બધા ગામમાં જ હતા

તેણે ઉપર ડાયરો જામ્યો હતો

પગવાળાએ તોણ ઉપર આડીને મોટા સાહેબની ગાડી ફસાયાની વાત કરી અને દસ બાર જેડૂતોને મદદે આવવા કહ્યું

‘ગાડી ક્યા ફસાણી છે ?’ એક આગે વાને સવાલ કર્યો

ફૂવા પાસે પટાવાળાએ જવાબ આપ્યો

‘ત્યારે દસ બાર શું, પચવીસ આઠમી આવે તો ય ગાડી ન નીકળે’ ખીજે જુવાન બોલી બોલ્યો

પણ ગાડી કાઢવી તો પડશે ને ! પટાવાળાએ મૂઝવણ જણાવી

ગાડી કાઢવી હોય તો બળદની ચાર-પાચ જોડ જોશો ! આગેવાને કહ્યું

તો બગદ તમારા નવરાજ બેઠા હશે ચાર પાચ બગદની જોડ લઈને હાલો સાહેબ રાહ જોડને જાઓ છે’ જૂના જમાનામાં લોકોને વેઠે જોલાવવા ટેવાયે ના અને પેધલા પટાવાળાએ અક્ષત થનાવી

અબઘડી આવીએ પણ રૂપિયા દસ તકડા આપવા પડશે સાહેબને જઈને પૂછી આવો આગેવાને રોકડો જવાબ આપ્યો

પટાવાળો દ્વાચાર હતો એણે આવીને મહાલકારીને વાત કરી કે ગામના લોકો ગાડી કાઢી દેવાના રૂપિયા દસ માંગે છે

વાત સાંભળી સાહેબ ધૂઆકુ આ થઈ ગયા એમણે નવાખના રાજમાં વહીવટદાર તરીકે અમલ કર્યો હતો આખને ઈશારે એક નહીં પણ સો માણસો વેડ માટે હાજર થઈ જતા હતા એ જ લોકો આજે ફસાયેલી

મોટર કાઢવા માટે દસ રૂપિયા વિના આવવાની ના પાડે? ઘડીબર એમના માન્યામાં આવ્યું નહીં. થોડી વાર વિચાર કરીને તેઓ પોતે હાથમાં પકડેલી લાકડી ધૂમાવતા ધૂમાવતા, પટાવાળાને લઈને ગામમાં ગયા.

“એલા કેઈ ગભરાયો નહીં. સાહેબ આવે છે એની સાથે હું ફેડી લઈશ.” મહાલકારીને આવતા ભેઈને આગેવાને સૌને સાબળા કરી દીધા.

“પટાવાળા સાથે તમને કહેવરાવ્યું એ તમે સાલવ્યું નહીં? મોટા સાહેબની મોટર તમારા ગામમાં પાદરમાં ફસાઈ પડી છે. ભડો અને એ-ચાર બાદની ભેડ લઈને મારી સાથે આવો.” મહાલકારીએ રોકાઈને હુકમ કર્યો.

“અમે આવવાની કયા ના પાડી છે?” આગેવાને ઠાવકાર્થથી જવાબ આપ્યો.

“તો કેની રાહ જુઓ છો? બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણને મૂરત ભેવરાવવું છે?” સાહેબનો શુસ્મો કથાય માતો ન હતો.

“મૂરત તો ભેવરાવવાની જરૂર નથી, પણ રૂપિયા દસ આવવાની હા પાડો એન્ડે અખઘડી મોટર કાઢી દઈએ.” આગેવાને કહ્યું.

“તમારા ગામમાં કેકની મોટર ફસાણી હોય તો હડી કાઢીને મઢક કરી ભેઈએ. એને બદલે તમે તો બપો મોટર કાઢવાનો ધંપા માગ્યો હોય એમ લાવ કરાવો છો?” મહાલકારીએ સંકુચાર્થથી સમજાવવા મહેનત કરી.

“કેક અનણ્યાની મોટર ફસાણી હોય તો તો દોડીને મઢકે પહોંચી જઈએ પણ આ તો સરકારની મોટર છે.” આગેવાને ઠંડે કહેવે જવાબ આપ્યો.

“તે સરકારે તમારો ગુનો કર્યો? ગણ કાન મુખી વેડ કરતા હતા એ ભૂલી ગયા?”

સાહેબના અવાજમાં ફરી શુસ્મો આવવા લાગ્યો.

“વેડ કરી છે એ ભૂલી નથી ગયા એટલે જ સરકાર પાસેથી મહેનતાણાની માગણી કરીએ છીએ, સાહેબ. જ્ય કિંદ ઘયુષ્ક ત્યારે અમને કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘હવે કેઈને વેડ કરવી નહીં પડે. દરેકને એની મજૂરીનો બદલો મળી રહેશે હવે તમારાથી અમ પાહે વેડ કરાવાય નહીં. નાહક જોટી થાવ મા, રૂપિયા દસની હા પાડો એન્ડે હમણા મોટર ઉપાડીને બહાર મૂકી દઈએ.’ આગેવાને ચોખ્ખી વાત કરી દીધી.

મહાલકારી માટે ખીને કેઈ ઉપાય ન હતો કડવો ઘૂંટડો ગળી ગયા અને દસ રૂપિયા આવવાની હા પાડી, તરત જ હાથેથી વિખાચે વીસ-પચીસ જુવાનો અને ચાર-પાંચ ભેડી ધીમા ધોરી પાદર જઈ પહોંચ્યા.

થોડી વાર સી ત્યા જિભા રહ્યા એટલે મહાલકારી તાડુક્યા, ‘કેની રાહ જુઓ છો? અમારે મોડુ થાય છે અટ કરો.’

“રૂપિયા દસ રોકડા અમારા હાથમાં મૂકો એટલે સાતવારમાં (ચપરીવારમાં-તરત) મોટર બહાર” આગેવાને ચપટી વગાડતા કહ્યું.

આ સાલખીને મહાલકારી અને કલેક્ટર, બન્નેના શુસ્માની કેઈ ચીમા ન રહી.

“અમે અમારા કામ નથી નીકળ્યા, અછતને કારણે તમારા માટે શક કરેલા રાહત કામો ભેવા નીકળ્યા છીએ મોટર ફસાણી એમાં અમારો કાર્થ વાક ખરો? ખરું ભેલા તમે નામના પાદરમાં આવો ખાડો તાખ્યો છે એ તમારો વાક ગણાય મોટર બહાર

અનવાળ ભગી ગવા અને ગનાગટમાં ચારગી હકુમતને વિજય થયો. ત્યાગી ત્યા ભેગ-ગજની ન્યાપના થઈ. ત્યાગે ‘જગ દિ-’ ઘયુ’ એમ કહીને લોભ પોતાનો હગ્ગ ખડેડ કરના હતા.

કાઠવામા મદદ કરવી એ તમારી ફરજ ગણાય. છતાં ય તમે દસ રૂપિયાની માગણી કરી અને મહાલકારી સાહેબે હા પાડી. હવે તમને એટલો ય ભરોસો નથી કે આગળથી પૈસા માગો છો ? આવી વાત કરતા તમને શરમ આવવી ભેઈએ ” કૂવાની પાળ ઉપર બેઠેલા કલેક્ટરે પોતાનો શેષ ઠાલવ્યો.

“આપની વાત સાચી છે સાહેબ આપ નવા છો. મહાલકારી સાહેબ તો જૂના છે. રાજના ભાગનો બાજરો લઈ જવા માટે અમારા ગાડા વેઠે લઇ જતા દરેક ગાડાબેડુને નાસ્તાના આઠ આઠ આના આપવાનો રિવાજ હતો પણ ઘણી વખત અમારે ઘરને પૈસો નાસ્તો કરવો પડ્યો છે મજૂરી કે ગાડાલાડુ તો ઘેર ગયું, પણ આ સાહેબોએ અમને નાસ્તાના ય પૈસા નથી આપ્યા દૂધના દાઝયા છાશ કે ફીએ છીએ, સાહેબ ! રૂપિયા દસ અમારા હાથમા આવ્યા નિના અમે અમારા બગ્દ મારવા નથી માગતા ” ગામના આગેવાને હિંમતપૂર્વક રજૂઆત કરી

કલેક્ટર વખત પારખી ગયા શુસ્સામા ને શુસ્સામા એમણે રૂપિયા દસ કાઢીને આગેવાનના હાથમા મૂક્યા

ગામ લોકોએ જાણે રમત રમતા હોય એમ માદણામાથી ગાડી જીતકીને બહાર મૂકી દીધી.

કલેક્ટર, મામલતદાર અને રસાલો સૌ ગાડીમા ગોઠવાઈ ગયા ગાડી ચાલવાની તૈયારીમા હતી. ગામના આગેવાને ગાડી પાસે જઈને રામરામ કર્યા અને દસ રૂપિયા કલેક્ટરના ખોળામા મૂકી દીધા.

“કેમ ?” કલેક્ટરે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“વેઠના જમાનામા આ સાહેબે અમને બહુ હેરાન કર્યા છે. એ એમને વખત હતો. હવે અમારો વખત આવ્યો છે. પૈસાની અમને જૂળ નથી અને ગામને પાદર ગાડી ફસાવી હોય ત્યાં પૈસા માગીએ એમા અમારી ખાનદાની ન ગણાય. અમારી ખાનદાનીની અમને ખેવના છે. પણ અમારે તો સમય પલ્લી ગયો છે એનું સાહેબને ભાન કરાવવું હતું. ખોટું લાગ્યું હોય તો માફ કરજો ત્યો ! રામરામ ! ” ગામના આગેવાને કલેક્ટરને આશ્ચર્યમા નાખી દીધા

મોટર રવાના થઈ. મહાલકારીના ધૂધવાટનો પાર ન હતો ધીરે ધીરે ધૂધવાટ બહાર નીકળવા લાગ્યો “એક જમાનો હતો આ ખેડૂતો ભીંચી આજ કરી શક્તા ન હતા અને આજે એમને બોલાવ્યા થતા નથી.”

કલેક્ટરે મહાલકારીને આશ્વાસન આપ્યું, “આપણે પણ સમય પારખતા શીખવું જોઈશે. હવે જમાનો બદલાઈ ગયો છે.

જાતે જનમારે આ સુધારે અમને અરથે નહીં

સૌરાષ્ટ્રના મંત્રી મહાજી તરફથી પચાચતના આગેવાનો અને કાર્યકરો માટે એક પ્રસંગે બોજન સમાગમ યોજવામાં આવ્યો હતો. જનનાયકોની સખ્યા મોટી અને સ્થળની સકડાશ, એટલે બફે - લચ : જાતે બોજન સામગ્રી લઈ જિલા જિલા, ફરતા ફરતા જમવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી.

બોજનનો કાર્યક્રમ શરૂ થઈ ગયો થોડી વારે ભીમનાપા અને બીજા થોડા આગેવાનો બોજન ખડમાં દાખલ થયા. ડીશમાં વાનગીઓ લઈને, થોડા મિત્રો જિલા જિલા, થોડા ફરતા ફરતા, તો કોઈ ક્યાક બેસવાનું રોમ્બીને બેઠા બેઠા કોઈ એક હાથે તો કોઈ બે હાથે બોજન કરી રહ્યા હતા.

બોજનના વ્યવસ્થાપક ભીમનાપા અને એમની સાથેના આગેવાનોને ખાલી ડીશ આપવા માંડી.

“આને શું કરવી છે ?” ભીમનાપાએ સવાલ કર્યો.

“આપને માફ આપે એ અને એટલું આપ જાતે આમાં લઈ લો. હોબીના પડી ગયેલા વ્યવસ્થાપક ખચકાતા ખચકાતા ખુલાસો કર્યો.

“અમને જમાડવા બોલાવ્યા છે કે મરકરી કરવા ?” ભીમનાપાએ બીજાને સવાલ કર્યો.

ભીમનાપાના આ સવાલનો જવાબ આપવા એ બાપડા વ્યવસ્થાપકના ગળ વઠારની વાત હતી. એ ડીશ ધરીને બેઠો જ રહ્યો.

એવામાં મુખ્યમંત્રી ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને એમણે ભીમનાપા માટે ડીશ લઈને એમાં બોજનની વાનગીઓ પીરસવા માંડી.

“હવે જાતે જનમારે મને આપો ખેન શીખવાડો ?” મુખ્યમંત્રી પામે તોડા નજીક જઈને ભીમનાપાએ એમની વાક્ષણિક સૈનીમાં ઝડપ કર્યો.

“તોને ખેન, બાપા ?” મુખ્યમંત્રી પણ આશા બનીને ભીમનાપા આગે જોઈ ગયા.

“ખેન નહીં તો બીજું શું ? ઘરમાં હોકક બે હાથે ખાવાનું શરૂ કરે તો બાપા તરફ એને રોકે. ડાના હાથે ખાવાની એ જવાવવા મા વગ

ઈને ચીટીયો લરે. ટોપી ઉતાર્યા વિના હોકક જમવા બેસે તો ધડ ઈંડે એને તમાચો પડ્યો જ હોય ! જિલા જિલા કે હાલતા હાલતા કોઈ ખાવા જાય તો જગતી કહીને એને મા બાપ બેય જૂડી કાઢે. અને અહીં દાદા જેવડા બધાય ટોપી-પાઘડી ઉતાર્યા વિના હાથે હાથે તો કોક બેય હાથે, જિલા જિલા અને ફરતા ફરતા નથી ખાપડવા મડયા છે. એમાં એમને તો કોઈને બોલક નથી લાગતી ! પણ મને ય તમારે આ નાતમાં ભેગવવો છે જી હજી આપીના સસ્કાર જૂની જાતે જનમારે મારે આપો ખેન શીખવો નથી.”

ભીમનાપાએ સચોટ રીતે પોતાનું મતવ્ય પ્રગટ કર્યું.

“હવેના જમાનામાં તો બધેય રેકાળો આ મુધારો દાખલ થવા માડ્યો છે, બાપા !” બાજુમાં બેઠેલા એક અધિકારીએ હસતા હસતા જવાબ આપ્યો.

“બધે તમારો મુધારો.” ભીમનાપા ઉકળી ગયા.

મુખ્યમંત્રીની સચવાઈ થોડીવારમાં જ બાજુની પરચાળમાં તોડા આસન પથગઈ ગયા. થાળીની પથત ગોઠવાઈ ગઈ, અને ભીમનાપા તેમ જ એમની હેડીના બીજા આગેવાનો પાઘડી ખીંટીએ ટાપી, હાથ મોઢું ઘોઈ, આસન ઉપર પવાળિવાળી, જમવા બેઠા.

બોજન કાર્યક્રમ પૂરે થયો.

“તમને જમવાનું ફાવ્યું નહીં અને તકનીક પડી એ માટે દિનગીર પડું.” વિદાય લેતા ભીમનાપા પાસે મુખ્ય મંત્રીઓએ વિવેક કર્યો.

તકનીક તો નીક અને જમવાનું પગણે ફવ-રાવી લીધું. પણ જાતે જનમારે આ મુધારાનું નાટક અમને અરથે નહીં. એટલે ફગી વાગ આવું જ કરવું હોય તો મેગમતી કરીને માગ જેવાને બોલાવવો આ.” ભીમનાપાએ એમની લાક્ષણિક સૈનીમાં ટક્કર કરી દબતા હસતા હાથ નેડીને વિવેચ વીધી.

હું વરી ચૂકી છું....

મહારાષ્ટ્રમાં મંગલવેદા નામનું નગર. એમાં એક વારાંગના. નામ શ્યામા. એના રૂપનો કોઈ પાર નહિ, ને એના સૌંદર્યની કોઈ સીમા નહિ. જાણે આભની અપ્સરા અવનિ પર ભૂલી પડી. જેવી દેહની નયજ્વલ એવી જ કંઠની હલક. ગાવા એસે એટલે જાણે વસંતમાં કોઈ કાચલ ટફફી.

એની કૂંચે એનું જ રૂપ લઇને એક કન્યા જન્મી. માનો જ વાન ને માનો જ મોરો. એ જ રૂપ અને એ જ કંઠ. નામ રખાઇ કાન્કુપાત્રા.

કળિ મટી કુમુદ બન્યું. કન્યા મટી કુમારી બની અને આખા નગરમાં એના સૌંદર્યની અને કંઠની કીર્તિ ફરી વળી.

એક રાતે નગરના નખીરા એને ઘેર આવ્યા.

શ્યામા સામે સોનાના સિક્કાઓ ધરાયા અને બદલામાં કાન્કુપાત્રાના દેહની માગણી થઈ.

શ્યામા આ સુવર્ણના પ્રકાશે મનમાં ઉલ્લાસ પામી. પોતાની દીકરીના રૂપ માટે આટલા બધા સોનાનું નૈવેદ્ય ધરાય એ વાત તેને કોઈ મોટા અવસર સમાન જણાય.

બાજુના ઓરડામાં કાન્કુપાત્રા એક પલંગ પર આજોટતી પડી હતી.

શ્યામા તેની પાસે અંદર આવીને કહેવા લાગી : 'બેટી, સામે પગલે લક્ષ્મી આપણા આંગણે આવી છે. તારા રૂપ માટે આટલું બધું સુવર્ણ !'

વીજળીનો આચંકા લાગે એમ કાન્કુપાત્રા ચમકી બિડી. ને પલંગ પરથી બેઠી યથ ગઈ.

'મા, મારે વારાંગના થવું નથી; અને આ દેહ તો એક જીવને સમર્પિત થઇ ગયો છે.'

'અરે નાદાન છોકરી, અને પૂછ્યા વિના તે તારા દેહનું સમર્પણ કરી દીધું ? મને કોઈ દિવસ તે એ પુત્રુ વિશે નામનો અજુકારો પણ કર્યો નહિ !'

'મા, મા ! એ તો મારા મનમાં ચોવીસે કલાક ઘર કરીને બેઠો છે! એક પણ વાર પણ તે મારા હૃદયમાંથી ખસતો નથી.'

'એ જીવનસીધ પુત્રુનું નામ ?'

'પંદરપુરનો ભગવાન વિઠોળા ! મા, મા, હું એને આખો દિવસ આશા બરી નજરે નિહાળ્યા કરું છું.'

'અરે ગાંડી, એ બધા ભ્રમ છોડી દે ! ભગવાન તે વળી કોઈ દિવસ આપણો પ્રાણનાથ થતો હશે !'

'નહિ થતો હોય તો મારે માટે થશે, મા !'

કાન્કુપાત્રાની સર્વ વાતોનું એક જ દુઃખ બન્યું. 'હું તો વિફલને વરી ચૂકી છું. એક લવમાં બેલવ થાય નહિ.'

માએ પુત્રીને ઘણું ઘણું સમજાવ્યું, પણ પુત્રીએ પોતાનો આગ્રહ જરા પણ છોડ્યો નહિ. એ એમાં અવિચલ જ રહી.

નખીરાઓનું સોનું પાછું સોંપાયું. ભગન હૃદયે તેઓ પાછા ગયા.

બીજા દિવસે સવારમાં કાન્કુપાત્રાએ માની ચરણરજ લઇ કહ્યું :

'મા, આજે હું પંદરપુર વિફલના દર્શને જઈ છું.'

માને પુત્રી માટે દ્વિધા ઉત્પન્ન થઇ. પુત્રીને શો જવાબ આપવો એની તેને સમજણ પડી નહીં.

ખૂબ વિચાર કર્યા બાદ સાચી જનની તરીકે એણે પુત્રીનું સુહાગ ધમ્મીને આશીર્વાદ આપ્યા :

'જા બેટા, હું તો માનવ અવતારનો ઉદ્ધાર કરી રહી નહિ. હું વાસના અને માયાના કોંપમાં ડૂબી; પણ તારી દષ્ટા એવી ન થાય એવું હું મનથી ઇચ્છું છું. જા, વિફલના ચરણે તારું જીવન સમર્પિત કરીને તારા આશાઓનો ઉદ્ધાર કર.'

અનેક ચાતનાઓ વેડી તે પંઢરપુર પહોચી. મદિરમા વિકુલના દર્શન કરવામા એવી તો એ તાલીન બની ગઈ, કે સમયનુ પણુ એને ભાન રહ્યું નહીં.

અન્ય સેનિકાએ એને કહ્યું : ‘અરે, ગાડી બાઈ! દર્શન કરતા તે કંઈ આટલી બધી વાર થતી હશે? આસ, બસદી કર. બીબને પણ દર્શન કરવા હશે કે નહીં?’

કાન્કુપાનાએ જવાબ આપ્યો. ‘અરે, ભગવાનના દર્શન કંઈ એમ થોડીવારમા ઓછા થાય! એ માટે તો દિવસના ઓવીસ કલાક પણ ઓછા પડે!’

પૂનરી આવ્યો ને તેણે કાન્કુપાનાને જલ-દીથી ત્યાથી ઊભા થવા જણાવ્યું.

કાન્કુપાનાએ કહ્યું ‘બાઈ જવા સુધી મારા રેડમા પ્રાણ હશે ત્યા સુધી મારાથી વિઠ્ઠલને છોડાશે નહીં.’

‘એટલે!’

‘એટલે કે, હું વિઠ્ઠલના ચરણની આશ્રયન ઘસી બનવા ઈચ્છુ છું.’

પૂનરીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું : ‘તું કોણ છે?’

‘હું એક વારાગનાની પુત્રી છું બોલો, એવી એક વેસ્વાની પુત્રીને ગઈ રહેવાનો અધિકાર મળશે?’

પૂનરીએ કાન્કુપાનાના મસ્તાક પર હાથ મૂકી કહ્યું : ‘બેન, ભગવાનના દરબારમા કોઈ ઉચ્ચ નથી; કોઈ નીચ નથી. કોઈ અધમ નથી સર્વ એક સમાન છે. તને અહીં અવસ્થ રહેવાનો અધિકાર રહેશે.’ અને કાન્કુપાનાએ ત્યા જ પોતાનો નિવાસ બનાવ્યો,

દેવર્જના કામલોદ્ભુપ મુલતાનના કાને કાન્કુ-પાનાના સોન્દર્વની વાત પહોચી. મુલતાને એને પોતાના જનાનખાનાની એમમ બનાવવાનો વિચાર

કર્યો.

સૈનિકાને ફરમાન થયું કે, જાવ, એને પકડીને મારી સામે હાજર કરો.

સૈનિકા પંઢરપુર આવ્યા. એમણે આ કાન્કુપાનાને પકડી લીધી

કાન્કુપાનાએ એક અરજ મુઝરી. ‘મુલતા-નના સૈનિકાને કહ્યું : ‘મને એક વાર, ભગવાનના દર્શન કરવા દો!’

સૈનિકાએ અરજ માન્ય રાખી અને તને મદિરમા જવા દીધી કાન્કુપાના મદિરમા ગઈ અને બહાર સૈનિકા એની આવવાની રાઈ જોવા લાગ્યા.

બહુ વખત ગયો તોયે કાન્કુપાના મદિરમાંથી બહાર આવી નહીં, એટલે સૈનિકા બહાર આવ્યા. પણ એમને એક નવું જ દૃશ્ય જોવા મળ્યું

મદિરની ફરસ પર કાન્કુપાનાનો અચેતન દેહ પડ્યો હતો પણ એ અચેતન મુખ પર ભગવાનને ચરણે પોતાના જીવનને સમર્પિત કરી દીધાના પરમ સતોપનુ એક ત્રિવિધ હાસ્ય ફરકી રહ્યું હતું

સૈનિકા આ દૃશ્ય જોઈને મુલતાન પાસે આવ્યા અને બોલવા લાગ્યા. ‘નામવર, કાન્કુપના એક એવા શક્તિશાળી પુરુષના આશ્રયે જીવને વસી છે, કે એને હવે દુનિયાની કોઈ તાકાત મેળવી શકે એમ નથી.’

આટલું કહીને સૈનિકાએ જે કંઈ બનવા પામ્યું હતું તે વિગતવાર મુલતાનને કંડી સલામીયું.

મુલતાનનું મન પણ આવી ભક્તિપ્રગલ્ભ નાગીના સમર્પણને અલિન દી રહ્યું.

આને પણ એ વ્યાનમાં કાન્કુપાનાની મનોહર મૂર્તિ કંઈક ચાનાગુઓના હૃદયોને શીલ અને સદાચારની ભાવનાથી સજ્જ બનાવી રહી છે.

સ તો પારસમણી કરતાય આંધક હોય છે...
પારસમણી તો લોહાને સોનું જ કરી શકે,
પારસમણિ ન બનાવી શકે જ્યારે સ તો તે શકે
પણ સત બનાવી શકે છે. શયતાનમાં પણ સાધુતા
પ્રગટાવી શકે છે..

આવા એક સત આજે ગુજરાતમાં સંદેહે
વિચારી રહ્યા છે એ સત છે સ્વામીનારાયણ
સ પ્રધાનના પ્રતાપી સત યોગીજી મહારાજ. એમના
પારસ સ્પર્શે અનેક યુવાન કોલેજીયોએ સાધુ
જીવન સ્વીકાર્યું છે. એમની પાસન વાણીએ અનેકના
અંતરમાં ભક્તિ બાવના બિભરવી છે.

આવા પ્રતાપી સતના સૌજન્યનો એક આ
મહેકતો પ્રસંગ છે. પૂ. યોગીજી મહારાજ અને
પુરુષોત્તમ વલ્લભસ્વામી એકવાર અડવાળથી
નારાયણ ધરે સ્નાન કરવા માટે જઈ રહ્યા હતા

દેવબરેલા બે દુષ્ટ સાધુઓ પાછળ પાછળ
આસતા હતા. તેમના મનમાં યોગીજી મહારાજનું
માથું ફેંડી નાખવાની યત્નોક્તિઓ હતી પણ
સમયોની બીડને લઈને એ શક્ય ન બન્યું..

યોગીજી મહારાજ સ્નાન કરી પાછા વળ્યા
ત્યારે અપમાન કરવા અપશબ્દો વરસાવવામાં
પેલા સાધુઓએ કશી કમા ન રાખી

સતને તો માન-અપમાન સરખા હતા
એટલે અપશબ્દોને પુષ્પવર્ષાની જેમ હસતા હસતા
ઝીંબીને ચાટ્યા ગયા

હ મેશનો કુવિચાર એક સાધુને કુકર્મભણી
દેરી ત્રયો ને સતપુરુષના દ્રોહને પરિણામે જે સાધુ
મટી સસારી બની ખૂબ દુઃખી થયો છે બીજો સાધુ
પણ એકવાર યાત્રાએ નીકળ્યો ત્યારે રસ્તામાં કાચ
વાગતા પાકી જવાથી અતિશય પીડા પાડ્યો
જરાય આગળ ચલાય એવી હાલત ન રહી અને

નજીકના મંદિરમાં જ રાત્રીનિવાસ કરવો પડે એવી
હાલત ઊભી થઈ...

એ મંદિર યોગીજી મહારાજનું હતું; એમને
અપમાનિત કરવામાં ને એમનું ભુલું કડવામાં પોતે
કશુંય પાકી નહોતું રાખ્યું...ને આજે હવે ત્યાજ
આશરો મેળવવા બેઠા તો તે ધક્કા મારીને કાઢી
નહિ મૂકે? મનમાં જળરૂ મથન ચાલ્યું.. પરંતુ
વરસતા વરસાદમાં પગની પીડા અતિ અસહ્ય બનતી
ચાલી. મંદિરમાં આશરો લીધા વિના છૂટકો નહોતો,
એટલે નિરૂપાયે મંદિરના દરવાજા ખટખટાવ્યા.....

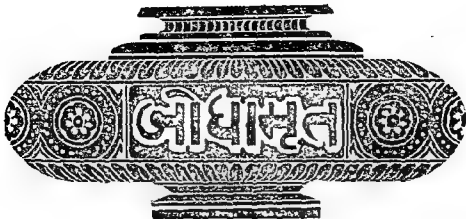
યોગીવારમાં બારી ખુલી...જેમું તો યોગીજી
મહારાજ જાતેજ સાચા લેવા આવ્યા હતા... વેદનાને
લીધે લગડાતા સાધુને ટેકા આપીને યોગીજી મહારાજ
મંદિરમાં લઈ ગયા આગ્રહ કરીને જમાડ્યા. ને પૂછી
જાતે પથારી કરીને સૂતાની વ્યવસ્થા કરી આપી...
આ બધી કામગીરી દરમિયાન યોગીજી મહારાજ
ચેલા સાધુને અપશબ્દ બોલનાર તરીકે પિછાણી ગયા
હતા...હતા અતરસા કરીય કુભાવ ન જાગ્યો ને
સાધુની વેદનાનો ઉપચાર કરવા માડ્યો..

વાતવાતમાં જાણી લીધું કે તેમને બીજી સવારે
હારીયાણી જવું છે એટલે વહેલી સવારે માફ પણ
જોડાવી દીધું..

અપશબ્દ બોલનાર! સાધુનું હૈયું રડી ઊઠ્યું...
રે મે આ સતનું આટઆટલું અપમાન કર્યું,
અહિત કર્યું તોયે સતે તો મારી સેવા કરી.

આખમાં આધાર આસુ સાથે એ સંતના ચર
જમાઢળી પડ્યા. “રે સત આપ તો ખરેખરા સત છો...
મે આપનું આટ આટલું અહિન કર્યું તોય આપે
તો મારા જીવનને પ્રેમથી જ હલકાવી દીધું.”

પૂ યોગીજી મહારાજે ઝડપભેર બેઠા કરી
ચોતાના વખાણ કરતા અટકાવી દીધા ને નમ્ર હાસ્ય
સાથે કહ્યું “ભાઈ, મે તો કશોય ઉપકાર કર્યો નથી.”

અનુવાદક : પ્રકાશ ભગત

વિશ્વાસની વાડ ...

પ્રત્યેક દિવસની આસપાસ
વિશ્વાસની વાડ કરજો.
વહેલી પ્રભાતે જ એનો આરંભ કરજો.
સંધ્યા ટાણે એ વાડ વાળી લેજો.
તે એ ભેયની વચ્ચેની જગ્યાને
પ્રેમજન શ્રમથી ભરી દેજો.
પછી એમાં નિવાસ કરતા જાઓ.
વિશ્વાસની વાડને પેલેપાર નજર નાખીને
આવતી કાલને ભેવાનો પ્રયત્ન કરશો નહીં.
આ સવાર સાંજની વાડ વચ્ચે રહે રહે
તમારી પાસે સુખદુઃખ, આનંદ વિપાદ,
માધુર્ય-કટુતા, જે કાંઈ આવે
એનો પ્રેમથી સ્વીકાર કરજો.
પ્રત્યેક દિવસની આસપાસ
વિશ્વાસની વાડ કરજો જ.

-મેરી બદસ

આ રમરણ....

આકાશમાં કાળાં વાદળ ઢંકાણાં હોય,
સુખનો સૂરજ દેખાતો ન હોય,
ત્યારે આ રમરણ મદદ કરશે.
કે આલતી કાલે
આ બધી મુશ્કેલીઓ વીતી ગઈ હશે.

તે આજ ભલે ગમે એટલી ધૂંધળી હોય,
આવતી કાલ એનાં તેજ
અને ઉષ્મા લઈને જીતવાની જ છે.
કાલ નવી શક્તિ મળશે,
નવી હિમ્મત મળશે.
કશોક નવો રસ્તો દેખાશે જ.
કારણ કે પ્રત્યેક નવું પ્રભાત
એ નવા જીવનનો આરંભ છે
તે પ્રત્યેક નવો દિવસ
એ ખરેખર નવો દિવસ હોય છે.
આકાશમાં કાળાં વાદળ ઢંકાણાં હોય,
સુખનો સૂરજ ના દેખાતો હોય
ત્યારે આ રમરણ મદદ કરશે.

-અનીમ.

જીવનભાગ

જીવન એક બાગ છે.
તે પ્રત્યેક દિવસ એક પુષ્પ.
પ્રભાતે એ ખીલે છે;
સંધ્યાએ બીડાઈ બંધ છે.
જીવન એક બાગ છે.
એમાં સુખનાં સૂરજકિરણો આવે,
તો દુઃખની વર્ષા પણ આવે.
પણ એ ભેયના કારા જ તો
શક્તિ અને સૌંદર્ય સર્જાય છે.

જીવન એક ખાગ છે.

એમાં આપણે ધીજ વાવીએ,
સુખનાં, સંતોષનાં, શ્રદ્ધાનાં.

કરુણામય પ્રેમલ કાર્યો દ્વારા
એ ધીજ વવાતાં રહો.

જીવન એક ખાગ છે.

કુંવારી લોભકા જેવી

સમૃદ્ધ અને ક્ષુદ્રુપ એની જૂગિ છે.

આપણે એમાં આશિષ કાર્યો વાવીએ,
પૃહત્તર આશિષ લણુતા જઈએ.

—લેવન દ્વારસન.

જિંદગીના તાણાવાણા...

આપણા જીવનનું વસ્ત્ર

માત્ર સુખના સોનેરી ને કુંદર

તાણાવાણાથી વણાતું નથી.

એમાં માત્ર તેજસ્વી અને મનોહર

તાંતણા જ ઉપયોગમાં નથી લેવાતા.

સોનેરી અને રજત તંતુઓ સાથે

કઠીક દુઃખના કાળા તાંતણા પણ વણાય છે.

થોડા ધૂંધળા તંતુ પણ જોવા મળે છે.

એવા સુખદુઃખના સારાખોટા

તાણાવાણાના વણાટમાંથી

એક નવી જ રચના સર્જાય છે.

એમાંથી એક મનોહર ડીઝાઇન જોગે છે.

રોજ રોજ, પળે પળે, વધે વધે

આપણે જિંદગીનું વસ્ત્ર વણ્યા કરીએ છીએ.

સુખના સોનેરી તંતુ વધારે શોભે છે

તે પેલા દુઃખના કાળા તંતુને લઇને.

એ વિના દિલહર રચના થાત જ નહીં.

માટે જ તે જીવનવસ્ત્રમાં

પ્રત્યેક તાણો ને વાણો મહત્વનો છે ને!

—એન. ગિલ્ડર્ડ

ગાન ગાઈએ...

હાર, હતાશા, અસૂવા ને અધાર છે, એ સાચું

પણ આપણે એમના કરતાં ઘણી ઘણી

સારી વસ્તુનાં ગાન ગાઈએ, મારા દોસ્ત!

ભાવનાના સૌંદર્યે આજનાં દુઃખ દૂર કર્યાં,

તેમ આવતી કાલની વેદનાય પૂરી થશે.

જિંદગીના સૂરજતેજની

જેમને ખાસ જરૂરત છે

એવા સહપ્રવાસીઓ માટે

આપણે વધારે સારાં ગાન ગાઈએ, દોસ્ત!

વધારે સારી વસ્તુમાં હવે શ્રદ્ધા રાખીએ.

એમની આશા સેવીએ.

સ્મિત સહિત સ્વાગત માટે તૈયાર થઈએ.

રાતનાં નહીં, પ્રભાતનાં ગાન ગાઈએ,

ને થોડી ઘણી વેળા પછી પણ

એ પ્રભાત પ્રગટશે જ,

એટલી શ્રદ્ધા રાખીએ, મારા દોસ્ત!

શોકની છાયાને આપણે ભગાડી દઈએ.

આ માટે જે છે એનાથી

વધારે સારી વસ્તુના ગાન ગાઈએ

ને ઇશ્વર એ શ્રદ્ધાગાનના પરકા પાડશે જ.

ચાલો મારા દોસ્ત!

ગળામાં ને મનમાં મીઠાશ ફેટલી છે?

—ફોનર મેટ્રીન્સી

સંધ્યા ટાણે...

આ મનોહર સંધ્યાટાણે....

હ્યો, રાત લગવાની તૈયારી થઈ.

ધરતી શાંતિના મખમલમાં લપેટાય છે.

મલયલહરો એને હિંચકા નાખે છે.

હૃન્યવી શોર અને ચિંતા એસરે છે.

આ મનોહર સંધ્યાટાણે...

પહેલી સાંધતારલી દેખાય છે.

એક પછી એક તારલા ઊગીને

નિજને સ્થાને ગોઠવાઈ જાય છે.

એક એક તારાનું આધુ તેજ

ધરતી ઉપરના પથ્થરોલેલા માનવીને

માર્ગદર્શનની વાણી સંભળાવે છે.

આ મનોહર સંધ્યાટાણે...

હ્યો, બધું શાંત થઈ ગયું.

દિવસનું કામ પૂરું થયું.

રાત્રિ પોતાની પ્રશાંત ખાંડોમાં

ધરતીને આવરી લે છે.

પરમ શાંતિના મખમલમાં

બધું જંપી જાય છે.

—મેમી જોડમ

ભલુતરનો પરતાપ તો ભારે

ગામડામાં ઉનાળાની રળ ગાળીને કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો એક જુવાન રેલગાડીમાં જૂનાગઢથી અમદાવાદ જાય. અનાયાસે એના જ ગામના એક ભરવાડનો ગાડીમાં એને બેસી યથા થયો. એને પણ અમદાવાદ જવું. રેલ સુધીનો સયવારો મળ્યો એટલે ભરવાડે નિરાત અનુભવી.

રેલગાડી નેતલસર સ્ટેશને પહોંચી. આ પાછી ખીવા માટે જુવાન ડબ્બામાંથી ઉતરીને પ્લેટફોર્મ ઉપર સામેના એક સ્ટોલમાં ગયો. ભરવાડને પણ એણે સાથે લીધો.

સ્ટોલમાં ગયા તો ત્યાં ઉના ઉના ભળિયા તળાપ ખેપના મોઢામાં પાણી છટકું. બંને જણ એક ટેબલ રોકીને બેઠા ભળિયાની મોજ માણ્યા.

હજી ભળિયાનું અધું પડિક પાણી છે ત્યાં વેરાવળ-અમદાવાદના ડબ્બા ઉપરના ચન્ડીગમ. ગાડી ઉપડી કારીને ભરવાડે ભળિયા પડતા મૂકી ડાબે લઈને દોડ મૂકી.

“ક્યા ઉપડ્યા કાનાભાઈ?” જુવાને ચાન્તિથી બેઠા બેઠા રાડ પાડી

“ભાળતા નથી આપણી ગાડી ઉપડી?” કાનાભાઈ જવાબ દેવા થયો ગયો.

“મને લીધા વિના ગાડી ઉપડે નહીં પાછા વળે અને આ ભળિયા પૂરા કરો.” જુવાનને ટીખળ કરવાનું મન થઈ

“ગાડી ઉપડે નહીં શું ? કાકી આ દાલી ?” ડબ્બાને દોડ્યા જતા બેઠે રહેલો કાનાભાઈ ત્યાં ને ત્યાં ખીલાની જેમ ખોડાઈ ગયો.

ભલે ઉપડી. ગાડીને જેવી ખમર પડશે કે કુ ગાડીમાં નથી એટલે તરત ગાડી પાછી વાળશે. ગરમ ગરમ ભળિયા પડતા મૂકીને દોડાવું હશે ! પાછા વળે અને આ ભળિયા પૂરા કરો.” જુવા નને ટીખળમાં મગ્ન આવી.

ડબ્બા તો દૂર ચાલ્યા ગયા. હવે તો હડી કાઢીનેય પહોંચાય એવું રલું નહીં. કાનાભાઈને થયું કે રખડી પડ્યા. ખસિયાણો બનીને એ પાછો ફર્યો.

“તમે ઉચાટ કરો મા અને ટાકે ટાકે આ ભળિયા પૂરા કરો. પછી આ મગાવીએ” જુવાને ગરમ ગરમ ભળિયું મોમાં મૂકીને કાનાભાઈ સામે પડીકું ધર્યું.

બળ્યા તમારા ભળિયા અને બળ્યો તમારો આ. સવાદ કરવા ગયા એમાં ગાડી ખોઈ, મારે કાલ સવારે અમદાવાદ પોરવું પડે એમ છે” કાનાભાઈએ લાભો નિસાસો નાખ્યો.

ગાડી ભલે ઉપડી ગઈ, કુ અહીં બેઠો છું એની ગાડીને ખમર નહીં હોય એટલે એણે ગાડી ઉપડી મેલી પણ જેની એને ખમર પડશે કે કુ ગાડીમાં નથી એટલે તરત ગાડી પાછી વાળવી પડશે મારેય કાલ સવારે કોલેજમાં હાજર થવા અમદાવાદ પહોંચવું પડે એમ છે મારું થાશે એ તમારું થાશે. ઉચાટ કરો મા ને ભળિયા પૂરા કરો.” જુવાનને ભળિયા કરતા ટીખળમાં વધુ સવાદ આવવા લાગ્યો.

“તમારે અને ગાડીવાળાને એવી તે કમ ઝાળખાણ કે ગાડા પાછી વળે? ગાડી પાછી વળે છ વાત માન્યામાં આવતી નથી. આપણે રખડી પડ્યા છ સાચું” કાનાભાઈએ ભળિયું લેતા લેતા કહ્યું.

“ઝાળખાણ તો ખીલુ શું હોય! પણ ભણેલા અને અભણમાં કાંઈ ફેર ખરો કે નહીં ? તમ જેવા અભણને પડતા મૂકીને ગાડી ઉપડી જાય પણ હાર નહીં ગાડીનો કે મારા જેવા ભણેલને મૂકીને હાલી જાય. હમણાં તમને ગાડી પાછી વળા દેખાડું.” જુવાને ભળિયા પૂરા કરીને એ કંઈ ચાનો ઝોડર આપ્યો.

“વાત તો માન્યામાં આવતી નથી. પણ

અત્યંત મુંઝવે પડ્યા અને હિમાલયમાં જઈને અપવાસ કરીને મરણને લેટવા માટે નીકળી પડ્યા. ગાંધીજીએ તેમને આવા આમરણ અનશન ઉપર ન ઉતરવા માટે ઘણું સમજાવ્યા પણ તેમનો સંકલ્પ દૃઢ હોવાથી તેઓ ન માન્યા અને હિમાલય સીધાવ્યા.

પરચુરે શાસ્ત્રીના અપવાસ શરૂ થયા, ચાર, પાંચ, સાત અપવાસ થયા પણ અપવાસની વેદના હિમાલયના પહાડમાં એકાંતમાં તેમનાથી સહેન ન થઈ.

શરીરે ચારેકોર ફોલ્લામાંથી પડે નીકળવા માંડ્યા. નાકનું ટેરણું અને હાથ પગની આંગળીના ટેરવાં પણ ખરવા જેવા થઈ ગયા. સમાજમાં ક્યાં જઈને પડવું તે તેમને સૂઝતું નહિ. અધ્યાત્મિક સેવાશ્રમ આશ્રમમાં તેઓ જઈ પહોંચ્યા. ગાંધીજીને તેની ખબર પડી ને બાપુજીએ પરચુરે શાસ્ત્રીને આશ્રમમાં જ “અતિથિ દેવો ભવ” સમજી અપનાવ્યા. આશ્રમવાસીને પણ પોતાનો ધર્મ સમજાવ્યો અને આશ્રમમાં એક જુદી ખાસ તેમને માટે મહુદ્દી બંધાવી તેમના લોજનની રહેવાની બધી સગવડ તો થઈ પણ તે ઉપરાંત જેમ રૂઢીચુસ્ત ગૌખુલ પ્રાતઃકાળે મંગળાના દર્શન કરવા, હવેલીમાં કે મંદિરમાં રાજ દોડી ભય છે તેમ ગાંધીજી સેવાશ્રમ આશ્રમમાં હોય તેટલા દિવસ અચૂક પ્રાતઃકાળે રક્તપિત્તિયા પરચુરે શાસ્ત્રીના ગડગમન ધોતી વખતે કેમ જાણે ગોવર્ધન નાથની કે લાલજીની પૂજા કરતા હોય એવા ભાવથી તેમની સેવા કરતા મેં ઘણાવાર જોયા છે.

આનું નામ પરાઈ પીડ જાણવી ગણાય.

આપણે બીજાનું દુઃખ જોઈએ છીએ પણ એ જોઈ કરવા માટે બહુ બહુ તો બે આધ્યાત્મિક શબ્દો કહીએ છીએ અથવા આંગળી ચીંધવાનું પુણ્ય મેળવી સંતોષ માનીએ

છીએ. પણ આ પરાઈડ સાચી રીતે જાણી ન ગણાય.

ગાંધીજીએ કોઈને પોતાના શિષ્ય માન્યા નથી, જેની સાથે તે પરિચયમાં આવતા હતા તે બધા કાર્યકર્તાઓને તેઓ પોતાના અંગત કુટુંબીજન હોય કે સાચી જ હોય એમ આ જન્મ વત્સા છે.

જેમ કુટુંબમાં કોઈ કુટુંબીજન માટે ઘસારું છૂટવું એ મોટેરાંનો ધર્મ ગણાય છે એમ ગાંધીજી કુટુંબીજન કે આશ્રમવાસી સાથે સમદૃષ્ટિથી જાણ્યા છે.

બાળકોબાળ ભાવે વિનોબાજીના ભાઈને ક્ષય થયો. ક્ષયમાં સપડાયા તો તેની સારામાં સારી સુશ્રુષા આશ્રમમાં કેમ થાય ? હવા ખાવાના સ્થળે પંથગીની જવાની જરૂર લાગે તો ત્યાં કેમ મોકલાય તેની ગાંધીજી સતત ચિંતા કરતા હતા અને પંથગીનીમાં સારા સેનિટેરીયમમાં મોકલ્યા ત્યારે તેમને સંતોષ થયો.

જ્યારે સેવાશ્રમ આશ્રમમાં બાળકોબાળ ક્ષયને કારણે મીરાબહેનની કુટીરમાં રહેતા હતા ત્યારે ગાંધીજી રાજ સાંજે દોઢ માઈલ ચાલીને તેની સુશ્રુષા કેવી થાય છે તે પ્રત્યક્ષ જોવા જતા હતા.

હસિષ્ઠ આફ્રિકામાં જ્યારે પૂજ્ય ઠસ્તુરજી લોહીવાથી સખત પીડાતા હતા ને પથારીમાં પણ બેસવું બાને ભારે થઈ પડતું ત્યારે બાની સારવાર કોઈ પતિ પણ ન કરે એવી તત્સમયતાથી બાપુએ અંગત ધ્યાની સેવા કરી અને આ રોગ કાઢવો હોય તો મીડું છોડવું જોઈએ એમ બાને સમજાવ્યું પણ બાને આ ઉપાય બહુ જલદ લાગ્યો. છેવટે બાને મીડું છોડવા માટે પ્રોત્સાહન મળે એટલા માટે ગાંધીજીએ પોતે મીડું સદંતર છોડી દીધું. એ તો આત્મકથા વાચનાર જાણે છે.

મહાદેવભાઈ બહુ પ્રયત્ન કરવા છતાં “ચા”ના વ્યસનમાંથી મુક્ત થયા નથી એમ બાપુ જણતા હતા એટલે ગાંધીજી અને મહાદેવભાઈ દ્રૈધનમાં સાથે મુસાફરી કરતા હતા ત્યારે મોડી રાત મુઘી નવજીવન યગ ઈન્ડિયાનું કામ કરવા માટે મહાદેવભાઈને દ્રૈધનમાં જાગૃત પડ્યું હોવાથી સવારે મહાદેવભાઈ જોડે તે પહેલાં એક વખત ખુદ ગાંધીજીએ મહાદેવભાઈની ખાસિયત સમજી ખાસ ખાનસામાને કહીને દ્રૈધનમાં આ અને પ્રિંટની એક સેવકસાથીને શોસે એ રીતે સગવડ કરી રાખી હતી

મહાદેવભાઈ જીઠ્યા અને ટેબલ પર પ્રિંટ ચાની કીટલી નોંધ તે તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા આવી તો અનેકવાર બાપુએ મહાદેવભાઈની સેવા કરી છે આનું નામ બીજાની પીડા જાણી ગણાય

ખિહાર અને જોસરીમાં ગરીબોની સુપડીઓમાં ગામડાઓમાં હરતા ફરતા બાપુએ જોયું કે બહેનો પાસે પહેરવાની એકજ ફાટેલી તૂટેલી સાડી રહે છે, આ હું ખ નિવારવા પોતે તરત સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી રિટિયાના પ્રવેશ આવા ગરીબ સુપડામાં કરાવવામાં પણ ઠીક ઠીક સમય અને શક્તિની જરૂર પડે ત્યાં સુધી પોતાના જીવનનો કંચવાટ ઝોંઝો કરવા માટે અને આ ટાંઢે કરવી અર્ધકપડે રહેતી બહેનોની સાથે આત્મીયતા કેળવવા માટે ગાંધીજીએ લાણુ અગરખુ, મોટી, પામડી, પછેલીવાળો, છાંપિપાલી, રેસ્ટ્રો ત્યાગ કર્યો અને એક ઢીંચણ સુધીનો નાનો લગેટ સ્વીકાર્યો આનું નામ પારકી પીડા પોતાની કેમ કરી શકાય એવો જવલત દાખલો છે

સુરુદેવ ટાંગોરે શાંતિનિકેતન સસ્થા ચલાવવા માટે ફંડ એકત્ર કરવા દિવ્દી ગયા હતા પૈસા એકઠા કરવા માટે સુરુદેવને

નાટકમાં ઉતરવું પડે છે એ જાણી ગાંધીજીનું દિલ ખજલણી જીઠ્યું રાત્રે ઉઘ ન આવી. મહાદેવભાઈને શ્રી ધનશ્યામદાસજી ખીરલા પાસે બાપુએ ત્રોકટયા અને સુરુદેવ ટાંગોરને સસ્થા માટે જોડતા પૈસા નાટકમાં ઉતર્યા વિના મળી ગયા આનો સતોષ અને રાજીવો સુરુદેવ કરતા બાપુને કેટલો બધો થયો હશે ?

દક્ષિણામૂર્તિના સચાલક શ્રી નાનાભાઈ ભટ્ટ સત્યાગ્રહની લડતને કારણે જેલમાં છે દક્ષિણામૂર્તિના સચાલનમાં પૈસાની જરૂર છે એવો એક હરભાઈનો જેલમાં બાપુને કાગળ મળે છે અને દક્ષિણામૂર્તિ સસ્થાની હુડી તરત સ્વીકારવા માટે કલકત્તામાં એક શુભેચ્છક લાઇને ચિઠ્ઠી લખી ને તે હુડી તરત સ્વીકારાઈ ગઈ એનો પરમ સતોષ, અને ત્રણ નાનાભાઈ કે દક્ષિણામૂર્તિના સેવકો જીવનભર ભૂત્યા નથી

આવા અનેક નાના મોટા કામો ગાંધીજીને હાથે થયા છે પણ એનો અભિમાન તો શુ દેશ માત્ર મનમાં પણ ગાંધીજીએ તેની નોંધ નોંધી રાખી નહોતી એમ મહાદેવભાઈ સાથે થયેલ પ્રત્યક્ષ વાતો પરથી જાણુ છું

“પરંતુ જે ઉપકાર કરે તોયે મન અભિમાન ન આણે રે” , એના બીજા દાખલો પણ ચાદ આવે છે આ બધા અર્હી ન નોંધતા છેલો એક દાખલો ટાકી પૂરે કરીશ

૧૯૨૬ માં એન્ડ્રુ અમદાવાદ આવ્યા હતા, દીનબંધુ એન્ડ્રુએ ઓસ્ટ્રેલીયા કે ફીજી જવું હતું, ઓસ્ટ્રેલીયા જવા માટે ફરીમરના લાડા જેટલા પૈસા પાસે નહોતા બાપુએ સ્વહસ્તે નાનકડો કાગળ કેટલાક અમદાવાદના દાતાઓમાં ફેરવ્યો એ ચિઠ્ઠી અત્યારે મારી પાસે નથી પણ એમાં ‘એર્ગિંગ બાઉલ’ ફેરવુ છું એવા શબ્દો કાગળમાં મેં વાંચ્યા હતા તે બરાબર ચાદ છે દીનબંધુની લીડ તરત લાગી અને જોડતા નણેક હાજર રૂપિયા ભેગા થયા ને એ એન્ડ્રુના હાથમાં તરત જ મુકાયા

એ મેં આશ્રમના વ્યવસ્થાપક તરીકે નજરે નજર જોયું છે.

જેમ શારિરીક પીડા માણસને સહન કરે છે તેમ કેટલીક માનસિક પીડા પણ માણસને થાય છે. સભામાં સમયસર નેતા પહોંચતા નથી અને તેથી હજારો શ્રોતાજનો ભેગા થયા હોય તે વક્તાની-નેતાની-સહ જોતાં બેઠા રહેવું પડે જેની અકળામણ સભાજનોને થાય છે તેમ ગાંધીજી જાણતા હતા. તેથી ગાંધીજી બહેરસભામાં બરાબર વખતસર પહોંચી જવાનો આગ્રહ રાખતા હતા.

૧૯૧૭માં ગોધરામાં રાજકીય પરિવર્તન બેઠક ભરાઈ હતી. ગાંધીજી પ્રમુખ હતા. લોકમાન્ય તિલક મહારાજ પણ પરિવર્તનમાં આવવાના હતા. પણ લોકમાન્ય પોણે કલાક મોડા આવ્યા. સભાનું કામકાજ તિલક મહારાજના આગમન પહેલાં શરૂ કરવું તે અવિવેક ગણાય. પણ તેનો ઉલ્લેખ ગાંધીજી ભર સભામાં કર્યો વગર રહ્યા ન હતા.

સભામાં જે દસેકે હજાર માણસો ભેગા થયા હતા તેનો પોણે કલાક પણ આવી રીતે બગડે તો એટલું સ્વરાજ મોડું આવશે. અને સ્વરાજ્ય મારો જન્મ સિદ્ધ હશે છે એ મને દયાને એવી ગાંધીજીએ ટકોર કરી હતી.

ગાંધીજી રાજકારણમાં પ્રવેશ્યા પછી નેતાઓ પણ મિર્ટીંગમાં ઠીક સમયસર હાજર રહે એવી પ્રથા પડી ગઈ હતી.

૧૯૨૧-૨૨ની આ વાત છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠનું મકાન હંબુ બંધાયું નહોતું. બૂલાભાઈના બંગલામાં વિદ્યાપીઠના મહામંત્રીની ઓફિસ અને મહાવિદ્યાલયના વર્ગો ચાલતા હતા ત્યાં વિદ્યાપીઠના કાર્યવાહક સમિતિની બેઠકમાં ગાંધીજીને પહોંચવાનું હતું. કોઈ કારણવશાત્ શ્રી અનસુયાબહેનની મોટર

આશ્રમમાં સમયસર પહોંચી નહિ, ગાંધીજી આશ્રમના દરવાજા પાસે આંખલી નીચે આવ્યા. પ્રોફેસર ભણુશાસ્ત્રી અને હું આશ્રમની સામી બાજુ રાષ્ટ્રીયશાળા વિભાગમાં વાતો કરતા બેઠા હતા. ગાંધીજીએ અમારી પાસે આવીને ભણુશાસ્ત્રી પાસે સાયકલ માગી. નનકરી પોતડી પહેરેલ અને પછેડી ખભે વિંટાળીને સાયકલ ઉપર સમયસર વિદ્યાપીઠની કાર્યવાહીમાં ગાંધીજી પહોંચી ગયા હતા. એ પહેલો ને છેલ્લોવાર ગાંધીજીને સાઇકલ ઉપર મેં નજરે નજર જોયા હતા.

આનું નામ પર પીડા જાણવી એમ કહી શકાય.

સામાન્ય રીતે દિવસના નાના મોટા કામની નોંધ એક પાનામાં ગાંધીજી ટાંકી રાખતા હતા, અને અદના કાર્યકર્તા કે નાના બાળકને પણ જે સમય આપ્યો હોય તે સમયનું બહુ જ ચીવટપૂર્વક પાલન કરતા હતા.

સીડની -ઝોસ્ટ્રેલીયાથી એક ભાઈને ગાંધીજીએ મળવા માટે અમુક દિવસ સવાત્રણ વાગ્યાનો ટાઈમ આપેલ. આ ઝોસ્ટ્રેલીયન ભાઈ નાગપુર એરોપ્લેનમાં ઉતરી સેવાગ્રામ બપોરના સવા ત્રણ વાગ્યાનો સમય સાચવવા પૂરબેસથી મોટર દોડાવતાં પહોંચ્યા. ત્રણથી સવા ત્રણનો સમય આશ્રમના બાળકોને બાપુજીએ આપ્યો હતો. આ મહેમાન ત્રણ વાગે પહોંચ્યા તેમની આગતા સ્વાગતા આશ્રમમાં થઈ પણ મુલાકાત તો સવાત્રણ વાગે નિશ્ચિત સમયે થઈ હતી. અને આશ્રમના બાળકો સાથે ગાંધીજી ગેલ કરે છે એ ઝોસ્ટ્રેલીયન મહેમાન જોઈને સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યા હતા.

આવી નાની નાની બાળતોમાં જન્મત રહી ગૈષ્ણવજનનો આદર્શ જીવનમાં ઉતારવા ગાંધીજી મથ્યા છે.

*

સીમાની અદર અસીમની ખોજ કરવાની વાત આજની નથી. કવિશુરુ રવીન્દ્રનાથે પણ આ પ્રાચીન ઉક્તિને પોતાના કાવ્યમાં નવી રીતે વ્યક્ત કરી છે :

ધરેર ઠિકાના હલો ના ગો,

પ્રાણુ કહે તણુ ભઈ ભઈ.

પાયસો વરસ પહેલા સાધક કવિ રવિદાસ, કમ્પીર, વગેરે પણ ગાઈ ગયા છે :

નામ ના જાનુ ગાવકા,

પ્રાણુ કહે ભઈ ભઈ.

અને એથીય હજાર વરસ પહેલા આ તત્ત્વ ઉપનિષદના કષિએ દ્વારા સુપર્યા નામના અપૂર્વ મત્ર દ્વારા વ્યક્ત કરી ગયા છે. એથીય પ્રાચીન કાળમાં સહિતાના કષિએ વેદના મનમાં ગાયું છે કથ વા તો નેલવતિ, કથ ન રસતે મન :

અર્થાત્, પ્રાણુસના મનમાં શાંતિ શા માટે નથી ? શા માટે તેને સકીર્ણ સીમામાં સતોષ પ્રાપ્ત થતો નથી ? અસીમ આકાશમાં તે વાયુની માફક વહી જતા ઝપે છે

જુદા જુદા દેશમાં જુદા જુદા સમયે આ એક જ સમય પ્રગટ થતું રહ્યું છે, સુદર કવિતાઓ દ્વારા, ગીતો કે કથાઓ દ્વારા વ્યક્ત થતું રહ્યું છે એટલા માટે જ સતો અને સાધકો કથાનો આટલો આદર કરે છે એક જ કથા જુદા જુદા યુગમાં વિવિધ રૂપે રજૂ થઈ છે

એક દેશમાં એક શુરુ પાસે અચુક શિષ્યો અધ્યયન કરવા આવતા. એ જાણ સૂચી હતા. એક જ પાઠશાળામાં રાજપુત અને ખેડૂતનો દીકરો મળે એ ત્યારના જમાનામાં અસંભવિત નહોતું.

લાખ વખત સુધી શુરુ પાસે રહી ઈચ્છિત

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી રાજપુત રાજના મહેલમાં મથે અને ખેડૂતનો દીકરો પોતાની ખૂંપડી તરફ ચાલ્યો. એ પછી એમની મુલાકાત થતી નહિ. આમ છતાં બન્ને મિત્રો પોતાના આકામજીવનના દિવસોની યાદ કરી મનમાં આનંદનો અનુભવ કરતા હતા.

ઘણા સમય પછી રાજકુમાર તીર્થાટન કરતો મળે (મુસલમાન તીર્થ) પહોંચે. બનવાકાળ તે પેલો ખેડૂતનો દીકરો પણ ત્યાં આવી ચઢ્યો. બે જૂના મિત્રો ફરી એકબીજાને મળ્યા. પુરાતન વાતો યાદ કરી એકબીજાના ખબરઅંતર પૂછ્યા. બન્ને ઘણા જૂના મિત્રો હોવા છતાં, હાલમાં એક સમ્રાટ હતા અને બીજો ખેડૂત, એટલે બન્ને વચ્ચે થોડો ફરક તો રહે જ. રાજકુમારે અચાનક ખેડૂતને પૂછ્યું 'તું હમણા શું કરે છે ?'

ખેડૂતે શાંતભાવે જવાબ દીધો : 'મારા બાપુ ખેતી કરતા હતા. એમના મરણ પછી એ જામી જવાબદારી મારી ઉપર આવી પડી છે. ખેતી કરું છું, ઢોરકાખરનું જતન કરી ગુજરાન ચલાવું છું.'

રાજકુમારે પૂછ્યું : 'તારા પિતા તો આ દુનિયા છોડીને ચાલ્યા ગયા છે, એમની યાદગીરી જળવવા તે શું કર્યું છે ?'

ખેડૂતે સહેજ સંકોચ સાથે જવાબ દીધો : 'હું તો ગરીબ રહ્યો, આરસપહાણ કે સગેમરમરનો મકળરો બાધવાનું તો મારું મજૂર કાયાં હોય ? મેં મારા પિતાની કબર ઉપર માટી વાળી એક ગુલાબનો છોડ વાંચ્યો છે. રોજ ફૂલ ખીલે છે અને એની પાખડીઓ નીચે ખરી પડે છે. મારા ગરીબ બાપના સ્મરણાર્થે મેં મારી ત્રેવડ પ્રમાણે કર્યું છે.'

રાજકુમારે બોલ્યો : 'હાય રે, નસીબ !'

ખેડૂતે બોલ્યો : 'તમારા પિતા હયાત છે કે ?'

રાજકુમારે જવાબ આપ્યો : 'એમને મરણ પામ્યે ધણી વરસો થયા છે. હવે રાજપાટ બધું મારા હાથમાં આવ્યું છે.'

'તમારા પિતાની યાદગીરી જાળવવા તમે શું કર્યું ?' એટલે પૂછ્યું.

'મારે તો ધનની કંઈ ખોટ નથી. ત્રીસ હજાર કારીગરોને રોજી વીસ વરસે મેં એક મોટો મકબરો બનાવ્યો છે. લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા છે'

એટલે જરા હસીને બોલ્યો : 'તમે એમને કેવી મુશીબતમાં નાખી દીધા છે એ તો ક્યામતના દિવસે ખબર પડશે જ્યારે ખુદકતાલા ઈ-સાફ માટે બેસાલશે, ત્યારે મારા પિતા અને એમના જેવા ગરીબ દુઃખી લોકો તો ધૂળ ખસેડીને બહાર નીકળી આવશે અને અલ્લાહ આગળ હાજર થઈ જશે. જ્યારે તમારા પિતા હજારો મણુ આરસના બોજ નીચે દટાઈને બહાર નીકળવા તરફથી કંઈ ત્રીસ હજાર કારીગરોએ લાગલાગટ વીસ વરસ સુધી જતજતના સાધનો વડે વજ્ર સમુ જે કારખાનું બનાવ્યું છે, એ તોડે પછી જ બહાર નીકળી શકે કહો ભાઈ. એમાંથી બહાર નીકળતા કેટલા યુગો વીતી જશે ?'

એટલે વાત સાંભળીને રાજકુમાર બોમ પર બેસી પડ્યો તેનો જર્વ આગળી ગયો. તે અસહાયની માફક પોતાના મિત્ર ભણી જોઈ રહ્યો

આ રાજકુમાર અને એટલે કથા અનેક સદી સતસાધક પાસેથી સાંભળવા મળે છે જુદા જુદા માથુસે જુદા જુદા વખતે આ કથા આપણને સંભળાવે છે એનું તાત્પર્ય શું ?

વિષાદા દરેકને કાંઈ ને કાંઈ વખતે બોલાવે છે. જેઓ અકિચન છે, તેઓ હળવા ફૂલ બની સ્તવ્યનું આ આલવાન સાંભળી જવાળ આપી શકે છે. જેઓ બોજ હેળ દબાયેલા હોય તેમના કાને અવાજ પડવા છતાં જવાળ આપી શકતા નથી આ ભાર આપણી સાધનામાં ખૂબ વિધન સમાન છે એના સ્વરૂપે ધણી છે ધનનો ભાર, મનનો ભાર,

સામાજિક મર્યાદાનો ભાર, માનનો ભાર, અભિ-જ્ઞાત્યનો ભાર વગેરે.

નદીના કાંઠા ઉપર જેમ એક પછી એક કાપના થયે ચડતા જાય છે, તેવી રીતે ભારતની સાધનાશ્રમિ પણ આવા અનેક જાણીતા અને અજાણ્યા યરથી બનેલી છે.

ભારતમાં યુગેયુગથી અગણિત માનવપ્રવાહ આવતો રહ્યો છે. એમણે પોતાની સાધનાથી ભારતીય સાધનાની દિપશ્રમિ ઉપર એક એક સ્તર ચડાવ્યા છે પરવાળાના ટાપુની રચના પ્રમાણે આમાં ફરક એટલો જ છે કે સ્તરની રચના બાદ પરવાળા મરી જાય છે, પરંતુ ભારતના વિભિન્ન શ્રેણીના સાધકો સુમયુગાતરની પોતાની સાધના વડે અડી અમર થઈ ગયા છે. વૈદિક આર્યો અડી આવ્યા એ પહેલાં ભારતમાં દ્રાવિડ સાધના હતી એ પહેલાં પણ વિભિન્ન સાધના હતી વૈદિક આર્યો પછી અવૈદિક આર્યો અને આર્યોની જુદી જુદી શ્રેણી આ દેશમાં આવી છે-એમાંના કોઈ એ કોઈનો નાશ કર્યો નથી

ભારતમાં વેદપૂર્વ, વૈદિક આર્ય, અવૈદિક આર્ય, વિભિન્ન શ્રેણીના અને વિભિન્ન મત ધરાવતા આર્યો, જાચનીય, સારાનરસા માનવો તથા તેમની સંસ્કૃતિ પાસેપાસે રહી છે હમેશ જુદાજુદા મતવાદ આ પ્રમાણે પાસેપાસે રહેવાથી ભારતનું હૃદય દિવસે દિવસે પરમત સંવિષ્ણુ અને ઉદાર બનતું ગયું છે.

વૈદિક આર્યોના ભારતમાં આગમન પહેલાં, કેવા મોટા ધર્મમત આ દેશમાં પ્રસાર્યા હતા એ કહેવું અઘરું છે એ બધા જ આજે ઉપરાઉપર થયે ચડીને ભારતીય સાધનાની શ્રમિ બની ગયા છે. એ સૌનો સંમિલિત ધર્મ એ જ આજે ભારતનો ધર્મ છે એને વૈદિક, અવૈદિક અથવા કોઈ વિશિષ્ટ શ્રેણીનું નામ આપી શકાય તેમ નથી કહેવું હોય તો એમ જ કહેવાય કે 'ભારત'નો અર્થ 'હિન્દ'નો ધર્મ 'હિન્દુધર્મ' છે શ્રેણીના નામ પ્રમાણે એનું નામાલિધાન કરવું અસંભવિત હોવાથી જ દેશના

નામે નામકરણ થયું છે. આવું ઉદાહરણ જગતમાં કયાય મળશે નહિ.

વેદના મુખ્ય અંગો યજ્ઞ અને કર્મકાંડ છે. એમના શિક્ષણ અને સંસ્કારનું ક્ષેત્ર યજ્ઞશ્રુતિ છે એમનું કામ્ય સ્વર્ગસ્થાપના પ્રાપ્તિ છે. જન્મકારવાદ, અહિંસા, યોગ, વૈરાગ્ય, નિર્વાણ, હાલિતવાદ, શુદ્ધવાદ વગેરેથી માંડીને દેવદેવીઓની શ્રુતિઓ, શિલાલિંગની પૂજા, નદી-વૃક્ષ-તીર્થોદિનું મહાત્મ્ય વગેરે મોટા મોટા મતવાદ વેદના પ્રથમ યુગમાં કયાય જોવામાં આવતા નથી. ભારતની ખડાર, બીજા દેશોના આર્યોમાં પણ આવું કયાય જોવા મળે છે? તો પછી ભારતીય આર્યોમાં આ ધર્મ, આ ગુણ કયાથી આવ્યો? આ સત્ય જ ભારતીય ધર્મતત્ત્વના ઐતિહાસિકા માટે ચર્ચાનો મુખ્ય વિષય છે આ બધા મતવાદ મોટા ભાગના અવૈદિકતિથિંગાના છે. તીર્થોતીર્થે એકત્રિત થઇને ધર્મની આલોચના કરના. પરંતુ, વિષય હુદો હોવાથી આપણે જ્યાં દઇએ

ભારતનો મધ્યયુગ, ભાષાસાહિત્ય એ હિન્દુ-મુસ્લિમોની સંયુક્ત રમના છે. આ દેશમાં મધ્યયુગમાં હિન્દુ-મુસલમાન બન્ને ધર્મમાં અનેક ભક્તો અને મનીષીઓ જન્મ્યા છે એવાના કાર્ષી કોષ્ઠ લેખિત સાપ્રદાયિક વિધિ માનતા, તો ઘણા માનતા નહિ. ન માનનારાઓમાં નામદેવ, કબીર, રવિદાસ, દાદુ વગેરે અનેક મનીષીઓ નિરક્ષર હતા, નાનક વાયતા લખતા જાણતા હોવા છતાં પડિત નહોતા. આજ છતાં એમની ભાવગંભીરતા આપણને નવાઈ પમાડે છે. પડિતો અનેક જોવા મળે છે, પણ મનીષી હુલ્લ છે બાઉલ ભજનિકા, દરવેશ વગેરે શ્રેણીમાં એ જાનીર, ચર્મી, જ્ઞેષ્ઠ, મળે છે, એ, એટલે પડિતોમાં પણ વિરલ હોય છે આ બધા મહાશુરોએ કેવી રીતે આવા મહાન ભાવ માનવીના અંતરમાં સંચારિત કરી શક્યા, એ સમજવું દુષ્કર છે આથી, આપણે જોઇએ છીએ કે શુરુ શાસ્ત્ર વગર પણ બની શકે છે. પણ શુરુ સિવાય શાસ્ત્ર વ્યર્થ છે જૂની માટીની રસને વૃક્ષ સરસ બનાવી દે છે, તેમ સત્યને સદશુરુ સદબોધમાં બનાવે છે.

આવા શુરોએ ન હોય તો શાસ્ત્રની કંઠી કિંમત નથી, તેઓ પડિત નથી એટલું સારું છે. માતૃભાષામાં જ એમનું સંઘર્ષ આદાનપ્રદાન ચાલે છે. પરભાષાની કૃત્રિમ સાધના વડે આગળ વધવાની એમનામાં કુણ્દિ જન્મી નથી. કબીરે કહ્યું છે, સંસ્કૃત એ દુષ્પાત્ર પાણી છે, બ્યારે ભાષા વહેતો પ્રવાહ છે-

સંસ્કૃત દૂષ જળ કબીરા, ભાષા ખહતા નીર; જળ ચાહો તબ હી ફૂદો, ચાંત હોય શરીર.

વ્યાકરણના અનેક નિર્કમપાવડા ધક્કી નાખો ત્યારે કુષાનુ પાણી હાય લાગે છે; પણ એમાં ન મળે વહેતા પ્રવાહની ગતિ કે નથી ગીતનો કલકલ ધ્વનિ.

x x x

કથા તથા ઉદાહરણ વડે અધરા વિષયને સડજ સરળ બનાવવાની પદ્ધતિ ભારતની છે. ખાસ કરીને સૂક્ષ્મોમાં આ પદ્ધતિ સ્વવિશેષ જોવા મળે છે. તેમની ભાષા અને ભાવપ્રકાશની રીત આપણા દેશની રીતિનીતિ સાથે એટલી બધી મળતી આવે છે કે ઘણા લોકો એને ભારતની નીતિ માને છે.

ભારતના સાધકો અને કબીર, રવિદાસ વગેરે ભક્તોના ભાવપ્રકાશની રીત લગભગ એકસરખી જ છે; અને એથી એ આપણને આપણી પોતાની લાગે છે.

આ સતપદ્ધતિ અને બાઉલ ભજનિકાની પદ્ધતિમાં પાડિત્યની આવશ્યકતા નથી, જરૂર છે લોકસાહિત્યની, જનસાહિત્યની, એટલે તો અહીં પડિતો મૂખોમાં પાસે શિક્ષણ લે છે આવા અનેક ઉદાહરણો જોવા મળ્યા છે.

અબ્દુર રહીમ ખાનખાના પોતાના નોકર પાસેથી કવિતાનો છંદ મળી જતા એટલા ખુશ થઈ ગયા હતા, કે તેમણે નવા હદમાં (ખારોવા હદ) રાત્રાયણ લખ્યું હતું.

રહીમ હરસી લખાના મુપડિત હતા. અરખી, હારસી, તુર્કી-આ નજોય ભાષામાં તેમનું

પાંડિત્ય અગાધ હતું. એ ઉપરાંત હિન્દી અને સંસ્કૃતના પણ તેઓ મહાપંડિત હતા, રસીમની સંસ્કૃતમાં માલિનો છંદમાં લખાવેલી કવિતાઓ સ્તવમંત્રની માફક આલસો પણ જળગ્રીલભી પૂર્ણિમાના દિવસે ગાય છે.

એ આઠ કવિતાનું નામ 'મન્નાદ્યક' છે.

કલિત લલિત માલા વા જવાહિર જડા થા,
અપલ અખન ખાલા, ચાંદનીમે ખડા થા,
કટિ તટ બિચ મેલા, પીત મેલા નરેલા,
અલિ બન અલખેલા, જ્વર સેરા અકેલા.

રસીમ અકબરના દરબારના સમાસદ હતા. એ કદિવસ સમામાં વાત નીકળી કે ભારતની પદ્ધતિ એવી છે કે એમનાં બધાં દેવદેવીઓ જીવન છે. એ-સૌમાં બ્રહ્મા પિતામહ છે. બ્રહ્માની પત્ની

લક્ષ્મી અને સરસ્વતી. સરસ્વતી વાચાળ છે, ન્યારે લક્ષ્મી ચચળ છે.

પણ લક્ષ્મી ચચળ શા માટે ?

મેઠા મેઠા પંડિતોએ કંઈક વિચાર કરી નેયા, પણ આનું કારણ સમજાયું નહિ. એ વખતે મધુસુદન સરસ્વતી શ્રીષ્ઠ પંડિત તરીકે પંકાતા. તેઓ પણ આનું કારણ જણાવી શક્યા નહિ. છેવટે આ સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવાની જવાબદારી રસીમ ઉપર આવી પડી.

રસીમે કયું કે, બ્રહ્મા પિતામહ છે. એટલે સૌથી વદ છે. એમની પત્નીને ને નાની વયની હોત તો એ ચચળ બને એમા કશી નવાઈ નથી.

પુરુષ પુરાતન કી વધૂ,
કયું ન ચથલા હોય ?

#

ગરીબના નામે ઉડાઉગીરી

હાંડીકુચમાં ગાંધીજીએ સાથીઓ પાસે વાટ જચાંને હિસાબ માંગ્યો. લોકો આતિથ્યની લાવનાથી વધારે પડતું ખર્ચ કરે એ એમને ન ગમ્યું. તેઓ ભાપણમાં બોલ્યા.

‘વાઈસરૉય હિંદની સરેરાશ આવકને પાંચ હજારગણો પગાર લે છે. હું ૨૧ હજાર તો ન આપું એકવીસ સો પણ ન આપું. પણ આ વિરોધ ક્યારે કરી શકાય ?
‘હું ગરીબ યદને રહેતો હોઉં ત્યારે ને ?

‘ગરીબને નામે નીકળીએ અને કુચમાંના દરેક માણસ દીઠ ગરીબની કમાણીથી પચાસગણું લેતા હોઈએ તો એ કહેવાનો મને અધિકાર છે શું ?

‘હિંદની દૈનિક આવક ૭ પૈસાની તેનું ૫૦ ગણું ખાતા હોઈએ એ અસંભવિત નથી. દેશમાં જ્યાંથી મળતી હોય ત્યાંથી તમે સારામાં સારી દ્રાક્ષ લઈ આવો, નારંગી લઈ આવો, બાર જોઈએ ત્યાં ૧૨૦ લાવીને ઢગલો કરો. દૂધ ૧ શેર જોઈએ ત્યાં ૩ શેર લાવી શુકો.

‘ધી, દૂધ તમે આપો તેટલું, તમને હુંબ લાગશે કહી અમે લઈ લઈએ !’ જમરૂખ અને દ્રાક્ષ લેટ આવ્યાં, તો તેની કંઈ ના ન કહેવાય, એમ કરી ખાઈ લઈએ અને પછી ટાકું બોળ પેટ કરી વાઈસરૉયને વિલાયતી ઇડિપેનથી કાગળ લખીએ કે તમે પાંચ ગણો પગાર લો છો, એ કેલું શોભે ?

-ગાંધીજી

યે ઝીઝાવેના સર્જક, મોઝેલ પારિતોષિક રિજેતા, બોરિસ પાસ્તરનિકે પોતાના એક મિત્રને પત્રમાં લખે, “મનુષ્ય માત્રને જીવનમાં ભીંતિ-સાધનના અનુભવ વત્તા આજી પ્રમાણમાં કરવાનો હેતુ છે આ સંસારમાં મોગ ભાગના વ્યવહારકુશળ, સંસ્કારકુશળ માણસો જીવનમાં એક વખત સાધનની મધ્યમણ અનુભવ્યા પછી બહાર નીકળે છે ત્યારે ઈસીને ધામ ઘઉં જીવનવ્યવહાર ગોઠવવાનું મસદ કરે છે જ્યારે સાહિત્યકાર એ એક એવી વિશ્વ વ્યક્તિ છે, જેનો ઝિંદગીલ આત્મા, એરે ઈસીને ધામ ઘઉંને બેસવા નથી દેતો એ તો એકવાર જીવન મધ્યમણમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી પણ પોતાની સાહસવૃત્તિને અધીન રૂપી પાછો જીવન સાધનને ભેટવા-ઉઠવા પામ્યા પણ ઉપર કરતો હોય તેમ જીવનની ભીંતને સામથી ભેટવા દોરે છે ।

એ પરિસ્થિતિનો સાહિત્યકારને લેશ પણ રજ નથી, પાટાને એ વાતનો એને આનંદ છે એ એના જીવનનું અગ્રણ્ય બદ છે એ જ એના જીવનની ચતતા-પ્રેરક બળ છે”

સામ વાલીને, વિદ્યો આગળીએ લખણાડીને લઈ આવવાની વાત-ઉલ્લેખ પામ્યા પણ ઉપર કર્યાની વાત અમારા બાપા ગૌરધન દાદાએ અમન નાનપણમાં ગોઠવે હતા ત્યારે આવી રીતે કહી

‘ગંગા ! માવનરના પાણી-અવગણુ છોડ્યા

વખતે વીરપુર ગામ કાલમ માટે કુટુંબ કનીલા હાર છોડીને ગોઠવની દિશમાં છાલી નીકળ્યા ।

“ગંગા ! માસી આવી વાત છે એનો દીકરો ગૌસીભાઈ પછી લખવાની લગનીમાં રાજની નોકરી ફરતી અમદાવાદના વાલિયા-વેપારીની નોકરી કરવા છાલી નીકળે એમાં નવાઈ શી ?”

“વટનો કુટુંબ” એમાં અભિમાની, ગર્વિષ્ઠ બનવાનો વૃત્તિ નથી રહેલી જીવનમાં અમુક રીતે પોતાનું ગારવ જાળવવાની વૃત્તિ બાપુના જીવનમાં રહેલી છે તે એમનો વારસાગત ગુણ મોઈના ઉપર પોતાની જાનનું-પોતાના જીવનનું દબાણ ન થાય તેવી રીતે ખસીને માર્ગ કરી આપવાની આગણ વૃત્તિને અમુકાર પણ બાપુના જીવનમાં વરતાઈ આવે છે

પોતાના જીવનનું સ્વમાનચીત વર્તન, પોતાની ગૌરવની ભાવના, બીજા માટે દબાણ કરતી હકિત જાણવા તો ઉત્તમ માર્ગ બાપુની દૃષ્ટિએ આ ખસીને માર્ગ કરી આપવો ! પછી ભલે જીવનની બે-વચ્ચે લાગે ! કાઈને અતડાપણુ પણ લાગે ! બાપુ - 1 ન એમ કવે “એ જીવન એ માત્ર પોતાનું છે એનું જીવન પ્રત્યે ઉપેક્ષાવૃત્તિ-લાઘવના બતાવવાની વાત નથી” ખસીને માર્ગ કરી આપવાની વૃત્તિ બાપુના સાહિત્યિક જીવનમાં ડોકિયા કરતી ધમીયાત નમ્યા છે,

સિવાય, સભા સાથેના ઘનિષ્ઠ સંબંધો જીવનપર્યંત જાળવી જાણ્યા હતા ગુજરાત સાહિત્ય સભાની એક સમયે બેલાવેલી રંગભૂમિ પરિષદમાં બાપુએ ઘણા પરિશ્રમ લીધેલા સભાના દરેક સમારભોમાં નિયમિત ડાજરી આપતા. રજુનિતરામ સુવર્ણચન્દ્રકું ગૌરવ યાત્રુ બાપુને મન જેવું તેવું નહોતું ૧૯૨૮માં આ ચન્દ્રકું પ્રથમ વિજ્ઞતા અદ્વિતીય લોકસાહિત્યકાર મેઘાણીને મળેલા ત્યારે તેની વધાઈ આપવા અમદાવાદ સ્ટેશનને પહોંચી સવારમાં સહુથી પહેલા બાપુ પહોંચી ગયા હતા તેનું આછું સ્મરણ છે બાપુના રજુજીતરામ ચન્દ્રકું અરવી કારની વાત વિચારતા, ઉપર જણાવી તે ખસીને બીજા માટે માર્ગ કંઈ આપવાની વૃત્તિ વિશેષ કામ કરી ગઈ હોય તેમ લાગે છે રજુનિતરામ સુવર્ણચન્દ્રકુંને અરવીકાર કરવા ત્યારે તટસ્થ વિવચક શ્રી વિજયરાયે “માનસી”ના વિક્રમ સંવત ૧૯૯૧ના અકાશ આ પ્રમાણે લખ્યું હતું તે યાગ્ય લાગે છે

વાસરિકા તા ૨૩મી જુલાઈ ધનવાદ ભાઈ ધુમકેતુને કેમકે ઉધરેટા કાર્યકર એમની કદર કરવા બહુ મોડા જગ્યા એટલે એમણે રજુનિત ચન્દ્રકું પાછો વાળ્યો એ સરસ કપું અભિનંદન ભાઈ વિશ્વનાથ ભટ્ટને, કેમકે એમને એ ચન્દ્રકું મનવાનો સમય બરોબર પાકેલ ઠોઠું તેમને આપવાનો કસાવ થયો છે.

બાપુના એ નિર્ણયમાં “હુ” પદનો અલકાર હોવાની વૃત્તિ નથી. જેમ પોતાના કાર્યનું ગૌરવ રાખવું એ હરેક વ્યક્તિનો જીવન-અધિકાર છે - એ હુ - પદની અભિમાનીપણાની નિશાની નથી પણ એ પાછળ તો કામ લઈને - પૂરી તાકાતથી થયે લઈને - જે સિદ્ધિ મળે તે માટેના ગૌરવના અધિકારની ભાવના રહેલી છે જેમ ભાષા માટે, ભૂમિ માટે, ગૌરવ રાખવું એ હરેક વ્યક્તિનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે તેવું જ આત્મ-ગૌરવનું જીવનમાં સ્થાન છે એની પાછળ જાત વિરોધપાનની ભાવના રહેલી છે બાપુના જીવનનો એ ગુણ હતો

દ્રુ કી વાર્તા ભેત્રે ૧૯૨૬માં તમજાના પ્રકાશન પછી, બાપુને સાહિત્યભેત્રે જે અનન્ય મિલિદ મળેલી, તેના કળચર્યે આ ચન્દ્રકું નવેક વર્ષ પછી

છેક ૧૯૩૫માં બાપુને આપવા માટેનો સાહિત્યસભાના કાર્યવાહકોએ નિર્ણય લીધેલો

તે સમયે ભારતના ગણપ ગાકયા અધિકેક જન વાર્તાકારોમાં બાપુનું સ્થાન નિશ્ચિત બની નૂકું હતું બંગાળમાં તે સમયે ટાગોર, અને તારાશંકર જે સ્થાન હતું, હિંદીમાં પ્રેમચંદણ, પંડિત સુદર્શનનું જે સ્થાન હતું તેની હરોળમાં જ બાપુની વાર્તાઓએ સ્થાન ક્યારનું ય મેળવી લીધું હતું. જાત - વિરોધ પાનની ભાવના, પોતાના જીવનગૌરવ પાછળ ડોકિયો કરી રહી છે તે બાપુના તે સમયના તમજા મડગોની પ્રસ્તાવનામાંથી પ્રતીતિ થાય છે

“આ લેખકના દોષો પંડિત વિવેચકો કરતા પણ એને પોતાને વધારે જાણીતા છે, છતાં સાહિત્ય પ્રત્યેની કેવળ પોતાની જ માની લીધેલી ફરજ - જેને ખરી રીતે તો અધજાણી બેવકૂફી જ કહી શકાય તે બેવકૂફી આ સદ્યજી કયાવી રહી છે

“આ પ્રશ્ન એ તો હજી સમુદ્રના કિનારા પર છીપવા ને શખવા ભેગા કરીને છોડ્યા રમે તેવો નિર્જીવ પ્રશ્ન છે”

સાહિત્યકારના જીવનનું ગૌરવ, સાહિત્યિક સંસ્થાઓ કર, એ જેમ પ્રજાની ચનનાનું દ્યોતક છે, એક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પ્રજાની પોતાની જ ગૌરવની નિશાની તરીકે લેખી શકાય

રજુનિતરામ સુવર્ણચન્દ્રકુંના અધિકારી બન્યા પછી, ફરી એકાદ દશકા પછી પોતાની આત્મકથા માટે સૂરતની નર્મદ સાહિત્ય સભાએ સુવર્ણચન્દ્રકું માટે બાપુને અધિકારી ગણ્યા હતા તેના બાપુએ સ્વીકાર કર્યો. એ સ્વીકાર પાછળની બાપુની ભાવના, સાહિત્યિક સંસ્થાઓ માટેની આદરની ભાવનાનું દર્શન કરાવી જાય છે સાહિત્યિક સંસ્થાઓ સાથેના સાર્વધિ, લેખક જીવનના, લેખનના કાર્યમાં વિનય કરે તેવા ન હોવા જોઈએ એવી માન્યતા બાપુ ધરાવતા બાપુની એ ચોક્કસ માન્યતા હતી કે જીવનમાં ગમે તે ભેત્રમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવતા મનુષ્ય, પોતાની એ ભેત્રની ઉપાસના વડે જ એ સ્થાન મેળવી શકે એ પ્રથમ

સ્થાન—સાહિત્યના ક્ષેત્રે પણે એ જ ઉપાસનાને અધીન હોવું થટે. એમા પછી આખ શરમને સ્થાન હોવું ન જોઈએ જેને ખરા અર્થમા—“સાચક”—સચ્ચાર્થી રજેલા, હૃદયના અતળ ઉડાણ સુધી, તેવી બાવના બાપુની જીવનભરની રહેલી

જીવનની સચ્ચાર્થીની વાત ચાહ આવે છે, ત્યારે સાહિત્ય સર્જન અર્થે પરિશ્રમ—સતત પરિશ્રમ કેટલા પ્રમાણમા કરવો થટે તે વાત બાપુનું જીવન કરાવી જાય છે નાનપણથી જ સાહિત્યની જે ઘેલછા ધાગેલી, જે જમાનામાં કાગળ અને પેન્સિલ આજના જેટલા સસ્તા પણ નહોતા, તે સમયના ૧૯૦૦—૧૯૧૪ના ધણા લખાણો પોતાના જીવનના આનંદ માટે લખેલા મૂળી આવે છે એમા કવિતા છે, આત્મ સંભાષણ છે, કાવ્યનિક, પોતાની કવ્યનાના ઐતિહાસિક

✱

સાસાનિયન અમલ દરમ્યાન હરાનમા ‘જિ’ (‘શાખાશ’) શબ્દ બોલવાનો હકક રાખતો હતો. રાજ પણ એ શબ્દ બહુ ઓછો વાપરતા, કારણ કે, જેને માટે એ શબ્દ વાપરે, તેને પડી રાજએ મળસક બેટ—પક્ષિસ આપવી થટે

એક દિવસે રાજ નૌરોવાને (ઈ સ. ૫૩૧-૫૭૬) એક ડોસાને સફરજનનું ઝાડ વાવતો જોઈને કહ્યું, પણ ડોસા, તુ તો બહુ છૂટો છે તુ આ ઝાડના ફળ ખાવા કેવી રીતે જીવતો રહેવાનો હતો ?

‘જેમ બીજાએ વાવેલા ઝાડના ફળ મે ખાયા, તેમ મે વાવેલા ઝાડના ફળ બીજા ખારો !’ ડોસાએ જવાબ આપ્યો

તે જવાબ સાંભળી રાજના મુખપાથી તરત જ શબ્દ નીકળ્યો, ‘જિ’ (‘શાખાશ !’)

ડોસો સમજી ગયો કે રાજના મોમાથી અચાનક એ શબ્દ નીકળી પવો એટલે પોતાને લારે પક્ષિસ મગવાની તેથી તેણે ઉમેર્યું, ‘હું તો માનતો હતો કે, હું જે ઝાડ વાવું છું તેના ફળ બીજા જ ખારો પણ આ ઝાડ તે એવું શુકનિયમ છે કે, તે પડુ વવાયું તે પહેલા જ તેણે ફળ આપવા માગ્યા !’

રાજ ફરીથી બોલી પડ્યો, ‘જિ’ (‘શાખાશ !’)

✱

સિવાય, સભા સાથેના ઘનિષ્ઠ સંબંધો જીવનપર્યંત જાળવી જાણ્યા હતા ગુજરાત સાહિત્ય સભાની એક સમયે બોલાવેલી રંગભૂમિ પરિષદમાં બાપુએ ધર્મો પરિશ્રમ લીધેલો સભાના દરેક સમારભોગ્ય નિયમિત હાજરી આપતા. રસુજિતરામ સુવર્ણચન્દ્રકનું ગૌરવ મણુ બાપુને મન જેવું તેનું નહોતું ૧૯૨૮માં આ ચન્દ્રકના પ્રથમ વિજ્ઞાન અદ્વિતીય લોકસાહિત્યકાર મેધાવતીને મળેલો ત્યારે તેની વધારી આપવા અમદાવાદ સ્ટેશને વહેલી સવારમાં સહુથી પહેલા બાપુ પહોંચી ગયા હતા તેનું આજુ સ્મરણ છે બાપુના રસુજિતરામ ચન્દ્રક અસ્વીકારની વાત વિચારતા, ઉપર જણાવી તે ખસીને બીજા માટે માર્ગ કરી આપવાની વૃત્તિ વિશેષ કામ કરી બઈ ડોચ તેમ લાગે છે રસુજિતરામ સુવર્ણચન્દ્રકનો અસ્વીકાર કરેલો ત્યારે તટસ્થ વિવેચક શ્રી વિજયરાયે “માનસી”ના વિક્રમ સંવત ૧૯૯૧ના અંકમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું તે ચોગ્ય લાગે છે

વાસરિકા નો રૂઝો જુલાઈ ધન્યવાદ ભાઈ ધ્રુમકેનુને કેમકે ઉધરેટા કાર્યકરો અમની કદર કરવા બહુ મોડા જગ્યા એટલે એમણે રસુજિત ચન્દ્રક પાછો વાળ્યો એ સરસ ક્યું અભિનંદન ભાઈ વિશ્વનાથ ભટ્ટને, કેમકે એમને એ ચન્દ્રક મનવાનો સમય બરોબર પાડેલ હોઈ તેમને આપવાનો ક્ષાવ થયો છે.

બાપુના એ નિર્ણયમાં “હુ” પદનો અડકાર હોવાની વૃત્તિ નથી જેમ પોતાના કાર્યનું ગૌરવ રાખવું એ હરેક વ્યક્તિનો જીવન-અધિકાર છે - એ હુ - પદની અભિમાનીપણાની નિશાની નથી પણ એ પાછળ તે કામ લઈને - પૂરી તાકાતથી શ્રમ લઈને - જે સિદ્ધિ મળે તે માટેના ગૌરવના અધિકારની ભાવના રહેલી છે જેમ ભાષા માટે, ભૂમિ માટે, ગૌરવ રાખવું એ હરેક વ્યક્તિનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે તેવું જ આત્મ-ગૌરવનું જીવનમાં સ્થાન છે એની પાછળ જાત-વિચાપનની ભાવના રહેલી છે બાપુના જીવનનો એ ગુણ હતો

ટૂંકી વાર્તા શ્રેણે ૧૯૨૬માં તણખાના પ્રકાશન પછી, બાપુને સાહિત્યનેત્રે જે અનન્ય સિદ્ધિ મળેલી, તેના કળાકર્ષણે આ ચન્દ્રક નવેક વર્ષ પછી

છેક ૧૯૩૫માં બાપુને આપવા માટેનો સાહિત્યસભાના કાર્યવાહકોએ નિર્ણય લીધેલો

તે સમયે ભારતના ગણ્ય ગાક્યા અર્થાત્કે ક્ષત વાતકારોમાં બાપુનું સ્થાન નિશ્ચિત બની ચૂક્યું હતું બંજાળમાં તે સમયે ટાંગોર, અને તારાશંકરનું જે સ્થાન હતું, હિંદીમાં પ્રેમચંદ્ર, પંડિત સૂદાનનું જે સ્થાન હતું તેની ઉરાળમાં જ બાપુની વાર્તાઓએ સ્થાન કબજનું થ મેળવી લીધું હતું. જાત - વિશે પનની ભાવના, પોતાના જીવનગૌરવ પાછળ ડોકિશ કરી રહી છે તે બાપુના તે સમયના તણખા મડંગેની પ્રસ્તાવનામાંથી પ્રતીતિ લાય છે

‘આ લેખકના દોષો પડિત વિવેચકો કરના પણ એને પોતાને વધારે જાણીતા છે, છતાં સાહિત્ય પ્રત્યેની કેવળ પોતાની જ માની લીધેલી ફરજ - જેને ખરી રીતે તે અવગણ્યાની બેવકૂફી જ કહી શકાય તે બેવકૂફી આ સઘળું કસવી રહી છે

“આ પ્રપ્ત્ય એ તો હજી સમુદ્રના કિનારા પર છીપલા ને શખવા ભેગા કરીને છોડ્યા રમે તેવો નિર્જીવ પ્રપ્ત્ય છે”

સાહિત્યકારના જીવનનું ગૌરવ, સાહિત્યિક સંસ્થાઓ કર, એ જેમ પ્રજાની ચેતનાનું ધોતક છે, અક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પ્રજાની પોતાની જ ગૌરવની નિશાની તરીકે લેખી શકાય

રસુજિતરામ સુવર્ણચન્દ્રકના અધિકારી બન્યા પછી, ફરી એકાદ દશકા પછી પોતાની આત્મકથા માટે સૂરતની તર્મદ સાહિત્ય સભાએ સુવર્ણચન્દ્રક માટે બાપુને અધિકારી ગણ્યા હતા તેનો બાપુએ સ્વીકાર કર્યો. એ સ્વીકાર પાછળની બાપુની ભાવના, સાહિત્યિક સંસ્થાઓ માટેની આદરની ભાવનાનું દર્શન કરાવી જાય છે સાહિત્યિક સંસ્થાઓ સાથેના સંબંધો, લેખક જીવનના, લેખનના કાર્યમાં વિવેચ કરે તેવા ન હોવા ન્હોંએ એવો માનના બાપુ ધરાવતા બાપુની એ ચોક્કસ માન્યતા હતી કે જીવનમાં ગમે તે ભેતમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવેલા મનુષ્ય, પોતાની એ ભેતની ઉપાસના વડે જ એ સ્થાન મેળવી શકે એ પ્રથમ

સ્થાન—સાહિત્યના ક્ષેત્રે પણે એ જ ઉપાલનાને અધીન હોવું ઘટે એમા પછી આખ શરમને સ્થાન હોનું ન જોઈએ જેને ખરા અર્થમા—“સાચક”—સચ્ચાર્થી રંગેલા, કદવના અનલ ઉગ્ધુ સુધી તેવી ભાવના બાપુની જીવનભરની રહેલી

જીવનની સચ્ચાર્થીની વાત થાત આવે છે, ત્યારે સાહિત્ય સર્જન અર્થે પરિશ્રમ—સતત પરિશ્રમ કેટલા પ્રમાણમાં કરવા ઘટે તે વાત બાપુનું જીવન કથાવી જાય છે નાનપણથી જ સાહિત્યની જે લેખણ લાગેલી, જે જમાનામાં કાળજી અને ચેત્સિય આજના જેટલા સસ્તા પણ નહોતા તે સમયના ૧૮૦૦-૧૮૧૪ના ઘણા લખાણો પોતાના જીવનના આનંદ માટે લખેલા મગી આવે છે એમા કવિતા છે, આત્મ સંબોધના છે, કા પત્રિક, પોતાનીક પનામાં ગૌતમસિક

પાત્રેલા સંબોધના છે કુદરત પ્રેમની વિરહની સૃષ્ટિના સંબોધના છે અધુરી મુકાવેલી નવલકથાઓ પણ છે. આવાં ૧૨૦૦-૧૫૦૦ કુલરૂપ કાગળોના લખાણો વર્ષા પછી બાપુને સાહિત્ય ક્ષેત્રે ગણનાપાત્ર સિદ્ધિ મળે છે તે પછી ધન્ય કરવાનો લોભ બાપુએ રાખ્યો નથી આ ઉપરથી એક વાતની પ્રતીતિ થાય છે પરિશ્રમ લીધા પછી પણ, નિખનંત ખાતર જે લખ્યું હોય, તે બધું પ્રજા કરવું એ પણ જરૂરી નથી સાહિત્યકરે કેટલીક વાર જીવનમા સવમનો પણ આશ્રય લેવાનો હોય છે એ કલાકારનો—સાચા કલાકારનો સવમ છે કેટલીક વાર લેખકે પોતાના સર્જનની મૂલવણી પોતે જ કરીને, પ્રજા સમક્ષ મૂકવાની તથાના પોતાના લખાણો માટે રાખવી જોઈએ એ વાતની પ્રતીતિ બાપુનું જીવન કરાવી જાય છે

#

સાસાનિયન અમલ દુઃખાન કાળમા 'જિ' ('શાખાશ') શબ્દ બોલવાનો હકકે રાગનો હતો રાગ પશુ એ શબ્દ બહુ એણે વાપરતા, કારણ કે જેને માટે એ શબ્દ વાપરે, તેને પછી રાગએ મનનક બેટ-બક્ષિસ આપવી ઘટે

એક દિવસે રાગ નૌરોવાને (ઈ સ ૫૩૧-૫૭૮) એક ડોસાને સફરજનનું જાડ વાવતો જોઈને ખુબ પશુ ડોસા, તુ તો બહુ જુદો છે તુ આ જાડના ફળ ખાવા થવી રીતે જીવતો મરેલાનો હતો કે

'જેમ બીજાએ વાવેલા જાડના ફળ મે ખાધ, તેમ મે વાવેલા જાડના ફળ બીજા ખારો!' ડોસાએ જવાબ આપ્યો

તે જવાબ સામગી રાગના મુખમાથી તત્ત જ શબ્દ નીકળ્યો, 'જિ' ('શાખાશ')!

ડોસો સમજી ગયો કે રાગના મોખાથી અચાનક એ શબ્દ નીકળી પડ્યો એટલે પોતાને ભારે બમિન મગવાની તેથી તેણે ઉમેર્યું, 'હું તો માનતો હતો કે, હું જે જાડ વાવું છું તેના ફળ બીજા જ ખારો પણ આ જાડ તો એવું શુકનિયમ છે કે, તે પૂરું વવાયું તે પહેલા જ તેણે ફળ નાપવા માંખા!'

રાગ ફરીથી બોલી પડ્યો, 'જિ' ('શાખાશ')!

#

ઉનાળાની લાખી રબઝોમા વડા અધિ કારીઓનો મુકામ આપુ પર હતો. વસતના આ દિવસોમા આનંદની રસલહાણુ લૂટવા સૌ ભેગા થયા હતા. ત્યાં રજપૂતાનાનો એક નામી ગવૈયો પણ હવાફેર કરવા આવ્યો હતો. એની ખ્યાતિ જૂળ હતી એના ગળા માથી સંગીત ઝરતુ અને શોક પણ આનંદમા ફેરવાઈ જતો. આવો એનો મધુર કંઠ હતો. પત્ત સાથે સાથે એ પણ ખડુ કે, એ કોઈના ય દ્વારે સભળાવવા નહોતો જતો. જેને સાભળવું હોય તે એને દ્વારે ભય અને જે એનું મન સપાહન કરી શકે તે ગીત સાભળી શકે બાકી પૈસાથી તો એને કોઈ રીઝવી ન શકે.

મૂલ્ય લઈ માણસોને સભળાવવા કરતા વિના મૂલ્યે નિસર્ગને સભળાવવાનું આ ખૂની ગવૈયાને વધુ ગમતું અને તેથી એને પોતાને મન થતું ત્યારે એ પોતાનો તાનપૂરો લઈ કોઈ ઘટાકાર વનકુજમા ભેસી જતો. એનો શ્રોતાવર્ગ એટલે વહેતા ઝરણા અને ફૂદતા હરણા.

સંગીતકલાહીન કનેબલો પાસે ગાવામા એ કલાનું અપમાન માનતો અને તેથી જ તે આવા નિસર્ગને જ શોધતો ફરતો.

ગવૈયાની આવી ખ્યાતિ સાભળી રેલ વેના અધિકારીઓને થયું કે, આ ગવૈયો કાંઈક સભળાવે તો રબઝમા કોઈ એર મળ આવી ભય.

અધિકારીઓ એને ઉતારે પહોંચ્યા પ્રસશાના ફૂલોથી એને વધાવ્યો. એના સંગીતના, એના કંઠના ભારોભાર વળાણુ ક્યાં અને એને રીઝવ્યો.

આ ગવૈયાના સન્માનમા એક વિશાળ

મંડપ ઊભો કરવામા આવ્યા બહારથી યોગા અગ્રગણ્ય અહસ્થોને નિમંત્રણ મુદર માઠી તકિયા ગોઠવાઈ ગયા. ગવૈયાની ભવ્ય બેઠકની આસપાસ પાંચપાંચ હજારના પગારદાર અમલદારો અને પ્રધાનોએ બેઠક લીધી.

કલાકારના મનનો મોર સોળે કળાએ નાચી ઊઠ્યો. એના ગળામાથી સૂર નીકળે અને હવા પણ થલી ભય રેશમી શૂટમા સજ્જ થયેલા અમલદારો ડોલી રહ્યા હતા. કોઈ હાથ હલાવે, કોઈ ડોક ધૂણાવે દરેક જણ સૌ પોતાના બલુપણાનો ડોગ કરી ગૂંહ હતું જે એકાદ બલુકાર હતો. એ તો આનંદ સમાધિમા મગન થઈ અયો હતો.

એમ ગીત પૂરું થયું ગાયકે ખીજુ ગીત માલકોશમા ઉપાડ્યું. ગીત બરાબર મધનમા આવ્યું ગાયક આરોહમા ભાગ્યે ને ભાગ્યે ચઢી રહ્યો હતો. ત્યાં એક અમલદારે બલુ પોતે રાગનો પૂજ્ય બલુકાર ન હોય એવો ભાવ મુખ પર લાવી કહ્યું 'ઉસ્તાદજી! યહ નહિ માલકોશ ગાયો.'

ગીત અટક્યું નરવા બધ થયા સંગીત થલી ગયું વાતાવરણમા સ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ. પછુ આ શું? ગાયક કેમ એકદમ ભીભ થઈ ગયા? આનંદ ગભીરતામા ફેરવાઈ ગયો. એકે પૂછ્યું 'ઉસ્તાદજી! કયા આપકો અપમાન હુઆ? હમે માફ ફીજીએ.'

મંડપની બહાર રહેલી મોજડી પહેગતા ઉસ્તાદે કહ્યું 'હોયા! ગધેધકા અપમાન કયા! મેં માલકોશમે તો ગા રહ્યા થા! ઔર આપ કહ્તે હૈ કી માલકોશમે ગાયો જે આદમી નિસ ચીજકો પહચાનતા નહિ ઉન્હે ઉસ ચીજકો બતાના વહ ગધેધકા કામ દે ઔર યહ કામ મેં યહા અબ તક કર રહ્યા થા!'

[૫૪ ૧૦૩થી ચાલુ

સ્વાવલંબન

અનણેને બે નવું વર્ષમાં સ્વાવલંબી બની જવાની જાહેરાતો લગભગ બધા જ પ્રધાનોએ કરી દીધી છે. ઘણે અને અનાજનો મળવળ પાક થા છે અને ઉત્પાદાણ અને અન્ય વધારાનો જથ્થો ખસેડવા પૂરતી વ્યવસ્થા નથી એમ પણ સમાચાર ઝંકિ છે કેટલાક મુરખાઓ મળવળ પાકને આપે બેવા માગે છે—તો કોઈ કહે છે બજારમાં લાવો તો દમાવના જ નથી—સામાન્ય માનવીને લાલ તો ? પણ બધા જ લાલ નથી આપે જોઈ શકાય ખરા ? અનુભવીને માણી શકાય તેવી આ વાત છે એક ઉદાહરણ રસ્તે ચાલ્યો જતો લિખારી બોલતો હતો ‘લાઈ, જેને આપવું હોય તે આપી દો !’ કોઈએ પૂછ્યું કે ‘આમ કેમ બોલો છો ?’ લિખારીએ ગર્વભરે ઉત્તર આપ્યો ‘હું એક બે મહિના માં જ બીજ માથું છું—પછી તા હું પણ સ્વાવલંબી થવાનો છું !’

અહો ધ્વનિ !

બી ધમા શા કારણથી એક વિશિષ્ટ પ્રકારના તાવનદ સંગીતનો અવાજ નાસિકા વાટે નીકળે છે તેનું વૈજ્ઞાનિક કારણ સંદેહાધીન મળતું નથી સામાન્ય રીતે કાંઈ ઘસઘસાટ બી ધમા નસકારા બોલાવતું હોય તા આપણે ત્યાં કહેવાનો રિવાજ છે—‘તડેલો ભુખી જી છે’ કેમકે દુખી અને મા : અથવા ચિતા કરતા માથુંસોને આવી નિંદા આવતી નથી પરંતુ ચિંતનમાં આત્મા પદર લાખ પુરુષોનાં કાબજીતી બેદી છે કેમકે તેમની પત્નીઓએ આ કાબજીતર જૂટાછેડા માગ્યા છે એ તો સમજી શકાય કે પતિ કુભકર્ણના જેમ ધોરતો દોષ અને પત્ની અનિદ્રામાં તરફડતી હોય તો ઘર્ષ પુ થવાનું જ ભારતના કુભકર્ણનો ઇતિહાસ ચિંતનમાં શિખવવામાં આવે તો ત્યાંની મહિલાઓ વધુ ચંદિષ્ણુ અવરય બનશે કેમકે તે તેમને ખ્યાલ આવે કે તેમના પતિએ ઉજર દરજ્જે ચંદિયાના અને સારા છે વિદ્યાને

એવી શોધ કરી છે કે માથુંસ ધોરતો હોય તો ઉચ્છવાસની હવા નળી દ્વારા પાવજમાને લગાડેલા રબરના દડામાં ગ્રવેશતા, તે ટાકમખીસના એલામની જેમ ગળુગળી બેડે હવે તેથી આગળ વધીને એવી શોધ કેમ ન થાય કે નસકારાના તાવ અને અવાજ સાથે જ બાજુમાં રાખવામાં આવેલા નાનકડા પિયાનોના સપ્તક ઉપર તત્તુ રૂપાતર ઘષ્ટ, તેમાંથી સુમધુર સંગીત ઝોરડામાં રેલાઈ રહે ! આજે વિદ્યાન એટલું આગળ વધી રહ્યું છે કે હવે તો હં વસંહિત શરીરનો કોઈપણ ભાગ બદલી શકાય છે તા નસકારા વાટે નીકળતી હવા અને અવાજનું રૂપાતર શ્રવણમધુર સુરાવલિમાં કરવું તદ્દન શક્ય છે તો જૂટાછેડાની વાત બાજુએ રહી નસ દ્વારા બોલવતા પતિદેવોની માગ એટલી વધી જશે કે તે પ્રકારે ગ્રેધવાતી રેવ પાડવા વગેરે બોલવા પડશે

ગુજરાતની ક્રાંતિ

કોઈપણ જાતના આડબર વિના ગુજરાત સરકારે અદાર હજાર ગામડાના ખેડૂતોને સ્પર્શતી જમીનના વાપરદમકની જાહેરાત બહાર પાડી બહુ જ શાત રીતે એક વિરાટ અને સમાજવાદી પગલું ભર્યું છે જે સરના ભાવમાં ખેડૂતાને જમીનનો ઇલાદ ભોગવડો મળે તે આ જમાનામાં નર્થ આશ્ચર્ય છે જમીનના લાવોની આજે વાત ચાલે તેમ નથી એટલે પા ઠીના મૂલે આ જમીનના માલિક બનવાની તક ભાગ્ય જ કોઈ જતી કરે વગી જમીન ઉપર પોતાની માલિકી હોવાથી, વધુ લાવેતર મટે ખેડૂતાને પ્રોત્સાહન મળે અને ઉત્પાદનની માના પણ વધશે લાગે ગાને આ એક ક્રાંતિકારી ફેરફાર છે અને બહુજનહિતાય સરકારે હિમતથી પગલું ભર્યું છે જેની અસર બીજા રાજ્યો ઉપર પ યા વિના રહેતે નહિ ગુજરાતને અનનની જે ખાધ ભોગવી પડે છે તે આનાવી ભરપાઈ થાય અને તંદુરસ્ત ગુજરાત વડુ અનન બચાવી શકે તો તે જેનીતેવી સિદ્ધિ નહિ ગણાય

હિંમુલ્યો ચેતે

પોલેન્ડમાં વોસો ખાતે એક વિચિત્ર કવનની સ્થાપના થઈ છે જેના સમયે બધા જ મારી જિંદગી ધરાવના લખ્યો છે. મહુ લાખા માણસોને તેમના પ્રશ્ન દોષ છે, આ મહાની રચનાનો તેનું લાખા માણસોને જે અગવડ પડે છે તે નિવારવાનો છે દાખલા તરીકે, મોટરમાં, ટ્રમ અને ટેક્સીમાં, આગગાડીના ડબ્બામાં તેમનું માથું ઉપર લાટકાય અથવા કોઈને ઘેર જતા પારગુમાં તેમને બહુ જ નીચા નમનું પડે તે ધણીનાર અસહ્ય બની જાય છે.

પત્ની જે ટૂંકી મગે તો પણ કનેક્ટ થાય છે. આવી જ રીતે દિલ્હીમાં ચોડા વખત પહેલા એકવડિયા બાવાના પુત્રોનું મહાન રચાણ હતું જેમણે બધા જ જનતા અને પહેલવાન લાગતા પુરષો સાથે સળધ નહિ રાખતા, હાથ નહિ મિનાવવા અનુદાન કર્યો હતો. દેખીતી રીતે સમાજમાં વામણોમાં પણ વસે છે અને હિંમુલ્યોનું એક મહાન શા માટે ન રચતું તે માટે કારણો નથી, આ બધા જ મહાન રચાણ રહે ત્યારપછી યુધ્ધે ન ચડવાની પ્રતિજ્ઞા પર તેમણે સહી કરવી પડશે.

બગદાદની પોતાની નવી રાજધાની બાધવા માટેનો સામાન મેળવવા ખલિફ અલ-મનસૂરે નૌરોરવાનના મહેનને તોડી પાડવાનો હુકમ કર્યો. ખાલિફે ઇસ્લામની વિશ્વવપતાકા રૂપે એ મહેનને કાયમ રહેવા દેવાની સલાહ આપી પણ ખલિફાએ માન્યું નહીં.

તથા ત્રિવસ લાગનાગટ ટાકણા તથા તીકમ ચલાવ્યા હતા, મદેય તુમ્બો નહીં, ત્યારે ખલિફાએ ખાલિફને કહ્યું કે, 'હવે, તારી વાત માનવી રીક છે, એમ અમને પણ લાગે છે, કારણ કે મહેનમાંથી જે આવસામાન મગે તેની કિંમત કરતા તેને તોડવાની કિંમત વધારે પડે તેમ છે.'

એટલે ખાલિફે જવાબ આપ્યો, 'હવે તો એ મદેય તોડી જ પાડીને જ પો. નહીં તો, દુશ્મન જે બાધકામ કરી શકે, તેને તોડવાની શક્તિ પણ તમારામાં નથી એવું એ મહેલ પોકારી પોકારીને કહેશે.'

જે લડાઈઓ વાદગાર ગણાય છે એક અત્ત-અખ્યાસ અને કારમેલિયનો વચ્ચેની હજાર આગની લડાઈ-જેમાં ૧૦ હજાર સૈનિકો માર્યા ગયા અને એકલો તેમનો આગેવાન નાશી છૂટ્યો અને બીજા ઇસ ૮૬૫ ની સફારિ અને સામાનિક વચ્ચેની લડાઈ, જ્યાં ૫૦ હજાર સૈનિકો બધા જ નાશી છૂટ્યા અને તેમનો આગેવાન અમરુ જ દેહ પકડાયો.

જે સફારિયો તે રીતે જુમ્હા અને મુલ્કાએલ અમરુ માટે તેમ રહેરેસરે એકાદ તાવડીમાં માસ તમના હતા તેવામાં એક ફૂતરે અદરથી એક હાડકું જે ચવા પોતાનું શો તેમાં નાખ્યું જરા દાઝ્યો એટલે ફૂતરો જ નહીં એ પાણુ જે ચવા લાગ્યો પણ તાવડીનું કડું તેના ગળામાં લરાઈ ગયું તેથી ખીને તે નામે તાવડી તથા તેમાં અમરુના વાણુ માટેનું ખાવાનું પણ ગયું.

અમરુએ એ જોઈને પહેરેશીરોને કહ્યું કે "આ ઉપરથી પકડા લેજો જેના રસોડામાં રાજ સવારમાં ચારનો ઘેટ ઉપર લપછને ખાવાનો સામાન આવતો, એ અમરુની સાજની વાણુ એક ફૂતરો જે ચી જાય છે."

(૧) નવી પેઢીને

લેખક : કાધર વાલેસ

પ્રકાશક : ગૂર્જર ટ્રસ્ટરન કાર્યાલય, અમદાવાદ

પાના : ૨૪૩ : કિંમત રા. ૩-૫૦)

તેનીસ લેખો અને તે પણ કાધર વાલેસના એક જ પુસ્તકમાં તૌરર મળે તો તેની કિંમત કેટલી? સાકાર્ય રૂપિયા નહિ, પણ અમૂલ્ય 'ગુર્જરાત સમાચાર'માં આવેલા તેમના ચિંતનપ્રધાન અને બોધદાયી લેખો અહીં ગ્રંથસ્થ થયા છે પણ આ બધા નવી પેઢીને ઉદ્દેશી લખાયા હોવાથી, તેમાં આપેલી સામગ્રી એટલી અણુમય છે કે દરેક વડીલે યુવાનોને ભેટ આપવા આ પુસ્તકની પસંદગી અવશ્ય કરવી પડે. પુરોવચનમાં કાકા કાલેનકરે યથાર્થ કહ્યું છે "નવી પેઢી માટેની આ લેખમાળામાં સૌથી તરી આવે છે સ્વામીજીની શુદ્ધ અને વિશાળ સહનુભૂતિ. સદાચાર અને દુરાચારનો ભેદ એમના મનમાં સ્પષ્ટ છે. દુરાચારને તેઓ લેશમાન ઠેકા આપવાના નથી અને જા દુરાચારના મોહમાં સ્પષ્ટાએનાએને દૂર રેનવાની કૂન તેઓ કરવાના નથી. ન્યાયને નામે તેઓ પ્રેમવર્નનો દ્રોહ ન જ કરી શકે. પ્રેમમાં જે ઉદારતા, ક્ષમા અને ધીરજ છે એ જ એની અમોઘ શક્તિ છે." કાધર વાલેસ નવી પેઢી માટે એટલું તાદાત્મ્ય રૂપી શકે છે કે આ બની જ ગ્રેરણાનું મૂળ છેવટે તે પેઢી જ બની રહે છે તેમ આ લેખો વાચના લાગે છે. વિવિધ પસંદગી એટલી મૌલિક છે અને કાધર વાલેસની ગુજરાતી લાપાળા જે એક પ્રકારની ચિંતાકર્તા ગ્રંથકતા કહેવી છે તેને બીધે તેમનું લખાણ વાચીને મન ઉમેશા પ્રવચનના અનુભવે છે. 'કુમાર'માં આવતી 'જનનવચન'ની તેમની લેખમાળા એક વિશેષ ઉદાહરણ છે. કાધર વાલેસના લખાણમાં જનનના અનુભવનો, જનનશનનો નિષ્કાંટ ટોચ છે. તેઓ સર્જક, ફિલ્મકર્તા, કવિ, કનાકાર, કાવિ, વતન

વડીલ એવા અનેકશુલ્કધારી વિદ્વાન છે. તેઓ ગણિતના વિદેષજ છે એવું તેમના લખાણોમાંથી તો લાગતું નથી—સમાજસેવાની ભેખધારી ભીષ્મ જેવા વધુ લાગે છે.

(૨) 'બે ઘર'

(લેખિકા : જ્યોતી હાકાર

પ્રકાશક : ગૂર્જર ટ્રસ્ટરન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

પાના : ૨૦૩ : મૂલ્ય રા. ૪-૦૦).

આ એક લઘુ નવલ છે અને તેમાં એક કાવડાને વધી લીધો છે. વસ્તુની દૃષ્ટિએ નનીનતમ કાધ નથી—એક પુરુષ અને બે સ્ત્રીઓ. સુવિધિને એક પત્ની તો છે જ—રાગિણી. પણ કલાની કાધ ગણુપ પૂરવા તે સુરખાળાને પણ પગલું છે. પછી તો સર્જનજૂનો સધર્મ. રાગિણીનું આર્થપત્ની તરીકેનું આત્મવિલોપન. સુરખાળાનો આત્મા કલાકારનો હોય છે. તે નર્તનને વરી હોય છે, અને તેની મહત્વાકાંક્ષા તે ક્ષેત્રમાં પૂર્ણતા મેળવવાની હોય છે. પતિને તે સાધન માને છે સુવિધિને આ મોડે મોડે સમજાય છે અને ત્યારે તે રાગિણી તરફ ફરીથી મૂંઝી રહ્યો હોય છે રાગિણી તેને પુનઃ થયો હોય છે તેનું નામ આનંદ; (જેનું નવલકથામાં બહિષ્કાર લેવાય છે) અને સુરખાળાથી પુનઃ થઇ હોય છે તેનું નામ મિન્ની. પોતાની Career બનાવવા સુરખાળા પગથે જવા માગે છે ત્યારે ઉદાગતાથી મિન્નીને ગર્જિતને સુવિધિને સોંપીની ભય છે. અહીં કથાનો અંત છે.

આવો કિસ્સો વાગ્નવિક નથી લાગતો. જતા પૈમાદર ધનિક કુટુંબમાં એ તદ્દન અચકચ પણ નથી. આખી નવલ ચર્ચાત્મક મુદ્દા આસપાસ ઘૂમરી લીધા કરે છે જનન વાર્તાના અને વાર્તાકોશનની ઉપોદી આખ્ય હોવાથી જ્યોતી હાકાર મેદાન મળી ગયા છે. બપો જ પ્રમોગે સ્વ લાવિક પ્રવાહીનામાં મેદાવાના વલ છે. બે નારીના નાથનું

માનસશાસ્ત્રીય પૃથકરણ કરવામાં, અને સાવેસાથે બન્ને લિંગ રુચિની સ્ત્રીઓનું 'યકિતત્વ' હેતુસાવવામાં લેખિત સફળ થયા છે

(૩) 'શાળાની રંગભૂમિ'

(લેખક દોલતભાઈ મો દેસાઈ)

પ્રકાશક ગુર્જર પ્રથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાનાં ૨૨૪ કિ ૪ ૧૦)

શૌર્યક સૂચવે છે તેમ શાળાની રંગભૂમિ માટે આમાં ચોદ સુદર નાટિકાઓ છે જેમાંથી પ્રથમ આઠ ચરિત્રાત્મક છે અને તેથી ગ્રેસજીવાદયક પણ બી રે છે-આ છે ભગીરથ, અંશોક, મહા રાણા પ્રતાપ શિવાજી વિવેકાનંદ ટિળક, જ્ઞેન-ઝોફ-ઝોફ લઈ પેસ્ચર બાકીના છ પાત્રુરણ વિષયોમાં 'મુક્તિગાથા' ભારતની સ્વતંત્રતાનો ઇતિહાસ કહે છે ગામક પડખું મા બુજ અસર કારક તળપદી ભાતમાં ભાગતા ગમડાનું ચટ્ટો તરફ સ્થળાંતર બતાવ્યું છે આ અંગ્રેજી અમલ'માં ૧૮૫૭ના બળવાનો ભારેલો અગ્નિ દેખાય છે 'પાટનગર બોલે છે મા અમદાવાદનો ભવ્ય જૂતકાગ અને વર્તમાનની ઝાંખી આનંદ ઉપજાવે છે 'પૃથ્વીનું સ્વર્ગ'માં કાશ્મીરની કડાણી સદીઓના કડીબધ ઇતિહાસને રજૂ કરે છે તારકદ કરાર થયા ત્યાં સુધી પરીમા એક કાવ્યનિક નાટક છે

આ નાટિકાઓ લખી છે એક સનિષ્ઠ શિક્ષક શ્રી દોલતભાઈનો આચાર્ય તરીકેનો અનુભવ વર્ણનો છે વળી આ નાટિકા શાળાના બાળકો માટે છે તેથી સાહિત્યની દૃષ્ટિએ નહિ પણ શિક્ષણ અને બાલમાનસ તેમજ વિદ્યાર્થીની કક્ષાની દૃષ્ટિએ એની મૂલ્ય વી થવી જોઈએ એમ બેધક કહી શકાય કે જગતી પેઢી માટે નાટકો-રૂપકો આવી રીતે ચોખવાનો પ્રયોગ ભવ લે જ થયો છે અહીં તો લેખકે બળપરી સિદ્ધિ મેળવી છે લાજાવવાનો મહાવરો દેવાથી તેમની લાખા સૌની અને રજૂઆત ભારે અસરકારક અને તખ્તાને અનુરૂપ રહ્યા છે ઇતિહાસ અને ઐતિહાસિક પાત્રોને આવી રીતે શાળામાં બાળકો સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે તો આનંદ સાથે જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રી દોલતભાઈએ દસ્યો અને સવારો તેમજ ગીતો ચૂકવામાં ભારે કાળજી રાખી છે અને નિરર્થક લખાણ ટાળ્યું છે આ

પુસ્તકને તાકીદે શાળાઓમાં સ્થાન આપવું જોઈએ

(૪) 'શિવશ પન્થા'

(લેખક શ્રી દાનભાઈ શુક્લ)

પ્રકાશક ગુર્જર પ્રથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાનાં ૧૨૬ કિ ૩ ૦ ૨૫)

એક શિક્ષકનું વધુ એક સુદ પ્રકાશન નવનતન શાળાના મુખપાત્રમાં શૈક્ષણિક દષ્ટિ રાખી, વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશી જે કઈ લખાય છે તેમાંથી ચૂટીને, અહીં 'કેટલાક લેખો અથસ્થ થયા છે શ્રી દાનભાઈ શુક્લ એક પીઠ, સફળ અને ધડાચેલા શિક્ષક છે અને શિક્ષણક્ષેત્ર તેમની આગવી અને મૌલિક વિચારધારાને તેમજે આ લેખમાં વાચા આપી ભણી છે વિષયો પણ એવા સરસ નીધા અને તેને છ વિભાગમાં વહેંચીને પુસ્તકમાં વિષયની જાણે કૂલગૂંથણી કરી છે માન વિદ્યાર્થીને જ નહિ પણ વિદ્યાર્થીના બાપને પણ આ લેખો ઉપયોગી નીવડે તટલા સમર્થ છે જાઓનો ઉપયોગ' 'નારી જવાની ટીક', 'કાપને જીતો' 'નવરાણનો ઉપયોગ', એકામના' ગોટામાં મોઢું સાઢસ', 'વાર્ષિક પરીક્ષા અંગ્રેજોનો ઉકેલ' કન્યાદિ લેખોમાં મનનીય વિચાર સામગ્રી પીરસાઈ છે 'પ્રશ્નો પૂછવાની કળા મા લેખકે એક નવો જ મુદ્દો ઉપસ્થિત કરી બતાવે છે તમના શબ્દોમાં 'વર્ગમાં સારા પ્રશ્નો પૂછી ન શકનાર શિક્ષક વિદ્યાર્થીનો કિંવસ બગાડે છે પણ પરીક્ષામાં સારી રીતે પ્રશ્નો પૂછી ન શકનાર શિક્ષક વિદ્યાર્થીનું વરસ બગાડે છે' - કેટલું સચોટ વિધાન! તકી જ રીતે તેમજે 'કળવણીની ખામી'માં વિચારના કરી મૂકે તેવા પ્રશ્ન ક્યાં છે આઠમાનું વાર્ષિક પરિણામ લગભગ ૮૬ ટકા હોય છે તેમાંથી ઘટતું ઘટતું અગિયારમાનું પરિણામ લગભગ ૫૦ ટકા ઉપર આવી ભય છે, એનું કારણ શું? એને માટે જવાબદાર કોણ? વિદ્યાર્થી? શિક્ષક? કે પરીક્ષાની પદ્ધતિ? આ નાનકડાં પુસ્તકને ૧૨૬ પાના છે અને કિંમત ફક્ત સવા બે રૂપિયા છે પરંતુ આવડા મર્વાઈત વ્યાપમાં જે બોધદાયક અને ચિંતનપ્રધાન સામગ્રી પીરસી છે તે જ્ઞેના 'શિવશ પન્થા' વાચનારનું ભનું કરવા જેટલી ક્ષમતા તો ધરાવે છે જ પણ વિદ્યાર્થી માટે તો શિવ-અગત્યસ્વરૂપ છે તેમ કહેવામાં લાગ્યે જ અતિશયોક્તિ ગણાશે

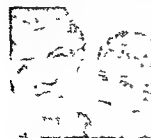
મમ્મી બારે વિશ્વાસપૂર્વક કહે છે કે અમૂલસ્પ્રે
શિશુ આહાર વૃદ્ધિ માટે અધિક સારી છે.
હાં પણ એને એટલો વિશ્વાસ શાથી ?

વિશ્વાસ કેમ ન હોય ? અમૂલસ્પ્રે-ફોર્મ્યુલાજ સારી છે.
દરેક ડબ્બા પર છાપેલું છે.

અમૂલના નર્સિંગ શિશુઆહાર અમૂલસ્પ્રેમાં બેળાના નિષાસ માટે જરૂરી તમામ તત્ત્વો છે. મગજ અને
કોષિકા સારા વિકાસ માટે પણ બનવામાં આવેલા પ્રોટીન, સેક્રીન અને કોલેસ્ટ્રોલ અને વિવિધ પોષક
નિર્દોષી લોહી અને મગજના હાકડા માટે ખજીરાનાં બેક્ટેરિયા જેવા બેક્ટેરિયા સામે પ્રતિબંધ રૂપે
બેક્ટેરિયા સુધી બૂબ અને સર્વોચ્ચ સુધે ત્રણ સેન્ટિગ્રીડ સુધી સુધારવામાં આવેલા બેક્ટેરિયા જેવા
છે. માસમાં તેના જન્મ સમયે જન્મી જાય છે અને એક વરસ થાય ત્યાં સુધી એક સેન્ટિગ્રીડ
કેન્ડીડા સામે એક વરસ સુધી અમૂલસ્પ્રેમાં રહેવા છે.

અમૂલસ્પ્રે 1 લા. મ. 1/2 ઓળંગી શકે છે. 1 લા. મ. 1/2 ઓળંગી શકે છે. 1 લા. મ. 1/2 ઓળંગી શકે છે.
છે (પુત્રાશને આ નામના શિશુ આહાર આપવામાં આવે છે. તેથી જ આપણે અમૂલસ્પ્રેમાં
બેક્ટેરિયા નો દરેક આ 1/2 મ. એક આર્થમાં આપી છે. આપણે
બેક્ટેરિયા નો જન્મના પહેલાં બેક્ટેરિયાથી અમૂલસ્પ્રેમાં આપી
શકે છે.

મમ્મી દોષ્ટ ધોમી એમ
મમીય કહે છે. મમ જન્મના
જન્મ થયા પછી બેક્ટેરિયાથી
જન્મ થાય છે. એથી જ
તે છે અને એ જન્મના પહેલાં
સારું છે.

અમૂલસ્પ્રે

માના દુધની બાલીમાં ઉત્કૃષ્ટ
બેક્ટેરિયલ આહાર

શ્રી.

અશ્વિનીકુમાર કુંપની

કામડિયા - ટી - એસ્ટેટ

કામડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧.

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

To maintain regular passenger trade between
Bombay and Calcutta

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this service trade and trade with
it serves the Indian passenger trade as well as
the coastal trade with an ample and
prompt service.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

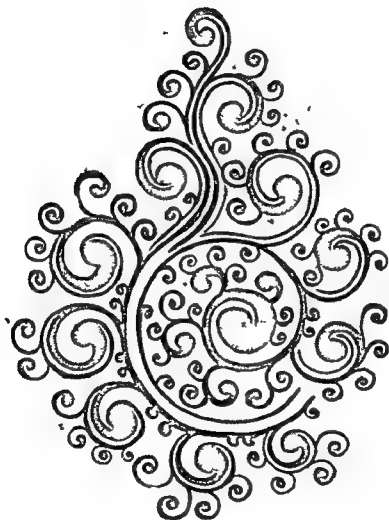

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Scindia House, Colaba, Lower Bombay.

1914 & 1915

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા પાપુ-૧-૨-૩-૪-૨-૦૦	
ગાંધી-ચુરુ — — ૧-૨૫	
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન — ૧-૨૫	
અલ્લાહના બંદાઓ — ૦-૩૭	
મસ્તીની પળોમાં — — ૦-૭૫	
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૨૦	
ચુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૨૦	
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા, — — ૦-૨૦	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા — — ૦-૨૦	
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા— ૦-૧૫	
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા— ૦-૧૫	
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ૦-૧૫	
ગમતીર્થની રત્નમાત્રા — ૦-૩૫	

વૈભવવજ્ર

વૈષ્ણવજાળ

વર્ષ : ૭]

ઓગસ્ટ - ૧૯૬૮

[અંક : ૫

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ :	લેખ :	લેખક :
૧૩૧-૧	શ્રીકૃષ્ણ જયંતી	ગાંધીજી
૧૧૩-૨	ગીતાજી કંઈકેયે કરે....	નિયામ
૧૩૧-૩	પરિભ્રમણ....	'આશુતોષ'
૧૩૧-૭	કોણે જુદું ! હું કે તું !....	કનૈયાલાલ વાધવાની
૧૩૧-૯	ખરી બહિર....	દિગ્ગજાલ પ્ર. જગજલાલ
૧૩૧	લોકસહિત્યમાં પોપટ .	જોડીદાસ પરમાર
૧૩૭	શાહીજીવની વાતા	વાસુદેવચરણજી
૧૪૨	અદૈય જીવનની આખી...	દક્ષિણકુમાર વોપો
૧૪૫	હૃદય પરિવર્તન....	.....
૧૪૭	કાલિની ચિનતારી....	રશ્મિન મહેતા
૧૫૦	મુલક યાત્રા મેહનો....	ખિદુ ખિત્રા
૧૫૩	અવલોકન....	શિ.

સૂચના

[આલોકને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રતિબધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં મુદ્રક ન થતે તો પોસ્ટ એ દિનમાં નવાજ કર્યા પછી કાળે લખને જણાવવું અંક ચિનિકમાં પડે તો મોકલવાયે.

અમે તે મનિને ગ્રામકુ થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રિન્ટ થતા વિવાદો જે તે લેખકોના છે. સપાદક તે નિશ્ચયમાં સમજ છે જ તેમ માનવું નહિ.

[રેખાંકને]

'જીવન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મોલિક, તાજું હોય એવી સુધેશ રહે છે કાગરની એક બાજુ શોહીથી લખવું.

લેખાજમ

દેશમાં [સમજ] ૮ દિવસ પરદેશમાં સોગા શિવિન.

"જીવનવન"

૨-સમકુલનગર

રાજકોટ-૨

પ્રમાણક, મુદ્રક, માલિક : ધોરન આખી : સપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રમાણન રજાન : સુકેપ સુદ્રિકા, રેડીયોની રોડ, રાજકોટ.

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ બ્રાન્ચ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આમમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, લખન
ટેપરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૧૭,૮૭૫
આનુષંગિક બેનુઓ માટે અન્યાર મુદ્દી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૦,૦૦૦	૨૦.૩૨
[૨] જૂના કુવા	૨૨,૭૮૬	૧.૮૫
[૩] ઓઈલએન્જલ ઈલે. મોટર્સ	૯૭,૭૫૯	૩૩.૩૧
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨૪૨૯	૪.૦૪

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૭૧ કરોડ અને ૯૦ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટાયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયલાલસિંહજી
પુવચનસાહેબ ઓફ પોસ્ટાલર,
પ્રમુખ.

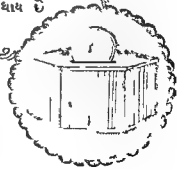

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા લાઓ તો એ નાનકડી
બચતમાંથી મોટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રના
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનેરા પ્રયાસોનું મોટું પંક્તિ મ

ગુપ્તતા સંરક્ષણ માટેની ખાતા નજરથી પ્રકાશિત

શ્રી.

અધિનીકુમાર કુંપની

ડિમડિમા - ટી - એસ્ટેટ

ઈન્ડિયા એક્સપ્રેસ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In ancient times maritime trade brought
immense wealth to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian Overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD., Scindia House, Ballard Estate, Bombay 1

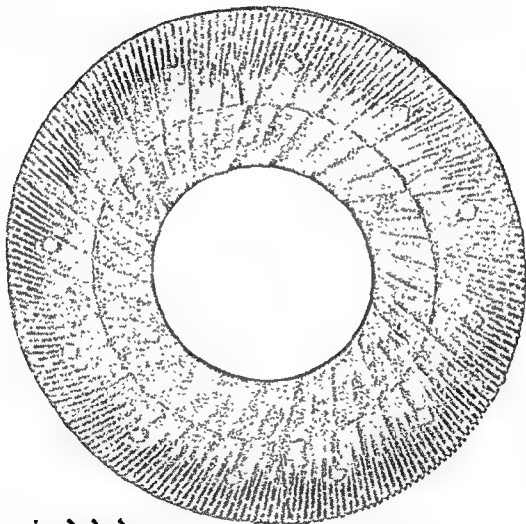
SCS CA 15-55047

.....ना सौजन्यथी.....

મુકુંદ

પિંચમ, મોટાં, ભારે સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

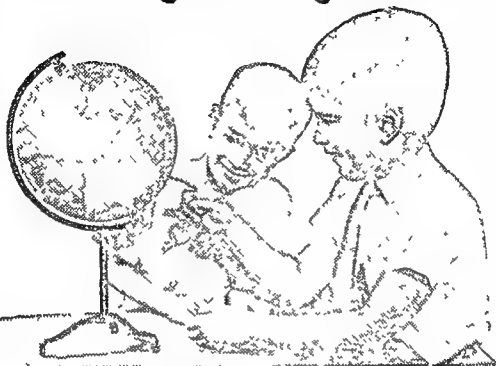
મુકુંદ ઓટેલે પોતાદ

સ્ટેનલેસ સ્ટીલ

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ.

1134A GUM

એમને માટે સુખદ ભાવિનું નિર્માણ કરો

દેના બેંકમાં નિયમિત
ખચત કરવાનું એમને શીખવો

ખચતખાતું ..... વ્યાજ ૩%
સંગીર ખચતખાતું ..... વ્યાજ ૩%
રિકરિંગ ડિપોઝિટ ..... ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ ૫% થી ૭%

૧૩ રાજ્યોમાં ૧૮૫ થી વધુ શાખાઓ દ્વારા દેરાની સેવા બળવે છે

કુલ લેડિંગ ઇન્ડ.
રૂ. ૧૨૭૪૪૦ કરોડથી
વધુ

દેના બેંક લિમિટેડ
રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકરદ નામજી બિલ્ડિંગ
૧૭, હોનિમન ચર્ચવે ઓફ મુંબઈ-૧

મરીચુથંદ વ ગાપી,
ચેરમેન

વૈષ્ણવજોશ

શ્રી કૃષ્ણ જયંતી

માંધીય

‘શ્રીકૃષ્ણે જે આદર્શ આપણી આગળ રાખ્યો છે તેને આનંદભર્યા મુકે
ગોત તો આજની ગોવર્ણી સ્થિતિમાં આપણે ન લેત’

આજે આપણે કૃષ્ણજયંતીનો અર્થ નથી સમજતા, નથી આપણા બાળકોને ભગવદ્ ગીતા ભણાવતા એક મિશનરીએ મને કહેતું કે તમારા ઘણા બાળકો ભગવદ્ગીતા શ્રુ છે એ પણ નથી જાણતા ભગવદ્ગીતા એવો અસામાન્ય ગ્રંથ છે કે જેને પ્રત્યેક ધર્મના મનુષ્ય આદરથી વાંચી શકે છે અને પોતાના ધર્મના તત્ત્વ તેમાં જોઈ શકે છે. જો આપણે પ્રત્યેક જન્માષ્ટમીને દિવસે શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રનું સ્મરણ કરતા હોઈ અને ગીતાપાઠ કરી તેનો અમલ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરતા હોઈ, તો આજની શૌચનીય સ્થિતિમાં આપણે ન હોઈ શ્રીકૃષ્ણે જે આદર્શ આપણી આગળ, પૃથ્વીની આગળ રાખ્યો છે તે પ્રમાણે ચાલવામાં કશી અડચણ ન પડવી જોઈએ એમલો આપી જિંદગી લોકોએ કરી, લોકોનું દાસત્વ કર્યું. ચાહેત તો તેઓ સરદાર બની શક્યા હોત પણ કુરુદાર્થ ભૂલીને તેમણે તો સારથી બનવાનું પસંદ કર્યું એમનો આખો જન્મ એક કર્મની ગીતા છે જગતમાં એમણે ભલા ભૂખની પરવા ન કરી અભિમાની હુયોધનના મેવા તણ વિદુરની ભાણ પસંદ કરી બાળપણથી તે ગોસેવક હતા, એટલે તેમને ગોપાળ કહીએ છીએ પણ એમનું નામ લેનારા આપણે મિથ્યાચારી બની બેઠા છીએ ગોસેવા આપણે જાણતા નથી, ગાય અને ગોવંશને આપણે કબૂત આપીએ છીએ હિન્દુનો દાવો કરનારા ગોવંશ કરતા અને ગોમાસ ખાતા આપણે નથી ખાતા આપણા દોશોની એટલી કાળજી સ્થિતિ કરી મૂકાઈ છે કે આપણા બાળકોને જોઈતું, દૂધ નથી મળતું, માદાને દૂધ નથી મળતું શ્રીકૃષ્ણના કાળમાં ગોપાલન હતું એટલે દૂધ માખણનો તોટો નહોતો

‘આ યુગમાં રહેલો જ એક આપણ સુદર્શનચક્ર ધર શકે છે’

શ્રીકૃષ્ણમાં આગસ નહોતું તેઓ આઠે પહોર જાગતા, અતદ્રિત કાર્ય કરનારા હતા આપણે આજે આજસુ અને પ્રમાદી બન્યા છીએ જો આપણે તદ્દા ન તણએ તો શ્રીકૃષ્ણનું નામ લેતું નિર્લક છે ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે ભકિતનો માર્ગ બતાવ્યો છે, તેમાં કહ્યું છે કે મારે નિમિત્તે કર્મ કર લોકમાન્યે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે ભકત અને જ્ઞાની બનવા માગીએ તો કર્મ જ એક માર્ગ છે પરંતુ ભગવાને બતાવ્યું છે કે જો કર્મ સ્વાર્થને વશ નહીં પણ

પારમાર્થિક હોવું જોઈએ. સ્વાર્થને માટે થતું કર્મમાત્ર બંધન રૂપ છે. યજ્ઞાર્થે થતું કર્મ બંધનમુક્ત કરનારું છે. એવું કયું કર્મ હોઈ શકે કે જે હું કરું, તમે કરો, બાળક કરે, બાળા કરે, હિન્દુ કરે, મુસલમાન કરે, અને છતાં જે પારમાર્થિક હોય ? મેં બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે કેળિયુગમાં આવો યજ્ઞ દેવિયાથી જ થઈ શકે છે. આ યુગમાં એ જ એક આપણું સુદર્શન ચક્ર થઈ શકે છે, કારણ એ દ્વારા આપણે કર્તવ્યશીલ થઈ શકીએ, ભગવાનનું નામ લઈ શકીએ અને પરમાર્થ કરી શકીએ.

જે આપણે તંદ્રા ન લગાડે તો શીષ્યનું નામ લેવું નરચક્ર છે.

તમે આ યજ્ઞમાં જેટલો હિસ્સો આપી શકો તેટલો આપો. ભગવાને પોતાની કૃતિમાં અને ગીતાણમાં બતાવ્યું છે કે ભક્ત બનવું હોય તો આપણે ધ્યાનથી અને ભંગી વિષે સમ-ભુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. જો આ વાત સાચી હોય તો હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા ન જ હોઈ શકે. તમે, જેઓ અસ્પૃશ્યતાને સંધરી રહ્યા છો તેઓ, પણ આજની પુણ્યતિથિએ એ વાત જૂઠી જઈ અસ્પૃશ્યતાની સેવાની પ્રતિજ્ઞા કરો. જે મનુષ્ય કૃષ્ણનું ચરણ લે છે, ભગવદ્ગીતાને પોતાનો માન્ય ગ્રંથ સમજે છે, તેની પાસે હિંદુ મુસલમાન વગેરે લોક નથી રહેતો. માણસ કોઈ પણ ભાવથી ઈશ્વરની પૂજા કરે છે તે કૃષ્ણને પહોંચે છે. આ ભક્તિમાર્ગ, કર્મમાર્ગ, પ્રેમમાર્ગમાં કોઈ પણ મનુષ્યના દેવને સ્થાન નથી હોઈ શકતું.

*

“ગીતાણ કંઠસ્થ કરો”

એક છોકરી હતી, તેને કોઈ સંતપુરુષ પાસે સાંભળ્યું હતું કે ગીતાણ એક સંવે-ત્તમ ગ્રંથ છે માટે તેનું પારાયણ કરવું. તે બાળાને આ વાત ગળે ઉતરી ગઈ. દરરોજ સવારે નિત્યકર્મ કરી ગીતાણનું પારાયણ કરવા માંડ્યું. તે માત્ર શબ્દો જ વાંચતા જાણતી હતી, અર્થ નહોતી સમજતી. એક દિવસે તે પારાયણ કરી રહી હતી ત્યાં જ એક મહાત્મા તેના ઘર પાસેથી પસાર થતા હતા. તેને કાને બાળાનો અવાજ ગયો. તેઓ તેની પાસે ગયા અને પૂછ્યું “બહેન, તું પારાયણ કરે છે પણ તેના અર્થ સમજે છે કે નહિ ?” તે બાળાએ સરજતાથી જવાબ આપ્યો : “મહારાજ શબ્દો વાંચતાં જ આવડે છે, અર્થ નથી સમજતો પણ મને શ્રદ્ધા છે કે એવા કોઈ પવિત્ર માણસ જરૂર મને મળશે કે તેઓ અર્થ સમજાવશે.” મહાત્મા તેના જવાબથી પ્રસન્ન થયા અને તેને ગીતાણ સમજાવવા માંડી. બાળા મુમુક્ષુ હતી એટલે ઝડપથી સમજવા લાગી, પછી તેનો શુદ્ધાર્થ પણ પૂછવા લાગી. આમ તે બાળાનું જ્ઞાન વધવા લાગ્યું. આ પવિત્ર ગ્રંથ બાળા સમજતી ન હતી. છતાં ભક્તિભાવથી પારાયણ કર્યું, અને તેના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થઈ. જો તે પારાયણ ન કરતી હોત તો તેની પાસે કોણ સંતપુરુષ આવત !

બાપુ પણ કહેતા ને કે ગીતાણ કંઠસ્થ કરો. તેઓનો ઉદ્દેશ પણ ઉપરની વાતો પ્રમાણે હોય તો શું બળર પડે ! તે પવિત્ર ગ્રંથના શબ્દો ઉચ્ચારતા વાતાવરણ શુદ્ધ બને છે. અર્થ સમજતા અંતર શુદ્ધ બને છે અને શુદ્ધાર્થ સમજતા ઈશ્વરમાં તનમય બનાય છે. બાપુ તેના સાક્ષી હતા.

—જિજ્ઞાસુ

વિશિષ્ટ ટહેલ

લોકમિલાપ દરુદ બાવનગર તરફથી રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીની એકસોમી બન્નમજયતી, ૧૮૮૯માં પરદેસોમાં 'ભારત સર્વ' નામથી ઓળખાનારા પ્રદર્શન દ્વારા ચોળવાની અચ્છાપૂર્ણ ચોળના રમૂ થઈ છે જેમાં ભારતીય જીવન અને ચિનન વિરોધ પુસ્તકો નામાકિલ અને આતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવતા સંબોધની સમિતિ ચૂંટી કાઢશે એક પુસ્તકસેટની કિંમત રૂા ૭૫૦૦ થશે અને દરેક યજમાન દેશ ખરીદી લેશે પ્રવાસનો આરભ ૧લી જાન્યુ ૧૯૮૩થી ચશે ઈથીઆપિયા કેન્યા ઝામ્બિયા, નાઇજીરિયા ઉત્તર પૂર્વ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ આફ્રિકા પનાયા બાદ દક્ષિણ અમેરિકા બ્રાઝિલ ગિયાના મેકગાકિ ત્યારબાદ યુ એસ એ ના સાત સહેરો અને કેનેડાના બે સહેરો-પછી ઈન્ડોનેસીયા તથા પશ્ચિમ અને પૂર્વ યુરોપ ત્યારબાદ સોવિયેત સંઘ જાપાન ફિલિપાઈન્સ ફિલિ, ન્યૂઝીલેન્ડ, આસ્ટ્રેલિયા ઈન્ડોનેસિયા સહેલિયા-આમ આની ધૃત્વીની ખરકચ્છા પૂરી કરશે આ વિરય સાહસ માટે પુસ્તકોની અગતિથી ખરીદી ને તે દેશોમાં સમયસર તેની રવાનગી, ૫૦ હજાર માઇલની સફરનું વિમાન ભાગ, ઈલાદિમા એક લાખ રૂપિયાનું રોકાણ સરકારમાં કરવાનું રહેશે જેનું વગતર મુસાફરીના અતે પુસ્તકોના લેવાશુમાથી મળી રહેશે લોકમિલાપ દરુદ એક વરસ માટે વગરબ્યાએ આ રકમ પ્રજાગ્રય પુરુષાર્થથી ઊભી કરવા માગે છે આખા દેશમાંથી ફક્ત એક હજાર વહિઓ એકસો રૂપિયા મોકલે તો આ વિકેટ કર્થ સરસ બને એકવા ગુજરાતે લે કમિતાપની ટહેલ વિનાવિવ બે તારાજા ખરી કરી દેવી જોઈએ, કેમકે ગુજરાતે જ ગાંધીજી આખ દતા

એક લાખ !

ખિડારમાં એક લાખમી પોસ્ટ ઓફિસ બંટી ધામધૂમથી રામસુનગસિ જે ઉવાડી ખતાલી આઝાદી ૫૫ની પોસ્ટ ઓફિસોની સખ્યામાં ને જ ગી

વધારે થશે છે તે વાતનું પ્રધાનશ્રીએ ભારે ગૌરવ કર્યું એટલું જ નહિ આ વાદગાર બનાવની સ્મૃતિમાં એક ખાસ ટિકિટ પણ ટપાનખાતાએ બહાર પાડી, પ્રધાનશ્રીએ આ પ્રસંગે ને લાપણ્ય કર્યું તેમાં બ્યારે એવે નિર્દેશ કર્યો કે હવે તો ટપાતની ટિકિટ ઉપર પોસ્ટમેનને તેમજ અદના આદમીને પણ સ્થાન મળશે ત્યારે વક્તા તંમજ શ્રોતા સહુની આખમાં હર્ષના અથ આવી ગયા હતા અફસોસ એક જ વાતનો છે કે પોસ્ટઓફિસની સખ્યા વધતી ભય છે તેમ પોસ્ટલ સેવાનું ઘોગ્ધ નીચ જતરનું ભય છે કામ વધ્યું છે પણ કામગીરી નિરાશ બનક છે સ્ટાફ સમજી વધ્યો છે પણ ક્રાઉન્ટર ઉપર ભલે પ્રજાની હાડખાંરી આખમાં લોહી લાવી દે છે ૧૫મી ને ના રોજ ટપાલના નવા દર અમલમાં આના પણ નાસિકનું સિક્યુરિટી પ્રેસ નવા દરના પોસ્ટલ સ્ટેશનરી દેશના પૂણ્યુજો પદોભાડવા આજ સુધી નાકમિયાબ પૂરવાર થયું છે આઝાદી પહેલાં અમેજેલા વખતમાં પોસ્ટ ઓફિસો થોડી હતી પણ તેની કાર્યક્ષમતાનું મોલસ મે આને આવવું નથી

પાકિસ્તાન નવા વિદેશ પ્રધાન

સોવિયેટ વડા પ્રધાન કોસિગિન કમગીની મુલાકાત રખતે અમાનક દિલ્લી આવેના ત્યારબાદ ભારત ખાતેના પાકિસ્તાની હાઈકોમિશનર અશાદ હુસેનની વિદેશ પ્રધાન તરફિ નિમણુક થતા એવી હવા ગળી થઇ હતી કે હવે બહુ વીક થઇ રહેશે વગી આની ધાહજ સોવિયેટ ગમેનહા કામ કરી ગઇ હશે એમ મનાવું હતું પરવતુ નવા વિદેશ પ્રધાન તેમના દેશ માટે ઘણ જ ચાલાક નીવત્યા છે સોવિયેટ પસેથી લશ્કરી મદ મેળવવા તેઓ મજબ થયા છે ખીજા ચન્દ્રામાં ભાગત તથા સોવિયેટ વચ્ચે ફાયર મારવામાં તેઓ મેદાન મારી ગયા છે અમેરિકા સિયા અને ચીન ત્રણે પડખામાં રાખી શકનાર પાકિસ્તાન અન્ય ગણ્યવું જોઈએ આ

મણે રાષ્ટ્રોના શત્રો ભારત સામે વપરાય તેને માટે નવું બતાવી રક્ષણાત્મક પદ્ધતિ શીખી લેવી પડશે પાકિસ્તાન પ્રધાનના ઉચ્ચારણો અભ્યાસ માગી લે છે ઈન્દિરાજીએ સાચું કહ્યું છે કે ભારત શક્તિમાળી બને તે કાંઈને ગમતું નથી માટે જ મહારાષ્ટ્રો પાકિસ્તાનને શત્રો આપવા ઉત્સુક છે જેથી બંને પડોશીઓ કાર્યમને માટે લડવા કરે

ધરિકનો સત્તાપલટો

મધ્યપૂર્વમાં તેલની સપ્તિએ આરબ રાજ્યોમાં કાયમની અસ્થિરતા રાખી છે કેમકે પશ્ચિમી રાષ્ટ્રોની અહીં મોનોપોલી છે—તેલિયા દેશોને તો માત્ર રોષ્ટ્રી જ મળે છે રાજશાહીને ફગાવી બગલાઈ કરારમાંથી ધરિકને બહાર લાવનાર કર્નીલ કાસેમે યુગપલટાની શરૂઆત કરી ગ્રીગ બળવા પછી આરેફ સત્તા પર આવ્યો છે ત્યાં બળવામાં તો વખતે લડનની ટિકિટ કપવી રવાના કર્યા એમ જ કહી શકાય ધરિકમાં બે સળંગના પ્રકો છે એક તેલનો અને બીજો જમીનમુદારણનો ઇરાકમાં સાથેના સુદ્ધે બધા જ આરબ રાષ્ટ્રોને ઢીલા કરી નાખ્યા છે ધરિક તેમાંનું એક છે સત્તા ઉપર આવતી નવી વ્યક્તિઓ કયા સુધી ટકી રહેશે તે કહી શકાય નહિ આરબ રાજ્યો મજબૂત નથી—નિર્બળ છે અને તેમની વચ્ચેની એકતા ઉપરજી ની છે માટે જ ઇરાકમાં અકબર રહી શકે છે

બુડબાગી ધડિયાળો

જપાનમાં ટોકિયોના એક ઉદ્યાનમાં અત્યધિક વિધિ રાખવામાં આવી હતી એક ધર્મગુરુ પશુ હાજર હતા એક તરફ નકામા બનેલા દીવાલ પર ટાંગવાના ધડિયાળોનો ખડકલો ઢોનો તમના માલિકો પશુ હાજર હતા અને અદમ્ય બીલા રહી ગયા હતા જીવનભર આ ધડિયાળોએ સમય દર્શાવતી સેવાઓ આપી હતી તેમના દેહ જળાંકિત બનતા નવા ધડિયાળોએ તેમનું સ્થાન લીધું હતું પરંતુ આ અમૂલ્ય સેવાની વાંઘમાં ધર્મગુરુ પાસે સ્તોત્રો બોનાની શાન્નોમત રીતે તેમની અગ્નિ સસ્કાર વિધિ કરવામાં આવી હતી માલિકોએ પૃથુ પ્રાર્થનામાં ભાગ લીધો અને એક જીવે ધર્મગુરુએ ચિતાને આગ આપી હતી તેમના લાકડાના દેહો

જોતજોતામાં આગમાં વિલીન થઈ ગયા ! ધડિયાળનું લોભક જેમ ફરે છે તેમ મનુષ્યની આવડત ! ધરે છે બંનેનો સળધ અપૂર્ણ છે માટે જ કાલયકનું આટલું બહુમાન જાપાનીઓ આટલા લાગ ગીરીલ હોવાનું બળમાં નહોતું

પૂર્વ યુરોપમાં હલચલ

એકારસોવેટ્સિયામાં જે બની રહ્યું છે, અને પોલેન્ડમાં પણ જે બન્યું હતું તેનાથી એક વાતને પુષ્ટિ મળે છે કે સોવિયેટ સંઘની લાગવગ અમુક ઉદ્ધે સુધી જ પૂર્વ યુરોપને ખરે છે સોવિયેટ ક્ષેત્ર કોની હાજરી સામે પણ આ દેશો અવાજ ઉઠાવ્યો છે અને અમુક પ્રધાનમાં તેઓ પાછા બેચાઈ રહ્યા છે દરેક દેશને પોતાને અનુકૂળ સમાજવાદ સ્વીકારવાનો છે—કાલથી આવાત કરેલા નહિ એક મિશનજ રશિયાને અસર કરી ગયો છે અને દેખીતી રીતે જ યુગોસ્લોવિયા તેમજ અમેરિકાએ તેની પીઠ થાળડવી શરૂ કરી છે હંગેરીમાં ક્યુ હતું તેમ આજે રશિયા બળનું પ્રદર્શન કરી શકે તેમ નથી પશ્ચિમની વિચારસરગી પણ અમુક અરો પર્વ યુરોપમાં અસરકારક ચિન્હો બતાવી રહી છે ત સ્વીકારવ પડશે રાષ્ટ્રો હાવ માં જોડાવા કરતા પોતાનું પાત બળવી રાખવા પ્રયત્ન કરે તે આવડત રહ્યા છે એક રાષ્ટ્ર નાનકડું છતાં મહાસમર્થ છે ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે તેની પ્રગતિ અર્થકારક રહી છે

રાજસ્થાનમાં વનમહોત્સવ

આ વર્ષે ઇલિયુ રાજસ્થાનના ફગરપુર જિલ્લામાં લગભગ ૩૮૦૦ ચે માઈલ જેટલા વિસ્તારમાં ૫૦ થી ૬૦ લાખ બીજ રોપીને જુલાઈના પહેલા અઠવાડિયામાં વનમહોત્સવ ડીઝાર્યો આમાં બધી જ પડતાર જમીનનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો અને આ વિધિમાં એક લાખ પડતાર જમીનનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો અને આ વિધિમાં એક લાખ જેટલા લોકોએ શ્રમદાન કર્યું આવી સુદર કામગીરી પછી ત્યાં અનરાધાર વરો થઈ છે અને તેજે બધું જળબળાકાર બનાવી દીધું છે છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી દુષ્કાળે આ પ્રદેશમાં બિલામનું સ્વરૂપ દેખાડવા પછી, વનરાજી અને ધરોની જરૂર

રિયાત તરફ રાજ્યનું ધ્યાન જોવાયું હતું. અહીં એક જમાનામાં જ મત અને વફો હતા જ. તેનો ધામે ધામે નાશ થતો ગયો, અને તેને સ્થાને ખાડા, ટેકરા અને પથરાળ જૂમિએ દેખા દીધી. તાજેતરના વરસાદમાં આ લગીરથ પુરુષાર્થ ઉપર પાણી ફરી વળ્યું છે કે કેમ તેના સમાચારની રાહ જોવી પડશે.

કોઈ માધવ હ્યો,

કૃષ્ણ કનૈયાએ માખણ આરોગવા મટકી ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારના ઘડીથી આજસુધી મટકાનો મહિમા ગવાતો આવ્યો છે. જોપી તો ઘેની છે એટલે મટકીમાં ફડી છે છતાં બોલે છે ‘માધવ હ્યો, કોઈ માખર હ્યો!’ કળિયુગમાં આ આર્તનાદ વરનીમાં સળગાયા, અને ૧૯૬૪થી આજ દિન સુધી અમલમાં છે. કાળજળે કરીને ફડીનું સ્થાન આકાડાઓએ લીધું છે બધ મટકીમાંથી રાતના ૯ વાગે અને ૧૨ વાગે એમ બે વાર આકાડાઓ બહાર પડે. ન્યૂયોર્ક બજારનું આ ભારતીય રૂપાતર આજે તા રાષ્ટ્રીય ધધો બની ચૂક્યું છે. ગામેગામ લાગવવાથીના ઝાપાઓ તેના ઉપર ચાલે છે. રાત્રિના નવ અને બારની વચ્ચે તાર અને ટેલિફોન ઉપર રમઝટ બોલતી હાથ છે. દરેક વર્ગના, દરેક ઉંમરના, દરેક જાતના વ્યક્તિઓ આ વગડાથી મુક્ત હાતી નથી. શરત છતનારને નવગણા પેસા મળે છે. ઉઘાડ અને બધ બે ભાવે ઉપર લગાવે તા ૯૪૯૪૮૧ મળે આના ઉપર ઉત્તરો લોકો નમ્ર છ અને સાબોન રોજગારી મળે છે. તાર અને ટેલિફોનના સારી આવક સરકારને પણ થાય છે વરનીમટકા આર્થિકસકૃતિનું ભૂખણુ છ અને માધવ સ્વરૂપ છે. શા માટે મુખ્ય સરકાર તેના પાળવા પડી છે? માત્ર દુરમનને પણ આવશે પડે-ગુજરાતમાં આવે તો અતિથિનાવના લાગે નાહ તટલુ અવસ્ય ખ્યાલમાં રાખવું પડે!

કેનેડા

કેનેડામાં છેલ્લી ચૂટણીમાં લિબરલ પાર્ટીને ૨૬૪માંથી ૧૫૪ બેઠકો મળી છે તેનો જથ્થ લિસ્ટર પિએર્સનની જગ્યાએ આવેલા અવિચલિત લક્ષણિ પતિ વડા પ્રધાન પિયરે દુડાને ફાંલે જાય છે. તબો

પોતે કિવબેક પ્રાંતમાંથી આવે છે પણ ત્યાં તેમની લોકપ્રિયતા એટલી નથી. ‘એક રાષ્ટ્ર અને એક પ્રજા’ના સૂત્ર ઉપર તેઓ ચૂટણી લડ્યા હતા અને ફ્રેન્ચભાષી કેનેડિયન પ્રજાજનો બધા જ પ્રાંતોમાં સરખા હઠ્ઠની હિમાયત કરી હતી. કેનેડાની પંદરેશ નાંતિમાં નવો એક આવવા સંભવ છે-ખાસ કરીને ચીન સાથેના સંબંધો વિષે અમેરિકામાં અલગ ચોક્કા ચર્ચાનું હવે કેનેડા પસંદ કરે, તો નવાઈ નહિ.

લીધણી માનવસંહાર

નાઇજીરિયામાં આતરવિગ્રહે કરણુ પલટો લીધો છે મખ ય દરેલ સરકારના લશ્કરે ગળવા ખોર કર્નલ ઓજુકવુના રક્ષણાત્મક લડાઈ લડતા સ્થિતિને મારી ઉઠાવ્યા છે અને ક્યાકન જૂમિનો દરિયાઈ સબધ પણ તોડીનાખ્યો છે. ઇથો ળતિના લોકોને બહારની મદ ક્યાયથી મળી શકે તેમ નથી. આતરરાષ્ટ્રીય રેડક્રોસને જનરલ ગવને ચાખ્ખુ કહી દીધું કે જે મદદ આપની હોય તે અમારી મારફત આપો. હવે જો આવી મદદ ઓજુકવુ સ્વીકારે તો ઇથો સપ્રદાયને રહેસાત જવું પડે થેરાયેના પાયક પ્રદેશમાં ખોરાક, અનાજ ખૂટી પડ્યા છે—દરેશ જ ઉત્તરો લોકો મરણુ પામે છે. વિમાનમાંથી પેરેસ્કૂટ મારફત ખાદ્ય સામગ્રી પહોંચાડવાની નોતિક હિમત કાણુ કરે? વીસમી સદીની આ એક કથણુતા છે જેમાં યુનો જેવી સંસ્થા, રેડક્રોસ અથવા તો મિન રાષ્ટ્રો નિ સહાય બની ઉઠશે. નાગરિકોને મૃત્યુના મુખમાં હોમાઈ જતા જોઈ રહે છે, પણ કોઈ કરી શકતા નથી

એક્ટ્રે અંક

શ્વિટન, રશિયા અને અમેરિકા પાસે સખ-મરીનોતો જગી કાલો છે. ત્યાર પછી ચીન અને ફ્રાન્સ આવે છે. તદુપરાંત અણુશક્તિથી ચાલતી સખમરીનો રશિયા-અમેરિકા પાસે છે અને ફ્રાન્સ બનાવી રહ્યું છે. એવે ટાકલે ભારતને તેની પ્રથમ ફૂલકક્ષિતી સંચયા તરફથી ઉઠવ હમણા મળી તે શકવર્તી બનાવ છે. થોડીક બીજી પણ મળવાની છે. પાકિસ્તાનને અમેરિકાએ એક આપી છે. પણ તેની પાસે ટચુકડી પચાસ ટનની સખમરીન ઘણી છે. તેનાથી તે બદેશમાં પાચમી કતારિયાઓને ધૂસારી શકે. વળી કરાચીથી સૌરાષ્ટ્રનો સાગર કાઠો ખાસ દૂર નથી.

બગાજના અખાતમાં અને ચીન તરફના ખતરાને લક્ષમાં લેતા, આપણે જે એકઠા છૂટવો થયે કથો છે તેમા ધની અડપ કરવી પડશે.

નફાતોટા

પર નિયંત્રણ યોજના પાછળ સમય, પૈસો અને શક્તિનો જે વ્યય થાય છે તેની પુનર્વિચારણા જરૂરી બની છે. જે પ્રદેશોમા મહાકાવ નદીઓ વહે છે ત્યાં ધ્યાન કન્દ્રિત કરવાની વિશેષ જરૂર છે. ગવા વર્ષના ચોમાસામા પૂરની નુકસાની ૮૦ કરોડની થઈ હતી, જે આ વર્ષે વધી જવા સંભવ છે. છેલ્લા ૧૪ વર્ષમા પૂર નિયંત્રણ યોજના પાછળ દોહરો કરોડનું ખર્ચ થયું છે જ્યારે નુકસાની એક હજાર કરોડની થવા જાય છે ! આ વર્ષની મોસમમા ક્ષતિ-પુનામા ત્રણ વાર પૂરના પાણી બધ સપાટી વટાવી ગયા; પશ્ચિમ બગાજ, બિહાર, ઓરિસ્સા અને રાજસ્થાનમા નુકસાની કરી. કેન્દ્ર અને રાજ્યો આ ગાયતમા સહકારથી કામ કરે તો પાવમાનીનું પ્રમાણ ઘટાડી શકાય. કુખાળ અને અતિદૃષ્ટિ બે અતિમ ગિફ્ટો છે, અને બેફૂનોને પાવમાલ કરી ચૂક છે.

યુનેસ્કો દ્વારા મેકાન્ગ નદીને નાથવાની જે ભરીય પુરુષાર્થ લાઇ થરાપો છે તેનો ઉલ્લેખ રસ પ્રદ નીવરો. ૨૬૦૦ માઇલ લાંબી આ નદીને ઉગમ ટિબેટના ટેકરાઓમા ૧૬૦૦૦ ફીટ ઉંચેથી થાય છે, ત્યાંથી તે ચીનના યુન પ્રાંતમા થઇ બર્મામા અને ત્વારવાદ લાઓસ. યાઇલેન્ડ, કમ્બોડિયા અને વિયેટનામમા થઇ દક્ષિણ ચીન સમુદ્રને જઈ મળે છે બીજી ધની નદીઓ તેને મળે છે. આ ચારે દેશોમા તેના પાણીને નાથવા ચાર વિરાટ યોજનાઓ અને વીજળી ઉત્પાદન મથકો શરૂ કરવા પ્રયાસો ચાલુ છે. મેકાન્ગ નદીને નીચવાણું પ્રદેશ હોનાગના દેષેએ આ ચારે રાજ્યોના કુલ ક્ષેત્રફળનો એક તૃતીયાંશ થવા જાય છે અને તેમા બે કરોડ લોકો માછની ઉપર જ નબે છે. તેમનો મુખ્ય ખેતરાક ચોખા અને માછની છે એક દિસ માટે પણ માછલીની આવક બધ થઈ જાય તો શું ખાતુ તે પ્રશ્ન ગમે થાય તેની પરિસ્થિતિ કે. જેથી કાઈ પણ યોજનાને મૂળ સ્વરૂપ આપતા પહેલા ઘણા નાનકડા પ્રયોગ વિચારવાના રહે છે. મેકાન્ગ નદીમા પૂર આવે છે ત્યારે લાખો ગરીબ લોકો ફના ફાતિવા થઈ જાય છે, અને કમ્બોડિયા તથા વિયેટનામના પહર હજાર ચોરસ

માઇનમા વિનાશક પૂર ફરી વળે છે. વળી મેકાન્ગની એક શાખા ટોન્લે સંપ કમ્બોડિયાના સરોવરમાથી નીકળે છે અને મેકાન્ગને જઈ મળે છે. મેકાન્ગમાં પૂર આવે છે અને તેના પાણીની સપાટી ત્રીસ ફૂટ જીએ ચડે છે ત્યારે ટોન્લેસંપ નદી ઊંચી વહેવા લાગે છે અને જે સરોવરમાથી નીકળે છે તેમા જ તે પાણી ઠાલવે છે. સરોવરની અદર હોડકામા રહેતું માછી-મારોનું આખું નગર ત્રીસ ફૂટ જીએ ચડે છે, અને પાણીમા ડૂબેલા ઇંદોની ટાય સાથે હોડકાની દોરી બાંધે છે. આ વિરાટકાવ નદીને નાથવા સાત સાત વર્ષથી યુનેસ્કો, યુનોની વિકાસ યોજના (UNDP), ચારે રાજ્યોની સરકારે હજારો નિષ્ણાતાની મદદથી માહિતી એકઠી કરી રહી છે, અને બ્લ્યુપ્રિન્ટ બનાવી રહી છે. અહીં ચારે રાજ્યોની હદ નજીક નજીક હોવાથી, ભૌગોલિક અને જૂઠ્ઠા રચનાને કારણે, કાંઈ પણ યોજનાના નદીના પ્રવાહ ઉપરના સંબંધિત પરિણામને બહુ ચોકસાઈપૂર્વક તપાસવાનું રહે છે. વળી નિષ્ણાતા વચ્ચે મતભેદો હોવાથી, તેમજ બધ અને બેરેજના તાદશ મોડેલોમા અચોક્કસાઈ રહેવાથી, યુનોની નિષ્ણાત સમિતિએ દરેક પ્રદેશના ખાસ મનુષ્યો નિષ્ણાતાને સ્થાનરેશીપ આપી, ફ્રાન્સની 'સોથેલ' લેબોરેટરીમા સંશોધન અર્થે મોકલ્યા. મેકાન્ગ નદી ઉપર યોજનાના દરેક કેન્દ્ર માથી કુડી ૧૫ વિમતા, આકડાઓ, નકશાઓ ત્યાં મોકલવામા આવ્યા. કામ્યુટરમા બધી માહિતી એકઠી કરી આખી યોજનાનું ગણિત-પ્રમાણિત મોડેલ બનાવવામા આવ્યું, જે આખી દુનિયાને માટે માર્ગદર્શક બનશે અને નદીના બધા માટે એક નવી જ ચક્રવતી અને દિશા સૂચવવા ઉપરાંત ક્રાંતિકારક બની રહેશે. આવાર સુખીમા સાડાપાર લાખ પૌડનું ખર્ચ આ કામ માટે થયું છે. યોજનાનું ખાતમુહૂર્ત તો બાકી છે, તે પૂર્ણ થશે ત્યારે વીજળી, સિંચાઈ, ઉદ્યોગીકરણ, ધત્યાદિથી ચારે રાજ્યોનાં આબાદી વધી જશે અને ગાડીવ? મેકાન્ગને અકુશમા રાખી સફરો.

આપણે ત્યાં નર્મદા, કોસી, ગંગા, કાવરિપુત્રા માટે આ દૃષ્ટિએ અને આવી રીતે વિચારવું જોઈએ. યુનોની સહાય પણ, જરૂર પડશે, લેવી જોઈએ. ચૌદ વર્ષમા કાંઈ ન કર્યું તો બીજા ચૌદ વર્ષમા કાંઈક તો કરીએ. નફા તોગનો દિસાવ લાખે ગાળે થાય-જ્યારે પ્રતિવર્ષના નુકસાનીના આંકડા અદસ્ય થઈ ગયા હોય !

કાણુ લલ્લુ! હું કે તું!

કન્યાશિલ વજલાલ વાધાણી

કોઈ એક સંત એક ગામમાં નદી કાંઠે આવી બસ્યા. સંતને જગ્યા ગમી ગઈ એટલે એક પર્ણકુટી બાંધી ત્યાં વસવાટ કર્યો.

સંતની પર્ણકુટી હુઝિયાતુ ધામ બની ગઈ ભૂખ્યા હુખ્યાને ભોજન માટે વટેમાર્ગીને આશરો. સંત તો નિર્લેપલાવે સૌની સેવા કરતા હતા.

ગામના લોકો પણ સંતની મૂંડીએ સવાર સાજા આવવા લાગ્યા. સંત કદિ કોઈની પાસે લાભો હાથ કરતા નહિ.

લોકો પણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે સંત ગરીબથુરબાને, સાધુબાવાને જમાડે છે કોઈ પાસે કંઈ માગતા નથી તો આ ધન આવે છે ક્યાંથી!

“ભાઈ! હં તો સિદ્ધ છે. મા અજખૂણું ઇને હાજરા હજૂર છે.”

“ભાઈ! મા લખમીમા હં સંતને હાજરા હજૂર છે, લખમીજી જ્યાં હાજરા હજૂર હોય ઇને શેનો તોટો. રાજ રાતે મા લખમી ધન આપી જાય છે.”

“ભાઈ! હં તો જગ્યાધારી હતા ઇના અનેક એવકો એને મનીયાડર મોકલે છે. હં શુ કામ માગે!”

આમ લોકો એ સંત વિશે અનેક પ્રકારની વાતો કરતા.

એક વખત સંત ગામમા સીધુ ખરીદવા ગયો. ગામમાંથી આવ્યા અને જોયું તો પર્ણકુટીના ઠામવાસણ ચોરાઈ ગયા હતા.

સંત પહોંચ્યા પોલીસ ઘણે ફરિયાદ કરવા.

“ખાવાજી! તમે અહીં કેમ!”

“ભાઈ! મૂંડીમાંથી રસોઈના વાસણ ચોરાયા છે ફરિયાદ કરવા આવ્યો છું”

કારકુન ખડખડાટ હસ્યો.

“ખાવાજી! એમાં શું થયું! તમારે ક્યાં દુટો છે ગામમા કાળો કરો ભીખ માગો. ક્યાં પ-સેવો પાડી મેળવ્યા હતા.”

“ભાઈ! મારી ફરિયાદ લખો.”

“ખાવાજી! ચેરીમેરી ડો તો લખું. બાકી તો આજે કુરસદ નથી.”

પાસે જોલોદા એક જણે કહ્યું.

“તુ યેય ખરો છો; ખાવાનેય છોડતો નથી! હં બચાડા જીવના કામ ચોરાયા. ભીખ માગી માડ પૂડું કરતા હોય. ઇમાં તું માગ હં ક્યાંથી આપે!”

“વેવલોલા મા. હં ખાવા તો લરખજારે ભીખ માગે, મારાથી એમ મગાશે. આફરડો ભીખ માગી લાવશે.”

“ભાઈ! તો ત્યારી આ ભીખ નથી તો શું!”

“આ તો લાગમા આવે તયે આફરડો ગરજે આપે અમરથા કોઈ અહીં ન આવે. લાગો શું કામ છોડું!”

સંત કશું જોલ્યા વગર આલ્યા ગયા. એ પાછા ફરિયાદે કદિ પણ ન ગયા.

આ વાતને એકાદ વર્ષ વીતી ગયું હતું. શ્રાવણ માસ હતો. સંતની કુટીર પાસે મેળો જાગ્યો હતો. અનેક લોકો, સંતના દર્શને જતા હતા.

ધણા લોકો સતને ચરણે કઈ ધરવા
ઇચ્છતા હતા પરન્તુ સત કશું પણ લેવા ના
પાડતા હતા

“ભાઈ! મારો રામ મને આપે છે
સૌને આપવા વાળો ઈ છે મારે કઈ ન
લેઈએ”

આ મેળા વખતે પેલો કારકુન પણ
આવ્યો હતો સતની ઝૂપડીમા ગયો અને
સતને લેઈ જઇવાણો પડી ગયો

સત પાસે જઈને બેઠો “કેમ ભાઈ!
મનમા છેને!” સતે તેને પૂછ્યું

“બાપુ! મારો અપરાધ માફ કરો”

“ભાઈ! અપરાધ કોનો કોણ ભૂલ્યું
હતું! હું કે તું! હામ ચોરાયા અને હું
ફરિયાદે આવ્યો, શું મારા રામ ઉપરથી મારો
ભરોસો ભીડી ગયો હતો કે હું તમારી પાસે
ફરિયાદ કરવા આવ્યો! મને મારા રામનો
ભરોસો ન રહ્યો અને હું ત્યાં આવ્યો ભાઈ!
એ મારી ભૂલ હતી, તમારી ભૂલ નહી”

એ કારકુન ગળગળો થઈને સતના
ચરણોમા પડી ગયો આસપાસ બેઠેલા લોકો
તો તાબુબ થયા

“મહાત્મનું! એક વાત પૂછી!”

“મુખેથી પૂછો!”

“આ બધું કયાથી આવે છે લોકો
આપની સિદ્ધિના વખાણ કરે છે”

સત ખડખડાટ હસી પડ્યા “ભાઈ!
રામનું છે અને રામ આપે છે હું તો સામાન્ય
જીવ છું મારી પાસે કોઈ સિદ્ધિ નથી મારા
રામનું નામ એ જ સિદ્ધિ”

“તો આપના ઉપર મનીઓર્ડર કયાથી
આવે છ!”

“ભાઈ! મારા પૂર્વાશ્રમનો પુન એ
મોકલે છે”

“મહાત્મનું! એ શું કરે છે!”

“ભાઈ! એ સેશન્સ જજ છે”

સેશન્સ જજ શબ્દ સાબળતા એ કાર-
કુનને વસીનો છૂંચો માગેલી ચેરીમેરી યાદ
આવી

“આપનો પૂર્વાશ્રમ શું હતો!”

“ભાઈ. હી વાય એસ પી”

એ કારકુન ફાગે ડાળે સત માંમે
લેઈ રહ્યો

“શું આપ શ્રી ચંદ્રશેખરજી!”

“પૂર્વાશ્રમમા એ, અત્યારે ફકીર”

કારકુનની આખમાથી ટપ ટપ ટપ
આસુડા ટપકવા લાગ્યા

જે હી વાય એસ પી નીચે પોતે
નોંકર હતો તેની પાસે ચેરીમેરી માગી એ
વિચારે ખૂબ ગભરાયો

“ભાઈ! ગભરાઓ નહીં તમારી
ચેરીમેરીએ મારી સાન કેકાણે આવી હું
જૂંચ્યો હતો મને રામનો ભરોસો ન રહ્યો કે
હું ફરિયાદે આવ્યો “ભાઈ! કોણ ભૂલ્યું
હતું! હું કે તું!”

એનું નામ ફકીર જેની મેફ સરખી ધીર
જગમા એનું નામ ફકીર

મનમા ન મળે તારું માડું

અતરમા અમીર જી

સો સો નંદિયુ ઉર સમાણી

સાગર જેમ ગલીર — (કવિ કાગ)

એક હતો રાજા. રાજા ખૂબ ધાર્મિક/તિનો હોવાથી સતસમાગમ વધુ પસંદ કરતો દરરોજ દરબાર લગાવ ત્યારે સત્સંગની ચર્ચા જ હોય. એક વખત એક મહાત્મા દરબારમાં આવી ગયા તેમના પ્રભાવથી રાજા ખૂબ ખુશી થયો. રાજાએ મહાત્મા ને ખૂબ આદર સત્કાર કરીને થોડા દિવસ પોતાને ત્યાં રાક્યા દરરોજ સત્સંગ કરે છે અને દિવસે પસાર પામ છે.

એક દિવસ વાત નીકળતા મહાત્માએ કહ્યું કે “હે રાજા કોઈ મનુષ્યને કોઈપણ ભક્તના નામથી સંબોધે છે તો તેનો યોરારાનો ફેરા ટળી જાય. ભલે પછી મનુષ્યના કહે કે ખરી ભક્તિ નેઈને કહે ગમે તેમ પણ જો ભક્ત કહેવામાં આવે તો તેનો ફેરા ટળી જાય.”

રાજા પોતે જ ખરેખર ભક્તિવાન હતો છતાં પણ રાજાને કોઈ ભક્તનું સંબોધન કરતું નહીં આથી રાજાને મનમાં દુઃખ થતું કે હું ભક્તિમય જીવન ગાળું છું છતાં હું ‘ભક્ત’ બન્યા નથી તે ખામી છે રાજા આ વિચારથી મનોમન દુઃખી થતો રહ્યો

રાજાનો દરરોજ નદીએ નહાવા જવાનો નિયમ રાજા દરરોજ સવારે હાથમાં લોટા, ઘોતિયું અને ડોકમાં માગા પહેરીને નહાવા નીકળે. પરંતુ ક્યારેય કોઈના મુખેથી ભક્તનો ઉચ્ચાર સાંભળવા મળે નહીં. એવામાં એક દિવસ બન્યું એવું કે ગામના એક પટેલના દીકરાની વફાતે આવ્યું તેડી લાવેલ તે બાઈના પિયગીયા સસ્કારી અને દરરોજ નાહી-ધોઈ પાંચ માળા ફેરવવાના નિયમવાળા આથી આવ્યું વગીને આવેન બાઈને અહીં સાસુ ગીયામાં થોડી મુજબણ પડી કારણ કે સાસુરિયા આવા સસ્કારી ન હતા તેથી બાઈ દરરોજ જાની રીતે આ ક્રિયા કરતી-આને રાજાને નહાવા નીક

ળતું અને બાઈને પાણી લરીને આવતું. રાજાને આવા વેશમાં જોતા ભક્તિમય જીવનમાં ઉઠેલી એ બાઈએ રાજાને કેઈ ભક્ત બાણીને ‘જે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તરાજ’ એમ કહ્યું રાજા આશ્ચર્ય પામ્યા કે મારા આવા નગરમાં કોઈએ મને ભક્ત ન કીધો અને આ બાઈએ ‘જે શ્રીકૃષ્ણ’ ક્યાં માટે જરૂર સસ્કારી કુળની કન્યા હોવ જોઈએ એમ માની બાઈને વળતા ‘જે શ્રીકૃષ્ણ’ કહી નામ હામ પડીને રાજા તો નહાવા ગયા. રાજાના આનંદનો પાર ન રહ્યો. પોતાની મહાત્માએ કહેલી વચ્ચે આજે પૂરી થઈ.

રાજાએ તો નાહીને દરબારમાં પાછા ફરીને તુરત જ પેલી બાઈના સસરાને બોલાવવા પહેરેગીર-ને મોકલ્યો.

આ બાણી બન્યું એવું કે પેલી બાઈની સાથે બીજી જે પાણિધારી હતી તેને બાઈના સસરાને વાત કરી કે ‘વહુએ તો રાજાને ભક્ત કીધા’ સસરા ધ્રુવા પુવા થઈ ગયો કે હવે આવી બન્યું. રાજા જેવા રાજાને વહુ ભગત કહે પછી શું બાધી રહે. વહુને ખૂબ સંભળાવ્યું. ત્યાં તો પહેરે ગીરે આવી રાજાનો આદેશ જણાવ્યો-સસરાના તો બાર વાગી ગયા. જેમ તેમ કરીને દરબારે પહોંચ્યો. પણ ત્યાં પહેલના જ તેની તરફનો રાજાનો વિનયી સ્વભાવ જોતા આનંદ થયો રાજાએ તો પટેલને આવી સસ્કારી કન્યા મેળવવા બદલ ધન્યવાદ આપ્યા. અને બાઈને પોતાની બહેન માનીને બે સાતી જમીન, બે જોડી બળદ અને સાધન સરળમ આપવા પ્રધાનને હુકમ કર્યો. બાઈને પણ દરબારમાં બોલાવીને દાંડીના અને વસ્ત્રો આપી તેની કદર કરી કે ‘બેન સત્યમય અને કર્મપરાયણ જીવન એજ સાચું જીવન છે તારામાં એ સસ્કાર જોઈ હું ખૂબ ખુશી થયો છું.’ તે દિવસથી રાજાએ હુકમ કર્યો કે જે ભક્તિમય જીવન ગાળે તેનો વેદ-વેશ માફ કરવામાં આવવો.

જ્યાં થોડા માસ વિત્યા ત્યાં તો રાજના નગરમાં અને રાજગા ભકતોનો રાફડો ફાટ્યો. કોઇપણ વેર જઈને ગણા રહો કે તરત જ સામેજ ખીટીએ માળાઓ ટીંગાતી નજરે પડે. સાજ પડ્યે દેવમંદિર ખીચોખીચ ભરાઈ જાય, આમ લગભગ પ્રજા ભકત બની ગઈ.

એક દિવસ રાજાને શાણા પ્રધાને વાત કરી કે ‘માપુ આપણા અજ ભડારે ખૂટ્યા, તેજુરીમાં નાણા ઓછા થયા છે. ડાહ્યું મહેસૂલ આવતું નથી, સૌ ભકત બની બેઠા છે—

રાજાને પણ ચિંતા થઈ કે હવે શું કરવું. આખું નગર અને પ્રજા ભભકે ઊઠી રહી છે. ખરા ખોટાની ખાત્રી તો થવી જ જોઈએ. પ્રધાનને એ માટે યોગ્ય રસ્તો કરવા સૂચના આપી શાણા પ્રધાને રસ્તો શોધી કઢ્યો. ગામ અખામા ઢંઢેરો પિટાવો કે ‘કાલે નાના મોટા સૌને રાજ તરફથી જમવાનું આમ નહીં છે. સૌએ દરવારના ડેવે હાજર થવું. જે જમવાનો અનાર રજીશે તેને અકરી સજ થશે’ ઢંઢેરો પિટાતા સૌ ખીજે દિવસ હાજર માળા લઈ દરવારની ડેવે જમવા ઉપડ્યા.

શાણા પ્રધાને સૌને આવી જવા દઈને કેલાના દરવાજા મધ્ય કરાવ્યા અને જાહેર કહ્યું કે ‘ભાઈઓ અને બહેનો—સૌએ જમના પહેલાં પાણુમાં ઉકળતી એક તલતી કઠાઈ-રાખવામાં આવી છે તેમાંથી એક એક ખોખો ભરી પ્રભુનું નામ લઈ માથે ચડાવીને પગે જ જમવા જવાનું છે જેઓ તેમ કરવા ઇચ્છતા ન હોય તેમણે પોતાની માળા અહીં

મૂકીને બહાર નીકળવાની છૂટ છે”

પ્રધાનની જાહેરત સાંભળતા ખકતોના મોતિલા-ભરી ગયા સૌ એક ખીજના મો સામુ જોવા લાગ્યા. અરે અદર ચર્ચાઓ થઈ અને હિમત ન પડતાં માળાઓ મૂકવાનું ઉચિત માની તક-ભકતો માળા મૂકીને રવાના થયા લગભગ. બાકી રહ્યા માન બે માણુઓ-એક પેની સસ્કારી બહેન અને ખીજે તેના ધર્મી

બાઈ કહે ‘હવે ભરે ખોખો અને પ્રભુનું નામ લઈ ચડાવે માથે’ પણ ધર્મીની હિમત પડતી નથી ત્યારે બાઈ પોતે જ કઠાઈમાંથી ખોખો ભરી માથે ચડાવે છે. તે જોતાં તેના ધર્મીને પણ હિમત આવી તેણે પણ બે ખોખો અને માથે ચડાવ્યો

તેની કઠાઈ ઠડીજ હતી માન સૌને ગલ રાવવા અને સાચુ-ખેડુ જાળવા માટે જ આ યોજના કરવામાં આવી હતી

સાચા નિર્નિમાન દપતિનો વેઢવેરો કાયમને માત્ર માફ રાખી શાણા પ્રધાને આખા નગરના તક સાધુ જેવા ભકત બનેલાઓની વેઢવેરાની સમગ્રી રકમ વધતી કરતાં દુકમ કરી થોડા જ દિવસોમાં રાજના ભડારની ફરીને અનન અને અર્થથી જભરાઈ ગયા

અસત્ય વહેતા મોડું પ્રગટ થયા વિના રહેતું નથી દેખાદેખી ઝાઝો સમય નહતો નથી અતે સત્યનો જ સ્વર્ગ જાય છે

*

જામી (૧૪૯૨) ભકત અને સત હતા, પણ તેમની જીભ બહુ કઠરી હતી એક વખત તે ગાતા હતા—

“તું મારા તપના દિન અને ઉજવણીઓ આજ સમક્ષ એટલો સત્ત કાયમ રહે છે કે, દરમી આવનાર કોઈ પણ મને તું જ છે એમ લાગે છે”

જોડે જોસા કોઈ મરકરાએ પૂછ્યું, “ધારો કે કોઈ મરકરા આવે તો ? જામીએ જવાબ આપ્યો, “તો પણ તે તું જ છે, એમ હું માનું”

x

x

x

વૈષ્ણવ વિષે—

“જો તું રાજવૈષ્ણવ તરીકે એક વર્ષ વધુ જીવે, તો મને ખાતરી છે કે, તું એકસો જ જીવે અને બાકીના બધા મરી પરવર્ષા હશે”

લોકજીવનનો હોશીયો માનવી જો જુઓ તોથી લોકાચાર અને લોકસંસ્કારિતા જોવા બેસે તો તેમાંથી તેને થોડેથોડે સ્પર્શનાઓ અને આમજીવન અનુભવવેલુંથી તો માણ્યું ને માણ્યું જ સાંપડે ! હજી પ્રકૃતિપરાયણ આમજીવનમાં તેના રૂઢિગત આચાર સ્કાયો વિશેષ જળવાયા છે જ, પણ આધુનિક શહેરી જીવનમાં વિજ્ઞાનયુગની અસર જરૂર પ્રવેશી છે. આધુનિક યુગનો માનવી હવે હૃદયના ઉમંગકારથી નહિ પણ બુદ્ધિતેજના ચમકારાથી બધી જ વસ્તુઓ જોવાનો પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે આમમાનવીમાં હજી જીવતપ્રકૃતિના રૂપસંસ્કાર જોવાની થોડીધણીએ દષ્ટિ છે તો ખરી જ. જીવતપ્રકૃતિની સોડમાં વસેલા ગામડામાં હજીયે તેના શોભાસંસ્કાર અને જૂની રૂઢિની મનોદશા પડતપાની જેમ વણાતી ઝીણાતી રહે છે, અને જીવન વધારે પ્રકૃતિની નજીક હોવાથી આમલેકિને ઝાતુએ ઝાતુના અણસાર અને પ્રકૃતિમય જીવત પશુપખીની આનંદવિભોર ગત રૂઢી પેરે પાતો ચડાવે છે. ચોમાસાની ગત નીલવણુ મોરસો કળી જાય છે અને પછી તો લગ્નકાળક ગળે ગળકુ દેતો પડજી સ્વરે મેઘને આરાધે છે.

“સખી મોરલે આરાધ્યો મલ્હાર,
અપાઠ ધડકીયો રે.”

તો સ્થામરગી કાકિલ માલેકમહી રાતીચોળ આખો ચળકવળ કરતો કુંજદામાં બેઠો બેઠો કુંજરાણીને પચમસ્વરે ગાઈ રીઝવીને બોલાવે છે.

“લીલી વાડીમાં લીલો આંબલો રે,
ન્યાં રે કોયલડીનો વાહ;
કોયલ જોલે ટહુકડયે રે.”

ને મોરડિયા ઘઉં ખાવા આવતા કુંજડા સિયાળાના સપ્તરગી આકાશમાં જોડીવારના નજી-પાખિયા જેવી હારમાં બેડતા બેડતાએ મોરો કલરવ

મચાવે છે. ત્યારે આમખાળકો આ કુંજડાહારને ગામ ઉપર એક આટો ફરવા કહે છે. અને ન ફરે તો તેને સમ રે છે. “કુંજડી, કુંજડી વધુ એક આટો ન ફરે તો તારી માના સમ, તારા બાપના સમ.” આમ જીવતજગત પ્રકૃતિપરાયણ જીવનમાંથી આમ-જનો ઝાતુએ ઝાતુનાઈએ ધાણ અને આનંદ-ઉપભોગ જરૂર મેળવી લે છે. અને તેનું જીવન ભર્યું ભાઈરું બની રહે છે.

આમજીવનમાં સાધારણની સાથે સુદરતા અડો-અડ ભેગી છે. શણગારની સાદાઈ સાથે સૌંદર્યમૂલક શોભનસજ્જાની ગત તેઓ ગામડા રીતે પણ સુંદર રીતે જળે છે અને તેથી જ લોકનારીઓ ગૂઢા રચના લૂગડા ઉપર કાચલરતની રંગીન કૂલવાડી અજાકવે છે. અને માટીચણા અને ગારે લીધા ખાખડગોળડા ધરતી માથે પણ આમનારીઓની ક્યા-મય અગૂલિઓ અવનવી ભાત અને રૂપ રચે છે ! તેથી ધરના પગધારથી જ ગૃહજીવન અને રૂપનમ-જુલકની અનુશ્રુતિ જોનારને થાય છે

લોકજીવનમાં પખી અને ખાસ કરીને પોપટનું સ્થાન ધરના પગધારે ઉપર ટાંગેના પાજરાથી શરૂ થઈ રૂપરંગે અને રમણે વિહરતું સીમશૈઠાનો ભરડો લાદને રૂપ અને વાગ્યોના કિલ્લો કરીને તે લોકોના હૃદયકેમળકાના ગીત સુધી પહોંચી જાય છે. જેમ કે :

“પડહારેથી ને પોપટ જોલીઓ,
પોપટ જોલે મીઠડાં વેણુ રે
ફૂલસયો વીંઝણું, પરમારોની ડાયલોગે”

આમ લીલવરણ પાખો ને રાત્રી ચાચવાળો પોપટ ઘણા ધરમાં તેમજ મુક્ત રીતે બેડતો વાડી, ખેતર અને સીંચ, વગડાનો કીનખાખ પરના સોન-તારના ભરત જેવા શણગાર છે જે લોકજીવનમાં એટલો તો ઓતપ્રોત થઈ ગયો છે કે જમાઈરાજના

પ્રતીકરૂપ બની લગનના માડવામાં પથ્થુ પહોંચી ગયો છે ! રૂપશોખીન આમલેદિકામાં અક્ષરચાન ઓછું છે, છતાં તેનામાં દેખા ઉકલત ભનીભાતની છે, તેથી જ જીવંત પ્રકૃતિમાંથી રૂપે, ગુણે અને સ્વભાવે સારા પશુપંખીને જીવંતમાનવીની અડાઅડ બિભા રાખીને એકબીજાની રૂપની, ગુણની અને ખધાઈની ઉપમા માનવીને આપી છે ને ! નાનુક લીલુડા પોપટ એ આખને ઠારે અને બેવીથી રચિને રીઝવે તેવો કોતુકભર્યો હોવાથી ઘણાંય રસિક અને શોખીન માનવીએ તેને પીઠરૂઢ ક્યો છે ! આમડામાં બધા જ લોકો કાંઈ પંખીને પાળતા નથી, માન શોખીન અને કસાર લોકો પાળે ખરા સામાન્ય માણસો તેમજ લોકવરણ વગેરે તો વગડે વિદરતા પંખીને જોઈને ખુશ થાય છે તેઓ માને છે કે પંખી તો આડવે જ રહુ દેખાય, તેને પાજરે રૂઢ કરવાથી તે અબોલરુ ને દૂબળું પડી જાય છે જેમ કે—

“કા રે પોપટડી પોપટ દૂબળા ?
હિં હાળે ચારો અણવા જાય રે
રાતે પોપટ પાજરે”

તો વળી પંખીના રસિયા જીવ તેને પાળે પથ્થુ ખરા રાજદરબાર અને ઠંકરાતોમાં ઘણા બધા પશુપંખીઓને શોખીન રાજવીઓ પળતા જેમ રડા ધરબાર અને પશુ ધરનું નાક ગણાય તેમ ધરમાં રૂપમધુરા પંખી હોય તે પથ્થુ ધરની શોઆ લાખી ગણાય છે, તેમ રાજવખામાં તેમ જ ઘણાંય લોકોનું માનવું છે તેથી સુદર મજાના પાજરા કરાવી તેમાં પોપટ પાળે છે એક લોકમીતમાં આ વર્ણવાયું જ છે

“લાશ ભણે લખમી કિંયા ઘરે બાશ્યુ રે,
કિંયા ઘરે બાશ્યુ રે
જે ઘેર બાધ્યા પોપટ કેરા પાજર્યા રે”

આમ આ મીતમાં લક્ષ્મી અને ઉઘમ પથ્થુ પંખીથી ઉજ્જવળ અને પનોતા ધરમાં જન્મની વાત કરે છે તે પરથી ઘેર પોપટનું પાજરું તે શુકનવતુ ધર એમ આ મીત ઉપરથી કહી શકાય

છે. પથ્થુ તે વધારે રાજદરબાર અને ઠંકરાતો, કાઈક ઉજ્જવળતાત શોખીનના ધરમાં અને વસવાયાના ધરમાં ઢરી, બાકી ખેડૂત અને કારિયાવરણમાં ભાગ્યે જ તેઓ પોપટ પાળે છે અને તેથી જ આ રૂપાળા પોપટને આમલેદિકાએ તે શુકનવતો મનાતો હોવાથી તેના રૂપતોભનો ધરની દિવાલ ઉપર ચીતરી, બાર સાખ ઉપર કડારી, ભરતમાં ભરી મોતીમાં પરાંવીને અરે, ઠેર ઠેર તેનું રૂપસર્જન કરીને ધર આખામાં વિલસતો કરી દીધો છે આમલેદિકાના ધરમાં તેમજ કસબકારીગરીમાં જ્યાં ત્યાં શોખન શૈલીના પોપટના પ્રતીક દેખાયા જ કરશે આમ પોપટ જીવનમાં તાણાવાણાની જેમ વણાય ગયો છે પોપટ રૂડાંરૂપો અને કંઠેથી માનવીની ભાષા બોલતો હોવાથી લોકનારીઓ પટ પટ મીઠી જબાને મોલતા બાળકોને પોપટની જ ઉપમા આપે છે કે “તે કેવો રડો પોપટ ઘોડવે બોલે છે !” વળી પોપટ પોતે બોલે છે પથ્થુ સમજતો નથી તેથી તેની જાતના ચાનને લોકો ‘પોપટિયું ચાન’ કહે છે તો કાંઈ અણાવેલી પડિતલ પોપટ બોલી જાય છે, તેથી તે જાણે કે કડાપણ રખો હેય તેમ લાગે છે વળી પેટ જન્મેની ઘેડીને આવતરે ઉછેરીને મોટી થઈ પછી ચતુર જમાઈ તેને પોતાની કરી, પ્રેમમાં બોળવીને લઈ જાય છે તેથી જમાઈને પોપટથી બીજા કઈ વિશેષ ઉપમા આપી શકાય ? તેનું રૂપ, રચ ચતુરાઈ અને છેવટે વાગી પથ્થુ મનકુન્ધ કરે તેવી છે, તેથી તે પારકો જપથો પથ્થુ પોતાની દીકરીને મોહમાં નાખીને ધૂતી જનાર છતાં મનને ગમે તેવો હોવાથી પોપટરૂપે જ કહી શકાય છે અને પછી તો તેના ગીતો પથ્થુ ગવાયા છે

“એક આબ્યો પરદેશી પોપટડો,
બેની રમતા’તા માડવા હેઠય,
ધૂતારો ધૂતી ગિયો”

તો વળી બીજાજાનું નાના નાના બૂલકાને સસ્કાર સાધીસાય મનોરજન મળી રહે તેવી વાતમાં પથ્થુ પોપટ નાયક તરીકે ગૂંથાયો છે નાના બાળકોએ ધરઆગળે તો પોપટ, કાગડો, ચકસા ને પારવાને

જ નેચા હોયને ? તો તેની ટચુકડી બાળવાતાંમાં નાયક છે રૂપાળો પોપટ અને તેનો હરીકું છે વરવો કાગડા. આમ વાર્તામાં પોપટભાઈને તો ખૂબ કમાનાર દીકરા નેવો જ ડાહ્યોડમરો જતાયો છે. અને અવી વાર્તાઓમાં તેની દરેક દરેક ચોક્કસ પ્રકારની પદ્ધતિ ટેવ અને આસિનત રજૂ કરીને વાર્તાને સુંદર રીતે રજૂ કરી છે ।

“ગાયોના ગોવાળ, ભાઈ ગાયોના ગોવાળ, માદી માને આટલું કે જે, તેટલું કે જે, પોપટ બૂખ્યો નથી, પોપટ તરસ્યો નથી, પોપટ કાચી કેરી ખાય, પોપટ પાકી કેરી ખાય, પોપટ આખાની ડાળ્યે બેઠો રાજ કરે.”

અને પછી ચતુરાઈથી ખૂબ ખૂબ ધન કમાધને ઘેર આવે છે, અને માતાને કહે છે “આજ ખબરે કે પાખ ?” અને માતા તો પાખ જ ખબરવાનું કહેને ? એમજ કાંઈ સાસરવાસી બેનડી પણ પોતાના કમાઉ ભાઈના વખાણ કરે છે, જેમ કે,—

“પોપટ બોલે મારા મહિયરનો, કા તો બેનીખા કાંબિયુ ઘડાવી દઉં, કડલાની બબ્બે બેડયુ રે, પોપટ બોલે મારા મહિયરનો.”

વળી ગ્રામિક્ષાઓને જીવનપયોગી શિક્ષણના પાઠ પણ મોટા ભાગે લોકસાહિત્ય અને લોકજીવન માધ્યમ પદ્ધતિવાળા છે. જીવનમાં તેમજ ભરતચીતરમાં ઉપયોગી રંગની ઓળખ પ્રકૃતિના જીવતત્ત્વોની એકાગ્રી આપીને સમજાવવા છે, તેથી તે પાઠો એટલા તો રૂઢ થઈ ગયા છે કે કદી પણ બુનાતા નથી. જેમ કે લીલો અને રાતો રંગ કેમ જાણીશો, તો તેની સાદરપતા આ રહી પોપટપખીમાં ।

“લાવળે રે કાંઈ રાતા ફૂલ, હૂદા કમળમાં રામ રમે, રાતો ગોરીનો ચૂલો, રાતી રે પોપટની ચાંચા હૂદા કમળમાં.”

“લાવળે રે કાંઈ લીલા ફૂલ, હૂદા કમળમાં રામ રમે, લીલા તે વનના ઝાડવા, લીલી રે પોપટની ખાખ. હૂદા કમળમાં.”

ગ્રામલોકી અભણ છે. છતાં પ્રકૃતિ સાથે અહોનિય જોડાયેલા હોવાથી તેમજ પ્રકૃતિનું તેણે સાચું નિરીક્ષણ કર્યું હોવાથી પોપટ અને સુડાના બેદ તે રૂઢી પેરે જાણે છે. તેઓ પોપટની માદા તરીકે કદીય મેનાને નથી ગણતા, જ્યારે કાંઈ શિષ્ટજનો મેનાપોપટના જોડાને જ નરમાદા તરીકે વર્ણવે છે ખરા । મેના એ તો કાળરની જાતની ‘કાળા કાળર’ જેવી છે, તેને પોપટની માદા તરીકે લેખી જ ન સમજ, હા, તે પોપટ જેવું અને જેમ જોલે છે ખરી. પણ ગ્રામલોકી તો પોપટની માદાને પોપટી જ કહે છે.

“તમપે ડાયા ઝોટ્યા પંખીડા રે, માળો મેલી નવ નય વા’લા ઘરમાં બેડી ઝોલી પોપટી રે, પોપટડા ઘરવારય વા’લા.”

આમ પોપટ-પોપટીનું જોડું છે. તો લોકિક્ષાએ સૂડા પોપટમાં પણ બેદ જોયા છે

“પોપટ પડે સીતારામ, શ્રી ભગવાન, પડે એટલા પોપટ, ન પડે એટલા સૂડા.”

આ સર્વવ્યાપી ઉક્તિમાં પોપટ તેમજ સૂડાનો બેદ સુંદર રીતે દેખાડ્યો જ છે. જેમકે પોપટ હોય તો પડે સૂડો પડી ચકતો નથી. માન ગળામાથી તીણો અવાજ જ કરી શકે છે, જ્યારે પોપટ તો પાજરે બેઠો બેઠો માનવી જેવી જ વાણી પડે છે.

“સખી ખાચમે પોપટ પાળ્યો રે, રંગ લીલોને કાઠલો કાળો, રઘુપતિ રામ રુદામાં રંજે રે”

પોપટના નાના બચ્ચા તેમજ માદાને કાઠલો નથી હોતો, તે બચ્ચા પકવ ઉમરના થાય ત્યારે જ તેને કાઠલો દેખાવા માંડે છે ત્યાં સુધીમાં તે પુખ્ત

યર્ધ જાય છે પછી જ માંસલજીલથી બોલતા પદ્ધતા શીખે છે. તેથી લોકોએ તારવી કાઢ્યું કે કાઠલાવાળો જ પોપટ બોલે, કાઠલા વગરનો નહિ, તેથી આ કાઠલા વગરનો તે સૂઝો. એટલે “પટે ધ પોપટ, ન પટે ધ સૂઝા.” આમ પોપટ-સૂઝાના બેઢ પાડી નાખ્યા છે.

ભારતીય જનસમાજમા પોપટ બહુ જુના કાળથી જાણીતા અને માનીતા હોય તેવું લાગે છે. વેદકાળમા પણ પોપટ જાણીતા છે તેથી તેના ઘણા ઉલ્લેખો તેમા મળે છે. તો તે પછી ઉપનિષદ, રામાયણ, મહાભારત તેમજ પુરાણોમા તેની ખૂબ ખૂબ વાતો છે. શુકની ઉત્પત્તિ તેમજ તેના જ્ઞાનની ડહાપણ બરેલી વાતો પુરાણોમા ઘણી છે. ત્યારથી પોપટને લોકો પવિત્ર અને શુકનિયાળ ગણ્યોને ભારતા નથી પળ્ય પડાવે છે. છુદ્ધકાળમા તેમજ તે પછીના કાળમા તો પોપટ દરેકકલામા ઠેકઠેકાણે આલેખીત થયો છે. નન્દના રાજ્યમા લોકો પોપટને પાળીને પદાવતા, ઇ. સ. પૂર્વે ભારતમા ચડી આવેલો આલિંગસુંદર ભારતમાથી મૈત્ર અને પોપટના રૂપ અને વાણીથી મુગ્ધ થઇને સાથે લઇ ગયો હતો. વળી ઇ. સ. પૂર્વેના સ્તૂપ, વિહોરામા તેમજ સાચી, ભારહૂત, કાલાં વગેરેના શિલ્પમા પોપટ અવનવા ધાટે અને શૈલનરૂપે કંડારાયો છે. શુર તેમજ કુશાણ કાળમા નિર્મિત થયેલી યક્ષિણીઓ તેમજ કૂલવધૂઓ પોપટને હાથની આગળી પર બેસાડીને પદાવતી ઘણા ઠેકાણે કંડારાઇ છે. તો અજંતાની શુકાના ચિત્રોમા પોપટ વિધિવિધ રીતે આજેખાયો છે. કવિ કાલીદાસે તો તેને રૂઢી રીતે વર્ણવ્યો છે. ગુપ્તાકાળીન, શિલ્પ, ચિત્ર, સાહિત્યમા ઠેર ઠેર શુકના ઉલ્લેખો સર્વ-સામાન્ય છે. તો સ્ફટ સાહિત્યમા તેમજ રાજખટ-પટમા ગિચારા પોપટને રાણીની કે કુદીની અથવા ઘણી રીતે જાણી કરવાનું તેને માથે આવ્યું છે? પોતે કાઠની જાણી કરે છે તેની તેને ખબર નથી રહી, કારણ કે તે તો પોપટ છે, સાબજીલ પદ્ધી છે, તે વિચારી તો ચક્રતો નથી; તેથી જ પદ્ધી જનમને ? વાચ્યનદની કાઠવરીમા શુક મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. તો પડિત અડનમિથને ઘેર તો મેના

અને પોપટ સંસ્કૃતમાં વાદવિવાદ કરે છે. અપ્રમંથ શૈલીની પોથીઓ, આજુ, મોરેરા વગેરે ગુજરાત સૌલીના શિલ્પોમા વગેરે સ્થળે પખીના પ્રતીક તરીકે કે પોપટરૂપે પોપટ ઠેર ઠેર દેખાય છે. મુસલમાન સુલતાન સમયમા તેમજ મુઘલકાળમા પોપટ પાળવાનો રિવાજ ખૂબ જ પ્રચલિત હતો તમ લાગે છે. ઓઝો તેમજ પુરુષો હાથના ઉપરના ભાગ પર પોપટને લઇને ફરવા જતા હશે, તે જમાનામા તો તે દરેક ઠેર ઠેર જોવા મળતું હશે તેથી, આજે પણ હાથે કાપક વાગ્યું હોય અને હાથને ઊંચો લઇને કાઠ ફરતું હોય તો લોકો પૂછી નાખે છે, “કા, આ શું” પોપટ પાળ્યો છે ?” તે તે જમાનાથી આ ચાલુ આવતું હોય તેવું લાગે છે. તે સમયમા મુઘલ દરબારમા જનતાભાવના પરુપખી બાદશાહો પાળતા તેનો એવો લોકોમા ઉત્તરી આવેલો તેથી લોકો સુદર મજાના પાળના ઘડાવી અને બધા-વીને પોપટને તેમા પાળતા. હોસથી પદાવીને રૂપાળી વાટકીઓમા ખાવા પીવા આપતા. જેમ કે:-

“પોપટ તારે કારણે લીલા વાસ વઢાવું
તેનું કરાણુ પોપટ પાળવું” સાચા રતને જડાવું”
‘નરસિંહ.

આમ તે વખતે પોપટના માનપાન વિશેષ વધી જાય છે. વળી મુઘલ બાદશાહ જહાંગીર તો પદ્મીઓનો ખાસ શોખીન હતો તેણે પોપટના ઘણા ચિત્રો પોતાના ચિત્રકારો પાસે કરાવ્યા હતા તો વળી પ્રેમાનંદ, શામળ વગેરે ગુજરાતી કવિઓની રચનામા પણ પોપટ ખૂબજ ખ્યાત છે. શામળ કાંઈ ગુજરાતી કરેની ‘સૂઝા બોલેરી’મા તો પોપટ નાવિકોને ડહાપણભરી વાતો કહે છે. જ્યારે અત્ર તત્ર જ જાણુનારી એટલે રૂપવંશીકરણ મટેલી વારવનિતાઓ જીવાન અને રંગીલા લોકોને પોતાને ઘેર બોલાવી, પોતાના લોભામણ દેહનો રૂપમત્તર છાંટીને તે માનવીને પોપટ જેમ જાણેલી પદ્ધતા કરી, પોતાના રૂપજોગનમા વસ કરીને પોતાને ઘેર પુરી દેતી “વિનેયટની વારતા”મા શામળે આ જ લખ્યું છે, રૂપ-જીવિની ગણિકાએ એક જીવાનને પોપટ બનાવી

દીધો છે આમ ૩૫ વિલાસી માણસને ૩૫ ષેલો કરે ત્યારે તે માનજૂલીને પઠતો પોપટ જ બની જાયને ? બધું જ જૂનીને ૩૫ની વિલાસીતા પાછળ પોપટની જેમ રમલકેણીમાં પઠવા કરે છે. પોતે કેદમાં છે કે મુક્ત તેનો પણ તેને ખ્યાલ નથી રહેતો !

વળી સૌરાષ્ટ્રની લોકકળા, લોકસાહિત્યમાં બે પાખીઓ ખાસ રમત રમણે ચલ્યા છે. એક છે હીરાગર પીછાળો મોરલો અને બીજો લીલુડો અને પોપણ પાંદ જોવા કૂળો પોપટ. લોક કલાકારોએ તેને સિદ્ધમાં કડાર્યો છે, લાકડાના ટેકલેમાં, ઝડુ-ખામાં, કેળીના બ્લરસાથે, કમાડના કડા ઉપર, દિયકાની સાકળમાં દરેક ટેકાણે મુશોભીત ઘાટે ધડીને પોપટને કેર કેર શુકનવ તો બેસાડીને રેલવાવે છે. તો લોકનારીઓએ તેને અવનવા ઘાટછૂટ અને ૩૫ આપીને ધાધરા-કાપડામાં પોપટવેલ માડીને ભર્યો છે. આકળે-ચંદરે ૩૫મધુર રંગે ઝડતા અને રાતી ચાએ પીળી આખાની શાખ ઢોલતા પોપટને બર્બા-મીતર્થી છે તો સોતીના પરાણામાં પણ ઝાડ પોપટની વેલમાં પોપટની સુદર રચના કરી છે, દરેક પ્રકારની લોકચિત્રણ અને ભાત, આબેજમાં પોપટ વિધિવિધ રચનાએ અને નોખનરાળા રેપે જેવા મગે છે

મોર પોપટ કરતા રૂપાળો અને જળજરમાન રાજવી જેવો છે, વળી તે કદમાં પણ મોળા હોવાથી બહુ એણા તેને પાગે છે વળી મોર તો બક્ષ સાથે અબક્ષ પણ ખાય છે. જેવા કે પીછી, પડકા વગેરે જ્યારે પોપટ માન વનદેળ અને શોડા છણુદણુ પણ ખાય છે, વળી તે નાચુક, હરિયાઓ અને માનવી જેવી જ મીઠી ભાષા પઢી શક છે તેથી લોકોના હૃદય સુધી તે પહોંચી ગયો છે અને તેથી ગીતોમાં, વાતમાં, કહેવતોમાં, રમતોમાં તે સ્થાન પ્રાપ્ત ચૂક્યો છે.

પોપટ નાચુક અને મધુરભાષી હોવાથી ગોખીન અને રસિકજનોએ તેને પીજરકેદ બનાવી દીધો છે રૂડાપાળા પોપટને પડિયાઈ, વાકૂજટા, ચતુર જમાઈ, કમાવ અને દુશ્મિદાર હીકરાના પ્રતીક તરીકેની લોકોએ પસંદગી ઢોળી છે. વળી પોપટને કામદેવનું

વાહન પણ ગણ્યો છે, તેથી લોકો મસ્કરીમાં નર-ચિન્હને પણ પોપટ કહે છે.

પોપટ નાચુક અને તરવરિયો હોવાથી છોકરાઓ પોતાની રમતોમાં, લોકો તેના સાધનોમાં, તેમજ બાગીચાના રમકડામાં પણ પોપટના ઘાટ ધડીને બાળકોને તે રમવા આપે છે. છોકરા, છોકરીઓ રમત રમતા પહેલાં એકબીજા નેતાના બેરુબધ થવા માટે, બન્નેની જોડી બાધીને પઠવા જાય છે, પડીને બન્નેની જોડીમાં બને પક્ષના નેતા સામી આવીને બોલે છે.

“પોપટ પડી વળ્યા, સૂડા લઢી વળ્યા,
કોઈને સૂડો જોઈએ કે પોપટ ?”

તો છોકરીઓ પણ સામસામે જિયા હાથ રાખી, મછી એકબીજાના હાથ વચ્ચેથી નીકળતી ફરતી ગાય છે :-

“ભૂખરીયો પાણી વેચવા ગયા’યા,
સિપાઈના છોકરે સોડી મારી,
હાલો હાલો ફરયાદી કરવા,
હકા પોપટરી, હકા પોપટરી,
હક માડુ ડીલ વળે.”

તો વરત ઉખાણામાં પણ પોપટ ચડાના જોડકણી છે જ. -

“કાકા રે મે કોલ્યક દીડુ, સૂકા લાકડે બેડુ” છે,
ચાચ છે પણ ચણતું નથી, ઈજનાવર મરતુ નથી.”

“સોપારી કાતરવાનો સૂડો” -

આમ ભરત, ચીતર, ગીત, રમકડા, ઉખાણા વગેરેમાં પોપટ વિધિવિધ રૂપે, આકારે અને રંગે વિહરે છે. ભર ઉનાળે સાખ પાકે ત્યારે આખા વાડિયામાં કંઠરવ કરતા પોપટને દરેક આમજનોએ જોયો જ હતો. જેવા કે :-

“પેલા પેલા જુગમાં રાણી, તું રે હવે પોપટીને
અમે રે પોપટ રાજ રામના.
ઝોતરા તે ખડમાં, આખલો પાક્યો ને
સૂડે રે મારી મુને ચાચ રાણી પીંગળા.”

જ્યાં કલરવ કરતા આજુપડ પોપટને સૌ ટોળે
અને દૂરે મોઢે જુવે છે અને ફરી ખાતા ખાતા
કલશોર મચાવી મૂકે છે. મીઠા અવાજ સાથે ગળા
માથી ખાચુકડ તીણા ગી હોટીઓ અવાજ કાઢીને
ખીંગ સાથે લડે-ઝઘડે પણ ખરા અને તીણી ચાચો
મારતો પોપટ બહાદુર પણ છે જ. જૂના અવાવરુ
મદિર કે મકાનના પોલાણોમાં, જૂના તોતીંગ સૂકા-
લીલા જાડના બજોલમાં ધાત કરીને ત્યાં પોપટ
પોપટી બન્યા હોય છે. માણસ તેના બચ્ચાને
પકડવા બંધ તો ફેસુડાની કમી જેવી રાતી અને

વાકડી ચાચે ટપ દધને બટકુ બરેર ભરી જ લે.
જતા સૌ પખીઓ કરતા લોકો રૂપ અને લાપાની
મનુરતા માટે પોપટને પામે છે અને પોપટ પણ
માણસ સાથે હળી બંધ છે રૂપે કંઠે નમણા પોપટને
લોકો મારતા નથી, પોપટ મારવાથી પ્રાણક લાગે
છે તેમ તેઓ માને છે. તેમજ રળિયામણા પોપટ
તો સુન્દર શોભારૂપ છે તેને મારવાનો જીવ તો ચાલે ?
તેથી લોકગીતમાં ગવાયું છે ને ?

“પોપટડો નવ મારીએ દે,
પાજરાનો રખવાળ મારા વા’લા”

✽

સ્વાસ ખેંચી બહાર આવ્યાં ત્યાં....

જીવનમાં ફેટલીક વાર એવા નાટકીય પ્રસંગો બની જાય છે જ્યારે માનવી દિધામાં મકાઈ
જાય છે અને એવે વખતે પરિસ્થિતિ ધણી જ ગંભીર બની જાય છે

એક વખત એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થે પોતાના ફેટલાક મિત્રોને જમવા માટે આમ નહીં આપ્યું.
સમય થતા પતિ-પત્ની બંને રસોડામાં આવ્યા. અને તૈયાર થયેલી વાનીઓ તપાસતા લાગ્યા. એક
શાક તપાસતા સાહેબને લાગ્યું કે તેમાંથી કંઈક કડવી વાસ આવે છે તેણે પોતાની પત્નીને આ
વાત કહી, બાઈએ તુરત થોડુંક શાક લઈ પાસે બિભેલા કૂતરાને આપ્યું. કૂતરો શાક ખાઈ ગયો અને
થોડી વાર થયા છતાં કંઈ અસર થઈ નહિ એટલે બંને સંતોષનો શ્વાસ ખેંચી બહાર આવ્યા.

મહેમાનો આવ્યા જમવાનું ચાલુ થઈ ગયું. લગભગ અર્ધ કલાક પછી રસોયો ગલરાતો
અંદર આવ્યો અને સાહેબને ધીમેથી બબર આપ્યા કે કૂતરો મરી ગયો છે. સાહેબના મોઢા પરથી
લોહી બિડી ગયું. હવે શું કરવું ? અર્ધ જમાઈ થઈ હતું બંને પતિ-પત્ની મૂંઝવણમાં મૂકાઈ ગયા.
પરંતુ ખુમાસો તો કરવો જ બેઠકે હજી તો સાહેબ બધી વાતનો રહસ્થસ્ફોટ કરવા માટે જિલા
થતા હતા ત્યાં જ દરવાન અંદર આવ્યો અને સાહેબને કહ્યું ‘જે મોટર નીચે કૂતરો ચગલાઈ
ગયો તેનો નબ્બર મેં લઈ લીધો છે માટે કંઈ કારવાઈ કરવી હશે તો કરી શકાશે’

શિયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં પરસેવાથી નહાઈ રહેલા સાહેબને એ શબ્દો સાંભળી જે
શાંતિ-મળી નેહુ ચર્ચુ, હલુ મુસ્લિમ છે.

મહાત્મા ગાંધીજી નવા યુગના પોતાના સ્વતંત્ર દૃષ્ટિકોણથી હરિજનોને માનવીને યોગ્ય જોવી મહત્તા આપી એમના વિચારો પાછળ એમનું પોતાનું વિજ્ઞાન હતું તેઓ પોતે જ દૃષ્ટા હતા પરંતુ ગ્રામીણ સમયમાં પણ આ જાતના વિચારોનું મધ્યન સમાજમાં થયું હતું જે નીચે લખેલી વાર્તા પરથી જણાઈ આવે છે

ગુપ્તયુગની આ કથા નાત-જાત અને ઊંચ-નીચના ભેદ ઉપર તીવ્ર સમાલોચના કરે છે વિચાર અને ખુદિના કઠોર પ્રકારેથી કથાલેખકે ભેદભાવના આ ગદને પાડવાનો વારંવાર પ્રયત્ન કર્યો છે આમાં ગુપ્ત સમયના સામાજિક વિચારોના સંઘર્ષનો સાર મળી આવે છે એના વિચારો એ કે લગભગ પદ્મ-રસો વર્ષ જૂના છે છતાં આજે પણ તે એટલા જ તીવ્ર અને અડીખમ જેવા લાગે છે એવું લાગે છે કે અસ્પૃશ્યતાના કોયડાએ કેટલી યે વાર આ દેશના મસ્તકને ઢાળ્યું છે, જેનું પ્રમાણ સદીઓના ઊંડાણમાંથી બહાર આવતા રાષ્ટ્રીય સાહિત્યમાં આજે પણ મળી રહે છે ગુપ્તયુગ ભારતીય સંસ્કૃતિનો 'સુવર્ણયુગ' હતો બુદ્ધધર્મ અને ભાગવતધર્મ એ સમયે સ્પર્શસ્પર્શની આ ભાવના પર ગભીર પ્રકારે કથા તે છતાં અજ્ઞાતધર્મમાં એક પથ એવો પણ હતો જે અસ્પૃશ્યતાને જ ધર્મનો સાર માનતો હતો એ પથને અનુસરનારા ચૌક્ષ ભાગવત કહેવાતા અને તેઓ સ્પર્શસ્પર્શની ભાવનાના હાઉથી ઘણા જ ભય પામેલા હતા 'અતુલોળી નાગના ત્રયમાં તેઓની ઘણી જ હાસી ઉડાવવામાં આવી છે આ ઉપરાંત જણાય છે કે એ યુગના સમાજમાં પણ તેમને માટે લેશમાન સહાનુભૂતિ ન હતી બીજી તરફ એ ભાગવતો હતા

જેઓ ભગવાન વિષ્ણુને દરેક જીવ ત પ્રાણીના હૃદયમાં રહેલા દિવ્ય તેજ રૂપે જોતા હતા અને જેઓની દૃઢ માન્યતા હતી કે ઇશ્વરને શરણે જવા માટેના દ્વારા સૌને માટે ખુલા છે, આ લોકોના સાચા દૃષ્ટિકોણની ઘોષણા ભાગવતના આ શ્લોકમાં મળી રહે છે

વિગત દૃષ્ટાન્ત પુલ્લિન્દ પુલ્લિન્દ આમીર કક્કા યવના સ્વવાદ્ય ચક્રેન્દ્ય ચ પાપા યદુપાત્રયાશ્રયા શુદ્ધ્યન્તિ તર્મ પ્રમલિણાં નમ ॥

અર્થાત કિરાત, હૂણ આન્ધ્ર, પુલ્લિન્દ, પુલ્લેસ, આવીર, કંક (મધ્ય એશિયાની એક પરદેશી જાતિ) યવન અને ખસ, વગેરે જાતિઓના અને એમના જેવી અનેક જાતિઓના લોકો સમાજમાં હીન માનવામાં આવે છે જે ભગવાન વિષ્ણુના શરણમાં જતા જ શુદ્ધ થઈ જાય છે, એવા શક્તિશાળી દેવાધિદેવ સર્વ વ્યાપી નારાયણને વદન હો ! ભાગવતોને આ પ્રયત્નમાં કેટલી હદ સુધી સફળતા મળી એ એક ઐતિહાસિક ઇલાવટનો પ્રશ્ન છે

મહાભારતમાં પણ નાગરાજ અને સુધિષ્ઠિરના સંવાદના રૂપમાં પણ ભાગવતોના આ દૃષ્ટિકોણનું ઝીણવટભર્યું વર્ણન મળી આવે છે

અજમરે પ્રશ્ન કર્યો 'હિ રાજન, બ્રાહ્મણ કોણ છે ?'

સુધિષ્ઠિર 'હિ નાગરાજ, સત્ય, દાન ક્ષમા, ચારિત્ર્ય, સહૃદયતા, તપ, દયા (તિરસ્કારનો અભાવ) જેનામાં જણાય તે જ બ્રાહ્મણ છે'

નાગરાજને આનાથી જાતોષ ન થયો એણે સુધિષ્ઠિરનો સાચો મત જાણવા પ્રશ્નનું મુખ ફરી ખોલ્યું, એણે કહ્યું 'હિ સુધિષ્ઠિર,

વિશ્વના ચાર વર્ણને પ્રમાણ તરીકે માનવામાં આવે છે શૂદ્રમા જો તમે ઉપર વર્ણવેલા સત્ય, દાન, સહૃદયતા, અહિંસા, દયા વગેરે ગુણો હોય તો શુ તે બ્રાહ્મણ બની જશે ?

યુધિષ્ઠિર “શૂદ્રના આચરણમા જો લક્ષણો હોય તો તે શૂદ્ર નથી રહેતો, તેમ જ બ્રાહ્મણમા જો તે લક્ષણો ન હોય તો તે બ્રાહ્મણ નથી રહેતો. હે નાગરાજ ! જેનામા ચારિય (વૃત્ત) છે તે જ બ્રાહ્મણ છે જેનામા ચારિત્ર્ય નથી તે શૂદ્ર છે.”

નાગરાજે વિચારોની અદર ધર્મરાજને કરીથી આવરી લેતા કહ્યું ‘તમારા મતે જો ચારિત્ર્યથી જ બ્રાહ્મણ થવાનું હોય તો પછી ચારિત્ર્યહીન કે કર્મહીન જાતિઓની કઈ કિંમત જ નથી રહેતી.’

પ્રશ્ન સાધારણ નથી જો નાતજાતના વૃક્ષ પર હ મેશાને માટે ઉગમવાવાળો કુહાડો છે આ તીક્ષ્ણ પ્રશ્નથી પણ યુધિષ્ઠિર મૂંઝાયા નહિ એમણે જો જ ધીરજ અને સાહસથી ઉત્તર આપ્યો ‘હે નાગરાજ, અહીં નાતજાત જેવું છે જ કયા ? એવી કઈ જાતિ છે જેમા વર્ણનું મિશ્રણ નથી થયું ? વર્ણોના આ મિશ્રણને કારણે જ, મારા મતે, જાતિઓની યોગ્ય ઓળખની આ વાત ઉપરિચિત કરવી જ નકામી છે એટલે જેઓ તત્ત્વદર્શી છે તેમના મતે તો ચારિત્ર્ય જ મુખ્ય છે જન્મ પછી વર્ણોના જાત-કર્મ વગેરે સરકાર કરવામા આવે, પરંતુ જો કેઈમા ચારિત્ર્ય જ ન હોય તો હું તો તેને ‘વર્ણસંકર’ની હાલતમા જ પડેલો માનીશ એટલે જ મે પહેલા કહ્યું કે જે વ્યક્તિમા શુદ્ધ ચારિત્ર્ય (સફળ વૃત્ત) છે જો જ બ્રાહ્મણ છે (વનપર્વ-અજગર પર્વ અ. ૧૭૭/૧૫-૩૨, પૂના.)

શાર્દૂલકણ્વીની કથા બૌદ્ધ દૃષ્ટિકોણનું તારવેલું નવનીત છે જોમા જો પહેલાના વિચારોનું ઘર્ષણ ખતાવવામા આવ્યું છે એક તરફ વેદોના

મહાપૂજારીની પુત્રી છે અને બીજી તરફ માતંગ અથવા અદ્યત જાતિનો એક યુવક છે યુવતી યુવકના પ્રણયમા બધાઈ જઈને પોતાના હૃદયને સમર્પી દે છે વાત બનેના પિતા પાસે પહોંચે છે એ વખતે સેકડો અને હાનરો વર્ષથી જડ કરી ગયેલા વિચારો પર ગભીર પ્રહાર પડે છે આકાશની વીજળીના ચમકતા અગારની જેમ જો પરસ્પર વિરુદ્ધ વિચારો અથડાવા લાગે છે આજ શાર્દૂલકણ્વીની કથાનો મહિમા છે જોના લેખકે ઘણા જ સાહસથી નિષ્પક્ષપાતપણે તેમ જ સ્પષ્ટ નાટકીય શૈલીમા બને બાબુના વિચારોના અઘાત-પ્રત્યાઘાતને સ્તુતિપાત્રરીતે રજૂ કર્યા છે કથા આ પ્રમાણે છે

એવું સાબળું છે કે એક વખત ભગવાન યુદ્ધ શ્રાવસ્તી નગરીના જેતવનમા વિહાર કરી રહ્યા હતા ત્યારે નીચ્છી આનંદે ભિક્ષાપાત્ર હાથમા લઈને મહાનગરી શ્રાવસ્તીમા ભિક્ષા માટે પ્રવેશ કર્યો ભિક્ષામા મગેલું ભોજન લઈને તેઓ કેઈ એક દૂવા પાસે પહોંચ્યા તે જ સમયે કેઈ અજ્ઞાતની પ્રકૃતિ નામની કન્યા ત્યા પાણી ભરી રહી હતી આનંદે તેને કહ્યું ‘બહેન, પાણી પીઈ છે’ આ સાબળીને પ્રકૃતિએ કહ્યું ‘આનંદ, હું અજ્ઞાતની કન્યા છું’ આનંદે જવાબ આપ્યો ‘બહેન હું તને તારા કુળ કે જાતિ વિષે નથી પૂછતો તું પાણી આપીશ તો તે પીવા આહુ છું’

અને અજ્ઞાત કન્યા પ્રકૃતિએ આનંદને પાણી પીવડાવ્યું, આનંદે તો પાણી પીધા પછી જેતવન આપ્યા ગયા, પરંતુ તેમના શરીર, મુખ, રૂપ અને સ્વર પ્રકૃતિના મનમા વસી ગયા જો વિચારવા લાગી ‘કઈ રીતે આમ? આનંદે મારા સ્વામી બને ?’

જો ચડાળોના વાસમા પોતાને ઘેર પહોંચી અને ઘડાને એક બાજુ મૂકી માતાને કહેવા લાગી ‘મા, સાબળ, ગૌતમયુદ્ધના

આનંદ નામના શિષ્ય છે. હું તેમને મારા પતિ બનાવવા ચાહું છું, 'શું તું' મારે માટે એમને લાવી શકીશ ?' મા બોલી : 'હા પુત્રી, હું જરૂર લાવી શકું.' પછી લેવે તે ગમે તેવા સાધુ હોય, પરંતુ કેશલ દેશનો રાજા પ્રસેનજિત ગૌતમપુત્રનો મહાન ભક્ત છે. એ તેને આ વાતની ખબર પડી જાય તો ચાંડાલકુલને મોટી હાનિ પહોંચશે. બીજી તરફ ગૌતમપુત્ર આસક્તિ વગરના છે, એમના પર બીજાના મંત્રોનો પ્રભાવ નથી પડતો.' માનાં આવાં વચનો સાંભળીને પુત્રી બોલી : 'સાધુ આનંદ મને નહિ મળે તો મારા પ્રાણ નહિ બચે.' માએ કહ્યું : 'પુત્રી તું તારા જીવનની રક્ષા કર, હું આનંદને લાવી આપીશ.' અને ચાંડાલ કન્યા પ્રકૃતિની માએ ધરના આંગણાને લીંપીને મંત્રો વડે બહુ શરૂ કર્યો. એની એ વિદ્યાથી આનંદનો જીવ ઉઠાસ થઈ ગયો અને તેઓ વિહારથી નીકળીને ચાંડાલોના વાસ તરફ ચાલ્યા. એમને આવતા જોઈને માએ પુત્રીને કહ્યું : 'પુત્રી, જો આનંદ આવી રહ્યા છે, પાથરજી પાથર.' આનંદ પણ તેના ધર પાસે આવીને ઓટા પર બેસી ગયા અને આકંઠ કરતાં કહેવા લાગ્યા. 'હે ભગવાન, મારા પર દુઃખ આવી પડ્યું છે, મને સંભાળો' આનંદનો આતંનાદ સાંભળીને ભગવાન પુષ્પ પોતાના મંત્રબળથી ચાંડાલના મંત્રોને વ્યથ કરી નાખ્યા. તરત જ આનંદ ત્યાંથી વિહાર તરફ ચાલતા થયા. પુત્રીએ માને કહ્યું : 'મા સાધુ આનંદ તો પાછા જઈ રહ્યા છે' માએ કહ્યું : 'હા પુત્રી, બરોબર છે, આપણા મંત્ર કરતાં શાની ગૌતમના મંત્રો વધારે શક્તિશાળી છે. આખાયે વિશ્વ પર એનો પ્રભાવ છે અને એને કોઈ મારી શકતું નથી.'

આનંદ વિહારમાં પહોંચીને ભગવાન પાસે બેસી ગયા. સવાર થતાં ચાંડાલ કન્યા પ્રકૃતિ શ્રાવરતી નગરીના દરવાજા બહાર જઈને બેઠી અને આનંદના આવવાની રાહ

એવા લાગી. દરથી આનંદને આવતા બેતાં જ તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. જ્યાં તેઓ રોકાતા ત્યાં તે પણ રોકાતી. કોઈ ઘરમાં આનંદ ભિક્ષા લેવા જતા તો તે બહાર ચૂપચાપ બિભી રહેતી અને તેમના આવવાની રાહ જોતી. દીર્ઘજીવી આનંદ ચાંડાલ કન્યા પ્રકૃતિને આ પ્રમાણે પોતાની પાછળ ફરતી જોઈને ઘણા જ હોભિત અને દુઃખી થઈને તુરત જ નેતવન પાછા ફર્યા અને ભગવાન પુત્રની સેવામાં ઉપસ્થિત થઈને કહ્યું : 'ભગવાન માતંગ પુત્રી, પ્રકૃતિ મારી પાછળ પાછળ આવે છે મને તેનાથી બચાવો !'

ભગવાને કહ્યું : 'ડરો નહિ આનંદ.' અને પ્રકૃતિને સંબોધીને કહ્યું : 'હે માતંગ કન્યા, તું ભિક્ષુ આનંદ પાસેથી શાની ઇચ્છા રાખે છે ?' પ્રકૃતિએ કહ્યું : 'હું તેને મારા પતિ બનાવવા ચાહું છું.' ભગવાને પૂછ્યું : 'તારા માતા-પિતાએ તને એ માટે રજા આપી છે ?' તેણે કહ્યું : 'હા ભગવાન, મને એમણે રજા આપી છે.' ફરી ગૌતમે કહ્યું : 'મારી હાજરીમાં એ રજા મેળવ !' આ સાંભળતાં જ પ્રકૃતિ ભગવાન પુત્રને પ્રણામ કરીને ઘેરે ગઈ અને માતા-પિતા પાસે જઈને કહ્યું : 'હે પિતા, ગૌતમની પાસે આવીને તેમની હાજરીમાં મારું આનંદને દાન કરો.'

પ્રકૃતિના માતા-પિતા એને લઈને ભગવાન પાસે ગયા. ત્યારે ભગવાને પૂછ્યું : 'શું તમારી કન્યાને આનંદ સાથે લગ્ન કરવાની રજા આપી છે ?' બંનેએ હા પાડી. જોટલે ગૌતમે કહ્યું : 'તો તમે તમારી પુત્રી પ્રકૃતિને અહીં મૂકીને તમારા ઘરે ચાલ્યા બાજો.' તેઓ ચાલ્યા ગયા પછી તેમણે પ્રકૃતિને પૂછ્યું : 'શું તું આનંદને ચાહે છે ?' પ્રકૃતિએ કહ્યું : 'હા ભગવાન ચાહું છું.' ભગવાને કહ્યું : 'તો તું પણ આનંદ જેવો વેશ ધારણ કર.' પ્રકૃતિએ કહ્યું : 'હું પણ આનંદ જેવો વેશ પહેરીશ. મને પણ દીક્ષા

આપો' લગવાને તેની નિર્મળ મનોવૃત્તિ
જેમને કલુ 'હે ભિક્ષુણી જાઓ પ્રદાયથ'
ધારણ કરો' આટલું કહી તેમણે પ્રકૃતિને
સિર મૂડન કરી, જેડુઆ રગના વસ્ત્ર પહેરાવી
ભિક્ષુણી બનાવી દીધી

શ્રાવસ્તી નગરીના બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય
વગેરે વર્ગોએ આ વાત સાંભળી કે લગવાન
બુદ્ધે એક ચાણક્ય કન્યાને દીક્ષા દીધી છે આ
સાંભળીને તેઓમા બગલાઘાટ મચી ગયો તેઓ
વિચારવા લાગ્યા 'શું એક ચાણક્ય કન્યા ભિક્ષુ,
ભિક્ષુણી ઉપાસિકા કે ઉપાસક જેવું આચરણ
કરી શકશે? એ બ્રાહ્મણ તેમ જ મોટા મોટા
ધનિકોના ઘરમા કઈ રીતે પ્રવેશ કરી શકશે'
આ વાત કૌશલના રાજા પ્રસેનજિતે પણ
સાંભળી એમને પણ એવી જ શંકા ગઈ
તેઓ લગવાન પાસે આવ્યા અને વદન કરી
એકાતમા બેસી ગયા શ્રાવસ્તીના બ્રાહ્મણ
ક્ષત્રિય અને ગૃહપતિ પણ લગવાનની પાસે
બેસી ગયા એમના આવવાનો ઉદ્દેશ જાણીને
જૈનમંત્રી કહ્યું તમે સૌ આ માતંગ કન્યાની
પૂર્વજન્મની વાત સાંભળવા ચાહો છો? સૌએ
'હા' પાડ્યા પછી તેમણે વાત શરૂ કરી

અહીં સુધી તો આ વાતોની ભૂમિકા
થઈ જેને કથાનો વર્તમાન કાળ કહી શકાય
હવે વીતેલા સમયની અસલ કથા આ પ્રકારે
શરૂ થાય છે

'હે ભિક્ષુ પૂર્વજન્મમા માતંગોના રાજા
ત્રિશકુ અનેક માતંગો સાથે ગંગા કિનારે
રહેતા હતા ત્રિશકુએ પોતાના પૂર્વજન્મમા
સાંગોપાંગ વેદો નિષ્ક્રુ, વ્યાકરણ તેમજ
બીજા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હતો એવા
માતંગરાજ ત્રિશકુને ત્યા શાર્દૂલકણ્યુ નામના
પુત્રનો જન્મ થયો ત્રિશકુએ પોતાના પુત્રને
પણ વેદોનો અભ્યાસ કરાવ્યો પુત્ર યુવાન
થતા પિતાને ઈચ્છા થઈ કે કોઈ ચારિયવાન
ગુણવાન અને રૂપવાન કન્યા સાથે આના
લગન કરુ એ સમયે પુષ્કરસારી નામના બ્રાહ્મણ

અત્યંત વિદ્વાન અને ધર્મિષ્ઠ હતા તેમને
પ્રકૃતિ નામની પુત્રી હતી, જેનામા રૂપ, કુળ
ચારિય, વગેરે તમામ ગુણો હતા માતંગ
રાજાને થયું 'મારા પુત્રના લગન આ બ્રાહ્મણની
કન્યા પ્રકૃતિ સાથે થાય તો તે જ મારા પુત્રને
ચોગ્ર પત્ની બની શકે' રાત્રે આ પ્રમાણે
વિચારીને ત્રિશકુ સવાર થતા જ એક સુંદર
રથ પર અનેક ચાણક્યોને સાથે લઈ પુષ્કર
સારી બ્રાહ્મણને ગામ પહોંચ્યો અને ગામ
બહારના સુમનસ્ક નામના બાગમા બેઠયો
ત્યા બ્રાહ્મણ પુષ્કરસારી પોતાના શિષ્યોને
વેદાભ્યાસ કરાવવા આવતા વહેલી સવારે
તેઓ આવ્યા કે તુરંત ત્રિશકુએ નિયમ
પ્રમાણે તેમનું સ્વાગત કરીને કહ્યું 'મારે
આપને ઘણી જ અગત્યની વાત કહેવાની છે
આપ કૃપા કરીને આપની પુત્રી પ્રકૃતિનું લગન
મારા પુત્ર શાર્દૂલકણ્યુ સાથે કરી દો અને
આપ જે મૂલ્ય ચાહો તે લઈ લો' આ સાંભળી
બ્રાહ્મણ પુષ્કરસારી ગુસ્સાથી લાલપીળા થઈ
ગયા અને બોલ્યા 'હે ચાણક્ય ધિક્કાર છે
તને આ જાતના અશુદ્ધ વચનો મારા જેવા
વેદજ્ઞને તારે ન કહેવા જોઈએ તું નીચ
ચાણક્ય જાતિમા જન્મ લઈને વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણનું
અપમાન કરવા ચાહો છે? હે અકલહીન, તું
તારું પોતાપણું નથી જાણતો અને પોતાને
મહાન માને છે તું વાળની અણી પર રાઇને
દાણો રાખવા ઇચ્છે છે તેમ જ હવેના પાશમા
બાંધવા માગે છે આવી ન કહેવા યોગ્ય વાત
તારે કહેવી ન જોઈએ હુદ્દિજ છું નીચ અને
જીવનો સબધ ન થઈ શકે હે શૂદ્ર તું
લોકોની નજરમા તિરસ્કારને પાત્ર અને અધમ
છે ચાણક્યો ચાણક્ય સાથે અને બ્રાહ્મણો
બ્રાહ્મણ સાથે જ સબધ સ્થાપે છે બ્રાહ્મણ
અને ચાણક્યનો સબધ ન હોય !'

પુષ્કરસારીના આવા વચનો સાંભળીને
માતંગરાજ ત્રિશકુએ જવાબ દીધો 'અજ
વાળા અને અધારામા જેવો ભેદ આપ જુઓ

છો એવો સેદ્રા બ્રાહ્મણ તેમ જ બીજી જાતોમાં મને દેખાતો નથી બ્રાહ્મણ આકાશ કે હવા માથી પેદા નથી થયા, કે ન તો એ પૃથ્વીને ચીરીને નીકળ્યા છે જેવી રીતે બ્રાહ્મણ ઉદર માથી જન્મ લે છે તેવી જ રીતે ચાણક્યો પણ જન્મ લે છે કયા કારણસર તમે એકને જીવ અને બીજાને નીચ માનો છો? બ્રાહ્મણ શબ્દ પણ એજ પ્રમાણે અશુદ્ધ હોય છે જેણે બધી જાતોનું જે પાપમય કર્મો છે તે બ્રાહ્મણો પણ કરે છે ભય કરે કૃત્યો કરતા હોવા છતાં તેઓ પોતાને પવિત્ર કહ્યા કરે છે મારી નજરે તો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર એ બધી માન, જ્ઞાતિઓની સજાઓ છે સાચી રીતે તો માનવી માન એક જ છે'

આ સાંભળી પુષ્કરસારી વધારે ગુસ્સે થઈને કહેવા લાગ્યા 'જગતમાં એક જ સામાન્ય જાતિ છે, જુદી જુદી નહીં, આ તે વગર વિચારે કહ્યું જગતના આ વિભાગોની રક્ષા રાજ કરે છે ચાર વર્ણ છે જેને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર કહેવામાં આવે છે લગ્નના ધર્મ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને ચાર, ક્ષત્રિયને ત્રણ, વૈશ્યને બે અને શૂદ્રને માત્ર એક જ પત્નીનો હક છે શૂદ્રનો પુત્ર શૂદ્ર જ હોય છે'

માતંગરાજ ત્રિશકુએ કહ્યું 'બધા મનુષ્યોના પગ, જાંઘ નખ, માંસ, પીઠ તેમ જ બધા ભાગ એકસરખા હોય છે રજ માત્ર પણ એક બીજા કરતા વધારે હોતા નથી એટલે ચાર વર્ણ માનવા એ યોગ્ય નથી જેમ રમતામાં રમતા બાળકો માટીનો ઢગલો બનાવી તેના નામ રાખે છે કે 'આ દૂધ છે,' 'આ દહી છે,' 'આ ઘી છે' પરંતુ તેમના કહેવાથી કંઈ માટી અન્ન નથી બની જતી એવી જ રીતે માત્ર કહેવાથી ચાર વર્ણ ન થઈ શકે આખ, કાન, મોઢું, માથું, ડોક, હાથ, છાતી, પગ, અવાજ, રંગ, એમાં કોઈ

ભાગ એવો નથી જે બધામાં ન હોય, તો જાતિઓના આ નાના ભેદોનું શું કારણ છે? બધા માણસો હાડકા અને ચામડીના બનેલા છે એમની ઈન્દ્રિયો અને ચેત એક જેવા છે તમને એમાં જે તફાવત જણાતો હોય તો જણાવો જે તફાવત ન હોય તો વર્ણ ચાર છે એમ કહેવું યોગ્ય નથી જેની રીતે ગાય, ઘોડો, ગધેડો વગેરે પશુઓમાં ચહેરો, મોઢું, રંગ, વગેરેનો તફાવત છે તેવી જ રીતે શું બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રમાં ફેર છે? જેમ આબો, બાબુડો, બજૂરી વગેરે વૃક્ષોમાં ફળ, પાંદડા, ફૂલ વગેરેનો તફાવત છે, તેવો જ શું બ્રાહ્મણો અને શૂદ્રોમાં પણ છે? જેમ ફૂલોમાં રૂપ અને ગંધનો તફાવત છે તેવો જ શું બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રોમાં છે? જરા યોગ્ય રીતે વિચારી જુઓ બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રોમાં જન્મનો મૂળ ભેદ શો છે? બધા તો કાળા ગોરા, કાણા, કૂંચડા હોઈ શકે છે શું બ્રાહ્મણો એકલા જ સ્વર્ગમાં ભય છે? બીજા નથી જતા? માત્ર જાતિની શી વિશેષતા છે? જે પહેલાના મનુષ્યો હતા તેમાં બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર એવો કોઈ ભેદ ન હતો બધા પરસ્પર સમાન દરજ્જાના અને એક હતા

આ પ્રકારના અનેક બુદ્ધિશાળી વિદ્વાદોની દલીલોથી અછૂત સભા ત્રિશકુએ બ્રાહ્મણ પુષ્કરસારીને મૂગા કરી લીધા તેમણે સ્વીકાર કર્યો કે ચારિત્ર અને બુદ્ધિના ગુણ જ મુખ્ય છે, જાતિ નહિ સોનેરી યુગના સમાજમાં આવી જાતના મૌલિક ચિંતનનો એક બળવાન પ્રવાહ વહેતો હતો એ સત્ય આ કથા પરથી સાબિત થાય છે

અતે બ્રાહ્મણ કન્યા પ્રતિષ્ઠા શાહલકર્ણ સાથે લગ્ન કર્યા [ગાધીમાર્ગમાંથી]

દક્ષિણકુમાર જોષી

પ્રથમ દષ્ટિએ સફેદનો આભાસ આપતો સફેદ રંગ એ મેઘધનુષ્યના સાત રંગોનું ખતેલું મિશ્રણ છે. માનવ જીવનનું પણ એવું જ છે.

સુખના, દુઃખના, આશાના, નિરાશાના, આનંદના, ઉદ્વેગના, શોભના સિન્નસિન્ન ધબકારથી જીવાતું ઉત્લાસમય જીવન બાપુ જેવા સાહિત્યકારને મળી રહે છે. એમાં શ્રદ્ધા, શ્રમ અને નિષ્ઠા ભળે છે ત્યારે પોતે જીવનભરની ઉપાસના માની છે—તે સાહિત્યોપાસના એ બાપુના જીવનનો તાણો વાણો ખની જાય છે.

અંતરમાં સઘરી રાખેલો વિવાદ એ સાહિત્યકારનું, જીવનના કોઈ પર કલા સર્જનનું અણમોલ ધન છે. એ એવું પ્રેરણાળય છે. એ મહામોલું ધન, સંઘરી રાખેલા સિદ્ધાંત ધનની જેમ, દેવા અને કેટલા પ્રમાણમાં પોતાની સર્જન પ્રક્રિયામાં ઉપયોગમાં લેવું, એમાં જ સર્જનની સિદ્ધિનો આધાર છે. વિવાદના ભારથી, સર્જનની પ્રક્રિયા દબાઈ જવી ન જોઈએ, જેને લાગણી વેડા કહી શકાય એમાં રૂપાંતર થવું ન ઘટે. અતરમાં બેઠેલી લાગણી, પરિશુદ્ધ બની, તે બાપુ જેવા સાહિત્યકારનું સર્જકબળ લેખી શકાય. પાણીમાં નાખેલી ફટકડી જેમ પાણીને પરિશુદ્ધ કરે છે તેમ જેને ખીન નામે જીવનની આત્મીયતા કહી શકાય એ જ સુખ્યત્વે બાપુના સાહિત્યનું પ્રેરકબળ છે એક રીતે ગણે તો એને જીવનની નિકટતા, આત્મીયતાને રંગે રંગા-એલી જીવન-સમ્યાધનો રંગ લેખી શકાય.

વિવાદના ભારથી એવું સર્જન ઘણા માને છે તેમ પછી લાગણીવેડાનો દોષ નથી ધરાવતું.

જીવનમાં આત્મજનોની આવી પડતી ચિંતિ:વિદાય જે વિવાદ મૂકી જાય છે તે એકાદ ટાંગેર અને જીવનને સાહિત્ય સર્જન પ્રત્યે દોરી જાય છે. એવા સર્જનો અમર બને છે. બંગાળી નવલકથાકાર તારાશંકરે આળીચેક વર્ષો પહેલાં જે ઉત્તમ નવલિકાઓ સર્જી તે તેની પુત્રીની વસમી વિદાયને જણે અજલિરૂપે મૂર્તિમન્ત કેમ કરી ન હોય તેવું લાગે છે !

માતાના મૃત્યુ પછી, ૧૯૦૦-૧૯૧૪ સુધી બાપુ કમિતા પ્રત્યે, વધ્યા. અનેક કાદંબનિક સંવાદો રચ્યા તે સમયમાં અંતરમાં સંઘરી રાખેલો વિવાદ તે વખતની રચાએલી કવિતામાં એવામાં આવે છે.

મ્હારે ફરવ પૃથિવી પટમાં, સર્વ સૌદ્ય જેવું,
કિંતુ કોઈ મમ સ્વજન ના, ક્યા બધું ચિત ફેલેવું !
મ્હારે ત્યારે ફરવ સપાળે, ક્યાય પાણુ ન જવા,
વિશ્રાન્તિ શુ ધરીશર, હવે ક્યાય લેવી રહી ના ?

.....

બાઈ શુ મ્હે મમ હૃદયનું, એક વિશ્રામ સ્થાન ?
કોઈ શુ ના સ્વજન અથવા હાથ ! મ્હારે હવે તો !
ના હાઝે શુ જિગર જમમાં, કોઈનું કુ દુઃખી તો !
ના કોઈને જગત કાવુ, શત્રુ મ્હારે થતા તો

તે સમયનું 'હ'કાર-વંદાનાલાલ કવિનો 'હ'કાર એ ઉત્તમ સુસ્મરણીનો પ્રયોગ ગણાતું. ૧૯૧૬ની આ કવિતામાં તે સમયની જ બેઠેલી રાખી છે બાપુના હૃદયમાં બેઠેલી માતાની સ્મૃતિનું સ્થાન બાપુની એક કવિતા ત્યાર પછીના ૧૯૩૩-૩૫ના સમયની, અમ દાવાદમાં લખાએલી તેની સાથે સરખાવવા

જેવી છે ઉપરની કવિતા. (ચોડીક લીટીઓ અરપાટ છે)

ન મોઢ પ્રચ્છ વધુ બે ઘડીની
ન શોક અથવા તજવા ઘડીની
પરંતુ જે બે પળ આહી માણું
ન કોઈને કો દી દુભાવનારું
ન વાક્ય લા કર્મ બને વ માઈ
ને પુષ્પ જેવા જ સુગંધ સ્થાને
સર્પ ધડી બે ધડી શાંતિ માટે,
પાછી ફરી મા, મૃદુ શાંત સાદે
મને જીવાલે ફરીને જગાવે.

.....

તથાપિ અકે શિશુ એ લુભાતુ
ને માતાતુ સ્મિત મળે ફરીને સહનું.

પ્રથમ પુત્રી સંધ્યાના ૧૯૧૮ પછી
અવસાન થતાં, બાપુ ટૂંકી વાર્તા પ્રત્યે વળ્યા
હોય તેમ લાગે છે. પુત્રી વિરહની જગવિખ્યાત
પોસ્ટ-ઓફિસની જેવી વાર્તા ત્યાર પછીના
વર્ષોમાં પ્રગટે છે.

પુત્રી વિરહ બાપુની તે સમયની કવિ
તામાં આ રીતે જોવા જોવા છે :
તુ મુજ દુઃખ વિગ્રામ, સુખમય હતી આ જીવળી
કલ્પવ તારો હાવ ! કહ્યું સજ્જ કું બાપલા !

.....
તહે નામ પ્રમાણે હાય ! દગો દીધો કા બાપલા !
કોયલ કહુ કરી વનય, દૂકકારો મનમા રમે

.....
સર તવ હજુ સંજ્ઞાવ ચિત્તથી ખસે ન બાપલા !
મનહર નસતુ ધનુષ્ય રજ પુરી કષ અવનવા
રે તાણી દઈ વડી નય કા કર્યું ત્યજ બાપલા !

એને અંજલિ આપતા ચોડીક પ્રાપ્ત
ઘટી કવિતાની લીટીઓ આ પ્રમાણે છે -

પ્રવાલ તુજ રૂપ તાત ! તહારે હોજો બાપલા !
અનિલ હને મુલમદ, નલરસ્તે હો બાપલા !
પ્રાણ ત્યો તુજ પ્રાણ, ખાલી ખોખા કાં રહ્યું
પૂજ કોને પ્રાણ માર્ત વડી ગઈ બાપલા !

બાપુના સાહિત્યસર્જનને બે-ત્રણ
તબક્કામાં વહેચી નાંખીએ તો ૧૯૩૮ પછીનો
સમય તે નવલકથા-સર્જનનો.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યનું
જીવન પૂરું કરવાનું કાંઈક કપરું કામ બાપુને
માથે લટકી રહ્યું હતું. કામ કપરું એ રીતે
હતું કે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય મૃત્યુ વિષે આગાહી
કરે છે એને બાપુ મહાન-પુરુષો વિષે ઘણી
વાર લોકવાયકા ચાલે છે તેવી એકાદ ગડભાંગ
બાપુના મનને સતાવી રહી હતી. પરંતુ મહા-
કાળ લગવાનનું-જેને બાપુ ઘણી વાર વિધિનો
સંકેત કહેતા હતા તેવું-અમારા ગૌરધન
બાપાનું તે સમયે અવસાન બાણે આ જીવન
ચરિત્ર પૂરું કરવા માટે જ આવી પહોંચેલું !
બાપા વિષે ગોંડલના અમારા પડોશીઓ-
બરવાડ, ડોળી, ખાટ, સુધાર, સુમરા, ધાંચી,
મોચી ખરખરે આવેલા ત્યારે બધાએ એક જ
વાત કહેલી કે બાપાએ પોતાના મૃત્યુની
આગાહી પંદર દિવસ પહેલા જ કરેલી !
બાપુને ઠેથે આ વાત બેસી ગઈ : એક સામાન્ય
અહો નો માનવી, પોતાની જીવન સચ્ચાઈના
જોરે પોતાનું મૃત્યુ ભાખી શકે તો શ્રી કલિ-
કાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના મૃત્યુની
આગાહી વિષે, શંકા-કુશંકાને સ્થાન જ
ક્યા છે ?

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના જીવનમાંથી
ગુજરાતના ઈતિહાસનું જે ભાણું મળ્યું, જે
સમયે બાપુને પિતાનો વિરહ સતાવી રહ્યો છે,
તે જ સમયે ઐતિહાસિક નવલકથાઓ તરફ
વળે છે તે એક સૂચક વાત છે. વિરહના
ભારથી અકુળાઈ જતા મનને સાંત્વન આપવા
બાપુની સર્જક પ્રતિભા ગુજરાતના ઈતિહાસની
સિલસિલાબંધ નવલકથાઓ આપી નય છે !

જીવન પ્રત્યે, જીવનના પાત્રો પ્રત્યે,
નાના મોટા પ્રસંગોમાં જીવન દર્શનની જે
આત્મીયતા તત્ત્વયતા બાપુના જીવનમાં
વણાએલી તેમાંથી સાહિત્ય સર્જનની સરવાણી
ફૂટતી લાગે છે.

એ જીવન પ્રત્યેની એકાગ્રતા કેન્દ્રી હદ સુધી લખાઈ શકે તેના બાપુના જીવનનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે

હિમાલયના પહાડી પ્રદેશમાં, ત્યાંના લોકમેળામાં એક સમયે ભેયેલું એક પાન, બાપુની કપનાનો જખરો કબજે મેળવી લે છે એ ચિત્તત્રમાં વણાએલું પાન, પોતાની એકાદ વાતોમાં મઢી લેવા બાપુ વ્યાકુળ બને છે મેળો તો હવે વિખરાઈ ગયો। એ જીવન્ત પાનનું શું નામ હશે-ખરૂં નામ શું હશે-તેનો પત્તો મેળવવા હિમાલયની કેડીનો, ચીદ પહર માઈલનો, પહાડી પ્રવાસ બાપુ ખેડે છે। બાપુ જેને પોતાની એક આસિધત ગણાવતા, તે એ હતી કે કોઈ જીવન્ત વ્યક્તિને વાતોમાં મઢવાની હોય ત્યારે એનું ખરૂં નામ શું છે એનો પત્તો મેળવો જોઈએ એ વાતનો એક શર બાપુએ એક લેખમાં પણ કર્યો છે

ચીદ પહર માઈલનો વિકટ પ્રવાસ ખેડ્યા પછી, પાનનું નામ મળતું નથી એન્દે બાપુની કલમને કપનામાં બેઠેલી વાતો હાથતાળી હાંપને ચાલી ગય છે વાતો સર્જતી જ નથી। આટલી હદ સુધી જીવન પ્રત્યેની આત્મીયતા બાપુએ કેળવી જાણી હતી।

એક રીતે જોઈએ તો એ બાપુનો વાર સાગત શુભ હતો। એ સમજવા અમારા બાપા (દાદા)ના જીવન સુધી ડોકિયુ કરવું પડે એમાં અતિથિ સંદારની જે ભાવના આજે હુમ થઈ ગઈ છે, જીવનની આત્મીયતા આપણે જોઈ બેઠા છીએ તેનો કાર્ષિક અણસાર મળી જાય છે

વીરડિયા કણબીનું ગૌરવદ્ અમારા બાપા કરતાં તે સમયની આઝાદિક વર્ષ પહેલાના સમયની વાત છે ગોડલ ગામે બાપુના ઉમરાળી ગામથી સધ્યા ટાણે અમારે ઘેર ગાડું લઈને બે કણબી આવી પહોંચે છે ડેલીની બહાર બાપા માળાના જાપ કરતા બેઠા છે

ત્યાં કણબી યજ્ઞમાનને આવેલા બેઠેને બાપા હર્ષના આવેશમાં બોલી બેઠે છે

‘લે અરજણ તું આવી ગયો।’

હજી તો આવનાર ઘરમાં બેસે તે પહેલા જ તેના માટેનો વાગુનો પ્રબંધ કરવા માટે બાપા તલપાપક થતા હોય છે “અરે! ગંગા! દક્ષણ!”

‘તારી માને કેન્દ્રે જાગ મોજ વાગ રાટવા ટીપી નાખે। તેલ-મરચાનું રહાવાગુ રીગણાનું શાક જનાવી નાખજે ને રાટલા ઉપર રેડવા ઉપરથી માળિયમાથી તાજી તાવણનું ઘી ને મળ આપજે।’

ત્યાં તો અરજણ કણબી ગાડામાંથી ઉતારીને બે ગોળના માન્દા બાપ આગળ મૂકે ત્યારે પાછા એને ચાબડીને બાપા બોલે। ‘ખરે માળો બકડો! ગયું વરહ રાશી ગયું પછુ આ માગી કુદરતે આ વળત લાવે’ હા આપી મરખુ કરી દીધું તું ગઈ સાલ નકામે ઢીલો થઈ ગયો ‘તો ઇ તો નબળું સબળું એમ જ આ-ચા કરે। બધા વરહ થોડાક સરખા જાય છે।’

બાપુ એ સમયે ત્યાં હાજર હોય એટલે ગાડાના બગદને ખવરાવવા માટે નહીને સામે કાઠે જઈને કંઈ લઈ આવવાનું બાપુને કહેતા દક્ષણને હારે લેતો જ એન્દે બે પૂજાઈય ખલે નાખતો આવશે। હું તો પરામાં ધાત્રીની ઘાણી ઉપરથી જોળ મણેક હમણા ફાળિયામાં બાધીને લઈ આવું”

જીવન પ્રત્યેની આત્મીયતા આવી કાર્ષિક નાની વાતોમાં સમાયેલી હોય છે ખિલાડીના ટોપની જેમ એક રાતમાં એ કાર્ષિક ભિગી નીકળતી નથી એ તો જીવનમાં રંગે રંગમાં વ્યાપેલો શુભ છે

એમાં દોષ આપણો નથી જીવનનાં બદલાતા મૂલ્યાકનોએ આપણા જીવનમાં માનસિક અને આર્થિક દરિદ્રતા આપી છે ત્યારે આનું એકાદ દૃષ્ય જો જીવન પ્રત્યે નિષ્ઠા પ્રગટાવવામાં મદદરૂપ થાય તેવું હોય તો તે નોંધવા જેવી વાત લાગે છે

ઠાકુર અનુકૂલચંદ્રજી એક વખત કલકત્તામાં હસ્તિકી બાગાનમાં જિતયો હતા તે અરસામાં પ્રખ્યાત કવિરત્ન હેમચંદ્ર તેમને ખૂબ દાડે હીંચીને મળવા આવ્યા અને લથડિયાં ખાતાં ઠાકુર સમક્ષ પહોંચતાવેંત બોલ્યા: ‘સાંભળો છો ઠાકુર, મેં દાડે પીધો છે.’

પોતાની ઠડુણતાપૂર્ણ દષ્ટિ હેમકવિ પર ઠેરવીને ઠાકુરે મધુર સ્વરે જવાબ આપ્યો: ‘તેથી શું થયું ભાઈ ? દાડે તો તમે પીધો છે, દાડેએ તમને પીધા નથી ને ?’

આ ઉત્તર સાંભળી હેમચંદ્ર ગળગળા થઈ ગયા અને બોલ્યા: ‘મને આવી દશામાં ભેળંને આપને મારી પ્રત્યે વૃણા નથી થતી ?’

‘ના રે ના, વૃણા શા માટે કરું ?’ જમણા હાથમાં ઘા થયો હોય તો શું હાથે હાથ વૃણા કરે છે ?’

ઠાકુરના આ પ્રેમપૂર્ણ શબ્દો સાંભળી હેમચંદ્રને અંતરને સફલાવ જામત થઈ ગયો અને તેમણે શીઘ્ર કવિતા રચી, તત્કાળ ઠાકુર સામે ગાઈ સંભળાવી. પોતાના હૃદયની એ પ્રાર્થનાની બાર પંક્તિઓમાંની છેલ્લી બે ગાતાં તેમણે પ્રાર્થ્યું, ‘પ્રભો હીનખંધા ! શું હું એકલો અટ્ટલો દુઃખતા અધકારમાં સખડવા કરીશ ? મારી આ દલાવાત દશામાં શું કોઈ મને રનેહના દાન નહિ દે ?’ આ પંક્તિઓ ગાતી વખતે હેમકવિની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ સરવા લાગ્યાં; ત્યાં હાજર રહેલા સૌની આંખો અશ્રુભીની થઈ.

દયામય અનુકૂલચંદ્રજી પ્રેમવિહ્વળ બનીને બેઠા અને હોડીને હેમકવિને ભેટી પડ્યા. એટલે હેમકવિ બોલી બેઠા: ‘નહિ નહિ, ઠાકુર મને આપ ના અડશે. હું ગળાબૂડ

દાડે પીને આવ્યો છું, મારા કપડાંલત્તાં અને આખા શરીરમાંથી દાડેની બદબો આવી રહી છે. મારા સ્પર્શથી આપનું પવિત્ર શરીર મ્હાન થઈ જશે. મારી વૃણા કરો. મારા પર થુંકો.’

પરંતુ ઠાકુરે એમને છોડ્યા નહિ અને તેમને વધારે દબાવતા બોલ્યા: ‘વૃણા કેની કરું ? શા માટે કરું ? પરમ પિતાનાં રાજ્યની ગદકી કાઢવી એ મારું કામ છે; થુંકવાનું મારું કામ નથી. તમારી વૃણા કરી હું ક્યાં ભલું ? કેને ગળે લગાવું ?’

અનુકૂલચંદ્રજીના આવા સહૃદય વર્તનથી હેમચંદ્ર વિદ્વલ સ્વરે બોલવા લાગ્યા: ‘આપ મને અડ્યા ! જેને બધા દૂર, દૂર છી-ગી કરે છે તેને આપે આલિંગન કર્યું ? આપની જેમ જીવનમાં કદી મને કોઈએ પોતાનો સમજીને અપનાવ્યો નથી. દાડે ખરાબ ચીજ છે, તે છોડી દો એમ બધા જ મને કહે છે. વારુ ! ઠાકૂર ! શું હું નથી સમજતો કે દાડે ખરાબ ચીજ છે ? તેની વિરુદ્ધ શું હું પોતે કોઈનાથી બોલો ઉપદેશ આપી શકું તેમ છું ? મારામા બે છોડવાની શક્તિ હોત તો ભેઈએ શું ? લોકો આ મોટી વાત કેમ સમજતા નહિ હોય ?’

હેમચંદ્રના હૃદયના સંતાપ પર શાંતિને પ્રવેષ લગાડતાં ઠાકુરે કહ્યું: ‘ના ભાઈ, કોઈના કહેવાથી તમારે શા માટે દાડે છોડી દેવો ? તમે પીજો, ખૂબ પીજો, ગળા સુધી પીજો. માત્ર આટલું ધ્યાન રાખજો દાડે તમને પી ન જાય !’

આ શબ્દો સાંભળીને હેમચંદ્ર હસીને બોલ્યા: ‘આવું હો છો એટલે તો આપ સાસ લાગો છો.’

પછી તેા હેમચંદ્ર ઠાકુરશ્રી જોડે તેમના આશ્રમમાં ગયા. ત્યાંયે ઠાકુરે તેમને દારૂ મંગાવી આપવાની વ્યવસ્થા કરી આપી આથી ઠાકુર તથા આશ્રમની લોકો નિંદા કરવા લાગ્યા અને વર્તમાનપત્રો પણ આશ્રમની બદનામી કરવા માંડયાં, પરંતુ ઠાકુરે પોતાનો પ્રેમમાર્ગ ન છોડ્યો તે ન જ છોડ્યો.

આખરે એક દિવસ ઠાકુરે પોતે પોતાના હાથે ખાલી લરીને હેમચંદ્રને દારૂ પીવા આપ્યો. આદતને લીધે હેમચંદ્રે એ ગટગટવી

ગયા પણ આખી રાત જાંઘ આરી નહિ બીજી સવારે તે ઠાકુર પાસે જઈ પોતાનું હૃદય ઠાલવતાં બોલ્યા : ‘ઠાકુર! દારૂ પીતો હતો હું અને બદનામ થતા હતા આપ અને આપનો આશ્રમ... જેમના શ્રીચરણોમાં બેસીને સૌ કોઈ અમૃતપાન કરવા આવે છે એવા અમૃતદાતાને હું જીવનવિનાશક શરાબ પીને બદનામ કરું છું! આટલું જ નહિ પણ હવે તો આપના અમૃતમય હાથે શરાબ પીવા લાગ્યો! નહિ નહિ, આજથી હું કદી શરાબને અડકીશ નહિ.’

*

કરાન અને મધ્ય એશિયામાં પોતાને ખુદ-પરમાત્મા માનનાર વેદાનીઓ જેવા સંતોની ખૂબી ગત થતી.

એવા એક જાહંગીરને ખલિફા પાસે પકડી આવવામાં આવ્યો. ખલિફાએ તેને કહ્યું, ‘ગઈ સાલ એક જાહુ પોતે ખુદનો પેગંબર હોવાનો દાવો કરતો આવ્યો હતો, તેને અમે ફાંસી દીધી હતી.’

તેણે જાહંગીરનીએ જવાબ આપ્યો, ‘જહુ સાડું કયું; કારણ કે ગઈ સાલ ડાહને મેં મારા પેગંબર તરીકે પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યો ન હતો!’

*

હિંમર-ચંદ હોવાથી એક જુદો જહુ વાકા વળી ગયો હતો તેને જોઈને એક મસ્કરા જુદાને કહ્યું, ‘આયા, નીચા નમી કંઈ ખોવાયેયુ શોધવા લાગો છો!’

‘હા બેટા, જુવાની ખોવાઈ ગઈ છે, તે હું શોધુ છું!’ જુદાએ જવાબ આપ્યો.

*

એક જુદાને કમાનની પેટે નીચો વળી ગયેલો જોઈ એક જુવાને તેને પૂછ્યું ‘આડું મુંઢર કામકું શી કિંમતે મળે?’

‘બેટા, ધીરજ રાખીશ તો તને એ મફત જ મળશે!’ જુદાએ જવાબ આપ્યો.

*

સાદીએ એક મિત્રને પૂછ્યું, ‘લાઈ, જુવાનીમાં તો તું ખાસો ગેરો હતો; આ બળેલા રોટલા જેવો કાળો કંજુ કેમ બની ગયો?’

‘અરે, મારા ચહેરાએ પોતાની વીંટી ગયેલી મુંઢરતાના શોકમાં કાળાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યા છે!’ મિત્રે જવાબ આપ્યો.

*

તખિઝની મુલાકાતે ગયો હતો ત્યારે સાદીને તેની કામ વિષે પૂછવામાં આવ્યું, ‘હું શિરાઝી છું,’ તેણે જવાબ આપ્યો.

‘આ શિરાઝીઓના શા રાફડો ફાલ્યો છે તખિઝમાં ફતરતમાં કરતા શિરાઝી વધુ છે.’

સાદીએ જવાબ આપ્યો, ‘નવાઈની વાત! કારણ કે શિરાઝમાં તખિઝી ફતરા કરતાં ઓછા છે!’

“હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર થાવ

હિન્દુસ્તાનમાં ગણતંત્રની સ્થાપના જરૂર થાવ
હિન્દુસ્તાનીઓ એક બનેા

હિન્દુસ્તાનની પોતાની એક સર્વમાન્ય ભાષા
હોવી જોઈએ”

આ શબ્દો છે એક મહિલાના, દેશભક્ત
મહિલાના, અને તે પણ મૃત્યુથી પહેલા
ઉચ્ચારાયેલા

એ મહાન દેશભક્ત મહિલાનું નામ
હતું શ્રીમતી લિખાઈજી કામા એમનેાજન્મ
ઇ સ ૧૮૬૧માં થયો હતો

ભારતના ત્રિરંગી રાષ્ટ્રધ્વજની કપના
સૌ પ્રથમ એમને આવી હતી અને તે પણ
વિદેશની ધરતી ઉપર રાતોરાત તેમણે
પોતાની કિમતી સાડીઓ ફાડીને એમાંથી
રાષ્ટ્રધ્વજ બનાવ્યો હતો અને ૧૦૦ના
ઓગસ્ટ માસમાં જર્મનીમાં આવેલા રોટ
ગામમાં ફેર સિંગરના પ્રમુખ પદ હેઠળ મળેલી
‘વર્ડ સોશિયાલિસ્ટ કોંગ્રેસ’માં એ ધ્વજ
ફરકાવ્યો હતો

એ ધ્વજ ફરકાવતા એમણે કહ્યું હતું કે
આ તો કામચલાઉ રાષ્ટ્રધ્વજ છે સ્વતંત્ર
ભારતનું બધારણ જે ધ્વજ ફરકાવશે તેને અમે
માન્ય રાખીશું

એમણે બનાવેલા પ્રથમ રાષ્ટ્રધ્વજમાં
૧૭ રંગો હતા ઝગઝગતા લાલ રંગ શક્તિ,
કેમરી રંગ વિજય અને પીત્તે રંગ દીર્ઘ
અને હિન્દુઓના પ્રતિક તરીકે તેમણે વાપર્યો
હતો

સૂર અને ચંદ્રની આકૃતિ પણ એ
એ ધ્વજમાં વાપરવામાં આવી હતી કેસરી

રંગની પટ્ટીમાં આઠ તારા પણ ચોગડયા હતા

શ્રીમતી કામાએજીનારે સ્વતંત્ર ભારતના
પ્રતીક તરીકે એ રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવ્યો ત્યારે
એ અધિવેશનમાં હાજર રહેલા પાચસોથી
હસો જેટલા વિદેશી પ્રતિનિધિઓએ પણ
જિભા ઘડને ધ્વજને વદન કર્યું હતું

એ અધિવેશનમાં ભારતના પ્રતિનિધિ
તરીકે માત્ર બે જ વ્યક્તિઓએ ભાગ લીધો
હતો અને તે બંને ય ગુજરાતી હતા ગુજ
રાત તેનું ગૌરવ લઈ શકે છે એ એ
ગુજરાતીઓમાં એક હતા શ્રીમતી લિખાઈજી
કામા અને બીજા હતા બેરિસ્ટર સરદારસિંઘજી
રાણુ

લિખાઈજીમાં પહેલેથી જ દેશભક્તિની
તીવ્ર ભાવના હતી એટલે જ એ કહેતા હતા
કે ‘અત્યાચારનો સામનો કરવો એ ઈશ્વરની
આજ્ઞા માનવા બશબર છે’ એમનામાં
અદ્ભુત હિંસાહ હતો પોતાના દેશવાસીઓ
માટે એમના દિલમાં ખૂબ જ માન હતું
અંગ્રેજોની ગુલામીમાંથી ભારતીય પ્રજાને
મુક્ત કરવાની એમને ખૂબ ધગશ હતી એ
માટે વિદેશી ધરતી પર રહીને પણ એમણે
જોરદાર ઝુંમેશ ચલાવી હતી

એ મહાન ઝુંમેશ ચલાવવા બદલ
એમને બહુ ભારે ક્રિમત ચૂકવવી પડી હતી
એમણે કદી પોતાના કથળતા જતા સ્વાસ્થ્યની
ચિંતા કરી નહોતી એટલું જ નહિ પરંતુ
પોતાના સામાજિક ગૃહસ્થ જીવનનું પણ
અભિદાન આપ્યું હતું

લગભગ ત્રીસ વર્ષ સુધી એ વિદેશોમાં
જ રહ્યા હતા અવજન, પોતાની તબિયત
સુધારવા માટે જ એ મુબઈ ઓડીને વિદેશ

ગયાં હતાં. “કામા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ”ના સંસ્થાપક શ્રી કે. આર. કામાના મુખ્ય શ્રી સુરતમ કામા સાથે તેમનું લગ્ન થયું હતું. ચાર સંતાનોની માતા બન્યા પછી એમની તબિયત લઘુ હતી. આથી ડોક્ટરોની સલાહ માનીને તેઓ પોતાની તબિયત સુધારવા ઇંગ્લેન્ડ ગયાં.

મધ્યમવર્ગના પારમી કુટુંબમાં રજમી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ને રોજ જન્મેલા બિખાઈજીને નાનપણથી જ દેશની પરતગતાનું એમના દિલમાં જિંદુ દુઃખ હતું. અવેકઝાંડા ગટર્સ સ્કૂલમાં તેમણે શિક્ષણ લીધું તેમના પિતા સોશલિસ્ટ ફ્રેન્ડ્સ પટેલ વેપારી હતા

રાણી વિક્ટોરિયાના એ યુગમાં સ્ત્રીઓ સ્વાધીનતા યોગવતી નહોતી રાજકીય જીવનમાં તો તેઓ ભાગ્યે જ ભાગ લઈ શકતી હતી. એવા જમાનામાં શ્રીમતી બિખાઈજીએ જે કામગીરી બજાવી તે ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે

સામાજિક કાર્યોમાં પણ એમને પહેલેથી જ રસ હતો. એટલે તો તેમણે સ્ત્રી-સંગઠનની પ્રવૃત્તિ ચલાવી. રોગીઓની સેવાનું કામ ઉપાર્યું. એમણે લોકોને આઝાદી મેળવવાની જરૂરિયાત પોતાની નિશીદી જળાનમાં સમજાવી ‘અખિલ ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ’ના પ્રથમ અધિવેશનમાં પણ તેમણે ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લીધો હતો.

તબિયત સુધારવા ઇંગ્લેન્ડ ગયેલા બિખાઈજીએ પોતાના ઓપરેશન પછી આરામ દેવાને બદલે ક્રાંતિકારીઓનો સંપર્ક સાધ્યો. સૌ પ્રથમ તેઓ જાણીતા ક્રાંતિકારી, શ્રી શ્યામજી કૃષ્ણ વર્માને મળ્યા. એ યુવાકોતે દિલમાં સુષુપ્ત હાલતમાં પડેલી ક્રાંતિની ચિનગારીને આગમાં પલગવી દીધી. ક્રાંતિની જ્વાલા જલી બેઠી.

પછી તો બહુતા ‘હાઇડ પાર્ક’માં

બિખાઈજીની વાળીમાંથી તણખા ઝરવા લાગ્યા. એમને સાંભળનારાઓ આશ્ચર્યમુગ્ધ બની જતા. કારણ કે એ આગઝરતી વાળી હતી એક સ્ત્રીની; એક પરાધીન દેશની મહિલાની.

બિખાઈજીનાં દેશદાઝમયાં બાપજોશી અંગ્રેજ સત્તાવાળાઓ રોગે ભરાયા. એમણે બિખાઈજીને બ્રિટનમાંથી હાંકી કાઢવાની ધમકી આપી. પણ એમ ધમકીઓથી શાંત થઈ નથ એવી કાચી માટીની આ ભૂતિ નહોતી.

તક મળતાં જ બિખાઈજી ઇંગ્લેન્ડ ચેનલ યોળંગીને ક્રાંતિની ભૂમિ ફ્રાન્સમાં પહોંચી ગયાં. ત્યાં તેમણે લાંબો વસવાટ કર્યો એમનું ઘર ક્રાંતિકારીઓ માટે પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર બની ગયું કેટલાયે ક્રાંતિકારીઓને એમણે આશરો આપ્યો બનતી મદદ કરી.

૧૯૦૫માં શ્રીમતી કામાએ પેરિસમાંથી ‘વંદેમાતરમ્’ નામનું અંગ્રેજી અઠવાલિક શરૂ કર્યું. તેમાં તેમણે તીખા અને તમતમતા લેખો લખ્યા. દસ વર્ષ મુખી તેમણે એ અઠવાલિક ચલાવ્યું અને ભારતમાંના બ્રિટિશ યાદીવટની ટીકા કરવા એ મુખ્યત્વે તેમણે બહુ ઉપયોગ કર્યો એ સામયિક દ્વારા તેમણે ભારતની આઝાદીની માગણીના અવાજને વધારે જુલદ બનાવ્યો પાંગળીએ સાપ્તાહિક જીનિવાથી પ્રગટ કરવામાં આવતું હતું. એ સામયિકથી વિદેશોમાં બહુ સારી છાપ જાળી થઈ જેમ જેમ એ સામયિકને ફેલાવો વધતો ગયો તેમ તેમ સમગ્ર યુરોપના ક્રાંતિકારીઓ પણ બિખાઈજીને મળવા આવવા લાગ્યા. એ પતિબેદના દિલમાં ભારતની આઝાદીની માગણી પ્રત્યે સહાનુભૂતિ જગાવવામાં ‘વંદેમાતરમ્’એ બહુ મોટો ભાગ ભજવ્યો.

ધીમે ધીમે ફ્રેન્ચ ક્રાંતિકારીઓ ઉપરાંત રશિયન ક્રાંતિકારીઓએ પણ બિખાઈજીને મદદ કરવા માંડી.

યુરોપના ખીલ દેશોનો પ્રવાસ ખેડીને
 લિખાઈછ એ વિદેશોમાં ભારતનું દૃષ્ટિબિંદુ
 સમન્વયુ. એ ન્યાં ન્યા ગયાં ત્યાં દેખાવમાં
 દૂબળી-પાતળી છતાં દૃઢ મનોબળ અને પ્રબળ
 ઈચ્છાશક્તિ ધરાવનાર આ ક્રાંતિકારી ભારતીય
 મહિલાએ સૌનું ધ્યાન ખેંચ્યું. સૌની સહાનુ-
 ભૂતિ જીતી લીધી અને એમ વિદેશોમાં પણ
 ભારતવાસીઓની ન્યાયી માગણી પ્રત્યે અનુકૂળ
 મત ફેળવાતો ગયો.

આ બધું અંગે સહન કરી શક્યા
 નહિ. એ સમય હતો પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધનો.
 ચારે બાજુએથી યુદ્ધનું દબાણ વધી રહ્યું હતું.
 બ્રિટિશ સરકારે વારંવાર શ્રીમતી કામાને
 સોંપી દેવા માટે માગણી કરી હતી, પરંતુ
 ફ્રાન્સની સરકારે એ માગણીને અવગણી હતી.
 એટલું જ નહિ પણ અંગ્રેજોનો રોષ વહોરી
 લઇને પણ ફ્રાન્સની સરકારે લિખાઈછને
 આશ્રય આપ્યો હતો.

છેલ્લે સંધિ થઈ. એ વખતે શ્રીમતી
 કામાની વય ૭૦ વર્ષની થઈ હતી. શરીર

*

પરદેશી ભગીને આવેલો એક વણિક યુવાન કન્યા જોવા જતો હતો. કન્યા સહેજ
 સ્થામ હતી, લાંબેની ને સરકારી તો હતી. પણ મા-આપના મનમાં કંઈ તો હતો કે રંગને
 લીધે એ નાપસંદ થશે. એમણે પોતાના મિત્રને મૂઝવણ કહી. મિત્ર બવહારકુશલ હતા, કન્યા
 અને કન્યાના પિતા માટે લાગણી ધરાવતો હતો. એણે એ આખી બાળત પોતાના હાથમાં લઈ
 લીધી. કન્યાને જોવા જતા પહેલાં એણે એ યુવાનને પૂછ્યું : ‘તું ત્યાં જઈને શું જોતો?’

વત્સલ મળ્યો : તારી થી સત્તાડ છે ? મિત્રે સત્તાડ આપી : ‘હું તો એટલું કહું
 કે ચમાર હોય તે ચામડું જુએ ને વાલિયા હોય તે સંસ્કાર જુએ. તુ એ રીતે પરીક્ષા કરજે.’
 મિત્રની સનાહ સંજ્ઞા નીવડી.

*

ગામમાં ગાખીનો બહુ ત્રાસ. સત્તા, ખેસનાં, જમવા, માખી એવી દેરાન કંઈ કે
 લોકો નાહિ ત્રાહિ પોકાના ત્રવ. એનો લાલ લાછ, નવો વેપાર ખેડવા કોઈએ જાહેરાત કરી.
 ‘માખીનો ત્રાસ દૂર કરવા ચાર આનાની ટિકિટ ખીડી અમને પૂલવો.’ ટપાલનો તો દરોડો
 પડ્યો. ચાર ચાર આનાની ટિકિટો સાથે સંખ્યામંદ કરશે આખી પડયાં. પેલા વેપારીએ
 પાંચ નવડા પેસાના કાર્ડમાં છપાવ્યું ‘જમણે હાથે જમો, તારે હાથે હાથે માખી હડાડો !’
 ને એ કાર્ડ સોને મોકલી આપ્યા !

સાવ લથડી ગયું હતું. એટલે ખીમાર હાલતમાં
 લિખાઈછ સ્વદેશ પાછાં ફર્યાં. સ્ટ્રેચર પર
 સુવાડીને સીધાં જ એમને ઇસ્પિતાલ લઈ
 જવામાં આવ્યાં. થોડાક મહિના પછી ૧૯૩૮ના
 ઓગસ્ટ માસમાં, મુંબઈની એક ઇસ્પિતાલમાં
 તેઓ અવસાન પામ્યાં.

મરતાં મરતા તેમણે પોતાના અંતે-
 વાસીઓને કહ્યું હતું : ‘અન્યાયી સત્તાના
 ટુકડે ટુકડા કરી નાંખવાની પ્રભુની આજ્ઞાને
 માથે અડવજે.’

પોતાની સમાધિ પર તેમણે આ શબ્દો
 લખાવવાની ઈચ્છા દર્શાવી હતી : ‘જે પોતાની
 સ્વતંત્રતા ચુમાવે છે, તે પોતાનું ચારિત્ર પણ
 ચુમાવી દે છે.’

વિદેશોમાં રહીને પણ શ્રીમતી લિખા-
 ઈછ કામાએ ભારતીય સ્વાતંત્ર-સંગ્રામને
 વેગ આપવા માટે જે કાળો આપ્યો તેની
 વાદમાં—

આજે નમાવી શિશ સો સો વાર
 ધરીએ ફૂલ અમે આસુભીના.

કલિંગ દેશમાં કારમો દુષ્કાળ પડ્યો. લોકોએ છેવટ રાત્રી પાસે દુષ્કાળ નિવારણ માટે ધા-પોકાર પાડ્યા. પણ રાત્રી વરસાદ ક્યાંથી વરસાવે ? રાત્રીએ તપાસ કરાવી ગુરુજનોનો દરબાર ભરીને પૂછ્યું કે શું કરીએ તો વરસાદ વરસે ?

ત્યારે ગુરુજનોએ જણાવ્યું કે “હે રાત્રી ! આગળના યુગમાં રાત્રી રીસવત અને, પીડિતોના દુઃખ દૂર કરે, ધાસની પથારી પર સાત દિવસ સુધી ત્યારે વરસાદ વરસે.”

રાત્રીએ તો વાના માતર ક્યાં પણ વરસાદ તો ન આવ્યો. ફરી સૌને પૂછતા સલાહ મળી કે “કુરુદેશનો હાથી શુકનવ તો છે. એને હાથ કચો તો વરસાદ વરસે.”

પણ કુરુદેશને હરાવ્યા સિવાય હાથી મરે ? છેવટ નાગડો રમીને બાહ્યાળા પાસે દાનમાં હાથી મંગાવ્યો તો ય વરસાદના વાવડ ન મળ્યા.

કલિંગરાજને ગુરુજનોએ સલાહ આપી કે કુરુદેશ પચશીલ પામે છે એથી તેના દેશમાં વરસાદ વરસે છે માટે પચશીલની માગણી કરો.

રાત્રીએ તો પીડિતોને રાત્રીપુરો સાથે હાથી પાછો મોકલાવ્યો ને સોનાની પાટી કુરુદેશને મોકલી કે ‘આ સુવર્ણ પાટી પર આપના પચશીલ લખી મોકલો, જેનું પાલન કરીને અમે અમારા દેશમાં વરસાદ વરસાવી શકીએ.”

કુરુદેશ કલિંગના વિદાનોને કહ્યું કે “પચશીલનું પાલન કરતા મારાથી એક દોષ અચાર્ય છે કાર્તિકી મેળામાં ચાર દિશાએ બાજુ ઊડતા એક બાજુ સરોવરમાં પડતા જરેર કાષ્ઠકળ્યા પ્રાગ્નીની હત્યા થઈ ગઈ હશે, એટલે મેં પચશીલનું પરિપૂર્ણ પાલન નહીં કર્યું પણ મારા મા પચશીલનું અખંડ પાલન કરતા આવે છે એની પાસે જાયો.”

કલિંગના પ્રતિનિધિઓ તો કુરુ દેશના રાજમાતા

પાસે પહોંચ્યા, રાજમાતા કહે : “મારો મોટો દીકરો રાજચત્રાવે છે ને નાનો દીકરો અત્યાર માદીવારસ છે. એક સમયે એક રાત્રીએ એક લાખનો સુવર્ણદાર અને ચદન તેલ રાત્રીને ભેટ મોકલેલા. રાત્રીએ મને મોકલાવ્યા. મેં રાજરાત્રીને હાર આપ્યો ને નાની વહુને ચદન તેલ આપ્યું. આખા પછી યાદ આવ્યું કે મારાથી ભેદભાદ અચાર્ય ગયો છે. આમ મારાથી પણ એકવાર પચશીલનો મર્પાલાભગ થયો છે. માટે જાઓ તમે રાજરાત્રી પાસે એ પચશીલનું પાલન કરે છે.”

કલિંગના દરબારીઓ તો ધર્મપાલનની આવી સૂક્ષ્મ સૂઝથી વિમુદ્ધ બનતા રાજરાત્રી કને ગયા ને કહ્યું કે અમને પચશીલ લખાવો, રાજરાત્રી કહે :

“હે કલિંગરાત્રીઓ ! કેટલાક વરસ પહેલાની વાત છે રાત્રીની સવારી નીકળેલી. એમાં એમના નાના ભાઈ અને આજના સુવરાજ પણ રાત્રીના પડમે બિરાજમાન થયેના. એમનું રૂપ તેમને લેવું-ભરે હું બાન ગૂંચાવી બેરેલી. ખીજી જ ક્ષણે હું સ્વસ્થ નતી ગઈ. પણ એનો પશ્ચાત્તાપ આજે ય મને ફારી ખાય છે એટલે પચશીલનું પાલન મારાથી પણ નથી થયું. માટે તમે સુવરાજ પાસે જાઓ.”

કલિંગના વિદાનો તો એકએકથી ચડિયાતા કર્તવ્યપરાયણુ માનવીને મળતા મળતા જ મુગ્ધ બની ગયા ને સુવરાજ પાસે પહોંચ્યા સુવરાજ કહે

“અમારા દેશમાં આપ બલે પધાર્યા હવે મારી વાત પણ સાંભળો. રાત્રી પડે ત્યારે રાત્રીને એના મહાલયમાં મળનારો છેલ્લો માણસ સુવરાજ હોય છે. અમારા દેશનો એ ચાલ છે કારણ કે આખરની દેશની જવાબદારી સુવરાજ અને રાત્રી ઉપર હોય છે મારી એવી ટેવ કે રાત્રી રાતે મહાલયમાં જતા એ સ્વમાથી જીતરતી વખતે સરક થોડા ઉપર નાખી દઉં તો સારથી રચને મારા સ્થાનકે પાછો

લઈ જાય અને ઘોડાને નીરણુ-પૂજા કરી । નરાંતવા ઊંચે પછુ ઘોડાની સરક બેઠક પર જ રાખી જઈ તે હુ રાજાજી પાસેથી પાછો ફરવાનો હુ એમ સમજીને રથ ઢાંચો જ નાખવાનો હોય. એક દિવસ બેઠક ઉપર જ સરક છોડીને રાજાજી પાસે તે રાતે ગયો. વરસાદ કહે માઝ કામ. રાજાજીના આમડથી ત્યા જ જમીને સૂઈ ગયો અને મારા રથના ઘોડા અને માથુસો આખી રાત વરસાદથી ભીજતાને ટાઢથી થરથરતા હુ સરાંરે બહાર આવ્યો ત્યા સુધી ઊંડા રહ્યો. આની નિર્દય અવજનના મારા માટે અશ્વત્થ બની રહી. પછુ મારાથા અમાનુષી વ્યવહાર અચરાધ ગયો, એટલે પવનનીનનુ પૂર પાલન હુ નથી કરી શક્યા. પછુ તમે રાજના ગુરુ પાસે નવ્યો ”

કલિંગવાળા તો એકબીજાની સ મે નેતા પુરોહિત પાસે પહોંચ્યા પુરોહિત આવહાર આપતા કહ્યું

“હુ એક દિવસ રાજદરબારે જાઉં. રસ્તામા એક સુદર રથને જતા જાયો. ખાતરી કરાવતા જાણુવા મનુ કે એક મિત્રેસો અમારા રાજાજીને એ રથ બેઠ મોકલેલો છે અને યહુ કે રાજાજીને તા અસખ્ય રથો છે અને ધરડ ધડપણ મારાથી ચલાતુ પધુ નથી ત્યારે એ રથ મને મથો હોત તે કહુ સાહે હનુ / હુ કચેરામા પટોન્થે મને પૂરે ચાલતા આવતો જોઈને રાજાજી એકવચ હોવા એમને બેઠ મંગલો પેલો રથ મન ધરી દતા એક દમ માફ રેકાણે આવી ગયું કે : આવા રાજવીના રાજપુરોહિતનુ મન લોભયા ખરડાય તા દેહનુ સત્યાનાથ નાકગી જાય ન । મે એ રથ તો ન સ્વીકાર્યો, પછુ મારાથા ધચવીનનુ પાનન નથ ધયુ માટે તમે ક્ષેત્રમ તો પામે જાઓ ”

મનની દાણિક અશક્તિ કે આવેગો ને પછુ સદા જાગૃત માનવીઓના દર્દનથી મૃત્યુ થતા કલિંગવાસીઓ ક્ષેત્ર મ રીને મળ્યા, ત્યારે ક્ષેત્રમ તો કહે

“પધારો પધારો, કલિંગજનો ! અમારા ખેતરોમા એક મીમાડાની જિંદગી. વાધો તો માત્ર મેજાણી થતા ખૂટા થોડા રીતે નહિ ધર્યાયાનો

હતો. હુ જનતે ખેતર માપવા ગયો એક ખૂટો તો બરાબર હતો. પછુ સામેનો ખૂટો બધા ખાડાનો હતો ત્યા બોણુ-ર જેતુ હનુ એનાથી બહાર ખૂટો ખાડવા જતા ખતરવાજાન નુકસાન થતું હનુ અને એનાથી અદ ખૂટો ખોડવા જતા રાજાને નુકસાન થતુ હનુ. મજબુત દોરને બાધેલો લાકડાનો મોટો અણુદાગ ખૂટો મે તા દર માત્ર જ નાખ્યા. અદ કોઈ જનાવર હોય તો તેને નીકળી જવા માટે ખોદાવ્યું પછુ નહિ અને ખૂટો અધોક અદ જતા લોહીની રોડયુ અદરથી ઊડી. અકારણુ પ્રાણ જીવની હત્યા મારાથી થઈ ગઈ. આ રીતે મારાથી પચ-શીલનુ પાનન પૂર નથા ઘઈ શકયુ. માટે તને રાજના સારથિ પાસે જાઓ ”

કલિંગના રાજપુરોહો તો પરસેવાથી નીતરી હાલ્યા. આવી ન્યાયપરાયણતા, નિષ્ઠા કે કષ્ટજાનો ઉચ્ચભાવ કર્મચારીઓમા પછુ ન હોય ત્યા સુધી બધુ યથા સમજીને રાજના સારથિને મળ્યા. સારથિ કહે. “હે કલિંગ દેશવાસીઓ ! વરમાદના દિવસો અને હુ રાજાજીને વન-ઉપવનમાંથી નગર તરફ રથમા લઈ જાઉં એમા નગર એકાદ ખેતરવા જાયુ ત્યા વરસાદ મટકપો. મજરથના ઘોડા તો દેવાગી પાણુદાર, મનની પામીને ચનન કરનારા પછુ રાજાજી પલળા જરો એવા લયથી મારાથી ટોડાને આજુક ફટકારાઈ ગયા. ઘોડા જાડક્યા, ઊડ્યા ને મહા લયને આગણે આવી ગયા. હવે જવારે એ સ્થળેથી રથ નીકળે છે કે ઘોડા લયભીત ધમને ભાગે છે, આમ જાતવાન પ્રાણીને નાડકનો નાસ આપીને મે પચશીલનો જાત્ર કર્યા છે માટે તમે નગરશેઠને મથા ”

કલિંગવાસીઓ હવે તો કોઈ હતજુદની માફક વચ્ચત નગરશેઠ પાસે પહોંચ્યા, નગરશેઠ કહે :

“ભાઈઓ ! હુ માગ ડાગરના ખેતરે આટો મારવા ગયેલો ત્યા એક ફૂડ ઢળી પડતું જોયું. ખેતરમાંથી પૂજિયું લઈ મે એ ફૂડ નમી ન પડે એ માટે બધાવી લીધુ. પાછળથી મને યા-આવ્યું કે રાજબાગ આધ્યા પહેલા મારાથી ખેતરમાંથી

પ્રાણિયુ' ન લેવાય પણ અસ્થિત કરવો નહોતો હતો. મારાથી પચસીતને જાણ થઈ ચૂકી હતી. માટે તમે રાજના બહારી પાસે જાઓ."

કલિંગના શૂદ્રસ્થાને રાજબહારી કહે "સદ્ગુહસ્થો ! રાજભાગ અને ખેડૂતનાજ જુદા પાડવા હું ડાંગરના ખાણ લારવતો હતો ત્યાં માવકુ થયું. દરેક તોલે એક એક દાણાનુંદો વૂંકતો જતો હતો વરસ થી ડાંગરને બચાવવા દોડદોડ થઈ પડી એમા પેના તોલની ગણતરીના જુદા રાખતો જતો હતો તે દાણા ઉતાવળમાં કાંઈ એક દગ લામા મારાથી ફેકાઈ ગયા પછી થયું કે રાજભાગના હગવામા જો મારાથી દાણ નખાઈ ગયા હશે તો ખેડૂતોને મે તુકસાના પદોચાડી કહેવાય મારી ઉતાવળથી ન્યાયની તુના હું જાગવી ચકચો છું કે કેમ તે વિષે ચોક્કસ ન દોરાયો પચસીતનુ મે પૂર પાતન ન કહ્યું કહે ચ માટે નમે કોટવાગ પાસે જાઓ"

કોટવાલે કલિંગના મહાનુભાવોને આવકાર્યા કારણુ પૂરથુ અને પછી કહ્યું

"શુદ્રજનો ! આપ તો સત' રીતે મારાથી એક છો ન્યાયને હું શું કહું ? નગરનો મુખ્ય દરવાજો બંધ કરના રાત ત્રય વાર હું હાકલ કરું છું એ પછી કોઈ રહી નથી જતું તની ખાની કરીને પછા જ દરવાજા બંધ કર. એમા એક વખત એક કઠિયારો ત્રીજી બૂમે એક દુશ્મન બાઇ સાથે દોડતો

આવે. વખત થઇ ગયો હતો, એટલે મે ઉતાવળ આવવા કહ્યું. પણ એવને માથે લાકડાના લારા દરવાજામા દાખલ થતા મે જરા ટોણો માર્યો કે, "અધ્યા, રાતના મોડે મુધી જાતમા રખડ્યા કરે છે તે આ તારી સગવી માટે !" કઠિયારો બિચારા ગળગળો થતાં કહે "આપણાં આ માગી પતની નથી યતી પણ મારી બહેન છે" સામળના વેત મે એની માફી તો માગી પણ દિનમા ડખ રહી ગયો કે મસ્કી કરવા જતા ઉતાવળથી સમજાયા વિના મે કઠિયારના બહેનને કઠિયારાની બાયડી બનાવી આવી ઉલ્તાઈ કરનારો તે પચસીત શી રીતે પાળી શકે મહાશયા !"

કલિંગના મહાશયોને હવે કાઈ સમજવાનું બાકી નહોતું રહ્યું અને મુવર્થ પાંડીમા પચસીત લખાવવાપણુ ચ નહોતું રહ્યું

એવળે જઈને ચોતાના કલિંગરાજને બધી વાત માંડીને કહેતા કલિંગરાજ અવાજ થઈ ગયા પછી કહે "સાચુ છે, પચસીત માગ્યે નથી મળતા પણ રાજ પ્રવનના ચારિત્ર-ધનરમાથી જ જના આવા શીલવન નર-નાર પાકે ત્યાં જ માગના મેહ વરસે"

કલિંગરાજના નિર્ભજ આનાના તેજ એના સમસ્ત દેશમા પ્રસરવા માડ્યા ને કહે છે કે અરાધારેન વરસાદે કલિંગ દેશના મહાકાળનું મોટું આગીને ધગતી અને એના માનવીના જીવનમા મોકળે મને રસકસ પૂર્વા

શહિદી

જન્યુઆરી ની કચકડની કંડીમા એક અધારી રાત આ પ્રસંગ બન્યો હતો. લોકોમાંટિ એન્જનિયર વાસિની કોલેવ અને તેના માણસો તેલના ટાંકીઓ ભરેની એક લારે ટ્રેઈન હકારી જતા હતા એવળે એટલે કે છેવાડેની છકા ટાંકીનુ તેલ કાઢવાનું નાળયુ ઢીલુ પડી ગયું હતું અને તેલ બહાર વહી રહ્યું હતું

કોલેવ એ નાચ્યાનું રૂકે રાખર બેસ રવા ટાંકા ઉપર ચડ્યા ત્યાં અચાનક તણુઓ ઉડીને પડો અને તેના ખામોચિવામા બડકો નહ્યા એના બધા કપડા સળગી બેઠ્યા એણે નાગયુ નરાયર સખત શીડી ઢીલુ પછી કેકેડા મારી નીચે નેતર્યા અને કચકડરને લારખાનાને એ ડખો અનગ પાડી નાખવા કુડું પછી એ એન્જિન તરફ દોડ્યા એને બચાવવા માટે ત્યાં પૂરતી રેતી અને બરફ હતા ! એને માત્ર તેમા આઘોટી પોતાને કારમી વેદના ઉપખતની જતામાએ ખૂંટાવી દેવાની હતી, પરંતુ એ તો મથાલ માફક જલતા કપડા સાથે એન્જિન તરફ દોડ્યા અસલ વેદના છતાં એ એન્જિનમા ચડી ગયા અને છેવટુ બગ નાચીની એન્જિનની પાછળ હકવાનો કળ દબાવી એન્જિને છૂટા થયેલા ડખોએને પાછળ હસેલા અને પચાસથી વધુ તેનની ટાંકીઓને આગમારી બચારી લીધી એન્જિનિયરને વુરત દોસ્તીલમા ખસેડવામા આવ્યા પરંતુ મોત અળુ બી રહ્યું હતું ગાળુ કાઠક પાદ એ મૃત્યુ પામ્યા એમના મૃત્યુ પછી એમને ઓર્ડર એફ લેનિનનો અભિયાન એનાયત કરવામા આવ્યો.

(૧) શ્રી ગુજરાતી સમાજ દિલ્હી, હીરક જયંતિ મહોત્સવ, સ્મૃતિ-ગ્રંથ (૧૮૯૭-૧૮૯૭)

પાટનગર દિલ્હીના આગળે વસી રહેલા ગુજરાતી સમાજે આ ગર્વિણી સંસ્થાનો હીરક મહોત્સવ ૧૦-૨-૬૮ થી ૧૩-૨-૬૮ સુધી ૧૦૦ વર્ષો. આ પ્રસંગને ય્મનુરૂપ આ શાનદાર સ્મૃતિ ગ્રંથનું પ્રકાશન થયું છે. એ તો સૌ કોઈના અનુભવની વાત બની ચૂકી છે કે દિલ્હીનો ગુજરાતી સમાજ તેને આ બે આસ્તા અનિયમિત નું સત્કાર કરવામાં ભાગતબરમાં મોખરે છે, એટલું જ નહિ પણ જે સામૂહિક તેમ જ જનવાદી વિષયક જે વિધિવિધ પ્રવૃત્તિઓ તે પાટનગરમાં અહોનિશ કરે છે તેથી આ સમાજ દિલ્હીનું એક અંગ બની ગયો છે આ સ્મૃતિગ્રંથમાં ગુજરાતી સમાજનો તિ હાસ, અમ જની બધારાની રૂપરેખા, સમાજની જન-સેવા પ્રવૃત્તિ, સમાજ સંચાલિત શ્રી સભી નાગરિક દ્રુષ્ટના આશ્રયે આસતી કુળવર્ગી વિષયક પ્રવૃત્તિના પત્રિય અખિન ભાગીય ગુજરાતી સમાજની સંપૂર્ણ યાદી અને સંમેલન, સ્થાનિક ગુજરાતી સંસ્થાઓ, મહાત્મા ગાંધી સાંસ્કૃતિક કેન્દ્રની યોજના, સમાજની નોંધપાત્રી, સરદાર વલ્લભભાઈ ભવનનું નિર્માણ, દાનાઓની યાદી, એમ અથર્થી પ્રતિ સુધીનો ઇતિહાસ આ પાનાઓમાં ગૂંચુ થયો છે. સમાજની પ્રગતિમાં શ્રી મનુભાઈ શંકર અને પ્રમુખ શ્રીમતી વિદ્યામેન શાહને ઉત્સેષ નોંધનીય બની રહે છે. ગુજરાતી સમાજે હીરક મહોત્સવ દિલ્હીને આગળે આ વર્ષની શરૂઆતમાં ઉજવ્યો તે તેની કર્કશીની યશકનગી સમાન માદ્યાર બનાવ હતો. આ ભગીન્ય કાર્ય પૂર પાડવા અર્ધી રૂઝન સમિતિઓની રચના થઈ હતી જેમાં સ્મૃતિગ્રંથ માટે પણ એક સમિતિ રચવામાં આવી હતી જેના સયોજક શ્રી હિમનલાલ આચાર્ય હતા અન્ય સંપાદકોમાં શ્રી હાદુભાઈ પટેલ, નહેરુ દેવે, ચંદ્રાન્ત મહેતા, જીવજી અડાવળ મુખ્યત્વે રહ્યા. સ્મૃતિગ્રંથના ગુજરાત દર્શન વિભાગમાં ૧૯ વિદ્વાનોના ગુજરાતની અસ્મિતા, સંસ્કૃતિ, સંસ્કૃતિ

કલા, નાટ્યકલા, સંગીત, સ્થાપત્ય, પુરાતત્ત્વ, પત્રકારત્વ, કુળવર્ગીના પ્રયોગો કૃત્યાદિ વિષયો ઉપરના લેખો ધ્યાન ખેંચે છે. પૃષ્ઠા પૃષ્ઠાના બાદ-ગીતમાં જાણી જાતના કાગળ ઉપર અને સંકીર્ણપદ જીવાંતમાં આ ગ્રંથ મધ્યમનું સભારણું બની રહે છે. આટલું પહેલાં મહેતા દોટાએ તેમ જ સમાજને લગતા રૂઝનમાં ચિત્રો ગ્રંથનું આગવું આકર્ષણ બની ગયું છે. જીવજી આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં રહેલી તપશ્ચર્યાનો વિચાર કરીએ તો સમાજના કાર્યકરો માટે અહોભાવ જન્મે છે. અર્થની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો દિલ્હી ગુજરાતી સમાજની ત્રવડનો ખવાલ પણ રહે છે. સમાજને ગુજરાત તરફથી અમગ અભિનંદન !

(૨) 'ગુજરાતની કીર્તિગાથા'

સંપાદક : કનૈયાલાલ મુનશી,
પ્રકાશક : ગૂર્જર, અમદાવાદ
પાન : ૨૩૨-મલ્લ રૂ. ૧૬-૦૦

હીર્ષ સમયથી ગ પ્રાપ્ય એવા આ પુસ્તકની બીજી આગ્રતિ બહાર પડનાં, ગુજરાત વિષેનો આધારભૂત સંશોધન ગ્રંથ મળી ગયું છે. પહેલા વિભાગમાં 'ગુજરાતની જૂસ્તર-રચના' અને 'પ્રાગૈ-તિહાસિક ગુજરાત' તથા 'ગુજરાતના પ્રાચીન વિભાગો' સમાવી લેવાયા છે. બીજો વિભાગ પ્રાગૈતિક અને વૈદિક આર્યોની સમજાવ્યુ આપે છે. ત્રીજો વિભાગમાં વેદાતરકાલીન આર્યો અને યાદવોનો ઉલેખ છે. ૧૮૦માં પાનથી શરૂ થતો 'પૂર્તિ' વિભાગ ડૉ. હસમુખ સાકળિયાનું પ્રાગૈતિકાસિક ગુજરાત વિષેનું નવું સરકળું ખાસ ધ્યન ખેંચે છે, કેમ કે પુસ્તકની શરૂઆતમાં જ આ લખણને અઘતન સમજી તેનો ઉપયોગ કરવાની સૂચના આપાઇ છે. પરિશિષ્ટ ૧માં ભારતવૃદ્ધ સુધીના અને પરિશિષ્ટ ૨માં પછીના યાદવોની વશાવલિ ઇ. સ. ૧૩૧૮ સુધી આવી અટકે છે. અર્વાચીન વાયકને 'પૂર્તિ' વિભાગ અને યોગલના ચિત્રોમાં ગુજરાત વિષે વધુ સામગ્રી મળી રહે છે. ગુજરાતમાં પુનિ-વર્ષિદીઓ અને મહાવિદ્યાલયોની સખ્યા વધી રહી

છે એટલે ઉચ્ચ જ્ઞાનના જીગ્ઞાસુઓની સંખ્યા પણ વધવાની જ. આનાં પુસ્તકોની પ્રાપ્તિ સરોધન તથા ઇતિહાસની ખૂટતી કડીઓ મેળવવાના પ્રયાસને ગ્રેરે તે સંપાદક અને પ્રકાશકને પુરુષાર્થ સાર્થક ગણાશે, અને સંશોધનમાં ગુજરાતની દ્રિડ તાનુ મળેલું ટાળશે. ડૉ. ડી. એન વાડિયા, ડૉ. ઇ. ધી સાકળિયા, શ્રી. ધનપ્રસાદ ચ. મુનશી, ડૉ. એ. ડી. પુસાસકરને ફાળો આ મથની રચનામાં મુખ્યત્વે છે. વિભાજી બીજો શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીજીએ લખ્યો છે સગબત અઢાર પાનાં (આર્ટીકલેટ) ભગીને લોધળના અને અન્ય સંશોધનના ચિત્રો આપ્યાં હોવાથી પુસ્તકની કિંમત વધુ રાખવી પડી હતો

(૩) સ્ત્રી સોપારી

લેખક : શ્રી 'પ્રિયદર્શી',

પ્રકાશક : ગૂર્જર, અમદાવાદ

પાનાં ૨૬૨ : કિંમત રૂ. ૫-૦૦)

હું, શાળી અને શકરાબાઈના આલેખક શ્રી મધુસુદન પારેખની કલમની આ પ્રસાદી છે શ્રી પ્રિયદર્શિનાં મર્મથી હવે કોઈ અજખું નથી અડી પાસાં એકરીશ લેખો મથસ્થ થયા છે લેખકને વિવધ રોધવાની મુશ્કેલી પડતી નથી અને શોખ્યા પછી લખવાની તો જરાયે નહિ, અને તેમાં કેક ઠેકાણે હાસ્યના દૂયકા વેરી દેવા એ તો જાણે નૈસર્ગિક જ નવલિકા અથવા નવનકશામાં 'પ્લોટ' હોય પણ અહીં તો એક વાત શરૂ થયા પછી કેવો વળાંક લેશે તે નક્કી જ નહિ. ગાંધી જરતી વિષે લખતા હેક છે'થી ધડીએ જ જાહેર કરે કે બાપુની હમી ગઈ દિવાળીમાં માળિયા પર મૂકી દીધી છે ! 'ઇન્ટર'પુની બકાશ કે કનારને છે વી ધડીએ જ ખમર પડે કે જેની સાથે તે ગાંધીમાં વાત કરી રહ્યો હોય છે તે જ ઇન્ટરવ્યુ એક્સિસર છે ! વરસતા વરસાદમાં પતનીની હબોમાં આશરો લેતા ગ્રેફેસર સાહેબને 'વીફ્ટ' મળે ત્યાં સુધીમાં અગ્નિ પરીક્ષામાંથી પસાર થતુ પડે છે. બાર આનામાં ગૂર્જરી બજારમાંથી ખરીદેલી ખુરદી માટે લેખકને ગર્વ છે. 'ધર્મ', અર્થ અને કામ-એ ત્રણ પાયા ઉપર અમારી ખુરદી જીભી હતી અને ચોવો પાયો એ ખુરદી પર ખેસનારને મોહ્ય આપવા ઉમેશા તોવાર રહેતો !' શબ્દના તીરથી લક્ષ્યવેધ કરવાની કળા લેખકને એટલી હસ્ત-

ગત થઈ છે કે તેઓ ધાર્મી નિજાન લગાવી શકે છે. વાચીને મન હળવું થઈ જતુ પુસ્તક છે. ભોજન સમાપ્તિ પછી સ્ત્રી સોપારી નેનએ જ.

(૪) "સદાચાર"

લેખક : સી. જી. વાલેસ,

પ્રકાશક : ગૂર્જર, અમદાવાદ

પાના ૧૮૮ : કિંમત રૂ. ૩)

કાંધર વાલેસનું વધુ એક સુંદર પુસ્તક. નામ તેવો જ ગુણ વિદ્યાર્થીઓ તેમજ જીવનની કારકિંદી શરૂ કરનાર મે તે પુસ્તક અમલ્ય છે ઇલાન સાથે ચિખામણ દેવાની કાંધરની રીતથી, 'કથિતવ્ય' દેવા સોસરતુ નીકળી જતુ છે વાચના પછાત બૂલાય તેવા તેમના ગમ્મો અને વાક્યો છે લેખકની નવી પેઢી સાથેની આત્મિયતા અભિલ છે એક ધણું જ ઉપયોગી પ્રકાશન.

(૫) "મહાન વૈજ્ઞાનિકો" ખ. ૩.

લેખક : ડૉ. ન. મ. ગહ.

પ્રકાશક : ગૂર્જર, અમદાવાદ

પાના ૭૦ : મૂલ્ય ૧૫૦)

આ કોગીમાં યોથુ' પસ્તક, અને તેનું પુનઃ મુદ્રણ. અહીં પાચ વૈજ્ઞાનિકો વિષે સીધી, સાદી અને હવગમ ભાષામાં પરિચય આપ્યો છે. (૧) જોન મરસર (૨) મારકોની (૩) રાહટ બધુઓ (૪) ચાર્લ્સ ગુડીઅર (૫) રોમસ આલ્વા એડિસન, ડૉ. નર્સિસ શાહ પોતે એક પ્રખર વિદ્વાન છે. જેથી તેમને હાથે સર્જીતા પુસ્તકો કેળવણીની દ્રષ્ટિએ સંપૂર્ણ જ હોય

(૬) "ધૂમકેતુના જીવન ઇતરની વાતો" ભા. ૧૦

લેખિકા : ઉષા જોશી,

પ્રકાશક : ગૂર્જર, અમદાવાદ

પાના : ૬૨ : મૂલ્ય : એક રૂપિયો.

શ્રી ઉષાજેનની કલમે વધુ એક લાગ મળે છે અહીં રજૂ થતા પ્રસંગો 'ખાપાનો વિદાય' જેવો કરમ્બ જનાવ પણ આવે છે પ્રખ્યાત ચિત્રકાર શ્રી દેસાઈ સાથેનો ધૂમકેતુનો ધંગેના જેવો પ્રસંગ આદિ લાદક બની રહે છે 'તમ તમારે વાપરો'માં શ્રી ધૂમ કેતુની નિર્મમ અને ન્યાયી જિતિનો પરિચય મળી રહે છે. લેખિકાની સૌભી વધુ રસવન્તી બનતી જાય છે.

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા પાપુ	— ૧-૨-૩-૪ — ૨-૦૦
ગાંધી ગુરુ	— — ૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	— ૧-૨૫
અસ્તાહનો બંદાઓ	— ૦-૩૭
મસ્તીની પજોમાં	— ૦-૬૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા	— — ૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા	— — ૦-૨૦
શ્રી રામ દાસ સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૧૫
શ્રી આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા	— ૦-૩૧

છે એટલે ઉચ્ચ માનના જાણામુઓની સખ્યા પણ વધવાની જ આગ પુસ્તકાની પ્રાપ્તિ સરોધન તથા ઇતિહાસની ખૂટતી કડીઓ મેળવવાના પ્રયાસને પ્રેરે તે સપાક અને પ્રકાશકને પુરુષાર્થ સાર્થક ગણશે અને સશોધનમાં ગુજરાતની દરિદ્રતાનું મહેણું ટાળશે હોડી એન વાલિયા હોડી સાકળિયા, શ્રી ધનપ્રસાદ ચ મુનશી હોડી એડી પુસાલકરને કાગો આ પ્રથમી રચનામાં મુખ્યત્વે છે વિભાગ બીજા શ્રી કૌવાનાન મુનશીજીએ લખ્યો છે લગભગ આગળ પાના (આટલેટ) ભરીને લેખનના અને અન્ય સર્વ શોધનના ચિત્રો આપ્યા હોવાથી પુસ્તકની કિંમત વધ રાખવી પડી હશે

(૩) સૂડી સોપારી

લેખક શ્રી પ્રિયદર્શી,

પ્રકાશક ગૂર્જર અમદાવાદ

પાના ૨૬૨ કિમત રૂ ૫-૦૦)

‘હું, શા પી અને શકરાખાઇ ના અલેખક શ્રી મધુસુદન પારેખની કલમની આ પ્રસાદી છે શ્રી પ્રિયદર્શીના મર્મથી હવે ડોઢ અઝાખમું નથી અડી ખાસાં એકનીશ લેખો પ્રથમ થયા છે લેખકને વિષય શોધવાની મુશ્કેલી પડતી નથી અને શોધ્યા પછી લખવાની તાજરાએ નહિ અને તમારે કેકેકે હાસ્યના દ્રશ્યક વેરી દેવા એ તાજાગે નૈસર્ગિક જ નવલિકા અથવા નવનકથામાં પ્લોટ હોય પણ અહીં તો એક વાત શરૂ થયા પછી કેવો વળાંક લેશે તે નહીં જ નહિ ગાંધી જનતી વિષે લખના છેક છેત્રી ધડીએ જ જાહેર કરે કે બાપુની છબી ગદ્ય દિવાળીમાં માળિયા પર મૂકી દીધી છે. ‘ઇન્ટરવ્યૂ’ની બહાર ફેંકનારને છેત્રી ધડીએ જ ખબર પડે કે જેની સાથે ત ગાંધીમાં વાત કરી રહ્યો હોય છે તે જ ઇન્ટરવ્યૂ એ ફિસર છે! વરસતા વરસાદમાં પતનીની છત્રીમાં આશરો લેતા પ્રોફેસર સાહેબને ‘નીફ્ટ’ મટે ત્યાં સુધીમાં અંતિમ પરીક્ષાઆથી પસાર થયું પડે છે બાર વ્યાનામાં ગૂર્જરી બજારમાંથી ખરીદેલી ખુરશી માટે લેખકને ગર્વ છે ધર્મ અર્થ અંગે કામ એ નગ્ન પાયા ઉપર અમાગી ખુરશી જાળી હતી અને મોંઘો પાંચો એ ખુરશી પર બેસનારને મોક્ષ આપવા હમેશા તૈયાર રહેતા! શબ્દના તીરથી લખ્યવેધ કરવાની કલા લેખકને એટલી હસ્ત

ગત થઇ છે કે તેઓ ધાર્મિક નિશાન લગાવી શકે છે વાગીને મન હળવુ થઈ જતું તેવું પુસ્તક છે ભોજન અમામિ પછી સૂડી સોપારી ને-એ જ

(૪) “સદાચાર”

(લેખક સી જી વાલેસ,

પ્રકાશક ગૂર્જર અમદાવાદ

પાના ૧૪ કિમત રૂ ૧-૦૦)

ફાધર વાલેસનું વધુ એક સુંદર પુસ્તક નામ તેવો જ ગ્રુષ્ વિદ્યાર્થીઓ તમજ જીવનની કારકિર્દી શરૂ કરનાર માટે તો પુસ્તક અમૂલ્ય છે દ્રશ્ય સાથે શિખારણ દેવાની ફાધરની રીતથી કથિતવ્ય દેવા સૌસરવ નીકળી જાય છે વાચ્યા પછા ન જુલાય તેવા તમના સદા અને વાક્યો છે લેખકની નવી પેઢી સાથેની આત્મિકતા અભિન છે એક ધર્મ જ ઉપચારી પ્રકાશન

(૫) ‘મહાન વૈજ્ઞાનિકો’ ખ ૩

લેખક હો ન મ ગુરુ

પ્રકાશક ગૂર્જર અમદાવાદ

પાના ૭ મૂલ્ય રૂ ૫-૦૦)

આ ઓગીમ ચોથું પુસ્તક અને તેનું પુન મુદ્રણ અહીં પાંચ વૈજ્ઞાનિક વિષય સીધો સાદી અને હલકાગમ ભાષામાં પરિચય આપે છે (૧) નેન મરસા (૨) મરસાની (૩) રાષ્ટ્ર બધુઓ (૪) ચર્ચ સુડીઅર (૫) ટેમસ આલ્વા એડિસન હો નરસિંહ શાહ પોતે એક પ્રખર વિદ્વાન છે જેથી તમને હાથે સર્ગતા પુસ્તકો જાણવાની દ્રષ્ટિએ સપૂર્ણ જ હોય

(૬) ધૂમકેતુના જીવન ઘડતરની વાતો’ ભા ૧૦

લેખિકા ઉષા જોશી

પ્રકાશક ગૂર્જર અમદાવાદ

પાના ૬૨ મૂલ્ય એક રૂપિય

શ્રી હાથેનની કલમે વધુ એક ભાગ મળે છે અહીં રજૂ થતા પ્રસંગો બાપાની વિદાય જેવો કરજ બનાવ પણ આવે છે પ્રખ્યાત ચિત્રકાર શ્રી દેસાઈ સાથેનો ધૂમકેતુનો ધરોના જેવો પ્રસંગ આદિ લાંબક બની રહે છે ‘તમ તમારે વાપરો મા શ્રી ધૂમ કેતુની નિર્મમ અને ન્યૂની જીતિનો પરિચય મળી રહે છે લેખિકાની રીતી વધુ રસવન્તા બનતી જાય છે

અંશારાં પ્રકાશનો

માવા હતાં બાપુ	— ૧-૨-૩-૪ — ૨-૦૦
ગાંધી શુરુ	— — ૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	— ૧-૨૫
અદ્વાઈતનો બંદાઓ	— ૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	— — ૦-૬૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા	— — ૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા	— — ૦-૨૦
શ્રી રામ દાસ સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૧૫
શ્રી આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૧૫
રાસતીર્થની રત્નમાત્રા	— ૦-૩૫

આરામ !

કંઈ કેટલાયે દિવસનાં
રજાપાનને અત
પંકડી પાડયા એકદા ગુરુને મે

હકમી જીડીને બ્રાહ્મી જિડયો હું
‘ગુરુ, તમે સાજા-મવાદ કેમ
નથી કમોઢા બહુ શોખતા ચે ?’

‘ને રાજની ક્વિયાદ કરી એમણે કે
આ પા ખાતે પૂરવા બસુ મુ
ધરે ધરે નુશન આપવાને’

આરામ તો કયાથી મળે તમોને !’
હમદર્દી મે બતાવી

તપકીરનો શ્રેષ્ઠ સડકો લેતા
દોગુ હમીને ગુરુ એમ બોલ્યા

‘આરામને ?’
આરામ તો હું કલ મલી કરુ હું

‘બુદ્ધિ મો. દને

વૈષ્ણવજા

વર્ષ : ૭]

સપ્ટેમ્બર - ૧૯૬૮

[અંક ૬]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૧૫૫	પ્રકાશના છવો...	મુનિશ્રી 'ચિત્રલાલ'
૧૫૮	વિસર્જન .	રમનીચણ
૧૫૯	પરિભ્રમણ	અ શુભાષ
૧૬૩	શ્રદ્ધેય જીવનની આખી	દક્ષિણકુમાર ભેગી
૧૬૪	સાધુતા શુ છે ?	પૃથ્વીસિંહ આવા
૧૬૭	બોધામૃત	પ્રભાશ મજુર
૧૭૦	મેં છો તોયું નહીં બધ	રતુભાઈ અદાપી
૧૭૩	આદર્શ ઓત્રી પ્રેમ	પૃથ્વીસિંહ જલા
૧૭૫	શ નનો ઉપયોગ કેમ કરવો	
૧૭૭	પીડિતાની માતા	કૌશલ લ વાઘણી
૧૮૦	સદ્વચનો ફળતાને તારે	હિંમતલાલ પ્ર બગચવાકર
૧૮૨	અવસોકન	ગિ
૫૬૧	પાન-૩ આપધાત	બૂપેન્દ્ર દવે

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માનની બાગમી તારીખે અંક પ્રમિલિત થાય છે

૫૬૭મી સુધીમાં બક ન મળે તો પોસ્ટ-જે ફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવડુ બક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે

મળે તે મહિને ગ્રાહક મળે તકા છે

આ માસિકમાં પ્રમિલિત થના વિવાદો જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારમાં સમત છે જ તેમ માનવડુ નહિ

[લેખકોને]

વૈષ્ણવજાનમાં સરકુનિ, મ્થા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિગત લખાવો લેવામાં આવે છે

લખાણ નાદ મીડિંગ, નાનું ડોષ એવી અપેક્ષા રા છે મગમની એક બાજુ સાહીવી લખવડુ

લેખાજમ

દેશમાં [સરનું] ૮ રૂપિયા
પરેશમાં સો મ શિલિ

“વૈષ્ણવજાન”

૩-સાપ્તક મુનગર

રાજકોટ-૩

સાચી વાત. અમૂલસ્પ્રેમાં
અધિક અને સાફ
પ્રોટીન છે. પરંતુ મને એ કંઈ
શીતે ઉપયોગી ?

સીધી વાત છે. અમૂલસ્પ્રેમાંનું
પ્રોટીન આપના મગજ અને શરીરની
ઝડપી અને સારી
વૃદ્ધિ થવામાં સહાય કરે છે.

આપના બાળકની ફરિ પહેલા વર્ષ દરમિયાન વધુમાં વધુ ઝડપી
રોય છે—એ દુધા મળ્યા એટલે જન્મ મળતું વજન રજુ
ગણે થતું એટલે આપના બાળકના મગજ અને શરીરની
ફરિયા સ્થાપ કરતું અધિક પ્રોટીન અમૂલસ્પ્રેમાં છે. દુધના
એકતર ઉપયોગના બાદકાર અમૂલ દ્વારા ઉચ્ચતર સ્તરે કૃત્રિમ
પ્રક્રિયાએ એ તૈયાર થાય છે (કુ એક એ મા તમારે ફિટ
આહારો હવે બાળ આધુનિક પ્રક્રિયાએ બનાવ્યા છે) રજી
કૃત્રિમ પ્રક્રિયા દરમિયાન દુધના પ્રોટીનની શુદ્ધતાના સારા
જાતન મારે દુધની અતિશય ઉચ્ચતાને મ વજન થાય છે

અમૂલસ્પ્રેમાં સાત વિગતોની અને કાળો કાળો દુધ તેમજ ખીનું
રસ પવ રહેલા છે—અચાત ઝડપી અને નિરાશી વિકાસ
માટે આપના બાળકને બધી તમ મ તલો એમાં છે. મહત્વની
વાત એ છે કે અમૂલસ્પ્રે પાચનસુલભ છે—એક બલ પ્રિયની
વચના બાળક મંદ રજુ પાચનસુલભ માના દુધની બદલીમાં
થા પૂરક આહાર મારે પહેલા અલ્પ પાચીય અમૂલસ્પ્રે પાવો

પેકર પોડ મુખ્યત્વે
શ્રીમતી રી કે મજદર
બધાં વે છે શાસને
અન્ય સિદ્ધિ આહાર
હાહારી અમૂલસ્પ્રે વ્યાપક
માણ્ય એનું વજન અડધાં જે પધા
લગ્યુ અને ત્યારબાદ એનો
નિર્ધાર મહત્વ રજી છે

અમૂલસ્પ્રે

માના દુધની બદલીમાં ઉચ્ચ વૈકલ્પિક આહાર

એટલી બધી શિથિલ બનાવી બેઠા હોય છે, આને આપણને બધું મક્કતમા નોંધવું છે, સસ્તામાં સસ્તું નોંધવું છે, સહેલામાં સહેલી રીતે નોંધવું છે અને પરસેવો પાડીને મેળવવામાં આપણને નાનમ દેખાય છે

આવી હીણપતલરી મનોદયા આપણા હિંદુસ્તાનમાં મોટાઓથી માડીને નાના સુધી એવી વિચિત્ર રીતે પેસી ગઈ છે કે, લગભગ સૌને શ્રમ કર્યા વિના મેળવવું છે

હમણાં મારી પાસે પરદેશના બે મિત્રો શેઠ અબ્બાસ માટે આવે છે

તમને મેં પૂછ્યું 'હિંદુસ્તાનમાં તમે શું નોંધ્યું?'

તો કહે કે, 'હિંદુસ્તાનમાં અમે આજસ નોંધ !'

મેં 'આશ્ચર્ય' સાથે કહ્યું 'એ શું કહે છે !'

તો કહે, 'હા, ખીલુ બધું જ છે અહીં જે છે તે દુનિયામાં ખીલે ક્યાય નથી પરંતુ સાથે સાથે અહીં જેવી આળસ છે તેવી આળસ પણ દુનિયામાં ખીલે ક્યાય નથી અમારા દેશમાં તો અમે જો આરામથી બેઠેલા હોઈએ અને નોકરને કહીએ કે 'પાણીનો ખાલો ભરી લાવ' તો એ નોકરને માટે પણ શરમત્તનક ગણાય, અને અમારે માટે પણ શરમ જનક ગણાય અમારે ત્યાં નોકર પાણીના વડાસ ધોઈને તેમજ સાફ કરીને ચોગ્ય સ્વચ્છે ગોઠવી દે ખરા, પરંતુ પીવા માટેનું પાણી તો અમારે બેલા થઈને જ લેવાનું હોય' બ્યારે અહીં તો આદી પર પડ્યા પડ્યા જ 'એય રામા ! ક્યા ગયો ?' એમ સાત વાર બૂમો પાડ્યા પછી આઠમાં આવળે રાત્રો આવે એટલે એક-બે સૂણાવે અને પછી કહે કે 'પાણી લાવ, પાણી અત્યાર સુધી ક્યા મરી ગયો હતો ! સાબળતો નથી ?' હવે ખરી રીતે જુઓ તો પાણી ખાલુમાં જ પડ્યું હોય નેટલું ગળાને દુખ આપ્યું એટલું હાથને અગર પગને દુખ આપ્યું હોય તો કશી ઉપાધિ હોત ખરી ?

શ્રમ વગર મેળવવાની બધી આપણામાં એવી

પેસી ગઈ છે કે, આપણો નાનામાં નાનો વિદ્યાર્થી પણ કાઠની કાપી કેમ કરી લેવી અને ચોરી કરીને પરીક્ષામાં પાસ ફવી રીતે થવું તેના રસ્તા શોધવા માડ્યો છે આવા પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ જાણે પાસ થતા હોય, પરંતુ મેટ્રિકમાં આવે છે ત્યારે આપમાથી જાતે તો આસુ પાડે છે, પરંતુ વડીલોની પાસે પણ પડાવે છે

સોમાથી પાત્રીસ ટકા માર્ક્સ લાવવાના હોય તો પણ ચોરી કરવી પડે, એ કેટલું બધું હીણપતલનું ગણાય ?

હવે તો પાત્રીસ ટકાનું ધીરણ પણ, કહે છે કે, વિદ્યાર્થીઓને વધારે પડે છે એટલે તેઓ માગણી કરે છે કે પાત્રીસને બદલે પચીસ ટકાનું ધીરણ રાખવું નોંધવું જે સિખવાડવામાં આવે તેનો ગ્રીને ભાગ પણ આવડે નહિ તો પછી શિક્ષણનો અર્થ શો ? કાઈ રસોઈમાં આવીને કહે કે હું રાંટલીમાં બનાવીશ તેમાં પચીસ રાંટલી સારી બનાવીશ અને બાકીની રાંટલીઓમાંથી કેટલીક કાચી હશે ને બાકીની બજેલી હશે તો એવા રસોઈધાને તમે જોમો રહેવા દો ખરા ?

આના અનુસંધાનમાં હું તમને એક સરસ વાત કહું

એક વાર જમવા બેઠા હતા ત્યાં લાણુમાં લાકડા સાથે વડા પીરસાવા

તે વખતે એક પ્રજાજીભો થયો વડા કરતા લાકડા મોટા હોવા છતાં વડાને 'વડું' (મોટું) કેમ કહેવામાં આવતું હતું ?

કાઈકે 'વડા'ને પૂછ્યું જ ખરું 'સોફા તમને 'વડું' કેમ કહે છે ?'

ત્યારે વડાએ પોતાની આપવીતી કહેવા માડી

પહેને થે હમ મર્દ, મર્દસે નાર કહાયે, કર ગગામે સ્નાન મેવ સબ દૂર કરાયે, કશું પચ્ચર સે યુદ્ધ, ઘાવ ભરડી કે ખાયે, નિકલ ભયે જબ પાર, આજ હમ 'બડે' કહાયે

વડુ કહે છે કે સૌથી પહેલા હું મગના રૂપના ઉતો પુરુષ અવસ્થામાં હોતો તે પછી ‘વડુ’ બનવા માટે મારે એ પથ્થર વચ્ચે ભરડાવું પડ્યું. આ રીતે ભરડાવાને લીધે મારી જાતના હુકડા થઈ ગયા ત્યારે મારા એ આત્મભોગને યોગ્ય રીતે સન્માનવાને બદલે લોકોએ મને નારીનાયક નામ ‘દાળ’ કહીને મોઢવા માડ્યું ત્યાર બાદ લાખા સમન મુઘી મારે પાણીમાં બીજાવું પડ્યું એટલે, મારી બધા જ ચામડી ‘ફેલારા’ ના રૂપમાં છટી પડી ત્રણ અને મારું અંગ એકદમ નરમ થઈ ગયું. આ પછી મારે પથ્થર સાથે ખરેખરુ યુદ્ધ કરવું પડ્યું. પરંતુ મારું ગજી કેટલું ? એ પથ્થર વચ્ચે હું બરાબર, વટાઈ ગયું મારું અસ્તિત્વ જ લગભગ છુટાઈ ગયું.

ત્યાર બાદ મારી એ હાલત લજ્જાજોઈ જુદી હોય તેમ અંગે અગામી અંગને બેઠે એવા મર્યાદા-મીઠાના મસાલા સાથે મને બળવવામાં આવ્યું.

‘પછી ઉકળતા તેલમાં તળવામાં આવ્યું અને અણીદાર સેવાના લાલાનો માર સહન કરવો પડ્યો.’

આટલું બધું થઈ ત્યારે પુરુષવાચક ‘મગ’ને બદલે નારીનાયક ‘દાળ’ એ નામથી મોખન કરી માર અપમાન કરનાર જગત હવે મને ‘વડુ’ કહીને માન આપવા માડ્યું છે.

વડાની આ આત્મકથા દુનિયામાં વડા-મોટા’ બનતા માટે માણસે કેટલું બધું સહન કરવું પડે છે તેનો ખ્યાલ આપે છે પરંતુ આ સહનશીલતા અને જીવનક્ષેત્રે વિજયી બનવા માટેનું લડાયક ખમીર, જીવનમાં અલગ ને પુરુષાર્થ નહિ હોય તો ક્યારેય આવી શકે ?

તમે જે કંઈ કામ કરો તેમાં પુરુષાર્થને આગળ રાખો પછા પ્રયત્ન કરો અને જીતો કે તમને સફળતા મળે છે કે નહિ.

માર સાખને કે કાવર માનવીને માટે જીવન ક્ષેત્રે સફળતાની ક્યાય સલાવના નથી તમારે જીવન યુદ્ધ જીતવું હોય અને માનવતાને વિકસાવવી હોય તો તમારા હૃદયમાં અલગ જોઈએ અને પ્રયત્નમાં પુરુષાર્થ જોઈએ.

*

ગૃહસ્થની આકાંક્ષા

ગૃહસ્થો તો દુનિયાબરમાં છે એમને બાળબચ્ચા પણ હોય છે જ્યાં જ્યાં માનવ સમાજ છે ત્યાં આ છે જ, પરંતુ લારતના ગૃહસ્થોની આકાંક્ષા છે કે ક્યારેક ને ક્યારેક આ બધું છોડીને નીકળી પડીએ વાસ્તવમાં ન પુત્ર તકલીફ આપે છે, ન પત્ની કનડે તો છે સમિતિની આસક્તિ.

રામાયણમાં એક પ્રસંગ છે રામચંદ્રના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી ચાલી રહી છે તેવામાં નક્કી થયું કે એમણે ૧૪ વર્ષ વનમાં જવું કૌશલ્યા માતા પૂજા કરી રહી હતી અને પ્રાર્થનામાં બગવાનને કહેતી હતી કે મને સદૃશ્ય આપો. એવામાં રામચંદ્ર એની પાસે પહોંચ્યા માને પ્રણામ કરી કહે છે કે મને તો વનનું રાજ્ય મળ્યું છે મને આશીર્વાદ આપો. આ સમાચાર સાંભળવાની માનાં મનની તૈયારી ક્યાંથી હોય ? છતાં મેં એ રામની મા હતી એણે પૂછ્યું કે નિર્ણય કોણે કર્યો ? રામે કહ્યું કે પિતાજી અને કૈંકયી મા બંનેએ ત્યારે માએ કહ્યું કે હીક છે, તારે જવું જ જોઈએ અને એણે જવા માટે આશીર્વાદ આપ્યા ને મોલી, જરા દુઃખ થાય છે, તમ તો નથી થતું કેમ કે આખરે આપણે સહુએ વનમાં જવાનું જ છે પણ સતિયો, રાજાઓ, ગૃહસ્થો વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં વનમાં જાય છે અને તારે ભરજીવાનીમાં જવું પડે છે એનું થોડું દુઃખ છે’ તમે જરા ખ્યાલ કરો આજ આપો કિસ્સો હોત તો મા કેટલી રોકડા કરી મૂકત ? અને શું નું શું કરત ? પણ એ રામની મા હતી એટલે એણે આશીર્વાદ દીધા, રામ માયા તથા એણે પૂજા ચાલુ રાખી.

—વિનોબાજી

એક મંદિરમાં ગયો હતો. પૂજા થઈ રહી હતી. મૂર્તિઓ સામે શીશ મૂકી રહ્યા હતાં એક દુદ્ધ મારી સાથે હતા. કહે : “ધર્મ મા હોકાને હવે શ્રદ્ધા નથી રહી. મંદિરમાં બહુ ઓછા હોકા ભેવા મળે છે.”

મેં કહ્યું—“મંદિરમાં ધર્મ કયા છે?”

મનુષ્ય પણ કેવો આત્મમય થયે છે! એ કેવી છેતરામણી કરે છે! પોતાના જ હાથે બનાવેલી મૂર્તિઓને ભગવાન સમજીને પોતાની બાતને છેતરી રહ્યો છે. મનના રચેલા ધાસોને સત્ય સમજીને એ પાછો તૃપ્તિ માની રહ્યો છે!

મનુષ્યના હાથ અને મનદારા રચિત જે કાંઈ છે એ ધર્મ નથી. મંદિરમાં બેઠેલી મૂર્તિઓ ભગવાનની નહીં મનુષ્યની જ છે અને શાસ્ત્રોમાં લખેલું એ માનવીની જ અભિલાષાઓ અને વિચારણાઓનું પ્રતિફલન માત્ર છે, એ સત્યનું અંતર્દર્શન નથી. સત્યને તો શબ્દરૂપે કરવાનું હુકુંકેલ છે.

સત્યની કોઈ મૂર્તિ સંભવિત નથી. કારણ કે એ અસીમ, અનંત, અમૂર્ત છે. નથી તો એનું કોઈ રૂપ, નથી ધારણા, નથી કોઈ નામ. એને આકાર આપતાની સાથે જ

એ અનુપસ્થિત થઈ જાય છે.

એને પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વ મૂર્તિઓ અને તમામ મૂર્તિ ધારણાઓ છોડી દેવી પડે છે, સ્વનિર્મિત કલ્પનાની તમામ બાબો તોડી નાખવી પડે છે. એ અસદ્ય ત્યારે જ પ્રગટ થાય છે જ્યારે મનુષ્યની ચેતના એની મનઃસદ્ય કારાગારમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે.

વસ્તુતઃ આ તત્ત્વને પામવાને માટે મંદિર બનાવવાના નહીં, વિસર્જન કરવાના હોય છે. મૂર્તિઓ ઘડવાની નહીં, વિલીન કરવાની હોય છે, આકારનો આગ્રહ ખોલો પડે છે કે જેથી નિરાકારનું આગમન થઈ શકે. ચિત્તમાથી મૂર્તિ દૂર થતાની સાથે જ એ અમૂર્ત પ્રગટ થઈ જાય છે. પહેલાં પણ એ ત્યાં હતું તો ખરું જ. કેવળ મૂર્તિઓ અને મૂર્તિમાં એ દબાઈ ગયું હતું એટલું જ. જે રીતે કોઈ ખડમા સામાન ભરી દેવાથી એ અવકાશ, ખાલી સ્થાન, રિક્ત જગા, ભરાઈ જાય છે. એ સામાનને હટાવી લેતાં, તો એ ત્યાં હતું ત્યાં જ હોય છે. ત્યાંથી જ એ જડે છે.

આણુ જ છે સત્ય. મનને ખાલી કરો, ને એ ત્યાં જ છે! [અનુ. પ્રકાશ ગંગજી]

*

‘જૂરાઈનો ખસો જૂરાઈથી કહી ન આપો; જૂરાઈને ભલાઈથી જીતો!’ — પોલ

‘ભલાઈનો ખડેલો તો હું ભલાઈથી જ આપુ; પરંતુ જૂરાઈનો ખસો પણ હું ભલાઈથી

આપવા ઈચ્છુ.’ — લાઓ ત્સે

‘દેવ પ્રેમથી જીતો; જૂરાઈને ભલાઈથી જીતો; શીખને દાનથી જીતો, અને અસત્યને રત્નથી જીતો.’ — બુદ્ધ

‘જે પ્રજા પાસે દષ્ટિ નથી, તે નાશ પામે છે.’ એ વાક્યને દલદાવીને વાગે, એટલે આશા અને પડકારનો અદેશ મળશે : ‘જે પ્રજા પાસે દષ્ટિ હોય છે, તેનો જ વિજય છે!’

— આર્થર સી. કવાર્ડ

અખોલ પ્રતિભાઓ

મહાકાળ પડખુ ફેરવે છે ત્યારે કષ્ટક પ્રતિભાઓ પડિત બને છે અને નવી આકાર લે છે વિરાટ સામ્રાજ્યો, મહાન જ્ઞપતિઓ કે લોકપ્રિય નરપુંગવોની કાળને પડી નથી. કાળા માથાનો માનવી હોય કે જરીક અમશુ તણખલુ-ધતિહાસ અને કાળ પાસે બધું સરખું છે, આઝાદી આવી અને પર દેલીઓના પૂતળા ગામેગામથી ખસેડી નાખ્યા પાટનગરમાંથી પાચમા જ્યોર્જીયું બાવલુ છેન્દે ખસેડાયુ જે ખસેડાય તેને હેઠાણે બહાદુરશાહ અહર, જવાહરલાલ, સુભાષભાણુ કર્સ્તુરખા, કમલા નહેરુ, માલવિયાજી, વલ્લભભાઈ, અસફઅલી, મોતીલાલ, આબેડકર એમ અનેક નવા પ્રસ્થાપિત થયા હવે ગાંધીજીની પ્રતિમા મૂકવા ઊત્સાહ ચાલે છે આની સામે કોઈને કાંઈ વિરોધ દોષ શકે નહિ જ્યારે વિદેશીઓએ બાવલા મૂક્યા ત્યારે તેમણે તો એવી જ કલ્પના કરી હતી કે તે બધા દુનિયાના અત સુધી રહેશે કમનસીબે આપણે ઇતિહાસના એક રૂપના હાથા બન્યા હવે જે પ્રતિભાઓ આને ઊભી કરીએ છીએ તેનું અવિખ્ય કોઈ જાણતું નથી એક એવો દિવસ પાલુ આવે કે ભારતભરમાં DMKનું શબ્દ હોય અને આ બધી પ્રતિભાઓ ઉછેડી નાખે જે મહાપુરુષોની યાદ આ રીતે થાવચ્ચ દ્રવિડકરો રાખવા માગીએ છીએ તેમણે ચોતાના છુરન દરમ્યાન ઘણું કદ્યુ અને ક્યુ નેમની અખોલ પ્રતિભા બાબી ક્યુ વિશેષ કાંઈ નથી ખાસ કરીને ગાંધીજી માટે તો નરો દોહ કરીએ છીએ આજ તેમનું કથેલુ કોણ આચરણુમાં મૂકે છે ? તેમને ગોળીઓ દેગમાં સો કે ઇનો હાથ હોના - અપરોક્ષ હાથ હવે શા માટે થોડા લાખ રૂપિયાનું આપણુ કરવું જોઈએ ? તમને જાણવારા વગર પ્રતિભાએ તેમને જન્મે છે અને લવિ હમા મલુ જન્મતે ઈઈ સમાન ધર્મી દુનિયાના બાના ખૂલે જેનીને મેહનદાસના

નામ ઉપર જે આશુકા સારી લેણે પાટનગરવાસીઓ ! જાણુને મજબૂરો ચલાવવાની કાંઈ જરૂર નથી- તેમની પ્રતિભા તો અતરીક્ષમા કુદરતે કાઢેલી જ છે !

લોકમાતાઓ

નફાતોટા વિષે મોકાગ નદીને ઉ લેખ કરી જે લખાયુ હતું તેની છાંટી સુકાડી નથી ત્યા નર્મદા અને તાપી મેવાઓની હૃદય વિદારક કહાણી આવી પડી છે સરત-ભરુચ અને નવસારી-વલસાડ બન્નુ માઇલોમા પૂરના પાણીએ વિનાશ વેથો છે શુભરાત-સૌરાષ્ટ્રમાં જેટલી મોટી નદીઓ છે તે દરેકને સુક્રમ અવચાસ કરવા હવે સરકાર પ્રેરારો છે લા પૂરે જે તુકસાની કરી છે તેનો અદાજ પ્રાપ્ત થતા સમય લાગશે. પણ તે કશોદામાં હશે એ વિષે જે મત નથી જ, બધી જ નદીઓને નાચવાની ચોત્તનાઓ કમળ ઉપર તો ઘડી જ લેડી પડશે અને પછી અમ્રતા પ્રમાણે ચોત્તનાઓમાં તેમને સમાવિષ્ટ કરી શકાય એક ચોમાસુ સારુ તો ખીજુ નિપજ એમ ઘટમાળ ચાચા જ કરવાની એટલે ચોમાસુ જે વર્ષે સારુ હોય ત્યારે નમળા વર્ષની જોગવાઈ કરી લેવા, અને ચોખામાં ચોખુ પાણી દરિયામાં જાય તેવી મોહવણુ કર્યા સિવાય દેશની વિરાટ જનતી જતી વસતિને કોળિયો ધાન મળશે નહિ લોકમાતાઓ શે છે ત્યારે બોધપાઠ આપવા જ એમ કરતી હશે

સોનાની જળ

પદરમી ઝોગરરે વડાપ્રધાન ઇન્દિરાજીએ પાકિસ્તાનને સુદ ન કરવાના કરાર માટે ઇજન આપ્યું જવામ ધારલો જ આવ્યો કાશ્મિરનો પ્રશ્ન થતાવે નહીતર સુદ થશે જ વિદેશનીતિમાં આપણે કદી નવું શીખના નથી એની એ પુરાણી દબે ચાલ્યા જઈએ છીએ હિંદુસ્તાન-પાકિસ્તાનનું

સર્જન બે અલગ વિચારસરણીના આગ્રહને આભારી હતું. સ્વામી આનંદે તેમના પુસ્તક 'નવલ દર્શન'માં આ વિશે વેધક પ્રકાશ ફેંક્યો છે, તેની પ્રજ્ઞાએ નોંધ લેવી જોઈએ ભારત જ્વેડા વિરાટ દેશના વડા-પ્રધાનના જાહેર ઉચ્ચારણને પાકિસ્તાન ઠોકર મારે અને દુનિયામાં અપમાનિત કરે ત્યાંસુધી ખોગો પાથરવાની શી જરૂર છે? ઇઝરાયેલ જ્વેડા નાનકડા રાષ્ટ્ર પાસેથી કેમ સ્વમાનભરે જીવતું તે શીખી લેવાની જરૂર છે પાકિસ્તાન થવાને આટલે વર્ષે જે તેનો હિંદુદેવ ઝોલો ન થતો હોય તો સોનાની બાળ પાથરવાની બેવકૂફી શીદ કરે છે?

હિંમતે મરદા

મદ્રાસના વડાપ્રધાન અન્નાદુર્ગમ મરદ માણસ છે એટલે ખુદા એમને મદદ કરે છે પોતાના રાજ્યમાંથી કોમેસનું નિકલન કાઢવા, ચૂટણી વખતે ભોક્ત્રિય ઉપાયો અજમાવ્યા રૂપિયે પવાણુ ભરીને ચોખ્ખા આખ્યા-હજીવ આપે છે સત્તા ઉપર આખ્યા પછી હિંદીભાષાનો વારો કાઢ્યો અને તેને દેશ નિકાલ કરી કેન્દ્ર સરકાર ખયાલી જેતી રહી હમણાં થોડા સમય પહેલાં એક ફત્વો રાજ્યના ગામેગામ મોકલ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે સરકારી કચેરીઓ અને નિશાળોમાં દેવદેવીઓની છબી રાખવી નહિ—ભારતીય દેવી, (સંભવ છે કે DMK સિવાયના દેશનેતાઓનો વારો આલ્યો આવે છે) વળી વિરોધ કરતા કોમેસીઓના ટોળા ઉપર લાગી માજી કરી, તપાસ થય નીમવાની ના ચાડી પૈસાની જરૂર પડ્યા તાન્તેતરમાં 'મદ્રાસ રેફલ' શરૂ કરી અને ત્રવ ને દારા પ્રથમ ટિકિટો વેચાણી તેમજુ લોટરીના ગુણગાન ગ્રાયા ધર્મરાજ પણ જુગદુ' રમતા હતા. તો આપણે કોણ? જોતજોતામાં કરોડ-બે કરોડ રૂપિયા વગર બ્યાન્ને બેગા થઈ જશે આગ્રેજ દૈનિક 'ટાઈમ્સ'માં તો એક સંજ્ઞાને આ દાખલો ટાંકી સુરતના રેલ રાહત ફડ માટે ગુજરાત સરકારે પણ આવી 'રેફલ' ચોળના વિના વિલ બે શરૂ કરવા સંચન કયું છે તર્કશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આમાં ખોટું કાઈ નથી જે ગુજરાત સરકાર પોતાની લોટરી કાઢે તો

વરલી મટકામાં નાણા રોકતા થયા આસામીઓ આ ટિકિટો ખરીદી લેશે, અને નગર લગાડવા નસીળ અજમાવતો અન્ના આપણા મોટાભાઈ છે. તેમનું જોટલું સારું હોય તેટલું અવરવ સ્વીકારીએ તેઓ હિંમતવાન છે અને તેમને ફક્કા મારતા જોઈ, ફક્કા શીખી લેવું જોઈએ.

અશાંત વિદ્યાર્થી

વિદ્યાર્થીઓમાં જે અજ પો દેખાય તેના ઉપર પાના ભરીને ચર્ચાઓ અખમારોમાં આવે છે શાળા અને કોલેજોમાં શિસ્તના અભાવ ઉપર પરિ સવાદો ચોળાય છે, કટારોમાં લેખ લખાય છે અને આ રીતે વિદ્યાર્થીની એક નળજાઈને આગળ પાળ કરવામાં આવે છે

વિદ્યાર્થી એ તો એક ચાલુ પ્રક્રિયાનો અશ છે તે કેવો હોવો જોઈએ તેનો આધાર ફળવણી અને શિક્ષક ઉપર જ હોય શકે ફળવળી અને શિક્ષક બન્નેમાં બીજી પાંચ તો જ આવતું પરિણામે આવે જેમ લસકરી તાલીમ પામેલા સૈનિકમાં ગેરશિસ્ત કે નળજાઈચલાવવામાં નથી આવતી તે જ વાત વિદ્યાર્થીને લાગુ પડે છે પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ પોતાની આસા ઉચાપે, હડતાળ પાડે અથવા પોતાની વિરુદ્ધ થાય તેની જવાબદારી શિક્ષક અથવા શિક્ષણ સિવાય કોની હોય શકે? વિદ્યાર્થી રાજકારણથી દારવાતો હોય તો તેને અલિંગ રાખવા તેના વાલી સુધી પહોંચવું જોઈએ વિદ્યાર્થીના મન ઉપર દસાવી દેવું જોઈએ કે સ્ફૂલ અથવા કોલેજોમાં જ્ઞાન અને અભ્યાસ અલિપ્રેત છે-રાજકારણ માટે તેઓ બહુ નાના છે પ્રાથમિક કક્ષાથી જ શિસ્ત ઉપર ખ્યાન અપાતું જોઈએ શિસ્તભંગના પ્રસંગોએ આકરા પગલા લેતા અચકાવાની જરૂર નથી જેમ લસકરમાં તેમ નિશાળમાં, શિસ્ત વિના, વિદ્યા આગળ ધપા વવી ન જોઈએ અભ્યાસક્રમમાં બાળક કુમળું હોય ત્યારથી જ શિસ્તનો કકો શીખવવો જોઈએ શિસ્ત તું ઉલ્લ ધન કરનારને શાળા તેમજ કોલેજમાંથી રખસદ આપવી જોઈએ કેમ કે એક નહારો વિદ્યાર્થી આખા વર્ગને બગાડે છે વધુ તો શિક્ષક દરેક વિદ્યાર્થી

સાથે હળીમળી શકે, અને તેના ઉપર અગત્યના રાખી શકે તેવી સ્થિતિ નિર્માણ કરવા વર્ગસખ્યા નિયત રાખવી જોઈએ લોકશાહીના નામે ટોળાવાદને ઉત્તેજવાથી આવતી કાલના ઘડવાઓ દ્વાજનક સામાન્યકક્ષ અપાત્મકો નીતરતે જે દેશની સ્વતંત્રતા રક્ષી પણ નહિ શકે

યમપુરી

ભારત સરકારના આરોગ્યખાતાના નાયબ રાજ્ય પ્રધાન ડૉ. ચંદ્રશેખરે એવું વિધાન કર્યું છે કે ફેટલીક હોસ્પિટલો નફોત્રાર સમી બનતી બન્ય છે તેમણે આવું સત્ય જાહેરમાં કહીને બારે ચૂંટણી જીતી કરી છે. સરકારના બચાવ માટે એક બે ડોકા બારી રહેવા દીધી હોત તો સાડુ હતું. ખેર મુળમની એક હોસ્પિટલમાં એકને ખદલે બીજી છોકરીનું ઓપરેશન થઈ જતા તે જીવ પામનાનો બનાવ તાજે જ છે. ડૉ. શેખર તો ખાસ કરીને કુટુંબ નિયંત્રણનના નિષ્ણાત છે એટલે તેમણે સમજવું જોઈએ કે હોસ્પિટલોમાં દરદીઓના ધસારો એટલો બધો રહે છે કે આ ગરીબ દેશમાં હસ્પિતાલોની ત્રેવડ શું? આપી આપીને કેવી અને ફેટલી સારવાર આપે? ફેટલાને આપે? ભૂખમરો અને પોષણનો અભાવ હોવાથી દર્દી પણ ફેટલા થાય છે? શુભરાત સરકારે આ દિશામાં કાષ્ટક મુકારો કરવા દગાખાના ઓમાં Token Fee રાખેની તેનો ઉઠાપોઠ થયો ભૂખ હડતાલો થઈ હોસ્પિટલ ચલાવવા પુષ્કળ નાણાં જોઈએ તો જ સવલતો પ્રાપ્ય બને થમ પુરીને યક્ષપુરી મનાવવા કુબેરનો હાડાર જરૂરી છે એકવાર બસે બોલ્યા-બીજવાર ન બોલતા.

કાંચન અને કેળવણીકાર

શ્રી ઉમાશંકર જોશીએ ૪૦ વર્ષ પહેલાંના અમદાવાદ વિષે મુનિસિપાલિટીના જાહેર સન્માનમાં બોલના કવું હતું કે અમદાવાદમાં ત્યારે જે વિશ્વતિઓ હતી-આનંદજી કદ મુવ, રમકુલાઈ, કેશવ હ. મુવ, નરસિંહરાવ, બ ક. રાંકિર તેનો જોયો મગધો મુચ્ચેવ હતો અમદાવાદ ત્યારે ખરેખર સસ્કાર કેન્દ્ર હતું.

તેમને શુભરાતની શુભદશિતાના દર્શન થયા છે અને અમદાવાદ એ કવિઓના-સસ્કાર સેવકોની કદર કરનારી ભૂમિ લાગી છે. અમદાવાદ એક ઔદ્યોગિક શહેર છે અને મિલોના ભૂગળાનું વર્ચસ્વ અહીં કાયમ રહ્યું છે હવે તો શુભરાતની યુનિવર્સિટીનું વડું મથક અહીં છે અને સદ્ભાગ્યે શ્રી ઉમાશંકર વામ્સ એન્સેલર છે. કેળવણીમાંથી જ આગળ જતા પ્રતિભાઓ સાપડે છે. પાટનગરના કેળવણી ક્ષેત્રના તાજેતરના એક બે બનાવો કમનસીબે કેળવણી કાયમની આશ્રિત છે તેવા ભ્રમ પેદા કરે છે. જનશીતા અર્થશાસ્ત્રીનું રાજનામું તેમજ એક કોલેજના બાહોશ આચાર્યને સિદ્ધાંત ખાતર પદ ત્યજી દેવું પડ્યું તે કહાણી 'અમ્યાસ'ના છેલા ત્રણ અંકોમાં વિશ્વતાથી રમ્ય થઈ છે. આચાર્યની વ્યાખ્યા શું? કેળવણીના ક્ષેત્રમાં તેની સ્વાયત્તા ફેટલી? કાથળીનું મોઢું જેમના હાથમાં છે તેમનો હસ્તક્ષેપ કેળવણી ક્ષેત્રે ઈષ્ટ ખરો? જે યુનિવર્સિટી પણ નિર્લેપતાવે કાયમની મહત્તા રનીકારવી દેય તો એક કેળવણી ક્ષેત્રના નિષ્ણાતની સહાનુભૂતિમાં ચળવળ આસુ પાડવાનો કાષ્ટ અર્થ નથી.

મધ્યાહ્ન કાલાહલ

ખેરો એક વાચ્યાના સમાચાર પ્રસારણ બાં, રેડિયો સ્ટેશન થઈ થવા જોઈએ ભારત જેવા દેશમાં આ શાંતિનો સમય છે. આ સમયે જે લોકો થરમાં રહેવા લાગ્યાશો છે તેમને માટે વામકુક્ષીનો આ સમય છે વિવિધ ભારતી અને જળ ભારતીના દિલ્લી ખરાડાઓ મપોરના ત્રણ કે ચાર પછી થઈ કરવા જોઈએ ફેલ્ડમાઈઓ ખાતર ભારતના પચાસ કરોડ લોકો ઉપર આ કાર્યક્રમ ટોકી બેસાડવામાં કઈ ગણતરી હસી તે સમજવું નથી. શોડીક માનસિક શક્તિ માટે ખેરોની એક કલાક ભારતના નાગરિકને ખૂબ આવશ્યક છે રેડિયોનો પ્રચાર આજકાલ એટલો વધી ગયો છે કે ખેતી કરતો ખેડૂત પણ લગ બગદને જોતરતી વખતે ટાન્કીસ્ટર લટકાવે છે. મુળમ જેવા શહેરમાં એક માળામાં અસખ્ય રેડિયોના કાલાહલથી અદર વસનારાઓની

શી સ્થિતિ થતી હશે તે કલ્પી શકાય. વળી રેડિયો વગાડવામાં વિવેક સંખ્યાનું કોષ્ટના અવલમ્બ પશુ નથી હોતું. નાનામાં નાના ગ્રામકામાં હોટેલમાં મોટે અવાજે રેડિયો વગાડવામાં ગૌરવ મનાય છે. ગરીબો ગરીબ, અને ઘરેઘરમાં સૌ મનસ્વી રીતે રેડિયોની સ્વીચ ફેરવતા હોય છે અને ટ્યુનીંગ મૂકતા હોય છે. કોષ્ટ માણસ માંડુ હોય, અથવા શરીર અસ્વસ્થ હોય, મન લમટું હોય. માણું ફાટફાટ દુઃખતું હોય તો કોને કહેવા જાય? આ તો નાગરિક હક્ક! રેલવેના ડબ્બામાં સહયાત્રીઓ ના પાડે તો બીડી પીવાની મનાઇ કરતા પાટિયા ચોડ્યા હોય છે. પશુ એવો દાખલો શોધો જડે અંગે જેમાં કોષ્ટ બીડી ન પીતું હોય? એના જેવી આ વાત છે. ઝોલ છાંડ્યા રેડિયોના શાણા નિયામકો સમજી શકશે કે નાગરિક હક્કની ગૂચ ઊભી કરવા કરતા, બંધોરની બેઠક બંધ રાખો. એટની મહેરબાની કરો—ખુદા ખાતર. ભારતનો ઉદાર થવાનો હશે તો બીજી કોઈ પણ રીતે થશે—પણ ફરમાઈશુ ફિદમી સગી તથી તો નહિ જ. અગ્નિપણે અને નિર્દોષતામાં, એક ભારે સામાજિક અનિષ્ટ દૂરનાવવામાં અને કાચી વયના યુવક યુવતીઓ-વિદ્યાર્થીઓના માનસ વિકૃત કરવામાં રેડિયોના આવા કાર્યક્રમ જવાબદાર છે.

આવકાર

શ્રી ઉમાશંકર નેપીના અવલોકનને ધારે થયેલા ગુજરાતના નવીનતમ સાપ્તાહિક 'નિરીક્ષક'ના બેજાયુ અંકો જોયા. બાવિ આ મોટી અથા જમડે છે. જે વાચન સામગ્રી પીરસાય છે તેમાં વિવેક અને રમ્યતાની જલ્દમ પાનેપાને દેખાય છે. તત્ત્વીય નોંધોમાં મૌલિકતા અને સ્પષ્ટ કથિતત્વ જ્ઞાન બેચે છે. દાર્શનિક આવકાર.

અલવિદા !

કોને યાદ કરવા અને કોને રડવું? પડિત સાતવલેકરજી જેવી વિદ્વાન પ્રતિભા દેશે ગુમાવી. સો વર્ષનું આયુષ્ય તેમણે પૂરું કર્યું પણ વેદાંત અને ભારતની સંસ્કૃતિના તત્ત્વો દ્વારા ફરીથી મળવા મુશ્કેલ છે. ગુજરાતે પણ ત્રવ પ્રતિભાઓ. ગુમાસ્તી. નવા, કળવણી અને સાહિત્યસૃષ્ટિ ચિરસ્મરણીય મેલાઓ આપનાર હરસિદ્ધાર્થ દિવેલીઆએ વિદાય લીધી છે.

ગુજરાત યુનિના પ્રથમ ઉપકુલપતિ. ભારતીય વિદ્યા બચનમાં પશુ યુનનીશીના જમણા હાથ જેવા તીવ્ર ન્યાયશુદ્ધિ. ગીતા ઉપર અંગ્રેજીમાં પુસ્તક લખ્યું છે. બીજા સરકારસેવક ગુમાસ્તી બહુચ સેવાશ્રમના 'છોટે સરદાર'ના હૃદય મજા નામથી ઘેરઘેર જાણીતા ચક્રબાર્થ દેસાઈ. આઝાદીના પ્રખર લડનાર. ઉવટ સુધી સત્તાથી દૂર રહ્યા 'મરદ માથુ આપે, નાક નહિ' એ સત્રના પ્રણેતા; સરત-ભદુચની છેલ્લી રેલમાં બીમાર અને બેભાન અવસ્થામાં હતા. ત્રીજા ગુમાસ્તી જીવન જીવવાની તીવ્રઅભિલાષા સેવનાર આસારુપદ યુવાન સાહિત્યકાર અને કાવ્ય રાવજી પટેલને. 'અશુધર' અને 'અંજા'એ જોમની પાગરતી પ્રતિભાને મોહકતાયા આપી હતી તેવા નવલોદિયા જીવાનને વમરાગળે ઝડપી લીધા મૃત્યુની મહેલિલ ને કોષ્ટ અટકાવી શકતું નથી ગુજરાતમાં અને અન્યત્ર અનિશ્ચિત અને પૂરને કરણે સેકડો, અને ધરાનના ધરતીક પમા હળસે માનવાઓએ જન ગુમાસ્તી અને તો પણ મહેલિલ અધૂરી જ હશે?

એક ત્રિઅંકી

ઝોક્લાવેકિયાના બનાવોએ લગભગ બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતનું વાતાવરણ ઝીંબુ કરી દીધું. આ નાટકના બે અંકો લખવાયા છે. દુનિયાબર ૧૩ જાન્યુઆરી ૧૯૪૫ રશિયાને કુલ્યા થતું પડ્યું છે અત્યારે તો તે કડવો ઘૂંટડો ગળી ગયું છે અને એક નેતાઓ પણ રશિયાને વધુ છછડવા આજની ધડીએ તૈયાર નથી. એમ લાગ્યા કરે છે કે હજુ ત્રીજો અંક બાકી રહી ગયો જ ત્રીજે ત્યારે ભજવાય. દુનિયાના લોકમતને કડા પડવા હજને પછા રશિયન રીંછ નવો ખેલ કરે તો નવાઇ નથી રમાનિયાએ જે રીતે સામે નહોર લરાવ્યા તેનાથી વોસ્તો કરારના દેશમાં અસાધિ ફાટી નીકળવાનો ભય હતો. રશિયા જેવી મહાસત્તાને નાનકડા સંજોગો મળી કરે તેમાં ગોરવનો પણ લોપ થતો હતો. વળી પશ્ચિમીરૂપે અને અંગ્રેજીક પણ વચ્ચે ફટી પડે અને તેથી પરિસ્થિતિ નવો વળાંક લે. એક અથવા રમાનિયા જેવા રાષ્ટ્રનું ગચ્છુ નથી કે રશિયા સામે જાય બીડી થકે. છતાં જે અદિસક પ્રતિકાર એકના લેઢાએ કર્યો તે કતિહાસમાં ખાસ ઉલ્લેખ પામશે.

દક્ષિણકુમાર ભેરો

જીવનનાં સનાતન મૂલ્યો, બાપુની લેખિનીનું પ્રેરણાબળ બની રહે છે. વિશ્વાળ ફલક ઉપરનું જીવનદર્શન એ પણ બાપુની પ્રેરણાનું ઉદ્ગમ સ્થાન ગણાવી શકાય હિમાલયથી માડીને કન્યાકુમારી સુધીનો ભૂમિ પ્રદેશ તેનું લોકજીવન, તેમાં વિહરતી કુદરત, એ સઘળા તત્ત્વો, અને તત્ત્વજન્ય અનુભૂતિ બાપુની કલ્પને શબ્દ દેહે સાકાર કરવા તરફ દોરી જતી ગમે તે સ્તરમાં જીવાતુ પ્રજાજીવન કલમમાં કડારી લેવા માટે, એ જીવનમાં એકરાગ ધર્મ જવું — આત્મીય બનવું — એ વાત બાપુને સાહિત્ય સર્જન માટે અનિવાર્ય લાગતી.

બાપુ પોતાના લેખનકાર્ય માટે પોતાં કી જીવનદષ્ટિ ધરાવતા હતા. એ પોતાં કી દષ્ટિથી જે લખાતું તેને જ બાપુ પોતાની જીવન સિદ્ધિ ગણાવતા “તમે આમ લખો, કે તેમ લખો, તમારા પાત્રોને આ રીતે ચિતરો કે તે તે રીતે ચિતરે, યુગ પરિવર્તનને આધીન થઈને લખો” — એવી એવી વાતો બાપુ પાસે લેખનનું કોઈ કાર્ય કરાવી શકતી નહીં લેખકની પોતાની જાત પ્રત્યેની “ખૂદ વફાઈ” (બ ક ઠાકરેના શબ્દમાં પોતાની જાત પ્રત્યેની વફાઈદારી) એ જ બાપુના સર્જનને મુખ્ય નિર્ધાર હોય તેમ લાગે છે મૌલિક કલાકાર તરીકેના બાપુને એ વિશ્વ છે

૧૯૩૦માં અસહકારની લડતના શ્રીગણેશ મંત્રાયા હતા ત્યારે, બાપુના નિકટવર્તી કોઈક મિત્રે એક સમયે કહેલું, “તમે ગાંધીયુગના સાહિત્યકાર લેખાયા, તમે ગાયડાને તમારી વાતોઓમાં દાખલ કર્યું, ગાંધીજીની જેમ વર્ગવિગ્રહ લોપ કરીને પીડિતોને, રીખાએવાને તમારી વાતોઓમાં જેમ સ્થાન આપ્યું તેમ

એકાદી નવલકથામાં આ યુગને કા ન ઉતારો?” બાપુને જવાબ બહુ જ સૂચક હતો, “સાહિત્યકાર માટે આ યુગના હોય કે તે યુગના હોય એ બહુ મહત્ત્વની વાત નથી. એને માટે તો કાર્ય એ જ — લેખન કાર્ય — મહત્ત્વની વાત છે પોતાના સર્જનનું મહત્ત્વ વધારવા લેખકે યુગ પરિબળોનો સિંકો મેળવી લેવો એ વાત પણ ખરેખર નથી.

“યુગ પરિબળના પ્રત્યાધાતો લોકોમાં જીલાય તે પહેલા જ એને ગરમાગરમ બનિયાની જેમ, ચાલો લખીએ તે વેચાઈ જશે, એમ સમજીને સાહિત્યનું કેન્દ્રબિંદુ બનાવવા ભેગી જવું એ અવગુણ સિંકા જેવી વાત છે એની મૂલવણી — ગાંધીયુગની પ્રજા જીવન ઉપર જે સ્થિરગામી અમર પડી, તેનું મૂલ્યાંકન તો આજથી બે અડી દાયકા પછી જ થઈ શકે

અત્યારે તો તમને એક બાપુનું જ દર્શન જેવા મળે છે આઝાદ થવા મથતી પ્રજા, આઝાદી મેળવ્યા પછી પોતાનું પોત કેવું પ્રગળવે છે એના ઉપર જ અધ્યા આધાર છે સ્વતંત્રતા એ ખરેખર લોકો માટે સ્વાતંત્રી મિદિ બની રહે છે કે પછી એ સ્વછંદ તામા પરિણમે છે તે ૨૫-૩૦ વર્ષ પછી જ જાણી શકાય તે સમયે જ ગાંધીયુગની માડણી લેખકે પોતાની નવલકથા, વાર્તાઓ અગર કવિતામાં કરવી જોઈએ

બાપુની તે સમયની દૂરગામી જીવન દષ્ટિ સમયના પ્રવાહમાં આજે યોગ્ય નથી લાગતી શું ?

ગાંધીયુગની વિચારસરણી, સંદેશીની લાવના, ખાદીનું અર્થકારણ એ સઘળું અમારા

દાદાના વખતથી જ, છેલ્લી આર પેઢીથી લોહીમાં વજાઈ ગયેલું - બાપુ કહેતા તેમ જીવનનું જીવન - જીવનની જરૂરિયાત જેવું જ બની ગયું હતું. બાપુએ એક સમયે બહુ નર્મ - ગદ્યનું પોતાનું સંધરેલું પુસ્તક અમને બતાવીને કહેલું કે આ પુસ્તક ઉપરનું પૃષ્ઠ એ મા (બાપુના બા)ના હાથે કાંતેલા સૂતરમાંથી બનાવેલ પાણકોરાનું છે. ખાદીએ આજનું સુધરેલું નામ છે. ખાદી સૌરાષ્ટ્રના ગામડાંમાં “પાણકોરા” તરીકે જ ઓળખાતી હતી.

એ સંદર્ભમાં વિચારીએ તો બાપુના જીવનની સાદાઈ માટે પણ અમારા વડીલોતરફથી આવ્યો આવતો વારસામાં જિતરી આવેલો શુભ ગણાવી શકાય. ગાંધીજીના જીવનની જેમ, ભારત દેશના ગરીબ નાગરિકના પ્રતિક જેવું એક તંગડી અને ખલે આટલી પહેડીમાં વેષ પરિધાનની સઘળી પર્યાપ્ત થઈ જાય છે - તેમ અમારા બાપાની બાર મહિને કપડાંની જરૂરિયાત દોરીથી બાંધીને પહેરી શકાય તેવા બે પાણકોરાનાં કડિયાં અને ગોઠણ સુધી પહોંચે તેવાં બે પરિધિયાં, બહુ બહુ તો ખલે નાંખવાનું એકાદ ફાળિયું અને માથે વીંટવા માટેનું ત્રણેકવાર પાણકોરાનું કાપડ એટલી જ જરૂરિયાત રહેતી। એ સમયમાં સાબુનો વપરાશ નહીં જેવો જ. નદીએ જાય ત્યારે કપડાં હાથથી છળછળાવી નાંખે, એકાદ સંધરેલી સાબુની ગોળીનો અઠવાડિયે એકાદવાર ઉપયોગ થાય. કપડાં ચોખ્ખાં લાગે। સફેદ બગલાની પાંખ જેવા નહીં। આછા હળદરના રંગ જેવી પીળાશ-વાળા કપડાં પ્રાણીને ચોલી જીઠે। અમારા કાકાઓ તો ઘરમાં બેઠા હોય ત્યારે પહેરેલ પરિધિયા સિવાય શરીર ઉપર બીજું કંઈ કંઈ પહેરે જ નહીં। અમારા ગોટા કાકા તો કહેતા કે હિંદુસ્તાનની આજોહવા જ એવી છે કે ઘરમાં બેઠા હોઈએ ત્યારે કપડાંનો

શરીર ઉપર હકારો કરવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે।

પગરખાં વાપરવાનાં હોય તો ગામડાંનાં મોચીના શિવેલા દોઢેક રૂપિયાની કિંમતના તે સમયે મળતાં “ઓખાઈ” વપરાતા. સ્વ-દેશીની ભાવના - પોતાના ગામના મોચીને જ રોજી આપવા સુધીની ભાવના - આ રીતે બેવામાં આવતી. બાપુ અમદાવાદમાં આવ્યા પછી વર્ષો સુધી ઓખાઈ-પગરખાં ગોંડલના મોચી પાસે જ શિવકાવેલાં પહેરતા હતા.

વિરાટ કામ ગાંધીજીવનના એકાદ અંશ જેવું કાઠિયાવાડને ખૂબી ગામડાંમાં જીવાતું જીનવાણીઓનું પચાસ - સાઠ વર્ષો પૂર્વેનું જીવન એકાદ બાંધી કરી લેવા જેવું છે. એ શ્રદ્ધેય જીવન, જીવન-સચ્ચાઈથી ભારોભાર ભરેલું લાગે છે.

અમારા બાપા ગૈડું કરતા હતા. ગૈડુ કામ તો દર્દીની નાકી પરીક્ષા કરીને દવાની પડીકી આપવાનું હોય છે. પણ આ ગૈડ કાંઈક જૂદી માટીના ઘડાયેલા હતા। દર્દી દવાની આશાએ જ મુખ્યત્વે ગૈડ પાસે આવતો હોય, ત્યારે બાપા એના જીવનની રજવાળી કરતાં હોય તેમ બોલી જાહે :

“માળા, બંધાણી। દીંચે રાખ્યશ, તો પછી આ પડીકાં શું કામમાં આવશે ?”

બાપાનું ગૈડું, આજીવિકા અથે નહીં, પણ પ્રભજીવનની રજવાળી જેવું હતું જીવનને પરાધીન બનાવી નાંખે, એવી દારૂ જેવા વ્યસનની વાતનો ઉલ્લેખ કરીને બાપા કહેતા : “તને માળા છાતીનાં પાંસળાનો દુઃખાવો રહ્યા કરે છે, ત્યારે દીંચવાની કયાં જરૂર છે ? તું ઈ ના ઈ દારૂથી તારી દુખતી પાંસળી ઉપર માલિશ કર્યો, પછી તને ફેર લાગે છે કે નહીં” ઈ વાત કેવા આવજે.”

ચોડા દિવસ પછી વ્યસનથી મુક્ત

બનેલો દર્દી બાપાને આવીને કહેતો હોય,
 “હા અદા ! મારે ઈ પાંહળાનો દુખાવો
 દખાઈ ગ્યો ! હવે દીંચતો નય્ય” બાપા ત્યારે
 બોલી જોઃ “માળા બંધાણી ! જેનો ઉપયોગ
 જેમ થાતો હોય તેમ થાય ! આ દારૂ શરદીને
 મારે છે એમ સમજીને તું નાહકનો દીંચ્યે
 રાખતો ’તો ! પણ એની જરૂર તો પાંહળીના
 હાડકાં ઉપર ઘસવાની હતી. હવે તારે એને
 દીંચવાની જરૂર નથી. હવે તને શરદી રહેતી
 હોય તો હું બતાવું ઈ સૂંઠ ગોળની ગોળીઓ
 ને સવાર સાંજ ગરમાવાનો ઉઝાળો પીવા
 મંડય” આવો હતો અમારા બાપાનો સમાજ
 સુધારક તરીકેનો સ્વાંગ ! કાઠિયાવાડની એ
 ધરતી ઉપર ગામડે ગામડે લોકજીવનની રખ-
 વાળીને પોતાનું કર્તવ્ય સમજતાં જેને જૂન-
 વાણી કહેવાય તેવા માણસો વસતા હતા.
 પાંત્રીસ ચાલીશ વર્ષ પહેલાંની, આવી એકાદ
 વાત આજે યાદ આવે છે. બાપાનું શ્રદ્ધેય
 જીવન, બાપુના વારસામાં ઊતરી આવ્યું હોય
 તેની પ્રતીતિ કરાવી જાય છે.

દારૂ બંધીને કાયદો અમલમાં નહોતો
 તે સમયની વાત છે.

ગાંધીજી દારૂબંધીને જીવનધ્યેય બના-
 વીને સખ્તતા હતા તે સમય છે. ભદ્રમાં
 કારજ પોલીસ સ્ટેશનની બાજુમાં, કારજ
 બિલ્ડિંગમાં વિલાયતી દારૂની ડુકાન હતી.
 મારા મોટા માશીબા માટે, દવાવાળાની
 ડુકાનેથી, હું, બાપુ સાથે દવા લઈને ઘેર
 જઈ રહ્યો હતો. મોટા માશીબાને દમને
 વ્યાધિ રહેતો હતો, અને છાતીનાં પાંસળી-
 ઓનો દુખાવો મટતો નહોતો, મારા મોટા
 કાકાએ તે સમયે કાઠિયાવાડના દૂર ગીરમાં
 ડેરાણુ ગામેથી, મારા મોટા માશી (બાપુના
 ભાણી) માટેની દવાઓ અમદાવાદથી મંગાવી
 હતી. બીજી દવાઓની સાથે, ગામડાના
 ડૉક્ટરે સારામાં સારી પ્રાંડીનો છાતી ઉપર

માલિશ કરવા ભલામણ કરી હતી. પ્રાંડીની-
 “x-100” - જે સારી જાત ગણાતી હતી તે
 લેવા અમે દારૂના પીઠા ઉપર ગયા.

ત્યારે તો કાંઈ સમજણ પડેલી નહીં,
 પણ બાપુ એવી મતલબનું બોલેલા - “વસ્તુ
 કોઈ ખરાબ નથી, તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે
 થાય છે એ વાત ઉપર જ બધો આધાર છે.”
 બાજુમાં બેસી રહેલા વ્યસનીઓને બતાવીને
 કહેલું, “જે દારૂ માલિશ કરવાથી હાડકાંનો
 દુખાવો મટાડી દે, એ જ દારૂ દીંચવાના
 કામમાં આવે ત્યારે આ પરિણામ આવે છે.”
 બીજા વ્યસનીઓની સાથે, અમારા પાંડોશમાં
 ખાનપુરમાં ભીલવાસમાં રહેતો, નામે નાગર,
 શાહપુરમાં મિલમાં શાળખાતામાં સંચા
 ચલાવવા જતો અમારો પરિચિત ભેટી ગયો.
 એની ભાણી દુગાણું રાખતી હતી; સવારે
 દરરોજ છ વાગે બશેર દૂધનો લોટો, ભેળસેળ
 વગરનો, મિલમાં જતી વખતે અમને આપી
 જતો.

બાપુને જોઈને થોડોક છેાલીલો પડી
 ગયેલો નાગર અમારી પાસે આવીને ઊભો
 રહ્યો. બાપુએ તેને થાબડીને કહ્યું “કેમ ? આ
 લવ છૂટતી નથી ? અમને તો મંછીબાઇ
 (નાગરની ભાણી) ગાય - લેંચનું તાણું દૂધ
 ખવરાવે છે ને તું આ રવાડે કેમ ચલ્યા
 છો ?”

નાગરે કહ્યું : “સાહેબ ! સવારમાં વહેલા
 ઊડીને ઠંડીમાં મિલમાં જવું પડે છે એટલે
 શરદી રહે છે અને છાતીના પાંહળામાં દુખ્યાં
 કરે છે એટલે થોડોક લઈ છું તઈ ઠીક રહે છે.”

બાપુએ કહ્યું : “એક ઉપાય બતાવું ?
 કાલે વહેલી સવારે દૂધ આપવા આવજે
 ત્યારે તને કંડીશ.”

ઉપર જણાવેલો - અમારા બાપાએ
 બતાવ્યો હતો તે - શરીરના બહારના દુખતા
 ભાગ ઉપર પ્રાંડી માલિશ કરવાનો ઉપાય

બાપુએ નાગરને બતાવેલો. અદરથી ગરમી મેળવવા માટે સૂક ગોળની ગોળીઓ તથા ગરમ ઉકાળો નાગરની શરદી મટાડી શકેલો ત્યારે એક દિવસ નાગરે કહેલું, “હવે સાહેબ ! હું લેતો નથી હો ! તમારી સૂકની ગોળીઓએ મારી શરદીને બગાડી દીધી. હવે તો રાતે જિંદ પશુ ઘસઘસાટઆવી જાય છે.”

એ વખતે ધરમા 15 થાળાનું કોઈ વસાણું મારી બાપુએ બતાવેલું. બાપુએ કહેલું પશુ ખરૂં, “મી ! નાગરને થોડુંક વસાણું ખાવા માટે આપજો ! એટલે તમારે કાયમ ભેળસેળ વગરનું દૂધ આપ્યા કર્યો એ કાયદો !

એને મજૂરી કરવાની હોવાથી શરીરમાં ધાંડીક વધારે શક્તિની જરૂર છે મંછીબાઈને કહેવરાવતો કે થોડુંક વધારે દૂધ આપે એટલે વસાણા માટેનો માવો ઘેર ઉતારી શકાય થોડુંક વધારે વસાણું એમને પણ બતાવો આપજો.”

જીવનની આત્મીયતા, વ્યક્તિ પ્રત્યે, તેના પ્રાણ પ્રશ્નોની, એકરાગતા આપી જાય છે ત્યાર જ આવું જીવન સહજ રીતે વ્યક્ત થઈ જાય છે ! એ જીવનમાં મનુષ્યની નબળાઈ પ્રત્યે પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના, જીવનની નબળાઈ પ્રત્યે ઝડી સહાનુભૂતિ વ્યક્ત થતી હોય છે.

સ ધુના શુ છે ?

સત કૃતિમની આ વાત છે.

એક દિવસ તે પોતાના સિંચા વિશે સાથે સેંટ મેરિનાની વાત્રાએ નીકળ્યા

રસ્તામાં વાગાએડું અને વલ્લાદ 2 ગાયો, તથા તઓ બીજાને કાઢવ કીચડી લવપથ

થઈ ગયા

નાત્રિ થઈ ગઈ હતી. દિવસ બગી જૂન અને થાઈ થોડો ત્રાસેલા હતા, ગામ તો દૂર હતું ને અંધી સત પહેલા ના પગેથી અસંભવિત હતું. નાર કૃતિસે કહ્યું ‘વિયા, ખરો સાધુ એ નથી કે જે આંખોને આંખો આંખી શકે, બીમારોન નકુ સ્ત્રી આંખી શકે અને મરવાન જીવતા કરે.’ તેઓ થોડીવાર ચૂપ થઈ ગયા અને પછી કહ્યું ‘વિયા, ખરો સાધુ એ પણ નથી કે જે પશુ, અડધાન અને ગાયોની ભાષા પણ સમજી શકે આખા જગતન જેવ જ્ઞાન હોય એ પણ ખરો નાધુ નથી.” પછી થોડીવાર ચૂપકીરી છવાઈ ગઈ. બન્ને જણ વાગાએડું, પાણી અને અધા રામા ચાલતા જ રહ્યા થોડાં વાર પછી સેંટ મેરિના ગામના દીવા દેખે ચા લાગ્યા સત કૃતિસે ફરી કહ્યું “અને તે પણ ખરો સાધુ નથી, જેણે પાતાનું બધું જ ત્યાગી દીધું છે” હવે વિશેષી ન રહેવાયુ એવે પૂછ્યું “તો પછી ખરો સાધુ કોણ ?”

સત કૃતિસે કહ્યું ‘આપણે મેરિના પહાચવાની નેધારીમાં છીએ. ધર્મશાળાની બહાર જઈને એના બારણા ખખડાવીશું, દારણા પૂછવે, “કોણ છો ?” અને આપણે કહીશું કે, ‘તમારા જ બે બાપુઓ સાધુઓ છીએ.’ અને જે ‘ગિખારીઓ ગિખમગાઓ, મફતવાલો, અગીયો બાગી જાવ, અહીં તમારા માટે સ્થાન નથી’ એમ કહીને એ બારણા બંધ કરી દે અને આપણે ભૂખરા, થાક્યા-પાક્યા, ને કાઢવ કીચડી ભરેલા અંધી રાત્રે બહાર ઊભા રહીએ, અને વળી પાછું બારણું ખખડાવીએ. આ વખતે તો એ બહાર નીકળીને લાકડીથી આપણને મારે અને કહે, ‘અદમાશો, અમને ડેરાન ન કરો.’ આમ આ બધું આપણી પર લીંતવા છતાં આપણી અદર કશું ન થાય-ત્યા તો બે શત જને શૂન બની રહે, અને તેવા દારણાવશ પણ આપણન પ્રભુ જ દેખાર, તો એ ખરી સાધુના છે.”

સાથે જ બધી પરિસ્થિતિઓમાં અખંડિત સાધિ, સરજતા અને સમતા ઉપવચ્ચ દેશી લેવી તેનું નામ જ સાધુના છે ... !

—પૃથ્વીસિંહ આલા

વાદળ પાછળ. .

વરસાદી પ્રભાતનો અર્થ એવો નથી જ
કે આખો દિવસ એવો જશે.
ખરેખર તો આ મૂમતાં વાદળ પાછળ
હજીય સૂરજ ઝળહળી રહ્યો છે.
વાદળ સહેજ જ પાંખાં થતાં
સૂરજ પાછો કિરણોડકિયાં કરશે
ને પ્રભાતના પ્રાગટ્યનું ભાવિ
એક ઝહળતું સત્યદર્શન બનશે.

જીવનનાં વિવાદવાદળનું પણ આવું જ છે.
આજ ભલે ને આપણી ચારે બાજુ
અસંખ્ય વાદળનો ઘટાટોપ હોય,
માગલ્યના સૂરજ ઝળહળશે.
ચિંતાઓના વાદળ ઢગ ઓસરશે.
તેજની ધારાઓ વહૂટશે.

આજ ભલે ખૂબ યાકયા હોઈએ.
પણ કંટાળ્યા વગર મહેનત આણી શખીએ,
તો આજ નહીં તો કાલ, પરમ,
ગમે તે રીતે, ગમે તે રસ્તે
ભાવિ ઉન્નતવળ જીવન ઉઘાડી આપશે.

—વલ્લભ પ્રોટાલ

જીવન દિશા

કરુણામય અને પ્રામાણિક થવું.

થોડુંક કામઠું, ને થોડું 'ઓછું' વાપરવું,
પોતાની હાજરીમાત્રથી પણ
આખા પરિવારમા આનંદમંગલ સર્જાય,
જરૂર પડ્યે પરિસ્થિતિ બરાબર સમાલવી,
ને જરૂર પડ્યે કડવાશ વિના,
બધું જ ત્યાગવા તત્પર રહેવું,
મિત્રો, ભલે થોડા રાખવા
પણ કશીય શરત વિનાના,
કોઈની સાથે ખોટી બાંધછોડ નહીં,
જીવનને વેદના વિંટળાઈ વળે
ત્યારે પણ બતને તરછોડવી નહીં.
એને એકદી છોડવી નહીં,
એના મિત્ર બનીને રહેવું :—
જેની પણ પાસે જીવનની ચેતના છે,
હૃદયની મુદ્દતા છે.
ને હિંમત છે,
એ સૌ માટે,
પોતાને માનવ માનનાર માટે
આ છે કામ, આ છે જીવનદિશા.

—સ્વીચ-૪૫

દસ દિવ્યામૃતમિંદુ

૧ ચિંતા બધ કરો. ચિંતા માનવીને
મારી નાખે છે.

૨ પ્રત્યેક દિવસનો પ્રારંભ પ્રાર્થનાથી

કરો. એનાથી તમારો આત્મા આયુધસજ્જ થશે.

૩ તમારી ક્રુધાઓ ઉપર નિયંત્રણ રાખો. નહીં તો તમારું ચરીર અને આત્મા જડ થઈ જશે.

૪ તમારી ખામીઓ સ્વીકારો. બધા જ માણસો સંપૂર્ણ-મહાન-ન થઈ શકે.

૫ ઇચ્છા ન કરશો. એનાથી સમય અને શક્તિ વેડફાય છે.

૬ લોકોમાં શ્રદ્ધા રાખો. અશ્રદ્ધા તમને ખગાડી મૂકશે.

૭ કાંઈક વિશેષ આનંદપ્રવૃત્તિ-હાળી-શોધી કાઢો. એનાથી જ્ઞાનતાંત્રીઓ શાંત થશે.

૮ દર સપ્તાહે એક પુસ્તક વાંચો જ. એનાથી કલ્પનાને તાજગી મળશે ને દષ્ટિકોણ વિકસશે.

કેટલોક સમય એકાંતમાં ગાળો. તમને મૌનની શક્તિનો અનુભવ થશે.

૧૦ ગમતું મેળવવામાં શક્તિ વેડફવાને બદલે મળેલાને ગમાડતાં રીંખો.

-અશ્વાત્થ ક્ષીનજામ

એક મંત્ર....

હું સમ્પ્રાર્થ કેળવીશ.

કારણ કે આ ધરતી ઉપર થોડાં હૃદય પણ એવાં છે, જે મારામાં વિશ્વાસ રાખે છે.

હું વિશુદ્ધ બનીશ.

કારણ કે કેટલાંક હૃદય મને ખરેખર વિશુદ્ધ માને છે.

હું સમગ્ર બનીશ.

કારણ કે ઘણું સહેવાનું આવશે.

હું હિંમતવાન બનીશ.

કારણ કે ઘણી સાહસની ઘડીઓ આવશે.

હું સહુનો મિત્ર બનીશ-
એકલગ્નનો ને દુરમનોનો સુદાં.

મારી પાસે જે કાંઈ છે,
એમાંથી થોડું પણ હું આપીશ.
ને પછી એ વાત સુદાં ભૂલી જઈશ.

હું વિનમ્ર બનીશ.
કારણ કે મારી નિર્બળતા હું બહુ છું.

હું મારી દષ્ટિ જીર્ણ રાખીશ.
હું સતત હસતો રહીશ.
હું સતત પ્રેમ વેરતો રહીશ.
હું સતત જીવે ચઢતો રહીશ,
આનંદને જીવે જવામાં મદદ કરતો રહીશ.
-હાવર્ડ વોસ્ટર

પૂંછડીએ પ્રભાસ...

એવી કોઈ કાળાય હું બણતો નથી,
જે કદી ઉજળી થઈ જ ન હોય.
એવી કોઈ કાળી રાતની મને ખબર નથી,
જેની પૂંછડીએ પ્રભાત ન વળગ્યું હોય.

એવા કોઇ તોફાનને હું ઝાળખતો નથી,
જે પોતાની મેળે જ ન ખેંચાઈ ગયું હોય !
જે પોતે ચોખ્ખું ન થયું હોય !

નિરાશાનો એવો કોઈ જ ડુંગર
મેં આજ લગી જોયો નથી,
જે અધવચ્ચેથી ફાટી ગયો ન હોય.

વેદનાના વાદળમાં
ક્યાંય તો ચીરા પડે છે જ.
ને એવી એકે પણ મેં જોઈ નથી,
જે એવી ભયંકર શૂન્યતાથી ભરી હોય,
કે જેને દેવાની પ્રેમધારા
આનંદથી ન છલકાવી દઈ શકે !

બહેન એન્ડ

ગયું તે ગયું ...

ત્રણ વસ્તુ,

એક વાર હાથથી ગઇ,
પછી કદી પાછી મળતી નથી,
પાછી મળતી નથી—

ભેઈએ તો પ્રાથોનાઓ કરે,
કે પછી આંસુડાં વહાવે.

ત્રણ વસ્તુ પાછી વળતી નથી :
એક તો બાણમાંથી છૂટેલ તીર,
ભલે ધનુર્ધરે એ અણખણતાં છોડ્યું હોય.

બીજો જીભનો શબ્દ,
જાણ્યે અજાણ્યે સરકી ગયેલો,

કડવો ઝેર, હિંસક, ઘાતક, ડ'ખ જેવો.

ને ત્રીજી વસ્તુ ઝોળખી તક.
એ તત્કાળ ન વપરાઈ તો તો
હમિશ માટે ગઈ જ સમજવાની.

બોલો ભાઈ!

કેઈ આનંદશબ્દ બોલવાના છે ?

કેઈ મધુરવાણી વહાવવાની છે ?

તો આજે, અત્યારે

રે આ પળે જ એ વહાવી દો.

કાલ કદાચ ઘણું ઘણું મોડું થઈ ગયું હશે.

આ પળ તમારી છે.

એનો ઉપયોગ કરી લ્યો ભાઈ !

અનંત

અનુભવ પ્રકાશ ગતજીવ

*

શિષ્યે કહ્યું : 'ગુરુદેવ, મને વિદ્યા શીખવો કે નેથી કરીને હું સામાન્ય મનુષ્યોથી
પર થઈ શકું અને અમર બની શકું.'

ગુરુએ હસતાં હસતાં ઉત્તર આપ્યો : 'તું જે માગે તે વિદ્યા નથી પણ અવિદ્યા
છે. હું તો ઈચ્છું છું કે તું સામાન્ય મનુષ્ય બન. એથી કંઈ વિશેષ નહિ કે કંઈ ઓછો
નહિ.' અને શિષ્ય ગુસ્સે ગઈને ચાલ્યો ગયો. એક વિવશ હાસ્ય ગુરુના હોઠ પર આજીવ્ય અને
વિચીત્ર થયું.

એ બાદ એક વર્ષ, બે વર્ષ, ચાર વર્ષ, બાર વર્ષ વીતી ગયાં અને પછી તે પાછો
આજ્યો. એના મહેરા પર વિચિત્ર હિસાબ હતો. વિચિત્ર હિસાસ હતો. પ્રજ્ઞામ કરીને એણે કહ્યું :
'ગુરુદેવ, બાર વર્ષ સુધી દિમાલ્યની કંદરાઓમાં વસતા ઋષિઓની સેવા કરીને હું વિદ્યા
શીખ્યો છું.'

'શું શીખ્યો છે?'—ગુરુના હોઠ પર એ જ વિવશ હાસ્ય આવી ગયું હતું.

'જે રીતે સામાન્ય મનુષ્ય ધરતી પર ચાલી શકે છે એ રીતે હું ઉધાગ પગે પાણી
પર ઠરીકરી ચડું છું. માશા પ્રાણને લપકર ખતરામાં મૂકીને મેં આ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે,—
શિષ્યે ભારે ગૌરવથી કહ્યું.

આવા તુચ્છ કામની પાછળ તે જીવનનો મહત્ત્વનો ભાગ નષ્ટ કર્યો? નદીના કિનારે
ભેભેલો હોડીવાળો માત્ર એક પૈસો લઈને દરેક માણસને નદી પાર કરાવી દે છે. તું બાર વર્ષમાં
માત્ર નદી પાર કરી શકી—બીજાને એવી રીતે નદી પાર કરાવી શકે નહિ.' દુઃખ અને પરિનાપથી
ગુરુનો અહેસાસ ઉદાસ થઈ ગયો.

ગુરુદેવ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસના જીવનની આ કથા વિદ્યા—અવિદ્યાનો ભેદ તો
શીખવે જ છે પણ એ સાથે સામાન્ય મનુષ્ય રહીને બીજાની સેવા—સહાયતા કરવામાં જ
વાસ્તવિક ધર્મ રહ્યો છે એમ પણ શીખવે છે.

મેથી જોયું નહીં જાય !

રતુભાઈ અદાણી

ખીજડિયા કરીને એક ગામ વસતી હશે સોએક ખેરડાની પાદરમા નાનકડી નદી વહે જોદરામા વડ અને પીપરના ઝાડની મોટી ઘટા જમીન ભારે રસાળ ગામ બહુ રૂપાળુ લાગે

પાચેક વરસથી ગામમા પચાયત આવી છે. પડખેના બે ગામ સાથે મળીને બૃથ સહ કારી મડળીની પણ રચના કરવામા આવી છે ગામની શૈનક દરવા માડી છે

બધા ય ગામની માફક આ ગામમા પણ હરિજનવાસ વસતિને છેવાડે નાસમા દસેક હરિજનના ખેરડા હશે પહેલા તો હરિજનથી આડા ય ન ઊતરાય એવી હદ સુધી લોકો આભડછેટ પાળતા હવે આભડછેટ સાવ ખ ખેરાઈ ગઈ છે એમ તો કહેવાય નહીં, પણ પહેલા કરતા ફેર ઘણો પડી ગયો છે પહેલા હરિજનના બાળકોને નિશાળમા દાખલ જ કરવામા આવતા નહોતા હવે તેઓ ખીજ બાળકોની સાથે બેસીને ભણતા થયા છે પહેલા હરિજનનો પડછાયો પણ અ. ા. ગયો હોય તો એમાથી ધીમાણુ થઈ પ. તુ હવે ખેતર વાડીમા કામ કરતી વખતે આભડછેટને કોઈ યાદ કરતુ નથી પચાયતમા એક બેકક હરિજન સબ માટે અનામત છે અને રૂપા ખેતર હરિજન સબ તરીકે પચા. યતની બેકકમા ખીજ તબોની સાથે બેસવાની હિમત કરવા માથો છે ગામની સાથે સાથે હરિજનવાસની પણ શૈનક બદલાવા લાગી છે

રૂપે ખેતર હરિજનવાસનો આગેવાન તો હતો જ પચાયતના ૨૦૧ તરીકે ચૂટાયા પછી જો પોતાને ગામના દસ બાર આગેવાનો માહેનો પણ એક ગણવા લ થો અને એમ

કરવામા એ કંઈ ખોટો પણ ન હતો રહી જવા પામેલી આછી પાતળી આભડછેટને કારણે લોકો સાથે હળવા ભળવામા રૂપા ખેતરને થોડી કાળજી રાખવી પડતી પણ ગામના એના માન-આબરૂ સારા હતા

રૂપા ખેતરના મોટા દીકરાના લગન લેવ છા હરિજનવાસ આખો ય મહેમાનોથી ઊભરાવા લાગ્યો ઢોલ ધડકવા લાગ્યા શરણાઈઓ ગૂંજવા લાગી લગનના ગીતોથી વાસ આખો હેલે ચડ્યો છે

રૂપા ખેતરને થયુ કે ગામના છોકરા પરણે છે ત્યારે થોડે ચડીને ફૂલેકા ફેર છે મારો દીકરો ય થોડે બેસીને ફૂલેકુ કા ન ફેર ? મનમા વિચાર ઝબક્યો અને એ ઊપડ્યો લખા શેઠને ઘેર

ગામમા વાણિયાનુ એક જ ઘર નામ એનું લખમીચંદ શેઠ એમને મૂળ અને મુખ્ય ધ ધો ધીરધારનો સહકારી મડળીની રચના થયા પછી એમના ધ ધાને થોડો ફટકો પડ્યો ખરો પણ તો ય તે ઠોકરા ફૂધધીએ વાળુ કરે એમા હરકત આવી નથી ગામ આખુ લખમીચંદ શેઠને લખા શેઠ તરીકે જ ઓળખે

લખા શેઠને થોડીનો ભારે શોખ આગણે જતવાન થોડી રાખે શેઠની થોડી આખા પથકમા વખણાય થોડી માથે બેસી હાથમા પાણીની છવોછલ ભરેલી તાસળી લઇને ગામ આખાને આગે મારી આવે તો ય એમાથી એક ટીપુય ઢાગાય નહીં એવી એની ચાલ લખા શેઠ બંદે એને ખરેરો કરે, બતે એને નિરણુ કરે, બતે એને ચરી આવે, બતે

એને પાણી પાવા લાઇ જાય લખા શેઠને ઘોડી
જીવ કરતા ય વધુ વહાલી

ગામમાં ગમે એ ઘેર લગન હોય,
ફૂલેકામાં લખા શેઠની ઘોડી હોય જ લખા
શેઠ એને માટે ઘોડીનો ખાસ શણગાર વસા
વેલો રૂપાની ઘૂંઘરમાંના અને સોનેરી સાજ
સાથે વરરાખને બેસાડીને રૂમઝૂમ આલે આલતી
ઘોડી ભેળને લખા શેઠનો હરખ અને પારહ
કયાય માય નહી

રૂપો મેતર લખા શેઠને ઘેર પહોંચ્યો
અને ક્ષિયામાં બેસીને એણે દીકરાના ફૂલેકા
માટે ઘોડીની માગણી કરી

“એલા તમારે તે વળી ફૂલેકામાં ઘોડી
હોતી હશે !” લખા શેઠ હિ ઢાળા-ખાને બેઠા
બેઠા રૂપા મેતરની વાત હસી કાઢી

“આજ દી લગી તો અમારા છોકરા
ઘોઠે ચડીને ફૂલેકું નથી કર્યો, એ વાત સાચી
ફૂલેકાની કયા માટે છે ! અમથા ગામતરે
જવા માટે ટાયડી ઉપર બેસીને નીકળ્યા હોઈએ
અને કોઈ દરખાસ્ત સામા મળે તો ય અમારે
હેઠા બિતરી જલુ પડતુ પછુ હવે તો જમાનો
બદલાઈ ગયો છે તમે આપો તો દીકરાને
તમારી શણગારેલી ઘોડી ઉપર ફૂલેકું ફેરવવાની
હોશ થઈ છે આપલુ વેણ રાખો ” રૂપા
મેતરે હાથ ભેળીને માગણી મૂકી

‘તે હજી દરખાસ્ત મામ મૂકીને હાલ્યા
નથી ગયા હો ! હું તો તારું વેણ રાખીને
ઘોડી આપીશ પછુ તારા દીકરાને ઘોડીએ
ચડી ફૂલેકું ફેરવતો ભેળને દરખાસ્તો માથુ
કાઠી નાશે ” શેઠ હિ ચકતા હિ ચકતા રૂપા
મેતરને ચીમકી આપી

“પચાયતમાં દરખાસ્ત અને હું હારે
બેસીએ છીએ ત્યા કાંઈ લેલ્યાવ કળાતો
નથી દરખાસ્ત ય સમજી ગયા છે કે હવે
એમનું રાજ નથી, સ્વરાજ આવ્યું છે લોકોનું

રાજ આવ્યું છે ગામના ઠોકરા ઘોડીએ ચડીને
ફૂલેકું ફેરવે તો ? રા દીકરાનો કાંઈ વાક શુંનો
ખરો !” રૂપા મેતરે કહ્યું

અને શેઠ પાસે ઘોડી આપવાની હા
કહેવતવી રૂપો મેતર હરખાતો ઘેર આવ્યો

* * *

સાજે લખા શેઠનો સાથી સોનેરી સાજ
અને રૂપાના ઘૂંઘરમાંથી શણગારેલી ઘોડી
લઈને હરિજનવાસ પાસે હાજર થઇ ગયો
રૂપા મેતરનો હરખ કયાય માતો નથી એના
દીકરાનીયે કહ્યું ટુટવા લાગી છે

ઢાલીને ઘેર વિવાહ હોય ત્યારે ઢાલ
તો કયાયથી લાવવા ન પડે આગળ ચાર
પાચ ઢાલ નાસા, બે ચાર શરણાઈઓ, બાઠે
આણેલી બે ચાર દીવીઓ અને બેની પાછળ
લખા શેઠની રૂમઝૂમ કરતી ઘોડી ઉપર રૂપા
મેતરનો દીકરા માગી લાવેલી સોનેરી મૂઠની
તલવાર લઈને બેઠો છે પાછળ રંગબેરંગી
કપડામાં હરખથી ફૂલાતા હરિજનવાસના સ્ત્રી
પુરુષો ગોઠવાઈ ગયા છે એમના જીવનમાં
આજનો પ્રસંગ અનેરો હતો બહેનોના
ગળામાંથી વહેતા થયેલા મીઠા લગન ગીતોએ
ગામ આખાને હિલોળે ચડાવ્યું ફૂલેકું ફેરવતા
ફેરતા ચોરા પાસે આવ્યું ચોરા ઉપર એક
ગલદેરા અને બેચાર જુવાન દરખાસ્ત બેઠા હતા

“એલા આ શેનો તારોરો છે ?” ગલ
દેરાએ હેઠાને પડખે મૂકી, આખ ઉપર હાથની
ઠાજલી કરીને પૂછ્યું

“એ તો ફૂલેકું છે” એક જુવાન દર
ખાસ્તે જવાબ આપ્યો.

“કોના ઘરનું ફૂલેકું છે ?” ગલદેરાની
ઠાજી નજર ફૂલેકા તરફ ખોડાઈ ગઈ

“રૂપા મેતરનો દીકરા પાછો છે ” બીજા
દરખાસ્તે ખુવાસો કર્યો

“તે રૂપા મેતરનો દીકરો ઘોડીએ ચડીને ફૂલેકું ફરવા નીકળ્યો છે.” ગલદેરાએ કરગરીથી પૃથ્થુ.

“હા જ તો. અને જેવી તેવી ટાયડી લઈને નહીં, પણ લખા શેકની ઘોડી ઉપર બેસીને ફૂલેકું ફરવા નીકળ્યો છે.” ત્રીજા દરબારે ટમકું મૂક્યું.

“લઠા શેઠે રૂપા મેતરને ઘોડી આપી ? ગજબ થઇ ગયો ગણાથ.” ગલદેરાએ હોકાની ઘૂંટ લીધી.

“ગજબ ગણો તો ગજબ.” જુવાન દરબારે ટાઢે કોઠે જવાબ આપ્યો.

“તે તમે બેસી શું રહ્યા છો ? કહી ઘો રૂપા મેતરને કે અમે હજી મરી નથી ખૂટ્યા તે મેતરનો દીકરો ઘોડીએ ચડીને ફૂલેકું ફરવા નીકળ્યો છે. ફૂલેકું ફરવડુ હોય તો વરરાજા ઘોડીએથી હેઠો ઊતરી જાય. પગપાળા ભલે આખા ગામમાં ફરે. નહીં તો સારાવાટ નથી.” ગલદેરા ટટાર થઇ ગયા.

“બાપુ ! ટાઢા પડો. હવે આપણા ગામના ધણી નથી, સાંતી સાંતીના ખેડૂત છીએ. રૂપો મેતર વેણ વાઢી નાખશે તો આપણી ઠેકડી થાશે.” સમજી દરબારે ગલદેરાને શાંત પાડવા પ્રયાસ કર્યો.

“અરે ભાર છે રૂપા મેતરનો કે માડુ વેણ વાઢે ? બૂલી ગયા કે ટાયડા માથે બેસીને કોઈ મેતર સીમમાં હાલ્યો અંતો હોય તો ય આપણને દેખીને હેઠો ઊતરી જાવું પડવું હતું ? અને અહલે હવે ગામમાં મેતરનો દીકરો આપણી છાતી સામે ઘોડીએ ચડીને ફૂલેકું ફરે ? દુનિયા રસાતળ જવા બેઠી છે કે શું ?” ગલદેરાનું શરીર કાંધથી ધ્રુજવા માંડ્યું.

“બાપુ તમારી વાત સાચી. આપણા રાજમાં તો ઘોડે બેસવાની વાત ક્યાં કરે છે ? સારાં લૂંગડા પહેરીને કે ગોઢામાં સોપારીનો કટકો રાખીને ય નીકવાની કોઈ મેતર હિંમત

કરતું નહીં. પણ હવે એ દિવસો ગયા. રૂપા મેતરના દીકરાને ઘોડીએ બેસીને ફૂલેકું ફરવાની હવે આપણાવી ના પડાય નહીં.” નવા યુગને ઝોળખી ગયેલા દરબારે ઠાવકાંધથી વાંત કરી.

“તમથી આ જોયું જાય તો ભલે. મેંથી આ જોયું નહીં જાય.” ગલદેરા વધુ ઉશ્કેરાઈ ગયા.

“પંચાયતમાં હુંય સભ્ય છું અને રૂપો મેતર પણ સભ્ય છે. અમે હારે ઊઠીએ બેસીએ છીએ. હવે જૂના બેદબાવ ગયા. હું તો રૂપિયો ને નાળિયેર લઈને બેઠો છું, ફૂલેકું આવે એટલે વધાવવા મારે તમે ય ફૂલેકું વધાવો એમાં આપણી શોભા છે ?” જુવાન દરબારે વાતનો રંગ પલટાવી નાખ્યો.

“આવી કમતિ તમને સુઝાડી કોણે ? તમારા બધાનો દી ફરી ગયો લાગે છે, તમને બધાયને સૂઝે એમ કરો પણ મેંથી આ જોયું નહીં જાય” ગલદેરા દરબાર એક હાથમાં હોકો અને બીજા હાથમાં લાકડી લઈ બેઠ્યા અને ડેલી લણી જવા તૈયાર થયા.

વાજતે ગાજતે ફૂલેકું ચોરા પાસ આલ્યું. જુવાન દરબારે, ગામના આગેવાનોએ અને લખા શેઠે ચોરા પાસે ફૂલેકાને રૂપિયો રૂપિયા અને નાળિયેર આપીને વધાવ્યું. રૂપા મેતરનો હરખ ક્યાંય માતો ન હતો. એના ચહેરા ઉપર, ગર્થ કાલના જમાના ઉપર, આજના યુગના વિજયનો આનંદ ઊલસાતો હતો.

ગલદેરા દરબારે હોકો લઈને મૂજતા પગે ધીરે ધીરે ડેલી તરફ ડગ માંડ્યા. જતા જતાં બોલતા સંભળ્યા : “મારે ય તે જૂની આંખે આ નવા તમારા જેવા રામજયા હશે ને ! પણ રૂપા મેતરનો વાંક નથી. જમાનો બદલાઇ ગયો છે.”

મોટો એવો એક દેશ હતો.

દુર્ભાગ્યે એ દેશમાં બે મિત્રો શુભામ તરીકે જીવતા હતા.

એકનું નામ એન્ટોનિયા હતું અને બીજાનું નામ રોજર.

બન્ને એક જ ઠેકાણે કામ કરતા, ખાતા ને પીતા.

ધીરે ધીરે બન્ને વચ્ચે ગાઢ સંબંધ થયો. પછી તો એવી મૈત્રી જામી કે રજાના દિવસોમાં પણ તેઓ પોતાનાં સુખદુઃખની વાતો કરતા ને ક્યારેક શુભાશીનાં અસહ્ય દુઃખે એકબીજાને ગળે વળગી રહતા પણ ખરા !

આ બન્ને મિત્રો સમુદ્રકિનારે આવેલા એક પર્વત ઉપર રસ્તો બનાવવાનું કામ કરવા સવારે જતાં ને સાંજે પાછા ફરતા.

એક દિવસ અચાનક એન્ટોનિયાએ કામ છોડી દીધું ને સાગર તરફ નજર નાખી જિંદા નિસાસો મૂક્યો ને છેવટે ન રહેવાથી તેણે પોતાના મિત્ર રોજરને કહ્યું. ‘લાઈ, સમુદ્રની પેઢી પાર મારી વહાવામાં વહોલી વસ્તુઓ છે. હરપળે જાણે મને એવું લાગ્યા કે જે છે તે જાણે મારી સ્ત્રી અને વહોલાં બાળકો સમુદ્ર કિનારે આવીને જાણે એકી નજરે આ તરફ જોઈ રહ્યાં છે અને વિચારે છે કે હું મરી ગયો છું. તેથી તેઓ આકેદ કરી રહ્યા છે. બે લગવાન મને પાંચો આપે તો હાલ ને હાલ હું જીંદીને ત્યાં જાઉં. અથવા તો આંખો સમુદ્ર તરીને એમની પાસે પહોંચી જાઉં.’

એન્ટોનિયા જ્યારે જ્યારે સમુદ્રકિનારે જતો ત્યારે ત્યારે તેને આવા વિચારો આવતા ને એ જિંદા દુઃખમાં ગરકાવ થઈ જતો....

એક દિવસે તો ત્યાંથી પસાર થતા વહાણને જોઈ તે રોજરને કહેવા લાગ્યો. ‘મિત્ર, આટલા કબ્જે દિવસો બાદ હવે દુઃખને ત્યાં આવ્યો હોય એવું લાગે છે. જો, ત્યાં પેલું મોટું વહાણ લંગર નાખીને પડ્યું છે. આપણે પણ સમુદ્રમાં ફરી પડીએ અને તરતા તરતા ત્યાં જઈ પહોંચીએ તો ઘેર પાછા જઈ શકાય, અને તેમ છતાં જો કદાચ ત્યાં પહોંચી ન શકીએ ને અધવચ મરી જઈએ તો એમાં વાંધો શો છે ? આ શુભાશી કરતાં તો હજાર દરજ્જે સાફ.’

‘એન્ટોની, જો તું કોઈપણ પ્રકારે તારી જાતને બચાવી શકે તો હું બધો જ ખુશ થાઉં અને ગમે તેમ કરીને જો તું દેશમાં પહોંચી જાય તો મારે પણ આટલું બધું દુઃખ ભોગવવું ન પડે. કદાચ જો તું સહીસલામત તારે ઘેર પહોંચી જાય તો મારાં માંબાપની શાંતિ જરૂર કરશે. જુદાવસ્થાને કારણે અથવા તો મારા શોકથી કદાચ તેઓ આ દુનિયા પર જીવતાં પણ નહિ હોય, પણ જો તેઓ જીવતાં હોય તો એમની પાસે જઈને એટલું તો જરૂરથી કહેજે કે...’

રોજરને બોલતો અટકાવી એન્ટોનિયા એકદમ ઝોલી બીંધ્યો : ‘અરે ભાઈ, તું શું એમ માને છે કે હું તારી આવી દુઃખી અવસ્થામાં તને એકલો છોડી મૂકી ચાલ્યો જઈશ ? એવું તો કહી ન બને, રે કહી ન બને, તું અને હું જુદા નથી, હાં તો આપણે બન્ને છૂટીશું અથવા તો આઢી સાથે જ મરીશું.’

એન્ટોનિયાની વાત સાંભળી રોજર બોલ્યો : ‘ભાઈ, તું જો કહે છે તે ઠીક જ છે, પરંતુ મને તરતાં નથી આવડતું, એથી કરીને હું તારી સાથે કેવી રીતે આવી શકું.’

“એમા ગભરાવા જેવું શું છે રાજર
તુ મારી કમર પકડી લેજે હું ખૂબ જ સારી
તરત્રીયો છું, કોઈ પક્ષ જાતની મુરકેલી વિના
આપણે પેલા વહાણ સુધી તો પહોંચી જઈશું
ચાલ તૈયાર થા’

‘એન્ગેની, એમા તો કોઈ મુરકેલી નથી
પરતુ કદાચિત્ ભયભીત બનીને હું તારી
કમર છોડી દઉં અથવા તો તેને પકડી રાખીને
તને જ ડૂબાડી દઉં તો શું થાય? ના,
ના, એવી ભારે હેરાનગતિ વેઠવાની કાંઈજ
જરૂર નથી મારા ભાગ્યમા તો જે લખ્યું હતો
તે થશે પરતુ તુ તારે, બચવાનો ઉપાય
શોધી લે જલદી કર જ, સમય ન બગાડ
આવ, આજે છેલ્લી વિદાય એકબીજાને આપી
દઈએ, એટલું કહીને રાજર આસુ ભરી આંખો
લઈ એન્ગેનીને ભેટી પડ્યો કયાંય સુધી તેઓ
એકબીજાને ગળે વળગી રહતા રહ્યા છેવટે
રાજરે સ્વસ્થ બની એન્ગેનીને કહ્યું ‘મિત્રા!
આ રાવાનો સમય નથી હવે ચાલ, આવો
સુદર અવસર કાઢી ફરી વાર મળવાનો નથી
એટલું કહેતા કહેતામા તો એન્ગેનિયાના
જવાબની રાહ જોયા વિના રાજરે એને એકદમ
સમુદ્રમા ફેંક્યો અને પડતાની સાથે જ રાજરે
જીવવાની આશા છોડી દીધી પરતુ કુશળ તર
ત્રીયો એન્ગેની એમ કિંમત હારે એવો ન
હતો એણે તો રાજરને પોતાની કમર પકડવા
કહ્યું ને ધીરે ધીરે તરતા તરતા વહાણ તરફ
જવા માંડ્યું

વહાણના મુસાફરોએ આ ખત્રો મિત્રોને
પહોંચ પરથી સમુદ્રમા પડતા જોયા હતા,
પરતુ એન્ગેમા પાછળથી ખબર પડી કે
ગુલામોની ઘોડી રાખનાર માણસ તેઓને
પકડવા માટે પાછળ નાવ લઈને આવી રહ્યો
છે આવી મુરકેલી આવી પડતા રાજર ગભ
રાઈને ઘોડી ઊંચે, ‘એન્ગેની, તુ અને છોડી
દે ને આગળ ચાલ્યો જ પેલો નાન

લઈને આવતો માણસ મને પકડશે
એન્ગેમા તો તુ વહાણ પર પહોંચી જઈશ
મહેરબાની કરીને મને છોડી તુ તારી જાતને
બચાવ, નહિ તો આપણે બન્ને પકડાઈ જઈશું
ને પાછા વધારે સકટમા પડી જીવતા દોઝખમા
સબડેશું’

એટલું કહીને રાજરે એન્ગેનીની કમર
છોડી દીધી પરતુ એમ કાંઈ સાચી ગૈરીફ બમા
છૂટે ખરી કે? એન્ગેનિયોએ જ્યારે જોયું કે
રાજર પોતાની કમર છોડી પાણીમા ડૂબી
રહ્યો છે, તરત જ એણે પાણીમા ડૂબકી મારી
થોડી વાર સુધી તો એ બન્ને જોયા આવ્યા
નહિ કે કયાંય દેખાયા નહિ એટલે પેલા
નાવડી લઈને આવનાર માણસોને કયા જગ્યા
ને કેવી રીતે ગુલામોને શોધવા તેની સૂઝ પડી
નહિ તેથી તેઓ ત્યાં જ થોભી ગયા ને પાછા
વળ્યા પરતુ બીજી તરફ વહાણના મુસાફરો
આ અદ્ભુત ઘટનાને એકીટરો નિહાળી રહ્યા
હતા એમણે તો જે ચાર ખલાસીઓને સમુ
દ્રમા ઉતારી એમને શોધી કાઢવા મોકલ્યા,
કેટલીકવાર સુધી એમણે શોધ કરી પરતુ કયાંયે
પત્તો મળ્યો નહિ છેવટે દૂરદૂરથી એન્ગેનિયોને
એક હાથે રાજરને પકડીને બીજા હાથે પાણીમા
તરતો તરતો જહાજની તરફ આવતો સૌએ
જોયો ખલાસીઓએ એ બન્નેને માતાની સામે
સામનો કરતા જોયા ને વધારે ભેરથી હવેસા
મારી એ તરફ નાવડી હંકારી ગયા ભેતભે
તામા તેઓ ત્યાં પહોંચી ગયા ને બન્નેને
ઉપર જીવંતી લીધા

એ સમયે એન્ગેની એટલો તો ઘાડી
ગયો હતો કે બે એક પગ માનનો વિલબ
થયો હોત તો બન્ને મિત્રો સાગરના અગાધ
જળમા ડૂબી જતા જતાગીઓને પાસે આવેલા
એઈને એટલું જ બોલી શક્યો “મહેરબાની
કરી તમે મારા મિત્રને બચાવો” કહેતા કહેતા
તે બેમાન ઘઈ ગયો રાજર તો લગભગ બેઠોડા

જ્ઞાન ઉપયોગ કેમ કરવો ?

વારાણસીમાં બ્રહ્મજ્ઞ નામનો એક સમ રાજ્ય કરતો હતો. એના રાજ્યમાં એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એ બ્રાહ્મણ 'વેદલ' નામનો એક મંત્ર જાણતો હતો. મંત્ર અદ્ભુત હતો, પરમ શક્તિવાળો હતો. નક્ષત્રોનો યોગ થાય ત્યારે એના અતુષ્ઠાનથી સાત રત્નોની વર્ષા વર્ષાવી શકાતી હતી.

એ વખતે બ્રોધિસત્ત્વ એ જ બ્રાહ્મણની પાસે આ વિદ્યા શીખી રહ્યા હતા. એક દિવસ બ્રાહ્મણ બ્રોધિસત્ત્વને સાથે લઈ પોતાના કામ માટે આવ્યો. જાને જુદેલ ખડના પૂર્વાચલ તરફ પંથ કાપી રહ્યા હતા. માર્ગમાં એક ઘોર જંગલ આવ્યું. આ જંગલમાં પાચસો 'ખાન ચોર' વસતા હતા. તેઓ ચાત્રાળોને કેદ કરી લેતા અને તેમાંથી જે મુખી જેવો લાભે એને મોકલીને ખાનના બદલામાં મનમાની સુવર્ણ મુદ્રાઓ મગાવી લેતા. આને લીધે એ બધા 'ખાન ચોર'ને નામે ઓળખતા. બ્રોધિસત્ત્વ અને બ્રાહ્મણને એકલા ભેડ ચોરાએ તેમને પકડી લીધા. જાનેએ ઘણી આજીજી કરી છતાં એમને છોડ્યા નહિ. છેવટે બ્રોધિસત્ત્વને સુવર્ણ મુદ્રાઓ લેવા જવું પડ્યું. બ્રોધિસત્ત્વે બ્રાહ્મણગુરુને કહ્યું. 'આચાર્યજી, હું જેમ બને તેમ જલદી મુદ્રાઓ લઈને આવી પહોંચું છું.' ત્યાં સુધી આપ ધીરજ રાખજો. આજે રાત્રે પહેલા પ્રહરે રત્નવર્ષા માટેનો નક્ષત્રયોગ છે. આ દુષ્ટ ચોરાની યાતનાથી ગભરાઈને આપ આપનો મંત્ર પ્રયોગ ન કરતા, નહિ તો આપની સાથે આ પાચસો ચોરાનો પણ નાશ થઈ જશે.'

આચાર્યે સંમતિસ્પર્શક સંજ્ઞા કરી અને બ્રોધિસત્ત્વ મુદ્રા લેવા ચ. યા ગયા.

સૂર્યોત્થ ધયો, પહલો પહોર વીત્યો અને નક્ષત્રકોકના ચંદ્રનો દિવ્ય ધયો. ત્યારે

બ્રાહ્મણ ચોરાના કબજામાં હયાજનક સ્થિતિમાં પડ્યો હતો. ઉપર આકાશમાં ચંદ્ર બેઠો એના મનમાં વિચાર આવ્યો કે મારા મંત્ર બળનો ઉપયોગ શા માટે ન કરવો ? રત્નવર્ષાથી ચોરાને સંતુષ્ટ કરી શકાશે અને હું પોતે પણ આ યાતનામાંથી છુટકારો પામીશ. એણે વિચારી એણે ચોરીદાર ચોરને બોલાવીને પૂછ્યું : 'મને શા માટે કેદ કર્યો છે ?'

'માત્ર ધનલાલસાથી.' ચોરીદારે જવાબ દીધો.

બ્રાહ્મણ મોટેથી હસી પડ્યો. એનું અટકાસ્ય સાલળી ચોરાનો સરદાર ત્યાં આવી ચડ્યો. એની સાથે બેઠો બ્રાહ્મણ બોલ્યો : 'હું ચોર-સરદાર ! તારે ધન જ બેઠું છે ને ! તો પછી મારાં બંધન છોડી નાખ અને મારું પૂજન કર. મારા મંત્રબળથી હું તને અપૂટ સંપત્તિને સ્વામી બનાવી દઈશ.'

ચોરાના સરદારે બ્રાહ્મણની વાત માની લીધી. મંત્રવિદ્યાના બળથી બ્રાહ્મણે આકાશમાંથી લખલૂટ રત્નોની વર્ષા કરાવી. ચોરાએ રત્નો ભેગાં કરી લીધાં અને બ્રાહ્મણને મુક્ત કર્યો. બ્રાહ્મણ પણ ચોરાની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. થોડે દૂર જતાં રસ્તામાં તેમને ચોરાનું બીજું દળ મળ્યું. તેઓ આ 'ખાન-ચોર'ને લૂટવા માગતા હતા. પણ 'ખાન-ચોર'એ કહ્યું કે : 'આ બધો આ બ્રાહ્મણના મંત્રબળનો પ્રતાપ છે એ આકાશમાંથી અનર્જળ રત્નવર્ષા વર્ષાવી શકે છે. તમે એને પકડો. એણે જ અમને આ રત્નો વર્ષાવી આપ્યાં છે.'

ચોરાએ બ્રાહ્મણને પકડ્યો અને રત્નવર્ષા વર્ષાવવા કહ્યું. પણ નક્ષત્રયોગ તો વીતી ચૂક્યો હતો અને બ્રાહ્મણની મંત્રશક્તિ એક વરસ માટે સ્થગિત થઈ ગઈ હતી બ્રાહ્મણની વાત

મ માનીને ચોરોએ યુરસે રઈ એને મારી નાખ્યો પછી એમણે પેલા બાન ચોરોને પકડ્યા અને ઝપાઝપીમા બને પક્ષનો કચ્ચરવાણ નીકળી ગયો હાટે માન બે ચોર બાકી રહ્યા

બનેએ જગલમા એક ઝાઠ નીચે ખાડો ખોદી રત્નો દાટી દીધા અને પછી એની રખેવાળી કરવા લાગ્યા થોડા વખત પછી એમાથી એક ચોર ગામમા ખાવાનું લેવા ગયો રખેવાળી કરનાર ચોર વિગાર કરવા લાગ્યો કે 'પેલો આડીને આ રત્નોમાથી અધો ભાગ ફાકતમા લઈ જશે એ આવે કે તરત અચાનક તલવારનો ઘા કરી એને મારી કા ન નાખવો ?

ખીજે ચોર પણ રૂતામા એવો જ વિચાર કરવા લાગ્યો, અને પોતે ભોજન કરી બાકીના ભાતમા ઝેર મેળવી પોતાના સાથીની પાસે આવ્યો એ જેવો આવ્યો કે તરત

પેલાએ તનનારનો ઘા કરી એને મારી નાખ્યો અને પછી પેલા ઝેરી ભાત ખાધા એટલે એ પણ મરી ગયો

બે દિવસ પછી મોઢિસત્વ ન્યારે મુદ્રાઓ લઈ જગલમા પાછા ફર્યા ત્યારે આ બધું જોઇને ખૂબ દુઃખી થયા બ્રાહ્મણે મોઢિસત્વની વાત ન માની ને પોતાની સાથે ખીજ એક હળર જીવની હત્યા નહોતી લીધી

સાચું જ છે કે અનુચિત માર્ગે વિધાને વાળવાથી અને એ રીતે ઉન્નતિ આહવાથી બ્રાહ્મણ પડિતની જેમ મહાવિનાશ જ પ્રાપ્ત થવાનો

આ જ પ્રસંગ પછી તો મોઢિસત્વનો એક ઉપદેશ બની ગયો 'જેમ અનુચિત સ્થાનમા વિદ્યાવાપરીને બ્રાહ્મણે પોતાનો અને ખીજએનો વિનાશ નેતર્યો, એ જ રીતે અનુચિત રીતે જ્ઞાનનો ઉપયોગ વિનાશકારી જ નીવડવાનો !'

લીજી • દૈનિક કાર્યક્રમમા ?

૧ નહાગામ પાણીમા બે લીજીનો રસ અને ચોક્ક મીઠું નાખી રનાન કરવાથી ચામડીનો રંગ ખીલી જાડે છે

૨ એક લીજી તો રસ એક ગ્લાસ પાણીમા નાખી એના કોગળા કરવાથી દાંત મજબૂત અને સાફ રહે છે

૩ વાયુ પ્રક્રિતિવાળા લોકો ન્યારે પાણી પીએ ત્યારે થોડો થોડો લીજીનો રસ ઉમેરીને પીએ તો ભોજન પછીની ભેચે પી રહે નહિ અને વાયુ થાય નહિ

૪ લીજીના ૧ કટકા કરી એના પર સીપાલુણ લગાવીને ભોજન પહેલા લેવાથી જૂખ લાગે છે અને અપચો દૂર થાય છે

૫ દૂધમા લીજીનો રસ નાખી મો પર રોજ મારીશ કરવાથી મેના ડાઘ દૂર થાય છે

૬ રાત્રે એક લીજીના રસમા ૧૫-૨૦ લાલ દ્રાક્ષ વૃથરના વાસણુમા પલાળી રાખી સવારે એનું પાણી પીવાથી કાશિવાતમા ફાપટો થાય છે

૭ લીજીના ૫મા સુકા આખળાનો જૂઝ વાટીને માથામા ઘસવાથી વાળ ઘાટા ચમકના ને કાળા બને છે

૮ ઠંડીના નિસોમા લીજીનો રસ અને ગીસરીન સરખે ભાગે મેળવી એનું માલિશ મો પર કરવાથી મોની ચામડી સુખી રહે છે ને મો પર ખીલ થયા હોય તો મટી જાય છે

પીડિતોની માતા

કનૈયાલાલ વૃન્દાવત વાઘાણી

સવંત ૧૮૬૬ની સાલમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો હતો. આ સમયે સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલ વાંતાવદર ગામમાં અન્ન વગર ટળવળતા કેટલાંક દુકાળિયા આવી પુગ્યા.

વાંતાવદર ગામ પટેલ માણસુરની ડેલીએ ડાયરો ભર્યો હતો. પટેલની દીકરી રામબાઈને તેડવા તેના સસરા વગેરે આવ્યા હતા. ડેલીએ કસુબાનો રંગ ભર્યો હતો. હુંગાપાણીની તૈયારી થઈ રહી હતી, બરોબર આ ટાંચે પસાયતાએ પટેલને બખર આપ્યા, “દુકાળિયા આવી પુગ્યા છે.”

“ઈ દુકાળિયાને પાદરેથી જ તગડી મૂકો. મારા સાળાએને બીજું કોઈય ગામ ન જડ્યું તી અહિંયા પુગ્યા.” પટેલે ડેલીએ બેઠા હુકમ ઇસ્યો.

પસાયતા અને કેટલાક જુવાનડા હાથમાં લાઠીયુ લઈને નીકળી પડ્યા. દુકાળિયાને મારપીટ કરવા લાગ્યા. એ ગરીબ બાપડાના શરીર ઉપરના હાડકાં દેખાતાં હતાં. પાન-વગરની ઝાંઝની પાતળી ડાળીના સોટા જેવા દુખળા શરીરવાળા દુઃખી જીવડાં કરગરી રહ્યાં હતાં. “બાપા! અમને ન મારો, મર-પત્તા, અંકે જીવે, ઈએ. અમારાં હિંકર દયા કરો.”

બરોબર આ ટાંચે એક યુવાન કન્યા માથે પાણીની હેલ લઈને આવી રહી હતી. દુકાળિયાને ટળવળતાં ભેઈ એ યુવાન કન્યાનું ટેપું હચમચી ગયું.

“આ બાપડા જીવોને મારતાં શરમાતા નથી! કેક જવાંમદ ગોતો તો તમને બચ્યું”

પાડે. મરવા વાંકે જીવતાં આ પારેવડાંને કાં ફેફડાંવો!”

“બોન રામબા! માણસુર બાપુને હકમ છે. અમે શું કરીએ?”

“બાપુ બન્યા પટેલ એટલે એની માન-વતા મરી ફીટી એમને? બાપુને પણ પટલાઈના નયો ચડ્યો લાગે છે.

પસાયતા અને જુવાન થ’લી ગયા. એ પારેવડાં ફેફડાંતાં રામબાની આસપાસ ફરી વળ્યા, બાણે કે એ બધાંને જનેતા મળી.

રામબાની આંખમાંથી હડહડ આંસુડાં પડવા લાગ્યાં. “મારા રાખણડારા રામ! હું ‘થણું ફેર્યો’ તારા અત્તલના એકથું ‘શું’ શીટી ગયાં! માતા ધરતીના પાગરણુ પણ ફાટી ગયાં! આલ અને ધરતીના આશરા ગયા!”

રામબા એ દુઃખિયાં જીવોને પંપાળવાં લાગી. મારબાઈને અધમૂવા થયેલાં, હિંબકાં ભરતાં જીવોને બાથમાં લઈ પંપાળવાં લાગી. દુકાળિયાને તો માવડી જગદંબા મળી હોય તેમ લાગતું હતું.

દુકાળિયાને લઈને રામબા ડેલીએ આવી
પુગી ઉઘાડે મોંએ ડેલીમા પગ મૂક્યો.

“રામબા! બોન! તમારા સસરા બેઠા
છે લાજ કાઢે” રામબાના બાપ માણસુરે
કહ્યું.

“બાપુ! સસરા ઈ તો બાપ ગણાય
ધની લાજ શેની!” રામબાનો જવાબ સાબળી
ડાયરો થઈ ગયો.

“રામબા! ઘરમા જા”

“બાપુ! હવે ઘરમા જાતું નથી પાણી
ભરવા ગઈ’તી ઈ રામ તો મરી ગઈ બાપુ! આ રામબા તો હવે જીવી જ છે બાપુ! હવે
રામ, રામ મારા રામે આ રમકડા મોકલ્યા
છે ધને રમાડીને મારા રામને રીઝવીશ મારે
સ સાર માડવો નથી.”

“રામબા ઈ વેવલાવેડા મુકી દે સાસરે
ગીયા વગર નો હાલે તને તેડવા આવ્યા છે.”

‘બાપુ! ઈ વાતમા હવે માલ નથી
મેરૂ હો પછુ આ રામનો નિશ્ચય ને હો.”

‘બાપુ! રામ, રામ” આટલું કહી
રામબાએ પારેવડાને લઈને હાલતી થઈ ગઈ
માણસુર પોલ અને ડાયરો ફાટે ડાળે જોઈ
રહ્યો.

રામબા તો એ નોધારાનો આધાર બની
દુકાળિયાને લઈને ગામેગામ ટે’લ નાખવા
માડી.

એ ભરપોવના રામબાના દીલનો રગ
અનોખો હતો હાથમા તબૂર લઈને મધુરા
કંઠે ભજનો લલકારી ભીખ માગી રહી હતી
એ સૌરાષ્ટ્રની મીરા અજબ રગ જમાવી
રહી હતી એના કંઠમાથી વહેતી વાણીમા
અનોખુ દર્દ હતું સાલજનારાને ગળગળા
બનાવી દેતી.

રામબાની ઝોળી દુશ્કાથી ભરાવા લાગી
એ જગદબા એ પારેવડાને પપાળી પપાળી
ખવડાવતી હતી દુકાળિયાને માવડી મળી.

રામબા ફરતી ફરતી વવાણીયા ગામે
આવી પહોંચી ત્યાના લોકોએ રામબાને
વવાળીયામા રહી જવા આમંત્ર કરતા કહ્યું
‘માવડી! તું આતુ આટલું કરજી! શું અહિં
રાટલા ને મળે! મા! અહિં રૂં ન ધીરેડીરેથી
રામરોટી પુગાડીશુ માવડી! હવે તો અહિં
રહે અને પારેવડાને પપાળ્યા કર.”

વવાણીયા ગામ લોકોના આગ્રહથી
રામબા ત્યા રહી ગયા અને આશ્રમ ગ્યાપ્યો.
ગામલોકો રામબાને પૂરી મદદ કરવા લાગ્યા
હરિહરનો સાદ શુજતો થઈ ગયો.

એક દિ’ આશ્રમમા એક સાધુ આવ્યો
હરિહરનો સાદ પડ્યો પછુ એ સાધુ જમવા
જ ન બેઠો રામબાને ખબર આપવામા આવ્યા
કે એક સાધુ જમવા બેસતો નથી.

રામબા એ સાધુ પાસે આવ્યા અને
પૂછ્યું ‘પ્રભુ! પ્રસાદ લેવા કેમ પધારતા નથી!
આપને શું ભોખ્યો છોએ તે કહેો.”

“રામબાઈ! હું માશુ તે તું ને આપી
શકે મારે શું કહેવું.”

‘પ્રભુ! આપ માગશો ન આપીશ આ
રામનું બોલેતું નાહ ફરે.”

‘રામબાઈ! સોનાની જાગ શા માટે
પાણીમા નાખુ, તારાથી ને બને એ વાત
જવા દે.”

“પ્રભુ! મેરૂ હળી જાય પછુ રામનું
વચન ને ફરે.”

“રામબાઈ! તારુ રૂપ મને ભોખ્યો
છે તું તારી જાત મને સમર્પણ કરી દે
તારાથી ઈ થારો.”

‘પ્રભુ! આપની ઈચ્છા મુજબ થશે
આપ પ્રસાદ લ્યો.”

રામબાઈએ સાધુને જમાડ્યો અને
પુગી ગઈ રામપ્રભુ પાસે “મારા રામ! અત
ચોમી! મા’રાજને પ્રેરણા કરનાર તું છો,
મને પ્રેરણા કરનારો પછુ તું જ છો તારી

પ્રેરણાએ સંસાર છોડ્યો અને હવે કસોટી કરવા બેઠોને! તારી બાળકીની આબરુ તુ સાચવજે. મારી નાવડી તારા ભરોસે છે. પ્રભુ! તારી બાળકીને બહો ન લગાડીય.”

રામબા પોતાના જોરડામા હાથમા એકતારો લઇ બેસી ગઇ. એના હરદામાંથી કોઇ અનેરી લાગણીના વહેણ વહેતા થયા

મધરાતનો સમય થયો. આશ્રમના સૌ છુવો થાક્યા પાક્યા નીદરમા પડ્યા હતા. સાધુ મહાગજ આવ્યા રામબાને જોરડે જોરડાનું બારણું ખોલ્યું અને જોયું તો રામ બાને લાલમથી લથડેર સિંહણ રૂપે જોઈ સાધુ માર્ગજ ઘસરી ગયા ચીસ પાડી ચકકર ખાઇ પડી ગયા

સાધુની ચીસ સાંભળી લોકો ઝગી ગયા અને રામબાના જોરડા પામે એકઠા થઈ ગયા રામબા તો વિશુદ્ધ ભાવે એ સાધુનું મસ્તક પપાળી રહ્યા હતા. આવનાર આશા બન્યા. શુ બન્યું તેની કોઇને ગમ ન પડી

ઘોડીવાર પછી સાધુ માર્ગજ લાનમા આવ્યા. ખેડા થયા અને રામબાના ચરણોમા પડી આત્મ સારવા લાગ્યા.

‘મા! જગદબા! હું તને જોગબી ન શક્યો મા! મને માફ કર. મારી વાસનાના વહેણમા હું તણાયો અને લાન ભૂટ્યો. હું પતીત બન્યો છું. માવડી! મારો અપરાધ ક્ષમા કર.”

સાધુજી રામબાના ચરણોમાં પડી ક્ષમા માયતા હતા એ મહામાયા તો નિર્મળ ભાવે એ સમપ્રભુની આરાધના કરી રહી હતી “મારા રામા તેં મારી નૈયા તારી તારી બાળકીની પત રાખી.”

રામબાના મુખ ઉપર અનેરી જ્યોત જળહળી રહી હતી. સાધુ માર્ગજે આસપાસ ભેગા થયેલાને બધો વાત કહી ત્યારે સૌ દગ બની ગયા. એ મહામાયા સમી જગદબાની પુનિત જ્યોતના દર્શન કરવા લાગ્યા.

રામબા તો છવી ત્યા લગી અનાથોના નાથ બનીને જ રહી એ માનવતાની મૂર્તિની પ્રતિભા અનોખી બની રહી.

વવાણીયામા રામબાની જગ્યા મોજુદ છે. મહાન વિભૂતિ શ્રી રાજ્યદ્રજ પશુ વવાણીયામા જ થઈ ગયા છે

રામબા અને રાજ્યદ્રજની દૈદિપ્યમાન મૂર્તિથી વવાણીયા વિખ્યાત બન્યું છે, પુનિત બન્યું છે અને શ્રી રાજ્યદ્રજના વવાણીયા નામે વિખ્યાત છે.

ખોટા આ ખેલ મેરામા ખોટા આ ખેલ. બહો બાજુગર કરતો ખોટા આ ખેલ. કુંજરનો લખને વાલો કીડીમા મેલે આતમ વણપાણી ધરતી રથે ઝાડે અમરવેલરે લાખુ વાદળીને વાંલો વાયે ઉઠાડી લાવે વણધલે રાખે માહિ પાણીડા ભરેલ રે ‘રામુ’ કહે માયા મોટી બલુવા થાવું ન ખોટી મામનુ સદાય રાખે મનકું મારેલ રે હોજી.

બાજુ પુરુષોત્તમદાસ ટંડન રાજ્યસલાના સ્વયં હતા. એક વાર પોતાના લથ્થાનો એક લેવા તેઓ રાજ્યસલાના દફતરે ગયા. એક લખ તેમણે બાજુત્યા બિબેલા એક સ્વયં પાસેથી ફાકે-ટનપેન માગી અને એક ‘સર્વન્ટસ એન્ડ ઇન્ડિયા સોસાયટી’ પર ‘એન્ડોર્સ’ કરી દીધા પેલા સ્વયંથી રહેવાયું નહોતું, તેણે કહ્યું: ‘ટંડનજી, મુસ્કેવીથી લથ્થાના ૪૦૦ રૂ. મળ્યા છે, તે સોસાયટીને આપી દીધા તો ખારો શું?’ ટંડનમાજુએ પેન પાતી આપના કહ્યું, ‘જુઓ ભાઈ, મારે સ્વાત દીકરા છે. અને સૌ મારી રીત ૫ ૧૧ છે મે ૮૩૫ ૫૨ મહિને એ રૂપિયાનો ‘જન્મિવાવેરો’ નાખ્યા છે એ રીતે દર મહિને મને ૭૦૦ રૂ. મળી જાય છે તેમા મુસ્કેવીએ ૩૦૦-૪૦૦ રૂ.નો ખર્ચ થાય છે. બાકીની રકમ સોસાયટીને મોકલી દઈ શુ.

સદ્વચનો હળતાને તારે

વિભતલાલ મનુદાસ જાગૃતકર

સફળતાના રચનો તો ટૂંક જ હોય તેના લાભાલય બાજી ન હોય જીવન સુધારવા માટે એક બે ચન્દોના સફાચનો પણ બસ થઈ પડે, પણ એ ક્યારે બની શકે! બ્યારે ચન્દોની કિંમત આંકવાની શક્તિ હોય ત્યારે જ

એક નાનું એવું ગામઃ ગામના પચ્ચણુખી જેની દરેક કામ 11 વસ્તી કણુખી, બાલણુ, વાળીઆ, લુલાણુ હરજી લુહાર વગેરે. ગામ કંઈક સરકારી પશુ ખરે જ ગામના મુખીની મતિ સાધુસ તો પ્રત્યે ધગી જ સારી તેમજે ગામના નક્કી કરાવેલ છે, 'આપણા ગામના કોઈ સતમહાત્મા આવી ચડે અને ખીજે ગામ જતા હોય ત્યારે માનભેર તેમને વાહનની (ગાડાની) સગવડ આપવી અને તે માટે ગામના વારા ગોઠવી આપેલ

એક સમયે ગામના કોઈ ધુરંધર જ્ઞેખી આવે ચડ્યા તેમની સદ્વચનોભરી વાણુધી ગામ ઘેલુ બન્યું દરરોજ સતસત થાય મહાત્માજી કંઈક ને કંઈક જીવન ઉપયોગી સદ્વચનોની સરિતા વહાવે આમ થોડા દિવસ ચાલ્યું મહાત્માજીએ ખીજે ગામ જવાની ઇચ્છા બતાવી મુખીએ આમંત્ર કરી બે દિવસ વધુ લાલ બાપલા વિનતી કરી મહાત્મા ગામના ભાવના જાણી શેકાઈ ગયા બે દિવસ વધુ શેકાયા અને જવાની તૈયારી મરી

હવે બન્યું એવું કે ગામ હોય ત્યા બધા જ સરખા ન હોય જે પટેલનો મહાત્માજીને સામે ગામ ગાકું લઈ ચૂક્યા જવાનો વારો હતો તે જરા હોબી પ્રકૃતિનો તેને વિચાર થયો કે, 'કોઈ લાલ વિના મક્તમ બળને હેરાન કરવા અને ખારે જોડી થવું પડશે' એમ વિચારી તેઓ તો ઉપડ્યા મહાત્મા પાસે જઈને કહેતા નાગ્યા કે 'હે મહાત્માજી, તમ જેવા સાધુસ તોને વળી ગાડાની શુ જરૂર પડે, આ રજી સામુ ગામ 1 અમારે જવું હોય તો તો ચાનીને ઉડીને આખ મીચીને ઉધા

ડીએ ત્યા ગામ પડોચી બીએ એટલું જ દૂર છે'

મહાત્માજી પટેલની પ્રકૃતિ કમી ગયા

'હોય! પટેલ તમ જેવા મદનનુ અને ખડ તબ મનુચને માટે તે ઉનીકત ખરી જ હશે પણ હું તો વૃદ્ધ છું વળી ગામની લતી લાગણી છે તેથી તમારા ગામની ભાવના મારાથી કેમ ટાળી શકાય?'

'અરે! મહાત્માજી હું તો ગરીબ માણસ છું વળી બગદ પશુ સાવ કેગાળ જેવા નબળા છે, બહુ જ સમય લાગશે ત્યા પહોંચતા'

'ખરી વાત લે ભાઈ આ સાધુની પ્રસાદી' કહીને એક રૂપિયો મઠી મહાત્માએ પટેલને આપ્યો

પટેલ તો રાજ થઈ ગયો કે, મહાત્માજી ખરેખર હિદાર છે ગાડાના પૌડા જેવા રૂપિયો કહીને આપ્યો, હવે ચૂક્યા જવાના વાલો નથી.

'અરે બાપુ! ભલેને બગદ નબળા રહ્યા તેમા શુ ધીમેધીમે બર્ધશુ આપણે કયા ત્યા સમય નોધાવવા છે ખરે ને બાપુ!'

'હા ભાઈ! જવ સવારે વહેલા આવી જાને'

પટેલ તો આનંદભેર ઘેર ગયા પટલાણીન બનેલી વાત શ્દી અને વેઠનો વારો લેખે લાગી ગયાનું જણાવ્યું

ખીજે દિવસે મહાત્માજીને સામે ગામ ચૂક્યા જવા માટે પટેલ હરખભેર આવી પહોંચ્યા ગામની ભાવણીની વિદાય લઈ મહાત્માજી રવાના થયા.

પટેલ તો મહાત્માજીને ગાડાના બેસાડી સામે ગામ જવા પથે પડ્યા મહાત્માજી ધ્યાનમાં બેઠા છે પટેલે વાત ઉઘ્યાગી 'બાપુ એકાદ વારતા કરો તો રસ્તો કપાય અને વાત ન થય'

'પણ પટેલ, મારી વાત તમોને નહિ ગમે કારણ કે હું એક વાત કરવાના ચાર આના લઉં છું'

પટેલ વારતાના હાથે રચ્યા. તેમણે તો વારતા સાંભળવા માટે ચાર આના આપવા કબૂલ કર્યા.

મહાત્માજીએ વારતા માંડી કે, ‘બચ્ચા સાંજ પડે તબ રાત રહેના.’

પટેલ કહે ‘એ શું બાપુ મહાત્માજી કહે, ‘બેટા કોઈ ગામ ગયા હોઈએ ત્યારે જતા કે આવતા બધા રાત પડવાનો સમય થાય ત્યા રાત રોકાઈ જવું.’

પટેલ કહે, ‘હે મહારાજ પછી ?’

મહાત્માજી કહે ‘બસ વારતા પૂરી થઈ લાવ ચાર આના

પટેલ કહે ‘બસ આવડી જ વારતા’

‘હા, લાઈ સફવચનો રૂપી વારતા તો ટૂંકી જ હોય.’

‘ઠીક ત્યારે જ્યો ચાર આના પણ હવે કઈ ખીજ સારી વારતા કહો.’

‘તો ખીજ ચાર આના થશે કબૂલ છે ?’

‘કબૂલ છે બાપુ’

મહાત્માજીએ ખીજ વારતા માંડી કે, ‘પચ્ચકા કંડના માનના’

પટેલ કહે ‘એ વળી શું ? મહાત્માજી કહે, ‘બેટા કોઈ બામનમા પાચ માણસો કંઈ સવાહસચન આપે તો તેનું પાલન કરવું જોઈએ કારણ કે પચ એ પરમેશ્વર કહેવાય માટે તેની વાતને સ્વીકારવી જોઈએ’

‘હ મહારાજ આગળ ચલાવો’

‘પૂરી થઈ વાત બેટા. લાવ ખીજ ચાર આના.’

‘બસ આવડી જ વારતા’

‘હા બેટા ઉપદેશ તો ટૂંકો જ હોય જ ખરી વારતા ગણાય’

‘ઠીક ત્યારે જ્યો આ ચાર આના બાપુ હજી કંઈક વાત કહેતો ?’—

પટેલને નિરાત હતી કે હજી એ મહારાજના

જ રૈસા પાછા આપુ છું. ઘરના નથી જતા

‘તો હજી નીજ ચાર આના થશે કબૂલ છે.’

‘હા, કબૂલ છે’

મહાત્માજીએ ત્રીજી વારતા માંડી ‘ધરકી ઓરત કે કશી સચ્ચી જાત મત કહેના’

‘હ બાપુ પછી ?’

‘પૂરી થઈ વાત.’

‘બાપુ બહુ ટૂંકી વારતા કહો છો આનો અરથ સમજાવોને ?’

‘સાલગ, ઘરની સ્ત્રીને કોઈપણ સમયે વાત કહેતા વિચાર કરવો અને અમુક વાતો બેરાઓને કહેવા જેવી નથી હોતી કારણ કે સ્ત્રીઓનો સ્વ બાવ માવાળુ ગણાય. એટલે ક્યારેક બેરાબેરા વચ્ચે એ વાત બહાર ચાલી જાય માટે ન કહેવા જેવી ઉકીકત ધરની સ્ત્રીથી પણ ગુપ્ત રાખવી તેમા જ કુટુંબનું અને સૌનું સુખ રહે છે. નહિતર ક્યારેક અનર્થ જોવા થાય છે’

‘લાવ બેટા ચાર આના.’

‘જ્યો બાપુ, પણ હજી એક વારતા કહો ત્યા ગામ પહોંચી જઈશું ખરને ?’

‘હા, પણ ચાર આના થશે કબૂલ છેને ?’

‘હા, હા, બાપુ થવા લોને પણ સરસ વારતા કહેજો.’

મહાત્માજીએ ચોથી વારતા માંડી ‘રાજ કે પાસ કશી જૂઠું મત બોલના.’

‘હ પછી.’ મહાત્મા કહે, ‘બસ પૂરી થઈ વારતા.’

અરે બાપુ ! આવડી જ વારતા. ઠીક પણ અર્થ તો કહો.’

‘સાંજ ત્યારે, કોઈ પણ વખતે રાજ્યથી કામદાજ કરવાનો કે અજુબારો પ્રસંગ આવી પડે તો પણ રાજ્ય આગળ કદી જૂઠું ન બોલવું. કામદાજ કે રાજ્ય એ દેવનો અવતાર ગણાય. તેની પાસે જૂઠું ન બોલાય અને જૂઠું બોલીએ તો તેનું દગ બોત વડુ પડે માટે હમેસા રાજ્યના કામદાજમા સત્ય

હકીકત જ રજૂ કરવી જોઈએ અને તો જ સાચો ન્યાય મળી શકે અને અ તે લાખ થાય લાવ બેટા, ચાર આના' 'પહેલે ચાર આના આપ્યા મહાત્માજીએ વાત પૂરી કરી મહાત્માને પોતાનો શ્વપિયો મળી ગયો અને મામના પાદરમા પહોંચી ગયા મહાત્મા જીને ઉતારીને પટેલ તો થોડી વાર બળદને વિસામો આપીને મહાત્માજીની રજા લઇને પોતાને મામ આવવા પાછા વળ્યા પણ વાતો કરતા કરતા ત્રયેલ તેથી ધાર્પા કરતા પહોંચવાના સ્થરે મોડા પહોંચેલ અને ત્યાં થોડી વાર રોકાયા તેથી પાછા ફરતા સાજ પડવા આવી હતી

સાંજનો સમય થતા પટેલ એક ગામના પાદરમાથી પસાર થઈ રહ્યા હતા ત્યારે વિચાર થયો કે પોતાને મામ પહોંચવા બધાંય થઈ જશે ગાડુ અને બળદ નમળા છે કદાચ ન કરે નારાયણને કઈ વિદ્ય જીજુ થાય તે ! ત્યાં મહાત્માજીએ કહેની પહેની વારતા યા આવી કે 'સાજ પડે તબ રાત રહેના' પટેલે તો એ ગામના પાદરમા રાત રહેવાનું વિચારી લીધું ગાડુ એક વડલા નીચે છોડ્યું અને બળદને નીરણ નાખી પોતે પછેડી ઓઢીને લખા ધું રાત જામતી જાન છે બન્યું એવું કે પટેલ જે મામના પાદરમા ગાડુ છોડીને સતા તે આપુ મામ મુસ્લીમોનું હવુ પણ આનંદાન માણસો રહે ગામમા કોઈ બાબાજી આવેલ અને વૃદ્ધ હશે ને માફગીમા પડ્યા હતા તે મૃત્યુ પામ્યા મામલોકોએ વિચાર્યું કે 'હિન્દુ મહાત્માને આપણે અડીએ તો તેમનો દેહ અલગાય ઉવે શ થાય અતિમ ક્રિયા કેમ કરવી ?' આમ મુઝવણમા મુઢાતા પાય માણસોની વાત એક થતા સૌ કોઈ હિન્દુ મને તો મોતવા નીકળ્યા ફરના ફરતા જ્યાં પાદરમા આવે ત્યાં ત્યાં ગાડુ પટેલ જેવું અને ગાડામા પડેન લાગી પછેડીની સોડ તાગીને સૂતેન તેને જગાડ્યા પૂજના માણમ પડ્યું કે 'હિન્દુ' છે તેથી સૌએ તેને મહાત્માજી મૃત્યુ પાગાની વાત કરી, અતિમ ક્રિયા કરવા જાણ્યું પટેલ કહે 'હું ના આવું એ મારાથી ન થાય' ગામના માણસો કહે 'પણ લાઈ અમે તેની સમાધિ માટે ખાડો ખોદી આપીએ વગેરે તોચારી કરી

આપીએ પછી શુ ? તમારે તો તેમને સમાધિ જ અપાવી દેવી' પટેલને થાદ આપ્યું કે પેલા મહાત્મા જીએ બીજી વારતામા 'પય કા કહેના માનના' એમ કહેન છે માટે ના ન પાડવી જોઈએ પટેલે કબૂલ કર્યું. પણ ચરત કરી કે, મહાત્મા પાસે જે દેવ તે માડુ. ગામના માણસો કહે 'હા લાઈ તમાડુ પછી કાઈ ! માટે ચાલો' પટેલ તો ગામમા ગયા મહાત્માને નવડાવી, સ્વચ્છ ધોતી પહેરાવી સમાધિનો ખાડો તૈયાર હતો તેમા મહાત્માને સમાધિ માટે બેસાડ્યા પણ પહેલે મહાત્માને નવડાવતી વખતે માયામા પાગી જાટેલ કાચુ કે જટા ખૂન મોઢી હોવાથી છટી પડેલ નહિ તે જટા પાણીથી પલળતા છટી ગઈ, અને એક કાચગી નીકળી પટેલે તે લઈ લીધી બીજા અન્ય સાધનો સમાધિમા પધરાવીને મહાત્માને સમાધિ આપી દીધી પટેલ તો ગાડે આન્યા અને જ્યાં કાચળી ખોલે ત્યાં તો અદર સોના મહોરો ! પટેલને પેલા મહાત્માજીના બોધ વચનો થાદ આપ્યા અને મનોમાન નમી પડ્યા

સચર થતા પટેલ ઘેર આવવા રવાના થયા પણ ઘેર આવીને પટલાણીને શુ કહેવું તેની ગૂચ વણમા પડ્યા કરણ કે મહાત્માના સદવચનો તેમને તાજ થતા હતા અને મામ પહોંચતા શુ કહેવું તે નક્કી કરી લીધું

ઘેર પહોંચી જેવું તેનું ખાધું અને પટેલ તો સોના મહોરનો શો ઉપયોગ કરવો તેનો જ વિચાર કરવા લાગ્યા પટલાણીને એક તરફ બોલાવી કાચગી આપી પગલાગી તો રાજના રેડ બની ગયા અને ક્ષાથી મળી તે હકીકત પૂછી પટેલ કહે કે 'હું મહાત્માને મુજીને પાછો ફરતો હતો ત્યાં સાકા મારગમા એક મ મસ્ત ગધેડા સામો મળ્યો અને શુ તે ગધેડાનું નેમ ! મારો મેટો કાન બગીઆ કરીને દોડ્યો બળદ સામો મે તો ઉપાડ્યુ આડ ને જેવો પાસે આપ્યો તેવું એક નાખ્યું-કપાળમા અને લોહીનો ઢગલો થયો પણ ગધેડાના માથામાથી સોના મહોરો ખરી પડી મે તો અટ અ વી િ લીધી નાખી કાચળીમા ગધેડાને ઢસરડીને નાખ્યો એક

બાજુ અને ચપ્પતો રહ્યો ઘેર જો ને કાઠીને ક =
કહેલી નહિ હો ।

પટલાની તો ગધેડાની વાતથી તાજાજુબ થઈ
ગયા બીજા જ દિવસથી પટેલે તો અતનવા સાધન
સરળમ અને સારા બગ લીધા ને ખેતર માડ્યું
સુધારતા ગામમાં આની ખાસ કંઈ અસર ન પડી
પણ પડોશમાં એક વાણિયાનું ઘર વાણિયાણી
રોજ ઘેર બેસવા આવે તે તો પોલના ઘરની
સ્થિતિ પૂરેપૂરી જાણે એક દિવસ બપોરે લાગ
જેઈને પટલાણીને વાતવાતમાં પૂછ્યું

‘પટલાણી કહો ન કહો પણ તમોને કયાથી
કંઈ મળ્યું જ હોવું જોઈએ-નહિતર તમારી સ્થિતિ
એકદમ સુધરે નહિ કહો તો ખરા કંઈ તડાકા
પડ્યો ?’

‘કાંઈ નહિ બેન, રૂ વાત કરે એવું કંઈ
નથી પણ બાઈ તારી હારે જીવ મળી ગયો છે તે
કેટું છું જોઈ કાઢને વાત ન જાય નહિતર પટેલ
મને માર્ગ વિના તો શું ખમર છે ને ?’

‘અરે એ રૂ બોલ્યા આટલા વરહમાં
આપણે કાંઈ દિ’ કાઢને વાત કરી છે ઈ તો
તમારે ને મારે બેનપણા એટલે સુખદુ ખની વાતો
થાય’

‘તો સાબજ બેન ! તમારા ભાઈ એક
મહાત્માને મૂકવા ગયલા અને પાછા ફરતા રસ્તામાં
મારો શાયો એક મહાત્મા ગધેડો મળ્યો બેન ઈ
આખલા જવા ગધે’ તો મૂકી બગ સામે દોડ
તમારા ભાઈ ખિજવાને મૂક્યું એક આકુ કપાળમાં
શાયો ગધેડો તો મરી ગયો પણ તેના કપાળમાં
સોનામહોરો હોય તે તમારા ભાઈને ખમર તેવી ઈ
લીધી, બીજું રૂ ? બાઈ ઈ તો આખલા જેવો
મસ્ત બને અને સોનામહે’ પકિ ત્યારે જ નીકળે
એમને એમ નહિ જોઈ કાઢને વાત ના કરતી
હો બેન !’

વણિયા ઈને તો નસાઈ લાગી પણ નજરે
જોયેન પૈસા અને હવેલિનાં રૂને ખાનાં ચર્ચ કે
વાન સાગી લાગે છે ફાડીતર બેગી જગર જગર

સુધી વાતે કરીને ઘેર મ્હં પણ નહી કરી લીધું
કે આજ તો આવે એટલે ગધેડો લેવરાવું બાઈ
આમ વેપારમાં કેદી બે પાલક થવાય ?

સાજ પડી વાણિયા તો ઘેર આવ્યો પણ
રોગણીનું પરિવર્તન ન મોલે ન કંઈ ખાવાની વત
કરે જસ મેલ છે મેડું મડાવીને વાણિયાએ આમ
થવાન કારણ પૂછ્યું તો શેઠાણી કહે છે કે, ‘મને
એક ગધેડો લાવી આપો અને તો ઘરમાં એકના
એકલા ગમતું જ નથી તમારે તો આખો દિ
દુકાને રહેવું અને મારે ઘરમાં દિવસ કેમ કાઢવા ?’

વાણિયા હસી પડ્યો ‘અરે મૂરખ, માણસો
ગાય રાખે, જેસ રાખે, અરે બકડુ રાખે, પોપટ
રાખે કે સસતું પાત્રે પણ ગધેડો પાળવાની રીત
તને કોને જતાવી એ તે કાંઈ આ છું કામ છે ?’

શેઠાણી કહે ‘એ તમારે જોવાનું નથી અને
શીક લાગે તે જનાવર રાખીશ મારે કાંઈનું કામ
નથી લાવો તો હા નકર ના’ શેઠાણીની હા
જોતા શેઠે વિચાર્યું કે તોહ જગરી હોય છે એ
પોતાનો કંઈ નહિ મૂકે માટે રાત્રે કુભાર વાડે
ઉપડ્યા અને પ્રજાપતને ગધેડો આપવા કહ્યું
પ્રજાપત કહે, ‘૩૦ રૂપિયાવાળા છે-૨૦ વાળા છે-
૧૦ વાળા છે અને પાચનો પણ છે બોલો કયો
આપુ’

શેઠ કહે ‘ભાઈ પાચનો જ લાવને’ પ્રજાપતે
માથકાપસો ગધેડો જતા ચો શેઠ તો કાન પકડીને
ચાલ્યા પણ પાચ રૂપિયાનો ગધેડો તો એવો હોય
ને ? પાછલા પગ કમાનો વળતા આવતા હતા
આજના ભગ્નકાતા હતા તો માડ માડ દસરતા
ગામને પછાડ ફરીને ઘેર પહોચ્યા શેઠાણી ગધેડો
જોઈ રાજ થઈ કહ્યો પતી ગયો

શેઠાણીએ તો બીજા દિવસથી ગધેડા માટે
જદન બાંધી શેઠને જણાવી દીધું કે દરરોજ ૧૦
ગેર જગ અવરો ચોડી ચોડી ચણાની દાગ પણ
લાવ ને આમ ગધેડાનું રોજનુ અદાજ ખર્ચ ।
૨/ થતા લાગ્યું શેઠ કે ‘આ તે તું આલ્યું’ છે

ગધેડાનો આટલો ખરચ પેલાંચા' રોહાળી કહે 'તમને ના સમજ પડે.'

દિનપ્રતિદિન અવનવા આદારથી મરવા પડેલો ગધેડા મૃત્ત થવા લાગ્યો. અને ખાલે બાપ્પા બાપ્પા પગ પછાડવા લાગ્યો. શેઠાળીને થયું 'દેવે સોનામહેર પાડવા આવી છે.'

એક દિવસ તો ગધેડાના કપાગર્ભા ટોચા માર્યા. ફન ... ફન. ફન. ગધેડે આ પ્રદારથી માથું ધુબાવ્યું કારણ તેના માટે આ રીત નવી હતી રોહાળી સમજી ગયા કે 'ગધેડો હજી ના પાડે છે સોનામહેર પાડી નથી.'

થોડા દિવસ જતા ઠીધા, બોળ, કપાસિયા, ગોળ આપવા લાગ્યા અને દરરોજ સાંજે બાઈલ બાજરો આપવા લાગ્યા. એક વિસ સાંજે બાજ રાત્રી તમારે લાઇને નીકળતા શેઠાળી બોલ્યા 'હવે સોનામહેર પાડી કે કેમ?' ગધેડાને રોજબુ બપોય થઈ ગયું હોવાથી બાજરો દેખી આનંદમાં આવી જતા માથું ઉપરથી નીચે ડાબવા લાગ્યો-અને પગ પછાડવા ખસ આવી બન્યું. શેઠાળી સમજી ગયા કે 'ગધેડો રોજ થઈને હા પાડે છે' રોહાળીના આનંદનો પાર ન રહ્યો દેવથી બાજરો અવડાવ્યો.

રાત પડી. શેઠ ઘેર આ'વા અને સૂઈ ગયા. શેઠાળીએ તો થોડી રાત્રે ગધેડાને હોડાએ ખીલેલી. માડ માડ ફેસવાવીને ધરમાં પૂર્યો. અને ઉપાડયુ સાંધેલું. સોનામહેરની જૂઠી લાલચમાં ફસાયેલી શેઠાળીએ તો ઉપરાઉપર ત્રણચાર ઘા નાખ્યા કપાળવા. ગધેડો રાત્રી પાડતો ટાંગા તરફ ડાબવા લાગ્યો. ઓચિંતિ અવાજથી રોહાળી જાગ્યા. તો ઘર લોહી છુટાયું. એક બાજુ ગધેડો છેલ્લા શ્વાસ ખેંચે છે-શેઠાળી ગધેડાના માથામાં ફાનસ લઈને જુએ છે-ગેઠ તો આ દ્રશ્ય જોઈને ગભરાઈ જ ગયા કે 'જૂઠી કરી ખવડાવી પીવડાવી મસ્ત બનાવ્યો તે શું આ માટે?' ગભરાતા ગભરાતા શેઠાળીને પૂછતા સોનામહેરની વાત બોલી શેઠ કહે 'જરૂર મૂરખી ગધેડા-

ના માથાના નોડાને કસાયો તેના? કે' અઠથા દર્શો. આ નિર્દોષ ગધેડે ને કમોને માર્યા. દેવે સાર થતા આખા મામલા દોડા થઈ પડ્યો મારું' નાક કપાયું. રોજર્માં ખમર પડ્યો તો મોતની સજા જ થવાની. રાત્રી આફરા છે નિરોષ ડાખીને 'મ મારી કાઢાય' શેડે તો ઉતાવળમાં ગધેડાને દાટવાનાં ખાડો ખોલો. હાથમાં બોલતા પડ્યા. પણ છુટકો ન હતો. જેમ તેમ કરી ગધેડાની અનિમદ્રિયા કરી રોહાળી તો વાડો તો લોહી ન નીકળે તેવા બની ગયા.

કહુ છે કે 'બીતને પણ કાન દોષ છે' તેમ રાત્રે ગાડી કરવા નીકળેલ પોલીસ પોલીસે આ ગધ આવી ગઈ. પદોચ્ચ નેહના ધરમાં. તપાસ કરતા ગધેડાની મોત કઠાની મળી. વાત પદોચ્ચ રાજ્યના રાજ પાસે. રોહાળીને પકડી લાવવા કુકમ છટકો.

શેઠાળીને રાત્રી સમયે ખડા કરવામાં આવ્યા ગધેડાને મારવાનું પ્રયોજન પૂછતા પોતે નિર્દોષ હોવાનું જણાવી પટલાળીની સિંખામણ હોવાનું જણાવ્યું પદોચ્ચે પદોચ્ચ પટેલને ત્યાં. પટલાળી તો દેનવાઈ ગયા અને રડવા લાગ્યા પણ રાજ્ય પાસે રોહાળી ન ચાલે પટલાળીને રાત્રી પાસે હાજર કરવામાં આવ્યા રાત્રીએ ઉકીતન પૂડના પટેલે પોતાને કીધેલ વાત શેઠાળીને કરેલ તેથી પોતે નિર્દોષ છે એમ ક્યાની માગણી કરી પટેલને બેવા વળા આપી ધમ્મનો બેઠ ખૂલી ગયો કારણ કે પટેલે જે સત્ય ઉકીત હતી તે રજૂ કરતા રાત્રીએ પટેલની જીવ ટોચા છતાં માફ કરી અને શેઠાળીને ગધેડાનું મોત નિપજવવાના શુના બદલ ઉચિત શિક્ષા કરાવી. અને કહ્યું કે, 'સમજમાં જીવવા માટે મનુષ્યે બીજની વાત સાંભળીને તેનો અત કરણ પૂર્વક વિચાર કરવો જોઈએ. બને ત્યાં મુઠ્ઠી બીજના કૌટુંબિક જીવનમાં બેડા ઉતરવા પ્રયત્ન કરવો ન કરવો જોઈએ બદલે પોતાની જીવન નીચાને કેમ સફાતાથી નિહા, સત્ય અને અધિ-સાના આદર્શો આચરી પાગ ઉતારી તેના જ સહવિચારો કરવા જોઈએ' અતિ લોભ એ પાપનુ મૂળ ગણ્યું તે આટલા માટે જ કારણ કે ધનકેપા

જન માટે સોલ નળતાં મનુષ્ય ન કરવાનું કરી
મેસે છે. એની આ મેઘાણી પ્રતિકરણ બને છે.’

પટેલની સત મહાત્માના સહવચનોની લોભી
વૃત્તિથી નળવણી કરવા બદલ કદર કરી. સૌને
જણાવ્યું કે ‘લોભી બનો પણ આ પટેલ જેવા

કરણ કે એક રૂપિયાના ચાર સહવચનો કેમ બધી
શકાય? માડાના પૈડા જેવા રૂપિયો મહાત્માને
આપેલ તેથી વચનો સંચલવા બેઠાએ ને? સાચો
અને સમજણુ લયો એ લોભ કહી શકાય! ‘સદ-
વચનો ફૂળતાને પણ તારે છે એ જ આનું નામ.

✽

‘આદર્શ મૈત્રી પ્રેમ’ (૫૪ ૧૭૪થી ચાલુ)

જ હતો. થોડી વારે ન્યારે તેણે લાનમાં
આવી આંખો ખોલીને જોયું તો એન્ટોની
બેઠોશ થઈ પડ્યો છે. એ જાણતાં જ તે
બ્યાકુળ થઈ ગયો ને એકદમ એન્ટોનીને બાજી
પડી આંસુ સારતા બોલી બોલ્યો: “મિત્ર! મે
જ તારા પ્રાણ લીધા છે. તે’ મારી શુભામી
છોડાવવા અને પ્રાણ બચાવવા આટલી બધી
મહેનત કરી; પરંતુ મારી તરફથી હું કંઈ
મદદ તને કરી શક્યો નહિ. અરે, હું કેટલો
પાપી છું! નહિ તો તને મૃત્યુ પામેલો બેઠ
મારો જીવ કેમ જતો નથી! તને ખોઈને
હવે જીવવામાં સાર થો’

એમ કહી તે એકદમ બોલો થઈ સમુદ્રમાં
જેવો પડવા ગયો કે તરત જ ખલાસીઓએ
તેને બળ પૂર્વક ઝાલી લીધો ત્યારે વિલાપ
કરતાં રાજરે કરુણ સ્વરે સૌને વિનંતી કરતાં
કહ્યું, ‘અરે ભાઈઓ; શા માટે તમે મને
રોકો છો? મારા ખાતર જ તેના પ્રાણ
ગયા છે.’ એટલું કહી તે ફરી એન્ટોનીના
શરીરને ભેટી પડેલો બોલ્યો: ‘એન્ટોની, હું
જરૂર તારા સાથ કરીશ! ન્યા તું ત્યાં
હું, અરે ખલાસીઓ તમને પરમેશ્વરની
આજ્ઞા છે, બે હવે તમે મને રોકો તો! કૃપા

કરી મને મારા મિત્રનો સાથી બનવા દો, મારા
મિત્રનો વિરહ હું કહી સહી શકું’ તેમ નથી.’

પરંતુ એટલામાં તો એન્ટોનિયોએ એક
હીલ્ પ્રવાસ મૂક્યો. રાજર તો એ બેઠ
આનંદથી નાચી બેઠ્યો ને બીજા સ્વરે બોલી
બોલ્યો: ‘અરે, મારા મિત્ર જીવે છે રે, જીવે છે
ધૈર્યની કૃપાથી હજુ સુધી તેના પ્રાણ ગયા
નથી.’

ખલાસીઓએ પણ એન્ટોનીને લાનમાં
લાવવા પ્રયાસ કરવા માંડ્યા. એન્ટોનીએ ધીરે
ધીરે આંખો ખોલી ને સામે આંસુ સારતા
રાજરને જોતાં જ તે બોલી બોલ્યો; ‘રાજર તું
બચી ગયો! ચાલ લગવાનની પ્રાર્થના કર.’
રાજર તો એટલો પુશપુશ થઈ ગયો કે તે
હોડીમાં નાચવા મંડી પડ્યો.

હોડી વહાણ પાસે આવી પહોંચી.
વહાણના સૌ મુસાફરો એ ખલાસી પાસેથી
એ બંને સાથ મિત્રોની વાતો સાંભળી. તેઓ
પણ પુશપુશ થઈ ગયા ને તેમની પર રનેહ
વરસાવવા લાગ્યા.

વહાણ બિપડયુ, માટા તરફ છેવટે બંને
મિત્રો પોતપોતાને ઘેર પહોંચ્યા ને મુખએનથી
જીવન વિતાવવા લાગ્યા.....

(૧) નવલા દરશન

લેખક સ્વામી આનંદ

બાલગોવિંદ પ્રકાશન અમદાવાદ

પાના ૨૩૮

મૂલ્ય રૂ. ૧૦

સ્વામી આનંદનું પુસ્તક હોય એટલે નવી નતા ભારેભારે હોવાની તેમના પુસ્તકનું પ્રકાશન એક મોટા બનાવ છે કેમ કે સ્વામીજીની ઇચ્છા પ્રમાણેની જોડણી અને પૂર્ણ રીડીંગ સાથે પુસ્તક બહાર પાડનાર પ્રકાશકની ધીરજ પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે અહીં પ્રથમથી થયેલા લેખો ‘સસ્કૃતિ’ અને ‘ભૂમિપુત્ર’માં પ્રગટ થયા છે તે સ્વીકારીએ તો પણ સદર સામયિકો જનતાનો જૂજ વર્ગ વાંચે છે માટે પુસ્તકરૂપે તેની ઉપલબ્ધિ સ્વામીજીનો આપણા ઉપર મહત્ત્વ ઉપકાર છે કેમકે ગ્રંથ રાત્રી ગદ્ય ખેડનારાઓમાંથી કોઈ સ્વામી આનંદના પેગંડામાં પગ ધારી શકે તેમ નથી લલિત સાહિત્ય માં સદર ગદ્ય આપનારા સાહિત્ય સ્વામીઓ આપણને મળ્યા છે પરંતુ નિબંધ-ચિંતન ઇત્યદિ માં પોતાની પ્રતિભાથી ગદ્યને પણ સમર્થ બનાવતી પ્રતિભાઓ તો વિરલ અહીં કાઢને અન્યાય કરવાનો ઇરાદો નથી છેલ્લા દસકામાં ગ્રંથરાત્રી સાહિત્યના વિવેચન ગદ્ય નોંધપાત્ર સિદ્ધિ કરી છે અને ભાષાની ક્ષમતાને વિવેચકોએ ઉચ્ચસપાટીએ મૂકી છે કટાક્ષ અને હળવા ગદ્યમાં શ્રી ધનસુખ લાલ તથા જ્યોતિ દેવને ઘણા સિંચો મળ્યા છે પડિત યુગના સાક્ષરોએ શાસ્ત્રીય ગદ્ય આપી બહુ છે શ્રી મુનશી-મેઘાગીના જોશીલા અને ધૂમકેતુના કાવ્યમય ગદ્યથી પણ આપણે પરિચિત છીએ મનોવિશ્લેષણ આલેખન આજના સર્જકનું ગદ્ય જોડાયેલ બનાવે છે ગદ્યમાં નવસર્જન કરી શકનારા ઓમાં, નર્મદ પછી ગાંધીજી અને કાલેલકરે ભાષાની શક્તિને બહાર આણી, અને લલિતેર સાહિત્યમાં

કેટલી ગ્રીહાણ હોય છે તે બતાવ્યું આમાં અપવાદ તરીકે સાક્ષર આનંદશરની પડિતાઈ આજે આપણને સ્વામી આનંદના ગદ્યમાં એક નવી ધાટી સાપડે છે જેનાથી ગ્રંથરાત્રી ભાષાનું પોત અંકેર બની જાય છે નવા શબ્દો આપોળને અને તળ પદ્ય ભાષા પ્રયાગોને સ્વામીજી એવી રીતે મૂકી બાંધે છે કે તેથી ભાષાની ઝલક એક વિશિષ્ટ રૂપ ધારણ કરે છે

સ્વામી આનંદ ભારતને ખુલ્લેખુલ્લે દર્શાવે છે પ્રાતેપ્રાતના લોકોની માહિતી ખાસિયતો, રીત રીવાજો ટેવ-ગિજાજી ઇત્યાદીના જાણકાર છે આની પ્રતીતિ તો પ્રથમ પ્રકરણ ‘માનવી અને જીવોગમના મળી રહે છે ‘માનવીની શબ્દાન્ત’ વાળું બીજું પ્રકરણ જે વિશાળ દૃષ્ટિથી જનતાની સ્કૃતિ ને અને ઇતિહાસને નીરખ્યા છે તેનું ઘોતકે પ્રજાકાંડ કેળવણી અને પાઠશાળામાં આજના ફેરર પ્રકરણનો જવાબ મળી રહે છે ચોથા પ્રકરણનું નામ ‘નવલા દરશન’ છે જેમાં નાશક, ધૂળિયા મરોલી, અમદાવાદ અને કાઠિયાવાડના પ્રવાસમાં જે દર્શન સાપડ્યા તેનું તથા પછીના પ્રકરણ ‘પ્રવાસ-પોથી માં પણ જમાનાનાં બદલાતા મૂલ્યોનું શબ્દ ચિત્ર રમૂં કહ્યું છે છથી ચોથા પ્રકરણમાં સૌરાષ્ટ્રના આજના કેળવણીકર શ્રી નાના-ભાઈનો પરિચય સ્વામીજીએ તેમની દૃષ્ટિએ આપ્યો છે જેટલો અંદોભાવ અને ગુરુપદ શ્રી સ્વામીજી નાનાભાઈ માટે દબાવે છે તે વાચીને કાઈ સૌરાષ્ટ્ર વાસીને અતિશયોક્તિ લાગે તો આશ્ચર્ય નથી નાનાભાઈ તો આપણાં તુલસીદાસની પેની કહેવત મુજબ બાપના ગમમાં મદત્તવ શું રહે? પરંતુ ધર્મની રાજકારણની-ધાર્મિક સપ્રદાયોની-ગ્રીષ્મ-ગાંધી વિચારોની હિંદુ-મુસ્લિમ માનસની જે સંક્રાંતિપરિવર્તન ચર્ચા અહીં રમૂં કરી છે તે જોડા અભ્યાસ માગી લે છે ચાલિત દ ઉપર ‘સમજણ અને

સમભાવ'નું પ્રકરણ આખેઆખું સ્ફૂલ અને કોલે
નોમા પાઠ્યક્રમમા ગોઠવવા જેવું છે છેલ્લું પ્રકરણ
'સત્ય શિવ' વાગી આને ભારત અને પાકિસ્તાન
ને ભાગમા વહેચાયેલા પ્રદેશોના હિંદુ અને મુસલ
માન નાગરિકોને મનમા ભોઠપ અને શરમ અનુ
ભવના સિંધાય ખીજ કોષ ભાગથી થશે નહિ

‘નવના દરશન મા નામ તેવા ગુણ છે
ભાષા અને ગદ્યની દૃષ્ટિએ તો પુસ્તક બેનમૂન છે
જ પરંતુ જે કેટલીક માહિતી સ્વામીજીએ આપી
છે તે એટલી ચોક્કાસનારી છે કે વાચનાર સડક થઈ
જાય. અફસોસ, સ્વામીજીએ પ્રથમ માને જ નેત
વણી આપીને હાથ બાધી દીધા છે, - આ પુસ્તકમાંથી
ઉતારો કરવાની ઝાંઝને રજ નથી’ અરે, બાપજી !
રજ આપવી હતી નો ખયાલ હવે બધા વાગી
વાગીને ગનાન મેળવત ! તમે તો ગના પજ
શુરુ કેવાઓ માવતર !

(૨) ‘કૃષ્ણાવતાર’

લેખક શ્રી કૃષ્ણલાલ મુનશી
પ્રકાશક ગુર્જર, અમદાવાદ
પાના ૬૨૪
મૂલ્ય ૧૨-૦૦

ગુજરાતના નવલસાગ્રાટ શ્રી મુનશીજીનો
‘કૃષ્ણાવતાર’ નો ત્રીજો ખંડ પ્રાપ્ત થતા ‘પાંચ પાડવો’
અને દ્રોપદીન સ્વયંવર સુધીની કથા મળી રહે છે
પ્રથમ ખંડ કસના વધ સાથે અને બીજો, ત્રીજો
પીના હરણ સાથે સમાપ્ત થાય છે આ નવલકથાઓ
વાચના ‘પાઠ્યની મનુતા’, ‘ગુજરાતનો નાથ’ના
પુરાન મુનશી આપી સમક્ષ હાજર થતા હોય છે
વાસ્તવમા તો આજે એમી વરસે અને કેટલાયે
વર્ષોના ગાળા પછી શ્રી મુનશીએ કસ બેપાડી
છે છતા તેમની સર્જનશક્તિમા, સૌભાગ્યમા, નિરપણમા,
પાત્રલેખનમા તલભારનો ફેર પડવો નથી ગ્રેરણ
માટે આજે સૌ મહાભારત, રામાયણ અને ગીતા
તરફ ફરી ગયા છે કેમકે સંસ્કૃતિનો અખૂં વારસો
આપણે ખોષ દેવા માગતા નવી કૃષ્ણનું જીવન
ભાગતના કરોડો દેવાઓને નવપથવિત કરી રહ્યું છે

જૂતકાળમા અને આજે કૃષ્ણને કથરના દિવ્ય સ્વરૂપ
તરીકે સૌ ઓળખે છે પણ મુનશીના કૃષ્ણ મુખ્યત્વે
માનવ સ્વરૂપે રહે છે અને કમલ તેમનો વિકસ
એવી ખૂબીથી દર્શાવ્યો છે કે ત્યો ક્યારે મા વેતર
થઈ મેસે છે તેનો ખ્યાલ વાચકને રહેતો નથી

ઇતિહાસ જેવો પ્રિય વિષય અને મુનશીજીની
કલ્પના એ બેનો યોગ થાય પછી કાષ્ટ વાતની મજા
રહેતી નથી અત્યાર સુધીની મુનશીની નવલકથામા
કરતા ‘કૃષ્ણાવતાર’ જુદી પડે છે અહીં કૃષ્ણ
સાથે સાથે મહાભારતના એકો પાત્રોને ન્યાય મરવે
છે અને આ બધાજ એક ભીંજથી એટલા ભિન્ન
છે કે બીજા કોષ સર્જકને હાથે તેમનું સર્જન થઈ
હોત તો તેમા એક સુનાતો દોષ અચૂક આવત
અહીં આવતા એક હજારને એક પાત્રોને ન્યાય
તોળવામા સર્જકે ન્યાયધીર પણ મનવ પડ છે
‘પાંચ પાડવો’મા દુપ પુત્રી કૃષ્ણા (દ્રોપદી) કથામા
કેન્દ્રસ્થાને રહે છે રાધા, દુઃકિમણી અને કૌભાજીના
પ્રીતિપાત્ર કૃષ્ણને દ્રોપદીનું વાગદાન થનાના પ્રસંગ
ઉપસ્થિતિ થાય છે પાડવો લાક્ષણિકતા બળી મરે
છે એવું દુર્યોધનનું નિષ્કળ કવતરુ, રાક્ષસાવર્તમા
આશ્રય લેતા પાડવો, બીમતા પરાક્રમે રાક્ષસોના
રીત રિવાજ, દ્રોપદીના સ્વયંવરમા જવાનો દુર્યો
ધનનો આગ્રહ દુર્યોધનની પત્ની ભાનુમતીની મધા
મણ સત્તાજીવી પુત્રી સત્યમામાની કૃષ્ણને મદદ,
દ્રોપદીના સ્વયંવરમા પાડવોના હુપાવેશી પ્રવેશ,
છેવટે અર્જુનનો સ્વયંવરમા વિજય અને ત્યા ત્રીજા
ખંડની સમાપ્તિ થાય છે

પ્રથમ ખંડમા કથા મથર ગતિએ વહે છે
બીજા ખંડમા કૃષ્ણ જીવનના અમાત્યકારિક પ્રસંગોની
પડછે જરાસઘનું વિરાટ વ્યકિતત આસિખાનું
અહીં ત્રીજા ખંડમા પુર અને દ્રોણ વચ્ચેના
વેનસ્યથી ઉદ્ભવતી પરિસ્થિતિમા એક પિતૃપ્રેમી
પુત્રીનું વ્યકિતત યદ દેવ પામે છે દ્રોપદીના
સ્વયંવરમા થયે અને શુ નહિ અને કૃષ્ણ
ચેતે કથા પ્રમરનો ભાગ ભજવી રહ્યા છે તેને સનત
કુન્દવ તરીકે રાખી, રે કથાને અતે આશ્ચર્યજનક

પેતરો આવે છે સવાદ વાર્તાવાપ અને કથાનકના
ધસમસતા પૂરે વચ્ચે વાચકને જે પ્રાગલ્ભ્ય લેખક
ધસડી ભર્ય છે તે કેવળ અતુ મી શકાત તવી વાત
છે મુનશીની કૃષ્ણ કથા બુદ્ધિ વ છે તેમના જી
પત્રો માટે આકર્ષીત પોકરી જવાબ છે સૌથી
શિષ્ય, સિદ્ધિ, તેમજ, જે મીતે મહાભારતની
કથા, પંચાલી, રત્ન, જે, અને વિ. ચમત્કારો પી

વાતાવી જેમ પી તકબુદ્ધિ બગવો કરી ગેર છે એવા
ક્રોડ, પાટલુન અને ટાઈ પડતા વાચક વર્ગને ગમે
સડસડાટ હોનારી જે તેની રીતે મનાન વે માગની
રજૂઆતને સુવારી જા પી છે આની પછી આવનારા
નથુ ભાગ નીમનુ કથ નડ', 'સત્તમાનુ કથાનક'
વેદશિરોમણિ 'યાસ' વિરેષ તેમજી એટલી ઉદ્દીપ્ત
રહે છે કે ચૂર્ણ તેન કથન માટે સાખ રહેતુ થી

*

સામાર રવીકાગ

(સન્નિષ્ઠ પ્રકાશન અમદાવાદ)

૧ આપ ૧૧ લોકશાહી	(શ્રી ગણેશ વા માવળકર)	૦-૧૦
૨ સાંનિનો અગિત્ય ૧૬	(શ્રી મધુમુદન નિ ગણી)	૩ ૦૦
૩ વિદ્યામીનો	(શ્રી નરસિંહ મૂ ૨૧૭)	૦ ૭૫
૪ પ્રાચીન ગૌરિક સમયની સ્વરાજ્ય પદ્ધતિ	(શ્રી દામોદર સાતવલેકર)	૦ ૦
૫ આરજૂ (કા-મધ્યમ)	(શ્રી વરચંદ્ર ન દેસાઈ)	૧-૧૦
૬ સ્વતંત્ર ભારતના પહેલા સ્પીકર દાદાસાહેબ માનજી કર	(શ્રી દા ન શિખરે)	૪ ૫૦
૭ યુગ્વર્તના ધરતીક પો	(શ્રી નરસિંહ મૂ ૨૧૭)	૧ ૨૫
૮ માનસિક સ્વાસ્થ્ય	(એડમંડુસેન આઈલાનીવાળા)	૧ ૨૫
૯ રામમનોહર લોહિયા	(શ્રી બી જે કાપડી)	૨-૦૦
૧૦ વિમર્શ	(પ્રુ ગ માવળકર)	૩-૫૦

(વિવેકાનંદ પ્રકાશન ગૃહ અમદાવાદ)

૧ મરદ કસ્ટોમર રંગ એડ	(શ્રી જોરાવરસિંહ ભદ્ર)	૮ ૦૦
----------------------	--------------------------	------

(પરિચય પુસ્તિકા પ્રવૃત્તિ સુબ્ધ-૧)

૧ લોકસભામા એક દિવસ	(શ્રી તારકેશ્વરી સિંહ)	૦-૫૦
૨ અન્ય ગ્રંથોની યાદા	(શ્રી વિજયગુપ્તા મોદ)	૦ ૫૦

(શ્રી લક્ષ્મી પુસ્તક ગદાર અમદાવાદ)

૧ એક પળ ઋતુ છે	(શ્રી કીર્તિકુમાર C ૫ જા)	૬-૦૦
----------------	-----------------------------	------

શ્રી.

અશ્વિનીકુમાર કુંપની

ડિમડિમા - ટી એસ્ટેટ

ઈડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In making short maritime work brought
business wealth to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIP'S STEVE SHIVA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Agents: Messrs. Bhatia Bros., Bombay

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૯.

સહકાર, ભવન
ટેમરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંખ્યા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૧૭,૮૭૫
આનુબંધિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ખીચણ.

	સંખ્યા	ધીચણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૦,૦૦૦	૨૦.૩૨
[૨] જૂના કુવા	૨૨,૭૯૬	૧.૮૫
[૩] ઓર્ગેનિઝેશન ઈલે. મીટર્સ	૯૭,૭૫૯	૩૩.૩૧
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨૪૨૯	૪.૦૪

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૭૧ કરોડ અને ૯૦ લાખનું ખીચણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટર્ન્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુવરાજસાહેબ ઝાંઝ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

આપઘાત !

મેહન પત્ની,

[જેને 'પતિ' કરતાં 'પાવહર' સાથે મુહુળ્યત છે !]

લોકપ સગાંઓ,

સ્વાર્થોપ મિત્રો,

ને

આ કપટી જમાનો !

આ સર્વથી ત્રાપી જઈને

એકદા મેં કયો વિચાર

આપઘાતનો !

પહેંચી ગયો હું મમુદ કિનારે.

વિચાર કયો કે,

રતનાકરના આ અત્રાપ જલસાશીમાં

ફૂળી મરુ ?

પણ દે નસીબ !

ભારતનો હું પ્રથમકક્ષ તરવૈયો મૂઓ છું.

લાશને ભાળીને,

લોક ઉચ્ચરશે:

'ભારતના એ પંડ તરવોયાની આ દશા ?

તદા રાકેયા ને આ છાછરા પાણીમાં' !

ને મયો પટ્ટી ચે મને શાતિ ને વળે.

ભુપેન્દ્ર દવે

अर्पणम् भाग्य माते

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स लिमिटेड

फिनिश, मेकसिनरी

उत्तरांचल-१

NOBISUCE

प्रिन्टिंग

सेलवे स्टेशन बगडा,

या नो नारायण

लिमिटेड (बिहार)

(नाम KANORIA)

“THY WILL BE DONE”

“तुमारी ईच्छा
होकर पूर्ण”
३०.१.४८

વૈષ્ણવજ્ઞ

વર્ષ : ૭]

ઓક્ટોબર - ૧૯૬૮

[અંક : ૭]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૧૮૯	દે રામ !	સુરુચલ મલ્લિક
૧૯૦	દર્શિની પ્રાર્થના	ગાંધીજી
૧૯૧	ભજન	દે. વા.
૧૯૨	પરિભ્રમણ	આશુતોષ
૧૯૩	તુષ્ઠા કેમ મટે ?	રામનારાયણ ના પાઠક
૧૯૪	મે રૂપક	બાલ ગાંધીજી
૧૯૫	'માનુદેવો ભવ'	રા ના. પાઠક
૧૯૬	તારા સિવાય તને કોઈ મુકસાન નહીં કરે	વિજયલાક્ષ્મી પાંડિત
૧૯૮	બાપુજી હાથો !	ધીરેન ગાંધી
૨૦૧	કોન બતાવે મટે ?	ક કા કલેલાર
૨૦૩	ભગવાન-આપણો એવન્ટ	દાદા ધર્માધિકારી
૨૦૪	જમાનો બદલાઈ ગયો છે	ગુલાબ અદામી
૨૦૭	માનવ જીવન પ્યાર	શ્રીમત નારાયણ
૨૦૮	પુણ્ય સ્મૃતિઓ	રામન રાયણ ઉપાધ્યાય
૨૦૯	અદેશ જીવનની આખી	દક્ષિણકુમાર જોશી
૨૧૩	નવે પડોશ	સિદ્ધપ્રકાશ
૨૧૪	ખસતી	'ગરુડ'
૨૧૭	બોધામૃત	પ્રકાશ ગવગર
૧૮૦	અવલોકન	સિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૫ દરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી હાથ લખને જાણવળું અંક શિલ્પિકામાં હશે તો મોકલાશે.

જયે તે મહિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞ'માં સરકુનિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ ચાલીથી લખવું

લેવાજમ

દેશમાં [રસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સો.ગ શિલ્પિકા

"વૈષ્ણવજ્ઞ"

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન

સંપાદક નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ

ગુજરાત સ્ટેટ ફો-ઓપરેટીવ લોન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૯.

સહકાર, ભવન
ટેમરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૧૭,૮૭૫
આનુષંગિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૦,૦૦૦	૨૦૩૨
[૨] જૂના કુવા	૨૨,૭૯૬	૧.૮૫
[૩] ઓઈલએન્જન ઈલે. મોટર્સ	૯૭,૭૫૯	૩૩.૩૧
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨૪૨૯	૪૦૪

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૭૧ કરોડ અને ૯૦ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

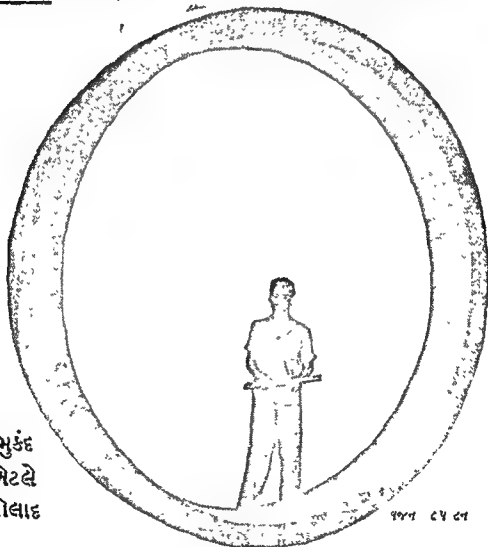
મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીતર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુવરાજભાણુસિંહજી
પ્રમુખ.

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

૧૯૪૧ ૮૫ ૮૧

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

શ્રી.

અધિનીકુમાર કુંપની

ડિમડિમા - ટી એસ્ટેટ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

To realize their greatest wish through
business wealth is India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its ships and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Head Office, India House, Calcutta 1

વધુ ઉજ્જવળ ભાવિની ચાવી -દેના બેંકમાં બચત ખાતું

બચત ખાતું..... બ્યાજ ૪%
સગીર બચત ખાતું..... બ્યાજ ૪%
રિકર્ડિંગ ડિપોઝિટ..... ચક્રવૃદ્ધિ બ્યાજ ૫ $\frac{1}{4}$ % થી ૭%

૧૩ રાજ્યોમાં ૧૮૫ થી વધુ શાખાઓ દ્વારા દેશની સેવા બજાવે છે

કુલ વર્ડિંગ ફંડ
રૂ. ૧૭૭૪૧૦ કરોડ થી
વધુ

દેના બેંક લિમિટેડ

રજિસ્ટર્ડ ખેડૂત દેવકાંથ નાનકુ બિલિયા,
૧૭ લાન્સિન કોર્સ હોલ મુંબઈ-૧

પ્રવીણચંદ વ. માધી,
ચેરમેન

વૈષ્ણવજ્ઞા

હે રામ !

શુરુદ્યાલ મન્નિકલ

જે છેલ્લા શબ્દો માનવી અતકાલે ઉચ્ચારે છે, તેમા એના જીવનના સર્વ આદર્શો અને ઉદ્દેશોનો સાર સમાયેલો છે.

“હે રામ !” એ બાપુજીના છેલ્લા શબ્દો હતા તેથી આપણે એમ અનુમાન કરી શકીએ કે એમણે પોતાનું જીવન રામની શોધમા જ વ્યતીત કર્યું હતું બાપુજીને રામના દર્શન થયા હશે કે કેમ એ તો રામ જ જાણે પરંતુ એટલું તો નિશ્ચિત છે કે રામની બાંકી કરવાની ઇચ્છા એમના અંતરમા અહોરાત્ર સળગતા અગ્નિની જેમ પ્રગ્લ્ભવલિત હતી

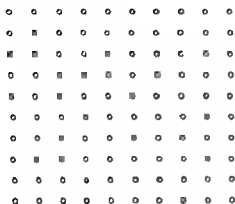
સવારે ઊઠતા, “હે રામ !” બપોરે આરામ કરતા, “હે રામ !” સાંજે પ્રાર્થના સમયે, “હે રામ !” રાતે સૂતી વખતે, “હે રામ !” કામ કરતા, “હે રામ !” જમતા, “હે રામ !” ઊઘમા, “હે રામ !” જાગતા, “હે રામ !” એમના આખા જીવનમા આ જ મંત્રનો જપ સતત ચાલતો હતો

પરંતુ દરેક વખતે “હે રામ !” ના ઉચ્ચારણ પાછળ બુદ્ધો જ ભાવ રહ્યો હશે સવારના, “હે રામ !” પાછળ અર્પણનો ભાવ હશે. “હે રામ, આજનો દિવસ અને એમાથી સર્વ ક્રિયાઓ હું તને અર્પણ કરું છું” આરામ કરતી વખતે ઉચ્ચારેલા “હે રામ !” ની પાછળ ભાવ હતો “હે રામ, મારો આ સમય હું તને ખાસ યોજાવવા માટે જ રાખું છું, કારણ કે હું બ્યાટે ‘હે રામ’ બોલું છું, ત્યારે મને ખરો આરામ મળે છે કામ કરતી વખતે, ‘હે રામ !’ એટલે, ‘હે રામ, તારી હાજરીમા જ હું બધું કામ કરી રહ્યો છું. એટલે મારાથી જેટલી સારી રીતે થઈ શકે એમ કરી રહ્યો છું”

આ પ્રમાણે “હે રામ !” નું દર વખતે પ્રાધીકાને સારું પ્રભુના નામસ્મરણની માળાનો એકેક મણકો હતો, અને એ માળા હ મેથ ચાલુ જ હતી

એક વખત એ લાઇને બાપુજીની નજીક એકવાર સુવા મર્યુ, એ લાઇ લાકત હતા તેમણે મને કહ્યું. “રાતે બાપુના શ્વાસે શ્વાસે મે ‘હે રામ !’ “હે રામ !” નો ધ્વનિ સાંભળ્યો” આ કંઈ એમની કંપના નહોતી એમણે વારંવાર કાનને સરવા કરીને પ્રત્યેક શ્વાસે સાંભળ્યું હતું.

ગાંધી શતાબ્દી

[નિઃધ :- ગાંધીના અવતારને સો વર્ષ થયા તે નિમિત્તે દેશમાં તેમ જ દુનિયાભરમાં ૨ છ ઓક્ટોબર ૧૯૮૧ શાનદાર ઊજવાથી શરૂ થઈ છે સરકાર, પક્ષ, સંસ્થાઓ, સંમિતિઓ અને વ્યક્તિઓમાં કોઈની સંસ્થા કે રજાનના વિશે લવલેશ શકાનું કાગળ નહીં ભારતના પ્રમુખ, વડાપ્રધાન, કેબિનેટ પ્રધાનો, બધા જ રાજ્યોના રાજ્યપાલો, મુખ્ય પ્રધાનો-સૌએ અઢાજલિ અર્પી છે જુદા જુદા ક્ષેત્રોના મળીને ભારતના જાવન કરોડમાંથી બે કરોડ લોકો ખચિત આ શતાબ્દીમાં ભાગ લઈ રહ્યાં હશે. સવાસ એ જ પાકીના પચાસ કરોડ, બાપુની અમર ભાવનાને અમર બનાવવાથી વેગળા રહ્યા તેનું શું ? જ્યારેકાશ્વ કૃતિવાદ કરે છે તેમ ગાંધીજીના જ અનુયાયીઓ તેમના સિદ્ધાંતોને નેવે મૂકી, આચરણ કરે છે ઉપર, જે સો મીડા દેખાય છે, તે ગાંધીજીના સો વર્ષના પ્રતીક ગણીએ તો તેમાં એકડો ખૂટે છે ? હળસે વર્ષ નેવા ન મગે, એવી એક વીંધ, વિશ્વવિદ્ય વિશ્વવિદ્યે આપણે માનવ અવતાર ૨૨ નેષ્ટ-ગુનામી ૧ રૂપ ગામાથી સ્વચ્છ અમાતી નેષ્ટ-અને આપણા જ હાથે વણ્ટેની નામી નિલિન થતી નેષ્ટ મન્ય ઈતિહાસની

સીધી ધુણાવનક શરમકથાના પ્રાચિન તરીકે આ શતાબ્દી વર્ષમાં જન જગતિનો સચાર કરી, બાપુનું કયું-કરાવ્યું ધૂલમાં મળતું અટકાવીએ; અને મીડા આગળ ખૂટતો એકડો પૂરો પાડીએ !]

મજાવાં ડોકસ

ભારતીય નીકાદળને લિએન્ડર વર્ગની એક ફિગેટ નિર્ધારિત સમય કરતા છ માસ વહેલા આપીને મજાવાં સારી કાર્યક્ષમતા દેખાડી છે. ઉવે પછીની ફિગેટ એક વર્ષ વહેલી અને ૧૯૭૧ થી તો દર એક મળતી રહેશે. આપણા સાધનસામગ્રી અને નાણાની મર્યાદા નેતા, આ સમાચાર આશાસ્પદ છે. સરક્ષણ સામગ્રીના ઉત્પાદનક્ષેત્રે જે ડરજાવાળા ભારત ભરી રહ્યું છે તેનો અંતિમ હેતુ તો સ્વાયત્ત્યની યવાનો છે મજાવાંમાં મિસાઈલ લઈ જઈ શકે તેવી ફિગેટ ઉપરાંત પેસેન્જર કાર્ગોશીપ, માર્શન-સ્વીપર, મોટર લોન્ચ, બાર્જીસ પણ બને છે. આજુ વર્ષનું ઉત્પાદન ૧૧૦૦ લાખ રૂપિયાનું થવા જાય છે. પરદેશી હુડિયામણ કમાવા માટે આ કેન્દ્ર સફળ થયું છે કેમ કે નફાની દ્રષ્ટિએ, ૧૫-૧૬ના વર્ષની સરખામણીમાં ૧૨૫% અને ૬૬-૧૭ની દ્રષ્ટિએ ૪૦% વધારો થયો છે પ્રતિવર્ષ પ્રગતિનો આકે ઉત્તરોત્તર વધતો જાય છે. આજે એકથી વધુ મજાવાની દેશને જરૂર છે પણ તે તો ત્યારે બને જ્યારે કુલ્લક અમડા, ભાષાવાદ, પ્રાતવાદ ઈત્યાદિ છોડી દઈને, ચીન-પાકિસ્તાનની સહુકા તાકાતનો મુકામલો કરવા દેશ કમર કસે. અમેરિકા અને રશિયાની મદદથી આપણે પણ બધું મેળવ્યું છે તો ચીનના આક્રમણે આપણી બિંધ હરામ કરી તે પણ એક આશીર્વાદ છે ભારત કરતાં ચીનની સ્થિતિ સાચી નથી છતાં આ બે દુનિયા સામે તે એકલે હાથે અમુક છે, તેવી તાકાત પણ મગવવી નેહ

(અનુ ૫૫૬ ૨૧૯ ૫૦)

[ડોશીમા લાકડી ઠપકારતાં નજીક આવીને બોલ્યા - ‘આમા મહાત્માજી કેણુ છે ભાઈ?’]
 ‘તુણુા કેમ મટે ?’

સમનારાયણ ના. પાઠક

એકવાર ગાંધીજી ગુજરાતના પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. ગામે ગામ લોકો તેમની સાથે જોડાઈને જિલા હતા. એક ડોશીમા સડકને કાંઠે હાથમા લાકડી લઈને સવારના બેઠા હતા. ડાઈએ કહ્યું : ‘ડોશીમા, અડી ગાંધીજી રોકાવાના નથી.’ તોય ડોશીમા બેસી રહ્યા. બપોર થયા આઠમા તે વખતે પૂરે ઝડપે દોડતી ગાંધીજી ડી મોટર નીકળી માણ જિલા થયા. ગાંધીજી રોકાવાના ન હતા પણ જનવાકાળ તે મોટર પસાર થતે તેજ વખતે ટાપુ ફાટ્યું. સૌ નીચે જિતવાં. ડોશીમા લાકડી ઠપકારતા નજીક આવ્યા. હાથની ડાબની અખ આડી ધરીને એમણે ગાંધીજીને જ પૂછ્યું : ‘આમા ‘મહાત્માજી કેણુ છે ભાઈ.’

‘બોલો માણ, તમારે શું કામ છે?’ ગાંધી-

જીએ પૂછ્યું

માણ સમજી ગયા. પછે લાગીને બોલ્યા :

‘મારે એક સવાળ પૂછવો છે.’

‘પૂછો માણ’

‘બાપજી, તુણુા કેમ મટે ?’

બાપુજીએ તરત જવાબ વાલ્યો : ‘મનના થોડા ઘડતા બધ ઘડએ એટલે તુણુા ટળી જાય, માડી.’ સતોષપૂર્વક પછે લાગી માણએ રજા લીધી. આવો પ્રશ્ન પૂછનાર એકસો ચાર વરસના વૃદ્ધ, અને તેનો સતોષજનક ઉત્તર આપનાર લોકસત. એ ભારતવર્ષની વિશેષતા છે. આપણી આ ભૂમિમા એનું ખાતર પૂરાયેલું છે.

શુદેવ ટાંગોરે પોતાની કાવ્યમય ભાષામાં

આ જ વસ્તુ એકવાર કહી હતી : “આજ સુધી
પર્યાગ કરનારા કામુકજનો માગતા કે ‘અમારી
સર્વકામના પૂર્ણ થવો.’ પરંતુ હે પ્રભો, મારી
એટલી જ પ્રાર્થના છે કે ‘તારી ઈચ્છા એ મારી
ધર્યા થાઓ.’”

મીરાંબાઈએ લલિતબીની વિહવળતામાં એ જ
માર્ગ હતું :

“રામ રાજે તેમ રહીએ ઝોધવજી,
રામ રાજે તેમ રહીએ.

ઝોની ચિઠ્ઠીના આકર થઇએ ઝોધવજી,
રામ રાજે તેમ રહીએ.”

લક્ષ્મણવિ ગુહસીદાસજીએ રામચરિત માન-
સમાં એ જ વાત કહી છે :

“તખ હગી કુસલ ન જીવ કહું,
સખને હું મન વિશ્રામ ।

જખ હગી ભજત ન રામ કહું,
ચોક ધામ તજી કામ ॥

દેરાળી રામ ભર્તૃહરીએ પણ એવા જ

ઉદ્દેશ્યો કાઢ્યા હતા :

“તુષ્ણા ન જીણો, વયમેવ જીણો : ॥”

ભગવાન જુદાના મહાનિર્વાણ સમયે શિષ્ય
સમુદાય વીટળાઈને બેઠા હતા. આનંદે ગફમદ્ કહે
પૂછ્યું, ‘આપનો અંતિમ સંસ્કાર અમારા જીવનનાવને
પાર ઉતારવામાં સુકાનરૂપ બનશે માટે કંઈક કહેા.’

ભગવાને કહ્યું, ‘સુમાલીસ વર્ષના સહવાસ
અને ઉપદેશ પછી હવે શું કહેવાનું બાકી રહેલું
છે ? જનાં તમારો આમલ તો કહીશ.

‘દુઃખ માનનું મૂળ ઈચ્છા છે.’

અદી હજાર વર્ષ પહેલાં દુઃખનું મૂળ શોધ-
નાર ભગવાન જુદાના અવતાર જોવા બાપુએ એનો
રામબાણ ઉપાસ પેલા વૃદ્ધ માણને ભતાપ્યો તે જ
છે. નિત્ય નવી જરિયાતો વધારવી અને તેને પૂરી
કરવા જીવલેજી દરીદ્રાર્થમા ઉતરવું, એ સુખનો માર્ગ
નથી. અસંતોષના દુઃખમા રીબાતી માનવજાતને
માત્ર ભૌતિક સગવડ અપાવનાર સામ્યવાદ નહી,
પણ ભૌતિક સગવડ ઉપરાંત આધ્યાત્મિક સંતોષ
આપનાર સામ્યધર્મ એ જ તરણોપાય છે, એવી
શ્રદ્ધા ઉપરના પ્રસંગો ફટકરે છે.

રજકંઠુ

જના સુધી કોઈ પણ કામમા તું ભાતને ગાળી નાખે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ પણ કામ તેનું સૌંદર્ય
તને આપી શકે નહિ-આપવા ધારે તો પણ ! સહસ્વનુ દાન થવું નથી- એને તો મેળવવાનું હોય છે.

*

માણસ જ્યારે એમ ધારે છે કે પોતાનામા શક્તિ છે પણ દુનિયામા શક્તિ પિંઝાનવાની
શક્તિ નથી, ત્યારે એનું જીવન એક અખડ ફરિયાદવહી જેવું બની જાય છે. આવી નિર્મળતાએ
ધણાના જીવન કરુણ રીતે હાસ્યજનક બનાવ્યા.

*

માણસ મોટું દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, કારણ કે મોટું દુઃખ એને એક પ્રકારનું
નવું સામર્થ્ય પણ આપે છે. પરંતુ હ મેથના સામાન્ય જીવનની કુલ્લક વૃત્તિમાથી જન્મતી નાની નાની
કષ્ટપરપરા મનુષ્યને ક્યારે ન સામર્થ્ય વિનાનો બનાવી દે છે.

*

ભલે લાકડા હજારો મણ હોય જેમ એક તણખામા એ સઘળાને બાળી નાખવાની શક્તિ
છે, તેમ અજ્ઞાન, વડક, જુદિ, એ સઘળાને કંપનાની એક જ ઝીંઝી ચિનગારી કોણ જાણે કયાના
ક્યાં ઉરાડી શકે છે.

—ધ્રુમેકેતુ

ભારે વિનાશક બોમ્બની ઝોધ કરવામાં બાન બૂલેલો એક વૈજ્ઞાનિક પોતાની પ્રયોગશાળામાં તત્વીન થઈને કામ કરતો હતો. છેલ્લા ફેટલાક વર્ષો થયા એ આ શોધ-કાર્ય પાછા બચનપૂર્વક પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો. બૂમ-તરસ, પત્ની-પુત્ર, ઘરનાર કશાની એને ચિન્તા નહોતી નિરાશા અને અપયશ ગળવાના બલથી એ રાત-દિવસ કામ કરી રહ્યો હતો એની શારીરિક શક્તિ પણ ફાંચુ થઈ ગઈ હતી અને એક દિવસ અર્ધી રાત્રે એને યોગે બનાવવામાં સફળતા મળી. એ આનંદમાં તાળીઓ પાડતો નાચવા લાગ્યો. અગાઉની ધણી રાત્રો એણે જમીને જ પસાર કરી હતી. એ મોટેથી હસી રહ્યો હતો.

ટેમ્લ પર મૂકેલા કાચ પરથી એક કીડી તીક્ષ્ણી એણે પોતાનું મસ્તક ઊંચું કરીને એ વૈજ્ઞાનિકની તરફ ભેંસું અને કહ્યું : 'શાના આનંદમાં તમે બાટલા નિરકુશ બનીને હસી રહ્યા છો ?'

'ને વિશ્વનો સૌથી વધુ વિનાશક બોમ્બ બનાવ્યો છે આ બોમ્બ ફાટતા જ ૧૮૪ માઇલના વિસ્તારમાં જે કંઈ હશે એ બધું બળીને ખાખ થઈ જશે. મોટી મોટી મજનતુખી ઈમારતો, બધા પ્રાણીઓ, વનસ્પતિ કશાનું નાશનિશાન નહિ રહે. અને માનવી ! માનવી તો ક્યાય જોવા જ નહિ મળે...હા હા...હા...હા એ આર્ય અશ્રુતપૂર્વ શોધ.'

'ખરેખર, તમારી આ શોધ મહાન છે આવા ભયંકર વિનાશક બોમ્બનું નિર્માણ આજ સુધી બીજા કોઈએ કર્યું નથી, એ પણ સાચું છે.' કીડીએ આટલું કહીને ઊંચેરું : 'પણ મને એ ખતાવે કે મારા જેવી નાની કીડીના નાનકડા પેટની બૂમ શાનત કરવા માટે સહારનું એક કણ તૈયાર કરવાની શક્તિ તમારા આ દમ્બમાં છે ?'

વૈજ્ઞાનિક એકદમ તબીર થઈને વિચારમાં લીન થઈ ગયો. દિવસ અને રાત ધોદીનું પાણી

કરીને જે સમસ્યાનો ઉકેલ એણે શોધી કાઢ્યો હતો એથી પણ અધિક મોટો સ્નાય કીડીએ ઉપસ્થિત કર્યો હતો અને વૈજ્ઞાનિક વિનાશક બોમ્બ તૈયાર કરવા માટે જે ગભીરતાથી ચિંતન કરતો હતો એ જ રીતે એ કીડીના આ પ્રશ્નનો પણ વિચાર કરી રહ્યો

૨* * *

એક ગધેડા એના માલિક કુલ્હારને ત્યાં કામ કરી કરીને થાકી ગયો હતો. એ સાવ મહાદાસ જેવો થઈ ગયો હતો છતાં એ કુલ્હાર એના પ્રત્યે બેપરવા હતો. ગધેડા સાવ બૂદ્ધો થઈ ગયો હતો. એના અતિમ આસ સુધી ગધેડા તો કામ કરતો જ રહ્યો, કુલ્હાર પણ એ જ હમ્મતો હતો. કુલ્હારની નિષ્કૃ રતાને લીધે ગધેડા દુઃખી અને ઉદાસ રહેતો હતો.

હવેશની માફક ગધેડા પોતાની પીઠ પર બોળે ઉઠાવી રહ્યો હતો ત્યારે અચાનક એને કુંભારના કોપબર્ષા ચમ્દો સાલળવા મળ્યા. કુલ્હાર એના નાલાયક, આળસુ, કામચોર પુત્રને કહી રહ્યો હતો : 'કંઈ પણ કામ કર્યા વિના બેઠા બેઠા પાધા કરે છે તે શરમ નથી આવતી ? ગધેડો નહિ તો.'

કુંભારના આ ચમ્દો ગધેડાના હૃદયને વીધી ગયા. એણે ચીસ પાડીને કહ્યું : 'જીવનભર તમે મને કંઈ આશુ છો અને મારા પરિશ્રમનું ફળ લીધું છે. હવે આ જીવનતાલમાં ચમ્દોથી મારા હૃદયને શા માટે બાળી રહ્યા છો ? જીવનભર તમારા અને તમારા કુટુંબ માટે જીવન સમર્પણ કરીને, લોહી અને પમીનો એક કરીને કામ કરનાર પરિશ્રમી ગધેડો ક્યાં અને ક્યા તમારો નાલાયક, આળસુ અને કામચોર છોકરો ? બનેલી સરખામણી જ કેમ કરીને થઈ શકે ? બલિષ્ઠમાં દુઃખ આ રીતે જીવનતાલમાં ચમ્દો નહિ સાંભળી શકે. સમજ્યા ? જીમ સભાગીને બોલોને. ઈન્સાન નહિ તો !'

[મગી પરથી]

એકવાર ૧૫૫ નંદીજીમાં ચાંચી પછીને આરામ લેતા હતા. પડાડી ઉપર એક બેઠા ઘાટના બગલામાં બાપુનો ઉતારો હતો. દક્ષિણના આવેલાનો, મહેસુર રાજ્યના અધિકારીઓ, સ્થાનિક સફ્ટરથો, કાર્યકરો, હવા ખાવા આવેલા પ્રવચારીઓ એમ પચરંગી ભેઠાથી બાપુનો દરવાર શોભી રહ્યો હતો. એ વખતે એક યુવાન સ્ત્રી ખારણે આવેને જોઈ રહી. દરવાજે જોઈલા સ્વયંસેવકે તેને પૂછ્યું : “કાનું કામ છે ?”

“મારે મહાત્માજી પાસે જવું છે.” આમ કહી, રજની વાટ ન જોતાં એ બહેન સીધી બાપુ બેઠા હતા ત્યાં પહોંચી ગઈ. હાથમાં ટૂંકાંની લૂમ હતી એ બાપુના પગ આગળ મૂકી, નમસ્કાર કરી જોઈ રહી. બાપુએ પાસે બેઠેલા દુભાવિયાને કહ્યું : “એ બહેનને પછો, કંઈ કહેવું છે ?”

સાનના સમજાઈ ગયે તેમ એ બહેન બોલી :

“મહાત્માજી, મને સાતનની ધરજા છે. ધર્મી માનતાઓ કરી, બાપા આખડી રાખી, કંઈ કંઈ નહીં, છેલ્લે આપનું નામ સાજગી આશીર્વાદ લેવા આવી છું.”

સાજગીને આખો દરવાર ઉઘડે ઉઘડે ધર્મ રહ્યો. બાપુને કાંઈ સાકુ-ફકીર માનીને આ બાઈ સાતનની માગણી કરે છે એ જોઈ સૌને હસવું આવ્યું. રાજજીના ચહેરા ઉપર પણ હાસ્ય ફરક્યું.

બાપુ મંભીર હતા તેમજે અતરની જાંઠી લાગ-નીથી દુભાવિયા સામે જોઈ કહ્યું : “એમને કહો, કોઈ રખડતા, અનાથ બાળકને જોલે લઈ, સાતન તરીકે ઉછેરવાથી તમારી કામના પૂર્ણ થશે.” આમ કહી બાપુ બાઈની સામે એડીટશે નીરખી રહ્યા. બાપુનું દૃઢ્ય એમના વિચારણ, પ્રેમજનનેત્રમાં વાગી રાહ હતું. એ ઉછેરવાની લાખા, એ બહેન બાણતી નેતા. મ. બાપુના સન્દેશો અર્થ કાને પડે તે પહેલાં નાનું નામની “સંતોષ” કરી એણે રજા લીધી.

દરવારોએ સ્તબ્ધ બનીને એ ચત્રકાર જોઈ રહ્યા.

બાપુ દરેક સ્ત્રીમાં માતૃત્વનાં દર્શન કરતા હતા. એ લાવના વડે તેમજે વારસામાં મળેલી જોરા-વર વિષય વાસના ઉપર કાચુ મેળવ્યો હતો. “સ્ત્રી એ પ્રત્યેક પિતા પૂરતી જ પત્ની છે, બાકીના સમયમાં માતા છે.” આ મહાન કલ્યાણકારી વિચારનો પ્રયોગ તેમજે પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કર્યો હતો. જેમજે સેવકપરિણામ જીવન ગાળવું છે તેમજે વ્યક્તિગત સાતનની કામના ન રાખી જોઈએ, એ વિચાર દૃઢ થતા બાપુએ ભરપૂરવાનીમાં અલ્પવર્ષની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી

નરસિંહ મહેતાએ લેખવના લક્ષણો ગણાવતા ‘પરતી જેને માતા રે’ કહેલું. તેમાં સુધારો કરીને બાપુએ “સ્ત્રીજન જેને માતા રે” એ લક્ષણ આચરી ગતાવું

લકાના પ્રવાસને એક પ્રસંગ છે. એ પ્રવાસમાં પૂઠો કલ્તરળા સાથે હતા. એકવાર એક સભામાં બાપુને એકલા આવેલા જોઈ લાવિક માથુસે બાપુને પૂછ્યું :

“આજ તમારી બાને સાથે નથી લાવ્યા ?”

બાપુએ જવાબ આપ્યો : “મારી બા તો વર્ષો પહેલાં સ્વર્ગ સીધાવી છે. પરંતુ આ પચ્ચીસ વર્ષથી મારી માતા જ છે. અને નક્કી કહું છે કે એજે રસોઈ કરતી, કપડાં ધોવા વગેરે મારી સેવાના કામ કરવા અને મારે લેડોની પાસે આવી માનપાન મેળવવા. આમ જામે કામના ભાગ પાડી લીધા છે. સેવાના જેવા, ‘બાના ભાગમાં કીર્તિના કુસકા મારે ભાગ’ કહીને બાપુ અડખડાટ હતી પડ્યા,

“માતૃદેવો ભવ” એ ઋષિ વાક્યને જીવનમાં ઉતારીને બાપુએ સ્ત્રીજાતિની અને જન્મતાની અપૂર્વ સેવા કરી છે. વીનમી સદીની દુનિયાને બાપુની એ એક પાત્રકારી બેટ છે.

તારા સિવાય તને કે.ઈ નુકસાન નહીં કરે

વિજયાલક્ષ્મી પંડિત

દુનિયામાં જે મહાન વિભૂતિઓ જન્મી તેમાં મહાત્મા ગાંધી પણ એક હતા. હું વિધવા થઈ તે અરસામાં એમના તરફથી મને જીવનનો સર્વોત્તમ સંદેશ મળ્યો. લગભગ ઘણાંને જીવનમાં એવી મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થવું પડે છે કે જ્યારે માનવતા પરનો તેનો વિશ્વાસ ડગી જાય. મારે પણ એવા દિવસો એવા પડ્યા છે. મારા પતિનું મૃત્યુ થયું હતું. એમની વિદાયથી હું બાકુળ હતી, ત્યાર પછી મેં અતુલબુદ્ધિ કે હિન્દી કાયદા પ્રમાણે હવે મારું કશું અસ્તિત્વ નથી, ત્યારે મને આઘાત લાગ્યો. આઝાદીની ચળવળમાં વર્ષો સુધી બીજી બહેનોની સાથે અને પુરુષો સાથે ખલેખલા મેળવીને મેં ભાગ લીધો છે. આઝાદી મળી ત્યાં સુધી એમની સાથે કામ કરતી અને મુસીબતો વેઠતી આવી છું, પરંતુ સ્ત્રીઓનું સ્થાન પુરુષ સાથેના અમારા સંબંધોથી જ નક્કી થાય છે. હવે હું પુનઃવિદોષી વિધવા હતી, કુટુંબની સંપત્તિ પર મારો કે મારી ત્રણ પુત્રીઓનો કરો ભાગ નહીં, એ અપમાનજનક પરિસ્થિતિથી મને દુઃખ થયું. એ નકામ કાયદાનું સમર્થન કરનારા મારા કુટુંબના માણસો પ્રત્યે મને ક્રોધ આવ્યો.

એ વખતે મારે પ્રશ્ન સંપર્ક સંબંધ નમાં જવાનું હતું ત્યાં જતાં પહેલાં ગાંધીજીને મળવા ને પ્રભાવ કરવા ગઈ એમણે ખૂબ 'સગાસંબંધીઓ સાથે તે' મેળ કરી લીધી ?

મને આશ્ચર્ય થયું મેં ઉત્તર આપ્યો : 'મેં કોઈની સાથે ટોટો નથી કર્યો પણ નકામ કાયદાનો આશરો લઈને જે લોકો મારે માટે અપમાનજનક પરિસ્થિતિ પેદા કરે છે એમની સાથે હું કરો મેળ રાખી શકતી નથી.'

ગાંધીજીએ એક પગ ખારીની બહાર

ભેડ્યું ફરી મારી તરફ વળીને હસીને બોલ્યા : 'જઈને એમની વિદાય લે. શિષ્ટાચારનો એ આગ્રહ છે આપણે ત્યાં હજી આવી વાતોનું મહત્ત્વ છે'

'એ હજી પણ મદ મદ હમતા હતા. એમણે ફરી કહ્યું 'તારા સિવાય બીજું કોઈ તને નુકસાન નહીં કરી શકે. તારા હૃદયમાં ઘણો ગુસ્સો છે. એને જો નહીં રોકે તો એ તને નુકસાન કરશે'

હું ચૂપ રહી એ બોલતા ગયા- 'તું એટલા માટે પરદેશ જાય છે કે પોતે દુઃખી છે અને હું બોલી બચવા માગે છે શું તું બુદ્ધિ તારી પરીક્ષા કરી શકશે ? જ્યારે તારા હૃદયમાં ગુસ્સો છે ત્યારે તને બહારથી સુખ મળી શકશે ? આ પર વિચાર કર થોડી વિનમ્ર થા. તારા પતિના અવસાનથી તને ઘણું દુઃખ થયું છે. તારામાં પોતાના હૃદયને સ્વચ્છ કરવાનું સાહસ નથી શું એટલા માટે તું તારા આત્માને વધારે આઘાત પહોંચાડશે ?'

એમના શબ્દો કાનમાં જી રહ્યા ઘણી અશાંત થઈ થોડાક દિવસના ટૂંક પછી મેં મારા બેઠને ટેલિફોન કરી કહ્યું કે, 'પરદેશ જવા પહેલાં હું તમને મળીશ'

અને જ્યારે હું એમને મળી ત્યારે પાંચ મિનિટમાં જ મને લાગ્યું કે મારા મળવાથી સૌને સંતોષ થયો છે. મેં મારી લવિજની યોજના કહી અને એ નવાં પગલાં માટે મેં એમના આશીર્વાદ માગ્યા એનો મારા પર લારે પ્રભાવ પડ્યો; માથેથી લારે જોજી જીતરી ગયો હોય અને શાંતિ મળી હોય એવું મને લાગ્યું.

આ નાનકડી ઘટનાથી મારામાં એક

મોટું પરિવર્તન થયું હોદ્દા વર્ષ પછી સચુકત રાષ્ટ્ર સંઘમાં હિંદી પ્રતિનિધિ તરીકે ન્યુયોર્ક ગઈ દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ પ્રત્યે જે દુર્વ્યવહાર થાય છે તેની ફરિયાદનું અમારે મન ઘણું મહત્વ હતું આ બંને પક્ષ તરફથી કંઈવી ટીકાઓ થઈ મારા વિરોધીઓએ જે રીતે વ્યક્તિગત આક્ષેપ મારી ને હિંદી શાનની વિરુદ્ધ કર્યા એનાથી મને ઘણું દુઃખ થયું મેં પક્ષ છંદનો જવાબ છંદથી આપ્યો એ વાક્યુદ્ધ પછી મને એકાએક ગાંધીજી યાદ આવ્યા હું એ આવ્યા વર્તાવને ટેકો આપે ? એમને મન તો સાધન પક્ષ સાધ્ય જેટલું જ પવિત્ર હતું - બહુકે વિશેષ મહત્વનું હતું ચોતાના સ્વાભિમાનને આઘાત પહોંચાડતા ખોટી રીતના કરાવને પસાર કરાવ્યાથી પક્ષ શો લાભ ?

જતાર પહેલાં તે રાત્રે મેં નક્કી કર્યું કે ગમે તે થાય પણ સચુકત રાષ્ટ્રસંઘમાં કોઈ હક્કી વાત નહીં કરું ત્યાર પછી વ્યક્તિગત જવાબ આપ્યા વિના અને સસ્તા વિજયની ઠાંશિય કર્યા વિના હું દલીલ કરતી રહી વિરોધીઓનું વલણ પક્ષ બદલાયું, અને ત્યાર પછી એ મામલા સંબંધી જ બોલતા

છે મેં દિવસે સમિતિ ભવન છોડતા પહેલાં હું વિરોધીદળના નેતા પાસે ગઈ અને કહ્યું 'મારા શબ્દો અથવા વર્તાવથી તમને દુઃખ થયું હોય તો મને ક્ષમા કરજો'

એમણે સત્રમ હાથ મેળવ્યા અને કહ્યું 'મારે કશી ફરિયાદ નથી'

એ સમજાતિ સારી રહી અને એથી મને શાંતિ મળી એ તો એથી મેં નારું થયું ગાંધીજીના ઉપદેશે અહીં મારું રક્ષણ કર્યું - એમતા શબ્દોએ નિત્ય નાની ખાખતોમાં પણ સાચો દળિકોણ અપનાવવામાં મને સહાય કરી છે

એજ વખત બ્રિટનમાં ભારતની પ્રતિનિધિ હતી ત્યારે પ્રિન્સના વડા પ્રધાન અને શ્રીમતી છંડન મારા મહેમાન હતા મેં કાળજીપૂર્વક ભોજનની વાનગીઓની યાદી તૈયાર કરી દીધી

અને ફૂલના રંગોની યોજના પરી મહેમાને આવ્યા પછી મેં વાર પીણા આવ્યા પછી મેં ખાવાની વાનગીઓ લાવવા સંકેત કર્યો, પણ નકાસું અમારે રાહ ભેલી પડી અને જ્યારે ત્રીજી વાર પીણું આવ્યું ત્યારે બહાનું કાઢી હું રસોઈ ગઈ

ત્યાનું દરજ્ય ભેળંને મને ગભરાટ થયો એક ખૂણામાં નોકરડી લયલીત ઊભી હતી, અને બીજી ખાણુ નોકર ચૂલા પર રસોઈયો મથામણ કરતો હતો, અને પરેશાન થતો હતો

મને પણ નીચેની જમીન સરકતી લાગી પણ કાળુ મેળવી મેં પૂછ્યું 'રસોઈ કેમ તૈયાર નથી ?'

'હજૂર ! બધું તૈયાર છે કૃપા કરી બધા જમવા બેસી બાવ' રસોઈયાએ કહ્યું

હું ગુસ્સામાં હતી કહેવા જતી હતી - 'નીકળી બા અહીંથી, તને રજા છે' પરંતુ ત્યાં જ ગાંધીજીના શબ્દો યાદ આવ્યા જેનાથી મને ઘણી વાર શાંતિ મળી હતી સમતોલપણ ખોલું હોત તો મને જ નુકસાન થાત

મેં સચમ જાળવી કહ્યું 'ઝડપથી કાઢકે મેજ પર મૂકો' બધા ખાવા લાગ્યા વાનગી ઓની યાદી પ્રમાણે ચીજો ન હતી પણ જ્યારે મેં મહેમાનેને બધી વાત કરી ત્યારે બધા ચકિત થઈ ગયા કોઈએ કહ્યું

તમારે રસોઈયો દારૂના નશામાં આવ્યું સરસ રાખી શકે છે ત્યારે સ્વસ્થ દશામાં તો કેવું ચ સરસ રાખતો હશે !

મને ઘણું હંસવું આવ્યું અને શાંતિ પણ મળી જનારે મારું ચિત્ત સ્થિર થયું ત્યારે મેં વિચાર્યું કે રસોઈ ગમે તેવી બારે હોય તો પણ જીવન સર્વસ્વ તો નથી જ

હૃદયને ઘૂણાથી મુક્ત રાખવું એ સમતોલ રાખવા જેવું જ મહત્વનું છે ભલે ગમે તેવું કામ હોય ગાંધીજીના આ શબ્દો 'તારા સિવાય તને કોઈ નુકસાન નહીં કરી શકે' - યજ્ઞા જ સારગર્ભિત છે

બાપુને દરેક કામમાં એકાગ્રતા એટલી બધી રહેતી કે જે વખતે જે કામ કરતા તેમાં તર્ક ધર્મ જતા. બાપુ સૂતા હોય અને ઘોઘાટ કરો તો તેમને એની અસર કે અડચણ નહિ થાય. ગમે તેટલો શોરબકોર થતો હોય છતાં ગમે તેટલા ગભીર પ્રસંગ પર લખાણ લખવાનું હોય તોયે બાપુની કલમ પાણીના રેલાની પેઠે ચાલે જ નાથ જરાય વિઘ્ન ન પડે. એમ કહેવાય છે કે બાપુજી એકવાર મોટરમાં મુસાફરી કરી રહ્યા હતા તે વખતે તેમને આરામ કરવાનો સમય થયો બાપુજી ઘસઘસાટ ડિઘમાં પડ્યા મોટરને સખત અકસ્માત થયો. મોટર ગબડી મોટરમાં બેઠેલા ગબડ્યા અને બાપુ પણ ગબડ્યા પરંતુ બાપુની ઊંઘને કંઈ અસર ન થઈ તેઓ તો પોતાના ધારેલા વખતે જ ઊંઘ માથી ઊઠ્યા.

આવી શક્તિ બહુ ઓછા લોકોમાં જોવામાં આવે છે. ઘણા ખરા માણસો પોતાને કંઈ કામ કરવું હોય તો એ પહેલા તેને આગળથી વાતાવરણ સર્જવું પડે છે જે વાતાવરણ ખરા ખર જામે નહિ તો કામમાં એકાગ્રતા અનુભવી શકતા નથી અને એનો બગાડો ક્યાં કરે, અને એક કામ પરથી બીજા ગંભીર કામ પર જવું હોય તો તો તેને માટે અમુક વખત એ બે ગાળા વચ્ચે અવશ્ય હોવો જોઈએ, તો જ તે કામ કરવામાં સુગમતા અને એકાગ્રતા અનુભવી શકે.

મને નાનપણનો એક નાનકડો પક્ષી જીવનમાં હજીયે યાદ રહી જાય તેમ જ ઉપયોગી થઈ પડે તેવો આશ્રમમાં બનેલો પ્રસંગ યાદ આવે છે એ પ્રસંગ યાદ આવતા બાપુમાં

રહેલી અજબ શક્તિનું ભાન થાય છે. એ શક્તિ વડે તેઓ દરેક કામમાં કંઈ પણ પૂર્વ તૈયારી ક્યાં વિના ઓતપ્રોત થઈ જતા. જે સમયે જે કામ મુકરર હતું હોય તે પછી થવું જ જોઈએ એ આશ્રમ અને તેમાં લીન થવું એ બાપુના જીવનમાં વણાયેલું હતું.

આશ્રમમાં સાજની પ્રાર્થના ઉવાગે થતી. પ્રાર્થના પહેલા બાપુ રોજ ફરવા જતા. ફરવાનું પૂરું થતા પ્રાર્થના થતી ફરતી વખતે અમે બાપુના ‘વહાલા પ બીડા’ઓ અમુક સાથે હોઈએ તેમની સાંઝમાં ભરાઈને અનામી પાખો ફૂંડાવતા અને બાપુ અમને જીનમાં કેવી રીતે બેઠેલું તે શીખવતા એક દિવસે પ્રાર્થનાના સ્થળે અમે બધા બાપુ મારે તાતેડ મિનિટ વહેલા પ્રાર્થનાના સમય પહેલા આવી ગયા પ્રાર્થનાનું મધ્ય હતું છતાં પ્રાર્થનાને વાર હતી તેથી અમે બધા બાપુ સાથે રમતમાં પડ્યા.

શી રમત અબર છે ?

પ્રાર્થનાના સ્થળ પાસે બાવળના ઝાડ છે તેના બીયા વીણીવીણીને એકઠા કરવા લાગ્યા અને વારાફરતી અમે પૂછવા લાગ્યા .

“બાપુજી, એકી કે બેકી ?”

બાપુજી કહે, “એમ નહિ, જો માનું સાચું” પડે તો બધા બીયા મને આપવા પડે અને જો પડે તો મારે વીણીને આપવા. બોલો છે કબૂલ ?” અમે આનંદમાં આવી ગયાં અને બોલી ઊઠ્યા, “કબૂલ, કબૂલ.”

“બોલો બાપુજી, એકી કે બેકી ?”

“બાપુજી, મૂઠીને દાબતા જરા આંખ મીંચી ને બોલ્યા, “બેકી, ચાલ ઉઘાડ તારી મૂઠી”

ઈન્દુએ મૂઠી બોલી, બીયાં ગણ્યાં. ૨૨ નીકળ્યા. ઈન્દુ હાર્યો.

બાપુજી - “કેમ હાથોને ? આપી દે
ખીયા કેમ હવે રમવું છે કેાઈને મારી સાથે ?”
ત્યા શાંતિ બોલી બિટી, હવે મને કહેા,
એકી કે બેકી ?”

બાપુજી કહે “નહિ એમ નહિ, હવે
પૂછવાનો મારો વારો છે”

“બોલો કેાણ કહેશે ? જો જો જે કહેશે ને
હારશે તો એણે જેટલા મીના મારી મૂઠીમા હશે
તેટલા મને આપવા પડશે બોલો, એકી કે બેકી ?”

બલભદ્ર તરત બોલી બિટી, “એકી”
ગણીને બાપુ ખડખડા હસતા બોલી
બિટી, “જોડું, જોડું લાવ ૨/ ખીયા”

બલભદ્ર ખીયા વીણવા બેઠો

શાંતિ કહે, “હવે તો મારો વારો ખરો ને !
બાપુજી, તમે ભલે બધીવાર છૂટી ગયા પણ આ
વખતે તો હું તમને હરાવીશ બોલો એકી કે બેકી ?”

બાપુ ચારે બાજુથી મૂઠી દબાવતા બોલ્યા,
“એકી” શાંતિએ તો ગણીને જ ખીયા મૂકવા
હતા તેથી આગળીને અઝૂંઘા બતાવતી બોલી
“ત્યો, હાથોને ! જોડું, જોડું, લાવો ૩/૨
ખીયા અરે, શારદા, નીચું, ધંડું, મહુ, રામ

ભાઉ, બલભદ્ર, બાપુજી હાથો ! હાથો !”

બલભદ્ર, તારે ખીયા વીણવાની જરૂર નથી
આપણા બાપુ પાસે ૪ ખીયા માગણા રહ્યા”

બધા છોકરાઓએ ‘બાપુ હાથો ! બાપુ હાથો !
એમ જોરથી બોલીને વાતાવરણ ગજવી મૂક્યું.

ત્યા પ્રાર્થના શરૂ થવાને બે મિનિટ બાકી
છે એવું સૂચન કરવા માટે ઘટના ટોકોરાનો
રણકાર થયો

ઘટના અવાળે બધું હાસ્ય, બધી રમ
તની મસ્તી અવોપ થઈ અને આખા વાતા
વરણ પર શાંતિની છાયા ફરી વળી

રમત રમતા હતા તે સ્વપ્ન બની ગયું
એ બે મિનિટ પછીના ઘટે ઇશ્વરની ભક્તિમા
બધાને લીન કરી મૂક્યા

આ પ્રસંગનું મૂલ્ય મને બાળે સમજાય છે
દરેક કાર્ય ભલે એકબીજા થી તદ્દન જુદા હોય છતા
તેમાયે સમઘટિત રાખવી, આવનાર કામની ગ ભીર
રતા ભૂલવી અને રમતિયાળ કામમાથી ગ ભીર
કામમા સરી જવું એ શું જેવી તેવી સાધના છે ?

આવી સાધના માટે કેટકેટલી તપશ્ચર્યા
કરવાની આપણા ભાગ્યમા લખાઈ હશે ?

આચાર્ય વિશ્વજીતિના ત્રણ શિષ્યોએ શિક્ષણ પૂરું કરીને યૃહસ્થાશ્રમમા પ્રવેશ
કરવા માટે અનુમતિ માગી આચાર્યની આખમા આસુ ભરાઈ આવ્યા પણ એમણે અનુમતિ
આપી દીધી

એ સમયે સંખ્યા થઈ રહી હતી ત્રણે શિષ્યો પોતપોતાની તૈયારી કરવા લાગ્યા
એકાએક આચાર્યના મગજમા એક ચોળનાએ આકાર લીધો એમણે જઈને માર્ગમા કાચના
ટુકડા ઘેરી દીધા અને તેઓ એક વૃક્ષની પાછળ છુપાઈ ગયા

એમણે ત્રણે શિષ્યોને જતા જોયા પહેલાં શિષ્ય કાચના ટુકડા કુદાવીને આગળ
વધી ગયો બીજો શિષ્ય જરા અટક્યો પણ ધ્યાન રાખીને નીકળી ગયો ત્રીજો શિષ્ય પોતાનો
સામાન એક બાજુ મૂકીને કાચના ટુકડા વીણવા લાગ્યો

આચાર્ય આ ત્રીજા શિષ્યને જવા દીધો પણ પહેલા બે શિષ્યોને અટકાવી દીધા
અને કહ્યું ‘વત્સ તમારું જાનેનું શિક્ષણ ઉચ્ચ પૂરું થયું નથી શિક્ષણનો ઉદ્દેશ ઉચ્ચ તમે
નથી સમજ્યા’

તિંદુધર્મમાં અથવા બધા ધર્મોમાં ગુરુની આવરણતા અને ગુરુનું મહાત્મ્ય બતાવ્યા છે.

જેઓ આધ્યાત્મવિદ્યામાં પ્રવીણ છે તેઓ કહે છે કે જે ગુરુ દ્વારા થઈ સફળી નથી, તે ગુરુના આશીર્વાદથી, તેમની દીક્ષાથી, તેમના સંપર્ક થી મળે છે. ગુરુ જ્ઞાનમાં નિષ્ણાત હોય છે. તે શ્રીશ્રી અને ભક્તિનિષ્ઠ હોવા જોઈએ. ગુરુ કામચૂંતની મર્તિ હોય છે. જ્યારે ગુરુ શિષ્યની યોગ્યતા જોઈને સંતુષ્ટ થાય છે ત્યારે તેને પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે છે. જરા સરખો પણ ભેદ રહેવા દેતા નથી.

એથી શિષ્યના મનમાં ગુરુ પ્રત્યે અતીત મહા નિષ્ઠા હોવા જોઈએ. ગુરુ પ્રત્યે ભક્તચાનના જેવી જ ભક્તિ હોવી જોઈએ. (મળ્ય દેવે ઇત્યન્તિ: યથા દેવે તથા ગુરો !) જેને ગુરુ ન મળ્યા તેનું જીવન અકૃતાર્થ રહ્યું.

મહારાષ્ટ્રની સત-કથાઓમાં નામદેવ નામના એક મોટા સતનુ વર્ણન આવે છે. આ નામદેવે ભાગવત ધર્મ પ્રચારનું જેટલું કાર્ય મહારાષ્ટ્રમાં કર્યું તેટલું જ પૂનમમાં જઈને કર્યું. શીખોના અંધ-સાદેશમાં નામદેવની વાળી આદર સાથે લેવામાં આવી છે.

નામદેવને ભગવાન પાડુર મના દર્શન થયા. સામાન્યકાર થયા, તો પણ સંતોએ તેને કાચા જ કયા. જ્યારે તેમને ખરે પરી કે ગુરુ વળા મનુષ્યનો ઉદ્ધાર નથી થતો, ત્યારે ભગવાનની જ પ્રેરણાથી તેમણે વિશેષાના બંધને પોતના ગુરુ બનાવ્યા. વિશેષાના દ્વારા દીક્ષા અને ઉપદેશ મેળવ્યા પછી જ સંતોએ નામદેવને પાકા સત કલા.

નામદેવના સમકલીન અને મહારાષ્ટ્રના સૌથી મોટા આદ્ય સંતકવિ જ્ઞાનેશ્વરે પેતાના મોટાભાઈને ગુરુ બનાવ્યા. તેમની વાળીમાં ગુરુનો અપાર મહિમા બતાવવામાં આવ્યો છે. મહારાષ્ટ્રમાં બીજા એક

મોટા સંતકવિ એકનાથ થયા. તેઓ જનાર્દન સ્વામીના શિષ્ય હતા. તેમણે પણ અનેક પ્રકારે ગુરુ હાત્મ્ય ગણ્યું છે. (આ બાબત બાજુના જેવી છે કે જનાર્દન સ્વામી દવાત્રેય અથવા અવધૂતાના ઉપાસક હતા. પરંતુ તેમણે પોતાના શિષ્ય એકનાથની અભિરચિ બાણીને તેને કૃષ્ણમુક્તિની દીક્ષા આપી અને કન્યુ કે, ગુરુ તથા શિષ્યનું આરાધ્ય એક જ હોવું જોઈએ એવું આવશ્યક નથી.)

શીખધર્મનો આધાર ગુરુના મહાત્મ્યના પાયા ઉપર જ છે. ગુરુ તો ગોવિંદ કરતાં પણ મોટા છે. કારણ કે ગુરુની કૃપાથી જ ગોવિંદ મળે છે. તેથી ગુરુમંડિતને જ પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ.

ખ્રિસ્તી ધર્મના પાયામાં પણ ગુરુમાહાત્મ્ય જ છે. તેઓની ભૂમિકા એ છે કે ઇશુખ્રિસ્ત પર વિશ્વાસ રાખનારો જ મનુષ્યનો ઉદ્ધાર થઈ શકે છે વ્યક્તિને ભગવાન સુધી પહોંચાડનાર જે ગુરુ છે તે ધર્મનો દૂત કે પથગાઈર કહેવાય છે.

આ થઈ ગુરુ માહાત્મ્યની એક બાબત. બીજી બાબત સાધક માને છે કે ગુરુ મળે તો તો સારું જ છે પરંતુ ન મળે તો મનુષ્ય પોતાના પ્રયત્નથી ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જુદા ભગવાને પોતાના શિષ્યોને ભારપૂર્વક કન્યુ-આત્મદીપો મળા. પોતે જ પોતાની જગ્યા બનો અને પોતાના જ પ્રકાશમાં નિર્ગૂણના પંથ પર ચાલો. જુદા ભગવાને પોતાની સાધનાના દિવસોમાં અનેક તપની અને યોગીઓની પામે જઈને, દીક્ષા લઈને જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને સાધના કરી હતી. પરંતુ તેઓ પેતાના જ બગવર 'સમ્યક સંયુદ્ધ' બન્યા.

જુદા ભગવાને ગુરુની આરબધકતા બતાવી નથી. પરંતુ જુદા ગુરુ લેવાની આવરણતા તેમના શિષ્યોમાં માનવામાં આવી છે. તેઓ કદાચ કહેને કે સ્વંવ જુદા જ જુદા, ધર્મ અને સંધ આગતનર્યાનો સ્વીકાર કરવાનું આવશ્યક બનાવ્યું છે.

જે હોય તે, બુદ્ધના ઉપદેશમા આત્મર્પણમય ।
ની જ ઝનક દેખાય છે પાછળથી મહાવાન જેવા
બીજા પથમા શુરશરણું માહાત્મ્ય વધું છે ખડું .

આ દિવસોમા ટુકારામની વાળી વાનુ પુ .
તેમા થોડા જ અભગોમા કહ્યું છે કે તેમને સ્વપ્નમા
શુરકૃપા તથા શુરમની પ્રાપ્તિ થઈ હતી અને
તેમના શુર ચૈતન્ય સપ્રદાયી હતા તુકારામે એમ
પણ જણાવ્યું છે કે સ્વપ્નમા નામદેવ અને સ્વપ
ભગવાન પારુગ બનેએ તેમને દર્શન આપ્યા અને
નામદેવ તેમને કવિત્વ કરવાના આદેશ આપ્યો

આ પ્રમાણે તુકારામને ઘાઇ વ્યક્તિને શુ
બનાવવા જનુ ન પડ્યું તેમને જે કંઈ યાન પ્રાપ્ત
થયું તે તેમના પોતાના પુરવાર્થી જ આત્મચિંતન
એ જ તેમની સાધના હતી તેમને આપણે આત્મ
દીપ કહી શકીએ બુદ્ધ ભગવાન અને તુકારામ બંને
એક રીતે આત્મદીપ છે અને કદાચ એટલે જ
સામાન્ય જનના પર તેમનો પ્રભાવ પડ્યો છે શુર
ડમના-શુરપણના (શુરડમ માટે આપણે શુ કદાચ
શુરપણ છે મરાઠીમા તેને જુવા ાણ કહે છે પરંતુ
આર્યસમાજવાદીઓએ પોપડમના જોર પર શુરડમ
શ મ્દ ચનાયો છે) જ જળ અને ઢોગ બંનેના ઉપ
દેશમા નથી

કહેવાય છે કે શુર ગમે તેવા હોન પલ્ક
શિખમા બે અનન્ય નિષ્ઠા અને અદ્વાભક્તિ હોય
તો એવા શુરદારા પલ્ક શિખનું તો કલ્યાણ જ થાય
છે આમ કહેવું જરા એકપક્ષીય લાગે છે કેટલાય
દલી અને કપટી શુરોએ શિખોને બરબાદ કર્યા
છે આવા કિસ્સાઓમા સિચની ભક્તિ અનન્ય ન
હતી તેથી હોય એવો જ છે એમ કહેવું સરાસર
અન્યાય છે શુરની જવાબદારી શિખ કરતા વધારે
છે શુરનો હોય પહેલા બોલો નેધએ

દલી કપટી અને લાલચુ શુરોની પોલ
તુકારામે દેર દેર ઉધાડી પાડી છે આન તુકારામે જ
નહી, અનેક સતોએ, ધર્મચુધારદોએ અને સમાજ
સુધારદોએ આ કાર્ય કર્યું છે રોગ નેટલો ફેલાયા

હોય તેટલો જ તેનો પ્રતિકાર જબરદસ્ત હોવા
નેધએ

મે એક પરમહસને એ પ્રતિનતા સ્ત્રીને
કહેતા સાલ્યો છે કે શુદ્ધસાશ્રમમા પોતાની નિષ્ઠા
પોતાના પતિને અર્પણ કરવી હોય છે પરંતુ પતિ
કંઈ પરમાત્મા નથી એથી અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમા
ભગવાનને જ પોતાની બધી નિષ્ઠા અર્પણ કરવી
નેધએ શુદ્ધસાશ્રમની સકુચિતતા છોડીને વેરાય
ધારણ કર્યા પછી ઈશ્વર જ તમારુ સર્વસ્વ છે. બધી
નિષ્ઠા એને જ અર્પણ કરવી નેધએ એ જ બધું છે

આધ્યાત્મિક હોના ને ને દોષ કારા આપણે
ને કંઈ પાક મળીએ તોએ તેઓને એક રીતે
આપણને શુર કહી શકીએ દત્તાત્રયને આવા જ પ્રકાર
રના બોલીસ શુર હતા

વિદ્યાથી અવસ્થામા ને ઘાઈ પામેથી આપણે
વિદ્યા પ્રાપ્ત થીએ છીએ તેને આપણે શુર કહીએ
છીએ આવા વિદ્યાશુરો આનેક હોય છે ત્રેક
વિદ્યા, કળા અને કૌશલ્ય માટે ઘાઈને ઘાઈ શુ તો
હોય જ છે પરંતુ અહીં આપણે આવા શુરોની
વાત નથી કરતા, મોક્ષમાર્ગ માટે પર્શત્વની પ્રાપ્તિને
માટે શુરની આવશ્યકતા કયા સુધી છે તેનું જ
આપણે ચિંતન કરી રહ્યા છીએ

મહાત્માજીએ આ સવાલનો આપો પાથો જ
બદલી નાખ્યા એક વાર તેમણે કહ્યું કે હું શુરની
રોધમા હું તે પહેલાં લોહિ માનતા હતા અને કેટ
લાય જનો અભિમાનથી કહેતા હતા કે રાજચર્ય જ
તેમના આધ્યાત્મિક શુર છે કારણ કે ગાંધીજીએ
રાજચર્યજીને કેટલાય આધ્યાત્મિક પ્રયો આદર સાથે
પૂજ્યા હતા જ્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું કે હું શુરની
રોધમા હું ત્યારે હિન્દુસ્તાનના કેટલાય લોકોએ
ઉગ્રેશ્વર તરફ પોતાના નામો રજૂ કર્યા અને બીજા
લોકોએ પોતપોતાના શુરોની ભલામર કરી ત્યારે
ગાંધીજીને ધ્યામા લખવું પડ્યું કે ને શુરની
રોધમા હું છું તે પ્રત્યક્ષ ભગવાન જ છે પૂર્વ
ગુપ્ત પરમાત્મા જ મારા શુર બની શકે છે અને
હું મારું છું કે શુરને મેળવવા અને મોક્ષ મેળવવો
એ એક જ માર્ગ છે

ભગવાન--આપણો એજન્ટ ?

દાદા ધર્મોધિકારી

લોકમાન્ય તિ-કે 'ભગવદ્ગીતા રહસ્ય'માં એક પ્રકરણ અધ્યાત્મ ઉપર લખ્યું છે તેમાં છેવટે સવાલ પૂછવામાં આવ્યો છે કે, 'ખીજના દુ બે દુ દુ ખી કેમ થાઉં છું ?' ખીજને સુખી જોઈ મને કેમ સુખ થાય છે ?' આનો જવાબ નીતિ નહીં આપી શકે, અધ્યાત્મ આપે છે. ઉત્તર એ છે કે, 'હું અને બીજી વ્યક્તિમાં કોઈ મૂળભૂત એવી એકતા છે જેની મને પ્રતીતિ છે' આ તર્ક નથી, તેમ તત્ત્વજ્ઞાન પણ નથી. તે વિરે પ્રશ્ન ઉત્તરનો નિરર્થક છે. તરફડતા એક બકરીના બચ્ચાને જોઈને નહીં વર્ષાનું નાનું બાળક પણ કંપી ઝેડે છે. તે માટે રામકૃષ્ણ પરમહંસ કે મહાત્મા ગાંધી જેવા કોઈ ઉપદેશકની જરૂર નથી હોતી. બાળક, બકરી કે દૂતરાના બચ્ચાને જોઈને જે દુ ખી થાય છે તેમાં તેને તે બચ્ચા પ્રત્યેની પોતાની એકતાની અનુભૂતિ છે. જીવમાન સ્વામે આ એકાત્મતા ની પ્રતીતિ તેનું નામ અધ્યાત્મ અને આ એકાત્મતાને જીવનમાં ઉતારવાનો જે પ્રયોગ તેનું નામ ધર્મ. એકાત્મતામાં વિશેષ પ્રગતિ સાધવા માટેની જે આચરણ તેનું નામ ધર્મ આમાં હમરનું સ્થાન ક્યા ? નિરધરવાદીઓના બે પ્રકાર છે. એક તે કે જેઓ સ્વચ્છદાને ચહે છે, વિવાસિયા પક્ષપાતી છે અને અનિર્વચન અપરિમિત બોલે વાહે છે

એક વાગ બાળકને માતાએ પૂછ્યું, 'ભગવાન પ્રમન્ન થાય તો તેની પાસે તુ તુ માગે ?' બાળકે કહ્યું, 'નહીં વાગ માયુ' માતાએ પૂછ્યું 'ક્યા નહીં વરદા ?' બાળકે બોલ્યું, 'માસ્ત્રા નહીં, રુહા નહીં, અને પરીક્ષા નહીં' એ નોકન છે કે જે તમને અને મને ખાતરી સહ બાક કે દુનિયામાં ઈશ્વરે જેવું કંઈ છે જ નહીં, તો આપણે ખૂબ પ્રમન્નના અનુભવ કેમ કે ભાગ અને પ્રત્યેયનમાં ધર્મ કવની પ્રેરણાના મગ છે સ્વર્ગનું પ્રત્યેયન અને નરકનો ભય

વાસ્તવમાં આ પ્રેરણા એ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ

નથી તે પારલૌકિકતામાં ધર્મ નથી, આધ્યાત્મિકતા કે ઇશ્વરનિષ્ઠા તો નથી જ એટલે જે ધર્મ સપ્રાયોમાં બધાઈ ગયા તે ધર્મ નથી, પણ ધર્મની સ્મરણાનુશ્રિઓ છે, ઈશ્વરની સમાધિઓ છે, મંદિરમાં જે ભગવાન છે તે માસ માપના કપડાની માફક. મારા માપ મુજબ મારા બનાવેલા છે આપણે આપણા માપદંડ પ્રમણે ધર્મ સ્થાપ્યો ઊભી કરી અને તે મુજબના દેવ સંભ્યાં એટલે જે મારી ઇચ્છા મુજબના દેવ તે મારા મુનીમ કે એજન્ટ જેવા અને મારી ઇચ્છાને અનુસરનારા થયા. જર્મની અને ઈંગ્લાંડ વચ્ચે યુદ્ધ થાય તો જર્મનીના દેવગોમા પ્રાર્થના થાય કે, 'હે ભગવાન ! ઇંગ્લાંડને હરાવજે.' ઇંગ્લાંડના દેવગોમા પ્રાર્થના થાય કે, 'હે ભગવાન.' જર્મનીને હરાવજે' આપણે એમ પ્રાર્થના કરતા નથી કે, 'હે ભગવાન ! તારી મરજી મુજબ કરજે' પ્રાર્થના એમ કહીએ છીએ કે, 'ભગવાન ! તુ અમારો એજન્ટ છે, અને તારી મારફત અમારી ઇચ્છાઓ પરી થાઓ' એટલે મંદિરનો ભગવાન તો આપણા પ્રતિનિધિ છે અથવા તો ગોખાની મૂર્તિ છે ભગવાન ઉપર આપણે પોતાનો હક્ક માન્યો છે, તેને પોતાની મિલકતની જેમ ગણ્યો છે મસ્જિદ મુસનમાનોની મિલકત છે, મંદિર હિંદુઓની મિલકત છે, દેવળ ક્રિશ્ચિયનો તો ચુરુદાર શીખોની મિલકત છે બે દિવસ ઉપર છાપામાં વાચવામાં આવ્યું હતું કે મક્કામાં એક પૂજનની મૂર્તિને લઈને લાગી ગયો આ બધા આપણા મંદિરમાં બિરાજમાન થયેલા દેવો છે અગ્નિયા જટલા મંદિરો છે તે બધાના દરવાજા ઉપર પહેરેશીર નથી, પણ જે ભગવાન દિગબર છે તેને દરવાજાની જગ્યા છે સા મા ? દેવ કરતા મંદિરના મૂલ વધારે છે ધર્મ જ્યારે સસ્થામાં બધાઈ જાય છે, ત્યારે ધર્મ કરતા સસ્થાનું મહત્ત્વ વધી જાય છે, અને આ ઈશ્વરના સ્મૃતિચિહ્ન

રૂપે, સમાધિ રૂપે તે ધર્મ સ્થાઓ જીવે છે એટલે આજે જે સમાજને જીવંત રાખવો હોય, વિરોધ પ્રગટિમાન થયું હોય તો મુખ્ય આવશ્યકતા સંપ્રત્યોતે મિટાવી દેવાની છે વર્ષભેદ અને જાતિભેદને આપને ગિનાવી દીધા છે હવે એક ડગલુ આગળ ભરીને અને વિશ્વભરમા સપ્રદાયોને સાંને માટે વિદ્યા આપીએ મારો હમ્મર કે તારો હમ્મર એવું કંઈ નેહએ જ નહીં ચોરી કરી એ પાપ છે તો એ વાત કોઈ ગુરુનિંદા, સંસ્થાનિંદા, મંદિર કે મસ્જિદનિંદા કે ગુરુદ્વાર નિંદા નથી કોઈ મને કહે કે ચોરી કરવી એ દોષ છે હું પૂછ, ક્યાં ઉત્તર એ છે કે જ્યારે ચોર નાગી કરે છે ત્યારે તેને સાડુ છાંતે છે પણ ચોરીનો માલ ઘરમા આવ્યા પછી તેની નારી યાત્રા તે તેને મનુષ્ય નથી જે નિમમ સર્વનિમ નથી તે ધર્મ નથી અવિરોધી આચાર સમાજમા અનેક પ્રકારના છે, પણ અનંત અવિરોધી આચાર અનંત ધર્મ નથી તેનું માપવું ન કે કમેટી એક જ ભગવાને મનુષ્યને જે પોતાના અશમાયી ધર્મો તો મનુષ્ય પ્રત્યેના દુર્બલહાર એ કમ્પર પ્રતિભા દુર્બલહાર થયો દુર્બલહાર શું છે? જે કુ મારા મારન કમ્પર તે કુ ખીજ પ્રત્યે આચાર તે દુર્બલહાર આ એક કમેટી છે એક મનુષ્ય ખીજ મનુષ્યની પ્રતિકૃતિ છે ખીજ પ્રત્યેના દુર્બલહાર તે મારા પોતા પ્રત્યેના દુર્બલહાર એકનું નામ ધર્મ છે ખીજનું નામ નીતિ નીતિ પોતા થકી અન્તિમ ઉત્તર દાં શકની નથી તેથી સત્યારના અધિધાનના રૂપમા ધર્મ તત્ત્વનું વિવેચન કરવામા આવ્યું ત્મા માટે સપ્રદાય નિરાકરણ આપ્યું બન્યું છે

સપ્રદાયોને નામસેર કરી નાખવાનું એક ખીજ પણ કારણ છે વિજ્ઞાન સાર્વભૌમ છે ધર્મ પણ જે સાર્વભૌમ નહીં થાય તો તે રહી નહીં શકે સાર્વભૌમ વિજ્ઞાન સમાજ ઉપર એક ખીજ

આવૃત્તિ હાથે છે તો જાણ રૂપમા મનુષ્યમા સમાનતા દાખલ કરી છે, પણ અતરમા સમાનતા તે લાવી શક્યું નથી—અતરનું પરિવર્તન કરવા તે અન્નિમાન નથી ધર્મે સૌથી પહેલું એ કામ કર્યું છે કે સમાજ એક ગણવેશવારી સેના જેવો બની જાય, જેને આ 'રેજીમેન્ટેશન' કહે છે તેવા આમગને બની જાય જેને દાદી હોય તે મુસલમાન, જે ક્રિષ્ણાણુ રાખે તે શીખ, જે પાકી ગાળીને પીએ તે જૈન, જે જનોઈ ને ચોરી રાખે તે હિંદુ તમે જ કોને સમાજરૂપી સેનામા સંપ્રદાયોને પિછાણવાનું આ સિવાય ખીજ કોઈ લક્ષણ છે ખરું? સમાજસેનામા વિભાજોની પિછાણ જેટલી ધર્મને નામે છે એટલી ખીજ કોઈ પ્રકારે નથી બાલ પોશ કમા જ કંઈ સુધારા વધારા થયા તે પણ તેના ગણવેશરૂપ મર્યાદા ગરા બનજીબરીથી ખીજ મનુષ્યને મારા ઉપનામનો વિરા નહિ બનવું અને ખીજ અન્ન માનવીની શકિત કરતા શ્રમ કે પ્રતિભાને ન મળતરમા ખરી દીસ નહીં જે ધર્મ એક મનુષ્યને ખીજના શ્રમને ખર્ચી વાનો હક આપનો હોય, અને ખીજ મનુષ્યને પોતાનો શ્રમ વેચવાની ફરજ પાડતા હોય તે ધર્મ નથી, અર્થ છે તેથી હું આકરા શબ્દોમા વહુ થ કે તે રામ રાજ્ય નથી હરામ-રાજ્ય છે ધર્મને આચરણમા ઉતારવાની આ ખીજ કમેટી છે ધ્યાન રાખજો કે જે મનુષ્ય મનુષ્યને ખરીદી શકતો હોય તો તે ધર્મને પણ ખર્ચી શકતો, અને ભગવાનને પણ ખરીદી શકશે આ પ્રમાણે સત્યોચોએ ધર્મની પવિત્રતાને અપવિત્ર બનાવી મૂકી છે તેથી ફરીને હું કહું છું કે ધર્મને સમન કે સન્નિવાસ બાધી થકાય નહીં બાધવો જોઈએ પણ નહીં, ખરું સપ્રદાયનું અસ્તિત્વ જ મિટાવી દેવું જેને એ બ્યારે સમાજમા વિચીર્યો બન્યાવ નહીં હોય કે કોઈ સપ્રદાય પણ નહીં હોય ત્યારે જ વિગદ અન્નિમાનો વિમાસ થશે (પ્રભુદ જીવન)

૧૯૩૦ ના દિવસો ગાંધીજીની સરકારી નીચે દેશભરમા આઝાદીની લડાઈ ચાલે. ઠેર ઠેર સૈનિકાઓ સત્યાગ્રહ છાવણીઓ ખમખમતી હતી

ધોલેરામા પણ આવી એક છાવણી. સૈનિકા બિનજગતી મીડું વેચીને સરકારના કાયદાનો ભંગ કરે, પરદેશી કપડા ઉધરાવીને એની હોળી કરે, મે દી મોટી સલાઓ અને સરખાઓ પોળે, સરકારી તંત્રનો ખલિફકાર કરવા લોકોને સાબલ કરે અને વખત મગે ત્યારે આઝાદીનો સંદેશો લઈને ગામડા ઘૂમવા નીકળી પડે.

ધોલેગાંધી થોડા દૂર નાનકડું એવું એક ગામ. વસતિ હશે પાંચસોક આસણુની મોટા ભાગના માણસો અભણ પછુ દરગાર દાનભા માર ચોપડી લાણુલા, ગાંધીજી અને બીજા આગેવાનો વિરે થોડું ધૂનું જાણે ખરા નવજીવનની થોડી મોપડીઓ વાચી દરો એમ લાગે આઝાદીની લડતમા એમને ખૂબ રસ. ગાંધીજી મારે એમને ખૂબ લાગણી. દેશની આઝાદી માટે સૌએ મનીશકે એટલો ભોગ આપવો જોઈએ એમ માને ઠોષ ઠોષ વાર ધોલેરા આવે ત્યારે અચૂક છાવણીમા આગે મારી જાય અને નાના ખમર પછી જાય લડતને બને એટની મદદ કરવાની એમની ભાવના.

સૈનિકા પોતાને ગામ આવે ત્યારે એમને કનીએ લઈ જાન, ભાવથી જમાડ જુદાંડે, રાતે ડાયરો જમાવે, દેશમા ચાલતી લડતના ખમર પૂછે, અને આઝાદી મેટી પોતાની લાજ પીમલવે. સૈનિકા આવે દાનજ નો છુદ મળી મરેગો.

એક વિસ ચાર-પાંચ સૈનિકાની એમ દુકડી ફરતા ફરતા દાનખાના ગામે જઈ ચડી પાંચેર પડીને સમય હતો. પણ બાલનો તડકા એટલે વત પૂછે ના. જાલે આકાસમાથી આજ વરસે પછી ઝડપના લપાઈને બે દડા ૨૦ જા નો જાયો

છેડીને ઊડવાનું મન કરતા નહોતા. સૈનિકા પરસેવે નાહી રહ્યા હતા. આગે બળવા માડી હતી. ગળા મહાવા લાગ્યા હતા. થોડા વિસામો ખાવા સૌ દાનખાની ડેથી તરફ વળ્યા.

ડેલીમા જઈને પગ મૂકે છે ત્યાં દસ બાર મહેમાનોનો જામેલો ડાયરો નજરે પડ્યો. આશરીમા નવું નિદાર જુગલ પાયથું ૧ માથે મખમલિયા ગાદલા નાખ્યા છે ઉપર રેશમી ઘડકીઓ પાયરી છે બીજે ગોળ તકીઆ મૂક્યા છે ડાયરામા બે ચાર હોકા ફરી રહ્યા છે. વચમા ઘૂટેલા કસુ બાની ખરવ પડી છે દાનખા તાણુ કરી કરીને હથેલીએ હથેલીએ મહેમાનોને કસુ ભો પાષ રહ્યા છે. ડાયરાનો રંગ જમ્યો છે.

સૈનિકાને ફળિયામા આવતા જોઈને ઘડીભર તો ડાયરો હોભીલો પડી ગયો. પછુ પછી જોઈું ન જોઈું કહું. સૈનિકાને પણ ધયું કે ડાયરાની વચમા જઈને બેસવાથી એમના રંગમા ભંગ પડશે. લાખી આશરીને બીજું છેડે એક ટોલિયો પડ્યો હતો સૈનિકાએ આશરીની ડારે જગલવેલા મૂકી, ટોલિયો લાખી એના ઉપર બેઠક જમાવી. એમને ટોલિયે બેસતા જોઈને આખા ડાયરાની આગે કનરાણી

બનિકાને જોઈને સાગેથી દોડી જઈ, આવ માર આપનાર અને એમની ઉપર ઓછા ઓછા ચાર દાનખા દરગાર આજે ડાયરામા શેકાયેલા હતા સૈનિકાને આવેલા જોઈને 'આવો' એટલે આવકાર આપી, તરત જ તેઓ ડાયરાને તણુ કરી કરીને કસુ ભો પાતામા બેસાઈ ગયા. દાનખાના નોકર ચાર પછુ સરભાગમા હતા.

સૈનિકાએ મગે બાધેન નેપખીન છેડીને એનાથી પગ ઉપરની ધૂળ ઝટકી પરસેવે નિનગતા હાથે મેદા લૂંટા. પા પીની ખૂબ તગસ લાગી હતી

ખીન કાઢને તો કંઈ કહેવાય એમ હતું નહીં. પણ દાનજાની ચાર પાંચ વરસની નાની દીકરી ફળિયામાં છતાં (કુકા-પાત્રીકા) વીચૂતી હતી. એક સૈનિક કહ્યું, “બેન ! આપા ! પાણીનો લોટો ભરી આપીશ ?”

દીકરી દોડીને ઘરમાં ચાલી ગઈ. થોડીવારે એક ચાકર પાણીની બોયરી અને બે ખાલા ચૂકી ગયો. સૈનિકાએ પાણી પીને તરસ છીપાવી થોડીવાર વિભામે ખાઈને બઠવાની તૈયારી કરતા હતા.

ઐટલામાં ડાયરો વીખાણે સો રામ રામ કરીને છૂટા પડ્યા. દાનબા સોને કેથી સુધી વગાવીને પાછા આવ્યા. રોજ તો તેણે સૈનિકાને હેનથી બેઠે અને એમના ખમર અતર પૂઠે. પણ આજ દાનબા બદલાઈ ગયેલા લાગ્યા.

“તમે કાષ્ટ રીતભાતમાં સમજો ખરા કે નહીં ? આખો ડાયરો હેઠે બેઠો હોય અને તમે એમની સામે ઢોલિયે ચડીને બેસો ! કાષ્ટ વિચાર ન આવ્યો ?” દાનબાએ આવતા વેત સૈનિકાને ઉધડા લેવા માડ્યા.

“અમે ડાયરામાં આવીને સૌની સાથે બેવા હોત તો તમારા રમમાં લગ પડત. ઐટલે જોઈ વિચારીને જ અમે તમારાથી છૂટા બેઠા.” એક સૈનિક ખુલાસો કર્યો.

“એ તો ડહાપણું કામ કર્યું” પણ હેઠા બેસતા શું થાનું ? ગમે તેમ તોય અમે રલા ગરામીઆ. અમારો ડાયરો હેઠો બેરો હોય અને તમે અમારી સામે ઢોલિયે બેસો ! કાળ તો એવો ચડ્યો તો કે વાત કરે મા. પણ શું કહું ? તમે રથા ગાધીજીના માણસો ખીન કોઈ હોત તો ગ્રીને એના ચૂડા જ લાગી નાખત” દાનબા વધારે રોષથી લમટી ઉઠ્યા.

“જરા ટાઢા પડે, દાનબા ! સાવ અમળવા થઈને કા વરતો ? અમે તો ઘણીવાર અહીં આવ્યા છીએ અને ઢોલિયે બેસવાની ક્યા વાત કરે છે ? અમે તો ઢોલિયામાં ધણીવાર સતા પણ છીએ.” ખીન સૈનિક દાનબાને ટાઢા પાડવા પ્રયાસ કર્યો.

“મારી વાત નોખી. આપણે તો જીવ મળી ગયા જણાય. પણ ચારે વેર મેં માન હોય એનું તો

તમારું માન રાખવું જોઈએ કે નહીં ? ડાયરાએ મોઢું મન કરીને તમારો અવિવેક સાબી લીધો. ઐટલે એ વાત તો પતી ગઈ. પણ તમે અમારી બેન દીકરીને તુકારે બોલાવો ? ખીન કાષ્ટ હોત તો બીબેને જીવ જ બેચી લેત” દાનબા વધુ ગરમ થયા.

“કાષ્ટને તુકારે બોલાવીને અપમાન કર્યાનું અમને તો યાદ નથી. આજે કેમ તમે સાવ ગદનાઈ ગયેલા લાગો છો ? જલ્દી દાનબા જ નહીં ! કશું બે વધારે તો નથી લેવાઈ ગયે ને ?” સૈનિકાના બોલથી એ મહાર બનીને ઠપકાભર્યા અવાજે પૂછ્યું.

“બે આપવા લેવા પડ્યા એમાં ધૂળ કશું બે ચડતો તો ! મારી ગત્રી અહીં રમતી” તો તમે એને તુકારે બોલાવીને પાણી લઈ આવવા કીધું એ ય તો ઘડીક વરમાં જૂની ગયા ?” દાનબાનું આજુ શરીર ધ્રુજતું હતું.

“દાનબા ! તમે ય આજે કમાલ કરવા માડી છે. ચાર પાંચ વરસની દીકરીને ‘બેન’ પાણી ભરી આવજો” એમ ન કહેવાય તો પકી કહેવાય શું ? અમારે હવે તમારી નિશાળનું લણતર લણવું પડશે એમ લાગે છે” સૈનિકાને હસવું આવી ગયું.

“ચાર વરસની શું થયું ચાર દી”ની ગત્રી ટોચ તો પણ અમારામાં ‘બેન’ બા’ કહેવું પડે, સમજ્યા ?” દાનબા દાત બીરીને બોલ્યા.

“આઝાદીની અને નવા યુગની ડાહી ડાહી વાતો કરનારા દાનબાના મનમાં જૂના જમાનાના આવા રિવાજો ધર કરીને બેઠા હશે એવો અમને સ્વપ્ને ય ખ્યાલ નહીં ઢોલિયા ઉપર બેસવામાં અને ચાર વરસની દીકરીને એક નામે બોલાવવામાં અમે કશું જોડું કર્યું નથી, સમજ્યા દાનબા ?” સૈનિકાના મોલકીનો અવાજ બદલાઈ ગયો.

“તમારી સાથે બેસુ ત્યારે તો હું ય નવા જમાનાનો થઈ જઈ છું. પણ અમારા ડાયરામાં બેરો હોઈ ત્યારે તો જૂના જમાનાને અને જૂના રિવજને મારે માન આપવું પડે” દાનબા નરમાશથી બોલ્યા.

“ગાધીજીએ શરૂ કરે-ની આ લડતને પરિણામે એક-ની પરદેશી હકૂમત જ નહીં, પણ આપણા જૂના વિચારો અને રિવાજો પણ ખતમ થવા બેઠા છે તમારે એ જૂના વિચારો અને રિવાજો ભૂળવી રાખવા હોય તો તમને એ સુમારક અને એને પાળવા નથી માગતા અને તમે ય એને વધુ વખત પાળી શકશો નહીં બૂલશો નહીં કે જમાનો બ લાઇ ગયો છે અને નવા યુગના પત્રરણુ શરૂ થઇ ચૂક્યા છે આ-ન્યા છીએ તો ઘડીભંગ બેસવાનો

વિચાર હોતો પણ અજે તમે નારાજ છો એટલે અમે રજા લઇએ” મોવડીએ દાનભાને ઢરોળા નાખ્યા અને ઊઠવાની તૈયારી કરી

વાત સાંભળીને દાનભા બેઠા પડી ગયા જાણવાની તૈયારી કરતા સૈનિકોને રોળીને મોની જોડવા

“તમારી વાત, સાચી, હવે જમાનો બદલાઇ ગયો છે”

*

માનવ જીવન પ્યાડ

મને તો માનવ-જીવન અતિ પ્યારું,
સુખ-દુઃખની ચૂંચણીએ ગોપેલું
કીડામય દર્શન ન્યારું

શોધુ હું આનંદ-પુણ્ય કા
પ્રભુના પુનિત દેવાલયમા !

મ્મર્ગ-શાંતિના વૈભવને કા
નિરખુ હું નીવા આકાશે ?

મોક્ષ કાજ હું ભટકે શાને,
ત્યાગીને માનવ-સ સાર ?

તીર્થ-ધામમા સાધુ ધર્મને કા
શોધુ નિર્જીવ જ્યોતિ અપાર ?

મેળ-યુ છે મે અનંતને
બાળકના મધુર મ્મદોમા,

નિરખ્યો છે દૈવી-પ્રતાપ મે
આહલયાં નિ શ્વાસોમા

નિજ કુટુંબ ને મિત્રોના ગૃહે,
પ્રેમપૂર્ણ આનંદ મન્યો છે,

મનુજ-પ્રીતિની અમર વેવ પર,
માન જીવન-પુષ્પ ખીન્નુ છે

મૂત્ર રેખક શ્રી શ્રીમન્નારાયણ

અનુ० શ્રી બપે-ડ મોઠો દવે

પુણ્ય સ્મૃતિઓ

જ્યાં બે નદીઓ મળે છે એ સ્થાનને પવિત્ર સંગમ ગણવામાં આવે છે અને જ્યારે પશુ બે મહા પુરુષો મળે છે ત્યારે ઇતિહાસમાં એ કૌણ સાહિત્યક તીર્થની માફક ચિરસ્મરનીય થઈ જાય છે. અહીં એવા કેટલાક મહાપુરુષોના મિલનની કથા ગમ્મ કરવામાં આવી છે.

એમર્સન જ્યારે કાર્લોઈલને મળવા ઈંગ્લાન્ડમાં ગયા ત્યારે એમણે એકે એ જોતિહાસિક મુન કાલ દર મિનાન એક પશુ ચન્દ ઉત્પાદેશ નહોતો આ નિશ્ચય મુલાકાત પછી વિદાય થતા કવિએ કહ્યું

‘મહાશય આપણે ઘણી વારો કરી’

આ વિશે મૌનસાધક કાર્લોઈલે માન આટલું જ કહ્યું ‘જી હા, મહાશય આપણે આ વાર્તાના પ ઘણે મુદ્દે ઉભે

x x x

બાપુના બે મહાન અનુયાયી વિનોબા અને જવાહર પહેરી વાર એમના અવસાન પછી મળ્યા એ એક આશ્ચર્યકારક હકીકત છે

બાપુના અવસાન બાદ વર્ષોમાં યજ્ઞનેલા પ્રથમ સર્વોદય સંમેલનમાં જ્યારે બંને મૃત્યા ત્યારે એમ લાગતુ હતુ કે બંને કરુણાના બે સમુદ્ર મળી રહ્યા છે ત્યારે વિનોબાએ કહ્યુ હતુ

‘જવાહરનાસ અને હું એ છામા એજા પચીસ

વર્ષ થતા એક જ કુટુંબમાં રહીએ છીએ પણ અજ સુધી એક બીજાને મૃત્યા નથી આજે જ એમનો અને મારો વ્યક્તિગત મેળાપ થયો એ દોષ મારો કે એમનો બેમાથી કાઢીને નથી પણ એ દોષ તો એમનો છે કે નેમનું કુરુ આટલું મોટું વિચારણ હતુ એટલે બંને એકબીજાનુ કામ કરતા કરતા પશુ વ્યક્તિગત રીતે આજ સુધી એક બીજાને મળ્યા નહિ

આ ગભીર પ્રસંગે હું એમની સાથે કોઈ કામની વાત કરવા નથી માગતો કે એમની સાથે કોઈ સવાન-જવાળ કરવા નથી માગતો તેઓ અત્યારે આપની વચ્ચે છે અમે એકબીજા સાથે નકામી વાત કરીશુ રમી શકીશુ તો રમીશુ, ગાઈ શકીએ તો ગાઈશુ આ રીતે થોડો સમય સાથે વિભાવીશુ તો સવાલ-જવાબ કરવા કરતા પશુ અમે અમરા હૃદયને વધુ

ઝોળખી શકીશુ

x x x

કોલેજ જીવનમાં મસ્તીતોડાન માટે જાણીતા બે વિદ્યાર્થીઓ, પડિત મોતીલાલ નહેરુ અને સ્વામી બ્રહ્મનંદ પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને પ્રથમવાર મૃત્યા ત્યારે એ અવસ્થાન વર્ણન કરતા સ્વામીજીના પુત્ર શ્રી ઈન્દ્ર વિદ્યાચાર્યસ્પતિએ વખ્યુ છે

‘સવારના દસ વાગ્યાનો સમય હતો. પડિતજી પિતાજીના નિવાસસ્થાને પહોંચ્યા પિતાજી એમને સત્કાર કરવા માટે ઝોરઝોની બહાર આવ્યા પડિતજી પર નજર પડતા જ આશ્ચર્ય થી કહ્યુ છે, તમે છો ?’ પડિતજીએ પણ પિતાજીની માફક ધ્યાનથી જોઈને કહ્યુ ‘અરે તમે છો ? અને બંનેએ ખૂબ ઉમળકાથી હાથ મિલાવ્યા

પિતાજીએ કયુ હુ આજ સુધી નહોતો જન્યુલો કે પડિત મોતીલાલ નહેરુ તમે જ છો ?’ પડિતજીએ ઉત્તર આપ્યા ‘સ્વામી બ્રહ્મનંદ તમે જ છો એની પણ મને ખાતર નહોતી’

અને પછી બંને સાથીઓ પોતાની ઉમર અને પોતાના ઉચ્ચ દરજ્જાને જુનીને કોલેજ જીવનના મમ્મી તોડાનને યાદ કરવામાં પડી ગયા

x x x

માધીજી જ્યારે શાંતિનિકેતન ગયા ત્યારે એમને પરિચયગુરુદેવના મોટાભાઈ નરસિંહન દિને દત્તાત્રેય દાકુર સાથે થયો બધા એમને ‘દલા’ કહીને બે લાવતા હતા એટલે માધીજીએ પશુ જ્યારે એમને બેઠે દલા’ કહીને બોલાવ્યા તો તેઓ આનંદમાં આવી ગયા અને કહ્યુ મારા ભાઈ તમે ઉમરમાં મારાથી નાના છો પશુ આમ છતાં મેં મારાથી ઘણા ક્રેંદ છો તમે અનંત શુણ્યગણા શ્રીકૃષ્ણ છો અને હું છું તમારે શુણ્યકીન પાગલ બનરાઈ દા પશુ હું તમને હમેશા ચાહીશ

‘પ્રત્યેક યુગમાં જે મેં ટા મેં ટા નરસિંહ થયા એની પર પરામા તમે આવી જઓ છો એ જાણુ છું’

‘મને બેઠે દલા કહે છો એટલે મેં દામાં બંધાનાતે હું તમને આશીર્વાદ આપુ છું કે તમારી સંપત્તિ કદી મરશે નહિ કે મારેય કયુવિન નહિ થાય’

—રામનારાયણ ઉપાધ્યાય

દક્ષિણકુમાર ભેરો

ઝાંખીના મકાસરમ જેવું, લેખક જીવનનો અર્ધસિંદોનો અચળો એન્દ્યો ત્યારે અધોએક ડગલ નેટલા ઉપનામો માપુએ ધારણ કરેલા તેમાનું 'ધૂમકેતુ' લખનુસ કાચમી બન્યું. એક સમયે અમે ગોંડય હતા ત્યારે બાપાએ કહેવું પણ ખરું, "ગમા ! ગોરીલાક 'ધૂમરકેતુ', 'ધૂમરકેતુ' એવું નામ કેમ રોધી લાગ્યો એનો હું એક દી વિચાર કરતો'તો. મને ઈ ભરોસો બેઠે છે કે આ તારા બાપની લખવાની લપ એનો કાઈ દી કડો છે એમ નથી. એટલે ઈ દીકરાને મનમા લાગ્યું કે આ મારો બાપ (એટલે અમારા દાદા) દેલી રાજમા માઇ દરગાહી માણુદની ઠાકરે ચડે નહીં એટલે પોતાનું ખરું નામ બ વીને લખવાનું ચાલુ રાખ્યું. વળી એમ પણ હોન કે નામમા તે શુ થઇ ગયું ? એટલે પૂછડિવા તારાની લોકવાયકા બોટી દરાવવા, પોતે જે લખવાનું કામ કર્યે' જાય છે એની જ ખૂમી છે એમ દરાવવા પણ મણિમાઇએ આવું—'ધૂમરકેતુ'નું નામ દર્શાવું દેવા" બાપા પોતાની લાક્ષણિક દબે નામની વચ્ચે "ર" ઉમેરતા !

એ વખતે ગોડલના દેશી રાજ્યમા ભગ-વનસિહજીની રોક-આથુ જંગમી વરતાય. એના જીવનમા આવે કે એનો કોઇ પ્રજાજન ઇલાવાળા-એટલે આવાડિયા, દેનિકા વગેરે સાથે સબધ ધરાવે છે તો તેનું આવી બને ! એ સમયમા રાણપુરથી અમૃતલાલ શેત્રુ "સૌરાષ્ટ્ર" નીકળ્યું. દરબારની, તેના ઠાણ ઠા ઠગુરીઓની, અધિકારીઓની માન્યતા એવી ખરી કે લેખક નામનું પ્રાપ્તિ આવ્યા પછી સાથે સબધ ધરાવે, એટલે રાજની ખચર અતરો પણ એની મારફત જ પહોંચી જાય ! બાપુનું જીવન-ખેવ તો સાહિત્ય સર્જન હતું. એમા ખચરપની અચર રાજ્ય ડાની ખચર અતરો હાપાનાં હાપાંતો પે તે કાઈ પરાક્રમ કરી રંગા છે એનો પધો તો બાપુને લાગ્યે ન જાય ! રાજમુગટ જેવી નવલકથા

પણ સૌરાષ્ટ્રમાથી-રાણપુરથી બહાર પડે એ પણ જોવાનું-જેમ-તે સમયમા એક જગ્યા સાહસ ગણાય ! એટલે એ સર્જનમા પોતાની જાત વધુ ઉઘાડી ન પડે એ હેતુથી આ ઉપનામથી લેખક જીવનની શરૂઆત કરી હતો તેવી કંપના કરી શકાય.

પછી તો ગોડલનો વસતટ કાયમને માટે છેડીને અમલવાદમા આવીને વસવાનું થયું તેની પાછળ પણ દેશી રજવાડાની તે સમયની પ્રજાજનની પરત નતા જેવું જીવન લખવાની કોઈ વાત પણ બાપુના મનમા બેળી હતો ? ૧૯૨૧ના ધારણ કરેલા આ ઉપનમ વિશે જીવનપથમા લખ્યું છે :

શરૂઆતના વર્ષોમા લખાએવી બાપુની કવિતા એ માનસ આ રીતે વ્યક્ત કરે છે :

"મહા" ત્યારે ફરવું સઘળે કયાંય પાછું ન જોવા, વિશ્રાન્તિ શુ ઘડીલાર હવે કયાંય લેવી રહી ના!"

એમા સાહિત્ય સર્જનની ઉત્કટ મનોદશા, દિલને આનંદ આનંદ થઇ જાય મનોદશા, વ્યક્ત થાય છે. જીવનમા વિવાદને બાપુએ પોતાનું અતર્ગત ધન માનેલું—માતાના મૃત્યુ પછીનો વિવાદ જે જીવન-ભર બાપુનું મહામોહુ ધન બની ગયેલું. એની પ્રજા લાગણી પણ જીવનમા ડોકિયા કરતી લાગે છે. રવ. ગુણવતરાય આચાર્યે એક સમયે બાપુને પૂછેલું—'સીધે મીધે પ્રમ જ કરેલો, એ એક રીતે સાહિત્યિક આત્માઓની નિખાલસતાનું સ્પર્શ કરી જાય છે : "સાહેબ, આ ઉપનામ મદલુ કરવામા જુનિઅથ સીઝરની જેમ હું આ પો, મે જોયું, મે વિશ્વ મેળ-મે, એવો અડલાવ હતો કે આત્મજલ્દા ?"

બાપુનો નિખાલસ જવાબ આવો હતો "ના, એમનું કાંઈ નથી. ઈ સ. ૧૯૧૦મા એક પ્રયત્ન ધૂમકેતુ આકાશમા જરાજર મનામને દેખાયો-દેલીતો ધૂમકેતુ. એની પૂછડી છેક સિનિજ મુધી લંગાની

વીજળીના લીસોટા જેવી હતી. તેથી અધારી રાત પણ જળાહળા થઇ રહેતી. કદાચ આ ધૂમકેતુના દર્શને જ મને સંજેની મહત્વાકાંક્ષાઓને યાદ દેવાનું સંજકું હોય. ઉપક્રમમાં એ ધૂમકેતુએ મારા મન ઉપર જે ણપ મૂકી એ કું કોઈ વિચ બૂલી ચકયો નથી” (‘ત્રી જીવન’ : ધૂમકેતુ સ્મૃતિ અંક)

માનસી, ૧૯૩૮ સપ્ટેમ્બર પ્રાધ્યાપક પ્રવચન દેશાંકે બાપુના ચિંતન પ્રથો-જલજી દુ-રજકણ અને સાહિત્યિક લખાણોના બીજા એ સંગ્રહોના વિવેચનમાં લખ્યું છે તેમ,

“એ કેવી અધોકિક સુખ્ય પળ હોવી જોઈએ ! એવી તે એ કંઈ પગ હતો, જ્યારે વીસેક વરસ પર શ્રી ગૌરીશંકર જોશીને આત્માનું અનિશ્ચય થયું, ને તેમણે પોતાનું નામ ‘ધૂમકેતુ’ પાડ્યું ! કેટલું અન્યથા નામ છે ! ખરેખર, નાચવેલો જીવનવાન ! પોતે તારાકણી, તારાકણીમાંથી તથુખા ઝરે, અને એ તથુખાનું મડળ બધાવ અમર શબ્દોનું બધાએનું મડળ ઝમ્મા કરે, પણ તારાકણી તો કણી જ રહે, ને પોતે સર્જે પણ તેજકણ જ.” ગુજરાતી કવિતાના ગણનાપાત કાવ્ય સમુદાય “ઉત્તરાયન”માં બાપુના જૂના મિત્રોમાંના એક સ્વ. દેશજી પરમારે, પોતાને વરેલી ભિન્નિમ્ય લાપામાં નોંધ્યું છે તેમ, આત્મકથાનક જેવી “ઉદાસ” પ્રસ્તાવનામાં લખે છે :

હું અને જોશી એક બીજાની દૃઢ સોંધતા હતા. એક વાર સાંજે એકલમાં ફરવા ચલા ત્યારે નદીને કાંઠે અમારા સાહિત્યજીવનના તખ્તસુસનકો ક્યાં. એ ચલા “ધૂમકેતુ” અને હું ચલા “અશોક” : પણ હું સ્પષ્ટ રહ્યો ! માટે તખ્તસુસ અપ્રતિષ્ઠ જ રહ્યું. “ધૂમકેતુ” તો સાહિત્યકારના સાચા ધૂમકેતુ બની રહ્યા. છેલ્લા સાઠ-સીરે વર્ષોના ગુજરાતી સાહિત્યના તખ્તસુસ ધરાવતા લેખકોની નામાવલિ તપાસીએ તો લાગે છે કે તખ્તસુસના નામથી જ વધુમાં વધુ કોઈ ઝાળખાયા હોય તો ગદ્ય સાહિત્યમાં બાપુ અને કવિતાક્ષેત્રે લાગીના રાજવી કવિ કલાપી ! અને પાછા સૈરાણના એ પણ જોશીનું જોશ ! એમનું

સાહિત્ય ક્ષેત્રે પ્રદાન પણ કેવું ?—કાળક્રમે જળવાઈ રહે તેવું ! “નામમાં ત શું છે ! ઇરટ કિ મન કામની જ છે”—એ ઉક્તિ જાણે આવા તખ્તસુસ ધારી લેખકો માટે સાર્થક બની જતી હોય તેમ નથી લાગતું શું ? એમના લખાણો, એમના તખ્તસુસથી જ જાણે ગુજરાતી પ્રાંત પોતાના દિલમાં સ્થાપી રાખવાની હોય—પૂર્ણ નામની જેમ લેખકને ખેવના નથી; તેમ વાચકને પણ એના સાહિત્યની જ કિમત છે ! એક સમયે બાપુ સાથે હું ગાંધીમાર્ગને રસ્તે જઈ રહ્યો હતો, ત્યારે કાલેજના મારા એક સહાધ્યાયી મિત્રે દૂરથી બૂમ પાડીને મને બોલાવ્યો. “એ ! કવિ ધૂમકેતુ !” બાપુ તો મારી સામે જ જોઈ રહ્યા ! યોડીવાર પડી બોલ્યા : “તારે પણ કોઈ મજા થઈ ગઈ ! મોડી રાતના ઉજાગરા કરી લખુ હું, અને ઝાળખે બધા તને ! વગી ગુજરાતના લોકો પણ કેટલા ઉગાર છે લખે એ બધા કવિ ! એમાં ભેદ જ રોગ પાડવાનો હોય ! પડી બલે કવિતાએ ન લખી હોય તો પણ ચાલે !” બાપુના અવસન પછી, એક મુરખી સાહિત્યકાર મિત્ર કહ્યું હતું તેમ, “હવે તમારી અટક જોશી બદલીને ધૂમકેતુ કરી નાખો તો તેમાં શું ખોટું છે ? કારણ કે તમે, તમારે કુટુંબ આ શિરદાય સિદ્ધિ—જે સાહિત્યકારો તમારા પિતાએ મેળવી છે તે ઉપનામથી જ વધુ ઝાળખાવાના. જેમ શ્રીમંત કુટુંબમાં કુટુંબના વડીલનું નામ સારામાં, મક્કતલાબ એ ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે જે સિદ્ધિ મેળવી છે તેની સાથે જોડાઈ રહે છે. તેમ આ સાહિત્યમાં જે ઉચ્ચ વર્ણો સુધી સતત તમારા પિતાએ ક્યાં છે તેના જ પરિપાક જેનું એમનું નામ તમારી અટક તરીકે ફેરવી નાખે તો તે યોગ્ય જ ગણાય મુરખી મિત્રે તો એ ફેરફાર અમારા ઉપર ટપાલમાં કાઈ મોકલે, તેમાં અચરનો વ કરી નાખ્યો છે !

મહાકાળ બગવાનના પ્રલય-તાડવ જેઓ લોકખાતા નર્મદા અને તાપી અને ખીજ સાતેક નદીઓએ હાથમાં હાથ મિલાવી ગુજરાતની ધરતી ઉપર પ્રલયના પૂર જેવો પ્રચંડ વિનાશ લાતાર્યો એ તો હજી આજની જ વાત છે

૧૬૨૭મા આલે જ બળપ્રલય ગુજરાતની બૂમ ઉપર રેલાયો હતો ત્યારે આજના જેટલા સાધનો અને સહારો નહોતા જે ધરતી ઉપર બળ સક્રિય થતી પડ્યું હતું ત્યાં આજની જેમ હેલિ કોપ્ટરમાથી યોરાધા ચીજ વસ્તુઓ ફેંકવાની કામ સગવડ નહોતી જે બધા એ ત્યાં એવી પરિસ્થિતિ એ નજી અઘવાડિયા સુધી બિબીચઈ હતી ગુજરાતની ધરતી ઉપર ખારે મેઘ તૂટી પડ્યા હોય તેવી પરિસ્થિતિ સર્જાઈ હતી અમદાવાદમા સાબરમતી માણેકચોક સુધી ઉમરાઈ ગઈ હતી એક જ દિવસમા સામંતો બહાર ધંધ વરસાદ નોધાયો હતો.

અમારા મોટાકા રામજીઆપા તે સમયે ઝીંડાડાની તાલુકા સ્કૂલમા હેડમાસ્તર હતા અને તે સમયે ઝીંડાડા હતા મારી નાની બેન ઉપાનો જન્મ ઝીંડાડામા થયેલો બાપુને તે સમયે ઝીંડા વાડાથી અમદાવાદ આવવાનું હતું રજુની મધ્યે આવેલા પેટ જેવો ઝીંડાડાનો દેખાવ થઈ ગયો હતો અમદાવાદ પહોંચવા ઝીંડાડાથી રજુ રસ્તે ખારાધોડા આવવું પડે અને ત્યાંથી ગાડી રસ્તે વીરમગામ થઈ અમદાવાદ પહોંચી સકાય ખારાધોડાથી આગળ વીરમગામ રસ્તે ગાડીના પાટા તટી ગયા હતા છેવટ પહેરેક દિવસે થોડાક વહેવાર ચાલુ થયો ત્યારે તે સમયે જ કે ઉપર મેસી, ઝીંડાડાથી ખારાધોડા સુધીની મુસાફરી બાપુએ ‘એક ટૂંકી મુસાફરી’ નામની ટૂંકી વાર્તામા સુઝ રીતે અક્તિ કરી છે આ વાર્તા તથુઆ મળ્યા બાદ પ્રગટ થયેલી ત્યારે સ્વ મેધાગીલાઈએ તેની સરખામણી રશિયન નવલિકાકાર મેકિસમ ગોર્કીની એક નવલિકા સાથે કરેલી રશિયાના ઠંડા પ્રેશમા-ઠંડા મુલકના થેટાને મળ્યા ૧૧ ડિસેમ્બર કરેલી મુસાફરીનો જાત અનુભવ મેકસીમ ગોર્કીએ તેની નવલિકામા આશ્ચર્ય રીતે વર્ણવ્યો હતો.

સ્વ મેધાગીલાઈ જન્મશૂનિતા કલમ-મિત્રા બધા આવી મેધાગીલાઈ વિસિદ્ધતા અજમાવ્યા કરતા બાપુનું તથુઆ મળ્યા નોંધુ પ્રગટ થયેલું, ત્યારે બાપુએ ટૂંકી વાર્તાઓનો સો નવલિકાનો પથ

પૂરો કરેલો ત્યારે મેધાગીલાઈએ બાપુને “ગુજરાતી નવલિકાનો સેન્ચુરી બેટસમેન” એમ નોંધ લખેને ગુજરાતી નવલિકા સાહિત્યને ગર્વ લેવાની વધાઈ હર્ષમા આપીને આપેલી.

મોટા સત્કારના મોટા ભાગના વ્યવહારપટુ ચીલા-ચાટુ મનુષ્યોનું જીવન, વર્ષા ઋતુની નિષ્ફળ વાદળીઓ જેવું હોય છે ચોમાસામા દિવસોના દિવસો સુધી આવી વાદળીઓ આકાશમા પરિભ્રમણ કરતી હોય છે ટપકે ત્યારે બહુ નિરાધારના આસુ જેવા ફોરા માત્ર બાપુ જીવન ફારી કિતાબ જેવું હોય છે એથી લિજ રીતે બાપુની જીવન કિતાબમા કથા કોરે પાનું નહોતું એમનું જીવન બોલતી કિતાબ જેવું હતું.

એ જીવન કિતાબનું હૈયાની હમદઈઈ ફર્કાવતું એક જુનોધાએલું પાનું વાદ આવે છે.

તે સમયે ઝીંડાડાથી અમદાવાદ આ-યા પછી ચીનુલાઈ બેરોનેટનું કુટુંબ સમક્ષ સફળ નાના મોટા આગળ, બળપ્રલયની વિતંક કથા કહેની ત્યારે એ કુટુંબના બધા સભ્યો ગળગળા બની ગયેલા ઝીંડા વાડાના અને આજુબાજુના ગામડાઓમા લોકો બેઠા થઈ ગયા હતા— રાયરચીલુ, ઘરબાર કપડા લતા બપુ સુમારિને, ઉપર આકાશ ને નીચે ધરતી એવી નિરાધારની અવસ્થામા લોકો સુખાઈ ગયા હતા જીવન જેવું જીવન આટલી બધી કંજાઈ વચ્ચે ટકી રજુ હતું એ જ મોટામા મોટી સતોષની વાત હતી હવે સહુને નવું જીવન—ઝીંડાડાના ગામ લોકોને બેલા કરવા માટે, ખરે સમયે કપડા લતાની એવી મદદ પહેલેયે તે માટેનો પ્રયત્ન જરૂરી બન્યો હતો.

નીતુલાઈ બેરોનેટનું કુટુંબ-તેનો વારસાગત ગુજુ-ઉદાર મદદ માટે જમીનું હતું કુટુંબના નાના મોટા સહુએ ગીરો દિવસે જ નિશ્ચય કરીને નવા નોખા ધરતી કરેલા ચ વ ઉપયોગના લગભગ આંશો-હજાર કપડાનો ટમ્બો તોષાર કરીને બાપુને ફરજી ઝીંડાડાને પાંચે મુસકેલી વેપીને ઉપડી જવાનું બંધાવેલું.

રેલ રસ્તે ગાડીના પાટા પોતી જમીનમાં ગમે ત્યારે દગો દઈ દે એની સ્થિતિ હતી આજળ ખારાધોડાથી ઝી ઝુવાડાનો રણુ રસ્તો પણ ઠલ વિકટ હતો પરંતુ આવે સમયે, મુરઝેલી, એ બહુ વિચારવા જેવી વાત નથી એવો દઢ સંકલ્પ બાપુએ વિના વિલંબે કરી લીધો. ઝી ઝુવાડાને પથે, ચારેક મોટા ગાસડા તૈયાર સવેલા કપડાના, લઇને, થોડાંક પરમારથ કરવા અમદાવાદથી નીકળી પડ્યા તે સમયે રૂપિયો એ રૂપિયો જ હતો. થાળી જેવડા મોઢે ગણાતો,

આજની જેમ તેની કિંમત પછર પૈસા નહોતી. દાને-થરી ચીતુભાઈના કુટુંબે, પરા અર્થમાં એક હાથે મદદ આપવી અને બીજે હાથે જાણે પણ નહી, એ રીતે ઉદાર મદદનો હાથ લાગવીને લગભગ રૂપિયા ત્રણેક હજારના સુતરાઉ અને ગરમ કપડા—સિવેલા નવા નોખા ઝી ઝુવાડાના ગામડાઓમાં પહોંચતા કરવા બાપુ સાથે મોકલી આપેલા. આ વાત બાપુએ પણ ક્યાંય નોંધ્યાનું શ્રે જાણ્યું નથી. દાન લેનારો અને આપનારો જણે એવી આ વાત યદ.

*

રામ નામ

“ બીક લાગે ત્યારે રામ, રામ બોલ્યા કરવું ”

બાપુજી નાના હતા ત્યારે તોફાની પણ ખૂબ હતા. રાજકોટમાં અમે કુઈબાને મળવા ગયા હતા. કુઈબા એટલે બાપુજીના બહેન રઝિયાતબહેન કુઈબા કહે કે ગાંધીજી નાના હતા ત્યારે બહુ તોફાની હતા જમરૂખના ઝાડ પર ચડે, છાપરે ચડે અને આખો વખત મસ્તી જ કરે ઘરના બધાને ભય રહે કે ઝાડ કે છાપરા પરથી પડી જાય તો ભારે અનિષ્ટ થાય. કુટુંબમાં સૌથી નાનો મોહન એટલે બધાનો લાડકો તો ખરો જ. એટલે પિતાજીએ એની સંભાળ લેવા ખાતર રંભા નામે બાળને રાખી.

પણ મોહન તો રભાને તોબા પોકરાવે. એ તો બિચારી કંટાળી જાય. પિતાજીને તે કહે “મારાથી મોહનને ન રાખી શકાય, એ તો ન્યા ત્યા નાસતો ફૂંદતો ફરે છે.” પિતાજી કહે, “આમ હારી જઈએ તો કંઈ ચાલે ? થોડા દિવસમાં તારી સાથે જાણી જશે.” અને થયું પણ એવું જ. થોડા વખતમાં મોહન રભા સાથે જાણી ગયો.

બાપુજી નાનપણમાં જેટલા તોફાની હતા, એટલા જ બીકણુ પણ હતા. ચોરના, ભૂતના, સાપના ભયથી ઘેરાયેલા હતા. રાતે ક્યાંયે એકલા જવાની હિંમત ન ચાલે. રભાને આ વાતની બાજુ યદ.

રંભાએ કહ્યું, “જો આપણે રામનામ લઈએ તો ભૂતપ્રેત આપણને કંઈ ન કરી શકે તને બીક લાગે ત્યારે ‘રામ રામ’ બોલ્યા કરવું એટલે તને બીક લાગશે નહીં.”

બાપુજીને તો રામનામ કરતાં રભા ઉપર વધારે શ્રદ્ધા હતી તેથી રંભા જે કહે તે ખરું એ માની બાપુજીએ તો રામનામ જાપવા માડ્યું.

પછી રામનામ એ બાપુજીનો જીવનમંત્ર જ બની ગયો. છેવટે બાપુજી અવસાન પામ્યા ત્યારે પણ એમના મુખમાં છેલ્લો શબ્દ ‘હે રામ’ જ હતો. રામનામ તો બાપુજીને સારું અમોઘ શકિત હતી. બાપુજી તો કહેતા - “હૃદયથી રામનામનું રટણ કરીએ તો તે અસદ્ વિચારને લગાડી મૂકે છે. અને અસદ્ વિચાર જ ન હોય તો અસદ્ આચાર ક્યાંથી સંભવે ? મન નજીવું હોય તો બાહ્ય મદદ નકામી છે, મન શુદ્ધ હોય તો તેની જરૂર નથી.”

ચાલો, આપણે હૃદયથી રામનામનું રટણ કરીએ

ભાડૂતી ધરના મહેવાનો અનુભવ ધની ૧૨ કીમતી બની રહે છે અને વિ.લ. ડીના બચ્ચાની જેમ, જેણે સાત ધર બદલ્યા હોય તેનું સમાજદર્શન ધીરુ હોવાનું. પોતાનું મકાન ન હોવા બદલ મને અકસોસ કદી થયો નથી કેમ કે દેશ અને દુનિયામાં ચાંગેકાર જે આ મકાનોની હારમાળા જાણી થઈ રહી છે તેમાંથી કોઈ એકમા રહેણું તે લઠાવો આછા છે !

જે ધરમા હુ રહું છું તેની વિશિષ્ટતા ઉલ્લેખનીય તો છે જ. પ્રથમ તો મારે પહેલે માથે રહેવાનું હોવાથી, બારોબારની મીઠી મારફત ચડવાનું. બાજુના મકાનના ક્ષણના ઉગ્ગેલ પીપળાની ડાળ, મારી અગાડીમાં એની રીત જળુખી રહે છે કે સીડીના ટોચના પટથિયા પાસે જ તે આડી ફાટે છે અને પ્લાન ન હોય તો અસ્તિત્વ કૂટવાની પારતી ઉરહ મેથ રહે છે. અને ભાડૂતોની સ હવારી અગાડી બે કાટ ચૂના મેગા કઠીએ તેમ બાજુનાર પથરા એથી છે અને રહેણાક ઝોરડા તેમજ રસોડાના બારીબારણા અગાડીમાં જ પડે છે. હવા ઉગ્ગેલ પુકળ છે અને સામે જ પીપળાની ડાળીઓ હવામાં ફરફરે ત્યારે બાજુમાં જ ઉઘાનનો આભાસ પેદા કરે છે.

અંડેશ-પરોચની ઝોગખાખુ થતા વાર ભાગતી નથી. કેમકે ધરમા પગ ચુખીએ તે જ દિવસથી ‘હાં આવી ગયાને ? સાર સાર.’ ‘મૂળ કયા ગમના ? એમ ?... ત્યારે તો નજીક’ ‘મુઝાગો નહિ બેઠવું શરવતુ મારી લેજો !’—આમ એક પ્રકારનું સડાનુશ્રુતિનું ઝરણું વહેતું થઈ થાય છે. પીપળાના શરમા ધામા નાખીને પડી રહેતી ચકલીઓના એક રોજાને ‘પડોડી’નું સબવષ્ટ ક્યારે મળેલું તે વાતની મને ભૂલ નહિ જેણે મઝ નાખ્યા તો ઝોગડા અ પો દિવસ ‘મી મી’ કરીને અજાજ કરતી ચકલીઓ તરફ ખાસ પાસ પાડતુ ચુ નહિ અને ડાનુ બાજુ

ખોલીને જમગ એસુ એટલે ચકલીઓ ઉબરા ઉપર આવીને બેઠી બચ; ટગર ટગર બેવા કરે, ડોડાઓ આમથી તમ હવાવે, ખાવામાં મથગૂન રહીને, તમના તરફ પ્લાન ન આપુ તો ‘મી મી’ કરી મૂકે ભાનના દાણા, ચોટવીની ઝીપી કુકડીઓ નાખુ એટલે એક પછી એક ચકલીઓ આવીને ચકુતી બચ. દિવસ જતા ગયા તેમ ચકલીઓની રમતમાં મારે રસ વધતો ગયો. મે બેઠું કે સૌ પ્રથમ અક ચકલી આવીને તપાસ કરી બચ. કાંઈ મને એમ છે ! ભાત નાટી તોય ર છે ?

મે કાંઈ વને નાખુ તો ચાચમાં લાઇને, પીપળ તરફ ઝડી જવાની અને બાખા ટોળાને બચ કર કે નેચ છે ! તરત જ પાચ થ ચકા, અને અને છ સાત ચકાઓ નારાફરતી આવીને રસોડુ મજવી મક લોટની કોણકમાંથી નાની નાની મેળાઓ મા’ તા ચકલીઓ અરે પડે અને હુ કે કોતો બજો’ તેમ કા તો ચાચમાં ઝીલે, નહી તર લોટની મેળાઓને હાડકાણુ તેની પાછળ ચાર-પાચ ચકલીઓ એકસામટી દોડે ! વધુ નિરીક્ષણ કરતા મે બેઠું કે ચકલીઓએ મારા જમવાના સમયની ખાસ નોંધ કરી છે. કેમકે આઠ વાગે અથવા નવ વાગે રસોડાનું બારણું ખુલ્લું હોય તો કોઈ ન આવે—દસ, સાડાદસના સંમયે જ આ ટોળું આક્રમક બનીને હાલો કરતુ ન !

‘મીઠા ગાડના મૂળ ન ખ દાય’ ત કહેવતની ચકલીઓને બચ નથી. એટલે ના મે તેમને ચણ અને ખોગડનો ‘કવોટા’ આપવો શરૂ કર્યો એટલે તેમણે ઝોરડામાં ધામે નાખવેર શરૂ કર્યો. કનાટ ઉપર, જિયા મેખામાં, મકાનના છાપરાના મોભની બખોલમાં તેમણે વજર ભાડે અને વગર પરવાનગીએ જગા મેળા વીધી ખરે ખપોરે નીચ બેચના દોષ્ટએ ત્યાં, ચમ-ચખીના હળીકે ટોળા ઉધર જ ન દે ! ચોડા દિવસ મે ચકલીઓને કાડી મકા, એક

વાસડો રાખીને પ્રયત્ન કર્યો ઘડીવાર તો કપડાના ટુકડાનો ગોળ દડો બનાવી તેમના તરફ ફેંક્યું; પણ આ બધામા ચક્રનીઓ વિજયી થઈ. તેમની સ્થિતિ-સ્થાપક, તરવરાટભરી ઉડ્ડાનશક્તિ સામે મારે બાંધપ અનુભવી પડી.

હવે જ મને સમજાયું કે ચીનમા ચક્રનીઓ મારવાનો રિવાજ છે અને ચક્રનીદોષ ઈનામ અપાય છે તેમા માઓનું કેટલું ડહાપણ છે ! આ ચક્રનીઓ પાપ તેનું જ ખોદ છે, ચણ નાખીએ એટલે ધરમા જ માથો બાધે અને આખો દિવસ ગઢારથી લાવીને સળીઓ-તાણખના ધરમા વેગ. ધરવાળીને ધર વાળીઓળીને સફ રાખવું પડે એટલે એનો કળયો થાય તે જુદું. એટલે છેવટે વિચાર કર્યો કે બધા માથા ક્યાં છે તે બધા જ કાદીને ફેંકી દઈ એટલે ધરમા ચક્રનીઓ આવતી બધ થાય, બહારથી નીસરે મી લઇને માઢી અને માથો ખચવા જઈ છુ તા બહાર છડા ! હવે આલુ પાપ કેમ થાય ? કાઈ વાલો નહિ થોડા દિવસ મુશ્કેલી ચલાવીને, બધા ગડતા થાય પછી વાત. એટલે ન જુદાં ચક્રનીઓને વધુ સ્વાતંત્ર્ય આપવું પડ્યું.

ઇકામાથી બધા બહાર નીકળ્યા. ચક્રો તથા ચક્રી તેમને ચાઓ ભરીભરીને ખવડાવવા લાગ્યા. મેં પણ ભાતના દાણા અને લોટની ગોળીઓનો 'કેવેટા' વધારી દીધો ! ચક્રીઓને નાના બધા હોય-કોને કહેવા જાય ? જોનએરામા બધાને પાખો આવી. બધાને કેમ ઉડતા શીખવે છે તે જોવામા મને પણ મઝા પડી. હવે તો માની સાથે બધા પણ ઉડીને રસોડા સુધી આવવા લાગ્યા પણ તે આપમેળે ચઢી શકતા નહિ. નાનકડા બધા નાની પાખો ફેંકાવી, માથ પહોળા કરીને લાલચુ નજરે 'મા' તરફ તથા 'ખાપ' તરફ તાકી રહે અને લાતના દાણા ચક્રી ખવડાવે, બધા ઠીકઠીક મોટા થયા અને ઉડતા શીખી ગયા એટલે એક દિવસ, મેં ધરમાથી તેમનો માથો બહાર ફેંકી દીધો ચક્રનીઓને ધરમા આવતી અંકાવતમા મેં બસ ૧૨ કુબેસ આદરી દીધી તેમને રહેતું હેથ તો બહાર પીપાળની ડાંગ

કયા ઓડી છે ? ચક્રની ફીફરીને ઓરડામા અવતી, અને તેની પછગ બધા પગ આવવા લાગ્યા મેં નક્કી કર્યું હતું કે હવે દાઢ બતાવવી નહિ-નવે સમડી કે કાગડા ઉપાડી જાય-મધાન બહાર ઉડાડી મૂકવા !

તે દિવસે સાંજે આકાશ ઘેરા ડગલું, બહારે પણ સખત થવા લાગ્યો. થોડી સાંજના પવન શરૂ થયો. માવડાનો વરસાદ થવાનો ચિહ્નો જણાવા પવનનું જોર વધતું, યું-પીપળાનું વૃક્ષ પવનની ચાપટો ખાઈ હાલકડોતક થવા લાગ્યું, અંધારૂ વધવા લાગ્યું વીજળીની રેખાઓ અંકાસને ચમકાવવા લાગી. વરસાદ પણ શરૂ થયો. ઘડીવાર આવો કમોસમી વરસાદ અથવા તોફાન થાય છે તે થોડીવાર રહીને અટકી જાય છે. મેં ઘડિયાળમા જોયું. મધરાત થવા આવી હતી ફૂકાતા પવનથી બચવા ઓરડાના બારીબારણા બંધ કરી, બંને પગ ખુરશી પર ચડાવી હુટિયું વાળીને હું બેસી હતો. એવામા બાગચાના ઉપરના કાચ ઉપર 'ટક ટક' કરતું હોય તો અવાજ થયો અત્યારે કાણુ હોય ? ફરીથી કાચ ઉપર 'ટપી ગ' જેવો અવાજ થયો, અને મારી અચરજ વધી પડી વળી થોડીવાર રહીને ધીમે ટક ટક અવાજ જિભા ઘસીને મારણુ ઉઘાડ્યું ત્યાં પાંખો ફેંકાવતુ થર થર મુજબ ચક્રનીનું બધું મારા પગ ઉપર ફસડાઈ પડ્યું ! હવે તો આશ્ચર્યની અવધિ જ થઈ ! અવા પવનમા અને વરસાદમા વૃક્ષ ઉપરથી ફેંકાઈ ગયેલું આ નાનકડું પખી-મારણુ ઉપર માથવડે આધયની માગણી કરે- તેને 'કાણુ આ શીખવ્યું હશે !

તેને ખદર લઈ, મેં ફરીથી બારણું બંધ કર્યું. તે થોડીવાર આમતેમ ગિડમુ ; ઝાજલી ઉપર, કળાટ ઉપર, ટેબલપર પડેલા પુસ્તકો ઉપર, તેની લાવજસ્ત આખો અને નાનકડી ડોક ચોતરફ ફેરવતું તે જાણે ચતુર્થી જટકવા માગતુ હોય તેમ ધુમરાઈ રતુ અને છેવટે થાકીને જમીન ઉપર ખેસી ગયું. હવે તે સમાપ્ત હતું. હું પણ પછી સમ ગયો.

(અનુ ૫૯ ૨૧૬ પર)

વ્યસની, શરીર અને મનથી વ્યસનનો ગુલામ બની ગયો હોય છે એમાથી છૂટવું અતિ દુષ્કર કાર્ય છે આપણે ત્યાં મોટામા મોટા સામાજિક વ્યસનો બોધ્યો તો દારૂ અને અફીણ છે આ સિવાય, ચા, બીડી પણ તાના પ્રકારના વ્યસનો જ ગણાય આ ઉપરાંત કેટલીક નિહોંય ગણાતી ખાદ્ય કે પેય વસ્તુઓ પણ ક્યારેક વ્યસન સમી બની જાય છે, પણ તેનું આપણને કેટલીક વખત જ્ઞાન જ રહેતું નથી, એટલું જ નહિ પણ આપણને એ અત્યંત સ્વાભાવિક લાગે છે જેમકે ચા કોફી વારંવાર લેવાની ટેવ, જમવામા ગળ્યું, ખાટું ખાટું કે બહુ તીખું ખાવાની ટેવ પણ આ બધું નિહોંય ગણાતું હોવા છતાં ક્યારેક નાદુસ્ત તબિયત, ઘડપણ, વિપરિત સંજોગો, કેટલાક પ્રકારના દર્દો વગેરે વખતે દારૂ અને અફીણની જેમ જ અવશ્ય નડે છે જેના નાસ અને દુઃખ ખૂબ વિપરિત પરિસ્થિતિ, સંજોગો કે દર્દ કરતાં ય વધી જાય છે

માનવી દૃક્ત શ્રમજીવી તાર્કિક કે બુદ્ધિ જીવી નથી એ સ્વેચ્છિકારી છે, કંપનાશીલ છે, આદર્શવાદી છે, પૂની પણ છે કેટલાક વ્યસન કે એવી ચીજોનો ઉપયોગ આમા કેટલીક માનસિક અવસ્થાને પણ આભારી હોય છે, કે એમ માનવામા આવે છે આની સત્તા સત્યતા વિષે જેમત હશે પણ માનવી એનો ભોખા બની દાસ થાય અને લાન્કાર હાવતમા રહે એ સ્થિતિ અમદ્ય છે અને તે દ્રશ્ય જ બોધ્યો એ વિષે તો જેમત છે જ નહિ

વ્યસનીની દર્યા દગી કે ટાળવી કરી અશક્ય માનવામા આવી નથી પણ એમાય માનવીની ટેક, કોમ, ગૌરવ, અભિમાન કે ગુસ્સો કેવા ભાગ બજવે છે અને બેહાલ

બનેલા દેહને વ્યસનના રાક્ષસના હુમલા સામે કેવો ટકાર રાખે છે તે વિષે ગુજરાતના યુગનીય મામસેવક શ્રી રવિશંકર મહારાજે એક પ્રસંગે પોતાના સ્વાનુભવના રજૂ કરેલા દૃષ્ટાંત પરથી જણાઈ આવે છે બે નીચે પ્રમાણે છે

‘એક ઠાકોર હતા એક વખત તેમની સાથે અફીણ સબધી વાતો થઇ વળી મને ભાષણ કરવાની રહી કુરૂવ, એટલે મેં તેના પર થોડું ભાષણ કર્યું ઠાકોરે તો દહાડાથી અફીણ છોડી દીધું પણ પછર વીસ દહાડા થયા બાદ તેમના તરફ જયો ત્યારે તેમણે કહ્યું

‘બધાને આવો જ ઉપદેશ દેતા ફરજે બે બે હવેથી કોઈને ઉપદેશ દેતા કોઈકને મારી નાખ્યો !’

આમ તેમણે આ બધું મને મિત્રભાવે કહ્યું હતું

મેં પૂછ્યું ‘પણ થયું શું ?’
એટલે એમણે આપવીતી સંભળાવવા માંડી

‘તમારા ગયા પછી મને તો ખડા થઈ ગયા અને બોલવા ચાલવાના હોશ પણ રહ્યા નહિ લગભગ બેભાન થઈ ગયો પછી તો મેં ઇશારતો કરીને બેસાને બોલાવ્યા અને ઇશારાથી સમજાવ્યું કે મને અફીણ ખવડાવો બ્યારે મેં અફીણ ખાધું ત્યારે માંડ જરા હોશ આવ્યા’

પણ પછી તો મેં પણ ઠાકોરને ઝાટક્યા
‘ભૂતસિંહ ઠાકોર, અફીણ ખાધા વગર મરી ગયા હોત તો દુનિયામા તમારા વિના શું ખાટું મોઝું ચર્ચજવાનું હતું ? વળી સ્ત્રિય બન્યા થઇને ટેક પણ ન પાળી શક્યા ત્યારે સ્ત્રિય યાના ? અને મરવાને વખતે બેસાને હાથે જીવતા રહ્યા વળી, હવે તમારે અફીણ

તો ખાવા ભેંધશે. અને કમાવા તો જતા નથી. એટલે પૈસા માટે તમારી પાસે જે જમીન છે તે પણ ગુમાવવાના. એના કરતાં મરી ગયા હોત તો આવાં બે વીઘાં જમીનમાં તમારા ખેતરો છાકરાં નિરાતે રેતલા તો ખાત ! બોલો તમે જીવીને શું વધારે સારું કર્યું ? વળી તમે તમારી જાતને ક્ષત્રિય કહેવડાવો છો, એ તો ઠીક, પણ અફીણ જેવી ચીજ પણ તમને હરાવી ગઇ ? તેના બિના તમે મરવા પડ્યા ? અને આટલું બધું કરવું પડ્યું ' એટલે તમે તો તમારું ક્ષત્રિયપણું પણ ગુમાગ્યું ત્યારે હવે તમે જીવતા હો કે મરેલા બનને સરખું જ છે. એ તમે વીર હોત તો મરત પણ તમે હાથો અને અફીણ જીત્યું.'

આટલું સાંભળતા જ ઠાકોરને તો એટલું પાણી ચડ્યું કે તેમણે અફીણનો દાખડો ફેંકી દીધો. પણ પછી તેમને ન કહી ઝાઝા થયા કે ન કહી બેલાન બન્યા.

આવાં વ્યસન સામાન્યતઃ જેને આપણે મધ્યમ વર્ગના કે શિક્ષિત લોકો કહીએ છીએ તેમાં બહુધા હોતાં નથી. છતાં આપણી ખાવા પીવાની કેટલીક ટેવો આવાં વ્યસનથી જરા પણ ઓછી નુકસાનકારક હોતી નથી. પણ અશિક્ષિત જીવતસિ હ ઠાકોરને તેમનામા રહેલા ક્ષત્રિયત્વને પડકાર આપી મહારાજે જેમ એને

અફીણના વ્યસનમાંથી મુક્ત કર્યા ત પ્રમાણે આપણા ભણેલા કહેવાતા વર્ગ પર એવી દલીલની અમર થાય કે કેમ એ પણ શંકાસ્પદ ગણાય, એ કે જૂના જમાનાનો એ ઉમદા જુસ્સો આપણામાં હોય તો ઈષ્ટ છે. ન હોય તો મધ્યમ કે ઉચ્ચ વર્ગ શિક્ષિત હોવાને કારણે તે ઉપરોક્ત નાના મોટા વ્યસનો કે ટેવોમાં ન ફસાઈ પડે તે માટે આપણે તેણે વિચારતાં શીખવું રહ્યું કેટલીક વખત આપણું અર્ધદુઃખ શિક્ષણ જ આપણામાં કેટલીક માનસિક નબળાઈઓ પેદા કરે છે. અને એ નબળાઈઓનો ખોટી રીતે આપણે બચાવ કરતા હોઈએ છીએ. પણ સમય જતાં આ ટેવો ઠાકે અફીણની ટેવ જેટલી જ પાયમાલી નીપજવે છે એ ભેલું રહ્યું.

આપણે સગવડભર્યું જીવન જીવીએ એવું ઈચ્છીએ એ બરાબર છે પણ એ કારણે શારીરિક કે માનસિક નબળાઈઓ પેદા થાય, અને આપણી ખાવા, પીવા, રહેવા વગેરે ટેવો, રિવાજો 'વ્યસન' રૂપ બની જાય તે નેબમકારક છે ઠાકે, અફીણ, ગાંજે વગેરેના જોખમોથી આપણે શિક્ષિતો અબજ ન હોઈએ એ વિષે કંઈ કહેવાની જરૂર ન હોય, પણ આપણી ટેવો વગેરેમાંથી પેદા થતા નાના પ્રકારનાં વ્યસનો સામે લાલ ખતી ધરવી ચોંધ છે.

(૫૬ રજીથી ચાલુ)

બીજી સવાર ઉગી. પવન-તોફાન-જરસાદ અદ્યત્ન ચર્ષ ગયા હતા. સુર્યોદય થતા જ પીપળ ઉપરથી ચક્રીઓનું ટેળું અગાસીમા આવી ચી ચી કરવા લાગ્યું. ખચ્ચુ, નાનકડી પાખો ફફડાવો, ચાચ પહોળા કરી, લાલચુ નજરે તેની મા તરફ તાકી રહ્યું હતું મેં આજે રોજના કરતા વધુ ભાતના લાજુ નાખ્યા.

અને ચક્રીઓ માટે ઘર ખુલ્લું જ રાખ્યું - ભલે ફાવે તેમ ઉડે-માળા બાધે-અચ્ચા ઉછેરે. આપણે પણ પ્રકૃતિને આચરે નથી પક્ષા ? અને ચક્રીઓનો આ પડોશ છોડી, બીજે જવું મને પણ કેમ નવું અગવડતાઓ વેળાને પણ જે કુદરતનું સાંનિધ્ય મળતું હોય તો માનવીનો મોહ શું કામનો ? કવિએ સાચું જ ગાયું છે - 'વિશાગે જગવિસ્તારે નથી એકલ માનવી, પણ છે, પાંખી છે વનોની છે વનસ્પતિ'

અનુ પ્રકાશ ગજ્જર

આરંભનું બિંદુ

નૂતન આરંભનું બિંદુ અડી છે. તમારી પાસે જે કાઈ છે, જે કાઈ વતી ઓછી શક્તિ અને વસ્તુઓ છે, નાનામોટા સપકો છે, અનુભવ છે—નૂતન આરંભનું બિંદુ અડી છે.

તમારી દૃષ્ટિને ઊર્ધ્વલક્ષી કરવા આખ ઉઘાડો. બાહ્ય દેખાવ ભલે ગમે તે હોય, એ દેખાવની પાછળના અનંત સમૃદ્ધિથી ભરેલા સત્યનું દર્શન કરો. ધૈર્ય બધું જ પૂરું પાડી શકે છે. પણ તમારામાં પેવો જે અભાવનો ભાવ છે એ ખાડાને એ નહીં પૂરી શકે. એને તો તમારે જ દૂર કરવો પડે. આ અભાવની જામણામાથી સમૃદ્ધિના સાક્ષાત્કાર પ્રતિ લગ્યત થાઓ.

તમારી પાસે જે કાઈ છે તેને તમારા અંતરના કૃતજ્ઞતાસભર આશિષ આપો. તમારા પૈસાને, તમારા વ્યવસાયસ્થાનને, તમારા મિત્રોને આનંદાશિષ આપો.

તમારી પાસે જે કાઈ રામરેણી હોય એને મનોમન ભાગો; એને મનોમન જરાબર ભાગો, સમૃદ્ધિના અણુઅણુરૂપે એનાં બીજ બનાવો. અમુક મિથર રીતે જ તમારી જરૂરિયાતો પૂરી થાય છે એવા મીમિત જ્યતને બદલે અમીમ સમૃદ્ધિપ્રવાહના છવંત વિચાર-

વહેણને તમારામા ધમધમવા દો.

તમારી પાસે જે કાઈ છે તેનો ઉપયોગ કરો. કોઈ અમત્કાર બનશે...બનશે... એમ કરીને રાહ ન બેસો. બાણે કે આળે જ ઇચ્છિત બિદ્ધિ મળી ગઈ છે એમ નક્કર સમજ સાથે તમારી પાસે જે કાઈ છે તેનો ઉપયોગ કરો. ન્યા ઇં ત્યામી શરૂ કરો ને એટલી સાથે એક જ ડગ ભરો.

આ બ્યવહાર ચાલી છે. એનો ઉપયોગ આળે જ, અત્યારે પણ શરૂ કરી શકાય છે. તમે પણ અમીમ સમૃદ્ધિના દિવ્ય તત્ત્વપ્રવાહને તમારી અંદર વહેતો કરી શકો છો. તમે પણ તમારી આતરિક શક્તિને જગાડીને ઉપયોગમા લઈ શકો છો.

અત્યાગ, આ પગે, તમારી પાસે કશું જ નથી, એમ તમને લાગતું હોય તો પણ તમે આ અજબ અમત્કારની પ્રક્રિયા અને પરંપરા આરંભી શકો છો. ને એમાથી એટલી બધી સમૃદ્ધિ પેદા કરી શકો છો કે વાપરતાં ખૂટે નહીં.

જોલો, તમે આ વાત માની શકો છો? તો તમારી આખો ઉઘાડો. દૃષ્ટિને ઊર્ધ્વલક્ષી કરો. કાન્ય કે તમારા છત્રનને અમીમ સમૃદ્ધિના આગ્રિય મથેલા છે. જરૂરિ-

યાત એક જ વાતની છે. જે આદર્શ છે તેને વાસ્તવિક બનાવવા. જે દિવ્ય સમૃદ્ધિ-સામ્રાજ્યની વાતચીત થાય છે એને આ પળે જ વિચારી શકાય તેવા માટે.

આ પા જ એ માટેનો ઉત્તમોત્તમ સમય છે. તમે શરૂ કરવા તૈયાર છો ?

—એરિક બેરેન્સ

મારું સ્વપ્ન

મારું સ્વપ્ન છે કે જોહાનના રાજ્યની ખુલ્લી દેશીઓ ઉપર અગાઉના શુભાશિષ્યો અને એમના માલિકોના બાળકો ભેગા મળીને આત્મવના પાયા ઉપર બેસી શકશે.

મારું આ સ્વપ્ન છે કે અધાર અન્યાય અને ભય કરે યત્રણાઓની ભૂમિ બની બેઠેલું

મિત્રીમીત્રીનું રાજ્ય એક દિવસ તો ન્યાય અને સ્વાતંત્ર્યના રણવીરના પદોષ્ટિ જશે જ.

મારું આ સ્વપ્ન છે કે એલેક્સાન્ડર રાજ્યના નાના કાળા બાળકો નાના ગોરા બાળકો સાથે ભાઈ બહેન બનીને હાથ મિલાવશે.

મારું આ સ્વપ્ન છે કે આ આખું અમેરિકા શરૂ એક દિવસ વનગરો ને એના ધ્યેયમંત્ર અને સિધ્ધાંતોને અતુર પુણ્યવાનું શરૂ કરશે. ‘વિશ્વમા બધા જ માણસો સરખા જ હોય, સમાન ભૂમિકા માટે એમનો જન્મ હોય છે’ આ સ્વપ્ન સાક્ષી સત્ય મારા હૃદયમાં રહે છે.

આ મારા સ્વપ્ન છે, સ્વપ્ન છે.

—ડૉ. આર્ટીન વ્યુથર કીંગ

ધણા જૂના સમયની વાત છે એ વખતે અરણ્યસ્થાનમાં ઇબ્રાહિમ નામે એક પ્રભુભક્ત રાજા રાજ કરે. બાદશાહ રોજ રાજમહેલના ઝરૂખામાં બેસી રહે ને પોતાના હાથે દીન દુષ્ટિયાને દાન કરે, એટલું જ નહિ દરરોજ એક અતિથિને જમાડી જમે.

એક દિવસની વાત છે, સાંજનો સમય હતો ઇબ્રાહિમ પોતાના મહેલ પાસે બેસી હતો. એટલામાં દાંડયા ટટયા કપડા પહેલેલ એક બીખારી લાકડીના ટેકે ટેકે ચાલતો ત્યાં આવ્યો. બાદશાહે તે વૃદ્ધ બિખારીનો સત્કાર કર્યો જમવા માટે આમ ત્રણ આપ્યું અને બંને બોલન કરવા બેઠા, પેલા વૃદ્ધ બિખારીએ આરોગ્ય શરૂ કર્યું. ખુદાની બક્ષી કર્યા વગર તેને બોલન કરતો જોઈ ઇબ્રાહિમને નવાઈ લાગી. તેણે પેલા બિખારીને પૂછ્યું “તમે ખુદાતાવાની પ્રાર્થના ન કરી ?”

આ સાંભળી પેલા બીખારી બોલ્યો, “કેમ, ખુદાનું નામ ન લઉં તો ખાવાનું નહિ આપો ? હું અમિષ્ણક છું ખુદામાં હું માનતો નથી.”

છંદર ભક્ત ઇબ્રાહિમ આથી કોંઈ ભરાયો. તેના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો, તે ગર્જના કરી બોલી જાયો. “ઓ પાપી ! ઉભે જો એક પણ શબ્દ વધારે બોલ્યો, તો મારી નાખીશ. જા, ચાલ્યો જા.” એમ કહી ઇબ્રાહિમ પેલા બિખારીને ધક્કો મારી જમાડ્યા વિના કાઢી મૂક્યો.

દુષ્ટ અને ઘડપણથી ખખડી ગયેલો બિખારી ગરીબ ડોસો જેમ તેમ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી ચલેલા બાદશાહને તે રાત્રે સ્વપ્નમાં ખુદાએ પૂછ્યું, પેલા વૃદ્ધ બિખારીને જૂઓ કેમ કાઢી મૂક્યો ?

ઇબ્રાહિમે જવાબ આપ્યો, “ખુદા ! તે આપની નિંદા કરતો હતો, તેથી મારાથી સહન ન થયું આથી મેં તેને કાઢી મૂક્યો.”

“અરરર ! ઇશ દિગ, તું કેવો અધ છે ? એ આજે વર્ષો થયા મારી નિંદા કરે છે, છતાં મેં તેને એક પણ દિવસ જૂઓ રાખ્યો નથી. અને તારું તેણે કશું જ ગણાડ્યું ન હતું, છતાં તું તેનું વર્તન એક દિવસ પછી સહન ન કરી શક્યો. મેં જોને વર્ષો સુધી નિભાવ્યો, તેને તું એક ટક પણ નિભાવી શક્યો નહિ શિક્ષા કરવાનો તારો કયો અધિકાર છે ? ઇબ્રાહિમ મારી તને આતા છે કે બપોરે તરફ સફાવ ફળવ.”

—વૃજલાલ ર. દાવડા

૫૪ ૧૯૨ થી ચાલુ]

ભારતને જે અતિલાભ દરિયા કિનારાનું રક્ષણ કરવાનું છે તે જોતા નોકાદળને વિસ્તારવાની જરૂર એટલી મોટી છે કે જરૂરી નાણાનો પ્રબળ કેમ કરશે તે પણ એક કાયડો છે

હડતાલ

હડતાલને મેગ ધણી ચોપી છે એક ક્ષેત્ર માથી ખીન્ન ક્ષેત્રમાં ફેલાતા તેને વારલાગતી નથી. કેન્દ્રિય કર્મચારીઓની એક દિવસની પ્રતીક હડતાલને સરકારે જે મક્કમતાથી નિષ્ફળ બનાવી તેવી જ રીતે દરેક હડતાલમાં સખ્તાઈ બતાવે, તો ચોમેર ફૂકાતા હડતાલના પવનમાં એટ જરૂર આવે. આજે સમાજગ્રોહી તત્ત્વો નિરકુશપણે ફાલેફે છે તેમાં સરકારની નિષ્ક્રિયતા જવાબદાર છે. ભાવે દબાવતા નથી-વેપારીઓ કાળા ખજાર કરી શકે છે તેલ વિશે કડવો અનુભવ એકવાર સરકારને થયો તેને પગલે, વનસ્પતિ ધીમા હાથ નાખીને સરકારે શું ફાયદો કાઢ્યો? જે કામદાનું પાલન સરકાર કરાવી શકે નહિ, તેની જાહેરાત શા માટે કરવી જોઈએ? વનસ્પતિ ઘી જૂગર્ભમાં ચાલ્યું ગયું અને 'ઓન' આખ્યા સિવાય ધરાકને મળે નહિ! કર્મચારીઓ તાબેદાર હોવાથી સરકારે જોર બતાવ્યું પણ કાળા ખજારિયાઓ સામે તે કેમ નાંખી શકે? સહન છે કે લોકશ્રિયતા ગુમાવવાનું સાહસ નોકરશાહી સિવાય ક્ષતર વર્ગમાં સરકાર સેવા માગતી નથી પણ તેથી અનિષ્ટો વધવાના જ. વધતી જતી વસતી વધુ માગ કરવાની જ છે ભાવેની સપાટી કંટાળે નીચે આવવાની નથી સામ્યવાદ માટે જે આદર્શ આજોડવા કોઈ અણુય છે તે સરકાર પોતે જોલી કરે છે અને પછી 'ઓર્ડરનન્સ' દારા તેને ગુલામી કરવા માગે છે ખરી વાત એ છે કે કર્મચારી મંડળના સર્વોચ્ચ નેતાઓ સત્રમગ સામ્યવાદી રજે રગાએલા છે અને કર્મચારીઓ કમનમીએ તેમની મદદ વિના પોતાની અનેક ફરિયાદોનું નિરાશરણ મેળવી શકતા નથી વિરોધપક્ષો દારા કોય સાધવાની કર્મચારીઓની ટક્કરને પોતાની તરફ વાગવા સરકારે તેમનો વિશ્વાસ સપાદન કરવા કાઈક તો કરવું ઇ

ઝોન્ડ-૫

ચાલો મામાને આગળ પૃથ્વી ઉપરના ભાણિયાઓ હવે એકબે વર્ષમાં તરખાટ મચાવવાના સોવિયેટ રશિયાની છેલ્લી સિદ્ધિ આ સ્વપ્ન બહુ દૂર નથી તે સફળ રીતે બતાવી શકી છે માત્ર ૧૦૦ કિલોમિટર ચત્રથી દૂર રહીને ઝોન્ડ પાંચે પ્રદક્ષિણ કરી છે અને પાછું પૃથ્વી ઉપર સહીસલામત આવી શક્યું છે આ ક્ષેત્રમાં અમેરિકા પણ આ વર્ષના અંત પહેલાં નિર્ણાયક અખતરાઓ કરનાર છે, પણ અત્યારે તો એમ લાગે છે કે બે મહાસત્તા વચ્ચેની ઠરીફાઈ ઘણી તીવ્ર છે ઝોન્ડ-૫ની ઉપલબ્ધ માહિતી રશિયા પાસે જ હોવાથી, હવે પછીના તબક્કાના ઉડવન માટે તેની સજ્જતા જરૂરિયાત હશે તેમાં શકા નથી માણસ ચંદ્ર ઉપર પગ મૂકશે એ જગતનો સૌથી ચેમ્પાયકારી બનાવ હશે અને તેથી મળનારી પ્રતિષ્ઠા સહિના અંત સુધી રહેવાની, માટે જ આટલી રસાકસી બાકી ત્યાં મામાને ઘેર લાડવો નથી! શું હશે એ પણ કોને ખબર?

ખીયાફા

ફેડરલ નાર્થીસિયન સૈન્ય અલગતાવાદી ખીયાફાને હવે તો જણતરીના દિવસોમાં હાલવી દેશે કર્નલ ઓગ્યુસ્ટુ અને તેના બહાદુર ઈપો સપ્રાપ્તના લોકોનું શું થશે તે અત્યારે તો ચિંતાનો વિષય છે. ખુદ આફ્રિકન એકતા સમિતિના નેતાઓ પણ ઉંઠે લની દિશામાં કંઈજ ક્રોએ આપી શક્યા નથી જનરલ ગવન એટલે મક્કમ છે અને એટલા જનનથી લડે છે કે જગતના રાષ્ટ્રો ખેલ જોવામાં જ હીત સમજે છે બાપકા બૂખે મરતા ધેરામેલા લોકોને ખાધાખોરાકી આપવા રેડક્રોસ દારા છૂટક પ્રયાસો થાય છે પણ બાવિ ઇતિહાસકાર આ પ્રકરણની નોંધ કેવી લેશે તે તો હવે જ ખબર પડશે

રાષ્ટ્રીય ઉપવન

સૌરાષ્ટ્રના ગીર જંગલને સપૂર્ણ રાષ્ટ્રીય ઉપવન તરીકે વિસ્તારવાનું કેન્દ્રનું સચન શુભચિંત સરકાર ત્વરિત ગતિએ તપાસી જરો અને Natio-

nal park માટેની સુવિધાઓ બંધી કરવા, પ્રાણીઓ-પક્ષીઓ-જળચરો સુરક્ષિત વિસ્તારમાં કુદ રતી વાતાવરણમાં રહી શકે, વૃક્ષારોધ કરી અને દેશની વિરલ ગણાતી વન્યપશુ સમૃદ્ધિમાં ઉમેરો કરી શકે તેવી સવવતો ઉપરાંત વાહન-વ્યવહાર અને સંદેશા વ્યવહારથી આ પ્રદેશને સાકામી લેવાની સંપૂર્ણ યોજના વિચારી જતો અને યોધો યોજનામાં પ્રાધાન્ય પાછું આપશે એવી આશા રાખતી રહી આવે. જ ખીન્ને પ્રદેશ આસામમાં કાચીરધાનો છે જ્યાં અતિદુર્લભ એકમુખી જેડા જૂજ સખ્યામાં શેષ જીવન જીવે છે વન્ય પશુઓ વિવેની માહિતીપદ ફૂલ લેન્થ હીયર હીલ્મ જે સુજ્જાત સરકાર ઉતારી શકે તો તે એક જખરજસ્ત સિદ્ધિ લેખારો મેટ્રો મોડ પીનના અલચિત્રાની આરબે થોડીક જ સેકડ માટે ત્રાડ પાડતો સિંઘ જોઈ બલભલા આફરીન પોકારે છે આપણે તો સાસણગીરમાં, પાડાનું મારણ નીરી 'લાયન-શો' સરકસના રી ગમાસ્ટરની અદાથી દુનિયાને બતાવીએ છીએ આ કૃત્રિમતા અટકે અને ડાલામથા સોરડી સિંહને ધતિહાસ અને સરકૃતિમાં સ્થાન આપવા, કાબેલ મરજીવા નિખ્યુતોની સહાયથી કચકડાની પટીમાં મઠી લેવામાં આવે તો પશુ સિંહની ઝોલાદ એક દિવસે છુપત થઈ જાય ત્યારે તેને પુનર્જીવન આપી શકશે.

મિત્રોની શોધમાં

લેટિન અમેરિકા અને ફેરેનિયન વિસ્તારના દેશો પી ભારતના વડા પ્રધાનની મુલાકાત નવા

મિત્રોની શોધ માટે હોય તો એક પ્રયાસ તરીકે આવકાર્થ છે આ પશુ આપણી પેઢે વિકસના જતા દેશો છે અમેરિકાના લાગવગ હોવા છતાં, આ દેશોમાં ક્રાંતિ અને પ્રતિક્રાંતિની પ્રક્રિયા ચોવીસે પહોર આણુ જ હોય છે સરકારોની ઉચલપાચલ ટ્રાઈ નવાઈની વાત રહી નથી અમેરિકા અને રશિયા સામેની મિનતાથી આપણે ઘણું સિખ્યા છીએ અને મંડા સત્તાનું પછણ કેટલું આણુ બની જાય છે તે પશુ અનુભવે જાણવા મળ્યું છે દુનિયા વિશાળ છે અને દેશો અગણિત બીજી કાંઈ નહીં તો આપણે વેપાર નામે અને ચલે તે માટે વચુચેમા દેશો ખેડવાથી ચોક્કસ પ્રવાસ ખર્ચ થાય તેની બ્રમાબ્રમ યોગ્ય ઠરતી નથી.

ખુલાસો

ઝોગસ્ટ અફઘની આ કટારમાં વરલી મટકા વિશે ટ્રાઈ માધવ હશે' વાચીને ચોરવાડના ફેટલાક લાગણીશીલ સજ્જનોને આત્મા દુભાયા છે તેમના કહેવા મુજબ એકલા ચોરવાડ જેવા ગામમાં જ રાજતો દસહજાર આસપાસનો જુગાર ખેલાય છે વાસ્તવમાં તો આ ફાલમ લખન રતે પારાવાર દુખ થયું ત્યારે જ તેણે વ્યક્તો આશરો લીધો છે આપણી લોકશાળી સરકાર ઘણા અનિષ્ટોને ફાલવા કુલવા દે છે તેના રાહણા કાની પાસે રાવા? કને ચાની મટકાને રોકાણે લોકો હોએક, અક્ષલકુશિ ચારીથી પેલીસત તરી મીઠી નજર તમે વરલી મટકાને ખીરદાવે ત્યારે હૈયું ક્યા જમને ખોલવું તે કદેશો લાઈ ?

ચર દનનો હાથી પેટ ઉપર ચનાવનાર બાર હોર્સપાવરની મોટર ખસા ઉપરથી અને પીઠ ઉપરથી ચાલવા દેનાર ગ્રેફામાના મણસે અને છોકરાથી બે ગાડા કસ લસરીને ખલા અને જાંઘ ઉપરથી ફેરવતર ૩૦૦૦ રતલ વજનનો પથ્થર છાતી અને પીઠ ઉપર મૂકી ઘણું વડે તેના ઉપરની ચિલા તોડાવનાર કે ઈચિ જાડી સાકળ ખૂલા ફેલાવીને તોડાવનાર — રામચર્ચિત્ર જેને લોકો બીજો ભીમ કહેતા તથા હનમાનનો અવતાર માનતા, તે માસાહારી કુટળમાં જ રમે હોવા છતાં નાનપણથી સુસ્ત શાકહારી હતો.

અલખત, વયમાં થોડો વખત તેણે પોતાના મજબૂત શરીર માટે આવશ્યક માત્રાને માસ ખાવાનું શરૂ કર્યું હતું પરંતુ થોડા જ વર્ષ પાદ તેણે માસાહારનો સદતર ત્યાગ કર્યો હતો તે ઈંડા પણ લેતા નહોતો.

તે આ, કાશી, કોઈ અને દાર — એનું કાઈ પીપુ પીતો નહીં

સભિષ્ટ પ્રકાશન, અમદાવાદ તરફથી દોઢેક વર્ષના ગાળામાં દસ પુસ્તક-પુસ્તિકાઓ બહાર પડ્યા છે. ૨૭-૧૧-૬૬ થી આ પ્રતિ શ્રી પુરુષોત્તમ જી. માવળ કરે શરૂ કરી છે અને પ્રથમ પુસ્તિકાના નિવેશનમાં તેમણે સ્પષ્ટતા કરી છે

‘સભિષ્ટ પ્રકાશનનો હેતુ સાંસ્કૃતિક અને સ્વતંત્ર સર્જનોને પ્રકાશનની તક પૂરી પાડવાનો છે એમાં કોઈ માળખું રાખ્યું નથી. જીવન અને સાહિત્યના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં પોતાની કલમ ચલાવતા જે કોઈ બીતા-ઝોલા બહોળા અગ્રણ્ય ભાષ બહેનો નિર્વિવાદ અને નિતાન્ત સુદર સર્જન અને વિચાર વિનિમય કરો તેને પ્રસિદ્ધ કરવાનો હમ્મ છે’

(૧) પ્રથમ પુસ્તિકા માત્ર ૨૦ પાનાના નિબંધ રૂપે ભારતની લોકસભાના પ્રથમ સ્પીકર દાદાસાહેબ માવળ કરનાં પ્રસાદી રૂપે મળે છે. મૂળ પુસ્તિકા ‘A great experiment’ નો શ્રી ઉપેન્દ્ર ભટ્ટે કરેલા આ અનુવાદ છે, અને ‘આપણી લોકશાહી’ શીર્ષક નીચે, માત્ર ૬૦ પૈસામાં ઉપલબ્ધ બને છે

(૨) દ્વિતીય પ્રકાશન સાર્ન અને અસ્તિત્વ વાદના ખૂબ ચર્ચાતા એક અઘરા વિષયને સ્પર્શે છે શ્રી મધુસૂદન બક્ષી કૃત ‘સાર્નનો અસ્તિત્વવાદ’ (પાના ૧૦૪, કિંમત ત્રણ રૂપિયા) શાન્સના મજદૂર દિલસૂના તત્ત્વચિંતન અને વિચારસરણીને સરળ શબ્દોમાં આપી રહે છે, અને એક મૃદુ વિચારને સુવાચ્ય કરે છે.

(૩) શ્રી. નરસિંહ મ. શાહ નીચ પુસ્તક ‘વિટામિનો’ (૨૮ પાના મૂલ્ય ૭૫ પૈસા)માં ‘એ’ થી ‘ક’ સુધીના વિટામિનો વિશે અધિકૃત માહિતી આપે છે વિટામિનો વિષેનો સામાન્ય ભાષ્યગરી ક્રમ જે તારે ચિત્રા સાવનો આ પુસ્તિકા કિંમતી બની રહે છે.

(૪) હમણા જ દેહવિવચ પામેલા પ્રકાશ પડિત સ્વ. સાતવલેકરજી કૃત ‘પ્રાચીન વૈદિક સમયની સ્વરાજ્ય પદ્ધતિ’ માત્ર સોળ પાનાની હોવા છતાં (કિંમત ૬૦ પૈસા) ઝગવેદની કયાઓ-ભાષી અદ્ભૂત રહસ્યો રજૂ કરે છે અને તે પણ બીજી સરળતાથી, વેગત્રેમાંથી સમાજ જીવનની આરસી રૂપે

(૫) શ્રી. જસવંત લ દેસાઈના ૪૦ કાવ્યોનો સંગ્રહ ‘આરમ્’ પાંચમું પ્રકાશન બને છે. (પાના મૂલ્ય રૂ. ૧૫૦) એમ લાગે છે કે આધુનિક કવિતાની કિલ્લ અને અર્થઘન શૈલીથી આપણા કવિ મુક્ત છે વિષયની પસંદગી, શબ્દલાલિત્ય અને જદ માટેનો આગ્રહ તેમના કાવ્યોને એક એવી મધુરપ આપે છે કે ફરીફરીને માણવાનું મન થાય.

(૬) ‘સ્વતંત્ર ભારતના પહેલા સ્પીકર દાદા સાહેબ માવળ કર’ લેખક : દા. ન. શિખરે, અનુ. હીરાલાલ શાહ : પાના ૧૭૦ ; મૂલ્ય : ૪-૫૦. પુસ્તક કદી શકાય તેવું આ જટિલ પ્રકાશન જીવન-ચરિત્ર મધ્ય તરીકે કીમતી છે. કેમ કે અહીં જે માહિતી આપવામાં આવી છે તેમાંની ઘણી નવીન અને પ્રેરણાદાયક છે ગુજરાતને માટે કાકા મહેનકર જેવી ખીજ વિનૂતિ ઘણા માવગ કર મળે છે, અને ગુજરાતને પોતાનું કાર્નિશન બનાવી ગાંધીયુગમાં જે શાફ્ટસેવા બજાવી છે તે ભયુગ્ય ભવિષ્યની પેઢીને પ્રજ્ઞ આ પુસ્તક અમૂલ્ય નીવડશે.

(૭) ‘ગુજરાતના ધરતીક પો.’ લેખક : નરસિંહ મ. શાહ : પાના ૩૨ કિંમત ૧-૨૫ ઈરાનમાં ચએલા છે-લા ધરતીક પે જે વિનાય વેર્મે તે સાંલળી દગ્ગાઈનું દિલ મડી જરે કાવનાના ધરતીક પે આપા ૧૧ થ હરામ કરી દીધી હતી ગુજરાતને લાગેલગે છે ત્યા સુધી આ પુસ્તિકા

એવા વિષયને છોડે છે જેનું જ્ઞાન હોયુ અત્યંત આવશ્યક છે

(૮) 'માનસિક સ્વાસ્થ્ય' લેખક એલન ડેવિસ આપ લાવીવાલા પાના ૩૪ કિમ્ત રા ૧૨૫ સાત નબરના પ્રકાશન જેનું જ, જે વિષે કોર્નિયુ પાન ની દોરાનું, તેવો માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિષેનો આ લઘુ નિમ્ન શાળાઓ અને શિક્ષકો માટે તાલીમનો મથાપ

(૯) 'રામમનોહર વોહિયા' લેખક બી ને કાપડી પાના ૪૪ મૂલ્ય બે રૂપિયા આવડી પુસ્તિકાની મર્યાદામાં પણ ડો. વોહિયાની સક્ષિપ્ત જીવન રૂપરેખા ભાષ્ય શ્રી કાપડીએ સફળતા પૂર્વક રજૂ કરી બતાવી છે ભારતના એક સમુત્તરે એજામવા આ પ્રકાશન ઉપયોગી છે

(૧૦) 'વિમર્શ' લેખક પુરુષોત્તમ મણેચ માળકર પાના ૧૩૪ મૂ. ૧ ૩-૫૦ આ

શ્રેયીના પ્રયોજકનું પોતાનું આ પુસ્તક જીવન, સમાજ, શિક્ષણ અને રાજકારણ વિષાિયતાત્મક લલિત નિમ્ન ધો અથસ્થ સ્વરૂપે પીરસે છે પ્રો માવળકર એક સફળ જીવનશૈલીકાર છે આશીર્વાચનમાં કાકાસાહેબે કહ્યું છે 'નવી પેઢીના એક સસ્કાર સપન્ન યુવાનની જીવિનો, કર્તવ્યનો અને ચારિત્ર્યનો વિકાસ જોવાની તક આ લેખો મારફત મળી' અહીં રજૂ થતા નિમ્ન ધો તેમજ લેખો 'અભ્યાસ' માસિકમાં પ્રગટ થયા છે પણ અહીં ને વર્ગીકરણ કરીને મધ્ય સ્વરૂપે મળે છે તેનાથી વિદ્યાર્થી અને જીવતી પેઢીને પ્રેરણાસ્તોત્રરૂપે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે હમણા મુધી એલ ડી આર્ટ્સ કોલેજના આચાર્યપદે રહેલા પ્રો પુ મ માવળકર જીવનતાના જીવેર જીવન સાથે (તેમજ અમદાવાદના) અનેક રીતે સંકળાયેલા છે સન્નિધ પ્રકાશનની તેમની પ્રવૃત્તિ શિક્ષણના ક્રવતારકને નજર સમક્ષ રાખી ફાળી રહી છે

‘પુસ્તક-પ્રેમ’

જ્યારે જ્યારે હું નવું પુસ્તક જોઉં છું - વાચુ છું ત્યારે જાણે એક વિદ્યાન મિત્ર દોવ, એમ લાગે છે! વારંવાર તેને જોઉં છું, જાણે કાંઈ જૂનો મિત્ર મળ્યો ન હોય! !

અગર જો કાંઈ ચક્રવર્તી રાજા મને કહે કે, જો! પુસ્તક પ્રેમી તું પુસ્તકો વાચવા અને જોવાનું છોડી દે તો હું તને માત્ર આખું રાજ્ય આપી દઉં તો હું તેને કહું કે, હે રાજા એવું ના કહે! એ મારાથી નહિ બને

અખડ સોનાનો લડાર લયો છે જેના હ વધા એવા પુસ્તકો ને છોડી દે મિત્ર હ બીજું કાન શા માટે લઉં ?

થોડા ઘણા મથા-માઠયા સબજનોનો સગ હું ક્યારેક ક્યારેક કરું છું પરંતુ પુસ્તક-મિત્ર તો એવો છે જે કદિ મારાથી છૂટો પડતો નથી !

મારી મહત્વવાકાક્ષા કંઈ પણ જનવાની નથી, કુબેર લડારી પણ બનવું નથી! માત્ર તો એટલી જ ઇચ્છા છે કે દરેકજા નવા નવા પુસ્તકો વાચુ, તેક અને તેનો જ્ઞાનરસ પીતો રહુ ! !

[શ્રી વિરિધર શર્માના હિન્દી કા વને આધારે]

વૃજલાલ ર દાવડા

શ્રી ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી૦

ઉના (જિલ્લો જૂનાગઢ)

પ્રમુખ : પરમાણુ દેવસ જીવાભાઈ ચોડા
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર : ચંદ્રશંકર લાલશંકર જાની

તાર : સહકાર

રજીસ્ટ્રેશન નંબર : ૧૫૪૧

તારીખ : ૨૫-૬-૧૯૫૬

રેસિડેન ઓફિસ-૭ : રેસિડેન્સ-૧૮

ઓડિટ વર્ગ 'અ'

તા. ૧૮-૧૧-૬૪

સલાસદ સંખ્યા મંડળીઓ-૫૫

અકૃત શેર ભંડોળ રૂ. ૩.૦૦ લાખ

સરકારશ્રીનું રૂ. ૧.૪૨ લાખ

અનામત ફંડ રૂ. ૦.૮૩ લાખ

ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ રૂ. ૨.૮૪ લાખ

સભ્ય મંડળીઓનું શેર ભંડોળ રૂ. ૧.૪૨

અન્ય ફંડ રૂ. ૧.૮૧ લાખ

આ સંઘ તરફથી સલાસદ સહકારી મંડળીઓ મારફત આવેલા ખેતી ઉપજના માલનું ઓર્ડર મિલ અને જીનીંગ ફેક્ટરી દ્વારા રૂપાંતર કાર્ય કરવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત સંયોજિત સહકારી મંડળીઓ મારફત ખેડૂતોને ખેતી ઉપજોની ફરેક પ્રકારનાં ખાતર જિયારણ, જીતુનાશક દવાઓ, ઓળંગે વગેરે પૂરા પાડવામાં આવે છે.

લોખંડ, સિમેન્ટ, પતરા, ખજૂર, સફા મેલો, ખાદ્ય વગેરે વસ્તુઓના વિતરણનું કાર્ય કરે છે.

always
be beautifully
dressed in
thackersey's

EVERFRESH

Dreamy outfit to relax in, made from 'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton) fabric that refuses to crease or crumple in a gay tantalising screen print with handsome 'dreamboat' in matching stripes!

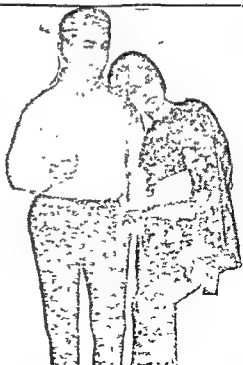
Also 100% Cottons made
TEEZED for tear- and crease-resistance
and a wide range of Shirts, Slacks, Screen Prints,
Pajamas, Vests, Canteens, Towels and Beddings.

THE HINDUSTAN SPIN & TEXT. MILLS CO. LTD

THE HINDUSTAN CO. LTD

14, Apollo Street, Bombay 1

thackersey group *Makers of Fine Cottons*

હું એક અઠવાડિયાનો
હતો ત્યારથી અમુલસમે
પર છું હવે માફ શરીર જુવો.
લઢવું છે?

હું પણ અમુલસમે લઉં છું
આગળ વધતાં વિચાર કરજો.

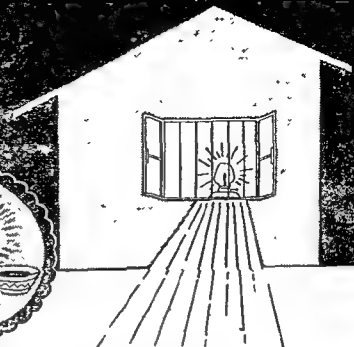
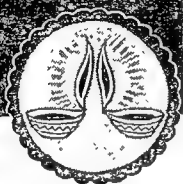
અમુલસમે, અમુલનો નવો સિગ્નલાદાર, માતાના દૂધન બદલે અથવા પૂરક ખોરાક તરીકે આપી શકાય છે-પહેલાં અડવાડિયાથી પણ ચાદ રાખી પહેલાં વયેમાં આપના બાળકની અડપથી વિકાસ થતો જોઈએ છે મહિના બાદ વજન જન્મ સમયના વજન કરતાં બમણું અને એકવર્ષમાં ત્રણ ગણું થયું જોઈએ અમુલસમે સમગ્ર માણ અને પાચન કાર્યમાં સરળ દુધગળાદાર છે અને તેમાં વધુ પ્રોટીન હોય છે જે મગજ અને શરીરના વિકાસ માટે જરૂરી છે અમુલસમે ઉચ્ચકક્ષાની 'રેમેડાઇન' પ્રક્રિયા પ્રમાણે બનાવવામાં આવે છે (જુ. બેસ એ માં બધાંજ સિગ્નલાદાર આ આધુનિક પ્રક્રિયા પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવે છે) 'રેમેડાઇન' માં પ્રોટીનની નળવળની માટે દૂધને ઔષ્ણ ઉષ્ણતામાન આપવામાં આવે છે અમુલસમે મગજ અને શરીરના વિકાસમાટે વધુ પ્રોટીન હોય છે ઉપરાંત તેમાં વિટામીન (સાન પ્રકારના) કાલ્શિયમ, અને બીજા બીજાં હોય છે-દુધમાં આપના બાળકના અડપી અને તદ્દરસ્તીબર્થ વિકાસમાટે જરૂરી બધું જ હોય છે આપના બાળકને અમુલસમે આપવું શરૂ કરો

શ્રીમતિ ઉત્તરમિત લોકમાન્ય ટી.કલ્પવર
મુખર્જી કહે છે : 'મારીઆશા પદર દિવસની
હતી ત્યારથી અમુલસમે આપવું શરૂ કર્યું હતું
જે મહિનાની થઈ ત્યો મુખીમાં ત્રણ ગણું
જન્મ સમયના વજન કરતાં બમણું થઈ ગયું છે'

અમુલસમે

માના દૂધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ
વૈદ્યકિય આધાર

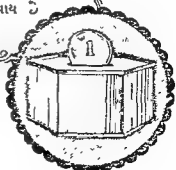

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પસો કે એક એક
ઉપના વાતા તા તા એ નાનકડી
બનાવ થા ગી રમ બનીને રાખના
ઉપય ની કાનાના મોઢેપ થાય છે

નાની બચત

નાનેરા પ્રયાસોનું મોઢેપ પરિભ

ગુજરાત સરકારના માનનીય આવા તરફથી પ્રકાશિત

સર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એકસપેન્ડિટી

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ મેમ્. NOBISUCE

મિલ ૨૫/૧

રેલવે સ્ટેશન, અબહા,

પો. ઓ નારાઈપુર

જિ. મયારાજી (બિહાર)

(ગ્રામ KANORIA)

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ ૭]

નવેમ્બર - ૧૯૬૮

[અંક ૮]

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક	સૂચના [આગેતો]
૧૦૧	નવા વર્ષે .	ગાંધીજી	દર માસની બા મો તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે .
૧૦૨	પ્રભુ મોરે અવગુણ .	દેવા	૫૮મી સુધીમાં અંક ન મળે તો ચોક્કસ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી મળ્યા લખને જવાબ .
૧૦૩	પ્રેમનું પાપ	શુભાશ મલિક	અંક સિદ્ધિમાં ૧૨ નો મોકલશે
૨૦૪	સત્ય એ જ ભોમિયો	રા ના. પાઠક	જમે તે માટે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે
૨૦૫	અનુભવ અને કૃત્રિમી નેહી	'ચિન્મય'	આ માહિતી પ્રસિદ્ધ થતાં વિચારો જે તે લખનાર છે સપા કરે તો વિચારો સંપત્તિ છે જ તપ માનવું નહીં
૨૦૬	આત્મા જ મોટું તીર્થ છે	આચાર્ય શ્રીધર	
૨૦૭	જો ને, આનંદનાં ન જાણે !	શુભ	
૨૦૮	વાતસલ્યમાં બા	મકાસાડે	
૨૦૯	ગાંધીજીનું અનંત કાર્તિક	મકાસાડે	
૨૧૦	'આપણા દી પૂરા થયા'	રત્નમણી અંબા	
૨૧૧	મધુર વાળી	પ્રકાશ મલિક	
૨૧૨	નહાય જીવનની અખી	દક્ષિણકુમાર નેશી	
૨૧૩	છે ? જીવન મનો મુક્તિ	પૂર્ણાસિદ્ધ અંબા	
૨૧૪	સાહિત્યની અંતિમ અંતિ	હરજીવન શાંતકી	
૨૧૫	વેરાની કવિતા શુભાશ	ધીરજલાલ સાગલિયા	
૨૧૬	સત્યપુરાણ મોહનિય (ન મ) કા	મનમોહન મોહનિય	
૨૧૭	માણસ કેટલા ? (ન મ) પિ મળીશોનાં ગંભીર	જયમલ પરમાર	
૨૧૮	કના-મંડિત ભોજન	જયમલ પરમાર	
૨૧૯	અને ૨૫ વનવેનો નેલેક શુભાશ પુરાતત્ત્વજ્ઞાતાના સોજન્યથી	ગિરિજાશંકર કે વ્યાસ	
૨૨૦	પ્રેમ સંગાથ	બુધેન્દ્ર મોહન	
૨૨૧	પ્રથમ-ગીતો	રેહાના રોય	
૨૨૨	મધુર-પ્રસંગો	નિલમણી કુકન	
૨૨૩	ધનક સા સામગ્રીએ	કરશનદાસ માળેક	
૨૨૪	રાંધ ન જોવાય .	આશુતાથ	
૨૨૫	પરિવ્રજાનું	સિ	
૨૨૬	અવલોકન	લાલુભાઈ નિવડી	
૨૨૭	હો મારા પ્રભુ !	બુધેન્દ્ર મોહન	
૨૨૮	જે કા મો		
૨૨૯	મારે ઉપયોગી નીવડવું		

પ્રકાશક મુદ્રક માલિક ધીરજલાલ સાગલ નવીન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર, રામકાંટ-૨

મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન સુરેષ મુદ્રિકા, રઈસમર્સ રાડ રામકાંટ

રાજકોટ કેમીકલ કંપની.

ગોંડલ રોડ, રાજકોટ ર.

તાર : સોડાવાલા

ફોન : ૬૩

આપના પૂરા સહકારની
અપેક્ષા સાથે

ધ્રોગધ્રા કેમીકલ વર્કસ લિમિટેડ
શાહપુરમ (મદ્રાસ રાજ્ય) ની
પ્રખ્યાત નાળ છાપ રેયોન શ્રેણી :

* * *

કેસ્ટીક સોડા માટેના

સૌરાષ્ટ્ર તેમજ કચ્છના સત્તાવાર
ડીસ્ટ્રીબ્યુટ :

કેસ્ટીક સોડા સોલીડ તથા ફ્લેક્સિ હાજર સ્ટોકમાંથી મળશે
૧.૦૦ ટકા શુદ્ધ રસાયણ ખરીદી રાષ્ટ્રીય
આયોજનને ઉત્તેજન આપે.

ધી જૂનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો.-ઓ.પ. બેંક લિ.

જૂ ના ગ ઠે.

ટેલીફોન :- મેનેજર ૨૦૭, ૨૦૭-એ

ટેલીગ્રામ :- "COOPBANK"

એકાઉન્ટન્ટ :- ૨૭૮.

પોસ્ટબોક્ષ નં. ૪.

(તા. ૨૨-૪-૧૯૫૬ ના રોજ મુખર્જી રાજ્યના સહકારી કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ)

મુખ્ય કચેરી :- વલ્લુઆરી ચોક, જૂનાગઢ.

પ્રમુખ :- શ્રી ચિત્તરંજન કે. રાજ

ઉપપ્રમુખ :- શ્રી કારકાદાસ ના. ત્રિવેદી.

૧. અધિકૃત શેર ભંડોળ રૂ. ૧૬૦,૦૦

૨. ભરપાઈ ચક્રેલ શેર ભંડોળ રૂ. ૬૨,૫૦

૩. અનામત ફંડ અને અન્ય ભંડોળ રૂ. ૨૭,૨૬

૪. કાર્ય ભંડોળ રૂ. ૫૬૦,૫૨

—: શાખાઓ :-

૧. વેરાવળ	૫. વંથલી	૯. તલાળા	૧૩. ભેસાણ
૨. માણાવદર	૬. કેશોદ	૧૦. વિસાવદર	૧૪. મેંદરાડા
૩. પોરબંદર	૭. માગસોળ	૧૧. કુતિયાણા	૧૫. ચોરવાડ
૪. ઊના	૮. માળિયા	૧૨. રાણાવાવ	૧૬. માધવપુર-ધેડ.

- * દરેક પ્રકારની થાપણો આકર્ષક વ્યાજના દરે સ્વીકારવામાં આવે છે.
- * પંચાયતો મ્યુનિસિપાલિટી જુદા જુદા પ્રકારના બોર્ડ અને ટ્રસ્ટની બેંકર તરીકે કામ કરે છે.
- * દરેક શાખા પર તથા ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યનાં શહેર ઉપર ચેક, ડ્રાફ્ટ ઇચિયુ કરવામાં આવે છે.
- * ગુજરાત રાજ્યનાં શહેરો તથા બીજાં સ્થળો ઉપરની ડૂંડી, બિલ વિ. વસૂલ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.
- * જિલ્લા સહકારી મંડળીઓ મારફત ખેડૂતોને ખેતીવિષયક કામકાજ માટે ધીરાણ કરવા ઉપરાંત ગૃહ અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પગારદાર કર્મચારીઓને તથા નાગરિક બેંકોને પણ નાણાંકીય સગવડ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે સંપર્ક સાધો.

મનહરલાલ ર. નારેયણીયા

બી. કામ. એલ. એલ. બી.

મે ને જ ૧.

નટરાજ નગર

પૂરજોશમાં ખાંધકામ ચાલી રહ્યું છે. જે નજરે જોવા જાહેર આમંત્રણ.....

કોઈપણ વ્યક્તિ પોતાના મકાનનું ખાંધકામ કરતાં પહેલાં મુખ્ય લાઈટ, પાણી, ઝાળોહવા, ખાળકોનું શિક્ષણ અને આશુબાશુની વસાહતનો વિચાર કરતી હોય છે. જે આ કાલાવડ શેઠ પર વસેલા નટરાજ નગરમાં મળે છે.

આ વિસ્તારમાં જલારામ પ્લોટસ, સૌરાષ્ટ્ર કલા કેન્દ્ર, શાંતિનિકેતન, હરિહર, સર્વોદય,

રાવલનગર, છવનનગર, કૈલાસનગર, ગુણાતીત વગેરે અનેક હાઉસીંગ સોસાયટીઓ મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરી રહી છે.

શિક્ષણ માટે મહિલા કોલેજ, સેન્ટમેરી સ્કુલ, સેન્ટ્રલ સ્કુલ, કોટેચા ગર્લ્સ સ્કુલ તો આવેલ છે તે ઉપરાંત જવાહર વિદ્યાનિકેતન આકાર લઈ રહેલ છે.

‘નીલકંઠ નગર’

આ નગર આકાર લઈ રહ્યું છે.

વિશેષ માહિતી માટે ફોન મળે.

ટાઈમ : સવારે ૬ થી ૧૨

જયંતિલાલ કુંડલિયા

શાક મારફીટ

રાજકોટ

ફોન નં. ૩૪૫૩

રા જ કે ટ જિલ્લા સહકારી બેન્ક લિ.

૧....સંયોજિત સહકારી મંડળીઓને દુંદ્રી મુદત, મધ્યમ મુદત અને રોકડ-શાખના ધીરાણ ઉપરાંત આ બેન્ક તેના આહકોને સ્થાનિક અને બહાર-ગામથી વસૂલ થવા માટે મળતા ચેક, બિલ્સ વસૂલ કરી આપવાની તેમ જ શાખાઓ તેમ જ મુંબઈ અમદાવાદ પરના ચેક, ડીમાન્ડ ડ્રાફ્ટ, મેઈલ ટ્રાન્સફર ઇસ્યુ કરી આપવાની હળવા કમીશનના દરથી સવલત આપે છે.

૨....બેન્કના આહ ખાતાના થાપણુદારોને એકબીજા શાખાઓ ઉપરના આ બેન્કના ચેક મુદત કમીશને વસૂલ કરી આપે છે.

૩....ખાંધી મુદતની થાપણો સાડાચારથી સાત ટકા સુધીના બ્યાજથી સ્વીકારે છે.

આ ઉપરાંત આવી બીજી બેન્કીંગ સવલતો માટે આજે જ આ બેન્કમાં તમારું ખાતું ખોલાવો તેમ જ વધુ વિગત માટે સંપર્ક સાધો :-

મુખ્ય ઓફીસ : ધી રાજકોટ જિલ્લા સહકારી બેન્ક લિ.
સહકાર ભવન, ટેબરભાઈ રોડ, રા જ કે ટ

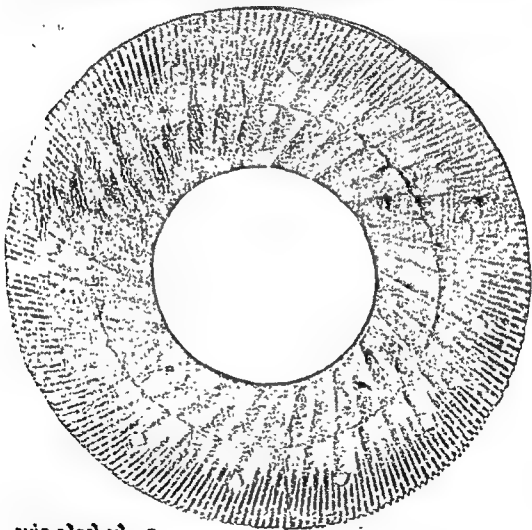
:- શાખાઓ :-

- (૧) ગોંડલ (૨) જેતપુર (૩) ઉપલેટા (૪) ભાયાવદર (૫) બામકંડોરણા
- (૬) પડધરી (૭) ટકરા (૮) વાંકાનેર (૯) મોરબી (૧૦) કોટડા-સાંગાણી
- (૧૧) જસદણ (૧૨) વિંછીયા (૧૩) માળીયા-મીંચાણા (૧૪) ધોરાજી
- (૧૫) દેરડી-કુંભાળ.

માર્કેટરાય ન ત્રિવેદી   ગોવિંદભાઈ જે. પટેલ   વલ્લભભાઈ પો. પટેલ
મેનેજર   ઉપપ્રમુખ   પ્રમુખ

મુકુંદ

વિવિધ, મોટાં, ભારે સ્ત્રી સારિંગ માટે...

મુકુંદ એટલી પોલાદ

સ્ટેનલેસ સ્ટીલ

મુકુંદ આપને એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ.

ISHA GUY

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૧૭,૮૭૫
આનુબંધિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૦,૦૦૦	૨૦.૩૨
[૨] જૂના કુવા	૨૨,૭૮૬	૧.૮૫
[૩] ઓર્ગેલેન્ડેશન ઈલે. મીસ્ટર્સ	૯૭,૭૫૯	૩૩.૩૧
[૪] ટ્રેડર્સ	૨૪૨૯	૪.૦૪

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૭૧ કરોડ અને ૭૦ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સેટાઈ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
મુવરાજસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

શ્રી.

અશ્વિનીકુમાર કુંપની

ડિમિડિમા - ટી એસ્ટેટ

હાંડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

To connect those countries which brought
business wealth to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.

is carrying on this ancient trade and tradition.

It serves the Indian overseas trade as well as

the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Bombay, Madras, Calcutta, London & London

1937-38

મને જાણાવીશ,
ઝવો કોઈ શિશુઆહાર નથી
જે સહેલાઈથી પચી જાય ?

કેમ નહિ,
છેને ! તારી મમ્મીએ
અમૂલસ્રેતું નામ નથી સાંભળ્યું

અમૂલસ્રેતું એક ઝવો દુધ આહાર છે જે પાનખા રહેલો છે એટલે
જે એક આહારિયાદી ઉમરના બાળકને ૬ થી ૮ સુધી આપી
શકાય અમૂલસ્રેતું ઉચ્ચ કક્ષાની કે ફાઈવ પ્રક્રિયા પ્રમાણે પાન વધુ
છે અને તે પચુ અમૂલ ૬ થી ૮ થી રી દુધ વિશે સાંભળે તો સ્વાસ્થ્ય
ધરાવે છે (ધુ કોઈ ૭ થી ૮ જાણવા વિગતો જાણવા માટે આ બુટીક
પ્રક્રિયા પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવે છે) જે ફાઈવ પ્રક્રિયામાં,
ઓલીનની ભાગવતી માટે દુધને ઓગુ ઉગાડવામાં આવે છે
પહેલાં વર્ષના આપના બાળકનો ડૉક્ટરી વિકાસ થયો છે તે જાણી નાં
પહેલાં વર્ષે દરમિયાન બાળકનું વજન એના જન્મ વેળાના વજનની
સરખામણીમાં વધુ થયું તો જન્મ વેળાથી આપનામાં માનવ નાં
સરીરના વિકાસ માટે વધુ ઓલીન હોય છે ઉપરાંત એક વિગતની
(સાત પ્રકારનાં) કે બે હાઈડ્રોલિક અને બીજી જાણી જાણી છે-૬ થી
આપના બાળકના ડૉક્ટરી અને તબીબીના વિકાસ માટે જરૂરી બધું
હોય છે આપના બાળકને અમૂલસ્રેતું સાના દૂધ જાહેર નવવા
પૂરક આહાર તરીકે આપી શકાય

ધીરે ધીરે અમૂલ દૂધ તેને કોઈ
કામ માટે મુખ્ય છે એમ જો વિ
ગતમાં જિંદગી પચી તો એ દૂધ
પૂરે પૂરું અમૂલસ્રેતું ૧૨ થી ૧૮
સામ્ય તરીકે જાણીને એ જાણે
આવી મમો અને દુધ વિગતની
જોઈની વચ્ચે થી બેની વચ્ચે

અમૂલસ્રેતું

માના દુધની જદલી મા ઉત્કૃષ્ટ વૈદ્યિક અલ

વૈષ્ણવજ્ઞ

નવા વર્ષે

‘તમારા સૌના દિલમાં ઇશ્વર પ્રેમનો ચિરાગ પ્રગટાવો.’

દિવાળીના તહેવારની ઉજવણીમાં હમેશ દિવાળીની રોશની શા સાડુ કરવામાં આવે તે આપણે સહુએ બરાબર સમજી લેવું જોઈએ. રામ અને રાવણ વચ્ચેના યુદ્ધમાં સર્વ દેવી તરવોના પ્રતિનિધિ રામે સર્વ આસુરી તરવોના પ્રતિનિધિ રાવણને પરાજય આપ્યો. એ વિજયથી રામાનંદની સ્થાપના થઈ, રામના વિજયની ઉજવણી તોણે જ કરવાની હોય જેના દિલમાં રામ વસેલો હોય કેમ કે માણસોનાં દિલને અથવા આત્માને અજવાળવાને એક ઇશ્વર જ સમર્થ છે અને એ અજવાળાની જ કિંમત છે. બહાર ગમે તેવી ઝગઝગની રોશની કરો પણ તેનું ડાઘ લક્ષણ અતરમાં ન દેખાતું હોય તો તેનો કરો અર્થ નથી. આજે આપણને માણસના દિલમાં પ્રેમનું અજવાળું પ્રગટાવવાની જરૂર છે. એવું અજવાળું તમે સૌ તમારા દિલમાં પ્રગટાવો.

વિક્રમ સંવતના આજના છેલ્લા દિવસે કું આશા રાખું છું કે તમે સહુ તમારા અંતરમાં રહેલાં આસુરી તરવો પર આખી સાલ દરમિયાન જીવ મેળવતા રહેશો અને દેવી સંપત્તિના પ્રજ્ઞ રામને તમારા અંતરના સિંહાસન પર સ્થાપશે અને શરૂ થતા નવા વરસમાં તમારા સહુનું અને હિંદુ ધર્મ રૂઢી, રીતે, આદે, અને રીતે સહુ એકબીજાની અને એકલા હિંદી નહીં પણ હિન્દુ દ્વારા સારા જગતની સેવા કરવાને સમર્થ થાઓ તેટલા પાતર તમારા સહુના દિલમાં ઇશ્વર પ્રેમનો ચિરાગ પ્રગટાવો.

અંબીજી

પ્રભુ મોરે અવશુષ્ક ચિંત ન ધરે ।
 સમઠશીં હે નામ તિહારો ચાહે તો પાર કરે ॥
 એક નદિયા એક નાર કહાવત રીલો હિ નીર બરો ।
 જળ મિલ કરકે એકબરન કારે સુરસરિ નામ પરો ॥
 એક લોહો પૂનર્મે રાખત એક ઘર અધિક પરો ।
 પારસ શુભઅવશુષ્ક નહિ ચિંતવત કંચન કરત ખરો ॥
 યહ માલો બમબલ કહાવત સુરદાસ સગરો ।
 અબદી ઘેર મોહિ પાર ઉતારો નહિ પ્રભુ જાત ટરો ॥

હે ભગવાન, મારા અવશુષ્ક મનમાં ન આશુતા, કેમ કે તમે
 સમદષ્ટિવાળા છો, અને ઈચ્છો તો જેમ પુણ્યશાળીને તેમ પાપીને
 પણ સંસારસાગરને એલે કાઢે લઈ જાઓ છો.

એક નદી છે, તે એક નાળું છે, જેમાં મેલુ પાણી બધું છે,
 પણ જ્યારે જે મળીને એકરંગ થાય છે ત્યારે સુરસરિતા (દેવનદી)
 એવું નામ પડે છે.

એક લોહું દેવસેવાની સામગ્રીમાં હોય છે, તે એક ખાટકીને
 ઘેર પડ્યું છે, પણ સ્પર્શમણિ શુભઅવશુષ્ક ચિંતવતો નથી, અને
 એવને સુવર્ણરૂપ બનાવે છે.

સુરદાસ કહે છે કે, આ સંસાર ખોટો છે અને માણસને ફસા-
 વનારી જાળ જેવો છે. આજુફેરે મને એ સાગરને પેલે પાર ઉતારો,
 ત્યાં પતિતને પાવન કરવાની તમારી પ્રતિયા છે તે ખોટી ન પડે.

દે. પા.

સુળી પર વિકસે છે....

પ્રેમનું પુષ્પ

શુરુદયાલ મલિકજી

વરો પહેલાંની વાત છે.

એક મધ્ય રાત્રીની શુભ અને શાંત ઘડીમાં મારા થોડા મિત્રો અને હું એક અલ્લાહના બંદાના સાનિધ્યમાં બેઠા હતા. તેઓ મૌનની મસ્તીમાં મગ્ન હતા અને તેમની મસ્તીનો રંગ અમને પણ લાગ્યો હતો.

એવી રીતે આખી રાત પસાર થઈ ગઈ. સૂરોદય થયો.

એલિયા સાહેબ મન-મૌન-મંદિરમાંથી બહાર નિકળ્યા અને બિલા થયા. અમે તેમને પ્રણામ કર્યો અને વિદાય લેવી વખતે તેમના આશીર્વાદ માંગ્યા.

આશીર્વાદ આપતાં તેઓ અચાનક બોલી બિડ્યા :

“પ્રેમનું પુષ્પ સૂળી પર વિકસે છે.”

જૂના લોકસ તોના ભજનો દિવસે દિવસે
ઓછા સંભળાય છે ભજનોને પણ સિનેમાના
ઢાળામાં ઢાળવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે આવા
ઢાળામાંયે ઢાણ ઢાઈ વાર આપણા કાન ઉપર
એવા ભજનોની ઝોકાડ બે કડી ધીમા અવાજે
અથડાય છે આજના યોધાટ વચ્ચે પણ એ
સૂર આપણને હઠોળીને જગાડવાનો પ્રયાસ
કરે છે

આલતી ગાડીએ એક વાર એવા જ એક
પ્રેરક ભજનની લીટીઓ કાને પડી

“સ તો ભાઈ, જીવડાની જતના કરો,
તારા રે જીવડાને ભોખમ લાગશે”

ઝડપી ખતતી જતી મેઈલ ગાડીના
ધમધમાટમાં અને વધતી જતી દોડધામવાળા
લોકોના ભારે યોધાટમાં,
ભજનિકોના સૂર પૂરો
સંભળાતો ન હતો માત્ર
ધ્રુવપદ વાર વાર રટાતું હોઈ
રપટ સંભળાતું હતું

“સ તો, ભાઈ,

જીવડાની જતના કરો,
તારા રે જીવડાને

ભોખમ લાગશે”

પણ જીવડાનું આત્માનું,
માણસાઈનું, શી રીતે
જતન કરવું? આ કહણ

ઢાળમાં જીવડાનું જતન કરવા શીલની ઢાલ “સત્ય એજ શુરુ એટલો કે લોભિયો.”

શી રીતે મઢવી? નીતિ કવચ શી રીતે પ્રાપ્ત
કરવું? શીલ સાચવવાનો માર્ગ કેણુ ખતાવે!
આ પ્રશ્ન લેણો તેવો જ એનો જવાબ આવ્યો
“લોભિયા હશે તે લોભ ખતાવશે”

લોકસતના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે
નીકળેલો આ કઠિન કાયડાનો સાદો સરળ
ઉકેલ નોખી લેવા નોધપોથી કાઢી પોથી
ઉઘાડતા જ પૂ બાપનું એક વાચનામૃત નીકળ્યું
એમાં લોભિયો કેણુ એનો જવાબ હતો!

“ભગવાન એટલો કે સત્ય
એ જ આપણો લોભિયો”

“સત્ય સ્વભાવિક ન થઈ જાય ત્યાં
સુધી જીવન કહણ લાગે છે અને નિરાશાનો
અતુભવ થાય છે પણ જે વ્યક્તિ પૂર્ણ સત્યમય
થઈ જાય છે તેને માટે
નિરાશા જેવી વસ્તુ જ
નથી પછી તો એનામાં સત્ય
પ્રકાશે છે અને તેના સમગ્ર
જીવનને અજવાળે છે!”

કબીર સાહેબે પણ એ જ
વસ્તુ પોતાના ભજનોના
અંતમાં ધૂટી ધૂટીને કહી છે

“કહત કબીર
સુનો ભાઈ સાધો,
સત શુરુ નામ
ઠિકાના રે”

‘તમારો અંતરનો નાદ તમને જે રીતે જ સત્ય છે જે લેણા જગત રીતે સત્યને ધ્રુવર
સ્વરૂપ માની તેની શોધમાં મડે છે તેમણે અનેકવિધ પ્રતો પાળવાના હેતુ છે તમારે સત્ય સાગરમાં
તરવું હોય, તેનું બિંદુ બની તેમાં ઝોકાડાર થઈ જવું હોય, તો તમારે સર્વ અડકાર છોડી સત્ય
ખનવું જોઈએ”

થોડા દિવસ પહેલાનો જ એક બનાવ તમને કહું.

મોઢામાં સિગારેટ રાખીને દમ ખેચતા ખેચતા એક પ્રેક્ષક મારી સામેથી ચાલ્યા આવતા હતા. હું પણ ધીમે ધીમે ચાલ્યો જતો હતો.

પેલા પ્રેક્ષક સિગારેટના ‘ટસ’માં મસ્ત હતા. આથી સામેથી ચાલ્યા આવતા મને તેમણે નોંધે નહિ અને મારી સાથે અચાઈ પડ્યા.

પછી મને કહું : ‘સોરી.’

મેં કહું : ‘કંઈ નહિ. એ તો અગજ્યતા અચાઈ પડાય. એમાં કંઈ વાધા જેવું નથી. પરંતુ હું તો તમને નેહને ‘સોરી’ થાઉં છું.’

‘એમ કેમ !’ ઉત્સુકતાથી તેમણે પૂછ્યું.

‘રસ્તા વચ્ચે આધળા તો અચાપ, પણ જ્યારે દેખતા અચાપ ત્યારે વધારે હરુણતા હવાય. આધળા અચાપ એને તો દારી શકાય, પરંતુ દેખતા અચાપ એને કેમ દારી શકાય ? કહો, આપ શું કરો છો ?’

‘પ્રેક્ષક છું.’ ગૌરવપૂર્વક તેમણે કહ્યું.

મેં કહું : ‘પ્રેક્ષકના મોઢામાં આ સિગારેટ શોભે ખરી ? તમે જે સિગારેટ પીશો તો પછી વિદ્યાર્થીઓને તમે સંસ્કારધન ક્યાથી આપી શકશો ? આજે તમે સિગારેટ પીતા થશો તો કાલે તમારા વિદ્યાર્થીઓ ચિરુટ પીતા થશે, કારણ કે, એસો તો થડું કરતા સવાથો જ હોય ને ?’

એ ભાઈ જરા ક્ષોભ પામ્યા અને ચાલ્યા ગયા. પરંતુ મને બીડી ગમગીનીમાં મૂકતા એવા કે, આપણી કહેવાતી કેળવણી આજે ક્યાં જઈ રહી છે ! સંસ્કાર આપવાની મહાન જવાબદારી જેના હાથે છે તે અપાપક વર્ગમાં જ સરકાર નહિ હોય તો એ વિદ્યાર્થીઓને ક્યાથી આપશે ?

આજે આપણે એવા માણસોની જરૂર છે કે, જેઓ જેટલું જાણતા હોય તેટલું કરવા માટે, અમલમાં મૂકવા માટે સમર્થ હોય. આવા પ્રકારના માણસોથી જ દેશ બિગો આવવાનો છે. એકલા યાન કે વાચનથી નહિ આવે.

અમદાવાદના એક ભાઈ મારી પાસે આવીને મને કહેવા લાગ્યા : ‘મહારાજ, મેં ખૂબ પુસ્તકો વાંચ્યાં છે, માણેકલાલ જોશલાલ (એમ.જે.)ની આખી લાયબ્રેરી પૂરી કરી ત્રણે છું.’

આટલી વાત ક્યાં પછી એમણે ગળવામાંથી છીકણીની કબ્બી કાઢી અને એક સડકો તાપ્યો. પછી ખિસ્સામાંથી ગંદા રૂમાલ કાઢ્યો અને નાક સાફ કર્યું. મને થયું, માણેકલાલ જોશલાલની આખી લાયબ્રેરી પૂરી કરી નાખી છે, છતાં છીકણીનું તેમનું વ્યસન કેમ ન છૂટ્યું ?

એટલે મેં તમને કહ્યું : ‘તમે તો માણેકલાલ જોશલાલની લાયબ્રેરીના પુસ્તકો વાંચી આવ્યા છો. તો તમને હું એક વાત પૂછું. કહો, તમે લાયબ્રેરીનું ક્યાંટ તો જોયું છે ને ? એને પાયા કેટલા છે ?’

એણે કહ્યું : ‘ચાર.’

‘એ ચાર પાયાના ક્યાંટમાં જેમ ચોપડા ભર્યા છે તેમ આ બે પત્ર ઉપર રહેલા મગજમાં પણ તમે ચોપડા ભરી રાખ્યા છે. એટલે વાચવા છતાં વ્યસન ન છૂટે તો તમારું આ મગજ પણ બે પગવાળું—બે પાયાવાળું ક્યાંટ જ ગણાયને ? ચોપડીઓ મગજમાં ભરવી એનું નામ વિદ્યા નથી; ચોપડીઓના યાનને જીવનમાં ઉતારવું એ જ સાચી વિદ્યા છે.’

લાયબ્રેરીએ ક્યાંટ ભર્યું ને આપણે આપણું મગજ ભર્યું, એ બન્ને સરખાં છે; કારણ કે ક્યાંટ જેમ ચોપડીઓના યાનને આચરણમાં મૂકવું નથી તેમ આપણે પણ આપણા મગજમાં ભરેલા યાનને

આચરણમાં મૂકના નથી આનું જ્ઞાન શા અપનું ? એ તો ગધેડા પર ચઢન લાદવા જેવું થયું । એ ઉપાડીને ફેરે, પણ સુવાસ કે શીતળતા કેશુ ય એને ન સ્પર્શે.

મિત્રા, તમે માન બધ્યા જ કરશો અને પુસ્તકો વાંચ્યા કરશો તેમજ પરીક્ષામાં પાસ થયા કરશો, તો એટલું જ આત્ર તમારા જીવનક્ષેત્ર માટે પૂરતું નથી વિદ્યાનો હેતુ કેવળ લાજવા માટે, પુસ્તકો વાંચવા માટે, કે પરીક્ષામાં પાસ થઈને ડીગ્રી મેળવવા માટે તો નથી જ. વિદ્યાનો હેતુ તો જીવનને બધનમાંથી છોડાવવા માટેનો છે.

એટલા માટે તો આપણે ત્યાનો વિદ્યાનો મુદ્દાલેખ 'સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે' છે. તમારી વિદ્યા જે તમને બધનમાંથી ન છોડાવે, વાસનામાંથી ન છોડાવે, બદીમાંથી ન છોડાવે, વિલાસ તેમજ વિકાસમાંથી ન છોડાવે તો એ સાચી વિદ્યા નથી. વિદ્યા એનું નામ છે કે, જેનાથી વિચાર સુધરે, ઉચ્ચાર, સુધરે અને આચાર સુધરે.

ભણેલા માણસ તો એને કહેવાય કે, જેના વિચાર સુધરે હોય, જેના ઉચ્ચાર સુધરે હોય, જેના આચાર સુધરે હોય બનીશોમા જેમ કૂલ ખીસે છે તેમ ભણેલા માણસના મગજમાં પણ વિચાર-પુષ્પ ખીલવાં જોઈએ. એના મગજમાં ઠીકરડો નહિ, બદી નહિ, ડુર્ગંધ નહિ, પરંતુ સુવાસ હોવી જોઈએ. સાચો વિદ્યાર્થી તો એનું નામ કે જેના વિચારોમાં પણ બદી ન હોય બળરમાંથી ખરીદી લાવેલું કેળું કે જમદગ સડેલું નીકળે તો શું તે તમે ખાઈ જશો ? —ના તો તો તરત જ તમે એને કાપીને, અને એના સડેલા ભાગ ફેંકી દેશો. તો પછી તમારા વિચારોમાં આવેલો સડો કેમ દૂર કરતા નથી ? આ પણ એક અજબખીની વાત છે કે, માણસો સડેલા ફળને કાપીને ફેંકી દે છે, જ્યારે સડેલા વિચારોને તે સ્વધરી રાખે છે અને વધારે ને વધારે સડવા દે છે આજે તો જેનો વિચાર સડેલો હોય છે તે વધારે મલકાય છે કે, કે મારા વિચારોને કેવા ગ્રામ રાખી શકું છું !

પણ, તમારા વિચારો તે એવા હોવા જોઈએ

કે, માર્ગ પણ જાણે તોય તમને વાધો ન હોય. સારું છે કે, આજે માણસોના શરીરની જ ફિટ્મ લઈ શકાય છે, પરંતુ મનની કે વિચારોની ફિટ્મ લઈ શકાતી નથી; નહિ, તો માણસ એકખીખની પડખે શાંતિથી કે પ્રેમથી જોતી જ ન શકત.

માનવીનું મગજ જો ગમીયાના જેવું સુદર અને સુવાસિત ન હોય, અને તેમાં અનેક જાતની બદીઓ અને ખરાબીઓ પદ્મદંડી હોય તો, એ શાંતિ ક્યાંથી પામે ? આનંદ ક્યાંથી મેળવે ?

આ સર્વ વિચારોની વાત ઉપે આપણે ઉચ્ચારની વાત ઉપર આવીએ તમારા વિચારોમાં વસેલું માપુર્વ તમારા ઉચ્ચારોમાં પણ વસતું જોઈએ. તમારા ઉચ્ચારોમાં કડુતા હશે, અસખ્યા હશે, તુચ્છતા હશે, અને અજુજાજતા લાવે હશે તો એ તમારા વિચારોને શોભા આપનાર નહિ નીવડે.

ઉચ્ચાર તો તમારા વિચારોનું વાહન છે વાહન પર બેસનાર વ્યક્તિ અને વહન કરનાર વસ્તુ પણ પવિત્ર હોવી જોઈએ. વિચાર અને ઉચ્ચાર જે સુદર ને સુમેળ્ય હોય તો ખરેખર અનુન અને કૃષ્ણની જોડી જાયે

તમારા વિચારરૂપી અનુનને ઉચ્ચારરૂપી રથમાં બેસાડો, અને તેની લગામ વિવેકરૂપી કૃષ્ણના હાથમાં સોંપી દો અને પછી તમે જુઓ કે જીવન-અમરાગણમાં દુર્જિતરૂપ કોરવો પર તમારો રૂવો વિજય થાય છે. એટલે વિચાર ને ઉચ્ચાર બેધ મધુર હોવા જોઈએ.

તમારા આચારમાં એટલી સ્પષ્ટતા હોવી જોઈએ, એટલી સુદરતા હોવી જોઈએ કે જાણે પારદર્શક સ્ફટિક જોઈ શકાય. જેની પાસે વિચાર સુદર છે, જેની પાસે ઉચ્ચાર સુદર છે, અને જેની પાસે આચાર સુદર છે એવા મનુષ્ય જ જગતમાં કંઈ પણ નક્કર કામ કરી શકે છે.

માનવી કંઈ અગસિયું બનવા માટે આ જગતમાં નથી આવ્યો મનની તરીકે ગૌરવલયું જીવન જીવવા એ આવ્યો છે. આ દુનિયા પર તમારા પ્રકાશની ઝળી મૂકી જવા માટે તમે આવ્યા છો.

તમે કેવળ મીશ્રમતો જેવા ન જનશો કે જે કલાકની અદર સમાપ્ત થઇ જાય તમે તો મશાલ જેવા જાનો કે જે આખીય રાત પ્રકાશ પામ્યા જ કરે અને અધકારને પ્રકાશથી રમી દે

જગતને ઉગ્મસ આપનારી મશાલ જેવા જનતુ હશે તો આપણા વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર ત્રણેય સુધારવા પડશે એ ત્રણેય જો સુધરી જશે તો તમારામા એક પ્રકારની વિશિષ્ટતા આવશે, મધુરતા આવશે

એટલે જ તમને કહું છું કે જે ગુણો લાવિ પ્યમા વિકસાવવાના છે તે તમે અત્યારથી જ વિકસાવવા માડો અને દુર્ગુણોને પ્રવેશવાના સ્થળો દાર બંધ કરી દો, આ સમયમા એકાદી બદી પણ જીવનમા પેસી જશે, એકાદો દુર્ગુણ પણ જો બીજાના રૂપમા રોપાઇ જશે, એકાદો ખરાબ વિચાર પણ

મનમા પ્રવેશી બીજો તો મોટો થયા પછા અનેક પ્રયત્નો પણ તેનાથી બચી નહિ શકા નાનપણમા ઘર ઘાલી બેઠેલી બદીઓને દૂર કરવા માટે જખખ રમા જખખર જોગી અત્રર જખખર પણ કામચાખ નીવડતો નથી મનમા એક વિચાર પેસે, એટલે એ વૃક્ષ જનવાનો, અને દિલની દીવાલોને તોડી બહાર નીકળવાનો જ એટલે આપણે તો બાલ્યવયમાથી જ વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારને શુદ્ધ સુદર અને સ્પષ્ટ જનાવવા માટે સાવચેત રહેવું જોઇએ આ રીતે સાવચેત રહીશુ તો જ વિદ્યાને ખરેખરી રીતે દીપાવી શકીશુ

આમ વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારને એક તાલમા રાખી જગતમા ગૌરવભેર જીવવા માટે નથુ મુદાઓ તરફ તમારે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઇએ આ તથુ મુદાઓ એટલે અભય, પુરુષાર્થ અને સયમ

ભાઇ અને મિત્ર

ભાઈભાઈના સળધમા અધિકાર-હકની વાત આવે છે તેથી કરીને ઝઘડા થાય છે મિત્ર મડળ વૃદ્ધ નથી, બલુ-મડળ વૃદ્ધ છે કારણ, મિત્રગારીમા આપણે કર્તવ્યને મુખ્ય માનીએ છીએ બ્રાતૃત્વમા પણ કર્તવ્યની ભાવના તો જ, છતાં એમા હકની ભાવના પણ હોય છે નાનો ભાઈ રોજ મારી વાત માનતો હોય પણ એક દહાડો એક પ્રસંગે ન જાને તો એ રોજ મારી બધી વાતો માનતો હતો તે યાદ નહી રહે પણ એણે એક વખત એક પ્રસંગે મારી વાત નહોતી માની એ જ યાદ રહી જાય છે આપણને એમ થાય છે કે મારી વાત માનવી એ નાના ભાઈ તરીકે એનો ધર્મ હોવા છતાં એણે મારી વાત ન માની પણ જો મિત્રે કાંઈ એકાદ પ્રસંગે મદદ કરી હોય તો આપણે કૃતજ્ઞ થઇને એ સદા યાદ રાખીશુ એટલે કે આપણે ભાઈની આકૃતિ યાદ રાખીશુ અને મિત્રની કૃતિ યાદ રાખીશુ કારણ, એ લોહીનો સળધ નથી, પાણીનો સળધ છે અગ્નિમા એક કહેવત છે કે પાણી કરતા લોહી ગાંડું હોય છે એટલે કે લોહીનો સળધ મોટો હોય છે એ પરથી કું કું છું કે લોહી વધારે ગાંડું હોય છે પણ લોહી કરતા પાણી વધારે વિશુદ્ધ હોય છે આપણે ગંગામા નાહીએ છીએ તેમ કોઈ લોહીમા નહાવા નહી જાય પાણીની શુદ્ધિ પાણીમાં જ છે લોહીમા એ નથી હોતી મારા મનમા એ પાણી ગડ ખેસી ગઇ એટલે મેં કોઈની પણ સાથે, પોતાના ભાઈની સાથે પણ ભાઈને સળધ નથી રાખ્યો તું કેવળ મિત્રના સળધથી સૌની સાથે વર્તું છું અને એના પરિણામે મારી ને મારા ભાઈઓ વચ્ચે ખૂબ પ્રેમનો સળધ છે બ્રાતૃભાવનાની ચર્ચા કરતા વેદને કળ્ય એવું પ્રેતા ડર લાગ્યો એટલે એણે કહ્યું અન્યેચા સદઃ અવનિષ્પસ્ય દત્તે સાત્રાવૃતો વાઙ્મયુ 'આપણે એવા ભાઈ જાનીએ જેમા ન કોઈ મોટો હોય કે ન કોઈ નાનો' ભાઈચારો એ પ્રેમની વસ્તુ છે છતાં વેદને એમા ડર લાગ્યો તેથી વેદે કહ્યું કે ન કોઈ મોટો હોય કે ન કોઈ નાનો મિત્રાચારીમા એ જોખમ નથી

—વિનાબાજી

આત્મા જ મોટું તીર્થ છે

આચાર્ય શ્રીધર

વર્ષ પછી વર્ષ વીતવાં લાગ્યાં. ગ્રીષ્મ પછી વર્ષો, વર્ષો પછી શરદ અને ફરી ગ્રીષ્મ. મહર્ષિ વ્રજલિ નિશ્ચલ, શુષ્ક કાષ્ઠની માફક શરદી, ગરમી, ભૂખ-તરસને જૂલીને તપોલીન થઈ ગયા હતા.

એક દિવસ મહર્ષિએ આંખો ખોલી એમની વાણીમાં એમનું પ્રકૃતલ મન પ્રસ્ફુરિત થઈ ઊઠ્યું : 'મેં ધર્મને પ્રાપ્ત કરી લીધા'

અને ત્યારે આકાશવાણી થઈ :

'જાજલિ, ધર્મના સાક્ષાત્કારની બાબતમાં તું કાશીના તુલાધાર વૈશ્યની સાથે તારી તુલના કરી શકે તેમ નથી એ તરવજાની તો આવી વાત કરતો નથી'

ઋષિ હંતપ્રાણ થઈ ગયા અને કાશી તરફ ચાલવા લાગ્યા કાશી પહોંચતા તુલાધારે એમનું સ્વાગત કર્યું અને વિનમ્ર ભાવે સેવા કરવાની તક માગી.

'વૈશ્યશિરોમણિ, તમે ગન્ધ કૂળ-મૂળ અને ઔષધ આદિનો વેપાર કરો છો, તો પણ આવી નિષ્ઠા, જ્ઞાન અને ધર્મતત્ત્વ કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા? મારી આ જિજ્ઞાસા સંતોષો'—ઋષિએ શાંત ભાવે પૂછ્યું.

તુલાધાર બોલ્યા : 'કોઈ પણ પ્રાણીનો દ્રોહ કર્યો વિના હું મારી આજીવિકા મેળવું છું. હું ગંધ, રસાદિકોનો વેપાર કરું છું. મદિરા નથી વેચતો અને વિક્રયમાં કોઈ પણ પ્રકારની હગાઈ નથી કરતો'

મહર્ષિની જિજ્ઞાસા તીવ્ર બની : 'હિ વશ્વિક શ્રેષ્ઠ અન્ન અને પશુઓથી મનુષ્યોનો જીવનનિર્વાહ થાય છે એમનાથી યજ્ઞયાગ પણ

થાય છે એટલે તમારો ધર્મભાગ મૂળમાંથી જ લક્ષ્યને પ્રતિફળ છે.'

તુલાધાર બોલ્યા :

'મહારાજ, બીજાને કદ આપ્યા વિના જીવનનિર્વાહ ચલાવવો એ જ ધર્મોચરણ છે. આ ધર્મોચરણ માટે દેશવિદેશમાં તીર્થની જોજ કરવા માટે ભટકવાની જરૂર નથી એના માટે તો આત્મા જ સૌથી મોટું તીર્થ છે. આપ મને યજ્ઞવિદોથી નાસ્તિક કહીને ભલે મારે વિપરીત કરો, પરંતુ આ અહિંસાત્મક જીવનનિર્વાહ જ સત્યનોનો ધર્મ છે.'

ને ને, એલવાઈ ન જાય !

પ્રભદેશના રાજા થીબા આત્મજ્ઞાનના ઊંડાણમાં જનકવિદેહી જેવા પ્રસિદ્ધ હતા. અસીમ રાજસી વેલવ વસ્ત્રે રહેવા છતાં એમણે સગયકદાષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી એક રાત્રે એક અભિમાની લિપુ એમની પાસે આવ્યો. રાજાએ એતુ સન્માન કર્યું. પણ લિપુના મનમાં ખૂબ આતુરતા હતી એસતાજ એ બોલ્યો ‘રાજન, તમારા જ્ઞાનયોગની ખ્યાતિ મેં સાલળી છે, પણ મને વિશ્વાસ નથી પડતો કે સુખસોગની પ્રવલિત આગમાં રહીને પણ આપ વિરક્ત રહી શકો છો. હું વરસોથી અખંડ તપસ્યા કરું છું, અને છતાં, મને આત્મદષ્ટિ હજી સુધી પ્રાપ્ત નથી થઈ આપે એ જ્ઞાન કેમ મેળવ્યું એ મને ખતાવો.’

થીબાના ચહેરા પર રિમ્ત ફરતી ગયું એમણે કહ્યું ‘આપ કસમચે આવ્યા છો અત્યારે તો હું મનસુ કરી રહ્યો છું. આપના પ્રશ્નનો જવાબ થોડા સમય પછી આપીશ એ દરમિયાન આપ આ પ્રદીપ લઈ જાઓ અને મારા અંત પુરનો વૈભવલોઈ આવે. પણ યાદ રાખજો કે દીપક એલવાઈ ન જાય, નહિતર આપ અવવાઈ જશે અને આપને થોડી કાઠવાતુ પણ અમારે માટે અસલવિત બની જશે.’

અંત પુરની ત્રેસુમાર સમૃદ્ધિ પ્રમાદના સાધનો અને રગરાગ જોડે જ્યારે લિપુ

પાછા આવ્યા ત્યારે રાજાપિ થીબાએ મુકત હાસ્ય કરી પૂછ્યું ‘કહો લિપુ અંત પુરની મુદરીઓ આપને ગમી ? મધની પ્યાલીઓથી આપને સુખ મળ્યું ? અપ્સરાઓ જેવી તૃપ્તિ ગાનાના તૃતોથી આપનું મન રીઝ્યું ?’

‘મહારાજ ! આ મદનોત્સવ મેં ખૂબ સમય સુધી માણ્યો, તૃપ્તિ જોયા. આસવ પીધો, સંજીત સાલવ્યું પણ જોઈને ચે કંઈ જ ન જોયું ! સાલળીને ચે કંઈ જ ન સાલવ્યું ! મારી નજર તો એકસરખી આ દીપક ઉપર જ લાગી રહેલી હતી કે કયાક એ પુત્રાર્ધ ન જાય !’

‘કેમ ?’ મહારાજે બનાવટી આશ્ચર્યથી પૂછ્યું

‘કેમ શું ? આપે જ તો કહ્યું હતું કે જો આ દીપક પુત્રાર્ધ જશે તો હું માર્ગ ચૂકી જઈશ એટલે જ ખૂબ જતનથી આ દીપકને હવાની લહરથી બચાવવા હું સતત પ્રયત્નશીલ રહેતો હતો.

‘ત્યારે તો લિપુ, આત્મદષ્ટિની-જ્ઞાન માર્ગની-આવી તમને સાપડી ગઈ !’

લિપુનો ચહેરો શરમથી નીચે ઝૂકી ગયો !

જે રાજ્ય હિતકર હેતુઓ માટે પણ માણસોને વામણા બનાવી દે છે, જેથી તેઓ તેના હાથમાં આજ્ઞાધારક નમ્ર સાધનો બની રહે, તેને મોડું વહેતું જણાયા વિના નહિ રહે કે એવા તાના માણસોથી પછી વસ્તુતાએ કર્યું મોટું કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી

—જોન રુડઅ * મિલ

*

જ્ઞાવાન અને પવિત્ર પુત્રો જે વિચાર જગતમાં ફેકે છે, તે દરેક વિચાર જગતને અચૂક પવટાવે જ છે

—રાંદ વંડો એમર્સન

જગતમા માતા પ્રધુના પ્રતીકરૂપ છે ચક્રુદી
લેકોના ધર્મશાસ્ત્રમા એક સ્થળે પ્રશ્ન પોતે જ કહે
છે 'મારી ઈચ્છા ધર્મ કે હું જગતમા સર્વજ હાજર
રહું એટલે મેં માતાઓને જન્મ આપ્યો'

પ્રત્યેક માતા પોતાના બાળકોને વહાલ કરે,
તેઓની સેવાચાકરી કરે, એ તો સ્વાભાવિક છે પરંતુ
જ્યારે તે માતા બીજાના બાળકોની પોતાના જ
બાળકો હોય એમ સેવા કરે છે ત્યારે એ માતા
પોતાના જ બાળકોની માતા રહેતી નથી પરંતુ એ
તો જગત-માતાનું પ્રતિબિંબ બને છે

બા કસ્તુરબાએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં, ત્યાર-
પછી ભારતવર્ષમાં સેકેડા નરનારીઓને પોતાના જ
બાળકો હોય એમ ગણ્યા હતા અને એ જ ભાવે
તેઓની સેવા પાલુ કરી હતી જેમ મા પોતાના
બીમાર બાળકની સેવામાં ખાવું પીવું બધું વીસરી
જઈને રાતદિવસ મઢી પડે છે, તેમ આશ્રમમાં
કાંઈ માલુ પડે તો બાને બાલુ સ્વભાવ જ પડી
ગયા હોય એમ લગારે ચેન પડે નહીં અને તેઓ
તેની સેવા કરવામાં રોકાઈ જતા જે દિવસથી બાએ
આવે ભાવ દાખવવા માંડ્યો ત્યારથી તેઓ પોતાના
જ બાળક ના મા ન રહ્યા પરંતુ જગદબા-જગતમાતા
ના પ્રતીક સમા બની ગયા

મને એક પ્રસંગ યાદ આવે છે ધણી વરસોની
આ વાત છે સેવાશ્રમમાં બે દિવસ રહીને હું
શાંતિનિકેતન જવા નીકળ્યો જતી વખતે મેં બાપુને
પ્રણામ કર્યા, બીજા બંધાને નમસ્કાર કર્યા
અને છેવટે હું બાને પ્રણામ કરવા ગયો મેં બાના
ચરણસ્પર્શ કર્યા તેમણે મને આશિષ આપી અને
હું ચાલતો થયો

પણ હજી રસ્તા પર પહોંચ્યો નહોતો

ત્યાં તો બા પાછળથી આવતા દેખાયા | મને ખૂબ
પાડીને થોભવા કહ્યું હું જરા આશ્ચર્યમાં પડ્યો
જ્યારે બા પાસે આવ્યા, ત્યારે મેં કુતૂહલતાથી બાને
પૂછ્યું, "બા, કંઈ કામ છે?"

બાએ મને નાનકડી પોટલી આપી અને
કહ્યું "શાંતિનિકેતન તો કાલે સાને પહોંચશે ને ?
ત્યાંસુધી રસ્તામાં ખાવાનું તો બેઠકે હું બે પાઉ
રોટી લાવી છું તે રસ્તામાં ખાઓ હો | તમને
ખબર તો ■ કે બાપુએ અહિંયા પાઉરોટીના
પ્રયોગ શરૂ કર્યો છે આ પાઉરોટી મેં જાતે
બનાવી છે"

આ સાંભળીને મારી આખમાં હર્ષના આંસુ
આવી ગયા અને મને સાચે જ એમ લાગ્યું કે
અન્નપૂર્ણાદેવી અને અન્નનો પ્રસાદ આપી રહ્યા છે
મારી નજરમાં તે વખતે બા એક વ્યક્તિગત બા
ન રહ્યા પરંતુ પોટલી આપતી વખતે બાએ એમણે
જગતધારીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હોય એવી પ્રતીતિ
થતી હતી

આ વાતનો જો બાલદષ્ટિએ અને હૃદયપૂર્વક
વિચાર કરીએ તો આ વાત નજીવી જ લાગે
પરંતુ એની પાછળ જે સુવિદ્યાળ વાત્સલ્યભાવ
અભાવેલો છે એનો વિચાર અને એનું માપ કાઢીએ
જ કરી શકે એમ છે રશ્કિને પોતાના પુસ્તક
'Sesame and lilies'-સિસમ એન્ડ લિલિસ મા
એક સ્થળે કહ્યું છે કે 'સેડી' શબ્દનો અર્થ 'જે
બીજાને રોટલી આપે' એવો થાય છે અને રશ્કિન
કહે છે કે પ્રત્યેક સ્ત્રીએ આ જ અર્થમાં 'સેડી'
થવાની અભિલાષા સેવથી બેઠકે આ અર્થમાં
આપણે કરી શકીએ કે બા 'ભારતભૂમિના પ્રથમ
સેડી'-'First lady of the land'-તાતા,
જેમ બાપુ 'ભારતભૂમિના પ્રથમ સદાશુભસ'-'First
gentleman of the land'-હતા

આપણને જેની જેની જરૂર હોય તે વસ્તુ આપણને સળવી, એનું નામ લક્ષી છે,
પરંતુ તે વસ્તુ વિના ચલાવી શકવું, એનું નામ શક્તિ છે

—જ્યોત્ષ્ણ મેકડોનાલ્ડ

ગાંધીજીનું અવતાર કાર્ય

કાકાસાહેબ કાલેલકર

ગાંધીજીએ પોતાની આધ્યાત્મિક ઉત્પત્તિ માટે તથા માનવજાતિની શુદ્ધિ અને શ્રેષ્ઠ સેવા કરવા માટે જે સાધના કરી તે તેમની પોતાની આગવી સાધના હતી. તેઓએ આ સાધનાનો પ્રચાર ન કર્યો. પોતાના સાથીઓની શક્તિ પ્રમાણે તેઓ તેમને સલાહ અને સહાય આપતા ગયા, પરંતુ રાષ્ટ્ર તથા દુનિયાની સામે તેમણે પોતાની ઉત્કટ સાધના ન મૂકી લોકોની શક્તિ તથા યુગની આવશ્યકતા અનુસાર સામાન્ય સાધનાની રજૂઆત કરવાનું તેમનું હ મેચનું વલણ હતું.

ગાંધીજી જાણતા હતા કે ભારતના કરોડો લોકો તે તેમની પાસે સ્વરાજની સેવા તથા સ્વરાજની સાધના જ ઇચ્છે છે.

ગાંધીજી પહેલાના રાજપુરોહિત સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિની ઉત્કટ ભાવના દેશમાં ઉત્પન્ન કરી જ હતી. તેના પર એકાગ્ર ધર્મ અને સ્વરાજનો ઉચ્ચ અર્થ કરીને ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રને સ્વરાજ માટે તૈયાર કર્યું કેમકે વગેરે દેશની દુર્દશા જોતા અને પાકિસ્તાનની નિત્ય બદલાતી પરિસ્થિતિ જોતાં આપણને ખ્યાલ આવે છે કે ગાંધીજીએ અનેક રચનાત્મક સંસ્થાઓ ચલાવીને આખા રાષ્ટ્રને એક પાઠ શીખવ્યો કે સ્વરાજ ચલાવવા માટે ક્યા ક્યા રાષ્ટ્રીય સફળતાની આવશ્યકતા છે.

આ હતી તેમની રાષ્ટ્ર માટેની સર્વસામાન્ય રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્ય સાધના.

જેમના પર તેમનો પ્રભાવ પડી ચક્રોત્ક્રમિતો એવા દેશના નેતાઓને તેમણે કષ્ટ વિશેષ સાધના દાખવી અને તેનો અમલ પણ કરાવ્યો. પોતાના નિકટના સાથીઓ માટે તથા આશ્રમવાસીઓ માટેની તેમની સાધના એવી પણ કષ્ટ વિશેષ હતી. એ સાધનામાં ગાંધીજીની આધ્યાત્મસાધનાનું મૂળતત્ત્વ જોઈ શકાય છે. પરંતુ તેમની અગ્ર સાધના તો

સ પૂર્ણ આત્મશુદ્ધિ, અખડ જગૃતિ, વાસનાશય અને વિશ્વાત્મના એકમતા પાયા પર ઊભેલી હતી. અખડ જગૃતિ અને વિચારમય જીવન—આ હતું તેમની સાધનાનું વ્યાકરણ—નિયમોનું શાળ.

ગાંધીજીને અ શ્રેષ્ઠ સામ્રાજ્યની સામે લડવું પડ્યું દેશમાં જે દીનતા, દ્રોહ અને શંકિયુસ્તતા વધી ગયા હતા તેની સામે લડવું પડ્યું, એનાથી પણ વધુ તો પોતાની સાથે લડવું પડ્યું. આ આત્મિક યુદ્ધનું વર્ણન તેમના લેખોમાં કે ભાષણોમાં મળતું નથી, પરંતુ એનો ઉલ્લેખ ક્યારેક ક્યારેક તેમના પત્રોમાં તથા પ્રાસંગિક ઉદ્દગારોમાં મળી આવે છે.

જેવી રીતે રાજનૈતિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રોમાં ગાંધીજીએ પાંત્રીસ વર્ષમાં પામ્યો પર્થ જેટલું કામ કરી બતાવ્યું, તે જ પ્રમાણે પોતાના જીવનના પચાસ-સાઠ વર્ષમાં તેમણે જેટલી ઉત્કટ આધ્યાત્મિક સાધના સાધી તેને માટે બીજાં-ઓએ તો ઓછામાં ઓછા મથુ જન્મ લેવા પડે!

જેઓ ગાંધીજીની અત્યંત નિકટ રહ્યા અને જેમનામાં આધ્યાત્મિક પુરુષાર્થને ઓળખવાની દૃષ્ટિ પણ હતી તેઓ કહી શકે કે ગાંધીજીએ જેટલી તીવ્ર ગતિથી પોતાના જીવનમાં પરિવર્તન આપ્યું ગાંધી જનુ જીવનશોધન, તેમના સત્યના પ્રયોગો, તેમની અદિસાની સિદ્ધિ અને પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં તેમનું વિશ્વાત્મક આ બધી બાબતો જોતા તેમની જીવન સાધનાનું માપ આપણે કાઢી શકીએ.

ગાંધીજીને સમસ્ત વિશ્વને અદિસાનું રહસ્ય સમજાવવું હતું તથા માનવજાતિમાં આત્મશક્તિ પ્રત્યે વિશ્વાસ જગાવવો હતો, આ માટે ગાંધીજીએ પોતાની ખાસ જીવનસાધના તરફ લોકોનું ધ્યાન ન ખેંચ્યું, જો કે તેઓ જે કષ્ટ સાધના કરતા હતા તેમાં તેમના સાથીઓનો સાથ પણ લેનારના અથવા તેમને સાક્ષી તરીકે તો રાખતા જ હતા.

હવે જ્યારે ગાંધીજી ચાલ્યા ત્યાં, રસ્તાજન પ્રાપ્તિ નાવીન્ય પણ ઓછું થઈ ગયું, ત્યારે દેશના કેનાક નેતાઓ તથા તેમના શિષ્યો પોતાના હાથમાં પોતાનું નાનકડું રાજ્ય લઈ ગાંધીજીની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ નક્કી કરવા નીકળી પડ્યા છે। જે રાષ્ટ્રો અને જે દેશો સ્વતંત્ર છે અથવા ઉન્નતિપથ પર અગ્રેસર, છે તેઓ માને છે કે હવે તેમને માટે ગાંધીજીનું નેતૃત્વ આવશ્યક છે, ભવિષ્યનો રસ્તો ગાંધીજીના માર્ગ પર ચાલવાથી જ તેઓ સમજી શકશે, પરંતુ ભારતના કેટલાક લોકો માનવા લાગ્યા છે કે ગાંધીજીનો ઉપયોગ હવે પૂરો થયો છે। દર્દી રોગગ્રસ્ત થયા પછી જેમ વૈદ્યને છોડી દે છે અને માત્ર તેની સલાહ જ લેખી રાખે છે, તે જ પ્રમાણે આપણા લોકો પણ માનવા લાગ્યા છે કે ગાંધીજીનો માર્ગ પરત જ ભારત માટે મરાણર હતો તે માટે અમે તેમના નકી રહીશું, પરંતુ હવે જમાનો બદલાઈ ગયો છે પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે ભારતે પોતાનું અસ્તિત્વ દુનિયામાં મજબૂત બનાવવાનું છે હવે અમે ગાંધીજીના માર્ગે જ માટે જઈએ અને માત્ર આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ તટસ્થ રહીને ગાંધીજીના સત્ય-અહિંસા-પરાયણ અધ્યાત્મ પર વિચારણા કરશું

ભારતના અધ્યાત્મે પોતાના યોગદર્શન દ્વારા સ્પષ્ટ થઈ શકે સત્ય, અહિંસા વગેરે તત્ત્વો સાર્વભૌમ મહાનત છે તેમાં દેશ કાળ, જાતિ વગેરે અપવાદને અવકાશ નથી અને આ જ છે ગાંધીજીનું અધ્યાત્મ રાજનીતિનું પગ કદે આત્મના

વિશ્વમાં ગાંધીજીની ભૂમિકા મજબૂત પાયા પર છે અને દુનિયાના વિશ્વચિંતકો તો કહે છે કે ભવિષ્યનો રાજનીતિ, વિશ્વની રાજકીય નીતિ ગાંધીજીએ દર્શાવેલ માર્ગ જ સત્ય તેમાં જ માનવજાતિ યો સંતાનની છે

ગાંધીજીની સત્યનિષ્ઠા અધ્યાત્મના પાયા પર જોશી હતી આવી સત્યનિષ્ઠા ખરેખર લોકોત્તર હતી સત્યનિષ્ઠાનું આયુ લોકોત્તર પાલન જ ધર્મી ઉચ્ચ તથા અદ્યુત પરિણામકારી સાધના છે ગાંધીજીની અહિંસા પણ વિશ્વત્તૈયમૂલક પરમકારુણિક સર્વ લોકહિતમાં રત હતી આવી સાધના જ મનુષ્યને અસાધારણ શક્તિપ્રદાન કરે છે

આપણે જેટલા મહાત્માઓના વર્ણન વાંચીએ છીએ તેમની સાધના વિશે આપણે જે કંઈ સાંભળ્યું છે, એ બધાની સરખામણીમાં ગાંધીજીની સાધના જરા પણ ઓછી ન હતી વાસનાવિજયમાં સત્યમાં અહિંસાની સિદ્ધિમાં ગાંધીજીએ ખરેખર પોતાના યુગની શિખરસાધના સિદ્ધ કરી હતી તેથી દુનિયાના દરેક દેશોમાં, દરેક પ્રકારના લોકોમાં તેમની અસર ધીમે ધીમે વધી રહી છે ગાંધીજીનું કાર્ય અવતાર કાર્ય હતું એ બાબતમાં જરા પણ શંકા નથી તેમના જીવનકાળમાં તેનો પ્રારંભ જ થયો હતો દુનિયાની પરિસ્થિતિ પર ગાંધીજીની પૂરી અસર હવે જ થવાની છે તેમની સલાહનો કદાચ તેમને દેશ આજે પૂર્ણરૂપે અમલ નહીં કરી શકે, પરંતુ ભારતને પણ સમય આવતા વિશ્વની સાથે ગાંધીજીના રસ્તે જ જવું પડશે અને તેમાં જ ભારતનું તથા વિશ્વનું કલ્યાણ ઉમેશે

માણસોને પૂર્વગ્રહ ઓળખતા તથા ત્યાગતા શીખવવું જોઈએ, દલીલમાં રહેલો હોય કે હેતુલાભાસ જોતા તથા તેનો સંદેશો આપતા તેમને આવડવું જોઈએ ગમે તે રીતે તેમને સીધી વિચાર કરતા શીખવાની તાલીમ મળવી જોઈએ —જેલ ટર્નર

જ્યાં સૌથી ખરાબ રાજકીય બ્રહ્મતા હોય છે, તે શહેરોમાં દેવજો અને મઠોનો તોટો હોતો નથી જ્યારે શામ શહેર નૈતિક અને રાજકીય અધોગતિને પથે પહોંચે હોય, ત્યારે તેમાં ૪૦૦થી વધુ દેવજો હતા —પ્રો. દુર્ગુડ

‘આપણા દી પૂરા થયા’

રતુભાઈ અદાણી

જગલને કોઈ એક ગામ પા રમા ખળખળ નદી વહે નદીના બે ચ કાઠા ઉપર લીલીછમ વાડીઓ. વચ્ચે વચ્ચે મળતા આળાવાડિયા ગામ ભારે રળિ યામણુ સાગે.

ગામમા વેપારીનુ એક જ ખોરડુ નાનકડા ચોક્કમા ખીમચદ રોજ હાટડી માડીને બેસેલા. આગળ દુકાન અને પાછળ રહેણાંક. સાજ પડયે મ્યાડ રપિયા, બે રપિયાનો વકરો થાતો હશે એટલા વકરામા છોકરા ઘૂઘરે રમે એટલી કમાણી યાન નહી પચુ હાટડી તો રોડને મન નવરા ખેઠા વખત કાઠવાનુ સાધન હલુ વેપારની સાથે શેઠ ધીરધારનો ચ ધ ધો કરે ધીરધારમા રોડને કમા ધી સારી ગામ લોકો ખીમચદ શેઠને શેઠ તરીકે જ ઓળખે

જેવુ ગામ રળિયામણુ એવી જ ગામની જમીન પચુ નિપજનિ મ્યાણુ વાઢીને વાવો તો એ ચ છોટી નીકંગે ખેડુનો ચ મધા કાળી મહેનત કરનારા પચુ વાવણી ટાણે એમના ધતમા દાણો ચ દોષ નહી. રોડની દુકાનેથી કઠારે મિયારણુ લાવીને સૌ વાવણી કરે ખેડમા ખેડૂતને હાવતા યાવતા નાણાની જરૂર પડે. પચુ ટાણે એમના ગજવામા ફૂટી કોડી પચુ દોષ નહી. રોઠ પાસેથી કરજ કરીને બધા ચ પોતાનો વહેવાર ચવાવે એક વખત રોડના ચોપડામા ખેડૂતનુ નામ દાખલ થયુ એટલે એનુ આવી જ બન્યું બ્યાજ ભરવામાથી એ બે ચો આવે જ નહી, ગામ આખાની કમાણી એકલા રોડના ધરમા ઠલવાલી જ્ય ળ અને ખેડુ દિસે દિસે બાગતો જ્ય છે

“રોઠ ! એકસો રપિયાની જરૂર પડી છે ! વેત કરી આપશે ? ” રામભાઈ નાગના એક જુવાન ખેડૂતે વાણુ કર્ચા પછી ખીમચદ રોડને ઘેર જઈ અચડાતા અચડાતા વાત કરી

“મારી નિમેગી એ તારી જ છે ને ? એકસો યુ કામ ? નેતા દોષ તો જમો લઈ જા ! ” ફળીમા

દાબેલા ઠોલિયા ઉપર આડે પડયે પડયા પડયા શેઠ જવાબ આપ્યો.

“તમે ધર જેવો સબ ધ રાખો છો એટલે તો રાત વરત જેવા વિના હાલ્યા આવીએ છીએ. હમણુ તો એકસો કાઠયા નહી ખૂટે ખપ પડશે તો ફરી તમે કમા ના પાડા છો ? ” રામભાઈએ પચિયા ઉપર મેસીને બીડી સળગાવી

“તો સવારે આવીને ખુશીથી લઈ જાજો ! ” રોઠે કયુ. “ સવારે તો મારે નીદવા પારવવા દાડિયા લઈને ખેતરે જવુ છે અત્યારે જોગ કરી આપો તો સાઈ ” રામભાઈએ હળવાશ અનુભવી

“લલે ત્યારે ! ” કહેતાકને રોઠ બેઠ્યા એરડમા જઈને માદી ઉપર ખેઠા ઈસ્કોતરો લિધાડયો. દોત કલમ લીધી ચોપડો ઉધાડયો અને રામભાઈને અઠર આવવા સાદ પાડયો

રામભાઈ બીડીનું કુકુ એલવીને એરડમા જઈ રોડની માદીથી હાથેક ફૂર પછેડીને યા કરીને એના ઉપર બેઠો.

“તુ તો લપયો છો. લે, કર ખાતામાં સડી ” રોઠે રામભાઈ પાસે ચો રડો ધર્યો.

“મારે સવાસો નથી જોતા, સો જ જોઈએ છીએ ” રામભાઈએ સવાસો રૂપિનાનું ખાતુ જોઈને ચોપડો પાછો ઢે ચો

“તે કુ ચ એમ જ સમજ્યો છુ કે તારે એકસો રપિયા જોઈએ છીએ. પચુ તુ જાણે છે કે કુ દોઢા જરૂરી જોઈ ધીરધાર કરતો નથી. રાત્રે હમણુ કાપડો કરીને ટકાથી વધુ બ્યાજ લેવાની બધી કરી છે એટલે પચીસ રપિયા બ્યાજના પહેવેથી જ ખાતામા ઉમેરી દીધા છે હવે ધીરધારના ધધામા કાઈ સ્વાદ રલો નથી આ તો તમ બધાય

સાથે ધૃ જેવો સબધ એટલે નાણા ધીર્ધા વિના છૂટકા નહીં " શેઠે ચોપડો રામભાઈ તરફ ધરીને વિસ્તારથી ખુલાસો કર્યો.

નાણા લીધા વિના રામભાઈને ચાલે એમ ન હતું કડવું મો કરીને એણે સવાસોના ખાતામા સડી કરી દીધી

રામભાઈની સડીના અક્ષર ઉપર રજિયામાંથી રજા છાડીને શેઠે ચોપડાને દોરીથી બાધી એક બાજુ મૂક્યો અને રામભાઈના હાથ માં દસ દસની નોટની થોકડી મૂકી.

"આ તો નવ નોટ થઈ, શેઠ !" રામભાઈએ ખીજી વખત નોટ ગચ્છતાં કહ્યું

"તે બરાબર છે." શેઠ ઝીંચી આખ કરીને બોલ્યા.

"સોને બદલે સવાસોનું ખાતું પાડી દીધું અને સોને બદલે નેત્રુ રૂપિયા " રામભાઈ આભો બનીને શેઠ સામું જોઈ રહ્યો.

'તારા બાપે તને વહેવાર શીખવડયો લાગતો નથી ગગા !' હી આશ્ચર્યા પછી ઇસ્ક્રોતરો ઉધડા મથુના રૂપિયા પાચ, ઓછાડ બેરામથુનો રૂપિયો એક, ક્રોચળી છોડામથુના રૂપિયા બે, એમ સોએ દસ રૂપિયાનો લાગો આદિકાળથી હાલ્યો આવે છે. એકલા વ્યાજમા અમારા છોકરા રોટલા ભેળા થાય નહીં " શેઠે ઇસ્ક્રોતરો બંધ કર્યો

રામભાઈ આ સાંજગીને સમસમી રહ્યો. બાપાએ દેહ છોડ્યો ત્યારે શેઠનું પાચસોનું કરજ વારસામા મળેલું રામભાઈને હતું કે બે વરસમા કરજ ફેડીને પોતે હળવો થઈ જશે. પણ શેઠે નેત્રુ રૂપિયા આપી સવાસોનું ખાતું પડાવી એના ઉપર ટકા વ્યાજ માડયું એથી એના તો જાતીના પાટિયા બી સાથ ગયા ગરજ હતી એટલે કરજ લીધા વિના ચાલે એમ ન હતું. ફરી કરજ લેવા શેઠની ડેલીએ પગ ન રાડવાનો નિરધાર કરીને ગમભાઈ ખિસામા નોટ મૂકી બિતો થઈ ગયો

બનવા કાળ તે વરસ ફરી ગયું રામભાઈને ખાવા પૂરતા ય દાણા પાક્યા નહીં. ન છૂટકે ફરી એને પોતાનો નિરધાર પડતો મૂકીને શેઠનો આશરો લેવો પડ્યો.

માથુસ તો દીએ ચાલે તો રાતે પોરો ખાય અને રાતે ચાલે તો દીએ પોરો ખાય. પણ વ્યાજને તો થાક જ લાગે નહીં. એ તો દિવસે ય ચાલે અને રાતે ય ચાલે. રામભાઈ ધીરે ધીરે વ્યાજમા બી સાતો ગયો

શેઠે એક દિવસ રામભાઈને બોલાવીને નહીને કઠિ આવેલી સોનાના કટકા જેવી એની વાડી લેણા પેટે માડી લીધા. રામભાઈ લાચાર થઈ ગયો એનાથા હા કે ના કંઈ બેલી શકાયું નહીં છોકરા રજવા પડશે એવા ખ્યાલે એ ભાચી પડ્યો એની આખ માથી આમુડા ટપકી પડ્યા.

'દીલો યા મા. તેવડ થાય ત્યારે ગૈસા ભરી જાલે, વાડી તારી જ છે અને તારા છોકરા એ મારા જ છોકરા છે એમને મારાથી ભૂખ્યા નહીં રખાય મારે વાડી માટે સાથી તો જોશે તારી મરજી હોય તો ખીજા કરતા તને દસ રૂપિયા મથારો વધુ આપીશ હિમત ગખીને કામે લાખી જા !' શેઠે જાણે રામભાઈ ઉપર ઉપકાર કરતા હોય એમ બોલ્યા

બોળા રામભાઈએ વાડી ગઈ એ બદલ શેઠને બદલે પોતાના નસીબને દોષ દીધો અને શેઠે પોતાના છોકરાની દયા ખાઈને એને તરત સાથી રાખી લીધો એ બદલે એણે મનમા ને મનમા શેઠનો પાડ માન્યો ખીજા દિવસથી એ પોતાની વાડીનો માલિક મટી, શેઠનો સાથી બની કામે લાખી ગયો

x x x

શેઠનો દીકરો લણી મથીને મુમક ગયો. જોજળીતાને ત્યાં નોકરીથી શરૂઆત કરી. ધીરે ધીરે ધધામા નજર પડવા માડી. નોકરી છોડીને એણે નાનકડી દુકાન માડી બે વરસમા એનો ધધો જન્મી ગયો

સ્વરાજ આવ્યા પછી ગામડાએમા સહકારી મડળીઓ શરૂ થઈ. જેકુને દૂકા ને લાખી મુલતનુ

છૂટે હાથે ધિરાણ મળવા માંડ્યું. ખીમચંદ શેઠના ધીરધારનો ધધો ખેસવા માડ્યો. મુળમ્મા દીકરાને બધી વાતે સરખાઈ આવી ગઈ છે. એટલે ખીમચંદ શેઠ મામડાની હાટડી અને ધધો સૂઢેલી લીધાં. અને સાથે તરિકે રાખેલા રામભાઈને વાડીની કાળજી સેવાની સૂચના આપીને ધણીધણિયાણી મુળમ્મા જીવડી ગયાં.

રામભાઈ પાસેથી શેઠે વાડી લખાવી લીધી ત્યારે એમાં એક કાચો ફૂલો, પૈયામાં બે ચાર ઝાડ અને દોર બાધવાનું નાનકડું એવું એકઠાળિયું, એ સિવાય ખીન્નું કશું હતું નહીં. રામભાઈ ઘસાઈ ગયો એની સાથે સાથે એની વાડી પણ ઘસાઈ ગયેલી.

પણ શેઠ પાસે વાડી આવ્યા પછી એના રૂપરંગ બદલાવા લાગ્યા, શેઠને બગીચાનો શોખ લાગ્યો. પૈસા પેદા કરવા માટે તો એને પરસેવો પાડવા ક્યાય જવું પડ્યું નહોતું વાડીમાં ખરચ કરવા એણે કાચળાંતું મોઢું છોડી નાખ્યું. શેઠે ખરચ કરવામાં ક્યાંય રાખી નહીં. રામભાઈએ મહેનત કરવામાં મજા રાખી નહીં. ધીરે ધીરે આવ્યા, ચીકું, કેળ, પૈયા અને ફળફળાદિથી બગીચો ખીલવા લાગ્યો. મુળમ્મા ગયા પછી શેરે વાડીમાં પોતાને માટે હવા ખાવાની એક નાનકડી બગલી પથ્થુ બધાવી.

દર વરસે શેઠ મુળમ્માથી કુટુંબ કળીસો લઇને ઉનાળો માળવા વાડીએ આવીને પડાવ નાખે. રામભાઈ બિચારો એમની સરભરામાં રાત અને દી જોમો સૂકાય. વિદાય લેતી વખતે શેઠ રામભાઈના એકાદ ટાપરિવાના હાથમાં પાચ રૂપિયાનો કેટકા પરખાવે અને મોળિયો રામભાઈ શેઠે પોતાની કંટકરી એમ માનીને રાજી રાજી યઈ જાય.

દર વરસની માફક રોઠ પોતાના કુટુંબ કળીસા સાથે વાડી ઉપર ધામે નાખીને પડ્યા છે. આ વખતે મુળમ્માની દુકાનના મુનીમ પણ સાથે આવેલ છે બગલી વસતિથી જિભાર્ષ જિંદી છે આજણામાં નાની મોટર જોમી છે.

શેઠ અને મુનીમ એક સવારે બગીચામાં લટાર મારવા નીકળ્યા. ઓખા ધીરિયા, ખડનું તણખુલ્ય જોતું જડે નહીં એવા સાફ ક્યારા અને ફેરીએથી લચી પડતા આજના હારખ યોમેતા

આડ, ક્યાંક ક્યાંક સુગંધી ફૂલના છોક, એવો હસીને આવકાર આપતો બગીચો જોઇને શેઠ મનમાં હરખાવા કરે છે. એવામાં થોડો દૂર દસેક વરસનો એક છોકરો આવ્યાની ડાળ ઉપરથી શાખની એક ફેરી લેડતો નજરે પડ્યો.

રોઠ અને મુનીમ ધીરે ધીરે છોકરાની પાસે ગયા. પોતાની જ વાડીમાંથી ફેરી તોડી હોય એવી અદૃશી છોકરાએ ફેરી મળવામાં નાખી અને ચાલવા માડ્યું.

“એલા જોગો રહેજો ! કાણુ છે તુ !”

મુનીમે રાડ પાડી

“હું મોહન, રામભાઈનો દીકરો છું.” મુનીમની રાડ સાલળીને છોકરો જોમો રહ્યો.

“કાંઈને પૂછ્યા કરાવ્યા વિના ફેરી કેમ તોડી ? રોઠ હાજર છે ત્યારે આવો બગાડ કરો છો ત્યારે પાછળથી શું નહીં કરતા હો ?” મુનીમે પોતાની વફાદારી દેખાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“અમારી વાડીમાં લળી પૂછવું તું જાને ?” મોહન રાતિથી બપોળ આપતો હતો.

“વાડી શેઠની છે, તારા બાપની નથી ખબરદાર, ફેરી પૂછ્યા વિના ક્યાંય હાથ અડાડ્યો છે તો ?” મુનીમે મિલજી સુમાર્યો અને એના પાસેથી ફેરી ઝૂટવી લઇને એક લખાચો ચોડા દીધો. મોહન રડતો રડતો એના બાપ પાસે પહોંચ્યો. હીમકા ભરતા ભરતા એણે બનેલી વાત કહી સંભળાવી

રાત ને દિવસ જોયા વિના, શેઠના સાથી તરિકે કાળી મજૂરી કરીને બગીચાને ઉછેરનાર મોળિયા રામભાઈના મનજમાં દીકરાની વાત સાલળીને ખટકો મોલી ગયો. કાદાળા પડતી મૂળને એ સીધો શેઠની બગલીએ પહોંચ્યો.

બગીચામાં લટાર મારીને પાછા ફરેલા શેઠ બગલીના ફળિયામાં ઢિંડોળા ખાતે હીમકા ખાતા બેઠા હતા બાજુમાં પુરણી ઉપર મુનીમે બેઠક જમાવી હતી.

“રોઠ ! કાલથી બીજો સાથી જોતો લેજો” રામભાઈએ ફળિયામાં જોમા જોમા ધડકા કર્યો

“કેમ, રામભાઈ ! એકાએક શું થયું ?” શેઠે હીમકા જોમો રાખી દીધો.

“મારા છોકરાને મેં ડાહ દી આગળી યે અડાડી નથી અને તમારા મુનીમે કાઠ વાક ગુના વિના એને તમારો જડી દીધો ! મારી મહેનતનો તમે આ બદલો આપો ?” રામભાઈએ વરાળ ઠાલવી “ડાહને પૂછ્યા વિના છોકરો ડેરી તોડીને હાલતો થાય એ વાક ગુનો નહીં ? જોખે ખોખે પૈસા શેઠે વેચાં છે ખમીરો કરવામા લોડીનું પાગી શેઠે કયું ? વાડી શેઠની છે. છોકરાને ઠપકા આપવાને બદલે એનું ઉપરિયાણું તાણુતા શરમ નથી આવતી ?” શેઠ મોલવા જતા હતા એને રોકી મુનીમે જ તત ડાવવાનું શરૂ કરી દીધું

“મુનીમજી ! તમે તો મહેમાન છો શેઠનો અને મારો સખધ ધર જેવો. તમે વચ્ચે પડો મા વાડી શેઠની છે એ તો તમે, શેઠ અને હું સમજીએ મારા છોકરાને એ વાત સમજાય નહીં. પૈસા શેઠે વાપર્યાં તો પરસેવો મેં નિતાર્યો છે. મારા છોકરા બાપડા રાત તે દી ખમીયાની માવજતમા મર્યા કરતા હોય છે એને વાડી અમારી જ લાગે અને રોક મહેમાન લાગે, એમા એનો કયો વાક ?”

“છોકરા ન સમજે તો તારે એને સાચી વાત સમજવી જોઈએ ને ?” જલ્દિ વાડી ઉપરની પોતાની માલિકી કયાક સરી જશે એવા લમથી શેઠ એકદમ ટકાર ચર્ધને બોલી બીધા

“શેઠ ! મારા છોકરાને કંઈ સાચી વાત સમજવું ? આ વાડીનો મૂળ ધરૂં કુ હતો એ સમજવું ? તમે નેવું શેપિયા આપી, સવાસોનું ખાતું પડાવી, એના ઉપર ટકા વ્યાજ લખતા, એ સમજવું ? મને ભી સમા લઈને મારી સોનાના કંટકા જેવી આ જમીન તમે પચાવી પાડી એ સમજવું ? આ જમીન ઉપર પરસેવો કુ અને મારા છોકરા પાડીએ અને ધણી તમે ગણાવ એ સમજવું ? બોલો શેઠ ! મારા છોકરાએને કંઈ વાત સમજવું ? ભોગિયો રામભાઈ આજે જુદા જ મિત્રજમા હતો

“ત્રણ વાત કહેખવામા માલ નહીં, રામ ભાઈ ! તારે નાણાંનિ અપ પડતો અને તું લેવા આવતો, કુ તને નોનફ આપવા આવતો નહોતો તું માફ લેજી ભરી રકમો નહીં અને લેજી પેટે વાડી માડી દીધી હું આચકવા આવ્યો નહોતો. ગામી વાતના ગાડા ભરાય પછી ફક્ત કહું તો વાડી ગણાય મારી અને છે પછી મારી તારા છોક

રાને ડેરી ખાતી હોય તો મામીને લેવાય, હકથી નહીં.” રોકે પછુ એનું મૂળ રૂપ ધારણ કર્યું.

“મારા છોકરાને ડેરી ખાતી હતો તો કુ બજારમાથી વેચાતી લાઈ આવીશ પછુ તમારી પાસે માગવા નહીં આવુ એ ડાહ મોટી વાત નથી પછુ શેઠ ! આપણે આપણો હિસાબ રમજી લઈએ કાપલાની રીતે વાડી લવે તમારી ગણાતી હોય પછુ ન્યાયની રીતે વાડી મારી છે આ જમીનનો સાચો ધણી કુ છુ વાડી લખાવી લીધી ત્યારે તમે કહેજી કે તેવક સાચ ત્યારે પૈસા ભરી જાજે, વાડી તારી જ છે જો એ વાદ હોવ અને બોલ્યુ પાળવુ હોય તો કેવો હિસાબ નાખા રોકડા ગમી હઈશ અને માનવું ન હોય તો મારે ન્યાયના બારણા ખખડાવવા પડશે” રામભાઈના એકેએક બોલમા પલટાતા યુગનો પ્રભાવ હતો

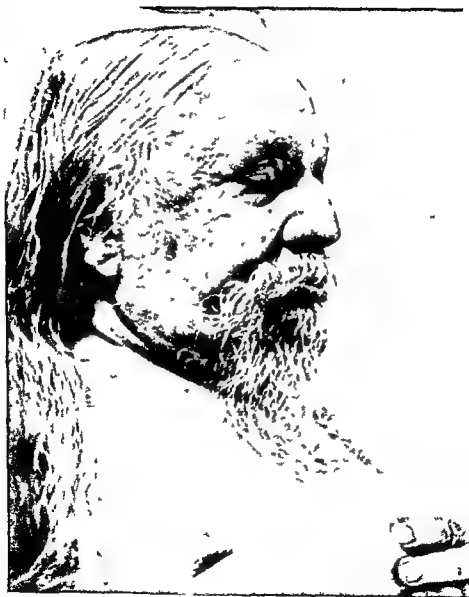
“એલા રામભાઈ ? તને વળી આ વગમાડ કયાથી લાગ્યો ? કહે તને આ આજે ચડાવ્યો લાગે છે નહીં તો મારી સામે ડાહ દી આખી પાપણે થ જી ચી ન કરનાર રામભાઈ આમ તડતડ કરીને માડુ મોહું ન તોડી લે ! કાક તો શરમ રાખ !” શેઠના બોલાવામા અકળામણ દેખાઈ આવતી હતી

“મને ડાહ વળગાડેય લાગ્યો નથી અને મને ડાહએ ચાળય ચડાવ્યો નથી મારા દીકરાના ગાલ ઉપર ચેટિલા તમારા મુનીમના તમાચાએ મારી આખ ઉધાડી નાખી બહુ દી તમારી શરમ રાખી શરમમા ને શરમમા જમીનનો ધણી મટી નોકર બન્યો હવે શરમ રાખવા ધારુ તો થ રહે એમ નથી મારે કહેવાનું હવુ એ મેં કહી દીધુ વિચાર કરી લેજો” રામભાઈએ છેત્રી ચેતવણી આપીને પછે ૧ બંને નાખી ચાલવા માડ્યુ.

શેઠ સમસમીને બેસી રહ્યા

“કાક પડખે ચડ્યુ લાગે છે કંઈક ઉપાધિ કરાવશે એમ લાગે છે પછુ ઠરકત નહીં. એને પહોચી વળજી” મુનીમે શેઠને દિવાસો આપ્યો

શેઠનો લાખો નિસાસો નખાઈ ગયો નિસા સની સાથે વેળુ સરી પડ્યા “એની વાત સાચી છે જમાનો જ બદલાઈ ગયો છે હવે આપણા દી પૂરા થવા આવ્યા”

મનવન મનવ મે મનુવ મોલન મે પાલન મવા પડે છે—શ્રી મનવિ.

[આ જગતમાં અણબેળે જેટલો વિનાશ કરી શકે એના કરતાં અનેકગણા વધારે વિનાશ માનવી એની વાણી અને વિચાર દ્વારા કરી રહ્યો છે. કોણ જાણે કેમ આ ચોક્કસનારો સત્યથી માણસ અપરિચિત જ રહે છે. અવિચારીપણે ને ઉતાવળથી બોલાયેલા એક જ શબ્દની ચિન્તારી ડૂબી દેવાહોળીઓ સગાવાની મૂકે છે. માનવીના શબ્દો એને પોતાને પારાવાર તુકસાન કરે છે. એટલું પણ જો એ જાણે તોય બેડો પાર થઈ જાય. જીવન સાથે અધ્યાત્મ, ધર્મ અને મનોવિજ્ઞાનને વર્ણવાની કળા સિદ્ધ કરવાની જે સુંદર રીતો પશ્ચિમમાં અર્જનભાષાક રહી છે એમાં આશાવાદીપણા ઉપર ખૂબ જ લાર મૂકનાંમાં આવે છે. 'એ' મતલબનો એક સુંદર, પ્રેરક લેખ...]

હું ને મારા પત્ની પોસ્ટ ઓફિસમાં લાઇનમાં જોતાં હતાં. મેં જોયું તો રજિસ્ટર માટેના કાગળો લેનારો ક્લાક દરેક દરેક માણસની સાથે હસીને વાત કરતાં કરતાં કામ પતાવતો હતો.

મારો નંબર આવ્યો એટલે એણે હસીને મને આવકાર્યો ને અપાઠાખંધ કામ પણ પતાવી દીધું. ક્વર લેવાં, વજન કરવું, નોંધવું, સિક્કા મારવા, રસીક આપવી આ બધાં થંતવત કામોની વચ્ચે પણ સહેજેય કંટાળ્યા વગર આ ક્લાક કેવા મધુર વ્યવહાર અને સ્મિત જાગ્રવી રાખી રહ્યો હતો એ જોઈને મને આશ્ચર્ય અને આનંદ થયાં.

અમે બેય જણ અમારા કામની ધમાલની ચિંતામાં હતા. પણ આ ક્લાકની હાજરીમાં એ બધું જ જલાઇ ગયું ને ત્યાંથી અમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે એક નવીન ઉત્સાહસભર બની ગયાં હોય એ એમ અમને બેવડે લાગ્યું.

ને કે જેટલાક માણસોનો સ્વભાવ આવી સાવ વિગદ પણ જોવા મળે છે. એવા લોકોની

વાતમાં નિરાશા, હતાશા, નકાર વિપાદ અને જ ભરેલાં હોય. 'પણ', 'જા', 'તોય', 'જે કે' આ જવાબ એમના ગ્રિવ શબ્દો હોય છે. આવા લોકોને દરેક બાજુમાં કસોડ વાંક દેખાવાનો જ.

આ એક મોટી જૂથ છે. છેક આઝિઝાળી માણસ પોતાની વાણી અને વિચારો દ્વારા પોતાના સુખદુઃખ સરજતો આવ્યો છે. એની આસપાસનું ભાવજગત આ વાણી ને વિચાર દ્વારા જ સરજતું હોય છે.

મારા એક મિત્રમાં એક ખામી હતી. આ ખામીનું એમને ઘણું દુઃખ હતું. આ વિષે એ વારંવાર દુઃખ વ્યક્ત કર્યા કરતા. મારી સાથે ગાઢ પરિચય થતાં એમણે મને પણ પોતાની ખામીની વાત કરી.

"એમાંથી તમે મુક્ત થઈ શકો તેમ છે." મેં એમને કહ્યું.

"એ અશક્ય છે." એમણે નિરાશ શંકા કરી.

"સાવ સરળ છે." મેં બારપૂર્ક કહ્યું.

"કઈ રીતે?" એમણે પૂછ્યું.

"આ ખામી વિષે મનેતેમ બોલવાનું અને વિચારવાનું બંધ કરો. આને દૂર કરવા માટે પ્રયત્નો થયો."

"તેવાં નકર પગલાં?"

"સર્વ સક્રિયોના બંધાર જેવું આત્મ-ચેતન તમારી અંદર વસે છે. એનો ઉપયોગ કરો. અધરીય પ્રાર્થનામાં પ્રયત્ન થકિત વસે છે એને ઉપયોગમાં લ્યો."

"એ ઉપયોગની રીત ચૂંચવો?"

"સાદી રીત છે. સર્વજનને ઈશ્વરને શાંતિ સમર્પિત થાવ. આત્માની પરમ પૂર્ણતાને સ્વીકાર કરો. તમારા માટે ઈશ્વર દ્વારા સર્વ કાંઈ થાય છે

એ સત્યને મનમાં ઠસાવી દે. આત્મનિંદા કદી કરશે નહીં.”

“પણ આ જ્ઞાની શરૂઆત કયાથી કરવી ?” એમણે રસથી પૂછ્યું.

“શ્રદ્ધામય પ્રાર્થના દ્વારા તમે જે કાંઈ માગશો એ તમને મળશે જ” આ સત્ય વાર વાર રટી એને તમારા અણુઅણુમાં જિંદે જિતરી જવા દે. નિરાશાને ક્ષમાથી નાખો. આશાવાદી બનેા પ્રાર્થનામય બનેા.”

આ પ્રમાણે કરવાનું વચન જે ઉત્સાહથી એમણે મને આપ્યું એના ઉપરથી એમની સચ્ચાઈ અને નિહાતો ખ્યાલ મને આવી ગયો. એ વચન એમણે પોતાના સુંદર વ્યવહાર દ્વારા સાચું પણ કરી ખતાવ્યું.

કોઈ એમને પૂછે તો એ કહેતા “મળ્યા છું ઇશ્વરની કૃપાથી બધું બરાબર ચાલે છે” મન માધી સર્વ નિરાશાવાદી અને નકારાત્મક વિચારોને એમણે ડાકી કાઢ્યા. ઇશ્વરની શક્તિમાં અદ્ભૂત શોધોને એ શ્રદ્ધા એમણે ભળવી ભણી એમની સુસ્તેલી દૂર ક્યારે થઈ એનીય એમને ખબર ના પડી.

આ મિત્ર માટે જે શક્ય બન્યું તે તમારા માટે શક્ય કેમ ના બુને ?

તમારેય જે કોઈ પ્રમ્ના ઉકેલમાં ઇશ્વરની મદદ નેહતી હોય તો આજથી જ અદ્ભૂત શબ્દવાનું શરૂ કરો. એની ડાજરી એનો પ્રેમને તમારે બ્યારે

નોંધજો ત્યારે મદદ માટે તત્પર એવી એની શક્તિમાં અદ્ભૂત ઈશ્વરવાનું શરૂ કરો.

મનનું આત્મચેતના પ્રતિ ઉત્થાન કરો નાનામાં નાનો આશિષ મળે તોય ઇશ્વરને આભાર માનવાનું ચૂકશો નહીં. આ રીતે તમારા દૈનિક જીવનમંથી તમને આધ્યાત્મિક શક્તિ મળવા માંડશે.

તમારી વાણી, વિચાર અને શબ્દોની શક્તિના અનુભવ થતા જશે તેમ તમને એ શક્તિમાં શ્રદ્ધા વધતી જશે, ને એ સાથે એ શક્તિ પણ દૃઢ થતી જશે. ઇશ્વરે શબ્દમાં વસતી આ પ્રચંડ શક્તિની ભેટ તમને આપી રાખેની છે જ. તમારે એનો ઉપયોગ કરતા શીખવાનું છે.

આટલું બરાબર ચાલે શખશે જીવનની આ રમતમાં આપણે વિજય મેળવવા કષ્ટતા હોઈ શકે તો હલકી, નિરાશાવાદી ને નકારાત્મક વાતો કહે નહીં જ ચાલે લાલે ને બાજુ દષ્ટિએ જોતા આપણને સાવ વિરોધી દષ્ટિએ જોવા મળે, જીવન છેવટે તે માતૃત્વસહર હોય છે એ એમ જ હોય, કોરણ કે ઇશ્વર મહામય છે ને એ સર્વવ્યાપક છે.

આપણા વિચાર દ્વારા એ માતૃત્વ ઉપર આપણો અધિકાર સિદ્ધ કરીએ તો જ આપણને સાચું સુખ મળશે. આજથી જ આપણે જીવનને હાથ પર લઇએ. ઉચ્ચ વિચાર ને વાણી દ્વારા એનું ઉત્થાન કરીએ.

બાપુજી ‘ડોન’ છાપુ ખાસ વાચે છે. કોઈએ કહ્યું, “વિરોધી છાપુ શું વાચવું ? આપને અને કોંગ્રેસને એકની ગાળો જ આપે છે, તે સિવાય બીજું કશું જ આ ઠાપામાં નથી.”

બાપુજી કહે, “ત્યા જ આપણે ભૂલીએ છીએ કેટલીક વાર આપણા વિરોધી શકી જ આપણે ઉપર ચડીએ છીએ. આપણા શુભગાન ગાતા છાપા વાચવાથી આપણી પ્રગતિ થાય જ નહીં. વિરોધી છાપા વાચી તેમાં કશુંય તથ્ય હોય તો આપણે સુધરવું, અને જો સાવ બુદ્ધિભૂંડ હોય તો તેનો રદિયો આપવો, બહેર નિવેદન કરવું. રામાયણના પાત્રો ૧૧ જો કે કૈકયીનું પાત્ર ન હોત તો એ પ્રચની બહુ કિંમત ન રહેત. પણ આવા તો ઘણાંય દાખલા પડ્યા છે એટલી દૂકમાં હું તને એ કહેવા માગુ છું કે, શુભગાન ગવાતા હોય તે બોલુ સાલગણુ, અને સલગણુ હોય તો આ મારાથી થયું. તેથી કુલાઈ ન જવું, પણ ઇશ્વરની કૃપા માનવી, અને વિરોધી વાતો સાલગી, તેમાં તથ્ય હોય તો સુધરવું. ગુસ્સો તો થાયજ નહીં. આથી માણસ ખૂબ જીવે ચડે છે.”

૧૮૩૦-૩૨ના સમયની વાત છે

લાખી માદગીમાંથી બિઠ્યા પછી, મારા બાને હવાફેર માટે સૌરાષ્ટ્રમાં જૂદા જૂદા સ્થળાંએ ચાર છ મહિના રહેવાનું થયેલું તે સમયે અમારા મોટા કાકાએ મૂળી, વડિયા, પાળિયાદની શુભરાતી નિશાળમાં હેડમાસ્ટર તરીકે હતા એટલે ત્યાં થોડો સમય બાને અને સહુ ભાડફને રહેવાનું થયેલું

મારો ચોથા પાંચમા અંગ્રેજી પેરાચુનો અભ્યાસ, લાખી સ્કૂલ ગેરહાજરીને લીધે ન બમરે એ હેતુથી મારે બાપુ સાથે અમદાવાદમાં જ રહેલું એવું ફરજી તે સમયે, જૂદા જૂદા સ્વાગમાં બાપુને મેં જાણેલા તે થોડુંક શાક આવે છે પિતાની જ ફરજ બજાવતા, -માતાની ગરજ સારતા બાપુ રસોઈ ઘર ચલાવતા હતા સંસાર જીવનમાં બાની માંડીને લીધે, કાંઈક દુભાયેલા બાપુ ધણીવાર પોતાના જીવનની કાંઈક નવીન વાતો, કુ જાણે મોટી ઉમરનો મિત્ર હોઉં તેમ મારી આગળ કરતા કુદ બનાવિષિત સન્નેગમાં તે વખતે બાર વેર વર્ષનો કુ બાપુનો મિત્ર બની ગયો હતો !

મીત્રુકાઈ શેઠને બગલે લખાવવા જવાનો બાપુનો સમય સવારે સાતથી અગિયાર સુધીનો બપોરે ત્રણથી પાંચનો શેઠની મોટર દૂર શાહીબાગ લઈ જવા સવાર સાંજ ખાનપુર આવતી

બાપુ સવારના વહેલા ચારેક વાગે બીડી બધ પાછલી રાત્રિની મીઠી નીંદ્રામાંથી બિઠુ ગમે નહીં તેથી કુ મોડો મોડો બિઠુ ત્યાં સુધીમાં તો નહાઈ ધોઈને, ઘળ-રોટલા અથર શાક-રોટલા રાધીને બાપુએ રીવાજ કરી રાખ્યા હોય

આખો ચોળતો કુ બિઠુ ત્યારે મને કહેતા હોય, 'યે ભાઈ રસોઈનું કામ તો પૂર થઈ ગયું ! તું હવે ફક્ત ચંદા બનાવી નાખજે ! આ ત્રણ ચાર 'બાટી' લીધા ઝરોળી રાખી છે તેનું ચુરમા જેવું

કરી લે જે ! તું નિશાળે દરેક વાગે જમીને જ ત્યારે મારા માટે જે બાટીથી વધારે ખાવાનું રાખતો નહીં !

'સાજે પાચ વાગે નિશાળેથી આવ્યા પછી ઘળ-ભાત બનાવવાનું તું કરી લેજે મારે તો ફૂધ ભાત ચાવશે

તે સમયનો, ચાર છ મહિનાના આ રીતનો જીવન ક્રમ ચોળાએલો, બાના મદવાડને નીધે, બાપુ કાંઈક વધુ પ્રમાણમાં વ્યય થઈ ગયના થી વાર ખાનપુરની ઓશરીમાં લીચકા ઉપર સાંજને સમયે કાંઈક લખવાનું વિચારી રહ્યા હોય ત્યારે કુદ બજાવ ઉપર બાની લખાએની માદગીને લીધે જે ઘાત આવી પડેલી તેના વિચારમાં ફૂમી ગયા હોય ! દેવાની સચ્ચાઈના, જીવનની વ્યયનના કોમ્પ આમુ પડુ ધણી વખત આખમાંથી ટપકી પડે મને કંઈક વાર કહેતા, આ માળી મીએ (માને એ નામથી બોલાવતા) પણ કુ લખ્યો હોતો ત્યારે સડન કરવાનું બાકી નથી રાખ્યું ! ગામડા ગામમાં કોઈ મામતી એને નાનકા નથી લાગી ! કણબાના ખેતરે જઈને છાણા-લાકડા પણ માથે મૂકીને લઈ આવે ! આજે અમદાવાદમાં આવ્યા પછી પણ બધુ કામ પોતે જ ખેંચે રાખ્યું છે બહુ કણ ત્યારે હામથા-ભૂગડા ધોવા માટે દમથા મહીવાઈને રાખી એજે કામના વજવછાટમાં પોતાની જાત જ ધસે રાખી ! એ લ્હી ને એના છોડરા ભલા એ સિવાય એજે કોઈ દિવસ ખીન્ને કોઈ દેખાડો કરીને પોતાની જીદગીનું મુલ ઘટવા દીધું નથી હવે આપણું ટકું માડ માડ ચાલતું હતું ત્યાં છત્તરે મી માટે લાગો મદ વાડ મોકલી આપ્યો ! હવે એમાંથી કુદરત એને બીજી કરે ત્યારે ખર ! ઓહો ! કુદરતની પણ તું અકળ લીલા છે !

'કુદ બજાવના વોઈચી ચાવી આવતી જાત મહેનતને અમ-દીપને જ મીએ પોતાના જીવન બનાવી

નવરુદ્ધ છે મીને મન એ શ્રમ એ જ એના જીવનની મોટી ગ્રહા બની ગયેલ છે આપણા ગલદેશાઓએ એ કરી બતાવ્યું છે, હજી સુધી તો એ દીપ જલી રહ્યો છે હવે તમો કરો એ ખરે !

આ રીતે બાપુ જીવનના સનાતન મૂલ્યોની આકર્ષી કરતા હોય એ પણ એક અનુભવ હતો.

સભવ છે કે ઘણાને જીવનના જળરા વિરોધાભાસ જેવી આ લાજુ છુ તે વાત લાગે ! એમ પણ બને કે અમારા કુટુંબની અભિરચિ સમય પ્રમાણે અમે બદલી શક્યા નથી ! એમાથી અમારુ જૂનવાણી, જૂનુ માનસ પણ બ્યકત થતું હોય તો ના નહી !

બોલપટનો લુગ ૪૦ વર્ષ પહેલા શર થયો ત્યારે હું જૂલતો ન હોજિ તો અમદાવાદમા સીનેમા હી-ફાન્સમા સત્યવાદી ઉરિશ્વર નામનું પ્રથમ બોલ પટ અમે સહુ સાથે -સકુટુબ- બાપુ બા, સાથે જેવા ગયેલા ત્યાર પછી કોઈ બોલપટ, આને વર્ષો વીત્યા હતા, સાથે ખેસીને જોનાનુ વાદ નથી ! બાપુ, અમે સહુ ભાઈઓ કોઈક વાર કોઈક અલ ચિત્રેમા જઈએ ખરા બાપુએ તે સમયના દેવદાસ, અજીત કન્ના, પ્રજાતાના બોલપટો અય-ચિન સુમના મવા પ્રતિકા તરીકે સ-માનેલા ત્યાર પછી જે વળતા પાણી આવ્યા, સીનેયુએ નવા પરિબળોનો આશરો લીધો, વાર્તાને મારી મચડીને મહત્વ વગરની બનાવી દીધી, લોકોના જીવનમા ધીમુ ડેર ફેલાવ્યું, સુવાન વર્ગને નવા ખાટલાઓમા જૂનો દાર પાયો, એ બહુ બાપુને સીનેમા પ્રત્યે એક જાતની ત સ્વીકારવા જેવી-વૃત્તિ તરફ દોરી ગયેલું .

આ પ્રકારના સીનેમા-નાટકો જેવા માટે રાત જમીને ઉજમરા ક્યાનું અમારા કુટુંબે બહુ નવરુદ્ધ નથી એના વિરોધાભાસમા આજથી યાગી-શોક વર્ષ પહેલાની ગુજરાતી જીવનના એક ઊજળા અંગ જેવી, ગુજરાતની સાચી સ સ્ફૂર્તિનો પડધો પાડતી, શરદોત્સવની, ગુજરાતની વાત વાદ આવે છે, આને એ ગરબો જાણે છુત ચઇ ગયો હોય, એની જગા સીનેમાની લઘુના ખોટા બ ગાળીકરણ

કરતા માયનોએ સ્થાન લઈ લીધેલુ લાગે છે !

તે સમયે અમદાવાદમા સ સ્કારની સૌરભ ફેલાવતા થીમત કુટુંબો હતા, તેમા ચીનુભાઈ ખેસીનેટનુ કુટુંબ આગળ પડતુ ગણાતુ. સાકારના નાગર જી સમાજનો ગરબો માણુવો એ જીવનની રસ લાજુ -ગરવી ગુજરાતથુનો ગરબો ધૂમે-એ એ અનુભવ કરવાનો-સતત બાર પદર વર્ષો સુધી એક પણ પ્રસંગ અમે જવા નથી દીધો. મોટી રાત્રે બાર એક વાગ્યા સુધીના ઉજગરા-એ ગરબો જોના પછી જીવનને નવી તાઝી આપી જતા આને વાદ આવે છે. બાપુ, બા-સધળા કુટુંબીઓને મન આ એક જળરી રસ-લઘુ ગણાતી હતી.

બાપુએ સીને મહાન શક્તિ જગજગનની તરીકે ઘણા સ્થિતિ સર્જનોમા બિરદાવી છે મહાશક્તિનું સ્વરૂપ, જેમ બ ગાળની ધરતી ઉપર દુર્ગા-પૂજાએ લીધુ છે, એમ ગુજરાતની ધરતી ઉપર મહાશક્તિ રૂપે ગુજરાતી ગરબામા પ્રગટ થાય છે એવુ મતલબ બાપુ ધરાવતા હતા ગુજરાતની સ સ્ફૂર્તિના પ્રતિક જેવો ગરબો એ આપણા લોકજીવનનું આત્રુ ધન, ન ગુમાવાય તેવુ ધન છે એમ બાપુ માનતા.

સાદોદરા નાગર જી સમાજનો ગરબો એ વિશિષ્ટ સમારભ હતો ખાડિયા દેસાઈની પોળમા ચીનુભાઈ સેઠના મકાનમા આઠેક વાગે શર થતા એ ગરબા સમારભની થોડીક વાદ આને આવે છે સાદોદરા નાગર સમાજની સનારીઓ-લેડી તનુમતી, ઇન્દુમતીબહેન, સહુ તલાબબેન, મીનુબહેન, વસુબહેન, ઉમાબહેન વગેરે પદર પદર દિવસ પહેલાથી આ ગરબાની તૈયારીઓ આરંભી હતા. તેની પ્રેક-ટીસ થતી, રીહસેલી થતી, ગરબાની અકસણી કરીને નવા જૂના ગરબાના રૂમ સ્થાન જેવો એ સમા રભ બની જતો. તે દિવસે ખાસ પુસ્તિકાઓ ખર બાના સમારભની પ્રગટ થતી. એ પુસ્તિકાઓ પણ સુંદર કળાના નમૂના રૂપે, જાદુ જૂદા સ્વરૂપમા પ્રગટ થતી, જળળી રાખેલી ધરમા હજી સુધી પડી છે. એ ચોપડીઓ કુમાર કાર્યાલયની સુંદર સુદણુગાનો પરિચય આપી જાય છે.

ખાડિયા દેસાઈની પોળમા નાની સરખી જગામા હજારેક ડ્રેક્ષકોની હાજરીમા એ વિચિત્ર ગરબા સમારંભમા -હાનાલાલ કવિનો “ચંદીએ અમન મોકલ્યા રે બહેન” ગરબો ગવાતો હોય, એના અસથી ઢાળમા એ જીવનનો ન જૂલાય તેવો અનુભવ હતો. કલાકાર કેવું દેસાઈ, રવિલાઈ વગેરે એ ગરબો ગવાતો હોય ત્યારે સુદર લગત લાતના રંગની ‘લાઈટ ઇફેક્ટ’ કરી રહ્યા હોય, ચક્રરાવ વ્યાસ જેવા સંગીતજ્ઞ તળલાનો ટૂંકો આપી રહ્યા હોય, બહેનોએ પ્રગમ પહેરેલા ઝાંઝર દાસ ટૂંકો દેવાતો હોય, સુદર વચ્ચે પરિધાન જૂદા જૂદા રંગોનું બહેનોએ કેટલું હોય ત્યારે બહેને મહાશક્તિ ધરતી ઉપર જીતરી ન આવ્યા હોય તેવો ન જૂલાય તેવો અનુભવ આને યાદ આવે છે ! “હરિની રમણીએ અમે જીતયા રે લોક” એવા મહાકવિના નવીન ગરબીઓ સાથે “લવિંગ ટ્રેરી લાકડીએ રામે સીતાને માયાં જો” એ અસથી લોક ઢાળમા ગવાતા ગરબાઓ અને “મા તુ પાવાની પટરાણી રે કાળિ કાળિકા રે લોક” એ ગરબા અસથી સ્વરૂપમા તે સમયના માણેલા તે આને સદાને માટે છાત ધક ગયા કે થુ એવું ધડીલર લાગી આવે છે ।

એ સમારંભમા અખાલાય સારામાઈના કુટુંબીજનો, શેઠ કસ્તુરભાઈના કુટુંબીજનો, દાદાસાહેબ માવન કર, ડૉ. હરિપ્રસાદ, સાહિત્યકારો, સંગીતકારો, કલાકારો, શહેરના નામાકિત શહેરીઓ, ઉપસ્થિત થતા. શાહીમાગમા કેપ્ત વિસ્તારમા વસતા શુરોપિયનો તે સમયના મોટા સરકારી નોકરિયાતો-ભાષાની સમજણ ન પડે, ગરબોને તાલ ન સમજાય, છતા

ગરબોને તાલે ગરબામા તલ્લીન ધક ગયા હોય તે અનુભવ વિચિત્ર હતો ।

એક સમયે અમદાવાદમા આવેલી ઈંગ્લેન્ડની ટેનિસન-ક્રીકેટ-ટીમના સર્વ ખેલાડીઓ પણ ગરબો માણવા આવેલા.

એક સમયે મેઘાણીલાઈ અમારી સાથે ગરબાના ઉત્સવમા આવ્યા હતા. મોટી રાત્રિએ ગરબા સમારંભ પૂરો થઈ ગયા પછી ઘેર જતા બાપુને કહી રહ્યા હતા “જોશીલાઈ આ ગરબો, આપણા જીવનની-ગુજરાતી જીવનની એક વિચિત્ર પ્રણાલિકા સમજાઈ રહેશે ખરી ?

“હવે તો ગરબામા અને આપણા ગવાતા ગીતોમા બગાળા રીતે જાહેરના મોટી રીતે લાગ તોડ કરીને નવીન ઉચ્ચારો થઈ થયા છે તે આપણું ગુજરાતીપણું, ગુજરાતી બાપાની પેતાની લઢણ ટાળા નાખતી હોય તેવું મને લાગે છે. ત્યારે અહીંના ગરબાઓ તેમા અપવાદરૂપ છે હું તો આ ગરબાઓ જોઈને બહુ હરખાયો છું.” બાપુએ તે સમયે કહેતું યાદ આવે છે “આપણે ત્યાં હંમેશા એ રીતે જ બનતું આવતું છે. આપણું થુ છે એનો ચોક્કસ ખ્યાલ પણ આપણે ધરાવતા નથી એવું જ મીધું પરિણામ એ આવ્યું કે ગુજરાતી પ્રજાએ પેતાની ભાષાનું ગૌરવ પણ પેતાના જીવનમાથી છુપા ધક જવા દીધું । જીવનમા નવા સરકારો બને તેનો કાંઈને વાધો ન હોય, પરંતુ પેતાના સરકારો ત્યજી દે, અને શંભુમેળા જેવી પરિસ્થિતિ બ્રીમી થય્યા કે એ ગુજરાતી પ્રજાની ખાસિયત બની જતી હોય તેવું ધણી વાર લાગે છે.”

✱

ગરીબ માણસની કોઈ સોજાત કરતું નથી, તેને કોઈ આદરથી બોલાવતું નથી. ધનિકોને ઘેર ઉત્સવ વખતે એ તે જઈ ચડે છે તો સૌ એના તરફ તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે. ચોતામાં બીજી ઘણા પ્રકારની ચોગ્યતા હોવા છતાં નિર્ધનતાની લજ્જાને લીધે તે મોટા ધનિક માણસોથી દૂર રહે છે. ખરેખર, મને એમ લાગ્યાં છે કે પાચ મહાપાતકો ગણવામાં આવેલાં છે તે ગદાથી વધી બીજા એવું ગરીબાઈ એ છડું મહાપાતક છે

જીવનનો દરેક દિવસ કૂલની પાખડીઓ જેમ અલગ અલગ છે એ બધી પાખડીઓ મળીને ભાતીગર રંગ અને મધુર સુવાસ આપે છે એ જ રીતે આપણા દિવસો પણ પોતપોતાનો રંગ અને સુવાસ રેલાવીને મનુષ્ય જીવનને આનંદમય બનાવી શકે છે

એક મહાન ભક્ત તો હમેશા આ મુજબ પ્રાર્થના કરતો કે “હે પ્રભુ ! આજનું ભોજન અમને મને આજનો દિવસ પરમ આનંદમાં વીતે, આજને દિવસ સાર્થક બને એવી શક્તિ આપે” તેણે માન ‘આજ’ના દિવસની માંગની કરી આવતી કાલની રોડીની ચિંતા પણ ન કરી

જેઓ આજની ચિંતા કરી આવતી કાલની ચિંતા પરમ પિતા પરમાત્માના હાથમાં સોપે છે તેઓની ‘આજ’ તો સુખથી સારી રીતે વીતે છે તેમાં થકા નથી જ સાથે તેમને આવતી કાલનું પ્રભાત ઉજ્જવળ અને ખુશનુમાભર્યું ઉઘશે તેવી મનમાં શ્રદ્ધા પણ છે પણ આ શ્રદ્ધા આજે કેટલાના મનમાં છે ? આ બધી વાતો થતી હશે ત્યાજ આવતી કાલની ચિંતાઓ તેમના મનમાં ડોકિયા કરી રહેતી જેવાય છે વળી કહેશે પણ ખરા કે આવતી કાલની ચિંતા ન કરીએ તો કેમ ભાલે ?

મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે યોજનાઓ ધડવી એ બુદ્ધિશાળીપણુ બતાવે ॥ પરંતુ એને માટે વ્યર્થ ચિંતા કરવી, રાતની બેઘ બચાડવી એ નહીં અચાન છે તેને કારણે કાંઈ દિવસ ચિંતામાંથી મુક્ત નહિ બની શકે !

તમે મદિરામાં રોજ જતા હશો ! પણ મદિરાના શિલ્પ પ્રતિ કદી ધ્યાન કરી જોઈું નહિ જ હોય ? એ શિલ્પચિત્રોમાં આપણા દેવ દેવીઓના દર્શન થાય છે તેમના ચહેરા પર હમેશા એક મધુર સ્મિત રમણ હોય છે ચહેરા પર કલાકારે કદી

ચિંતાની છાયા પણ નથી આજી કારણ આ ચિત્રો દર્શનાર્થીઓને મોહ અને પ્રેરણા માટે જ બનાવ્યા હોય છે. તેઓ જમતને જાણે ઉપદેશ આપી રહ્યા ન હોય કે ‘ઓ જમતના લોકો ! ‘કાલ’ની વ્યર્થ ચિંતા ન કરો અમે પોતે તમારી રક્ષા કરનારા બેઠા છીએ આનંદ ઉત્સાહથી જીવન જીવો-માણો !’ આ મદિરાની ચિત્રકળા જોનારા અને તેમાંથી ભોખ લેનારા આજે કેટલા ?

આપણા પૂર્વજોને દરેકને તેમના ઇષ્ટદેવ હતા અને તેમને ઇષ્ટદેવની કૃપા મળતી તેમનામાં અજળ્ય નૌતન્ય જણાતું કારણ તેઓને દેવોમાં શ્રદ્ધા હતી અને ચિંતા ઓછી હતી આજના માનવમાં દેવ પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઓછી છે જેથી ચિંતા વધી છે ચિંતા અને દુઃખનો આજે પાર નથી એક સતે કહ્યું છે કે

‘બીજા સો ચિંતાતનહિ, આજે કરે નહીં આસં, આ ઈ સો સિર પર ધરી, જન હરિકા દાસ’

જે વીતી ગયું છે એનો વિચાર સરખોય કરતા નથી જે આવવાનું છે એની ચિંતા કરતો નથી તે તો એને ભગવાનની ભેટ માની લઈને સ્વીકારી લે છે એજ ભગવાનનો સાચો ભક્ત ॥ આવા ભક્તોના જીવન ચિંતારહિત વીતી જાય છે ભક્ત કવિ નરસિંહ પર મુકેલીઓ ને દુઃખ ઓછું આવ્યું હતું ? છતાં તેમણે એ સર્વનો ભગવાનની કૃપા ભેટ માની સહર્ સ્વીકાર કર્યો ને પરિણામે ચિંતાના મોટા મોટા પહોડા પણ દૂર થઈ ગયા આવી કપરી વેળાએ આ ભક્તે તો જીવનને

“નિત દર્શન, નિત કીર્તન, જોગ્ય નિરખવા ન દુકુમાર ને રો”

પ્રભુના પરમ મનોહર રૂપનું દર્શન કરવા કીર્તન કરતા રોજનો દિવસ વિતસવની જેમ વીતા

વધેા ને એ દિવસ પ્રબુના લકિતરસમાં જીવનને
ફાડી દેલું. વેદક ઋષિઓ પણ એ જ સત્ય
હચારે છે.

‘પ્રત્યો અગમ નુતયે હસત્ય’ (ઋગ્વેદ)

“હે પ્રભુ ! અમે નાચતા અને હસતા જીવનમાં નિરતર
આગળ વધીએ; અમારું મુખ મ્હાન ન હો, અમારા
પત્ર શિથિલ ન રહો; અમારો ઉત્સાહ કદી ભાંગી
ન પડે.”

આવેા આત્મ વિશ્વાસ, આવી શ્રદ્ધા અત્વાર-
ના યુગમાં ખાસ જરૂરી છે; પણ આજના કાળમાં
મોટે ભાગે મનુષ્ય ‘કાલ’ની ચિંતાથી ઘેરાયેલો છે.
આની અસર તદુરસ્તી પર પણ વિના રહેતી નથી.
પરિણામે શ્રદ્ધા ને અવિશ્વાસ ગૂંથાવી બેસે છે.
આથી જ આપણા ઋષિમુનિયો અને સતો આપણુ
ને વારવાર બોધ આપતા રહ્યા છે કે “આત્માને
ઉત્તમ બનાવવા હમેશા ચિંતાન કરવુ જોઈએ.”
સત શુરુ નાનક સાહેબે પણ કહ્યું છે કે, “ચિંતા
મત કરો;

ચિંતા વે કરે; બિન્દે ઉપાયા જગમ !”

“હે જગતના લોકો તમે ચિંતા શા માટે કરો છો !
ચિંતાનો ભાર તો વિશ્વના સર્જનકર્તાને માથે હોય
છે કે જેણે જગતને પેદા કર્યું છે.”

સત કળીર સાહેબે પણ એજ કાપર ચોટ
મારતા કહે છે કે.

કાલ કરે સો આજ કર

આજ કર સો અખળ !

પલમેં પરલય હોયગી;

બહુરિ કરેગો કબળ ?

મનુષ્ય જીવન પાણીના પરપોટા જેવુ છે.
એને સાર્થક કરી લેવા તે આપુલે જીવન સફળ
બનાવવાનો કિમિયો છે આજને જ જે સોના જેવુ
ઉજ્જવળ અને સમૃદ્ધ બનાવે છે તેણે પોતાના જીવ-
નને અમૂલ્ય પગલાંમાં પટલાવી નાખ્યું છે. આજનો
આ સ દેશ છે જીલવાની. જીવન સૂર્ય સમુ ઉજ્જવળ
બનશે ! હોડો ! બધન છોડી જીવનની મુક્તિ માણો.

બુદ્ધિ વધી કયારે કહેવાય ?

પહેલાં માણસની બુદ્ધિ વધે ત્યારે એ હજારો થતો, એની કીર્તિ વધતી,
લોકો એને જોઈ ખુશ થતા. હવે જેમ માણસની બુદ્ધિ વધે, તે વધારે ભણેગણે, તેમ મોઢો
થવા લાગ્યો છે. થોડો અતડો પણ થાય છે. પહેલાંના માણસનુ જ્ઞાન જેમ વધતુ તેમ એને
શાંતિ મળતી. તેની બુદ્ધિ કોઈને ઉપયોગી બનતી ત્યારે તેનુ દિલ પ્રસન્નતાથી છલકાઈ
જતું. એથી એને હૃદયનુ સુખ મળતું.

આજે બુદ્ધિ વધે એટલે પૈસા વધારે મળે, એટલે તે ઇંદ્રિયોનુ સુખ વધારે.
પણ એ કોણી સતોવાય છે ? સુખને જેમ પોષો તેમ તે વધતું જ જાય. જેનુ મોહું
વાસના તરફ હોય છે તેમનાથી વસ્તુઓ ભાગતી ફરે છે. જેના જીવનનો આદર્શ શાંતિ
છે તે જીવનની જરૂરિયાતોની ચિંતા કરતો નથી. પડછાયાની જેમ આવા માણસની
પાછળ પાછળ સાધન-સામગ્રી ફરે છે. પૈસા તરફ મોં ન સળતા હૃદય તરફ, હૃદયની
શાંતિ તરફ મોં શાંતી જીવનુ જોઈએ. આવી સમજ જેનામાં આવે તે માણસની બુદ્ધિ
વધી કહેવાય.

—રવિશંકર મહારાજ

જીવનનો દરેક દિવસ કૂલની પાખડીઓ જેમ અલગ અલગ છે એ બધી પાખડીઓ મળીને ભાતીગર રંગ અને મધુર સુવાસ આપે છે એ જ રીતે આપણા દિવસો પણ પોતપોતાનો રંગ અને સુવાસ રેલાવીને મનુષ્ય જીવનને આનંદમય બનાવી શકે છે

એક મહાન ભક્ત તો હમેશા આ મુજબ પ્રાર્થના કરતો કે 'હે પ્રભુ! આજનું ભોજન અમને મળે આજનો દિવસ પરમ આનંદમાં વીતે આજને દિવસ સાર્થક બને એવી શક્તિ આપે' તેણે માત્ર આજના દિવસની માગણી કરી આવતી કાલની રોડીની ચિંતા પણ ન કરી

જેઓ આજની ચિંતા કરી આવતી કાલની ચિંતા પરમ પિતા પરમાત્માના હાથમાં સોંપે છે તેઓની આજનો તો સુખથી સારી રીતે વીતે છે તેમાં શકા નથી જ સાથે તેમને આવતી કાલનું પ્રભાત ઉજાગળ અને પુરાનુભાવથી ઉગશે તેવી મનમાં શ્રદ્ધા પણ છે પણ આ શ્રદ્ધા આજે કેટલાના મનમાં છે? આ બધી વાતો થતી હશે ત્યાજ આવતી કાલની ચિંતાઓ તેમના મનમાં ડોકિયા કરી રહેતી દેખાય છે વળી કહેશે પણ ખરા કે આવતી કાલની ચિંતા ન કરીએ તે કેમ ચાહે?

મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે પોજનાઓ ધડવી એ કુદિશાળાપણુ બનાવે છે પરંતુ એને માટે વ્યર્થ ચિંતા કરવી, રાતની બેઘ બગાડવી એ નહીં અપાન છે તેને કારણે કાંઈ દિવસ ચિંતામાંથી મુક્ત નહીં બની શકે!

તમે મંદિરમાં રોજ જતા હોશો! પણ મંદિરના સિંદૂર પ્રતિ કંઠી ખ્યાન કરી જોઈ નહિ જ દોષ! એ સિંદૂરચિંતામાં આપણા દેવ દેવીઓના દર્શન થાય છે તેમના ચહેરા પર હમેશા એક મધુર સ્મિત રમણ હોય છે ચહેરા પર કલાકારે કંઠી

ચિતાની છાયા પણ નથી આડી કારણ આ ચિત્રો દર્શનાર્થીઓને મોખ અને પ્રેરણા માટે જ બનાવ્યા હોય છે તેઓ જગતને જાણે ઉપદેશ આપી રહ્યા ન હોય કે 'એ જગતના લોકો 'કાલ'ની વ્યર્થ ચિંતા ન કરો અમે પોતે તમારી રક્ષા કરનારા બેઠા છીએ આનંદ ઉત્સાહથી જીવન જીવો માણો! આ મંદિરની ચિત્રકળા જોનારા અને તેમાંથી મોખ લેનારા આજે કેટલા?

આપણા પૂર્વજોને દરેકને તેમના ઇષ્ટદેવ હતા અને તેમને ઇષ્ટદેવની કૃપા મળતી તેમનામાં અજબ ચૈતન્ય જણાતું કારણ તેઓને દેવોમાં શ્રદ્ધા હતી અને ચિંતા ઓછી હતી આજના માનવમાં દેવ પ્રત્ય શ્રદ્ધા ઓછી છે જેથી ચિંતા વધી છે ચિંતા અને દુઃખને આજે પાર નથી એક તરે કહ્યું છે કે

'બીતત સો ચિતત નહિ, આજે કરે નહીં આસ, આ ઈ સો સિર પર ધરી જન હરિકા દાસ'

જે વીતી ગયું છે એના વિચાર સરખોય કરતા નથી જે આવવાનું છે એની ચિંતા કરતો નથી તે તો એને જગવાનની ભેટ માની લઈને સ્વીકારી લે છે એજ જમવાનનો સાચો ભક્ત છે આવા ભક્તોના જીવન ચિંતારહિત વીતી જાય છે ભક્ત કવિ નરસિંહ પર મુશ્કેલીઓને દુઃખ ઓછું આવડે હતું! છતાં તેમણે એ સર્વને જગવાનની કૃપા ભેટ માની સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો ને પરિણામે ચિંતાના મોટા મોટા પહોરો પણ દૂર થઈ ગયા આવી કપરી વેળાએ આ ભક્તો તો જીવનને

'નિત દર્શન, નિત કીર્તન, ઓચ્છવ નિરખ્યા ન દુઃખમાર ને રે!'

પ્રભુની પરમ મનોહર રૂપનું દર્શન કરવા કીર્તન કરતા રોજનો દિવસ ઉત્સવનો જેમ વીતા

વવો ને એ દિવસ પ્રભુના ભક્તિરસમાં જીવનને
ડૂંધાડી દેવું. વૈદક કાષિઓ પણ એ જ સત્ય
હિચારે છે.

‘પ્રાંચો અગામ નૃતયે હસાય’ (કગવેદ)

“હે પ્રભુ ! અમે નાચતા અને હસતા જીવનમાં નિરંતર
આગળ વધીએ; અમારું સુખ મ્હાન ન હો; અમારા
પત્ર શિથિલ ન રહે; અમારો હિતચાહક કદી ભાંગી
ન પડે.”

આવો આત્મ વિશ્વાસ, આવી શ્રદ્ધા અત્યાર-
ના યુગમાં ખાસ જરૂરી છે; પણ આજના કાળમાં
મોટે ભાગે મનુષ્ય ‘કાલ’ની ચિંતાથી ઘેરાયેલો છે.
આની અસર તાંદુરસ્તી પર પણ વિના રહેતી નથી.
પરિણામે શ્રદ્ધા ને અવિશ્વાસ ગૂંચાવી બેસે છે,
આથી જ આપણા કષિયુનિયો અને સંતો આપણુ-
ને વારંવાર ઘોષ આપતાં રહ્યા છે કે “આત્માને
જીતી બનાવવા હમેશા ચિંતન કરવું જોઈએ.”
સંત શુરુ નાનકે સાહેબે પણ કહ્યું છે કે : “ચિંતા
મત કરો;

ચિંતા વે કરે; જિન્હે ઉપાયા જગ્ગ !”

“હે જગતના લોકો તમે ચિંતા શા માટે કરો છો !
ચિંતાના ભાર તો વિશ્વના સર્જનકર્તાને માથે હોય
છે કે જેણે જગતને પેદા કર્યું છે.”

સંત કબીર સાહેબે પણ એજ ઠંડાપર ચોટ
મારતા કહે છે કે :

કાલ કરે સો આજ કર

આજ કર સો અખખ !

પલમે પરલય હોયગી;

જહુરિ કરેગો કખખ ?

મનુષ્ય જીવન પાણીના પરપોટા જેવું છે.
એને સાર્થક કરી લેવા તે આપણે જીવન સફળ
બનાવવાનો કિમિયો છે. આજને જ જે સોના જેવું
ઉત્તમ અને સમૃદ્ધ બનાવે છે તેણે પોતાના જીવ-
નને અમૂલ્ય ખજાનામાં પટલાવી નાંખ્યું છે. આજનો
આ સંદેશ છે જીવવાની. જીવન સર્થ સમૃદ્ધ ઉત્તમ
બનશે ! બેઠો ! બંધન છોડી જીવનની મુક્તિ માણો.

બુદ્ધિ વધી કયારે કહેવાય ?

પહેલાં માણસની બુદ્ધિ વધે ત્યારે એ હળવો થતો, એની ક્ષીર્તિ વધતી,
લોકો એને જોઈ ખુશ થતા. હવે જેમ માણસની બુદ્ધિ વધે, તે વધારે બહુમતી, તેમ મોંઘો
થવા લાગ્યો છે. થોડો અતડો પણ થાય છે. પહેલાંના માણસનું જ્ઞાન જેમ વધતું તેમ એને
શાંતિ મળતી, તેની બુદ્ધિ કાંઈને ઉપયોગી બનતી ત્યારે તેનું દિલ પ્રસન્નતાથી છલકારી
જતું. એથી એને હૃદયનું સુખ મળતું.

આજે બુદ્ધિ વધે એટલે પૈસા વધારે મળે, એટલે તે ઈંદ્રિયોનું સુખ વધારે.
પણ એ ઓછી સંતોષાય છે ? સુખને જેમ પોપો તેમ તે વધતું જ નથી. જેનું મોહું
વાસના તરફ હોય છે તેમનાથી વસ્તુઓ ભાગતી ફરે છે. જેના જીવનનો આદર્શ શાંતિ
છે તે જીવનની જુરિયાતોની ચિંતા કરતો નથી. પડછાયાની જેમ આવા માણસની
પાછળ પાછળ સાધન-સામગ્રી ફરે છે. પૈસા તરફ મોં ન રાખતાં હૃદય તરફ, હૃદયની
શાંતિ તરફ મોં રાખી જીવવું જોઈએ. આવી સમજ જેનામાં આવે તે માણસની બુદ્ધિ
વધી કહેવાય.

—રવિશંકર મહારાજ

મારા એક સંવેદનશીલ મિત્ર સમાજ-શાસ્ત્ર (Sociology)નો મુખ્ય-વિષય લઈને ટ્રેન્યુએટ થયા છે. છતાં તેઓ ધંધા તો ફર-સાણુ વેચવાનો કરે છે. તેમની પાસે અવાર-નવાર જવાનું યાચ ત્યારે તેઓ કળા, સાહિત્ય ને સમાજની વાત કરે. પોતાની પાસે જે કાંઈ સામયિક કે પુસ્તક આવ્યું હોય તે મને બતાવે અને મારી પાસે એવું કશું હોય તો વાંચવા આપવાની વિનંતિ કરે. એકવાર હમેશ મુજબ હું તેમને ત્યાં ગયો, ત્યારે તેણે મને રહી પસ્તીમાં આવેલો 'ધર્મયુગ'ના દીપોત્સવી અંક બતાવતાં કહ્યું, "માણસ ગમે તેટલાં સુંદર લખાણો લખે કે ચિત્રો દોરે, છતાં તે અહીં તો આવવાનાં જ! આ તેની અવલમ્બિત છે. આખરે તો છાપાંઓ અને સામયિકો કે કેટલાંક પુસ્તકોના કાગળોમાંથી આ ગાંઠિયા-બજીયાં બધાવાનાં. તેના આ શબ્દો મને અસર કરી ગયા. 'એવું નથી, જે-તીલાઈ' મેં કહ્યું. 'તમે તો આ રહી-પસ્તી દ્વારા કેવળ માનવ-સાહિત્યનાં યોગિયાની વાત કરી, જેમ ગમે તેવો સારો અને સંસ્કારી માણસ આખરે તો સ્મશાનમાં જાય છે તેમ! તમારે ત્યાં જે ધર્મયુગનો અંક આવ્યો છે તે તો માત્ર યોગિયા રૂપે! એનો પ્રાણ તો ક્યારનો ય માનવ ઇન્દ્રિય દ્વારા તેના આત્મામાં એકરૂપ બની, સંસ્કારી અને સંસ્કૃતિગુરૂપ ધારણ કરી બેઠો છે. જેમ ચોરડીનો રસ ચૂસી લીધા પછી તેનાં છોતરાં નાખી દઈએ તેમ. આખરે સાહિત્યનો હેતુ તો માનવ જીવનને બિંચે ચડાવવાનો છે કે બીજો કાંઈ? એકવાર એક પુસ્તક વંચાઈ જાય છે, આપણા મન, હૃદય અને યુદ્ધિમાંથી પસાર થઈ જાય છે ત્યારે તે આપણા લોહીને રક્તરત્નું જાય છે. પછી તે

પુસ્તક આપણે માટે મહત્ત્વનું કે જરૂરી રહેતું નથી! અલબત્ત તેનો રડી કે પસ્તી જેટલો હીન ઉપયોગ કરતાં પહેલાં વિચારવું જોઈએ. એક સારું પુસ્તક બીજા અનેક સારા હાથમાં જાય એ આપણે જોવું જોઈએ. પણ અહીં આવેલા પુસ્તકનું જીવન સાર્યક નહીં થયું હોય એમ તો માની શકાય તેમ નથી જ.'

આ મારી વાત, વિચારણા કે કલ્પીત તેમને ગળે કેટલે અંશે જતરી તે તો હું કહી શકું તેમ નથી, પણ એના ઉપરથી બીજા એક વિચાર એ આવે છે અને તે એ કે આપણી આર્થિક કડુણા! એક માણસ આવો સારો છાપાં કે સામયિકનો છેક હલકી કક્ષા પસ્તી તરીકેનો ઉપયોગ ક્યારે કરવા જાય! જ્યાં સુધી આર્થિક રીતે સદ્ગત કે સમૃદ્ધ તે નથી ત્યાં સુધી. એટલે પ્રથમ તો જ્યાં સુધી આપણી પ્રજાની પ્રાથમિક જીવન જરૂરિયાતો જેવી કે શહેવા ઘર, પહેરવાને કપડાં ને ખાવાને અન્ન પૂરત પ્રમાણમાં નહીં મળે ત્યાં સુધી ગમે તેટલું ઉચ્ચ કેટિનું સાહિત્ય સર્જશે તે પ્રજાનાં લોહી માંસને કેળવીને સંસ્કાર કે સંસ્કૃતિનો જન્મ આપવામાં ઉપયોગી નહીં થાય. સ્વાસ્થ્ય મળ્યાને વીસ વીસ પયોવીત્યાં હોવા છતાં પ્રજાની આર્થિક જરૂરિયાત સંતોષવાની બાબતમાં તો આપણે જ્યાં હતા ત્યાંના ત્યાં જ છીએ. કૂદકે ને ભૂસકે વધતાં જતાં જીવનનો આંક પ્રજાની સંસ્કારસમૃદ્ધિ વધારવાને બદલે તેનું ચોપણ કરી રહ્યો છે.

આ જગતમાં જન્મેલો માનવી બહુ બહુ તો સોએક વર્ષ જીવીને આખરે તો મૃત્યુ પામે છે. તેનો અર્થ એમ તો ન જ થાય કે તેના આત્માએ પ્રગતિ નહીં કરી હોય! માનવ આત્માની પ્રગતિ તો વણથલી

માનવના મુખપર ખના ગીતો ગદીને અમર ભાષિ
 નવરાની ભાગી જા છે. — ચુકુર ૧

ચાહુ છે. કર્મોત્સાર માનવ આત્માની ગતિ જ આપણને પુર્નજન્મમાં શ્રદ્ધા રાખવા પ્રેરે છે. જો તેમ ન હોત તો એક બાળક રાખને ત્યાં અને બીજું બીજારીને ત્યાં શા માટે જન્મત ? અથવા એક બાળક સંસ્કારી, સમજી અને ચારિત્ર્યવાળા ગરીબ ખેડૂતને ત્યાં તો બીજું દાણચેરી કરીને કંદોડો રૂપિયાના જન્મ ખડકી, કાળાંબળર કરનારને ત્યાં શા માટે જન્મત ?

સો વર્ષને અંતે નામ અને દેહધારી માનવી મૃત્યુ પામે પણ તેનો આત્મા-તેનાં સારા-ખોટાં કર્મો કહી મૃત્યુ પામતા નથી. તેઓ તો આજે નહીં તો કાલે આ સ્થળે નહીં તો બીજા-સ્થળે પોતાનું પોત પ્રકારયા વિના નહીં રહે.

ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ આપણને વિચાર આવે છે કે માનવ આત્મા પ્રગતિ શા માટે જન્મતો હશે ? પ્રગતિ કરી કરીને પણ જવાનું ક્યાં ? જિંદગી ? તો કેટલે જિંદગી ? ચંદ્ર લોકમાં ? આ પૃથ્વી ગોળ છે એવું ભૂગોળમાં આપણે શીખીએ છીએ. ગોળ વસ્તુ-પ્રગતિ નથી કરતી પણ ગતિ કરે છે. અથવા ગતિ-પ્રગતિ એકી સાથે કરે છે. જેમ પૃથ્વી તેની પોતાની ધરીની આસપાસ ગતિ કરે છે તો

તે સૂર્યની આસપાસ ફરવામાં પ્રગતિ કરે છે. આખરે તો ગતિ પણ પ્રગતિમાં જ ફેરવાઈ જાય છે. માનવ આત્માએ ગતિ-પ્રગતિ કરતાં કરતાં પોતાની સદ્ભાવના અને સંકલ્પોને આધારે આ ઉપરથી છાઈ જવાનું છે. પોતાના જેવા જ હીન માનવ બંધુઓના આત્માને જિંદગી ઉઠાવવામાં સહાય કરવાની છે. અને તે દ્વારા આપણા આત્માને જિંદગી ઉઠાવી પરમાત્મા સાથે એકરૂપ-એકાકાર કરી દેવાનો છે કે જેથી આપણા આત્મા પરમાત્મામાં ભળીતાં તે વધુ શક્તિશાળી અને ઉપયોગી થાય. અને આ રીતે બાણે અમલે ઈશ્વરની લીલામાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સહાય કરવાની છે. ઈશ્વરને જન્મેલી કેળવ આનંદ માટે-એકમાંથી અનેક થવાની ઇચ્છા ને મૂર્ત કરવાની છે.

આ અશક્ય આદર્શ સિદ્ધ કરવા માટે અમેરિકાનો મૂડીવાદ કે રશિયાનો સામ્યવાદ સફળ થઈ શકે તેમ નથી. તેની સફળતા માટે તો મૂડીવાદ કે સામ્યવાદ રૂપી આત્માઓએ આધ્યાત્મિકવાદ રૂપી ભારતીય પરમાત્મામાં ભળવું પડશે. ભૌતિક સંપત્તિ ગમે તેટલી વધે પણ જ્યાં સુધીમાં તેમાં આધ્યાત્મિક સંપત્તિ રૂપી ચેતન ન બળે ત્યાં સુધી તે બીનઉપ-યોગી કરશે.

દયાળુ ખડીફા

ઇજરત મધંમદ પેગંબર સાહેબ પછી, હજરત-ઉમર બંગદાદની ગાદી પર આવ્યા. આ ખલીફા ઘણાં ધાર્મિક પ્રકૃતિના પ્રજાવત્સલ અને દયાળુ હતા.

આ ખલિફા પાસે એક કિમતી વીંટી હતી. મોટાં મોટાં જવેરીઓ પણ એ વીંટી જેઠને આશ્ચર્ય પામતા તેની કિમત કરવી ખૂબ મુશ્કેલ હતી. તેમાં એક નંગ ઇનું તે રાત્રે તારાની પેઠે ચળકતું હતું.

એક વાર ખલિફાના સમયમાં દુકાળ પડ્યો. લોકો અન્ન વિના હેતન હેરાન થવા લાગ્યા. આ જોઈ બાદશાહે પોતાની આ કિમતી વીંટી વેચવા કહી. આ જોઈ તેમના સલાહકારો, મંત્રીઓએ કહ્યું : “ જઈએનાય, આવી કિમતી વીંટી વેચશે નહિ.”

આ સંભળી ખલિફા ઉમરે કહ્યું. “જે રાજની પ્રજા અન્ન માટે આટલું દુઃખ વેદી રહી યોય, તે રાજ કિમતી આભુષણ પહેરી ફરે એ શોભાસ્પદ છે ?”

અને તેમણે એ વીંટી વેચી કહી, અને એક દિવસ સુધી પોતાની બુખી પ્રજાનું પોષણ કર્યું. અન્ન પ્રજાવત્સલ અને સીધાસાદા ખલિફાને આજે પણ ત્યાના લોકો પ્રેમથી યાદ કરે છે.

—પૃથ્વીલાલ ર. દાવડા

વૈરાગી કવિનો શૃંગારરસ

ધીરજલાલ સાવલિયા

ભોળ ભક્તના સમગ્ર સાહિત્ય ઉપર દષ્ટિપાત કરતા એક વસ્તુ તૂર્ત જ જણાય આવશે કે તેમના કાવ્યોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ લોકોને સંસાર પ્રતિધી અનાસક્ત કરી, વૈરાગ્ય તરફ ખેંચવા-આકર્ષવા અથવા સંસારમાં રહી ઇશ્વરમાં ચિત્ત પરાયી નિર્મળ જીવન જીવાડવાનો હતો. એટલે એમના સાહિત્યનો મોટો ભાગ વૈરાગ્યપ્રચાર અને ઉપદેશાત્મક છે. “આખખાનો માર એ તો સાંભળતા માનવી, શુષ્ક તજે છે શુભામને!”

“આખખા”નો માર ખાતા કે સાંભળતા માણસ ઇશ્વરાભિમુખ થાય છે.

ભોળ ભક્ત આપણા વેદાંતિકવિ હોવા છતાં પણ એમનાં કાવ્યોમાં શૃંગારરસ-વૈરાગ્યરૂપી રસોમાં મીઠી વીરડી જોવા છે. “આખખા”ના મારથી થાકેલો, હારેલો, ત્રસ્ત થયેલો મુમુક્ષુ એમના શૃંગારના પદોમાં શાતા અનુભવે છે. પણ ચાળખાના મારની વેદના જૂલતો નથી. ભોળ ભક્તનો શૃંગાર ઉપદેશ વિહીન તો નથી જ !

“સંસારના સુખડા રે હડવો લીંબડો” એમ કૃષ્ણવિરહમાં ઉદ્ધાર કાઢતી વિરહાતૂર વળવળિતાઓને ને કૃષ્ણમિલન થાય તો સંસારના સુખડા એ કાઢવા

લીંબડા જેવા ન જ હોય! ભોળ ભક્તની ગોપી-ઓમાં આપણે વૈરાગ્યપ્રચાર શૃંગાર નેષ્ટ શકીએ.

આ ભક્ત, ગોપી અને વૈરાગી કવિએ શૃંગારરસ કેમ આલેખ્યો હશે એમ સહેજે પ્રશ્ન થાય. પણ રામાયણ શ્રી દુલસીદાસે રામચંદ્રને પોતાના ઇષ્ટદેવ તરીકે માનીને લખી, છતાં પણ કવિ, મથાંઘપુરપોતમ શ્રી રામ અને સીતાનો શૃંગાર આલેખવાનું ન ચૂક્યા.

જનકપુરના રાજ્ય ઉદ્ધાનમાં ફૂલ લેવા આવેલ શ્રી રામ અને તે જ સમયે પાર્વતીનું પૂજન કરવા આવેલ સીતાનું તારાચૈત્રક દુલસીદાસે બાલકાંડમાં આલેખ્યું છે.

સીતા બ્યારે ગોરીપૂજન કરે ॥ ત્યારે એક સખી ફૂલવાડી જોવા જાય છે. અને રામ-લક્ષ્મણને બાળમાં નિહાળે છે. સીતા પાસે આવી તેના રૂપનું સુંદર વર્ણન કરે છે. આથી સીતાને, રામને જોવાની પ્રણય ઉત્કંઠા થાય છે. રામની શોધ માટે.

ચકિત વિલેક્તી સફલ દિસિ ।

જનુ સિશુ મૂળી સમીત ॥

નાનું એવું, બીકણુ ચૂનું બચ્ચું ચકિત થઈને ચારે તરફ જુએ, તેમ સીતા ચારે તરફ રામને

શોધે છે. આ 'ચક્રિત વિદ્યાકૃતી' સીતાના પાવનપૂરનો અવાજ જ્યારે રામના કર્ણદ્વારે અચડાય છે ત્યારે તેની અસર રામચંદ્ર લક્ષ્મણને આ રીતે વર્ણવે છે.

માનહું મદન દુદમિ દિન્હી ।
મનસા વિલ્લ નિચય કહું નીન્હી ॥

આ મદનદુદમીનો અવાજ સાંભળી પોતે નાના બાઈ લક્ષ્મણ પાસે મર્ધાંદ્ર લેખી લે છે તેમ જ્ઞાન થતા, પોતાનો બધાવ કરતા રામ કહે છે - 'કે લક્ષ્મણ! રઘુકુળનો એ સદૃશ સ્વભાવ છે કે ખરાબ રહેતે તેઓ પગ બરતા નથી અને મારા મનમાં તો મને પૂરી ખાતરી છે કે સ્વપ્નમાં પણ મને પરખી આવે નહિ પરંતુ આજ સીતાને જોઈ મારું અંગ રહે છે. તેનું કારણ હું જાણતો નથી પણ "સો સયુ કાલન જ્ઞાન વિષાતા" આ બધાનું કારણ વિષાતા જાણતી હશે. આમ કહી રામ તો હજિંદરની લે છે પણ સીતાનું શું? કવિ કહે છે કે રાજકુમાર કયા ગયા? એમ અનન્ધા ચિતા કરતી સીતા ચક્રિત થઈ ચારે તરફ જુએ છે.

બીજા પ્રસંગે ધનુષ્ય લાગતી વખતે રામ ચંદ્રની સામે જોઈ સીતા સ્થૂંચે અનુભવે છે. છતાં પણ તેમના સાચાં જ્ઞેષાઈ બધ છે-જ્ઞેષાનું ગમે છે. તેનું રક્તિ વર્ણન કવિ આ રીતે આપે છે.

'મમુહી ચિત્તહી પુનિ ચિત્તવ મહિ, રાગત લેવન લેલ ।
લેલ્લ મનવિષ્ મીનકુળ, જનુ વિષુ મડલ લેલ ॥

પ્રક્રુ રામચંદ્રની સામે જોઈ, પાછી પૃથ્વી તરફ જોતા, સીતાજીના સચલ નેત્રો એવા લેખે જો જોયે ચંદ્રમણ્ડલ રૂપી ડોલમાં કામરેવની લે આજલીએ ન ખેલતી હોય.

તુલસીદાસ મર્ધાંદ્ર પુરુષોત્તમ શ્રી. રામનો શુગાર આલેખે તેમ આ વૈરાગી કવિ કૃષ્ણ અને ગોપીઓના વિપ્રલભ શુગાર ગાય છે.

મધ્યકાસિન સુન્દરાતી સાહિત્ય મોટે ભાગે કૃષ્ણ અને ગોપીઓના વિરહ અને મિલન-વિપ્રલભ અને સયોગ-શુગારની આજુબાજુ આલેખાયું છે. રામ અને કૃષ્ણ એ આપણા ઉપાસ્ય દેવો, પરંતુ

રામ તો રહ્યા મર્ધાંદ્ર પુરુષોત્તમ એટલે રાધા-માધવની જોડી શુગાર રસની પોષક બની.

બધા જ રસોમાં શુગાર રસનું આલેખન કર્તિન છે. કારણ કે તેને બીજાસ ધઈ જવાનો વધારેમાં વધારે ભય છે. અને તેવ જ્યારે પોતાના ઇષ્ટદેવ માટે હોય ત્યારે તો તે અતી કર્તિન છે. છતાં પણ ભોજન જગત પોતાની મર્ધાંદ્રો જાગવે છે. ભોજન જગતનો શુગાર વિપ્રલભ છે. કવિ, કૃષ્ણનો સયોગ શુગાર નથી નાતા 'વસત વિલાસ'માં ઉદ્ધારો શુગાર છે તેથી કર્તીએ પોતાનું નામ કાવ્યમાં આપતા રામ અનુલવી હશે તેમ શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી કહે છે ત્યારે ભોજનરામ તો રહ્યા ભક્ત કવિ એ અચવાહિત શુગાર કેમ લખે?

ધનધૈર કાજળકાળી રાત્રીએ ધટાટાપ વાદ-જામા ક્યારેક વીજ ચમકી બધ અને તે રાત્રીની બીપણતામાં વધારો કરે. તેમ ભોજન જગતના વૈરાગ્યના પદોમાં શુગારના પદો ચમકી જન છે અને વૈરાગ્યને વધારે પ્રગાઠ બનાવે છે

મનની વનિતાઓને, કૃષ્ણ જ્યારે ગોકુળમ હતા ત્યારે તો અનેક બાને મળાનું સવારના પદો રમાં બધ સેવા જઈ જશોદામાનુ બાકી કામ કરી, કૃષ્ણને આડી નજરે જોઈ સેવાનું સુખ માણતી.

"અરમર રે મે" માતો અમે આવતા,
મોહનજી કાઈ જોવા તમારુ મુખ જો"

અથવા વહેલા પ્રભાતમાં જમના પાણી ભરવા જતા, સાકડી શેરીમાં કૃષ્ણ સામા મળતા અને નવરંગ ચૂદડી તાણી અડપણ કરી લેતા, પણ આ બધુ કેટલા દિવસ જાનુ રહે? ગોપી અને કૃષ્ણનું આ મિલન ખૂલ્લું પડી ગયું. અને જશોદામાએ શેરીએ આવવાની મનાઈ કરી દીધી

"શીદ આવો છો શેરીએ,
અમને કેંતા જશોદા માય રે,
મોહનજીને મગવા ખાતર,
કરતા કોટી ઉપાય રે"

કૃષ્ણને મળવાનું હવે એક જ રસ્તો રહ્યું, અને તે ગામનું પાદર ગાયોનો ગોવાળ તો ગોદરે જ હોત ને ! એટલે દોઢા સિવાયની ગાય ઊંડી મૂકી પછી,

“મળવા ખાતર માવાને જતા
ગોદરે દોઢા ગાય રે”

અને આમ એક યા ખીજી રીતે બોજલના સ્વામીને ભેટીને ગોપીઓ મિલનનો આનંદ માણે છે પણ ગોપીઓનો આ આનંદઔચ્છવ લાભો સમય ન ટકશે. ‘કૃષ્ણની સંગે’ કાનુડો એકઠથી મથુરા ગયો.

વિરહ વ્યાકુળ મંજની ગોપીઓનો સદેશ સાંભળવાર અને તેમને સાતવના આપનાર એક માત્ર ઉદવળ હતો. તેઓ કૃષ્ણ મિલનની ઉત્કંઠાવાળા ગોપીઓને પૂછે છે કે તમારે કૃષ્ણ સાથે આટલો ગાંઠ સંબંધ ક્યારથી બંધાઈ ગયો ? ખસ પતી ગઈ કૃક મારવાથી અમાર ઉપરની રાખ દૂર થતા જેમ અગ્નિ પ્રગ્વલિત થાય તેમ ઉદવળના એક જ પ્રશ્નથી કૃષ્ણવિરહનો ભારેલો અગ્નિ પ્રગ્વલિત થાય છે અને વિરહચિયોના હૃદયને વસોવી નાખે છે ગોપીઓ માફીને વાત કરે છે.

એક દિવસ એ ‘પિયુષ’ અમારે ઘેર આવ્યા એની આખલડીને માળે અમારા ચિત્ત સ્લામમાન થયા એની મોરનીનો અવાજ સાંભળી અમેને મોહનની અજબ મોહિની લાગી પણ કૃષ્ણ અમેને ઉદાસ કરી જતા રહ્યા, જે કે તેમા તેમનો વાક ન હતો.

“અમારા અવશુષ્ણ તો અમે જાણીએ
શા માટે હરિ તણ્યા મોકુળ ગામ જો”

કૃષ્ણને મોકુળ ઊડવાનું કારણ અમે જ હતી એમા ભૂડી કૃષ્ણના કામણે ઊંડર ગુદિ કાનુડાને બોળ્યો તે દિવસથી કૃષ્ણ ફરી મંજમા આવ્યા નથી.

હા ભેરી એણે બોળવી રાખ્યા ભૂદરણ ને લાઈ રે,
તે દા’ડાના ત્રીકમણ ફરી મંજમા આવ્યા નહિ રે’

અને ત્યારથી કૃષ્ણની સાથે તેઓ જતા

રહ્યા છે હે ઉદર ! જાગી નેમને તેણે અમારો ‘નેહ’ તોડયો છે કૃષ્ણને કામણે એ’લુ પણ ન સમ જાઈ કે “જિયાને કામ તીમી સત્યું નેપ જો” એ તો અમનો દેશવટો આપીને ગયા હવે અમારે ભગવાનને કેમ ભેટવું ? અતરની ઠાંઠા ધડી પણ જોલવાતી નથી, કૃષ્ણે એટલો પણ વિચાર ન કર્યો કે,

“વાલાની આડી વાડયું નવ કીજીયે,
ભલા ભૂડા તો ય પોતાના કેવા જો !”

પણ ઉદવળ સલાહ આપે છે કે તમે કૃષ્ણને ઠ મેલને માટે હૃદયમા સ્થાન આપી તેની રાહ જુઓ અથવા કૃષ્ણના પ્રેમને ઊંડી દો.—To wait or to let—પણ ‘મેલવતી’ ભેમાથી એક પણ વસ્તુ કરી ચક્તી નથી ગોપીઓની સ્થિતિ સાપે હજી દર ગળ્યા જેવી થઈ છે.

“પ્રીતલડી પાણુ તો દિલ દાળે ધણું,
મૂકી દીયે માને નહિ માડુ મન જો”

કૃષ્ણ સાથે જો પ્રીતી રાખીએ તો તેની માદમા અમારું દિલ દાડે છે અને તેની પ્રીત ઊંડી હેતા મન માનવું નથી, હે ઉદવ ! કૃષ્ણ અમને ક્યારે મળશે ? તેવી વાટ જોતા તો કેટલાય યુગ વહી ગયા અમારું મન એમના વિરહમા તણ્યે છે હરતા ફરતા અમે કૃષ્ણનું જ સ્મરણ કરીએ છીએ ભોજન પણ ભાવતું નથી સંતા અમને સુખ થવું નથી મંજની કુજનલી કૃષ્ણ વચરની ઉજળડ વન જેવી લાગે છે.

ઉદવળએ પોતાનો મથુરા જવાનો વિચાર બતાવ્યો અને કંઈ સંદેશો આપવા માટે જણાવ્યું ગોપીઓ કહે ■ કે પ્રથમ તો તમે કૃષ્ણને તેને પૂર્વ જન્મ સંભારીને કહેજો કે,

“આગુની ઓળખાણે અમે અહિ અવતાર્યો,
એણે ધયો કાઈ આહિર કુળ અવતાર જો”

પદમુરારુમા એક વાત આવે છે કે ભગવાન શ્રી રામચંદ્ર જ્યારે દડકારવચમા નિવાસ કરતા હતા ત્યારે ત્યાંના સોળહજાર ક્રવિઓ ભગવાનનું અલો કિકે સૌદર્શ જોઈ એમના પર મોહિત થઈ ગયા.

અને એમની સાથે રમણ કરવાના ઇચ્છાથી કહે છે કે “તમે અમારા સ્ત્રીઓ તરીકે સ્વીકાર કરો” લગવાનું સામ્યંદ જવાબ આપે છે કે “હું” મર્વાણ પુરુષોત્તમ છું. ઉપરાંત આ અવતારમાં હું એક પત્નીયત પાતું છું. તેથી તમારો સ્વીકાર કરી શકું નહિ પણ ખીચત અવતારમાં હું મજામાં કૃષ્ણ તરીકે પ્રગટ થયેલ, ત્યારે તમારી સાથે ક્રિડા કરી તમારી મનોકામના પૂર્ણ કરીશ.

મહાશૈવ પુરાણમાં પણ હકીકત આવે છે કે,

અતિપુત્રા મહાત્મન સ્તપ્ત્વા સ્ત્રીભાગિરે ।

મતારંજ જગૈર્નિ વાસુદેવ મત્રં વિમુમ ॥

અર્થાત્ મહાત્મા અતિપુત્રોએ તપ કરીને સ્ત્રીત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, અને જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, જન્મ-વગરના અને વ્યાપક એવા વાસુદેવ લગવાનને બતાવે તરીકે પ્રાપ્ત કર્યો.

હે ઉદ્ધવજી ! કૃષ્ણને કેને કે ગોપીઓએ તમારા માટે યદને તેમનું યૌવન જાળવી રાખ્યું છે. અમને ઇચ્છા હતી કે “જોગનમાં જન્મ્યું રે રમણ” રંગમાં” પણ એ ઇચ્છા મનની મનમાં રહી ગઈ. હજી હમણાં જ કૃષ્ણ તો સાવ નાના હતા. અમારે અગિયે ઉઘાડા રખતા અને નાના એવા શકારામાં માત્રીને બાથ પીતા, વળી કૃષ્ણ જન્મી જોતા થાય એટલા માટે અમે છાનાં છાનાં, મેવા લઈ કૃષ્ણને ખવરાવતી હતી. અને તે પણ અમને કહેતા કે તમે બરાબર ધ્યાન રાખજો નેથી જોશોડા માતા અને નંદ્યાવાને ખબર ન પડે !

“અમે છાના મેવા લાવતા,
વાલો ખાંતે કરીને ખાઈ રૂ;
વચને વારતા વિહલો,
જો જો જાણે નહિ નંદરાઈ રૂ.”

અને નંદરાઈ ન જાણે એમ અને તેમને ધણું ખવરાવ્યું છે. વળી સુખી મા-બાપનો દીકરો અને બે માતાના કાવણુ ધાવ્યો છે એટલે હાડેતો લાગે. અને આ બધું કૃષ્ણ તો અમારો જ છે ને ? એમ માની તેનું પાલન કર્યું છે. જ્યારે તેની “વસમી

વેળા” હતી ત્યારે અમે આગળ બેઠાં રહી તેના કામ કર્યા છે— જ્યારે નાના બાળક રૂપે લગવાનને પૂતળાના પ્રાણુ દર્શા અને તેનું સ્તનપાન કર્યું ત્યારે ગોપીઓએ તેનું રક્ષણ કર્યું હતું. તેની વાદ આવે છે— એટલે અમને લાયસો હતો કે કૃષ્ણ કાંઈ થોડા અમને છોડીને જશે ?

કૃષ્ણને ગોપીઓ વતી વિનંતી કરતો કે તેઓ એક વખત ગોકુળ આવે. “મર્વાણ, મેલીને, ખીણું નહિ બોલીએ” મર્વાણ છોડીને અમે ખીણું કંઈ બોલ્યું નહિ. ગોવિંદ વગર ગોકુળના જોરડાં અમને ખાલુ દોડે છે. આવજી વિના અમારા મોંઘા-મૂલા મહી મેળવ્યા વગરના પડ્યા છે. ગોપીઓનો, વિરહ પ્રળય છે.

“રહી નવ શક્તિએ અહિ અમે એક રાતડી, છવન વિનાનો જનમારો કેમ લાય જો.”

કૃષ્ણ, વિરહમાં અમારે બહીં એક રાત કાઢવી પણ મુશ્કેલ છે તો આખો જનમારો કેમ કાઢવો ? ગોપીઓ રાત્રે સુવે છે પણ નિદ્રા આવતી નથી અને વલવલતા-વહાણું વાપ છે.

“જોગન ને જાડું રે જાઈ નહિ જાલકુ;
વિયોગીલાની અમે કેને જાઈ કંઈએ વાત જો.”

“આ વિયોગની વાતા પચુ, કોને” કરવીડે ખીણ બાણુ કૃષ્ણનો પણ રૂં લરાસો ? એની રાહ જોતા તો અમે યુવાન થઈ ગયું. અમારું યૌવન ખોટી રીતે વહી જાય છે. હવે કૃષ્ણમાં પ્રેમની ડોઝીલા, ડોઝી પણ તે ન આવ્યા. એ પોએને એક ખીણ પણ ખીક છે. કે કૃષ્ણ કદાચ થોડા આવે તો ? “જોગન ને જાતા નહિ લાગે વાર જો” અમે તો કૃષ્ણની રાહ જોઈશું પણ અમારું યૌવન કાંઈ થોડું કૃષ્ણની-રાહ જોઈ જિયું રહેશે ? “ત્રિપા જોગન ત્રીશ વર્ષ” એ ન્યાયે કાલે જોગન જાતું રહેશે. પછી કૃષ્ણ આવે તો પણ રૂં ? માટે તમે કૃષ્ણને સાથે જ તેડતા આવજો. ગોપીઓનો સંદેશો લઈ ઉદ્ધવજી મથુરા જાય છે.

જોગન જગતની ગોપીઓ વિરહાવર હમે, કામાવર નથી, નહિ તો ગોકુળને મોંદરેથી, મથુરાના

રાત્રિમહેન ક્યાં છેડા હતાં? કવિશ્રી નાનાસાલના
અભિનન નાટક 'ધન્દુકુમાર'માં કાવિ પૂછે છે

કાન્તિ : “રાજ ! વિરહ એટલે શું ?”

રાજ : "વિરહ એટલે બેઠી છે એ ઋતુ
હતા લેશ્યા અને વગડાની વટોળ.

વિરહ એટલે યજ્ઞની નાર,
ગોદાતા'તાં ને રહમે જ હમણા ?
ભોળીઓની ડુંગરા ભોટી ભૂલ.

કેટકેટલા વેગળા હતા,
 પ્રજા કે ગોઠાણથી મથુરાના રાજમહેલ ?
 વિશ્વામઘાટને સામે આરે થી ચે
 વેણું સંભળાવત અને દર્શન થાત.

ફીયા પડ્યા'તા સાત સાથર વચ્ચે
કે માંડી'તી અણ જોળ ગાતી અગમ્યતાઓ!

યુગ આયત્તીને જીવ્યા વિરહના ને
વૃધા ફજેલ કીધા ફહાનકાને”

શ્રેષ્ઠ મહિનાની શાહલી રાતને પરાધિવે બ્યારે
 કંઠી ગરમીનો સમન્વય થાય છે. ત્યારે વિરહ બ્યાકુળ
 ગોપીઓની આંખ સહેજ મળે છે. તેમાં એક ગોપીને
 સ્વપ્નમાં કૃષ્ણનો સંયોગ થાય છે. કૃષ્ણ ભગવાન
 ગોપીના પલંગ પર આવીને બેસે છે. પોતાનો પવિત્ર
 હાથ ગોપીના કોમળ શરીર ઉપર ફેરવે છે. તેને
 મનાવે છે. પણ ધણી સમયનો વિરહ છે ને ? એટલે
 રીસ હાડાહાડ બ્યાપી છે. ગોપી નથી ભગતી, નથી
 મનાતી. કૃષ્ણ વિનવે છે. પણ કોનું એક નામ
 માનુની 'અર' ને ? ગોપી નિષ્કુર બની ગઈ છે. કૃષ્ણ
 ખીજાય ને જતા રહે છે. ત્યાં જ ગોપી નિંદ્રામાંથી
 જાગી ને જગી જાય છે. અને

“શુધ્ધ શુધ્ધ જૂઠી મારી મુરતી લોભાળી,
હું તો કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરવી દોડી રે.”

અરે ! કૃષ્ણ તમે ક્યા જાવ છો ? તમે
કેટલા નિપૂર છો ? અમે તમારી કેટલી રાહ જોઈએ
છાએ ? તમે સ્વપ્નાની જેમ ક્યા ચાલ્યા ! એમ
બોલતી જાન વગરની ગોપી દોડીને માંભળીને બેઠી
પડે છે.

સવરમાં એપી દૂધ વેચવા જાય છે. પણ
ચિત્ત તો કૃષ્ણમાં જ ચોટયું છે. સાંજે જ કૃષ્ણને
જોયા છે ને ચોટયે તેના જ વિચારો કરે છે.

“विजेतु कामा खिन्ना गोप कन्या

दध्यादिकं   मुगारि पादार्थितं चित्तवृत्ति ।
 मोहवशादवे।चद

गोविंद दामोदर माधवेति ॥”

જેની ચિત્રશક્તિ શ્રી કૃષ્ણના ચરણની અંદર
ચોટી છે તેવી કાષ્ઠક ગોષ્ઠકન્યા કુપ-હઠી વેચવા
માટે ઘેરથી નીકળે છે પણ મન તો કૃષ્ણ પાસે છે.
તેથી પ્રેમવશ બાન જૂનીને 'હઠી' ભો, હઠી' એને બંધે
જેરથી 'જાવિંદ ! હાથોદર ! માધવ !' વગેરે પોકારવા
લાગી.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં વિરહીઓના દશ પ્રકાર
ખતાવવામાં આવ્યા છે. ભોળ ભત્રતની મોપીઓ
એક યા બીજા પ્રકારે દશે પ્રકારની વિરહની વેદના
બોધે છે.

શ્રી કૃષ્ણ ઉદવણ દ્વારા ગોપીઓનો સંદેશો
સાંભળીને વ્રજનાં આવે છે. સવારના પહોરમાં નંદ-
દારે બિભેલ રથ ભેઠ ગોપીઓ પૂછે છે. કાશ્ય
આવ્યું છે ? જાનો રથ છે ? કાઈ જવાન આપે છે
કે કૃષ્ણ આવ્યા છે. ત્યાં તો

“કૃષ્ણ સમાચાર સાંભળી
આવી જિભીયું ઠારોઠાર રે.”

પણ કૃષ્ણ મળતા નથી ઉદવળ આવે છે. અને ગોપીઓને કહે છે કે કૃષ્ણ કહ્યું છે “ગોપીઓને મારા પગનો પ્રેમ આવેા હશે તો “દિલમાં હોય દિવાર રૂ” તેઓના હૃદયમાં જ મારા દર્શન થશે. ગોપીઓ ઉદવળ પાસે કૃષ્ણનો કાગળ માગે છે અને કહે છે કે તેમાં લખ્યું હશે તો અમે ભગવા પહેરી વનમાં જઈ શાજન કરીશુ અને “પ્રાણ તણને અમે જશુ” પ્રજ્ઞની પાસ ને” પણ કૃષ્ણને કહેને કે કૃષ્ણના અંગનું મુગ્ધચર્મ અમને આપી જાય. કૃષ્ણના અંગને ભેટતી વખતે કૃષ્ણ મુગ્ધચર્મને પણ ભેટયા હશે એટલે તેને ભેટીને અમે અમારી અંતરની દાગને એાલવશ”.

હે ઉદ્ધવજી ! કૃષ્ણને જાણે જોટલું કહેજે કે વિરહ વ્યાકુળ મનુષ્યનિતાઓની વહાર કરવામા વાર કરો છો તે વિવેચરને શોભનું નથી અમારે તો

“પ્રાણ પ્રતિ શું પ્રીત અધાણી,
શાવાની હતી તે યદ્યદે,
લોજાલના સ્વામીને જાણે કે જાણે,
કે શું આવ્યાં તો કંઈ ને.”

ભોજાલના સ્વામી શ્રી કૃષ્ણને જાણે કહેજે કે તમે નિર્દોષ અને ભોળા ગોપીઓનો વિશ્વાસઘાત કર્યો છે. તમે શું કહીને આવ્યા હતા ? પશુ કૃષ્ણ તો ગોપીઓની સ્તુતિ કરતા ભાગવતના દશમ સ્કંધમા કહે ॥ ૩ “હે અબલાઓ ! આ પ્રભાલે મારા મારે જ સેાહ, વેદ અને અગ્નિવિદ્યાસારો તમે ત્યાગ કર્યો છે અને તમે મારામા જ ચિત્તવૃત્તિ રાખો છો. જોટલા માટે તમારું પરોક્ષ ભજન કરતા કું તિરોહીત થયો છું” તમે માત્ર નિર્દોષ ભજન કરનાર છો, તમારા ઉપકારનો બદલો કું અદાના આધુન્યથી પશુ વાળી શકું તેમ નથી. ધરની શુભલાઓ તોડવી બહુ કંઈ છે છતાં પશુ તે તોડીને તમે માત્ર ભજન કર્યું છે તમારા આસત્કર્મનો બદલો તમારા સંતોષથી જ થાવ.

ભોજ ભગતની વૈરાગ્યની ભાષા કહોર છે તો શુગારના પદોની ભાષા કોમળ છે.

“મહા મહિને મન મોહ્યું ભાગીની કેરા ભોગમાં;
તેમા ભૂર, તું રહ્યો છે ભોળાઈ વિષયના રોગમાં.”

“પામર ! પરનારી શું પ્રીતિ,
નીતિ નહિ હરિના નામમાં.”

કરપિ ! કરથી ન વાપર્યું કાઈ,
કાપ્યા ભોઈએ હાથને”

વૈરાગ્યના પદોમા કરપિ, ચૂર્ષ, કે ભૂર જેવા વિશેષણો તેઓ વાપરે છે અને તેથી જ એક વિવેચકે સમ્યું છે કે “અપાને એક વાર વાન્યા પછી ફરીને વાચવાની ઇચ્છા થાવ છે પશુ ભોજ ભગતને એકવાર વાન્યા પછી બીજવાર વાચવાની ઇચ્છા થતી નથી.”

ઉપદેશમા ઉમતા ધારણ કરતા આ ભક્ત

કવિ શુગારના પદોમા કહોરતાનું આવરણ દૂર કરી કોમળતા ધારણ કરે છે એ એમનું ભાષા ઉપરનું પ્રયત્ન જતાવે છે. ભોજ ભગત જેવા વૈરાગી કવિના હાથે સખાચેલી શુગારની આ સરવાણી જતાવે છે કે જો એમણે ધાણું હોત તો તેઓ મનકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના એક સારા શુગારી કવિ બની શકત !

ભોજ ભગતે શુગારના પદોમા પદસાહિત્ય સારું જાણ્યું છે. કોમળાગી ગોપીઓના મુખમા, કહોર વાણી સારી ન લાગે, અને એ પશુ ભવારે પોતાના પ્રિયતમને સમોધીને બોલાતી હોય ત્યારે તો તે સારી ન જ લાગેને ?

“વાટલડી ભેતા રે કઈ જુગ પહી ગયો.”

“સેજલડીએ સુતા રે સુખ નથી આવતું”

“આંખલડીને ચાળા રે ગીત માત્રુ ચાખવ્યું”

“પ્રિતલડી પાણુ તો દિલ દાને ઘણું.”

વગેરે પદિતઓમા વાટલડી, સેજલડી, સાહે લડી, આખલડી કે પ્રિતલડી જેવા શબ્દોમા જે સંગીત છે, કોમળતા છે, મીઠો રસ છે, કે શબ્દસાહિત્ય છે તે તુર્તજ દેખાય આવે છે.

સ દેશના પદો ઉપરાંત ‘હોરી’ના પદોમા પરપ્પા પીણીની વાત કહેતા મુગ્ધાની શરમ અનુભવતી ગોપી હોય કે ‘જળ રે વહોયા મીન’ જેવી પ્રીતે પરવશ કાંઈલ ગોપી હોય કે જોને સસાર કડવો ઝેર જેવા યદ્યદે ગયો છે તેવી ગોપી હોય પશુ હોળીના ગીતો સાંભળીને, બધી ગોવાલણો અનહા પ્રેમવશ યદ્યદે એક બીજાને સાર કરીને ફાગણના ફાગ ખેલવા ન્તય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમા શુકદેવજી પશુ કહે છે નિશામ્ય ગીત તદનન્ન વર્ધનં વ્રજસ્રિય,

વૃણ્યદિત માનસા ।

આજમુર ન્યેન્ય મલસિયોષમ્મ સ યજ્ઞ

કાન્તા ચરણેલ કું કુન્દલ ॥

કામ વધારનાર તે ગીતનું શ્રવણ કરીને શ્રી કૃષ્ણમા જ જેમનું ચિત્ત ગયેલું છે જેમણે એક બીજાના ઉકમો જાણ્યા નથી, અને વેગને લીધે

જેમના કુડંગો ઠાસે છે. તેવી પ્રજાઓનાં બધાં કાન્ત-
ભગવાન કૃષ્ણ હતા. ત્યાં આવી, કેટલીક સ્ત્રીઓ
'શરીરનું અનુલોપન કરતાં કરતાં, કેટલીક 'જમીન
સીપતાં સીપતાં, કેટલીક આંખો આંખતાં આંખતાં,
અને કેટલીક જેના વચ્ચે તથા આશુપુરો ઉલટ-સુલટ
થઈ ગયો છે તેવી ગોપીઓ કૃષ્ણ પાસે આવી, ખીજ
બાજુ "પોતાની પાસે જ પોતાની સ્ત્રીઓ સ્થૂં રહી
છે તેમ ગોપો માનવા લાગ્યા" શુક્રદેવજી કહે છે કે
નવ પ્રકારના સચ્ચુ ગોપીજનો અને દસમાં શુદ્ધાત્મ
ગોપીજનો - એમ દસ પ્રકારના ગોપીજનો ભગવાન
પાસે ગયા અને કૃષ્ણને વિનંતી કરી કે જેમ આદિ
પુરુષ ભગવાન દેવસૌક્ય રક્ષણ કરનાર છે તેમ આપ
પ્રજાજનોના ભય અને દુઃખ દૂર કરવા માટે પ્રગટ
થયા છે. માટે હે દુઃખીજનોના બ-ધો ! આપનું
હસ્તકમળ આ આપની દાસીઓના તણ સ્તનો
ઉપર અને મસ્તક ઉપર ધરા. ઉપરાંત 'ગોપીગીત'-
માં ગોપીઓ કૃષ્ણને કહે છે.

વિરચિતા મયં વૃણિધુર્વતે શરણમીયુયાં સન્નૃતેર્મલાં ।
કર સરોવર્હ કાન્ત કામદ' શિરસિઘેહિન; મી કરેમ્મ ॥

"હે વૃણિધુર્મમાં એટલે ! હે કાન્ત ! આપનું
હસ્તકમળ જે સંસારના ભયથી આપને ધરણે આવ-
નારનાં બળને અલપદાન આપનાર છે. જે અલિસાધા-
ઓ પૂર્ણ કરે છે અને જેણે લક્ષ્મીજનું પાણીમલ્લ
કયું" છે તે અમારા શીર ઉપર ધરા."

ભોળ ભત્રીની ગોપીઓ પણ વસંતઋતુના
માઠક વાતાવરણમાં સાનભાન જીવી ગઈ છે. અને
"કૃષ્ણ સાથે આનંદ કરવા ચાલી નીડશે છે. વચનરેખી

મલોલી વાગી છે. એટલે ધાયસ થઈ છે. અને
કામાવર થઈ કૃષ્ણ ઉપર ગલાસ બાટી 'ગોઠ' માગે છે.
"પ્રેમ-ગુલાલ છી ગોરી ભરકે,

ગોઠ ગોવિંદજી સે માગી,
મ-મથ પૂર્ણ કરે હે મારારી !

નારી, નાયત ફૂદત નાગી;
અનલે થઈ, ભય મયો બાગી,
લગની લાલનસે લાગી."

કૃષ્ણને પોતાને 'મ-મથ' પરિપૂર્ણ કરવા
વિનંતી કરે છે. કૃષ્ણ ગોપીઓને સંતોષ આપે છે.
ગોપીઓનું આ સુખ નિર્ગુણ છે. ભગવાન પોતે જ
સ્વયંજી કહે છે "આદ્યથી જે સુખ મળે છે તે
સાત્ત્વિક છે. વિવિધી જે સુખ મળે છે તે રાજસ
છે, મોહ અને દૈન્યથી જે સુખ મળે છે તે તામસ
છે. અને મારાથી જે સુખ મળે છે તે નિર્ગુણ છે.

શુભાર અને વૈરાગ્ય જેવા પરસ્પર વિરોધી
રસોને ભોળ ભત્રી જેવા વૈરાગી કવિ, પોતાના
શુભારના પદોમાં સુખમ સમન્વય કરે છે.

જેન કવિઓ, નરસિંહ મહેતા, વસંત વિલાસ
કાર, બાલણ, મીરાંબાઈ, સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના
કવિઓ અને દ્વારામની શુભાર પ્રજ્ઞાલીકાને ભોળ
ભત્રી મહદ અંશે અનુસરે છે. ભોળ ભત્રી આપણા
ચાનમાર્ગીય કવિઓ ચાંડણ, ગોપાળદાસ, નરહરિ,
જુટો, અખો, બાલુદાસ અને ધીરા ભગતની જેમ
યાની કવિ છે. સાથે સાથે રસિક કવિ પણ છે.
અને શુભારના પદો લખી પોતાની રસપ્રિયતા સાબિત
કરી આપે છે.

મહાન અંધ કવિ મિલ્ટને એક અત્યંત સુંદર યુવાન સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યા
હતા. પણ હૃલોચ્યવશ તેની પત્ની બહુ જ તીખા સ્વભાવની અને ઝગડાખોર હતી.
મિલ્ટનેનો એક મિત્ર હંમેશાં તેની પત્નીના રૂપની પ્રશંસા કરતો, એક દિવસ તેણે
કહ્યું. 'મિલ્ટને, તમે ભેઈ શકતા નથી, નહિ તો તમને ખબર પડત કે તમારી પત્ની
શુભાખના ફૂલ જેવી સુંદર છે.' મિલ્ટને કહ્યું, 'હા, હું' એ શુભાખનું સૌંદર્ય ભેઈ
શકતો નથી એ વાત ખરી છે, પણ તેના કાંડાઓનો અનુભવ તો મને દિનરાત
થયા કરે છે.

ખાવે આરબને ખાગિયો, પીરાઈ હકવી પીર,
ગોંડલિયાની ગાદીએ, નથવે ચડાવ્યા નીર.

પરભાતને પહોર વાવડીને બહેણ ગયેલો
કુલાર ડોસો પટેલ આધેડવધની સફેદ વસ્ત્રધારી
એક સાધવીને બાંએ કટકા ગાળ્યું કાઢી રહ્યો છે

અમરેલી આવકવાડી પચકનું ગામ વાવડી
ડોસા પટેલને ગાયકવાડી પટલાઈ મંગેલી. ફાટીને
ધુવાડે ગયેલા ડોસા પટેલે શ્રાવણ સરમણની તો
દીક પછુ સગા દીકરાની જમીનું ઝોળવી નાખેલી
અમલદારને ઊભે ગમે ખવરાવીને ડોસો પટેલ ઈ
પચકને બેતાજ બાદશાહ બની ગયેલો.

ખભાગિયાના સત નથુરામજીના દીકરી
રાધાબાઈની રાકના રામપાતર જેવી જમીન ડોસા
પટેલે ઝોળવી લીધેલી.

રાધાબાઈ ડોસા પટેલને આજે છેલ્લી
વેળાના કાસવાલા કરે છે

‘ખાખ ડોસા પટેલ’ તારે ઘરે હેડયુ હાલે
છે તારે કયા વટો છે તે તે રામરાઈ માથે હાથ
નાખ્યો ?’

ડોસા પટેલ બેફામ બેઠ્યે જાય છે, “તારા
ખારે કશા માયા વાહીને જમીન મેળવી છે? ઘરબેનો
યઈ જા જોગટી! ભીખારાને મારા બેટાને વાહી
વજાના ભોગ ભોગવવા છે !”

‘હાસા પટેલ’ ધરતી તો રાજા રામની યે
નથી રહી સાધુની જમીન તો અલિનામતનુ સાધન
ફવાય આમ પા ડીના જયન શી ને પ્રમટાવ છે ?”

“હા આ! દાનુ સો પટ્ટુ કરી નાખીશ
એમ ને / દવે આવી ઈ આવી. આ ડેનીયા ફરી
પગ મૂક્યો છે તો વાહો ભાગી નાખીશ”

ઝોસરીની કારે બે યાત્રીને અઢેનીને
ઊભેલી રાધાબાઈએ એ બે યાત્રી વચ્ચે બેઘ
હાથના કચ્છલિયાળા પત્થ પછાડ્યા દસેય આગળિ
સુ મા લોહીના ટસિયા ફૂટી આવ્યા

ચર ચર ચર ચર કાપતા અવાજે સાધવી
રાધાબાઈની કમળી આનરડીમાથી બોલ નીકળી
પડ્યા .

“મારા ભેખતા ને ગરીબુ ના નિહાકા તને
ખાઇ જરો, ડોસા પટેલ ! અને આ બે યાત્રી
વચ્ચે જ તાર કમોતે મોન યરો”

ને ચોડાક જ દિવસ વાદ સવત ૧૮૭૦ના
વૈશાખની અજવાળી દસમે વાવડીના ગ્રામજાએ
ડોસા પટેલને એ જ બે યાત્રી વચ્ચે તલવારને
ઝાટકે દીધા

આ સાધવી રાધાબાઈ એટલે ખભાગિયાના
સત નથુરામજીના પુત્રી ખભાગિયું એટલે ચવાગાના
આખા દાનાનું ગુરુસ્થાન

ચલાળાને ખાભા વચ્ચે આવેલ મારગડીથી
ઊગમણે દોઢે માઈલ શેલ નદીને કારે આમેરજીમાં
બસેક માણસના નેસડા જેવું ખભાગિયું આજે ય
મૂલી રહ્યું છે

ગામ વચાળે ડેરીવાળાની જગ્યા છે જગ્યામાં
એક ઝોટા ઉંર કમળજમીઆ વાવરા વચ્ચે સતજીગની
સુવાસ ફેલાવતી સતોતી સમાધીએ આવેલી છે

ઝાળજમી ચપાટે અત્યારે જગ્યાની આવક
બહુ જૂજ છે દુકા જમીન નાને થોડુ આમેરજી છે

એક કાલે આ જગ્યા સાધુ સતોને અગ્નિ-
યાગતોથી હમડમતી હતી બપોર સાજા ઉરિહરના
સાદ પડ્યા કે ‘છે કોઇ અનનો મુદાર્થ ?’ અને
માનતાની હેડયુ હાલતી

ધરતી વારા ફેરા લ્યે છે ને! નહિ તો ક્યા બોદાના નેસના ચારણુ સાધુ ને ક્યા શેલની જોદમા સૂતેલું ખલાળિયુ ?

ઝીરના બોદાના નેસના એક ચારણુ લક્ષિત રંગેરગ ઊતરી ગઈ નેસડે જીવાન ચારણીઆણી ને પાચ વરસના પુત્ર નથુને લગવાનને લાગાવીને હાની નીકળ્યો.

આવતા આવતા જોડલમા વડવાળાની જગ્યામા છવને જ પવળ્યો લોહલ ગરી મહારાજની પર પરાની કહી બાધી ને જોડલિયા કહેવાણા અમર સ્વામી નામે ખ્યાતિ ફરી વળી

ફરતા ફરતા બોદાના નેસ પાસેના નેસડે આવી ઊતરેલા અડખે પડખેના નેસના છોકરા ભેગા થઈ ગયેલા એમા નવ વરસનો થઈ ચૂકેલો નથુ પથુ હતો રોળંગાળ વેળાએ અમર સ્વામી છોકરાવને કહે “છોકરા હવે નેસડા ભેગા થઈ જવ ! રોળંગાળ વેળા થઈ ગઈ !”

છોકરા નથુને કહે “હાલ નથુડા !” નથુડો કહે “મારે નથી આવલું મારે તો મારા બાપની સાથે બાવા બનીને જવુ છે !”

અમર સ્વામીએ ધણુ સમજ્યો એ કે “તારી આઈ કાણુ કપાત કરશે હું એક હાલી નીકળ્યો એટલું બસ છે !”

પથુ નથુડો એકનો બે ન થયો નથુડો તો અમર સ્વામી ભેગો ધરાઈ હાલી નીકળ્યો.

અહિ બોદાને નેસ નથુના આઈ ધરેથી ઘી લઈને પડાણું કરવા ગયેલ નથુ માટે ચૂરમુ ચોળીને ડોહલામા ઢાકતા ગયેલા

ધરે આવીને જીએ તો નથુડો ન મળે આણુ નેહડું ગળનથુ પથુ નથુ તો અમર સ્વામી સાથે હાની નીકળ્યાના સમાચાર મળ્યા આઈએ કાણુ કપાત કર્યું કારણે ઉધાડીને જીએ તો ચૂરમુ એમ ને એમ પડેલું દીકું કપાતમા ને કપાતમા આઈએ બીજે દીએ રેહ પાડી નાખ્યો

નથુ સાધુ પિતા સાથે ફરતા ફરતા સાધુતાના સસ્કારે ઘડાતો જવ છે અંતરની સાધુતા અંગે અંગ ઝળકવા લાગી છે બાપને હાથે જ દીકા લઈને નથુના નથુરામ સાધુપિતા ઝર અમર સ્વામી સાથે ફરે છે

ફરતા ફરતા શેવ નદીને કાઠે દીટલા ગામને પાધર મુકામ છે ૨૦-૨૫ ગામના લાવિઝા આવ્યા છે સૌ પોત પોતાના ગામ આશ્રમ બાધવા આમલ કરી રહ્યા છે

શેલના રળિયામણા કાઠે અમર સ્વામીનું મન ઠરે છે કહે છે કે સવારે જેનું ગાકું સોથી વહેલું આવશે એને ત્યા જગ્યા બાધીશ

એમા દીટલા નજીક હોવા છતા ગાહિ એક દર રહેલા ખલાળિયાવાળાનું ગાકું ગાહલું ને ધડકી નાખેલું આળા નીચે પહેચી ગયું ને અમર સ્વામીએ ખલાળિયામા જોડલિયાની જગ્યા બાધી

અમર સ્વામી એક દી સાધુએની મડળી લઈને ઝીરમા ટેલે નીકળેલાને સાસરના નેસમા ઊતરેલ દુઝાણાની એ ટાણે કમી ન હતી ઝીરના સદાવ્રત વધાતા

સાધુઓ માટે દૂધપાક અને માલપુડાની રસોઈ થાવા માડી એક બાજુ રસોઈ તૈયાર થાય ને બીજી બાજુ સાધુઓ નદીએ સ્નાન કર્મ પતાવવા ગયા વિધિ પતાવીને સાધુઓ નેસ વચ્ચેથી ચાલ્યા આવે છે ત્યા બે પાચ જીવાનીઆઓએ દીખજી કહ્યું રસ્તામા એક ગાય મરેલી પડેલી જીવાનીઆ સાધુઓ સાથે એમ અદરોઅદર વાણુ કરવા લાગ્યા કે

“આ રામકેતડીઆ ઉમણા માલપુડા ને દૂધપાક ઝાપડી બે પાચ ડળા ઘી ઉધરાવીને ખ ખેરી મેલશે મારા બેટા માગી ખાયને ધતીગ કરે છે કાઈ ફકર ? એવા સાચના પૂતમા હોય તો કરી દેને ને આ મરેલી ગાયને છવતી ! એની મોટીમા રસ્તામા જ પડી છ !”

અમર સ્વામીને હાડોહાડ ગઈ માલપુડાને દૂધપાક ઝેર જેવાં થઈ પડ્યા ઝીર વેશખના દનિયા

તપેને ધોમ ધણે અમર સ્વામી સાધુઓની મડળીને કહે “સતો ! હવે આપણુથી આવીથી ખસાય નહિ. હવે તો આદિ જ પ્રભુ સ્મરણ થાય.”

સાધુની મડળી એ તંકામાં રસ્તા વચ્ચાળે જ ભેસી ગઇ. લજનની રોર મચી ગઈ. માડ્યા અગિયાર બોલવા લજનની ધૂન વચ્ચે અમર સ્વામીએ કમડળમાંથી પાણીની ગણ અજલિ લરીને પહેલા એક આડના કુંદાને છાટી, પળવારમાં કુંદળો ફટી નીકળી.

ચોથી અજલિ જેવી મરેની પડેલી ગાય ઉપર છાટી કે છીછોરા ફેલી ગાય બાહરીને બેઠી થઈ ગઈ. નેસકું આપુ પગમાં પડી ગઈ

અમર સ્વામી કહે ‘સાધુઓ ! હવે હાથી નીકળે ગામ છોડીને હવે આ ગામનું પાણી ન પીવાય ગામે ધણા કાલાવાતા કર્યા પણ નયુરામજી કહે “ભાઈયું ! આ ધરતીએ ભકારો આપ્યો. હવે આ ગામનું પાણી ન પીવાય. હવે આ ગામનો અગીયો મારાથી તો પાણી ન પીવાય પણ ગોડસિયાની ગાદીએ આવનારા મારે પણ એ અગરાજ (અમાલ) બની ગયું. હાલો સાધુઓ રામ નામનું રટણ કરેલા હાથી નીકળે !”

—ને સાધુની મડળી ઘાસરનો નેસ છોડીને હાથી નીકળે.

આ અમર સ્વામી પછી નયુરામજી ગાદીએ આવ્યા એ પડી સાધુ શામળદાસ થયા. સીધી રીતે તો સાસર નેસનો અપીયો કાંઈ સાધુ છોડે નહિ.

સાસરાવાળા સાધુ શામળદાસને ૧૦૧ ડાખા ઘી ને ચાર ભેસ ની લાલચ આપી શામળદાસને ટેલે તેડી ગયા.

શામળદાસે સાસરામાં પગ ધબને માલપુડાને દૂધપાકની રસોઈ જમ્યા કે અજે અજે અગન ઉપડી. આપે કીલે જાળેના ઉપડી આવ્યા.

સેવડો સાધુ શામળદાસને ખાટલે ન ખીને ખભાગીએ લાવ્યા. સરજ માંરાજની કરણુ હજી પટી રહી હતી. સત નયુરામજીને ઘરેથી આઈ

વાવળાઈ જમ્યામાં દાતણ કરતા હતા શામળદાસને ભેતા વેત ભેત્યા કે, “હે જાડા ! અપીયો લાગ્યો તે !” એમ કહીને વાસામાં એક બડિયો માર્યો, પછી કહે .

“હવે એને ડેરીવાળાની ડેરિયુ સામે સુવડાવી દ્યો !”

વાલમાંમાં હાલમાં દાતણ લઈને બાપુ નયુરામની ડેરી સામે ભેસી ગયા. અત્રજળનો ત્યાગ કરીને અરદાશુ કરે છે. બરાબર ત્રીજે દિવસે મધ-રાતનો ગજર ભાગ્યા પડી બાપુ નયુરામ બારા-હજુર થયા કહે છે અને વાનગાઈને કહ્યું કે

“શામળ ! સે અપીયો ભાગ્યો છે. તમારા પુત્રથી એ જીવી જાશે પણ જીવશે ત્યાસુધી હાથીપગો રહેજે”

એ પડી બાપુ શામળદાસ દસેક વરસ જીવેલા. તે કે સુધી હાથીપગો રહેલો

સત્તાવાળાના જીલમ ભેળને બાપુ નયુરામની અતરડી ગજી કડગી ઝિહતી બાપુ નયુરામની નામના ચાનરફ દેવાઈ ગયેરી. ખભાગિયું સત નયુરામનું ખભાગિયું કહેવાઈ ગયું અદાણુ સોફાની માનતાશુ બહુ ચાનવા મડિની.

એમાં એક દિવસ ખભાગિયાના બાપુ નયુરામના સેવક સુવાણા રોડને બાપુ નયુરામ ખભાગિયેથી કુંડલા જાય.

આમળા વખતમાં રાજનું બરણુ સેવા એક ગામથી બીજો ગામ ગાડમાં રાજની જાગીવાળા તેજુગીઓમાં ભરાણુ સાથે આરબની બેરખ હોય.

આણુ એક બરણુ ભાવનગર રાજનું એક ગામથી બીજો ગામ જાય. બરાબર ખભાગિયાને કાનાતળાવ ગામની તળમાં બાપુ નયુરામ ને એમના સુહાણા સેવકને તળમાં ભેણુ ઘઈ ગયું.

બાપુ નયુરામજી સાધુ પહેરે તેરી કપાળથી ગળાદક ટોપી પહેરેરી. સામે ગેવલા તેજુગીના આરખ ધોડેસ્વારમાંથી એકે બાપુ નયુરામની ટોપીમાં ઝીંબી સોગી લતાવીને ટોપી ઉઠારી દીધી.

નથુરામ બાપુને છુદાણા સેહના રાગમાં પથ્થુ પાણીદાર ધાડીએ હતી. આરબની સોદીએ ઘોડી ઉપર પડતા ઘોડી ભડકીને તડ ચડી ગઈ

બેરખ આધી જતા બાપુએ ટોપી ઉપાડી લીધીને કાનાતજાવને પિનાવે પાળી પાવા રોક્યા

તાન્નેરી ને બેરખ કુડલા પડેલા. બાપુ નથુરામ અને છુદાણા સેવક પથ્થુ કુડલાને મારે પડ્યા ત્યાં છુદાણા સેહથી ન રહેવાયુ. કહે કે

‘હે બાપુ ! આપના જેવા સમર્થ સાધુ મહાત્મા ઉર પગ આમ હાથ ઉપાડે ત્યારે આલતુ કાલતુ માથુસો ! તો શી દયા આ સેહિા બેસાડતા હશે ?’

‘ભાઈ ! કમજગતમાં ગાય ને સાધુ પુરયોની આ જ દયા થવાની પથ્થુ સાધુને સતાપનારા સળગી જ મરવાના છે એ નક્કી જાણુને !’

અહીં બાપુ નથુરામના મોઢામાંથી સળગી મરવાના વેણુ નીકળ્યા ને ત્યાં કુડલાના પાંધરમાં બાપુની ટોપી ઉભાજનાર આરબનો દારે ભરેલ માનર (બધૂકમાં ભરવાનો દારે સાથે રાખવાનું સાધન) એકાએક સળગી ઊઠ્યો ને આરબ એમાં સળગી મૂંઝો. એના ઉપરથી જ દુહો કહેવાણો છે કે

બાવે આરબને બાજિયો,
પીરાઈ હકવી પીર,
ગોડજિયાની ગાદીએ,
નથવે અકાબ્યા નીર

બાપુ નથુરામ ગોડલિયાની ગાદીએ આજથી ૭૦ વર્ષ પહેલાં બાપુ વનમાળીદાસ યવા એમના પુત્ર માધવદાસજીના લગ્ન હતાં બધી જગ્યાના મહાધિશાને અને સેવકોને બોલાવેલા માણસ ઘણુ થઈ પડ્યુ.

મોડી રાતે કાઠારીએ આવી ત્યાં ૧૧૧૧ની દાસને કાને વાત નાખી, “બાપુ ! માત્ર (લાડવા)

થઈ રહ્યો છે વી ખૂટી ગયુ છે, માસ બનાવવો મેને.”

“બાપુ વનમાળીદાસે કાઠારીને એક ઘર બોલાવીને કહ્યું કે, “ભાઈ ! એમાં ગજરાઈ શુ કામ જાઓ છો ? વી ખૂટી ગયુ છેને ! તો જાઓ શેલ નદીમાંથી પદર-વીસ ડગા ભરી આવો રોલ માતાજી સે પૂરશે”

સાલગનારા ઉપક આઈ ગયા પાણીના લાડવા બનાવવા ? અદરોઅદર વાતો કરે છે કે આપણા બાપનું શુ જાવ છે ? બાપુ કહે છે તો કળકારો પાણી જેઈ એના તાલ મેલ તાશીરો !”

માથુસો દોડીને પદર વીસ ડગા શેલ નદી માંથી ભરી આવ્યા પથ્થુ જેવું ચૂરમામાં મેળવે એટલે સુખક જેવી સોડમથી લાડુ લયપએ ને લીની ફોર છટે. વાળનારાઓના મોઢામાંથી પાણી છૂટવા માંઆ

પ્રસંગ રાજ્યગે પતી ગયો. પછી ગીરમાં ટેલે ગયા વીસેક ડગા લીના ટેલમાંથી મેળવીને આવ્યા શેલને કાઠે સૌના દેખતા એ વીસેય ડગા શેલમાં બાપુ વનમાળીદાસે કાલરી દીધા

લેફિ “હા ! હા ! હા !” કરતા રહ્યા કે “બાપુ આ શુ આદ્યું છે ?” ત્યારે બાપુ વનમાળી દાસ કહે “લાઈઓ ! આપણે સાધુ રહ્યા. હરામનું આપણને જરે નહિ જેનું લીધું હોય એને પાછુ તો વાળી દેવુ જોઈએને ! આપણે તો લગનટાણે શેલ માતા પાસેથી લીધીનું લીધેલુ તે પાછુ આપણું એ બધુ કાકર લેએ હવે મારા બાપ ! ખાઈ આપણે તો અધોર અપરાધમાં બેઠા છીએ”

આ માધવદાસજી એટલે મારા પિતાશ્રીના સગા માસિયાર્થ.

સત નથુરામ ગોડલિયાની એ ગાદીને આજે કાળની થપાટિ લાગી ગઈ છે છતાં ઘણા માલધારીઓ અને ગરાસદારોની માનતા હજી આવે છે

નયવા પીર કહેવાઈ ગયેલા ખલાજિયાની એ ડેરીવાળાની જગમમાંથી ધગીવાર લોખાનની લલક છૂટતી હોવાનું કહેવાય છે.

માણસ કેટલાં ?

વિનયશીલાઈ ગઢવી

સૌને શીખવિયું, આલો આલો આલણા
નાકારો બહિયો નહી, કોય દી કાઠીડા

આજા કુને આવેલાને કાઈ દિવસ નિરાશ
ક્યાં નહી દરેકને હાજરે મોટે આવકાર આપ્યો
એટલું જ નહી પરંતુ જે કાઈ સતાહ સેવા આપ્યા
એને પણ એમ જ કહ્યું કે “આલો ! આલો !”
એટલે આપો આપો, દુનિયામાં આના છે તો
કાઈ આપતા જવ સાવ હાલો ફેરો ખાતા નહી
એવા ઉદાર ડાયા અને વાત ડાબા રાજવીનો આ
આ પ્રસંગ છે

એણે સગાયુ દીજિયે, જે ડી કુમરી રીત,
સરખે સરખ્યા વોરીએ, વેર વેવાઈ ને પ્રીત
વેર વેવાઈ ને પ્રીત એ તો સરખે સરખાની
જ મળ છે પશુ કાઠી રજવાડાને સમજીએ વેવાઈ
ન મળે રજવાડાની દીકરી ધરધળી કાપીને ધરે
અને ધરધળી કાઠીની દીકરી રાજને ધરે દવાય સેવાય
કારણ કે જે કાઠી રાજ છે એ ખાચર વાળા અને
ખૂમાણ એ તથેન પરજ લાઈએ યાય છે એક જ
બાપનો વિસ્તાર એટલે દીકરી દેવા સેવા માટે જે
નાનીલા બેઠએ તે બધા અવરતીઆ કાઠી ધરધળી
માથુસ છે

જસદણુ દરબાર આલા ખાચરના દીકરી
જાડબાઈને વી ડીઆ પાસેના મોડુકા મામે ધરધળી
કાઠી વેરે ટીપેલા એમણે એની દીકરીના લગન લીધા
છે મોટા તાલુકદારને ત્યાંથી જાન આવવાની છે
એના પ્રમાણુમાં સગવડ કરવાની છે વળી બાપ આલા
ખાચરની આગ્રહ બહુ જ મોટી મોટા માથુસના
છેડને તો સો સો વાતનો વિચાર કરવાનો રહે છે
આલા ખાચરના દીકરી જાડબાઈને પોતાના ધરની
અને બાપની મેડ આગરને નજરમાં રાખી ખરચ
કા નો છે કાણ મોળ કદેવગવવ નથી તો પશુ
પાન ધરધળી માથુસ વળી એકનવાકુ ૧૨, એટલે
વનનની એના પ્રમાણુમાં સગવડ ન સચવાય તો મોટા

માથુસને માકુ લાગતા વાર ન લાગે, અને હ મેચા
દીકરી બહેનને મેચા રાણા સાબળવા પડે જેથી
જાડબાઈએ જસદણુ આવીને વાપુ આલા ખાચરને
કહ્યું

“બાપુ ! હું તેડવા આવી છું, તમારે આઠ
દશ દિવસ અગાઉ આવીને મોડુકાની ડેલીએ બેસવાનું
■ તમે તો બજો છો ને કે મારે કાણ કરે એમ
છે ? તમારે આતા વળી દરબારોના મામલા ગમે
એટલી સગવડ સાચવીએ તા પશુ દૂધમાથી પૂરા
કાંટે ને રીસાઈ જતા વાર ન લાગે માટે તમે આવીને
બેસા હો તા મારે વ્હાપિ નહી”

દીકરીની વાત સાંભળીને દરબારે કહ્યું ?
“બેન ! બાપ ! તું ન આવી હોત તો પશુ હું
તો આવવાનો જ હતો લા મીયાના લગનમાં હું
કાઈ આવ્યા વિના રહું ? તને એટલેય બરોસો
નહી ?” “ના બાપુ ! એનું તો નહિ પશુ મારે
તેક મરવા આવવું એકએ” દીકરીએ વળતો
જવા આપ્યો

આલા ખાચરે જસદણુની રિયાસતમાંથી
તામાજ સગવડ કરી ગાલા, મોડાડા, પનમે, હામ
વાસણ મગ બાફણા સલાણી સલાશીને મીજ
વસ્તુ બેળા કરાવી ગાડાની હેડય મોડુકા મામે રવાના
કરી કામકાજ માટે જસદણુની ચોરાસીમાંથી વસ
વાળાને પશુ રવાના કર્યા

બીજે દિવસે પોતે અમીરો અને જેના વિના
ધાડ્ય ન હાલતુ એવા પોતાના કૂપા પાન કવિરાજ
નાથનાથ ગઢવીને સાથે લઈ સૌ દાયરા મોડુકા
મામે આવ્યો

દરબાર આલા ખાચર આવી ગયા એવા
સમાચાર આસપાસના ગામડાના કાઠી ગલદેશને
ચતા નેએ પશુ વેવાસજ ખાલી ગયા મોડુકાની
ડીએ દી બગમી દી આચમ્બા સુધા દાયરાનો
દીમેળા મચે કાવા કસુ બાને હોકા પાપુની ધકમાળ

બોલે નાથાભાઈ મઠવી વાર્તા માંડે ને દાવશે
ઓવારી જળ આમ રાત, દિવસ મુચાપ્પ લૂટાય
દાવરાની મળ લૂટતા દરબારને જેમ જેમ યાદી
આવતી જળ એમ જનનની સરબરા માટે તૈયારી
કરાવતા જળ

પોતે બહુ જ ધીરા અને મીઠા મલાવાથી
વાત કરતા માણસોને બોલાવીને લાભે લેકૃષ્ણ કહે
“એ . બાપા ! આ તો વીઠ વા કહેવાય સમજો
છે ને બાપા ? એક વા પછુ માણસને માયા ફેર
કરી મૂકે તો બેગાથી વીઠ વા શું ન કરે ? એમાવ
વળી આપણે કારીભાઈ કાગિને કાગડેા જમે ત્યાથી
ચાહું ગોતી કાઢે એને તો પોગાય હો ભાઈ !
માટે બરાબર ધ્યાન રાખજો કોઇને ચાહું ન લાગી
જળ ! અથવા ધણ કાઢ બેગી બગાડતા નહિ પછી
બાળીબાને આખી છાંદગી સીલવુ પડે ”

એમ શીખામણ આપતા કહે “ધોડા માટે
મેષુ બોડાવી દીધિયુ છે ને ? જોગાણુ માટે બાજ
રાની ઝુણીએ એ જ ઓરડામા રાખી મૂકા તે
કાઈને હડીઆપાટી કરવી નહી એ ભાઈ ! બળ
દિવાના ખાણુ માટે કપાસીઆને સુડાપણુ ચાજ
રાખી દિશે સાદિયાના ચારા માટે વેદિવાવને
કહેવરાવી હો કે સીમમા ચારવા લઈ જવાના છે !

“કાઈ માલ ઢોર દુખી ન ચાય હો બાપા !
આપણે મે દિવસનું કામ છે કાઈના કહેવરામણુમા
શા માટે આવીએ ?

“એ એ બાપા ! એ બા પા મોટીઆર
માણસો માટે ઓરડા પરબોડીને એમા સારાથી
ઢાલિયા ઢળાવી રાખેા ખાતરણુ પછુ સાફથી પાથરજો
કુલારને કહીને પાણીના ગોળા ભરાવી રાખેા, અને
અકેક વાળ દને કહી દેવુ કે તારે ચાથી ખસવાનું
નથી જે ગી ધે એ કામ કરવાનું છે

“બીજા કેટલાક મહેમાનો માટે આ ચોપાટની
પરશાળમા ગાદલા પથરાવી રાખેા અને ઈવાથી
ઉપાડવા જ નહિ ભલેને હી આખેા ખૂટે !”

આમ ઉત રાની પથ રી ખાતરણુ તમામ
સગવડ તૈયાર કરાવી છે તો પછુ આ તો ગામક
ગામ પાય પચીસ માણસ વધી જળ તો દોડધામ

કયા કરવી ? એટલે વધારાની સગવડ પખ રાખી છે
કાંઈ ગાંઠિમા જનનમા માણસ મનોદા
બધગી ન ચાય કહે પચાસ અને લાવે દોઢરો

પખુ આ તો તાલુકદાર માણસ છે વળી મોટુમા
ગામક ગામ છે એટલે પાચસોક માણસ આવે
એવી ધારણુ છે

જે ગામથી જન આવવાની છે ત્યાંના દર
બારની આગર પછુ બહુ મોટી છે તેમ સગા
સજ ધીના પડચારાવાળો માણસ છે એટલે ત્યા પછુ
મહેમાનની ખૂબ ભીસ થઈ છે વળી મનમા ધરપત
છ કે જ્યા જન લઈને જવાનું છે ત્યા રમાર આસો
ખાતર અઠવાડિયું થયા અગાઉ આવીને બેઠા છે
પછી જનમા કેટલા માણસ લઈ જવા એની ગણ
તરી શી હોય એમ વાતોમા મોણુ નાખીને કાંઈ
ભાઈની કાગા અજમાવતા જળ મનમા તો વેવાઈને
લક જક કરી મૂકવાની ચીવટ રાખી છે કે, ‘જોઈએ
તો ખરા જનને કેવીક સાચવે છે ? વળી મારે કોને
સોઢાડવા ને કોને તારવવા ? ભલેને સૌ આવે ? ઇ
પછુ સભારે કે જન લઈને આ ચો હતો ! કાઈને
માહું લાગી જળ એવુ નથી કરવુ પડાવેા ગામમા
સાવ કે જેને જનમા આવવુ હોય તે તૈયાર થઈને
નીકળે !”

ગામમા દહેરો પીટાણે કે જનમા આવવુ
હોય તે તૈયાર થઈ ગામ ગાંધે બેળા થાય સા
સાજળતા માડવે આવેલ માગીઆ અને ગામના
માણસો સૌ સોના માડા, બગદ ધોડા, સાદિના શણુ
મારી મેના મામા જેવા થઈને ગામને પાદર બેળા
થયા

દરબાર ગાંધે આનીને જન સામી નજર
કરે છે તો પાચસોક ધોડા, દોઢસેક ગાડા, એસીક
સાદિયા, કવિએા મારોડે મારગીઆન ઢોવી શરણુઆ
વાળદ હજમ મળીને ખારસો જેટલા માણસ થયા
ગામને ગાંધે રેગી હીક બોલે

દરબાર કહે ‘કાઈ વાધો નહી હાલો તમ
તમારે મોટુકાને મારજે વ્હેના ચાવ’

આલા મડગને ધૂધળો કરતી જન રવાના
થઈ, પછુ રસ્તામા રણુપટીએ મેલતો આવે જે

ગામને પાધરથી નીકળે ત્યાં આપ્તુ ગામ બોવા ઉમટે. જન સામે નજર કરીને સૌ બોલી બેઠે: “ઓહોહોહો! માણસ આજા!” દરબાર ગામના માણસો સામે નેપને કહે: “જોઈ શુ રહ્યાં છે! આવવું જી જનના? વિચાર હોય તો યાવ સાબલ! આલા ખાયર જેવું કળ છે. કાંઈ વાધો નથી. જેને આવવું હોય અને છૂટ છે”

આમ ગામેગામથી દસ પદર માણસો બળતા જાય. આમ યાતાં મોડુકાને પાદર જન અલી ત્યાં પદરસોને આભેગાને માણસ થયા.

રોડે ઠળવા આવ્યો છે. એ ટાલે દરબાર આલા ખાયરે દાવરા સામે નેપને કહ્યું કે “સૌ બેઠા છે શુ! ટાલે થવા આવ્યું છે, પાયસાત જથ્થું મોડા લક જનને સામે જાય! બે ચાર થોડે સ્વાર જન સાથે રહે અને બેક આવીને અમને ખમર આપો. કાંઈ વધારે સગવડ કરવાની હોય તો તે પ્રમાણે સોજ કરીએ, બીજું તો શુ પથ વાળું મોડુ થાય. એમાય દરબારને તો વહેલા મોડાની કથા પડી છે! એને તો દાઝ દીધવા મળી જાય એટલે થયું”. બધી બરદાસ આવી ગઈ, પણ બીજા દુખી થાયને!”

કુકમ થતા સાત આઠ કાઠીઓ થોડે પલાતિ માડી રવાના થયા. ધોડાની દોડમા વાતની વાતમા ચારપાય ગાઉને ગાળે નીકળી ગયા. ત્યાં સામેથી બેપટ બેડતી આવે, ને જન દેખાણી. પથુ દળવાદળ પડ્યું આવે છે મોડાની પલટન એક બીજાના ડામલા કાઠના હાવપુ ઉપર હાવળું દેના પૂછડાની ચમરીઓ ઉડાડતા પૂરા પાટીએ પડ્યા આવે. પીઠ ઉપર જીન કસકસી રહ્યા છે ને પસીને નીતમી જાય છે.

કામીના દીકરાની રાગમા મોડુ આવ્યું એટલે થયું. બસ જાણે કુ જ છુ. પછી કાંઈને જાણે નહિ. અરો એ અરો ને પરા એ પરા. મુવા માવના મામલો સાંજે એ ધોડાને ચપટી નેજાણુ ખાવાની રોપ ન રહે એટલા તરડે મોડાની પાછળ પૂરા કુ ગરા જેવા સાટિયા સવારના મોળામા ડાક નીંહરી ગોઠણે બાધેલ ધૂધરાને તાલે તાલે ઝૂકઝૂક ઝૂકઝૂક કરતા લાવા રસની જેમ રેલાતા આવે.

માફવાળી દોડસો વેલ્યુના પેડાંના વધરાટ, બળદની ધૂધરમાળાના રણુઝણુટ, જનડીઓનાં ચીત અને ચરણાધના સરે આખી વાટ મળવી મૂકી છે.

જન નજીક આવી નેપને સામે લેવા આવનાર કામીઓની આખો એમને એમ ખૂતી રહી. સૌ એક ઠારે બોલી બેઠ્યા: “ઓહોહોહો માણસ આજા!” એમ કહેતા બેક સવાર તો તુરત પાછા વળી ગયા મારતે થોડે મોડુકા આવ્યા

રજ્યુ કુઝુ વળી ચક છે. દીવાબતી થક ગયા છે એ ટાલે દરબાર આલો ખાયર ગદને ચોરડે આવીને દીકરી પાસે બેઠા છે જનના સાથેવા ચાટે શુ શુ તોયારી કરવાની જ એમ બાપ દીકરી વાતો કરે છે. સાકરના મીઠા પાણીના કળહા તોયાર થક રહ્યા છે વાગ દો બૂગણુ લકને ગામ આપે પાધરલું કરવા જઈ રહ્યા છે. ત્યાં એક કામીએ ઉતાવળા આવીને વાત કરી કે, “બાપુ! બાપુ! માણસ આજા!”

દરબાર તો જાણે આ વાત સાબળતા જ નથી. વાત કરનારની સામેય ન જોયું થોડીક વાર લાગી ત્યાં બીજો માણસ આવ્યો.

એણે પથુ એ જ વાત કરી: “બાપુ! માણસ આજા!” તો પથુ દરબાર તો ન હલે કે ન ચલે. બીજા કેટલાક માણસો અથર્થા થાવા લાગ્યા કે શુ કરવું! પણ આલા ખાયરને તો આ વાતનું ઝોસા-લેવ નથી.

આ તો એક રજોને અડીખમ રાજવી, એ કાંઈ થકીકમા મયક આપે ખરો? આખા સોરઠનું ગોરવ ને દીલાવરી સબાળીને બેઠા છે એ જાજડ-માન પુરુષનો એમ કાંઈ રગ બદલે ખરો? ગમે એટલા ભલેને હોય!

બ્રિટિશ રાજની સત્તા જામતા જામતા કંઈક રાજવીઓનો રગદગ ને પદેરવેશ પલટો લક ગયા. પણ આલા ખાયરની તો એની એ રીત. એ જ પાઘડી, એ જ કડિયુ, એ જ પછેડીની લેટ અને ખજલમા તલવાર. જીદગીભર પદેરવેશમા કે રહેણીમા ફેરફાર ન કર્યો એટલે જ સૌ યાદ કરીને કહે છે ને કે—

અવની પરે અનેક, ગઢપત રંગ જાહલી ગયાઃ
(પણ) આલણનો રંગ એક, છે મૂઠેય શેલાઉત

બ્યારે ત્રીજા કાઠીએ આવીને કહ્યું કે, “બાપુ !
માણસ ઝાઝા !” ત્યારે સામે બેઠેને મોઢું મરકાવ્યું
ને કહ્યું કે . “હરો બા !” એમ કહીને બીજી વાતે
ચડી ગયા ત્યાં મોઢો માણસ આ ચો એણે પણ
અથર્થો થઈને એકની એક વાત કરી કે “બાપુ !
માણસ ઝાઝા !” ત્યારે દરબારે કહ્યું કે . “હા બા ! હા,
હુ સાંભળું છું તમે બધા આવીને એકની એક જ
વાત કરો છો કે, “માણસ ઝાઝા ! માણસ ઝાઝા !”
એમ કહેતા વ્યંગમા કહ્યું કે, “પણ માણસ કેટલા ?”

ત્યાં વળી એક માણસ આપો એણે પણ
કહ્યું કે, “બાપુ ! માણસ ઝાઝા !” દરબારે એને
પણ એ જ પૂછ્યું કે “માણસ કેટલા ?” ત્યાં એક
જણ એક સાથે મોઢી ઊઠ્યા કે “આશરે પંદરસોક
તો હશે બાપુ !”

દરબાર કહે “અરે બાપલા ! કાંઈ નક્કી ન
કરી શક્યા ? તે તમને મોકલ્યા ત્યાં શા માટે ? હું
પૂછું છું કે માણસ કેટલા ? કાંઈ સમજો કા નહિ ?”

આમ વાત ચોળાતા એક ચતુર કાઠી
સમજી ગયો કે બાપુના પૂછવામા મર્મ છે એટલે
કહ્યું કે . બાપુ ! સમજી ગયો, મોડા !”

દરબાર કહે “તો પછી મને કરો ને !
એમ અથર્થો થવાથી અત્યારે શું વળવાનું છે ?
સગવડ તો માણસ માટે કરવાની છે !”

દરબારનો પૂછવાનો મર્મ હતો કે સામટા
માણસમા માણસ જેવા માણસ કેટલા ? જે માણસ
જેવા છે એની સમાસ તો થઈ જવાની જ
વળી તે મોડીધર્મી અગવડ પણ બોમતી લેવાના છે

એ આપણને જૂઠા લગાડવાના નથી બાપી મોમામું
આપતા કાઠિયા દેઝકાની જેમ ફટી નીકળેલાની
ચિતા શી કરવી ? જૂઠા માણસ માટે મને તેટલું
કરશો તો પણ એ સાર કહેવાના જ નથી.”

આને પણ ફરી ફરીને એક જ વાત સભ
જાય છે કે “માણસ ઝાઝા !” પચાસ કોડને આગે
ગાગે પહોંચ્યા. શહેર અને ગામડાની બધે એક જ
દશા છે. વીસ વરસ પહેલાં અને અત્યારના ગામડામા
હાથી-રોડાનો ફરક દેખાતો છે માણસ એકલા નથી

વધ્યા બીજું ઘણું ઘણું વધ્યું છે

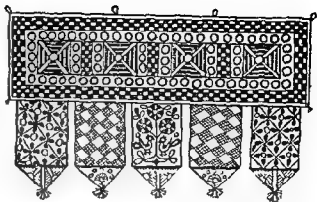
ચણતર વધ્યું, લણતર વધ્યું, ગણતર વધ્યું,
જણતર વધ્યું, સાથેસાથ નડતર પણ વધી છે
જાન્યેનૂ પૂડાને ઠેકાણે ઉજળા સનાયુ જેવા ઓરડા
ધૂધવાટા કરે છે. વીજળીની બત્તીઓ અને પંખાઓ,
ફળવાની ઘડીઓ અને પાગીના ના ગામડામા
પહોંચી ગયા

ઢેળવ-પુરશી ને રંડિયો ઉપર વિવિધભાર
લીના ગીતો ગામડા સાંભળતા યજ્ઞ મથા વાડીએ
કોસને બદલે એન્જિનો અને ઇલેક્ટ્રીક મોટરો
ધમધોકાર પાછી એજે છે ચા, બીડી, પાન, સોડા,
લેખન, સોપારી ને કેટલાક મદક પીણાનો દુકાનોએ
ધમધોકાર વહેપાર ચાલે છે ચોર-ચોર, હાટે-બાજાર,
રેલવે સ્ટેશન ને બસ સ્ટેન્ડ ઉપર બધા જુઓ ત્યાં
બીક જમી પડી છે બસ એક જ વાત સંભળાય
કે, “માણસ ઝાઝા !”

એ બધું જોતા પછી કાંઈ ગામડામા
ઓચિંતા બઈ ચડીએ તો દરબાર આલો ખાચર
કહેતા તેમ એક જ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે
“માણસ કેટલા ?”

સુકૃત મારગ ચાલતા, ધુરા ન કળકળ હોઈ
અમૃત ખા વે પ્રાણિયા, મુલા ન સુનિયે કોઈ
ફટી કાયા જાલરી નવ દાહર કાળ
તા મે ધાડું ક્યો રહે, જીવ સરીખા પાવ્તી ?
નિદક બપુરા ના મરો, ઉરઉપકારી સોમ
હમંકા કરતા જોજલા અપણ મેલા હોય

કલા-મંડિત લોકજીવન

હીર-મોતીના સંસ્કાર

જયમલ પંચમાર

આજે જેમ સરખીને પારકી માનીને બાજ વાપ છે તેમ કલા પણ પારકી જ બોગવાઈ રહી છે. કારણ કે જીવનમાંથી કલા વિખૂટી પડી ગઈ છે. એટલે જ્યાં કલા હતી ત્યાં ત્યાંથી એની પ્રતિ કૃતિ-અનુકૃતિ કરી કરાવીને એના સમજો વડે, મથો વડે, વાર્તાલાપો વડે અને ચિત્રો વડે ખતાવાય છે કે જુઓ અમારી ગુજરાતની કે ભારતની કલા! અમે કેવા કલાવાન છીએ?

એ જ રીતે ક્ષત્રિયા બધે અને સત્તાને સહારે કલાના અનુપમ અંગોને-ગ્રીડા ગામડાની ગરીબ જૂ પડીઓમાંથી એ એક માન અમારાતને જૂટવી જૂટીને શ્રીમતોના મહાલયો, અમન રંગના આવાસો અને આ લેકડામાં પ્રવેશોના બુદ્ધિજીવી વર્ગના પ્રતિનિધિ કનાકાસોએ લૂટેલી કના વડે પોતાના રહેઠાણોને અનુકૂળ કરીને કંગી કંડી રજા છે કે “જુઓ! અમે કેવા કનાપ્રિય, કેવા કનાકાર, કેવા કદરવાન છીએ?”

કલાલક્ષ્મીની લૂટ

કલાલક્ષ્મીની આ પૂટની લોકજીવનમાં જે વિચિત્ર કનાગર! હતું, જે એમની પ્રેરણા હતી તે પર પરાઈ જૂવાઈને ઉપર મુજબના સ્થાનોમાં ગોઠવાઈ ગઈ. કાર્ક પરદેશમાં તલુકા ગઈ, જે બાકી છે તેની ઝોટાઝોટ આવી રહી છે. મોટા

માણસોની કૃપા ભીખવા ગરીબો ને-ગામડા પ્રાચીન પાસેથી સસ્તે દામે પડાવીને કનાકૃતિઓ તો લોટા અપાઈ રહી છે આટલું પોતાની નજર સામે બનતું હોવા છતાં અજુક લોકોને પોતાની એ અમીરાતનું અત્મગૌરવ પેદા નથી થતું. કારણ કે એના ઉપર શહેરી જીવનના વિચારી ધર મૂકી ગયા છે.

એક બીજી વાત પણ છે. પેઢી દર પેઢીથી આભ્યા આપતા આ કલામંડિત જીવનને એનું આશ્ચર્ય પણ નથી. પણ એ કલાકૃતિઓ ભેંધને ખીમઓ જે અદ્ભૂતતા અનુભવે છે એનું એમને આશ્ચર્ય થાય છે સ્વરાજની આક્રિયન અવસ્થામાં પોતાની મોઢી મૂકી સસ્તે દામે વેચવા દઈને કૌંક વિધવાઓ વેવંચના થોડા દિવસો ગાળી નાખે છે

કેટલું ઠનું એ કલામંડિત લોકજીવન? ઘડું એટલા માટે કહું છું કે ઉભે જ્યાં છે ત્યાં એ કાં તો પ્રદર્શનરૂપે અથવા અવશેષરૂપે છે. સૌજન્યલક્ષી સૌહાર્દના અણગમતે નની. રોડરૂપે છે

હાલો કલામય જીવન એવા

કનાના પ્રતિકા જૂટવાઈ ગયા છે પણ કનાના સંસ્કાર હજી નથી જૂટવાયા મીમેન્ટ અને લોખંડની સંસ્કૃતિના ઓથાગ નીચે પણ એ સંસ્કાર અવશેષ નથી નવા

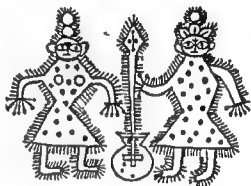
કુ તમને પ્રદર્શન કે મુજિબમમાં નથી લઈ
જવા માત્રો ૫૫-૩૦ વર્ષ પહેલાનાં ગામડા
એમા લઈ જવા માત્ર હુ બ્યારે જીવતા જીવ-
નની સલામતીનો વિશ્વાસ અદીઠ હાડમારીથી ઢલી
નહોતો જાણ્યો બ્યારે એની જીવનકલા જડસામા
નહોતી અપતી અને બ્યારે એને પાશાલ સસ્કૃતિથી
પોતાના જીવનના આધુનિકરણનું થેલું નહોતું
લાગ્યું હાલ્વા આવો મારી સાથે સાથે મારે તમને
જીવન અને કલા જીવન પાડી પાડીને નથી બતાવવા
પણ કલામય જીવન બતાવવાં છે

ધરખોરડાના રૂપ

લોકકલા એ જીવન વ્યાપ્ત કલા છે લોક-
જીવનના કલાવિધાયક આત્માએ જીવનના સમમ
વ્યવહારને કલાવિશ્લેષિત બનાવેલ છે એથી સૌ દર્શનો
સ સ્કાર ગ્રહે ગ્રહે અર્થોર્થો બોલેલે વચ્ચડ લાગતા
લોકોના જીવનમા પણ આ સ્કાર એક સરખો
માલુમ પડે છે સામાન્ય ગ્રહજીવનનું એક માધ્યમ
હતું એ બ મહત્વાકાંક્ષી નહોતું તેમજ બહુ નિરાશ
જનક પણ નહોતું મારી અને ગારના ખોરડા
માથી વધી વધીને ઇટ સુધી એ જતું ગામડામા
જેને મેડી મોલાલ કહે છે તેમા પણ કાઈ રમઠા
લપતો ખ્યાલ નથી એમા પણ ખ્યાલ તો સામાન્ય
સુખી જીવનનો જ છે

જ રે ઇટ પડે ને ઘર નીપજે,
નીપજે નીપજે રે રૂડો મેડીનો મેલ
જ રે મેડીનું માડણુ ખોરડો,
ખોરડાનું માડણુ રૂડી પરસાગ
જ રે પરસાગનું માડણુ પારણુ,
પારણાનું માડણુ રૂડો પૂત્ર
જ રે મેડીનું માણુ ઢાલિયો
ઢાલિયાનું માડણુ રૂડો કથ
જ રે પુરુષનું માડણુ પાઘડી
પાઘડીનું માડણુ રૂડું ફૂલ
જ રે અસ્ત્રીની માડણુ રૂડો કચવો,
કચવાનું માડણુ રૂડો હાર "

આ છે સુખીને સતોષી ગૃહજીવનનું એક
સુરેખ ચિત્ર એમાં નથી કાંઈની જમીન વાળી સેવાની
જુલુસ કે નથી કાંઈના સેનાશ્યાના મહેલ સામેનો
તેજ્ઞેશ્વેષ બહુ બહુ તો પાછા ઇટોના ઘર મોટે ભાગે
તો કાચી ઇટોના મારવાળાં ઘર આગળના લાગમાં
ડેલી બ્યા પુરુગોની અને મહેમાનોની બેઠક-ઉઠક
રહે ડેલી કેવી ? ધનુરાના ફૂલ જેવી ગાજળીને સુધડ
ડેલીની બન્ને બાજુ હોમધ અગારા મારતી ચોપાટ
એ ચોપાટ ઉપર દિનરોજીયા ઢાલિયા જાનરગીવાળા
પણ ગઢ જેવા મજબૂત એના કમાડ ડેલીની થાલ
લિધું રૂડી રીતે કજરેની બળિયા ને ગોખલા પણ
રૂડી રીતે કારેલા

ઓસરીના શણગાર

ડેલીની આજળ વધીએ એટલે વિરાળ ફળિયું
ફળિયામા લીમડા અને પીપળાના ઘટાદાર જુલો
તુલસી ક્યારો ભઠ્ઠા જૂઈ કે ચમેલીની એકબે વેલ
થઈ આવે ગમત અદરના લાગે એક ઓસરીએ
ઓતરાલ બે ઓરડા અને છી કુ આવે એવી ગાર્થ
ઓસરીનું આજુ ચોળેચોળ લિ પાવ ને સાથિયા
પુરાય માખણના પીડા જેવી ધોળી માટીથી ધોલેલા
લાલ અને શુભના શુકનવતા ઓરડા બ ને ઓર
ડાના બારસાખ ઉપર મણેચની મુર્તિ એક ખૂલો
પાણિવારુ સોના જેવા ચળકતા બેઠાને આલવા
જેવા લોટા ખ્યાલ ને અરિયું પરાજો પા ની પીવાનું
મન થાય એવા ઉજ્જશ પાણિયારા મ થે ભરત ભરેલા
ઉલેય બાખ્યા હોય

ધરને વાલું ઘોડિયું

ઝોરડાની દીવાલે રૂડા ચિત્રામણ, કંડારેલા
ટોડલિયે નગરાવેના મોરલા. આ મોરલાને કારણે તો
પરપરાએ કંઈક કંઈક મેલ્યા ખાધેલ છે કિનેગ એ
કળ માટે હાલતા આલતાની વાત બાર મહિને તો
પતિ પાછો વળેને ? બાર બાર મહિના વીતી ગયા
તોય પરપરા પાછો નથી ફરતો ત્યારે પરણેતર
કહેવરાવે છે કે—

“સામા ટોડા ચીતયાં,
ને વચ્ચે આલેખ્યા એ મોર,
પરપરા ધણીને એટલું કે જો,
કે તમે માણસ છો કે ડાર’

એવી રૂડી ઝોસરીએ પાણિયારા પાસે જ રસોડ ને
ખીજી ડારે પારણું પારણાનું—પોડિયાનું વર્ણન તો
આપણે આપી ગયા

“ધરને વાલું ઘોડિયું રે,
ઘોડિયાને વાલા બાગ,
માછલડીને જળ વાલા રે.

મેડીનું માડણું ઢોલિયો. એવા સાગ-સીસમના
ઢિગોઢિયે ઢોલિયે કકુની પૂતળા જેવી સોલા
એના ભેરવના ઝોઝાડ, ગવવટ ગાલમચરિયા અતલ
સના ઝોશીકા અને અમરા ડમરાના વાણ

અમૂલ્ય વીંઝણો.

સૌરાષ્ટ્રમાં ત્રણે કાવડે
તેજમા આવે છે ગરમીના
દિવસોમાં વાયુ વીંઝારો
પણો તો ઘરે ઘરે, કરિયા
પર વીંઝા વગરનો અધૂરો
લાગે ચિયાળામાં જેવો
સાગચિયુંવાળા સુદ ધાન્યાનો
મહિમા એવો જ ઉનાળાના
વીંઝાનો મહિમા

“લીડુડા વાંસ ઢગુકડે ઢળિયો,
ઈ રે વાંસલિયાનો વીંઝણો ઘડિયો,
હરતોને ફરતો હીરલે જડિયો,
માણુ મોતીને પાલી પરવાળે જડિયો.”

ખામરિયા દરજારોને ત્યાં મોતી લરેલા
વીંઝણનું વૈવિધ્ય, રચના કૌશલ, એની આકૃતિ-
એને વેલચુદ્ધિઓ ભેતા મારા અનુભવના પાણી
બેતરી ગયેલા. નાગેશી ગમે સુરગભાઈ વડેની સગાથે
ભેથેલા એવો રૂડો વીંઝણો રજપુત કોમોમાં એને
વિશેષ ચાલ

“કાકોર પોદયા પીતળિયે પલગ રે,
વહું ફૂલકુવરમાં ઢાળે વીંઝણો.”

વીંઝણો તો વહુવારના રહનો વિષય ધરનું
રૂડ સય કહેવાય. નથુદભોજાઈ અને દેરીડાના મીઠા
અગડાનો વિષય —

“અધમણ સોનું અધમણ રૂપુ,
તેનો ઘડાવો મને વીંઝણો,
વીંઝણો લઈ વઉ સાસરિયે ગયા,
ત્યાં નાને દેરીડે લોળવી”

એવા કોઈક ઉનાળે વીંઝણો લઇને વહુયા
કાકોરને પવન લોળતા હશે અને વીંઝણો હાથમાથી

વણી જતા કાકોરની જાતીએ
જવને વાગે પડી પૂતો
જમી પડી પિપરમાં આવ્યા
ત્યારે માડ પત્તું એવા ઘાટ
ઘાટ ને જાત જાતના વીંઝણો
દરજ સતાર, સોની અને
નારીની તમામ કળાને
પ્રતિનિધિ વીંઝણો. જરીની
સોનેરી-રૂપેગી ગાદર, સોના
રથાની કે સાગ-સીસમની
દાડી વચ્ચે ઝીક, સતારા

મોતી આલના જડેલ અને હીરથી ભરેલ. કાંઈ મોરપિચ્છની ફૂલગૂંથણીથી બનાવેલા તો કાંઈ સુગંધી વાળાથી ગૂંથેલા. કાંઈ ગોળાકાર તો કાંઈ અંગોળાકાર, કાંઈ ફરતી આકાર તો કાંઈ ચક્રાકાર.

“મુલકે મુલકેના રાજા તેડાવે,
મેરા પખાકા મૂલ કરાવે.”

લોકજીવનનું કલાવિધાન એવું સર્વાંગી હતું.

એકતા અંગે એવાવનાડુ ન હતું, એ તો અમના ઝોરડાના શણગાર બેતા બાપી ચક્રવ. લાખી ધોળેલી પરસાળ, આજા પેરા ગુદા રંગોએ બાંધેબેડા ચિરા, નકશીદાર કડારેલા તાક, તાકના પળુ ગોખલિયું એમા વાસણુની માડણુ, પળુ ખરી શોભા તો ઝોરડાની.

આલલા જેવા ઝોરડા

આલલા જેવા ઝોરડામા દાખલ થઇએ કે રંગ, રૂપ અને રાચરચીલાની સમગ્ર સમૃદ્ધિનું દર્શન થાય. હી પેની પેઠવીઓ ઉપર નાના મોટા માટીના હાથે બનાવેલા મળુને ફાંદલા ગોઠવેલા હોય. પડખે ફલાળાજ એવા મુથાર ને લુહારની કળાના ઉત્તમ નમૂનારૂપ ચાપડાવાળા, ફૂદડિયુ વાળા, પખી જડેલા, પીતળની વેલ ભરેલા શૂંભિતિના અનેકવિધ આકાર વાળા પટારા હોય. પટારો જેવો જહારથી સોહામણો એવો અદરના ચોરખાનાને કારણે ભારે અદખો. જલજલા ચોરને ગોધુ ખવડાવે એવા ચોરખાના એ સિવાય ઘરેણા ને કપડા વગેરે મૂકવાના ભાતભાતના ખાના ડામચિયે પશુ સુદર ઘાટ ઉપસાવતો કોતરેલો. ધડકાઓ રાખવાની ગૂંથેલી ફૂમતાવાળી મળા. એની અદર ધડકાઓ અને રંગાઈ આકર્ષક રહે. માથે કપડાના રંગબેરંગી ટુકડાના કટાવથી સજવેલો કે ભરત ભરેલો ચદરવો. ભી તો ચાકળા-ચદરવાથી મહેલી. અભેરાઈએ ઠામની માડ

ઝોરડાના શણગાર

એક ઝોરડો તો અપરૂપ શણગારેલો. હીર ભરેના ટેડસિવાથી સર થાય. ઉપર મોતીના, અર-તાના કે જૂગળીઓના તોરણ ટોડસિવાને પડખે બને

વાળુ હીર આલલા કે મોતીથી ભરેલા સ્વસ્તિક, ટોડલીએ ઉપર બે મોર કે બે પોપટ ઝોરડામા દાખલ થતા જ નેખમથી ચાર સાડાચાર ફૂટ ભીએ ભીંતની ફરતી પછીતપાટી. દોઢેક વેંત પહોળી અને બારણાના એક છેડાથી બધી ભી તોને આવરતી બારણાના બીજા છેડા મુઘીની લાખી આ પછીતપાટી હીર આલલાની ભરેલી હોય અને મોતીથી ભરેલી પણ હોય. ચાકળા ચદરવામા ફૂલ વેલ-ચિત્રોઅને શૂંભિતિની ગુદી ગુદી આકૃતિઓ દેરેલી હોય છે. પણ પછીતપાટીમા જીવન બ્યવહારના ઘણા ચિત્રો આલેખાય છે.

પછીતપાટીથી ઉપડેલી ભી તો ઉપર ચાકળા-ચદરવા એક સમચોરસ અને બીજાને આડોચોરસ એમ ગોઠવેલ હોય ચાકળા મૂળ તો જમતી વખતે પાટલાને સ્થાને વાપરવા માટે ચોળાયેલા. પછી એમા હીરભરતની અને કટાવની કળા ગિતરી. દોરિ-યાનું ભરત પણ ખરું ત્યારબાદ સાદા એવા ચાકળા બેસવા માટે ઉપયોગમા લેવાતા થયા અને ભરેલા ચાકળાથી ભી તો શણગારાતી થઇ. ચદરવા પણ મૂળ તો મોરડામાથી ધૂળ ખરે એનાથી રક્ષણ મેળવવા છતાં બધાત. એમા ધીમે ધીમે કળા ગિતરી એના માપ બદલાયા. મોટા ચદરવા જેમ છતાં બધાય તેમ માડવાના પણ શણગાર બન્યા.

સોનલાવરણી માંડ

ઝોરડામા પછીત પાટી ઉપર ચાકળા-ચદરવા ભી તોને મદાય તેમ પછાંતપાટી નીચે તાપ્યા,

પિતૃગના ચળકતા મેડાની માડ કરે પછી યોડી પદોળી એવી બીતામાવી કોરેની કાપી ઉપર થાગી લોટા અને તાસગીએની માડ કરેની હેલ્ય લોટા સામાન્ય રીતે પિતૃગના પશુ થાળી અને તાસગીઓ મસાની આજ્ઞાકલ શ્રીમતોમા કાસાના વાસણનો ચાલ વધ્યો છે પણ એ કાસુ અમુ ને ઘાટ વગ રના વાસણ લાગે છે જ્યારે જૂનુ કાસુ તો અરીસા જેવુ લીસુ ને સોના જેવુ ચળકતુ નાની મોટી તાસગીઓ દરથી તે સોના જેવી જ લાગે આ મેડાની અને થાગી તાસગીની માડમા ટશુડીઓ અને વાટકાઓની મનોહર ગોઠવ ા કરેની હોય ઉપર પાષ્ટુ પછીનપાટીની જેમ સજાગ તે રજા હોય ચાકળા અને ચદરવા હીર આભનાથી ભરેલા હોય વચ્ચે વચ્ચે ભરેલા પાખા ને ભરેલા સ્વસ્તિક મૂક્યા હોય લાકડાની કે માટીની રગીન પૂવગીઓ અને

દીગળીઓ ગોઠવી હોય મોતીના ઝુમ્મર બને બાજુ લટકાવેલા હોય આ ઝુમ્મરની રચના રોડ ઉતાર હોય ■ સૌથી ઉપર લીલો પોપટ પછી નાની કાચની આમર કાચનીને ફરતી મોતીના ત્રીજા ઝૂમખા વચ્ચે રંગેરંગી મોતીથી ભરેલી બડી દોરી અને પછી મોતી ભરેની એવી જ મોટી કાચની અને નીચ મોટી કાચલી એવી ચાર ચાર કાચવિંકુ અને હેલ્વી કાચવીમા વન લીલો પોપટ લટકે અને કોરેમોરે મોતીસરની ઝૂમખિયુ આધુનિક દબે શણગારાયલા કમરાઓમા પશુ ચોભે એવા એ ઝૂમખા હોય છે

દોદી-રેલીનો છડીફાર

કપડાની બનવટમા લાલ લીલી પીળી અને

બજુડીઆ રગી બમનગર ને માડવીની અતલસને ખૂબ ઉપયોગ કરે છે ગાદવા, રજઈ, ઓરીકા ગલ્લમથરિયા અને તકિયા ગાદી પણ અતલસના મૂઠા રગની અતલસમા સફેદ કાગાનો વણાટ ખૂબ એપે છે સરતની ગજી પણ ખરી ચોરસ જિલા તમ્બિયોનો ચાલ તો હમણા વધ્યો છે પણ આગળ કાગા ગોળ તકિયાનો ચાલ હતો મૂઠા રગની ગજીના લાળા ગોળ ને સાત સત રગના કૂમતા વાગી નાડિયુ આ ગાદી અને તકિયા તો રેલીનો શણગાર પણ રપાના તારથી ગૂંથેલા લાળી નાળના દોડા વચ્ચે એ શણગાર પણ અધૂરો દોડાની પડ થવી જેમ દાળા િ તેમ નેતરની થોડી પણ ખરી દોડાની ઘૂંટનો પણ મોટે મધમધાટ હોય છે માદક અને મધુર ચલમ સામાન્ય રીતે બાવાના અખાડાનો અને સીમ મેડાનો રગ પશુ ડાવરાનો રગ તો કુકો જ આ કુકાની નાગ રપાના તારથી ભરેની હોય તેમ ક્યાક ક્યાક હીરના દારથી પણ ભરેલી હોય છે બાકી રહી બચ છે નાની રપાની સાગા ચાની એનો નાની રેલણા જેવો ઘાટ આ સાગામાથી પણ ઢિંગોડિયા રંગે રંગેની સધાડા ઉતાર એને અદેખવાનુ ઓઢિંગયુ પણ હોય આ સાગામાથી પણ હીરથી ભરેની ચાકળા ચદરવામા પશુ હીર જ વપરાય

હીરનો મરઠાર

આ હીરનો સરકાર ક્યાથી આ થો એ પણ સરોધનનો વિષય છે આપણે ત્યાં કોશીટા પળાતા કે હીર બહારથી આવતુ એ વિા કથ બજુવા મળતુ નથી પણ ઓછામા ઓછુ કે જુના સમયથી તો આ હીર પ્રચલિત છે જ

સોરાષ્ટ્રમા બમનગરથી અને કનૈયા માડ વી િ અતલસ અને સરતની ગજી સાટીન-વર્ણોથી પ્રચલિત છે જ બસરાઈ ને ચાઈનીઝ હીર પાછળથી આવ્યું છે ત્યારે આપણે ત્યાં રેશમના કોડાનો હેઠેર પણ ઘતા હેવ લોક ગીતોમા હીર કતાતુ હોવાના ગીતો મને છે ક તજુ એ તો બહુ જૂનો

ઉદ્યોગ. કાંતી કાંતીને વહુઆરુની કેડ્યું કુખે :
સાસુને આંગણે લીલા લીબડા,
ત્યાં કાતતા દી ને રાત-સાસુડી કાને સંભારે!

કાંતણની દાઝ ગે રાસડે ઉતારી છે પણ
કાત્યા વગર કપડા કેવી રીતે યામ? બપોર પડે સૌ
કાંતવા બેસે. જેમ કાલા ફાલવા બેસે તેમ તડકા
તપતા હોય એટલે એકદાજિયા કે બળદની બાજેથી
કાંડપુમાં કાતવા બેસે :

“કાંતણિયા રે કોડ્યુમાં ને માય,
નણુદ લોખંઈ હાલી કાતવા;
નણુદી કાંતે સાચા હીરનો ત્રાગ,
લોખંઈ કાતે રે કાણુ કોકડા.”

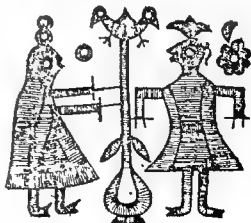
ભરતકામની પ્રાચીનતા

ભોખંઈને તો બચાડીને કાણુ કોકડા જ
કાતવાના રહ્યા ને? પશુ નણુદી કાતે સાચા હીરના
ત્રાગ. સોનારવાની જેમ હીરનો તો વિશેષ દરિદ્ર
સંસ્કાર. ચાકળા, ચદરવા અને રાચરચીલા ઉપરની
ગૂંથણીમાં આ હીર ભરતનું જ કામ. હીરની જેમ
ભરતની શરૂઆત કમ અને ક્યારે થઈ હશે તે પણ
સંશોધનનો રસિક વિષય છે. ‘મોદે જો ડેરો’માં
મળેલા પૂતળાના ઉત્તરીય ઉપર નિહાનું ભરત બરેલું
હોય એવા આકાર રેખાકર્ત છે. છાપકામ તો ભરત
પછીનો સંસ્કાર છે. ત્યારે રગડામે અને ભરતકામ
સાથે શરૂ થયા હશે હે વહેલા મોડા એ પણ સંશો
ધનનો રસિક વિષય છે. મોદે-જો-ડેરોના પૂતળા
ઉપર એ ભરત કામનો જ નમૂનો હોય તો આજોમાં
આજુ’ સિંધુસંસ્કૃતિ સુધી તો આ ભરતકામ પુરાણું
કવી શકાય. ભરતની કળા એ બ્રમણશીલ પ્રજાનો સંસ્કાર
છે ભારતમાં ભરતનો સૌથી સુદૂર કસગ કાશ્મીરનો.
કાશ્મીરમાં ખીજ કળાઓની જેમ આ કળા પણ
ધરાનમાંથી ઉતરી હોવાનો સંભવ છે. ધરાનમાં
નિષ્ણાતો મોકલીને કાશ્મીરના બાદશાહ ઝખન-ઉદ્દીને
બધી કળા કાશ્મીરમાં ઉતારેલી ત્યારે ધરાન અને
ભારતનો સંબંધ તો આમાં જેટલો પુરાણો છે.
એ પછી પણ ધરાનના રાસાલીઓ સિંધુ થઈને

સૌરાષ્ટ્રમાં ઝતરી આવેલા. એમના પોષાકનો સંસ્કાર
તો કચ્છ-સૌરાષ્ટ્રના પહેરવેટમાં જિતયા જ છે. એટલે
આસુરી સંસ્કૃતિ પછી ધરાનીઓ પાસેથી પણ
ભરતનો સંસ્કાર વારસો મળ્યો હે વ.

ભારતીય ભરતકલા

કાશ્મીરનું ભરત તો આનંદ એની ઉચ્ચ
કાટીએ છે. ચીન અને જાપાનની જેમ એ ભરતમાં
કાશ્મીરની કુદરત અને કુદરતના રંગો જિતયા છે
એના પક્ષીઓ, એની વનશી, એના મુગલાઈ વેલશુટા
એની બગર, એના ચિનાર વૃક્ષો અને એના ફળફૂલ
કુદરતમાં જુઓ અને ભરતમાં જુઓ તો એકબીજા
વચ્ચે જુલાલો ખાઈ જાયો એવું જાણ. એ ભરત
રાજવાજાને ધંધાદારી સ્વરૂપે વિકસ્યું છે અને એની
છટા અમીરી છે. એ લોક જીવનના રૂઢિગત જનવાયેલા-
અને વિકસિત એવા અસખી સંસ્કારરૂપે નથી. ત્યારે
કચ્છ સૌરાષ્ટ્રનું ભરત એ રીતે અપકૃત વાસ્તવદર્શી
કે અમીરી નથી. એમ તો આસામ ઓરિસ્સા રાજ
સ્થાન અને સિંધમાં પણ ભરતનો સંસ્કાર છે.
આસામનું ભરત છેડાભરત અને ડીઝાઈનનો ઉપર
વધુ જિત્યું છે, જ્યારે સિંધનું ભરત પ્રવાહીને પ્રાણ-
વાન આજુ’ લાગે છે. હે વ છે તો અસખી છાપકામ
જેવું પણ એમાં ચારિત્ર્ય વિશેષ લાગે છે. એમ
તો સિંધનું આરીભરતનું કામ પણ ઘણું સુંદર હોય
છે. સિંધનું ભરત પણ લોકભરત નથી રહ્યું, એ
અમીરી આમથે બચતુ બચ્યું છે. ત્યારે ઓરિસ્સાનું

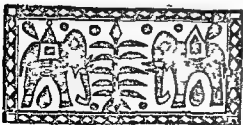
ચાદર-ચોરસા ઉપરનું ભરતકામ અને એના રંગોનો ઉાવ મળના રંગોની મળની કળાને જાગવતા લાગે છે. રાજસ્થાનનું ભરતકચ્છ-સૌરાષ્ટ્રની ધૂમી નજીક છે.

કચ્છ સૌરાષ્ટ્રનું ભરતકામ

કચ્છ સૌરાષ્ટ્રનું ભરતકામ કાશ્મીર જેવું વ્યવસાયિક ઉત્પદતા ધરાવતું નથી પણ કચ્છ સૌરાષ્ટ્રના ભરતકામ જે સજીવતા અને સ્વાધિનતા છે એવી ખીન્ને ભારતમાં લાગ્યે જ નેવેા મળે છે ખીન્નું એ ભરત તે સાગોપાત્ર લોક સસ્કાર છે એ રાજ્યાધ્યયે બળવુ નથી બન્યું તેમ જોમા અમીરી આડખર પણ નથી ત્રાજી એ જીવનન્યાસ કલા છે જેણે જીવન વ્યવહારના તમામ અંગોને કલા વિભૂષિત કર્યા છે ઓરિસ્સાની જેમ માત્ર ચાદર-ચોરસાનું નહિ આસામની જેમ માત્ર ઓશીઝ પટ જેવું નહિ કાશ્મીરની જેમ માત્ર પદરેવેશ અને કરડા પૂરતું જ નહિ પણ સોપારી ને કકાવટીયા માડીને ચાકળા ચદરવા સુધી, મોઝડીવી માડીને ચેતડિયા સુધી અને પશુપ્રાગીના તમામ શસ્ત્રગારમાં આ ભરતકળા એક વા ખીન્ને રૂપે વ્યાપ્ત થયેલી છે કચ્છ સૌરાષ્ટ્રની ભરતકામને જીવન સાથે એકરૂપતા સાધી ■ એ કાઈ વિશિષ્ટ અંગ નથી પણ સમગ્ર જીવનકલાનું જ એક અંગ છે

આભણાની ઝમક

કાશ્મીરમાં ઠંડીના દિવસોમાં માણસ ધોળદાર નીકળી શકતો નથી એથી ધરઆગળે તાપતા તાપતા ને વાતો કરતા કરતા આ કળા વિકસી કચ્છ સૌરાષ્ટ્રમાં દર વર્ષે ચતા પુડપ્રવાસને કારણે ધરકામમાંથી પરવારતી નારીઓમાં નવરાશની વેળાએ આ કળા વિખરી શરૂઆતમાં એકલા હીરભરતની

કે સુતરાઈ ભરતની જ કળા વિકસી હતો આભણા ત્યાં પછી આવ્યા લાગે છે પછી તે હીરભરતમાં આલણાએ અજબ ચમક આણી અને આભણાનું ભરત ભારતના ભરતકામમાં વિશિષ્ટ બની રહ્યું. સૌરાષ્ટ્ર કચ્છના લોકજીવનના તમામ પ્રદેશો આ ભરતકળાએ સર કર્યા છે. ફેટલીક કામમાં આણા-કરિયાવરમાં એક ચોપાક તો હીરભરતનો હોવા જ નેપ્થએ લગ્નમગલનો એ મગલમય ચોપાક બની રહ્યો છે પરિણામે કન્યાઓ અગર તો એમની ભોળાઈ જરા નેટલી થે સમય ફાજલ પાડતા ચણિયો, કાપકુ ને ઓઢણી સાથે હીરદાશ ને સોપ લઇને મેમી જ નળ મચૂરી કરતી કણમણી બપોરની છટીમાં હીરનું ભરત ભરતી આજે ય ઠેર ઠેર નેવેા મળે છે એવું જ ગામડેગામડે ને ઘરે ઘરે. આ રીતે ચણિયા કપડા ને ઓઢણી ભરે, પુરુષો માટે મોઢરિયા ભરે, ખટવા ગૃથ ને ભરે, પાન સોપારીના અતલસના ખવતા ભરે, બાળકની આંગડીને ટાપી ભરે, છેડકીની ધાધરીને મોસલા ભરે, બાળકની ચોરણી ને મોળિયા ભરે પુરુષોના ઊનવટાને કુમતાળિયુ ભરે

ગૃહશાસ્ત્રગારમાં ભરત

ચાકળા, ચદરવા, વીઝણા, સાથિયા, ઠેડલિયા, પછીતપાટી સ્વસ્તિક, ચોપાટ, તોરણ, તોરણિયા હલેય, ઓઝાડ એ શીઝા, મલેક, ગાલ મચરિયા તકિયા, ઇલાચી માચી, સાગામાચી, હિડોળાની દોર, વાસળી, ટોપની, છડી, ચાણક, દીગલી, પૂતળી, હોડા દશિયારોના ચાન વગેરે ભરતથી સોઢામણા બની રહે છે ગૃહશાસ્ત્રગારના આ સાપનોમાં ભરતની કલા નવી મોઢકતા અને મહુરતા સી ચી નળ છે

પશુપ્રાણીના શસ્ત્રગારમાં ભરત

બળદના ચેરડા, મખિયાળા, ગૃધ્ર શિંગડિયા, ધૂધરમાળ, લતાવટી ને રાશ વગેરે ધોડાના શસ્ત્રગારમાં ચારણમો, નેરળખ કલમી, મોડ, ઘૂઘી કાધીલ લગામખટા વગેરે એ જ રીતે જોડેના આખા સામાન વળી મોર ને ચોપટ પણ ભરે

આ શુ ગૃહશણુગારમા કે શુ પશુશણુગારમા ભરત કયા વ્યાપક બની રહે છે

હીર આભલાના ભરતમા જિર્મિઓના સઘર્ષના રંગો જિતયા છે પશ્ચાદ્યુ ગુદારગની અતવસ ઉપર હીરનું ભરત સૌથી વધુ મનોરમ ગરબુ ગભીર અને વિરોધ સફાઈબધ લાગે છે

હીરભરત અને મોતી ગૂથણની કલા લોક વ્યાપ્ત હોવા છતાં એનું રચના કોશલ અને કલા વૈવિધ્ય કચ્છ સૌરાષ્ટ્રની જાતિ વૈવિધ્ય અને પ્રાદેસિક વિશિષ્ટતાને કારણે છે

કચ્છ-સૌરાષ્ટ્રની પ્રાચીન જાતિઓના હીર મોતીના ભરતગૂથણમાંથી તદ્દન અલગ તરી આવે એવું કચ્છ કાઠિયાવાડનું મોતી ભરત છે તેમાય કચ્છનું વિશેષ કરીને

કચ્છી મોતી ભરત એની રંગ છટા સુરેખ સપ્રમાણ અને વેલચુદીથી ભજકભર્યું લાગે છે, એનું કારણ કચ્છી મોતી ભરતમા મુગલાઈ સસ્કાર જિતરી આવ્યો છે તે છે

માત્ર હીરભરતમા જ નહિ કચ્છી મોતી કલામા રંગ રેખાની જે અમરીને નાજુકાઈ છે તે મુગલાઈ કે ઈરાની ધરાનાનો જ વારસો છે પછી એ સિંધમા કાષ્ટમા કાચમા મીનાના જડતરમા કે હીરભરતમા એક સરખો તાદ્રશ્ય થાય છે

વાગડના આવડાના લોહાણાનું છટાદાર ભરત કે બન્નીના જત લોહાનું સફાઈદાર ધડાળબધ અને બારીક નકશીદાર ભરત પણ સિંધને બહુચીસ્તાનનો જ મીધો સસ્કાર છે પણ જત લોહાએ બહુચી સ્તાનથી જિતયા બાદ અને લોહાણાએ સિંધમાંથી જિતરીને ભરતમા એના ટાકામા રંગ પૂરણીમા અને પ્રતિકોમા નિરાણું વ્યક્તિત્વ ઉપસાવ્યું છે

કચ્છનું મોતીભરત તો વિરલ રીતે વિકસ્યું છે ને જગતના ભરતકાચમા માત્ર મુકાવે તેવું છે એની ચુદી ચુટાનો ઉઠાવ એના ફૂલ ચુવાગ અને કળીઓના રૂપ એના મોર ને પોષ્ટ જોડના મરોડ, એનું સંયોજન અને સપ્રમાણ નકશી કામ

કચ્છ સૌરાષ્ટ્રમા તો ચઢિયાતું છે જ પણ વિશ્વે વિખ્યાતી મેગવી ચૂક્યું છે એના નયનરમ્ય રંગોની પ્રવાહીતા એક કાંચની પ્રૌઢી સમા છે

ત્યારે માડવીજીજને વાગડના ઓસવાળો અને વૈશ્ય કામોએ વિકસાવેલી ભરત સૌની કચ્છ-સૌરાષ્ટ્રમા મહાજન સૌની તરીકે પ્રખ્યાત છે હીરભરતની ભૌમિતિક રચના અને માઝા ભરેલું રંગ વૈવિધ્ય એની વિશિષ્ટતા છે

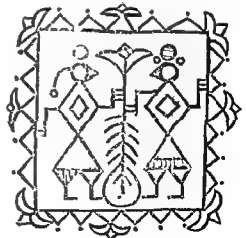
ત્યારે ધ્રગ લોહાઈના આયર ને રતનાલના રખારીઓએ પણ પોતપોતાની ચિંતાકર્ષક અને નિર નિરાળી સૈલીઓ નીપજાવી છે

કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રનું ભરત ગૂથણ ઘણું નજીક છતાં ઘણું નિરાણું છે કારણ જાતિગત આસિયતો ને સસ્કાર વૈવિધ્યે વિવિધ સ્વરૂપો વિકસાવ્યા છે

કાષ્ટક કાષ્ટક છટા કાઠિયાવાડના મોતી ભર મા કચ્છી મોતી ભરતની દેખાય પણ ભવ પ્રતિકો અને રમરૂપ તો કાઠિયાવડના મોતીકામમા એના કાઠી-આશ્રય દાતાઓના જિતયા છે

કમનીય કાઠી ભરત

સૌરાષ્ટ્રના કાઠી ભરતના બે વિભાગ પાડી શકાય એક તો કાઠીઓના આશ્રયે મોતી કામે

ભરત ગૂચણની કળાસૈલી નીપજવી તે અને ખીજ કાઠિઆણીઓની નિજની કળા

સાતસોએક વર્ષ પહેલા સિંધ યદ્ય કચ્છમાં દહેરીને પછી સૌરાષ્ટ્રમાં જિતરનાર આ શરવીર અને સૌ દર્શવાન કામે જ્ઞાતિગત સ રકર ખાસિયત અને કલાત્રેમથી ભરતગૂચણમાં જ નહિ પણ સમગ્ર જીવન વ્યવહારને કલા ચિત્ત કરી દીધેલ છે.

એ વાત સાચી છે કે એણે જીવનનું માધ્યમ નહોતું જોઈતું સામસામા છેડે જમીને જિભા રહેવાની એની હિમ્મતને કારણે કાઠિ પાયાગના વિસા મણુની જેમ કરપીણ બન્યો છે તેમ દાનાબક્ષતની જેમ કરુણાદ્ર પણ બન્યો છે. ધણે ઠેકાણે ખુટલાઈ દેખાડી છે તો સામે છેડે ખાનદાનીતો જોડો જોડેમ નથી.

કાઠિની આ ત્રણે પરજ ભૂમી બધા સ્થિર થઈ ત્યાં ત્યાં લોક જીવન એની જીવનકલાથી પ્રભાવિત થઈ રહ્યું છે. જે તપુર, બિલખા, વડીઆ, બગસરા, ચાંદીયા, ધોગરાળા, ચાત્રાળા, ગાગરા ને ચાવડ વગેરે દેશમાં વાળાઓના સ્થિરતાવસ

વાંટ થયા ત્યારે કુડલા પચકમા અને એની આજુબાજુ ખુમાણો સ્થિર થઈને રહ્યા.

બાળરિયા અને કાઠી એટલે એક મગની બે કાંડ એવા માખડા, વરને કાઠીલાઓએ બાળરીઆ વાડ ખાધી

આ બધા પ્રદેશોનું લોકજીવન કાઠીઓની બધી કારની કળાથી પ્રભાવિત થયેલું છે. હીર ભરત અને મોતી ગૂચણ તો ખાસ કરીને

કચ્છ અને કાઠિયાવાડના ભરત ગૂચણના કામમાં ગોળી ભરત-ગૂચણ પછી ખીજી સ્થાન કાઠી ભરત-ગૂચણનું જ આવે એમણે સમગ્ર રંગ સાથે ભરતગૂચણમાં જીવનને દાલવી દીધું છે ભાગ પ્રતિક્રમા તો એ શરવીર અને મુદ્દર કામના થોડા, હાથી, હોકા, સૂઈ, લક્ષ્મી, શરવીર અને રાધાકૃષ્ણ વગેરે તો હોવા જ. પણ પારશ્યાથી માંડીને યુદ્ધના પરાક્રમે સુધીને આખો જીવન વ્યવહાર એ ભરત ગૂચણમાં આલેખનામાં આવે છે

હીરનો બસરાઈ ધામે આતિય દાટિયો, કચારેક સાકળા ને બાવળાઓ ટાંકે પણ લઈને કાળા ધેરાગુદા ને મરીઆ રંગના પટ ઉપર એક

પ્રભાવશાળી ને ડોનાવણુ ભરતની કલ કાઠિ કુળોએ પાથરી છે

અને આ કળા, એના કલામય સાધન સરભમ, એનું કારણ, વ્યક્તિત્વ અને ઉન્નત રંગ સાથેનું સુસંગત કલા વિધાન છે કોઈ વ્યવસાયિક નહિ.

કાઠીઓના વસ્ત્રોમાં ચણિયા ધાધરાપાટ સિવાય પહેરવેશમાં ભરત ઓણું પણ અન્ય અલ-

કારે અને રાચરચીલામાં તો એ ભરત ને મોતી ગૂચણ હોય હાથે કલાત્મક રીતે વેળું છે.

ગુલા મરીઆ પટ ઉપર ધેરા ગુલાબી-કાર મણ, સફેદ સોનલ રંગ પણ હોય ને લીલો ધેરા આસમાની તથા ધેરા બજુડીઓ હોય આટલા રંગોની મિલ વટ એક બળવાન ચિન્નો હોવા આવે છે

કાઠીઓના શુદ્ધ ચણુગાર અને થોડાના શણુ ગારમાં હીરભરત અને મોતીકામની છુટાપેલા જીવન

રંગોની છતા ને કુમારબરી રંગ રેખા છટા બિતરી
છે એવી સજીવતા ખીજી કાગોમાં એાછી બિતરી છે

ચિનાકન સાદુ, ચતુષ્કાષ્ઠ અને સરજના
ફોબાઈ ખાસ તો એની ભૌમિતિક સપ્રમાણતા
અને રંગરૂપનું સયોજન ભરતની લોક કલાનું શિખર
સર કરે છે

મહાજન ભરત

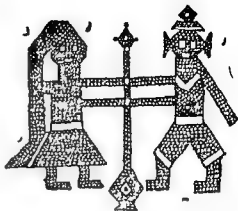
કથાયો અને મહાજન ભરત જુદા ન પડે
તેવા એકમેક બની ગયેલા છે હમ્મજા જેમ એાસ
વાળ તેમ સૌરાષ્ટ્રના ખાસ કરીને કાઠાજના શ્રીમાળી
વાણિયા સોની અને ઢાલારના લુહાણા-ભરતમાં પણ
સપ્રમાણતા સુદર રીતે જળવાતી આવે છે તો
ભાવપ્રતિક્રિયામાં ખાસ વિશિષ્ટ નહિ પણ સ્ફુર્તિમાં
સુધડતામાં ઉઠાવમાં અને થોડા જ રંગોથી ભરતને
ચિત્તાકર્ષક અને મન ભરાય તેલુ એ મહાજન ભરતમાં
હોય

ટાકા તો સામાન્ય રીતે સાકળીને ખજૂરીના
દ્યે છે પણ સાધન સપન એટલે સૂતરમાં મન ન
કરે અને હીરની સમૃદ્ધિ ભરચક દેખાય

મહાજન ભરતમાં ઉમ્મતાના આવેશના અતિ
ગુદા કે અતિશય ઊડતા રંગો નહિ દેખાય પણ
સાચવીને જીવનના બે કાઠામાં વહેતા રંગોનું છતા
ભરતનું સમગ્ર કર્ણન નમ્ર અને મીઠું રહેવાનું

આયરનું હીરભરત

મધ્ય કાંઠે વસેલા મછોયા ગોહિલવાડમાં
પચોળીને સોરઠમાં સોરઠીઆ આ ત્રણે પરજના
આયરનું હીર-અભલાનું ભરતકામ પણ મનોરમ
હેય છે એ જેમ કાગી જેવું જ ભીર નથી હોતું તેમ
અન્ય કામો જેવું ભડકાવનારું કે ભડકું પણ નથી
હોતું કાગી અને અન્ય કામોના માધ્યમ જેવું પણ
વિવિધ અને વૈભવવતુ હોય છે એમાં ગુદા કરતા
લાલરંગે રંગ વધારે વધરાય છે આછો પીંગો અને
કેસરી રંગ પણ વધરાય છે સફેદનો ઉપયોગ પણ
ખરો અયરનું ભરત કાગી કરતા થોડું વિશેષ ભરેલું

અને અન્ય કામો કરતા વિશેષ ત્રીજું હોય છે
સફાઈપદ અને સુધડવતુ ને વેલજુટા કાગીઓમાં
જોજા કળાય છે તે આયરમાં વિશેષ દેખાય છે મેર,
પોપટ જેવા પક્ષીઓ પણ આલેખે કાગીમાં આભલા
જોજા ભ્યારે આયરના ભરતમાં આભલાનું કામ પણ
ખરૂં ખાપુ વાળા મોઢા આભલા નહિ મછોયા અને
પચોળી આયર કરતા ભરતનો સસ્કાર સોરઠીઆમાં
વધુ વિકસ્યો છે એમતો ૧૧ સાખે આયર વિકસ્યો છે

રખારીને ભરવાડ

સોરઠના કાઠાજના રખારીમાં ભરતનો સસ્કાર
ખરો અને ભરવાડ તો ઠેર ઠેર છે એમાં પણ ખરો
રખારીમાં ખરો પટ ઉપર મોઢા ફોલો ભરવાનો
રીવાજ છે અને ભરવાડિયું ભરત તો એના ભર
વાડિયા ટાકાથી જ પ્રખ્યાત થયું છે કોસ ટાકા
અને અપ્રામણ્ય જોજા મેળવાણું ભરત ભરવાડ
કરતા વહિયારા રખારીમાં ભરતનો આલ ધણો પણ
ઠાસો ઠાસ ને આભલા તો ભાળે એટલા ભરે
ભરવાડ રખારીનું ભરત એટલે આભલા ભરત જ
કહેવાય

ચારણ અને મેર

મેરમાં ભરતનો આલ ખરો મોટે ગોટ ભરે
લાલને સફેદ પટ ઉપર પીંગો લાલ કાળોને સફેદ
ધાગે દ્યે પણ ચારણોમાં મેર કરતા ભરત વિશેષ
પ્રમાણમાં ખરૂં

આરણ્યોમા બીજી ઘણી બધી વિશિષ્ટતા છે એટલે ભરતમા એમનાથી એટલું ધ્યાન અપાયું નથી જતા ને પ્રદેશમા જે આરણ્યો વસે છે તે તે પ્રદેશના ભરત-ગૃથણની લાક્ષણિકતા એમના ભર તમા જરૂર જિતરી છે

સથવારા ને સગર

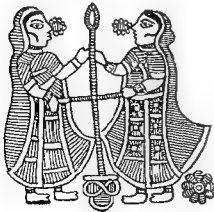
સથવારાનું ભરત આ બધી ટામેા વચ્ચે લાક્ષણિક એવું જણાવ ર હોય છે વિવિધ ભરતસૌલી માથી જેટલી સુ રતા સથવારા જિતારી શકયા એ બધાનેા સમન્વય એમના ભરતમા દેખારો ભખંડાર છટાવાળા વરરાજા જનનના ગાડે બેઠા હોય તો માથેની વિશાળછત્રી પશુ છટાદાર ને ચિત્રોટી આથી ખૂબ સુધી બાજીને શણગારેલા હોય વર લાડે તા નાનકડી ઠંકરાત જેવો લાગે

સગર કોમમા સથવારાની અસર જિતરી છે અમોટી જાલજીમા કાષ્ઠક મેરની અને કઈક પેતાની નીપજાવેની સૌથી છે

એ જ ગીતે ટાળી, ખારવા અને સીદીજોમા પશુ જુજવેડપે ભરતનેા સસ્કાર આખોને આકાર એવો હોય છે

કણુખીનું આભલા ભરત

મધ્ય સૌરાષ્ટ્ર ને પશ્ચિમ સૌરાષ્ટ્રમા જેમ કડવા કણુખી વધુ વસ્યા છે તેમ લેલિઆ વધારે

ગોહિલવાડમા છે અને ભરતકોમમા ગોહિલવાડના લેલિઆ કણુખીએ કડવા કણુખી કરતા ઘણો વિકાસ સાધ્યો છે રત્રમા, લાવપ્રતિક્રિયા અને સયોજનમા પશુ

ગોહિલવાડના પલેવાળ જાત્રાજી કારડીયા વગેરેમા આ લેલિઆ કણુખીમા કાગી ભરતના મિશ્ર-સસ્કારો જિતયા છે

એ જ રીત સોરઠના અને વાળાકના ખાટ અને એ િ સાથે જે કોમેને વરવા પરશુવાનો વહે વાર છે એ બધી કાળી-મરસિયા કોમેમા કણુખી ભરતની અસર વધુ છે આભનાનાં ઝાકઝમા કણુ ખીજોમા ચિત્રો જેમ કાગીનું ભરત સામાન્ય રીતે નરદમ ધીરનું પખુ આભના વગરનું તેમ કણુખીનું ભરત વિશેા સુતગઉ પશુ આભના વગરનું નાં છે એ જ રીતે ભર િડિવા ભરતમા પશુ ૧૫૧ મુ. ૧ આભલા ભરવાડિયું ભરત અને કણુખીનું ભરત વ. ૧ રીક છે પશુ કણુખીના ભરતમા ચિ પ સ્કાર આવી છે ચણિવાનો પોણો ભાગ આભનાના ભરતથી ભરેલો ઝોઢગીના પાવવ પશુ ભરત ભરેલા ને કપડા ક કમખા તો ઘોડો ગાળો બાદ કરના આભના ભરતથી ભરેલા

ભરવાડમા કાપડાની બે બાઈ આભના-ભરત ભરેલી પશુ આખા કપડા કે કમખામા તૂઈની રૂપેરી પગીનો રેડો સળુશાર કણુખીનું આભના ભરત તો એના ગુદશણગાર અને પદુશણગારમા પશુ સાગો પાગ જિતયું છે આને કાગીનું ભરત ઝોણુ મળે છે બ્યારે આને વિશેષ પ્રચાર કણુખીના ભરતનેા છે સામાજિક પરિસ્થિતિને કારણે એ બન્ધું છે કણુખીકન્યાને કરિયાવરમા એક પોષાક તો ભરત આભલાનો જોધએ જ પછી જેવું કળ સામાન્ય રીતે સુતરાઈ ને સારાવાળા હોય તો ધીરનું ભરત પશુ ખરુ લોકગીત સુધી આ ભરત આભલાનો કણુખીનો સસ્કાર રતયા છે કોઈ કણુખજને ગરા સિયાના પે પાકે મન મોલ્લા ઉશે ત્યારે વેવક મર્મમા ગીત ગોરે છે કે

“કાચાળા કપડા કડવીને નવ ગમ્યા,
કોણી ઉતાર કાપડે મનડા મોઢ્યા,
ભરેલા ઘાઘરા કડીને નવ ગમ્યા,
થેરદાર ઘાઘરે મનડા મોઢ્યા”

ગીતમા કબુળી અને ગરાસિયાના એમ બંને પહેરવેશનો સરકાર દેખાવ છે ખાસ કરીને ભરેલા ઘાઘરા અને કાચાળા કપડા એ કબુળીનો વિશિષ્ટ ભરત આભનાના સરકાર છે રંગોમા કબુળીના ભરતમા બધા જ કિયાર રંગો વપરાય છે લાલ અને ફેસરી રંગો માથે પીળા અને સફેદ રંગનું ભરત, પીળા માથે ફેસરી અને ઘેરોમા લીલા થેપાડા માથે પીળી અતલસના પાલવ અને અ પાલવ માથે ફેસરી લાલ અને સફેદ હીરનું કસબકામ બહુ જોય છે આમ કબુળીમા સફેદ, લીલો, લાલ, પીળા ફેસરી વગેરે રંગો વપરાય છે મોર પોપટના ખૂબ ચાલ સુશોભનોની સૌથી વિશેષ ભલક કબુળીના ભરતમા હોય છે

સમગ્ર પ્રજાજનો સરકાર વાગ્યો

વિશિષ્ટરૂપે રહેલા ભરતકામની આપણ અર્થા કરી પણ ભરતના સરકારરૂપે તો એ સમગ્ર પ્રજાનો સરકાર છે ખાસ કરીને માલધારી લડાવક અને ખેડકાઓના પહેરવેશથી આ હીરભરતની શરૂઆત થઈ હોય એમ સ્વભાવે પ્રકૃતિના મૂળ રંગો જ હીર ભરતમાં જોવા મળે છે પ્રકૃતિ પરાધર્મીતાનો જ એ સરકાર કારમીર ને આસામની જેમ કુદરતે અહીં એની સમૃદ્ધિ ઠાલવી નથી બગાળ કે બિહારની જેમ ઉરિયાણા ભેજ પણ નથી ઠેર ઠેર લકુબકાબ આખાવાડિયા નથી પળળ કે ઉત્તર હિંદની જેમ કોઈ મહાનંદની નહેરોથી હવાઈમાં ખેતરો કે એવા બાગબગીચા પણ નથી જોઈએ જે કાઈ હવે, જે કાષ્ટ છે એને ભરપેટ પીધું છે અતરમા ધોળીને આત્મસાન કહ્યું કે કારમીરમા મોગલ ડીઝાઈન એની તમામ અર્થો ૧૧ માથે રાખી અને એક ચીનાર ૧૨થી અપરેષ ડીઝાઈન વાન માદ કરતા મા ૧૧ ડીઝાઈન કારમીરની તમામ ડીઝાઈનોના

મુળમા પડી છે ત્યારે સૌરાષ્ટ્રમા ઠેરી ભાત વિકાસ કરી એ ભાત ?

ધોળી પછેડી દૂલણ ભાત,
પીળી પછેડી પોપટ ભાત,
રાતી પછેડી રીગણ ભાત

વિવિધભાત અને વેલ

પછી વીજળી વેલ, વાટકાવેલ દામવેલ, ટેલવેલ, પોપટવેલ, કાંઈ ચાલાત, મોરિયાભાત, મોર લાલાત ને પનિહારીભાત મોગલાભાત તો ખરી ને ખરી જ આભલા તો પાછળથી આ યા આભલા હીરભરતનો એક અમદદાર ભાગ બની રહ્યો પણ મોતીનું ચૂંચણ એ ચૂંદનો પથુનો અને તોલાનો

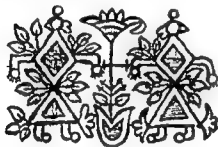
એક શબ્દગાર જ રહ્યો હીરભરત ભરતા જે કલા બાકી રહી તે મોતીભરતમા જોતરી પણ મોતી ભરત એક શબ્દગાર જ રહ્યો કારણ કે એની સખતાઈ અને વજનને કારણે હીરભરતની જેમ પહેરવેશનું બિર્મિબળ ન બની શકે. પહેરવેશ એ માનવ બિર્મિઓના સર્વર્થનું લાગણીઓના તાણા વાણાનું માનવીના રૂપ અને પ્રતિભાનું એક અંગ બની રહેલ છે જીવનના વિવિધ રંગો પહેરવેશમા જોતરે છે અને એ પહેરવેશના રંગો જીવનને પણ રંગ ચડાવે છે એટલે મોતીભરતની કાળા ખૂબ ખૂબ વિકાસ પામવા છતાં શબ્દગારથી વિશેષ તાકાત એમા ન જ જોતરી શકે હીરભરત એ તો લોકજીવનનો સરકાર છે અને મોતીભરત એ લોકજીવનનો શબ્દગાર છે પણ કલાસરકાર તો ખરો જ, મોતીભરત

એક એની લોકકલા છે કે ભારતભરની લોકકલામાં વિશેષ્ટ ભાત પાડે છે

હીરભરત અને આબલાના ભરતે ભારતભરની ક્યારસિક નારીઓને મુગ્ધ કરી છે ભારતના એવા ઉચ્ચ પ્રદર્શનમાં હીર આબલાનું ભરત પ્રદક્ષિ માટે કૌતુકનો વિષય રહ્યો છે આકર્ષણનો વિષય મનેવ છે અને જે કાંઈ હોય તે ખરીદી લેવાની તાલાવેલી જગાડી છે

મોતીનું કલામય ગૃથણ

ક-છ સૌરાષ્ટ્રમાં આ મોતીનું ભરત કયારે થયું તે પણ સંશોધનનો જ વિષય છે મોતી ભરતમાં વધુ વપરાય કીડિયા અથવા ચિડિયા મોતીનો

છ એને પથ્થરિયા પણ કહે છે, કારણ કે તે વિવિધ રંગી પથ્થરમાંથી બનાવ્યા હોય એવા જ લાગે છે કાંઈ પણ રંગના ચિડિયા મોતીમાં તેજ નથી હોતું, ત્યારે કાચના કટકિયા ને જવલા મોતી તેજવાળા લાગે છે આ કટકિયા ને જવલા મોતીનો વપરાય પાછળથી વધેલો આ ચિડિયા કે કટકિયા મોતી સૌરાષ્ટ્રમાં બનતા કે બહારથી એની આયાત થતી તે પણ જાણવા મળ્યું નથી અત્યારે તો આ મોતી મદ્રાસથી આવે છે તે પહેલાં સો સગસો વર્ષથી છટાલિયન મોતી વપરાતા મોતીચૂંચણી કલા હીર ભરત જેવી પ્રાચીન ન હોવાનો સભવ મનાય છે મોતીનો સૌરાષ્ટ્રનો સ્કાર તો ખરોજ પણ એ સાચા મોતીનો અને મોતીના અવશ્યકોને મોનારૂપા પત્રી અને રોમાં મોતીનું સ્થાન વિશેષ છે અસલના યુગમાં સોનું સૌરાષ્ટ્રમાં નીવજતું હતું એમ માનવામાં

આવે છે ત્યારે સાચા મોતી તો આજે પણ જામ નમરના સાગર મારે પાડે છે ભારતભરના સાગર કિનારે જે જ રેકાએ સાચા મોતી પાડે છે એક તો ઘુત્તીકીરીનીની દક્ષિણે મનારના અખાતમાં અને બીજા જામનગરના સાગર કિનારે કચ્છના અખાતમાં

માયા મોતીનો સસ્કાર

આ રીતે જોઈએ તો મોતીનો શોખ ભલે શ્રીમંતો જ કેળવી શક્યા પણ સૌરાષ્ટ્રના અલકારોમાં એનું સ્થાન હતું જ અને એના આકર્ષણ પણ જેવા તેવા ન હતા મોતીની છત કે પછી અછતને કારણે પણ મોતીના મોઢ લોકજીવનમાં ગિતયા છે સભવ છે કે અછતનું કારણ હોય, કારણ કે સાચા મોતી તો આજ પાડે નહિ, પાડે એટલા મોટા મદે-લાતોમાં આવ્યા જ્યાં ત્યારે લોખંડપના રમણે ચડે છે કે આ મોતીના જ વાવેતર થતા હોય તો તેનું મળનું ધરમાં પછી વોડા મોતીના આજા ભાગિયાના અગ્રા જ નહિ !

‘જળ રે જમનાના ઝીલતા છ રે શામળીયા, મને મોતીડું લાગ્યું હાથ ન ફળના નાનડીઆ’

મોતીક તો હાથ લાગ્યું પણ એક મોતી બધાની વચ્ચે વહે ચલુ કેવી રીતે પછી તો છ રે શામળીયા’ ને ‘નફળના નાનડીઆ’ની ટેક સાથે ખીત આગળ વધે છે કે

માટે કરીને મોતી આણિયુ છ રે,
માતા પાડે મોતીડાના ભાગ- ન ફળના
એક મોતીમાં શુ વેચીએ છ રે,
મોતી વાળ્યા ઘણેરા ધાય- ન ફળના
જમનાને કાઠે કયારો રાપિયો છ રે,
માહી વાળ્યો મોતીડાનો છાડ- ન ફળના
એક મોતીને બળે પાદડા છ રે
મોતી ફાલ્યા છે લચકાલોળ- ન ફળના
એ જાળ્ય ને બીજા જાળખી છ રે,
વચલી ડાળે ડાળે મોતીડાની લૂખ- ન ફળના

ધાળ ભરીને મોતી વેડિયા છ રે,
માતા પાડે મોતીડાના ભાગ- ન દછના
કોઈને ચપટી આગળુ છ રે,
રાશી રાધાને નવસરો હાર- ન દછના

ભાગ પાડવામાય રાધાજી રોજ કાળી બાથ,
કામને ચપટી આગળુ ને સધાજીને નવસરો હાર.
ધરનું મધ્યગ્નિ કુ ગૃહિણી વચનો વેલો જળવનાર
વહુ. સહુ મેઘા મગીને વહુને લાડ લડાવે એ સસ્કાર
સમુક્ત કુટુંબજીવનનો એક આદર્શ અને એનો
વ્યવહાર પણ એમની સામે હતા જ ભાગે પડતું
વહેચાય છતા ભાગ લેનારા જના ઉચિત હોય ત્યા
જ સમર્પણ કરે સમુક્ત કુટુંબની એ દિલેર પ્રણાલિ
હતી

મોતીના પાણી

મોતીનો આવો સસ્કાર તો જ્યા મોતી
નીપજે ત્યા જ હોય ને ? પા દિાર માનવીને પણ
મોતીના પાણી જેવા તેજસ્વી રૂપક આપાતા
એવા માનવીને-અંતે પુરુષને મોતી પાકયું છે એમ
કહીને મૂલવતા આપણુ એવુ એક લક્ષગીત પણ
મોતીએ મઢાયેલું છે

“લાખી તે લાખી સરવરિયાની પાળ,
એ રે પાળે રે મોતી નીપજે
મોતી તે લાખ્યુ ભાઈ વર હાથ,
ચેર આવીને ઝગડે માડિયો.”

મોતીના તો એક એકથી ચડે એવા રૂપક
“ફૂંધે તે ભરી રે તલાવડી, મોતીડે બાધી પાળ,
ઈસવર ધાવે ધોતિયા, પારવતી પાણી બાથ.”

અલકારોમા પણ “વળે વાગે મોતી ઠાસ”
એમ કહેવાણુ મોઢેરા મહેમાનો ને સાચા મોતીથી
વધાવતા અને—

“ફૂલડે છાયો મારો માડવો
મે તીડે વધાણુ રી બન,
હો લાલ પછેડો ફૂલે ભયો.”

મોતીના અવકારોની હોથ પણ ઓછી
નહિ તો !

“રાજ લીલા મોતી ને હીર દોરિયુ,
મારે હરમે ઘડાવેલો હાર”

કામી કામમા સાચા મોતીનો ખૂબ ખૂબ
ચાલ કામી વરલાડને મોતિયુંવાળો કહીને વધાવતા
અને—

“મોતી જડી એની મોજડી ને
હીરે જડયા હથિયાર,”

સાચા મોતીના જ્યા આવો સસ્કાર હોય
ત્યા એ ભરતગૂંથણમા ઊતરે એમા તી નવાઈ ?

“સોળ સોમઠા ને પાસા”
મોતી જડયા રે લોલ”

પતિ-પત્નીની, તણુદ બોળઈની, લાઈબધ
દાસ્તારની અને મઢ મહેમાનની એ “ઈન્ડેર ગેષ્ટમ”
ઓપાટ ન સોમઠા ગ જુદા દીપવાનો ચલ તે ફી
ન હતો

“પીર ગાડે તે મોતી મગાવજો રે,
પીર મોતીના મોરલા મેલાવો રે.”

શેઠા ઝાઝા નહિ પણ ગાડા ભરી ભરીને
વિશાળ ખેતરોમા લેરખિયા લેતા મોલને જોઈને
અને વિશાળ ચરિયાણો જોઈને માલધારીઓના હૈયા
પણુ એટલા વિશાળ બનતા ઓછ મન શેના રિઆય
એમને તો રૂઢે જ હિલટ આવે એવી લિટલવાળા

માનવીએ ત્રીગી મોટી તમામ ઓજોને મોતીથી મઢી દીધી છવનના આતરિક કલાઆનંદ અને ઉરોજનાને સજીવ સ્રોત હીર આબલાના ભરત પછી મોતીગૂથણમા વહેતો થયો

વચ્ચે રે બેનડબાની વેનુ,
કે માફા હળકે મશદ તણા”

આ મશદના માફા પછી હીરભરત અને મોતીગૂથણના એ વેલ પળ પૂરી ?

“કૂંધુની બને રૂડા પીળીડા શણગારો
વેલડીએ હસ હસ આટા રે,
બળદે બેવડ રાશ, ખેડુને માથે બોળિયા

આવી રહી વેલ, એના ઉપર હગડતા માફા અને એ માફા ઉપર હૈયાના કુઆસભાઈ રંગોનુ ચતુર ચિનથુ એનું કલ્પનાચિત્ર પશુ લાક્ષિત્યભરુ લાગે આ મોતી કામમા પશુ બળદની ઝૂંચમા આભલા જીતયા છે પળ એવુ તો કોઈક જ સીર્ષ સાથે શીલની શીલ સાથે ઝપતી અને રૂપ સાથે કલાની સગાઈ કેવી ચાની આવે છે !

ગૃહશણગારમા મોતીગૂથણ

શીકળ સે પારી ને કકાવટીએ મોતીથી મઢાને લક્ષના શણગાર ને જુ વેલવવ તો બનાવે છે મોતી ભરેલી વાનગી પાવા ને છડીએએ મેળા એને શોન ન્યા છે મોડિવાના કાગીડા મોર, પોપટ ઝૂંપા ત્રીકા શીકટી વેલજી એશીકા પીનજી ને ચાકળા ચદરનાએ વિવિધરૂપી મોતી અને એના પથુ મા ઠી, આડખાન અને ભૌમિક આલેખને-

ધરને શોખાવા છે ઘૂઘરા, ચૂસણલાકડી, ઢીંગરી, પોપટલાકડી, મોટી દડા ફેરકણા અને બાળોત્રાં લગલગ ગંધા રમકડાંને મોતીથી મઢીને એમા વાલ્સ લ્યના ઉત્સાસભર્યો રંગે જીતાર્યા છે પળી તો ગૃહ શણગાર અને પશુશણગારમા ને ચીજવસ્તુઓને હીર આબલાના ભરતે કલાસ્વરૂપે સરખાવ્યા છે તે તમામ ચીજવસ્તુઓ મોતીથી મઢાઈ ગઇ

મોતીગૂથણમા પ્રશાદભૂ સામાન્ય રીતે સફેદ મોતીની રંગીન આકૃતિઓની આસપાસનો ખાલી ભાગ એકસરખા ઘાંટના સફેદ મોતીઓની ગણિતિક પકિતઓથી ભરી દે મોતીગૂથણનું કામ વધુ મહેનત, વધારે ચોકકસાઈ, અને કુશળ આયોજન માગી શકે છે સફેદ ઉપરાંત પીળા લીલા જાણુડિયા અને આસમાની મોતીનો ઉપયોગ આ ગૂથણમા કરવામા આવે છે રંગોનું વૈવિધ્ય અને ગૂથગીતા સુદર સયોજનને કારણે એનું કલાવિધાન ચિત્રણ જગતમા જોય મુકાવે તેવુ થાય છે મોતીના ગૂથણમા ચિત્રની પ્રચલિતા નધા આવી શકતી તેથી ચૂંચિત ચિત્રો અને આકૃતિઓ વિશિષ્ટ સ્વરૂપે વિકસેલ છે મોતી ગૂથણ વિષે વિવિધ મતો પ્રવર્તે છે એક મત આપશે જોયો કે હીરભરત અથવા સતર ભરત પછી મોતી-ગૂથણ ગૃહ શણગારમા આવેલ છે ૧૯મી સદીના જ મોતી ગૂથણના ગૃહ શણગાર મળી આવે છે તે પહેલાના નહિ અને ને મોતી ગૂથણમા મોતી છે તે ઇટાલિયા છે

એ મત પ્રમાણે કચ્છ સીરાખૂના મોતીના ને વણુનો લોકપ્રીય વજોરમા છે તે સાચા મોતીના ગણાય છે કીડિયા અથવા પથરિયા મોતીના નહિ

એને અંગ્રેજી સંજ્ઞામા નીચે મુજબ ધટાવે છે મોતી એટલે અંગ્રેજીમા ‘પલ’ અને પથરિયા મોતી એટલે અંગ્રેજીમા ‘બીડ’ એટલે આપણી ને મોતી ગૂથણ કળા છે તે બીજવર્ક કહેવાય છે અને તે પ્રાચીન નધા વજોર

એની સામેનો બીજો મત એ છે કે બીડ નો મૂળ અર્થ પરપોટાનું પિંદુ થાય છે અને પર્વ એટલે કે સાચા મોતી પશુ માછલીના મુખમાથી

અરતા પરપોટાનું બિંદુ જ પ્રાથમિક અવસ્થામાં હોય છે

ગુજરાતીમાં આપણે ત્યાં એ માટેના જુદા જુદા શબ્દો છે પારા, મળકા, મોતી વગેરે અને તે ત્રણે પાછા જુદા જુદા સ્વરૂપે જુદા જુદા નામ ધરાવે છે

ત્યારે મોતીગૂથણ એ આપગી ધરતીની તળપટ્ટી ક્યા છે એને અંગ્રેજી શબ્દોમાં ઘટાવાય જ શી રીતે? ને અંગ્રેજીમાં ઘટાવવાની કે મૂલ વાની હોય તો એનું ગુજરાતી પારા-ગૂથણ અથવા મથુકા ગૂથણ કેમ ન કહેવાય ને મોતી ગૂથણ કહેવાયું?

સિંધુ સંસ્કૃતિના જે બોદકામ લોચલ, રોઝડી રગપર વગેરેમાં થયા એમાંથી લોચલમાંથી તો આ પથ્થરિયા મોતી મળી જ આવ્યા છે એનો ઉપયોગ અલ કારો કે અગણ્યમારમાં જ થતો હોવાનો નેપ્રત્યક્ષ

એટલે કે પથ્થરિયા મોતી ઇટાલિના મોતી આપણે ત્યાં આ યા તે પહેલાં પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વેથી આપણે ત્યાં હતા જ

વસ્ત્ર શણગારમાં એનો ઉપયોગ થતો કે કેમ તે કહેવાના પ્રમાણ કે પુરાવા આપણી પાસે ન હોય પણ ઠાકાની કાકડી, કકણ બાબુબાબુ કામણી, ક્યારેક લટકણિયા જૂંમણા નંચડી વગેરે તો આજ સુધી પછાત જાતિઓમાં પહેરાતા આવે છે

એ મોતીના અલ કારોનો સવિશેષ ચાલ પછાત જાતિઓમાં ને આદિમ જાતિઓમાં ફજ છે

એટલે અલ કારોમાં મોતીગૂથણ ક્યા છટા લિયન મોતી કરતા અભિપ્રાયીન છે વચની કડી જે નથી મળતી તે એ કે સિંધુ સંસ્કૃતિ પછી આ પથ્થરિયા મોતીનું ઉત્પાદન ક્યા સુધી ચાલ્યું અને ક્યારે બંધ થયું હશે? મોતીથી સહેજ જ મોટા પારાઓનું ઉત્પાદન તો ભારતના પ્રત્યેક સુદર પથ્થર નીપજતા પ્રદેશોમાં થવાનું ચાલુ જ છે

એક ખીજ વાત એ કે માછલીએ પેદા કરેલા પથ્થરનું નામ પ્રથમ મોતી પડ્યું કે પથ્થરિયા મોતી

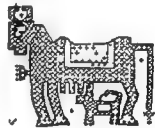
ઉપરથી માછલીઓથી થતા ઉત્પાદનનું નામ મોતી પડ્યું?

સભવ એવો છે કે મોતી નામ પથ્થરિયા અગર કોઈ ધાતુના ઝીંબા પારા ઉપરથી મોતી નામ પડ્યું હોય અને ત્યાર બદ માછલીથી ઉત્પન્ન થયેલ પથ્થરરૂપી જાતેલ પરપોટાને મોતી નામ અપાયું હોય

અથવા તો સાચા મોતીની શોધના કાળ નિર્ભય ઉપરથી પણ આ ગણના થઈ શકે પહેલાં કયું મોતી મળી આવેલું?

આ બધા ઉપરથી એવા અનુમાન ઉપર અવાય છે કે મોતીના અગણ્યગારના અલ કારો કદાચ સિંધુ સંસ્કૃતિના નિબળના ભરતથી જરાય ઓછા પ્રમાણમાં જ હોય કદાચ વધારે પ્રાચીન હોય

બાધાગી અને પોગામાં જે લાન બાધીને છાપીને કે વાળીને ઉપસાવવામાં આવે છે તે પણ મોતી ભરતની જ લાન છે, પણ એટલું સાચું છે કે ચાકાગા

થરવા અને મૂલ અલ કારોની ખીજ ચીનોમાં જે મોતીગૂથણ જીત્યું તે ઇટાલિયન મોતીનું જ મળી આવે છે અને એના સવાસો દોઢસો વર્ષથી વધુ જૂના પ્રાચીન નમૂના નથી મળી આવતા

સમગ્રસ્થાનોમાં મોતીગૂથણના નમુના ઘણા વરસથી સંઘરાતા આવે છે પણ એની વ્યાપક પ્રસિદ્ધિ તો છેલ્લા પંદરેક વર્ષથી જ થઈ છે

મોતીગૂથણની કલાનો વેગ નિક અબ્યાસ પણ પંદરેક વર્ષથી જ શરૂ થયો છે લોકકળાના મારા અનુલભ અબ્યાસ દરમિયાન પુરાતત્ત્વ ખાતા વાળા લાઇશ્રી મધુસુદન દાક્ષીનો પરિચય થયો લગભગ ૧૯૫૫માં

એની અભ્યાસનિપતા, એની સૃષ્ટિ એનો લોકસંસ્કાર અને વૈજ્ઞાનિક હૃદયને આ મોતી ગૂંથણની કળાને મૂલવતા એ એમને જોવા ને હં ખૂંશ થઈ રહ્યો.

મોતીગૂંથણનો વધુ વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કરીને એને પ્રયત્ન કરી જગત સમક્ષ ધરવા એ લાગણી ભરેલો આમલ એમને સર્વ પ્રયત્ન કરેલો.

વાત એમના મનમાં વસી ગઈ એ વાતને પુરાતત્ત્વખાતાના રૂબ શ્રી પડ્યા તથા આજના પુરાતત્ત્વખાતાના વિદ્વાન નિયામક શ્રી જયે દ્રનાથાણવી તરફથી પ્રોત્સાહન મળ્યું વાત હેરે ધરીને તેઓએ હાથમાં લીધી.

સૌરાષ્ટ્ર સરકાર દરમિયાન જે કામ હાથ ધરાયું અને ગુજરાત સરકાર દરમિયાન જે કામ પુરું થયું તે ‘કચ્છ કાર્યાવાહના ભરત અને ગૂંથણ’ના એક વૈજ્ઞાનિક અને મૂલ્યવાન મૂલ્યને પુરાતત્ત્વખાતા તરફથી ખંડાર પડેલ છે.

ગુજરાતની લોકકળાઓ અતિવ સુંદર ને સમૃદ્ધ છે એની નાની મોટી પુસ્તિકા ને પુસ્તકો પણ ગુજરાત સરકાર તરફથી ખંડાર પડ્યા કરે છે પણ લોકકળાના ચિર માર જોવા ગુજરાતની વિશ્વ ખ્યાતિ અપાવે તેવો વૈજ્ઞાનિક પ્રયત્ન તો એ એક જ છે ને ખીજા એકેય નહિ.

મારી દષ્ટિએ લોકકળાને ન્યાય આપે એવું નો ફાઇ કામ સરકાર તરફથી થયું હોય અથવા થઈ ગયું હોય તો તે એક જ.

આજે એ ક્ષેત્રમાં કામ કરનારા લોકકળાના અભ્યાસી ને સંસ્કારી જુલાનો ખંડાર આવી રહ્યા છે એ જ ગુજરાતની આશા છે એમાં ભાષત્રી ખોટી સ પરમાર ને ઈન્દ્રસ કર રાવળ વગેરેના નામ મોખરે છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં આ ક્ષેત્રમાં પ્રોત્સાહન આપનારા જૂનામઢના કલારસિક ને કલાદ્રમી શ્રી ચિત્રજન સંજન ને તા કેમ જ બૂરી શકાય ?

વિટામિનો જુઠા જુઠા ખાદ્યોમાં કુદરતી રીતિમાં મળતા રહે છે પરંતુ હમણા હમણા કૃત્રિમ રીતે ઉત્પન્ન કરેલા વિટામિનોની ગોળીઓનો પ્રચાર વધ્યો છે તથા એ ગોળીઓ વધુ પ્રમાણમાં લેવાય તો વધુ ફાયદો થાય, એમ ઘણા લોકો માને છે ખાસ કરીને માતાઓ પોતાના બાળકોને એ ગોળીઓ આપવામાં બાળક પ્રત્યે પોતાની દરજ્જા અઢા કર્યોનો આત્મસંતોષ પણ અનુભવે છે પરંતુ જુએ વિટામિનો વધુ પ્રમાણમાં લેવાથી નુકસાન કરે છે.

ઈવા ૨/૧ (ઇલિનોઇસ-અમેરિકા)ની નોથ‘વેસ્ટર્ન’ યુનિવર્સિટીના ડૉ. પોલ લગાર જણાવે છે કે, કેટલાક વિટામિન વધુ પ્રમાણમાં લેવા એ જોખમકારક છે ખાસ કરીને વિટામિન એ વધુ પ્રમાણમાં લેવાથી કેટલાક ભયંકર રોગો થાય છે વિટામિન ‘એ’ કુદરતી સ્થિતિના દૂધ અને દૂધના પદાર્થો શાક લાજી લીવર તેવા અને મચ્છી તેલોમાં મળી આવે છે.

તેમણે જણાવ્યું છે કે, વધુ પડતા વિટામિન ‘એ’ લેવાથી તેમના શરીરમાં ઝેર વ્યાપી ગયું હતું અને પરિણામે તેમના વાળ ઊતરી ગયા હતા તેમના ડોળા ખંડાર ધરી પડતા હોય તેમ ઊપગી આંખના હતા તેમની આંખે બધું ભૂંસાઈ ગયું હોય તેવું ધૂંધળું દેખાતું હતું આમડી ઉપર બહુજ આંખના કરતી હતી તેમને કયાક વાગે ત્યારે ખૂબ લોહી વહી જતું હતું અને હા કા તથા સાધાઓમાં પણ કળતાર રહેતું હતું આ બધું વધારે પડતું વિટામિન ‘એ’ લેવાનું પરિણામ હતું તે લેવાનું બંધ કરતા આ બધા લક્ષણો દૂર થયા હતા.

તે ઉપરાંત તે સ્ત્રીઓને બીજાં પણ ઘણાં તીવ્ર તથા મારક રોગો થયા જણાના હતા મગજમાં ગાંઠ, સંધિવા અને ગાંડપણ સુધીના.

પરપણ પછી પ્રેમીએ એકમેકના પ્રેમ ખાતર મરી-પરવારે એ વાત માની શકાય અનન્ય પ્રેમનું, એકમેકના રસતરબોળ જીવનનું આકર્ષણ-એમની પાછળનો તલસાટ અને એકમેકના હૈયાના રમથી રંગાયેલું હૈયું એમ એકમેક માટે મરી દીટે-એવું હૈયું હોખતાઈ નબ-એ સ્થાવિત છે પણ કેવળ સબધ બધાયો હોય, બધા એક બીજાના હૈયા એકમેકના દૃઢાળા આશિર્ગતમાં પૂરા દળાયા પણ નથી, અરે ! બધા એકમેકના રસપીપાસુ હોઈ પૂરા ચૂબન માટે પણ વણખોટયા જ રહ્યા છે, એવા હૈયા અને તે પણ તદ્દન ગામડાના અને સાદા સરળ અને નિર્દોષ એવા બે હૈયા એકમેક માટે મરી-પરવારે એ વાત સાબળા તમને નવાઈ સાગશે ! પણ આ વાત તદ્દન સત્ય છે આ વાતને બની ગયે સગલજ ચલેક સૈકા થયા હશે

કુમારીનું નેમનવતુ રૂપાણુ યૌવન હરથુકાગે કૂઠકા મારી રહ્યું હતું આવડી મોટી અને વળી રૂપાળી છોકરીને એના બાપે પરણાવી પણ ન હતી એની ખેનપણીએ અને એની સમવયની બીજા છોકરીએ તો ક્યારની પરણી ગઈ હતી - તેમને પરણાવી દેવામાં આવી હતી-અને કેટલીક તો માતા પણ બની હતી ! છતાં કુમારીના બાપે તો હજી મારી દીકરી ક્યા એવડી યધ જ તે એને પરણાવી સાસરે મોકલ્યું ? એમ કહી કેટકેટલાએ માયા' અસ્વીકાર્ય ગણ્યા હતા કેટલાયને તો નિંદા અને દીકા વહેરોને પણ પાછા ડેલ્યા હતા

અને બ્યારે કુમારી ઘણિયા ભાતની ભાતી ગળ ચૂદડી એ દીને એના બાપને માટે ભાતું માથે મૂકી, ચટકતી ચાલે ધમધમ કરતી ખેતરે જતી ત્યારે વળી ગ મલોડો તો દીકા કરી કરીને જ ધરાઈ જતા અવડી ટટા જેવી છોકરી યધ તો ચ રામ શ કરને ક્યા શરમ આવે છે ? અરે ભાઈ ! રૂપ અને જુવાની બે બેા ચાપ પછી તો કઈનું કઈ યધ નબ ? પણ ભરામણુભાઈ ખરોને ! તે પોતાની

એકની એક દીકરીને આમ જીવાનજોષ યધ આવી તો વ હજી નાની કીકલી જ ગણી રહ્યો છે ! પણ કોક હી બ્યારે યવાનું-ન યવાનું યધ જશેને ત્યારે પૂરેપૂરો પરતારો ! અને કુમારી પણ જાણે આવી બધી દીકાઓથી ધરાઈ ગઈ હોય-જાણે તેનાથી તે પર હોય તેમ સામળ્ય ના સામળ્ય કરતી હાથની દોલોને ખરાબર માથા પરની હીઠાણી પર ગોઠવી, માથે ભાતનું પોટલું મૂકી પોતાની લીજીની કાક જેવડી વિશાળ આખો નચાવતી કેવળ નિર્દોષ બાળાની માફક પોતાના બાપ આગળ ખેતરે દોડી જતી

એક વખત ઉતાળાના ખરા ખપોરે કુમારી ભાત આપી ખેતરેથી પાછી ધેર આવતી હતી ગામનો રખડુ સામળો કેલ્ય જાણે ક્યાથી ત્યા આવી ચડયો ને કુમારીને એકલી નેધ જરાક અડપલુ કરવા ઉતાવળો યધ ગયો પણ ત્યા તો કુમારીના લોખંડી હાથ એવો તો એની ડોકની આસપાસ વીઢાયો કે જાણે ત્યા ને ત્યા જ તે યૂગળાઈ મર વાનો સાયળાની આખો તો બહાર નીકળી આવી ને જીભ તો લળકારા જ લેતી રહી સામળો હાથ નેડી કુમારીની કુમા મામી રહ્યો-સામળો બોલી શકે એમ પણ ન હતો એટલી સંજગત પકડ કુમારીએ તેના ગળા આસપાસ મૂકી હતી

જા કાળમુખા હવે કાઈ દિ મને બોલાવી છે તો પછી તારા જીવનો જાઈશ' કહી કુમારીએ તેને બધા દીધો આ વાત તો ને ક કુમારીએ કોઈને ન કહી કે ન કહી સામળાએ પણ પછી તો એ વાતની જાણ ગામ આખામાં વાયુવેગે યધ ગઈ અને ત્યારથી આ હેડવા જેવી માતેલી કુમારી સામે ગામના બીજા જીવાનીઆઓ પણ આગળી ચીઘતા મૂઝાવા લાગ્યા ને કે એની પાછળ તો કેટકેટલાએ નિં સાસા મૂકી તેઓ પોતપોતાનો ઉમળકો જણાવવા મહેનત કરી સેત ખરા

સૌરાષ્ટ્રના હાલાર જિલ્લામાં આવેલા બાણું

ત્રાર ગામમાં ખેડૂતોમાં કણબી, આલર અને ડાળીની વસતિ વીકળીક હતી, પણ તેમાં થે થોડાએક ધરે બ્રાહ્મણોના હતા. આ બ્રાહ્મણોને વણપરંપરાથી ખેતી વારસામાં મળી હતી. એટલે ખેતીનો ધધો પણ તેઓ કરી રહ્યા હતા. જમીન સાથે સતદિવસની પ્રીતિ બાધનારા આ બ્રાહ્મણો એ કે દેખાવે તો ખેડૂત જેવા જ લાગતા; કેમ કે તેમનો પહેરવેશ અને રીતરિવાજ અસલ ખેડૂત જેવા જ, સિવાય કે એમના પાણકારના અગરખા નીચે એવી જ ભઠ્ઠી સાધરણ જેવી જેવી જનોઈ રહેતી. છતાં તેમના સંસ્કાર તો બ્રાહ્મણના જ ચાલ્યા આવતા હતા.

રામચક્રને કુમારી એકની એક પુત્રી હતી. કુમારીનો જન્મ થયા તેની માતા સત્રા વડે ગુજરી ગઈ. પણ તે મરતા મરતા રામચક્રને 'મારી વીક રીની પૂરેપૂરી સભાળ રાખજો' એમ કહેતી ગઈ હતી અને તેથી કે પછી રામચક્રને તેની પત્ની પાછળ એવો પ્રેમ હતો તેથી પણ રામચક્ર તો તેની નાની વય છતાં, જીવાની હતી છતાં—અને ડેટકેટલાયે માગા આવતા છતાં, ફરી ન જ પરવથો અને પછી તો પોતાનો બધો સ્નેહ તેણે આમ એકની એક દીકરી કુમારી પાછળ ખરચી નાખ્યો. અને એ સ્નેહના ઉલ્કારમાં જ આવડી મોટી હિમ રની કુમારી થવા આવી છતાં તેનું સગપણ ક્યાયે ન ક્યું. ન્યાતીલાઓ અને ગ્રામજનોએ તે માટે તેને ઠપકા પણ આપ્યા, પણ આ ઘેલા, વેતલા એવા નિર્દોષ, સાદા સીધા બ્રાહ્મણ પોતાની પુત્રીને તો 'હજુ નાની છે' ગણી તેનું સગપણ ક્યપિ ન ક્યું.

પણ, તે દિવસના શામળાના પ્રસંગની વાત બધાના પછી રામચક્રને 'હવે કુમારીને પરણાવી દેવા જોઈએ' એમ મનમાં થવા લાગ્યું. પણ એવો મોટો ઉમરનો અને કુવારો જીવાન બ્રાહ્મણનો છોકરો—કુમારીને લાવક પણ મણાન તેવો—કાઢવો કવાયો. અને એમ વિચારમાં ને વિચારમાં રામ ચક્ર એક દિવસ જ્યારે મનમાં ચૂંચાઈ રહ્યો હતો, ત્યાં કુમારીએ આવીને ખપાર આપ્યા. 'બાપા !

ધનજીગરનો મોટા કાશીએથી લખીને આવી ગયો !'

'ક્યારે આવ્યો મોટા !'

'આજ સવારે '

'હાલે આવ્યો, હો, તદ્દ હજુ એને મગી આવ્યું.' કુમારીને બોલતા અટકાવી હજમમાં ને આનદમાં રામચક્ર માથે પાપડી મૂકી ધનજીગરને મળવા, ખરું પછો તો તેના મોટા છોકરા ગંકરને મળવા જીવડ્યો.

નાનપણથી જ ચક્ર અને કુમારી ભેગા રમતા એકમીગને ઘડીએ એકલા ઝડેનું ગમતું નહિ. ઘણાં વાર તો ચક્ર કુમારીને ત્ય—રામચક્રને કુમારી સિવાય બીજા કાંઈ સત્તાન ન હતું એટલે—સહ રહેતો, જમના અને એમ એને ત્યાં જ, જાણે કે રામચક્રને જ તે છોકરો દેવ એમ ાહેરને રહેતો જામની નિશાને ચક્ર જ્યારે લણવા બેસે તરે કુમારી પણ લણવા સાથે જતી અને એમ ગુજરાતી ચર ચોપડી લણ્યાં બિહવા પછી કુમારી ઘરકામમાં મૂઘાઈ મઠ અને ચક્ર તો પછાં લણ્યા—અથો મોટો 'પડત' થવા કાઠીએ ગયો !

રામચક્ર તો પછી ચક્ર કાશીએ લણવા ગયા પછી એણે ચક્ર સાથે જ કુમારીને પરણાવી દેવા વિચાર હોય તેમ કે પછી પોતાની એકની એક દીકરીને પોતાનો 'જીવ' ભ્યા કહે ત્યાં પરણાવવાના વિચારમાં, ન્યાતમાથી ડેટકેટલાએ માગા આવવા માડ્યા છતાં અને એ બધાને સ્વીકારતો નહિ તેથી નિંદા અને સાથે કુમારીની ડેકડી પણ થતી હોવા છતાં 'કુમારી હજુ નાની છે ?' એવું એક જ બડાનું કાઠી દિવસો વિતાવતો હતો તેવામાં શામળાના અડપલાવાળો બનાવ બની ગયો ને રામચક્રને હવે ગમે તેમ પણ દીકરીને પરણાવી દેવી જોઈએ એમ વિચાર થયો. તેવામાં ચક્ર પણ કાશીએથી લખીને આવ્યો.

ધનજીગરની સાથે મસલત કરી રામચક્રે કુમારીનું સગપણ ચક્ર સાથે ક્યું. આ સગપ બધાતા ગામમાં વળી વાતો થવા લાગી 'એ તો

લાઇ ! રામચક્ર બસેને આમ ભોળા જણાય પણ માથે છે તો પાકો ! નાનપણથી જ ડોકરો ને છેડકરીને બેગા રાખતા અને ત્યારનું જ તેણે નક્કી કરી રાખેન પણ માથેા મીઠા પૂરો તો ખરો કે હંદ સુધી હંદને એ િ ખનરે થ ન પડતા દીધી !

સળય થયા પછી તો કુમારી પ્રથમની માફક છૂટથી ગામમા પાણી ભરવા કે મોતાને ખેતરે ભાત આપવા ઓછી જતી કોઇ સઘવારા સાથે જ બાપને ભાતું મોકલી આપતી કે વખતે તેવા સઘવારા સાથે જ જતી

શકર પણ હવે કાશીએથી લણી આવ્યો હતો અને મોટા પડિત ગણ્યો તો હતો, છતાં પણ ધનજીગરને, તેના બાપને તે ખેતીના કામમા મદદ કરવા લાગ્યો સવારે વહેલા ઊઠીને ખેતરે જતો, ત્યાં ખેતીનું કામ તે કરતો. નાનપણથી જ તેણે તે કામ કયું હતું, એટલે તે કામ તેને મુશ્કેલીવાળું જરા થે ન હતું-અને સાંજે પાછો ઘેર આવી વાળું કરી, ઢોરદાખરને ખડપૂળો કરી સૂઈ જતો આમ નાનપણના ભેજ જીવનનીમા સળય થતા-અને થોડા વખત પછી તો પરજીવાનાં હતાં છતાં એકમેકને મળી શકતા ન હતા ! જો કે અદરખાને એકબીજા એક મેકને છૂપી રીતે મળવા તલસતા હતા ખરા ?

ગામકુ ગામ અને ત્યાંના સરકાર-રીતરિવાજ પણ એકમેકને મળવા આડે આવતા હતા આમ કુમારી કે શકર, લગન ન થાય ત્યાં સુધી તો મળવા આગર હતા છતાં મળી શકતા નહિ

પણ એક દિવસ તેઓ મળી ગયા ! તે કેવળ છેવટનું-આખરી મિલન જ હતું !

કુમારી પોતાના બાપને માટે ખેતરે ભાત આપવા જતી હતી-તેણે આજે સઘવારાની રાહ જોઈ પણ કોઈ એવો સઘવારો મળ્યો નહિ થોડો સમય તો તેણે વળી કોઈ આવતી-જતી ભાતવારીની રાહ પણ જોઈ, પણ આજે તો કોઈ ભાતવારી (ભાતુ લઈ જનારી) પણ ન મળી ગોડુ થઈ ગયું હતું, અને હવે વાટ જોવી નહીં હતી. એટલે ઉતાવળી ઉતાવળી ભાતુ લઈ કુમારી જઈ રહી હતી

મોડુ થયું હતું એટલે ખેતરે જવાનો ગાડામાર્ગ પડતો મુશી પા રમાયી નદીકિનારે પડતર રાખેલી ખડની વાડીમાથી નીકળતી ફેડીએ જમને તે ઝટ પિતાને ભાત આપી આવે ને પાડી જતદી ટેર આવી બન્ય એ હેતુથી તે ત્યાં વાડી િ ફેડીએવા જ ચાલી નીકળી વરસાદને લઈ ખડ પણ વીક વીક થયું હતું, અને ઘૂંટણુબર મોડુ થઈ પવનમા ડોલી રહ્યું હતું આવી ખડવાળી ફેડીમા થઈને કુમારી ઝટપઁ ઉતાવળી થઈ ભાત દેવા જઈ રહી હતી ચાલતા તેના ભરાવદાર અને શક્તિશાળી પગથી તો તે આગુબાળુના ખડને દબાવી આપમેળે જ રસ્તો બનાવી દેતી હતી રાત દિવસ એમ ચાલનારી નિશ્ચિત બની ધમધમ કરતી જઈ રહી હતી ત્યાં તેના પગમા કષક સુંવાળું એવું આડે આવ્યું, 'એ તો ખડ હશે ગણી તેની પરવા કયાં વિના કુમારી તો આગળ ચાલવા લાગી, પણ ત્યાં તો તે થભી ગઈ-તેને કષક પગમા અટકાવી રહ્યું હોય તેમ જણાયું 'હશે કોઈક મોટા ખડની પૂળી' ગણી જમતેમ નજર પડ તરફ કરતી કુમારી પગ આડેથી તે 'ખડ' ને કાઢવા ગઈ ત્યાં તો તે હેમતાઈ ગઈ ! એક મોટો કાળો નાચ તેના પગમા અટકાઈ ગયો હતો ! જો તે રાડ પાડે અને જરા પણ હલેચાલે તો પેલો સાપ તેને કરડી ખાય ધડીક તો કુમારી ગભરાઈ ગઈ પણ પછી તો હિમ્મત રાખી ને શાંતિથી તેમ ને તેમ જીબી રહી પેલો સાપ તો જાણે એક ખડના પૂળાને વીટળાઈ વળ્યો હોય એમ તેના પગને વીટળાઈ પડી રહ્યો ! મથાપરના ભાતના પોટલાને તે જરાક આગળ લાવી પોતાના પગ આગળ કુમારી હાથે કરી જીભી આમ તકડો ચારી જતા અને હચિા થતા-પેલો સાપ તો એમ ને એમ પડી રહ્યો સાપને શાંત પડી રહેલો જોઈ કુમારીએ આગુબાળુ નજર કરી ને ધીમેથી જૂસ પચુ પાડી, પણ કોઈ કરતા કોઈ ત્યાંથી પસાર થતું જોવામા ન આવ્યું !

કુમારીને હવે મુશ્કેલી જણાઈ ને તે એમ ને એમ જીબી રહે તો પોતાના બાપને માટે ભાતનું મોડુ થતું હતું, અને જો ઉતાવળી થઈ હાલેચાલે

તે સાપ કે તેનો ભાઈ હતો વળી પાછું તેણે આજુબાજુ જોઈને તે જૂઠા પાડી જણાવે' પણ કાઈ ત્યાં આવતું—જતું દેખાતું નહિ

કુમારીની ધીરજ હવે ખૂબવા આવી તેણે ધીમેથી જોયું તો સાપ પોતાની ફેણને સૂકવી ખડના ઝોથારે તે બાતના પોટલાની છાંચા નિસારે જણે હોતો હોત તેમ પડ્યો હતો પૂજકીયો પાછલો ભાગ તના પગની આજુબાજુ વીટગાઈ રહેલો હતો એમ્ને આમ તે રીતે પડેલા સાપને પગમાંથી કાઢેલા પશુ મુરકેલ હતો જે સાપનું મોઢું નાઈ જાય તો જ પોતે જુદી થકે! પણ સાપનું મોઢું આવતું શી રીતે? વળી પછી તેણે જૂઠા પાડી 'જણાવો મને સાપ વીટગાઈ પડ્યો છે'

અને આ વખતે તની જૂઠા સામગીવા જણે લાડાને જ મોકલે છે હોત તેમ શકર ત્યાં દોડી આ ૥૥ શકરે પ્રથમ તો તે કુમારી છે એમ જાણું નહિ પણ જ્યારે તેને ખાતર પડી કે તે તો કુમારી છે ત્યારે તેને આધાસન આવતો ધાગિયું લઈ ત્યાં આવી પહોંચે થોડીક શરમ લગળ અને રુનેલાઈ ભવ દર્શાવી કુમારી ધીરજ ત્યાં બિભી રડી અને શકરે એક ઘા લગવી સાપના મેં દુકડા કરી નાખ્યા! સાપના દુકડા થતા કુમારી જુદી અને તે તાજી થતી મનમાં થોડીક શરમ લાગી શકરને જન્યવાન આવવા જતી હતી ત્યાં તો તે પાછી ભવ પ મી જૂઠા પાડી બેવી!

સાપના બે દુકડા થતા સાપના મોઢાવાળો દુકડો શકરના પગ આગળ બેઠી પડ્યો પણ પડતા પડતા તેણે શકરને પગે કેમ લઈ લીધો! સાપના કે બચી શકે પણ જૂઠા પાડી લઈયા ચિટકાર કરતી કુમારી તેની પાસે દોડી ગઈ અને બાતના પોટલાને એક બાજુ ફેંકી તરત જ ઉભાવળી બની અને નિંદોષ શરમને છોડીને પડતા શકરને પોતાના બોળામાં લઈ લીધો!

શકરને વિષ એક ન જાણવા લાગુ કુમારી એ ધારિયાના પાનાથી તેના પગ આગળ—કે ખ ઉપર છેકા મારી લે લી કાઢુ અથ ઉપરના લાગે

શકરના પગમાંથી પગ પશુ જોરથી બાધી દીધો પણ નિપ તા વગરના લગુ કાળો નામ હતો કેરો સાડા છ ફીટ લાંબો અને પુરાણે શકર લેખા પડવા લાગ્યો થેનમાં પડતા તે બોલ્યો 'કુમારી! તું બચી ગઈ એટલે મને સતોષ છે કોઈ દો હું બપોરે તો ખેતરેથી થેર આવતો નથી, પણ આજ અમારો હાથથી જ તું બચતી હતોને તે હળની કે શ લેવા થેર જઈ રહ્યો હતો ત્યાં તારી જૂઠા સામગી દોડી આવ્યો પણ થીક થયું તું બચી ગઈ કુમારી આ બંધે તો હવે નહિ સાથે રહેલાય હવે તો નહિ જ છતું પણ આવતા બંધે' અને શકર વાતે બોલે તે પહેલાં તો કુમારી તેના મોઢા ઉપર હાથ આડો મૂકી તેને બોલતા રાકી બોલી એવું ન બોલશે શાંતિથી સૂઈ રહે! હમણા કાઈ આવતો ને તેની મદદથી તમને થેર લઈ જઈયા, ત્યાં તમારી દગા કરી તમને સાજા કરીશ'

શકર તો થેનમાં પડવા જ લાગ્યો કુમારી તેની સાથે જોઈ રહી પગ ઉપરના પાટાને જોરથી દબી રહી ને ત્યાંથી કોઈ આવતા જતા માટે બચા વગર જલદી આવવા જૂઠા પાડી રહી જૂઠા સામગી ત્યાં કોઈ આવે તે પહેલાં શકરે એક છે ની નજર કુમારી તરફ કરી તેના હૈયે લખવા કુમારીને હેથ આગળ બેવી અણબાણ દબાણે ને અકથ આક પંજી કુમારી શકરના હેથ સાથે હૈયું રાખી દબાણી અને શકર પોતાના હોઠ ઉધાડી કુમારીના હોઠને આડા ચૂમવા જતો હતો ત્યાં તો તેના પ્રાણ જતો રહ્યો! આમ ચણેલોટલા હોઠ તરસ્યા મૂકા—કોરા જ રહી ગયા!

કુમારીએ અંગિકાત રાકેડ કરી મૂકી ગામના માણસો આવી પહોંચ્યા શકરનો પ્રાણ તો ક્યારનો ચાલ્યો ગયો હતો અને તેથી તેની અતિમ વિધિ કરવા લોકો તોયારી કરવા લાગ્યા રામથકરે ખૂબ વેલના અનુભવી કુમારી પછી યાત્રા બની બાણે કોઈ અગમ પવ જવાની તોયારીમાં હોપ તેમ શકરના દેહને વળગી તેની વિધિ માટે થતી તોયારી જોઈ રહી રામથકર ગામના લોકો અને બીજાઓ

તેને શકરના દેહથી છૂટી પાડવા અને શકરના દેહને અતિમ ક્રિયા માટે લઇ જવા સમજવવા માડ્યા, પણ કૃત્ત્રિયથી કુમારિકા તો 'જ્યાં મારો શકર ત્યાં હું' એટલું બોલી પોતે સતી થવા તૈયાર થઈ

ગામલોકી નવાઈ પામ્યા રામશકરે પણ કુમારિકાને ખૂબ સમજાવી કે લગ્ન ન થવા હોય ત્યાં, સુધી કોઈ કુવારી કન્યા પરિણિત ન જ ગણાય અને તેથી તે તેના ભાતિ પતિના મૃત્યુથી તેની પાછળ સતી ન થઈ શકે, છતાં કુમારિકા તો અડગ રહી ગામલોકીએ પણ તેને ખૂબ સમજાવી પણ તે તો 'મારો શકર એટલે આગળ જઈ રહ્યો છે હું પાછળ રહી ગઈ' કહી સતી થવા તૈયાર બની

ગામલોકી તથા તેના અન્ય સગાવહાલા પણ કુમારિકાને ખૂબ સમજાવી હતાં. જ્યારે તે પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહી ત્યારે લોકોએ તેને સતી થવા અનુમતિ આપી

ચિતા તૈયાર થઈ કુમારિકાએ પોતે જાતે

હસતા મુખે તૈયારી કરી, પછી રામશકરને પગે લાગી, ગામના લોકોને વદન કરી, સર્વ નમસ્કાર કરી તે લડખડતી ચિતામાં પ્રવેશી—તે તો હસતે ચહેરે જાણે પોતાના પ્રિયતમ શકરને મગવા જતી હોય તેમ આનંદથી ચિતામાં પ્રવેશી લોકોએ તેને વદના કરી કોઈ બોલી ગ્રંથણ 'સતી માતાની જય' અને હર્ષિયા, અનંદમાં અને કંઈ આશ્ચર્યમાં લોકોએ ગજબના કરી 'સતી માતાનો જય' અને પછી લોકોએ ત્યાં સતી માતા કુમારિકાનું એક મંદિર બાંધ્યું અને તેમનું સ્મરણ તાજું રાખ્યું.

આજે તો હવે વાત બુ સાતી ચાલી છે, છતાં બાણુગાર ગામને પાદર પુરાણું પણ બધ્ય મંદિર આ કુમારિકાના સતીત્વની સાક્ષી પૂરવું હજી પણ ગીચ છે લોકો દર વરસે આગસ્ટ માસમાં સાતમ—આઠમ ઉપર અહીં બેળા થાય છે, મેળો લરાય છે અને હવે પણ દર વરસે કુમારિકા સતી માતાને સહુ પગે લાગી તેમની આશિષ મેળવે છે.

◆

પરમાત્માએ પરિકામનું ફળ એવું બનાવ્યું છે—જે મધુર છે અમૃતની સમાન સ્વાદિષ્ટ છે પણ આશ્વનું ફળ એવું છે—જે કડવું છે, વિષ સમાન ઘાતક છે

પરિકામી લોકો અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ ઉઠાવે છે ગ્રામ અને નામથી મહામુરકદ તોરમય અનુષ્ઠાન સિદ્ધ કરે છે અને જ્યાં રહે છે ત્યાં એક સુંદર સ્વર્ગ બનાવે લે છે પરંતુ આજીસુ લોકો આનસની જ ઉપાસના કરવાનું શામ્ય માને છે અને પોતાની નિવાસસ્થાન પાસે જ બથાનક નરક—કૂકની રચના કરે છે એટલા માટે હનીનમાં એવા ઉદ્વેગ કરાયો છે કે સ્વર્ગ છૂટાવ્યું છે અને નરક પ્રત્યક્ષ છે

પુરુષાર્થનું ગુણ એવું છે કે જ્યાં જ્યાં અગ્નિના જળથી એને સંપર્કમાં આવે છે ત્યાં ત્યાં જ એ ફળ આપે છે એટલે વાત એમ છે કે જ્યારે પરિકામ અને મુશ્કેલી વેળીને કાર્પ કરવામાં આવે છે ત્યારે એ કાર્પ સુંદર રીતે થાય છે અને તરત જ એનું ફળ મળે છે કુસને છરીમાં અ લાહનાલાએ બરાબર કલુ કિ કે તારમાં એ ચાઈના દાણા જેટલા પુરુષાર્થ હજી તો તે અમૃતની સ્થાન કરાવવામાં આવે છે

જે નું સુખ—સમૃદ્ધિના ભંડાર પ્રાપ્ત કરવા માગ્યો થો તો નિ સંકાપ તારા માથા પર દુખ, કષ્ટ અને પુરુષાર્થની શિલાઓ ઉઠાવી લે દુખ ઉઠાવ્યા વિના, કષ્ટ સહન કર્યા વિના, પુરુષાર્થ કર્યા વિના સુખ—સમૃદ્ધિના ભંડાર પ્રાપ્ત થયો નહિ

નું અભિમાન છેડીને વિનમ્રતાને અપનાવ તારા બળ પરનો વિશ્વાસ છેડીને વિનમ્ર ભાવે પરમાત્માની સામે રાધા કર જે નું આમ કરશે તો દીન—બુધના દયા—સિધ્ધિમાં એવું તોહાન જાગશે જે તને મૂંઠાવાન મોતી અને હીરા આપણ આ પછી તારી સામે ઉપાસનાનાં માર્ગ સ્પષ્ટ થશે અને એના પર તારા પા સ્વર્ગમેર ઉપડશે

જ્યાં દર્દ હોય છે ત્યાં દવા પણ પડેલે છે એ રીતે જે દુખાનુર થઈને પરમાત્માને પોતાર છે એના પર પાસના પ્રેમપૂર્ણ હાથ જઈ પડેલે છે એના પર પાસની દયાનો મેઘ વરસે છે

સીમમા ધૂમનારા, ઝાઝની ડાળે ચઢી આળી
પીપળી રમનારા, વડાની ડાળે હી ચડા ખાનારા,
જગલમાં મગલ કરનારા, દેરા ચારનારા, પાંચી લગી
રહેલા ભયાં ભયાં ખેતરો સાચવનારા, ગોવાળિયા
અને ગોવાલણો, ભીલ જીવાનો ને યુવતીઓના
દિલના ભાવ સાદા-સરળ શુદ્ધભાવ સચોટ રીતે
લોકકવિ વ્યક્ત કરે છે.

“વાસળી વગાડી મને વનડામા તેડી,
અચલા તણ ગાઉનો ફેરા પાયડો રે લોલ”

માઘે વીટલ રંગીન ફાળિયાના છેડાને ઝોક
આપતો ઢાક ગોવાળ ખેતરને છેડે ઝોકાદ વડાને
છાંચે ઊભો રહીને વાસળીમાથી મીઠા સૂર રેલાવે છે
વાતાવરણને સંગીત સભર કરે છે આસપાસના
વાતાવરણમા તાલગદ્ ગરો ફેલાય છે સારા
વાતાવરણમા સંગીતમય લહરીઓ વહેતી ધાય છે

ત્યાં દૂર-સુદૂર દેરા ચારતી ઢાક ગોવાલણના
કણ્ઠપટ પર એ વાસળીના સુમિષ્ટ સ્વરો અચકા
છે એનું દિલ લોભાય છે, લલચાય છે, અને મુગ્ધ
દષ્ટિએ એ સ્વર પ્રતિ ખેંચાય છે બસરીના બજ
વૈયા પ્રત્યે આકર્ષાઈને શુદ્ધ પગલે એ દિશામા પગ
સચાર કરે છે હળવે રહી ગોવાળિયા પાસે જઈ
પહોંચે છે ત્યાં પહેંચતા પહેલા બસરી બધ પડી
ગઈ હોય છે ગોવાલણના પ્રેમ સભર ઠેચામાંથી
ગોવાળને મીઠો ફપ્પો આપતી પ્રેમમય અમી
વરસાવતી પડિત ઝરે છે ગોવાલણ ગોવાળ પ્રતિ
મીઠ માંડીને ગાય છે કે—

“મન્યા તણ ગાઉનો ફેરા પાયડો રે લોલ”

વિરહ-વ્યથાથી વ્યાકૂળ થતી ગોવાલણ પ્રેમ
મય બસરીના સૂર સાલગવા દોડી દોડી આવે ને
બસરી બધ પડી જાય ત્યારે નાહકનો ફેરા જ
કહેવાય ને! ત્યાર પછી બન્ને વચ્ચે પ્રેમ-જોષી
શર થાય છે હાલના નકની લાવા અને બનાવટી

મજનું જેવી નહિ, બલકે શુદ્ધ પ્રેમના દિવ્ય વિજય
ગીત જેવી

‘તારી છે ગાવડી, ને મારી છે બકરી,
અચલા, હળીમળીને ચારીયે રે લોલ’

આ પદ્ધિ દ્વારા ગોવાલણ પેલા ગોવાળિ
યાને એમ કહેવા છાંચે છે, તારા અને મારા
દેરા ભેત્રા ચરાવીએ તો કેવું સાનુ? આ તો આપણે
કેટકેટલા દૂર રહેવું પડે છે! બન્ને ભેળા હોઈએ
તો દિલની વાત અને મનનો ઊભરો ઠાલવી શકીએ
અહીં લોકકવિ ગોવાળને ગોવાલણના દિલની એક
છૂપી છચ્છા પ્રદર્શિત કરે છે બસરીના મીઠા સૂર
સાલગીને ગોવાળિયા પ્રત્યે સ્નેહાકર્ષણ જન્મે છે,
એ ગોવાળિયાની નિકટતા ચાહે છે, એનું સાન્નિધ્ય
અનુલવવા ઈચ્છે છે, આત્માનું ઝીક્ય કેળવવા ઝ ખે
છે લોકકવિ કુગડુ એનું નિરીક્ષણ કરે છે

વળી બીજો દિ’ પેલે ગોવાળ ઢાક ગોાલ્યા
સમક્ષ પોતાનું ઠેકું ખાસે છે, પોતાનો પ્રેમ પ્રદ
ર્શિત કરે છે

‘દેરા બી ચારતી ને દેરા બી ખાતી,
અચલા ગોવાળિયા! દેરા ચારે રે લોલ’

આવે તો ભલે આવે! સીમમાંથી ચણીમેરા
પણ વીણી લાવશે અને આપણને ખવાડવરો આપ
ણને મદદગાર થઈ પડશે ભલે આવે! ઠીક રંગત
રહેશે વાતુમાં ને મીઠી ગોડડીમા વખત પણ હીડયો
જશે બીજો માલે બેસીને ખેતર સાચવતો ગોવાળ
ગાય છે કે

‘જેવી ગોવાલણુ પોકની સવાદિયેણુ
અચલા મારે માળે દોડતી આવે રે લોલ’

અગીયો નજીક બેસીને તાળે તાળે વાનીને
ગરમ પોક ખાવા ગોવાલણુ દોસે દોસે દોડતી આવે

છે, પણ એના હૃદયમાં પોંક ખાવા કરતાં ગોવાળનું
સાન્નિધ્ય અનુભવવાની ઝખના વિશેષ હોય છે. એ
ઝખના સહ એ ગોવાળને માળા ઉપરથી ઊઠાડીને
અગીની-ધૂળી નજીક સાર્વ જાય છે. ગોવાળ જુવારનાં
લીલા કણસલા લાવી પોક પાડે છે. પોક ખાતાનીય
કેવી સિન્જત ! પણ હોય જ ના ? સાચમા સહકાર
આપતી પ્રિયતા હોય, પછી સિન્જત કેમ ન
હોય ? ગોવાળ પોક પાડે જાય ને ગોવાલજી પોક
ખાતી જાય, તૃપ્તિ થાય જ નહીં. કયાથી થાય
તૃપ્તિ ? કારણ કે સાચમા..

‘પોંકની સવાદિયેજી’ શબ્દો દ્વારા લોકકવિ
કેવું માધુર્ય રેડે છે ! ‘પોંકની સવાદિયેજી’ શબ્દો
સાલગતાં જ પોક ખાતી ગોવાલજીનું ચિત્ર આપણી
દષ્ટિ સમક્ષ ખડું થાય છે. વગી નજીકમા જ બીજી
ખેતર સાચવતો જુવાન ગોવાલજીને આમત્રણ
આપતી કડીએ સલકારે છે—

‘આવ રે ગોવાલજી, મારે તે માળે,
અલી ઘઉંનો પોંક પાડી આણુ રે લોલ.’

ગોવાલજીને જુવાન કહે છે કે, જુવારના
પોકમા શુ ખાવાનું બાકી છે ? અહીં આવ, હ
તને ઘઉંના લીલા લાજીના પોંકનો સ્વાદ ચખાડુ.
કેમ જાણે બીજા કાષ પ્રકારનો સ્વાદ ચખાડવાની
પેસો જુવાન ઈ તેજરી ન રાખતો હોય !

‘બાચકો બોરા બોળે ઘલાયવાં,
હરતી ને હરતી આવે રે લોલ.’

મહા મુસીબતે કાટા-ઝાખરામાંથી વીણી
લાવી, ગોવાલજી માટે સધરી રાખેલા, ખાટા-મીઠા
ચળીબોર ગોવાળ હેતથી આવે ॥ ગોવાલજીના
બોળામાં નાખે છે. બોર ખાતી જાય અને ઢોરા
ચારતી જાય-જનને કામ કરતી જાય

આ તે યદ્ય એમની પાદરની ગોઠડિયુંની વાતુ !
પણ ઘેર ?

ધમર વસોલું કરવા ગોવાળ અને ગોવાલજી

જનને બેળાં મળે છે. ધમધમ વસોલું ફેરવે છે, સાથે
સાથે એમનાં ચિત્તમાં વિચાર વસોલું ચાલતું હોય
છે. અને વસોલ્યામાંથી જન્મ માખજી તારવી લેવાય
છે તેમ આ લોકકવિ વિચાર-વસોલ્યામાંથી જન્મતનું
નવનીત-પ્રેમ તારવી લે છે.

‘કાળા તે નાગનાં નેતરાં બનાયવાં,
અયલા વીજીનું ક્રીધું આંધણુ રે લોલ.’

લોકકવિ અગ્રી કૃષ્ણની ગોપીએ સાચેની
લીલાના પ્રસંગને કલાત્મક રીતે ગૂંથી લે છે :

‘હળવો હળવો ધૂમ અયલા કાનજી;
ગોળી નદવાશે મારી રે લોલ.’

ગોવાળ નેતરાં જેવવામાં ઐટલો તો મશગુલ
ચર્ચ જાય છે કે એને જાન પણ નથી રહેતું કે ઉનાવો
જેવવામાં આડંબવતું થશે તો ગોળી તૂટી જશે !
નેતરાં જેવીને શ્રમિત થયેલી ગોવાલજી ગોવાળને
ટકાર કરે છે. ગોળી તૂટી જાય એ તેને કેમ પાસવે ?
પણ રમ્યા આવેલો ગોવાળ એમ શાનો માને ?
આ તો એનું બધું જોર જોરી રાખે છે, અને બીજા
કહે છે :

‘ગોળી નદવાશે, અલી માડું શું જશે ?
મહીડા વેરાશે તારાં રે લોલ’

પરંતુ ગોવાલજી એમ ગાજી જાય તેવી નથી.
બહુ અપરાધ અને અવરહાર છે. તરત જ જવાબ
આપે છે .

‘મહીડા વેરાશે અયલા મારા વેરાશે,
ચીર ચીટકારો તારાં રે લોલ.’

ગોવાલજી કહે છે કે, બસે ને મારા મહીડા
વેરાયા; પણ તારા કપડા ચીકણાં થશે.

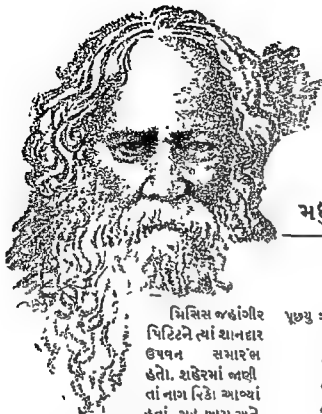
આમ ગામડાના ગોવાળ-ગોવાલજીના નિત્ય
જીવનના નિર્દોષ પ્રસંગોને લોકકવિએ સાદા ને સરળ
શબ્દોમાં સચોટ રીતે વ્યક્ત કર્યા છે !

જે ખાલો છલોછલ ભરાયેલો હોય, તેમા વધુ કશું ઉમેરી શકાય નહિ આપણે
જેના હકદાર હોઈએ એવું વધું શ્રેય મેળવવા માટે, આપણે આપણી પાસે જે હોય
તેમાંથી થોડું આપી દેવું જોઈએ.

—માર્ગદેવ બિકર્સ

‘પુરુષાર્થ મુશ્કેલીઓ ઓળંગવામા છે.’ —સ.દાદ

મધુર-પ્રસંગો

રેહાના તૈયબજી

મિસિસ જહાંગીર
પિટિટને ત્યાં શાનદાર
ઉપવન સમારંભ
હતો. શહેરમાં બધી
તાં નાગ રિકો આવ્યાં
હતાં સહુ બાપુ અને

સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોરની રાહ નેઈ રહ્યાં હતા
એવામાં ગાંધી-શુરુદેવ આવી પહોંચ્યા. બધાં
જ દરવાજા તરફ તેમને હોવા ધસી ગયાં. હું
દૂર એક છેડે બિભી હતી; જ્યાંથી એ આખો
દેખાવ નજરે પડતો હતો.

બાપુ અને કવિવર ગાંધીમાંથી બિતરી
અને દરવાજામાં થઈને અંદર દાખલ થયા.
અને સાહેબ સલામતનો શું ભરવ થવા લાગ્યો.

એવામાં બાપુની તેજ નજર ફરતી
ફરતી મારા પર પડી એક ક્ષણ તો તેઓ
આખી સલામત મધ્યખિન્દુ બન્યા હતા, ત્યાં
બીજી જ ક્ષણે ઝટપટ મારી તરફ આવવા માટે
પગલા ઉપાડ્યા. મને કંઈ સમજ ન પડી, હું
સમજ કે એમને મારી તરફ કંઈ કામ હશે
પણ તેઓ તો મારી તરફ જ આવ્યા, અને
મને: 'કેમ રેહાના ?' કહીને વહાલ કયું, અને

પૂછ્યું : 'મને મળવા કેમ ન આવી ?'

'આવીશ બાપુજી.'

'ક્યારે આવશે ?'

'ક્યારે આવું ?'

'કાલ સવારે.'

હાલ, આ મીઠા પ્રસંગ પછી કેણ
રંગમાં નહિ આવે ? તે દિવસે સાંજે, એ
ઉપવન સમારંભમાં મેં મારી સમસ્ત પ્રાણ-
શક્તિથી, પ્રેમથી મન ભરીને ગાયું.

એક સુદર મહેફિલ, પુષ્પોદી મહેકતો
બાગ અને ગાન ! પછી શું આકી રહે ?

શુરુદેવને મારું ગાન પસંદ પડ્યું.
એમણે કૃપા કરીને બધું પતી ગયા પછી મારી
સાથે વાતચીત કરી એમાં એક વાત તો
ખાસ યાદ રહી ગઈ છે, જેની મને પાછળથી
વડોદરામાં પ્રતીતિ થઈ હતી-કવિશ્રીએ કહ્યું,
'હું ગાણુનો ઘણો ચોખ્ખો છું' મારી આદત
છે કે હું જ્યાં બહુ છું ત્યાં કોઈ સરસ ગાયક
ની પહેલાં ભાગ મેળવું છું, અને તેને સાભળું
છું. મને જેનું ગાન ગમી જાય તેને કહી
જૂલતો નથી જ્યારે જ્યારે મારે ફરી એ સ્થળે

જવાનું થાય છે ત્યારે ત્યારે હું તે ગાયકને મળી તેનું સંગીત ફરી સાંભળીને આનંદ પામું છું.’

આ વાતને કેટલાક મહિના વીતી ગયા કવિશ્રી વડોદરા આવવાના હતા ધૂમધામ મચી ગઈ કેટલાક લોકોએ કવિને ખાસ આમ નહીં આપ્યું અને ભારે તૈયારીઓ કરી એ સમારભમા કોઈક કારણસર એના પ્રયોજકોએ અમારા ખાનદાનમા કોઈનેય આમ નહીં આપ્યું નહિ આથી અમારા મિત્રોને ઘણું આશ્ચર્ય થયું ખેર, હશે ?

કવિશ્રીનું વડોદરા દેશને સુદર સ્વાગત થયું

જે એમને લેવા ગયેલા તેમણે પાછળથી અમને કહ્યું ટાગોરે ટ્રેનમાથી ઉતરતાની સાથે જ પહેલો પ્રશ્ન કર્યો ‘અહીં રેલાના તૈયબજી રહે છે ને ?’

અમે કહ્યું ‘હા’

‘હું એનું સંગીત સાંભળીશ ?’

‘જરૂર’ અમે કહ્યું

રાતના નવેકનો સુમાર હશે અમે જમી પરવારીને પિતાજીના ચોરડામા બેઠા હતા એવામા નીચે મોટરનો અવાજ સંભળાયો કોઈએ હાક મારી હું બડપથી નીચે જિતરી મોટરમાથી એક સાહેબ જિતયા અને પૂછ્યું ‘કુમારી તૈયબજી છ ?’

‘હું પોતે ન’

તો ચાલો’

‘કયા ?’ મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું

પેલા સાહેબે પેલા સમારભમા આવવા કહ્યું

‘પણ અમને આમ ત્રણ નથી હું શી રીતે આવી શકું ?’

‘પણ ટાગોરે ખાસ યાદ કરીને તમને પ્રોત્સાહના છે’ પેલા ભાઈએ દ્રવિત થતા કહ્યું

‘એમની એ મહેરબાની ! પણ મને

જેદ છે કે હું નહિ આવી શકું કેમ કે ઘરમા કોઈને આમ નહીં આપ ટાગોરને મારો આભાર અને મારી સમાયાચના કહેશે’

તે ભાઈ ગયા

પાછળથી તે સમારભમા જનારાઓએ અમને કહ્યું કે ટાગોરે સમારભમા પ્રવેશતા જ આખી સભા પર નજર ફેરવી પૂછ્યું ‘અહીં રેલાના તૈયબજી કેમ દેખાતી નથી ? એમને આમ ત્રણ નથી ? એની હાજરી અહીં હોવી જ જોઈએ મોટર મોકલીને એને જલદી ખાલાવી મંગાવો’

બીજે દિવસે બપોરે શુરુદેવે અમારી સાથે લોજન લીધું અને અમારા ફિલ છતી લીધા એમણે પોતે ખૂબ ગાયું અને મારી પાસે ખૂબ ગવડાવ્યું ! શું એમનો અવાજ ! બસ સાંભળ્યા જ કરીએ ! અમે ત્યારે એમના અવાજની તારીફ કરી ત્યારે એમણે એ સખ ધી એક હૃદયસ્પર્શી વાત કહી ‘મારો અવાજ તો બહુ મોટો અને ભારે હતો ! પણ એક વાર મને સખત ખાસી થઈ હતી, તે દરમિયાન મારા મિત્રોએ ખૂબ આગ્રહ કરીને એક મોટા હોલમા એક મોટી સભામા ગવડાવ્યું—ત્યારથી હું મારો સુદર અવાજ હંમેશાને માટે શુભાવી બેઠો છું

ધબધારા સાંભળીએ ..

નિલમણિ કુંકન

આપણે મહાત્મા ગાંધીને આપણી વચ્ચે જોયા, છતાં આપણે માટે તે તેઓ અચરિત જ રહ્યા. જે રીતે કાયદાનો અચરજ એક જ સમયે પાસે ને દૂર લગભગ સરખો જ સંભળાય છે એ રીતે તેઓ આપણી પાસે હોવા છતાં દૂર ને દૂર હોવા છતાં પાસે હતા એમની 'અન્તર્વાણી' આપણે ક્યારેય સંપૂર્ણ રીતે સમજી ન શક્યા, છતાં એના પડઘા આપણા હૃદયમાં જિંદગી કરતા હતા. આપણે માટે એમની મતિ કાળની મતિની જેમ ગઠન રહેતી હતી. એમણે ભારતની સ્વતંત્રતા માટે સત્યાગ્રહ કર્યો ને સત્યાગ્રહે અહિંસા, અસહયોગ ને સત્યાગ્રહના નવા શસ્ત્રો આપણને મેળવી આપ્યા. પહેલાં ધણા લોકો એની ઉપયોગિતા પર શંકા હતી, પરંતુ જેમ જેમ આંદોલન વિકસતુ મધુ તેમ તેમ જાણે કે એ શસ્ત્રોએ હિંમતવાળી વૃદ્ધીને વહેતા કાંઈ વિશાળ હિંમતવાળી શક્તિ મેળવી લીધી ને એની સાથે માર્ગના સર્વ વિરોધના ચૂરચૂરા થઈ ગયા ને ઘણા દેશો એનાથી પ્રભાવિત થઈ ગયા. એમના જ શબ્દોમાં એમનાથી 'હિંમતવાળી વૃદ્ધી મોટી બુદ્ધિ' થઈ, પરંતુ એમની દૃઢ નિષ્ઠા રંગ લાવી ને જે લોકો એમની મનઃક્રિયાઓ ભેગા થયા હતા તે એમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. મુખ્યત્વે 'સર્વેન એન ધ માઉન્ટ'ને ચળતી આવતી ભાષામાં એમણે કહેલું, 'જે કોઈ મારા એક હાથમાં સૂર્ય ને બીજામાં ચંદ્ર પણ આપી દે ને કહે કે હું આ અસહકારના આંદોલનમાંથી દૂર ખસી જાઉં તો પણ મહાત્મા હિંમતવાળી આ સિપરે જોડા રહીને હું એમ જ કહીશ કે સમસ્યાનો આ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી.' ઇસ્લામના પયગંબરે એક દિવસ આવી અચૂક દર્શિયાં જોઈને કહેલું, 'કે ઈશ્વર એક ■'.

દારીદ્ર્ય વખતે એમને અનુસરનારોએના ટોળેટોળાં જોમટી પડ્યા હતા. પરંતુ અચૂક તોલા મીઠું બનાવવાથી શુ થઈ જશે એ એમની સમજમાં જોતરતું નહોતું, પરંતુ ગાંધીજીએ હાથે બનાવેલા મીઠાનું મહત્ત્વ વિદેશી સરકારે સાત સાત

સમુદ્રમાંથી બનાવેલા મીઠા કરતા વધુ સાબિત થયું. એમણે વિદેશી શાસનના નિયમોનો જુદો જુદો રીતે ભંગ કર્યો છતાં કાયદાની મહત્તાને તેઓ એક ક્ષણ માટે પણ વિચાર્યો નહોતો. જ્યારે એમને રાજ્ય-દ્રોહના ગુના હેઠળ ૭ વર્ષની જેલની સજા થઈ ત્યારે એમણે એને ઘણી ઓછી માની ને કહ્યું કે 'જે પીનલ કોડના ધારાઓના મુકુટ-મણિ સામાન મહત્ત્વપૂર્ણ કાયદાનો ભંગ કરવાનો મારો ગુનો સાબિત થઈ ચૂક્યો છે તો ન્યાયાધીશ કૃપાપૂર્વક મને ઘણી ઓછી સજા કરી છે. રાજ-દ્રોહના ગુનાની સજા તો ફાંસી હોવી જોઈએ.'

આ પ્રસંગે દીનબંધુ એન્ડ્રૂઝે કહ્યું, 'ઈશુ ખ્રિસ્તને વધસ્તંભ પર ચઢાવ્યા બાદ લગભગ ૨૦૦૦ વર્ષ પછી એક સાચો ઈશુ આ ધરતી પર આવ્યો ને એને પણ જેલના સળિયા પાછળ ધકેલી દેવામાં આવ્યો.'

દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક પહાણે ગાંધીજી પર હુમલો કર્યો ને લોકો એના પર વૃદ્ધી પડ્યા, એ પુણ્ય-સસ્મરણ કાણ નથી જાણતું? એ સમયે ગાંધીજીએ લોકોને વારતા કહ્યું, 'આ મારો સાચો અનુયાયી છે. એણે મારા પર હુમલો એટલા માટે કર્યો કે મેં મારા સાથીઓને જે કરવાનું કહ્યું, એ એના ખ્યાલ પ્રમાણે મેં જાતે નથી કર્યું.'

મહાત્માના હૃદયની આ હિંમતવાળી જોડા લોકો અવાક થઈ ગયા ને જ્યારે તેઓ હોસ્પિટલમાં જોડા અવસ્થામાં પડેલા ત્યારે મારથી વૃદ્ધા એમના દાંતો પર જાણે આપા ચંદ્રાને પ્રકાશિત કરતી સ્મૃતિની એક રેખા હતી. એમનું એ રૂપ જોઈને એ દિવસે કોઈનું હૃદય રડી ન જાયું. પરંતુ આપણે આપણા જીવનમાં એ હિંમતવાળી ઉનારી છે?

એમને મન કડુજી ધર્મથી પણ મજાન હતી કોઈ અસાધ્ય રોગથી પીડાતા વાછડાની દબનીવ અવસ્થા જોઈને એમણે ધર્મના આદેશોની વિરહ

જઈને એને મારી નખાવ્યું ઇન્દ્રિયો પર એમના સવમ પણ અદ્ભુત હતો. સિલોનના એક વર્તમાન પર પૂ કસ્તૂરખાનો પરિચય ગાંધીજીની માતા તરીકે આપ્યો. ચારે બાજુથી એ પન પર દીકાને વરસાદ વરસ્યો, પરંતુ ગાંધીજીએ શાવ સ્વરે કહ્યું, 'એ છાપામાં કસ્તૂરખાનો જે પરિચય આપ્યો છે તે ખરાબર છે. આને યુગેથી તેઓ માગ પત્ની નથી પણ માતાની જેમ મારી સલામ રાખ્યા કરે છે'

આત્માની શક્તિ વડે જાણે સ્પર્શજન્ય રોગો પર પણ એમણે વિજય મેળવ્યો હતો. પક્ષેય ને રક્તપિત્ત જેવા રોગોનો એમને કાઈ લય નહોતો. આવા રોગના દર્દીઓની તમો નિર્લયતાથી સેવા કરતા.

૧૯૪૨ના આગોસન સમયે જ્યારે એમણે ૨૧ દિનસના ઉપવાસ કર્યા ત્યારે સોળમા દિવસે એમના મૂત્રમાં યૂરોમિયા નામનું તત્ત્વ ઉત્પન્ન થઈ ગયું હતું. ડોક્ટરોએ તો જાહેર કરી દીધું હવે પરિસ્થિતિ એમના હાથમાં રહી નથી, પરંતુ બાપુ જ્યારે સાબ-સારા થઈ ગયા ત્યારે સ્વ બિધાનચક્ર રાધે કહ્યું, 'મહાત્માએ અમને સૌને ચકિત કરી દીધા છે.'

ત્યારે મે જેલમાં 'જિત મહાત્મા' નામની કવિતા લખી હતી, જેમાં મે લખેલું - 'મહાત્મા દેહથી પર છે, કાંઈ રોગ એમના પર કાબૂ જમાવી શકતો નથી તેઓ મૃત્યુજય છે' આ કવિતા મે એમના ઉપવાસના અઠારમે દિવસે લખી હતી પાછળથી અમને જ્યારે ખબર મળ્યા કે બાપુની તબિયત જેખમમાંથી મુક્ત થઈ ગઈ છે ત્યારે મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. આ પછી થોડા દિવસો સુધી તેઓ થોડા થણા અસ્વસ્થ રહ્યા.

એ જ દિવસોમાં સોદપુર આશ્રમમાં લોકત્રિય ખારોલોષની સાથે મને પૂ બાપુના દર્દન કરવાનું સદ્લાભ્ય પ્રાપ્ત થયું સવારે ફરતી વખતે એમણે અમારી સાથે વાતો કરી. જ્યારે હું ગૌહાટી પાછો ફર્યો ત્યારે થણા લોકોએ મને એમની તબિયત વિશે પૂછ્યું ને મારે કહેવું પડ્યું કે મે એ વિશે તો કાંઈ વિચાર જ નથી કર્યો, હું જેટલો વખત

એમની સાથે રહ્યો જેટલો વખત મને એમ જ લાગતું હતું કે હું કાંઈ અશરીરી દિવ્ય આત્માની સાથે છું. એમની નાનાવા નાની ક્રિય અસાધા રહ્યું જણાતી હતી એમનું ક્ષણેક્ષણનું જીવન આધ્યાત્મિક જીવન હતું. ધાર્મિક ઉપવાસોની જેમ એમના ઉપવાસો ઇન્દ્રિયોના દમન માટે નહોતા, તેમ જ કાંઈ રોગીની જેમ શરીર શુદ્ધિની દૃષ્ટિએ તેઓ ઉપવાસ કરતા હતા, એમ પણ નહોતું. એમના ઉપવાસ તો જાણે પ્રાણ ને મને કરેલા અક આધ્યાત્મિક અવબુધ સ્નાન સમાન હતા જે ફક્ત એમને જ નહીં, બહાર બીજાને પણ અધિક પવિત્ર, અધિક ઉદાર, અધિક ચકિતશાળી ને મહાન બનાવી દેતા હતા એમનો દરેક ઉપવાસ એક ચમત્કાર હતો એમના કાંઈ ઉપવાસે અત્યંતને 'હરિજન' બનાવી દીધા તો કાંઈએ વિદેશી સરકારની હઠ અને અવિચારને પથાપાપ ને સુવિચારને પથે નાખી દીધા. એમણે ધર્મને એક નવો અર્થ આપ્યો. ધર્મ વિશે પ્રશ્ન કરનારાઓને એમણે કહ્યું, 'જુઓ કે હું આખા દિવસ હરિયાન રુ કરું છું ? મારો બીજાઓની સાથેનો વ્યવહાર કવો છે ? આ નાનીનાની ચીજો જ મારો ધર્મ છે, રેડિયો એમની પ્રાત કાલિન પ્રાર્થના હતી ને સૂત્ર-ચક્ર એમનું ધર્માચારણ. એમને રહીમમાં રામ ને લગવાનમાં અક્ષાહ દેખાતો હતો. બૌદ્ધ-ધર્મના અહિંસા, ખ્રિસ્તી ધર્મની ઉદારતા ને ઇસ્લામની બહુત્વની લાવનામાં એમને શ્રદ્ધા હતી. આ ત્રણ બાબતો જાણે એમની નિમૂર્તિ હતી, તેઓ એક ક્રાંતિકારી હતા પરંતુ એમની ક્રાંતિ પરપરાગત આચારોને જડ-મૂળથી ઉખાડી નાખવામાં નહોતી, પરંતુ એમાં એક નવી આધ્યાત્મિક સ્ફૂર્તિ જરી એને સચકત બનાવવામાં હતી, ખ્રિસ્તીધર્મની દસ આચારોની જેમ એમણે રોજના જીવનના એકાદશ મત આપણને આપ્યા છે, ઉદોગ-મંદિર જાણે એમના આશ્રમ હતા, જેમાં પ્રત્યેક માણસ પરસેવો પાડી પોતાની રોટી મેળવતો હતો 'હાતે કૃત્યકામ, મુખે રામનામ' આસામના મહાપુરુષ શ કરેલનું આ વચન આશ્રમોમાં પૂરેપૂરું પળાતું હતું મુખેથી લગવાનનું નામ લો, પણ તમારા હાથ તો કામમાં

રોકાયેલા હોવા બેધએ

બાપુના આશ્રમ શરીર, મનને આત્માને સાર્વજનિક સેવા માટે સમર્થ બનાવવાની દૃષ્ટિએ સ્થાપિત કરેલા આધ્યાત્મિક ન્યાયમ-મંદિર હતા વિચાર ને કર્મ બાપુની પ્રેરણાથી સદૃશ રીતે જ આધ્યાત્મિક બની જતા હતા

ગાંધીજી વિચારક હોવા છતાં દૃષ્ટા વધુ હતા એટલા માટે જ એમણે દર્શનના કોઈ નવા વાની સ્થાપના ન કરી અવળત, જે સર્વ દિશાઓમાં પોતાના કિરણો ફેલાવે છે ને દરેક વિસ્તૃત વર્તુળ સુધી ફેલાતો પોતાનો પ્રકાશ ફીણ થવા નથી દેતું એવું જ્ઞાનનું દેન્દ્ર દેખાતો જેમ એમણે જોયું તેઓ પુરુષ-પારસ હતા જેનો સ્પર્શ કરી ફેલાવું સુવર્ણ બની જતી હતી તેઓ કોઈ બળદુગર નહોતા, પરંતુ એમનું મનોભાવક વ્યક્તિત્વ, સ્વભાવ ને વિચારમાં એમનાથી તદ્દન વિપરીત જણાતી વ્યક્તિઓને પણ આકર્ષી લેતું એમણે વૃન્દાવન ગણાતા પોતાના રેટિયાના બળ પર એક રક્ત વિહીન કાંતો જન્મ આપ્યો ને આલીસ કરોડ ભારતીઓને બધનથી મુક્ત કરી દીધા મહમદઅલીના શબ્દોમાં એમનો રેટિયો 'સમુદ્રની પેસે પાર ૬૦૦૦ માઇલ દૂર લેકેશાયર અને માનચેસ્ટરની ઠાપડની મિલો નદી-બાદ કરવા' જે પહોંચ્યો જીવનના દરેક ક્ષેત્રોમાં એમણે અનોખા સિદ્ધાંતોની શોધ કરી

નિ સ દેહ, ગાંધીજીના સ્વાતંત્ર્ય-સામનોદ્ય મુખ્ય ઉદ્દેશ ભારતને સ્વતંત્ર કરવાનો જ હતો પરંતુ આ દ્વારા તેઓ બધા પરત્ર હતા 'કાલોની વાસીઓના મનમાં સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા ને ઉત્સાહ રેડવા ઇચ્છતા હતા સત્યાગ્રહની ચક્રિતો એમને પૂરેપૂરો ખ્યાલ હતો ને તમો કલા કરતા કે ભારતની સ્વતંત્રતા પરત્ર રાષ્ટ્રોની સ્વતંત્રતા છે આપણે જોઈએ છીએ કે આજે સમસ્ત એશિયામાં સ્વાતંત્ર્ય-સર્જનો ઉદય થઈ રહ્યો છે ને અધકારપૂર્ણ આફ્રિકામાં પણ મિતિજ પર ઉત્ક્રાંતી લાલિમાં હતાઈ ગઈ છે હવે નિરાશાના તરા વાદળો પણ આને વધુ સમર ઢાળી નહીં શકે

એમનું આદિલન દેખાવમાં રાજનૈતિક હતું, પરંતુ તરણે એને એક નવો અર્થ આપીને આધ્યાત્મિક બનાવી દીધું હતું, તમા સ દેહ નથી તમો એ દ્વારા માન પરત્ર પરધીન દેશોની સ્વતંત્રતાનું જ સ્વપ્ન નહોતા બોલતા, પરંતુ વિજ્ઞાનની અભાવુપી પ્રતિષ્ઠાઓમાંથી માનવજાતને મુક્તિ આપવાનું સ્વપ્ન પણ બોલતા હતા માનવસંબંધતાના દેન્દ્રમાં વાનને સ્થાને ફરીથી માનવની સ્થાપના કરવાની અડગ નિષ્ઠા સાથે તેઓ પરિસ્થિતિઓ સામે સતત ઝઘૂમતા રહ્યા. આમ માનવતાની સેવા કરવાનો તેમનો ધર્મ બની ગયો અને એટલેજ દર સાંસારિક સમસ્યાનો ઉકેલ આપુવા માટે તેઓ અતિ શુદ્ધ સાધનોનો ઉપયોગ કરતા ને કરાવતા રહ્યા બધા કરુણ ને મમતાની બાળત છે ત્યાં તેમનું હૃદય કોમળ રહ્યું, પરંતુ સત્યની સાધનામાં તેઓ વજ્ર જેવા કરેર રહ્યા ક્રૂર ને ઇશ્વર તેમને માટે એક જ હતો તેમના સમગ્ર જીવનને તેઓ 'સત્યનો પ્રોગ' માનતા હતા સત્યના આ પ્રયોગો સામાન્ય રીતે નેપથમલયાં હતા, પરંતુ તેઓ આ અસિધારાપથ પર અવિચળતાથી આગળ વધતા રહ્યા એમણે ક્યારેય કોઈને આદેશ નથી આપ્યો, પરંતુ એમણે જે કંઈ કહ્યું એને, એમના માટે સર્વસ્વ સમર્પિત કરનારા અનુયાયીઓએ આદેશની જેમ જ સ્વીકારી લીધું એમનું આધ્યાત્મિક આચરણ ને નૈતિક જીવનકાંદ કંઈ ૨૦૧૨ સ્વપ્નસ્ફુરિત શ્રદ્ધા જમાડતા હતા

વિષ્ણુની દૂર ને સ્વાર્ણા રાજનીતિને નૈતિક તરવ આપી એમણે એને એક નવી ગહતા આપી આજે ધીરે ધીરે રાજનીતિના ક્ષેત્રમાં દુનિયા ગાંધીજીની બાપા સમજી રહી છે 'ગાંધીજીનું અર્થશાસ્ત્ર પચાત રાજ વર્ણમંદ તથા અસ્પૃશ્યતા-નિવારણની વાત વધુ ને વધુ સમજૂતી જાય છે' આખું જાત એક અને સમસ્ત માનવતા એક છે, એમનો આ વિચાર ઉપનિષદોની દૃષ્ટિએ જૂનો છે, પણ એમણે એને નવા રૂપમાં લોકોની સામે રજૂ કર્યા સર્વોચ્ચ એટલે સદુનો ઉદય-કોમળો વ અસ્ત નહીં, આ છે મહાત્માના ઉપદેશોનો આદર્શ આજે એના

યોગ્ય સિદ્ધિ પણ એમ જ કરી રહ્યા છે—સર્વોદય અથવા સર્વનાથ-અર્થાત્ જો આને દુનિયા એમના સિદ્ધાંતને સ્વીકારી એને અનુસરશે તો સૌનું કલ્યાણ થશે ને જો એમ નહીં થાય તો સર્વનાથ સિવાય કોઈ માર્ગ નથી. એટલા માટે જ ભારત આંતર-રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે સહઅસ્તિત્વનો વિચાર દર્શાવી પરસ્પરનાં ભવ ને અવિશ્વાસ દૂર કરીને ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધને નિવારવા પ્રયત્ન છે. વિનોબાજીએ એમની દીર્ઘદર્શી શુદ્ધિયાં પ્રામ-સ્વરાજ્ય ને સર્વોદય પર આધારિત ભારતીય પ્રજાતંત્રનું ચિત્ર સમજાવી કીધું છે. જો ભારત એ સામંજસ્ય સમજી જશે તો એક વિશ્વ ને એક માનવતાને પ્રાપ્ત કરવાનું ધાર્મી કરતાં સરળ બની જશે ને સંભવ છે કે ત્યારે યુ. એન. ઓ. જેવી સંસ્થાઓ વિશ્વ-સંઘની સ્થાપના કરવામાં સફળ થાય ને પરતંત્રતાનો મૂળમાંથી જ નાશ થાય. 'યુનેસ્કો'ને એ પ્રકારની સંસ્થાઓના માધ્યમ દ્વારા

એક માનવતાની કલ્પના મુક્તિમંત કરી શકાય.

ગાંધીજી, જે માનવતાવાદને સમાનાર્થી છે, આ વિશ્વ ખત જનતામાં જોઈએ તેટલી ગતિથી વિકસી રહ્યો નથી એ સત્ય છે. વિજ્ઞાનનો ખોટો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે, એક તરફ યાંત્રિક-પરિપક્વ થોળવ છે ને બીજા તરફ યુદ્ધની તૈયારીઓ ચાલે છે. દરેક મોટું રાષ્ટ્ર બીજા રાષ્ટ્ર પર શંકા લાવે છે કે એ પોતાના પ્રભાવ નીચેના દેશોને ગ્રાસીને, કરાવીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા પ્રયત્ન છે. પૂર્વ ને પશ્ચિમના દેશો બે પક્ષોમાં વહેંચાઈ ગયા છે. ને શાંતિપૂર્ણ સહ-અસ્તિત્વનું ચત્ર નિષ્ણ ને વિશ્વાસપૂર્વક એમાંથી કોઈએ મઠણ કર્યું નથી. આ રીતે પોતાનાં કબોળી મોટાં રાષ્ટ્રોએ પોતાના કાર્યોને જાણે ધુમ્મસથી છાંછ દીધાં છે ને સંભવ છે કે મમતાનુ જે કિરણ (કાઈ-કોઈ લાઈટ) અનાદિ કાળથી સુદૂર ભવિષ્યની દિશામાં માનવ-જાતિને માર્ગદર્શન આપે છે, એ કિરણ આપણે પથ પૂરી રીતે પ્રકાશમય ન કરી શકે, પરંતુ આપણા મહિમામાં અખડ જલ્દતી આ જ્યોતિ આપણે સાથ નહીં છોડે ને આધુનિકી લોકોની માફક ધાંધી મતિએ કરી આમળ વધા મા અદ્ય કરશે એ આપણે ન ભૂલવું જોઈએ.

મહાત્મા ગાંધીજી સામાજિક સ્વાર્થોની આધી વચ્ચે આ આધ્યાત્મિક જ્યોતિને નિષ્કંપ રાખી. આકાશમાં ફરીને આધી પછોની શાંતિ છતાં ગાંધીજી છે. બલે ધરતી પર આજ સુધી અશાંતિ રહી હોય, આપણે આજ રાખીએ કે ગાંધીજીએ એક માનવતા ને એક વિશ્વનું જે સ્વપ્ન જોઈ હતું. એને વિનોબાજી વિજ્ઞાન ને અધ્યાત્મ સખી સમ-વય-દૃષ્ટિ-કેણું નજીકના ભવિષ્યમાં જ સાકાર કરશે. આપણે એક દાણ થોળી જઈએ ને ઉદ્યોગમાં પરોણા વિશ્વના હૃદય-પ્રદેશના ધળકારા સાંભળીએ; આપણને એ ધનકારામાં રહ્યા વિશ્વના આત્મા સાથે સંવાદી એવો ગાંધીજીનો સદેશ સંભળાતો, જે જાણે ત્રણે લોકનું સંગીત છે, જે અનાહત છે, ને છતાં અખિલ સમૂહ એક-બીજા સાથે જોડી રાખે છે.

સમ્રાટ ક્રોધિતો રથ ઝોડઝોડ થઈ ગયો.
મહારાણી સમ્રાટના કાનમાં કૈંક કહી રહ્યાં
હતાં.

“આપને યાદ ને મહારાજ, થોડા દિવસ
પહેલાં આપે એક સાડી ખરીદવાની મને ના પાડી
હતી. !”

“શોભ્ય રીતે જ ના પાડી હતી, દેવી ! અને
હું ન બહતો હોઉં તો મારી દલીલ તે વખતે
તમને પણ મળે ઊતરી હતી. સાડી અત્યંત મોંઘી
હતી, અને.... ..”

“આપની દલીલ સંપૂર્ણ યથાર્થ હતી, મહારાજ ! પ્રજા પામેથી કર લેખે ઉધરાવેલ દ્રવ્યનો ઉપયોગ પ્રગૃહિતાર્થે જ થવો જોઈએ, પ્રજાના પ્રથમ સેવક તરીકે રાજાનો પોતાની આજીવિકા માટે એ દ્રવ્યમાંથી કૈંક લેવાનો અધિકાર ખરો; પણ તે એછામાં એછું લેતા પૂરતો જ. પ્રજાના પરસેવાનો પેસો રાજાથી કે રાજકુટુંબથી પોતાના વૈભવવિલાસ માટે ન જ વાપરી શકાય.”

ઉપરાંત, રાજ્યે અને રાજકુટુંબે પ્રજાને માટે સંયમ અને સાદાશ્યા દર્શનારૂપ, બની રહેવું જોઈએ. માણસોને ઈર્ષ્યાં પોતે જમને કીધે માનતા હોય, તેમનું અનુકરણ કરવાની ટેવ છે. એટલે જ મેં તમને એવી અસાધારણ મોંઘી સાડી ખરીદવાં વારેલ, દેવી !” અંજાનમાં હાથાથાચનાનું માર્દવ ભારીને કીણિકે પૂરું કહ્યું.

“આપની સલાહ મોઘ્ય જ હતી, મહારાજ. એ વાતનો હવે મને સંશય વસવસો નથી.”

“પણ તો પછી ?” પૂરવેએ દોડયા જતા રથને ફક્ત આ સાડીની વાત કરવા માટે જ થંભાવ્યો કે શું, એ ન સમજતાં સમ્રાટે કુતહલ દાખવ્યું.

“આપ જરા પેલી વરક જુઓ જોઈએ, મહારાજ !”

મહારાણીએ આંખ વડે દાખવેલ દિશામાં કીણિકે નેત્રું તો એની દષ્ટિ રાજમાર્ગ સાફ કરી રહેલી એક બાઈની પીઠ ઉપર પડી.

અને તે ચોંટી બેઠો.

એ ઝાડુવાળા બાઈના અંગ ઉપર, એ જ પેલી મહામોલી સાડી હતી; કહી પણ ન બૂલી શકાય એવા અપૂર્વ સુંદર જરીકમવાળી !

સમ્રાટે ધીમે રહીને રથ પેલી બાઈની પાસે શીધો.

“બહેન !” ઝાડુવાળાની પીઠને ઉરેશીને રાણીએ પૂછ્યું “આવી કિંમતી સાડી તારા અંગ ઉપર જોઈને અમને સહેજ નવાઈ લાગી, એટલે એનો ખુલાસો પૂછવાની ઈચ્છા થઈ.”

“લશ્મી ખરખા રમીબાને !” રથની સંમુખ થઈ નીચી નબરે કેડ સુધી બૂધા રાજરાણીને વંદન કરતાં ઝાડુવાળાએ જવાબ આપ્યો. “પણ આવી તો મારી પાસે અનેક સાડીઓ છે, રાણીબા !”

એક આશ્ચર્યનો ઉઠલ શોધવા બતાં, સમ્રાટેને પોતાની સામે અનેક આશ્ચર્યો બોલાં ધર્તાં લાખ્યાં.

હું આપણા રાજનગરના મહાન ઝોળી શાસિ-ભદ્રના આવાસની ખાસ ઝાડુવાળી છું. રાણીબા !”

“હા...આ !” રાણીએ હેંકારો ભર્યો. શાસિભદ્રના આવાસની ખાસ ઝાડુવાળા અને સમ્રાટ કીણિકની રાણી પણ ખરીદવાં અચકાવ એવી એક નહિ પણ અનેક સાડીઓ વચ્ચેનો સંપદ મહારાણીથી સમજતો નહોતો.

શું ઠરો આની પાછળનો જોદ ? કે અશુભ તો નહિ હોય !

સમ્રાટે અને સામાજી આ સમસ્યાને મનમાં ને મનમાં વાગેળી ગ્લાં હતાં, ત્યાં એ જ સ્વાભાવિક ઘરળવાથી ઝાડુવાળાએ આગળ ચલાવ્યું :

“ક્રોધીજીને બત્રીસ પત્નીઓ છે, રાખીમા. અને તેમને માટે નવાં નવાં કિંમતી ધરણી અને કપડાં તે રાજ રાજ ખરીદતા જ દેખ છે.”

“પણ તેથી શું ? તારી પાસે આ ?”

“ક્રોધીજીના ધરનો નિયમ છે, રાખીમા, કે એક વાર અંગે અડાડેલાં કપડાં પીછ વાર અંગે ન અડાડતાં, મારા જેવાં ગરીબોને દાનમાં દઈ દેવાં !”

X X X

આવા અદાળત દ્રવ્યના ધણી અને સાથે અશ્વમ્ય હિડાઉપણાની હદે જતી આવી ઉદારતાના સ્વામીને મળવાની ઇચ્છા સમ્રાટ ક્રોધિકને કેમ ન થાય !

ખૂબી તો એ હતી કે આવો અપૂર્વ વૈભવ-શાળી ક્રોધી પોતાના તગરમાં વસે છે એ વાતથી ક્રોધિક હજી સુધી અભ્યુદયક હતા; જ્યારે સાચી બાજુએ ક્રોધી પણ કેટલાં એપરવા ! રાજ સંમાન કે દરબારી પ્રતિષ્ઠાને ખાતર પણ ક્રોધિકને પરિચય સાધવાનો તેણે કદાપિ પ્રયત્ન કર્યો નહોતો !

અને એક દિવસે સમ્રાટનો રથ, હજીહજીતા હયો અને નોખત શરણાહિનીના સંગીતથી ગુંજતા શાલિભદ્રના પ્રસાદના વિશાળ ઉવાનમાં આવી બેઠો રહ્યો.

“અમારા ભાગ્યનો આજે પાર નથી.” અસંખ્ય દાસદાસીઓથી વીંટળાયેલ શાલિભદ્રની માતાએ પ્રાસાદને બોલવળિયે સમ્રાટનું સ્વાગત કરતાં કહ્યું :

“મારે શાલિભદ્રને મળવું છે.” ક્રોધિક સહેજ અધીરનાથી પોતાના આવવાનું કારણ રજૂ કર્યું.

“આપ બહીં બિરાજો, પ્રભુ !” ચતુર વ્યાપારી માતાએ સાકરગ્રોભાળ્યા ચબ્બોએ સમ્રાટને પોંચ્યા. “હું અમદી જ એને અતી બોલાવી મંગાવું છું. પણ આપે આરા પાઠવી હોત, તો એ જાતે જ આપની સેવામાં આવી જતો !”

“મારા કુટુંબની નૃતિને અર્થે એમને તરદી આપવાનું મને વીક ન લાગ્યું, મા !” સમ્રાટે હસતાં હસતાં કહ્યું... “અને મારી પાસે સમય થોડો જ છે !”

અને સમ્રાટની આમનાસ્વાગતાનું કામ ખીળ-ઓને સોંપી, માતા, સાતમે માળે, શાલિભદ્ર પોતાની બત્રીસ પત્નીઓથી વીંટળાઈને રંગરાગ અને ગાન-તાનમાં મશગૂલ રહેતો હતો, ત્યાં ઉપડી ગઈ.

X X X

“તો શું મારા ઉપર પણ ટાઈ સ્વામી છે ?” સમ્રાટ પધાર્યા છે તેનો આદરસત્કાર કરવા માટે પોતે નીચે જીતરવું જોઈએ એમ પોતાની માતાને મોંઝીથી સાંભળતાં વેંત શાલિભદ્ર બોલી બહ્યો : “હું તો માનતો હતો કે વિશ્વમાં હું જ સર્વોપરિ છું મા !”

મા હસી પડી !

“આપણી સાત સાત પેઢીઓની ગર્ભશી-મંતાઈ અને સાલબીને કારણે તું એમ માનતો હોય એ સ્વાભાવિક જ છે, બેટા. પણ સમ્રાટ તો અપચા સૌતા સ્વામી, સંરક્ષક અને શાસક ! એમનું શાસન અખંડ પ્રવર્તતું હોય અને ધર્મની આમન્યામાં રહેતું હોય, ત્યાં સુધી જ આપણી સાલબી અને શીમંતાઈ સુરક્ષિત.”

“ત્યારે તો મારે નીચે જીતરવું જ પડશે એમ ને !”

“છટકો જ નથી !”

અને તે જ પળે, સમ્રાટ ક્રોધિકનું સ્વાગત કરવા માટે નીચે જીતરતા જીતરતા, ક્રોધી શાલિભદ્રે એક નિશ્ચય કરી લીધો : જે સંસારમાં તેનું સ્થાન સર્વોપરિ ન હતું, તે સંસારનો ત્યાગ કરવાનો !

અખંડ રામ્યની પ્રાપ્તિ કરવી હોય, તો ખંડ રામ્યનો ત્યાગ કરવો જ પડે ને ! ક્રોધિકને છોડ્યા વગર સનાતનની સાધના થોડી જ કરી શકાય છે : અલ્પને અળગું કર્યા વિના ભૂમાતી ભક્તિ ઝોળી જ કરી શકાય છે !

X X X

આ ક્રોધી શાલિભદ્રનો એક બનેલો હતો. એનું નામ ધનરાજ.

ધન અને વૈભવમાં એ શાલિભદ્ર કરતાં સવાયો નહોતો તો પોણીસોળ આની પણ નહોતો. એક વાર આ ધનરાજ સનાનાગારમાં મુગંધિત

હુનર દિવસ

કાળની લીલામાં પડિત નહેરુ અને શાસ્ત્રીજી જેવી બે વિશ્વતિઓ વિલીન થઈ ગઈ અને ત્રીજા વડાપ્રધાને હોદ્દો ગ્રહણ કર્યાને પણ જોતજોતામાં ત્રણ વર્ષ વીતી ગયા નહેરુ દીર્ઘકાળ સુધી સત્તા ઉપર રહ્યા, અને તેમની વ્યક્તિપૂજાને કારણે તેમની હયાતિમાં તેમની ગેરહાજરીનો પ્રભુ વિરાટ પ્રભાવ મિન્દસરો રહ્યો હતો આજે ત્રણ વડા પ્રધાનોની કારકિર્દી સરખાવવાનો દશવાસીઓને માપદંડ મળી ગયો છે અને સદગત નહેરુના સમ્રાટની ઠેવાધારણ પણ મળી ગઈ છે કે લોકશાહીમાં કોઈ વ્યક્તિ અનિવાર્ય નથી ઇન્દિરાજી ભારતના વડાપ્રધાન તરીકે આજે વિશ્વમહિલા નગર એકનું સ્થાન અચૂક શોભાવે છે યુનેસ્કો પ્રમુખદ્વ દીપાવનાર પોતાના કુદને બાળ્યે હંડસેલનારને શાસ્ત્રીજીના પ્રધાનમંડળ માં માહિતી અને પ્રસારણ ખાતું ધણું નાનું હતું અને વડાપ્રધાનને હોદ્દો ધારણ કરીને પોતાની માર્ગ માગતી શક્તિઓને તેમણે છૂટી મૂકી દીધી છે પડિનજીએ પોતાની આસપાસ એવા સાથીઓનું વર્તુળ રચી દીધું હતું, કે કરેળિયાના જાળા પેડે તેઓ તેમની વચ્ચેથી બહાર નીકળી શકતા નહિ હાર્ડિ અને લામગીના નાજૂક તાણાવાણાઓમાં અટકવાઇ તેઓ સાથીઓને દૂર કરી શકતા નહિ અને તેમના પ્રતે સખત બનતા અમકાતા મેનન પટ નામક શોષ અનુદા કુટિલ આજે વાદ આવી જાય છે પાકિસ્તાનને શરમે આ તવી વખતે આજનહે વરે તેવી જ મહં ભારતને આપવા જોઈર કરેલ તેને નહેરુજીએ તીખા લમતમતા સમ્રાટ વડે નકારી કઢી હતી પરિગમે પાકિસ્તાનને બેવાર ભારત ઉપર આક્રમણ કરવાની તક મળી ગઈ સુએઝ પરના સિટિય-ફ્રેન્ચ આક્રમણને એવા જ આકારો સમ્રાટોમાં મૂકી નાખ્યું હતું તિબેટ ઉપર ચીનના અને હંગેરી

ઉપર રશિયાના આક્રમણ વખતે નહેરુજીએ મૌન સે યું હતું.

ભારતની પરદેશનીતિના પુરસ્કર્તા આવી દ્વિધા અનુભવતા હતા એ જ પિતાની પુત્રી એક આક્રમણ પ્રત્યે, વાસ્તવિકતા અપનાવી, યુનોમાં તટસ્થ રહે છે તાજેતરમાં લેટિન અમેરિકાના પ્રવાસમાં તેમની કામગીરી લદ્દાખી લેતી બની અને યુનોમાં આપેલા પ્રવચને તેમના વ્યક્તિત્વને અનેરી આભા આપી ધર આગળે રૂપિયાના અવમૂલ્યન, હરિયાણા અને બાધાના પ્રતે તેમણે જે હિંમત દાખવી છે તેની નોંધ પણ ઇતિહાસકાર લેશે જ છેત્તની ચૂટણીમાં તેમનું પલ્લુ જોયું જ રહ્યું અને પ્રબળ હરીફ મોરારજીલાલને એટલી જ સહુકાઈથી પ્રધાનમંડળના સમાવી લીધા ભારત જેવા વિરાટ દેશના વહીવટી કાજાઓ સામે આ કુષકાન નારી જે રીતે ઝડપે છે તે ભારતની નારીશક્તિનું લોતક છે બ્રિટન અને અમેરિકા જેવા દેશોમાં પણ વહીવટી ધૂરા કોષ્ટ્રોએ આ રીતે ધારણ કરી નથી આ દૃષ્ટિએ ઇન્દિરાજીના હુનર દિવસ ગૌરવપ્રદ બનવા ઉપરાંત સ્વચ્છ અવશ્ય છે

હથેળીમાં ચાદ

અમેરિકા અને રશિયા વચ્ચેની અવકાશદોડ અને ચંદ્ર ઉપર પ્રથમ પડોઆ જવાની તામાવેની નિર્ણયાત્મક તમકામાં પ્રવેશે છે રશિયાએ ઝાન્ડ-પ મોકનીને ચંદ્રને ફરતું પરિભ્રમણ સિદ્ધ કરી બનાવ્યું અમેરિકાએ એપેલો કાર્યક્રમ પણ ઉવેના એક વર્ષ માટે ચંદ્ર પર ઉતરાણ માટે છેવટનો બની રહેશે એમ ત્રણ અવકાશયાત્રીઓએ એપેલો ૧૧ ના ઉડવન દ્વારા બતાવી આપ્યું છે ઉવે પછી ડિસેમ્બરમાં એપેલો-૮ કાર્યક્રમ દ્વારા માણમ સધેનું અવકાશ યાન ચંદ્ર તરફ મોકલવામાં આવે ત્યાર પછી માર્ચમાં ચંદ્ર ઉપર ઉતરાણ માટે તૈયાર કરવામાં

આવેલ ચદ-યાનને એપેલો-૯ દ્વારા અવકાશમાં
 મોકલી પાછું મેળવવાનો પ્રયોગ થશે ૧૮૬૮ના
 અત પહેલા એપેલો-૧૦ અને એપેલો ૭૧ના બે
 આખરી પ્રયોગોમાં અમેરિકાની ચન્દ્ર મહાઈ પૂરી
 થશે. આની સામે, એપેલો ૭૦ના સફળ અખતરો
 બેઇ, રશિયાએ ૧૮૬૭ના એપ્રિલના અકસ્માત કે
 જેમાં બ્લાડીમીર કેમેરોવ ઉવાઈ ૭ની નહી ખુબ
 વાથી પૃથ્વીના વાતાવરણમાં પ્રવેશતા મૃત્યુ પામ્યા
 હતા, તે પછી પ્રથમવાર અવકાશ યાન સોયુજ-૨
 તથા સોયુજ-૩ એક્ટો ના ઉત્ત્તા અઠવાડિયામાં
 ભ્રમણ કક્ષામાં મૂકી, અને તેમાંના એકમાં અવકાશ
 યાનીને રાખી અમેરિકાની ભ્રમણા ભાગી નાખી છે
 રશિયાનો દાવો ■ કે આ અવકાશયાન તેમજ યાત્રી
 મહિનાઓ સુધી પૃથ્વીની આસપાસ ભ્રમણ કક્ષામાં
 રહી સફરો વગી અવકાશમાં જ બે યાનનું પરસ્પર
 મિનન ઇલાદિ ગોઠરી, આ યાનમાંથી ઝાન્ડ કક્ષાના
 યાનમાં, અવકાશનાતને ચદ ફરતો મોકલવાની રશિ
 યાની યોજના હોય જે કે બન્ને રાષ્ટ્રો ઠરીફાઈ
 હોવાનો દાવો કરતા નથી, પણ નિશક ચદ ઉપર
 પ્રથમ પગ મારવા બન્ને વચ્ચે તીવ્ર રસાકસી અવગ્ર
 છે અને ■ માસ જેટલા સમયમાં આવા વિજ્ઞવાના
 સમાચાર ટપકી પડે તો આશ્ચર્ય નહી હોય

વામણાએની દુનિયા

ઉપર કહી તે ચદ ઉપર પહોચવાની હેરત
 ભરી સાહસકથાના નાનકા પોતાની માનુષ્યમિને અમર
 કીર્તિ અપાવવા આકાશ પાતાળ એક કરી રહ્યા છે
 ત્યારે મેક્સિકોના આગળે રામાયેની વિશ્વ ઓલેમ્પિ
 કમાં, બાવન કરોડની વસતિ ધરાવતો ભારત દેશ
 એકપણ ચદ્રક (માફ કરજો, હોમીનું વિશ્વનેતૃત્વ
 શુમાવ્યા પછી, આશ્વાસન તરીકે કાર્યચદ્રક મળ્યો
 તે કોડીનો પથુ નથી) મેળવી સફરો નથી તે ચરમ
 કથા આલેખવા કાઈ રાષ્ટ્રો પૂરતા નથી આ વિરાટ
 દેશના વામણાઓ ધર આગળે ભાષાના પ્રાતાના,
 પાણીના, વર્ગવિમ્લના, અને સરસર સામે કાદવ
 ફેકવાના પ્રસંગોએ ભડવીર બનીને અઝૂમી શકે ■
 હવતાનો પડાવી શકે છે, દેશની સપત્તિને તુલ્યાન

કરી શકે છે

વિરોધ પક્ષો સાથે લળી, 'બધ'નો નારો ચગાવી
 શકે છે પરંતુ પોતાના દેશની આખરુ પરદેશમાં
 સાચવવા જેટલી વેગ તેમજે કળવી નથી આપણે
 ત્યા દરેક જોને ધોરણુ નીચુ બિતરતુ જાન છે એ
 ફરિયાદમાં તથ્ય નથી એમ કહેવાશે ખરું ? રમત
 ચમતના હોત્રે, આપણે અત્યાર સુધી કેવળ એક
 'હોમી'ઉપર મદાર બાધીને બેઠા હતા અને શાહમુગ
 ની જેમ રેતીમાં માથુ ધાતીને એવી આત્મચચનામાં
 રાચતા હતા કે ખીજ રાષ્ટ્રો બિધવાનુ જ કામ કરતા
 હરો પ્રથમ ન્યુઝિલેન્ડ અને છેવટે ઓસ્ટ્રેલિયાએ જે
 બોધપાઠ આ યા છે, તેની નોંધ લેવી જરૂરી છે ?
 આપણુ કાઈ લવિષ્ય છે ખરું

સત તુકડોજી

ભારત સાધુ સમાજના સ્થાપક, અને પોતે
 રચેલા ભજન-અભંગો ગાઇ ગવરાવી રાષ્ટ્રીતાનો
 ત્રયાર કરી સ રાયે દગમાં રાષ્ટ્રસત્તનું મિરુ પામ
 નાર સત તુકડોજીનું અમરાવતી ગિલ્લાના મેણરી
 ગામે તેમના પોતાના જ 'ગુરુકુળ' આનમમાં ૫૧
 વર્ષની વય ફેન્સરની ખીમારીથી અવસાન થયું તે
 ઘણુ દુઃખ છે તેમજે પોતાનુ આખુ જીવન ગ્રામો
 દ્વાર, દલિતોદ્ધાર માટે ખચ્ચી નાખ્યું હતુ વિદર્ભના
 આદિવાસીઓમાં તેઓ ભગવાનનો અવતાર લેખાતા
 સમાજસેવા માટે હોસ્પિટલ, પ્રસતિગૃહ આયુર્વેદ
 કોલેજ, ખાદી કેન્દ્ર, ખાલ કેન્દ્ર જેવી કેટલીય સંસ્થાઓ
 તેમજે કીર્તી કરી હતી અને નાણામય ભોગવાઈ
 કરી આપી હતી આવી કક્ષાની વ્યક્તિઓ આગળી
 ને વેઠે ગણાય તેટલી ભારતભરમાં રહી છે તેમાંથી
 એકની પથુ જોટ આજે પૂરાય તેવી દેશની તાસીર
 રહી નથી ભદ્ર પુરુષોની ખાખતમાં દેશ અક્રિયન
 બને તે બારે ચિતાજનક છે

વચ્ચેનુ કિં દરિદ્રતા

આપણા પ્રધાનોના ફેટલાક ઉચ્ચારો અને
 વેદવાક્યો દેવામાં કોરી રાખતા જેવા હોય છે ચદ
 રોખર સાહેબે NO BABY YEARની ઝુબેશ

માડી ત્યાજ ફરદીન અવી આહમ ગેલ્યા કે અગબિત વસતિ એ ભારત માટે વરદાનરૂપ છે બીજા દેશોને પોતે ને માલ ઉત્પન્ન કરે છે તેને માટે બનર તોપના દુનિયામાં લખતું પડે છે, આપણે તો ઘર આગણાતું બનર અટલું વિશાળ છે કે તીકનાં ટોળાને મળલખ પાકથી લગી રહેતું કોઈ ખેતર મોટું નથી તેમ આપણે ત્યાં તમે ગમે તેટલું ઉત્પાદન કરો—નિકાસ માટે રામરામ ! અમદાવાદ ખાતે એક સમારબમાં શ્રી મોરારજીભાઈએ કહ્યું હતું કે ઉપાડે માથે ફરવાની પ્રથા યી નથી—સૌએ ટોપી પહેરવી જોઈએ આજકાલ તો ફૂટ ૧ માં કે સગામાં મરણ થયું હોય ત્યારે તોફાં દર્શાવવા ગ્રાવી ટોપીનો ઉપયોગ રહ્યો છે તેને શ્રી દેસાઈ વ્યાપક બનાવવા માંગે છે ખરી રીતે જી ! જુદા ખાતાવાળાને જુદી જુદી રીત ટોપીએ આપવામાં આવે તે રેલવેશાળા, તારટપાલશાળા, રેવન્યુ કારકૂનો, તળાટીઓ મુનિ કર્મચારીઓ, ગ્રામસેવકો આપોઆપ જોખખાઈ આવે હવે પછીના બજેટમાં શ્રી મોરારજીભાઈ તેમના સૂચનને વ્યવહાર સ્વરૂપ આપશે તવી અપેક્ષા રહે છે જયપુર ખાતે શ્રી જગજીવનરામે કહ્યું હતું કે ભારતમાં તો ધગીજ ઓછી જીડાઈએ પાળી મગે છે, બ્યારે બીજા દેશોમાં ૧૫૦૦ ફૂટ સુધી ખોદવું પડે ત્યારે રાજસ્થાનમાં સો દોઢસો ફૂટ ખોદવાથી જ પાણી મળે તેમ જ વળી આપણા ધરતીના તળમાં એટલું પાણી છે કે ચોમાસુ નિપજનીવ તો પશુ મોરીગ મૂકીને ખેતી થઈ શકે થોડા જ વખત પહેલાં શ્રી જગજીવનરામે ઘોષણા કરી હતી કે ૧૮૭૦-૭૧ પછી તો આપણે અનાજની નિકાસ કરતા બનશું આપણા મધ્યથી પાકેલા અદેશમાંથી ખીનને હાકી કાઢવા તો મોરારજીભાઈએ સરકારી પ્રધાનવતી, અમેરિકામાં કહ્યું હતું બ્યારે સ્વર્ણસિંગે તો કહ્યું જ છે કે ચીન તથા પાકિસ્તાન ને કોઈ આક્રમણ કરશે તેને પહોંચી વળવા આપણે સમર્થ છીએ આપણા પ્રધાનો એકબીજાના પૂરક છે અને એક કાંપ હાકે તો બીજા પાશુ પાળા વે છે એટલે મોટા ભાગના પ્રશ્નો ઉકેલાઈ જવામાં છે—સિરાય કે અક્કલનું દેવું એટલું વધતું જાય છે કે તે હરપાઈ

થઈ શકે તેમ નથી

તૂટતું કોવન

મસ્તિસ્કમાં જેના હોત તારા પીગતમાં આવ્યા હતા તે લોક સમેલન પૂર થઈ ગયું બનર તોપ સાહેબના કોવતનો અદાજ આપનું મધુ સમેલનમાં ને મતબોજે રજૂ થયા તેમાંનો સર મુખ્યત્વે ભારતની તરફેણમાં રહ્યો મારવામાં આવતું હતું એમલુ પ્રયત્ન પીગત તોપ અમુલ્યને મળ્યું નથી તોફાનનું જોર જેમ સમય પસાર થવાની સાથે ઘટતું જાય તેમ હવે તોપ સાહેબની બાબતમાં પણ બનતું લાગે છે જેલમુક્ત થયા પછી અમુલ્ય સાહેબ ખાસ ગજી કરી શક્યા નથી જયપ્રકાશ નારાયણે તાબેતરમાં ને આગેવાનીઓ ભાગ લીધે છે તેને અગે તોપને મદદર મળતું રહ્યું છે ખરી રીતે ભારત સરકારે હાલને તબક્કે વિશેષ કોઈ મંજૂઆઓ મેળવવાની જરૂર નથી એક જ વસ્તુ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે—કે પાકનું અધ્યાનક આક્રમણ ન આવી પડે ભારત વિશે કાસ્તિરમાં શુભેચ્છા વધતી રહે તો તોપ સાહેબની ચક્રવર્તી સામ્રાજ્યની ગચનદ્યુબી કંપનીની બહુ ચિંતા કરવા જેનું લાગતું નથી તેમના ઉચ્ચારણો હંમેશા મર્યાસ્પદ અને બસસા રહ્યા છે—પરસ્પર વિરોધી પણ ખરા—પ્રાર્થના તો એક જ કરવાની રહે છે કે સૌજન્યમૂર્તિ જયપ્રકાશજી વીછીને હાથે ચક્રવી દિલ્હીમાં ન ધાલે તો સાઈ ।

નાની મોટરગાડી

આપણે ત્યાં લ્લોથી નાની મોટર ગાડી બનાવવાનો વિવાદ ચાલે છે મુદ્દ જહાજ, વિમાનો ટેન્કા, રેલવે એન્જીનો બનાવવામાં ભારે નિપુણતા દાખ વનાર ભારત મોટર ગાડીના પ્રન્ને મૂલ્યવળ્ય બનુનવે છે તેનું કારણ સમજવા પશ્ચિમના દેશોની બાજ પ્રન્ને ચાલતી હોસાતુરી ભારે રસપ્રદ લાગશે અમે રિક્ષાએ બનાવેલી વોલ્કેચનની લોકપ્રિયતા ઘટાડવા માટે બનરલ મોટરો બીકુ ઝડપ્યું છે તેમની પોતાની નાની ગાડી 'Corvair' ૨૫૫૫ પાઉડ

પગનની છે અને ૨૦૪૨ ડોલરમાં મળે છે તેને ફેક્ટો જે બારબાવાળી પાચ બેક્ટની ૧૯૦૦ ડોલરમાં મળી શકતી નથી આટલે XP ૮૮૭ બનાવી છે જે ફિયાટને પણ બજારમાંથી લગાડી મૂકશે. ઈટાલીની જગપ્રખ્યાત ફિયાટ કંપનીએ એટી બર્ઝને ફાન્સની વિશ્વ મટાર સાઇટ્રોન કંપની સાથે જોડાઈને યુરોનું બજાર હાથમાંથી જતું બચાવવા પુરુષાર્થ આદર્યો છે. અમેરિકાની ફા. કંપનીએ પણ પશુ 'ટેસ્ટા' નામનું નાનું મોડેલ જાહેર કર્યું છે. જનપાન પણ આ ક્ષેત્રે તીવ્ર ડરીફાઈ કરે છે. સપ્ટેમ્બર એક જ માસમાં અમેરિકાએ, ધર આગળે બનતી ગાડીઓને બાદ કરતા, ગઢારથી બાવાલ કરીને ૯૪૦૦૦ મોડેલ ખરીદી હતી જેમાંથી અર્ધા સંખ્યા જર્મન 'મેલ્કેવેગન' હતી. આ જર્મન કંપનીનું મૂડી રોકાણ ૨.૩ અબજ ડોલર છે જેની સામે હટાવીની ફિયાટ કંપની ફ્રેન્ચ ભાગીદારીમાં ૦.૮ અબજનું રોકાણ કરી, નવી ડરીફાઈ કરવા ધારે છે, જેને પ્રમુખ ઇંગોલે મજૂરી આપી નથી. આ વિરાટ કંપનીએ આજે વર્ષોથી આ ક્ષેત્રમાં છે; સંકેત નમૂનાઓ તેમણે જનન આપ્યા છે, લાખોની સંખ્યામાં જનનની બજારમાં સોદાઓ કર્યા છે અને તીવ્ર ડરીફાઈમાં ટકી રવા છે. આવી સ્થિતિમાં હજી આપણે પહેલું મોડેલ નક્કી કરવાનું છે અને તે પણ જાહેર ક્ષેત્રમાં કે ખાનગીમાં તે કાવડો પણ ઉડેલ માંથી રહી છે કાંચ સ્થાનિક બજાર માટે, પણ પરદેશમાં આપણી મોટર ક્ષમ્પે ખરીદે તેની શક્યતા અત્યારે લાગતી નથી. નાની મોટર ગાડી વિરાટ અને વિરલ સિદ્ધિ માગે છે.

ગઈ કાલનો વિરાટ

અમેરિકન પ્રમુખની ચૂટણીએ દેશને નવો પ્રમુખ આપ્યો; જૂના પ્રમુખ અધકારમાં ધૂંલાઈ જશે અને બીજાવર્ષની સાથે સ્થાન લેશે જાપા, ટેલિવિઝન, રેડિયો નવા પ્રમુખની હાથે પોકારશે. છતાં આ માસે જીવનના ૭૮ વર્ષ પરાં વીતાવી, સાત સાત હજાર દુઃખનાઓ સામે અઝૂમનાર, બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં અમેરિકા અને સાથે રાષ્ટ્રોને વિજય અપાવનાર, જગતમાં સૌથી મોટા નીક

કાફલા સાથે કસના મોર્નિંગ કિનારે સૈન્ય-ઉત્તરણ કરી જર્મનીનું સાથુસામા દેનાર આઠઝનહે વર સહેજે વાદ આવે છે; અને એ જ લગ્નકરી સર સેનાપતિ અમેરિકાના પ્રમુખ પણ બને છે। યુદ્ધક્ષેત્ર આઈઝની લોકપ્રિયતા અસાધ્ય બની, એકવાર પોતાની નાંચના હરકતી સેનાપતિના મથકની મુલાકાત ટાકણે જર્મન ગોલદાજી શરૂ થતા, આઈઝની જીટની ઉપર ભર લાગતા સેનાપતિએ તેમને પોતાનું મથક છોડી જવા વિનંતી કરી. ત્યારે આઈઝે કહ્યું, 'મને તો ખૂબ લાગી છે-હું જાગીને જ જઈશ.' તાત્કાલિક તોળ રમાઈ તોવાર કગતી, ખૂબ જ ઉતાવળે આઈઝને બોજન કરાવી, સનાપતિએ તેને મોટરમાં બેસાડી કહ્યું, 'ચાલો ફરત જઈએ।' થોડે દૂર ગયા બાદ આઈઝે કહ્યું, 'જનરલ, તમે મને ખૂબ ન બનાવતા; હું આ જ રસ્તે આવ્યા હતા-તમારા વિસ્તારમાં મને ખસડવાનાં આ તમારી ચાલનાજી છે।' તેથી જ રીતે પ્રિટનના રાજવીનો 'વિન્ડસર કેસલ' જેવા આઈઝ ગયેના ત્યારે રમજી બનાવ બનેલો. શાહી કુટુંબને કહેતામાં આવેલું કે બપોરના સમયે મહે-આતો કિલો જેવા આવડે તેથી શાહી રસાલાએ મહેનના અંદર રહેતું શાહી રીતભાતનો આ શિરસ્તો છે. દવ તે દિગ્ગ ખુશનુમાં વાતાવરણ હવે અને રાત્રી જ્યોર્જ તેમજ શાહી કુટુંબ બધાર નીઃશી ખુરશી ઉપર ગોઠવાઈ ગયા. દૂર ભોમિયા સાથે આઈઝને જોઈ રાત્રને ઇલાલ આવ્યો કે ભોમિયા જોઈ જશે તો આઈઝને પાછા જવું પડશે રાત્રની ઇલાલીથી આખું કુટુંબ ટેવલ પછાગ મોહલિયાભર ખેસી ગયું જ્યાં તમન કાઈ જોઈ ન શકે, અને એ રીતે વિન્ડસર કિલો જેવાની આઈઝને પ્રિટનના શહેનશાહે સરળતા કરી આપી. પોતાની પછી આજે નીચ પ્રમુખ ચૂટાય છે, ત્યારે અને હવન તથા મનુષ્ય જ્યાં જોવા ખાતી વચ્ચે, ગઈ કાલના વિરાટને શા શા વિચાર આવતા હશે?

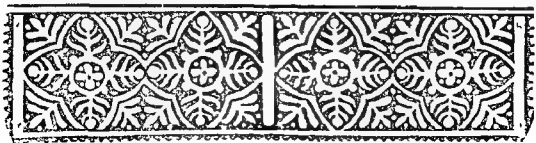
બિચારા પોલીસ

જનનમાં કોઈને લલકારે કદર થવા મંડાણી ન હોય તેવી મામ પોલીસની છે. કાયદો અને વ્યવસ્થા બંજાવવાની કપરી જવાબદારી તેને શિરે

દોવાથી લોકપ્રિય થવાની કોઈ નક આ જામ પામે નથી. વળી પોતાનાથી અનેક વ્યૂં મોટી જાણના લોકો સાથે તેને કામ પાડવાનું હોય છે અને તેમની વચ્ચે ધેરાઈ જવા અથવા પથથરોના વરસાદ વરસે તો મોતમથી જયવા સ્વરસાગુ અર્થે કોઈક પગલાં લેવાં પડે. પછી તે અશ્રાસુ હોય, લાડીમાર હોય કે કદાચ ગોળીમાર પણ હોઈ શકે. અને એવું થાય ત્યારે લોકો પોલીસ જૂતમ, હાયાકાડ અને દમન-રાજની આકારી ટીકા કરે છે. ઈન્દ્રપ્રસ્થ ખુવનમાં ખન્યું તે દરેક રાષ્ટ્રમાં જાને છે. પારીસની હઠતાળ વખતે, અમેરિકાના શહેરોમાં ચિકાગોમાં પણ અમેરિકા યુવકો પ્રત્યે, મેક્સિકો સિટીમાં વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે પોલીસને કપરી ફરજ બજાવવી પડી છે. કેન્દ્રીય કર્મચારીઓની હઠતાલ એક આવે જ પ્રસંગ હતો. વિદર્ભમાં અને જૂનામઢમાં કૃષિ યુનિવર્સિટીના પ્રગ્ને તોફાનો શાત કરવા પોલીસને નાકે દમ આવી ગયો હતો. આવે ટાકણે યુવાનો અને વિદ્યાર્થીઓ આગળ પડતો ભાગ લેતા હોય છે, અને તોફાન કરનારાઓની અંતર્ગત છત્તા એવી હોય છે જ કે પોલીસને ફરજિયાત પગલાં ભરવા પડે દેખીતી રીતે જ, ભાગદોડ, આગ, હિંસાના કૃત્યો થતા હોય ત્યારે પોલીસ પોષા લઈ તેમના આચરનારાઓને હવા નાખી શકે નહિ-ડાનો જ ઉપયોગ કરવો પડે. શુનેગારની સાથે નિર્દોષ ગોળો હોય તો તેને તારવાનો અવકાશ પોલીસને રહેતો નથી એ બધું નિરાતે ન્યાયની અદાલતોમાં થાય છે આપણે ત્યાં જ નહિ, જગતના બધા રાષ્ટ્રોમાં, પોલીસની કદર હોઈ કરતું નથી !

ઈશાન ખૂણો

હારને માટે આસામ રાજ્ય અને તેની આસપાસનો પર્વતીય પ્રદેશ આજ નહીં તો કાલે જળગી સમસ્યા ઝંબી કરશે જ. આસામની અંદર રીંને સ્વાયત્તાનો અખંદરો કરવા પર્વતીય નેતાઓ કળૂલ થયા છે પણ નહીં મત અને દિવસ ચીન, પાકિસ્તાન તથા ગ્રેન્ડ ફ્રાંચીસના કાવાલાવા ચાલી રહ્યા હોય છે. એકમેકથી દૂર એવા બે ભાગલા પાકિસ્તાનના તદ્દન કૃત્રિમ લાગે છે અને પૂર્વ અને પશ્ચિમની પાખને લોહીનો, પ્રદેશનો, ભાષાને આત્મીય સળધ રંગો નથી. પૂર્વ પાકિસ્તાનની નમગાઈઓ ઠાકવા, અને ભારતને યિશાવેદના આપી શકે તેવા પર્વતીય પ્રદેશમાં પાકિસ્તાનને મનમનતી પરિસ્થિતિ તૈયાર જ છે, અને ચીનની ભાગીદારીમાં તેનો લાભ લેવા તે હરહ મેશ તૈયાર છે. સરકારનું નિર્ણય, ભારતની સ્થિતિ અહીં સગીન નથી. આસામના તેલ પ્રદેશો દુરમનની દાંઢમાં સળગાટ પ્રેરે તેમાં કોઈ નવાઈ નથી. એટલે ભારતનો ઈશાન ખૂણો, કાશ્મિરથી પણ મોટી આફત બની કરવાની વ્યવસ્થા ધરાવે છે- ઉત્તર ઈશાન. બાકી દક્ષિણ ઈશાનમાં તો પ્રલયના ધમસાણુ ચાલે જ છે. પણ ના વધુ રાજ્યો સડોવાવા દોવાથી અતનારે તો તમાસો જોવાની આસાએશ હીક લાગે છે. બાકી ઉત્તર અને દક્ષિણ બન્ને ઈશાન ખૂણા જવાણામુખી જોવા સ્ટેટક છે- બજૂકે ત્યારે જ ખમર પડે કે કેટલો વિનાશ વેરશે. દક્ષિણમાં તો અમેરિકા તમારા ઉપરના ધા પડ ઉપર ઝીલે છે પણ ઉત્તરમાં નહિ ઝીલે. ત્યાં જરા પડને આન પડશે, હો ભાઈ !

શાકુન્તલ

અનુ શ્રી હિમાચલ નેશી,
પ્રમુખ ગૃહ મંત્રી અથવા કાર્યાલય અમદાવાદ,
પાના ૩૩૮ . કિમત રૂ ૭-૦૦

ભવ્યૂત્તિના 'ઉત્તરરામચરિત'નો અનુગદ આપીને ત્યારબાદ કાલિદાસના 'શાકુન્તલ'ને પણ એ પ્રમાણે શુભરાતી લાખામા ઇન્સાફ આપી શ્રી હિમાચલ નેશીએ અભ્યાસીએ માટે બે સમર્થ પ્રતિભાની સમર્થ કૃતિઓ સુલભ બનાવી આપી છે આ બંને નટકો ભારતભરમા સાહિત્યકારો, સર્જકો તેમજ રસબોક્તાઓ માટે સદાઓર્થી અનુપમ સ્થાને રહ્યા છે, અને મહાભારત-રામાયણના વિરાટ મથેની પેઠે લા વિ પેઠી માટે પણ ગ્રેસ્લાઓત બની રહ્યા છે. રસની નિષ્પત્તિમા 'શાકુન્તલ' કાલિદાસની અનુદ અને અમર રચના છે-જેમ કરુણારસના આભિર્ભાવમા ભવ્યૂત્તિનું 'ઉત્તરરામચરિત' મોખરે રહે છે તેમ

'શાકુન્તલ'મા સામાજિક ઘટના કેન્દ્રસ્થાને હોવાથી તેનું ખેત્ર શુભલાલિક રીતે વધુ રહે છે મુખ્ય પાત્ર તરીકે શકુન્તલા જેના તરફ ખૂબ અન્યાય થયો છે એવી આર્થનારીનું પ્રતીક બની રહે છે. અનેક વિદ્વાનોના પાઠ્યપાઠાતર અને સંશોધનના પરિણામે એક જ કૃતિ વિષે, સાચુ જાણવા અભ્યાસીની છલાસોને જરૂર સંતોષ આપે તેણે સંપાદન શ્રી હિમાચલ કરે કરી બતાવ્યું છે ૮૦ પાનાની પ્રસ્તાવનામા સંપાદકના પરિશ્રમનો નિયોગ જોઈ શકાય છે જેમ હમેશા બનતું આયું છે તેમ સંસ્કૃત નાટકોના મૂલ્ય, સમય અને વસ્તુની પસંદગી વિષે વિવેચકો અને ભાષ્યકારોએ સલાવનાની અનિશ્ચિત સૃષ્ટિ ખડી કરી દીધી હોય છે અને પછીની પેઢીના મરજવાઓએ આવા ગદન સાગરમા ડૂબી-ગોથા મારીને સલકૂપી મોતીનું નિર્માણ કરવાની કપરી કૃત્ય જાળવવાની રહે છે તેવી જ રીતે આપણા વિદ્વાન કવિ-સંપાદક,

ઝીણવટભરી જણાવટ કરી, શાકુન્તલની સામગ્રી, વસ્તુ ગૂંચણી, પાત્રસૃષ્ટિ, કાલિદાસનું આતરદર્શન કલાવિધાન, સૌથી મહાદિ પાસાઓની રસભરી મીમાંસા પુરોભાગમા આપીને આ નાટકને મનભર માણવાની સુવિધા કરી આપી છે અહીં માત્ર સમ્પ્રલોકી અનુવાદ નથી પણ આ એક સંશોધન મથ બની રહે છે જેમા નાટક ઉપરાંત કાલિદાસને પામવાનો સંતોષ વાચકોને સાપડે છે

અનુવાદની ખૂબી માત્ર તેના સમ્પ્રલોકી મથ અને પદ લાખાતરમા નથી પણ પાદટિપણુમા જે પૃથક વાચનાના લિનલિન નિર્દેશો દષ્ટાંત સહિત આપ્યા છે તેનાથી વાચકને રાધવ બટ, મૈનિયર, વિલિયસ, જાણી, કાસ્મીરી અને મદ્રાસી વાચના ઓનો ખ્યાલ મળી રહે છે, અને પાઠાન્તરોની ચર્ચા રસમા વૃદ્ધિ કરે છે નાટકને અતે પાંચ પરિશિષ્ટો મા કાલિદાસ વિષે ઉદ્દગારો, હરો, કેટલાક અલકારો, સંસ્કૃત નાટકની કેટલીક પરિભાષા અને શ્લોકસમિ આપ્યા છે, જેનાથી નાટક વિષેની સમજણમા ઓર વધારો થાય છે.

સંપાદન સંશોધનમા શ્રી હિમાચલ પાસેથી શુભરાતે જે મેળવ્યું છે તેની ઉપયોગિતા ઘણી છે કેમ કે હવે આ પ્રકારનું સાહિત્ય ખેડાણ કરી શકવા તેમની પાસે સમય હશે કે કેમ તે એક સવાલ છે. 'શાકુન્તલ'ની પહેલી આવૃત્તિ ૧૮૫૫મા બહાર પડી હતી અને તેર વર્ષો તેનું પુનર્મુદ્રણ થાય છે તે આનંદની વાત છે જર્મન કવિ ગૃથે ૧૭૯૧મા કાલિદાસ વિષે મુખ્ય થયો હતો. અને ૧૮૩૦મા ૮૦ વર્ષની ઉંમરે પણ 'શાકુન્તલ' વિષેની એની પ્રસ્તિત એટલી જ ઉત્કટ હતી, તો ૧૯૬૮ની સાલમા ભારતના જ એક ભાગમા તેની શુભરાતી આવૃત્તિ આદર પામે એમા નવાજ નથી પ્રસ્તાવ નામા લેખકે કહ્યું છે તે હૃદયમા ઠાતરાઈ રહે છે

"કાલિદાસની ભાષાની, હદની અલકારની, સંવિધાની વિશેષતાઓ જીવનને અખડપણે જોવાની

એની આ વિશેષતાને પરિણામે છે; કાલિદાસની કાવ્યા-
નુજ્ઞતામાં કાંઈક અપરિચેયતા વરનાય છે, અખિલાઈને
આવરી લેતી કલાનો અજુકાચે મળે છે... કાલિદાસ
બારના સાચા શાસ્ત્રકર્તા છે.”

‘અંતે પર બળી’

લેખક : શ્રી દુર્ગેશ મુકલ;

પ્રકાશક : ગુર્જર પ્રવૃત્તિ કાર્યાલય, અમદાવાદ,
પાનાં ૨૦૩ : રા. ૫-૫૦

બે ત્રિઅંશ પ્રકરણો શ્રી દુર્ગેશ મુકલની
કામમે મળે છે. લેખક કહ્યું છે “અને રૂપાંગે છે.
ગુપ્તતાનીકરણ માટે સારા પ્રમાણમાં છટ લીધી છે”
પરંતુ તેમણે જે રેશાશે પ્રસંગો, પાંચો, યુગ્મ
અને સંવાદોમાં કર્યા છે તેનાથી લગભગ મૌલિક
ફિનોએ આનંદ મળા રહે છે “તેમની પેદી”માં નવી
પેદીનું માનસ સરસ રીતે વ્યક્ત થયું છે અને જુની
પેદીને સારી બતાવવા જ પડ્યા પાળ્ય શાખી છે.
પરંતુ એક જ પ્રસંગને દેવા છતાં પદોનો યુક્તિયોગ
સમજતાં પ્રેક્ષકને વાર લાગતી નથી. ‘અંતે પર બળી’
માં શ્વેતજીવની કદમ્બા વધુ એટલે ગીરીમાં રજ
થઈ છે અને નાટિકાને અંતે જ રહેલું ખુલ્લું
થાય છે. દ્રુકા છતાં વેધક સવાદો મોજામાં લેખ-
કની કલમ તખ્તા માટેની વાતાલાપની-સવાદની
તેજસ્વીતા સફળતાથી પ્રયોજી શકે છે. ગાન સાથે
જામત મળે તેવી ચેતના બળે નાટકોમાં છે. મીષિ
બોધ આજે કાલને ગમતો નથી અને ગળે પણ
કાલરતો નથી તે શ્રી દુર્ગેશ મુકલ ખાંડો પદ
આપીને, સફળતાપૂર્વક બેલારી બળે છે. નાટકોમાં

તેમની દૈનંદી સિદ્ધ બની ચૂકી છે. વધુ લાંબા
કાળે નાટકોની અપેક્ષા તેમની પાસેથી રહે છે.

‘આલંબદાં’

લેખક : શ્રી દિનેશ ગાય;

અનુ. : શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી;

પ્રકાશક : ગુર્જર પ્રવૃત્તિ કાર્યાલય, અમદાવાદ,
પાનાં ૧૪૮ : કિંમત રા. ૨-૭૫

શ્રી મેઘાણીના આ નાટકની માધી આગતિનું
પુનર્મુદ્રણ પ્રાપ્ત થતાં આનંદ અનુભવાય છે. અનુ-
વદ દેવા છતાં શ્રી મેઘાણીને આ નાટકને પોતાની
મૌલિક ફિનો જુની દતી. વારંવારમાં તે આ નાટકમાં
કલિદાસનો જે પ્રચંદ સાંભળાયો છે તે જામતમાં
છે. બાઈએની કલ્પ કરી, અને બુદ્ધ બાપને રહે
કરી, બૌદ્ધજન્ય જે રીતે મોગલ સ્થાપનાના
સિંદાસન પર બેઠે છે તેમાં બાઈબાર કદમ્બા છે
અને વિપિનું અલંકાર પણ છે. જીવનની આકર્ષણ
સંપાદ્યે, જે ચોરન માટે પોતે લાજમદાન બનાવ્યો,
તેના અને પોતાના ફરજદ રૂપે કાલંબદાંની અનુ-
ક્રપા રહે મુખી અને બાવનાગીસ પિનાને અનુરૂપ
રહી છે. જગાળા લેખક સિવાય, એક બાપને આવી
‘મીડી આતમવચના’માં શાખવાનું બીજા કાષ્ટ સર્જકને
માટે અચકળ બન્યું દોષ. અર્ધી જગાળના એક
અલંકાર નાટકકારને ગુજરાતનો-સૌરાષ્ટ્રનો સમર્થ
કવિ નવા આપે છે ત્યારે પરિપાક રૂપે આ મુદ્દર
નાટક મળે છે. પ્રથમ આગતિ ૧૯૨૭માં બહાર પડેલી
અને આજે માધી આગતિ (૧૯૫૩)નું પુનર્મુદ્રણ
મળતાં એટલું જ આકર્ષક આ નાટક તરફ રહે છે.

રવીકાર

(ગુર્જર પ્રવૃત્તિ કાર્યાલય, માધી રસ્તા, અમદાવાદ-૧)

૧. પૌરાણિક નાટકો	લેખક : કનેવાલાલ મુનશી : પાંચમી આગતિ : પાન ૨૬૦ : રા. ૪-૫૦
૨. જય સોમનાથ	લેખક : કનેવાલાલ મુનશી : પુનર્મુદ્રણ પાંચમું : પાન ૩૬૦ : રા. ૬-૫૦
૩. ભગવાન પરશુરામ	લેખક : કનેવાલાલ મુનશી : પાંચમું પુનર્મુદ્રણ : : રા. ૭-૫૦
૪. શાલ્બકર્ણ	લેખક : ઝવેરચંદ મેઘાણી : પુનર્મુદ્રણ : પાન ૧૪૮ : રા. ૨-૭૫
૫. પ્રભુ પદ્માથી	લેખક : ઝવેરચંદ મેઘાણી : પુનર્મુદ્રણ : પાન ૨૩૪ : રા. ૪-૫૦
૬. રાજસંન્યાસી	લેખક : ધુમકેતુ : દ્વી આગતિ પુનર્મુદ્રણ : પાન ૩૪૮ : રા. ૬-૫૦
૭. શાકુન્તલ	અનુ. : ઉમાશંકર બેરી : પુનર્મુદ્રણ : પાન ૩૬૮ : રા. ૭-૦૦
૮. રણમલ લાખા	લેખક : શુભવંતરાવ આચાર્ય : પુનર્મુદ્રણ : પાન ૪૦૭ : રા. ૮-૦૦

હે મારા પ્રભુ !

લાલુભાઈ ત્રિવેદી

ક્ષણે-ક્ષણે મારાથી જાણતા કે અજાણતા
જૂલો થતી રહે છે.

અને હે મારા પ્રભુ !

ક્ષણે ક્ષણે તું મને માફ કરતો રહે છે.

ક્ષણે-ક્ષણે હું ઠોકરો ખાતો રહું છું કે
અનુભવતો રહું છું.

અને હે મારા પ્રભુ !

ક્ષણે ક્ષણે તું મને માર્ગ જણાવતો
રહે છે.

અને ત્યાર-છતાંયે,

ક્ષણે ક્ષણે હું એવો સ્વાર્થમાં અટવાતો
રહું છું કે ક્ષણે ક્ષણે શું કરવું અને શું ન
કરવું એની મને સમજ પડતી નથી.

હે મારા પ્રભુ !

મારા જીવનમાં મારી જૂલો, મારી ઠોકરો
કે મારું જીવન એવું ન હો કે હું ચાચનાનો
પણ અધિકારી ન રહું.

x x x

હુબ્, હુઝી, દદી, દુરાચારી, હુજન,
દરિદ્ર, દંબી,

એવો હું દુઃસહાય, દયાપાત્ર

તારા દારે આવીને જિલો છું.

દયા યાચવાનો. મને અધિકાર છે કે
નહિ એની મને ખબર નથી અને ખબર હોય
તો મેં હું એ હિંમત કરી શકું એમ નથી.

હે મારા પ્રભુ !

દીનદયાળુ દરિદ્રનારાયણ !

તારા દારે જિલા રહેવા બેટલું સદ્સાગ્ય
તો મને આપતો રહેજે.

x x x

હે મારા પ્રભુ !

તેં મને શું નથી આપ્યું !

તેં મને અણુમોલ માનવઅવતાર આપ્યો
છે અને મારે-કલ્યાણમાર્ગે પ્રગતિ કરવાની છે.

પરંતુ,

હે મારા પ્રભુ !

જીવનની વિટંબણાઓ તથા જીવનની
આંટીધુ-પીઓમાં અટવાઈ જઈ છું અને કલ્યાણ
માર્ગ મને સૂજતો નથી. લલચામણ અને
ક્ષણિક આનંદ આપતાં પ્રતીભનોમાં હું ફસાઈ
જઈ છું અને એમાંથી નીકળવાનો આશવારો
હું ભેતો નથી.

ત્યારે હે મારા પ્રભુ !

જે મૂલ્ય પર હું માનવઅવતારનો
અધિકારી બન્યો છું એ મૂલ્યને તો માત્ર
મહેકવા દેજે. હે મારા પ્રભુ !

ખસ હું એટલું જ અંખુ છું.

x x

આનંદ અને આશા
સુખ અને સમૃદ્ધિ
સ્નેહ અને સૌન્દર્ય
એ સૌ પ્રાપ્ત કરવા માટે મારો પુરુ-
ષાર્થ છે.

પરંતુ

હે મારા પ્રભુ !

એ બધું પ્રાપ્ત કરવા માટે હું ઠેપ,
ઈર્ષ્યા, અસતોષ, અનીતિ અને હિંસામાં
ધકેલાઈ ગયો છું.

મારા જીવનમાં અંજાવાતોએ મને કઠોર
ખનાવી દીધો છે અને સંસારની અસમાનતા-
ઓએ મને સંકુચિત ખનાવી દીધો છે.

ત્યારે હે મારા પ્રભુ !

અહિંસાની એક ઝલક તો મારા હૃદયે
સવાર થવા દેજે. મારા પુરુષાર્થમાં માતાનો
પ્રેમ અને માતાની ગોદની શાંતિનો પાયો
ધરણાએ છે એની એક યાદ તો આવવા દેજે.

હે મારા પ્રભુ !

મારા જન્મની સાથે તેં
મને માનો પ્રેમ અને સર્વનનો આનંદ બેવા
આપ્યો છે ત્યારે.....

ઝેંકા !

દિવાળી અંકેના
અગ્નિ આમંત્રણે
ને તંત્રીઓના અંતર પત્રે
આ મલને પોંચી વળવાને માટે
લાખી રહ્યો'તો દુઃ કાબો-કટાણો.

પામે બેઠેલી રમતિયાળ પારુલ
રમી રહી'તી બંગલી લઈ લાયમાં
રમતાં રમતાં એને એકાએક
વાગી ગયો અખિમાં ઝેંકા.

'બંગલી વાગી પપ્પા !
બંગલી વાગી મને !'
એમ પાડી રહી ખુબ પોકો.

એને રાત્રી ખૂબ ભેળને
ભોલી જવાયું ત્યારે મારાથી આટલું :

એનો ન હોય બેબી પાખો !
બંગલીના ઝોકો તો વાગ્યા છે કંઈ કને
વેદનાની બૂમ પછી પાટે છે લોકો !

—બૂપેન્દ્ર મો. દવે

દીપ હે !

દીપાવલીની રાત્રિના
હે દીપકો !
અંધાર વિદારો !

નેરાશની કારમી રાતો
આ દેશમાં
ચેરી રહી છે ચંદુદીપ,
જ્યોતિ આશાની જગાવીને
પંથ સેવાનો બતાવો !

બૂખ-જખામી કરાડો
દેશવાસી મરી રહ્યા છે;
પ્રગટ દો હે દીપ ! જન-જનમાં
જ્યોતિ જીવનની જગાવો !

રનેલ-રૂપી તેલમાં
સફસાનની દિવેટ બનીને
દેવથી પામલ બનેલા
આ જગતને
ત્રેમનો મારગ દેખાડો, દીપ હે !

દીપાવલીની રાત્રિના
હે દીપકો !
અંધાર વિદારો !

શ્રીમન્નારાયણજી
અનુ : બૂપેન્દ્ર મો. દવે

મારે ઉપયોગી નીવડવું છે

ઝોડગા સ્કૉરખોડોવા જ્યારે પાંચ વર્ષની હતી, ત્યારે લાંબી બીમારીને કારણે તેની જોવાની અને સાંભળવાની શક્તિ નાશ પામી ગઈ. તે વખતે આંતરવિશ્વકને કારણે કરી સારવાર થવી શક્ય ન હોવાથી તેની જોલવાની શક્તિ પણ ધીમે ધીમે નાશ પામી ગઈ. તેનું સમતુલાનું ધારણ દૂર થવાથી તે કોઇના ટેકા વિના ચાલી પણ શકતી ન હતી.

આજે ૪૦ વર્ષ બાદ જ્યારે મોસ્કોના પરામાં તેના મકાનમાં તેને મળીએ છીએ, ત્યારે છક થઈ જવાય છે.

તે કહે છે કે, “ધણા એવું માને છે કે, મારી સંભાળ કાયમ, કોઈને રાખવી પડે છે, પણ એ ભૂલ છે. મારી ઝોરડી સાફસૂધરી રાખવી, મારું જોજન રાંધવું, મારી વસ્તુઓ ધોવી અને મારાં કપડાં તૈયાર કરવાં— વગેરે કામો હું જ કરી લઉં છું. હું મારી મંત્રી થિદિગા કોટિલોં કરતાં સોય પણ જલદી પડેલી શકું છું. જ્યારે મારી પાસે ‘બીજુ’ કામ ધણું હોય, ત્યારે જ ઘરકામમાં હું બીજાની મદદ લઉં છું.”

અત્યારે ઝોડગા મોસ્કોમાં રશિયાની શિક્ષણ-અકાદમીના ‘ડિફેક્ટોટોજ’ ખાતામાં માનસશાસ્ત્રી તરીકે કામ કરે છે, અને પોતાના પુસ્તકને ત્રીજો ખંડ તૈયાર કરે છે. તે પુસ્તકનું નામ છે: “હું મારી આસપાસના વિશ્વને કેવું જોઉં છું કે કદપું છું.” તેના બે ખંડોનાં કેટલીય ભાષાઓમાં ભાષાંતરો થઈ ગયાં છે.

ઝોડગા વર્ગો લે છે, ભાષણો કરે છે તથા કહે છે કે, “હું જોઈ કે સાંભળી શકતી નથી એ કારણે મને કરી અડચણ પડતી નથી અને બીજા લોકો સાથેના સંસર્ગોને કારણે હું પણ સામાન્ય જીવન જીવી શકું છું.... મારે ઉપયોગી નીવડવું છે અને મારા દેશમાં કે બહાર જે કંઈ સર્જન ચાલી રહ્યું છે તેની હરોળમાં ચાલવાની મારી ઇચ્છા છે.”

ઝોડગાના શિક્ષક-મિત્ર પ્રો. ઈવાન સોકો બિનાસ્કી ૭૦ વર્ષની ઉંમરના છે અને તેમણે આંધળાં તથા બહેરામૂંગાંને ભણાવવાની પદ્ધતિઓ શોધી કાઢવામાં પોતાનું આખું જીવન ગાળ્યું છે.

તેમની પદ્ધતિઓ કેઈ પણ ભાષાનું વ્યાકરણ-માળખું આંધળાં, બહેરાં-મૂંગાંને શીખવતાં બે વર્ષ લાગે. પછી તો તેમને જોલીને જ શીખવવામાં ખાસ મુશ્કેલી નથી પડતી. તેમણે શોધેલાં યંત્રો આ અંગે બહુ ઉપયોગી છે.

*

- * સુવેનીર, વાર્ષિક, અહેવાલ, પુસ્તકો વગેરેનું કલાત્મક છાપકામ કરાવવાનો પ્રશ્ન આપને મૂકવે છે ?
- * કલાત્મક રંગીન આવરણ તથા સુશોભન મારેના ભાવવાહી-ચિત્તાકર્ષક જોડાકનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છો છો ?
- * માસિક, પાસિક, અઠવાડિક અંગેની છાપકામથી માંડીને પોસ્ટીંગ સુધીની તમામ જવાબદારી સોંપીને તમે નિશ્ચિત થવા ઇચ્છો છો ?
- * નિયમિતતા, સુઘડતા અને સ્વચ્છતાના તમે આશ્રયી છો ?

તો—

સુરૂપ સુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

‘સુરૂપ સુદ્રિકા,’
રેસકોર્સ રોડ,
કન્યા છાત્રાલય સામે,
રાજકોટ.

ચાલીસ વરસના અનુભવી

વૈ ધ રા જ

ડૉ. ગિજુભાઈ શિ. વ્યાસ

“ચિયૂપ પાણિ”

ગમે તેવાં જૂનાં, હઠીલાં તથા કષ્ટસાધ્ય ન મટી શકે તેવા દરોની
સારવારથી જ્યારે નિષ્ફળતા મળે ત્યારે સંપર્ક સાધો....

ઘરનું સરનામું :

મણિનગર,

માર્ગ નં. ૧,

રા જ કો ટ - ૨.

દવાશાળાનું સરનામું :

સાંજલ્યવા બોક,

ગરેડીયા કૂવા રોડ,

વ્યખૂતરા સામે,

રા જ કો ટ - ૧.

ની... ..

સૌજન્યથી

પ્રાન્ડના પ્રખ્યાત ડીઝલ એન્જન સ્પેર્સ
વાપરે અને ચિંતા રહીત બનેા.

“સ્વાક” પ્રાન્ડ ધરાવતા હરેક નાના મોટા પાર્ટસ સંપૂર્ણ
કવોલીટી કન્ટ્રોલ નીચે, ઉત્તમ રા મશીરીયલ્સ, છેલ્લામાં છેલ્લી
એન્જિનિયરીંગ ટેકનીક અને અદ્યતન ઓટોમેટીક મશીનરીથી
માન્ય સ્પેસીફિકેસન પ્રમાણે બનાવવામાં આવે છે.

SWAK

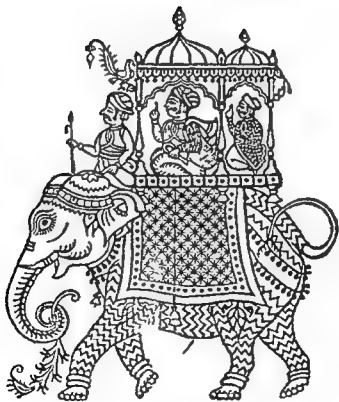
ડીઝલ સ્પેર્સ એટલે
૨૦ વર્સોના અનુભવનો નિશાન.

: ઉત્પાદકો :

સ્વસ્તિક એન્જનીયરીંગ વર્ક્સ

ભાલવીયા રોડ, સ જ કે ૮-૨.

ना सौजन्यधी

શુભેચ્છાઓ સાથે

સૌરાષ્ટ્ર પેકીંગ સર્વિસ

રાજકોટ

મેસી ફ્રીજીસન ટ્રેક્ટર

પરદેશથી ટ્રેક્ટરો-બેટ તરીકે આવવાની છૂટ આપવાનો સરકારે નિર્ણય કર્યો છે

- * તમે ખાતેઠાર ખેડૂત છો ?
- * પરદેશમાં તમારા સગા (મા, બાપ, દીકરા, દીકરી, ભાઈ, બહેન કે પતિ, પત્ની) એક વર્ષથી વધુ સમય થયા વસે છે ?

તો તમે છેલ્લામાં છેલ્લુ મેસી-ફ્રીજીસન ટ્રેક્ટર બેટ તરીકે મેળવી શકો છો

વિગત માટે તુરત સંપર્ક સાધો

વિ કા સ કે પો રે શ ન

માલવિયા રોડ - રાજકોટ - ૨.

રાલીઝ ઈન્ડિયા લી. નું

આ ડ છા પ

મિત્ર ખાતર વાપરી તમારા પાકનો મળતખ ઉતારો મેળવો.

જે

આપના ખાતર પાછળ ખરચેલા પૈસાનું પૂરેપૂરું વળતર આપે છે.

આપના

પાકમાં થતી હવાતોનો નાશ કરવા તાત્કાલિક કાર્યક્રમની કવાઓ વાપરી
બચડતા પાકને ઉગારો.

રોંગોર

(સીસ્ટમેટીક ઇન્સેક્ટીસાઇડ) વાપરી આપના મગફળી, કેટન તથા
શાકભાજીના પાકમાં થતી હવાતોનો તુરત જ નાશ કરો.

રા લી ઝ ઈન્ડિયા લી.

ક્રાં ૨।

સૌરાષ્ટ્રના એજન્ટ :-

વિન્ડુસ્તાન ટ્રેડર્સ.

રતીલાલ ત્રીભોવનદાસ એન્ડ કું.

રતીલાલ ત્રીભોવનદાસ એન્ડ પ્રધર્સ.

આર. રતીલાલ એન્ડ કું.

રતીલાલ એન્ડ કું.

રતીલાલ એન્ડ સન્સ.

આલીવાડ રોડ, જૂનાગઢ.

સર લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ-ગાંધીધામ.

રાધનપુરી બજાર, લાવનગર.

કાશીવિધનાથ રોડ, બાવનગર.

મહાત્મા ગાંધી રોડ, અમરેલી.

સ્ટેશન રોડ, કેશોડ.

सुख भारती

॥ मायासु मधुय दिव्या पवित्रा सुखाली ॥

SUGAR

FOR HOME
CONSUMPTION
AND FOR EXPORT

As the country's leading
producers in terms of yield
of cane per acre, and in the
recovery of sugar per acre,
we are proud of our
contribution to national
progress and prosperity.

THE GODAVARI SUGAR MILLS LTD.
BOMBAY-1.

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

KOTAK & CO.

Tele. Address "KOTAKANDCO"

Tele Nos

263331-32-33 Office

321627 Tamba Kanta Branch

377120 Sewree 358084 Residence

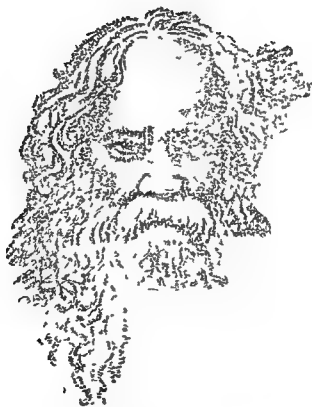
EXPORTERS & IMPORTERS
COTTON, YARN, PIECEGOODS,
OILS, SEEDS, MACHINERY, ETC.

Head Office : NAVSARI BUILDING,
240 Dr. Dadabhoy Nowroji Rd.,
Fort, BOMBAY-1

॥.....॥

सौजन्यशी

સૌજન્યથી

સાંસ્કૃતિક સમાજ, રાજકોટ.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન

દ્વારા
પ્રવાસી જનતાને અપાતી
સુવિધા અને સગવડો.

અદ્યતન બસ-સ્ટેશનો, આરામગૃહો.
ઉપહારગૃહો, પીકઅપ સ્ટેન્ડ, સ્ટોલ વિ.

કંડા પાણીની વ્યવસ્થા.

★
રીઝર્વેશન અને પ્રાચેરીટીની વ્યવસ્થા.

★
લાંબા અંતરની મુસાફરી માટે
ટિકટની તેમજ રાત્રીની બસ
સર્વિસ.

★
માલ સામાનની સુરક્ષિત અને ઝડપી
હેરફેર માટે બેસ.ટી. પાર્સલ સર્વિસ.

★
આરામદાયક મુસાફરી માટે
લકઝરી બસ સર્વિસ.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન

વાહન વ્યવહાર ભવન, અમદાવાદ-૨૨.

WANKANER AUTOMOBILES

J E E P

Jeep Spare Parts Specialist.

R A J K O T.

WITH BEST COMPLIMENTS FROM

EXCEL PROCESS PVT - LTD -

BOMBAY-69

MANUFACTURERS OF METAL LABALS,
ADVIG, NOVELTIES, SCALES.

**"LIGHT IS THE SYMBOL
OF TRUTH"**

J R Lowell

Kamani Tubes Pr. Ltd.,

Kamani Chambers,
Nicol Road,
Ballard Estate,
BOMBAY - I.

ગુકશાનને નોતરશો ગદિ.

ખરીદ-વેચાણ માટે જુના વજનો તથા માપોનો ઉપયોગ કરવો એ ગેરકાયદેસર છે. અગાઉના વજનમાપના એકમોમાં ભાવો દર્શાવવા એ પણ શિક્ષાપાત્ર ગુની છે.

લઢુપરાંત, જ્યારે જ્યારે તમે શેર તથા મણુ લેખે લેવડ-દેવડ કરો છો ત્યારે ચારે તમે શિક્ષા ભોગવો છો કારણ કે પૈસાના બદલામાં વજનમાં તમને ઓછું મળે છે માત્ર વેપારીજ મેટ્રિક એકમોવાળા વજનો વાપરે એ પૂરતું નથી.

તમે પણ માત્ર કિલોમાંજ ખરીદી કરો.

NAW HAVEN STEEL BALL CORPORATION PRIVATE LIMITED

Manufacturers of :

STEEL BALLS

(Sizes : 1/8" dia. to 5/8" dia.)

(Used in Bicycles & Ball Bearings)

ALSO, MINIATURE STEEL BALLS

Sizes : 1 mm. to 2.5 mm.

**(Used by : Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry).**

REGISTERED OFFICE :

**PANDYAN HOUSE, 4th floor,
309, P.D'Mello Road,
Fort, Bombay-I.**

GRAMS : "GULDASTA"

**PHONE : 261523
266017**

સર્વ પ્રકારના

- અદ્યતન
- આકર્ષક
- ઉત્કૃષ્ટ
- કલાત્મક
- ત્વરિત

મુદ્રણ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા આપને મહદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, કન્યા છાત્રાલય સામે,
રેસકોર્સ રોડ, રાજકોટ - ૧

23 Nov 68.

આજીવની આગેકુચ...

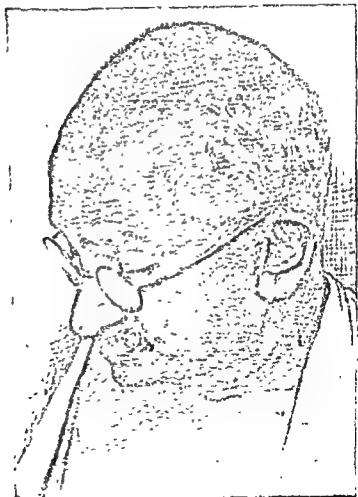
પટેલ માવજી કાનજી એન્ડ બ્રધર્સ
 બે લે ઓટ રોડ, રાજકોટ

16 DEC 1968

वैष्णवज्ज

डिसेम्बर: १९६८

[सांस्कृतिक समन्वय अंशतः भासिके...

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૭]

ડિસેમ્બર - ૧૯૬૮

[અંક : ૬

પ્રક	લેખ :	લેખક :
૩૦૧	ખાપુ કયા છે? આવો ખતાવુ ..	શુરુદયાત મલિક
૩૦૨	આ માસનું ભજન ..	દે.વા.
૩૦૩	પરિબ્રમણ ..	‘આશુતોષ’
૩૦૪	પ્રમા પ્રગટાવો ..	પંડિત સુખલ લજ્જ
૩૦૭	દીખાકાર સ્વભાવ ...	રાજયોગી
૩૦૮	દર્શનનો અધિકારી .	
૩૧૯	અમીદદિ	ગિજુભાઈ બધેકા
૩૧૩	સંતોષદાન....	ગિરલાળ
૩૧૫	નવુ વિશ્વ	- હરિશ બ્યાસ
૩૧૭	જલદી આવ .	ઈન્દ્ર વસાવડા
૩૨૦	કમલ ..	યશવંતકૃષ્ણ પટવર્ધન
૩૨૩	અમુદ્ય તક	‘સરોદ’
૩૨૫	રામ, કૃષ્ણ અને શિવ	રામમનોહર લોહિયા
૩૩૦	શ્રદ્ધેષ જીવનની આખી	દક્ષિણકુમાર બેન્સી
૩૩૫	અવલોકન .	શિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુધીમા અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું અને સ્થિતિમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે

આ માસિકમા પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારમા સમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’મા સરકૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મીઠું, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ શાહીથી લખવું

લખાણ મ

દશમા [સરસવતી] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા સોળા રૂપિયા

‘વૈષ્ણવજન’

૨-૨૫૫૫૫૫૫૫૫૫

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક પીરન ગામી . સપાદક નવીન ગામી . ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન . સરેપ મુદ્રિકા, રેઈસકોસ્ટ રોડ, રાજકોટ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેમ્પલાર્થ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૧૭,૮૭૫
આનુષંગિક હેતુઓ માટે અન્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૦,૦૦૦	૨૦.૩૨
[૨] જૂના કુવા	૨૨,૭૯૬	૧.૮૫
[૩] ઓર્થોડોક્સ ઈલે. મોટર્સ	૯૭,૭૫૮	૩૩.૩૧
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨૪૨૯	૪.૦૪

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૭૧ કરોડ અને ૯૦ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીઝર્વ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુણ્યનસાગેમ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

શ્રી.

અશ્વિનીકુમાર કુંપની

ડિમડિમા - ટી એસ્ટેટ

ઈડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

your

Trade & Commerce

To ensure that our clients trade through
honest means in India

Only The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.

is carrying to the eastern trade and commerce

to serve the Indian business needs as well as

the eastern trade with its cargo and

passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

SCINDIA SHIPS

શ્રી હિના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી૦

હિના (બિલ્સો જૂનાગઢ)

પ્રમુખ : પરમાણુ દલાસ છવાભાઈ ઝોઝા

મેનેજિંગ ડિરેક્ટર : ચંદ્રશંકર લાલશંકર બાતી

તાર ૧ સહકાર

રજીસ્ટ્રેશન નંબર : ૧૫૪૧

તારીખ : ૨૫-૬-૧૯૫૬

રેલિફિન ઑફિસ-૭ : રસિડ-સ-૧૮

ઑડિટ વર્ગ 'અ'

તા. ૧૮-૧૧-૬૪

સલાસદ સંખ્યા ગાંધીઝો-૫૫

અકૂટ શેર ભડોળ રૂ. ૩.૦૦ લાખ

સરકારશ્રીનું રૂ. ૧.૪૨ લાખ

અનામત ફંડ રૂ. ૦.૮૩ લાખ

ભરપાઈ થયેલ શેર ભડોળ રૂ.૮૪ લાખ

સભ્ય મંડળીઓનું શેર ભડોળ ૧.૪૨

અન્ય ફંડ રૂ. ૧.૮૧ લાખ

આ સંઘ તરફથી સલાસદ સહકારી મંડળીઝો મારફત આવેના ખેતી ઉપજના માવનું ઝોઝાલ મિત્ર અને છત્રીગ ફેક્ટરી દ્વારા રૂપાંતર કાર્ય કરવામાં આવે છે

આ ઉપરાંત સંયોજીત સહકારી મંડળીઝો મારફત ખેડૂતાને ખેતી ઉપજોગી દરેક પ્રકારના ખાતર પિયારણ, જીવનશરૂક દવાઓ, ઝોળરા વગેરે પરા પાડવામાં આવે છે

લોખંડ, સિમેન્ટ, પતરા, ખમ્બર, સૂકા મેલો, ખાડ વગેરે વસ્તુઓના વિતરણનું કાર્ય કરે છે.

always
be beautifully
dressed in
thackersey's

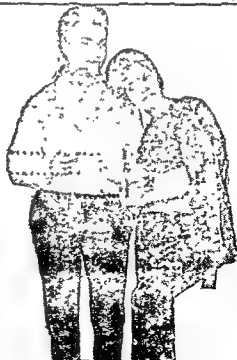
EVERFRESH

Dreamy outfit to relax in, made from
'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple...
in a gay tantalising screen print with
handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons washed
TEBILIZED for tested crease-resistance
and a wide range of Shirtings, Suitings, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Ties.

THE HICKSLEY 375 & WYE MILLS CO LTD
THE COTTON MFG. CO. LTD.
16 Apollo Street, Bombay-2

thackersey group Makers of Fine Cottons

એમને માટે સુખદ ભાવિનું નિર્માણ કરો

દેના ઍકમાં નિયમિત
અચત કરવાનું એમને શીખવો

અચતખાતું ..... વ્યાજ ૩૩%

સમીર અચતખાતું ..... વ્યાજ ૩૩%

વિકસિત ડિપોઝિટ ..... ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ ૫૩% થી ૭%

૧૩ રાશ્ત્રીયોમાં ૧૮૫ થી વધુ શાખાઓ દ્વારા દેશની સેવા બજાવે છે

કુલ વડિંગ ફંડ
રૂ. ૧૨૭૫૪૦ કરોડ થી
વધુ

દેના ઍક લિમિટેડ

પ્રિન્સિપલ ઓફિસ: રેવકાસ નાનણ બિલ્ડિંગ,
૧૭, હોનિમન સર્કલ, રીટ, મુંબઈ-૧

મંત્રીશ્રી પં. વ. ગોપા,
ચેરમેન

વૈષ્ણવજન

બાપુ ક્યાં છે ? આવો બતાવું...

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥”

આમ યુગો યુગોથી માનવ-વિકાસના ઇતિહાસનો આ સૂર વારંવાર ઊઠ્યો છે. એ ઉશ્કેરનો અવાજ છે.

ગાંધીજી ધર્મના કિરણના એક અંશરૂપ જ છે. જ્યારે સમગ્ર જગત યાત્રિક અને શારીરિક શક્તિના ગર્વને લીધે જન્મેલા મોહાધંકારમાં ડૂબી ગયું હતું, ત્યારે ગાંધીજી તારકની પેઠે સત્ય અને પ્રેમના ઉજ્જવળ માર્ગથી સ્પષ્ટિત બનેલી માનવતાને એનું બાન કરાવવા માટે દૃષ્ટિએ પડ્યા.

યુગો પહેલાં વનસ્પતિનું પ્રથમ અંકુર ભૂમિના હઠલયો વિશેષ સામે બાથ બીડી રહ્યું હતું, ત્યારે અણુ-પરમાણુઓનું વિશ્વ જીવનના આ પ્રમાણ અને વિજયથી હર્ષ પામ્યું.

‘વૈરાગ્યસાધને મુક્તિ, એ મારી નહીં.’ એ એમનો ઉત્તર હતો, જ્યારે આપણે એમને પ્રશ્ન કે શા માટે તમે હિમ-ધવલ પવિત્રતાના શિખરેથી ઉતરી આવી અમારી શેરીઓની પૂજા અને ગંદકીમાં તમારો વાત્રિકનો અગ્રો રગદોળો છો.

તેઓ આગળ કહેવા લાગ્યા, “મારો સ્વામી તો ખેડૂત જ્યાં જમીનને ખેડી રહ્યો છે અને પથરા ભાંગનારા પથરા ભાંગી રહ્યો છે ત્યાં છે. એનાં વગ્નો પરિશ્રમની માટીથી પૂજવાળાં થયાં છે. મારા દેશખાંધવોની સેવાથે કરેલા પરિશ્રમને લીધે પૂજાથી અંકિત મારાં પશુ વસ્ત્રો થવાં જોઈએ ને !”

અને તરત જ તેઓ હજા અને ચરખો, સાવરણી અને ટોપલી હાથ લે છે. રાત-દિવસ તેઓ જગતકોતિને સાક્ષી સખી ત્યાગમય પ્રવૃત્તિમાં મંડી પડ્યા. પરિણામે, એમની સ્વચ્છ પોતડી આસપાસની ગંદકીના ઊડેલા છાંટાને લીધે ઘણવાળી યથા ગઈ.

ધરંતુ આ ડાઘા તારાઓની પેઠે ચમકવા લાગ્યા, અને જેના પ્રકાશમાં હલારો જણ જીવનપથ કાપવા લાગ્યા.

તેથી આજે હુજાળપીડિત લોકો માટે જ્યાં ખેડૂત સખત જમીનને ખેડી રહ્યો છે, નસાવશ્યામાં રહેલા લોકોનાં શરીર હાંકવા માટે જ્યાં વણકર કાપડ વણી રહ્યો છે, જ્યાં કચડાપેલો માનવી ગર્વિષ્ઠ રુત્તાની સામે હિંમતભેર ઊભો રહ્યો છે, જ્યાં યાત્રિક અત્યના મદિર ભળી ભર્ત જવી વાંકીચૂકી કેડીએ માર્ગ કાપી રહ્યો છે અને જ્યાં શીલની શક્તિથી આચ્છાદિત એવી સ્ત્રી મનુષ્યને સત્યની એકાકી લડતમાં અઝમવા પ્રેરણા આપી રહી છે, ત્યાં ગાંધીજી છે.

—શુરુદયાલ મદિલક

આ માસનું સજન

કર લે સિગાર ચતુર અલખવી, સાજનકે ઘર જાના હોગા
મિટી બિછાવન, મિટી ઝોઢાવન, મિતીસે મિલ જાના હોગા
નહા લે, પો લે, સીસ ચૂધા લે, ફિર વહા સે નહિ આના હોગા

આપણો છવ કન્યા છે, અને પરમાત્મા વર છે એમ કહીને કવિ આપણા છવને કહે છે, 'હિ બ્રજભાળી સુન્દરી તુ ચણુગાર સજ લે (અર્થાત્ પરોપકારના કામ કરી લે) કેમ કે તારે તારા વરને ધરે જવાનું છે

‘તારી ચમ્પા માટીની હશે, ને તારું ઝોઢવાનું પણ માટી જ ઉરો, તારું પ્રિય શરીર માટી સાથે મળીને માટીરૂપ જ બનશે

આમ વરનું તેડુ આવે તે પહેલા જ તુ નહાઈ ધોઈ લે ને માથુ ચૂધાવી લે (તારા મનને મેલ ધોઈ નાખ, સ્નાન મનોમલત્યામ —મહાભારત, અને આત્મશુદ્ધિ કરીને સુન્દર વરના દર્શન કરવાની યોગ્યતા મેળવી લે) વરને ધરે ગયા પછી ત્યાંથી પાછા આવવાપણુ છે નહિ’

દાનેન પાણિર ન તુ કંઈછેન, શ્રોત થુતેનૈવ ન કુદડલેન ।

વિભાતિ કાય કડુણપરાણા પરોપકારૈર ન તુ ચન્દનેન ॥

આપણો હાથ દાનથી શોભે, મોતીની બગડાએ નહિ આપણા કાન ધર્મની વાતના શ્રવણથી શોભે એરિમથી નહિ માણસની કાયા પરોપકારથી શોભે છે, ચ દનના લેપથી નહિ

—દે વા

નામ કથિત શ્રુણોતિ મે

વિદ્વાનોમા શિરમણી ભગવાન વેદ-આસ નેમણે મહાભારત જેવી અગ્રેડ કથા રચી અને સોઝાઓ સુધી ચાલે તેણે સ રૂઝિતોનો અમુક વારસો આપ્યો તેઓ પશુ એક સ્લોકમા કહે છે કે ‘મારા બાહુ હવામા ભીચે વીડીને હુ પોકાર કરુ છુ - ધર્મનુ સેવન કરવા માટે, પશુ આ સ્લોકમા માડુ કાઇ સાલજળુ નથી’ અગ્રેજોના વખતમા પ્રથમ કોંગ્રેસ સરકાર રચાણી ત્યારથી દારૂના દેવને કાઢવા પ્રયત્નો ચાલે છે એ વાતને પાંચીસ વર્ષ થયા આટલા જળે એજા પડ્યા હોય તેમ જોવા ખાતેની તાજેતરની કોંગ્રેસ સમિતિની બેઠકમા દારૂધી સફળ બનાવવા સાત વર્ષની મેળના ઘડી કાઢવામા આવી સિ તેર વર્ષ પશુ દારૂધી જવાની નથી જોએ પીતા નથી તેઓ જ તેની હિમાયત કરે છે પીનારાઓ તેને કહી સફળ થવા દેવામા નથી, અને આ સખમા નાનીસૂની નથી વળી તે બધા જ પીઠ પાછળ છરી બોકનારા છે દારૂધી એ કલ્પનાનો આદર્શ છે અને તેને અમલો બનાવવા સમાજના અમુક થરના લોકોનો સહકાર મળવાનો નથી ભીચી સોસાયટીના શુદ્ધિજીવીઓ આને સર કારનું પાગલપશુ માને છે. કેટલાક રાજ્યો દારૂધી ઉઠાવી લેવાની વાત કરે છે, અને તેને બિનઅવગરુ ગણે છે અર્થશાસ્ત્રીઓ આવા પ્રતિપદને ટેકા આપતા નથી કેટલાક સામયિકો અને વર્તમાનપત્રો દારૂધીની નિષ્ફળતાના ચમકાવનારા અહેવાલો, ફોટા સહિત છાપે છે

ખરી મુશ્કેલી તો ત્યા જો કે આપણે ત્યા લોકશાહી રીતે બધુ થાય છે અને તેથી વિરોધીઓને સારી ફાવટ મળી જાય છે માનસચાચના સિદ્ધાંત પ્રમાણે માનવીનુ મન નિષેધ તરફ વળેલુ આવેગથી વગે છે દારૂ ઉપર પ્રતિપદ છે માટે જ મુખ્યમા આને નવીગીતીએ જૂપા પીધ ચાલે છે

“દારુ ખૂબ પીઓ- એક ટક મોજન જતુ કરીને પશુ દારુ પીઓ” એમ પ્રચાર કરાવામા આવે તો શુલ પરિણામની આશા ખરી? ત્યા સુધી તો સર કારે (અને શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈએ) વ્યાસ મુનિનો સ્લોક વાદ રાખવાનો છે

ભારતીય કપોત સેવા

દિલ્હીની એક વેધારી પેટી પોતાની શાખાઓ સાથે ટપાલનો સપર્ક ચાલુ રાખવા કબૂતરની સેવા લેવા વિચારે છે અલગત, તેમની શાખાઓ દિલ્હીથી જહુ દૂર નથી વાસ્તવમા તેઓ ભારતીય તાર અને ટપાલ ખાતાથી તગ આવી ગરા લાગે છે, તાર સાધારણ ટપાલની ઝડપે પહોંચે અને સાદી ટપાલ, અકબરના વખતની ફીટીએ કામ કરે તે આ જમા નામા પોસાચ તાકીદના કામ માટે ‘તુરન્ત વિતરણ’ સેવાનો કે ગભીર ખીમારીમા સીધાગામી તાર સેવાનો આશય જે ક્રાંધ રાજે છે તે આ સ્લોકમાથી સ્વર્ગે વિચરવાનો અનુભવ જરૂર કરે છે, કેમકે પછી તેને અહી ગમતુ નથી તાર ટપાલ ખાતાની બેઠકારી એટલી વધી રહી છે કે હવે વ્યાપારી ધોરણે કબૂતરની સેવા વિકસાવવા કોઈ વિચારે તો તેને ફાયદા થાય તેમ છે વળી ટૂંકા અંતરની સેવા માટે આ પક્ષી આદર્શ છે ધોળા કબૂતરને આને માટે સહેલાઈથી તારીમ આપી શકાય છે આ કબૂતર એક જ દિશામા સેવા આપી શકે છે જેમકે અમલો વાદથી વડોદરા જઈ શકે- પાહુ ફરી શકે નહિ એટલે સામસામા બે કબૂતર રાખવા જોઈએ અગત્યના સંદેશોમા માટે, તાર કરતા, કપોત સેવા ધપ્ત ગણાય આ બાબતમા વધુ વિચારણાને અવકાશ છે

ગગનપથ

લડાખ ખીસુના ચુદાત્મક પ્રદેશમા લેહને મનાવી સાથે નોડતો ૪૬૦ કિલોમિટર લાંબો પર્વતીય રસ્તો તૈયાર થઈ ચૂક્યો છે તેની સરેરાશ

જિ ચાઈ ચૌદ ઉત્તર ફૂટ રહી છે અને વધુમા વધુ જિ ચાઈ ૧૭૧૦૦ જેટલી છે. ૧૮૬૪મા આ રસ્તાનું બાનકામ શરૂ કરવામા આવ્યું હતું. એમ તો આઝાદ કાસ્તીરને અડીને જ શ્રીનગર-ક રગીલ-લેઠ રસ્તો જાન છે જે સરદારજીની દૃષ્ટિએ યુદ્ધ સમયમા આક્રમણની મર્યાદા આપી જાય જ્યારે નવા રસ્તો સારી પેઢે અગત્ય છે આ નવા રસ્તાથી કાસ્તીરનો ખાણ પ્રદેશ હીમાચલ પ્રદેશના જોગિદરનગર રેલવે સ્ટેશન સાથે જોડાયો. અહીં ઠહીનું પ્રમાણ સવિશેષ રહે છે અને ઉનાળામા પણ શન્ય નીચે પાચથી સાત હીમી પારો જાય છે. વળી શિનગામા તો કામકાજ બધ જ રાખતુ ધડે-માત્ર એપ્રિલથી ઓક્ટોબર સુધી જ મજૂરો કામ કરી શકે. મરમ આ અને છઠા પણ થીજી જાય એવી ઠહીમા, અને એપ્રિલજનના ઓછા પ્રમાણથી થોડાક પરિશ્રમે યાત્રીને હોય યજીવય તેવી પરિસ્થિતિમા મજૂરો અને એન્જિનિયરો, ત્રિકમ, પાવડા, ડોદાળી, લુલ ડોઝરની મ થી ખડકોને કારીને એક એક ઇચના હિસાબે આગળ જઈ શકતા હતા. ઘણીવાર એવું બને કે બપોરના સમયે બરફ ઓગળવાથી ઝરણા અને નાળાઓમા પાણીના પૂર આવે અને ઓગળી પણ શકાય નહિ; વળી હિમ પ્રમાણેનો લય સામે તોળાતો જ હોય, નીચે નજર કરતા ચક્કર આવે એટલી જિ ચાઈએ ખડકોમા શારકામ કરવાનું. આટ આટલી મુશ્કેલીઓ પાર કરીને ભારતના એન્જિનિયરોએ સમય પહેલા રસ્તાનું બાંધકામ પૂરું કરી આપ્યું તે કાર્યનિહાતો આદર્શ ગણાય. બે છેડેથી બે ટુકડીઓ કામ કરી રહી હતી. લેકડી સારચા-૨૪૦ કિ. મી. એક ટુકડી અને મનાલીથી સારચા ૨૨૦ કિ. મી. બીજી ટુકડી.

છવતરનાં ખંડેર

મુબઈના અમેજી સાપ્તાહિક ‘વિલ્ડ’મા તાન્તેરમાં જ બે અઠવાડિયાની જેલ ભોગવી આવેલા ત્રીશ્રો ડુર્રી કરજીઓએ ટેદીઓ વિશે જે રચનાત્મક સૂચનો કર્યા છે તે દાદ માગી લે છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે લયકર ગુના અથવા ખૂનમા

સડોગયેન વ્યક્તિઓને મૃત્યુદંડ આપી તાત્કાલિક ફેંસલી કરી નાખવા છદ છે પરંતુ વર્ષોના વર્ષો સુધી તેમને જેલના સળિયા પાછળ ગેદી રાખવા તે નરી જડતા છે. શ્રી કરજીઆના નિર્દાક્ષણ પ્રમાણે પાંચ વર્ષ સુધીના સમય દરમિયાન, જેલવાસીનું હૃદય પરિવર્તન જીવનની શુભ વ્યાજ તરફ શક્ય છે. શિક્ષાનો હેતુ તેને હેવાનમાથા માણસ બનાવવાનો છે અને તે શરની જીદગીમા આસાનીથી બની શકે છે પરંતુ સામા ગાળાને જેલવાસ ગુનેગારને વધુ સેતાન બનાવે છે, તેનું માનસ વધુ વિકૃત બને છે અને ૧૫-૨૦ વર્ષ પછી જેનના સળિયા પાછળથી તે દુનિયામા આવે છે ત્યારે વૈરટિ અને કટુતાથી ભરપૂર હોય છે તેને શિક્ષા કરવાનો હેતુ આ હતો? બલકુ બે કે ત્રણ વર્ષના ગાળામા, જેલવાસ દરમિયાન, પ્રાયશ્ચિત્તની ભાવનાએ તેના હૃદયને કુણું પાડ્યું હોય છે ત્યારે જીવનમા પરિવર્તનને આરે તે જાગે હોય છે. દેશ માટે વધુ ઉપયોગી નાગરિક બનાવવાની આ તક ઝડપી લેવી જોઈએ માણસનું એક જીવન જાગતુ ખંડેર બનાવી, તેને જેલના સળિયા પાછળ ફેલણ પૂરી જ રાખવો તેમા દષ્ટિ તો નથી જ.

પંચાયતરાજ

બારડોલી ખાતેની પંચાયતરાજની ગૈવાર્ધિક બેઠક મળી તેમા અસતોષ અને ટીકા પ્રધાનસ્થાને રહ્યા. પ્રમુખ જયપ્રકાશજીએ તો રાજીનામું પણ ધરી દીધું. પંચાયતરાજને નામે ધતી મરાજ નહતું હોય- ગામડાના એકબેને સ્વાયત બનાવવાને બદલે સત્તાનું પ્યાકું બનાવવાનું રાજકારણ ખેલાતું હોય ત્યારે એદ થાય જ આ મહાન અપતરા શરૂ કરતી વેળાએ કેવી ગમનસુખી મહેજાઓ રાખી હતી? લોકશાહીના મૂળ એટલા જાડ જાન કે એક એક ગામકું આપણા દેશનો એક એક કિલ્લો બની રહે; બહારની કાઈ સત્તા ગામડા સામે આગળી પણ ન ચીધી શકે; પોતાને ફાવે તે રીતે ગામકું પોતાનું શાવિ ધડે. શ્રી નહેરુની વિદાય પછી, નોકશાહી રસમે કામકાજ ચતુ મૂર્ત- પંચાયતો નામની જ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૩૦ પર]

એક વાર એક કપિપુત્ર અને એક વાલ્મીકિ પુત્ર, એ બેની વચ્ચે કંઈક ઘર્ષણ થયું વાલ્મીકિ યાનુ ધન બેઠો અને એનો ગર્વ બેઠોને પેલા કપિપુત્રને એમ થયું કે મારો ગરીબનો આ જન્મ નકામો છે એવે એણે તો આત્મ હત્યા કરવાનો વિચાર કર્યો પણ એલામા ઇન્દ્રે આવીને એને કહ્યું કે “ભલા માણસ, તારી પાસે સ પત્તિ નથી, પૈસા નથી, જમીન નથી, સત્તા નથી, એ કબૂલ પણ તને હાથ તો મળ્યા છે ને ? અને બે હાથ મળ્યા છે, તો તારે બીજું શું બેઠ્યો ? એટલે તારે જે કાંઈ સ પત્તિ મેળવવી હોય, જ્ઞાનસ પત્તિ મેળવવી હોય કે ભૌતિક સ પત્તિ મેળવવી હોય-તે હાથથી એટલે કે પરિશ્રમથી લેવું છે” અને તેથી જ છેવટે ઇન્દ્રે એને કહ્યું કે “હાથ મળ્યા છે, તેના કરતા શ્રેષ્ઠ બીજો કોઈ લાભ નથી” પણ સાથે જ બાસે મહાભારતમા એ વાત પણ કરી કે “પ્રજ્ઞાલાભ એ મોટો લાભ છે”

પ્રજ્ઞા અને બુદ્ધિ એ બેમા ફેર છે બુદ્ધિ, એ આપણા બધા લોકોની રોજ કામ કરવાની સામાન્ય બુદ્ધિ છે પણ એ બુદ્ધિ બારે કંટ્યા બુલિસુખ થાય છે, બ્યારે એ સદ્ગતિમા પલટાઈ જાય છે ત્યારે એ પ્રજ્ઞા કહેવાય છે અને પ્રજ્ઞા અને હાથ, એ બે મળે એટલે માણસનો જન્મ આખો બદલાઈ જાય છે મહાવીરે આ જ દુર્ગિથી મનુષ્ય જન્મને શ્રેષ્ઠ કહ્યો કે બે મનુષ્ય જન્મ મળે તો જ શ્રદ્ધા શ્રી શાસ્ત્ર અને સયમનો પુરુષાર્થ, એ બધું સભવે છે, મનુષ્ય જન્મ સિવાય નહીં એ જ રીતે બાસે જે હમ ગીતામા કહ્યું તેનો અર્થ પણ આ જ છે કે “બે માણસે દૈવી વૃત્તિઓને જગાડી દોય તો એણે પ્રજ્ઞાને પ્રગટાવવી બેઠ્યો”

પ્રજ્ઞાને પ્રગટાવવી એટલે વિવેકને પ્રગટાવવો વિવેકને પ્રગટાવવો એટલે બુદ્ધિનું આણુ સ્વરૂપ બદલાઈ જવું એમ થાય છે ત્યારે બુદ્ધિ એ સામાન્ય બુદ્ધિ નથી રહેતી, પણ એ ઉચ્ચ કક્ષાની ધર્મ જાય છે એ જ અર્થમા બાસે પ્રજ્ઞાલાભને ઉત્કૃષ્ટ લાગ કહ્યો છે આ રીતે બ્યારે પ્રજ્ઞા અને હાથ, એ બેનેનું મિલન થાય છે ત્યારે કોઈ પણ માણસના મનમા રહેવા જે નાશકારક લાવે, તે દૈવીવૃત્તિમા-કવ્યાલુ-વૃત્તિમા પલટાઈ જાય છે એટલે બે કે દેવાસુરયુદ્ધ હ મેશા ચાવતું હોય છે, તો પણ માણસનું જે આ સામર્થ્ય, તે જન્મમા કે જન્માતરમા ગમે તે કાળે પ્રગટ થયા સિવાય રહી શકતું નથી, અને બ્યારે એ પ્રગટે છે, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ જન્મ ગણાય છે

એટલે માણસાઈનું બારે મૂલ્યાંકન કરીએ ત્યારે આ વસ્તુ ધ્યાનમા રાખવાની છે કે હાથ મળ્યા છે, બુદ્ધિ મળી છે એ બે વસ્તુ મળી હોય તો, બધી જ સ પત્તિ આવીને બાળી રહે છે એમા ફક્ત એક વિવેકનો વધારો થાય એટલે બુદ્ધિ પ્રજ્ઞાનું રૂપ લે, અને હાથ છે તે નવી દિશામા કામ કરતા ધર્મ જાય એથી એ સર્જન તો કરે જ, પણ સાથે સાથે રક્ષણ પાલન અને સારા સારા બધા જ કામો કરી શકે

શુકલગુપ્તેવેદના કપિએ મનની આ શક્તિ બેઠ, અને જાયુ કે મનની એક એવી શક્તિ છે કે બે તમે મ કપ કરો તો તમારું ધાર્યું કામ થાય એ મન શિવસ કંટક કે, શિવન કપસુકત કહેવાય છે એના છ મનોમા છેત્રુ પાદ ત્રવ પાદ-આવે છે જે ‘ત-મે મન શિવન કપમસ્તુ’-એ પ્રમાણે છે માણસ બ્યારે

એવો સંકલ્પ કરે કે મારા મનની સદ્વૃત્તિઓ હંમેશાં જાગૃત થાઓ ! અને હું અસદ્વૃત્તિઓ-માંથી મુક્ત થાઉં, ત્યારે એ માણસનું મન પ્રકાશવંત થાય છે, અને જે આસુરી વૃત્તિઓ હંમેશાં સદ્વૃત્તિઓને દબાવ્યા કરે છે, તે આસુરી વૃત્તિઓ શમી જાય છે.

એટલે આપણે જોયું કે માણસાઈના પાયામાં ખાસ બે વસ્તુ છે : એક તો જોના મનની પ્રજ્ઞાશક્તિ, અને બીજી જોના શરીરની રચનામાં મળેલ પાણિ-હાથ, અને બે હાથનાં ઘટ્ટને દસ આંગળાં. માણસને જેવું શરીર મળ્યું છે, એવું બીજા કોઈ પ્રાણીને મળ્યું નથી.

માણસ ટટાર ઊભો રહી શકે છે. દસ આંગળાં એટલે દસ દસ દિશાઓનું રાજ્ય. એ કાવે ત્યાં વિચરી શકે છે. એ ભૂમિતલ પર ચાલી શકે, પાણીમાં ગમે ત્યાં સંચરી શકે અને આકાશમાં પણ ઊડી શકે. આ રીતે ન્યારે માણસને હાથની શક્તિ મળી છે અને બુદ્ધિ પણ પ્રમાણુ રૂપ ધારણ કરી શકે છે, તો પછી આપણે સમજી શકીએ કે માણસાઈનું જે મૂલ્ય છે, તે કેટલું વધારે છે, તેથી તો વ્યાસે કહ્યું છે કે “માણસ કરતાં વધારે મીઠા બીજું કંઈ નથી.”

(‘આકાશવાણી’ના સૌજન્યથી.)

*

રામચંદ્રજી ગમે તેવા પ્રતાપી થઈ ગયા, ગમે તેટલાં પરાક્રમે કરી લાગે! રાક્ષસોના ધ્વંસ કર્યો, પણ એ તેમની પાછળ લક્ષમણ અને ભરત જેવા ભક્ત ન નીકળ્યા હોત તો રામને આજે કોઈ જાણત નહીં. સારાંશ, રામચંદ્રજીમાં અસાધારણ ક્ષાત્ર-તેજ માત્ર હોત તો તેથી તેમનું મહાત્મ્ય થોડો કાળ રહી પછી ભૂંસાઈ જાત. તેમની જેમ રાક્ષસોના સંહાર કરનાર અનેક પરાક્રમીઓ થઈ ગયા છે. તેઓમાંના કોઈની કીર્તિ-મહાત્મ્ય-ઘેર ઘેર ગવાતાં નથી. રામચંદ્રજીમાં કાંઈક બીજું ‘તેજ હતું’, કે જે તેજ લક્ષમણમાં અને ભરતમાં તેઓ ઉતારી શકવાથી લક્ષમણ અને ભરત જેવા મહાન તપસ્વીઓ નીવડયા, અને જે તપનું મહાત્મ્ય ગાતાં સંત તુલસીદાસે કહ્યું કે, એ મહામુનિઓને પણ અગત્ય એવું તપ કરનાર ભરતજી ન જન્મ્યા હોત તો પોતા જેવા મૂઠને રામ સંમુખ કોણ કરત ? એટલે રામના યશના એટલે કે તેમના શિક્ષણના ક્ષારપાળ જાણે લક્ષમણ અને ભરતજી જ ન હોય એમ થયું. વળી માત્ર તપમાં જ સર્વસ્વ નથી સમાવું. કેમ કે ચોંઠ વરસ આહારનિવ્રાનો ત્યાગ જેમ લક્ષમણે કર્યો હતો તેમ ઈન્દ્રજીતે પણ કર્યો હતો. પણ રામચંદ્રજી પાસેથી તપનું હાઈ જે લક્ષમણને પ્રાપ્ત થયું હતું તે ઈન્દ્રજીતને નહીં હોવાથી, એટલું જ નહિ પણ તપના પ્રભાવને હુરુપયોગ કરવાની તેની વૃત્તિ હોવાથી, તે રાક્ષસ જ કહેવાયો, અને ભક્ત તથા સુમુક્ત તપસ્વી લક્ષમણને હાથે તેનો પરાજય થયો. તેથી જ રીતે યુરુનો આદર્શ ગમે તેવો જોઈએ હશે તો પણ એ તે આદર્શને અમલમાં મૂકનાર કોઈ નહિ જાણે તો તે આદર્શ જમાનાના ગાઢ અંધકારમાં પડી રહેવાનો. અને તેથી જિલ્લું, એ તે આદર્શ મુજબ વર્તનારાઓ નીકળી આવશે તો તે પોતાનો પ્રકાશ અનેક ગણી રીતે ફેલાવી શકશે. આદર્શ અમલમાં મૂકવાનાં પગથિયાં તપ છે. એટલે તે તપ-શિસ્ત-બાળકોના જીવનમાં ઉતારવાં એ કેટલું જરૂર છે તે સમજવા જેવું છે.

—ગાંધીજી

એક વખત ભગવાન શકર, દેવી પાર્વતીને કયા સભાળવી રહ્યા હતા એવામા પ્રસંગ આવ્યો કે, ભગતનો સ્વભાવ જ ટીકાખોર છે તે સદુ કોષ્ઠની ટીકા કર્યા જ કરે છે

દેવી પાર્વતીને નવાઈ લાગી તે પૂછવા લાગ્યા 'મહારાજ એવું કેમ બને ? સદુનો સ્વભાવ ટીકાખોર કેમ હે છે ? મારે ચાહો મહારાજ હમણા જ આપણે મૃત્યુલોકમા જઈ પરીક્ષા કરીએ' શિવ અને પાર્વતી પરીક્ષા કરવાના હેતુથી એક ખેડૂતના વેશે પોતાના નદીને સાથે લઈને મૃત્યુ લોકમા આવ્યા મધ્યાહ્ન થઈ ગયો હતો ચંદ્ર માસના ધામ ધીખતા તાપથી પૃથ્વી ઊઠી ઊઠી ત સમયે શકર પોતાના નદી ઉપર થોડો સમાન નાખી આગળ પોતે અને પાર્વતી પાછળ એમ ચાલતા એક ગામની ભાગેગે થકે નીમ્યા ગામના કેટલાક માણસો એકઠા મળીને ચોરા ઉપર બેઠા હતા તેમણી એક ભાઈ બોલ્યા 'અરે ભાઈઓ જુઓ તો ખરા આ બને કેવા મૂર્ખ જણાય છે ! આવો ઉનાળાનો પ્રખર તાપ પડે છે ને પોતાની પાસે વાહન હો ! છતા તેનો ઉપયોગ કરતા નથી બેમાથી એકાદ જણ વાહનનો ઉપયોગ કરે તો એકના પગ તો એકાંક દાડે !

પાર્વતી સાંભળીને કહે મહારાજ આ તો ટીકા કરે છે !

શિવ કહેવા લાગ્યા 'દેવીએ તો મે તમને પહેલા જ કહ્યું હતું પણ તમને વિશ્વાસ ન આવ્યો હવે ચાહો આગળ જઈએ' એમ વાર્તા-વિતોદ કરતા તેઓ બીજા ગામની ભાગેગે આવી પહોંચ્યા

પાર્વતીને નદી ઉપર બેસાડી શકર નદીને દોરવા લાગ્યા ગામ બહાર જવા ઉપર કેટલીક બહેનો પાણી ભરીતી હતી તેમણે આ દશ્ય જોઈું તેમણી એક બાઈ કહેવા લાગી 'અરે બહેન જુઓ તો ખરા, શું કળીયુગ આવ્યો છે ! આ બિચારો વૃદ્ધ માણસ યુ-સા પડે ચાલે છે ને આ યુવાન બાઈ વાહન ઉપર બેઠો છે ! બહેનો, પતિવ્રત મર્દની તો હવે વાતો જ કરવાની કયા સાવિત્રી સીતા ને

દમવતી અને કયા આજનો સ્ત્રી-સમાજ ! બિચારા પતિને ચલાવે છે, અરેરે બાઈને શરમ પણ નહિ આવતી હોય ?'

દેવ આ મારી પણ ટીકા કરે છે ?

દેવી તમારા એમવાની નહિ જુઓ હવે હ બેસુ મારી પણ એ જ મિથિત થશે'

શિવ નદી પર બેઠો ને પાર્વતી આગળ નદીને દોરી ચાલવા લાગ્યા ત્રીજા ગામની ભાગેગે થકે નેમ્યો નીકળ્યા કેટલાક યુવાનો સામે મળ્યા

મિત્રો જોઈું ને હવે તો યુગ જ બદલાઈ ગયો અરે ભગવન મનુની યન નાર્પરતુ પુન્ય તે રમતે તન દેવતા આ બધી વાતો તો પોથી ને પુરાણોમા જ રહી ગઈ જુઓ તો ખરા આ જમ દુત જેવો સચકત માનવી વાહન ઉપર બેઠો છે ને આવી કે મવાગી મિચારી સ્નાન શીખના આવા ધામ તાપમા ચલાવે છે

શુ એને કંઈ વિચાર નહિ આવતો હોય ?

'દેવ તમરા કહેવા પ્રમાણે જ થઈું આ તો તમારી પણ ટીકા કરે છે

દેવી હવે તો એમ કરો આપણે બને જણ્યુ નદી ઉપર બેસીએ

ઉભય નદી ઉપર બેસીને ચાંદા ગામની ભાગેગેથી નીકળ્યા સાંજ પડી જવા અ ની હતી ભગવાન સૂર્યનારાયણ અસ્તાચળમા જવાની તૈયાર કરી રહ્યા હતા બને જણ્યુ બેસીને નીકળ્યા તો ખરા, પણ ગામ બેઠોનું હતું ભાગેગે બેચાર બેન ભાઈઓ બિલા હતા એક કહે 'અરે ભાઈ, જુઓ તો ખરા હવે હળાહળ કળીયુગ આવી ગયો આ બિચારા અબોલ છવ ઉપર સ્ત્રી ને પુરુષ બને જણ્યુ મેઠા છે શુ આમના દિલમા જરા પણ દયા નહિ હોય ? આ અબોલ પ્રાણી થોડ બિચારુ બોલવાનું હતું ?'

'મજુ આ તો આપણા બનેની ટીકા કરે છે'

'જુઓ પાર્વતી દેવી હવે કાઈ રસ્તો રહ્યો નથી હવે તો તમને પરીક્ષા થઈને કે, જન્મનો સ્વભાવ જ ટીકાખોર છે

દર્શનનો અધિકારી

શિવજીનો એક ભક્ત હતો. મહાદેવ અમુક ભક્ત પર ખુશ થયાની, કૃપાદષ્ટિ થયાની, અનેક વાતો એણે સાંભળી હતી. મહાદેવનાં દર્શન માટે એને ખૂબ આતુરતા થઈ હતી. એણે સાબળ્ય કે ઉત્તરકાશીમાં એક ખૂબ જાણીતા સાધુ રહે છે; એ એમની કૃપા થાય તો એ સાચા ભક્તને મહાદેવનાં દર્શન કરાવી શકે એટલી શક્તિવાળા છે.

બસ, સાંભળવાની જ વાર હતી; ભક્તે તો ઉત્તરકાશીની વાટ પકડી ન જોઈ રાત કે ન જોયો દહાડો. બસ, એ તો ચાલતો જ ગયો. ઉત્તરકાશી પહોંચીને એણે પેલા સાધુને શોધી કાઢ્યા. એમનાં ચરણોમા પડીને પ્રાર્થના કરી કે, “મને શિવજીનાં દર્શન કરાવો.”

સાધુએ કહ્યું, “આ તારા દેહાર તો ને! પગ ફાટી ગયા છે ને અદરથી લોહી વહી રહ્યું છે; આંખો પથ્થરની શુક્રઓની જેમ ખોપરીમાં ઊંડી જોતરી ગઈ છે; થોડા દિવસ અહીં રહે, ખાઈ પીને જરા તાજે થા. એટલામાં તારે માટે દર્શનની વ્યવસ્થા કરી દઈશ.”

ભક્તથી ન રહેવાયુ, “તમે કહો છો તે બધું પછી કરીશ; હમણાં તો દર્શનની તીવ ઉત્કંઠા છે, કૃપા કરી મને દર્શન કરાવો!”

ભક્તની વ્યાકુળતા જોઈ સાધુ મનમાં સમજી ગયા. એમને થયું હવે વાર કરવી ઠીક નથી. એમણે ભક્તને કહ્યું, “એ અમુક રસ્તે તારે જવાનું છે, ત્યાં બરફના પાણીની એક નદી વહે છે; એને તરીને પાર કરજે. વચમાં પથ્થર છે, જરા સંભાળીને જા. એ પાર ક્યાં પછી ત્રણ દિવસનો રસ્તો કાપવાનો છે. રસ્તામાં ઠાંઈ મનુષ્ય કે ઘરખાર કશું નહીં મળે. ભૂખ્યા જ ચાલવાનું ને ચડાવ

પણ એવો છે કે હાડકાંને સાધેસાધે છૂટો થઈ જશે! પહોંડના શિખર ઉપર એકનું એક દેવદારનું ઝાડ છે; એની નીચે તને ભગવાનનાં દર્શન થશે.”

એટલું સાંભળતાં જ ભક્તે તો દોડ મૂકી. એ ચાલતો હતો. દોડતો હતો, કે જોડતો હતો એ કહેવું મુશ્કેલ છે. નિશ્ચિત સ્થળે પહોંચતાં ભોભાન થઈ પડી ગયો. કાણ જાણે કેટલોયે વખત ત્યાં પડી રહ્યો! ભાનમાં આવતાં એણે અમૃતવાણી સાંભળી, “વત્સ, મારા દર્શન કરી લે!” એના કપાળ ઉપર એક સ્નેહશીતળ હાથ ફરતો હતો. ભક્તે આંખો ઉઘાડી. એનું જીવન કૃતાર્થ થયું. શિવજીની સાક્ષાત્ મૂર્તિ એની સામે વિરાજમાન થઈ હતી. ફરીથી એ વાણી આવી, “વત્સ, લે, જટ દર્શન કરી લે; જો, તારા શુરુ-પેરે સાધુ-પાછળ આવી રહ્યો છે; એના આવતા પહેલા મારે અંતર્ધાન થઈ જવું છે.” ભક્તે આશ્ચર્યચકિત થઈ કહ્યું, “ભગવન! એમની કૃપા દષ્ટિથી હું આપના દર્શન પ્રાપ્ત કરી શક્યો તેમને આપના દર્શન નહીં થાય? એમાં શું રહસ્ય રહ્યું છે?”

હસતાં હસતાં શિવજી કહે, “તારા શુરુ ભારે જ્ઞાની છે; આ ત્રિલોકમાં એનાથી અસાત કશું જ નથી, પણ એનામાં ભકિત નથી; એને માટે મારાં દર્શન સંભવિત નથી. જ્યારે એનો જ્ઞાન-ભાર જોતરી જશે ને એ સાચો ભક્ત બનશે ત્યારે જ એ મારાં દર્શનનો અધિકારી થશે. આજે તો એનું સ્થાન એક દિશાદર્શક સ્તંભ કે પથરા જેવું છે, જે સૌ કોઈને બતાવી દે છે કે અમુક શહેર કઈ તરફ છે અને તે કેટલું દૂર છે. પણ પોતે એ રસ્તે એટલે દૂર સુધી જઈ શકતો નથી. એનું જ્ઞાન બીજાઓ માટે છે.”

આટલું કહીને શિવજી અંતર્ધાન થઈ ગયા; અને અને થોડાક જ વખતમા પેલા ગુરુ એ જ સ્થાને આવી પહોંચ્યા.

ભકતના મોઢા પર પ્રસન્નતા ભેંધને ગુરુએ પૂછ્યું, “કેમ, તને દર્શન થયાં?”

ભકતની આંખો હૃષ્ણાં આંસુથી ભરાઈ આવી ને એ બોલ્યો, “આપની કૃપાથી આજે કૃતાર્થ થઈ ગયો છું.”

“દર્શન ક્યાં થયાં? ક્યારે થયાં?” ગુરુએ ઉત્કટાપૂર્વક પૂછ્યું.

“હમણાં જ થયા. આ જ જગાએ.”

“તો મને કેમ ન થયાં?”

ભગવાન અને પોતાની વચ્ચે જે વાત ચીત થઈ હતી તે બધી ભકતે ખૂબ જ સંકેતપૂર્વક પોતાના ગુરુને કહી સંભળાવી. ગુરુ ખૂબ જ દિલગીર થયા. ત્યાં ત્યાં જ એમનું અભિમાન ગળી ગયું. હઃખના આવે શમાં આવી જઈ એમણે પોતાના શિષ્યના

પગ પકડી લીધા. અને કહ્યું “હવે તો તું જ મારો ગુરુ બન અને મને દર્શનનો સ્તોત્ર બતાવ.” પોતાનાં આંસુ સિવાય ભકત બીજું શું બતાવી શકે?

બ્યારે ત્યાંથી પાછા ફરવાનો વખત થયો ત્યારે બંનેના મનમાં કેવા કેવા અવનવા ભાવ પેદા થઈ રહ્યા હતા! ભકત એ સ્થાનને છોડી નહોતો શકતો, કારણ કે એ જ સ્થાને એને પ્રભુના દર્શન થયા હતા. અને ગુરુ એ સ્થાનેથી હઠવા નહોતા માગતા કારણ કે એમને પોતાના જ્ઞાની જીવનની નિરર્થકતાનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવી ચૂક્યો હતો! જ્ઞાનથી શુદ્ધિ નહોતી થઈ શકી તે આખરે પશ્ચાત્તાપ અને ભકતના સહવાસથી થઈ ગઈ, અને પછી ગુરુએ પણ અમૃતવાણી સાંભળી:

“વત્સ, હવે તું પણ મારાં દર્શનનો અધિકારી થઈ ગયો છે.”

ભરવાડની કામળી

ધણા વર્ષ પહેલાની વાત છે હું મારા એક મિત્ર સાથે એમના એક મિત્રને ત્યાં અમદાવાદ શહેરમા ગતર્યો હતો એ શ્રીમત હતા. એમને ત્રાધીજના દર્શન કરવાની ખુદ ઈચ્છા. શિયાળાના ઋતુ હતી. ઠંડકડતી ઠંડીમા સવારે વહેલા અમે ત્રણ જણ સાળરમતી આશ્રમમા જવા નીકળ્યા. શેઠે ગરમઠાટ પહેર્યો હતો, હતા ઠંડીથી એમનું શરીર કુબળું હતું. મારી પાસે મને શોભે એવી એક કામળી હતી મને ટાઢ નહોતી વાતી. એટલે કામળી મે શેઠને આપવા માડી. પણ એમણે ન લીધી, પણ હું જોતો હતો કે એમનું શરીર કુબળું હતું. મે ફરીથી કામળી લેવા આમત્ર કર્યો પણ શેઠે કામળી નીધી નહીં. મારા મિત્ર જરા બ્યવહારકુશળ હતા. એમણે પાછળ રહીને ધીમેથી મારો હાથ દળાવી સાનમા કહ્યું. “હવે જાનો રહે ને!” ત્યારે મને ખબર પડી કે આ ભરવાડની કામળી એ શ્રીમત શરીર ઉપર કેવી લાગે!

હું નિવારમા પડ્યો કે, જે કામળી મને સુખ આપતી હતી તે શેઠને શરમાવનારી હતી પણ એ જ કામળી જો કોઈ ગરીબને આપી દેત તો? એને તો સુદર શાવ જ લાગત. મને થયું સુખ-દુઃખ જેવી દુનિયામા કે જીવી નથી સુખદુઃખ અપેક્ષાએ છે એ તો મનના ઘાટ છે.

— રવિશંકર મહારાજ

કવિ કલાપીએ એક કાવ્યમા પેલી જૂની વાત વર્ણવી છે. રાજા હતો તે ફરવા નીકળ્યો. રસ્તે વાઢ આવ્યો, તરસ લાગી ને અદર ગયો. ખેડૂત પત્નીએ મીઠો અમૃત જેવો શેરડીના રસનો ખાસો ભરીને રાજાને ધર્યો. ખાપુ એક ખાસો ગટગટાવી ગયા. ખાપુને ટાઢક વળા; કાળજી હરીને હિંમ ચર્ચુ. ખાપુએ કહ્યું, ‘એક ખીન્ને કટોરો ભરો.’ ખેડૂત અને તેની પત્ની વાઢમા ગયા ને શેરડી કાપી કાપીને ખાસો ભરવા લાગ્યા. પછી શેરડીમાંથી રસ જ ન નીકળે ! ધણી મહેનત કરે ત્યારે માડમાડ એ પાચ ટીપા પડે ખાપુને ઉતાવળ થઈ ને તેઓ ખેતરમા આવ્યા. ખાપુને જોઈ ખાઈનું એ વીધુ પડી ગયું. શેરડી કાપે પછી ખાસો ભરાય નહિ !

“ખાપુ ! આ નથી સમજાનું, આ કેમ થાય છે તે ”

ખાપુએ કહ્યું, “એનું કારણ તો હું જ છું. તે મને શેરડીનો રસ પાચો ત્યારે મને થયું—‘અહો આ ખેડૂતને ત્યાં આપુ અમૃત છે તો એ કેટલો દ્રવ્યવાન હશે ! કેટલો મુખી હશે ? ખસ, આની પાસેથી તો કર બમણો-ત્રણગણો લેવો જોઈએ’ આ વિચાર થયો એટલે મારી નીતિ બગડી. મારી રાજાની જે અમીદષ્ટિ જોઈએ તેમા ઝેર લખ્યું; ને એ જ આ રસ નથી નિકળતો એનું કારણ છે !”

આ અમીદષ્ટિ એ ભારે મહત્વની વસ્તુ છે

ખેતરનો પાક ખાતરપાનથી તો થાય જ છે. ‘પછી ખેતરને રહે કે માળે ભેટેલો. ખેડૂત પોતાના લીલા ઉરિયાળા ખેતરને જોઈને મલકાયા કરે છે, અતરમા રાજી રાજી થાય છે. હોશે હોરો પક્ષીઓ ઉડાડે છે ને પાગી પાય છે, ત્યારે તે ખાતરપાન નુયે ખાતરપાન-પોતાનું અમીલધું અત કરણુ રહે છે અને એનાથી તો આખો પાક પોષાય છે

જેણે પોતાના ઉછરેલા ફૂલગાડો ને ફૂલ

વેલીઓની સામે જોઈને બીએલા માળાને જોયો હશે તે કહેશે કે, માળા માળા એકલા પાળી ને ખાતરથી બાગ નવી કરતો હોય; એની મીઠી નજર એના ફૂલોને ઠસાવતી હશે, એનો કામળ સ્પર્શ વેલોની પાદડીએ પાદડીએ રસ મૂકતો હશે, માળા ફૂલ જોઈને હરખી બેઠે છે. કાષ્ટ ફૂલને તોડે તો એનો જીવ કળાએ કળાએ કપાય ! પોતે ફૂલને તોડે તો પછી કેટલી સાચવણીથી; વેલને ઝાડ ઉપર ચડાવશે તો પછી રખેને કઈ યજ્ઞ ન જાય એવી કાળજીથી. આનું નામ માળાની અમીદષ્ટિ. આ અમીદષ્ટિમા ફૂલો ખાસે છે ને વેલ પાગરે છે.

દૂધ દોહતી વખતે ગોવાળને ગાયને ગળે હાથ ફેરવતો આપણે જોયો છે. ગાય ચરીને આવી છે, ખાણુ ખાય છે, તેથી દૂધ આપે છે; પછી ભૂખા ગોવાળ ‘ખાપો ખાપો !’ કરીને હાથ ફેરવે ને છે શીત્રીએ ચળ કરે છે, ત્યાં ગાય કેટલોય વધારે પારસો મૂકે છે ! ધણી લોકોને તો ખાસ ગોવાળો પાસે જ ગાય દેવરાવવી પડે છે કહેવાય છે કે ગાય એને હળેલી છે. એનો અર્થ એ કે, ગોવાળમા એવી અમીદષ્ટિ રહેલી છે કે ગાય તેને લીધે અમૃત જેવા દૂધને આચળમાંથી ઉભરાવા દે છે

અને આ ભૂખારે બાળકને ધવરાવવા ખેસે છે ત્યારે એને જેણે જોઈ હશે તે જ કહેશે કે, બાળક દૂધથી મોઢું થતુ હશે કે અમીદષ્ટિથી ! મા મનમા પોતાને પછી ખખર ન પડે તેમ વિચારે છે, ‘આ મારો પ્રાણુ, આ મારું ચેતન, આ મારું સર્વસ્વ આને હું પ્રાણથી પ્રાણ આપું, ચેતનથી ચેતન આપું છું મારો પ્રાણુ આ દૂધ વાટે એનામા ભરુ છું’ આ દૂધ દૂધ નથી પછી અમૃત છે !’ આ કાવ્ય નથી માત્રા ઉદયમા જે અકલ્પ્ય ભાવો છે તે આજ છે એ દૂધ નથી પાતી પછી ત્રેમામૃત પાય છે, ને એનાથી અનુષ્ઠાનક જીવત રહી મોટું થાય છે

આ બધી અમીદારિઓ છે. પ્રજા રાજની અમીદારિમા, બાગ માળીની અમીદારિમા, ખેતર ખેડૂતની અમીદારિમા ને બાળક માની અમીદારિમા ઊછરે છે ને મોટું થાય છે.

આ અમીદારિ એટલે વધવાનો, ખીલવાનો ને વિકસવાનો એક અનિવાર્ય નિયમ આ નિયમ જ્યાં ન પ્રવર્તે ત્યાં ખીનચણી બધ પડે, સંકેતક થઈ જાય, શુષ્કતા ને મદતા આવે, સડવું થઈ થાય.

આ નિયમ આપણે આપણા બાળકો અને આપણી ખામતમા વિચારીએ.

બાળકો આપણા ઘરોના રોષાઓ અગર ફૂલગાડો છે, તેઓ આપણે તૈયાર કરેલા વાતાવરણમા ને ખાતરપાનમા મોટા થઈ રહ્યા છે તેઓ આપણી દરિ નજી જાય રહ્યા છે, આપણી દરિ જેની કડવી-મીઠી ઉશ્કે તેવા બાળકો થશે માળી પોતાના જ ખામતના ફૂલ ગાડોના કાંસાઓમા ધળ ધમ પગ દબે ચાલે, ગમે તેમ મરણ પ્રમાણે ચાલે, ફૂલ જોઈને હરખાય નહિ પણ દીક છે ચલા કરે છે એમ સમજે, તેઓને બાગ પાજરે નહિ આપણે બાળકોની વચ્ચે ફળ જોઈને તેમની હાજરતા પરત્વે ખેડ કાર રહીએ, તેમને જડવા જેમ ગમે તેમ ઉડાડવા વીએ કે ધક્કેલીએ, ફૂલો ફૂલો લાગણીઓનો વિચાર જ ન કરીએ, તેમની અભિપ્રાય ન રહેતા આપણામા જ પડ્યા હોઈએ તો બાળકો ચીમળાશે તેમને આપણી અમીદારિનું પોષણ નહિ મળે.

બાળકો ખૂબ નાજુક છે, નાના છે છતાં તેઓ પ્રક્રમ-સંસ્કારક્રમ અને લાગણીગ્રાહી છે. તેઓ આપણી રાજપ્રશસીપદામરણ તુરત જાણખે છે, તેઓ આપણને ઠડક જોઈને બિડાય છે, ને આપણને પ્રસન્ન જોઈને ઊઘડે.

જેના ઘરમા માતા અને પિતા અધિકારના ખળથી બધા સાથે કામ લે છે અને બાળકો પણ તેના ભોગ થઈ પડે છે, ત્યાં બાળકો અમીદારિ વિદોષા હોય છે.

જેના ઘરમા બાળકો એટલે નાના છોકરા,

કસાય માનપાન આપવાની લાયકાત વિનાના, પડતા આખડતા મોટા ચવાળાળા ગણાય તે ઘરના બાળકો પણ અમીદારિ વિદોષા હોય છે.

જે ઘરમા બાળકની સાથે જોઈ તેમના નાના કામો, તેમની નાની વાતો ને તેમના નાના લાવોને પ્રત્યુત્તર મળતો નથી પણ ઉત્કૃષ્ટ તેમના કામો તરફ ઉપેક્ષા અગર અણગમો હોય છે, ત્યાં અમીદારિ નથી પણ વિષદારિ છે.

જેના ઘરમા બાળકોને આપાના સ્વાર્થ અને ઘણી વાર મદા વાતાવરણમા રહેવું પડે છે, ત્યાં અમીદારિના ખાતરથી ઉલટું જ ખાતર મળે છે.

જેના ઘરમા મામાપોમાથી સ્વાર્થજ્ઞતિ, દોષજ્ઞતિ, વેરજ્ઞતિ, લોભજ્ઞતિ વિગેરે ઉલટી જ્ઞતિ જોતું પ્રત્યક્ષ અપ્રત્યક્ષ વાતાવરણ બાળકોને મળે છે ત્યાં બાળક અમૃતમા નહિ પણ ઢગાઢગમા ઊછરે છે.

જે બાળકો મામાપના કલેશ કંકાસગા, સગાસબળીઓની કુલ્લોઓમા ને નાતજાતની ખટપટના પ્રપંચોમા હોય છે, ત્યાં પણ અમૃતપાન તો નથી જ માત્ર ઝેરનું પાન છે.

બાળકો ઘરમા ઊછરતા છોકરા છે, તેમના ઉપર જેમ ઉચા અને સર્વપ્રકારની સારી મારી અસર થાય છે તે અમૃત જેવી પણ થાય છે, ને ઝેર જેવી પણ થાય છે.

આપણે જ્યારે ચિંતા કરીએ કે બાળક થરીરથી, મનથી કે નીતિરીતિએ કેમ વિકસતું નથી, કેમ તે ઉલટું મદ અને નિસ્તેજ થતું જાય છે, કેમ તે બુલકણું ને પ્રમાદી થતું જાય છે, ત્યારે આપણે તપાસવું જોઈએ કે આનું કારણ આપણે ટોકવું તો નથી ? આનું કારણ આપણે એની પ્રવૃત્તિઓ જોઈને રાજ નથી ચલા એ તો નથી ? આનું કારણ આપણી સહાનુજ્ઞિતા અભાવ તો નથી ? અમીદારિના અભાવના આ બધા લક્ષણો.

અમૃતની દરિ અને વિષની દરિ જાડી અને ગીચી બને છે બાળકને પ્રસન્નતાથી બોલ વીએ ને

જવાબ આપીએ એ જાડી દાદિ, બાળક કાઈ કરે અને તે ગ્રેમથી નિહાળીને મનમાં ખુશ થઈએ- બહે બાળકને તેની ખર પચુ ન પડે તે ઝીંગી દાદિ, બાળક આપણી પાસે ઈનામ નથી માગતુ પગુ કદર માગે છે, બાળક આપણી પાસે ઇનામ નથી માગતુ પણ આપણે રાજ થયા છીએ તેટલુ તો માગે છે બાળક આપણને કહેતું નથી કે, ‘બધુ અમારુ જોયા કરો ને પામે જોગી રડો, તે એટલુ જ માગે છે કે આપણે તેની સામે નથી જોતા એમ નથી, પણ તેની સન્મુખ જ છીએ ને જ્યારે તે આવશે ત્યારે હેતથી વધાવીશુ ને શાંતિથી સ્વલ્પ ને સ્નેહભર્યા ઉત્તર આપીશુ, મુશ્કેલી હશે તો દૂર કરીશુ અગર દૂર કરવામાં મદદ કરીશુ

વિનંતી જાડી દાદિ એટલે કે આપણે બાળકના પ્રયત્નને હસપૂત કરીએ, મૂરખ ગાંડસી કાઢીએ વગેરે વળી, બહે આપણે બાળકને કશુ કંટુ વેણુ કહીએ નહિ પણ જો આપણી આખ તેને નિસ્તેજ જણાય આપણે ચહેરા તેને આદર

ન આપતો હોય, આપણી રીતમાન ખડમચડી તેમ જ અવગણનાભરી હોય તો બાળકને તે બધુ દુઃખ થય છે એ બધુ આપણે ત્યારે જ કરીએ છીએ અગર શાય છે કે, જ્યારે આપણી દાદિ બદલાય છે, જ્યારે આપણી દાદિ અમૃતની મરી વિનંતી થાય છે

બાળકો દાદિનો એક દુરત સમજે છે પાડો શીની બાઈએ બાળક પર ફેવી દાદિ ફેડી અગર નાનાકાકાએ જીવી ફોંધના દીકરા પર ફેવી નજર દેખાડી તે બાળક પકડી શકે છે, ને માથાપને કહી પશુ શકે છે આ આપણે સામાન્ય અનુભવ છે આપણે બાળકને અમીદાદિથી ઉછેરીએ અને આપણી પાસેથી, આપણા ધરોભાથી ને આસપાસમાંથી આપણા બાળકોનું જીવન મીઠું કરવા કડવી દાદિ હાકી કાઢી સરખે અમીદાદિ પાધરીએ

આપણું અને બાળકોનું-ઉભયનું એમાં જ કલ્યાણ છે

જીવનમાં ફેટલીક વાર એવા નાટકીય પ્રસંગો બની જાય છે જ્યારે માનવી દ્વિધામાં મૂકાઈ જાય છે અને એવે વખતે તેની પરિસ્થિતિ ઘણી જ ગંભીર બની જાય છે

એક વખત એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થે પોતાના ફેટલાક મિત્રાને જમવા માટે આમત્રણ આપ્યું સમય થતા પતિ-પત્ની બંને રસોડામાં આવ્યા અને તૈયાર થયેલી વાનીએ તપાસવા લાગ્યા એક શાક તપાસતા સાહેબને લાગ્યું કે તેમાંથી કંઈક કડવી વાસ આવે છે તેણે પોતાની પત્નીને આ વાત કરી બાઈએ દુરત થોડક શાક લઈ પાસે જીભેલા ફૂતરાને આપ્યું ફૂતરો શાક ખાઈ ગયો અને થોડી વાર થયા છતાં કંઈ અસર થઈ નહિ એટલે બંને સંતોષને આસ ખેંચી બહાર આવ્યા

મહેમાનો આવ્યા જમવાનું ચાલુ થઈ ગયું લગભગ અર્ધ કલાક પછી રસોયો ગભરાતો ગભરાતો અદર આવ્યો અને સાહેબને ધીમેથી ખબર આપ્યા કે ફૂતરો મરી ગયો છે સાહેબના મોઢા પરથી લોહી જીડી ગયું હવે શું કરવું ? અર્ધ જમ્યાઈ ગયું હતું બંને પતિ-પત્ની મૂઝવણમાં મૂકાઈ ગયા પરંતુ ખુલાસો તો કરવો જ જોઈએ હજુ તો સાહેબ બધી વાતનો રહસ્યસ્ફોટ કરવા માટે જીભ ચલાવતા ત્યાં જ દરવાજા અદર આવ્યો અને સાહેબને કહ્યું ‘જો મોટર નીચે આપણે ફૂતરો ચમકાઈ ગયો તેનો નબર મે લઈ લીધો છે માટે કંઈ કારવાઈ કરવી હશે તો કરી ચકાશે’

શિયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં પરસેવાથી નહાય રહેલા સાહેબને એ શબ્દો સાંભળી ને શાંતિ મળી તેનું વજન કરવું મુશ્કેલ છે

ધણા વરસોની જૂની વાત છે દિલ્હીનો પ્રસંગ છે એક બાઈ મરણપચારીએ હતી, રોગ સાથે લડતા લડતા બિચારીનું શરીર તદ્દન ક્ષીણ થઈ ગયું હતું કેવળ શ્વાસ બાકી હતો તેણે જીવનની આશા છોડી હતી, અને છેવટની યાત્રા કરવાની છે એમ માનીને રામ રામ કરીને પોતાના અતિમ દિવસો કાઢતી હતી પણ ગાધીજીના અતિમ આશીર્વાદ લેવાના હજી બાકી હતા

તેણે કહ્યું, 'ગાધીજીના દર્શન થઈ શકે? જતા જતા છેવટે તેમને તો મળી લઉં'

ગાધીજી તો દિલ્હીની નજીકમા પણ નહોતા એટલે એમના દર્શન અસંભવિત હતા પણ મરતા માણસની આશા પર પાણી ફેરવવું મને ઠીક ન લાગ્યું, તેથી મેં કહ્યું, 'જોઈશું ઇશ્વર તમારી ઇચ્છા કદાચ પૂરી કરશે'

એ જ દિવસ પછી મને ખબર મળી કે, ગાધીજી કાનપુરથી દિલ્હી થઈને અમદાવાદ જાય છે એમની ગાડી સવારે ચાર વાગ્યે દિલ્હી પહોંચતી હતી અને અમદાવાદની ગાડી પાંચ વાગ્યે ઉપડતી હતી કેવળ એક કલાકનો ગાળો હતો અને દરદી બાઈ બિચારી દિલ્હીથી દમ માઈલ દૂર હતી એક કલાકમા દરદીને મળવું અને પાછા રોશને પહોંચવું મુશ્કેલ હતું

શિયાળાની ઋતુ હતી પવન જોરથી ફૂંકતો હતો સવારના પહોરમા ગાધીજીને મોટરમા (તે દિવસોમા યુલ્લી મોટરો હતી) વીસ માઈલની મુસાફરી કરાવવી એ પણ ભયાનક હતું ગાધીજી આવે છે તેની દરદી બાઈને તો ખબરેય નહોતી ગાધીજીના દર્શન કરવાની તેની તિન ઇચ્છા હતી પણ તેમા

રહેલી મુશ્કેલી પ્રત્યક્ષ હતી

ગાધીજી ગાડીએથી ઊતર્યા મેં દબાયેલા અવાજે કહ્યું, 'આજે આપ રોકાઈ ન શકો?'

ગાધીજીએ કહ્યું 'રોકાવું મુશ્કેલ છે' હું હતાશ થઈ ગયો દરદીને કેટલી નિરશા થશે એ હું બધાતો હતો

ગાધીજીએ પાછું પૂછ્યું, 'રોકાવાનું કેમ પૂછો છો?'

મેં એમને કારણ દર્શાવ્યું ગાધીજીએ કહ્યું, 'ચાલો, હમણા જ ચાલો'

પણ હું આપને આ ઠડીમા, આ સૂસવતા પવનમા, સવારના પહોરમા મોટરમા બેસાડીને કેમ લઈ જઈ શકું?'

'એની ફિકર ન કરો મને મોટરમા બેસાડી દો વખત જોવાથી શો લાભ? ચાલો, ચાલો'

ગાધીજીને મોટરમા બેસાડ્યા ઠડી અને ઉપરથી તીક્ષ્ણ પવન નિર્દયતાથી પોતાને પ્રભાવ બતાવતા હતા સૂર્યોદય તો હજી થયો પણ નહોતો બ્રહ્મચુડ્ડતની શાંતિ બધે પથ રાચેલી હતી દરદી બાઈ પચારીમા પડી પડી 'રામ રામ' બોલી રહી હતી

ગાધીજી તેના ખાનલા નજીક પહોંચ્યા મેં કહ્યું, 'ગાધીજી આવ્યા છે'

એને વિશ્વાસ ન પડ્યો તે ગભરાઈ ગઈ, આશ્ચર્યચકિત થઈને ઊડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી પણ ચક્રિત ક્યા હતી? એની આજોમાથી જો યુદ્ધ સુપચાપ સરી પડ્યા મેં મારું કર્તવ્ય બજાવ્યું

તેમ જ દુનિયાના ઢરેક મનુષ્ય, પશુ, પખી કે વન-
સ્પતિ સાથે ય જીવવું છે. પણ એમાં liveness
-જીવનતા કેવી રીતે આવી શકે એ જ આપણી સામે
સવાલ છે.

ગંગા નદીને કાઠ એકવાર અમે ચોડાક મિત્રો
કૃષ્ણમૂર્તિ સાથે ધૂમતા હતા. રાષ્ટ્ર અને ઘડિના
ખેતરો વચ્ચે ગંગા ધૂમરીઓ લેતી લહરાતી હતી.
સામે સરજ આચમતો હતો, સધ્યાની લાલિમાથી
વાદળોઓ ઝોર ઝોપી ઊઠતી હતી. ધવનની મીઠી
લહરીઓ વાળની લટોને ચૂમીઓ લેતી વહી રહી
હતી. સારુ યે વાતાવરણ ચાન્તિથી સભર હતું. અમે
ચારપાય જથ્થા એમની બાજુમાં સ્વાભાવિક રીતે જ
ઝોલવાઈ ગયા. અને અડધોપોણો કલાક કયા ત્રયો
એની અમને ખમરેય ન પડી. છેવટે બધા પાછા ફર્યા.
માર્ગમાં કૃષ્ણમૂર્તિએ પૂછ્યું, 'ખોલો તમે નદી જોઈ
ખરી કે ?'

‘હાજી, અમે નદી તો બરાબર જોઈ.’

એટલે એમણે સામે સવાલ કયો. ‘હા, ખોલો
જોઈએ, શું જોઈું ?’

પહેલાં લાક કહે, ‘સગર રાજ અને ભગી
રથનો ઇતિહાસ મારી સામેથી પસાર થયો.’

બીજો કહે, ‘મને તો વહાણવડું એડીને સારો
વેપાર કેમ કરવો જોઈએ એના વિચાર આવ્યા.’

ત્રીજો કહે, ‘મહાકવિ કાલિદાસનું ‘મગધનું
વર્ણન અને જગન્નાથની ‘મગાલહરી’ એ બધું યાદ
‘આવી ગયું.’

છેલ્લે કૃષ્ણમૂર્તિ કહે, ‘આજ તમે તો નદીને
બદલે ખીજુ જ જોઈું લાગે છે. એક જણે ગંગાનો
ઇતિહાસ જોયો, બીજાએ વેપાર જોયો અને ત્રીજાએ
કવિતા જોઈ; પણ એમાં નદી કયા જોઈ ? સ્મૃતિ,
પૂર્વગ્રહ કે માન્યતા એ દર્શન નથી.’

સામેથી અમે એમને પૂછ્યું ‘ત્યારે તમે શું
જોઈું ?’

અને એ મધુરતાથી ખડખડાટ કરતા હસી
પડ્યા. ‘Oh, you ask me sir ! I have
seen nothing but everything’, અરે તમે

મને પૂછો છો કે ? મેં કાઠજોઈું નથી છતાં બધું યે
જોઈું છે.’

ન્યારે માણસ કાળ ની મર્યાદાઓને આબીને
મનની પેલી પાર ચાલ્યો જાય છે ત્યારે જ એ
Supramental stage-શ્રી અરવિન્દ જેને
અતિમનસની અવસ્થા કહે છે ત્યાં એ પહોંચી જાય
છે. ત્યારે જ જીવનની સમગ્રતા માણસ અનુભવી
શકે છે. જીવન પૃથકરણ નથી કે જીવન સરનાળા
બાદનાડી યે નથી જીવન તો અખડ છે, અસીમ છે,
સમમ છે. જીવન માન સાથે એકતા સાધવા માટે
અતીત અને અનાગત (Past and Future)
બન્નેવને છોડવા પડે. માનવીય એકતા કરવી હશે
તોયે એના પહેલાના સ્વરૂપને, એના ખ્યાલો અને
અનિશ્ચયોને આપણે બુલી જવા જોઈશે. ન્યા સુધી
પુરાણા માણસને વાગોળ્યા કરશુ ત્યાં સુધી આધાતો
અત્યાધાતો આવવાના જ. સંધર્ષો અને કલહો ચાલ્યા
કરવાના જ. એટલા માટે જ કૃષ્ણમૂર્તિ કહે છે,
‘Forget the past man and see him
with a new look out, with a fresh
sight’ પહેલાના સ્વરૂપને બુલી જાઓ, નિર્ભળ
દૃષ્ટિએ નતન આંખે એના રૂપને જુઓ એમાંથી જ
માનવ-માનવ વચ્ચે સ્વયમ ઉદ્ભવશે

માણસમાં ભગવાનની વિભૂતિ પડેલી છે.
મનુષ્યમાં સદ્ અને અસદ્ બન્નેય જોવાના મળશે
કારણ કે માણસનું વ્યક્તિત્વ સમમ છે, ખડિત નથી.
મનુષ્યના એક પાસાને જોવું એ પૂરતું નથી. બીજા
અનેક અસી તો હજીયે પ્રગટ અને અપ્રગટ આશીનું
બંધ છે. એટલા માટે માનવ જીવનમાં અવિશ્વાસ
કે અગદાની જરૂર નથી

એટલા માટે જ ગાંધી-વિનોબા કહે છે કે
મનુષ્યનું હૃદય પરિવર્તન શક્ય છે. જેટલું જેનું હાન
વધતું જશે, તટસ્થતા વધતી જશે એટલો જ એ
સક્રિય બનવાનો. એ સક્રિયતાનું રૂપાન્તર ■ (Trans-
formation of the heart) એમાં પરિ-
સ્થિતિ કે વાતાવરણ પણ એક ભાગ લગ્યે છે.
એટલા માટે અનુકૂળ વાતાવરણ સર્જવું આવશ્યક
છે, એમાંથી જ નવું વિશ્વ યરનું છે.

કોલેજની હોસ્ટેલના એક ઓરડામાં બે-ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ સવારનું હાપુ વાવતા હતા.

એક બોલ્યો : 'એનું જીવું ?'

'શુ શુ ?' એણે સાથે ખીજ બે-ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ બોલી બોલ્યા 'આપણા દેશના કવિને પુરસ્કાર મળ્યો 'કોને ? શા માટે ?'

'કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરને ગીતાજીસિ માટે,' 'જીવું ને ? આપણે જ આપણા કવિઓની પીછાની શક્તિ નથી. જગત જ્યારે તેની પ્રશંસા કરે, તેને ખીરદાવે ત્યારે આપણે કહીએ વાહ વાહ !'

વિપરના ચપ્પો ઓરડામાં પ્રવેશતા એક વિદ્યાર્થીના કાને પડ્યા, એ વિદ્યાર્થી સહેજ જ બીર પ્રકૃતિનો હતો ગરીબ કુટુંબનો હતો અને કરાચીથી તેના પિતા તેને માત્ર દશ રૂપિયા મોકલતા હતા. સુનંદથી કરાચી જતી વખતે પિતાએ કહ્યું હતું કે, 'મારી બહાલી કરાચી થાય છે પરિસ્થિતિ એવી છે કે હું તને દશ રૂપિયાથી વધુ આપી શકું એમ નથી. મારી સલાહ છે, તું કોલેજનું લખતાર માંડી વાળ, અને કાંઈ કામે વળગી જા.''

તે વખતે વિદ્યાર્થી બોલ્યો હતો, 'ના પિતાજી હું લખતાર છોડીશ નહિ. અને તમે માત્ર દસ રૂપિયા મોકલશો તો ચાલશે. બાકીનો ખર્ચ હું મમે તે કામ કરીને મેળવીશ

અને આ વિદ્યાર્થીએ સખત મહેનત કરી, જાત મહેનતે પંદર રૂપિયા કમાવવાનું શરૂ કર્યું અને એમ તેણે પોતાને કોલેજનો અભ્યાસ ચાર કર્યો.

હાપુ ટેબલ પર મૂકી વિદ્યાર્થીઓ પોત પોતાને કામે માલ્યા ત્યાં કુતુંબલગતિથી આ વિદ્યાર્થી ટેબલ પર ગયો અને હાપુ લેયું. હાપામાં એક અત્યંત સૌમ્યમૂર્તિનો ફોટો ત્ણે જોયો, લાખી ઘડી, આખમાં અજબ તેજ, જાણે કોઈ પુરાણન ક્ષપિ

ન હોય ! અને એ જોતા જ વિદ્યાર્થીને થયું, સુખમુગથી જેની હું જાખના કરું છું. તે જ આ પુરુષ તેમની સાથે રહેવાનું, તેમની સાથે ગદ સબધ બાંધવાનું તેમની સેવા કરવાનું, મારા નરી-જમા લખ્યું છે આ ભાવનામાં તથાતો આ વિદ્યાર્થી પોતાના ટેબલ પાસે ગયો અને તેણે તે ક્ષણે યુરુદેવ ટાગોરને પદ લખ્યો-

યુરુદેવ,

હું સાતિનિકેતન આવવા માગું છું. આપની સેવા કરતાં આખું જીવન ત્યાં ગાળવા માગું છું.

વિદ્યાર્થીને ક્યાંય એન પડે નહિ દિવસ અને રાત એ સૌમ્ય મૂર્તિ તેની આંખો સામે તરવરે, સાત-આઠ દિવસ પછી પદ આવ્યો, 'સૌમ્ય, પદ ગળ્યો, તમારો અભ્યાસ પૂરો કરો. એ પૂરો કર્યા પછી આજ વિદ્યવળતા રહે તો જરૂર આવે.'

X X X

શુ કરવું ? યુરુદેવ આગાનું કેમ ઉલ્લસન થાય ? અને એ આગા માથે ચઢાવી આ વિદ્યાર્થીએ પોતાનું મન અભ્યાસમાં પરોવ્યું. નજીક વર્ષમાં તે બી. એ. થયો અને પિતાનો પદ આવ્યો.

પુત્ર,

મે બીજી વાર લગન કર્યું છે આર્થિક સ્થિતિ વધારે મુશ્કેલ બની છે, તું અહીં આવ અને નોકરી કર

અદ્દમ અંખના હતી, છતાં પિતાનું વચન માની પુત્ર કરાચી આવ્યો, અને નોકરી કરવા લાગ્યો રોજ રોજ સતી વખતે તે યુરુદેવને યાદ કરતો, અને પ્રભુને પ્રાર્થના કરતો કે ક્યારે એ દિવસ આવે કે યુરુદેવને જઈ પ્રણામ કરું

એની ઈન્જા પરિપૂર્ણ થાય તે પહેલાં પુત્ર સખત માંદગીને જિજાને પડ્યો, દંદ કથળવા લાગ્યું,

એક દિવસ સિવિલ સર્જને કયુ :

મારા બપા જ પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા છે, મે
હાથ ધોઈ નાખ્યા છે, દરદીને ઇશ્વરસમર્પણ

દાકતર ગયા પછી દરદીને જમીન પર સુવ
ગતવામાં આવ્યો, એને લાન ન હતું ક્યારે આતમરામ
કૂચ કરી ગય એ કહી શકાય નહિ, બધા રડતા
હતા, પિતા મગાળા થઈ જમીન પર બેથુંદ પડેલા
પુનના કાનમાં ગદગદ કંઠે કહેલા લાગ્યા : 'બાઈ,
તારી છેલ્લી શી ઇચ્છા છે, જ કુ પરિપૂર્ણ કરે ?'
કનમાં આ શરદા જતા જ અર્ધચેતના જાગી પુત્ર
બન્યો, 'શાનિનિકેતન' પિતા બોલ્યા : 'મે જીવનમાં
કરજ ન લેવાના શપથ લીધા હતા, પણ એ છેડી
કુ ૧૦૦ કપિા લઈયા, અને તુ સાળો થતા તને
શાનિનિકેતન મોકલીશ સાળો થા બેટા,
સાળો થા'

જલ્લે આ મટે જ માળકમાં ફરીથી પ્રાણ
સ ચાર થયો, ચેતના આવતા લાગી અને ધીરે
ધીરે તબિયત સુધરવા લાગી પિતાએ કહ્યું, 'તુ
મુસાફરી કરવા જેવો થાઈ કે તને શાનિનિકેતન
મોકલીશ'

સાળ થયા પછી પુત્ર શાનિનિકેતન
તાર કયો, ચુરેવનો તાર ગાયો, 'સૌમ્ય, આવ'

તાર મળતા જ પુનના હૃદયના તાર જીવ
જાગી ઊઠ્યા, વિચિત્ર મનોદશાયા પ્રવાણ કયું
પાય દિવસની મુસાફરીમાં કાઈ ખાધું નહિ, માન
બે-આર વાર પાછીના ઘૂંટા પીધા

બેલપુરનું સ્ટેશન, દોઢ માઇલ દૂર શાનિ
નિકેતન, સંધ્યાનો સમય, અપાર પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી
ચાલતો આ યુવક શાનિનિકેતનને દારે પહોંચ્યો.
બુધવારનો દિવસ, શાનિનિકેતનમાં રજા, બારણે
જામેલા એક જળને પૂછ્યું, 'કવિવર કયા રહે છે?'

'રહે છે તો અદર જ, પેલી કુટિરમાં
પણ ત્રણ દિવસ થયા તેમને ઈન્દુએ-ગા થયો
છે તેથી સારવાર માટે કવકતા ગયા છે

આ સાંભળી યુવકના પગ બાગી પડ્યા.
જેને માટે આટલા વર્ષથી ઝાંખના કરી છ, પાય

દિવસના ઉપવસ થયા છે, જેને મળવા મન અતુર
છે, જેના દર્શન કલ્પનાથી કર્યા છે, તે અહીં
નહી ?

'બાઈ, તમે અદર જાઓ, કવિવરના
સેક્રેટરી સી. એફ. એન્ડ્રુઝને મળો.'

યુવક જાહી જાહી અદર પહોંચ્યો, અને
એન્ડ્રુઝને મળ્યો, 'ચુરેવ કયા ?' કવિવર કયા ?
યુવકનો પ્રત્ન.

'કેમ ? એ તો ત્રણ ચાર દિવસથી કલકતા
ગયા છે, તેમને વીક નથી' એન્ડ્રુઝે કહ્યું.

'કેવા નસીબ !' એક નિશ્વાસથી યુવક બેચી
ઠાઠ્યો.

'કેમ ?' એન્ડ્રુઝે પૂછ્યું.

યુવકે તાર બતાવ્યો.

'ઝોહોહો' એન્ડ્રુઝે બોલ્યા,

'પણ શું થાય ? તમે અહીં રોકાઓ,
ચુરેવ અહીં આવશે.' યુવકે બોલ્યો, 'પણ એમના
દર્શન વખત કામ પણ ન ખાતાપીવાનો મે નિર્ણય
કયો છે, મને એક પા આપો ! કવકતા જાકે'

'ના ના, એમ કેમ બને' કવકતાના
એમના આનિશાન મકાનમાં તમને કોઈ ઓળખરો
નહિ, કોઈ અદર જવા દેશે નહિ, મિન, તમે
અહીં જ રોકાઓ.'

નિરાશ હૈયે યુવક શાનિનિકેતનમાં રોકાઈ
ગયો, અને તેજ પ્રતીક્ષા કરે, ચુરેવ ક્યારે
આવશે ? એક દિવસ, બે દિવસ, આમ નવ દિવસ
થયા, રજા ફરી થાય છે, કાલે તો જવુ જ પડશે
હજી તપશ્વર્ધા બાગી હશે, જેવી ઇશ્વરઈચ્છા ! તે
ફરીથી એન્ડ્રુઝ પાસે ગયો અને બોલ્યો, 'મને
કવકતા જવા દો ને, હુ એમના દર્શન કરી કરાચી
ચાલ્યો જઈશ કાલે બે વાગ્યાની ટ્રેઈનમાં કરાચી
જવુ જોઈએ.'

એન્ડ્રુઝે બોલ્યા, 'આજે જ ચુરેવ આવશે'

રાતના સાડાનવ વાગ્યા હતા, કવિવરને
તાર હતો, સાડાશ વાગ્યે તે બેલપુર ગિતરવાના
હતા, આ સમાચાર મળતા યુવક બાગ્યાડુ નેડા

વતા એન્ડ્રૂઝ પાસે જઈ બોલ્યો, 'મને સમાચાર મળ્યા છે કે પછુ તમારી સાથે આવુ છું, દરથી દર્શન કરીશ.'

'ના, એ યોગ્ય નથી. માડ માડ એ હમણા જ સાળ થયા છે, અને સ્ટેશન ઉપર અપરિચિતને જોઈ એમને ગમશે નહીં.' ફરીથી નિરાશા.

એન્ડ્રૂઝે જોયું અને કહ્યું, 'નિરાશ ન થાઓ, કાલે સવારે ગુરુદેવને મળવાનો છું. ત્યારે તમારે માટે સમય માગી લઈશ અને સુવક 'છ' જોની મંથર ગતિએ ચાલ્યો ગયો.

*

સવારના સાડા અગિયાર વાગ્યા હતા. ગુરુદેવ ટાગેરના ધરના પગથિયા પર સુવક બેઠો હતો. ફીક બારને ટોકારે પાંચ મિનિટ ગુરુદેવ મળવાના હતા વોર્ડની તપાસ, પિપાસા છુટાવવાની હતી તેથી સાડા અગિયાર વાગ્યાથી ઝુલાકાનની રાહ જોતો તે સુવક પગથિયા પાસે આવીને બેઠો હતો.

કાર બંધ હતો, ગુરુદેવ અદર હતા, આજે તે વાગ્યે તો ઠરાયી તરફ પ્રવાણ કરવાનું હતું ક્ષણ મુગ જેવી લાગતી.

'અરમા એક'ને સમયે એન્ડ્રૂઝનું આગમન થયું. તે બોલ્યા, 'અરે મિન, ક્યારના અહીં બેઠા છો? મોઢેકો,' હસતા હસતા એન્ડ્રૂઝે બાજુ બોલ્યું. અદર ગયા, તમારો સમય થયો છે પણ જો પાંચ મિનિટથી ક્ષણ પણ બેસવાનું નહિ, હ આગળી જી ચી કરુ એટલે એક મિનિટ સમજવી

ધડકતે ઢેચે સુવક ચોરડામાં પ્રવેશ્યો, પેની ભવ્ય આકૃતિ, મેન દંડી, લહેરાના વાળ, પારીમાથી દટિ દૂર દૂર, જાણે સમાધિપદ મુનિ ન હોય 'સુવક આગળ વધ્યા, પ્રણામ કર્યો, અને જિભો રહી.

કવિવરની નિશ્ચન દટિ દૂર દૂર ક્ષિતિજ તરફ મડ પેની હતી ન શરીર હાલ્યું, ન દટિ કરી, ન સાદ, ન સ્કિન એ જ નિર્વિકાર પ્રાણપુરુષ નવું મિનિટ થઈ ગઈ સુવકના મનમાં થયું આ તે કેમ મહાન પુરુષ? નથી આપતા આશીર્વાદ, નથી

આપતા આવકાર, નથી જોતા મારી સામે, આ તે કેવી જડતા? શું મારી ઝંખના ખોટી હતી? શું મારી પીછાન ખોટી હતી? શું મે કાઈ બૂલ કરી હતી? એવું દંડ મનમાં શરૂ થયું અને એક અપાર વેદના અને આનિધી મન લરાઈ ગયું, હવે સાડા ત્રણ મિનિટ બાકી છે આ નિરાશા સાથે પાંદુ ફરવું પડશે, એકએક એક ફીકરના શબ્દો ચાલ્યા.

અસહ્ય નિરાશાના સમયે હૃદયના જીડાણમાં જિતરજો અને આ મન બોલતો-સુવકે હૃદયના જીડાણમાં ફૂલકી લગાવી અને મનનું રટણ શરૂ કર્યું. બીજી ક્ષણે નિરાશાના વાદળ હત્યા, અને હૃદય-આકાશમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રસરવા લાગ્યું.

એન્ડ્રૂઝની આચળી જી ચી થઈ, એક મિનિટ બાકી રહી. સુવક આગળ વધ્યો, પ્રથામ કર્યો, ગુરુદેવના હાથ જી ચા થયા સુવકના મસ્તક પર હાથ ચૂક્યા, શબ્દો પ્રગટ્યા, 'સૌમ્ય, સુગ સુગથી હ તમારી ઝંખના કરુ છું કેમ આટલો મોડો આપ્યો આવ, આવ. તારું સ્થાન અહીં જ છે. તારે માટે મે એક સ્થાન પણ નક્કી કરી રાખ્યું છે, ક્યારે આવીશ તું? આ શબ્દોએ આનંદની છોળા હૃદયમાં ઉમટાવી, અને સુવકે ગુરુદેવના ચરણો પોતાના હસ્તમાં લઈ ફરીથી માથું ટેકવી દીધું.

પાંચ મિનિટ પૂરી થઈ, સુવક જિભો થયો, ગુરુદેવ જોણ થયા, અસ્વસ્થ તબિયતે સુવકને પહોંચાડવા નીચે આવ્યા, બળદગાડીમાં બેઠો, ફરીથી શબ્દો સંભળાયા.

'સૌમ્ય, વિલગ ન કરીશ, નક્કી આવજો,' અને સુવકે શાંતિનિકેતન છોડ્યું.

પાંચ દિવસ પછી કરાચી આવ્યો, ગુરુદેવને તાર પ્રતીક્ષા કરતો પડ્યો હતો લખ્યું હતું.

'સૌમ્ય જેમ બને તેમ જલદી આવ'

પછી તો થોડા જ સમયમાં નોકરી છોડી આ સુવક શાંતિનિકેતન આપ્યો, ત્યાં રહી ગુરુદેવની સેવા કરવાનું કાર્ય કર્યું.

એ સુવકનું નામ ગુરુદેવ જ મલિક, જેમને જોતા ગુરુદેવનું સ્મરણ જગૃત થવા વિના રહે નહિ

ફૂલો કુદરતના સૌ દર્-શોભાના પ્રતીક ગણાય છે કેટલાક ફૂલો તો એટલા નમણા, આકર્ષક અને સુદર હોય છે કે જોને જોઈ ગમે તે આકર્ષિત થાય આવા ફૂલોમાં કમલ પ્રમુખ ફૂલ છે કમલ તેની મધુર કામલતા, સુગંધ અને સુદરતાના કારણે ખીજ ભારતીય ફૂલોથી બીજે તરી આવે છે તે રોડ, સૌ દર્, પૂર્ણત્વ અને જ્ઞાનનું પ્રતીક ગણાય છે વૈદિક કાળથી માઢી આધુનિક સમય સુધી સાહિત્યમાં અને ભારતીયોના માનસ ઉપર કમલનો જે પ્રભાવ છે તે વર્ણવું અશક્ય છે અવર્ણનીય છે કમલના સંસ્કૃતમાં સરોરડ સરસિજ, સરોજ, પુષ્કરીક, પુષ્કર, પકજ, પદ્મ રાજ્ય, અજુજ, અરવિંદ, ઈંદીવર, કજ, વારીજ, શતપત્ર વગેરે અનેક નામ છે તેથી તેની લોકપ્રિયતા જણાઈ આવે છે તેથી જ સાહિત્યના સર્વે પ્રકારોમાં તેમ જ કલામાં કમલનું વર્ણન તેમ જ ચિત્રણ એક અપૂર્વ શાવનામય પુષ્પના રૂપમાં થયેલું છે એક સંસ્કૃત કવિ તેના ગુણોથી પ્રભાવિત થઈ કહે છે કે—

લક્ષ્મી સ્વયં નિવસતિ ત્વયિ લૌકમાત્રી
મિત્રેણ્યાપિ વિહિતોઽસ્તિ હૃદયપુરાગ ।
અન્દીવ ગાયતિ ગુણાસ્તવ ચચરીક •
ક પુષ્કરીક તવ સામ્યમુરી કરાતિ ॥

હે કમલ ! જન-માના લક્ષ્મી પોતે તારામાં વાસ્તવ્ય કરે છે સરજનો પણ તારો ઉપર ખાસ પ્રેમ ॥ હમેશા ભાટ-આરણ્યોની જેમ ભમરાઓ તારા ગુણોનું ગાયન મણમણ કરે છે તારા જેવું સદ્ભાવ્ય ખીજ કોનું હોઈ શકે છે ?

કમળની ઉત્પત્તિ વિષે કઈ સ્પષ્ટ એવું પ્રમાણ મળી આવતું નથી પણ તે અત્યંત પ્રાચીનતમ ફૂલ છે ઝગવેદમાં સર્વપ્રથમ કમલનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે ઉર્વશી અને મનસથી વસિષ્ઠની ઉત્પત્તિના

સમયે દેવગણો ‘પદ્મ’ લઈ તેમના સ્વાગત માટે હાજર હોય છે ઝગવે માં ધણે ઠેકાણે નીલોત્પલનો પણ ઉલ્લેખ આવે છે અથર્વવેદમાં કવચના બે પ્રકાર પુષ્કર (નીલકમલ) અને પુડરીક (સ્વેતકમલ) એમ જતાવ્યા છે યજુર્વેદમાં કમલના ફૂલોનો હાર પહેરી બગવાન વિષ્ણુ ક્ષીરસાગરમાં યોગનિદ્રામાં પોઢી જાય છે તેવો ઉલ્લેખ આવે ॥

અથર્વવેદમાં એક ઠેકાણે કમલને હૃદયની ઉપમા આપેલી છે ઝગવેદમાં પણ કહ્યું છે કે જ્ઞાંશિય કમલ જેવો હોય છે અને તેમાં ત્વગ્ (ત્વચા)ના સંપર્કથી જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે

તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ મંથમાં કમલનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન આવે છે પચ્ચવિંશ બ્રાહ્મણમાં પણ કમલના બે પ્રકાર પુષ્કર અને પુડરીકના વર્ણનો છે તેમાં પુડરીકની ઉત્પત્તિ નક્કન સમુદાયની જ્યોતિ માથી થઈ છે એમ જણાવ્યું છે પુષ્કર (નીલકમલ) અશ્વિનીકુમારો (દેવોના વૈષ્ણ-બે જોડાભાઈ)ને અત્યંત પ્રિય પુષ્પ છે અને ઝગવેદમાં અશ્વિનીકુમારનું વર્ણન આવે છે તે સ્થાને તેઓ નીલકમલની માળા ગળામાં ધારણ કરે છે એવું જ તેમનું વર્ણન હોય છે

પુરાણોમાં કમલ-ઉત્પત્તિ ભગવાન વિષ્ણુની નાભિમાંથી થઈ છે એવી એક સુદર કથા છે અને તે કમલમાં જન્મેલા અઘ્નદેવે સંજિની રચના કરી છે, એમ કમલનો જન્મ સંજિ પૂર્વે છે એવું અદ્ભુત વર્ણન મળે છે ગ્રન્થપતિ બ્રહ્માએ આ સંજિ નિર્માણ કર્યાનું વર્ણન ‘યમપુરાણ’ના સંજિષ્ઠ ડના છનીસમાં અખ્યાયમાં આવે છે યમપુરાણ સિવાય, મત્સ્ય, વાસુ, માર્કંડેય વગેરે ખીજ પુરાણોમાં પણ કમલના ઉલ્લેખો મળી આવે છે

સંજિની રચના કરનાર અઘ્નદેવનો જન્મ વિષ્ણુની દ્વડીમાંથી નીકળેલા કમલમાં થયો, આ તો

પ્રજ્ઞાત લોકવાર્તા છે તેથી પ્રશ્નરેવના 'પદ્મજ અથવા પદ્મનેત્રિ' અને વિષ્ણુના પદ્મનાભ' એવા નામો છે

દાર્શનિક અને સાધકો ધી સાધન મા કમલ પ્રેરણાનું પ્રતીક છે કમળ જેમ સૂરજના પ્રકાશમાં ખીલે છે, પ્રકાશ તરફ પોતાનું મોઢું ફરતું રાખે છે અને એ જતા જેમ બધે ચર્ચિત બધે છે તે પ્રકારે સત્ય અને જ્ઞાનના પ્રકાશ તરફ ઉન્નત બની આત્મી નતિ ધી પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે

ભારતીય ધર્મશાસ્ત્ર મુજબ કમલ પવિત્રતા અને અમરણ્યનું પ્રતીક છે તે માનવજીવનનો અર્થ છે કારણ કે કાલવમાં જન્મ લઈને પણ પેતાની ઉ નતિ એવી સાધે છે કે જેથી તે ભગવાનના આધે ચડા વવામાં આવે છે

અમર્યાદ્યાધાય કર્માણિ સઙ્ગ ત્યક્ત્વા કરેતિ ચ ।
લિપતે ન સ પાપેન પદ્મપત્રમિવાભસા ॥
ભગવાતા અ ય

જેમ કમલ પાણીમાં રહે છે છતા તેના પાન કે પટકળીએ પાણીથી ભીના થતા નથી એટલે તે પોતાને પાણીનો સ્પર્શ થવા દેતું નથી, તે પ્રકારે આ સંસારમાં સુખદુઃખથી અલિપ્ત રહી કર્મો કરવા, જેથી તેને કોઈ ભ્રાતનું પાપ નડશે નહિ

બૌદ્ધ વાસ્તવમાં કમલ ઉત્પત્તિનું પ્રતીક બતા બ્યું છે સદ્ધર્મ, પુ કરીક અનુસાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ કમલમાં ઉત્પન્ન થાય ॥ એમ ગાન્યું છે જૈનતીર્થ કરોને પણ કમલ ઉપર આસન બનાવેલા ચિત્રોમાં દેવવામાં આવે છે

અપ્રતિમ સુ રતા સુગમ, નમણ્યપણુ એના ભૌતિક સુદરતાના મુલો સાથે આધ્ય ત્મિક સુદરતાથી પણ યુક્ત હોવાથી કવિઓએ નાવિકાઓના શરીરના જુદા જુદા અંગો સુખ નેન, હાથ પગ હૃદય વગે રેને કમનપુષ્પની ઉપમા આ ધી છે એક કવિએ બાલમુકુન્દનું વર્ણ કર્યું કે કમળ વડે નીચે મુજબ કર્યું છે

કરારવિદેન પદારવિન

મુખારવિદે વિનિવેશયત ।
વટમ્ય પતસ્ય પુરે શયાન

બાલ મુકુન્દ સતત નનામિ ॥

રાતા હસ્તકમલ વડે લાલ પતરપી કમલ, લાલ મુખકમલમાં મુકુન્દર અને વડના પાદમાં ઉપર સૂતા એવા બાલમુકુન્દનું ઉમેશા ધ્યાન ધરે છુ સદિ પ્રલય પછી અથવા પ્રવન સમયે ભગવાન નારાયણ બાલ સ્વરૂપમાં વડના પાન ઉપર સૂતા હતા તે વખતે નાના બાળકની ટેવ મુજબ બંને હાથે જમણા પગનો અંગૂઠો મોઢામાં મુકીને થૂસે ॥ એવું ભગવાન વિષ્ણુનું ચિત્ર બધાએ જોયું હતું તેનું વર્ણન ઉપરના શ્લોકમાં છે બાળકના હાથ, પગ, મોઢું બધુ જ રતુ બહુ હોય છે તેથી તેને અરવિદ એટલે લાલ કમલની ઉપમા આપી છે

કાલિદાસે 'સતુસહાર' મા શરદર્શનમાં લખ્યું છે—

'લાલ કમલના સ્વરૂપ જેવી, કિચિત્ ખીલેના નીલકમલ જેવી આપોવાળી, શ્વેત કમલની જેમ મધુર હાસ્ય રેલાવનારી, મદભરી નવધોવના નારીની જેમ આ શર સતુ તમારી પ્રસન્નતામાં શ્લેષ કરે

'રુનાવલિ' નાટકમાં વસ તક (વિદ્યુત) પોતાની પ્રિયતામાંને કહે છે

'હે પ્રિયે ! તારું સુખ યદ્વની જેમ પ્રકાશ માન છે, તારી આખો કમળજાની જેમ સુરોભિત છે અને તારા હાથ પૃથ્વી વિદ્યસિત કમલ પુષ્પ જેવા છે'

આ પ્રકારે સ રુકેત સ હિત્યમાં કમળનો ઉપ યોગ નારી અને સતુવર્ણનમાં ઉપમા, ઉત્પેક્ષા ઇત્યાદિ અલકારોમાં લગભગ બધા જ મદિઓએ છૂટથી કરેલા જણાયે છે દીકવિઓ પણ કમળવર્ણન મા પાછા પડે તેમ નથી જોસ્વામી તુલસીદાસે રામચરિતમાનસમાં રામચંદ્રના મુખને 'અરવિન્દ સો આનન' એમ વર્ણવું છે ભક્ત કવિ સુરદાસના પદોન અ ત

સુન્દરશ્યામ કમલદલ લોચન

સુરદાસ ગુખદાથી

અથવા

સુભગ શીતલ કમલ લોચન

ત્રિવિધતાપ જ્વાલાહરત

એવો કરેસો મળી આવેલો

સાહિત્ય (વા મય) સિદ્ધાંત સ્થાપત્ય, મૂર્તિ
કલા, ચિત્રના વગેરેમા પશુ કમલને વિશિષ્ટ સ્થાન
પ્રાપ્ત થયું છે ઉદરગિરી લારકૃત અજ્ઞતા ધસો
રાની ગુફાઓમા કે સાચીના થાલલા ઉપર અજુરાહોના

મંદિરો ઉપર શિલ્પ અને ચિત્રોમા કમલપુષ્પ કે
કંકાળે નજર પડે છે અતોદસ્ત બ ઉપર ને બના
જેવું દેખાય છે તે જુડુ બુદ્ધ કમલ પુષ્પ ■
સમ્રાટ અશોકે તે પોતાની રાજમુદ્રા તરીકે અપ
ના યુ હતું

કમલની શ્રે ઠાનાના મારણે આપણા મનધર્મ
રાજ્યસાસનમા પદમશ્રી, ‘પદમૂલુ અને પદ
વિભૂષણ’ એવી પદ્મીઓ નિર્માણ કરવામા આવેલી છે

આ પ્રકરે કમલ લારતીના સ સ્મૃતિ, સાહિત્ય
અને કાનાના ગ્રાંથસમુ છે

*

એક માણસ સત્ય શોધતો હતો

જ ગલમા વસતા એક મહાન યોગી પાસે જઈને તેણે કહ્યું શુરુદેવ શિષ્ય
બાવે હું આપના ચરણોમા આવ્યો છું હું સત્યની ઉપારના કરવા ઈચ્છુ છું આપ
મને માર્ગદર્શન કરો

યોગીએ કહ્યું હજી તારો સમય આવ્યો નથી મહેરબાની કરી તું પાછો
ચાલ્યો જ

સત્યશોધક ચાલ્યો ગયો થોડા સમય પછી ફરી ઉપસ્થિત થઈ તેણે
પોતાને શિષ્ય તરીકે સ્વીકારવાની પ્રાર્થનાસહ સત્યને માં યતાવવાને માટે ફરી
વિનંતિ કરી

શુરુએ કહ્યું ‘મને તારે માટે સમય નથી મહેરબાની કરી ચાલ્યો જ’

થોડા દિવસ પછી સત્યશોધક પુનઃ એ જ વિનંતિ લઈને પાછો આવ્યો
શુરુએ એ જ આદેશ ફરીવાર આપ્યો સત્યશોધકે કહ્યું ‘શુરુદેવ તમે મને દર
વખતે એમ શા માટે કહો છો ? હું સત્ય શોધના માટે ઘણો જ ઉત્સુક છું મારો
સમય કેમ નથી આવ્યો ?’

‘બાલ મારી સાથે’ એમ કહી શુરુ છેવટે તેને પોતાની સાથે નદી કિનારે
લઈ ગયા જ ને જણા નદીના જળમા દાખલ થયા અને પછી શુરુએ શિષ્યત્વ મસ્તક
પાણીમા ડુબાવી રાખ્યું પેલો તરફડિયા મારવા લાગ્યો થોડી વાર પછી શુરુએ તેને
છોટો કર્યો અને પૂછ્યું ‘તને પાણીમા ડુબાડી રાખ્યો ત્યારે તને શાની ઈચ્છા
સહુધી વધારે હતી ?’

શિષ્યે કહ્યું ‘તે વખતે હું શ્વાસ લેવા માટે સહુધી વધારે ઝખતો હતો

શુરુએ કહ્યું ‘પાણીમા તું હતો ત્યારે જેટલી તીવ્રતા અને અને ઉત્કટતાથી
સમગ્રપણે તું હવાને ઈચ્છતો હતો તેટલી જ તીવ્રતા અને સમગ્રતાથી તું સત્યને
ઈચ્છીશ ત્યારે તે તને પ્રાપ્ત થશે

જીવાની એટલે સાહસ. ક્યારેક આંધળું પણ ખરું. આંધું આંધળું સાહસ મારા એક મિત્ર કરી બેઠા. પરિણામ સુખદ આવ્યું તે કેવળ પરમેશ્વરની કૃપા.

પહેલગામથી અમરનાથ જવા માટે રવાના થયા ત્યારે યાત્રાળુના સંઘમાં માત્ર દશ મૂર્તિ. સને ૧૯૪૨-૪૩ની વાત છે. ત્યારે હાલની પેઠે રાજ્ય તરફથી કરી ખાસ વ્યવસ્થા નહીં. તેમાં ય આ તો મુખ્ય સંઘ સાથે જવાનો જેને વિચાર જ ન આવે તેવા જીવાનિયા. પોતે ત્રણ જણા સાથે સાત સાધુ થઈ ગયા. સાડુ થયું કે સથવારો મળ્યો માની અમરનાથની યાત્રા શરૂ કરી.

પણ એકે વાત ખ્યાલ બહાર રહી ગઈ કે સાથે દેશનમાં ચોખા લીધેલા તે ત્રણ જણા પૂરતા જ હતા. સાધુને બૂખ્યા રાખી મૂકેરથી જમે, પણ તે મેદાનમાં. અમરનાથની યાત્રાએ નીકળેલા યાત્રાળુને એવો વિચાર પણ ન આવે. હજી ઝેરી નાગ ન પહોંચ્યા ત્યાં ચોખા ખલાસ થઈ ગયા. જેના ઉપર દેશનની જવાબદારી નાખવામાં આવેલ તેણે કચકચાટ શરૂ કર્યો. પણ તેને કાણ ગણકારે ? આગે વધી, પરમેશ્વર જેવડો ધણી, મહારાજ ભૂખે નહીં મારે, કંઈક રસ્તો કાઢશે. આવા હાકલા પડકારો કરતા સહુ આગળ વધ્યા. દેશનની વ્યવસ્થા ભળવનારે સવારે જ ભોળેણું કે સાંજ માટે ચોખા નથી. તે આ ઉત્સાહમાં કેમ સૂર પુરાવે ?

સાંજ પડી. અંધારું જિતરું. ‘ઠેરાત’બુ ડાલો’ ના પોકાર થયા. રાક્યા પાક્યા સહુએ સારી જગ્યા ભેઈ ખલા પરના બોલ હળવા કર્યો. પણ રાંધણું શું ? ‘ચાવલ નહીં ઠે’ ની બહેરાત થઈ ત્યારે સહુને પરિસ્થિતિની ગંભીરતા સમજાણી. પણ સાત સાધુને ત્રણ સંસારી

‘જંતી કૈલાસપતિકી ઇચ્છા’ ના સ્વસ્થતાભ્યાસ શબ્દોમાં વ્યવસ્થાપકને ગણગણાટ રૂપી ગયો પણ પેટમાં ગલ્લડિયાં બોલે. પર્વત પર બૂખ લાગે અને અત્રે એ જ ભીતરના અગ્નિનું ઘોતક તત્ત્વ. પાછો સારો પદ્ધતિ કાપેલ. આથી કંઈકને લાગેલી બૂખ એનથી સૂવા દે તેમથ ન હતી.

ત્યાં ફર દીવા જેવું દેખાણું. પહેલાં જમણા લાગી. પણ દીવો તો તેનો મૃદુ પ્રકાશ દર્શાવતો જ રહ્યો એક સાધુરામ બોલી બેઠયા. “ચલો, કોઈ કુટિયાં હોગી તો કુછ ખાનેકા મિલ જાયગા.”

“ચલો” કહેતાં મારા મિત્ર સાથે જવા તૈયાર થઈ ગયા. એક સાધુએ પણ થાક ખ ખેરી નાખ્યો. ત્રણે જણા દીવાને આધારે ચાલવા લામ્યા. દીવાનું નિશાન એટલે ભૂલા પડવાનો ભય ન હતો. અંધારામાં પણ દીવાના સ્થાને પહોંચી ગયા. દીવાનો પ્રકાશ એક અંપડીમાંથી આવતો હતો.

“કોઈ ટે ?” ના જવાબમાં અંદરથી મંજુલ અવાજ આવ્યો, “ઠોન હો ? બેટા ! ભીતર આપજો.” ત્રણે જણા અંપડીમાં દાખલ થયા તો પ્રવેત જટાથી સોહતાં એક વૃદ્ધ બાપ બેઠાં હતાં. મુખમંડલ કોઈ અલૌકિક દીપ્તિથી સોહતું હતું. મારા મિત્ર સાથે સાધુ મહારાજે પણ વૃદ્ધ સ્ત્રીનું ભજવવ્યમાન સ્વરૂપ નેઈ સાપ્તાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યો.

“રહને દો, રહને દો.” કહેતાં વૃદ્ધ ઓએ તેમના આગમનનું કારણ પૂછ્યું.

કારણ કહ્યું કે તે સ્ત્રી મંજુલ સ્વરે હસી પડી, “બેટા ! આવલ નહીં ઠે તો યાત્રા

કૈસી હોગી ? ઇતના લી નહી શોચ્યા ।
અચ્છા, અચ્છા, મેરે જોટે ।' એસે હી પાગલ
હે દેખો, વહ ડિખે મે દેખો, આવલસે
ભરા હે જિતને ચાહીએ ઇતને લે લો પૂરી
ચાત્ર કે લિયે લે લેના આગે કુછ નહી
મિલેગા લો, ઔર લી લે લો ”

મારા મિત્રે અને સાધુઓએ ચોખાની
ગાસડી બાધી વૃદ્ધાએ આગ્રહ કરી વધારે
ચોખા લેવરા યા ગાસડી બધાઈ ગઈ કે તેણે
કહ્યું, ‘અખ ભઇએ બેટા ! તુમેરી યાત્રા સફલ
હો ।’ મારા મિત્ર ચરણચરણ કરવા ગયા તો
પગ સ કોરી લીધા અને સહેજ કચવાટથી કહ્યું,
“ઓહ ! મત છૂના, બેટા ! અખ ચલે જવ ”
મિત્રે તેમના ચરણ ખાસે વીંચ રૂપિયા મૂક્યા
વૃદ્ધ સ્ત્રી હસી પડી અને પૂછ્યું, “કયુ ?”
મિત્રે કહ્યું “આપના આવલ લીધા તેના પૈસા
તો આપવા નોંધ્યો ને ?” વૃદ્ધાએ હસતા
હસતા કહ્યું દેખો, બેટા ! અજ સ્વયં પ્રશ્ન
હે ના ? પ્રશ્નકા દામ નહી લિયા રિયા જાતા
દામકી ખાતસે અજ અજ મિટ જાતા હે, મેરે
પાસ અજ હો તો મે ખાઉ તુમેરી પાસ હો
તો તુમ મગર દેખો, તુમારે સાચી ભૂએ હે
જલદી પહૂંચ જાવ ”

સાધુ તથા મિત્ર સાથીદારોનું સ્મરણ
થતા તે વૃદ્ધા સ્ત્રીને ફરી વદન કરી પોતપો
તાની ગાસડી ઉપાડી ચાલતા થયા સાથીદારો
શ્રીએ પૂણી ચેતવેલ તે પ્રકાશના આધારે તેમના

પાસે પહોંચી ગયા કે ખ્યાલ આવ્યો કે ‘આ
કેહું અચરજ ! આપણા સાથીઓની તે વૃદ્ધ
સ્ત્રીને કેમ ખબર પડી ? આ જગ્યાએ વળી
જૂ પડી કેવી ! જૂ પડીમા વળી કોઈ વૃદ્ધા કેવી
અને ચોખાથી છવોછલ ભરેલી કોડી કેવી ।’
પાછળ નજર કરી તો દીવાની ન્યોત અલોપ
સવારે ખૂબ તપાસ કરી પણ ન મળે જૂ પડી
કે ન મળે જૂ પડીનું કોઈ નિશાન બનેલ હમી
કત સ્વપ્ન ન હતું ને સત્ય હતું તે દર્શાવતી
ચોખાની ત્રણ ગાસડી દૂધ જેવા ચોખાથી
છલકી રહેલી જાણે કે હાસ્ય દબાવી રહી હતી
કે માનવ સમજણ બહુ બહુ તો કેટલી ।

મારા મિત્રે મને આ વાત કરી કહ્યું,
“મારા જીવનમા મે કેવી ભૂલ કરી । જો તે
વૃદ્ધાના પગ પકડી લીધા હોત તો જન્મારો
સફળ થઈ જાત હવે લાગે છે કે તે સાક્ષાત્
પાર્વતી હતા અને અમને દુ ખમા સહાયજીવ
થવા જૂ પડીની માયા બિછાવી બેસી ગયેલ ”

મિત્રનો વસવસો એટલો ભાર હતો કે
હું તેને કહી શક્યો નહી કે ‘દોસ્ત ! ખરેખર
તે અમૂલ્ય તક ગુમાવી ” પણ મને તો તારા
મુખથી આ અલૌકિક હકીકત સાબળવાની તક
મળી કે પરમેશ્વર હાજરાહજૂર છે અને તેની
શક્તિઓ દ્વારા હરહંમેશ તેના ભક્તનું રક્ષણ
કરે છે તેમજ શ્રી મુખેથી કોલ આપેલ છે કે
‘કૌંતેય ! પ્રતિજનીદિ નમે ભક્ત પ્રણયતિ ’

રામ, કૃષ્ણ અને શિવ આપણા દેશમાં પૂર્ણતાના ત્રણ મહાન સ્વરૂપો છે. પ્રત્યેકનો માર્ગ ભિન્ન છે. રામની પૂર્ણતા મર્યાદિત વ્યક્તિત્વમાં છે, કૃષ્ણની ઉન્નમ્ન અથવા તો સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વમાં સ્થાયી છે. આમ છતાં પ્રત્યેક પૂર્ણ છે. કોઈ એક બીજા કરતા વધારે કે ઓછા 'પૂર્ણ' હોવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો જ નથી પૂર્ણતામાં ભેદ કેવી રીતે હોઈ શકે? પૂર્ણતામાં શુણ્ણ અને પ્રકારનો જ ભેદ હેઠળ શકે. દરેક મનુષ્ય ગમે તે સ્વરૂપને પોતાનું માની શકે છે, અથવા તો પોતાને અનુરૂપ હોય તે સ્વરૂપના શુણ્ણ-પૂર્ણતાને પોતાને માટે આદર્શ તરીકે પસંદ કરી શકે છે. અલગત, કેટલાક માણસો માટે 'પૂર્ણતા'ના આ ત્રણ સ્વરૂપો એક સાથે આરાધવાનું પણ શક્ય બને છે. મર્યાદિત, ઉન્નમ્ન અને અસીમિત વ્યક્તિત્વ એક સાથે પણ રહી શકે છે. ભારતના મહાન ઋષિઓએ ખરેખર આને માટે પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમણે શિવને રામની પાસે અને કૃષ્ણને શિવની પાસે આન્યા હોવાનું બતાવ્યું છે. એટલું જ નહિ પણ યમુના કિનારે રામને હોળા ખેલતા પણ ક્રમ્પા છે લોકોએ પૂર્ણતાના આ ત્રણ સ્વરૂપોને ભિન્ન ભિન્ન માન્યા હોવા છતાં તે એક બીજામાં એકત્રિત બની ગયા છે, અને છતાંય પોતાનું અલગ વ્યક્તિ તો જાળવી રાખ્યું છે જ ન્યારે પૃથ્વી ઉપર ધર્મનો નાશ થાય અને અધર્મ વધી પડે, ત્યારે ત્યારે અવતાર લેનારા જાગવાન વિષ્ણુના જ આ રામ અને કૃષ્ણ એ બે માનવ સ્વરૂપો છે ત્રેતાયુગમાં ન્યારે ધર્મનો એટલો જાધો નાશ થયો ન હતો, ત્યારે પૃથ્વી ઉપર રામાવતાર થયો. એમનામાં આઠ કનાઓ હતી, માટે તેઓ 'મર્યાદા પુરુષ' હતા દ્વાપરમાં ન્યારે અધર્મ વધી પડ્યો, ત્યારે કૃષ્ણાવતાર થયો એ સોળ કળા સંપૂર્ણ હતા, મટે એક 'સંપૂર્ણ પુરુષ' હતા. ન્યારે વિષ્ણુએ કૃષ્ણનો અવતાર લીધો ત્યારે

સ્વર્ગમાં એમનું સિદ્ધાન્ત સનું હતું; પરંતુ ન્યારે રામાવતારમાં આન્યા ત્યારે વિષ્ણુ અશત. પૃથ્વી પર અને અશત. સ્વર્ગમાં પણ હતા.

આ મર્યાદિત અને ઉન્નમ્ન પુરુષો સંખ્યા બે અત્યંત મહત્વવાન 'વાર્તાઓ' કહેવાય છે. રામે પોતાની દૃષ્ટિ કેવળ એક જ સ્ત્રી ઉપર રાખી હતી એમણે આખા જગત્ કરીને કોઈ બીજી સ્ત્રી પ્રત્યે ક્યારેય નોંધ ન હતી. આ સ્ત્રી તે એમની ધર્મપત્ની 'સીતા' સીતાની વાર્તા ગોટ જામે 'રામની જ વાર્તા' છે. લગ્ન, અપહરણ અને એમાંથી મુક્તિ અને અતે ધરતી માતાની ગોદમાં સમાધિ જવું. આમ બન્નેની વાર્તા એકબીજામાં એકત્રિત છે.

મીતાનું અપહરણ થયું ત્યારે રામ વ્યાકુળ બની ગયા. વ્યથિત હૃદયે રડતા રડતા તેમણે પૂછ્યું, શું એમ બધાને પૂછી નોંધું કે 'સીતાને નોંધું છે?' ચદ્ર એમની આ દશા ઉપર હસી રહ્યો હતો. ચદ્રનું અટકાવ વિષ્ણુ ઉત્તરે વર્ષ સુધી જૂની શક્યા ન હતા. પાછળથી ન્યારે તેઓ પૃથ્વી ઉપર કૃષ્ણાવતારે અવતર્યા ત્યારે એમની પ્રેમિકાઓ અસખ્ય હતી. એક મધરાતે એમણે શ્રદ્ધાનમાં સોળ હજાર ગોપીઓ સાથે અલગ અલગ રાસ જેલ્યો. આ રાસશીલામાં સાઠ કે હોસો ગોપીઓ હતી અને કૃષ્ણે પ્રત્યેક ગોપી સાથે અલગ અલગ રાસ જેલ્યો એ વાર બહુ મહત્વની નથી સોના હૃદય ધબકતા કરી મૂકનાર પોતે તો ધીર હતા; અચલ હતા. એ આનંદ અભેદ હતા. એમાં તૃષ્ણાને સ્થાન નહોતું. આ પ્રસંગે કૃષ્ણે ચદ્રને પ કાર્યો કે, 'હવે હસ' ચદ્ર ત્યારે ગર્જીર બની ગયો. આવી અત્યંત મહત્વવાન વાર્તાઓમાં 'મર્યાદિત' અને 'ઉન્નમ્ન' વ્યક્તિત્વ બીજી આનું છે અને તે 'સંપૂર્ણ' પણ છે.

માનવઅતિની વાર્તાઓમાં સીતાનું અપહરણ એક અતિ મહાન પ્રસંગ છે. આ સંબંધમાં નાનામાં

નાની વિગતો પણ લખવાના આવી છે આ પ્રસંગે મર્યાદિત, નિયમિત અને વૈજ્ઞાનિક અસ્તિત્વને સાબિત કરે છે વનવાસમાં એક પ્રસંગે જ્યારે સીતા રામથી છૂટા પડી ગયા, ત્યારે રામના નાના નાઈ લક્ષ્મણે સીતા માટે એક મીઠાંરેખા દોરી અને તેની બહાર પગ નહિ મૂકવાનું જણાવ્યું રામનો શત્રુ રાવણ બિમ્બુક બાવાના વેશમાં આવ્યો, પણ પેલી સીમારેખા આગળ એ લચાર બની ગયો એટલે સીતાજીને એ મર્યાદા આગળીને આવવાનો આમ્રલ કયો મર્યાદિત પુરુષો ઉમેશા નિયમોના બધનમાં જ રહે છે

ઉન્મુક્ત પુરુષ નિયમ અને મર્યાદાને પોતાની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી જ મને છે, પાળે છે જ્યારે એના આચરણમાં મુશ્કેલી આવે ત્યારે તેનું ઉલ્લંઘન પણ કરે છે રામના મર્યાદિત વ્યક્તિત્વ સબધી એક ખીજ પણ વાત છે એમના અધિકાર વિષય અને કાનૂની મર્યાદિત હતા આ નિયમનું એમણે કદિ ઉલ્લંઘન કર્યું નહોતું અને તેથી જ એમના જીવનમાં ત્રણચાર આજીવનના કંઈક લાગ્યા રાવણ પર જીત મેળવી રામ સીતા અથવા પાછા કરી રાજા રાણીની જેમ રહેતા હતા ત્યાં એક ધોખીએ સીતાના લઠવાસ અંગ દીકા કરી આ દીકા સમાજની એક વ્યક્તિ તરફથી હતી અને તે ગદી' પણ હતી પણ નિયમ એવો હતો કે દરેક ફરિયાદ દીકા પાછળ કંઈને કંઈ કુખ રહેવું હોય છે જ અને તેનો ઇલાજ થવો જોઈએ-માથ થવો જોઈએ આમાં સીતાને દેશનિકાલ એ જ એક ઇન્સાફ હતો આવો નિયમ અવિવેકી હતા, સજા કરે હતી અને આખા પ્રસંગ એવો હતો કે જેથી રામનું શેષજીવન કુખી બની જાય આમ જતાય રામે નિયમનું પાલન કર્યું. એમાં ચૂક્યા નહીં, કારણ કે તેઓ 'પૂર્ણ' મર્યાદા પુરુષ' હતા નિયમ અને કાનૂની બધાયેલા હતા અને પોતાના નિષ્કલક જીવનમાં કલક લાગતું હોવા જતા નિયમ પાલનમાં સહેજ પણ ચડા નહીં

મર્યાદા પુરુષ હોવા છતાં એમને માટે એક ખીજે માર્ગ ખુલ્લા હતો સિદ્ધાંત તપ્તીને તેઓ

મીના સાથે ફરીને વનવાસ જઈ શકતા હતા કદાચ એમણે આ માર્ગ વિચાર્યા પણ હેય પણ એમની પ્રગ્ન તે માટે તૈયાર નહોતી તે પછી, એમણે પોતે વિચારેલા માર્ગ માટે આમ્રલ રાખવો જોઈતા હતા કદાચ પ્રગ્નએ એ નિયમ હળવો કર્યો હોત વા તો નિયમને બદલી નાખ્યો હોત પરંતુ કોઈ 'મર્યાદા પુરુષ' નિયમો બદલવાનું પસંદ નહીં કરે-અસામાન્ય પ્રસંગે કે કાંઈ સકટમાંથી છૂટવા માટે પણ નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે પે તે એમાં સકળાએલા હોય ત્યારે તો નહીં જ ઈતિહાસ અને લોકવાયકામાં અટકનો કરવી અથવા તો 'શુ થયું હોત?' એવો વિચાર કરવો, એ સમય બગાડવા જેવું છે રામે શુ કર્યું અથવા શુ કરી શક્યા હોત એવી અટકાવ કરવી પણ નકામી છે કારણ કે એમણે મર્યાદા પુરુષ તરીકે નિયમોનું વધાર્થ પાલન કર્યું હતું

આજકાલ વ્યક્તિ નેતાગીરી અને સામુદિક નેતાગીરી સંપ્રદાય એક ફિલસૂફી મર્યાદા લીધી છે વ્યક્તિ અને સામુદિક નેતાગીરી બન્ને પાયામાં તક 'ઉન્મુક્ત વ્યક્તિત્વના વર્ગમાં આવે છે અને તેને તો કોઈ રીત નિયમો કે કાનૂનોનું પાલન કરવનું હોય જ નથી મોટા તફાવત તો એ પડે છે કે એક વ્યક્તિ અથવા પાંચ પદર વ્યક્તિઓને સમૂહ પોતાપોતાના અધિકાર જેનાથી બધાયેલા છે તે નિયમોમાં રહે છે કે નહીં એક વ્યક્તિને કારણે ત્રણ વ્યક્તિઓના સમૂહ માટેની મર્યાદા તોડવી નિયમો તોડવાનું કાર્ય વધારે અથડાય છે, પરંતુ જીવન નિરંતર વહેતું હોય જ અને ત તરફતરેલની પરસ્પર વિરોધી શક્તિઓ ધી બદલાતી માત્રાઓમાં અથડાતું રહે છે

આ ક્રમમાં વ્યક્તિ અને સમૂહની ઉન્મુક્તતામાં સારી રીતે અદલાબદલી થતી રહે છે સપૂર્ણ વ્યક્તિ સપૂર્ણ સમૂહને માટે જગ્યા કરી આપે છે આનાથી જીવન પણ બને છે પરંતુ એક ખીજ અદલાબદલી પણ ચાલે છે, અને જન પરિણામે વ્યક્તિ અને સમૂહને અધ પાછા થવું પડે છે અને તે છે મર્યાદિત અને ઉન્મુક્ત પુરુષ

વચ્ચેની અસાધ્ય ની રામ મર્યાદિત પુરુષ હતા જેવું કે હાલનું બધારણીય પ્રજાતંત્ર કૃષ્ણ એક ઉન્નયુક્ત પુરુષ હતા જેવું કે નેતાઓની ઉન્નય કક્ષાની સમિતિ — જે પોતાની શુદ્ધિથી દરેક નિયમનો ભંગ કરે છે આ એક ઉન્નયુક્ત સમૂહ છે આમા બે સવાસો છે એક તો એ કે વ્યક્તિ કે સમૂહની પાસે યક્તિ છે ? અને બીજો જવાબ અધિકારનો છે અધિકાર એક સીમા યા મર્યાદામાં રહે છે કે મુક્ત છે ? આ બેમાં બીજો પ્રશ્ન વધારે મહત્વનો છે શું અધિકાર સત્તા નિયમ અને કાનૂનની ઉપરવટ જમી રહે છે ? ત્યારે આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ થશે ત્યારે એક નવો પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થશે કે તે મર્યાદિત અધિકારી વ્યક્તિ છે કે સમૂહ ? બેશક, સર્વોચ્ચ અધિકારી મર્યાદિત સમૂહ જ છે

રામ મર્યાદા પુરુષ હતા એમ રહેવું તમજે નાજીજીને અને સચત રહીને જ પસંદ કર્યું હતું અવગત નિયમ અને કાનૂન આદેશપાલન માટે એક કસેટીફો હતા આમ છતાં જો આતરિક પ્રેરણાનો સાથ ન હોત તો એ બાહ્યમાણુ નિરર્થક બની જાત બધારણુ બાહ્ય નિષ્પણુ અને મનની ભીતરની મર્યાદા એકબીજાને પુષ્ટ અને મજબૂત બનાવે છે કોઈપણ મર્યાદિત પુરુષને માટે વિધાનની બહારની જીજીરો મનની અદરની પ્રેરણાનું જ બીજું નમ હશે મર્યાદિત પુરુષનું કામ બનનેની સમતુલા જાળવવાનું અને સમાતરનો નિર્ણય કરવાનું છે મર્યાદા બાહ્ય નિષ્પણુ તો છે જ પરંતુ ભીતરની સીમાઓને પણ તે સ્પર્શ છે મર્યાદિત નેતાગીરી વાસ્તવમાં તો નિયમિત નેતાગીરી જ છે પરંતુ તેની સાથે સાથે તે મનના ક્ષેત્રમાં પણ પહેાંચે છે રામ ખરેખર એક નિયંત્રિત પુરુષ હતા પરંતુ એમને મટે કેવળ એટલું જ કહેવું યોગ્ય છે કારણ કે તેઓ સાથેસાથ મર્યાદા પુરુષ હતા અને નિમોના બધનમાં જ વર્તતા હતા રાવણની આખરી વેગા સબધી પણ એક વાત કહેવામાં આવે છે ગવણુ એના કાળનો એક સર્વશ્રેષ્ઠ વિદ્વાન હતો જે ક એણે પોતાની વિદ્યાને

દુરપયોગ કર્યો, તો પણ ખગળ ઉદ્દેશોને ટાળીને મનુષ્યજાતિનો એ વિધાઓ માટેનો સચ્ચ તો આવશ્યક હતો જ એટલા માટે તો રામે લક્ષ્મણને રાવણની પાસે આખરી જ્ઞાન લેવા મોકલ્યા પણ રાવણ ચૂપ રહ્યો અને લક્ષ્મણ પાછા આવ્યા પોતાના મોટાભાઈને પોતાની નિષ્ફળતા કહી અને રાવણના આડકારને વ્યાખ્યાન કર્યો રામે તો જે ત્યાં બન્યું હતું તે યથાતથ કહેવાનું જણાવ્યું ત્યારે જણાવ્યું કે લક્ષ્મણ રાવણના માથા આગળ ઊભા રહ્યા હતા લક્ષ્મણને પાછા રાવણ પાસે મોકલવામાં આવ્યા અને રાવણની પાસે નમ્રપણે નિવેદન કરવા જણાવ્યું અને ત્યારે રાવણે એમને રાજનીતિ સમજાવી

શિષ્ટાચારની આ સુદ વાર્તા અદિતીય છે અને પ્રચલિત કથામાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે એટલું નૈતિકતાનું મૂલ્ય છે એટલું જ શિષ્ટાચારનું ઉચ્ચ મૂલ્ય છે કારણ કે માણસ કેવી રીતે ખાય પીએ છે, જો બેસે છે, કેવો દેખાય છે, કેવો પોશાક પહેરે છે બીજાઓ સાથે કેવું વર્તન રાખે છે, સામાની માગણીઓ અને સમવેડોનો કેવો ખ્યાલ રાખે છે, એનાથી શિષ્ટાચાર નક્કી થાય છે અને તે બીજા કોઈ પણ ચીજ કરતા સહેજ પણ ઓછા કીમતી નથી

કૃષ્ણ પણ એટલા જ મોટા શિષ્ટાચારી હતા એમણે સદ્-ચતુરારી પુરુષ અથવા સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષની પરિભાષા પૂરી પાડી છે કાયબો જેમ પોતાના શરીર ઉપર કાળું ધરાવે છે તેમ અવી વ્યક્તિ પોતાને નિષ્ક્રમમાં રાખે છે ત્યારે જરૂર પડે ત્યારે મર્યાદામાં રહીને પોતાના સહજ અંગોને સકલી લે છે બીજા કોઈમાં ગમે તે ભેદ હોય તો પણ શિષ્ટાચારના ક્ષેત્રમાં તો ઉચ્ચત પુરુષ સાચે સાચ મર્યાદામાં જ રહે છે ગમે તેમ પણ રામે શિષ્ટાચારનું ઉત્તમ ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું છે

રામ આ શ્દ ઓતા હતા પોતે કોઈની સાથે વાત કરી રહ્યા હોય ત્યારે તો તેઓ સાગને શું કહેવું છે તે અત્યંત ધીરજપૂર્વક સાલળતા જેમ

સધના મોટા લોહા કરે છે તેમજ એટલું જ નહીં પણ ખીજ લોહાની વાતચીત વખતે પણ તેઓ તેમનું કહેવું સાલળતા એક વાર પરશુરામે એમના ઉપર આક્ષેપ કર્યો કે, 'તમે તમારા નાના લાઇને ચઢી ચઢીને વાત કરતા રોકતા નથી અને ચૂપ રહો છો' આ આક્ષેપ કદાચ થોડો સાચો પણ ખરો પોતાના પક્ષની વ્યક્તિઓ અને શત્રુઓ વચ્ચેના વાદવિવાદ પ્રસંગે તેઓ મોટે ભાગે તો એક રસગ્રાહી શ્રોતા જ બની રહેતા આનું પરિણામ કોઈ કોઈ વખતે વિપરીત અને દુષિત પણ આવતું હકમચ્છ શર્પણુખા વચ્ચેનો પ્રસંગ આના ઉદાહરણ તરીકે કહી શકાય આવા પ્રસંગે રામ દૃઢ પુરુષની જેમ શાંત અને નિષ્પક્ષ રહેતા, અને ક્યારેક પોતાના પક્ષનું અતિક્રમણ થાય તો તે રોકતા અથવા તો તેમના તરફે તેમને પુષ્ટિ મળે તેવા એકાદ શબ્દ પણ બોલતા અને એક દક્ષ રાજનીતિ પણ કહી શકાય આમ છતાં પણ તે એક મર્યાદિત પુરુષની જ નિહાની હતી કારણ કે મર્યાદા પુરુષ પોતાના વારો આવે ત્યારે જ બોલે, અને પરિસ્થિતિ અનુસાર ખીજઓને જ વાનચીત માટે વધારેમા વધારે તક આપે

કૃષ્ણ ધણા જ વાચાળ હતા તેઓ ખીજ ઓનું સાલળતા ખરા પણ તે એટલા માટે કે તેનો પોતે સરસ જવાબ વાળી શકે એમના મીઠાના માર્ગ સાલનારા લોહાને આજે પણ એમના શબ્દો જાન્યની જેમ અસર કરે છે રામ મીનનું જાન્ય જાણતા હતા તેઓ ખીજને બોલવા દેતા, અને અત્યંત જરૂરી હોય ત્યારે જ બોલતા કે કાર્યમા ઉચ્ચત્ક્રેષ્ઠ કરતા રામ મર્યાદાપુરુષ હતા અને તેથી લોહા તેમનું મીન અને વાગી એકસરખી રીતે વાદ કરે

રામનું જીવન વિના જીતે વિસ્તાર પામતા રાજ્ય પી એક કથા સમાન છે દેશને એક સક્રિય કેન્દ્રમા સુગર્હિત કરવાનો એક સરસ મેદાન એમના જીવનમા આવ્યો એમની પહેલા સર્વાલૌકિકતા બે ટરીફ કેન્દ્રો હતા એક અયોધ્યા અને બીજી

લકા પોતાના વનવાસ દરમિયાન રામ અયોધ્યાથી નીકળી છેક લકા પહોંચ્યા માર્ગમા એમણે એક અથવા ખીજ કેન્દ્ર સાથે સંબંધિત એવા અનેક રાજ્યો અને રાજવાડીઓ જીતી લીધી જ્યારે રામે રાવણના શાસન હેઠળના રાજ્યોમાનું એક મોટું રાજ્ય જીતી લીધું ત્યારે તેમા મર્યાદાપુરુષની નીતિ-નિપુણતા સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવી રામે વારીને જીત્યા વાલીને તેના લાઈ સુમીવ અને સેનાપતિ હનુમાન સાથે બનવું નહોતું તેઓ રાવણના શાસનમાથી બહાર નીકળી રામની સાથે મિત્રતા બાધવા માગતા હતા પછી આપણે જાણીએ છીએ તેમ હનુમાન રામના અનન્ય ભક્ત થયા, એટલે સુધી કે એકવાર તો તેમણે પોતાનું હૃદય ચીરીને દેખાડ્યું કે એમા રામ સિવાય ખીજ કોઈ જ નથી

રામે પોતાની પહેલી જીતમા ખાનદાની બતાવી તેમણે રાજ્ય પોતાને કબજે લઈ ન લીધું જેમ ને તેમ જ રહેવા દીધું રાજ્યના નાનામોટા અધિકારી પર બહારના લોહાને મોઢી દીધા નહીં માન એટલું જ થયું કે એક દૃઢદુર્લભ વાલી મરાયો અને તેને સ્થાને સુમીવને રાજ બનાવવામા આવ્યો વાલીનું મૃત્યુ પણ રામના જીવનમા જે ક્ષણ છે તેમાનું એક છે રામ એક ઝાડ પાછળ સતાઈ રહ્યા અને જ્યારે પોતાના મિત્ર સુમીવની યુદ્ધમા દુર્દશા થઈ ત્યારે તેમણે છુપાઈને વાલી ઉપર બાણ માર્યું આ કાનૂનભંગ હતો કોઈ સસ્કોગી અને મર્યાદાપુરુષ આનું કદિ કરે નહીં પરંતુ રામ આ સંબંધમા પોતે લાચાર હતા એમ કહી શકતા હતા

યુધિષ્ઠિના મહાન ફેરિકનું પણ આવું જ હતું તે જગદુરુણતાથી વ્યક્તિ અને રાજનીતિમા બેદ પાડી શકતો હતો, અને આને આધારે સામુદ્રિક હત્યાકાંડ કે સામુદ્રિક યુદ્ધાભીને રાખી શકતો રામ પણ કદાચ આવો જ બન્યાવ કરી શક્યા હોત કે તો જે દોઈને અસત્ય રીતે હપ્પો હતા પણ તે આમ હત્યાકાંડને રોકવા માટે જ પોતાના

જીવનમાં એક કમક વહેરીને પણ તેમણે આખા એક રાજ્યને સુમંગીં લાવી મૂક્યું. સ્વાભાવિક છે કે સુમંગીવ સાથે યારો સંબંધ આવી બધાથો અને પાછળથી તેણે લોકવિજય માટે પોતાનું આયુ સૈન્ય સેવામાં આપ્યું એ સાચુ છે કે વાનીના મૃત્યુથી આ બધુ થઈ શક્યું રાજ્ય પૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર થયું અને ત્યાંના નામરિકાની સ્વતંત્ર ઇચ્છાનુસાર રામ સારે મિત્રતા બધાં આમ છતાં, કહેવાનું મન થાય છે કે, કોઈ મર્યાદાપુરુષે, પોતાના જીવનમાં એકવાર પણ નાના કે મોટા કોઈ નિયમનો ભંગ કરવો જોઈએ નહીં.

મોટા અને સારા શાસનને માટે, જીતેલુ રાજ્ય પોતાના રાજ્ય સાથે બેળવી દેવાની અને એ રીતે પોતાનો રાજ્યવિસ્તાર વધારવાની રામની કથામાં, સામ્રાજ્યશાહી વિનાનું એકીકરણ અને રાજનીતિની લાગણીકામ મર્યાદિત રૂપમાં કામ કરતા કરતા, અને દુસ્મનોને શોધના રોષતા મિત્રાને વધારવાની વાતનો પશુ સમાવેશ થઈ જાય છે રામે લોકમાં આ જ નીતિનું પુનરાવર્તન કયું. રાવણના નાના ભાઈ વિભીષણને પોતાનો મિત્ર બનાવી લીધો.

[અનુ ૧૪ ૩૩૪થી ચાલુ]

છે. અહીં મોટા ભાગનું કામ મલીનરી મદદથી જ કરવાનું હોય જ કરી મ પ્લેટથી કાચુ પોલાદ સાડા ત્રણ ગ્રામ્સ લાખા કન્વેયર મારફત લેગનમાં ફેલાય છે. જે વિશાખાપટ્ટમ ખાતે ખાલી થવાનું હોય છે. આ ખાણ સમસ્ત એશિયામાં મોટામાં મોટી અને સ્વયં સંચાલિત છે આવા વિકાસના કામો જોઈને જ વિશ્વ બેન્કના પ્રમુખ ભારતની પ્રગતિથી હલાવિત થયા હતા અને તેમના ઉચ્ચારણમાં પ્રશંસાનો પવન અસિદ્ધિત હતો.

પરંતુ કિંગ્ડમની હકીકતનું તો પુનરાવર્તન ન જ થઈ શકે. લોકમાં કામ જરા મુશ્કેલ હતું એના દુર્ઘટિયા પણ ભારે હતા અને તે બધા વિદ્વાનના પાયા પર રચાએલા હતા. ઘનરોર યુદ્ધ થયું અને એમાં અસંખ્ય લોકો માર્યા ગયા એ પછી વિભીષણ રાજ બન્યા અને તેમણે વર્ગી રાવણની પત્ની મદોદરીને પોતાની રામી બનાવી લોકમાં પણ સુરાજ્ય સ્થાપિત થયું. આજે પણ વિભીષણનું નામ જસસ્સ, દ્રોહી, પોતાના દેશ અને સૈન્યને દુરો દેનાર તરીકે લેવામાં આવે છે. આને આપણે એક પ્રશંસનીય અને માર્ગદર્શક ચિત્ર ગણીને જોઈએ કે કોઈ કવિએ વિભીષણનું આ કૃત્ય માફ કર્યું નથી. મર્યાદાપુરુષોત્તમ રામ પણ પોતાના મિત્ર વિભીષણને જનસમુદાયની પાસે સ્વીકારાવી શક્યા નહીં. અને રામના મિત્ર બનવા છતાં વિભીષણને સિરે કવક ચોટેલું જ રહ્યું. આ કલાચ મર્યાદાપુરુષની નિશાની બની ગઈ કે સન્કર્મની જીત થઈ, પણ એ જીત એક એવી વ્યક્તિને આભારી હતી, જેણે દ્રોહ કર્યો હતો અને તેથી તેના નામ ઉપર દેશકોહનું કલક ચોટ્યું હતું. [કમશ"]

મંગલદાસ પકવાસા

તેઓ પણ ગયા ૧૯૩૦ની સાલથી ગાંધી જીના વિશ્વાસુ સાથી, અસહકારની હકતમાં આત્મસંસ્કાર લેવાને લેલવાસ પણ સ્વીકાર્યો, એક દરેક મુબ્બની કાલિ-સીલમાં સેવા આપી, રાજ્યપાલપદ તેમને અવારનવાર મળતુ રહ્યું; મુબ્બના જાહેર જીવનમાં વિશિષ્ટ ફાળો તેમણે તો આપ્યો અને આજે તેમના પુત્ર વધુ આપી રહ્યા છે. ૮૬ વર્ષની વયે ગયા પણ જે ખોટ પડી તે તો પડી જ.

આપણા અદ્વિતિય વિવેચક શ્રી વિશ્વનાથ ભટ્ટે એક અજલિપત્રમાં લખેલું તેમ, “ભાર્ગવ ધૂમકેતુએ ગુજરાતી સાહિત્યની ઘણી ઘણી સેવા કરી છે નોકરી ધણી એ આજિ વિકાસે અર્થે મૌન કર્યો પડે છે, એટલે એટલો સમય ખાદ કરીએ તો આખા જીવનની પળેપળ એમણે કેવળ સાહિત્ય સેવા પાછળ જ ખર્ચી છે ”

બાપુએ અમદાવાદમાં પણ મૂકવા માટે શેઠ અબાલાલની ખાનગી સ્કૂલના શિક્ષક તરીકેની નોકરીનો સ્વીકાર કરેલો ત્યારે જીવનના પ્રવર્તારક જેવી સાહિત્ય-સેવાએ જ બાપુને મન મુગ્ધ જીવનધ્યેય, શિક્ષકનો વ્યવસાય એ આજીવિકાનું સહિયાર સાધન હતું શેઠના કુશાગ્ર-બુદ્ધિ કુટુંબ સભ્યો ન્યારે પૃચ્છા કરે કે “તમે ક્યારે લખો છો ? રાતને સમયે લખો છો ? દરરોજ કેટલા કલાક લખો છો ?” ત્યારે બાપુની વિચક્ષણ બુદ્ધિ એ સવાસો ઉપસ્થિત કરનાર શેઠના કુટુંબના સભ્યોની બુદ્ધિ-આતુર્યની પરીક્ષા સહજમાં કરી લેતી ! શેઠનું સસ્કારી કુટુંબ વ્યવહારિક શુભ ધરાવતું હોવાથી લખો સમય શ્રીમતાઇને બાળવી બાણશી એવી માન્યતા બાપુ ધરાવતા હતા, પરંતુ બાપુ સરખા લાગણીશીલ માણસ માટે, જીવનની હુક, પોતાના જીવનનું ગૌરવ, કદાચ લવિષ્યમાં, પાતાને વરેલી લેખન-વૃત્તિને લીધે લવિષ્યમાં કોઈક મુરકેલી બાણી કરે એમ સમજીને જ થોડાક સમયમાં અબાલાલ સારાભાઈના કુટુંબમાંથી ચીતુભાઈ બેરોનેટના કુટુંબમાં મૂલ શિક્ષક તરીકેનું ગ્રાન્થાત્તર કર્યું હોય તેમ લાગે છે

એ સમય દરમિયાન, શિક્ષકના વ્યવસાયમાં પણ જીવન વ્યવહાર ટકાવી રાખવા,

વ્યવહાર વિચક્ષણ શિક્ષકોનો પરિચય ઠીક ઠીક થયેલો ! અબાલાલ શેઠની ખાનગી સ્કૂલમાં બાપુને જે શિક્ષકો સાથે વધુ મનમગ્ન બેસી ગયેલા તેમાં પાછળથી ગાંધીજીના અતેવામી બનેલા શ્રી વાલજી ગોવિંદજી દેસાઈ મુખ્ય હતા વાલજીભાઈ પણ બાપુ જેવા સ્પષ્ટ વક્તા, આવા સ્પષ્ટ વક્તવ્ય ધરાવતા મનુષ્યો પોતાનો જુદો ચોકો જ કરી લેતા હોય છે તેવું બાપુના જીવનમાં પણ બનેલું વાલજીભાઈ ઉપરાંત બીજા જે શિક્ષકો સાથે વધુ મેળ બેઠેલા તેમાં બગાળી ચિત્રકાર પુલ્કેશ દત્ત, સુધીના પડિતજી, પારમી શિક્ષક મુન્શી ગણાવી શકાય એવી એક માન્યતા બાપુ ધરાવતા થયેલા કે ગુજરાતનો શુભ-જીવનના અમે તે વ્યવસાયમાં “થેન કેન પ્રકારેજી” પોતાનું જીવન અસ્તિત્વ ટકાવવા હંમેશા ઉત્તુખ રહે છે ગુજરાતી પ્રજાના સ્વભાવની એ ખૂબી છે કે પોતાના વ્યવસાય અર્થે પોતાનો જીવન વ્યવહાર ટકાવવા વધુ પાતી મીઠાશનો આશરો લેતો હોય છે !

આવા માણસો માટે બાપુએ કહેલું, કે પોતાના જીવનમાં કોઈક ધરાવતા હોય તેવું તમને આવા મનુષ્યોના સાન્નિધ્યમાં કોઈ દિવસ ન લાગે ? બાણે જીવન જેવું જીવન ઉપર જન્મ હોય તેવું જ લાગે ! એમાં જીવનની હુક જેવા ન મળે !

બાપુના જીવનમાં એકલ વિકાર કદાચ આવી માન્યતાને લીધે જ વધુ પ્રમાણમાં બેવા મળતો હોય તેવું લાગે છે બાપુનો માન્યતા કોકો પણ શાહીબાગના “ધી રીટીટ” ના બાપુનો માન્યતા કોકો પણ શાહીબાગના વસવાટ દરમિયાન જ મળી ગયો ! ઘણી વાર પુલ્કિન

ખાણુ, યુ. પી.ના પડિતજીને ઘેરથી બાપુ કોકો પીને આવતા ત્યારે પીને કહેતા : “મી ! આ માણુ મજાનું ! ગાજવાની પછુ જરૂર ન પડે ! ગરમ પાણી રેડા એટલે એક રસ થઈને ઓગળી જાય ! ઉપર જોઈતું કંઈને ખાંડ જ નાખવા પડે !” પછી તો જીદગીના છેલ્લા વર્ષો મુધી સાંજને સમયે કોકો પીવાની બાપુને ટેવ પડી ગયેલી. એ કોકોની લિજ્જત માણવા માટે દત્ત બાપુને ઘેર શાહીબાગમા જે ટેબલ ઉપર એસીને સહુથી પ્રથમ કોકોનો સ્વાદ માણેલા તે ટેબલ જ્યારે દત્ત બાપુ અમદાવાદ છોડીને કલકત્તા ગયા ત્યારે તેમનો ફરનીચરનો ભાર હળવો કરવા બાપુએ ખરીદી લીધેલું એ “બાપુ વાળું ટેબલ” હજી પણ અમારા ઘરમા જળવાઈ રહ્યું છે !

ચીતુભાઈ ચૈકને ત્યાં નોકરીનું સ્થળાંતર કર્યા પછી, થોડાક સમય, આજે જ્યાં નહેરુ પ્રીજ છે તેની પાસે આગાખાન કોલોની છે ત્યાં અમે રહેલા અહીં પણ એ કોકોની મોહિની ચાહુ રહી જાણીતા ભગવતી કુટુંબના સ્વામ-લાલ ભગવતી પણ અહીં જ રહેતા હતા. કૌમુદીકાર વિજયરાય વેધ તથા એમના ભાઈ ભદ્રમુખ વેધ અહીં જ હતા. એ ચાર મિત્રોની મહત્ત્વની સાહિત્ય ચર્ચા-વિનિયોગમા કોકો એક મહત્ત્વની કહી જેલુ કામ કરી રહ્યો હતો !

મોન્ટીસરી શિક્ષણ પ્રથામાં સોટીએ વિદાય લીધી એ ખરૂં, પરંતુ શિક્ષણક્ષેત્રે પોતાના વિદ્યાર્થીઓ, પછી ભલે શ્રીમંત કુટુંબનાં હોય, મોટી ભ્રમણામા રહેતા હોય ત્યારે એ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓનું તથા તેમના વડીલોનું ધ્યાન દોરવાનું બાપુ ચૂકતા નહીં ! એ દૃષ્ટિએ ખીલ શિક્ષકોની સરખામણીમા બાપુ સ્પષ્ટ વક્તા હોવાથી, થોડીક કઠવાશ ગણાય તો પણ ફિકર નહીં એ બતનું નિર્ભીક વર્તન બતાવી શકતા ! ઘણી વખત સ્પષ્ટપણે કહી દેતા, “તમારા છોકરાઓ અત્યંત તેજસ્વી હોવાને કારણે એ તેજસ્વિતાના ભાર નીચે,

ઈધરે મનુષ્ય જીવનની જે મહાન બક્ષીસ આપી છે તે વિસરી ન જાય તો સાફ.”

અગર લાગણીશીલ વિદ્યાર્થી હોય ત્યારે કહી દેતા, “એટલી બધી લાગણીશીલતા વરેલી છે કે એના ભાર નીચે જીવન દબાઈ ન જાય તો સાફ” લલિત કળાઓમાં શ્રીમંત કુટુંબો વધુ પડતો રસ બતાવી રહ્યા હોય ત્યારે કહેતા, “શ્રીમંતાઈ ટકાવી રાખવા આર્થિક ક્ષેત્રે જે ઉગ્રોગને ટકાવવાનો છે, તેના ઉપર વધારે ધ્યાન રાખવું ઘટે ! ત્યાર પછી જ અન્ય પ્રવૃત્તિમા રચ્યા પચ્યા રહેવું ઈષ્ટ ગણાય ! લક્ષ્મી એ તો ઘણી જ ચંચળ છે, એક વખત લક્ષ્મી ચાલી જશે પછી એ રીસામણાં કાચમી જ બની જશે.”

એ રીતે ખીલ શિક્ષકોની સરખામણીમાં શ્રીમંત કુટુંબોના ખાનગી શિક્ષક તરીકેનું બાપુનું વિશિષ્ટ વર્તન, ગૌરવતા ભરેલું, સ્પષ્ટ વક્તા તરીકેનું ગણ્યવી શકાય એમાં કોઈકને એવું લાગે પણ ખરૂં કે લાગણી પ્રધાન હોવાને કારણે બાપુ કોઈની ચેકમાં દબાતા નથી ! બાપુનો કોઈની લાગણી દુભાવવાનો હેતુ ન હોય, પરંતુ પોતાને જે લાગે, અગર જે વાતાવરણ બાપુ ઉપર અસર સુધી જાય, તે વ્યક્ત જ ન થવા દેવું એવી નિર્માળ લાગણી બાપુ કહી ધરાવતા નહીં !

શાળાજીવનમા, કુટુંબ-જીવનમાં, રાષ્ટ્ર-જીવનમાં બાપુ શિસ્તને પ્રાધાન્ય આપતા શ્રીમંત કુટુંબોમા શિક્ષક તરીકે મોન્ટીસરી શિક્ષક બન્યા પછી, સોટી-પ્રથા અજમાવી નહીં હોય પરંતુ જ્યારે કડક બની જાય ત્યારે કહેતા, “જુઓ ભાઈ ! મારે હવે સોટી હાથમા લેવી પડશે !”

કુટુંબ જીવનમા આજે અનેક કુટુંબોમા નાનાં, મોટાં, સમજણાં, અર્ધ સમજણાં ઘણી વાર ભેગા મળીને ઢગધડા વગરની મીને માની, નાટક ચેટકની, છાપામા આવેલા આપ ઘાવી લાગેલું સમાચારોની વાતો જેટલી છૂટથી,

આસાનીથી, નિર કુશતાથી કરી શકે છે તેવું અમારે ત્યાં બન્યાનું મને યાદ આવતું નથી ! કોઈ વડીલની આમન્યા જ રાખવાની ન હોય, તેવી સ્થિતિ આજે જ્યારે પ્રવર્તતી હોય ત્યારે કહેવું પડે કે “નવી આજે જૂના તમાશા” જેવી અમારી ભૂતકાલીન જીવનની સ્થિતિ હતી ! એમા તે સમયે અુખ્યત્વે બાપુના જીવનનો પ્રભાવ જ કામ કરી રહ્યો હોય છે અમારૂં જીવન નિર કુશ ન અને એવી માન્યતા બાપુ ધરાવતા કેટલીક વાર કુટુંબ જીવનમાં મિતભાષી બનીને બીજા ઉપર કંઈ જાતનું જીવન જીવવાનું જરૂરી છે એવી અમારા સંનના અતરમાથી જ ઉદ્ભવેલી શિસ્તની ભાવના અવાર નવાર બાપુના સાન્નિધ્યમાં અમે અનુભવેલી છે !

આચરણ પોતે જે માન્યતા ધરાવતા હોય, તેને પોતાના જ જીવન દ્વારા વ્યક્ત કરી જતાવવી એ બાપુને મન જીવન હતું ઘણા મહાત્મલા વૅાનું આચરણ અને જીવન એક જ હોય છે ડાબા-જમણાની જેમ જીવનના બે પાસા જ એવું જીવન જ દૂરગામી અસર મૂકી જાય છે પ્રજાના હૃદયમાં એવું જીવન લાગેા સમય ચિર સ્થાયી અસર મૂકી જાય છે બાપુ જેવા સાહિત્યકારને આજની પ્રજા યાદ કરે છે, અને કોઈક જીવનનો ઘટનાત્મક પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે બોલી ઊઠે છે ‘ધૂમકેતુ હોય તો આ પ્રસંગ એમની વાર્તામાં કઈ રીતે આલેખે ?’ —એ જ ચિર જીવ સાહિત્યકારના જીવનની વિશિષ્ટતા હોય છે બાપુએ વલ્લભભાઈ વિષે એક સમયે કહ્યું હતું તેમ, આજે ઘણી વખત રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થતા હોય છે ત્યારે સહુ સરદારને યાદ કરીને સંવેદન અનુભવતા બોલી ઊઠે છે ‘આજે સરદાર જીવતા હોય તો આવા પ્રશ્નો કેવી રીતે હલ કરત ?’ એ રાષ્ટ્ર વિધાયક પ્રજા જીવનમાં ચિર જીવ બની ગયો છે એનું કારણ બાપુએ એક સમયે કહ્યું હતું તેમ, ‘પોતે જે માન્યતા ધરાવતા હોય, જીવનમાં શિસ્તની ભાવના ઉપર

ભાર મૂકતા હોય, અમુક અશે કડક વલણ અપનાવવાનું માનતા હોય, આ સધળું પોતે પોતાના જ જીવન ઉપર અજમાવી ચૂક્યા હોય છે ! એમનું કડક વલણ, રાષ્ટ્ર ધર્મતર માટેની એમની દષ્ટિએ મવોત્તમ ગણાય તેવી વાત, પોતાના જીવન ઉપર અજમાવીને પછી જ તેઓ આગળ વધતા હોય છે એક સમયે સરદારને બગલમાં બાબવાઈ થયેલી ત્યારે તેને પોતે પોતાને હાથે જ ડામ દઈ દે એ વલ્લભ ભાઈ શિવાય બીશુ કોણ કરી શકે ? પોતે પોતાના જ ઉપર કેટલું કડક વલણ રાખે છે પછી પ્રજા પાસે તો તેવી અપેક્ષા રાખે તેમાં નવાઈ શી ? પ્રજા પણ જાણે જીવનના આવા જી ડાણમાંથી અદરથી સ્ફૂરણા આવતી હોય તેમ સરદારની શિસ્તની ભાવના અપનાવીને સરદારને રાષ્ટ્ર જીવનના મહાન વિધાયક તરીકે સન્માને તેમાં નવાઈ શી ?

સરદારને રેડીઓ અજલિ આપતા બાપુએ ‘પરુષ સિંહ’ એ એક જ શબ્દ સરદારના વ્યક્તિત્વ માટે રોગ્ય છે એમ કહેલું

એના સદર્ભમાં એમ કહી શકાય કે વનરાજ ગમે તે સમયે બખાના પ્રદર્શનમાં માનતો નથી બખાનો હુકાર ગજના કરતો નથી (એવે જ આજે સાસણ-ગીરમાં પાજ રાની બહાર વનરાજ વચ્ચે સિંહ દર્શન શક્ય બન્યું છે) તેમ સરદાર પાસે કોઈ ભાષા નહોતી, પરંતુ એમની પાસે કર્તવ્યની એક જ ભાષા હતી કર્તવ્ય દ્વારા દેશને સગઠિત બજવાન બનાવવાની ભાષા હતી વલ્લભભાઈ કર્તવ્યની ભાષા દ્વારા જ રાષ્ટ્રને બજવાન બનાવવામાં માનતા હતા આપણા પઠોશી રાજ્યો જ્યારે બીજા કોઈ ભાષા સમજતા જ નહોય ત્યારે આ એક જ ભાષા રાષ્ટ્રીય સલામતી માટે જરૂરી છે એવી એમની દૃઢ માન્યતા હતી આજે મોડા મોડા પણ આપણને હવે સરદારે દેરી આપેલ રસ્તે જવાની સફળાઈ મળી છે પઠોશી રાષ્ટ્રો દેશની વાકાત પિઠાની શકશે ત્યારે આપોઆપ જ બધા પ્રશ્નોના ઉકેલ આવી જશે !

(૧૪ ૩૦૪થી માનુ)

રહી સ્વતંત્રતાનું તો સપનું જ રહ્યું— તેને બદલે પરત્વે નતા આવી ગામડાનું કિસ્મત એનું એજ રહ્યું ગ્રામ પચાયતના સરપચનો સમય ગામડાનું આયોજન કરવા કરતાં સમાહવાં સાહેબને અને જીલ્લા પચાયત અધિકારીઓને કુરનીશ બજાવવામાં વધુ આપવો પડે છે તલુકા મથકે દોડી દોડીને જવા ફિવાય તેનો ઉદ્ધાર નથી હવે શ્રી એસકેડે પચાયત પ્રવૃત્તિના સુતબાર બને છે ત્યારે સત્તાનું વલકે દ્રીકરણ ગામડા સુધી તઓ સફળતાપૂર્વક અને સાચા અર્થમાં કરી શકશે ? જનપ્રકાશક તો નિષ્ફળતાનો એકરાર નિખાલસતાથી કરે છે

રયામ રગ

સિલ્વેસ્ટરનું કાર્યક્રમ હેળી સાસણ—ઝીરના તાલેતરના અખબારમાં ચમકેલા સનાયાર સાચા હોય તો મળા રગનું જોખમ, રયામ રગ રંગીને ન જવાની કવિની આર્પદષ્ટિને એક વધુ વાર વાચ્યા આપે છે આ કિસ્સામાં જે સાહેબ કાગો કાટ પહેરીને વનના રાજને મુક્ત વાતાવરણમાં જોવા માગતા હતા અને સામા પહે વનરાજે, પાડાના બલ્ક (Kill) જોવા રગ જોષ સાહેબ તરફ લાલચુ નજરે ચિકારને યોગ્ય પાન છે કે નહિ તેની ચકાસણી કરવા કદમ લખ્યાં તે બે મેસારી કોષ દોષપાત્ર નથી ત્યાં હાજર રહેલા જ ગલના ચોકિયાતે, સમય પારખી બંધ, કોટ લેતારી નાખવા, દર્શનાર્થીને કહ્યું, તે માન સિક સાવધાનપણે દર્શાવે છે આવા પ્રસંગે જમે તેવા આદમીને પરસેવા છૂટી જાય તેમાં નવાઈ નથી ઇશ્વરે લાજ રાખી તે બધું સારી વાત છે વનરાજ ને ૯ દ્રમનુના સાત રગોનું આકર્ષણ લલ્લચના રગ જેવું નહિ હેય જેથી વનઅધિકારીઓએ આ પ્રસંગથી ચેતી જઈ સિલ્વેસ્ટરનાર્થીઓને, ડોક્ટરો અને સર્જનો ચોપરેશન પહેલા પહેરે છે તેવા ધાગા લગાડ્યા પહેરી લેવા સૂચના આપે તે જરૂરી છે

લાલ ખાતર

કગળામાં કોવીન ચિખાઈનરી નજક અગા લામે, ખાતે કોવીન કૃતિનાર્જર સકુન આકાર

લખ રહ્યું છે કેરળ રાજ્યની આ સૌથી મોટી ઔદ્યોગિક યોજના છે અને પ્રથમ તબક્કે તેમાં ૪૫ કરોડ રૂપિયાનું રોકાણ થયું છે આ કારખાના માટે ૬૦ ટકા મશિનરી આયાત કરવી પડી છે અને ૪૦ ટકા સ્વદેશી છે ૧૫૦૦ એકર જમીન ઉપર રાસાયણિક કરખાન જણુ થતો અને દરરોજના ૮૦ લાખ જેલન શુદ્ધ કરેલા પાણીની જરૂરિયાત પૂરી પાડવા, નવસો કૂટ લાખો અને ૫૫ કૂટ જામો બધા બાધીને બસો એકરમાં એક નાનું સરોવર ત્યાં ને ત્યાંજ રચવામાં આવેલો તમા પાંચ માસ સુધી ચાલે તેટલું પાણી ચોમાસા દરમિયાન મળી રહેશે બ્યારે બાધીનો પૂરવો પેરિયાર વેળી ઇરીગેશન ચોળના હેળ, નવ માઈલ લાંબી નહેર વાટે પુરો પડવામાં આવેલો યાજના માટે જરૂરી યાંત્રિક મેગાવોલ્ટ વીજળી પૂરવવામાંથી ૧૪ મેગાવોલ્ટ ત્યાં કારખાનામાં જ ઉત્પન્ન કરવામાં આવશે આ કારખાનામાં દરરોજ એક હજાર ટન યુરિયા ઉત્પન્ન થશે કારખાનામાં કામ કરતા કર્મચારીઓ માટે આધુનિક વસાહત પણ તૈયાર થઈ રહી છે જેમાં બધી જ અલગન સરવડની જોગવાઈ છે કારખાનાનો પહેલો તબક્કો પૂરો થવાની અણી ઉપર છે ત્યાં જ, તેના વિકાસના બીજા તબક્કાની ૨૭ કરોડની યોજના કેન્દ્ર પાસે વિચારણા અર્થે પહોંચી ગઈ છે ખાતરની બાબતમાં હવે આપણે પરાવલખી રહેવા માત્રતા નથી દેકેરકણે આવા કારખાનાઓ આકાર લઈ રહ્યા છે, યુગ્મતાતમા જરોડા ઉપરાંત કહલા તેમજ મીઠાપુર ખાતે તૈયારીઓ ચાલે છે કોવીનના કારખાનામાંથી ઉત્પન્ન થતા ખાતરને કેરાગાની સરકાર લાલ ખાતરનું નામલિખાન આપે તો પણ તેની કાર્યક્ષમતા જે છે તે જ રહેવાની છે

સમુદ્ર મંથન

મેગ પર્વતનું વલેણ અને શેવતાગનુ દોરડા બનાવી દેવ અને દાનવોએ સમુદ્ર મંથન કરી, તેમાંથી અમૃત કાઢ્યું તેને માટે પણ દેવ અને દાનવો વચ્ચે યુદ્ધ થયું સમુદ્રમાંથી કાલ ટ નામનું ઝેર નીળ્યું તે તો શકર લગતાન પી ગયા અને નીલકંઠ બધા અમરિકાની અણુ સળગીને ‘રડાર્પિયન’ હત માણ

સોના કાફના સાથે એટલાન્ટિકમાં ફાળી ગઈ તેની શોધ માટે અમેરિકાના મરજ્યાઓએ તે સાગર હોળી નાખ્યો છે અને લાંબા અવરોધોના ફેટા, દસ હજાર ફીટની ઉંડાઈએથી લાંબને, તપાસ કરી રહેલા નિષ્ણાતોને અમૂલ્ય માહિતી પૂરી પાડી છે સમુદ્રમાં અમુક જ ડાહ્યો પાણીનું દળાણ કેટલું પ્રબળ હોઈ શકે છે તેના ખ્યાલ આ હોનારને આપ્યો છે જાણ છે કે 'સ્કોર્પિયન' સલામતીની મર્યાદા જોળા ૨૦૦૦ ફૂટ નીચે ગઈ હશે, અને પાણીના દળાણથી તેનું તુલક અદર ફક્ત ૫૩૩૩ હશે દુરમનની સળ મરીનને શોધવા પાણીની અદર સલામતી તેવી ૫૫ રચનાથી સાગરનું પેટ્રોનીંગ કરતા મોનિટરો આવા સફેદો ટેઈપ ઉપર ઝડપી દ્યે છે ને દિવસે 'સ્કોર્પિયન' ગૂમ થઈ, તે નિસના સફેદો, નૌકાખાતાના મોનિટરો, મેળવવા સફળ થયા અને તેને આધારે, તુલક તરી પડવાથી અવાજની ને માત્રા ઉદભવે તેનો અણસાર મેળવ્યો ને બે સ્ટેશનોએ ફાળી સમમરીનના સફેદો ઝીલ્યા હતા, તે ઉપરથી અકસ્માતનું બિંદુ ત્યાંથી દક્ષિણ પશ્ચિમે ૪૦૮ માઈલ દૂર અતુમાનવામાં આવ્યું તે સ્થળે નાટક ફરીથી ભજવવામાં આવ્યું - પાણીની સપાટી નીચે બે હજાર ફૂટ ઊંડે TNTની મદદથી એવો ધડાકો કરવામાં આવ્યો, ને સમમરીનના તરી પડવા વખતે થયો હશે એ સફેદો ફરીથી ઝીલવામાં આવ્યા બે ને લગભગ સ્વરૂપ નીકળ્યા એટલે 'સ્કોર્પિયન' ક્યાંથી ગૂમ થઈ તેનો નિર્દેશ મળ્યો ખરી તપાસ તો હવે કરવાની રહે છે ક્યા કારણને લીધે સમમરીન ફાળી ગઈ ?

આને માટે પણ જુદા જુદા દસ વિકલપોની ચકાસ રી ચાલે છે ક્યા અકસ્માતને કારણે સમમરીનના ભાગો જુદી જુદી દિશામાં રૂધાઈ ગયા હોય ? આકસ્મિક ટોર્પિડો છૂટવાથી ? ચાલકોના કોઈ જૂલ ભરેલા કૃત્યથી ? કન્ડ્રોલ મીક્રોનીઝમ નિષ્ફળ જવાથી ? સમુદ્રના તળિયેથી, સરો ૧૧ નૌકાએ લીધેના ફેટા ઝોને આ તારે નેરફેક ખાતે કાન રી તપાસ કરતી અદાનનની કાર્યવાહી હજી પૂર્ણ નથી થઈ,

વિરાટ આયોજન

મિહારની કારીજીરુ પછી, મધ્યપ્રદેશની જૈલાડીલા ખાણને વિકાસ બેટલો રોમાયક તટલો જ લય છે અહીંથી ને ધાતુમિશ્રિત માટી મળે તેમાથી ૬૬ ટક લોડુ પ્રાપ્ત થાય છે ને પ્રમણ અસાધારણ મોડુ છે ૩૨ કિ મો લાખી અને પાચ કિ મો પહોળી ટકરી નિસ્તારમાં નીચ હજાર લાખ ટન ધાતુનો જથ્થો ધરખાલો પડ્યો છે સો પ્રથમ ૧૯૫૫માં જાપાની નિષ્ણાતો નિરીક્ષણ અર્થે આવ્યા જાપાન દુનિયાનો એક આગળ પડતો પોલાદી નિકાસ કરતો દેશ છે અને કાચા પોલાદની તેની જૂખ કદી સતોપાતી નથી ભારતમાંથી નિકાસ થતું કાચુ પોલાદ તેને થણુ સસ્તુ પડે છે અને તને શુદ્ધ બનાવી, દુનિયાના બજારમાં નિકાસ કરવાનું તને ફાવી ગયું છે જૈલાડીલા ખાતે જમી પ્લાન્ટ બલો કરવા માટેને એક એક પથથર અને એક એક ગુમી સિમેન્ટ ૨૭૦ માઈલ દૂરથી લાવવામાં આયા છે આ અજગીજ જમાને, વિશાખાપટ્ટમ ખાતે, ૪૭૫ કિ મા લાખી રેલવે લાઈન બાંધીને જોડાણ આપવામાં આવ્યું છે કુમરાળ અને વિકટ પ્રદેશની આ રેલવે લાઈન ભારતની સૌથી બચી ૩૨૭૨ ફીટની બિચાઈએ બાંધવામાં આવી છે તેના ઉપર ૧૩૨૩ પુલ અને ખડકમાં કાતરેલા ૪૧૫૭૮ ફીટ લાંબા ૪૬ લુગદા કારવામાં આવ્યા છે ફક્ત રેલવે લાઈનનું ખર્ચ ૫૫ કરોડ રૂપિયા થયું છે

આ ખર્ચ અનિવાર્ય હતો કેમકે નિકાસ માટે, આ પ્રદેશને યોગ્ય બદર સાથે સાકળવાની પ્રથમ જરૂર ગણાય, વીજળીના પૂરવઠાને પ્રથમ એટલે જ વિરાટ મધ્ય પ્રદેશ ઇલેક્ટ્રીસીટી બોર્ડ ૧૦૦ માઈલ દૂર કારનાથી પોણા બે કરોડના ખર્ચે ૧૮૦ માઈલ લાખી લાઈન બીનાઈ મારફત જોડી આપી આ સાહસમાં જાપાને આપણને ખૂબ મદદ કરી છે અને કતીંગ લોડીંગ અને સ્ક્રીનીંગ પ્લાન્ટસ આપ્યા છે તદુપરાત અમેરિકા, રશિયા, હાંગરી અને જિટને પગ નોવપાન ટ્રિસ્ટા અપ્યો [પુસધાન ૬૪ ૩૨૯ ૫૨]

(૧) “પૌરાણિક નાટકો”

લેખક કનૈયાલાલ મુનશી

પ્રકાશક ગૂર્જર અચરત્ર કાર્યાલય, અમદાવાદ

પાના ૨૬૦,

મૂલ્ય રૂ. ૪૫૦

શ્રી મુનશીના પૌરાણિક નાટકોની આ પાસખી આવૃત્તિ છે ઉપોદ્ધાતમા શ્રી દુર્ગાચક્ર યાત્રીએ સ્પષ્ટતા કરી છે કે આ નાટકો માટેનું વસ્તુ લેખકે મહાભારત-પુરાણમાથી લીધું છે, અને વૈદિક-પૌરાણિક સમયના સંધિકાળનું વાતાવરણ સજ્જવાનો તેમનો પ્રયત્ન છે. અહીં રજૂ થતા ચારે નાટકોમાં સ્ત્રીનું સ્થાન અને મન ધણું જીવ્યુ બતાવવાનો સફળ પ્રયત્ન થયો છે તે કમલ જોઈએ.

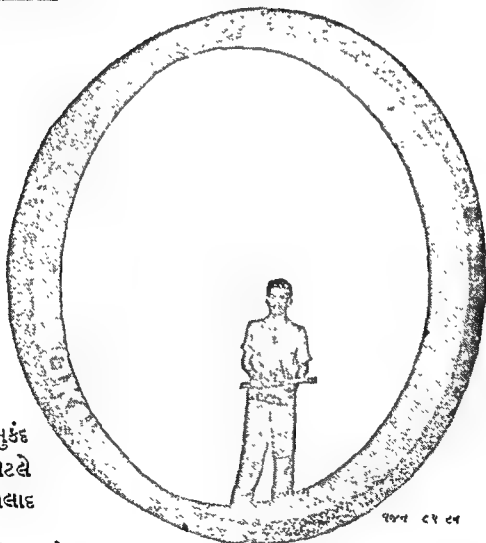
પ્રથમ નાટક ‘પુરુષ-પરાજય’ની નાવિકા સુકન્યા વૃદ્ધ વ્યવનને પરણાવી હોય છે મરવા વાંકે જીવતા એ ડોસામાં સુકન્યાને તલભાર રસ નથી પોતાના ધૈવનને અનુરૂપ અધિનોમાં તેનું ચિત્ત જોડાય છે વ્યવનનો શિષ્ય વિદ્વત સુકન્યાને પતિ થતા બગમાથી બચાવવા ખૂબ પ્રયત્નો કરે છે પણ આ યાન તો સુકન્યાને આપમેળ જ થાય છે અને પ્રસંગોની રચના એથી ખૂબીથી મુકવામાં આવી છે કે સુકન્યા જ વિદ્વતને પતિવ્રતા સીનો આ રીં સમજાવે છે પોતાના જ મનોગળથી પોતાની જાત ઉપર વિજય મેળવી તે અધિનોને વિદાય આપે છે તેનાથી પ્રસન્ન થઈ દુઃખીનું દુઃખ ઠરનારા દેવો વ્યવન નાધિને શાપમાથી મુક્ત કરે છે અને તે વૃત્તન-પુરુષને સોમપાન મટે આચરણ આપે છે ધન્દ તેનું નિમજ્જ સ્વીકારે છે અને વ્યવન કાપિનો ટેક સુકન્યા દારા રહે છે ધન્દ એવા દેવા ધિદેવતા પરાજયમાં લગ્ન લાગે છે સુકન્યાનું સગીત અધિનીકુમારો તરફ મોહાદય થતી સુકન્યાને ઉત્તરાધના દહ વ્યવન મહિ પોતાના સર્ગસ્વની આહુતિ આપતી દર્શાવીને માનવ સહજ નળગાઈમાંથી આત્મ શ્રદાનો આલિંગકાર બતાવવામાં આવ્યો છે.

બીજું નાટક છે ‘અવિલકત આત્મા’ કાવેદકાલના પ્રારંભ સમયની સંપત્તિની આ કથા જગમગદ્ગર છે વચિત્ર અને અરધતી બને સંપત્તિપદ માટે તપ કરે છે, સાથે સાથે તેમની વચ્ચેની પ્રણયગાઈ મળજૂત થતી બધ છે સ્ત્રી પુરુષની સમાવડી જ એ ખ્યાલને પ્રયસિત કરવામાં મુનશીજી અમરસ્થાને રહે છે સંપત્તિપદે સ્ત્રીઓમાં એક અરધતી જ પહોંચી શકે છે એ પદ બ્યારે વરિધને મળે છે ત્યારે તેઓ એકલા સ્ત્રી કારવા ના પાડે છે અને અરધતીની સાથે જ એ પદ તેમને મળવું જોઈએ એવો એવો આમલ રાખે છે તેથી ભગવાન કતુ શાપ આપે છે તે સ્વીકારીને વચિત્ર અરધતી એકલતામાં રહીને તપ ચાલુ રાખે છે વર્ષોના તપનું ફળ છેવટે તેમને મળે છે અને બને સાથે જ સંપત્તિપદના અધિકારી બને છે બાળના સિનેમાના નાયક-નાયિકાની પેઠે પ્રણયના દહ્યો આ નાટકમાં આવે છે તેને ખાદ કરતા, સ્ત્રી અને પુરુષના અવિલકત આત્માનું જોડાયું દર્શાવતી આ કથા બાળના યુગના આદર્શની દહ પાંદિકા બની રહે છે સ્ત્રી અને પુરુષને જલકતા અધિયા છે અને તેમનું જોડાયું એક કુદરતી ચીસો બનવા સર્ગયું છે.

આર્ય અને અનાર્ય, દેવ અને દાનવો, ઔર્વ અને બુધ વચ્ચેનો વિખવાતમક વિમલ પુરાણગ્રંથમાં સતત ચાલતો જ રહે છે ત્રીજા નાટક ‘તર્જણ’નો નાયક છે સગર એવું ઠેઠપોનો નાશ કરવા બીકે ઝડપું હતું ત્રણે નાટકોમાં આજ એવું નાટક છે જેની મુખ્ય નાયિકા સુવર્ણા પ્રધાન સોપાન તરીકે, સગરના પ્રેમમાં હોવા છતાં અને પોતાના પિતા વીતલવ્યે આનર્તસજ સાથે કૃપનીત વાગ્દાન કર્યું છે તેને કાવચથી નિષ્પૂજ બનાવે છે પણ પિતાનું માથું કાપી લેનાર જમ ગ્યારુધારી સગર સમક્ષે તો પ્રણુર્ણ જ કરી બેસે છે પોતાની પ્રેમસી તરફ આવા વર્તન માટે, ઔર્વને ચરણે ગુરુદક્ષિણ તરીકે વીતલવ્યનું માથું ધર્ષા પછી પોતે પોતાને

મુકંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકંદ
એટલે
પોલાદ

૧૭૫૧ ૮૧ ૮૧

મુકંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કંભાઈ, મુંબઈ ૭૦ એએસ

[૩૩૫થી ચાતુ]

હાથે મરવા સગર તોમાર ચાપ છે પણ દેવી ચર-
ત્રારથી અન્ન તેના હાથમાંથી અતર્ધાન યદ્ બપ
છે અને તે આર્યાવર્તનો ચક્રવર્તી સગર તર્ગિક
ઓળખાવા જીવતા રહે છે

ચોથું નાટક 'પુત્ર સમોવડી'માં કચ-દેવતા
નીનો પ્રસંગ આવે છે ચરઆતમાં કચ અને દેવ
યાનીનો પ્રયુગ ખીલતો બતાવ્યો છે શુક્રાચાર્ય
પોતાની પુત્રીને ખુદરૂપિની પુત્ર સાથે બહુ આગળ
ન વધવા ખખરદાર કરે છે વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કર્યા
પછી અને મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવતો સજીવની
મન પણ પછુ કવિ ઉચનસે પોતાના વિરોધીના
પુત્રને શીખ ના પછી તે દેવલોક જવા પ્રયાણ કરે
છે ત્યારે દેવયાની તેને શિક્ષા ધણું સમજાવે છે પણ
કચ વાયરૂપિત અને દેવેન્ની આરાધન ઉ નધન
કરવા ના પાડે છે ત્યારે દેવયાની પણ પિતાનું પાંખુ
છોડવા નનૈયો પરખાવે અને પુત્રી હોવા છતા
પુત્ર સમોવડી બની રહેલા મથે છે યથાતિને પરચી,
તેના સૈવની મદદથી, માતામહ ઇન્દ્રની સાથે બાબડે
છે યથાતિ ઇન્દ્રાસન મેળવે છે પણ ઉદ્ધક સ્વનાવને
કારણે શ્રામી મેલે છે પોતાની પૌત્રીને સ્વર્ગે લઈ
જવા ઇન્દ્ર આવે છે અને નરપત્રી કુલવધૂ હોવાથી
પિતૃલોકમાં યથાતિ સાથે સચરશે એવી ધમત્રી આપે
છે તેને પણ ગણકારતી નથી અને પિતા શુક્રાચાર્ય
સાથે રડી, જુદુ પિતૃલોક વસાવવાની તૈનારી
બતાવે છે ઇન્દ્ર ઉપર શ્રુધી પૌત્રીને વશ કરી શકતો
નથી કે પિતાથી જુદો પાડી શકતો નથી પિતા
વત્સલ પુત્રી તાડે દેવયાનીનું પાત્ર ચારે નાટકોમાં
ભારે તેજસ્વી અને સ્વમાત્રી રહે છે, અને ચારે
નાવિકાઓ- સુકન્ધા અરુધા, સુચર્યા અને દેવ
યાની મા પોતાના માની નિધના આદર્શના પાલનમાં
તે મોખરે રહે છે

૧૮૩૦માં પ્રથમ બહાર પડ્યા હોવા છતા
આજે પણ આ નાટકોનું આકર્ષણ એટલું જ પ્રબલ
રહે છે તેનું એક કારણ કથાસ્તુ છે પણ યુગ્યત્વે
મુનશીની પતા, જોમત્રી સીની અને હસમસતા
પૂર પેઠે વરે જોના કથાપ્રવાહ છે

(૨) 'લોકરાજ' દીપોત્સવી અક

સપાદક - કનૈયાલાલ વાઘાગી, ભાવનગર

ભાવનગરથી નીકળતા 'લોકરાજ' દૈનિકને
આ પ્રથમ દિવાળી અક છે અને તેનું સપાદન શ્રી
કનૈયાલાલ વાઘાગીએ કર્યું છે સપાદકીય નોંધમાં
તમણે કેટલીક અર્વાચીનોની સ્પષ્ટતા કરી છે લગ
ભગ વસો ઉપરાત પાનામાં પચાસ ઉપરાત લેખકો,
ઘર્તાકારો અને કવિઓને સમાવી લેવાયા છે, જેમાં
એક વિષેનો શ્રી ગોવર્ધનો એક અથેજી લેખ પણ
આવી ભર છે વિરા વૈવિધ્ય સાઈ જગરાધું છે
કા-યોમાં શ્રી અમૃત ધવન, શાકિન દેશપાળી, સુરેશ
ગાંધી, પ્રભાત ન ત્રીર દેખોનારી રચનાઓ ધ્યાન
મેચતી બને છે નવેદિતોને ફોગો સવિસેવ રણો
છે અને ભવિષ્યને માટે સરી એધાગી પૂરી પાડે
છે સપાદકની બહેમત દીપી જી છે ભાવનગર
મારી ચમે આ પ્રવાસ આવકારપાત્ર છે, અને ભવિ
ષ્યમાં વધુ સમૃદ્ધ અક આવે એવી ઝખના પ્રેરે

(૧) 'નવચેતન' દીપોત્સવી અક

તનો ના ચાપલી ઉદ્દેશી, અમદાવાદ

'નવચેતન'ના આ વર્ષના સમૃદ્ધ દિવાળી
અકને સાહિત્ય અક કહેવું યોગ્ય લ મશે ઉમાશંકર
જોતી વિષે શ્રી નરેન્દ્ર વાળક, 'શુભરાતની લલિત
કનાઓ' ન ટે શ્રી સવિશકલ રાવળ, ભાસકૃત 'હિરુ
ભત્ર' નાનક વિર શ્રી ભોમીનાન સાહેબરા, રમણનાલ
દેસાઈ ઉપર શ્રી મુખા દેસાઈ, કલ્પના નાટકો વિષે
શ્રી તખ્તસિંહ પરમાર ટોલસેવની સર્જન પ્રક્રિયા
વિષે શુભવત શાહ 'અ રગાડી' નાટક વિષે મધુસૂદન
પારેખ આવી ઉપસ્થિત થાન છે આ તો મુખ્ય
ઉત્સેખ થયો અકમાં ૨૪૮ થતા ખીખ લેખો અને
નવલિકાઓનું ધોરણ ઉચ્ચ રહ્યું છે દિનમ ચિત્રોના
કસોટીમાં પણ 'સરસ્વતીચંદ્ર' ઝગે છે 'અખ પા
રનો તાના' વિષે શ્રી વજેશ શુકનનો લેખ તથા
'અમૃત જગર પત્રિકા-શુભરાતીમાં' (લેખક હરિલાલ
પટેલ) તથા શ્રી હરિલાલ જોધાનાને 'સામેલું' ધ્યાન
મેચતા બન્યા છે શ્રી ચાપશીભાઈ આજે વર્ષોથી
નિષ્ઠાપૂર્વક સાહિત્ય સેવા કરી રહ્યા છે તેના દષ્ટાન
તરીક આ દીપોત્સવી અકને ચીધી શકાય

- * સુવેનીર, વાર્ષિકાંક, અહેવાલ, પુસ્તકો વગેરેનું કલાત્મક છાપકામ કરાવવાનો પ્રશ્ન આપને મૂંઝવે છે ?
- * કલાત્મક રંગીન આવરણ તથા સુશોભન માટેના ભાવવાહી-ચિત્તાકર્ષક બ્લોકનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છો છો ?
- * માસિક, પાસિક, અઠવાડિક અથવા છાપકામથી માંડીને પોસ્ટીંગ સુધીની તમામ જવાબદારી સોંપીને તમે નિશ્ચિત થવા ઇચ્છો છો ?
- * નિયમિતતા, સુરડતા અને દૈનંદિનતા તમે આગ્રહી છો ?

તો—

V

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

‘સુરપ મુદ્રિકા,’
‘સેસકોર્સ’ રોડ,
૬૦૫૫ છાત્રાલય સામે,
રાજકોટ.

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ :	લેખ :	લેખક :
૩૩૯	બાપુ સ્મરણ...	.....
૩૪૧	ભજન....	દે. વા.
૩૪૨	પરિશ્રમણ...	‘આશુતોષ’
૩૪૭	વૈષ્ણવજન તો કોને કહીએ ?...	પ્રકાશ જલજર
૩૫૯	હંશી સાધુ....	સ્વામી વિવેકાનંદ
૩૫૦	હા, મિત્ર છે...	શકવર્તી રાજગોપાલાચારી
૩૫૨	મોટા રોક જડ્યા !...	બળસાગર મહેતા
૩૫૩	તમે કાણ સમજાવનારા...	રામકૃષ્ણ પરમહંસ
૩૫૪	પ્રાર્થનાનાં પુષ્પ...	ગિરનારકંર કે. બાસ
૩૫૭	વિનિપાત...	ધૃમકેતુ
૩૬૨	આવા હતા બાપુ...	.....
૩૭૮	રામ, કૃષ્ણ અને શિવ...	રામમનોહર લોદિયા
૩૮૧	અદ્વૈત પ્રસંગો...	દેવેન્દ્ર કા. પંડિત
૩૮૮	મહેકંતી માનવતા...	કનોયાલાલ જી. વાઘાણી
૩૯૧	નિર્વાણનું મીત...	સુરેશ પંડિત
૩૯૧	જાતભરા પ્રયાના ધારક	
	ગાંધીજીની ધર્મશાવના...	રામપ્રસાદ દવે
૪૦૧	અદ્વૈય જીવનની ગાંધી...	દક્ષિણકુમાર જોશી
૪૦૬	પ્રભુ પ્રેમ !...	જીપેન્દ્ર મો દવે
૪૧૦	અવસોકન...	સિ.

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલ્પિકામાં હશે તે મોકલાશે.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક લઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ જના વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લેખાજ્ઞા

દેશમાં [રસતનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ.

“વૈષ્ણવજન”

૨-રામકૃષ્ણનગર

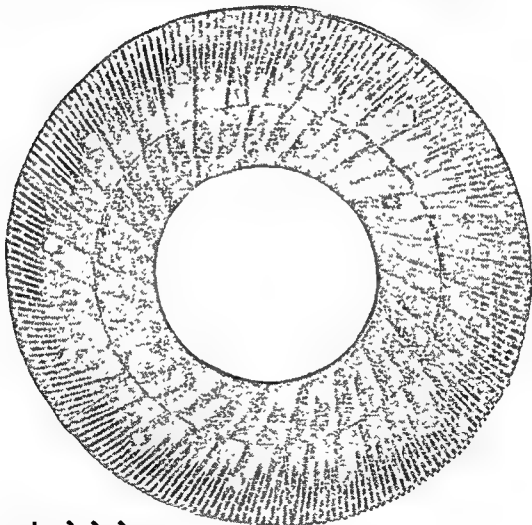
રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : શ્રીરંગ ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

મુકુંદ

પિંખમ, મોટાં, ભારે સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ એટલે પોલાદ

સ્ટેનલેસ સ્ટીલ

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુમબઈ ૭૦ એએસ

1554 GUV

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજિસ્ટર્ડ ચોક્કસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, લવન
દેવભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૧૭,૮૭૫
આનુષંગિક લેનુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૦,૦૦૦	૨૦ ૩૨
[૨] જૂના કુવા	૨૨,૭૯૬	૧.૮૫
[૩] ઓર્ગેલએન્જન ઈલે મોટર્સ	૯૭,૭૫૮	૩૩ ૩૧
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨૪૨૯	૪૦૪

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૭૧ કરોડ અને ૮૦ લાખનુ ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર પટેલ
ઉપપ્રમુખ

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ રીટર્નડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
મુવરાજસાહેબ ઓફ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ

WANKANER AUTOMOBILES

JEEP

Jeep Spare Parts Specialist

RAJKOT.

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In ancient times maritime trade brought
immense wealth to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition
to serve the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Scindia House, Rajput Bazar, Bombay 1

NETA L&S

ना. सौजन्यार्थी... ..

શ્રી ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી૦

ઉના (જિલ્લો જૂનાગઢ)

પ્રમુખ - પરમાણુ દદાસ જીવાભાઈ ઓઝા
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર ચંદ્રશંકર લાલશંકર બાની

તાર. સહકાર

રજીસ્ટ્રેશન નંબર .૧૫૪૧

તારીખ ૨૫-૧-૧૯૫૬

ટેલિફોન ઓફિસ-૭ : રેસિડન્સ-૧૮

ઑડિટ વર્ગ 'અ'

તા. ૧૮-૧૧-'૬૪

સભાસદ સંખ્યા મહાગાંધી-૫૫

અક્ષત શેર બ ડોળ રૂ. ૩૦૦ લાખ

સરકારશ્રીનું રૂ. ૧.૪૨ લાખ

અનામત રૂંડ રૂ. ૦.૮૩ લાખ

ભરપાઈ થયેલ શેર બ ડોળ રૂ. ૨.૮૪ લાખ

સભ્ય મહાગાંધીનું શેર બ ડોળ ૧.૪૨

અન્ય રૂંડ રૂ. ૧.૮૧ લાખ

આ સંઘ તરફથી સભાસદ સહકારી મહાગાંધી મારફત આવેલા ખેતી ઉપજના માનનું ઓછું મિલ અને જીનીંગ ટ્રેક્ટરી દ્વારા રૂપાંતર કાર્ય કરવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત સંયોજીત સહકારી મહાગાંધી મારફત ખેડૂતોને ખેતી ઉપયોગી દરેક પ્રકારના ખાતર બિયારણ, જીવનાશક દવાઓ, ઓળંગ વગેરે પૂરા પાડવામાં આવે છે.

લોખંડ, સિમેન્ટ, પતરા, ખજૂર, સૂકા મેવો, ખાંડ વગેરે વસ્તુઓના વિતરણનું કાર્ય કરે છે.

always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in made from
'everfresh (67% Terene 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple
in a gay tantalising screen print with
handsome dreamboat in matching stripes!

Also 100% Cottons mix and

TEOILIZED for tested crease-resistance

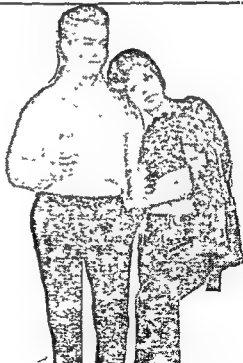
and a wide range of Shirts, Slings, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tuckings

THE HINDUSTAN PWD & WVG MILLS CO LTD

THE IMPERIAL MFG CO LTD

6, Apollo Street, Bombay 1

thackersey group Makers of 'Fine Cottons'

મમ્મી બારે વિશ્વાસપૂર્વક કહે છે કે અમૂલસ્પ્રે
શિશુ આહાર વૃદ્ધિ માટે અધિક સારો છે.
હાં.. પણ એને એટલો વિશ્વાસ શાથી ?

વિશ્વાસ કેમ ન હોય ? અમૂલસ્પ્રે-ફોર્મ્યુલાજ સારી છે.
દરેક ઇચ્છા પર છાપેલું છે.

અમૂલમ તર્જન શિશુ આહાર અમૂલસ્પ્રેમાં બાળકના વિશ્વાસ માટે જ ની તમામ વાતો છે. મમ્મી અને
ડૉક્ટરના તમામ વિશ્વાસ મટે વધુ અને મહેતુ ગવનપુત્રા નેલિ રજિ માટે મામાડરે સ અનવિનમ્યપર
નિ ૧૦ લેની અને મમ્મીના હાકા મટે ખુબીયતવા ક્રિયાથી રાંધે વ્યવિ ત મ પ્રતિષ્ઠા રે રા
વર નિ મરી ભુખ અને શરીરિક સુખતા માટે સાવ વિ રાંધી વ્યવ ર ખન આ પતા બાળકની જરૂરિ
છ માતાના તેના જન્મ સમયના વલ નથી બમા ને વેળે અંક વધમા રમ ગ ને થી થી જીવન એ નિર્દ
કરવા સિવાયે રક વામ મેયકનવા અમૂલસ્પ્રેમાં રહેતા છે

અમૂલસ્પ્રે નાત્ય નામક બાળકો મટે પમ પ અનુસુત છે અ મધુને રે રાંધીય પ્રક્રિય એ બનવુ
છે (૧) એમ એ મા તમામ શિશુ આહાર આ ઉચ્ચતમ પ્રક્રિયથી તે રાંધે થાય છે) અમૂલસ્પ્રે ર ના દુધની
બાંધીમા થા ફરક ના ગર મટે એક અર્ધ અ બાર છે આપના
બાળકને એના જન્મના પહેલે ૧૫૬ ગ્રામિયાથીજ અમૂલસ્પ્રે આપવ
રે રક છે

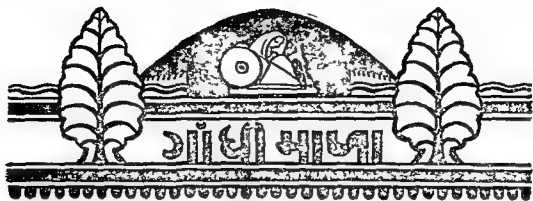

મમ્મી-બારે હી ના શ્રીમતી એમ
નેનિયલ કહે છે આગ બાળકો
જન્મ થય ની પેરે આંધ્યાંય નિ
એ અમૂલસ્પ્રે પર છે એ એને નીરી
અપ છે એને એના વિશ્વાસ આધુન
સારો છે.

અમૂલસ્પ્રે

માના દુધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ
વૈકલ્પિક આહાર

વૈષ્ણવજન

છવનને પવિત્ર બનાવવાનો
માર્ગ અગીયાર વૃતોનું ચિત્રન ને
તેનું અટ્ટીશુદ્ધ પાલન છે

બધા પાપ પુણ્યની જડ મનની
અદર રહે છે મન સાફ થાય તો
બાહ્ય ત્યાગ શોભે

પોતાના નિશ્ચય માન
વિષે ૬૬ રહેજાવ
સાતના વેલ્લે અંજા
મંડેસાવેજી

પોતાના નિશ્ચયને વિષે ૬૬
રહેવાથી આત્મવિશ્વાસ એની મેળે
આવે છે.

—બાપુ

અને તેની સંદર્ભ
મંત્રમાં જે બહાર રાખો.
બાપુ

અને તેટલી સાદાઈ અંતરમાં
ને બહાર રાખો.

—બાપુ

સદાચારનું મુખ્ય લક્ષણ
સત્ય, સત્યસત્ય છે
બાપુ

સદાચારનું મુખ્ય લક્ષણ સત્ય
એટલે સત્ય છે.

—બાપુ

અર્થ આપણને ફરીથી
તે શીખવાના આપણે કરીએ
તો તે સાચું શીખીએ
માગે ૩૩૮ બાપુ

જે કંઈ આપણે કરીએ તે
શીખવાના ભાવથી કરીએ તો તે
સાચું શીખણ છે.

ય. મ. ૩૧-૭-૩૨ —બાપુ

ભક્તના પોતાજોતનો
બાળે જાણે ઉપાડે
બાપુ

ભક્તના યોગક્ષેમનો બોલો
ઈશ્વર ઉપાડે છે.

—બાપુ

“દિલેમ જા ભીખારી રે સુવણું હોયે એલો ફિરે”

હું ગામડાને માર્ગે મારે ભીખ માગતો ફરતો હતો ત્યાં તમે તમારા સોનાના રથમાં નીકળ્યા

તમારી અપાર શોખા જોઈને મને થયું કે “હું તો સૂતો સૂતો સ્વપ્ન તો નથી જોતો ? આ મહારાજા કેાણુ હશે ?”

“આજ મારે સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો છે, એટલે ઘેર ઘેર જીખારા નહિ ભાંગવા પડે, આજ તો મારા હાથફરના બૂકા થઈ જાય એમ છે રાજ સોનાના ફૂલ ને હીરામણિક-મોતી ઊડાડશે તેના હું મૂઠેમૂકા ભરી લઈશ”

આમ વિચાર કરુ છુ ત્યા તો તમારો રથ ઓગિતો મારી પાસે આવીને ઊભો રહી ગયો, ને મારા સામુ જોઈને હસતા હસતા તમે નીચે ઊતર્યા. તમાનુ પ્રસાદસદન વહન જોઈને મારા ત્રિવિધ તાપ શાન્ત થઈ ગયા પણ ત્યા તો કેાણુ જાણે શું કામ ‘મને કંઈક આપો ને’ એમ કહીને તમે મારી આગળ તમારો હાથ લખાવ્યો.

આ સાલજીને હું માથુ નીચુ કરી ગયો. તમારે ઘેરે યેની એટ હતી તે તમે બિજાક આગળ બિજા માગવા આ યા ? મારી ઠેકઠી કરવાનુ તમને સૂઝ્યું કે શુ ? વિચાર-મૂઠ થઈને મે મારી જોળીમાંથી ધાનની એક ઝીલી કળી કાઢી ને તમને આપી.

માને ઘેર જઈને માનુ પાત્ર મેં ભોય ઉપર ઠવવ્યુ તો બિજા વચ્ચે મોતાની એક ઝીલી કળી મારા જોવામાં આવી.

“દિલેમ જા ભીખારી રે સુવણું હોયે એલો ફિરે”

તાજભીખારીને મે જે દીધુ હતુ તે સોનુ થઈને પાછુ આવ્યુ હતુ.

પછી તો મારી એક આખમાંથી શ્રાવણુ ને બીજામાંથી ભાદ્રપદ વચ્ચા, અને મને પસ્તાવો થયો કે

“તોમાય કેના દિછનિ આમાર સકલ જૂન્ય કરે”

* માનુ સર્વસ્વ મે તમને કાં ન દીધું ?

— દે. વા

ભૂગોળ

એકવીસમી આતરરાષ્ટ્રીય ભૂગોળ પરિષદ દિલ્હીને આગળે મળી ગઈ એશિયામા આ પહેલી પરિષદનું યજમાનપદ ભારતને મળ્યું. ભૂગોળની વાજમા આજે બદલાતી ચાલી છે. ૧૮૭૦-૭૧મા ‘ક્રાન્કોર્ડ’ વિમાનમા સુસાફરી કરનાર યાત્રીને ભૂગોળનું જ્ઞાન જીમને ટેરવે રમતુ હોતુ જરૂરી બનશે, કેમકે હવે મિનિટ જેટલા સમયમા તેની દેશ, દુનિયા અને આબોહવા બદલાતા રહેશે પૃથ્વીના મીમાડા પાર કરીને, અતરીક્ષેને વીધીને, ચન્દ્રની ભૂગોળ જાણવા આજે માનવી અધીરો બન્યો છે. આ ધરાતન તેને જાણે સાકડું લાગે છે સ્વામી આનંદે ભૂગોળનો અતિ સુદર ખ્યાલ તેમના પુસ્તક ‘નવલા દર્શન’મા આપ્યો છે અને ભૌગોલિક ખાસિયતોએ જુદાજુદા ઉપર માનવી-માનવી વચ્ચે જે બેઢરખા રચી છે તેનું વ્યાપક દર્શન કરાવ્યું છે. ભૂગોળ અને ઇતિહાસ માનવ જાતની મેધેરી સપત્તિ છે અને તેનું જ્ઞાન, તેમજ જ્ઞાનનું વિસ્તરણ આવશ્યક અને અનિવાર્ય છે. શાળા અને કોલેજોમા, અભ્યાસ-ક્રમમા એક નવી જ દિગ્દિશ આ વિષયોનું અધ્યયન જરૂરી બન્યું છે. ઇતિહાસવિદ્ હમેશા નંદ્ર બને છે અને ભૂગોળના અન્વેષણની દૃષ્ટિ વિશાળ વ્યાપને આવરી લેતા શીખે. આ યુગે આવતી કાલના નાગરિકોમા ખોલે, તો ભવિષ્યની પ્રજા બાપદેહાની જુલોના શાપથી મુક્ત બનશે અને કદાચ એવી સરકૃતિનું નિર્માણ કરે જેમા મુદનો રાહ ત્યાજ્ય હોય !

દૂધ-ધી-માખળુ

એક અમજ રૂપિયાની ટ્રીડ-ડેરી યોજનાનો વિચાર ઘણો આકર્ષક લાગે છે. વળી ભારતના ગુરુતમ શહેરોની જનતાને યોજના ધી દૂધ, માખળુ

બેળસેળ વિના મોં-જે ઈન્દ્રને પણ દુર્લભ છે- એનાથી મોટું અહોભાગ્ય શું હોઈ શકે ? અરે, ન્યુઝીલેન્ડ અને ડેન્માક જેવડા નાનકડા દેશોનો કેડી ઉઘોગ વિશ્વમા કાબજા માટે જાગીતા છે ત્યારે વિશાળ કાય ખેતી પ્રધાન ભારત દેશ ધારે તો આખી દુનિયાનું ખજાર સર કરી શકે. આજુબની અમૂલ કેડી અને ખેડા જીલ્લાની સહકારી દૂધ ઉત્પાદક મંડળોએ દિલા ચીધી છે. પરંતુ સહકારી ધોરણે થતા કામે વળી ગયાના જાહેર ક્ષેત્રમા અનેક ઉત્ક્રાંતિઓ છે. ગુજરાતના રાજકોટ અને નૂનાગઢ જામા સરકારી દૂધ યોજના અમલમા છે અને તેના રેડિયાળ તત્ત્વો ત્યાની જનતા સારી રીતે વાકેફ છે. આ યોજના સહકારી નથી પણ સરકારી છે એટલે પછી સરકારી તત્ત્વો હાજર, મિન આવડત, તત્ત્વો ખોટા ખર્ચાનું લેણા ઉપર ભારથુ ઈત્યાદિ અવગુણો જાણે અનિવાર્ય ગણાય. લોકોને દૂધ મેળુ મોં સરકારી દૂધનો લાવ વધે એટલે ખાનગી દૂધ કેન્દ્રના માલિકો તેનું અતુ ધરણ કરે આજે સંનિહ કાર્યકરો કે નોકરો સરકારી તત્ત્વો મળવા મુશ્કેલ છે. એટલે ટ્રીડ યોજનાથી દૂધ પૂર પાડવાની કોષ મહાત્વકામી યોજના અમલમા મુક્ત પહેલા વહીવટી તત્ત્વો પાકા વિચાર કરવાની જરૂર છે. કેમકે જાહેર જીવનમાથી નિષ્કાએ વિદા લીધી છે અને રૂબરૂખોરોને સ્થાન આપ્યું છે ત્યારે વિરાટ આયોજનનું માળખું બેઢા ડોળો બા કરે છે.

ધરના છોકરા ધંટી ચારે

ચોડા સમય પહેલા કુટુંબ નિયંત્રનના પ્રખર નિષ્ણાત ડૉ. ચન્દ્રશેખર સાહેબે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે સતત નિયમનના સાધનો ઘેરેર વેચવા પોસ્ટગ્રેનનો ઉપયોગ કરી શકાય અને તેને કાંઈક વજતર પણ આખી શકાય ત્યાર પછી મેખર સાહે

બના આ વામન વિચાર-મીઝ ઉપરથી વધુ ફળદ્રુપ બેઝન એએ વિરાટ વટવૃક્ષોને ખ્યાલ રચી કરી દીધો છે. હવે પત્રી ટપાવખાતુ તેની સેવાઓનું હોત વિસ્તારીને લોકોના ખીવ ચૂકવવા આગળ આવશે. LICનું પ્રિમિયમ, વીજળી વપરાશનું ખીન, નગના પેસા તેમના ખાતામાંથી ભરી આવશે. આ સેવાઓમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો રહેશે સ્કૂલ ફી, ધોખીનું ખીવ, ફરિયાણાના વેપારીનું ખીવ, સિનેમાની ટિકિટનું તેમજ રેલવેની મુસાફરીનું રીઝર્વેશન આ બધું ક્રમશઃ દાખલ થતો જે ખાતેદારોની સિલિક આકર્ષક હશે તેમને વધુ સેવાઓ નગતી રહેશે દાખલ તરીકે મુખ્યત્વે ભેગપુરી, અમદાવાદીને જતેમી-ગાંધીના, બગાળી બાજુને રોસોગોતના, અને તામીવનાડને ઇડની-કોસા તેમના બેખમે અને ખચે પૂરા પાડવામાં આવશે અને ખીન તેમના ખાતાની ચોપડીમાં ચોટાડવામાં આવશે જે લોકોની શ્રદ્ધા ધર્મમાંથી ડાળી નથી તેઓ અવરન કબૂલ કરશે કે ભગવાને સ્વમુખે જે વચન આપ્યું છે કે પરિત્રાણાન સાધુનામ હું યુગે યુગે જન્મ લઈશ તે પૂર્ણ કરવા તેમજે ક્ષેત્ર તરીકે ભારતીય તાર અને ટપાલ ખાતાને પસંદ કહ્યું છે કે જેનો મુદાલેખ છે 'અદર્નિશમ સેવામહે' આ એક ધન્ય પ્રસંગ છે જ્યારે આકાશમાંથી વૃદ્ધિ અને દેવાને સ્વર્ગમાં દૂલિનાદ કરવો થતે કેટલાક અવગી શુદ્ધિના લોકો શકા પશુ ઉઠાવે કે આ બધું કરવા જતા, જે મૂળ કામ કરવાનું છે-ટલે ચકાખ્યા વિના ટપાલ વહેચવાનું-તેને અસર નહિ પહોંચે ને ? યુજરાલ સાહેબે ગઈ કાલે જ એકરાર કર્યો કે ટેલિકોનની બે લાખ જેટલા માહકોની માગણી સતોથી ચકાવ તેમ નથી-સામગ્રાનો અભાવ છે-એનું અવરણ્ય ટાકીને કોઈ દોષ શોધનારા પહેલી કહેવત પશુ લનકારે કે ધરનું તો મેકાલું નથી ઇત્યાદિ જેને દૂધમાંથી પોરા શોધવાની ટેવ પડી તેને શું કહેવું ?

પવનની માથે

દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના રાજ્યોમાં પાટનગરની બેઠકમાં વડાપ્રધાને વિદેશ નીતિને જડ ચાલ-

ખાખા બાધી નહિ રાખવાની સીખ આપી તેમાં સમયની બલિહારી દેખાય છે. આજે સમગ્ર વિશ્વમાં પ્રવાહી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે. અમેરિકા-રશિયા ધર્ષણ ટાળે છે, ઇઝરાઈલ અને વિયેટનામના પ્રશ્ને મહા-સત્તાઓ સંયમ દર્શાવે છે, ચીન અમેરિકા પ્રત્યે ડ્રહું વર્તન દાખવે છે, દિલ્હીની રાજદૂતોની બેઠકમાં ચીની રાજપુરુષ સચક હાજરી આપે છે, નાસર સમાધાનની ભાષા બોલે છે, બ્રિટિશ વિદેશ પ્રધાન ભારતની મુનાકાતને ઉપયોગ શુભેચ્છા વધારવા માટે કરે છે, પાકની સરખુખત્યારશાહી સામે મોરચો મડાય છે, શ્રીલંકાના વડાપ્રધાન સેનાનાયકે અક્કડતા છાડી, સમાધાનનો સૂર કાઢે છે, રશિયા બૃમધ્યમાં અને અમેરિકા કાળા સમુદ્રમાં નોકા કાફલાને મોકલી એક ખીજનું પાણી માપે છે, ચીન આંતિબેનિયામાં પોતાનું મથક સ્થાપવા માગે છે; હંગેરી કાન્કનું અવમૂલ્યન ટાળી શકે છે. આવી પવટાટી દુનિયામાં તાળીઓના તાલે રહેવામાં જ રાજકારણનો ગરબો ધૂમી શકાય

નિરાકાર, નિર્વિકાર

આજકાલ યુગ એવો આવી ગયો છે કે મનુષ્યોએ જેને લખાવના ન આવડે તો માર ખાય જરીગ મિશન આરમ-ઇઝરાઈલ વચ્ચે મનુષ્ય ચવાવી રહ્યું છે, ફરાકા બધ વિષે ભારત-પાકિસ્તાનના પ્રતિનિધિઓ એટલા માટે મળે છે કે મનુષ્ય પડી ભાગી ન કહેવાય, કાસ્તિમરના પ્રાંતને વર્ધોથી મનુષ્ય ચાવી રહી છે આ સર્વમાં શિરમોર સમી પેરિસ ખાતે ચાલતી વિયેટનામની શાંતિ મનુષ્ય છે. અહીં જે પક્ષો બેગા થયા છે તેમના પ્રતિનિધિઓ અસાધારણ કુશામ શુદ્ધિ ધરાવે છે માટે જ તેમજે મનુષ્યોનો મૂળ પ્રશ્ન બાબુએ મૂકી, જે ટેમલ ઉપર મનુષ્ય ચાવી રહી છે તેના આકાર વિશે ચર્ચા ઉઘાડી છે. ટેમન કેવું હોતુ જોડએ, જામ મોગસ, લગજોગ, સમચોરસ, કે વર્તુળાકાર અથવા તેને કેટલા પાયા હોવા જોઈએ. આ મુદ્દાઓ ઉકેલ માગે છે ટેમલ જે કોઈપણ જાતના આકાર વિનાનું હેય તો તે નિરાકાર હોવાથી, મનુષ્યો પશુ નિર્વિકાર બને. આ અભગાન વિરિધોરોને કાથી આપ્યું તે

એક ક્ષાયક છે. પણ ભારતે હવે વધુ પડતા સૌજન્ય ઉપર આધાર ન રાખતાં, આ પ્રહારાનનો વ્યવહાર ઉપયોગ શીખી લેવાની જરૂર છે.

બિચ્ચાફનો જંગ

ફેડરલ નાઈજીરિયન સરકારના લશ્કરી દળો સામે બિચ્ચાફના દળો તૂટી પડવાની આગાહી મહિનાઓથી થઈ રહી છે પરંતુ પ્રતિકાર આશ્ચર્યજનક રીતે ઉઠાવતી રહ્યા છે અને ધબો જાતિનું નિકંદન કાઢવા તત્પર બનેલા જનરલ જોવાનને ઝોનુકવુ બેરેબર રમાડી રહ્યા છે. બ્રિટન અને રશિયા બંને જોવાનને મદદ આપી રહ્યા છે. આની સામે બિચ્ચાફ છૂપી રીતે શસ્ત્રોની મદદ મેળવી રહ્યું છે અને તેમાં ફ્રાન્સનો ડાય હોવાનુ ખૂલ્લી રીતે મનાઈ રહ્યું છે. 'દલાઓ' અને મશિનરી'ના લેખલ ઘોડેલી દારૂ ગોળા અને શસ્ત્રસામગ્રીની પેટીઓ ફ્રેન્ચ સરચાનોની બ્રિમિમપાકમા થઈ અખૂંબી રહેલા બિચ્ચાફનોને મળે છે અને આતરવિગ્રહના એક કંડુય પ્રકરણનો અંત લાવી રહેલ છે.

રત્નો ઝૂંટવાયાં !

ગુજરાતે બે સરકારમુલક પ્રતિભા યુગ્માની એક સાહિત્ય ક્ષેત્રની-ખીજ સેવા ક્ષેત્રની. જે જમાનામાં ગુજરાતી સાહિત્યક્ષેત્રે વિવેચન શાખાનો પાયો નખાવ્યો, ત્યારે પાયાનું સ્થૂતર કરનારા પડિત યુગના સાહિત્યકારોમાં શ્રી. વિધનાથ ભટ્ટ અમૂલ્ય હતા. તેમનું ગદ્ય શિષ્ટ અને સ્વચ્છ હોવા ઉપરાંત અંશજી અને સસ્કૃત સાહિત્યના સમન્વયરૂપ બની રહે છે. તેમની કારકિર્દી બહુધા શિક્ષક તરીકે વીતી છે. ઇતર ભાષામાંથી તેમણે કરેલા ભાષાતરો આજે પણ ત્રેરણાદાયી લાગે છે વિવેચનના તેમના ગ્રંથો માર્ગદર્શક ગણાય છે અને વિવેચકના જે આદર્શો હોવા જોઈએ તે તેમણે જીતી અને કરી બતાવ્યા. ગુજરાતી સાહિત્યમાં સદૃશ વિશ્વનાથ ભટ્ટનું પ્રદાન ચિરંજીવ મહેશે. તે વળી ખીજ ખેટ પડી છે કે સુમત મહેતાના અવસાનથી. વાર્ષિક અને અસહાય શારીરિક પરિસ્થિતિને કારણે છેલ્લા વર્ષોમાં ડોક્ટર

સાહેબ જાહેરમાં ઝળક્યા નથી પરંતુ તેમનું આખું જીવન અનેકને માટે મગજદાયી ત્રેરણારૂપ બની રહ્યું હતું. ગાંધીજી જેવી વિશ્વતિએ કે દાપતીની જીવન ધન્યતાને ખીરદાવી હતી. સેવાના કાર્યમાં આ બડલાગી આત્માને શારદાબદેનનો સથવારો મળતાં, તેમની સેવાદામતા દિગુચિત બની હતી લેખક તરીકે પણ કે. સુમત મહેતા નિઃશ્વસ્ય હતા.

અમેરિકન પનીર

કાળા માથાના ત્રણ માનવીઓ, અંતરીક્ષવાન એપેલો-ટમાં ચન્દ્રમાને ફરતો આંટો મારીને, પલ, વિપલ, ઘડી અને ક્ષણના અતિ ચોક્કસ કાર્યક્રમ પ્રમાણે ૩૫૦૦૦ કિલોમિટરની ઝડપથી જઈ, ૩૫ કિલોમિટરની ઝડપે ગતારી બતાવ્યું. જે જોખમ તેમણે ખેડ્યું હતું તે માટે સૌના શ્વાસ અટક જ હતા-હેમખેમ પાછા આવ્યા ત્યારે જ હેઠા બેઠા, હવે એમાં શકા નથી રહી કે હવે પછીને. અમેરિકન યાત્રી, ચન્દ્ર ઉપર ઉતરાણ કરી પાછા ફરશે. એમ તો રશિયાની તૈયારી જોઈ નથી. પણ માથા રલા મીંઠા-સહવા ન દે. આ બે મહાસત્તાઓએ વિજ્ઞાનની જે અપૂર્વ સિદ્ધિ સાધી તેનાથી જે માનવજાતના દુઃખ, દરિદ્ર, અજાન, ખીમારી દૂર કરવામાં સદુપયોગ થાય તો અખજને ડોલરનાં રોકાણો, ધૂપથી ઉપરના જ અને માનવજાતના ઉદ્ધારના કાર્યક્રમોમાં વાળી શકાય પ્રહારાની વિશાળતાનો ખ્યાલ, ચન્દ્રની યાત્રા ઉપરથી આવી શકે છે. સાહસવીરોએ કલે કહ્યું કે ચન્દ્ર અમેરિકન પનીરને બનેલા છે, પણ આ યાત્રા ખેડવામાં, ચાલુ રાખવામાં અને પાર જતારવામાં જે માનવેતર કિંમત અને માનસિક સ્વસ્થતા ત્રણે યાત્રીઓએ બતાવ્યાં તેનાથી અમેરિકન પાણીને બદલે અમેરિકન પનીરને ખવાલ દુનિવા આખીને આવી ગયો છે. યુરૂખા ખાતેના આપણા રોકેટો-જે સંપૂર્ણ ભારતીય બનાવટના છે-અને પતંગથી પણ વધુ ઊંચે જઈ શકે છે-તો આપણું પાણી બતાવવા-ભારતીય તકમકથી ?-જે મળવી દન્દને માટે પણ દુર્લભ છે.

ગુજરાતની ચોથી યોજના

ગુજરાતને ચોથી યોજના માટે કેન્દ્ર તરફથી ધારેલી સહાય મળવાના સંભેગે જીજ્ઞાસા નથી. મુખ્ય પ્રધાને કહ્યું છે અને દેશધારણા આપી છે કે પેસાના અભાવે યોજનાને સંકલન કરવું નહિ પડે અને વધુ કરવેરા નાખીને અને મામ્યવિસ્તારોને તેમા આવરી લઈ નાણા ગિઆ થઈ રહેતો મદાસ રાજને લોટરીદારા નાણા ગિઆ કરવાનો કિમિયો અજમાવ્યા પછી પતન-હરિષાણાએ તેનું અનુકરણ કર્યું છે. પણ લાખી દૃષ્ટિએ વિચારતા આ એક અનૈતિક પત્રનું છે જેમા ગિઆ થતા નાણાને અનુકે હિસ્સો જ ઈનામ પેટે અપાય છે અને જાકીના સરકારી તિજોરીમા જન છે અલગત લોટરીની ટિકિટ ખરીદનારાઓ આ જાણતા હોય છે અને છતાં અપ્રતિમ ઉત્સાહ ખતાવે છે એમ દર્શાવ કરી શકાય. પરંતુ રાજ્યકક્ષાએ આવી અનૈતિકતાને દેલાવો કરવો તે સ્પૃત્ય પત્રનું નથી કેમ કે તેના પડઘા સમાજમા પડવાના આજે નૈતિકતાનું સ્તર એટલું નીચું જઈ ચૂક્યું છે કે હજી વિરોધ જોડી ગર્ભામા તેને લઈ જવા શા માટે રાજ્યે ઇજારો લેવો જોઈએ? જૂગટું રમવા પાડવોને લલચાવવા દુર્યોધન ધુનરાણને સમજાવી શક્યો હતો. દરેક રાજ્યમા એક એક ધૃતરાષ્ટ્ર પાકવાની શક્યતા થશે તો આવતી કાલ કેવી ગિગશે તેનો ક્યાંસ નીકળી શકતો નથી. યોજનાઓ કરવી હોય તો પરસેવો નીતરે એટલો પરિશ્રમ વેગીને કરવી નહીંતર અલશાઈએ મૂકવામા શું નાનપ છે!

કાળના જડખામાંથી

જેમ સમુદના પેટાગમા સર્વ કાઈ સમાઈ જાય તેમ મહાકાળની ગર્ભા સામાન્યે, નયે અને કાનિસ્ત ભો વિલન થઈ ગયા છે. સંસ્કૃતિને અજરઅમર રાખવા માનવીએ જે તપક્રોધો રચી છે તેમા પાપાણુ સ્થાપત્યે ઝીક ઝીલી છે પપ્પ કાવુ, વાધુ અને વર્ષાના, સડીઓના વિચિત્ર આક્રમણ

સામે જગતનાં ઉત્તમ ચિન્તો નામશેષ થઈ રહ્યાં છે વિવિધ સ્થાની યુનેસ્કોએ આ બાબત ધ્યાન ખેંચી દુનિયાના દરેક રાષ્ટ્રનું તાણાનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે. ખારા સામરમા મીઠી વીરડી જેવી યુનોની સાંસ્કૃતિક બાબતોની આ સંસ્થા કોઈપણ જાતના ભેલાવ વિના પ્રશ્નરૂપ કામગીરી જાળવે છે.

‘કુરિયર’ માસિકના જૂન ’૬૮ના અક્રમા નામશેષ જનતા દુનિયાના ધાર્મિક સ્થાપત્ય ઈમારતની સચિન કલાણી આપી, તેને કાળના મુખમા જતી બચાવવા હાક મારી છે તાજેતરમા ઇજ્ઞામા નાઇલ નદીના આસ્વાન બંધ ઉપર રાજા રામસિસની મુર્તિઓને મૂળ સ્થાનેથી ખસેડી, વધુ ઉચાઈએ તેજ સ્વરૂપમા પુનઃ સ્થાપી, યુનો સંસ્થાએ અન્નેડ દાખલો બેસાડ્યો છે. આ કાર્યમા અન્નેડ રાષ્ટ્રોએ તન-મન-ધનથી મદદ કરી હતી દક્ષિણ ભારતના તિરચિનાપલ્લી પાસે શ્રીરમ્ ખાતેના શ્રીરમનાથ સ્વામીના મંદિરના અવશેષોની કથગતી જતી હાલત તરફ ભારત સરકાર પ્રેરિત ચિતાથી, વિશ્વ સંસ્થાનું ધ્યાન દોરાર્થુ છે, અને તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા પગલા લેવાઈ રહ્યા છે. કેવળ દક્ષિણ ભારતમા નહિ, રેડેર, ગ્રામીન અવશેષોની હાલત આવી જ. આમા જન-સામાન્યની ઉદાસીનતા પણ ખ ખેરાવી જરૂરી છે કેવળ સરકારની જ આમા જવાબદારી નથી આ સાંસ્કૃતિક વારસો છે અને તેને જાળવવાની ફરજ પ્રજાની પણ એટલી જ છે. કેમકે પથ્થરની એ ઇમારતોમા અન્નેક કિતાબો લખી શકાય તેટલી ઐતિહાસિક સામગ્રી ભરી છે તે નાછ પામશે અને કાળના વિરાટ જડખામા મગક થઈ જતો તો જુન કાળ સાથે સ પર્ક સાધવાની રડી સડી કડી અદસ્ય થશે, અને આજે માનવી ચંદ્રના તાગ પામવા શક્તિ મારે છે તેમ લવિષ્યની પેઠી મીનાક્ષી મદ્દરાનું અસ્તિત્વ શોધવા હવતિવા નાખશે શ્રી ધૃમોદનુએ ‘વિનિપાત’ નામની સુવિખ્યાત વાર્તામા હીરાધર સિંધવીની જે કમજોરતાને અક્ષરરૂપે આપ્યો છે તેના જેવી જ આ સ્થાપત્યના અડેરોની વાત છે.

અમ્યુત્તરસ્યા દિશિ દેવતામ્યા
દિમાગ્યેનામ નગાધિરાજ ।

ભારતની ઉત્તર દિશાએ દેવાતમા હિમાલય નામે નગાધિરાજ છે.' ભારતનું એ સદ્ભાગ્ય છે કે એની અસીમ વલ્લુઆરમા અન્ય માનવ હિમાલયો પણ મળી આવે છે એક ભારતપ્રેમી જર્મને એકવાર કહેલું "હિમાચલ, ગીતા, વ્યાસ, ટાગોર, ગાંધી, અરવિંદ, મીતા ને એવા બે પાંચ ખીજ હિમાલય યાદ કરી લ્યો એટલે વિશાળ ભારતનું ચિત્ર આલેખાઈ ગયું કહેવાય."

આ વિદેશીની વાત માત્ર કોરી ભવના-શીલતાથી ભરી ભરી હતી એમ નહીં કહી શકાય. એક દેશની વાત કરવાની હોય ત્યારે આખી વસ્તીના માધાના સરવાળાથી કામ નહીં ચાલે. બે ચાર થોડા શિખરો-હિમાલયો જ એ ચિત્ર વધારે સ્પષ્ટ રીતે ઉપસાવી આપી શકે 'અમારું જીવન એ જ અમારો સદેશ' એવી મૌનવાણી દ્વારા આપણને એ પળેપળે પ્રેરણા આપીને જીવનની કેડી દર્શાવતા હોય છે આપણે પ્રિય ભજન 'વૈષ્ણવજન'ની એમની રટણા પણ આની જ ઘોતક છે

અલખત એ દારા એ પોતાની જાતને આ ઉચ્ચ આદર્શની નિરંતર યાદ આપવા માગતા હતા પણ એ સાથે દીપદર્શન દ્વારા આપણને એ રત્નો પણ ખતાવતા જ હતા આપણે એ જીવન જીવી ખતાવ્યું ને વગર પ્રમાણપત્રે-પણ પાર વગરની પરીક્ષાએ-એ વૈષ્ણવજન સિદ્ધ થયા. એક અનોખું સત્ય એમણે આપણને શિખવાડ્યું પણ માનવભાતની એક લાક્ષણિકતા છે કે એ સત્યને વારંવાર ખોઈ નાખે માટે જ તો તૈલધારાવત ઉપાસનાને આપણે ત્યાં ધણું મહત્ત્વ આપવામા આવ્યું છે.

અહીં સ્વાધ્યાયરૂપે 'વૈષ્ણવજન'ના સ્વરૂપને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. વિવિધ વિવિધ ચિત્રકો એક આદિમકાળથી સંત, સજ્જન, વૈષ્ણવજન વિષે શું કહેતા આવ્યા છે એ બધા જ વાણી ફૂલડાં ભેળાં કરીએ તો આશલે અઠે એવડો ઢગલો થાય. અહીં તો એક ફૂલમાળા જ મૂકીને મૂકી છે. સુજનો એની સૌરભ માણે.,

'વૈષ્ણવજન'ના સર્વ લક્ષણોને ઉત્તમ રીતે વ્યક્ત કરતું નરસૈયાનું ભજન સહુથી પહેલાં શુભ લાઈએ એક રીતે એ વૈષ્ણવજનની વહના છે એના રણકારા ખાપુએ વિન્ધમાં રેલતા કરેલા:

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે પીડ પરાઈ બળે રે,
પરદુ જે ઉપકાર કરે તોયે,
મન અભિમાન ન આવે રે વૈ
સકળવૈકમા સહુને વદે,
નિદા ન કરે કેની રે
વાચકાઈ મન નિશ્ચળ રાખે,
ધનધન જનની તેની રે વૈ
સમદષ્ટિ ને તપ્પા ત્યાગી,
પરસી જેને માત રે,
જિંદવા થકી અસત્ય ન ખેલે,
પરધન નવ ખાલે હાય રે . વૈ
મોહ માયા વ્યાપે નહીં જેને,
દહ ગેરાગ્ય જેના મનમા રે,
રામનામ શું તાળી રે લાગી,
સકળ તીરથ તેના તનમા રે ગૈ

વણ લોભી ને કપટરહિત છે,
કામ ક્રોધ નિવારો રે,
લણે નરસૈયો તેનું દરશન કરતા,
કૂળ એકોતેર તાર્યો રે . . વૈં

નરસૈયાએ આપણને આ એક કસોટીનો
પથર આપ્યો જેના ઉપર ચકાસીને નક્કી
કરી લેવાનું કે અહીં તે માનવરૂપે કથીર વસે
છે કે કંચન. નરસૈયાની આ વ્યાખ્યાનું પૃથક્ક
રણ કરી એમણે

વૈષ્ણવજન કોને કહીએ? જે પરાષ
પીઠ જાણે, પરદુ જે ઉપકાર કરે, મનમા
અભિમાન ન લાવે, સહુને વદે એવો વિનમ્ર
હોય, કોઈની નિંદા ન કરે, વાણી શુદ્ધ હોય,
ચારિત્ર્યશીલ હોય, મનનો સ્વામી હોય,
દૃષ્ટિમા સમતાવાળો, તૃષ્ણાને ત્યાગનારો,
એને પરમી માતા સરખી હોય, સત્યવાદી
હોય, પારકા ધનને સ્પર્શે પણ નહી, નિર્મોહી
હોય, એને માયા પરશે નહી, મનમા દંઢ
વૈરાગ્ય હોય, રામનામનો રસિયો હોય,
એના તનમા પછી અડસઠ તીરથ વાસ કરે
એ વણલોભી ને કપટરહિત હોય, કામ અને
ક્રોધમાથી એ મુક્ત થયેલો હોય નરસૈ કહે
છે કે એવા વૈષ્ણવજનનું દર્શન થતા જ એકો
તે પેઢી તરી જાય, માનવી ધન્ય બની જાય
આ પરિભાષાને હજીજે લખાવવી
હોય તો લખાવી શકાય તો એને ચોડા
રાખદોમા રજૂ કરી શકાય આ જ વાતને
બાપુએ સૂત્રાત્મક રીતે કહી છે

‘પોતાના માનવજન ધુઓના કંયાણુ માટે
જેટલા પ્રમાણમા માણસ કાર્ય કરે છે, બરાબર
એટલા જ પ્રમાણમા એ મહાન માનવ જને છે’

સ્વામી વિવેકાનંદે પોતાની રીતે કહ્યું છે
‘પ્રત્યેક પળે, કલાકે કલાકે, સર્વદા
માનવી પોતાનો ધર્મ ચાલિથી બળવતો રહે,
એમા જ મને તો માનવીની વધારે અને સાચી
મહત્તા દેખાય છે’

ખુદતા સમકાલીન ને વિશ્વવિખ્યાત
ચિંતક કન્દુશ્યએ ઉત્તમ માનવીના વિસ્તૃત

લક્ષણો આપતાં વૈષ્ણવજનના જ લક્ષણોનું
સુરેષે લાંબ્ય આપ્યું છે .

‘ઉત્તમ પુરુષ પોતાની નિષ્કળતા માટે
બીજાને દોષ દેતો નથી, કે નિષ્કળ થનારની
હાસી ઉઠાવતો નથી.

‘એ કોઈને પોતાના અધવિશ્વાસની
કસોટી ઉપર કસતો નથી, કે નથી કસતો
પૂર્વગ્રહપ્રેર્યા વિચારોના આધારે. એ વ્યક્તિના
કાર્યનું મૂલ્યાંકન એના શુણોના આધારે જ
કરે છે

‘એ દંઢ નિશ્ચયી હોય છે, પણ એ
પોતાના વિરોધીઓ સાથે ઝઘડતો નથી એ
સહુને પ્રેમથી હળેમળે છે, પણ કોઈની સાથે
વાડાબધીમા પડતો નથી

‘એ શુણોનો સમ્બંધ કરે છે, પ્રસન્ન રહે
છે, અભિમાનને દૂર રાખે છે, ને સદા સત્યને
સમજવાની કોશિષ કરે છે

‘એની સહાય સહજમા મેળવી શકાય
છે. પણ એને સમ્બાધ જ ખુશ કરી શકે છે,
ખુશામત નહી

‘ઉત્તમ પુરુષ પોતાના દોષ જાણે છે,
સહુની માથે મિત્રતાભરેલાં વ્યવહાર રાખે છે,
પણ કોઈના મોહપાશમા ફસાતો નથી એ
યોગ્યતાને પોતાનું ધન સમજે છે ને હમેશા
શાંત ને ગભીર રહે છે’

કોન્દુશ્યશ્યસની આ વાણી આપણા
હૃદયને સ્પર્શી જાય છે, કારણ કે જે ઉત્તમ
લક્ષણોની વાત જોઈ આલેખી એ બધા જ
એણે પોતાના જીવનમા ચરિતાર્થ કરવાનો
પ્રયત્ન એણે કર્યો હતો એ તો જાણે ચિંતક
અને જિન્દગીનો શિષી હતો, પણ બિન્માર્ક
જેવા રાજકારણના ખેલાડીએ પણ કેવી સૂત્રા
ત્મક રીતે સજ્જનના લક્ષણો આપ્યા છે એ
જેવા જેવા છે એ કહે છે

‘આયોજનામા ઉદારતા, અભિવ્યક્તિમા
માનવતા અને સાદૃશ્યમા સમતા-ખેખરા
મહાન માણસની નિશાની એ ત્રણ’

નહેડુંએ પોતાની આગવી રીતે કહ્યું છે:
'મયંડ પુરુષાર્થ દ્વારા આપણે વિકાસ
પામી શકીએ છીએ. પણ મહત્તાનો સ્પર્શ
તો આપણને મહાન કાર્યો સાથે આપણી
જાતને સાંકળવાથી જ થાય છે.'

જાણીતો મર્મવિદ્ ચેસ્ટરટન એમાં થોડો
પણ મહત્ત્વનો-સુધારો કરે છે.

અગત્યની પળોમાં સજ્જનતાથી વર્તવું-
એ વાતમાં ઉણપ છે. સજ્જનતાથી તો સાવ
ખિનઅગત્યની પળોમાં પણ વર્તવાનું છે,
અગત્યની પળોમાં એથી પણ આગળ જવાનું છે.'

પણ આ બધું નકદી કેમ કરવું? બાપુને
પૂજ્ય ગમતા જનન 'પ્રેમજી જ્યોતિ'ના મૂળ
અંગ્રેજી લેખક કોડીંગલ ન્યુમેને એની સરસ
આવી આપી છે :

સાચો હરિનો જન એ, જે પળે પળે
ધૃતિરત્ન સાન્નિધ્ય અનુભવતો, દોરાતો હોય.'
અલખત, એમાં વિખ્યાત પાઠવી બીયરે
કહ્યું છે તેમ,

'હરિમય જીવન જીવતાં સતત સંઘર્ષ
તો આવ્યા જ કરે.'

દીલીપ્તે પણ કહ્યું જ છે ને કે,

'હરિમય જીવન એ સ્વપ્ન નહીં, સતત
સંઘર્ષ છે.'

એટલે જ તો પેલી સાધિકા ટફ્ટીલીયા
કહેતી તેમ,

'હરિના જન જનમતા નથી, ઘડાય છે.'

સંતનુ જીવન અમૃતના સાગર જેવું
હોય છે. એ સિંધુમાંથી અસંખ્ય ખિંડ લીધા
કરીએ તોય ક્યાંથી ખૂટે? પણ અમૃતના કાંઈ
ધરવ હોય? એક બે ખિંડ બીજાં પણ ભેઈ
લઈએ

'સારપ સૌજન્ય અને માગલ્યને પણ
જે આકર્ષક અને જનપ્રિય બનાવે એ સંત.'

લોરેન્સ હાઉસમેને આપેલી આ વ્યાખ્યા
મોતી જેવી પારદર્શક છે. તો ચેકરેની આ

સરળ-પણ સચોટ-વ્યાખ્યા ભેદા ભેદી :
'સજ્જન હોય પ્રામાણિક, વિનયી,

ઉદાર, હિમ્મતશીલ, ને પ્રાણ. આ બધાય
ગુણોનું પ્રાગટ્ય પાછું સજ્જન ને ઉત્તમ રીતે
થઈ ઘટે.'

હેનરી એમીલ કહે છે :

'માણસ પાસે શું છે, ને એ શું કરે
છે એમાં એનું સત્ત્વ વ્યક્ત થતું નથી. એ
પોતે શું છે એ જ મહત્ત્વની વાત છે.'

આ બધાની ટાંચ જેવી વાત તો આ છે:

'બાકી બધું પછી; તારી જાત પ્રત્યે
સચ્ચાઈ જાળવ' શેક્સપિયરની આ શીખ
સહુએ ગાંઠે બાંધવા જેવી છે.

એક વિશ્વવિખ્યાત સંતે કહ્યું છે તેમ
'વિશ્વમાં શાંતિ વ્યાપો, ને એની શરૂઆત
થાઓ.'

એમ આપણેય પ્રાર્થીએ કે,
'વિશ્વમાં સૌજન્યની સૌરભ પ્રગળે ને
એનો આરભ મારા જીવનપુષ્પથી થાઓ.'

કાલં શરૂએ કહ્યું છે તેમ 'આદર્શો ધ્રુવના
તારા જેવા છે. ભલે એમને સ્પર્શી ન શકાય,
પણ એમને સહારે જીવવાની નૌકા તો જરૂર
હંકારી શકાય.

આમાં અહમ્મી કોઈ વાત નથી; કાર્થ,
કોઈકે તો કાંઈક કરવું જ પડશે ને! 'ગાય
વાળે ઈ અરજી!' કે 'કો સતો, દાર્શનિકો
ને ચિંતકોએ 'વૈષ્ણવજન'ની મૂર્તિ કંઠારી
આપી છે. એમાંથી થોડીક રેખાઓ લઈને
આપણે વૈષ્ણવજનનું આણું રેખાંકન કર્યું.
આ આપણી આદર્શમૂર્તિ, આ આપણો ધ્રુવ-
તારો, આ આપણું લક્ષ્ય, આપણી દીવાદાંડી!

બીકાવો લગર, છોડો શઢ!

ચલાવો હલેસા, સમાલો સુકાન!

જીવનવિકાસની એક નૂતનયાત્રા આરં-
ભાય છે. અલ્લાખેલી.. !

કાઈક અપરાધ કરતા એક દુષ્ટ મનુષ્ય પકડાયો અને તે અપરાધની શિક્ષા તરીકે તેનું નાક કાપી લેવામાં આવ્યું તેને પોતાનું નાક વગરનું મુખ જગતને બતાવવાની શરમ થવા લાગી અને પોતાને માટે જ તિરસ્કાર થયો. એટલા માટે તે એક અરણ્યમાં પલાયન કરી અને ત્યાં પૃથ્વી પર એક વ્યાધ્રઅર્મ પાથરીને ન્યાં કાંઈના પાસે હોવાનો ભાસ થાય કે તરત જાહે પોતે મહાધ્યાનમાં નિમગ્ન ન હોય એવો દંભ કરવા લાગ્યો.

આ વર્તનથી દૂર રહેવાને બદલે લોકોના સમુદાયના સમુદાય એ ચમત્કારિક સાધુને માન આપવા માટે તેની પાસે આવવા આકર્ષાયા, અને તેના એમ જણવામાં આવ્યું કે, તેના વનવાસે પુનઃ એક વાર તેને સખનું જીવન મેળવી આવ્યું છે એવી ંને કેટલાક વર્ષો વીત્યા અને આસ પાસના લોકો એ મૌન ધારણ કરી બેઠેલા સંતુરુપના મુખમાંથી કાઈ પણ ઉપદેશ સાંભળવાને બંધુ જ આતુર થઈ ગયા તેમાંના એક તરુણ શૂદ્રસ્થને પોતાનો એ પથમાં પ્રવેશ થાય તો સાડુ એની અતિ ઉત્કટ ઉત્કટા થઈ આવી.

હવે વાત એની હદ પર આવી જાગી કે, જો એક પગ માંડેના પછ, સાધુ મહારાજ મોક્ષવામાં વિવબ કરે, તો તે ની અસ્તિત્વ ના

સમય પાસે જ આવીને ઊભો રહે, એ નિશ્ચિત હતું. એથી એક દિવસે તેણે પોતાના મૌનને શંકા કર્યો અને તે ઉત્સાહી તરુણને પોતા સાથે બીજી વાર એક અસ્તરે લાવવાની આજ્ઞા આપી દીધી.

તે તરુણ શૂદ્રસ્થ, પોતાના જીવનમાંની સર્વથી મોટી ઇચ્છા આટલી શીઘ્રતાથી તૃપ્ત થવાની છે, એની ભાવિ આશાથી આનંદિત થઈને બીજે દિવસે સૂર્યોદય થવા પહેલા જ અસ્તરે લઈને સાધુ મહારાજ પાસે આની લાગ્યો.

તે નાકકટા સાધુએ તેને હાથમાં લીધો, ઉઘાડ્યો અને બંધુ જ ગળીર સ્વરથી કહ્યું.

‘હે તરુણ શૂદ્રસ્થ ! આ પથમાં મારો જેવી રીતે પ્રવેશ થયો છે, તેવી જ રીતે હું તારો પ્રવેશ કરાવું છું ન્યારે તારા પર આવા પ્રસંગ આવે, ત્યારે તું પણ આ પ્રાણે જ મહાપરિશ્રમથી બીજાઓને આ પથની દીક્ષા આપજે’.

આમ કહીને એક ઝટકા સાથે તેના નાકને ઉડાડી નાખ્યું લગ્નના યોગે તે તરુણ શૂદ્રસ્થ એ ચમત્કારિક દીક્ષાના રહસ્યને વ્યક્ત કરી શકતો નહોતો. એટલે પગી તે પણ પોતાની શક્તિ અનુસાર પોતાના ગુરુના ઉપદેશને વ્યવહારમાં લાવવા મંડી ગયો. એની ધીમે ધીમે આખા દેશમાં નકર સાધુઓનો એક પથ પ્રસરી ગયો.

કાઈપી પાસે પુષ્કળ ધનભાલ હોય તેથી તેને મારી પાસે નાહ માગવા દેવો જોઈએ નહિ અને જગતની આપત્તુ જોઈએ કે હું પૈસા વિના ચલાવી શકું છું. જાત અને પૈસા, મુખ કે માન આપીને ખરીદી શકતો નથી અને મારી પાસે પાંચ ગજ ન હોય ત્યાં રાટલો બંને તેને જ ત્યાંથી મળતો હોય તે પછી તે મારી આજ્ઞા રક છે.

— એમર્તન

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસના ઉપદેશોને જે ઉપનિષદની સંઘા આપીએ તો એમાં કંઈ અતિ-શયોકિત નહિ થાય. તેઓ પ્રાચીન ઋષિઓના જેવા, આ યુગમાં ઘણું બચેલા એક સંત હતા. એમણે એકે પુસ્તક નથી લખ્યું કે ભાષણો પણ નથી કર્યા, તેઓ તો એક સાચા સંન્યાસીનું જીવન જીવીને પ્રસ્થાન કરી ગયા. જે શિષ્યો એમની સામે બેસીને શ્રદ્ધાથી સાંભળતા એમને તેઓ ઉપદેશ આપતા. શિષ્યો એમના પૂજ્ય શુરુનો ઉપદેશ લખી લેતા હતા. આ લખાણોમાંથી રામકૃષ્ણજીનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાષા પર પ્રજુત્વ ધરાવતા વિદ્વાનો ખૂબ સુંદર નિબંધ લખી શકે છે, પણ એ નિબંધોમાં ચાર્ચ જીવનનો અભાવ હોય છે. શ્રી રામકૃષ્ણ એક એવા મહાત્મા હતા કે જેમણે ઇશ્વરનું દર્શન એમના હૃદયમાં તથા બાહ્ય સંસારના સમસ્ત પદાર્થોમાં કર્યું હતું. એમણે બધી વસ્તુઓમાં ઇશ્વરને નિશ્ચિતતા અને સમગ્ર ભાવનાથી જોયા હતા. આવા વિશિષ્ટ સંતોનો પ્રાદુર્ભાવ સમય સમય પર વિભિન્ન સ્થાનોમાં થતો જ રહે છે.

દૈવી જીવન વિતાવનારાઓના શબ્દો એક અનોખી શક્તિ હોય છે. એ શક્તિ માત્ર વિદ્વાન કે પ્રતિભાશાળી હોય એવી વ્યક્તિઓના ઉપદેશોમાં નથી હોતી. જ્યારે કોઈ મહર્ષિ વાત કરે છે ત્યારે એમનું સમગ્ર જીવન બોલે છે માત્ર એમની ભુદ્ધિ નહિ. ગમે તેટલો સુંદર અને યુક્તિયુક્ત તર્ક હોય તો પણ એ ભગવદ્ભક્ત સંતોના વચનોની તોલે આવી શકતો નથી.

આપણા દેશને હજી તો માત્ર રાજનૈતિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ છે. આ સ્વતંત્રતાની સાચો સાથ આપણે સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરવું હશે તો આપણે

ધર્મના માર્ગે ચાલવું પડશે અને ત્યારે આપણને જીવનનો વાસ્તવિક આનંદ અને ગૌરવ મળી શકશે.

આનો ઘણા લોકો જરા પણ અચકાયા વિના જોરજોરથી કહે છે કે ઇશ્વર નથી. આ આપણું દુર્ભાગ્ય છે. સમગ્ર સંસાર આપણી દૃષ્ટિ સામે અને એક બીજાથી ઉત્પન્ન થતા આ સંસારના અદ્ભૂત પદાર્થો તથા શક્તિઓને પણ આપણે જોઈએ છીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે આ સર્વિચક નિયમપૂર્વક બરાબર ચાલે છે. પણ નિયમ શું એની ભૂતે જ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે? સમગ્ર સર્જિના પ્રથમ કારણના રૂપમાં કોઈ બીજા વિના સર્જિત અસ્તિત્વ જ શક્ય નથી લાગતું. શું કોઈ વસ્તુ, કોઈ શક્તિ અથવા કોઈ નિયમ સત્તાવારો કોઈ પદાર્થ ન હોય તો ઉત્પન્ન થઈ શકે? નિઃસ્પંદ સર્જિત એક મૂળ કારણ તો અવશ્ય હોવું જ જોઈએ કે જેની પાસે આપણી વાણી-ભુદ્ધિ પહોંચી શકતી નથી. એ જ પરમાત્મા છે. એમ કહેવું કે નિયમ પ્રકૃતિજન્ય છે, એના ઉદ્ભવ તરીકે ભગવાનને માનવાની કોઈ જરૂર નથી એ તો ભગવાનનું પદ પ્રકૃતિને આપવા બરાબર થશે. આ રીતે ભગવાને સ્થાને પ્રકૃતિની મદદતા પ્રગટ કરવાનો કંઈ અર્થ નથી.

પરમાત્માને આપણે જોઈ શકતા નથી એ સાચું છે, પણ એટલા માટે આપણે એમ ન કહી શકીએ કે એનું અસ્તિત્વ જ નથી. આપણે રાત્રે ઘણા તારા જોઈએ છીએ, પણ દિવસના એક પણ તારો દેખાતો નથી. તે ન દેખાવાનો અર્થ એ થાય કે એની ઉસ્તી જ નથી? આપણી દૃષ્ટિ ખૂબ જ સંકુચિત અને મર્યાદિત છે એટલે આપણે ઇશ્વરને જોઈ શકતા નથી. પણ માત્ર આવા કારણે આપણે એમ ન કહેવું જોઈએ કે ઇશ્વર નથી અને એની કોઈ આવશ્યકતા નથી.

શ્રી રામકૃષ્ણે એક દિવસ કહ્યું હતું : એક વ્યક્તિ કોઇ મોટા નગરમાં આવે છે. સૌ પ્રથમ એ એવી જગ્યા શોધે છે કે જ્યાં એ પોતાનો બધો સામાન રાખી શકે એ પછી એ નગર જોવા નીકળે છે. આખો દિવસ ફરીને રાત્રે પાછો અગાધિયા એણે વ્યવસ્થિત કરી રાખેલી જગ્યાએ જાન છે. જો પ્રથમથી એણે આ વ્યવસ્થા ન કરી હોત તો રાત્રે આ વિશ્રામસ્થળ વિના એને બારે કંઈ પડત. એ રીતે સસારમાં ભટકતા આત્માનું વિશ્રામસ્થાન પરમાત્મા છે. આ વિશ્રામસ્થાનની વ્યવસ્થા કરી લેનારા બુદ્ધિમતા છે નહિતર આનંદ અને શાંતિ વિના આપણે કંઈ જ ભોગવવું પડે એક એવા સમય આવશે કે જ્યારે જીવનનો આનંદ ચાલ્યા ગયા પછી તમે અધઃકારથી ઘેરાઈ જરો, ત્યારે શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે તમારે એક રક્ષાગ્રારના ભગવાનના-મહત્ત્વને સમજી લેવું જોઈએ.

જ્યારે તમે કોઈ સરોવરમાંથી પાણી લો છો ત્યારે સ્વચ્છ પાણી મળે એ માટે ઘસાને બદ્ધ ધીમેથી કુખાડો છો. તમે જોરથી ઘસો એટલા માટે કુખાડના

નથી કે એમ કરવાથી પાણી ગદ્ગદ થઈ જાય. એ રીતે જો કોઈ માણસ હૃદયની પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરીને ધર્મપૂર્વક જીવન વિતાવવા ઈચ્છે તો એણે ભક્તિ તથા ધ્યાનપૂર્ણતા સાધનામાં સ્થિર રહેવું જોઈએ. ધાર્મિક ત્રયેના પાડિત્યપૂર્ણ વાદવિવાદમાં સમય નષ્ટ કરવાનું અથવા બુદ્ધિને બ્રાતિમાં નાખવાનું યોગ્ય નથી આપણી સાધારણ બુદ્ધિ નાના એવા તળાવના છીછરા પાણી જેવી છે. જો એને આપણે વધુ હલાવીશું તો નીચેની ગદ્ગદી ઉપર આવશે.

જ્યાં એ જાણે છે કે દહીંમાંથી માખણ નીકળે છે માખણ કાઢતા માટે દહીંને મથવું જોઈએ દહીંને મથ્યા વિના આપણે લાખો વાર કઢીએ કે માખણ નીકળે છે તો પશુ નીકળરો નહિ. પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર માટે તમારે હૃદયની કામનાઓને ભક્તિપૂર્વક મથવી પડશે. પરમાત્માના જીવાત્માની માન વિદતાપૂર્ણ ચર્ચા કરવાથી કંઈ નહિ વળે જે રીતે બાળક એની માની ગેરહાજરીમાં એને માટે તડપે છે એ રીતે આપણે પરમાત્મા માટે તડપવું પડશે.

બાપુ મુખ્યત્વે આપ્યા હતા અને મહત્ત્વની કામગીરીમાં ગૂંથાયા હતા, આખો દિવસ અને મોટી રાત સુધી મહત્ત્વની રાજકીય ચર્ચાઓમાં ગૂંથાયેલા રહેતા. આમેય બાપુને આખો દિવસ મિનિટે મિનિટના હિસાબે મહત્ત્વની રાજદ્વારી ચર્ચાઓથી માડીને માદા આશ્રમવાસની સાગરાર જેવા અનેકવિધ કાર્યોમાં જતા.

મુખ્યત્વે બાપુ આપ્યા ત્યારે ગાંધી-કુટુંબના એક આશ્રમવાસી બહેન પશુ તેમના દૃઢ માતૃશ્રીની સારવાર માટે આપ્યા હતા. એમના દૃઢ માતૃશ્રી પશુ પૂરા રાષ્ટ્રીય રંગે રંગાયેલા; એટલું જ નહીં પશુ અસહકારની ચળવળમાં લાપણું કરવાથી માડીને પિંટીઝી જેવા કાર્યોમાં પશુ ઉત્સાહભરે સક્રિય ભાગ લીધેલા. એમને બાપુજીના દર્શન કરવાની હાર્દિક ઈચ્છા હતી અને કયાં જઈ શકે તેવી સ્થિતિમાં ન હતા. અને આમ બાપુજીને તો ધડીની ચે નવરાસ ન હતી

માદા બહેનની ઈચ્છા હતી કે એકવાર બાપુજીના દર્શન કરી લઈ પછી હું સુખે જીવ છોકું. એમના પુત્રી બાપુજી પાસે ગયા. અને સંકલ્પપૂર્વક પોતાના માતૃશ્રીની ઈચ્છા બાપુને કહી.

‘અહીં તો કામનો જંજીર પડ્યો છે ને એક ધડીની ચે ફરસદ નથી; પશુ એમની ઈચ્છાની અવગણના મારાથી નહીં થઈ શકે. જાવ, મારા કામમાંથી હું થોડો સમય ચોરીને પશુ આવી જશશ.’ બાપુએ કહ્યું.

અને ખરેખર, વચનમાં સદાય અટળ રહેનારા બાપુ મહાદેવભાઈ સાથે, પેલા મદા બહેન ઠેઠ પાયમે માગે રહેતા હતાં ત્યાં જાતે ચાલીને મળવા તથા અને એમની સાથે વાતચીત કરી.

પેલા માદા બહેનને બાપુના આવવાથી ખૂબ જ આનંદ થયો અને અંતિમ ઈન્દ્રિય પૂર્ણ થવાના સંતોષ સાથે એમણે થોડા દિવસ પછી સાતિયા દેહ છોડ્યો.

એક હતો ભરવાડ. એ ભણ્યો ન હતો પણ હતો પહેલવાન. એ ઢોર ચારતો અને નિરાતે રાટલો ખાતો.

એક વખત એણે કથામાંથી શબ્દ સાંભળી લીધા કે નોકરી કરવી તો મોટા માણસની કરવી; તો એડા પાર થાય. પોલાને આ વાત ગમી ગઈ સાંજે એ ગામના મુખીને ત્યાં ગયો. અને કહ્યું “ મુખી સાહેબ રામરામ ”

મુખી : કેમ લાઈ પોલા, કેમ આવવું થયું ?

પોલા : સાહેબ, એક કામ પડ્યું છે

મુખી : બોલ, શું કામ છે ?

પોલા : પણ આટલું કામ કરવું પડશે, સાહેબ.

મુખી : ભલા માણસ, કહે તો ખરો કે શું કામ છે ? જડયા વિના શી ખર્ચ પડે ?

પોલા : મુખી સાહેબ, મેં સાંભળ્યું છે કે નોકરી કરવા હોય તો મોટા માણસની કરવી, તો એડા પાર થાય. એટલે મને નોકરીમાં રાખવો પડશે.

મુખી : પણ લાઈ, મારી પાસે એવું કશું કામ તો છે નહીં.

પણ પોલાનો અતિ આગ્રહ જોઈને મુખીએ કહ્યું, મારી પાસે બીજું તો કશું કામ નથી પણ મારા ટેકરીવાળા ખેતરે શેઠ શતવાસો જાળે. નને બે રાટલા આપીશું.

પોલા તો ખુશ થઈ ગયો.

પોલાનો એક સ્વભાવ હતો કે, એ જે કામ કરે તે એક ન બરતું જ કરે. એમ એણે ખેતર પણ બહુ સારી રીતે સાચવવા માડ્યું. એમાંથી એક સળા સરખી આવીપાછી થાય નહીં. આથી મુખી ખુશ થઈ ગયો.

પણ એક દિવસ મુખીને ત્યાં ફોજદાર આવ્યા પોલાએ જોઈ તો મુખી ફોજદારથી ડરતા ને ફફડતા

રહેતા હતા. અને ફોજદાર સાહેબને ખુશ રાખવાની ફિકરમાં બીજું કશું એમને સંજ પડતું નહોતું. પોલાને થયું કે મુખી કરતાં ફોજદાર મોટા છે. એટલે તે તો ફોજદારને ત્યાં નોકરીએ રહ્યો ફોજદાર સાહેબ પણ એના કામની ચોકસાઈથી ખુશ થઈ ગયા. પણ એક દિવસ ફોજદારની તપાસ કરવા પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ આવ્યા, પોલાએ જોઈ લીધું કે ફોજદાર કરતા પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ મોટા છે એટલે એણે ફોજદારની નોકરી છોડીને મોટા સાહેબની નોકરી સ્વીકારી.

આમ પોલા તો જ મોટા જણાય એમની નોકરી સ્વીકારે. આમ નવા શેઠ બદલીને પણ એ ચાક્યો. છેવટે એણે કહી ન બદલવા પડે એવા મોટા શેઠ તોથી કાઢવાનું નક્કી કર્યું.

આવા મોટા શેઠ તો ભગવાન. પણ ભગવાનને કથા બોળવા જવા ? છેવટે એને સમજ્યું કે જનસેવા એ જ પ્રભુસેવા. આટલી વાત સમજવા પછી એણે ગામમાં કોઈ માદાસાળની સારવાર કરી આપવા માંડી; કોઈ લલાલગઢા કે આધળાને પાણી ભરી આપે, કોઈનો ઘડો પડી ગયો હોય તો ફુવામાંથી કાઢી આપે કથાક આમ લાગી હોય તો એને ઓલવવા માટે પોલા સૌથી પહેલો પહોંચ્યો હોય. આવો માણસ ગામમાં કોને ન ગમે ? આખા ગામમાં એ લોકપ્રિય થયો. આ સેવા કરતા કરતા એ ધરડો થઈ ગયો. બધા એને પોલાકાકા કહીને બોલાવતા. એક દિવસ અજળપાણી ખૂટ્યા; પોલાકાકા સ તોપથી આ દુનિયા છોડી ચાલી નીકળ્યા. પણ જે દિવસે એમનું ચત્તું થયું તે દિવસે આખા ગામમાં સ્તનકાર છવાઈ ગયો. બધા કહેવા લાગ્યા, “ આ ગામમાં માણસ તો એ એક જ હતો. વગર સ્વાર્થે જેમનું કોઈ ન હોય એમની સેવા એ કરતો. લોક કહે છે ને કે ધરતી થાલવા વિના ઢરો ને ! પણ આ ધરતી આવા થાલવા પર ડબી છે. ”

તમને લોકોને એક પ્રકારની વેલછા લાગી છે માન લાયજો આપવા ખીજઓને સુધારવા, પણ પોતે સુધરવાની તો વાત જ નહિ । તમે લોકોને શુ સમજવનારા હતા ? જેણે જગતની ઉત્પત્તિ કરી છે તે જ સમજવશે જેણે સર્પિ રચી છે, સર્વચક્ર બનાવ્યા છે, મનુષ્ય અને જીવજાતુની રચના કરી છે તેમ જ તેમના પોષણના સાધન તૈયાર રાખ્યા છે, તેમનું પાલન કરાવે માનાય બનાવ્યા છે મા બાપના હૃદયમાં સ્નેહ મૂક્યો છે, તે શ નહિ સમજવે ? તમે આટલું કહ્યું છે તો શુ આ કામ પણ નહિ કરે ? જો શાન આપવાની તેને જરૂર હોય તો તે જાતે જ આપે તો અતર્વામી છે જો પ્રતિમાપૂજન કરવામાં ખૂલ જ થતી હોય તો તે શુ જાણે નથી કે સધળા પ્રકારની પૂજા તેને જ અર્ચે થાય છે । તે મૂર્તિપૂજનથી પણ સતુદ્ધ થશે વચ્ચા તમારે ખીજઓ માટે શા વાસ્તે માથાકૂટ કરવી જોઈએ તમને પોતાને જ શાન મળે અને ભક્તિ મળે તે માટે તો પ્રયાસ કરો । તુ પથ્થરની પ્રતિમાનું પૂજન કરે છે ? જો પથ્થર હોય તો તેની પૂજા પણ સમજાય જ નાના પ્રકારના ઉપાસના વિધિ ઇશ્વર જ યોજેલા છે જેણે જગત રચ્યું તે જ સધળું ચિખવે ॥ અધિકાર વિચારીને જોના જરૂરને જે પચે છે તેને અવશ્યવાના બ દોળસ્ત (માતા) કરે છે એક સ્ત્રીને પાંચ બાળક છે ઘરમાં અનાજ છે માતા પોતાના બાળકને માટે એક જ અનાજમાથી નાના પ્રકારની ઝીંજો બનાવે છે અને જોને જે પચે તેને તે આપે છે પ્રાપ્તિને સારુ જોખાના બિરજ મનાવે છે તો ક્રોધને તેની કાંઈ જ કરીને પાંચ છે ક્રોધને તે ખીચડીરેષે કઢી સહિત આપે છે તો ક્રોધને એકલા ઘી સાથે જ અવશ્યે ॥ હવે સમજો :

ઈશ્વરનું નામ તથા તેના ગુણનું જ્ઞાન તથા સત્સંગ કરવાથી ચિત્ત ઇશ્વર તરફ વળે છે ઇશ્વરભક્ત અથવા સાધુની ધામે ગરવા જન જોઈએ ગયા રમા અને વિવશમુખમાં રાનાદિસ ગ્યાન-વ્યાસ રહેવથી હ-પર તરફ કઢી પણ ન જતું નથી વાર વાર એકાંતમાં જઈને તેનું ચિંતન કરવાની ખાસ જરૂર

છે આરભમાં એકાંતનું સેવન નહિ કરવાથી ઇશ્વરમાં મનોવૃત્તિને સ્થિર કરવાનું કાર્ય બહુ વિમલ થઈ પડે ॥ બધા સુધી છોડ નાનો હોય ત્યાં સુધી તેને વાડની જરૂર રહે છે નહિ તો ગાય કે બકરા તને કરડી ખાય જ. 'મનમાં, ખુશામી, કે વનમાં ધ્યાન કરવા બેસવું જોઈએ' ઈશ્વર એ સત્ અથવા નિત્ય છે અને બાકીનું સર્વ અસત્ અને અનિત્ય છે એવો વિચાર કરવાથી અનિત્ય વસ્તુઓનો મનથી ત્યાગ થઈ શકે છે સર્વ કાર્ય કરવા પણ ચિત્ત ઇશ્વરમાં જ રાખવું કાવ્યખી બોરાક રોધવા જળમાં ઘૂમે છે પણ તેનું મન ક્યા ભટકતું હોય છે ? નદીને કાંઠે પોતાના ઇંડા મૂક્યા હોય છે ત્યાં જ તેમ સસારના સર્વ કાર્ય કરવા પણ ચિત્ત તો ઇશ્વરમાં જ રાખવું

સાથે સાથે વિચાર કરવાની પણ બહુ જરૂર છે કામિની, કામન અનિત્ય છે ઇશ્વર જ સત્ય છે એવો શા અપોતો છે ? તે વડે અન્ન, વસ્ત્ર અને રહેવાને મળે પણ તેનાથી ઇશ્વર પ્રાપ્તિ થતી નથી માટે એવો કદાપિ જીવનનું લક્ષ્ય થઈ શકે નહિ એનું નામ જ વિચાર સમજ્યો બાપુ ? હા । વસ્તુ વિચાર જો, એસામાં શુ છે અથવા સુદર સ્ત્રીના દેહમાં પણ કેવળ હાડકા, માંસ, ચરબી, મળ, મૂત્ર એવી એવી વસ્તુઓ છે મનુષ્ય હ-પરથી વિમુખ થઈને આવા પદાર્થોમાં મન પરાંવે એ કેટલું ખેડ કરવા જેવું છે ?

હા, પ્રભુનું ચંદ્રન અવસ્થ થઈ શકે ॥ વાર વાર એકાંતસેવન, તેનું નામચું ખીજન, વિવેક અને નિર્દયના એટલા ઉપાય કરવા જો એ ખૂબ વ્યાકુળતાપૂર્વક તેને માટે આકાંક્ષ કરીએ ત્યારે તેનું દર્શન થાય સીધુતે માટે લોકો ઘડો ભરીને આસુ પાડે છે કે તે આસુમાં પોતે પણ તથાઈ જાય પણ લગવાનને માટે જીલ્લું આસુ પાડે છે ? ત્રણગણ આકાંક્ષ થાય ત્યારે પ્રભુ દર્શન આપે છે વિશ્વશીર્ષુ ત્રિભોગ તરફ, માતાન સત્ત્વન પ્રત્યે અને સતી ઓનું પતિ તરફ આકાંક્ષ-એ નજીના એકસામટા બળ જેટલું પ્રત્ય-પ્રેમનું બળ થાય ત્યારે તેના દર્શનનો આનંદ મળે

ખેટકપૂર સ્ટેશન તો બહુ જ નાનું હતું. પણ આજીવન ધણી ગામડાં હતાં એટલે દિવસમાં જે ખેતર ગાડીને આવતી જતી ત્યારે માણસોની અવર જવર હીક હીક યદ્ય રહેતી. ખેટકપૂર ગામના લોકોને તથા આજીવનના ગામડાઓના લોકો માટે આ સ્ટેશન અનુકૂળ હતું.

મારી બહુ જીવન ત્યારે આ સ્ટેશનને યદ્ય ત્યારે પ્રથમ તો મને ઘણું જ કંટાળ જનક લાગતું. પણ પછી ધીમે ધીમે પ્રાપ્તિ સાથે હળતા મળતા રહેતાં અને તેમની સાથે વાતચીત કરતા, મને તેઓના સ્વભાવ, રીતરિવાજ અને લાગણીઓના સારો એવો અભ્યાસ કરવાનું મળી આવ્યું. પ્રાપ્તિઓના આ વિવિધ જીવનપાસાં મેં તપાસતાં મને આનંદ મળવા લાગ્યો.

એક દિવસે ટ્રેન જરા સાધારણ સમય કરતા અસાધારણ મેડી થઈ. આવા પ્રસંગે શહેરીજનો મોટા સ્ટેશનને ટ્રેનની સાથે જોઈ કંટાળે અને રેલવે સત્તાવાળાઓને દોષિત ઠરાવે ત્યારે અહીં તો આ ગામલોકો શાંતિથી વાતો કરી રહ્યા હતા. ન કોઈ કે ન કોઈને દોષિત ઠરાવવા. પ્રાપ્તિઓ પોતપોતાના રોજીદા વ્યવહારના કામોની વાતમાં આનંદ કરતા હતા એક બાજુ કેટલીક સ્ત્રીઓ ખેતી વાતો કરતી હતી. ત્યાં એક સ્ત્રી એક યુવાનીના હાથમાં પથ મૂકતા ઊકારાને હાથથી દોરી લઈ આવી.

“બેન ! ક્યાં જવું છે ?” એક મોટી ઉંમરની સ્ત્રીએ પૂછ્યું.

“વડીઆ” પેલી સ્ત્રી બોલી.

“આંખની દવા કરાવવા જતાં હશે.”

“હા, બેન ! આ મારા બાઈની આંખો બહુ જ દુઃખે છે એટલે ઘાતર પાસે જતાવવા લઈ ગઈ છું.”

“પણ કોઈ દેશી દવા કરો તો ?” એક વૃદ્ધ સ્ત્રી બોલી.

“દેશી દવા તો માડી ! જેટલી વીધી તેટલી કરી. જેટલાં જોસડ ક્યાં પણ આખ સાજી થાતી નથી.”

“ભરણ નાખ્યું કે નહિ ?” એક ત્રીજી સ્ત્રી બોલી.

“અરે ! ભરણ પણ ધણી આજનાં !” પેલી સ્ત્રી શાંતિથી જવાબ આપતી હતી.

“ઘાતર ને જળ એ ખેવ સરખા !” પેલી વૃદ્ધ સ્ત્રી પાછી બોલી “ઘાતરને ખતાવવા જાઓ છો ને પેસા ખરચો છો એના કરતા દેશી દવા કરો ને !”

“નાં માડી ! બધા ઘાતરો તમે કહો છો તેવા નથી હોતા. વડીઆના ઘાતર તો બહુ વખણાય છે. જેટલાં માણસોની આંખો એજો સાજી કરી છે.”

“તો પછી જઈ આવો વડીઆ ઘાતર પાસે દરેક દરેકમાં પૂછવું સાડું. પણ મને તો અમારા ગામના જાણીતા ઊકારાની આંખ ઘાતરની દવા કરવાથી બચી એમ સાબળું પછી એમ લાગે કે ઘાતરે પણ કાંઈ બધા દરેક જોગખી શકતા નથી” પેલી વૃદ્ધા બોલી.

“તમારા ગામના એ જાણીતા ઊકારાની આંખ કેમ કરતા બચી એ કહો તો ખરા ?” ત્રીજી સ્ત્રીએ વૃદ્ધાને પૂછ્યું.

“દુઃખને બેન ! વાત તો છે સાંભળવા જેવી. અમારા ગામના જાણીતા ઊકારો અંગ્રેજ લાગે છે. એનો આપ જીનેટ નોકરી કરે એટલે ઊકારો પણ ત્યાં લાગે. ઊકારો તો ભારી-હોશિયાર છતો આખો દિ વાગે ને લાગે. તે કરવાનું છે તે એની આંખ દુઃખવા આવી. તેના માગાં આંખમાં દવા કરાવી. ભરણ નાખ્યા અને બીજા જોસડ ક્યાં પણ ઊકારાની

આંખ સાજી ન થઈ. એટલે પછી તો મોટા દવા-ખાને દાકતર આગળ આખ ખતાવી દવા કરાવી પણ ત્યાંય તેને સારુ ન થયું. ઉલટાની આંખ વધારે દુઃખવા આવી ને ડોળા તો રાતા ગોળ જેવા થઈ ગયા જલે હમણા બહાર નીકળી પડશે એમ લાગે.”

“અરર ! બાઈ ! કરમની પીડા તે આનું નામ !” એક બાઈ વચ્ચે બોલી બેઠી.

“હા, બેન ! કરમની કંઠાઈ ગણે કે જે કહેા તે છેકરો તો પછી બહુ પીલાય-દુખી થાય, એટલે થાઈ છેકરાને લઈ એના માથાપ અમારે ગામ લઈ આવ્યા હું તો એની આંખ જોઈ તારી થઈ ! જલે છેકરાની આંખ નહિ લાલધૂમ મોટા ડોળા લટકે પડ્યા હોય તેમ લાગે અમારા ગામમા આવ્યા પછી જે ડોહ દેશી દવા ચીંધે તે કરે પણ ભગવાનની મરજી ડોહ જલે ડેવી હશે તે છેકરાને ડોઈ કરતા ડોહ દવા લાગુ ન થાય. છેકરા મુઝાયો ને એના માથાપ પણ મુઝાયા આખરે છેકરાના માથાપે ભગવાન પર ભરોસો રાખ્યો આખો દિ જે કાઈ દવા થાય તે કરે ને પ્રભુ ભક્તિ કર્યા કરે નત, ઉપવાસ અને પૂજાપાઠ પછી તો કરવા લાગ્યા. છેકરાની માએ માતાજીની બાધા રાખી અને ભગવાન પણ જલે એમની ભક્તિથી ને પૂજાથી રાજ થયા હોય તેમ છેકરાની આંખ સાજી થવા લાગી !

“તે દેશી દવા કરવાથી ફાયદો થયો ?” પેલી સ્ત્રીએ વચ્ચે પૂછી નાખ્યું

“ફાયદો તો બાઈ ! ભગવાને કર્યો પણ બ્રાહ્મણે તો છેલ્લે-છેલ્લે અરણીના પાનનો દવા તરીકે ઉપયોગ કર્યો હતો અરણીના પાનને જીજ્ઞા વાટી-લટ્ટી તેની થેપનીએ કરી છેકરાની આંખે મૂકતા, અને આમ કરતા છેકરાને આરામ થવા લાગ્યો. આમ અરણીના પાનનો ગુણ લાગ્યા કે બ્રાહ્મણની ભક્તિનો પરતાપ થયો તે તો ભગવાન જલે”

‘હા બેન ! એ તો એવું છે કે લાંબોની દવા કરો તોયે કાંઈ ફાયદો ન થાય અને ભગવાનને સારુ કરવું હોય તો ચપટી રાખથી પણ ફાયદો થાય” પેલી નાજી સ્ત્રી હવે બોલી.

“હા બાઈ ! પછી તો છેકરાની માએ માતા-જીની બાધા પૂરી કરી. આખુ યે વરસ તેની માએ કુલડા (ધાણી) ખાધને સાતમને દિ માતાજીને નેણ ચડાવી માતાજીની બાધા પૂરી કરી.” પેલી વૃદ્ધાએ વાત પૂરી કરતા કહ્યું.

“આખુ વરસ કુલડા ખાધા ?” પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું.

“હા બેન ! આખુ વરસ છેકરાના માપે તો ઘણા નત અને ઉપવાસ કર્યા ને ભગવાનની પૂજા કરીને ભગવાન પર આસ્થા રાખી. બપોરે છેકરાની માએ માતાજીની બાધા રાખી. આમ ધિણધણી-આણીના સજનથી ભગવાન રાજ થયા એમ લાગે છે.” વૃદ્ધા બોલી

‘હા બાઈ ! શ્રદ્ધા હોય તો ભગવાન રાજ થાય. આસ્થા વિનાની ભક્તિ બોટી” ત્રીજી સ્ત્રી બોલી.

“આ વાત ઠરું છું એ મારી નજરે જોયેલી છે અને એટલે જ કહું છું કે આખની દવા કરવામા ધ્યાન રાખવું જોઈએ. સારા દાકતરની સલાહ લેવી. ને દવા થ કરાવવી પણ આખ બગડે તો જરા ધ્યાન રાખવું, મુઝાવું નહિ ભગવાન પર ભરોસો રાખવો મારા વાંદાની ઉપર જે પૂરેપૂરી શ્રદ્ધાથી ભક્તિ કરીએ તો એની મેળે એણે આવી આપણને મદદ કરવી પડે” વૃદ્ધાએ સારાંશ કહ્યો.

“હ્યો, હવે ટ્રેન આવી. ચાલો આપણે સહુ એક જ ડગામા સાથે બેસીએ” પેલી સ્ત્રી બોલી,

‘હા, સાથે મઝા આવશે” વૃદ્ધા બોલી ટ્રેન આવી માણસો ચડ્યા ને ગિતર્યા.

મે લામન કૃત્રીઅર આપી ને ટ્રેન પાછી ઉપડી ટ્રેન ગઈ છતા મારા મનમા પેલી સ્ત્રીઓની વાતચીત ઘોળાયા કરતી હતી ટ્રેનના ધૂમાડાના ગોટો ગોટા ઉઠળતા હતા અને ટ્રેનનો અવાજ પણ એટલો જ આવી રહ્યો હતો હું નવરો પડી ઘડીકે રેલેશનના બાકડા પર બેઠો સામે દૂર દૂર ગાડી જતી રહી હતી છતા તેના ધૂમાડાના લીસોટા એવા જ દેખાતા હતા. મને વિચાર થયો, “જીવન પણ એક ટ્રેન જ

છે ને ! તેનીશક્તિ (Power) સાત્ત્વિક ભાવ છે. આપણે એ શક્તિથી—અહમ્ અદ્વા અને અનન્ય ભક્તિ ભાવથી—જીવનને આગળ ને આગળ લઇ જવાનું છે. જેટલાં આપણાં કર્તવ્ય અને ભાવ ઉચ્ચ અને સાત્ત્વિક તેટલે અંશે આપણે આપણાં જીવનને ઉચ્ચપંથે આગળ લઈ જઈ શકીશું. અને તેથી જ શુદ્ધ ભાવે, સાત્ત્વિક નમ્રતાએ, જેટલા કલ્યાણ ભાવ ફળાવી પ્રભુભક્તિ અને પૂજાપાઠ થઈ શકે તેટલા કરીએ તો જરૂર આપણે એ આપણી ટ્રેનને—જીવનને

છેક છેડા સ્ટેશન સુધી લઈ જઈ શકીશું ! અને તેથી જ પ્રાર્થનાને મહત્ત્વનું સ્થાન સર્વત્ર અપાયું જ છે ને !

આપણી શક્તિ ટ્રેનને આગળ લઈ જવા માટે પૂરેપૂરી પ્રયત્ન બનાવવી રહી, જેટલી પ્રાર્થના શક્તિશાળી, શુદ્ધ, સાત્ત્વિક અને કલ્યાણકારી તેટલાં જ એના પુણ્ય પશુ પ્રભાવશાળી થવાનાં.

પ્રાર્થનાનાં પુણ્યથી જ પરમાત્માની કૃપા મળવાની જ.

કિશોરલાલભાઈની જીવનસિદ્ધિ

શરીર અને મનનો ઘાડો સંબંધ છે. મન દુઃખી હોય તો શરીરમાં પણ કંઈક ને કંઈક વિઠ્ઠલિ થાય છે. મન પ્રસન્ન હોય તો તે પ્રસન્નતાની પણ શરીર પર અસર જણાય છે.

એ જ ખ્યાલે શરીરમાં રોગ હોય તો મનમાં ઘ્લાનિ આવી જાય છે. શરીર તંદુરસ્ત હોય તો મન પણ સુધરી જાય છે. કોઈએ કહ્યું છે કે, તંદુરસ્તી સાથે મનદુરસ્તી પણ આવે જ છે.’

આ સિદ્ધાંત સામાન્ય રીતે સાચો છે. પણ જ્યારે કોઈ સાધક પોતાના મન પર સંપૂર્ણ કાબૂ મેળવે છે. ત્યારે તેનું શરીર કબજેર કે રોગી હોય તો પણ તે પોતાના મનને અલિપ્ત અને પ્રસન્ન રાખી શકે છે.

આ સંબંધમાં શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ એક સુંદર દર્શાવ આપતા.

કાયા નારિયેળની અંદરનું કોપડું કાચલી સાથે ચોટસું હોય છે. નારિયેળ ફેડીએ એટલે કાચલીની સાથે કોપરાના પણ દુકડા થાય છે. પણ જ્યારે પરિપક્વ થયેલું નારિયેળ વખત જતાં સુકાઈ જાય છે, ત્યારે અંદરનું કોપડું જેને ‘ગોટા’ કહે છે તે કાચલીથી છૂટું પડી જાય છે. નારિયેળને હલાવીએ તો ગોટા અદર છૂટો ખખડતો સંભળાય છે. એવા નારિયેળને ‘સિદ્ધ નારિયેળ’ કહેતું ભેઈંએ. હવે એવા નારિયેળ પર પ્રહાર કરીએ તો કાચલી તૂટી જશે, પણ અંદરના ગોટા પર તેની કશી અસર નહીં થાય. તે પ્રહારથી અલિપ્ત રહેશે.

શ્રી કિશોરલાલભાઈએ ઉચ્ચ સાધન દ્વારા પોતાના મનને આ જ રીતે શરીરથી અલિપ્ત બનાવ્યું હતું. શરીરમાં રોગ હોવા છતાં એમનું મન ગિલકુલ નીરાગી, અલિપ્ત અને પ્રસન્ન રહેતું. એમની વિનોદશક્તિ કદી ક્ષીણ નહોતી થઈ. તેઓ જીવન જેવા મહાન પશુ બની શકતા અને વિનોદાર્થે ‘અલ્પ’ પણ બની શકતા હતા. પણ તેઓ પોતાની સમજનતા ને સર્વ-કલ્યાણકામના કદી છોડી નહોતા શકતા. વિચારમાં દટતા, સ્વભાવમાં નમ્રતા, સિદ્ધાંતની બાબતમાં અત્યંત આગ્રહ અને સમાજના વ્યવહારમાં નિરામદ—આ એમની જીવનસિદ્ધિ હતી. જીવનશૈલ્ય એ જ એમની સધના હતી. એમનું જીવન એમના લેખન કરતાં ઓછું પ્રભાવશાળી નહોતું. એકાદી સ્મૃતિ સૌને મારે આલ્લાહ અને ષ્રેયસ્ દાયી બનશે..

—કાકા કાલેલકર

આટલા વધે’ સિંધી હીરાધર ! લાઇ ! તુ
તો ક્યાથી હોય ? પશુ નારી પ્રાણુધારી કૃતિઓએ તો
હદ કરી નાખી એમણે તો તારી વિજયયાત્રા લલ
કારી-વડોદરા, પૂના કે દિ હીને આગણે નહિ છેક
સ્કાટલેન્ડમાની લીનીછમ કુ ગરમાળાઓમા

ઈ સ ૧૭૮૩ નો સમય હતો

મરાઠી રાજ્યન છેલ્લા બે મહાપુરુષો મહાદેવ
સિંધિયા અને નાના ફડનવીસ- પોતપોતા સ્વત્વ
નળવી રહ્યા હતા મરાઠી સૈનિકાના તેજથી અગ્રેને
ધ્રુજતા હતા હરિપત ફડે ને પરશુરામ ભાઈના
નામ રણક્ષેત્રમા જનુદુષ અસર ફેલાવતા ગુજરાતને
આગણે બેઠેલી અગ્રેજ સત્તા મહાદેવ સિંધિયાને
નમતું આપતી હતી

એ વખતે સિંધી હીરાધરની યશકલગી જેવા
ડોમોઈમા એક બનાવ બન્યો

અગ્રેને ભરૂચ અને આશપાસનો સ્વધર્મો
પ્રદેશ ખાતી કરી મહાદેવ સિંધિયાના પ્રતિનિધિ
ભાસ્કરરાવને સોંપવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા

ડોમોઈ એ વખતે જેમ્સ ફોર્બ્સના હાથમા
હતુ દિ લા સમારગની ને રણુમા શોષિત વહેલ
રાવવાની યુદ્ધવિદ્યા એને વરી હતી પશુ સાથે સાથે
છેક સધ્યા વખતે પોયગીનો મદમદ પરિમલ
ડોમોઈના સુદર તળાવમાથી આગતો હોય તે વખતે
અનિમિષ નેને શિંધી હીરાધરની અણુમેાવ કૃતિઓ
જણે કાષ્ઠ સ્વસ્થ પ્રતિભાઓ હોય તેવી, એની
નજર સામે તારા કરતી એવી કવિતાદષ્ટિ પશુ એને
વરી હતી

પશુ યુદ્ધના દિવસો આ-યા ન આવ્યા,
ને ગવ ડોમોઈના કિ તાની ફેચીઓ મહાદેવ સિંધિ
યાના પ્રતિનિધિ ભાસ્કરરાવને સોંપવાનો વખત આવી
પહોંચ્યો

ડોમોઈનું મહાજન-આઠાણુમ ડાળ-‘ગોરા
સાહેબ’ને મળવા આ યુ હતું એ અગ્રેજ હતો, પશુ
મરાઠાના સવારોથી કટાગેતી પ્રગળે એણે શાતિનો
સ્વા. ચખાડ્યો હતો એ પ્રાયશિક શાતિમા હજી
મુડદાની દુર્લિધ પેળી ન હતી

ધાત્રણો મહાજન-સૌ આવ્યા ગોરાએ
ધારણ કરેલી રાજનીતિ અને સાયવેલી શાતિના
વખાણુ થયા અને કાષ્ઠક યાદગીરીરૂપે નજરાણુ
લેવાનો આગ્રહ કરવા માડ્યા

જેમ્સ ફોર્બ્સ શાતિબો રહ્યો એને ડોમોઈ
છેડુ ગમતુ ન હતુ, ડોમોઈમા એમની નજરે ક્રીસ
રોમની ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિભાઓના કરતા ચડે
એવુ કાષ્ઠક હતુ એનું તળાવ, લીનીછમ હરિયાળી
ચડતી-જિતરતી બો મદ પવનમા બૂલતા કમળ,
સિંધી હીરાધરની યક્ષકન્યાઓ, પેલુ પૂર્વદાર-એ
સધયુ વાતાવરણુ એને એની સ્કાટલેન્ડની જૂમિની
યાદ આપતું હતું અત્યારે એ યોદ્ધો મટી ગયો
હતો મુદકી ઓફિસર પશુ મટી ગયો હતો માતા
સ્કાટલેન્ડનો બાળક બની ગયો હતો એને-વિખૂટા
પડેલા બાળકને આ જૂમિનો યોગો માતાના યોગો
જેવો ખારો લાગતો હતો

જેમ્સ ફોર્બ્સને શાતિ જોઈ સૌ બોલ્યા
અમારે કાષ્ઠક બેટ-નજરાણુ કરવાનું છે તમારે
લેવાનું જ છે અમારી એટલી યાદી તમારી સાથે
રાખો’ અને મૂલ્યવાન વસ્તો-અમદાવાદી અતલસને
સરતી ગજી નીચે છુપામેલા આજૂનણુ ચમકવા
લાગ્યા

જેમ્સ ફોર્બ્સે માથુ ધુણાળું ‘મારે એ
ન જોઈએ મારે આવતી કાલે િગીને ખીજે દોડતુ
પડે એને દુ શુ કરુ ?’

મહાજન ખિન્ન થયું ગમે તે ઉપાયે તાપી
વાળાને હમેશા યાદ રહે એવુ કાષ્ઠક આપતુ જોઈએ

એ આહી ડાણુ જાણે ક્યારે આવશે એમ જાણીને પૂર્વેનું હીરાદાર દરી દરી નિહાળી રહ્યો હતો એક કરતા એક સરસ એવી કાતરેની કમાનો-રમૂત્તાણીના માથાની મોતીની સેર જેની મૌકિકમાળાઓ વેનંત રહ્યો હતો. જ્યાં નજર કરે ત્યાં નજર ચલી જાય એવું અજળ આકર્ષણ પથ્થરમા બધું હતું.

મહાજન આવ્યું. સોમેશ્વર અમરુચાને હતો.

ફોર્મસે સૌને આવકાર આપ્યો.

‘અમને બહુ આનંદ થાય છે કે, અમે તમારી મોટે તમને આપી સફાઈ શાસ્ત્રી જાણે કહ્યું છે, વાધો નથી.’

ફોર્મસે શાસ્ત્રીજી સામે જોયું. ચતુર અમેજ તરત સમજી ગયો. આવનાર ‘રૂઝિયા’ ધાર્મિકતા પ્રસિદ્ધ હતી એણે નમન કર્યું.

‘હું આપનો ધણો ધણો ઉપકાર માનું છું મને હીરાદારની આ કમાનોમા.’

ફોર્મસ બોલતો અટક્યો, સોમેશ્વર હીરાદાર તરફ એકાદ-બે-એવી નજરે-જોઈ રહ્યો હતો કે ફોર્મસને શબ્દો બોલી એ વાતાવરણ ભગ કરવાનું હીક ન લાગ્યું.

‘શિષ્ટી હીરાધરના ટાકણામા, સાહેબ, સગી તની રમૂ પદાવસિ રમતી હતી તે વિના પેલી યદા કન્યાની કદીમેખલા તો જુઓ-જાણે ઉમણા એની સોનેરી ધુધરીનો રણકાર સભળાશે ! જુઓને-એના મોં પર એ રણકાર સાબળવાનો આનંદ પણ હવાઈ રહ્યો છે.’ શાસ્ત્રીજી ચિંતનમા હોય તેમ અચાનક અટકી ગયા.

‘આપને હીરાધરની સર્વોત્તમ કૃતિ કહી લાગી છે ?’ ફોર્મસે પૂછ્યું,

એ સમજી ગયો હતો કે મહાજન કરતા જુદી જ રીતસાતનો માનવ તેની સામે બેઠો છે. હીરાધર વિશે વાત કરનારો મળ્યો જાણી એને બહુ આનંદ થયો.

‘એની સર્વોત્તમ કૃતિ ?’ શાસ્ત્રીજી બચકર શરૂનાતા પડ્યા જેવું હતું. ‘કદાચ, એકાદ બે ચની

ગમાણુમા સચવાઈ રહી હતી !- હીરાધર ! એ માનવ નહિ હોય માનવેન્દ્ર વિના આવી કૃતિઓ ન બને.’

‘તમે એટલું ન કરો ? અર્થતોને સાચવી રાખવાનો પ્રયાસ ન કરો ?’ ફોર્મસે પૂછ્યું.

શાસ્ત્રીજી ખિન્ન હૃદયે ફિક્કું હતું, ‘મરણ પામેલી પ્રજાની ઉરેકેઉરેક દૃષ્ટિ હણાઈ ગઈ હોય છે, આહી એ પથ્થર ઉપર છોકરા ધૂકશે-તમે એને લઈ જાઓ-હીરાધરનો કોઈ સમાનધર્મી ઉત્તર વર્ષે’ પણ જાણે તો હવે ત્યાંથી આહી યાત્રા કરવા આવશે એ કૃતિઓને સાચવવાની કે સમજવાની એક પણ શક્તિ આ જમીનમા હવે રહી નથી.’

ફોર્મસ બાહ્યજી સામે જોઈ રહ્યો એના ધણા મિત્રોએ પૂનાના પ્રસિદ્ધ નાનાકેડનસવીની એને વાતો સમજાવી હતી અને બાહ્યજીની ભુદ્ધિ પ્રત્યે એને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું હતું. આજે એવા જ વર્ગનો એક સ્વપ્નશિલ્પી એની સામે બેઠો હતો એ જોઈ એને ધણું આશ્ચર્ય થયું.

‘ત્યારે મારા દિલની એક વાત હું પણ કહી લઉં !’ ફોર્મસે રહી રહીને બોલ્યો.

સોમેશ્વરના મોં પર આજુ સ્મિત આવ્યું. ‘મને એ ખબર હતી-શિલ્પી હીરાધરની કૃતિઓને સમજનારો સમાન્ય જન ન હોય-એટલે જ હું આવ્યો હતો, કે તમારી શી વાત છે એ તો સમજું !’

અત્યાર સુધી મહાજન બાધાની માફક બેઠું હતું-વાર્તાની એક પણ કહી સમજ્યા વિના-નેમને પણ આશ્ચર્ય થયું તેમાના અમણીએ કહ્યું.

‘સાહેબ ! અમારે પણ પૂછવું છે-તમે આ કૃતિઓને લઈ જઈને શું કરશો ? એને ક્યા રાખશો ?’

ફોર્મસે એક અર્થવાદી દૃષ્ટિ સોમેશ્વર તરફ ફેરવી. સોમેશ્વર પણ જાણે એ જ જાણુવા ઉત્સુક હતો એમ જણાયું.

ફોર્મસે જવાબ વાળ્યો :

‘મારો દેશ અત્યંત રમણીય છે એના લીધે જમ કેન્દ્રની હારમાળામા મારું નાનું સરખું ગામ

જાગે નિવમના હારમા માણે જડું હોય એવું આવી રહ્યું છે એ ગામમા હુ ગર ઉપર અટકાણું કૃતિ જ ધાવી એમા આ મૂર્તિઓ આઠ ખૂણે પથરાવીત-હીરાહારની કાતરગીના નમૂનાઓ સૌન્દર્યમયિત ઈલિયડની કૃતિ જેવા-ત્યા શોભી રહેતો પાસે ગાડની ઘટા આવી હશે અને તમારા ડોહામા મદ પદનથી, કમળનો પરિચય દેનાય છે, તેમ ત્યા આવેન તળાવમા મળ્યું, કમળની નાણુક પાંખડીઓ ચાલી રહેતો મારી રૂઢા વસ્ત્રા એવા શાત રમણીય સુદર સ્થગમા ગાળવાને બને ત્યા મારી જુવાની પસાર થઈ રહી છે, એ સ્થગની અનુરમ લાવપથવતી કૃતિઓ વચ્ચે મારા માફેના જીવનને સમાધિનો આનંદ આપવાને-આ કૃતિઓ કુ લખ જાઉં છું મારા દેવબંધવો એ જોતો ને નવાઈ પામશે ગામના છોકરાઓ નિહળશે અને અનેક પ્રશ્નો કરશે સુદરીઓ એ જોતો અને દિવસો સુધી બૂલસે નહિ-કુ જોટલા માટે મારા આ સ્થગના સરમરજોની પવિત્ર ઘાટી તરફ એમને લઈ જાઉં છું ' ફોર્મસ વધારે ભોળી શક્યો નહિ એની નજર સ્ટાનભોરનો કુ ગર નિહાળી રહી હતી

સોમેધરના મહેરા પર પ્રસન્નતા છવાઈ ગઈ પોતે હીરાધર શિંદપીને સમજા-અનેક સનાસોને સમજાવવા નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો-તે સમ જ્યુ એક સહકર્મી પરદેશીને મળી હતી તે ફોર્મસ સામે આનંદથી જોઈ રહ્યો

‘જસ, આટલું જાણવા જ હું આ પો હતો તમારો આત્મા કયાધાર હીરાધરને જોઈ શકેશો છે હું પણ હવે આ સ્થગનો બેભાસ દિવસનો મહે માન છું !’

‘કમ-કમ ?’

‘સલાદિની પર્વતમાળા મને બોલાવી રહી છે

કોઈ સરાટ શિંદ પી મળી ગય તો હીરાધરનો જીવન સંદેશ સાચવના માટે એને કહેવાનું છે આ પ્રવચના પ્રાણ હણાઈ ચૂક્યા છે હવે એ પી પરાવીનતા એ વર્ષોનો નહિ-દિવસનો સવાલ છે પણ હજી બધા હરિપત ફડકે, પરશુરામ ભાડે, શ્રીમત નાનાફડનવીસ નિગળે છે-બધા સલાદિની પર્વતમાળા શોભી રહી છે ત્યા પૂ એક વખત જવા માગુ છું કદાચ શિંદપી હીરાધરની સર્વોત્તમમા સર્વોત્તમ કૃતિ મારી પાસે છે તે લઈને હજી બધા સ્વતંત્રતા છે ત્યા જમને એ કાઢને જતાવી હડ સ્વતંત્રતા માટે મરી ફીટવાની તમન્ના ન હોય એમી તો કાંઈ પણ પ્રભ હીરાધરનો જીવનસંદેશ નહિ જ સમજે એટલે હું મરી જાઉં તે પડેવા સત્તા ન ગણાતી પ્રભમા હીરાધરની એકાદ કૃતિ તો પહોંચાડી દઉં-વધુ સાચવવાની તો મારી તાકાત નથી-વખત છે ત્યા કોઈ ને કોઈ જાણકાર મળે-’

ધીમે પગલે ચાલીજી ત્યાથી ખસવા લાગ્યા. ફોર્મસ સાદા ટૂંક તેજસ્વી શાસ્ત્રી તરફ જોઈ રહ્યો, મહાજન તરફ પણ જોઈ રહ્યો બન્ને વચ્ચેનું અતર ચતુર અંચેજ કળી ગયો

‘કદાચ એ આજે જ પૂતા જવા નીકળશે !’ ફોર્મસે મહાજનને કહ્યું

‘ધૂની છે, સાહેબ ! વિદાન છે, પણ ધૂની છે !’ મહાજનને જવાબ વાળ્યો

* * *

ફોર્મસ હીરાધરની અનુભવ કૃતિઓ નિહાળી રહ્યો હતો, અને દૂર દૂર ચાલ્યા જતા તેજસ્વી બ્રહ્મજીના વાસા પર પડતુ સૂર્યને તે અનેક વાણીની વાગી જેવું એક સત્ય જાગે બોલી રહ્યું હતું ‘પડે છે તારે સઘળું પડે છે !’

તમારી પાસે જે કાંઈ સારું હોય એમા તમે બીજાને લાગીદાર બનાવો એટલે કે તમારા શુભને વિસ્તાર કરો તો તમે તમારી જાતને મજબૂત બનાવો છો જેમ આડની કાળીઓ વધુ બહાર નીકળે તો એના મૂળ જીડા ને જીડા જાય છે તેમ

*

પોના પી નાનીમોટી સફળતાની ડિગ મારવાને જાહેર બીજાને બોલવાનો અવસર આપવો જોઈએ એમ કરશો તો નિશ્ચય માનજો તમારું કામ હંમેશા સરળ બની જશે

બાપુ મારું પુણ્ય તમારું

વર્ધામા એક આશ્રમવાસીભાઈ પોતાના એક મિત્રને લખતે બાપુને મળ્યા. એમના મિત્રે બાપુ સાથે તત્ત્વચર્ચાની વાતો કરવા માંડી એટલે બાપુએ કહ્યું 'તે કામ તો ધક્કરનું છે તેનો ધબકારો તમે કેમ લો છો? તમે કરોડોમાના એક શા માટે બનો છો? કરોડોમા જ રહો તત્ત્વચર્ચાનું અનુભવગમ્ય છે અને પોતાના અનુભવથી આવનારી અવસ્થા છે તમે તો મેવા કરો, લોકોને સારો જોણ, સારો લોક, સાડુ તેલ, સડુ ચામડું સરા ચાખા અને સાડુ દૂધ પીવડાવો. જો એમા કંઈ બાપુ હોય તો તે મારે માટે રાખો, અને પુણ્ય હોય તો તમે લઈ લો.

ધણી આશ્રમવાસી તરફ જોઈને બાપુ બોલ્યા 'મારી પાસે આવી વાતોને માટે સમય જ ક્યા છે?'

'નાના બાળકને'

બાપુજી બેરિસ્ટર થઈને હિન્દુસ્તાન પાછા ફર્યા ત્યારે એમને લાહોરથી િડી અમલત્યના કામ અંગે જવાનું થયું.

ત્યારે તો બાપુ હિન્દુસ્તાનમા બહુ જાણીતા નહીં સ્ટેશને આવ્યા તો ગાડીમા બીડનો પાર નહીં. ભારેખમ શરીરવાળા પંજાબીઓ બધે જ જમ્યા રોડોને બેઠેલા કોઈ અદર જ ન જવાદે, ત્યાં જમ્યા મળવાની તો વાત જ શી? બાપુ ત્યારે કાઠિયાવાડી પોસ્ટાક પહેરતા જ્યાં જઈને જિલ્લા રહે કે અદરથી અવાજ આવે 'એ બનિયા, આગે જાવ, આગે જાવ!'

હવે શું થાય? દિલ્હી ગયા વિના ચાલે એમ ન હતું એવામા એક રેલવે-મજૂરે આવીને કહ્યું 'શેક, ખુશમજની આપો તો તમને હમણાં ડમ્પમા ખેસાડી દઉં'

પેના મજૂરે તો નાના બાળકને બે હાથમા

લઈએ તેમ બાપુને પકડીને બારીમાથી ડમ્પમા મૂકી દીધા!

જીવનચરિત્ર માટેની માહિતી

એક જર્મન લેખકને બાપુનું જીવનચરિત્ર લખવું હતું.

હેનરી પોલોક નામના અંગ્રેજ ગૃહસ્થ બાપુની સાથે દક્ષિણ આફ્રિકામા હતા એટલે તેમની પાસેથી બાપુ સંબંધી ઘણી હકીકતો જાણવા મળશે અને જીવનચરિત્ર લખવામા તે ઘણી ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી પેલા જર્મન લેખક તેમની પાસે ગયા અને બાપુ વિશે માહિતી માગી.

પોલોકે કહ્યું તેઓ આવા નથી, તેઓ તેવા નથી, તેઓ અહીં છે, તેઓ ત્યાં છે, તેઓ સર્વત્ર છે.

પેલો જર્મન લેખક તો સડક જ થઈ ગયો ! એણે તો બાપુના જીવનચરિત્રના પાનાઓ ભરાય એટલી માહિતી મળશે એવી આશા રાખેલી તેને બદલે પોલેકે તો વેદમા ઇશ્વરનું વર્ણન કર્યું છે એવું જ બાપુ વિશે નાન બે લાઇનમા કહ્યું !

અને ખરેખર બાપુ વિશે એનાથી વિશેષ કહેવા નેવું છે ખરું ?

મરેનું અકગણિત

બાપુ યરવડા જેલમા હતા ત્યારે શરુઆતમા જેલમા એક સાથે પાંચ મુલાકાતીઓ મળી શકતા બ્યારે ખીજા ફેદીઓને બે જ મુલાકાતીઓને મળવા દેવાની છૂટ હતી

સરકારને એ ખૂબ્તું બાપુને મળતી એ વિશેષ સત્કાર રહ કરી અને એક સાથે બે મિત્ર કે પાંચ સમા ખીજા ફેદીઓની જેમ એમની મુલાકાત લઈ શકે એવું ઠરાવ્યું

નવા જેલ અધિકારી કર્નલ મરેએ એક વાર પૂજ્ય કસ્તૂરભાની સાથે બે મિત્રો અને સ્વ રમા બાઇ રાનડેની મુલાકાત મજૂર કરી

બાપુને આશ્ચર્ય થયું એમણે પૂછ્યું ત્યારે કર્નલ મરેએ જવાબ આપ્યો 'મારા હિસાબ પ્રમાણે એક સગા બરાબર અઢી મિન થાય ગયુંત્રીની સરળતા માટે એક સમાને બે મિત્રની જગ્યા ખાલી રહે છે-એટલે મેં કસ્તૂરભા સિવાય ખીજા ત્રણ નામ મજૂર કર્યા છે તેમા મેં કંઈ જ પક્ષપાત કર્યો નથી !

કર્નલ મરેનું એ નવું અકગણિત સાલગીતે બાપુ અને સાથેના ફેદીઓ ખડખડાટ હસી પડ્યા

હજમનો સત્યાગ્રહ

બાપુ યરવડા જેલમા હતા ત્યારનો આ પ્રસંગ છે

એક વાર કેટલાક ફેદીઓને ફટકાની સજા થવાથી જેલમા ઉપવાસ કર્યા બાપુની દરગવાનગીરીથી અતે ફેદીઓએ ઉપવાસ છોડ્યા એ ઉપવાસના

સમાચાર છાપાઓમા છપાયા તેથી જેલ અધિકારીએ બાપુ ને વોર્ડમાં રહેતા હતા ત્યાં કેટલાક કડક નિયમ કર્યા નેથી બહારની કોઈ ખબર ત્યાં જઈ શકે નહીં તેમ બાપુની ખબર પણ વોર્ડની બહાર ખીજે જાય નહીં

વોર્ડના ઘરવાળે નવા વોર્ડર મૂક્યો કુડા વાળો, ઝાડવાળો અને હજમને પણ બાપુના વોર્ડમા જ બંધ કરવામા આવતા એટલે કે એ લોકો પણ વોર્ડની બહાર જઈ શકતા નહીં

પહેલા એ લોકો બાપુના વોર્ડમા કામ કરવા આવતા અને સાંજે પોતાના વોર્ડમા ચાલ્યા જતા ત્યાં ખીજા ફેદીઓને મળી શકતા, ચોરીજીપીથી ખીટી-તમાકુ પણ મેળવતા તે બધું અહીં બંધ થયું તેથી એ લોકો ખૂબ અકળાયો

બાપુ તો ગમે તેવા આકરા બંધન માટે તૈયાર હતા પણ પોતાને કારણે ખીજા ફેદીઓને બેગવવું પડે તે એમને ગમ્યું નહીં એમણે જેલ અધિકારીને એ સળે કહ્યું પણ ખરું પણ નવી વ્યવસ્થામા કસો ફેરફાર થયો નહીં

ખીજાઓ કરતા હજમને નવી વ્યવસ્થા ભારે આકરી લાગી એણે સત્યાગ્રહ આદર્યો-બંધાની હજમત જ કરવી બંધ કરી ! જેલ અધિકારીએ એને અઠવાડિયાની એકાત ફેદની સજા કરી

ખીજા હજમ આપ્યો તે પણ અકળાયો તેણે સત્યાગ્રહ તો ન કર્યો, પણ ગાડા બવાનો ફોગ કર્યો ! એટલે એને પણ અઠવાડિયાની એકાત ફેદની સજા થઈ !

બાપુને આ બનાવોથી ભારે દુઃખ થયું પોતાને નિમિત્તે ખીજાઓને એકાત ફેદની સજા બેગવવી પડે એ એમને સાલ્સુ એ વિશે ખૂબ વિચાર કર્યા પછી એમણે જાતે જ હજમત કરવાનો નિર્ણય કર્યો !

જલ અધિકારી પાસે બાપુએ ખાલ કાપવાનું મતીન માગ્યું માગ્યો મજૂર થઈ પણ મશીન આવતા ખાસ્સુ અઠવાડિયુ નીકળી ગયું ! ત્યાં સુધી સૌની હજમત વધ્યા કરી

આવા હતા બાપુ

પાપ મારુ પુણ્ય તમારું

વર્ધામાં એક આશ્રમવાસીભાઈ પોતાના એક મિત્રને લઈને બાપુને મળ્યા એમના મિત્ર બાપુ સાથે તત્ત્વગાનની વાતો કરવા માઢી એટલે બાપુએ કહ્યું 'તે કામ તો છાતરનું છે તેનો છાતરો તમે કેમ લો છો ? તમે કરોડોમાના એક શા માટે બનો છો ? કરોડોમા જ રહો તત્ત્વગાન અનુભવગર્ય છે અને પોતાના અનુભવથી આવનારી અવસ્થા છે તમે તો સેવા કરો, લોકોને સારો ગોળ સારો લોટ સાડુ તેલ, સડુ ચામડાં સરા ચાખા અને સાડુ દૂધ પીવડાવો એ એમાં કઈ પાપ હોય તો તે મારે માટે રાખો અને પુણ્ય હોય તો તમે લઈ લો

પછી આશ્રમવાસી તરફ જોઈને બાપુ બોલ્યા 'મારી પાસે આવી વાતોને માટે સમય જ ક્યા છે ?

'નાના બાળકને'

બાપુજી બેરિસ્ટર થઈને હિન્દુસ્તાન પાછા ફર્યા ત્યારે એમને લાહોરની િંકી અમલ્યના કામ અંગે જવાનું થયું

ત્યારે તો બાપુ હિન્દુસ્તાનમાં બહુ ભણીતા નહીં રહેતાને આવ્યા તો ગાડીમાં બીડનો પાર નહીં બારેબમ શરીરવાળા પુત્રનીએ બધે જ જગ્યા રોકીને બેઠેલા કાષ્ટ અદર જ ન જવાદે ત્યાં જગ્યા મળવાની તો વાત જ શી ? બાપુ ત્યારે કાઢિયાવાડી પોશાક પહેરતા જ્યાં જઈને ગિલા રહે કે અદરથી અવાજ આવે 'એ બનિયા, આજે ભવ આજે ભવ !

હવે શું થાય ? દિલ્હી ગયા વિના ચાલે એમ ન હતું એવામાં એક રેલવે-મજૂરે આવીને કહ્યું 'શેઠ, યુગમજ્ની આપો તો તમને હમણાં ડાન્મામાં બેસાડી દઉં'

પેના મજૂરે તો નાના બાળકને બે હાથમાં

લઈએ તેમ બાપુને પકડીને બારીમાથા ડાન્મામાં મૂકી દીધા !

જીવનચરિત્ર માટેની માહિતી

એક જર્મન લેખકને બાપુનું જીવનચરિત્ર લખવું હતું

હેનરી પોલોક નામના અંગ્રેજ શુદ્ધિય બાપુની સાથે દક્ષિણ આફ્રિકામાં હતા એટલે તેમની પાસેથી બાપુ સંબંધી ઘણી હકીકતો ભણવા મળશે અને જીવનચરિત્ર લખવામાં તે ઘણી ઉપયોગી નીવડશે એમ ધારી પેલા જર્મન લેખક તેમની પાસે ગયા અને બાપુ વિશે માહિતી માગી

પોલોકે કહ્યું તેઓ આવા નથી તેઓ તેવા નથી તેઓ બીડી છે તેઓ ત્યાં છે, તેઓ સર્વત્ર છે'

પેલો જર્મન લેખક તો સડક જ ચર્ચ થયો ! એણે તો બાપુના જીવનચરિત્રના પાનાઓ ઉપર ઝેટલી માહિતી મળશે એવી આશા રાખેલી તેને બદલે પોલોડિ તો વેદમા ધમરતું વર્ણન કર્યું છે એવું જ બાપુ વિશે માત્ર બે લાઇનમાં કહ્યું !

અને ખરેખર, બાપુ વિશે એનાથી વિશેષ કહેવા એવું છે ખરું ?

મરેનું અકુશ્ચિત

બાપુ યરવડા જેલમાં હતા ત્યારે શરુઆતમાં જેલમાં એક સાથે પાંચ મુલાકાતીઓ મળી શકતા જ્યારે બીજા ફેદીઓને બે જ મુલાકાતીઓને મળવા દેવાની છૂટ હતી

સરકારને એ ખુશ્યું બાપુને મળતી એ વિરોધ સત્તવડ રદ કરી અને એક સાથે બે મિત્ર કે પાંચ સગા બીજા ફેદીઓની જેમ એમની મુલાકાત લઈ શકે એવું ફરવ્યું

નવા જેલ અધિકારી કર્નલ મરેએ એક વાર ખૂબ્યું કસ્ટોડિયનની સાથે બે મિત્રો અને સ્વ રમ્યા બાઈ રાનડેની મુલાકાત મનૂર કરી

બાપુને આશ્ચર્ય થયું એમણે ખૂબયું ત્યારે કર્નલ મરેએ જવાબ આપ્યો. 'મારા હિસાબ પ્રમાણે એક સગા બરાબર અઢી મિન યાવ મજૂરીની સર બતા માટે એક સગાને બે મિત્રની જગ્યા બાલી રહે છે-એટલે મેં કસ્ટોડિયન સિવાય બીજા ત્રણ નામ મનૂર કર્યા છે તેમાં મેં કંઈ જ પક્ષપાત કર્યો નથી !'

કર્નલ મરેનું એ મનુ અકુશ્ચિત સાલણીને બાપુ અને સાથેના ફેદીઓ ખડખડાટ હતી પડ્યા

હજમનો સત્યાગ્રહ

બાપુ યરવડા જલમાં હતા ત્યારનો આ પ્રસંગ છે

એક વાર કેટલાક ફેદીઓને ફટકાની સજા થવાથી જેલમાં ઉપવાસ કર્યા બાપુની દરમ્યાનગીરીથી અતે ફેદીઓએ ઉપવાસ છોડ્યા એ ઉપવાસના

સમાચાર છાપાઓમાં છપાયા તેથી જેલ અધિકારીએ બાપુ ને વોર્ડમાં રહેતા હતા ત્યાં કેટલાક કડક નિયમ કર્યા જેથી બહારની કોઈ ખબર ત્યાં જઈ શકે નહીં તેમ બાપુની ખબર પણ વોર્ડની બહાર ખીજે જાય નહીં

વોર્ડના ફરવાને નવા વોર્ડર મૂક્યો કુડા વાળો, ઝાડુવાળો અને હજમને પણ બાપુના વોર્ડમાં જ બંધ કરવામાં આવતા એટલે કે એ લોકો પણ વોર્ડની બહાર જઈ શકતા નહીં

પહેલા એ લોકો બાપુના વોર્ડમાં કામ કરવા આવતા અને સાંજે પોતાના વોર્ડમાં ચાલ્યા જતા ત્યાં બીજા ફેદીઓને મળી શકતા, ચોરીછીપીથી ખીડી-તમાકુ પણ ચેળવતા તે બધું અહીં બંધ થયું તેથી એ લોકો ખૂબ અકબચા

બાપુ તેમ જમે તેવા આકરા બંધન માટે તૈયાર હતા પણ પોતાને કારણે બીજા ફેદીઓને ભોગવવું પડે તે એમને ગમ્યું નહીં એમણે જેલ અધિકારીને એ સળે કહ્યું પણ ખરું પણ નવી વ્યવસ્થામાં કરો ફેરફાર થયો નહીં

બીજાઓ કરતા હજમને નવી વ્યવસ્થા બારે આકરી લાગી એણે સત્યાગ્રહ આદર્યો-નધાની હજમત જ કરવી બંધ કરી ! જેલ અધિકારીએ એને અઠવાડિયાની એકાત ફેદની સજા કરી

બીજા હજમ આગ્યો તે પણ અકબચા તેણે સત્યાગ્રહ તો ન કર્યો, પણ ગાડા ચવાતો ઢોંગ કર્યો ! એટલે એને પણ અઠવાડિયાની એકાત ફેદની સજા થઈ !

બાપુને આ બનાવોથી બારે કુ બ થયું પોતાને નિમિત્તો બીજાઓને એકાત ફેદની સજા ભોગવવી પડે એ એમને સાતયુ એ વિશે ખૂબ વિચાર કર્યા પછી એમણે જાતે જ હજમત કરવાનો નિર્ણય કર્યો !

જેલ અધિકારી પાસે બાપુએ બાલ કાપવાનું મશીન માગ્યું માગગી મનૂર થઈ પણ મશીન આવતા ખાસ્સું અઠવાડિયું નીકળી ગયું ! ત્યાં સુધી સૌની હજમત વધ્યા કરી

પણ બાપુ ઉતરેલા તે જ મહાનની નીચે રહેતા ગાંધી કુટુંબના એક વિદ્યાર્થીએ એવો કાઈ જ પ્રયાસ ન કર્યો. બીજાએ બાપુને મળવા માટે સરદારને વિનવતા ત્યારે આ ભાઈ તો પોતાના કામમાં જ રત રહ્યા.

આમ ને આમ એક મહિનો વહી ગયો ત્યાં એક દિનસ બાપુએ વલ્લભભાઈને કહ્યું. ‘... ને જરા બોલાવો ને’

સરદારને પણ જાન આશ્ચર્ય થયું. આ એક મહિનામાં આડી રહેનારા લગભગ દરેક બાપુને મળવા પ્રયાસ કરેલો પણ આ વિદ્યાર્થીએ તો કરો પ્રયાસ કર્યો ન હતો.

સરદારે પેલા ભાઈને પોતાની લાક્ષણિક વાણીમાં કહ્યું : ‘બંધાને મારે બાપુને મળવા આવતા રોકવા પડતા હતા; પણ તું જ એક એવો નીકળ્યો કે જેને મારે સામેથી બોલાવવો પડે છે, તું ખરો ! માલ, બાપુ બોલાવે છે’

અને પેલા ભાઈ બાપુને સહર્ષ મળવા ગયા. જના બીજાને પાચન્ડસ મિનિટમાં પાછા વળતુ પડ્યું ત્યાં આ ભાઈને ખાસ્સા બે કલાક મળ્યા ! એટલું જ નહીં, બાપુ પોતે તેમનું કામ એવા તેમની ઝોરડીમાં પણ આવ્યા.

ધન્યતા અનુભવું છું

બાપુ, મહાદેવભાઈ અને કેટલાક આશ્રમવાસીઓ સાથે બિહારનો પ્રવાસ કરતા હતા.

રેશને રેશને લોકોના જાંબી ટોળા બાપુના ફર્શન માટે જમરે અને ડબ્બામાં ચઢી જાય, માડી ચાલુ થઈ જાય તો એ ડબ્બાને વળગી રહે !

દરેક રેશને માડી મોડી થાય. અનેક વિનવણી હતા બાપુપેલા લોકો ખરે નહીં. ખુદ બાપુ લોકોને આજીજી કરે. તોય કઈ ફેર પડે નહીં, જીલટા બાપુને જોઈને આનંદમાં આવી જઈને એમનો જવકર બોલાવે એક રેશને એમ જ થઈ લોકો કંઈ સામગ્રી નહીં. બધે લોકો વળગેલા અને

ગાડી બિપડી. બાપુને દહેશત હતી કે આમાં કાંઈને અકસ્માત ન થાય તો સાર. પણ થઈ એમ જ. ગાડી બિપડીને એક છોકરો ઘસડાયો અને તેનો એક પગ કપાયો. ગાડી થોભી. બાપુએ તરત મહાદેવભાઈને તપાસ કરવા મોકલ્યા. મહાદેવભાઈ જ્યારે ખમર લખ્યા ત્યારે બાપુએ તરત ડો. સુશીલા નાયર સાથે હતા તેમને ઉપચાર અને સારવાર માટે મોકલ્યા થોડી શસ્ત્રક્રિયા કરીને પેલા છોકરાનો લટકી રહેલો પગ સુશીલાબહેને છૂટો કર્યો હવે એ રેશન નાનું હતું. ત્યાં કશી ડોક્ટરી સહાય મળી શકે એમ ન હતું. બાપુએ તપાસ કરાવી તો જાના એક રેશને શહેર હોવાથી ત્યાં હોસ્પિટલમાં ધાયલ છોકરાની સારવાર થઈ શકે એમ જણવા મળ્યું. એટલે એ ધાયલ છોકરા માટે ગાડીના એક ડબ્બામાં સગવડ કરાવી અને પછી માડી બિપડી બીજે રેશને માડી થોભી ત્યારે બાપુ જાતે તેની ખમર કાઢવા ગયા.

જ્યારે મોટું રેશન આપ્યું ત્યારે સત વાગ્યા સાથે બાપુએ વાતચીત કરીને પેલા ધાયન છોકરાને હોસ્પિટલમાં મોકલાવી આપ્યો. બાપુને તો અચૂક સ્થળે જવાનું નહીં હતું એટલે ત્યાં જતુ પડ્યું. પણ મહાદેવભાઈને પેલા છોકરાની ખમર કાઢવા પછી ને કલ્યા.

ધાયલ થનાર છોકરાના પિતાનો પાછળથી બાપુ પર પત્ર આવ્યો. એમાં એણે લખ્યું હતું ‘આપ જેવા મહાન પુરુષે મારા જેવા ગરીબ પર કૃપા કરી આટલી ચીવટ રાખી એથી આભારી છું. નશીબમાં માડ્યું હતું તે બની ગયું. આપે એ બાળકને માથે હાથ ફેરવી આપીવાં. આપ્યા એ જાણી ધન્યતા અનુભવું છું.’

પ્રેમ અને દયા જ હોવાં જોઈએ

આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ માટે સાબરમતીમાં બાપુએ સાળા ચરકાવેલી, કાકાસાહેબ, કિશોરલાલ-ભાઈ, નરહરિભાઈ જેવા પ્રખર વિદ્વાન અને કેળવણીકારોએ આશ્રમના બાળકોના લઘુતરની જવાબદારી ઉપાડેલી.

શિક્ષકો માત્ર લખાવતા નહીં, પણ બાળકોના મિત્રો બનીને તેમનામાં ઉચ્ચ સ્વરૂપ રેડતા અક્ષર દેખવે અને સાચે ચારિત્ર્યની કેળવણી પણ આપતા બાળકોને રહેવા માટે ઊત્સાહ આશ્રમમાં

૪૩

હોવાન છે ને કે વાદ્ય ધરડા ધાવ તોયે જૂતાટ માધોમાંથી બચ નહીં તેમ ગ્રંથલુપ્ત નિર્મળ વાતાવરણ અને નીરવસરી દખરપ છતા બાળકો કોઈ વાર તોફાન કર્યા વિના ન દે

એક વાર કોષ્ટક કારણસર બાળકો અદર-અદર ખૂબ લડ્યા અને ડાશોડાથ આવી ગયા બાપુ પાસે તો બધા સમાચાર પહોંચે આ વાત પછી તેમની પાસે ગઈ બીજો દિવસે બાપુએ માગ કાઢી પ્રાર્થનામાં એ બનાવનો ઉલ્લેખ કરતા કહ્યું 'કોણે ભૂત કરી છે તેની આપણે અત્યારે વાત નથી કરવી પણ જે બાળકોએ ખૂલ કરી છે તેમની તરફ તમારા દિલમાં ક્યાયે કોઈનો ઊઠા ન રહે, પણ કેવળ પ્રેમ અને દયા જ હોવા જોઈએ' આટલું તમે પાનમાં રાખો તો આવા પ્રસંગો ફરી જીભા નહીં ચાવ આશ્રમના બાળકો પાસેથી સો મોટી આશા રાખે છે "

‘એનાથી જવાબ જ કેમ ?’

બાપુ વર્ષો ડાલા ત્યારનો આ પ્રસંગ છે

બાપુને ખૂબ જ ટપાલ રહેતી એટલે આશ્રમના કેટલાક લાઈઓ પાસે ટપાલ લખાવતા દરેકનો સમય નક્કી કરેલો

ખૂબ જ અગત્યના પત્રો બાપુ પોતે લખતા અને મહાદેવશાષ્ટ પાસે લખાવતા બાળીની ટપાલ બીજા લાઈઓ પાસે લખાવતા તેમાં બાપુના ખૂબ જ નિકેટના એક સ્વજન પણ હતા તાત્કાલ જ પરણેલા

એક દિવસ પેલા લાઈના પત્ની બહારગામથી આવતા હતા એમને સ્ટેશને લેવા એ લાઈ જાતે આ એ જ સમયે બાપુ એમની પાસે ટપાલ લખાવતા નિયત સમયે એમને એરહાજર જોધને બાપુએ પૂછ્યું ' ક્યા ગયો ?

‘એની પત્નીને લેવા, સ્ટેશને’ કાઈકે કહ્યું

‘અહીં એનો સમય નક્કી હોય ત્યારે એનાથી જવાબ જ કેમ ? નિયમપાલનના ચુસ્ત અમલી બાપુએ પ્રશ્ન કર્યા

સરદાર વલ્લભભાઈ ત્યાં બેઠા હતા તે બોલી બેઠ્યા: 'તમે તમારો જીવવાનીનો સમય જુની જતા લાગે છે !'

અને ઝોરગ્રામા બેરેલા સૌની સાથે બાપુ ખડખડાટે હસી પડ્યા.

બાપુને મન સૌ સરખા

આ પ્રસંગ સેવાશ્રમનો છે

બાપુએ આશ્રમના એક ચિત્રકારભાઈને તેમના ચિત્રા જોવા માટે સવારનો ચોકકસ સમય આપેલો. ચિત્રકારભાઈ પોતાના ચિત્રા લઈને નિયત સમયે બાપુ પાસે ગયા. રાજકારણની ગંભીર વિચારણામાંથી બાપુ સહજપણે પૂર્ણ રસથી તેમના ચિત્રા ઝીંજીવટથી અવલોકવા લાગ્યા. ચિત્ર જોના જન્ય, માહિતી પશુ પૂછે, અને ચિત્ર વિશે પોતાના વિચાર પશુ દર્શાવના જન્ય.

બાપુ ચિત્રો અવલોકતા હતા એવામાં સર્વજી જવાહરલાલ નહેરુ અને રાજેન્દ્રગણુ વિજેરે ત્યાં આવી પહોંચ્યા કેમ કે કાગેસ કારોમારી સમિતિની મેકક હતી. બાપુએ તેમને જોઈને કહ્યું 'તમે જરા વહેલા આવ્યા.'

'હા, જરા વહેલા ખરા.'

'પશુ કું' તો બાપુને સમય આપી ચૂક્યો છું. એટલો સમય મારે આપવો જ જોઈએ, ત્યાર પછી જ કું તમને સમય આપી શકું. હરમાન તમે ય ચિત્રો જુઓ !'

અને જવાહરલાલ, રાજેન્દ્રગણુ વિજેરે પશુ ચિત્રા જોવા લાગ્યા.

ચિત્રકારભાઈને આપેલો સમય પૂરો થયો ત્યાર પછી જ બાપુએ નેતાઓ સાથે વાતનીત શરૂ કરી !

મિષ્ટાન કરતાંય મીઠી

મણિલાલ ગાંધીના પત્ની સુસીલા માત્રી પરણીને આશ્રમમાં રહેવા આપ્યા. એમને પશુ

આશ્રમના સમજ રસોડા જમવાનું. એ રસોડે તો બાફેની રત્ત જ થાય

સુશીલાબહેનને તેા એવી રસોઈનો જરાય અતુલવ નહીં એટલે મળે જિતરે નહીં બાપુની ચકાર નજરે એ નેઈ લીધું.

સુશીલાબહેનને બોલાવી બાપુ કહેવા લાગ્યા: 'સુશીલા, હું તારો સસરો નથી, બાપુ જ છું તારે મને વિના સકાએ તારી જરિયાતો જાણવાની જોઈએ.' પછી મણિલાલ ગાંધીને બોલાવી મીઠો કપકા આપતા બાપુએ કહ્યું 'મે તને પરણાવ્યો છેવે તારે સુશીલાને સલામથી જોઈએ પારકી દોકરી લાગ્યા છીએ તે જાણવાય નહીં એ જોવાનું તારે રહ્યું.'

સુશીલાબહેન તા વિચારમાં પડી ગયા-કેમ કે એમણે પોતે તો બાપુને કશી ફરિયાદ કરી ન હતી. તો પછી બાપુ આજ કપકા કેમ આપતા હશે ? એવામાં બાપુએ કહ્યું. 'કું' જોઈ રહ્યો છું કે તું અહીં બરાબર ખાઈ શકતી નથી. તને આવું ખાવાની ટેવ નહીં હોય.' પછી સે'જ હસીને વિનંદ કરતા બોલ્યા 'તું તો મોટા ઘરની દોકરી. રોજ પાચ પકવાન ખાતી હશે. પશુ મે તો તને પહેલા જ જણાવ્યું છે ના કે હું ફક્ત છું ?'

પછી સે'જ ગંભીર બાવે બાપુ બોલ્યા 'તને બા ન ફાવે એ કું સમજ શકું' છું. અહીં જે ખાનગી રસોડા છે તેમાં કું તારી ગેઠવણ કરી દઈશ.'

'બાપુ, કું આશ્રમના રસોડે જ જમીશ. ધીમે ધીમે લાવનું જશે.'

સુશીલાબહેનનો જવાબ સાલગી બાપુનો અહેરો મલકી ગઈયો. એક દેઠા વાકયમાં એમણે પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો 'મને એ બધું ગમ્યું'

પછી તો સુશીલાબહેનને પેરી બારેની રનાઈ મિષ્ટાન કરવા ય વધારે મીઠી લાગવા માડી.

‘મોહનિયો, મોહનિયો’

બાળકો બાપુને બહુ વજાલા હતા અને બાળકોને વ બાપુ અત્યંત વહલા હતા.

મહિનાસ માધીની સૌની નાની પુત્રી ઈલા ભારે રમતિલા બાપુ પાસે દોડી જવાની એને દેવ બાપુ પાસે જઈને એ કાળી ધેની લાપામા બાપુને કઈ કઈ પૂછે એટલે દિવસ બપુ બેઠા હતા. તમની પાસે જઈને ઈલાએ પૂછ્યું ‘બાપુજી, તમે નાના હતા ત્યારે પશુબા તમને બાપુ કહેતા ?’

બાપુ પ્રશ્ન સાભળીને ઉઠ્યા પછી રમજ કરતા કહ્યું ‘ના ત્યારે તો કાંઈ મોહન કહે અને કાંઈ મોહનિયો કહે’

ઈલા ના ખૂબ જનમા આવીને ‘મોહનિયો, મોહનિયો’ બે નતી ન ચલા લાગી

બાપુએ પણ હસીને એ નાનકડી બાળાના આનંદમા લાગી ગયા.

‘રડશે નહીં’

૧૮૧૮ની ઓક્ટો ૧૭ બાપુને પચાસ વર્ષ પૂરા થયા

આશ્રમવાસીઓએ વર્ષ ૧૮ ઓજવણીનો નાન કડો સમાર લ કર્યો થોડી શોખા પણ કરી બાપુ સમાર લમા આનંદ એમણે નધે નજર કરીને શોખા નેહ, અને બેઠા

આશ્રમવાસીઓએ પ્રેમથી ઠાથે કાલેલા ચત રતી માળા બાપુને પહેરાવી પોનાનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો

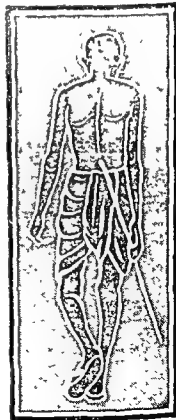
બાપુ સૌને ઉદ્દેશીને બોલ્યા

‘મને આજે પચાસ વર્ષ પૂરા થયા હવે થોડા વર્ષો વાકી રલા મને એકવનમુ વર્ષ મેકુ પચાસ પૂરા થયા અને વનપ્રવેશ શરૂ થયો એટલે તમે આનંદ વ્યક્ત કરો છો મારું એકવનમુ વર્ષ શરૂ થયું માટે તમે ખૂબ આનંદમા આવી થયા છો પ્રભુને તમે ધન્યવાદ આપો છો સારી વાત છે અને આ માળા આ હાર ! એનો મને કેઈ મેક

નથી પરંતુ પ્રેમથી તમે આ બધું કહ્યું છે તમારી લાવના હું સનજી વકુ છું. નીક છે પરંતુ મારે તમને એક વાત કહેવાની છે, તે વીસરી જતા નહીં. તમે મારો જન્મદિન નેટતા આનંદની નિમ્ને છો તેટલા જ આનંદથી મારા મૃત્યુનો દિવસ પણ જન્મવને આજે ને પ્રમાણે પ્રભુનો આમર માનો છો તે જ પ્રમાણે પ્રભુએ મને પોતની પમે બોલાવી લીધો એ માટે પશુ પ્રભુનો કૃતજ્ઞતાપૂર્વક આભાર માનતો જીવન અને મરણ એ બંને તેની મગજ બેટ છે નહીં તો મારા મરણ વખતે ને તમે રડતા બેસતા તો આ વિનોના અડી મીતા વાચે છે તેનો શા ઉપયોગ ?’

દાસાનુદામ

બાપુજીએ દિ હીમા કે મી એકતા માટે એ વીસ દિવસના ઉપવાસ કર્યા તે સમયની આ વાત છે

એક ભાઈએ ઉપવાસ પહેલા બાપુને પોતાને ત્યા જમવા નોતરેલા અને બાપુએ હા પથ્થ પાડેલી દરમ્યાન ઉપવાસ આવી પડ્યા એટલે ઉપવાસ પછી તેમને ત્યા જમવા જવાનું નક્કી કર્યું

ઉપવાસ પૂર્ણ થયા પછી એક દિવસે સાંજે બાપુજી મોલાના મહામદઅલી સાથે પેલા ભાઈને ત્યા જમવા ગયા આદારમાં બાપુએ દૂધ અને ફળો જ લીધા

મિજબાનને તો જીવન ધન્ય થયાનો આનંદ થયો

બાપુ પધાર્યા હોય તે કાંઈ લેફાટી થોડું અજબરૂં રહે ? મિજબાનને બારણે દર્શનાર્થાં જોઈ બીડ થઈ ગઈ

મોલાનાએ પેતાના જોડા શોધ્યા તો જડયા નહી ઉતર આગળ એટલા બધા પગરખા પડેલા કે તેમાં એમને પેતાના જોડા દેખાયા નહી

બાપુજી પથ્થ જોડા રોધવા લાગ્યા એમણે તરત જ મોલાનાના જોડા શોધી કાઢ્યા અને તરત જોડા બિચરી લઈને મોલાનાના પગ આગળ મૂક્યા

બરણા આગળ બાપુજીના દર્શન માટે બિનેલા માથુસોને એ જોઈને ખુશ જ આશ્ચર્ય-એમન લાત-ગીબર્કા હૃદયને થોડો આઘાત પથ્થ લાગ્યો અરે, જેમની ચરણરજ આપણે માથે ચડાવવી જોઈએ એ વિશ્વતિ બીજના જોડા બિચરે ?

પથ્થ પ્રભુ વિગે કહેવાય છે ને, કે તે તો પેતાના દામોનો પથ્થ દાસ છે ? બાપુજી પથ્થ દાસાનુદાસ હતા

પ્રાર્થનાનું બળ

૧૮૨૭માં બાપુ મદ્રાસ ગયા હતા

બાપુને ખમર મળ્યા કે છ ગ્લેડના જાણીતા સમાજવાદી નેતા કેનર નોકવે ઈસ્તિલાલમાં મદદ છે બાપુ તો તરત ઈસ્તિલાલમાં એમને મળવા ગયા

મહેરબાની થઈ 'તેરઠે આબારની લાગવી વ્યક્ત કરતા કહ્યું

'મહેરબાની પ્રજાની પથ્થ તમને ખુશ જ વાસ થાય છે ખરુ ને ?'

'હા, ઘણી જ ખેતેની થાય છે'

'આમ શી રીતે થતુ હશે ?'

'જીંઘ જરાયે આવતી નથી ! જરા જીંઘ આવી જાય તો કૂટલો આરામ મળે !'

સાચુ જીંઘ એટલે રસાયન' એમ કહીને બાપુ તેમના માથે પ્રેમથી હાથ રાખી બિલા રહ્યા

તેમણે આખો બધ કરી મન એકાગ્ર થયું થોડીવાર પછી આખ ઉઘાડીને બોલ્યા 'હવે તમને જીંઘ આવશે સારુ થઈ જશે મુખી થાઓ !'

એમ કહીને નાપુ ચાલ્યા ગયા

અને આશ્ચર્યની વાત એ કે બાપુ ગયા તે પછી થોડી વાર ફેનર બોકવેને ખરેખર માઠ નિદ્રા આવી ગઈ

કૂટલા રાદા !

બાપુએ સત્યાગ્રહ આશ્રમની સ્થાપના કરી ત્યારની આ વાત છે

બાપુને મળવા માટે એક શ્રીમત ગૃહસ્થ આશ્રમમાં આવ્યા સાથે એક ભાઈ મળ્યા, એ ઘડા લઈને પાણી લેવા જતા હતા તેમને પેલા ગૃહસ્થે પૂછ્યુ 'ભાઈ, મારે ગાંધીજીને મળવુ છે તેઓ હમણા ક્યા મળતો એ મને કહેશો ?'

'મારી સાથે ચાલો એમનો મેળાપ હું કરાવી દઈશ' પાણી લેવા જતા ભાઈએ કહ્યુ

અને બંને કૂવા તરફ ચાલ્યા

પેલા ભાઈ તો કૂવામાંથી પાણી કાઢવા લાગ્યા એટલે શ્રીમત ગૃહસ્થે છિતાવળા થતા કહ્યુ 'અરે ભાઈ, જલદી કહોને, ગાંધીજી હમણા ક્યા હશે ? મારે એમનુ ઘણુ જ અગત કામ છે'

'બોલો હું જ ગાંધી જુ શુ કામ હતુ માનુ ? બાપુએ આજુ હસતા કહ્યુ

મહાત્માજી જેવા મહાન પુરુષને આવા સાદા લેનાશમાં અને વનને કુવે પાણી ભરતા જોઈને પેલા શ્રીમંત ગૃહસ્થ તો આશ્ચર્ય જ થઈ ગયા.

‘આભાર માનવો જોઈએ’

બાપુ ઘરોડા જેલમાં હતા ત્યારની આવાત છે. એક દિસ જેલનો એક મુખ્ય અધિકારી બાપુને મળવા એમના ઓરડામાં આવ્યો. થોડો વખત વાતચીત કરીને તે આજ્યો ગયા.

જેવો જેલ અધિકારી ગયો કે તરત બાપુ ઝાઢવા, એક ડોલમાં પાણી લઈ આવ્યા અને ઓરડાની ભોજ યોજખી કરવા લાગ્યા.

બાપુને સફાઈ કરતા જોઈ એમના સાથીએ પૂછ્યું. ‘બાપુ, આમ શા માટે કરો છો ?’

‘મુખ્ય અમલદાર જોડા પહેરીને અહીં આવ્યા હતા તેથી આ સાફ કરું છું.’ બાપુએ કહ્યું.

‘આરે એમને જોડા બદલ કાઢીને અદર આવવાનું કેમ ન હતું ?’ સાથીએ પૂછ્યું.

‘હું શા માટે કરું ? એમણે એ સમજવું જોઈતું હતું. પણ જવા દો. આજે ઘણા દિવસે આ જગ્યા સાફ કરવાની તક મળી મારે તો એમનો આભાર માનવો જોઈએ.’ બાપુએ સાથીને જવાબ આપતા કહ્યું.

હડાહડી

બાપુજી જોળમેજી પરિપદમાં ભાગ લેવા લંડન ગયા હતા ત્યારનો આ પ્રસંગ છે. બાપુ જ્યાં ઉતરેલા એ સ્થળ લંડનના ફરના પૂર્વ ભાગમાં આવેલું હતું, જ્યારે કામકાજ માટેનું કાર્યાલય એક મિનના મકાનમાં રાખવામાં આવેલું, તે ત્યાંથી સાન આઠ માઈલ દૂર હતું. એટલે બાપુ બપોરે કાર્યાલયમાં જ બોજન કરતા. જમણું તો બાપુ ઉતરેલા તે સ્થળેથી જ આવતું.

બાપુ બોજનમાં ક્યારેક મધ પણ લેતા એ તો જાણીતું છે.

બાપુ જોળમેજી પરિપદમાં ભાગ લેવા ઇંગ્લેન્ડ જતા મિસર આગળથી પસાર થયા ત્યારે ત્યાંના લોકોએ એમને મધ ભેટ આપ્યું હતું. એમાંથી જમતી વખતે બાપુ થોડું મધ લેતા.

બાપુના બોજનની વ્યવસ્થા મીરાબહેન કરતા. એક દિવસ મીરાબહેન ઉતારેથી મધ લાવવાનું જુવી ગયા જમવાનો વખત થયો ત્યારે એમને યાદ આવ્યું કે આજે મધ લાવવાનું રહી ગયું છે, એટલે તેમણે બજારમાંથી ચાર આનાની મધની શીશી મંગાવીને લાણમાં મૂકી.

બાપુ જમવા બેઠા શીશી પર નજર પડતા
જ એમણે પૂછ્યું 'આ શીશી ક્યાથી ?'

મીરાબહેને ખૂલાસો કર્યો

એ સાલળી બાપુએ ઠપકા આપતા કહ્યું
'પૈસાની આ બરમાદી શા માટે ? શું લોકોએ
આપેલા પૈસાનો આપણે આગ દુરુપયોગ કરીએ

છીએ ? એક દિવસ મધ ન હોત તો હું બૂખ્યો
રહી જાત ?

બાપુની સામે ત્યારે હિન્દુસ્તાનના મહારાના
મંત્રી પ્રશ્નો પટેલા હતા, પરંતુ એમણે તો એ
સૌને એક કોરે ચૂકીને ચાર આનાના મધની ઉડા
ઉગીરી વિશે કાવ્ય સુધી કહ્યા હતા

‘અરીસો નહીં, ડાબલી લાવજો’

બાપુ કોચર ૧ આશ્રમમાં રહેતા હતા ત્યારેનો
આ પ્રસંગ છે

સૌરાષ્ટ્રના લોકસેવક સ્વ કૃષ્ણદલાઈ ત્યારે
બાપુના મ ની હતા આશ્રમ અને ઘરની મીજ-વસ્તુ
લાવવાનું કામ પણ તેઓ જ કરતા

એક વાર બાપુ કૃષ્ણદલાઈ પાસે ખીજી
વસ્તુઓ ભેગો એક અરીસો પણ મંગાવ્યો. સામા-
ન્ય રીતે બજારમાંથી લાવવાની મીજ વસ્તુની યાદી
કૃષ્ણદલાઈ તૈયાર કરતા બાપુ તે યાદી તપાસી
જતા અને કંઈ ફેરફાર કરવા જેવું લાગે તો તે
સૂચવતા

કૃષ્ણદલાઈએ આવેલી યાદીમાં અરીસો પણ
નોંધેલો જોયા એટલે બાપુએ કૃષ્ણદલાઈને પૂછ્યું
‘આબહુ કેવું લાવશો ?’

હાથ પહેળો કરી કૃષ્ણદલાઈએ કહ્યું
‘ચાર જ આનાનો આવડો કાચ લાવીશ’

ના, જુઓ ! આમ કહીને બાપુએ પાંચ
આગળાનો ગોળાકાર પતાકીને કહ્યું ‘આવડી નાની
ગોળ ડાબની આવે છે લાખ કરકરિયાવાળી એ
ડાબનીમાં બા કંકુ પણ રાખી શકશે તેમને ચાલેલો
કરવામાં અને મને હાન્યત કરવામાં કામ લાગશે
ખે નવું પૈસાની મગ છે’

આવી હતી બાપુની ઝીંગી નજર, અને
નાની નાની બામતામાં પણ પૂરતી ચોકસાઈ અને
કરકસર કરવાની મીલત

તોપ બંધૂકને મહાત કરનારી

જનરલ સ્મટ્સ અને બાપુ એક વાર સામ સામે હતા- એમ તો મઠાભારતના ધર્મયુદ્ધમાં શુરુ શિષ્ય પશુ કયા સામસામે ન હતા ?-પશુ પછી તો બાપુની સમ્બાધએ જનરલ સ્મટ્સનું હૃદય જીતી લીધું અને બંને મિત્ર બન્યા.

૧૮૭૧માં બાપુ ગોળમેજી પરિષદમાં ભાગ લેવા લડન ગયા ત્યારે જનરલ સ્મટ્સે બાપુને પોતાને ત્યાં પધારવાનું ભાવભર્યું આમંત્રણ આપ્યું અને બાપુએ તે સ્વીકાર્યું પશુ ખરું.

બાપુ ત્યારે પધાર્યા ત્યારે જનરલ સ્મટ્સે તેમનું ભાવભર્યું સ્વાગત કર્યું હસ્તધૂનન કરી બાપુને એ પોતાના ઘરમાં લઈ ગયા અને સાથે ફરીને બધું બતાવવા લાગ્યા એક મોટા કપાટ પાસે આવી પહોંચતા તે અટક્યા આફ્રિકાથી મળેલી કિમતી બેટ-સોગાતો એ કપાટમાં રાખી હતી એ બધી મૂલ્યવાન વસ્તુઓ વચ્ચે એક કાળા, સાદા પટાના ચપલની ભેડ પુણું હતી તેની સામે આગળી ચીધીને જનરલ સ્મટ્સે પૂછ્યું 'મિ ગાંધી આ ચીજ કાણે આપેલી હશે, યાદ આવે છે ?'

'તમારી તોપ-બંધૂકને મહાત કરનાર એ વસ્તુને કું ન ઝોળખુ ? બાપુએ કહ્યું અને બંને ખડખડાટ હસી પડ્યા.

એ ચપલ બાપુએ આફ્રિકાની જેલમાં પોતે કેદ હતા ત્યારે રીધેલા અને જનરલ સ્મટ્સને એમણે બેટ આપેલા.

ગરીબના બેલી

આ પ્રસંગ બાપુ કોષ્ટકુરમાં સર ષષ્ઠ અમ્ મેટીને ત્યાં બિતરેલા ત્યારનો છે.

બાપુને દરરોજ ફરવા જવાનો નિયમ એક દિવસ બાપુ એકલા જ ફરવા નીકળી પડ્યા શહેરના મુખ્ય માર્ગ પરથી પસાર થતા હતા ત્યારે સામેથી એક તેલી કાવડમાં તેલના ડબ્બા બે ચક્રોને આવડો હતો.

બીજી બાબુથી એક પોલીસ ટુકડી આવતી હતી એમાંના એક પોલીસને મસ્તી સગી તેનીને ધક્કો મારીને જમીન પર પાડી નાખ્યો તેની સાથે જ તેલના ડબ્બા બે ધા વળી ગયા ને બધું તેલ ઢોળાઈ ગયું.

'વાહ વાહ, સરસ સરસ !' પોલીસોએ તાનીઓ પાડી ને રાજ થતા ચાલ્યા ગયા.

બાપુની સામે જ આ બનાવ બન્યો એમને એ જોઈને બારે આઘાત થયો તરત તેની પાસે ગયા, ટેકા ધર્મને ઉઠાડ્યો અને પોતાની સાથે લઇને ફરવાનું માફી વાળી તરત ઘરે પાછા ફર્યા.

પરમુખમને બોલાવીને પૂછ્યું 'તમે અહીંના પોલીસ અધિકારીને ઝોળખો છો ?'

'ઝોળખુ તો છું, પણ ખાસ સબધ નથી.'

'જુઓ, આ તેનીને રસ્તેથી પસાર થતી એક પોલીસ ટુકડીના પોલીસે ધક્કો મારી જમીન પર ફેંકી દીધો, બધું તેલ પશુ ઢોળી નાખ્યું મારા પ્રતિનિધિ તરીકે તમે પોલીસ અધિકારી પાસે જવ અને કહો કે ધક્કો મારનાર પોલીસ અને તેનો જીપરી અધિકારી તેલીની માફી માગે અને તેલની તુકસાની ભરી આપે તે સાથે પેલા પોલીસને નોકરીમાંથી બરતરફ કરે.'

'સારું જાકે છું' કહીને પરમુખમ ચેટી ગયા.

બાપુને ના તે કેમ કહેવાય ?

પોલીસ અધિકારી જોરો હતા બારે તુમાખી ષષ્ઠ્યખમે તેને મળીને બધી વાત કરી અને બાપુ શો ન્યાય માગે છે તે પશુ કહ્યું.

'પશુ તમે કહો છો એવું બંને જ નહીં !'

જોરા અધિકારીએ ભારપૂર્વક કહ્યું.

તો તમે મારી સાથે ચાલો બાપુને મળીને ખાની કરો.

જોરા અધિકારી બબડતો ફફડતો કમને પરમુખમની સાથે આવ્યો.

બાપુએ આજો યે બનાવ પોતાની સામે જ ફેલા રીતે બન્યો હતો તે વર્ણવી 'આવા ઉઘાડા

અન્યાયનો ન્યાય મળવો જ જોઈએ ' એમ ભાર પૂર્વક કહ્યું

બાપુ સાથેની દસેક મિનિટની વાતચીતમાં ગોરા અધિકારીનું વર્તન બદલાયું એવું પોતે જ પેલા ઉદ્ધત પોલીસની ગેરવર્તણૂક ન ન માફી માગી અને નુકસાની ભરી આપવા તૈયાર થયો ।

બાપુને સતોષ થયો

યશુભમ એટલી તો આશ્ચર્યમાં પડી ગયા કયા ઘડી પહેલાની આ અધિકારીની તુમાખી અને કયા અત્યારની એનો નમ્રતા । બાપુ તો વચ્ચે જ ફૂલ ખનાવી દે છે ।

‘ચ’પલ હાથમાં લીધા પશુ-’

૧૯૩૪માં બાપુ ઠક્કરખાપાને લઈ હરિજન

યાત્રાએ નીકળેલા. રેલવે અને મોટર દ્વારા જ પ્રવાસ આરંભેલો પાછળથી એક દિવસ વહેલી સવારે એવી ઈશ્વરી પ્રેરણા થઈ કે પગપાળા જ પ્રવાસ કરવો જોઈએ તો ન મથન થયું અતે પગે ચાલીને જ પ્રવાસ કરવાનું નક્કી કર્યું.

પ્રાર્થના પછી બાપુએ સાથીઓને બેઠાવીને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો ‘હું તો રેલવે-મોટરથી ઝાસી ગયો છું. શહેરના લોકોના ‘મહાત્મા ગાંધીજી ની જય’ના પોકારોથી મારા કાન બંદરા થઈ ગયા છે હવે મારાથી એ સડન થઈ શકતું નથી હરિ જન પ્રવાસનું મેં નત લીધું છે, તે તો પૂરું કરવાનું છે જ, પશુ તે પહેલાના સમયમાં યાનાળુઓ પગપાળા યાત્રાએ જતા એ રીતે જ હવે પૂરું કરીશ’

સાથીદારો અને સ્થાનિક કાર્યકર્તાઓને લાગ્યું કે પગપાળા પ્રવાસથી બાપુને ઘણો શ્રમ પડવા ઉપરાંત ઘણી મુશ્કેલી પડશે એટલે સૌએ રેલવે-મોટર સિવાય બીજી રીતે ઝાંઘી મુશ્કેલીથી પ્રવાસ કરી શકાય એવા વચલા માર્ગો સૂચવ્યા. પશુ બાપુએ ના પાડતા કહ્યું

‘આવા સમાધાનથી રાજ થવાનું ન હોય, મારે તો આખો લાડવો જોઈએ’

કોઈ કંઈ જવાબ આપી શક્યું નહીં.

સ્થાનિક કાર્યકરોએ કહ્યું. ‘આધ્યાત્મિક મૂલ્યોમાં અમે ન સમજીએ પગપાળા પ્રવાસમાં આપને ધાર્મિકતા લાગતી હોય તો ભલે તેમ કરો અમે તો આપના દોર્ષા દોરાઈશું’

બસ, બીજા દિવસથી જ પગપાળા યાત્રા શરૂ થઈ. રોજ આઠ માઇલની મુસાફરી બે કંટાકે સવાર-સાંજ મળી કરવાનું નક્કી થયું

જિયારા ઠક્કરખાપાને તો પહેલે જ દિવસે ય પલના ઘસારાથી પગમાં ફેલા હોવા

બાપુને તો અસલની ડોશીઓ નેતુ ઘરઠોદુ ઘણું આવડે સાંજના પ્રવાસ પછી તરત બાપાને પાસે બેસાડી ગરમ પાણીથી એમના પગ ઝારવાનું શરૂ કર્યું પાણી રેડતા જળ અને પોતાના અનુ

લવે કહેતા જય 'જુઓ, ફેલા ફેડશે નહીં, બોચર લાઈમ માં મને પણ આમ જ પડે ફેલા બિંદ્યા હતા'

પાયેક મિનિટ પછી ગરમ પાણીમાં થોડું મીઠું નાખી એ પાણીથી ફરી પગ ઝારવાનું ચાલુ રાખ્યું અને છેલ્લે ઘીથી માલીશ કર્યું.

બીજા દિવસે ટક્કરખાવાને પડે વીક હતું, છતાં બાપુએ એમને માટે ગાડાની સગવડ કરી યાત્રા ચાલુ જ રાખી પહેલે દિવસે સઘ નાનો હતો પણ બીજા દિવસે વધતો જ ગયો ગામડાના લોકો બાબતના દર્શન કરવા રોજાખ ધરસ્તામાં જિભા જાહેર બાપુ સૌને કહેતા હિન્દુધર્મ જીવવાનો હશે તો અસ્પૃશ્યતાએ મરવું જ જોઈએ'

ચાલતા ચાલતા બાપુના પગે પણ ફેલા પડ્યા ચપલ હાથમાં લીધા પણ હરિજન યાત્રા ન જ છોડી

આવા અડમ નિશ્ચયી હતા આપણા બાપુ

માફી માગવામાં શરમ શેની ?

એક બાલિકાએ બાપુને લખ્યું 'જૂલની માફી માગતા તે હોશ થતી હશે ? શરમ ન લાગે ? છતાં તમે કેમ કહો છો કે શરમ ન લાગવી જોઈએ ?

બાપુએ જવાબમાં લખ્યું 'જૂલ નહાડુ કામ છે તેથી તેની શરમ જૂલની માફી માગતી એ સારું કામ છે એટલે તેમાં શરમ શેની ? માફી માગવાનો અર્થ ફરી જૂલ ન કરવાનો નિશ્ચય એ નિશ્ચય થાય એટલે તેમાં શરમ શાને સારું ? આ સમજાવું ?'

'જોડા જ બસ દે'

એક અંગ્રેજ બાપુને મળવા આ યો ત્યારે બાપુ ગાદી પર બેસીને લખ્યા હતા એટલે બાપુના એક અતેવારીએ અંગ્રેજભાઈને જોડા ઉતારીને અદર આવવા કહ્યું.

અંગ્રેજ જેવો જોડા ઉતારીને અદર પગ મૂકતો હતો તે જોડા એક બી ન લાઈએ તેને મોજ પણ ઉતારી નાખવા કહ્યું પેલા અંગ્રેજ મોજ ઉતારતા જતો હતો ત્યાં જ બાપુનું ધ્યાન તેની

તરફ ગયું તેને મોજ ઉતારતા અટકાવતા બાપુએ વિનોદ કર્યો 'નહી, નહી, મોજ ન ઉતારે, આજકાલ અમારે માટે આ જોડા જ બસ છે !'

અને સફ્ત હસી પડ્યા અંગ્રેજે મોજ સાથે જ અદર પ્રવેશ કર્યો

ફેર તો આઠ આંગળનો ન ?

બાપુ લડન જતા હતા ત્યારે એમનો પોશાક જોઈને એક અંગ્રેજે એમને પૂછ્યું 'શુ, આપ ઇંગ્લેડમાં આવે વેશે જ જશો ?'

'એમાં જોડું શુ છે ? ભાઈ, તમે લોકો પ્લસ ફેર (ધૂટણીથી ચાર આંગળ નીચે સુધી) પહેશો છો અને હું માઈનસ ફેર (ધૂટણીથી ચાર આંગળ ઉપર) પહેરું છું !'

બાપુએ હસીને જવાબ આપ્યો

'બાપુ ચિડાયા !'

બાપુજી સાબરમતી આશ્રમમાં રહેતા ત્યારની આ વાત છે

બાપુને ફરવા જવાનો રોજનો નિયમ એ વખતે એમની સાથે કોઈ ને કોઈ હોય જ, એક દિવસ બાપુજી નિયમ પ્રમાણે ફરવા નીકળ્યા ત્યારે એમની સાથે આશ્રમના કેટલાક બાગીકા હતા

ફરતા ફરતા વાતચીત તો ચાલતી જ હોય એક ચગરાક છોકરાએ બાપુને પૂછ્યું

'બાપુ, તમને એક વાત પૂછું ?'

'હા પૂછ'

'અહિં સા એટલે બીજાને દુ પ ન દેવું એવો અર્થ થાય ને ?'

'જરાબર છે'

'તમે હસતા હસતા અમારા ગાલ આમળો છો તે હિંસા કે અહિંસા ?'

'અરે હુઆ !' કહીને બાપુએ તેના જોરથી ગાલ આમળ્યા

'બાપુ ચિડાયા, બાપુ ચિડાયા !' કહીને બાગીકા હસવા લાગ્યા એમના એ નિર્મળ હાસ્યમાં બાપુએ પણ સાથ પૂરાવ્યો

‘બાપુ તો બાપુ છે ને!’

બાપુ મુળાશ્રમા બહુ તો જિતવા હતા ત્યારનો પ્રસંગ છે

સાવ પ્રાર્થના પછી બાપુ બાળકોને કૃષ્ણ વહે ચતા હતા એવામાં શ્રીમતી કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય તથા આવી પહોંચ્યા એમણે બાપુને વદન કર્યા બાપુએ એમને પશુ એક હાર અને એક કેરી આપ્યા કમળાદેવીએ તે હસતાં હસતાં સ્વીકારતા પૂછ્યું ‘શુ હું પશુ નાની બાળક છું?’

‘તું બાળક નથી પણ બાપુ તો બાપુ છે ને!’ બાપુએ જવાબ આપ્યો

‘મારે કારણે કંઈ અટકવું ન જોઈએ’

સત્યાગ્રહ આશ્રમના સપ્તીય વિલામદિને વાર્ષિક ઉત્સવ હતો

બાપુ પશુ એ ઉત્સવમાં હાજર હતા નાટક લખવાનું હતું

એ વખતે બાપુને કબજિયાત રહેતી હતી એટલે બાફેલી બાજી લેવા સાદા ખોરાક લેતા

બાપુ નાટક જોવા હતા તે દરમિયાન એમને લાગ્યું કે પાપખાને જવું પડશે એમને થયું, વચમાં જીવી જઈશ તો કોનો ઉત્સાહ મોજો પડી જશે એટલે એ બેસી રહ્યા પશુ તેની માગી અસર થઈ બાપુને ચક્કર આવવા લાગ્યા એટલે જીઠ્યા પશુ પગ લથડ્યા અને બેગુલ થઈ ગયા ત્યાં એકા હતા તે ગભરાવા તરત બાપુની સારવારમાં લાગી ગયા દરમિયાન નાટક ચાલુ હતું કોઈએ કહ્યું ‘આ તે કેવું! અવી બાપુની આવી હાલત છે અને નાટક ચેલાવ છે! બસ, નાટક બંધ પડ્યું બાપુને ઘરે લઈ ગયા પછી થોડા ઉપચારથી એમને શક્તિ આવી તે સ્વસ્થ પડ્યું થયા

બાપુએ બ્યારે બપોરું કે મારે કારણે આખો ઉત્સવ વચ્ચેથી બંધ રહ્યો ત્યારે એમને ઘણું દુઃખ થયું

સાચે પ્રાર્થનાસભામાં પ્રાર્થના પછી મોખ્યા પેતનું દુઃખ વ્યક્ત કરતા બાપુએ કવ ‘મારે કારણે તમે ઉત્સવ મંધ કર્યાં એ દીન કર્યું ગમે તવી ખાનગર બને તો પશુ આપણે જે કંઈ

નક્કી હતું હોય તે કામ સંપૂર્ણ પાર પાડવું જ જોઈએ સત્ય ગ્રહીને આ ઇબ્તુ નથી’

‘પાદડા જાણે મૂતેલા હોય’

બાપુએ તો કતવાનું નવ જ લીધેનું લાખા લાખા ઉપવાસો કરે ત્યારે પણ સરીરમાં જ્યાં સુધી જેટલી શક્તિ હોય ત્યાં સુધી કાતવાનું નત અચૂક પાળે જ

એક વાર બાપુ રાત્રે કાતવા ગેઠા ત્યારે એમની પાસેની પૂખ્તી ખલાસ થઈ ગઈ હતી પૂ. ડી ન હોય તેથી કંઈ બાપુ કાતવાનું છોડે? એ તો કે લઈને પીજવા લાગ્યા

સચિનો સમય ઉવામાં લીનાથ હોવાથી પીજવુંની દોરીને હવા લાગેરી એટલે પીજતી વખતે દોરી ચાથે કે ચોટી જવું ને ખરાબર પીજવું નહી

પાસે જ બેઠેલા મીરાજહેને પૂછ્યું ‘બાપુ, તમને ખરાબર પીજતા નથી કાવતું?’

‘ચોટી બાવ છે એક શક્તિ છે ખરી’

‘કઈ?’

‘લીમડાના પાદડા મોળાને દોરી પર ફેરવીએ તો કે ન ચોટે’

‘પાદડા લઈ આવું?’

‘હા, લઈ આવ’

મીરાજહેને તો જડાર જઈને લીમડાની એક આખી ડાળખી જ તોડીને લઈ આવ્યા! બાપુને કહે ‘આ તો પાદડા આખી ડાળખી જ તોડી લાવી છું જોઈએ તેટલા પાદડા હો’

બાપુ તો આખી ડાળખી જોઈને ગબીર થઈ ગયા મીરાજહેનેને લાગણીભર્યાં સાદે કહ્યું ‘મીરાજર પાદડા લઈ આવવા હતા ત્યારે આખી ડાળખી યા માટે લઈ આવી? અને જરા અડી આવ આ પાદડા જાણે ચતેલા હોય એવા લાગે છે ને? તે નક્કી જ આખી ડાળખી તોડી આપી! જરૂર જેટલા થોડા પાદડા તોડી આપ્યા હોત તે ચાલત ખડુ ને?’

મીરાજહેનેની આખો ભરાઈ આવી ઝડપાન પ્રત્યે જોવાની નવી દૃષ્ટિ એમને પ્રાપ્ત થઈ

[૨]

રામમનોહર લોદિયા

કૃષ્ણ સ પૂર્વ પુરુષ હતા એમના મુખારવિદ ઉપર પ્રકાશિતજ અને આનંદની છાયા હમેશા રહેતી હતી અને અત્યંત દુર્દશામાં પણ એમની આખો હસતી જ રહેતી પરંતુ, જેમની આખોમાં હમેશા આસુ ઉમરાએલા રહેતા હોય એવાએની સખ્યા આ દેશમાં સારા પ્રમાણમાં છે આમાં કૃષ્ણ જાણકાર છે તેઓ પોતે કદિ પણ રડવા નહતા, પરંતુ લાખોને એમણે આજ સુધી રડાવા છે જ્યારે તેઓ જીવંત હતા ત્યારે દહાવનની ગોપીઓ એની કુખી હતી કે આને પણ આવું બીત જવાય છે કે-

નિસિદ્ધિન બરસત નૈન હમારે

કચ્છીપટ સુખત નહી કબજ

ઉરમિથ બહત પનારે ।

આ રૂઢનમાં કામનાની લલક હતી સાથોસાથ એટલું આત્મ સમર્પણ હતું કે એમાં 'સ્વ'નું કોઈ અસ્તિત્વ જ રહેવા પામ્યું નહતું કૃષ્ણ એક મહાન પ્રેમી હતા અને તેમને હમેશા અદ્વૈત 'આત્મ-સમર્પણ' મળતું રહ્યું હતું, અને આને પણ લાખો સ્ત્રીપુરુષો અને સ્ત્રીવેશમાં પુરુષો ને પોતાના પ્રેમીને રીઝવાને માટે સ્ત્રીઓના જેવા વ્યવહાર કરે છે, તેઓ સર્વ કૃષ્ણના નામ ઉપર આસુ વહાવે છે અને તેમાં લીન બની જાય છે

જનમંદી માડીને મૃત્યુ સુધી કૃષ્ણ અસાધા રહ્યું અસંભવ અને અપૂર્વ હતા. એમનો જનમ મામાના કેત્ત્યાનામાં થયો હતો. એમની પહેલા જન્મેલા લાકખહેનેને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા કૃષ્ણને એક ટોપલામાં સ્થાપીને એમને કેડની બહાર લઈ જવાયા જમુના પાર કળીને સુરક્ષિત સ્થાને રાખવાના હતા પણ જિંડાણે જિંડાણેને આકાશું જમુનામાં પૂર આવ્યું અને જેમ જેમ વાસુદેવ કૃષ્ણ

લરેલો ટોપલો ગિચો કરતા ગયા, તેમ તેમ પાણી પણ વધતું ગયું અને કૃષ્ણના ચરનનો સ્પર્શ કર્યા ત્યારે જ જમુનાના પાણી ગિત્યાં.

કેટલાય વર્ષો માત્ર એમણે પોતાનું કામ પડુ કયું. એમના સર્વ પરિચિત મિત્રા કા તો માથો ગયા અથવા તો વિખરાઈ ગયા કેટલાક હિમાલય કે સ્વર્ગ બગી મહાપ્રવાળ કરી ચૂક્યા, એમના મહેલો માથાં એમની રા પ્રિઓને કાખ-તુટારાએ ઉઠાવી જતા હતા. કૃષ્ણ ત્યારે દારિકાના માર્ગે એક્લા ચાલી રહ્યા હતા એક દહની જાયામાં તેઓ થોડીકવાર-વિશ્રામ માટે બેઠા એક ચિત્રાગીએ એમના પગને હરણ સમજીને બાળુ છોડ્યું અને કૃષ્ણને અત આ થો ! આ ટાણે એમણે શું કયું ? શું એમણે પોતાની અતિમ કરુણામયી કાષ્ટ પ્રસંગ હાસ્યથી તે ચિત્રારી પર ઠેરવી ? શું એમણે પોતાની પાસે સદાસર્વદા રહેતી બસી લેવા માટે હાથ લખાવ્યો ? કે એ બસી પર અતિમ દેવી આશ્વાસ છેડયો ? કે સદેજ હસીને હાથમાં બસી પકડીને સંતોષ માન્યો ? એમના મનમાં ત્યારે કયા કયા વિચારો આ યા હને ?

કૃષ્ણ ચોર, જૂદા, બ માથ અને ખૂની હતા અને તેઓ એક પછી બીજા પાપ જરા પણ અચ કાયા વિના કયે જતા હતા એમણે પોતાની પાલક માતાનું માખણ ચોરી લેવાથી માડીને બીજીની પત્નીઓ ચોરી લેવા સુધીના કામો કર્યા હતા એમણે મહાભારતમાં ને પોતાની આખી જિંદગી દરમિયાન કદિ જૂઠું બોલ્યો નથી એવા એક આદમી પાસે અડધું જૂઠું બોલાવું એમના પોતાના જૂદાણા તો અનેક છે એમણે ખરા સર્થને સત્તા ડીને બનાવવી સર્વોચ્ચ કયો કે નેથી એના ગોરજ પ્રકાશમાં એમના એક મોટા દત્તને ઉ ની શકાય એ કામ થઈ ગયું પછી પાછો સરજ પ્રકાશ્યો વીર

ભીષ્મ પિતામહની સામે એમણે નપુ સક શિખ ડીને આડે ધર્યો કે જેથી તેઓ તેના ઉપર બાણ ચલાવી ન શકે અને એની આડમા પોતે સુરક્ષિત રહ્યા એમણે ખુદ પોતાની બદનેનું પોતાના મિત્ર પાસે અપહરણ કરાવ્યું

લાડાઈના સમયમા પાપ અને અનુચિત કાર્ય સ બધમા કણુંના રથની કઠાણી એક સરસ ઉદાહરણરૂપે છે એ વાત ખચીત જ છે કે એ સમયમા કણું પોતાના સૈન્યની વચમા સૌથી વધુ ઉદાર મનુષ્ય હતો, એટલુ જ નહીં પણ સૌ કરતા વધુ યુદ્ધનિપુણ પણ હતો અને તે એકલા અર્જુનને તો જરૂર પરાજય આપત એનો રથ રણસેનમા ફસાઈ પડ્યો એ જ વખતે કૃષ્ણે અર્જુનને કણું ઉપર બાણ છોડવાનું કહ્યું કણું આ અનુચિત કર્મ સામે ફિરિયાદ કરી આ પ્રસંગે મહાભારતમા એક એવો અપૂર્વ સવાદ રચાયો છે, જેની જોડ નથી આજે પણ તે અંગેક સવાદ છે ત્યારે કૃષ્ણે તેને કેટલાય પ્રસંગોની યાદ આપી અને દરેક ઘટનાને કવિત્વમય રૂપ આપતા કહ્યું કે “તારે લાઈ, તારો વિવેક કયા ગયો હતો ?” દુર્યોધનની ભરી સમામા દુઃશાસન દ્રોપદીની સાડી ઉતારતો હતો, ત્યારે કણું પણ ત્યાં હતો, ભીષ્મ પણ ત્યાં હતો પણ એમણે તો દુર્યોધનનું લૂણ ખાધુ હતુ એમ કહેવાય છે કે અમુક હદ સુધી તો લૂણ ખાધાની જરૂર અસર થાય છે, અને લૂણ હલાલ કરવાની એક પ્રકારની ફરજ પણ હોય છે

કૃષ્ણના ભક્તો એમના દરેક કામની બીજા બાજુ રજૂ કરી બચાવ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે એમણે માખણ ચોખું તે પોતાના મિત્રોમા વહે ચલા માટે એમણે માખણ ચોખું તે ઘડેલા પોતાની માટે ખિજવવા અને પછી રીઝવવા માટે અથવા પોતાની બાળલીલા બતાવવા માટે એમણે પોતાને માટે કાઈ જ કંઈ નથી અથવા એમ પણ માનવામા આવે કે જેમને માટે એમણે આ બધું કંઈ તે એમના અસહ્ય એમણે રાધા સાથે સબધ બાંધ્યો તે પોતાને માટે નહીં, રાધાની ખુશી માટે પણ નહીં, પરંતુ દરેક પેઢીની અગણિત સ્ત્રીઓ

પોતાની મર્યાદા અને બધોને તેડીને વિશ્વ સાથે સબધ બાંધી શકે તે માટે પણ આવા પ્રકારનો દરેક બચાવ ખીનજરૂરી છે દુનિયામા સર્વશ્રેષ્ઠ ગીત ભગવદ્ગીતાના રચનારા અને ગાનારા કૃષ્ણને કાણુ નથી જોળખતુ ? આખી દુનિયામા ભારત જ એક એવો દેશ છે કે જેમા દર્શનને સંગીતના માધ્યમ દ્વારા રજૂ કરવામા આવું હોય બધા વિચારોને વાર્તા કે કવિતાનો આકાર આપ્યા સિવાય ગાવામા આવ્યા હોય ભારતના નધિઓના અનુભવ ઉપનિષદોમા ગાવામા આ વા છે કૃષ્ણે શુદ્ધ રૂપમા એનો નિયોડ રજૂ કર્યો આમ છતાં પાછળથી ઘણેલા વિદ્વાનોએ આ નિયોડના એકબીજા ભાગ વચ્ચે બે પાડવાનો કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો છે ! કૃષ્ણે પોતાના વિચારોને ગીતાના માધ્યમ દ્વારા શબ્દદેહ આપ્યો છે

એમણે આત્માના ગીત ગાવા આત્માને માનવાવાળા પણ બધારે કૃષ્ણ આત્માને અજર, અમર જળ અને અગ્નિ સ્પર્શી ન શકે તેવા અને જૂના કપડાની જેમ ચરીર બદલનારો ગણાવે છે, ત્યારે એમના શબ્દ સમહારમા તજુાઈ બધ છે એમણુ કર્મની મહત્તા ગ્રાહ, અને મનુષ્યને ફળની અપેક્ષા રાખ્યા વિના અને તેના માધ્યમના કારણુ બધા સિવાય, નિર્લિપ્તાથી કર્મમા મથ્યા રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો એમણે સમાનતા, સુખ દુખ બધ પરાજય શીત અને ઉષ્ણ, લાલાલાલ અને જીવનના એવા બીજા હિંગો વચ્ચે પણ સ્થિર રહેવાનું બધુઆર્થ છે

દિલની લાપાઓ એક શબ્દ ‘સમત્વમ્’ને કારણે અંગેક છે આ શબ્દ દ્વારા સમતાની ભૌતિક પરિસ્થિતિ અને આત્મિક સમતા બન્નેનો ખ્યાલ આવે છે અપેક્ષા તો એવી રહે છે કે કૃષ્ણે આનું વિસ્તારથી બ્યાન કરવુ જોઈતું હતુ એ એક સિદ્ધા બેની બાજુઓ છે સમતા સમાજમા પણ લાગુ પડે છે અને સમતા એક વ્યક્તિનો ગણ પણ બની શકે છે કથો દિલવાસી વિચાર અને સંગીતની બદ્ધ અસરથી મુગ્ધ છે ? એનું ઔચિત્ય વ્યાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે અત્યાર સુધી એનું જે

લાસનપાસન થયું છે તેનો અસ્વીકાર કરવા સરખું છે એક અર્થમાં કૃષ્ણ માનનીને ઉદાસ બનાવે છે એમની હાલત ખીજા અંગેને કારણે ધન્યકતા રહેતા બિચારા હૃદય જેવી છે હૃદય કેમ ધડકે છે ? ખીજા અંગેને જરૂરિયાત બીજી થતા હૃદય મક્કમ કે સાહસી બને છે, તેમ કૃષ્ણ હૃદય હતા

રામ અને કૃષ્ણને તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ ત્રેતા કાંઈ વિચિત્ર વાત જણાય છે કૃષ્ણે દરપગે ચમત્કાર બતાવતા આ ભરતી અને સુધર્માસ્ત વગેરે એમની છત્રાને આધીન રહેતા એમણે સભા સભા વચ્ચેની રેખાને જૂસી નાખી રામે કાંઈ ચમત્કાર બતાવ્યો નથી તે એટલે સુધી કે ભારત અને લક્ષા વચ્ચેનો સમુદ્ર પરનો સેતુ એકએક પથ્થરથી જ બાંધ્યો અલગત એ પહેલા સમુદ્રની પૂજા કરી અને પછી સમુદ્રને ધમકી પણ આપી આમ છતાં બંનેના જીવનની સંપૂર્ણ રીતે તપાસ કરતા અને સરખામણી કરતા એમ જરૂર જણાયો કે રામે અપૂર્વ ચમત્કારો સંભાળે છે જ્યારે કૃષ્ણે કશું જ કર્યું નથી ! એક સ્ત્રી સાથે બંને બાપમોએ અયોધ્યા અને લક્ષા વચ્ચેના ૨૦૦૦ માઈલનો પ્રવાસ ખેડયો જ્યારે વનવાસ નીકળ્યા ત્યારે તેઓ તથા જ હતા જેમાંના બે જણ લડાઈ અને એક જણ વ્યવસ્થા કરી શકેનું હતું જ્યારે તેઓ પાછા

ફર્યા ત્યારે તેમણે એક સામ્રાજ્ય સમર્પું હતું જ્યારે કૃષ્ણે તે શાસનકર્તા વચ્ચની એક શાખાને બદલે ખીજી શાખાને રાજગાદી અપાવ્યા સિવાય કાંઈ જ કર્યું ન હતું

આ એક ક્ષણ છે કે ઓછામાં ઓછું રાજનીતિ સંબંધમાં મર્યાદા પુરુષ મહત્વપૂર્ણ અને સાર્થક નીવડે જ્યારે ઉન્નત અથવા સંપૂર્ણ પુરુષ નાનો અને નિરર્થક સાબિત થયો છે આ કાળના કામગીરી જેટલો જ ગંઢ છે ઘટનાવિહીન જીવનમાં દરેક ક્ષણ બોના રૂપ બને છે અને અસહ્ય રીતે લાખી બની રહે છે પરંતુ એક દશકા કે એક જીવનમાં એનો સંકલિત વિચાર કરવાથી તે સ્વાભાવિક અને જલદીથી વીતી ગયેલું લાગે છે ઉત્તેજિત જીવનમાં દરેક ક્ષણ મોહક બની રહે છે અને સમય અનિચ્છાએ ઝડપથી વીતી જતો જણાય છે પરંતુ વર્ષ બે વર્ષ પછી પુનઃ વિચાર કરતા તે બારે અને ધીરે ધીરે વીત્યો હોય એમ લાગે છે મર્યાદાના સર્વોચ્ચ પુરુષ મર્યાદા પુરુષોત્તમ અને રાજનીતિક ચમત્કારો સંભાળે હતા પુર્ણિમાના દેવ કૃષ્ણે પોતાની કૃતિઓથી વિચારે ચોકાવી દીધું, જીવનના નિર્મલો શીખવ્યા-જે હજી સુધી ખીજા કાંઈ કર્યું નથી પરંતુ એમના સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વની સમજૂતી નક્કર હોવાને બદલે પરપોટા જેવી છે

બે મિત્રો શિકાર બેવતા હતા ત્યાં પોનીસ આવી પહોંચ્યો એણે શિકારીઓ પાસે લાયસન્સ જોતા માગ્યું પોનીસ સાથે વાત કરતા એક મિત્ર નાસવા લાગ્યો પોનીસ પાછળ પડ્યો અને એ માણસને પકડી પાડી લાયસન્સ માગ્યું એ માણસે તરત જ કાઢીને બતાવ્યું તેથી પોનીસને આશ્ચર્ય થયું એણે પૂછ્યું 'તારી પાસે લાયસન્સ હતું તો પછી તું કેમ દોડ્યો ?'

છાકરાએ જવાબ આપ્યો 'પણ મારા નિન પાસે નહોતું ને !'

પોનીસે પાછું ફરીને જોયું તો પહેલો મિત્ર અલોપ !

*

ખીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે પ્રજાત સમુદ્રમાંથી માછીમારોને એક બાટલી મળી આવી એની અંદર એક કાગળ સવળાઈ રહ્યો હતો કાગળ પર અક્ષરો હતા, પરંતુ પાણીને કારણે એટલા રેગાંધ ગયેલા કે એક અપર પણ છકલે નહિ સુદ્ધ વિશ્લેષણને થયું કે એ અક્ષરો તો ઉકેલાવા જ જોઈએ જુદી જુદી જાતના પ્રયોગો થયા નિષ્પણ્ણિતોએ જાનજાનના એસિડોના ઉપયોગ કર્યો છેવટ પાય શમ્ભો ઉપસી આવ્યા 'મલાઈ વિનાનું મે શેર દૂધ'

(૧) અપકાર પર ઉપકાર

વસંત ઋતુના ખુશનુમા દિવસોમાં દરિયાના પાણી પર મુબઈ અને કરાચી વચ્ચે મોરબીના સગીર હાકીર વાધજીએ બાડે લીધેલ આગબોટ અને આગબોટ સાથે બધાયેલ વઢાણ પથ કાપી રહ્યા છે.

હાકીર વાધજી સગીર હોઈ મોરબી રાજ્યને વહીવટ ચલાવવા બ્રિટીશ સરકારે યલુપ્રસાદ નામે હીદી અમલદારને મોરબી રાજ્યના વહીવટદાર તરીકે નીમ્મલ છે. તેને સરકારની સૂચનાથી રાજકાજમાં માહિતગાર થવા સફરે મોકલવામાં આવેલ છે.

હાકીર સાથે જોરો રાજપ્રકરણી અફસર મિ. હફી, પ્રિ. ઉનવાળા, ચતો કામદાર, શવો મહેતો, નાનો ખવાસ, નંદુ લધો મળી ચાવીસ માણસ ઉત્તુ.

વસંતઋતુમાં દરિયાઈ સફર ભયરહિત હોય છે પણ કોણ જાણે અચાનક દરિયામાં તોફાન ઉપડ્યું. કુંગર કુંગર જેવડા મોઝાં જીછળી બોટને ચપાટો મારવા માંડ્યા. બોટ ઝૂલવા લાગી. પાણીના મોજા બોટ પર ચડી ખીજી બાજુ ધીધની જેમ વહી જવા માંડ્યા.

હાકીર વાધજીએ આગબોટના નાખુદા ફરીર-મહમદને બોલાવી પૂછ્યું.

‘બોટ હોલા કેમ લ્યે છે ?’

‘તોફાનના મારથી.’

‘એને ઉપાય !’

‘બોટ સાથે બાધેન વઢાણ છૂટું પાડી દધએ તો આગબોટ આ તોફાનમાંથી માર્ગ કાઢી આગળ જઈ શકે.’

‘તો વઢાણના દોરડાં કાપી નાખો.’

‘અરે હાકીર સાહેબ ! પછી વઢાણમાં બેઠેલા માણસોની શી વલે થાય એ આપે જાણ્યું ?’

‘એ ગમે તે થાય આગબોટ મેં બાડે કરી

છે. મારે એ ફળે તો એના પેસા ચૂકવવા પડે તે એક જ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે.’

‘સારું’ જોઈશ, જરૂર પડે તો તેમ કરીશ.’

નાખુદો ત્રયો પણ તોફાન ન શમ્યુ તે બોટ સાતરના એ મરણનાચથી ભયમુક્ત ન થઈ.

હાકીરે ફરી નાખુદાને બોલાવ્યોને બોલ સાથે બધાએલ વઢાણ છૂટું પાડી નાખવા જણાવ્યું. હફી તે વેળા સૂતા હતા.

કચવાતા અને નાખુદો કાંડા જેવા જડા મજબૂત દોરડા કાપવા માંડ્યા કે વઢાણ પરથી પાણીની જીછળી દિવાલો વચ્ચેથી જોના નંદુ લધાએ જૂમ મારી.

‘એ નાખુદા આમ કરાય ? અમને ચેતાવવા તો હતા. અમારો ફૂવા થલ જોભો કરી શક મડાવી દેત. અમારા બધાના ખૂન કા કરે ?’

પણ એ શબ્દો સંભળાયા ન સભળાયા ને દોરડા કપાઈ ગયા. બોટ એ આધીમા ડલળી આગળ ચાલી.

એક પગને બીજી પગે નંદુ લધો બોલ્યો.

‘હ’ બેઝ્યો હિમત ઢારી જનારની ભેર ખૂદાય કરતો નથી. આપણે હિંમત ઢારવાની નથી. વઢાણનું પાપી માંડો ઉસેચવા. આપણે ફૂવા થંબ જોભો ફરી દધએ.’

તોફાન ઝોર વધ્યું હતું પાણીના મારથી વઢાણના પટિયા કીચુડાટ કરતા ડના. ચોમેર પવન સુસરતો હતો અને મોજા મરણનાચ ખેલતા ડના. એ બધા વચ્ચે ફૂવાથલ જોભો કરવો એ સામાન્ય વાત ન હતી.

નંદુ વઢાણના ભડકિયામાં ગયો ને તેમાંથી ફૂવાથંબના એ કટકા જઠાર કાઢી બેથ સાધી ફૂવા થંબ તૈયાર કર્યો.

ડોલ લઈ વઢાણુમાધી પાણી ઉલેચતા વીસેક જેટલા માણસોને નધુએ સાદ દીધા 'હ મારો બાપો હવે કૃપાચ ભ જીભો કરાવે'

ખે ત્રણ વાર નમી નમી પડવા છતા મઢા મુસિપતે કૃપાચ ભ રોપી દીધો

પછી સદને બહાર ઠાઢી ખલાસીઓએ કૃપા ચ ભ પર બાધી દીધા ને નધુ સુકાન લઈ જેસી ગયો વઢાણુ આગળ ચાલ્યું તોફાન હર પળે વધતું જ જતું હતું મોળની કુચરમાળ વચ્ચેની ખીણો માધી વઢાણુ માર્ગ કાપતું આગળ ચાલ્યું

જ્યારે સૂર્ય આશમણી દરી ઢળવા આવ્યો ત્યારે ઠંકાર વાધજીની વઢાણુથી છૂટી પડેલ આગ બોટ પથુ ભયમા સપડાઈ મી ઉઢી પથુ જગ્યા એણે વઢાણુને છૂટું પાડી દીધાનું સાલજીને એ ગોરો સમસમી રહ્યો

પાણીના સતત અને સખત મારાધી આગ બોટનું સચાલક યત્ર તૂટી ગયું ને જીવ બચાવવા સૌને બોધા પહેરી લેવા નામુદાએ કહ્યું બોટમા હર કણે વધુને વધુ પાણી ભરાવાથી મહોરાનો આગલો ભાગ પાણીમા ડૂબવા માડ્યો ત્યા નામુદાએ કહ્યું

આથે આથે સહેદ બગલા જેતુ કોક વઢાણુ તરતુ ભાણુ છુ'

બધાએ નામુદાની બાજુમા બેલા રહી જોયુ તો સામે જ દેશી વઢાણુ દેખાયુ

નામુદાએ આગબોટ પર સહાયનો સહેદ વાવટો ચડાવ્યો એ જોઈ વઢાણુ નચ્ચક આવ્યુ કે બધા પોકારી બેઠ્યા અરે આ તો નધુ લધાનું વઢાણુ આપણે દોરડા કાપી દરિયામા છૂટું મૂકી દીધેલ વઢાણુ'

ત્યા વઢાણુ મોટની સાવ લગોલગ આવી ગયુ કે નધુ લધાએ જૂસ પાડી 'શુ છે કુકોર મહમદ? ઠંકાર શુ છે?

અમારી બોટ ડૂબે છે મશીનરી તૂટી છે અમને બચાવી લો અમારી જીલની માડી આપો'

'અરે ભાઈ! જૂલ કેવી ને વળી દરગુજર

કરવાની વાત શી કુખ વેળા એકબીજાને સડાય કરવાનો હરેક ઇન્સાનનો ધર્મ છે એ ધર્મ જળ વલો જ રહ્યો અમને તમારા પ્રત્યે લગીચ રાપ નથી હવે એમ કરો અમે અડીધી દોરડાનો ધા કરીએ છીએ તેને બોટના કડા સાથે બાધી લો'

'પછી ?

'પછી આગબોટને અમારુ વઢાણુ ખેતી જશે'

'વઢાણુ ખેતી જશે? મી ઉઢી બોલ્યા 'વઢાણુ આગબોટને ખેતે એ કેમ બની શકે? એનાથી વધારે વજનનો ભાર એ કેમ ખેતી શકે? એની પાસે રીઝર્વ પાવર ક્યાધી હોય?'

'એ વાતની ઉપાધિ તમે કરોમા અમે બધુ ઠીક કરી લઈશુ'

તૂરત વઢાણુમાથા ફેકાએલ દારડા આગ બોટના કડા સાથે બધાયાને તે કાનની પ્રચડ આધીમા વઢાણુ આગબોટને ખેતી માર્ગ કરવા માડ્યું

બાર કલાક પછી તોફાન શરૂ ત્યા સુધી વઢાણે એ બોટને ખેત ચાખી બધાના જનન બચા વ્યા અપકાર કરનાર પર ઉપકાર કરી સાચી માન વતાના દર્શન કરાવ્યા

(૨) વિસામો

સોરઠની વેરાન ધરતી પર વૈશાખી મધ્યા ન્તરનો તાપ આગ જેવો વરસતો હતો ખેડૂત એના સાતી ને બળદ લઈ ધરની વાટ પકડતો હતો એ ઢાણે ગોડલના એક ગામડાની વાટેથી જદ ડોશીમા અગરની કાટેલા વચ્ચોના લીરા સરખા કરતા માથા પર વેચવા સાદ લાકડાના બારાને એક હાથ દઈ હળવા ડગ માડી રવા છે

સૂર્ય સાથે આવેલ જ્વેઈ ઘેર પહોચવા ડોશી પત્ર તો ઉતાવળા ભરે છે પથુ માથાનો બોજ અને જદત્વ તેમ થવા દેતા નથી એને ઝટપટ ગોડલની જળરમાં જઈ ભારો વેચી નાણા મેળવવા છે પથુ મધ્યાહન સુધે જાય તો કાંઈ લેવાવાળુ ધરાક ના મળે ને આ પરીશ્રમ તથા જાય એની એને મોટી ચિંતા છે

ડેશીએ આ આકાંક્ષાએ ઊનાવેને ચાલવા ડમ તો ભર્તી પણ થાડલા પગે આગળ જવા ઇન્કાર કર્યો, પગને અરામ ખપનો હતો માથુ પણ ભારે વજનથી થોડો વિરામ ઈચ્છતુ હતુ.

ત્યા સામેથી-ગોડવ લણીથી પાણીના રેલા જેવી ઝગમગાટ કરતી મોટર આવી. ડેશીએ જોઈું કે મોટર તો આવી પણ મોટરમા બેઠેલાઓમા ધ્યાનુતા હોતી નથી એ સતત જન્યત ખ્યાલે એણે હાથ જમો કરવાની વ્યર્થ ક્રિયા ન કરી

પણ અડી નવાઇની વાત બની. મોટર ડેશીની સાવ નજીક આવી જિભી રહી અને અદરથી સાવ સાદા વસ્ત્રોમા ને માથા પર આટીવાળી નાનીશી પાથમા દીપતા અને આખોમાથી માયાળુતા વર્ણવતા એક આદમી ઉતર્યા.

એ મોટરમાથી ઉતરેલ આદમીએ ડેશીના કપડેને એક દૃષ્ટિમા જ માપી લીધુ. ડેશીએ પણ એ આદમીની આખની કશ્ચુતા નિહાળી લીધી ને એ બોલ્યા 'ભાઈ ! મારા વિચારમા માટે આ જરાક મારો ભારો નીચે ઉતારાવોને ? માથુ ફાટ ફાટ થાય છે પગ પણ હાલતા નથી.'

મોટરમાથી ઉતરેલ આદમી એ તે વખતના ગોડસના ટૂંબવણી પ્રિય મહારાજા સર ભગવતસિંહ હતા એણે જવાબમા કહ્યું.

'હા મા ! ભારો ઉતારાવુ છું' હો ?

કહી ફાથર સામે જોતા ફાઈવરે ડેશીની નજીક આવી ભારો ઉતાર્યો. ને ડેશી માથા પરના ભૂતડાની ગાંભાની કરેલ ગોળ છંદોણી હાથમા લઈ ભારો પાસે મેક્કતા બોલ્યા : 'હાથ માડી, ભગવાન તમારુ લક્ષ કરશે. થાકો ગઈંતી. ઘડપણુનું હવે ભાર ઉપાડી ચલાવુ નથી પણ શુ કરુ પેટ માટે વેઈ કરવી પડે છે !'

ને સોનામહોરોનો ગજ પડયો હોય તેટલી મમતાથી લાકડાના ભારો પર એણે હાથ મૂક્યો.

મહારાજા મોટરમા બેઠા ને મોટર આગળ આવી ગઈ.

ડેશીમાએ થાક ખાઈ પછી ભારો વેચવા ગોડલ જવા નક્કી કર્યું. જરા વારે થાક ઉતર્યો ને બધા સજ્જ થયા પણ વળી તુરત યાદ આવ્યું હાથ રે, હવે ભારો માથા પર ચડાવે કાણુ ?

આખ પર હાથની હાજવી કરી ડેશીમાએ માર્ગની આગળ પાછળ દૃષ્ટિ દોડાવી પણ એ ખરા મધ્યાન્તરે કાણુ હોય ?

લમણે હાથ દઈ ડેશી પાછા બેસી રહ્યા. માથેથી તાપ એની ભીષણતા નિપ્કુરતાથી વેરી રહ્યો હતો.

ત્યા સરસર કરતો વળી પેલી ગયેલ મોટરનો અવાજ આવ્યો ને એ જ અદાથી મોટર ડેશી પાસે આવી જિભી રહી.

ડેશીમાના કાને આ અવાજ ગયો ને એ તો એ બણી નજર દોડાવી એણે પેલા ચોરણી, ઝબ્બો ને આટીવાળી પાથવાળી આખોમાથી કશ્ચુ વરસાવતા પેલો આદમીને જોયો ને એ બોલી જોડી. 'એ ભાઈ, તમારા ગયા પછી હુ ચિંતામા બેઠી છુ કે કોઈ ભારો ચડાવવાવાળા આવે તો ગોડલ જઈં થકુ પણ માડી રે કાંઈ નીકળુ જ નહિ ને વળી પાછા તમે જ ડોકાણુ. દ્યો ભાઈ, હવે મને બેળાબેળા ભારો ચડાવતા જ બન્યો.'

મહારાજા નીચે ઉતર્યા ને ડેશીને કહ્યું. 'માડી, કાંઈ અઢી થી ન નીકળ્યું હોત તો શુ કરત ?'

'તો તો તડકાની મરી જાત. અઢી કયાય હાથેય નથી તે બેગી રહુ ભારો માથે કાંક ચડાવનાં મગત તો જ ગોડલ જઈં થકત હુ કે શુ બીજા. ભાઈ, આમ આવડા ભારો ભોયથી જીપાડી માથા પર તો કેમ મૂકી સકીએ ?'

જરા વારા મૂક રહી સર ભગવત બોલ્યા : 'માડી આનો કાંઈ ઉપાય થઈ શકે ? કાંઈ માથુસ ભારો ચડાવનાર ના મળે તે એકલા એકલા જ ભારો ચડી જઈં સકાય એવુ બને ખર ?'

'તઈંએ ભાઈ, નો બને કેમ ? સંધૂય બને ! શુઓ, હુ તમને વગત્ત કંડુ.'

કહી ડોશીએ લીરાવાળો સાડલો કપાળ લપ્પી
ખેચી પરસેવો લૂછી આગળ ચલાવ્યું.

‘એ આ મારમના કાંઠે માથોડું બેસુ બારો
ટપ ટપ બિતરી શકાય એવું વડી જેવું ટેકણ હોય
તો દીકરા તેના પર અમે બારા મૂછી, બિતારી, બોલ
બેસી થાક ખાઈ શકી ને બેગાબેગો બે ઝાડ માર
મને કાંઠે હોય તો ઝડને છાંયે એ . ૫ નિરાતે બેસી
થાક બિતારી જરાક દૂરિયું વળી ગ્રથેવ કરી લઈએ.
પણ ઈ કાણ કરા ? કમ થાય ? ઇ તો હરિબે કાકના
દેશમાં બેહે તો જ થાય નીકર આજ તો કાને કેની
પડી છે દીકરા !’

ડોશી આટલું છતાં મહારાજને જોળખી
શક્યા ન હતા. પણ સરે લગવતના હૃદયમાં આ બોલ
અશોકના શિલાલેખની જેમ જડાઈ ગયા. એના
એ દેશમાં સૂતી પડેલ માનવતા ને કશું જાગી
જેલ્યા.

એમણે ફરી ફાઇવરને ઇશારત કરતા ફાઇવર
માછળે લારો માથા પર ચડાવ્યો. બાલાની ઇટોણી
માથા પર મૂછી ડોશી બારો તે પર મૂછી ધીરા ડગ
જરતા આગળ ચાલ્યા. ને બોલ્યા ‘માડી, મોટરમાં
બહેવાળામાં હયાનો છટિય ન હોય પણ આ તમે
કાક નવી ભાતના નીકળ્યા ‘લગવાન તમારું લણ
કરો તમારી લીલી વાડી રાખો.’

મોટર પણ પાછી ગોડલ ચાલી. ત્યાં પહોંચી
એક કણ પણ જવા દીધા સિવાય મહારાજને ઇજ-
નેરને બોલાવ્યા ને કુકમ આપ્યો. ગોડલ રાત્રની
તમામ હકુમતના મારગના કાંઠે માથોડું બેસા બાર
મૂઠવા ને બેપાડવા એવા વિચારમાં બનાવો કે મુસાફરો,
કહિયારાઓ ને ખીન એના ભાર તે પર મૂછી પાછા
ચોતાની મેગે જ બેપાડી આગળ જઈ શકે.’

ઇજનેરે એ પછી બે કૂટ પહોંચા અને ઇ
કૂટ લાળા ને માથોડું બેસા પત્થરના વિચારમાં
મારગની બેય કાંઠે અર્ધા અર્ધા માઈલના અતરે
બનાવના કે બારવાહકો માથાનો ભાર આ પત્થરના
વિચારમાં પર મૂછી બને બેપાડી આગળ જઈ શકે.
બેપાડા મહારાજને સડકના બેકે કડે ચુંદ, પીપળા,

લીમડાને આંખાના ઝાડ વચડાવ્યા કે આખી વાટે
છાંયો જ રહે

જૂના ગોડલ રાત્રની વિસ્તારમાં ભારતભરમાં
આજે પણ ક્યાંય ન હોય તેવી પહોળી મોટી સડકે,
સડકના બેકે કાંઠે ઘટાઘર જોડો ને પત્થરના વિચારમાં
મોજાવે છે. ને મુસાફરો, ભારાવાળા આજે પણ તે પર
ભાર મૂછી થાક ખાઈ જાડને છાંયે બે ઘડી બેસી
ફુવા વરસાવતા આગળ જાય છે.

મરીબોના ફુગ્ગલ દઈ પીઠાનનાર ને બાલ-
નાર જ યાસન કરવા થોડા છે પત્રી એ સરમુખત્યાર
ચાલી હો, સામતચાલી હો કે લોકચાલી હો.

પણ ભૌતિક સુખસગવડો પાછળ દોટ મૂકનાર
જનસમૂહ પાસે કે માધીજના નામની માળા જપ-
નારાઓ પાસે આવી અપેક્ષા રાખી એ અર્થ છે

(૩) પાપનો પાયો સત્તા

વનરાજ ચાવડાએ બાહુબળે ને બુદ્ધિબળે
શુભરાતનું રાજ મેળવ્યું છે. આજ તેની અવસ્થા
પૂરાં એકસો ને નવ વરસની થઈ છે. દાદી મૂછના
પળિયા સહેલ બન્યા છે પણ ખમીર ને દેહ બેકે
એવા ને એવા અડીખમ રહ્યા છે અને એનો સદ
ઉપયોગ પણ વનરાજ ધર્મપાલનમાં, ધર્મશ્રવણમાં ને
ગાન સ પાઠન કરવા માટે કરે છે જલ્દત્વની
બળે આ ગાન-પિવાસા તૃપ્ત થતી નથી ને તે
લગાયા જ કરે છે.

એક દિવસ એના નણ પુત્રોએ આવી વન
રાજ પાસે બેસી કહ્યું ‘પિતાજી લાહરના દરિયાકાંઠે
બે વહાણો આવ્યા છે અદર દ્રવ્ય છે, સોનું છે,
હીરા છે, મોતી છે, હાથીદાંત છે, કાસ્તીરના કલાયુક્ત
વસ્ત્રો છે રજ આપો તો લૂટીએ.’

સાલગતા વનરાજના કપાળે કરચલી પડી.
તેના દેહમાં એક આછી કપારી ચાલી ગઈ, તેને
ચયું કું બચપણમાં ને સુવાવસ્થામાં ધર્મોએ નીવ
માનેલ ચોરીનું જ કામગીરતો. આ મારા ગુણ મારા
દીકરાઓમાં પણ છતાં થયા છે. જયશિખરીના વારસ
તરીકે રાજધર્મના રાજકુમારના હોવા ધરે એવા

પ્રભવત્સલતાના શુભો વિકસ્યા નહિ એ માડુ રાજ બનવા માટે ચોરીએ કરવાનું જ પાપ છે'.

ત્રણેકુમારો પિતાની આ વિવેકતા અને વિચારણા અસંપૂર્ણ નિહાળી રહ્યા કે વનરાજ બેઠા.

‘દીકરાઓ! ચોરી કરી એ પાપ છે તેમા ય તમે ગુજરાતના પૂતો છો એટલે ચોરી કરવી એ બેવડું પાપ બને છે રાજકુમારોનો ધર્મ તો પ્રજના જનમાલની રક્ષાનો છે, લૂટવાનો નહિ એટલે લૂટવા માટે તમને રજ નહિ આપી શકું’.

‘પિતાજી ખીજુ ગુજરાત ઘેર કંગી શકાય એટલી સપત્તિ વઢાણોમા ભરી છે આવી તક ફરી કરી નહિ આવે રજ આપો વળી તમને એમ હશે તો અમે તો વઢાણો લૂટ્યા છે તેની બાજુ કાંઈને નહિ થવા દઈએ’.

‘એટા! માનવીને એની જાણ નહિ થવા દો પણ ઈશ્વરને તો એની જાણ થવાની જ છે માટે ચોરી કરવાની રજ દુ નહિ આપું’.

વનરાજે રજ ન આપી પણ ત્રણેકુમારો આ વિપુલ દ્રવ્ય-ભંડાર જોતો કરવા માગતા ન હતા એટલે વિચારે તેમજ ચરીરે ઘરડા વનરાજની દરકાર ન કરતા ત્રણેક ભાઈઓ ભણ્યે આવ્યા.

વઢાણોને અગાધરા બની સિક્કતથી લૂટવા ને સિક્કતથી તે માલ ગાડા પર ને જીઠવાટે પાટલુ પહોંચાડી દીધો ત્યાં સુધી વનરાજને અખર પડવા ન દીધી પણ આવડી વિપુલ ધન સપત્તિની આણત છાની તો ન જ રહી ચકી ને! વનરાજને આખર ખનર પડી ગયા.

વનરાજના અક્ષેપોસનો કોઈ પાર ન રહ્યો એને થયું આજથી દુ ચોરોમા ખખે માશા દીકરાઓ પણ ચોરોમા ખખ્યા ગુજરાતના સ્વામી બન્યા છતાં મારા પછી ચોરીના ડાઘ નહિ જાય’.

એણે ત્રણેક દીકરાઓને પોતાની પાસે બોલાવી પૂછ્યું ત્રણેક કુમારોએ એકરાર કર્યો કે ‘પિતાજી એમા અમે મુ ખોડું કર્યું છે? આપ પણ ચોરીએ કરતા, ધાડ પા તા, ૧૮ કરતા ને આમ કરી કરી

રાજ સપાન કર્યું’ અમે પણ આ પગલે ચોરી લૂટે કરી ગુજરાતમાથી દિનું મોડું રાજ મેળવવા ધારણા રાખીએ છીએ આ તમારી જ શીખવી ત છે, તમારા જ સંસ્કાર છે’.

વનરાજનું માથું ભગી ગયું પૂર્વના બનાવો એક પછી એક તેની આખ સામે તરવરવા લાગ્યા કે કેને વાટમાથી લૂટ્યા હતા કે કની જીવનભરની કમાણી પલકમા અડખોય મારી આચળી લીધી હતી એ શા સાર? શાસક બનવા, સત્તાધીશ બનવા, વિપુલ ધનને માલિક બનવા તેણે માથું પટકર્યું હાથ હાથ જેના ગત જનમના પૂરા પાપનો સચય હોય અને પુણ્યનું લેશ પણ ભાથું ન હોય તેને જ સત્તાધીશ બનવાનું સૂત્રે તેને જ શાસક બનવાનું મગે સત્તા એ જ મોટા પાપનો બદલો છે આ સત્તા મેળવવા એવણા ન જાગી હોત તો કું સદ્દેહતો કરી શક્યો હોત માથુસોના કલ્યાણ માટે વિચારતો થયો હોત દયા કરેણા, હિંદારતા ને પ્રેમ વરસાવી આ જન્મે પણ કંવાણુ સાધી આવતા જન્મે પણ કલ્યાણ પામી શકત. સત્તાસોખીન બનવા મે અમાનુષી ધર્મવિદિન કૃત્યો આચર્યો ને મારા પૂર્વજને નર્કમામી બનાવ્યા મારી જાત પૂરતો આ દુર્ગુણ બસ ન રહ્યો એ મારા પૂરામા પણ ઉતર્યો એના ચોરીના પાપ કર્મે અને નર્કમા પણ આશરો નહિ મળે હે પ્રભુ! આ ધરતી પર મને આવું જોવા એકસો નવ વરસ કા જીવાડયો?’

વનરાજે એ પછી ત્રણેક પૂત્રોને કશું વક્તા વિના રજ આપી તેઓ ગયા એલે આસુપથાળા માથી તિલક આપુધ મગાવી દેહમા મોડા જતિ શીલજીવસૂત્રીના આ સિધ્ધે આ વધાત કયો!

(૪) દંમા

ભાવનગરથી થોડે દૂર વરતેજ ગામની નદીમા આવી મહાત્મા મરતરામ બેઠા એને આ સ્થળ કાલાહલ થયું શાંતિ ભય અને ઠાઈ ન એળખે તે કાળે ભાવનગરમા તો મહારાજ સાદેમ પણ નામમા બન્યા હોઈ ન્યા ત્રાડી લઈ આમીલા રહે લોખ પણ મહારાજ સાથે ભોજન લેવા ને સાથે

અપારા ધેર કઢી કઢી શાંતિ લેવા ન દે. આ શોયના મસ્તરામજી નીમ બેઠા. સે કાઠી સતતવા મારનમરમા એમને પાણુ ને ઈટોના ઢગના એથે બેનુ પાણુ તેના મુગળસે આ સ્થાન હદાગમ બન્યું.

રાત અખી રાત ને સ્વસ્થ અને પ્રભુ સ્મરણ કરના કરના સમધિ ચાકરી ને એ રેતમા જ બેસી રહ્યા.

મચરાત પડી પડે ફાટવાની વેળાએ વાડી એમાડી રાનવાસો રવી ગામમા પાછા ફરતા ચાર પાય જુવાનો આ નદીની રેતમા ઉતર્યા ને તેમણે મસ્તરામજીને સમાધિ દશામા જોવા પણુ તેમને એ ખાસ ન આવ્યો કે આ આ સત વિશ્રુતિ છે અને ઈશ્વરમા લીન છે

એકના હાથમા હુકો હતો એ હુકાની લિજ્જતમા તેઓ બોલ્ય 'ભાઈ, આ ઠાક ચોર ડાકુ લાગે છે જુઓ લૂટવા મા' રાજ જોઈ ચૂપ ચાપ બેઠા છે.'

'અરે ગામમા જઈ લૂટ ન કરે એની શી ખાત્રી? કારણ કે લોકો પાછની રાતે જ બિધમા હોય છે!'

'હાલો એની પાસે જઈ સાળાને બતાવી દેજો'

'ના, એમ ચોર ડાકુ પાસે ન જવાય કપાક લગાડી દે ઉધિનાર વિના તો એ નીકળે જ નહિ એ કેમ જૂની ગયા?'

'એમ કરીએ આપણે પાચેય ઝોળાકારે ફરતા જઈ તેને ઘેરા ધાનીએ એટલે શુ કરવાનો હતો?'

પાચેય જણા આમ નક્કી કરી જુદા જુદા વેરાઈ ઉપરથી ઝોળાકારે આવી મસ્તરામજીને ઘેરી વળ્યા ને આવતાવેત પહેના તો ખૂન ગાળો દેવા માડ્યા. આટલુ જતા જતાના મોઢામાથી એક સખૂન ન નીકળ્યો એટલે તેઓ બોલ્યા

'જોયું સાલો ડઘાઈ ગયો છે બોલવાના હોશમા નથી'

'બરાબર હવે સાલાને મારો એવો મારો કે જનમારાની બો જૂની બાવ'

બધા એક સાથે સાથે સત મસ્તરામજીના દેડ પર તૂટી પડ્યા ને ગાઢા પાકુ મારવા માડ્યા. પણુ સત તો સમાધિ -શામા ઢગ

આટલું જનાં જન્યારે સંત બોલ્યા કે આવ્યા નહિ ત્યારે પેતાઓએ કહ્યું : 'એલા આપણે એન બોલાવવો તો છે જ કે તું કાણુ છે. એમ નહિ બોલે! આ હુકામા દેવતા લઈ તેના સાથળ પર ચૂકા પડી કયા જરો?'

હુકો પીનારે વધારે દમ લઈ હોકાને પ્રજ્વલિત કરી લીધો ને બીજાએ તેમાથી અપારા લઈ સતના સાથળ પર મૂકવા માડ્યા ને સમસમ સમસમ સતના સાથળની આમડી અપારાથી સગ ગવા માડી તોય એમની સમાધિ ન છૂટી

આટલુ થયા જતા બ્યારે મસ્તરામજી કશુ બોલ્યા પણુ નહિ ત્યારે પેતાઓને આશ્ચર્ય થયું કે આપણે કંઈક ખોટું કામ કરી બેઠા છીએ.

એ પછી ચોડી વારે મસ્તરામજીની સમાધિ છૂટી ને તેઓએ પોતાના દેહ ભરૂં જોયું પછી જ દર્નું ભાન થયું

પેલાઓ હવે જ સમજના કે આ તો કોઈક મહાત્મા પુરુષ છે ને આપણાથી અનર્થ થઈ ગયો.

મસ્તરામજી એ જ પળે ગઈયા.

બહિને શુ કહ્યું? મદ મદ હસવા માડ્યા ને ચાલતા થયા. આ હાસ્યનો મર્મ પેલા પાચેય અવાની ને તામસ પ્રકૃતિવાળા જીવો કયાથી સમજ શકે?

(૫) દેદલ તોળો દલ

મોરખીના રાંઠિર રવાજ બીજની કચેરી હેકાકાંઠે ભરાણી છે. શરણુઈ ને નોખત ગડેડી રહ્યા પછી હાકારની નજર કવિ દેલ ભરૂં ગઈ. રાંઠિરે તેમનામા આજ પરિવર્તન જોયું કપાળમા સૌભાગ્ય વતીના ભાલે હોય છે તેવો મોરો લાલ ચાદલો અને ડોકમા માળા જોઈને બેલ્યા 'અરે કવિરાજ આ શુ? કપાળે ચાદલો, ડોકમા માળા'

'હા બાપુ મે બ્રહ્માનંદ સ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી છે ને સ્વામિનારાયણ સપ્રદાયમા દિક્ષિત થયો છું.'

પણુ દરનારમા કવિ રી ચડતીથી અને વાર વાર ઇનામ અકરામો પામતા હોવાથી તેમના તેજેદેવી પણા હતા. તેઓએ આ મોઢા જોયો ને બોલ્યા. 'બાપુ એનો અર્થ સમજ્યા?'

‘ના, હંકારે દૂર જવાળ આપ્યો.

‘એનો અર્થ એ થયો કે વૈષ્ણવ અને ખીળ
ધર્મે ઉતરતા ને સ્વામીનારાયણ એક જ ધર્મ સારો
એટલે તો દેહલ ભગત ખીળ ધર્મે છાડી સ્વામી
નારાયણ ધર્મ પાળવા માડ્યા’

હંકાર રવાણ વક્ષભાચાર્યજીના વૈષ્ણવ ધર્મના
અનુયાયી હતા. રાજકુટુબ પશુ વૈષ્ણવ ધર્મ હતું
એટલે સલામાથી આ જોડેલા અવાજથી તેમના
અંતરમાં સારી એવી ખટક ભગી

પણ દેહલ ભગત કવિ હતા રસ ચાતુર્યને
વ્યગ્યાર્થના કાંપો રચનારા આ પ્રહારોથી અનબોર
હોય એ બની જ કેમ શકે એટલે ખોટા, ‘ના બાપુ
ધર્મે તો બધાય સારા જેને જે ફાવે તે પાત્રે’

‘એટલે વૈષ્ણવ ધર્મ ખીળ ધર્મોથી અડિયાતો
નહિ બાપુ, આમ દેહલ ભગતનું કહેતું થાય છે’

હંકારને પણ દેહલના જગાળ પરથી આવું
જ દેખાઈ એટલે જરા રોષથી બોલ્યા ‘કવિરાજ !
અમારા ધર્મનો ઉલ્કા દેખાડવા સ્વામી નારાયણ
ધર્મ અગીકાર કરીને નથી આવ્યા ને ?’

‘ના બાપુ એવું છે જ નહિ. હું તો રાજવા-
શ્રિન કવિ છું. હું કાષ્ઠથી અડિયાતો ચલા કે અડિયાતો
ધર્મને ઉતરતો ધર્મ આવા વિવાદ કરવા થોડો જ
અહીં બેસું છું ?’

‘તો પછી બાપુ દેહલ ભગતને કહી જુઓ જે
બધા ધર્મ સરખા માનતા હોય તો કે તેઓ કયો તોડી
નાખે ને કપાળનો આદેશો જૂસી નાખે ને વૈષ્ણવ
ધર્મ અગીકાર કરે.’

હંકાર પણ હવે કવિના તેજેદ્દીથી ભપી
દેખ્યા. તેઓની વાતચીત હંકારને પશુ ગમી ને થઈ
કે સાચે જ કવિ ધર્મ દેખી છે એટલે કયું - ‘દેવ
ભગત, જે તમને જે બધા ધર્મો સમાન દેખાત હોય
તો ડોકમાંથી કયો તોડી નાખો’.

‘બાપુ હીંધેલો ધર્મ એમ સામાન્ય વાતચીતમાં
ને હું તાનુસીમાં કેમ મૂશી શકું ? તો તો મારી
સમજણ શા કામની ?’

‘નેરું બાપુ ! અમે નહોતા કહેતા કે, દેહલ

કવિ સ્વામી નારાયણના ધર્મ કરતા ખીળ ધર્મને ઉત
રતા ગણે છે. નહીંતર ધમ્મીની વાત કાંઈ મૂકે ખરા ?’

વાતને વેગ મળ્યો. એમાંથી રાજહા ભબી
થઈ ને રવાણ હંકાર કહ્યું :

‘દેહલ કવિ ! જે આ ક્ષણે ડોકની કડી તોડી
નાખો તો એક ગામ અને દશદશર કોરી રોકડી આપું.’

‘ના બાપુ ના, ધર્મ કાંઈ ગામ ગીરાસ સાદું
નથી પ્રાણ સાટે છે એ ન બને.’ કવિએ મક્કમતાથી
જવાબ વાળ્યો.

‘તો હમણાજ ચોવીસ કલાકમાં મોરખીની
હાંક છોડી જતા રહો’ કહી હંકાર ગેઠવાને ચાલતા થયા.

ધર્મપરાયણ કવિ ઘેર આવ્યા ને સરસામાનના
ઝાડા ખરી માળિયા હંકાર મોડછતા આવશરે આવી
રહ્યા.

આ બાજુ સહજનનદ સ્વામીને બધું થઈ કે
પોતાના સ પ્રદાયનો હોવા માત્ર કારણથી મોરખી
હંકારે દેહલ ભગતને હાંપાર કર્યા છે. એટલે સ્વામીજી
જાણે મોરખી આવ્યા અને હંકાર રવાણને સમજાવ્યું
ને શાન આપ્યા. એ પછી હંકારે કવિને માળિયાથી
બોલાવી ધર્મ પરત્વે દ્વંદ્વતા દાખવવાથી ઇનામ આપી
મોરખી પૂર્વવત રાખ્યા ને કવિએએ દેહલ ભગતની
આ ધર્મપરાયણતાને કાવ્યમાં મઢી લીધી.

ગામ દામથી નહિ ગળ્યો, દેહલ તોળો દલ,
કહી કારણ કોપિયો, રાજા વે રવમલ
હરિ કારણ હાંપાર હુવો, કહી તોરણ કનન,
સુધને સહજનનદ કહે ભૂપ ગૃહી લે ભનન.
પ્રભાતે કવ પ્રેમતી, દેહલ ભજન હલીવાણ;
સુમયો સહજનનદ શરણ, ભૂપ મોડ કુગ બાણ
સહજનનદની સાનથી, રીઝ્યો દીર રવમલ,
દેહલ ભજનને દાન દઇ, પાસ રખ્યો પ્રતીપાળ.

ધર્મમાં અડત રહી ધર્મ માટે કાંટ સરી
પશુ જ સહનારન ધર્મ રક્ષણ કરે છે એ વાત
આવી સ્વયં ઘટનાઓ પ્રતિપાદન કરી બધે છે.

જેના હૃદયમાં માનવતાની પરમ પુનિત જ્યોત જલતી રહેતી હોય એવી વ્યક્તિ જગતમાં બહુ ઓછી હોય છે. બાકી તો ઉપરકી આછી ઓર ભીતરકી રામ જાણે આવી દંબી વ્યક્તિના દર્શન તો ઠેકાણે ઠેકાણે થાય છે.

માનવતાની જલતી જ્યોત થોડા વર્ષો પહેલાં દિલ્હીમાં જળહળતી હતી. એ વ્યક્તિનું નામ હતું લાલા મહેશદાસજી. લાલા દિલ્હીના ધનાઢ્ય વેપારી હતા. માનવતાની પુનિત જ્યોત સમ હતા.

લાલા મહેશદાસના ધર્મપત્ની પણ એવા જ હતા.

દીનાનાથે એ દિવ્ય જોડણું સંજ્ઞું હતું ઘરમાં પતિ અને પત્ની બન્ને માનવતાના પૂજારીઓ હતા.

લાલા મહેશદાસજીને ભંગલે એક ભંગડી દરરોજ મેલું સાફ કરવા આવતી હતી દરરોજ સવારે આવતી, પાંચબાના સાફ કરે અને મેલું ઉપાડી જતી હતી.

એક દિવસ એ ભંગડી લાલા મહેશદાસજીને ત્યાં નિયમ પ્રમાણે મેલું ઉપાડવા આવી, રોજના સમય કરતા જરા મોડી હતી. આ ભંગડીનો ચહેરો ગમગીન હતો. રડી રડીને તેની આંખો સુજી ગઈ હતી, લાલચોળ બની ગઈ હતી. તેના ચહેરા ઉપરથી જણાતું હતું કે તેના ઉપર કોઈ અયકર આક્રમ આવી પડી હોય.

લાલા મહેશદાસજીના ધર્મપત્નીની નજર એ ભંગડી ઉપર પડી આ દયાની દેવી ભંગડીનો આવો ચહેરો જોઈને બોલ્યાં, “બહેન ! આજ મોડી કેમ આવી ? તને શું

થયું છે ! તું કંઈ મૂંઝવણમાં હો એમ મને લાગે છે.”

એ ભંગડી લાલાજીનાં ધર્મપત્નીના માથાજી શબ્દો સાંભળીને કંઈ બોલી ન શકી મુસ્કે મુસ્કે રડવા લાગી. એ બચાડી દુઃખી નારીની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુડા સરવા લાગ્યા.

“બહેન ! મભરા નહિ તારી જે મુસ્કેલી હોય તે મને તું વિના સંકેતે કહે.”

હિંમતી ભરતી એ ભંગડીએ કહ્યું “શેઠાણીબા ! અમારું જીવન ધૂળમાં મળી ગયું છે. અમારી આખરે જવા બેઠી છે. આખરે ગયા પછી જીવતર શા કામનું ? બા ! આલ દાતનું ત્યાં થીમડું કયાં દેવાય ! અમારા બૂરા હાલ છે.”

આટલું કહી એ ભંગડી પાછી રડવા લાગી. એના દીલની વેદના અપરંપાર હતી.

“બહેન ! તું કંઈ ખુલાસાથી કહે તો ખબર પડેને ! તું જે કહે છે તેમાં હું કંઈ સમજી શકતી નથી. મને તારી વાત વગર સંકેતે કહે તો મારાથી બનતું હું કરું.”

શેઠાણી બા ! શું કરું ? અમારી નાત ભમારા ભંગીને નાત બાર કરવાની છે. નાત બાર થયા પછી જીવતર શા કામનું ! નાતથી તરફ નાતથી મરવું. નાતનો ગનો છલે કયો છે. આજે નાત ભંગી ચારો અને ધને નાત બાર મુકશે. મારા બાળ બચ્ચાનું શું ! શા મોંએ જીવવું ?”

આટલું કહી એ ભંગડી હીબકે હી મકે રડવા લાગી.

“બહેન ! કંઈ વાકે ગુના વગર નાત
ખા’ર ?”

“શેઠાણી બા ! મા’જન ઈમ કંઈ કરે ।
તમારા લગીની ભૂલ તો થઈ છે ”

“બહેન ! એવી શું ભૂલ થઈ છે ? ઈ
તો કહે ”

“શેઠાણી બા ! ઈ મને ન પૂછો તમે
શ્રી છો હું પણ શ્રી છું પતિ ખૂરાઈ કરે પણ
તેની શ્રીથી ક્રીમ બોલાય ! મને તો ખાતરી
છે કે ઈ હવે આવું ને કરે શેઠાણી બા ! એક
વાર અમને કોઈ રીતે બચાવો ભગવાન
તમારું ભણુ કરશે તમારો ગણુ જીવન ભર
ને ભૂલીએ ”

“બહેન ! ભરોસો રાખ ભગવાનનો
સૌનું ભણુ કરનારો ભગવાન છે આપણી શ્રી
વસાત ! બહેન ! તું ચિન્તા ન કર હું મારાથી
ખનતું કરીશ ઠાકર મા’રાજ ભણુ કરશે ”

લાલા મહેશદાસની પત્નીએ ભગડીને
દીલાસો આપતા કહ્યું

“બા ! ભગવાન તમારું ભણુ કરે ”

લાલાજીના પત્ની ઘરમા ગયા લાલા
જીએ પણ આ છણપણ સાલણી હતી

‘ દેવી ! શું વાત હતી ? ’

લાલાજીના પત્નીએ લાલાજીને બધી
વાત સમજાવી

“નાથ ! એ બચાડી હું ખિયારીની મનો
વે ના ફર કરાવો આવા જીવોને ખપ ન
આવીએ ? આપનાથી ખનતું કરીને એતું હું ખ
મીટાવો ”

‘ દેવી ! હું ખણુ સમજ્યો છું, પરનું
ભગી પચને સમજાવવું કેમ ! એની મને ગમ
પડી નવી ”

“નાથ ! ભરોસો રાખો રામનો મારો
રામ મત સુનડો ”

પતિ પત્ની વચ્ચે એ દુ ખી જીવો માટે
માર્ગ કાઢવા માટે વાતચીત ચાલી રહી હતી
કંઈ રીતે માર્ગ કાઢવો એ વિમાસણમા લાલા
મહેશદાસજી ગરકાવ હતા

એકાએક લાલાજી આનંદમા આવી
બેઠા થઈ ગયા ‘ દેવી ! હું ભગી પચ પાસે
જાઉં છું રામ ભગવાન કામ પાર પાડશે ”

“નાથ ! પધારો, એ બચાડા જીવોને
બચાવો ”

આરિક મલમલનું કુરતું, ઉપર અ ગરખુ,
ચુડીદાર પાયળમો, માથા ઉપર ચમકદાર પાખડી,
પગમા મોજડી, હાથમા લાકડી લઈને લાલાજી
ઘોડાગાડીમા બેઠા

જે ઠેકાણે ભગીપચ ભેશુ થવાનું હતું
ત્યા ગુગી ગયા ગાડીમાથી ઉતરી મેદાનમા
ભગી પચ એકું હતું ત્યા ગયા

લાલા મહેશદાસજીને આવતા બેઠીને
ભગી પચને નવાઈ લાગી ‘ લાલાજી આવ્યા
લાલાજી આવ્યા’ એમ સહુ કહેવા લાગ્યા

લાલા મહેશદાસજી નજીક આવ્યા ત્યારે
ભગી પચ જીભુ થઈ ગયું લાલાજીને બે હાથ
એડી પ્રણામ કર્યા

“પધારો, લાલાજી ! પધારો ! રામ,
રામ ”

‘ રામ, રામ, લાઈઓ ! ’

લાલાજી તો જે ભગી ગુનેગાર હતો
અને જે પચથી જરા ફર બેઠો હતો તેની
પાસે બેસી ગયા

“હ હ લાલાજી આપ શું
કરો છો ! અમને ના અડો ”

લાલાજી તો વિના સ કેએ બેગી રહ્યા
ભગી પચ તો ખૂબ નવાઇ પામ્યું

“શેઠ સા’બ ! આપ અહિ ક્રીમ આવ્યા
છો ! ”

ભગીના આગેવાને પૂછ્યું

લાલાજી કશું પણ બોલ્યા નહિ
પોતાના માથા ઉપરની ચમકદાર પાઘડી ભગી
આગેવાનના પગ પાસે મૂકી બે હાથ ભેડી
જિભા રહ્યા

“હ હ હ શેઠ સા’બ! આ શું
કરે છે! આપ કયા અને અમે કયા! અમને
પાપમા ન નાખો અમે તો તમારા ફાસ”

સમય ભેદને લાલાજીએ દાવ ફેંક્યો
“ભાઈએ! આ મારા ભગીએ ગનો કયો
છે. એની ભૂલ થઈ છે હું પાઘડી ઉતારી પચને
વિનતિ કરું છું કે એનો ગનો માફ કરે
મા’જન મા બાપ છે છોડે કછોડે અને માવ
તર કમાવતર ન બને હું હાથ ભેડીને મારી
પાઘડી પચને પગે મૂકીને પગે લાશુ છું
આ બચાડાનો ગનો માફ કરો”

લાલા મહેશદાસજી જેવી બહિતની
પ્રતિભા જોર હતી ભગીપચ ડઘાઈ ગયું
ભગી પચ એક હરફ પણ બોલવા શકિતમાન
ન હતું

“શેઠ સા’બ! અમને પાપમા ન નાખો
મે’રબાની કરીને આપની પાઘડી પે’રી લીયો
આપ અહિ આવો અને આપનું વેણ ન
રાખીએ એવા અમે ગમાર નથી આ ભગીને
માફ છે ત્યો હવે છે કાઈ આપ પાઘડી
પે’રી લીયો”

શુનેશાર ભગી લાલજીને ચરણે પડ્યો
‘ભાઈ! મારે પગે ન પડ પગે પડ
પચને જેણે તારો ગનો માફ કર્યો છે”

એ ભગી પચને પગે પડ્યો એની
આખોમાથી આસુડા પડી રહ્યા હતા લાલા
સામે હાથ ભેડી જિભા રહ્યો “ધન્ય છે મરી
બના ગેલીને”

ભગી પચ લાલાજીને પગે પડ્યું
લાલાજીને ધન્યવાદ આપીને વીખરાઈ ગયું.

લાલાજીના મુખ ઉપર સતોપનો આનંદ
ઝળકી રહ્યો હતો લાલાજી ગાડીમા બેસીને
ધરે ગયા લાલાજીના પત્ની તો શહ ભેદને
જ બેઠા હતા નાથ! શુ થયું!

“દેવી! રામે લાજ રાખી કામ પડુ
ચયુ એ ભગીનો ગનો પચે માફ કર્યો”

“નાથ! શી રીતે ચયુ!”

“દેવી! આ પાઘડીએ લાજ રાખી”

લાલાજીએ પાઘડીને ખીંટી ઉપર મૂકતા
કહ્યું,

લાલાજીની પત્નીની આખોમાથી હર્ષાશ્રુ
ટપકી રહ્યા હતા લાલાજીના પત્ની પતિને
ચરણે પડ્યા “દેવ ધન્ય છે તમને”

“દેવી! એ પ્રેરણાદાતા તમે જ હતાને?”

એ દૈવી યુગલને કર્તવ્યપાલન કયાંને
આનંદ હતો એ યુગલની આખોમા માનવ
તાની પુનિત જ્યોત હતી

આણું કર્ત યશીલ હતું એ દૈવી યુગલ
જેમના જીવનની મધ્યમઘટી સુવાસ આપણને
માનવતાના કર્તવ્યની સુવાસ આપે છે
ધન્ય હો એ માનવતાના પૂજારીઓને

સંગીત અને વ્યાયામ

પ્રસિદ્ધ વ્યાયામવીર બર્નાર મેકફેડનને એના મિત્ર એક વાઘટ્ટ સાલળવા લઈ ગયા સંગીત
દિગ્દર્શક ભેરભેરથી પોતાના હાથની લાકડી જીચી નીચી કરતા હતા અને ખીજા વાઘડા એ સૂચના
અનુસાર પોતપોતાના વાલો વગાડતા હતા મેકફેડન વાઘટ્ટ સાલળીને ખુશ ખુશ થયા નાટ્યધરની
બહાર નીકળીને એમણે એના મિત્રને કહ્યું કમાલ હતો આજનો કાર્યક્રમ

‘હું પહેલેથી જ કહેતો હતો કે તમને આ સંગીતનો કાર્યક્રમ ગમશે’ મિત્રે કહ્યું

‘સંગીત!’ મેકફેડને આશ્ચર્યદાયક કાઢ્યો ‘મારું લક્ષ્ય તો હાથમા લાકડી લઈ જિભેલા માણસ
તરફ જ હતું ખમાના સ્નાયુને આથી ઘણું જ સરસ વ્યાયામ મળે!’

શરદ્ધામિન પનરૂપતિની માદક સુગધથી વસુધરા જેમ મહેકી રહે એમ મિલિદા ગામની શેરીઓમાં જ્યારે ઉદયન અને અરજી રમવા નીકળતા ત્યારે ગુલાબ સમા તેમના રૂપ અને યુગ્મોથી મિલિદા મહેકી રહેતું. જોનારા આ જોઈને મુગ્ધ બનતા. એવ સમાન વયના બેઉ પાડોશી

પરવાળા સમા લાલમ લાવ હોઈ, મસ્તભરી અતલ ઊડાણ મુક્ત કાળી લગ્નમર બે આખો, રેશમ જેવા માયાના વાળ, ક કુસમી પગની પાનીઓ, ફાયલ સમે મીઠો અવાજ આ બધું અરજી લણી દ્રષ્ટિ કરનારને ચકિત કરતા. જ્યારે ઉત્તનના ચહેરા પર સાગર શી ગભીરતા, આખોમા શાંતિની જ્યોત ને વાણીનો સયમ પશુ એની જોડે એક લુણુ વીતાવનારને વશીભૂત કરતાં.

આખના પટાગણુમાં ટહુકતા પખીઓ અને ગ્રામવાસીઓ બેઉ સરખા જ નિર્બંધ હોય છે એ જ રીતે ઉદયન અને અરજી પશુ મુક્તપણે ગામની શેરીઓમાં કે પાદર ભાગેળે સાથે સાથે રમતા, હરતા ને ફરતા નિર્બંધપણે.

અરજીના માતાપિતા સુખી ને સમૃદ્ધિવાન હતા. અરજી તેની લાડલી દીકરી હતી. મિલિદાથી પદર ગાઉ દૂર કુશીનગરથી એક સગીતાચાર્ય ખાસ અરજીને વીણાવાદન શીખવવા આવતો. આજના પટાગણુમાં એનો રથ દોડાવી શ્રમિત થયેલા સરજ દેવ જ્યારે પશ્ચિમના પગધારે પગ મારે. સોભાઅવતી નારીના કપાળની પિમર શો એનો સોહામણો રંગ સિતિજેથી પ્રગટી ધરતીને આનોખા રંગોથી ચમકાવે તે ટાણે અરજી વીણા વાદન કરતી, રાગોના સ્વરને તાલ ને લયમાં ઢાળતી, એ ટાણે તાર પર ફરતી ક'કુમવણી' કરાચીઓ; રાગોની મસ્તીમાં ચહેરા અને આખોમા જવાતા જતા લાવ, વીણા વગાડવા બેસવાની એની કલાભરી દેહજટા, એ બધું જો કાષ્ટક કુશળ ચિત્રકારની નજરે પડી જાય તો અજોડ ચિત્ર ઉપસી આવે.

ઉદયન આ ચિત્રના દર્શન કરવા વીણાવાદન સમયે બેસતો જ.

આવી જ એક મનોહર સધ્યાએ આગસમા બેઠી વીણાનો ઝકાર કરતી અરજી પાસે બેઠેલા ઉદયને ગાન પૂર થતા અરજીને કહ્યું.

‘અરજી! તને કશી ખબર છે?’

આખોમા મસ્તી લાવી ઉદયન લણી જોતી અરજી બોલી - ‘હા.’

‘શી? કહે જોડ?’

‘વીણા વાદનની.’ ખડખડાટ હસતા ને વીણાના તાર પર કરાચીઓ ફેરવતા એ બોલી.

‘એ નહિ અરજી! જાણવા જેવી વાત છે.’

‘આલ ત્યારે કહી નાખ ઉદયન, તું મારો જાળબેશ તારી વાત સાલળવા જેવી જ હશે.’

‘કુશીનગરમાં ભગવાન છુદ્દની નિર્વાણુતિયિ ઉજવાય છે મોટા મોટા શ્રમણો કુશીનગરમાં કાસે એકત્ર થવાના છે.’

‘પણ ત્યાં છે શું?’ હથેળીમાં રૂપાણુ મોટકવી અરજી બોલી :

‘લે બેલ, અરજીને એટલીએ ખબર નથી કે શ્રમણો બેળા થઈ શું કરે? અરે ભગવાન છુદ્દના આદેશો, ઉપદેશ અને આદાઓ સભાળી સભાળી તે મારેએ માલવા સો એ મૃત્યુતિયિના દિવસે દઢ નિશ્ચય કરશે.’

‘પછી કાંઈ વીણા, વસી કે મૃદંગ એવાના વાદન, ગાન, નૃત્ય કંઈ થવાના ખર?’

‘અરે અરજી તો સાવ જ અગાન શ્રમણો તે કંઈ ગાન-તાન જાણતા હશે? અરે, એમને તે એવો વિચાર પશુ ન આવે.’

‘ત્યારે?’

‘એમને તો જીવ માનનું લણુ વિચારવાનું હોય.’

‘વીણાગાનથી પણ અનેકાનુ બધું’ નથી થતું! એ સાંભળતી વેળા પણ માણસ બધા દુખ દર્દ જૂની જાય છે.’

‘એ કૃષ્ણવાર માં અરણ્યા સમાના દુખદર્દ તો શુદ્ધને ઉપદેશ અને જ્ઞાનજ દૂર કરી એને તે ઉપદેશ આપા શ્રમણો જ આપી શકે ને એથી વધુ આ બધા શ્રમણો તેલુ વિચારના કુદીનગરીમા મળે છે.’

‘તું આવા આદ્યજ્ઞને શ્રમણની વાતો કયાથી શીખ્યો?’

‘અરે આજુ મિલિદા આજ ચર્યાગ ચાલું છે. અરણ્યા તને ખમર નથી? મારા મા ને પિતા બેઠે આ ભગવાન તથાગતની ખત્તુ દિનના ઉત્સવ પર કુદીનગર જવાના છે. તું આવશે ને?’

‘તારે નથી જલુ ને મારેય નથી જલુ.’ કહી વીણા પર વિધીન થતા સધાકાગના ને જામતી આવતી રજનીના સ્વાગત શા કલ્યાણના સર છેડવા માડ્યા અને ઉદાનને કુદીનગર નહિ જવા દેવાની મૈત્રીભરી હઠતા એના મોની રેખાએ રેખામા ઉપસી રહી

ભણે અમળયે અરણ્યાની આ આરાને વશીજ્ઞત થતો અરણ્ય આ સ્વરેલહરીઓમા ડૂબી ગયો.

આવા ધણા દિવસો વીત્યા

બેઠી વધ વધતી ચલી બેયની મૈત્રી વધતી ચાની મિલિદાવાસીઓ આ જોવા હતા પણ બેઠીના જ્ઞાન વહેણની દિશાઓ જુદી હતી મિલિદામા વિહાર કરના આવી વચ્ચા બૌદ્ધ લિખ્ખુઓની માનવ કલ્યાણની ચિતાઓ, જ્ઞાન, વાણી અને સાતિ ઉદાનને વશીજ્ઞત કરતી એ મિલિદા છોડી ક્યારેક ક્યારેક તો છેક કુદીનગરના બૌદ્ધ વિહારોમા શ્રમણ એજો પાસે ઉપદેશ સાંભળવા જતો ભગવાન શુદ્ધનો શશ્વત ધર્માદેશ એના ટેમામા કડારાધ ગયો દુખી માનવોને ઉદાર એ જ મનુષ્ય જ્ઞાનનો ધર્મ છે ન એ ધર્મ પાલન શ્રમણ દશ સિવાય જાળવી શકાય નહિ આ સત્ય એના અવરજા જડાધરજી.

એજો ભગવાન શુદ્ધનુ જ્ઞાન, જ્ઞાન-ધટનાઓ ધર્મિક પ્રવર્તાવના ભગવાને વેચેલ દુ સદ્ યાતનાઓ, એમનો ઉપદેશ, આ સઘણ એજો ફરી ફરી બૌદ્ધ લિખ્ખુઓ પાસેથી જાણું, સાંભળું ને એકદા એ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવા અને અન્યને નિર્વાણનો પથ-દર્શક બનવા એ સધના-શુદ્ધના-ધર્મના શરણે ગયો ઘાયમા ભિક્ષાપાન લઈ દૂર દૂરના મુલકોમા ભગવાન શુદ્ધના ઉપદેશ મારે નીકળી ગયો એકાદી.

ઠેલરીયે વસ લે, વર્ષાઓ અને શરદા એજો પરીજમણમા વીતાવી કે નર નારીઓને એજો કલ્યાણનો માર્ગ જતાવ્યો ને વધુ માનવોના કોયાર્થે એ ધૂમતો જ રહ્યો

આવી એક વસતીની સધાએ એક વિશાળ વૃક્ષની નીચે શાંત ચિત્તે મનોમન ભગવાન શુદ્ધની પ્રતિમાને વહના કરી રહ્યો હતો ત્યાં જોડે જ દૂર આમાની ધટાઓમાથી વીણાના સર બેંચ, મુદગની થાપ બી ને એની પછવાડે એક નારીના કંઠમાથી આન સ્ફુ.

એ જ ધડીએ એ જ્ઞાનભણી નગરવાસી-ઓ એ આશ્રયદા ભણી અપાઠાબધ જતા ને વાતો કરતા લિખ્ખુ ઉદયને સાંભળ્યા.

‘પણ આ છે કેણું?’

મિલિદાની છે, ભારે કળાકાર છે, જજળના રૂપ છે ટપ કરે છે ત્યારે ઉર્વશી, મેનકા ને રજાને વિસરી જવાય.’

‘એનું નામ?’

‘અરણ્યા.’

‘આલો, ઠીક થયું આ વસ તોત્સવ ઉજવાયો તે આપણે એના જ્ઞાન સાંભળી સારીશું!’

‘ને રૂપ નિહાળશું એ નહિ!’ બીજાએ પ્રથમ બોલનારના પડખામા કાળી મારી ધીમુ હસતા કહ્યું

‘અરે ભાઈ, સૌ રૂપ જોવા જ જાય છે ને સંગીતના રાગ, તાન ને મુદગના બોવની કયા કાઠને પડી છે?’

ભિષ્મુ ઉદયનના કાને આ 'મિલિદા અને 'અરણ્ય' શબ્દો ગયા અરણ્ય તો એની બાવસખી. એ આમ વારાગ્રના બની હતો? ઠેર ઠેર એના રૂપના લીનામ કરતી હતો? અવનતિની આટલી ઊંડી ગર્તામા એ ડૂબી ગઈ હતો?

એ એક ક્ષણ પછી ત્યાં ન બેસી શક્યો હાથમા ભિક્ષાપાત્ર લઈ એ અપાટળ બળે બેઠો થયો ને વૃત્તગાનની વહેતી રસસરિતા પાસે આવી બેઠો રહ્યો. સ્થિર આંખે એણે અગ પર આછા ને અર્ધા દેહને ઢાંકતા વસ્ત્રોવાળી નારીને જોઈ અને એ જોળખી ગયો, 'અરે આ તો અરણ્ય જ.'

એ આગળ ડગ નહીં શક્યો એની આખની પાપણ મટકું મારતી નથી ને જોનારાઓએ આ જોતા એકમેકના કાનમા કહેવા માડ્યું 'જોયું આ ભિષ્મુનેય સંજીતનો ના' લાગ્યો?'

'સંજીતનો નહિ દોસ્ત આ અરણ્યના રૂપનો નાહ લાગ્યો છે અમથુને જોતો નથી?' આખનું મટકુંય મારે છે.'

'અરે પણ ભિષ્મુવેશ લગ્ન થો એનું કાષ્ટ વિચારો છો?'

ત્યાં જ અરણ્યની નજર આ ધીરે બોલાશ કાને જતા દૂરસૂદૂર બેઠેલા બૌદ્ધ ભિષ્મુ પર ગઈ એક પળને બીજી પળે અરણ્યએ એ મોની રેખા ઊઠેલવા માડી, એ રેખામા દશ વરસ પહેલાનો બાળ બેર ઉદયન દેખાયો

થોડી જ પળોમા એણે વૃત્ત ને ગાન ટૂંકાવી નાખ્યા ને વિસર્જનની જાહેરાત કરી

કઈક અચવામા ડૂબતા નગરવાસીઓ થોડી પળે વિખરાયા તોય આ ભિષ્મુ ડગતો નથી, હાંતો નથી, બેલતો નથી પણ એની આંખોમાંથી વહેતી પરમ શાંત-દૃષ્ટિ જાણે ઘણી ઘણી વાતો કરી રહી છે

એ જ વસ્ત્રોમા નુપૂરના ધીરે હાથવા અવાજ કરતી અરણ્ય ભિષ્મુની સમીપ આવી મૃદુ હાસ્ય વેરતી સ્મિતનાં ઝોધ ઉઘળતી

સધ્યાના વિલિન થતા તેજપૂજમા બેઠેની

આંખોએ જોળખ સાધી ને આખર અરણ્ય બોલી

'હવેન હું તમારી બાળ સખી અરણ્ય તમારી સમીપ બેઠો છું'

'અરણ્ય! તારી આટલી અવનતિ? રૂપનો, કનાનો આવડો ઘેર વિનિપાત? માનવ દેહ આ સાડુ છે?'

અરણ્ય થોડું સમજી સવમથીલ ગાન વાગી તેના અંતર સરોવરના જળમા તરંગો પેદા કરી ગઈ.

'ઉદયન' વધુ નજીક આવી અરણ્ય બોલી તેના માથાની વેણીમાંથી ફૂલની પુશ્પો છૂટી રહી હતી 'હવેન, તમારું ગાન સાંચું પણ શુધ્ધ જીવ તરના રસની, આનંદની તમને જાણ્યું નથી ને આમ શું ભલા અહીં આશ્રધટામા બેભા બેભા વાતો કરીશું? તમે મારા બાળમિત્ર, મારા આવાસે નહિ આવો?'

ઉદયનનું માથું અરણ્યના શતમૂળ પતનથી વધુ ઝૂંટી ગયું 'વે ના પ્રગટી પણ એ દનાવતા બોલો'

'અરણ્ય, આવીશ કહે કનારે આવું?'

'અરે વાહ! અત્યારે જ વળી મારા આવાસે આવો જુઓ, અંતરના વિવિધરંગી દીપકો મેઘ-ધનુષ્ય સમા રંગોવાળા વસ્ત્રોમાંથી ઓપતી મારી પરિચારીકાઓ, સ્વાદિષ્ટ ભોજન, વીણાના ઝંકાર ઉદયન, આશઅહીં મારી હવેની માલો આવશેને?'

'આવીશ રે અરણ્ય આવીશ, તારા કંથ્યાથુ સાડુ, તને નિર્વાણનો શહ બતાવવા'

'હવે એ બધું આવાસે આવી કહેને જુઓ આ હું તમને બતાવીશ જીવન કેમ જીવાય હા? ને એક મર્મભયુ' સ્મિત વેરના એણે માથાની ફૂલવેણી સરખી કરી

ઉદયનના હૈયામા ગડમથલ ચાની ભિષ્મુનો ધર્મ શો? એક નાચનારીના આવાસે શું એ રાત રહી શકે?

બીજી પળે પાછી વિચારધારાએ વહેણ

ખનથું પણ તે સિવાય આ પતિત અરણ્યનો ઉદાર કેમ થઈ શકશે? મારી બાળસખી, એનો ઉદાર કરવાનો મારો ધર્મ

‘તું જ ન અરણ્ય, હું આવીશ તારા આવાસે’

‘ક્યારે વળી?’

‘હમણા’

‘જરૂર તો કે?’ કહી અરણ્ય પગના પાવલનો મધૂર નિનાદથી સધ્યાના મગનને ભરતી ચાલી નીકળી

અરણ્યનો પદ્મવનિ સભળાયો ત્યાં મુઠ્ઠી કાન માડી ઉદ્દાન સાબળતો રહ્યો ને બીજી જ પળે ધ્યાનસ્થ બની ભગવાન તથાગતને મનોમન વદના કરતો એ ઘોઘ્યો, હે મહાભાગ્ય ! અરણ્યના ઉદાર અર્થે મારામા બળ પૂરજો

ભગવાન તથાગતનું સ્મરણ પૂરું કરી એણે હાથમા ભિક્ષાપાત્ર લીધું ને આવ્યો અરણ્યના આવાસે

મૂખદ્વાર પર અતરની દીપમાળા અરણ્યએ ખાસ પ્રગટાવી હતી યુલાબજળનો છટકાવ કર્યો હતો શાત ને સ્વસ્થ ચિરો ઉત્પલ આગળ ચાલ્યો અરણ્ય એને વચમા કહેતી હતી

‘જે ઉદયન આ કુવારો આ હોજ આ મોગરો, જાઈ, જુઈ, યુલાબ કેવડો આની સગ ધધી આવાસ અને ઉદયન સાચું કહું ? ઉદય પણ ભરાઈ જાય છે’

‘હશે’

આરસની સીડી વટાવી બેઢિ ઉપર આવ્યા હાડી ઝૂંમરોના ઝાખા વિવિધ રંગી પ્રકાશમા ન્હાતા અરણ્ય ઉદયનને મધ્ય ખડમા લઈ આવી

ખડના દરેક બારી બારણા પર લટકાવેલા સોનાના તાર ગૂંથ્યા પડખની કલા દીવાના તેજે ચળક ચળક થતી આખને આકર્ષી રહી હતી સોનાનો હિ ડોળો ભોલ ઉમઠા કલાભરી સધ્યાના રતની લલક વેરતી બિજાત અને એક બાળુ વીણા

‘પધારો આ બાળુ ઉદાન

ઉદયને અરણ્યનું એ કથન સાંભળ્યું અણ સાનજ્યું કહું ને નિષાત ને એક બાળુ ખસડી એક ખૂણમા જમીન સરસા બેસી રહ્યા.

‘કેમ અગા રહ્યા ઉદયન !’

‘આમ તો સાધુઓ સૌથી અગા જ હોય છે છતાંય હું તો એ અગાપણુ ને તજી તારી સાથે આવ્યો છું’

‘સાલો ત્યારે શા બોજન લાડુ?’

‘શરે નિસાહાર કરે છું અરણ્ય !’

‘કહો ત્યારે વીણા પર કયો રાગ સભળાવું’
‘હેવું સંગીત સભળાવું’

‘જેનાથી રમ, મોહ ને પાપનો ક્ષય થાય એવું જ્ઞાન આલારો !’

‘તમે તો આવા ને આવા જડ રહ્યા ઉદયન !’

‘જેને તમે જડતા કહો છો એ જ સાચું જીવન તરવ છે’

‘સભાપણુમા હું તમને નહિ પહોંચું’

‘મિત્રોમા સરખાપણુ હોય છે, અરણ્ય !
હારવાની-પહોંચવાની એમા વાત ના હોય’

‘તમે ત્યારે નરનારીની એકતામા માનો છો એ સાડું છે’

‘ભગવાનનું સર્વોલ આપુ વિષ જ એકતા રૂપ છે એ દષ્ટિએ’

‘તો તમે અહીં રહો’ ઉચેળામા રૂપાળુ મોટકવી અર્થભરી દષ્ટિ ઉદયન બળ્હી નાખતી અરણ્ય બોલી

‘અરણ્ય, માનવજીવનનો હેતુ શો?’

‘સુખ, આનંદ, રસ, મસ્તી’ કહેતા એ ખડખડાટ હસી એના હાસ્યમા અપૂર્વ મધૂરતા હતી
‘ના, અરણ્ય ! સવચ, શીલ, કટુષ્ણ, દયા, જીવ માત્રની ચિંતા’

‘આ તો શબ્દો જ મને સમજતા નથી ઉદાન ! સમજાય એવું કહે’

‘સમજશે એ તમને ક્યારેક અરણ્ય ! એ

સમજવા શુદ્ધના, સઘના ને ધર્મના શરણે આવવું
પડશે એક દી'

‘આસો, ત્યારની વાત ત્યારે અત્યારે શું ?’

‘તું કહે !’

‘માનશો ?’

‘માનવા જેવું હશે તો !’

‘તમે આ લિખ્ખુ વેશ તણ અહીં રહો
આ ભવ્ય પ્રાસાદ, આ દોહલત, આ પરિચારકો ને
હું તમારા ચરણે’

‘એમા એકેય તત્વ નિર્વાણનું ખરું ?’

‘અરે એથીયે અદ્વૈત લિખ્ખુ ! તમને એ
સાપડયું નથી એથી એની મજા નહિ માણી હોય
ને એથી જ તમે આવું વદો છો’

‘ને એક પરિચારકોએ ખમર આપ્યા
કેટલાક કોધીઓ અને કલારસિકો અહર આવવા
રમ્યા માગે છે’

‘આવવા દો’

કહી એ જીવી અગ્ર પર મોરલાના અગ્ર
પર સોડતા રંગો જેવા વસ્ત્રો પહેર્યા આખમા
મસ્તી આણી પાયલ બદલ્યા ને જોની ‘ઉદયન
હવે રાત અહીં જ રહે !’

‘ને રહેવાય અરણ્ય ! લિખ્ખુઓનો એ ધર્મ
નથી છતાંય તારા પરિવર્તન કાળે, તારા કલ્યાણ
કાળે અહીં રહીશ’

જરા વારે અગ્ર પર મોઢામૂલા વસ્ત્રો ને
અલકારોથી ઓપતા એક માનવ ટોળાને અરણ્યોએ
આવકાર આપી બેસાડી રાતભર વીણા સાથે ગાન
ગાયું, વૃત્ત્ય કર્યું

વહેલી પ્રભાતે જ ઉદયને આવાસને છોડ્યો

ફરી સધ્યાકાળે આગ્યે અરણ્યોએ માન્યું
ઉદયન મારામા મોઢ પામતો જાય જ ઉદયનને
થતુ હતુ અરણ્યને પાપ માર્ગેથી પાછી વાળી
સાચી માનવ જનવું હું

નગરમા ચર્ચા ચાલી સૌને થયું આ

લિખ્ખુ કદાચ કાઈ સમોઢક વિદ્યાથી અરણ્યોને
નગર છોડાવી જાય તો ?

તો તો નગરની શોભા જાય ચીર આનંદ
જાય

આ આગાહીને નગરજનો વાગેળતા રહ્યા
ને અરણ્યોના કલ્યાણ મટે ઉદયન હર સધ્યાએ તેના
આવાસે આવી રહ્યા

એક દિવસ આવા વિલાસી રાત્રી નગરજનો
આળાવાડિયામા રહેલા ઉદયનને નજીક વહેતા નદીના
નીરમા ફેરી દેવા નક્કી કર્યું

એ જ દિવસોમા ઉદયન અરણ્યોને કહી રહ્યો
હતો ‘અરણ્ય ? એક લિખ્ખુને ન જાણે તે રીતે
દું નિત્ય નિત્ય મારા ભિક્ષા પાત્રમા તારા-જીવન
પલટાની ભીખ માગી રહ્યો પશ્યુ તે તે એક બાળ
મિત્ર સમજીનેય મને ન આપી અરણ્ય ! શુદ્ધને, ધર્મને
સઘને શરણે આવ’

હવે તો અરણ્ય આ વાત સાંભળી ચમકે
છે ચીસ નાખતી આખ આડે એઉ હાથ દાખી દે છે

ને આવો ધર્મદિશ આપી એક સધ્યાકાળે
પાછા ફરતા ઉદયનને શોડા અરણ્યોના આવાસે નિત્ય
પ્રતિ જનારા નગરવાસીઓએ લિખ્ખુના મો આડે
ફૂંચો મારી તેના દેહને-હાથ પગને પકડી નદીના
વહેતા નીરમા ફેરોળી દીધા ઉદયને ખચવા પ્રયાસ
ન કર્યો એને એની બાળમિત્રની પાપોન્સુખ દશા
જેવા કરતા મૃત્યુ શ્રેષ્ઠ લાગતુ હતુ

એ જ વિલાસ આત્માઓએ તે જ રાત્રે
અરણ્યોને વાત કરી ‘તમને પબ્બતા પેલા લિખ્ખુનો
કારો દૂર કર્યો’

‘એટલે ?’

‘એને નદીમા પધરાવી દીધો’

‘હે ? તમે એને મારી નાખ્યા ?’

‘હા વળી, એ ક્યારેક તને અમારી પાસેથી
ઉપાડી ભત’

સાંભળી અરણ્યોએ ચીસ નાખી કાને હાથ

દીધા ને નજીક ભીતને અઢેવી ખેસી રહી જાણે
વિશ્વ હલમલતુ હતું ને એમાંથી એને ખ્યાલવા
ઉદયન જાણે કહેતો હતો અરણ્યા ! શુદ્ધને, સધને,
ધર્મને શરણે આવ'.

ધણે સમય એ મૂક રહી પહેલો ખીજો ને
ત્રીજો પહેર એમને એમ આત્રો ગયો અત્તરના
દીવાઓના તેજ ઘટવા માડ્યા પછી ત્યારે અરણ્યાના
હૃદયમાં તે ઉર્ધ્વગામી નવે તેજપૂજ પ્રગટતો હતો.

વહેલી સવારે એ જાગી, આવાસ મૂકી દોડી
નદી કાંઠે આખાવાડિયામાં આવી ન્યા ઉદયનનું
લિપ્તાપાત્ર પડ્યું હતું એ ઉપાડ્યું, હાથમાં લીધું ને

પાછળ એ નમરી અને નીજ આવાસ લગી તીર
સ્કારપૂર્ણ દર્શિ કરી આગળ ચાલવા માડ્યું ને
ચાલતા ચાલતા પોકાયું, 'શુદ્ધ શરણ ગચ્છામિ
સઘ શરણ ગચ્છામિ ધર્મ શરણ ગચ્છામિ'

હૃદય પરિવર્તન પામતી નૃત્યાંગના મટી
લિપ્તપ્રણી અને ઉદયનની સારી મિત્ર બનતી
અરણ્યા પર ઉગતા સૂરજદેવ એના તેજકિરણોથી
મલકી મલકી અલોકે કરી રહ્યા

ને જલ્લાડ ભીજવતા અરણ્યાના ખોલ જાળતા
હતા શુદ્ધ શરણ ગચ્છામિ સઘ શરણ ગચ્છામિ
ધર્મ શરણ ગચ્છામિ

*

મૌન

પાણી કરતા મૌન હ મેશા લાલદાળી નીવડે છે કોઇને પ્રતિવાદ કરવા માટે બોલવા
કરતા તો ચૂપ રહેવું વધુ સારું તારું હૃદય ભવે દોડે, પણ તારા મોને તો લગામમારાખજે
ધૃત્યરને અતિ-વાણી નથી ગમતી તેના અતરંગ મૌનીઓ માટે જ ખુન્ન છે જોણ
બોલનાર તથા મધુર બોલનારની અસર જ વધુ પડે છે

મિત્રતાનું રહસ્ય

લોકોની સાથે મિત્રતા જાળવી રાખવી હોય તો ગૌરીને તારું પ્રથમ તેમ જ અતિમ
પ્રયોજન બનવા દેજે જે ઘરમાં તું પ્રવેશ પામે તે ઘરમાંની મિત્રતા તું કાયમ રાખવા ઈચ્છતો
હોય, તો સ્ત્રીઓ સુધી પહોંચવાની વૃત્તિ ન રાખીશ એથી હ મેશ અનિષ્ટ જ નીપજે છે

એવે ત્યાં સુધી મો પ્રસન્ન રાખજે તકરાર થઈ હોય તો પણ તારા પ્રતિરૂપર્થી
પ્રત્યે સ્મિતભર્યું મુખ ધરજે એથી પ્રેમ વધશે અને દ્રેપ ઘટશે

તારા હૃદયના ભાવને જ અનુસરજે, ઈન્ધવી સપત્તિને નહીં તે તો હૃદયને બદીવાન
બતાવે છે સપત્તિને કશો અર્થ નથી પાણીના એક પ્યાલાથી જ તરસ છીપે છે, અને કોળિયો
કદ મૂળથી જ શરીર ચાલતું રહે છે સપત્તિ માટેની આકાંક્ષા જ મિત્રોમાં ભેદ જીવો કરે છે

સપૂત

ખાપ કહે તેથી વધુ કરી બતાવે તે જ ખરો સપૂત તેનું હૃદય તેના પગ કરતા
હ મેશ આગળ દોડે છે પોતાના પિતાની આજ્ઞામાં રહેનાર પુત્રને કદી આપત્તિ આવતી
નથી, કારણ કે આજ્ઞાકિતપણું સૌ વસ્તુઓમાં શ્રેષ્ઠ છે જે રોજ આજ્ઞાનું પાલન કરે છે,
તેની આજ્ઞાને જ બીજાઓ ધારણ કરે છે પુત્ર તરીકે જે આજ્ઞાધારક હોય છે, તે માલિક
તરીકે પણ સારો નીવડે છે તેની આજ્ઞાનું પાલન વધુ સારું થાય છે

પ્રાસ્તવિક

ગાંધીજી અને ધર્મ એ વિષય હોય ત્યારે વાચકના માનસપટ પર આવી અપેક્ષા જાગે પુરો ગાંધી ધર્મ ધુરધરાની ગાંધીજીના ધર્મવિચાર પર અસર, ગાંધીજી અને સાત્રત ભરતીય ધર્મજીવન, ગાંધીજીના ધર્મવિચારોની લિખ લિખ વિદ્વાનોને મતે થયેની હજીવટ વગેરે. આ બધા વિષયો હવે હોવા છતાં અહીં એ સર્વને છોડી દઈ “ધર્મમયન” અને “વ્યાપક ધર્મભાવના”માથી થોડાક વિચારો રજૂ કરવાનો ઉપક્રમ છે ને એમાં પણ લગભગ એમની ભાષા જાગવવાનો આગ્રહ સે થો છે.

ગાંધીજીની સર્વ પ્રગતિ ધર્મથી અનુપ્રાણિત હતી રાજકારણમાં ધર્મની આવરકના વિરે આ પૂર્વે વિચાર ઓછો થયો હતો ગાંધીજી તો ધર્મ નિરપેક્ષ રાજકારણની ક પના કરી શકતા નહિ મનીષી શેમારાવા નોધે છે કે “He is intensely religious by nature and politician by necessity” આમ તેઓની વિચારણાના પાયામાં જ ધર્મ હતો મહામહા પયમગર સાથે એમની સરખામણી કરવા મન લલચાય કારણકે બ નેને એકી સાથે ધર્મ રાજકારણ અને સમાજની ધૂરા સાયવવાનું ઇતિહાસકાર્ય કરવાનું હતું છતાં પયમગર સાહેબ મુખ્યત્વે ધાર્મિક નેતા હતા ત્યારે ગાંધીજીની બાળતમા એનું કહી શકાય નહિ ગાંધીજીને જીવનના પ્રત્યેક કોણથી એટલા બધા પ્રશ્નો પુછાતા કે આપણને સહજ જુદા ભગવાન યાદ આવી નય પણ અત્યારે જે સાધનો મળે છે તેના ભિપરથી કંઈ શકાય કે આટલું જતા ભગવાન ગુદને પુછાતી તત્ત્વપર પરાનો વ્યાપ કાર્યક ઓછો હતો

પ્રેરણારથાન

તેમના જ કહેવા પ્રમાણે ચાર મહાપુરુષોથી તેમના આચારવિચાર પ્રભાવિત થયા હતા આર ભામા

શ્રીમદ્ રાજ્યદ એમના ધર્મપ્રશ્નોની ગૂચ ઉકેલતા મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયના જીવનશૃદ્ધિવિધાન અને મૌલિક વિચારક અને પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર રસ્કિનના સર્વોદયવિધાન વિચારો એમણે જીવનમાં ગાંધીના હતા રાજદારી બાળતમા પરમદેશભક્ત અને વિદ્વાન સ્વ ગાંધીને પાસેથી તેઓએ ધની પ્રેરણા મેળવી હતી ગુજરાતી સાહિત્યના આદિકવિ નરસિંહ મહેતાનું પ્રસિદ્ધ ભજન “ગૌણવજન તો તેને રે કહીએ” એમણે આત્મસાત્-કર્મસાત્ કર્યું હતું

માનવશ અને પિતૃવશમાં દેખા દેતા સદ્ ગુણો, કુલપર પરાપ્રાપ્ત ગૌણવી ઉપામના, રામનામ શીખવનારી નોકરાણી રલા, હરિશ્ચન્દ્રનું નાટક વગેરે એ તેમના ધર્મમાનસને અનુકૂળ પિંડ આપવામાં થોડાક ભાગ ભજ થો હતો ધર્મશ્રવ્ય બાળતમા “આધ્યાત્મિક શબ્દકોશ” કે “ધર્મકોશ” તરીકે એમણે ઓળનાવેલી ગીતા અને તુલસીકૃત રામાયણ મુખ્ય પ્રેરણાસ્થાન રલા હતા તેમ તેઓ મ્નીકારે છે આ ઉપરાંત જ્યાંથી એમને જે કાંઈ મળ્યું કરવા યોગ્ય લાગ્યું ત્યાંથી તે સેવામાં જરાય સંકાય રાખ્યો ન હતો યાપક ધર્મભાવનાના “નીતિ ધર્મ અથવા ધર્મનીતિ” “વિચારનો ખમિયો” વગેરે પ્રકરણો એની સાથે પૂરશે.

ધર્મવિચારનું મૂળ કટુણા અને પ્રજ્ઞા

આમ જતા તેઓનું મુખ્ય પ્રેરણાસ્થાન તેમનામાં રહેલી પ્રજ્ઞા અને કરુણા હતા તેમની કરુણાને મહાકરુણા તરીકે પડિત સુખનાયજીએ આ રીતે સમજાવી છે “તેઓ હરકાંઈ દુખીનું દુખ જોતા, એનું કારણ શોધતા, તેને નિવારવાના ઇલાજો શોધતા ને તે ઇલાજોને અમલી રૂપ આપવા તથા અપાવવા એવો ગંધો ઉગ્ર પ્રયત્ન અને ઉગ્ર તાલાવેલી સેવતા કે એને લીધે તેમનું સમગ્ર જીવન અનેક વાર ટોડમાં મુકતું હોય એમ લાગતું”

(સંસ્કૃતિ, માર્ચ ૧૯૮૧, ૮૬)

માનવના આધિસૌતિક, આધિૈતિક કે આધ્યા-
ત્મિક દુઃખોમાંથી એકાદા દુઃખ પર જ વિરામ એક
દેવાનું મહાપુરુષો કરતા હોય છે ત્યારે ગાંધીજીનો
પ્રયત્ન ત્રણે દુઃખો દૂર કરવો નો રહેતો, તે જોતા
પણ તેમની કરુણા મહાકરુણા ગણાય તેમની પ્રમાણે
મતલસા પ્રમાણે તરીકે એજાખાવી તેની વ્યાખ્યા
પડિત સુખલાલજીએ આ રીતે આપી છે

“તે સત્ય વિવાદ બીજ કથાને સંગ્રહી કે
પ્રચારી શકતી નથી. અસત્યનો છાંદો કે અભત્યની
છાંદા પણ તે સહી કે જીરવી શકે નહીં.”

આદર્શ ધાર્મિકતા

ધર્મનો અર્થ અધિકાર નહિ પણ ફરજ
એમ તેઓ વ્યાપક રીતે જ ધર્મની વ્યાખ્યા આપે
છે એટલે એમના ધર્મસિદ્ધાંતને જોજોજીની કોઈ મર્યાદા
રહેતી નથી ખીજી ગતે કહીએ તો એ સઘન અને
અકુશળો મૂલ્યો છે એટલે શિશિલ ચારિત્ર્યવાળાનું
તો ત્યા કામ જ નહિ છતાં ધર્મ ઇશ્વરકૃત છે પણ
તેનું આચરણ મનુષ્ય કરે છે એટલે એમાં થોડી
અપૂર્ણતાને અવકાશ રહેલાનો જ સાધારણ રીત
ધર્મમાં તેઓ ઇશ્વરતત્ત્વ, પુનર્જન્મ અને સત્ય-
અભિસા વિષેની અવિચલિત બદ્ધાને ગણાવે છે
આમ ધર્મ પરના તેમના વિચારો એકત્ર કરતાં
સ્પષ્ટ થાય છે કે નીતિ ઉપર તેમનો ભાર એક છે

આ બાબતમાં સોલ્ટર નામના અમેરિકન
લેખકના Ethical religionનો તેઓ નજીવો
કરે છે તેપ્રાચી નીચેના અવતરણો વિવરને સ્પષ્ટ
કરશે

“નીતિપ્રાર્થના નીતિ જાણવી નીતિના બદલા
મેળવવાની વાત જ આવતી નથી માણસ જે કાંઈ
બનુ કરે છે તે કાંઈ શાખાથી ખાટવાને શાકુ નથી
કરતો તે તો બનુ કઈ વિના રહી જ ન મકે તેને
શાકુ પોરાક અને ભવાઈ એ બનેની સમ્પ્રદાયો કરતા
ભવાઈ એ બીજા પ્રકારનો ખોલક છે અને જે
ભવાઈ કરવાની નક તેવા માણસને બોલે કેટલું પણ
માલમ આપે તો નક આપનાર માણસનો ભવાઈ કરનાર
આખાથી બને છે (૧૯૧૬ પર્વબાવના ૧૩૭)

“કદાચ કોઈ સેનાન દુનિયામાં દ્રૌપ અને
જૂમ્ની આજુ ફેરવે તો પામ ન્યાય, ભવાઈ અને મત્ય
તો ઈશ્વરી જ રહેવાનાં એ ઉપરથી એમ કહી શકાય
કે નીતિનો કાપડો એ સર્વોપરી છે અને ઈશ્વરી છે”
(એજન ૧૩૭)

“નીતિરૂપી પાષા નૃતી પડે તો ધર્મરૂપી વવર
થાપુ જખાટાબેર જમીનદોસ્ત થઈ જાય”
(એજન ૧૩૮)

“આવી નીતિ જગતમાં થોડી જોવામાં આવે
છે એમ સમજી નીતિવાને ગ્રંથરાખાનું નથી કેમ
કે તે પોતાની નીતિનો ધર્મી છે. તેના પરિણામનો
નથી.”
(એજન ૧૪૫)

ઈમર્સન કહે છે, “ભલા માણસનું દુઃખ પામ
તેઓનું સુખ છે અને જૂનને તે પીના, તેની મીઠી
તે પણ તેઓને અને દુનિયાને કુખરૂપ છે
(એજન ૧૪૮)

આમ ધર્મ અને નીતિને સાકળ્યા પછી
સ્વધર્મના દોહો અને પરધર્મ પ્રત્યેની ફરજ ધર્મ
અને પત્નીની સરખામગી કરતા ૦૬ જ સ્પષ્ટતાથી
સમજાવવામાં આપ્યા છે

જે પ્રમાણે કાંઈ પણ પતિને પોતાની બી
પત્નીની વફાદારી ટકાવવા માટે બીજી બધી બીઆ
ઉતરતી છે, હીન છે એમ માનવાની જરૂર નથી તે જ
પ્રમાણ પોતાના જ ધર્મને વળગી રહેનાર માણસે બીજા
બધા ધર્મો પાતાવા કરતા ઉતરતા છે એમ માનવાની
જરૂર નથી એ જ ઉપમા જસા આગળ બધાવીએ તો
એમ કહી શકાય કે પોતાની પ ની પ્રત્યેની નિષ્ઠા
જાળવવા માટે અતી અરે સહેલી બિરુપો વિરે આપણા
સ્વધર્મની જરૂર નથી તાર પ્રમાણ પ્રેનાના ધર્મ પ્રત્યેની
નિષ્ઠા જાળવવા માટે પોતાના ધર્મમાં રહેલી એવો
પ્રત્યે આપણા જવાની જરૂર પછી અટકુ જ નહિ પણ
જો આપણાપણે પોતાના ધર્મને વળગી રહ્યું ન હોય
તો પોતાના ધર્મમાં સહેલી બિરુપોનું તીવ્ર ભાન હોયુ જ
જોઈએ અને એ બિરુપો દૂર કરનારા સાચા ઉપાયા
રિપેરી કિંકરતા પણ તટલી જ હોવી જોઈએ”

[ધર્મમથન ૫ ૧૧૧]

એ જ પ્રમાણે પોતાના ધર્માચરણથી અન્ય ધર્મ કે ધર્મોને હાનિ ન પહોંચે અને સ્વધર્મ અને સ્વ-અભિમાનનો સ્પષ્ટ ભેદ રહે તેની કાળજી રાખવા પણ જણાવાયું છે

ઈશ્વર-તેનું કાર્ય

સત્યને જ તેઓ પરમેશ્વર માને છે. અને તેનો સાક્ષાત્કાર કરવો એને જીવનનું પરમ ધ્યેય તરીકે સ્વીકારે છે. અસત્યનો ત્યાગ અને સત્યની અવિચ્છાત રોધ કરી કરવી અને જેટલું સત્ય સમજાયું હોય તેનો ખતપૂર્વક અમલ કરવો એ સાક્ષાત્કારનો સાધનમાર્ગ રહે તેવો નિર્દેશ છે. આવો ઈશ્વર આપણા બધામાં એક સરખો જ હોય. પણ લાગે નહિ કારણ કે ઈશ્વર આપણા બધામાં એક સરખો જગતો નથી અથવા બધાના હૃદય એક સરખા હોતા નથી. આવા ઈશ્વરની સેવા કઈ રીતે કરાય એવો પ્રશ્ન થાય તો એનો જવાબ સરળ છે એની સૃષ્ટિમાં એને જોવો અને એ સૃષ્ટિની સાથે તાદાત્મ્ય સાધવું, તેની સેવા કરવી ઈશ્વરના અસ્તિત્વ અને તે કઈ રીતે કામ કરે છે તે વિશેની એનું અવતરણ પર્વાસ થશે.

“મને ઈશ્વર વિશે થકા નથી એમ કહેવું તો સહેવું છે કારણ ઈશ્વર વિશે જેને જે કહેવું હોય તે કહેતા ઈશ્વર તેને રોકતો નથી. તે તો માન આપણા કર્મ જેવો રહે છે અને તેના નિયમનું ઉલ્લંઘન કરીએ તો તેની સજા અવશ્ય મળે છે જ-પણ તે સજામાં સજાનો ગુણ નહિ પણ પાવન કરવાનો અને અવશ્ય સુધારવાનો ગુણ રહેલો હોય છે ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થઈ શકે જ નહિ. સિદ્ધ કરવાની જરૂર જ નથી. ઈશ્વર છે જ તેનું અસ્તિત્વ આપણા હૃદયમાં ન કીતરવું હોય તો આપણું દુર્ભાગ્ય છે” (ધર્મમથન-૨૮૫)

ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર એમને થયો નથી પણ ઇ.સ. ૧૯૩૩માં ઉપવાસના નિષ્કૃષ્ટ વખતે તેઓ નોંધે છે કે મને ઉપવાસની પ્રેરણા થઈ. જહૂ દરથી છતાં સાવ નજીકનો વિલક્ષણ અવાજ સભાગાયો. અને એ પ્રમાણે નિષ્કૃષ્ટ થયા પછી ઉત્તપ્ત મનને અપાર શાંતિ થઈ.

સત્ય-અહિંસા

ઈશ્વરને સત્ય માન્યા પછી સત્યનું સ્વરૂપ આ રીતે સમજવાયું છે. સત્ય જેમ સર્વની માફક નપાવે છે તેમ તેમાં પ્રાણનું સિંચન પણ કરે છે. સત્યરૂપી વિશાળ વટદક્ષિણાથી અનંત ફળ મળે છે. સત્યનું તાદૃશ જ્ઞાન-સાક્ષાત્કાર-એટલે અતર્નાદ, એને મેળવવા અહિંસાની જરૂર ઉપર ભાર મુકાયો છે. અહિંસા તો ગાંધીજીને મન મન હતો, એ શબ્દ અંગ્રેજી શબ્દ Innocenceની વધુ નજીક છે એમ કહેવાયું છે. હિંસાનું મૂળ સ્વાર્થ, કામકામ આદિ ■ તો અહિંસા એટલે નમ્રતાની પરાકાષ્ઠા છે. એનું બાહ્ય કરતાં આંતર સ્વરૂપ વધારે લાયક છે. માનવવિકાસને જીતવા જગતને શસ્ત્રબુદ્ધી જીતવા કરતાં વધારે ખતરનાક છે આપણે પોતાને વિશે પૂરેપૂરા કડક બનીએ અને બીજા વિશે તેટલા ઉદાર બનીએ એ અહિંસાનો માર્ગ છે. એટલે બીજાને માટે મરવું એ પ્રેમની પરાકાષ્ઠા છે. અહિંસા જ સેવા છે એમ માનીએ હિંસાનો વિજય તો આલાસમાન છે. ત્યારે અહિંસા અમોઘ છે તે ક્યારેય નિષ્ફળ જતી નથી. હિંસાની વ્યાખ્યા સરસ કરી છે.

‘કુવિચાર માત્ર હિંસા છે, ઉનાવળ હિંસા છે, દ્વેષ હિંસા છે કોઈનું બુડું ઈચ્છવું હિંસા છે જગતને જેઈએ તેનો કનકો રાખવો એ પણ હિંસા છે”

(મંગલપ્રભાત-૫)

સત્ય, અહિંસા વગેરે સદૃશ્યો માનવના સ્વભાવના મૂળમાં છે એમ ન હોત તો જગત ચાલત નહિ બીજી જ મિનિટે પ્રલય થાત. આમ અહિંસા જ મનુષ્યની વિશિષ્ટતા છે. હિંસા નહિ તે આ રીતે સમજવાયું છે.

‘હિંસા તો જગતમાં ભરતી છે, એક અંગ્રેજી વાક્યનો અર્થ એવો છે કે કુદરતના નખ લોહીથી રાખેલા રહે છે. પણ મનુષ્યને બીજા પ્રાણીઓથી આપણે ચક્ષો માનીએ, તેનામાં એક વિશેષ ઈંદ્રિય આતોપણ કદીએ, તો આપણને તુરંત માનુષ મણે કે એ સતા નખવાળી કુદરતની વચ્ચે મનુષ્ય એક નખ

ચિનાનો ચોખી રહેલો છે. મનુષ્યનું કાઈક અલૌકિક કર્તવ્ય હોય, તેને ચોખે એવું કાઈ કર્તવ્ય હોય તો તે અહિંસા જ છે” (ધર્મમથન ૩૧૪)

બુદ્ધિ-શ્રદ્ધા

ધર્મ વ્યવહારમાં બીજા ત્યારે બુદ્ધિને કટલી પ્રમાણુત ગણવી અને શ્રદ્ધાનું કેન્દ્ર ને કેવું સ્થાન હોય તે પ્રત્યે દરેક મહાપુરુષને જવાબ આપવો પડે છે. ધર્મના કાયમસ્ત અંગેને દર કરવા માટે તેઓ બુદ્ધિની મદદ લે છે આપણી નીતિના ખ્યાલની વિગત ને કાંઈ હોય તે ગમે તેટલું આપ્ત વાક્ય હોય તોય એ અધર્મ છે. એમ તેઓ માને છે. એટલે તો અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, દેવદાસીની પ્રથા, ધર્મના નામે થતી જીવહિંસા વગેરેને કલક ગણીને કાઢી નાખવાનું જોરશોરથી સચ્ચે છે એમને મતે સાચી શ્રદ્ધા એટલે જ માણસોએ પ્રાર્થના અને તપસ્થાથી ધર્મનું ઘણું જીવન બાળવું છે એમ આપણે માનીએ એમના બુદ્ધિશુદ્ધ અનુભવનો ઉપયોગ કરવો. શ્રદ્ધા અને બુદ્ધિનું હોય આ રીતે અલગ પાડવું છે.

“ગદાથી અતર્જાન અને આત્મજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે એટલે કે અતઃ શુદ્ધિ થાય છે બુદ્ધિથી બાહ્ય જ્ઞાન અથવા ભૌતિક જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે અતઃ શુદ્ધિ ત્રાણે તેને કાર્ય કારણનો મનપ નથી અનિશ્ચય બુદ્ધિ દ્વારા લોકો અનિશ્ચય ચારિત્ર્યહીન પણ જોવામાં આવે છે પણ મદાની ત્રાણે ચારિત્ર્યશુન્નતા લોઈ જ નહિ શકે.” (ધર્મમથન ૩૪૨)

પણ દરેક વખતે ધર્મચરણ આટલું સહેલું હોતું નથી તે વખતે એ શું કરે તે માટે નીચેનું અવતરણ પધાન પ્રકાશ પાડશે.

‘ધર્મનું મેત્ર તો શક અને નિશ્ચયની વચ્ચે રહેતું છે આ ધર્મ જ છે જાણવા આ જ ધર્મ એમ માનનાર કે કબનાર ધર્મ આપતો નથી ધર્મનો જિજ્ઞાસુ ‘આ ધર્મ હોય અને નો હોય’ એમ કબૂલ કરતો પોતાના અનુભવને પણ ઘટ, નિશ્ચયપૂર્વક અને નિશ્ચિન્ત ઘટ પોતાનું વર્તન જવાબે છે પોતે સર્વજ્ઞ

ન હોવાથી એક તરફ તેના મનમાં નિશ્ચય છે ને બીજી તરફ નમ્રપણે પોતાની ભૂલ ઘટી હોય એવી શંકાને સાચું અવકાશ રાખે છે”

(વ્યાપક ધર્મભાવના ૧૬૦)

અંતર્નિદ એટલે ખેડાયેલી બુદ્ધિની વાટે આપણા અંતરપટમાં પડતો પડયો, એટલે દરેક માણસ અંતરના અવાજનો ધવો કરે એ હાસ્યજનક કહેવાય.

પ્રાર્થના

આમ વિચારીએ ત્યારે સામાન્ય માણસને માટે પ્રાર્થના જ રાજમાર્ગ થઈ પડે કારણ કે પ્રાર્થના એ મનુષ્ય આત્માનું પરિશોધન છે. પ્રાર્થનામાં ઇશ્વરને આખે જોવાની નહિ પણ હૃદયથી જોવાખવાની વાત છે. લજ્જન, રામનામ વગેરે સાધન છે. સાધ્ય ઇશ્વરની સાથે અનુસંધાન છે. પ્રાર્થના એ માત્રથી નથી, એ તો આત્માનો ઉત્કંઠ અભિલાષ છે. એમાં નિત્ય પોતાની નનગાઈને સ્વીકાર છે અને કલ્પ્ય શાગણી કરવી હોય તો આવી હોય. પ્રાણી-માન પ્રત્યે આપણે ન્યાયથી, પ્રેમભાવથી વર્તતા શીખીએ

પ્રત-પ્રતિજ્ઞ

પ્રતિજ્ઞાને વહાણવટીની હીવાદડીની સાથે સરખાવી છે પણ આરભમાં જ એતવણી આપે છે કે દેહદમન એક સાધનમાત્ર છે, એ સાધ્ય નથી. તેમાં મનુષ્યને સુધારવાના મુદ્દલ શક્તિ નથી, તેની આસપાસ જે વિચારમૂલ્યો રહેલી છે તે હોય તો જ તેમાંથી લાભ લઈ શકાય. પ્રતિજ્ઞા વિશે વ્યવહારુ સચ્ચનો પણ મળે છે જે જન લેવું તે સ્પષ્ટ ભાષામાં લખી લેવું જોઈએ મતભગ થયો હોય તો શેઠનીશીમાં ટીકા અખાતાર રાખવી કેવળ કિયાનો ઉલ્લેખ કરવો. પ્રતિજ્ઞા એટલે નિશ્ચય થવું એ વાત નીચેનું અગતરણ સ્પષ્ટ કરશે.

“ગ્રાન બંધન નથી પણ સ્વતંત્રતાનું દાર છે. આજ લગીનો મારા પ્રજ્ઞેશમાં ઘટની સફળતા ન મળી

409

મત્સ્ય પર આંસુ આવી ગયા હોય તો એને તેઓ નમળાઈ ગણાવે છે. મત્સ્ય પરના કેટલાય વિચારો તેઓ અન્ય મનશોમાથી સટીક ઉતારે છે. આગી-નોએ મત્સ્યને ગૃહમનની કિપચા આપી અને જિંદગીને ગૃહવિદ્યાગ્રની. મોક્ષ વિધેની એમની કલ્પના ધરતીમુલક હોય એમાં આશ્ચર્ય શું ?

“મોક્ષ તો હું ગરીબમાં ગરીબની સેવા વિના અને તેની સાથે તાદાત્મ્ય વિના અશક્ય સમગ્ર હતું”

વ્યાપક ધર્મભાવના (૨૮૫) કુદરતી રીતે જ તેઓ પોતાને અદ્વૈતવાદી માને છે છતાં દ્વૈતવાદ અને અનેકાલવાદનું સૌન્દર્ય પોતાની રીતે સમજી શકે છે. “ત્રિજીવિવેચિત્ત સમા”ના લાખ્ય સમુ આ વાક્ય એમની વિચારધારામાં સર્વોપરી છે.

“જગતમાં દેખીએ છીએ કે જીવન-મત્સ્યનું મુદ્ધ ચારવા જ કરે છે પણ જનેનો સરવાળો મત્સ્ય નથી પણ જીવન છે.”

હિન્દુ ધર્મ

હિન્દુ ધર્મ વિષેનો અહોભાવ આ સર્વધર્મ સમન્વયવાદી મહામાનવે એકથી વધુ જગ્યાએ વ્યક્ત કર્યો છે. હિન્દુ ધર્મમાં જે સ્તંભ અને ગૃહ વિચારો છે, આત્માનું નિરીક્ષણ છે, દયા છે તેવું બીજા ધર્મમાં નથી’ (આત્મકથા ૧૭૪) હિન્દુ ધર્મીને આત્મોખતિનો વિશાળમાં વિશાળ અવકાશ રહે છે. (ધર્મ ૦૪૬) નીતિને આધ્યાત્મ પદોચ્ચાડનારી બધી વસ્તુને બાદ કરતાં છતાં હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી માત્ર આત્માની જૂખ લાંબનારો ખોરાક મને મળી રહે છે. (ધર્મ ૦૨૬૨) મારી પત્ની પ્રત્યેનો મારો ભાવ વર્ણવી શકુ તો હિન્દુ ધર્મ પ્રત્યેના મારો ભાવ વર્ણવી શકુ. હિન્દુ ધર્મમાં અવતારો, પુર્નજન્મ, વર્ણાશ્રમ અને ગોરક્ષા-માં તેમણે પોતાની માન્યતા જાહેર કરી છે.

વર્ણાશ્રમ

વર્ણાશ્રમ સયમ ઉપર, શક્તિસચય અને તેના ત્રીજીવટમાં ઉપયોગ ઉપર રચાયેલો છે. અને ચાર આશ્રમેનો ભેટો આપી દુનિયામાં બીજા કયાય નથી એમ કદા પછી એ આખી લાવનાને પોતાની

વિચારસરખીને અનુકૂળ લાખ્યથી પણ મંડિત કરી છે. તેઓ કહે છે કે બ્રાહ્મણમાં ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર રહેલા છે માત્ર તેમાં બ્રાહ્મણના ગુણ બીજાના કરતાં વિશેષ જોવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે સર્વ વર્ણોમાં તેઓ વિચારે છે. આ વર્ણોમાં કાઈ મોટું કે કાઈ નાનું હોય એમ માનવાની તેમની વિવેકશુદ્ધિ ચોક્કસ ના પાડે છે. તો બ્રાહ્મન કે વિવાહવ્યવહાર કાવે ત્યાં ન ચાય એ જાગતમાં શિષ્ટાચાર જોવા તૈયાર છે અને તેમાં રહેલા આરોગ્ય અને પવિત્રતાના ખ્યાલને દાદ આપે છે પણ તિરસ્કારરૂપે કાઢીને ત્યાં પાણી, ભોજન કે વિવાહના નિવેધને હિન્દુ ધર્મની વિરૂદ્ધ સમજે છે.

ગુરુ, ગોરક્ષા વગેરે

તેઓ ગુરુની મહત્તા સ્વીકારે છે. પણ સાથે સાથે આ જમાનામાં લાખો લોકોને સાચા ગુરુ વિના ચલાવી લેવું પડશે એમ સૂચવે છે. કારણ કે સંપૂર્ણ ગાન સાથે તેટલા જ સંપૂર્ણ સદાચારનો સચય એક વ્યક્તિમાં મળવો દુર્લભ છે.

ગોરક્ષા ખત્યે આપણી ઉદાસીનતા વિષે રેર ઠેર જળાપો કાઢે છે. તેઓ કહે છે કે ગોરક્ષાનો દાવો કરનારા આપણે ત્રાય ને તેના વંશને ગુનામ જળ જનાવી તે ગુનામ બન્યા છીએ, આની સાથે ગોરક્ષાની એમણે જુદાતમ વ્યાખ્યા આપી છે. તે આજે ગોરક્ષા વિષે સક્રિય રીતે વિચારનારને માર્ગદર્શક થઈ પડશે.

“ગોરક્ષા એટલે ચોલસત્વૃદ્ધિ, ગોજનિસુખાદ, ભેલની પાલેથી મર્ષાસર કામ લેવું, ગોશાળાને આદર્શ દુઝાલણ બનાવવી વગેરે” (આત્મકથા ૫૩૨)

અસ્પૃશ્યતાનિવારણ

અસ્પૃશ્યતાને તેઓ હિન્દુ ધર્મના કનક રૂપ ગણતા એ તો જાગજાહેર છે. અસ્પૃશ્યતાની ઉત્પત્તિ વિષે એમનો તર્ક મોઢવા જેવો છે. પ્રથમ ગોમાંસ લક્ષણ કરનારાને આયોએ પોતાથી અલગ કર્યા હશે ને તેઓ અસ્પૃશ્ય કહેવાયા હશે. આ કલ્પનાને આધાર નથી પણ એમને તે દો, હિન્દુઓના

એક પંચમાંશ હિસ્સાને મળવા ભળવાનો અધિકાર ન ભેદને એમનું દૈન્ય એટલું તો ફરી છે કે ઉપર કહ્યું તેમ વર્ણધર્મની સાર્થકતા માનવા છતાં ઉત્તર જીવનમાં જન્મને આશ્રમમાં લાવો કરવાનો અને તેમના આશીર્વાદ મેળવવાનો લોકોનો લોભ એમણે જોયા ત્યારે એમણે બેમાથી એક પક્ષ હરિજન હોવા જોઈએ એવી અપેક્ષા રાખી હતી. હરિજનોને નીચાપણાની ભાગમાંથી છૂટવાનું છે, છેડાવવાના છે તો બ્રાહ્મણને ઉચ્ચાપણાની ભાગમાંથી છૂટવાનું છે એમ પણ નિર્દેશ થયો છે અનુસ્ય ગનિવારણને વિશાળ સદર્શમાં પણ તેઓએ સમજાવેલ છે જીવમાનની સાથે ભેદ મટાડવો એટલે અસ્પૃશ્યતાનિવારણ

અવતારવાદ

અવતારો વિષે તેઓ માને છે કે તેમાં ચક્ર રાખવી એ નોંધે વક્રેમ નથી પણ અતરમાં બે રંગે કે જે આધ્યાત્મિક ભૂખ રહેતી છે તેની નૂમિ છે. સાથોસાથ પોતાની અવતાર વિષેની કષ્ટનામાં ગીતાના વિશ્વતિયોગ અને વિશ્વરૂપ દર્શનયોગનું પણ મિશ્રણ કરતા હોય એમ લાગે છે

(ધર્મમથન ૩૮૮-૩૮૯)

શ્રાદ્ધક્રિયામાં ઘાઘ આધ્યાત્મિકતા હોય તો તેઓ સમજી શકતા નથી એમ તેઓ કમલે છે.

ગીતા

ગીતામાં અનાસક્તિ એ પ્રધાન તત્ત્વ છે એ તેમણે કાઢી ખતાયું છે. અને મહાભારતના યુદ્ધને ૩૫૬ તરીકે ઘટાવતા હોઈ અને ખરું યુદ્ધ તો સૂર અસૂર વચ્ચે માનવમનમાં ચાલી રહેલું છે તેવી તેમની માન્યતા ઘાઘ ગીતામાં તેઓ સહેનાઈથી અદિત્ય વગેરે, સિદ્ધ કરી શકે છે. ગીતાના ચોક્કસ તેઓ હૃદય સોસરવા ઉતરી જન એ રીતે સમજાવે છે લખાણુજન હોવા છતાં નીચેના એ હવસ ત પક અવતરણો ઉતારાને લોભ ખાગી શકાતો નથી

અર્જુનના વિવાદને તેઓ આ રીતે સ્પષ્ટ કરે છે

"કલાકના નાનીસ માર્ગવની ઝપે લોનારી

ટૂંઈનમાં બેઠેવાને મુગાફરી પ્રત્યે એકાએક વૈરાગ્ય થતાં તે ટૂંઈનમાંથી બૂસકો મારે ને આત્મહત્યા કરે તો તે કાઈ મુસાફરીનું કે ટૂંઈનમાં બેસવાનું મિથ્યાત્વ નથી શીખ્યો એમજ અર્જુનનું હતું

(ધર્મમથન પૃ. ૪૪૬)

"કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ વદાચન"

નું બાળ તેઓ આ રીતે કરે છે

"કર્મના ફળની આશા ન રાખવાનો અર્થ એ નથી કે ફળ મળવાનું નથી આશા ન રાખવાનો અર્થ તો એ છે કે કાઈ કર્મ અફળ જનું નથી ને જગતની વિચિત્ર ઘટનામાં એવી નૂઘણી છે કે થક કમુ અને શાખા કઈ એની પણ ઓળખાણ રહેતી નથી તો પછી જે અનેક મનુષ્યોના અનેક કર્મના સમુદાયનું ફળ છે તેમાં એક વ્યક્તિના કર્મનું ફળ કમુ એ કોણ જાણી શકે ? એ જાણવાનો આપણને અધિકાર શો ? એક રાજાના સિંવાઈને પણ તેના કરેલા કર્મનું ફળ જાણવાનો અધિકાર નથી હોતો તો પછી આપણે જગતના સિંવાઈ, તેને પોતપોતાના ફળ જાણીને કરવું હતું શું ? કર્મનું ફળ છે જ એ જ્ઞાન શું બસ નથી ?"

(ધર્મમથન-૪૧૧)

ગાંધીજી અને અન્ય ધર્મો

ગાંધીજીના અન્ય ધર્મો પરના વિચારો જાણીએ તે પહેલાં એટલું નોંધવું ચોગ્ય ગણાય કે તેઓ પોતાને સાચી રીતે એક સાથે સાચા હિન્દુ, સાચા ખ્રિસ્તી, સાચા મુસલમાન વગેરે માની શકતા. અન્ય ધર્મો પ્રત્યે એમનું વલણ ઘણું ઉદાર હતું. તેઓ તો કહે છે કે પોતે વિદ્વાન નથી હતા વિવિધ ધર્મોની તેમની સહજ જાણકારી ૧૨ ૧૨ સર્વ ધર્મ શાસ્ત્રોના ઉતારા અને સદર્શોથી વ્યભ થાય છે. ગાંધીજીની ધર્મભાવના જ્ઞેતા બુદ્ધ સાથે તેમને વિરોધ બગે એ સમજી શકાય તેમ છે તેમણે બુદ્ધના ઉપદેશને તત્ત્વી ખતાયો છે અલગન તેઓ બુદ્ધ ધર્મને હિન્દુ ધર્મની શાખા જ સમજે છે વિશ્વનું સામાજ્ય નીતિનિયમને આધારે ચાલે છે અને એ નીતિનિયમ શાશ્વત અને અચળ છે એ તત્ત્વ પર બુદ્ધ ભાર મૂક્યો. ખીત્તનો જીવ લેવાનો નહિ પણ

પોતાનો જીવ આપવાનો ધર્મ તેમણે હિન્દુ સમાજને શીખવ્યો અને વધારે ઉત્તમ તો એ થયું કે જુદા પોતાના જીવનમાં આચાર અને વિચારની સધિ કરી બતાવી

ખ્રિસ્તી ધર્મશ્રુત્યો સાથેના સંવાદો પણ અહીં નોંધાય છે તેમાં તેમના પ્રત્યે સંપૂર્ણ માનની દૃષ્ટિએ જોતા છતાં તેમની ધર્માતરની પ્રતિષ્ઠાને તેઓએ સખતમાં સખત શંકામાં વળોડી કાઢી છે મહમદ પયગમ્બર માટે તેઓ કહે છે કે તેમણે મનુષ્યને હર છોડ્યો હતો માત્ર ખૂદાનો હર કેળવ્યો હતો અને એમને લોક માટે પાર વગરની રહેમ હતી

સર્વોદય

ગાંધીજીના ધર્મ વિચારના નાવીન્યને પણ શંકામાં સમજાવવામાં આવેલ છે સત્યાગ્રહ, અના સક્રિયોગ અને સર્વોદય યુગ રસિકનના “અનુ ધીસ લાસ્ક” પરથી ૦ ધીજીએ સર્વોદય ની વાત આ રીતે તારવેલી છે

(૧) બધાના લક્ષમાં આપણુ બહુ રહેણુ છે

(૨) વકીન તેમજ વાણુદ બંનેના કામની કીમત એક સરખી હોવી જોઈએ કેમકે આજીવિકાનો ઉકલ બધાને એક સરખો છે

(૩) સાદુ મજૂરીનું જોડૂતનું જીવન ખરું જીવન છે આ સર્વમાં ગાંધીજીના અતિપ્રખ્યાત ખાર પ્રતોનું પણ સ્પષ્ટ થઈ લઈએ દરેક નન ઉપર મગન પ્રમાત”માં ગાંધીજીએ સરસ ચિન્તન રજૂ કર્યું છે

“સ વ અહિંસા યાદી ન કરવી વળજેનું નવ સધરવુ બ્રાહ્મર્મ ને જન મહેનત કાઈ અંડ ના અબાડવુ અભય સ્વદેશી સ્વાર્થશાજ ને સર્વો ધર્મ સરખા ગણવા આ અભિપ્રાય મહાજન ગમજી નમ્રપણુ દેહ આચરણ”

સર્વોદયી સમાજમાં ધન એકજ સ્થળે અને એક જ વર્ગમાં એક જ નહિ થાય એની શક્ય નેટની સમાન વહેંચણી થશે આ ઉપરથી તથ્યેય શ્રી વિનો બાજીના જુદા પ્રામદાન સાતિસેના વર્ગેરેનું વટાવક આપણે જોઈએ છીએ,

સ્ત્રીધર્મ

તેઓ કહે છે કે સ્ત્રીઓએ પોતા જ પોતાનું ગુણુ કરવાની ત કાત કેળવવી પડશે ઓઝોમાં લોક-ક્ષયકારી શક્તિ હશે પડુ લોકહિનકારી શક્તિ ગ્રેતેની પડી છે એ પ્રત્યે એમણે જાગૃત થવુ જોઈએ પડશે. સવાયે ગ્રેરણાવધ નીવડે એવો ગાંધીજીનો જીવદ આજ પોતાનો ઉદાર કરવા મથતા નારી-જગતે હ મેરા ધ્યાનમાં રાખવો પડશે

‘રામે સીતાના કે પાંચ પાંડવોએ ત્રીપદીના શીવની રમ્યા જોતી કથી એ બંને સતીઓએ કેવળ પોતાના નાદિગના બગે જ પોતાની રમ્યા કરેથી”

(‘વાયમ ધર્મભાવના ૨૭૫)

અવનત કુટોને ઘામે ફસાવેલ નારીઓને ગમાજમા સ્થાન ન આપવાના વિચારને તેઓ સાખી રકતા નથી

સંસ્થાઓ

આપણી સંસ્થાઓ વિનેનું તેમનું નિરીક્ષણ આજના સંદર્ભમાં પણ એટલું જ સાચુ છે. આપણી બધી સંસ્થામાં આપણે વણિક પ્રતિ વિરોધ જોઈએ છીએ પણ એમાં ક્ષત્રિય (સાહસિક) પ્રતિ માલુસ (દીધંદૃષ્ટિ) પ્રતિ અને મુખ્યત્વે કરીને તુદ્ર (સેવા) પ્રતિને પ્રધાનપ આપવાની આવસ્યકતા છે

પ્રકીર્ણ વિચરો

કેટલાક છટાછવાવા વિચારો સદાકાળ માર્ગ-દર્શક થઈ પડે તેમ છે

સામા યજ્ઞે ન્યાય આપીને આપણે ન્યાય વહેલો મળવીએ છીએ” (આત્મકથા ૨૨૭)

“આખા વાકયની અધપૂજ તે મનની નજાઈનું વિન છે” (ધર્મમથન ૧૨૭)

“સ યાનજની કુ અવગણના નથી કરતો, તેનું સ્થાન છે પણ તેના ગર્ભમાં આત્મમજા હોય ન્યાર જ” (ધર્મમથન ૩૮૫)

“એકમત થવાનો તારામાં સાથે ઉપાય ને કામ કરવુ તેમાં નમ્ર થવુ અને તે સરસ કરવાનો પ્રયત્ન

કરતાં તેમાં નમન થયા છે” (ધર્મમથન ૪૧૨)

“માણસ માણસને પોતાથી નીચો સમજે એ મને નામદર્દીની નિશાની લાગે છે”

(૧૫૧૬ ધર્મભાવના ૧૪)

મમાપન

કાકાસાહેબ કાલેનકર યોગી રીતે નોધે છે કે ગાંધીજીના ધર્મ વિચારનો ફેલાવો પ્રવચન કે લેખનથી થયો એના કરતાં એમના અને આત્મચરિત્ર-એના પ્રત્યક્ષ જીવનથી વિશેષ થયો.

અન્યથા અરુદ્ધવત નિવરણ, આમસુખાર, સર્વ ધર્મસમાન વગેરે સુખારાઓ સમાજમાં દાખલ કરતા અડધા થઈ પડત. એટલે માણસ જીવન એ મરો

સદેશ એ તેમની જાગૃતતામાં સંપૂર્ણતયા સત્ય છે. આ મહાત્માના જીવનને પદે પદે માનવતાની સુગંધ ફેરી રહી છે. પોતાનો જન્મદિવસ ઉજવવાનો પ્રસંગ હોય તો એને રેટિવાચારમાં ફેરવી દઈને એમાંથી લોકપ્રયોગી લાભ તેઓ તારવે છે. ભારતના એમના રાજનૈતિક કાર્યના આરંભમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના વિજય બદલ માનપત્રો અપાવા માડયા તો એમાં તેમજો પોતાના વખાણને બદલે પ્રશ્નના દુઃખો ભગવા આતુરતા બતાવી. આમ માનપન જેવા રૂઢ સાધનને વિશેષ વાહન બનાવ્યું. આવા પૂર્ણ અર્થમાં જીવત માનવીના ધર્મવિચારને જગતે પ્રગટ કરતી હરો તે આજે નહિ તો ગમે તે સમયે સાબળ્યા વગર છૂટકો નથી.

*

શાંતિતેજ ઘડનારો

તું શાંતિતેજ ઘડનારો,
તું સતનો મેરુ ચડનારો, તું શાંતિતેજ ઘડનારો.

પ્રેમ પદારથ તારે રૂપશે, અહંકો પાવક થાતો,
કૃષ્ણ, બુદ્ધ, ઈસુ, મહમદ સહુનો, સાદ તું-મા પડઘાતો,
દુશ્મન સાથે રેનેહ નિભાવી અનાસકત, લડનારો,
તું સતનો મેરુ ચડનારો, તું શાંતિતેજ ઘડનારો.

કપનમાં ન ઝિલાય, ભીમિના પાત્ર વિષે ન સમાતો,
રીનબધુ, તારી સેવાનો પાર દશે ન પમાતો,
ધર્મકરમને જોગવનારો અન્ય ન સાપડનારો,
તું સતનો મેરુ ચડનારો, તું શાંતિતેજ ઘડનારો.

માટીમાંથી તે સરજ્યા માનવ જીવનરસથી ભર્યા ભર્યા,
આદર્યો તારા આચરણે ધન્ય ધન્ય થાતા જિતધર્મ,
માની નીચે ભય સામે તું એક જ આથડનારો,
તું સતનો મેરુ ચડનારો, તું શાંતિતેજ ઘડનારો.

—રામકૃષ્ણ દવે

આપુના સાહિત્ય સર્જનનું મૂલ્યાંકન કરનારો અનાધિકારી નું કાળિદાસે કહ્યું છે તેમ નિતીરુપુ મુજમ્ મોહાન્ ઉત્તુપેનામિ સમ્રામ્ ॥ આપુના વીતી મયેલા જીવન પ્રત્યે મોહને વશ થઈને, હેડકુ લઈને શુશ્રાવી-સાહિત્ય-સમુદ્રમાં-મહાસાગરમાં સફર કરવા નીકળેલો, મારી અવ્યથા રીતે એક વાન નોખો વગર રહી શકતો નથી.

એ વાતનો ઉલ્લેખ કરે છુ ત્યારે ઉમજાજ શારદાબાઈના સહિત પરિષદે ચાનસન યોગેલો તારનો પરિસવાદ “સાહિત્યમાં પરપરા અને પ્રયોગ શીલના”નું થોડક ભાષુ મારા કથન માંની થોડીક પથ્થક બૂમિ આપે છે એ પરિસવાદમાં આ તથ્યા આજ-મે હાસ્ય લેખક ની બ્યોતીન્દ્રબાઈએ રમુજમાં કહ્યું આ મતલબનું કહેવું ‘પાણી એ પરપરા છે ને ને ના એ પ્રયોગ છે સાહિત્ય સર્જનમાં પ્રથુ એવું છે પાણી એ પ્રથમ વસ્તુ છે પાણી હોય તો જ નગની અખી પાષપ લાઇનનો પાણી માટે ઉપયોગ થઇ શકે પહેલા પાણી કે પહેલા નળ એ જેમ વિચારવા જેવી વાત છે તેવું જ મને આ પરિસવાદમાં વિધાન કરવાનું મન થઇ આવે છે”

મને તો આ વાત થોડીક લખાવીને આ રીતે રજૂ કરવાનું મન થઇ આવેલું જે સ્વચ્છે ચાનસન યોગ્યએવું તે જગલમાં મગગ કરવું સુરમ્ય એક કનાકરને સુર સ્વપ્ન આવ્યું હોય અને મૂર્તિ રૂપે કડારાઈ રથું હોય તેવું સ્વપ્ન જ પરપરા અને પ્રયોગશીલના વચ્ચેની પ્રાથક મોનેરી કડી જેવું લાગેલું Rural Universityનો અર્દર્શ મારદા મામના વિધાયક શ્રી બેનનપુજની દીર્ઘદષ્ટિમાં મૂર્તિમન્ત થયેલો હોય તેવું લાગેલું જેમ કે ઈ પથ્થુ પ્રતિષ્ઠાના પાયામાં વજાએની મૂળ દષ્ટિ ઉપર જ અખી ઇમારતનો આધાર છે તેમ સાહિત્યની પરપરા-ઉવાસમાં હોય તો હોજમાં આવે એ રીતે

સર્જકની દષ્ટિ ઉપર જ એના સર્જનનો આધાર રહેવાનો વ્યક્તિની પોતાની પ્રતિભા ઉપર જ બધો આધાર છે

શ્રી ગુનાબદાસ બોકરે ટૂંકી વાર્તાના નવા પ્રયોગોના લખેલો આપોને કહેલું તેમ “પાન નડી વિચ નડી, વાનાનું કોષ કલેવર નડી, આઈ નડી અત નડી, પ્રતિકા પથ્થુ સમજવા મુશ્કેલ પડે તેવા, એમાં ને ટૂંકી વાર્તાનું નવ સ્વરૂપ સર્જવાનું હશે તો તેમાં વાચનારની ધીરજની કસોટીની આકરી પરીક્ષા થવાનો સભવ છે છેવટ તો સાહિત્યનો દરેક પ્રકાર એના વાચનાર વર્ગ ઉપર જ આધાર રાખીને ટકવાનો છે ને નવા પ્રયોગમાં આવી જ ઘટના બનવાની હશે તો ધૂમકેતુ જેવા ટૂંકી વાર્તાના કળા સર્જક હવેલુ થયેલો જ લાગે સમય સુધી લોક ચાહનાના ભેરે ટપી રહેશે એમાં શકા નથી”

શ્રી ઉમાશંકર ભેશાએ પરિસવાદની સમિતિ કરતાં કહેલું તે કાંઈક આ મતલબનું હતું “ત્રિમાનદ અને અખા જેવા આપણા કવિઓ આ બુમિની જ શરમ જેવા ગણી શકાય એમને પોતાની જીવન દષ્ટિ વરેલી, એમાં જીવન-પ્રતિબાના રંગો ભરે છે અને જે કવિતાની સૃષ્ટિ રચાય છે તે હજુ દીર્ઘકાળ સુધી આપણા સહુના માનની અધિકારી બની રહેશે સાહિત્યમાં પ્રયોગશીલતા ભેરે પ્રતિભા-લેખકના પોતાની જીવનદષ્ટિ-આર્થદષ્ટિ નડી હોય તો એનું સર્જન ચિરજીવ નડી બની શકે કાળક્રમે ઘસાઈ જશે એટલું જ નહિ પથ્થુ લોક ચાહનાનું અધિકારી નડી બની શકે

ટૂંકી વાર્તાના લખેલો આપતા કહેલું, ‘ધૂમકેતુ જેવા સર્જકને પશ્ચિમની ઢળનું ટૂંકી વાર્તાનું કાલ મળી આવે છે, પરપરા એ એના લેહીને વારસાગત ગુણ હોય છે પરંતુ એને લોકપ્રિય બનાવવા માટે લેખકની પોતાની પ્રતિભા જ માર કરી જાય છે એવા સર્જકને પ્રયોગશીલ કહેવા હોય તો

વાર્ધા નથી એમનો દ્રુષ્ટિ વાર્તાનો પ્રકાર કાળક્રમે ટકી રહેવાના એ કાષ્ઠ્ય વરનાઇ આવે છે, જાણે પ્રયોગ શીલતા અને પરમગતો સેતુ સધાય તેમ એ ક્ષેત્ર થઈ રહેના નવા પ્રકારે ડેટીક લે કયાંકના મેગવી શકે એ તો ભવિષ્ય જ કહી શકે, લોકગનિતા આધારે જ સાહિત્યનો પ્રકાર પ્રગ્ન જીવનમા કાયમ માટેનું સ્થાન મેગવી શકે એ એક હકિમ ગણાવી જોઈએ નવા પ્રયોગોને લોકહૃદમા સ્થાન મગશે તો જ દ્રુષ્ટિ જશે નવા પ્રયોગોને ચિરજીવ સ્વરૂપે ટકાવવા લેખકની યોગાની પ્રતિભા જોઈશે જ

આ વાર્તાના સદર્શમા હમણા જ ઉર્દૂ વાર્તાકારોના લેખકમિતનમા પણ દ્રુષ્ટિ વાર્તા ક્ષેત્રે પ્રેમચદ્મ જોવાનું પ્રદાન, હથુ વર્ગો મુધી ઢિંદી-ઉર્દૂ વાર્તાકારો માટેનું પ્રેરણાબળ બની રહેશે તે મતનમનું વિચાર થયેનું દ્રુષ્ટિ વાર્તાના નવા પ્રયોગો, કાષ્ઠક શકાની દૃષ્ટિએ ઢિંદી વાર્તાકારો પણ નીરમી રહ્યા હોય તેનું લાગે છે પ્રેમચદ્મ એ દૃષ્ટિએ યોગાનું આગવું સ્થાન ટકાવી શકવાનું સામર્થ્ય-યોગાની અતર્જન પ્રતિભાના જોરે-ધરવે છે આવા કલમના સિપાહીઓ જ કલમના કસમી બની શકે છે તેનું કારણ એમને વરેની આતર દૃષ્ટિ, જીવનને સમગ્ર રીતે મુલવી જોવાની એક જાતની તમન્ના એમના સર્જન કાર્યને જીવ્ય સ્થાન આપી શકે છે બાપુના સાહિત્ય સર્જન માટેની મારી આ દૃષ્ટિ છે

ગુજરાતી નવલિકા સાહિત્ય સર્ગ પ્રગતિશીલ રહે અને નવલિકા ક્ષેત્રે નવા પ્રયોગો ઉભરે એની બાપુના હૃદયની ઝખના આ શબ્દોમા વ્યક્ત થાય છે “આપણે ત્યાં ધણા આશાસ્પદ અને જીવત નવલિકાકારો આવી રહ્યા છે એમને માટે પણ નવોદિન અને લખપ્રતિષ્ઠાને એવા એવા કૃત્રિમ વિમાગો બોલા કરીને આપણે વાતાવરણ બનાવીએ નહિ આવી બધા જ નવલિકાકારો છે કોઈ લખપ્રતિષ્ઠા નથી કોઈ નવોદિન નથી બધા વધા શક્તિ એવી કના વિકસાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે એમા કોઈ વધારે સફળ હશે કોઈ ઓછા સફળ હશે, કોઈ કેવળ વિવેચક મિત્રોમા જ રહ્યા હશે

પણ આવી સાચા દિલની હવા આપણા સાહિત્યને વધુ સમૃદ્ધ કરશે તે તરફ સૌ સાહિત્યક લાખજોનું ધ્યાન રહે, બધા જ ગુજરાતી સાહિત્ય વિકસાવવા પ્રયત્નશીલ રહે-વધા શક્તિ વધા મતિ”

‘હું તો જાણ જ થઈ ગયો!’ ધણી વખત સાને અમારા ઘેર કુટુંબ મેગો જનમતો હતો, તે સમયે એક દિવસ બાપુ આ રીતે કહી રહ્યા હતા.

તે દિવસે બપોરે અમારે ત્યાં રશિયન એલચી ખાતાના એક સદ્ગુરુચ્ચ બાપુને રશિયાની મુદ્રાકાતનું આગ્રહમર્થુ આમ તથા આપવા આવ્યા હતા છેલ્લા મે વર્ષથી બાપુએ એમના સ્વભાવ પ્રમાણે એ આમ તથા પાછું ટેવ્ય શબ્દનું હતું રશિયન એલચી ખાતાના સદ્ગુરુચ્ચ બાપુ વિષે, બાપુના સાહિત્ય વિષે, દ્રુષ્ટિ વાર્તામા વિષે, આત્મકથાના પુસ્તકો જીવનપથ-જીવનરંગ સબધી જે માહિતી હોવાની વાતો બાપુને કરેલી ત્યારે એક પરદેશી આટલો બધો રસ ધરાવે છે તે જાણીને બાપુ હરખાયેલા બાપુના આત્મકથાના પુસ્તકો સબધી રશિયન ગૃહસ્થે વાત કરતા કહેલું ‘તમે પણ બાલ-જીવનમા પુષ્પિલ દીશર હતા તમારા જીવનના જે અનુભવો, જે ભૂમિકામા તમે સાહિત્યદર્શન પામ્યા એ સબધી મા-સોમની વાતો જાણે એક નવલકથા વાચતા ટોપ્પાએ તેટલો આનંદ આપી જાય છે તમે દ્રુષ્ટિ વાર્તાઓમા નામ કાઢ્યું, પછી પશ્ચિમના કયા સાહિત્યકારની-અમારા રશિયાના ચેઓવની, ગોર્ગની, યુરોપના મોપાસા, બાલ્ઝાકની કોની વિરોધ અસર તમારી વાર્તાઓ ઉપર થયેલી એ ચર્ચા ગુજરાતના વિવેચકોએ ધણો લાભો સમય ચનાવેલી પણ હવે તમારા આત્મકથાના પુસ્તકો પ્રગટ થતા સદને આની થઈ હશે કે દ્રુષ્ટિ વાર્તાના ધકારનું કાઠું જ તમે પશ્ચિમના સાહિત્ય સર્ગથી મેળવી શક્યા એ ખરું, પરંતુ એ બધી વાર્તાઓ નમારું સ્વતંત્ર સર્જન છે એ વિગતે શકાને સ્થાન નહી રહે તમારી અગ્રેજીમા અનુવાદ પામેની ‘The Letter’ જાતની દ્રુષ્ટિ વાર્તાઓની ઉત્તમ કૃતિમાની એક તરીકે ગણના પામી છે તે ગુજરાતને ગર્વ

• લેવા જેવી હકીકત ગણવી જોઈએ. તમારી વધુ વાર્તાઓનો ટાઇ લાપાંગ્રેમી સુંદર અનુવાદ કરે તો એમા ગુજરાતની વાર્તાકલાને થક કલગી મળી જાય. અત્યારે તો તમારી નવલકથાઓ મેદાન મારી જાય છે.” લગભગ એક કલાકની સુકત બેઠક પછી વિનય વેળાએ રશિયન ભાષાએ કહેલું : “હવે કોણ કહેશે કે તમે અતડા છો ! અતડાપણુ એ સાહિત્ય કારની એક મનોદશા છે. અતડાપણુ અને અક્કડ રહેતુ એ બે જુદી વાત છે. તમારા જેવો ટાઇ પશુ સાહિત્ય સર્જક, જે સગત પોતાની લેખન પ્રવૃત્તિમાં રાચતો હોય તેના સ્વભાવની આ અનિવાર્ય ખાસિયત જ ગણાય તમારા પરિચયમાં આવનાર હરેકાઇને ખાતરી થાય તેમ આજે મને પણ “અતડાપણુ નીચે ઢકાયેલો સાહિત્ય પ્રેમી, પ્રેમાળ, માનવી દેખાયો.” તમારી સ્નેહાળ સ્વભાવ તથા તમારા જીવનની દુર્લભ પામવા માટે શૈકુંક બહારનું પડ બેઠલું પડે.”

તે દિવસથી અમારા ધરના ખૂલે પરદેશી એલચીખાતાના સદૃશ્યરૂચે આપણા પ્રગ્ન જીવન વિષે વાત કરેલી, તે કણક અશે હમણા એક સાહિત્ય સમારંભમાં આપણા રાજપાલશ્રીએ વાત કરેલી તેને મળતી આવે છે :

તે દિવસે રશિયન ભાષાએ કહેલું, તમારુ આજનું ભારતનું જીવન વધારે પડતુ રાજકારણી બનતું જાય છે. તમારે જ્યારે સ્વતંત્ર થવાનું હતુ ત્યારે આ જાતની રાજકીય જનચુતિ તમારા માટે જરૂરી હતી. પરંતુ આજે સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી પ્રગ્નતા જીવનમાં સંસ્કારનું લોકજીવનનું, લોકધર્મતર માટે સાહિત્ય જેવા અમારે ત્યાં અનિવાર્ય ગણાય તેવા મહાન પ્રેરક બળનો આજે કોઈ તમારા દેશમાં વિચાર કરતું નથી તેવુ ઘણી વાર લાગે છે, બહુ બહુ તો તમારે ત્યાં સાહિત્યની-સાહિત્યકારની કિમત બે પડની વચ્ચે દર્શાયેલા “સેન્ડવીચ” જેવી કોઈક વાર ગણાય છે

જ્યારે આવી પરિસ્થિતિ હોય ત્યારે તમારા જેવો સાહિત્યનિર્માતા, એકવ વિહારમાં જ રાચીને પોતાની સર્જકગતિને વળગી રહે તે એક રીતે

ઘણું સારું છે, એના સાહિત્ય માટે એ જરૂરી પશુ છે એ એનું જરૂરી બાળ છે.”

જાણના સમિષ્ટ લેખક જીવનનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એકલપથી જીવનમાં ફેટલા બધા પ્રમાણમાં નિષ્પાત્રતા, નિર્ભાકિપણ અને નીરસતા ભારોભારે વ્યાપ્ત થઈ ગયેલા તે યાદ આવે છે.

એમના સમકાલીન ગણાય તેવા વિખનાથ બટ્ટનું ઉમણાં અવસાન થયુ. કનડો એ જન્મનાતું-પાણી જ જુદું હોય તેમ-વિશ્વનાથભાઈ પણ બાપુ જેવા જ જુલો ધરાવતા. ગુજરાતના એ કોઈ વિવેચક, જીવન ચરિત્રકાર, વિદ્વાન સાહિત્યકારે બાપુના અવસાન પછી જે લાખો અજસિ પત્ર મને લખેલો તેમાં એક પણ બૂલ વગર-અનુચાર, કસ્વ, દીર્ઘ, કાના કે માનની રોધી પણ ન જડે એવી બૂલ વગર-જે પત્ર મનેલો તેમાં પણ એ વિદ્વાન પુરુષની સન્નિધાના મને દર્શન થાય છે. એમાંથી થોડાક જ ભાર અહીં ટાકુ છું જેમાં બાપુ વિષેનું જીવનદર્શન જોવા મળે છે- સાથે સાથે સ્વ વિશ્વનાથભાઈને પણ સમજવા માટે, એ તુતિનિષ્ઠ વિવેચક હતા, નહીં કે ક્યાં નિષ્ઠ એટલે જ સચા અર્થમાં નિર્ભાકિ નિષ્પાત્રતા, અને નીરસ એવા સાહિત્યના ચોકિયાત ગણાવી શકાય. બાપુન જીવનની બેવાતો યાદ કરું છું, ત્યારે સ્વ. વિશ્વનાથભાઈને મારી અજસિ બાપુ છું.

“ સૌથી અલગ રહીને પેનાની ગીતે પોતાનું સર્જન કાર્ય કર્યા કરના હતા પરિણામે ગુજરાતી સાહિત્યમાં એ અત્યંત નાનના મુકી ગયા છે નવલિકાકાર તરીકે તો આપણા સાહિત્યમાં એ અનન્ય છે. તથુજા મડગ પહેનાના પ્રકાશનની સાથે જ એ પ્રતિષ્ઠિત બની ચૂક્યા હતા. પણ જરાક પ્રતિષ્ઠા મળે કે તરત સામો પક્ષ પણ ઊભો થાય એવો આપણે ત્યાં નિયમ છે એ નિયમ પ્રમાણે પ્રારંભના દિરસોમાં એમને ટીક ડક વરોધ ને ટીકાનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. એ દિરસામાં જેમણે એમની વાર્તાઓની ઉછળી ઉછળીને ટીકા નિત કરેલા એ સૌ આજે એમને લગી લઈને નમન કરી રહ્યા છે, એ જ એમની શક્તિનો અચૂક પુરાવો છે

નવલિકા ઉપરાંત નવનકથા ા પશુ એમણે બહુ જ મોટી સેવા કરી છે. ગુજરાતના મધ્યકાલીન ઇતિહાસને એમણે સામાન્ય વાચનાર સમક્ષ અકર્ષક વાનાંમાળારૂપે રમતો કરી મુક્યો છે એ એમની એવા ચિત્રરમરગીર રહેશે એ ઉપરાંત ચરિત્ર, આત્મકથા, નિગમ પ્રવાસ આદિ ક્ષેત્રોમાં એમની એવા જેવી તેની નથી.” નિખતસના એ જાણે વિષનાથભાઈનો લેહીનો ગુચ્છ હોય તેમ મને કાષ્ઠક મોડો—માપુના અરસાન પગી ચારેક દિવસ મોડો—પત્ર લખેયો તેની વાત પશુ મોઢવા જેવી છે.

“કાષ્ઠક જનની ગેરસમજ કરાક થઈ જાવ એવી હદેશનને બીધે આજ મુધા તમને પત્ર લખી શક્યો નહોતો. પશુ તમે મને આજે પત્ર લખીને તમારી મારા પ્રત્યેતી આત્મીયના બનાવી એટલે મારા સ હૃદય દૂર થયો.” અગાવનનો વડા વિદ્વાન ન્યાય-મૂર્તિ મરા વાદવિવાદનું આત્મ લાવનું, પોતાનો શબ્દ એ છેલ્લો શબ્દ જ છે, હવે કાષ્ઠ ચયાને અવકાશ રહેતો જ નથી, તેડુ વિષનાથભાઈએ

પાત્રોત્ક વર્ષ પહેલા બાપુની વાર્તાઓ વિશે કહેલું.” ગમે તેટલા દોષો દર્શાવીએ, ગમે તેટલી મર્યાદાઓ આપીએ પશુ એકદર તો સખ્યા હ્યો, વિવિધતા હ્યો, સર્જનના વેગ અને સાતત્ય હ્યો, નવલિકાકગાનું કોચલ્ય હ્યો કે એ નવલિકા દ્વારા બનતુ થતુ માનસ હ્યો, એ સકલ ધોરણે “ધૂમકેતુ” ગુજરાતનો અગ્રિમ નવલિકાકાર છે એ વિવાદાતીત વાત છે.”

એમના વિવેચનનું સમતોલપણ એમણે જીવનમાં જે નિર્ભય, નિષ્પાલસના અને નર્મદિનતા જેવી જીવનમાં નીડરતા કેળવેલી તેને આભારી હતા. એમના જીવનમાં જે અલગારીપણ વ્યાપ્ત હતું તે આ ગુણોને જ આભારી હતું પોતાના મતવ્યો માટેની અપાર થહા તેમને કાઈ પશુ વિધાનોમાથી ચલિત ન કરી શકે એટલી પ્રયત્ન હતી. આવા મનુષ્યો ફરીથી આપણને કયારે મળી આવશે ? મરેલ જીવનના ઉચ્ચ સિખરો જેવા અજુનમ, ટેકીલા, અજેય !

*

પ્રભુ પ્રેમ !

પ્રભુ ! તુ છે કયો ?
જે હોય તો ઉત્તર દે આટલો .
‘તુ સર્વશ છે
દે પગી સર્વત્ર છે !’

આભ અ ધુ કરી,
નજર નીચે કરી,
ઈન્વરે ભજાને કહી દીધુ
‘ભક્ષા, હું બને છું.’

પશુ ભક્ત મોલી પડ્યો
રોપથી આનુ
‘જેમાથી મને એક જ કહે,
આ અટપટી
શબ્દ-વ્યૂહ રચના તણી
આવી ભાવો છે મારે !

— ભૂપેન્દ્ર મોઁ દવે

(૧) સાહિત્ય-વિવેક

(શ્રી. અનંતરાય રાવળ
પ્રકાશક ગૂર્જર પ્રયત્ન અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૨૬૨,
કિંમત રૂ. ૫

ગુજરાતી સાહિત્યમાં જેમ નવલકથા, નવલિકા અને કવિતાના ક્ષેત્રે નવનવોન્મેષશાળી પ્રતિભાઓએ નવા પ્રસ્થાનો આરંભ્યા છે તેમાં વિવેચન પણ બાકાત રહ્યું નથી. આજે વિવેચન સમૃદ્ધ બનતું જાય છે અને વાચકની રુચિ તેના તરફ સર્વિશેષ ટાંકી રહી છે. સ્વસ્થ, ખીલ અને રોચક સૈનીથી રચનાત્મક વિવેચન આપી જનારાઓમાં, કમનસીબે શ્રી વિશ્વનાથ બટે વિદ્યાલક્ષી છે તેથી શેષ પ્રતિભાઓમાં રામપ્રસાદ, વિજયરાય, વિષ્ણુપ્રસાદની સાથે શ્રી અનંતરાય રાવળને મુકી શકાય.

રાવળ સાહેબના વિવેચનને લગતા ડઝનેક પુસ્તકોમાંનું એક 'સાહિત્ય વિવેક' ખીલ આગતી ભાગે છે તે શુભ ચિહ્ન ગણાવું જોઈએ. પ્રથમ ૧૮૫૮ માં બહાર પડ્યું સાહિત્યના અભ્યાસીને બહી સત્ત્વ શીખ જતા વિવિધતાભરી સામગ્રી બળી રહે છે પ્રેમાનંદનું નગાખાન, રાષ્ટ્રનો પર્વત ન્હાનાલાલની કાવ્ય ભાવના, ગોવર્ધન યુગનું ગદ્ય, બદ્ધબદ્ધથી પાન સોપારી, રુનેહરશ્મિનું પનઘડું, કલાપી અને તેની કેકા, રુનેહ મુદ્રા ઉપરાંત ન્હાનાલાલના અવસાન પછી પ્રગટ થતું નાટક અમરવેલ અને શરદબાલુની અનુદિત 'અલકા-આટલા વિરયો ઉપર પાડિત્ય ભરપૂર વિવેચના મળી રહે છે. પ્રાધ્યાપક હોવાથી તેમના વિશાળ વાચનના દોહનરૂપ આ વિવેચના ચિરજીવ તત્વોથી સભર બની છે, અને વાચકને સાહિત્યના બેડાલુમાં સરળતાથી સહેન કરાવે છે. ખડનાત્મક બન્યા સિવાય સ્પષ્ટ વક્તા બનવાની કળા તેમણે સાધ્ય કરી છે.

(૨) વિદ્યાથી વાચનમાળા

સપાદક શ્રી જયભિખુ,
કો. ૧૧ ખીલ,
પ્રકાશક ગૂર્જર પ્રયત્ન,
અમદાવાદ

વીલ પુસ્તિકાઓની એક એવી દસ કો.ની ગૂર્જર બહાર પાડી છે. દરેક પુસ્તિકા લગભગ ૨૪ પાના રોકે છે અને મોટા ટાઇપમાં છાપેલી હોવાથી બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓને સુવાચ્ય બને છે. આપણા દેશમાં થઈ ગયેલ દરેક ક્ષેત્રની વિશિષ્ટતાઓ પરિચય અને તેમના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગોને રોચક રીતે બાળકો માળી શકે તે રીતે આપ્યા છે. ખીલ કો. ૧૧માં આવતા પાના આ પ્રમાણે છે. આઘકવિ વાત્સીકિ, મુનિરાજ અગસ્ત્ય શકુન્તલા, દાનેશ્વરી હર્ષ, મહારાથી અશ્વત્થામા, વીર અભિમન્યુ, સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ભક્ત પ્રદ્યુમ્ન પિતૃમક્ત શ્રવણ ચેદીયો, મહાત્મા ગુલસીદાસ, ગોપીચંદ, સતી પદ્મિની રામ કૃષ્ણ પરમહંસ સ્વામી વિવેકાનંદ, સ્વામી રામતીર્થ, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, મદનમોહન માલવીય સરદાર વલ્લભભાઈ, સરોજની નાયક કૃતિયાદિ.

શ્રી જયભિખુ સપાદક આ લેખમાળા અત્યંત જરૂરી અને દરેક શાળામાં, મામડામાં, ગ્રંથાલયમાં તેમજ ઘરમાં વસાવવા યોગ્ય છે. બાળકોનું ધ્યાતર તદુરસ્ત બને તેમનામાં ચરિત્રના ઉચ્ચ ખીલ રાખાય, અને તેઓ દેશના જવાનદાર નાગરિકો બનતા શીખે તેના પાયામાં આવી વાચન માળાઓ અતિ આવશ્યક છે. દસ કો.ની માળાને ફક્ત ચોપન રૂપિયામાં બસો પુસ્તિકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. આવું સસ્તું વાચન પૂર પાડવા બદ્ધ ગૂર્જરને અને બેગતી પ્રગ્મને સરકાર સપ્ત બનાવવાનું ખીલ ઝડપવા માટે શ્રી જયભિખુને ધન્યવાદ.

(૩) પિતાની શીખ

લેખક શ્રી ગણેશ વાસુદેવ મ વગર
સન્નિપદ પ્રકાશન, અમદાવાદ
૫૪૬ ૨૧, મુલ્ય ૦.૭૫

વિદ્યાભ્યાસ માટે વિદેશ જતા પુત્રને સ્વ માવળ કરદાદાએ લખેલા પત્રનું પુસ્તિકારૂપે આ પ્રકાશન છે. મૂળ મરાઠીમાંથી પુરુષોત્તમ માવળકરે ગુજરાતીમાં સુનમ બનાવે છે. પોતાનો પુત્ર પર દેશ જતો હોય ત્યારે કોઈપણ બાપ શું શિખામણ આપે? અડી બાપ તરીકે લોકસભાના પ્રથમ સ્પીકર છે ત્યારે તેમના કથિત યનુ મહત્ત્વ ઉપ યોગિતા ધારણ કરે છે તેમણે જે શિખામણ આપી છે તેમાંથી કેટલીક વ્યવહાર અને સામાન્ય છે પણ મોટાભાગની અસામાન્ય અને નવીન છે. Week-End ક્યા ગાગવે કેમ ગાગવે બોજનમાં શાકાહારની પેલેપાર જવું પડે તો ઈંડા મઢીથી આગળ ન જવું, ધુમ્પાન કરી શરીર અને રોસા ન બગાડવા ટાઈપ રાઈટીંગ અને ફોટોગ્રાફી શીખી લેવા સ્વદેશ પાછા ફરતા યુરોપમાં ક્યા ક્યા જવું, આશ્વિનમાસ કેમ વર્તવે ખાવાપીવામાં કેમ સ્પષ્ટતા પ્રથમથી કરવી ઇત્યાદિ અનેક સૂચનો લખ્યા છે. પુત્ર પાછો ફરે ત્યારે પાતાની હયાતી કદાચ ન હોય તેનો ઉલેખ કરતા લખ્યું છે “લોકોના અને મિત્રોના પ્રેમની અને આદરની મૂઠી પણ રાખી છે હવે તમ નશીન અને પુરુષાર્થ છોકરાઓ માટે વધારે પૈસા રાખવા એમને આગમ બનાવવામાં એમાં નથી માયા કે નથી ઉપકાર પણ એમના પરની કૂરતા છે એવી મારી પાકી સમજણ થઈ છે કેટલાય કુટુંબો અઢગક સંપત્તિને કારણે નાશ પામ્યાનું મેં વરીલાતની મારી કારકિર્દી દરમ્યાન જોયું છે” કેટલી વેધક અને સચોટ શિખામણ! અગત બાબતો પણ દાદાસાહેબે હૃદયસ્પર્શી ભાષામાં લખી છે. મૃત્યુખત અને મિલકતની વહે ચગીનો નિર્દેશ કરી લખ્યું છે

“ તમે સહુએ સાથે રહેવું એવી મારી બહુ ધન્ય છે પણ મેં જોયું એક જ ઘરમાં

રહેવું, રસોઈ કરવી એવો અર્થ નહિ બદમાની આપણી રહેઠાણની હવેનીનો ઉપયોગ આપણા પૈકી કોઈ ત્યા રહેવા માટે હવે કરશે એમ લાગતું નથી ત્યાથી પ્રમતિની શરૂઆત થઈ એટલે એ વેચવી નહિ પણ જે શાળા, ઈસ્પિતાલ અગર કોઈ સેવાના કાર્ય માટે થાય તો સારું ” તદ્દપરાંત ગાંધીજી, વલ્લભભાઈ, જ્વાહરલાલ, રાજનજી, રાજેન્દ્રપ્રસાદ સાથેના પત્ર વ્યવહાર અને કાગળોની વ્યવસ્થા વિશે સૂચનો કર્યા છે. આ એક ઘણું જ ઉપયોગી પ્રકાશન છે અને જે ઘરમાં પુત્ર અભ્યાસ કરતો હોય ત્યાં અવશ્ય વસાવવા જેવું છે. આ રીતે આ પુસ્તિકા દ્વારા પુત્ર પિતાનું તર્પણ કર્યું કહેવાય

(૪) ‘મેઘદૂત’

અનુ શ્રી જ્યોત પડયા
સનિષ્ઠ પ્રકાશન અમદાવાદ
પાનાં ૩૨૧૫૩,
મૂલ્ય રૂ. ૧૫૫

સંસ્કૃત ભાષા અને તેમાં કાલિદાસની પ્રતિભાથી જે આજ શ્રી જ્યોત પડયાએ ‘મેઘદૂત’નું સમ તેથી ગુજરાતી ભાષાના સરળ શબ્દસિમા કપ્યું છે. મૂળ પાંદને વક્ષાદાર રસીને, કાલિદાસની કવ્યનાને ગુજરાતીમાં બેતારી છે. આ પુસ્તકનું આગવું આકર્ષણ છે શ્રી હેમતદેસાઈ સિંખિત પ્રસ્તાવના પ્રથમ રસની અમર કૃતિ” તેમણે ૨૬ પાનામાં ‘મેઘદૂત’ વિશે જે ટીકા આપી છે તે વિભૂતાપૂર્ણ હોઈ આ કાવ્યને સમજવામાં સરળતા કરે છે. મહાન કૃતિઓ ક્યારે પણ જીર્ણ થતી નથી. યુગેયુગે નવ કલેવર ધારણ કરી જુદી જુદી પેઢી સમક્ષ તે રજૂ થતી જ રહે છે. ગુજરાતી સંહિતમાં એક સુદર કાવ્ય કૃતિનો ઉમેરો

(૫) ‘વિવર્ત’

લેખક શ્રી પિનાકિન્દ દવે,
પ્રકાશક મૃત્તી અચરત્ન અમદાવાદ
કિંમત રૂ. ૩૨૫

‘વિશ્વજિત’ અને ‘અનુબંધ’ના સર્જક શ્રી પિનાકિન્દ દવે તેમની ત્રીજી લઘુ નવલ ‘વિવર્ત’માં

માનસશાસ્ત્રીય જીવિતના કામગીરી સાથે રજૂ થાય છે. વિષય નવીન હોવાથી, કથાનો ઉધાડ ભારે કુતરડવ પ્રેરક બની રહે છે અને કર્તા ૧૬૦ પાનામાં જ તેની સમાપ્તિ કરે છે. કથાના નાયક છે વિનય અને તેને બાળપણથી જ કોઠે લેવાથી, તિરસ્કૃત સધુમન્ધિ બધા વાતાવરણમાં મોટે થાય છે. પોતે શાંતિ છે, જગતમાં અને કુટુંબમાં જાણે તિરસ્કૃત છે માતાના મૃત્યુ પછી પિતા પણ તેના તરફ બેદરકારી રાખે છે, અપરમા અને તેના સત્તાનોમા અગ્રામણો છે. આવા જાણે તેને પશ્ચિમે છે ગામગનો તેનો એક મિત્ર મોહન લે. ૧૧ દવાથી તેના કોઠના ડાહ દર કરે છે જીવનની એકલતામાં ધીવરને જીવે પહેાચના તે સપસલે પથે જઈ થયે છે અને નગરવધુ જેવી ફરીદા અને કૃષ્ણકુમારીના ફાદમાં ફસાય છે. અચાનક નિતી નામની કોઠના ડાહવાળી એક નમ્ર ૧૧ યુવતી તેને મળી જાય છે અને તેના તરફ સદાનુ જીતિ જગતા તેનો પરિચય કેળવી તેના કોઠે મટાડવા પોતાના જેવો જ પ્રયોગ કરવા, જે ઉનને ગામકે સર્ધ જાય છે ઉપકારવશ નિશીમાં તેના તરફ પ્રેમ જાગે છે અને પરણી જાય છે. થેડાકે ડાહવાળ જીવન બાદ વિનયને ફરીથી કોઠના કુડાળા નીકળે છે અને તે દવાથી મટના નથી નિશી સમક્ષ પણ પોતે આ સ્થિતિમાં ઉપસ્થિત રહેવામાં શરમ અનુભવે છે. અચાનક એક દિવસ ખેડાસ હાલતમાં ફરીદા તેને મળે છે અને કોઠના ડાહવાળ બાળક બતાવી કહે છે કે વિનય તેનો પિતા છે. નિશી પણ સમજાઈ હોય છે અને ભવિષ્યનું બાળક કોઠે સમજે અવતરે તેના કરના જન્મ પહેલા જ તેને ગર્ભાંધાન કરાવવા નિર્ણયે સમજાવે. તેના જન્મનાર બાળક તરફ નિર્ણયે નિર્ણયે હોય છે તેનો મન કોઠે મોહન છે.

એક સ્વકર વરોણિયા જેવી પરિસ્થિતિ

સર્જન છે વિનય માનસિક અજાવાતમાં સપડાઈ, ઘર છોડી જાય છે અને દિવસો મુખી આવતો નથી ત્યારે નિતી પણ એક સિદ્ધિ મુખીને મુખ્યાગ કરે છે વાર્તાનો ઉધાડ થાય છે ત્યારે ઘેર પાછો ફરેલો વિનય તે વાગતો દોષ છે- મનચમ સમક્ષ જીવનની કથા ઉખેળાય છે. પત્ર વાંચી તે કુમળી પડે છે ત્યાં કથાનો પડદો પણ પડે છે.

કથાની શરૂઆત અને અંત નાટકીય બન્યા છે પણ વચ્ચે સિથિલતા આવી જાય છે આધુનિક વાર્તાકારોની પગલમાં બેસવા માટે શ્રી દેવેએ આ સધુનવલનું સર્જન મુખ્ય સાગ છે અગાઉની બે નવલકથાઓએ તેમની પ્રતિભાને વધુ સાગી વાચા આપી છે, એમ આ વાંચના પછી લગે છે.

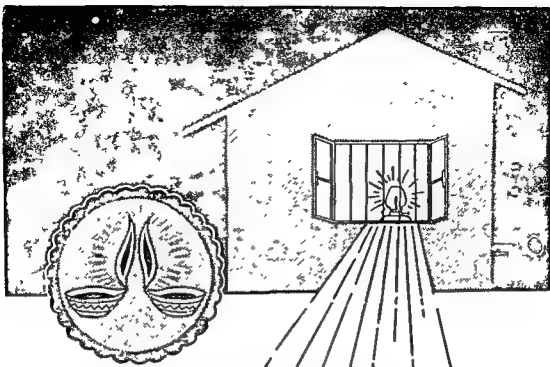
(૬) કૃષ્ણાવતાર પા ૬-૩

શ્રી કૃષ્ણાવાલ મુનની

પ્રકાશક મુનિર મથરન અમદાવાદ,

પાના ૬૨૪ કિમ્ત ગ ૧૦

એક જ વર્ષમાં ઉપગ્રહપરી નીચ લાગતી બીજી આગ્રતિ બદલાર પડી એ આશ્ચર્ય નથી શું? પહેલી આગ્રતિની શાહી પણ સુમણી નથી. શ્રી મુનનીજીએ લોકકુદરત ઉપર જે પકડ જમાવી છે તેનું જીવનત ઉદ્ભવજ આગ્રના ભાગે મળતા નથી એટલે મળે છે તે જ એ ફરી ફરીને લાગવતકથાની જેમ લાગેલવાને એક જ વિક પ વચકા સમક્ષ રહે છે વેદવ્યાસને મહાભારત લખના હતા ત્યારે અક્ષાજીએ લલિયા તરીકે ગણપતિને મોકલ્યા હતા પછી તો ઘરત જામી ગણપતિ કહે છે અટકીશ નહિ-આસ ભગવાન કહે વિચારો વિના તમારે લખવું નહિ મહાભારતની કથા આમ પૂરી થઈ 'કૃષ્ણાવતાર મા મુનનીજી લલિયાની અગ્રવ તો નથી અનુભવતા ને ?

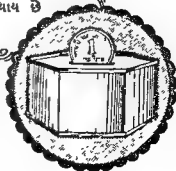

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા બંધો તો એ નાનકડી
બચતમાંથી મોટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રના
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનરો પ્રયાસ તુ મોટરૂ પરિણામ

૧૯૮૧ સરકારના આદિતી ખાતા તરફથી પ્રકાશિત

તમે

મુંદરતા, રચ્છના
અને મુઘડતા બીજે
કયાંય બેઠને પ્રદુષિત
થઈ બેઠો છો ને ?

તો

તમે તમારી બહેરાતના રંગીન ક્ષેત્રો, વાર્ષિક અહેવાલો. વગેરે
કલાત્મક, મુંદર અને મુઘડ છપાવીને બીજને પ્રદુષિત કેમ નથી કરતા ?

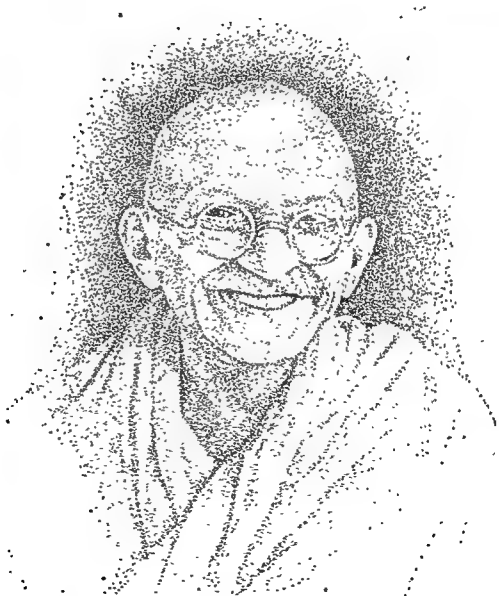
આ માટે :-

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

‘સુરપ મુદ્રિકા’ રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજાળ

સાંસ્કૃતિક સમન્વય અંખતું માસિક-દ્વિપ્રચારી : ૧૯૬૧

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૪૬	ગાંધીના	.
૪૪૭	પરિશ્રમણ	'આતુરોપ'
૪૪૮	કવિઓ જન્મે છે કે પાને છે ?	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૪૫૦	અદ્વૈય જીવનની આખી	દક્ષિણકુમાર ભેક્ષી
૪૫૩	વેશના મૂલ	સુરેશ પડિન
૪૫૪	રામ, કૃષ્ણ અને શિવ ..	ગામનોડર લોહિયા
૪૫૮	પ્રસંગ-ચિત્રો	'સફરીજી'
૪૬૧	ટોપી અને માથુ ..	રતિલાલ અનિલ
૪૬૩	ભવ્ય પ્રસંગો	દેવેન્દ્રકુમાર પડિન
૪૬૬	સત્ય	ભુપેન્દ્ર ગો દવે
૪૭૩	અવલોકન	ચિ
	લજ્જન	૫૫ પાન ૩

સૂચના

[ગ્રામીને]

દર માગની બારમી તારીખે એક પ્રાંતિય પાત્ર છે

૫૬૨મી પુષ્ટીમાં એક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી મારી લખને જતાવવું એક ચિથિકમાં લખે તો મોકલતે.

અમે તે માર્ગે ગ્રાહક ઘઈ થઈએ છીએ

આ માહિતીમાં પ્રાંતિય થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સંપાદક તે વિચારમાં સંમત છે જ તેમ માનું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સમકૃતિ, કલા શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાદું મીઠું, તાત્ત્વ ધોરે એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક નાજી ચાલીથી લખવું

લેખાજ્ઞા

દશમા [૨૨૦] ૮ રૂપિયા
પરશ્નમા સોળ ચિન્ન

''દૈવ્યવજન''

૨-સામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક મીરેન ગાંધી સપાદક નવીન ગાંધી ૨, સામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન સુરેષ મુદ્રિકા, રઈસકર્સ રોડ, રાજકોટ

રાજકોટની જનતાની અનહદ માગને માન આપીને.....

“ગુલાબનગર” પછી હવે અમે સહુઈ રજુ કરીએ છીએ:

ગુલાબવિહાર

કો. ઝા. હાઉસીંગ
સોસાયટી (મૂચિત)

વહેલો તે પહેલોના ધોરણે ૧૦ ટકાની
લોનવાળા તૈયાર બંગલા

નાના મવા સડે નં. ડપની કલીયર
ટાઇટલવાળી તૈયાર બિન-ખેડવાણુ જમીન.
૫૭૫ ચોરસ ફૂટમાં, બાંધકામ સાથે
૩૦૦ ચોરસ વારની જમીન છતાં.....

કુલ્લે કિંમત રૂા. ૧૪૫૦૧

આને જ રૂા. ૧૧૨૬નો પ્રથમ હાલો ભરીને સબ્જ મનો.
યાદ રહે કે અમારા “ગુલાબનગર” ના આયોજનમાં
ધણા જ રનેછીએ, મિત્રો તેમજ શુભેચ્છાને નિરાશ થવું
પડેલ. તો તાત્કાલિક નીચે દર્શાવેલ સ્થળોએ સબ્જો નોંધવાનું
શરૂ કરવામાં આવેલ છે. વધુ વિગતો માટે સંપર્ક સાધો :

- (૧) શ્રી ગુલાબભાઈ સી. શાહ, મુખ્ય પ્રયોજક, વાંકાનેર
એટોમોબાઈલ્સ, રાજકોટ:
- (૨) શ્રી. કલ્યાણભાઈ કોટેયા, બીડબંજન મંડપ સર્વિસ,
દાણાપીઠ, રાજકોટ (ફોન : ૫૧૫૦)
- (૩) શ્રી. કુર્લભાઈ બી ડા, બીપીન ડેવજી, રજની વિશ્વીંગ,
સુપેન્ડ રોડ, રાજકોટ (ફોન : ૩૮૪૪)
- (૪) શ્રી. રમેશચંદ્ર સાવલસ પ્રધાનાણી, એડવોકેટ, “પુનરા
એન્જર્સ,” ગરેડીવા કુવા રોડ, રાજકોટ (ફોન : ૩૬૪૬)

always
be beautifully
dressed in
thackersey's

EVERFRESH

Dreamy outfit to relax in made from
everfresh (67% Terene, 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple
in a gay tantalising screen print with
handsome dreamboat in matching stripes!

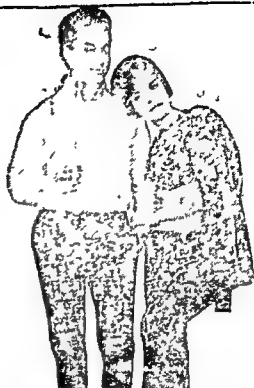
Also 100% Cotton material

TEDILIZED for the ed a good-res a once
and a wide range of Shirts, Suits, Ties, Pajamas
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tackings

THE HINDOOSTAN ERM & WWS MILLS CO LTD
THE INDIAN MFG CO LTD

8 Apollo Street, Bombay 5

thackersey group Makers of Fine Cottons

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In Indian Ocean maritime trade brought
famous wealth to India.

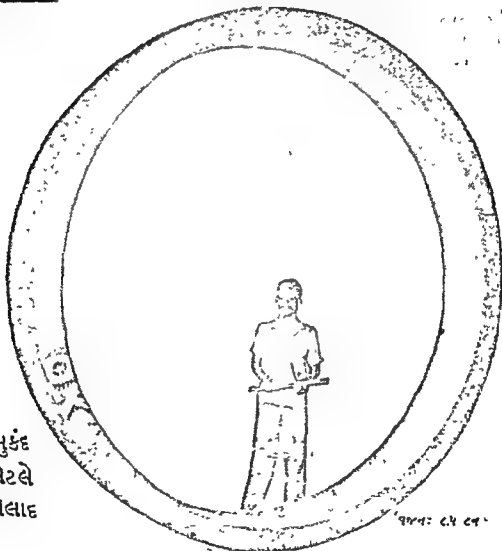
Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

જાન: ૮.૫ ૮૫

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

ગુજરાત સ્ટેટ ડે-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેમ્પરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૩૯,૪૫૫
આનુષંગિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૨,૩૭૧	૨૩.૯૨
[૨] જૂના કુવા	૨૫,૨૯૨	૨.૧૯
[૩] બોર્ડલેન્ડન ઉભ. માટસી	૧,૦૯,૨૩૯	૩૩.૧૭
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨,૬૦૩	૪.૭૦

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂા. ૮૧ કરોડ અને ૩૨ લાખનુ ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટર્ન
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાવુસિંહજી
પુવચનસાહેબ ઓફ પારબંદર,
પ્રમુખ.

ગુકશાનને નોતરશો નહિ.

ખરીદ-વેચાણ માટે જીના વજનો તથા માપોનો ઉપયોગ કરવો એ ગેરકાયદેસર છે. અગાઉના વજનમાપના એકમોમાં ભાવો દર્શાવવા એ પણ શિક્ષાપાત્ર ગુનો છે.

વડુપરાંત, જ્યારે જ્યારે તમે શેર તથા મણ લેખે લેવડ-દેવડ કરો છો ત્યારે ચારે તમે શિક્ષા ભોગવો છો કારણ કે પૈસાના બદલામાં વજનમાં તમને ઓછું મળે છે.

માત્ર વેપારીજ મેટ્રિક એકમોવાળા વજનો વાપરે એ પૂરતું નથી.

તમે પણ માત્ર કિલોમાંજ ખરીદી કરો.

સૈમ્પાવજન

જાલવા સડુની સંગાથ
સામેજ મે વિલાસ સાપણે
+ દી ન ખોલ્યું.

ગાંધી
સામેજ

ઈશ્વર સડુની સ સાગ રાખે છે
એ વિશ્વાસ આપણે કદી ન ખોલ્યું.
આપુના આશીર્વાદ

મન જન શરીરને
તમ જાદા શુદ્ધ રાખો
સારત મને સતોષ છે
માય

મન અને શરીરને તમે બધા
શુદ્ધ રાખો એટલે મને સતોષ છે
આપુ

પાંગરતી સંસ્થા

‘સૌરાષ્ટ્ર સંસ્કૃતિ સંઘ’, જૂનાગઢ, છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી નોંધપાત્ર પ્રવૃત્તિઓ કરતી રહી છે. ‘સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ’ નામનું તેનું દળદાર પ્રકાશન ઉલ્લેખ અને દાદ માગી લે છે. તદુપરાંત સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓમાં ગયે વર્ષે આ સંસ્થાના આશ્રયે અવેતન કલાકારોએ શ્રી ચિવકુમાર જોષીનું ‘સંધિકાળ’ અને આ વર્ષે ‘કૃતિવાસ’ સંસ્કૃતિપૂર્વક ભજવી, રાજ્યપ્રેરિત નાટક સ્પર્ધામાં પ્રથમ ઇનામ મેળવ્યું છે, અને શ્રી જયંતીરામ પટેલનું દિગ્દર્શન ચક્રાર આખિએ નોંધી લીધું છે. તેમનું નાટક ‘લાડી વાડી ને ગાડી’ પણ આ મહિને પ્રકાશન પામે છે, સામાન્ય રીતે આવા નાટકો અમદાવાદ-સુખપ્રમાં પણ ભજવી શકાતાં નથી ત્યારે આ સંસ્થાની ડિમિટ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

અખિલ પ્રજ્ઞાંશમાં

ધન્ય છે લક્ષ્મણ નરસિંહને કે પૃથ્વીના પટ ઉપર ભૂલા રહીને જ અલ્યાંડનો ક્યાસ કાઢી દીધો હતો. તેણે એપોલો કે સેયુઝમાં બેસીને અલ્યાંડનું દર્શન કરવાની તક મેળવી ન હતી. છતાં પોતાના સંશોધનનો સાર ‘એક તું શ્રીહરિ’ લેકિા સમક્ષ રજૂ કર્યો હતો. આને અમેરિકા અને રશિયા તરફથી એટલાં અવકાશયાનો છોડવામાં આવે કે તેનો હિસાબ માત્ર ને તે દેશના વૈજ્ઞાનિકો સિવાય કોઈ રાખતું નથી. એમના ચંદ્ર કે શુક્રના ચક્કરનું અન્વેષણ વિપુલ શક્તિ અને સંપત્તિનો ભોગ માગી લે છે, અને તેની ફાળવણી મહાન રાષ્ટ્ર કરી રહ્યાં છે. અલ્યાંડ શું છે, તેની વિચાળતા કેટલી છે તેનો ખ્યાલ વિગાનીઓના પ્રયત્નથી આવતો જાય છે. સંભવ છે કે માનવજાતના આ વિરાટ સાહસનું પરિણામ તેને વિનમ્રતા ભરેલી લાઇ જાય, અને મૃત્યુથી ડરીને નહિ, પણ નરસિંયાની જેમ, સંપૂર્ણ સાનસાન સાથે ધમ્પરનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવા પ્રેરાય. ચંદ્ર ઉપર ડગ

મૂકવાને હવે વાર નથી, આ માસમાં જ એપોલો ૯ તેનું અવસ્ય ભાવિ નક્કી કરશે.

અખજ ચંડી

ગુજરાત ઘેલી છે ? ગુજરાત ગાંડી છે ? ધર્મ સંસ્થાપનાની જવાબદારી એકલા ગુજરાતની છે ? લક્ષ્યંદીયર ગુજરાતે કરાવ્યો, હવે ક્રાટિચંડી માટે પણ તેણે જ યજમાન બનવું ? તામીલનાડુ કેમ નહિ ? ફરાળા શા માટે નહિ ? વાસ્તવમાં બ્રાહ્મણદેશી અને ધર્મદેશી ક્રાઈ હોય તો ફરીડની પ્રજા અને તેની સરકાર છે. ફેરલ અને પશ્ચિમ બંગાળના અતિમવાદીઓ છે. યર કરવાની જરૂર કોચીન અને મદ્રા સમાં છે-અને ક્રાટિચંડી નહિ, અખજચંડીની જરૂર છે. વળી તાતી જરૂર છે. એટલે ને લેકિા ગુજરાતમાં કાલા શય છે તેમણે એક જ વાત ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે કે યર ગુજરાતની બહાર યોજવાનું લક્ષમણ ચૈતન્યજીને આવાહન આપવું. આ મહાપુરુષો સમાજની નગળાઈ જાણતા હોય છે-તેમની નગળાઈ સમાજને જાણાવવી રહી. આનો અર્થ તો એમ કે ધર્મને નામે ગુજરાતને મૂર્ખ બનાવી શકાય.

નવાં પ્રસ્થાન

એ નવાં પ્રસ્થાનો ગુજરાતે નૂતનવર્ષમાં આરંભ્યાં તે બન્ને ફળદાયી નીવડી શકે એક છે ૧૮ ફેરાડની કઠાણા બધે યોજના. મંડી પરનો આ બધે પંચમહાલ અને ખેડા જિલ્લાને ખેતી માટે પાણી પહું પાડીશકે. મદ્રા યોગાસ્યામાં પંચમહાસની. ને હલ્દવાવક સ્થિતિ થઈ તે બેતાં, રાજસ્થાન સરકાર જોડે સમાધાન કરી, આ એક શુભ યોજનાનો આરંભ કરવા બદલ ગુજરાત સરકારને અભિનંદન. આજ રીતે નર્મદાની નવાગામ યોજનાનો સુખદ ઉદ્ઘાટ થયેલો. રલો ઔદ્યોગિક વિકાસના ક્ષેત્રે તાજેતરમાં અમદાવાદમાં નાના ઉદ્યોગપતિઓને લાગ-પગાર ધોરણે કિંમતી મશિનરી આપવાની યોજનાનો દરેક જિલ્લાના પ્રતિનિધિઓએ લાય

કવિઓ જન્મે છે કે મને છે ?

ઈન્દુલાલ ગાધી

ભારતના સમ્રાટકવિ કવિ શ્રી હરીન્દ્રનાથ મહોપાધ્યાય 'ફી પ્રેસ જર્નલ' પત્રની આઠવાડિક આશ્રિત 'ભારત ન્યોતિ'માં 'કુ જનતે અને જનન'ના મથાળા હેઠળ આત્મજીવની રજૂ કરે છે

આજન્મ કવિ હોવાનો ધમડ ધાની બેઠેલા એક કવિજન પોતાની કૃતિ પ્રગટ કરાવવામાં વાર વાર નિરાશ થયેલા છેવટ તેઓશ્રી કોષાવિષ્ટ બની જીવ પર જર્મ એકવાર કાઠી તત્ત્વ મહાસયની ઓદિસ ઝળવવા ગયા પોતાના કાષ્ઠનું નામચરણ વાળતા એ તૂટી બેઠ્યા

'સ હેમ ! તમે એટલું પથ નથી સમજી શકતા કે હું એક આજન્મ કવિ છું ?'

પેલા તત્ત્વ મહાસયે ચતુરાઈભરી સુકિત કરી આજન્મ કવિશ્રીને મળકથા ઉડાવી કટાક્ષ કર્યો 'અરે, અરે જીવાન ! એવું બોલીને નાહક તમારા મામાપ ઉપર મિથ્યા આજ્ઞા આપે ચડાવવા મથે છે ?'

એ શન્દો સાંભળતા વેત ધૂવા પૂવા થતા આજન્મ કવિએ વિદાય લીધા વગર જ આલતી પકડી

આજપથુમાં મોટેરાઓને મોઝે હું સાંભળતો કે 'કવિઓ તો જન્મે છે- જનતા નથી' પથુ મોટેરા ને સમજાવ્યો થયો ત્યારે મને સાફસાફ સમજણું કે એ વાતમાં માત્ર અર્ધ સત્ય છે અર્ધ સત્ય નવાં જુઠાં શાથી વધુ જુઠું છે સારિત્યના ઇન્દિરાસમાં જેને નામનું પથુ કઈ સ્થાન છે એવા કવિના જીવન વિકાસ સંબંધમાં ઉપરની ઉક્તિ સત્યથી સાર વેગળી છે કવિઓ જન્મે છે એવી ના પાડી શકાય એમ નથી, પથુ કવિ કયા, કેવા કુટુંબમાં ને કુળમાં, ઇન્દિરાસના કયા જમાનામાં ને કેવી રીતે જન્મ્યા એ બાબત મુખ્ય છે કવિજન્મ એ કેમ આકસ્માત નથી નથી કુદરતનો ચમત્કાર કે આકાશમાના કાષ્ઠ મદમથી ટપકી પડ્યો ? જન્મથી જ કાઈ એને

જીવન દષ્ટિ કે પથજગરી વાણી હોતી નથી એ તો હોવા જેવી ચોખ્ખી વાત છે કદાચ એમ કહેવું વધારે સાચુ છે કે કવિ જન્મવેળાએ પોતાની સાથે વિશિષ્ટ સસ્કારનો સચ્ચ, લાક્ષણિક મહત્ત્વદત્તિ અને વાતાવરણના બળાબળને પચાવી દે એવી આત્મિક તાકાત લઈને આવતે હોય તેમજ મોટા થયે પોતે મેળવેલી ભાષા-રીતીમાં તેને ઉતારી ભણવાના અખતાર કરે છે, કવિ વિવિધ તારની સજીવત્વવાળી તૈયાર વીણા જેવા છે યુગબળના વાતાવરણની સવે દન લઈરીઓરથી આગળીઓ એના ધર દરે છે, અને તે બીજા માનવીઓના કરતા વધારે તીવ્રતાથી આઠ વર્ષની ઉંમરનો હતો ત્યારથી મે લખવું શરૂ કરેલું મને જોખને કાઢને પથુ લાગે કે જન્મથી જ હું કુદરતની વિચિત્ર પેદાશ છું એ વખતે હિદમાં મહારાષ્ટ્રી ચિકિટ્સિયા 'શાન્તિની દેવી' જેવી મનાતી એ વાતાવરણની અસર મને ઘેરી વળી હતી એ વાતાવરણ પ્રકૃતિ-માતાના સૈન્દર્યથી, આત્મિક ચર્ચા અને તકીરે પરાધી ભરચક હતું મારું મનોરાજ્ય આદર્શપ્રચૂર રહેતું.

અગ્રેજી ભાષા બધા ને ત્યાં સન્માનાતી એમાં જ મારો ઉછેર હતો અગ્રેજીમાં મેઝકણ કરતાનું મને સહેલું અને સદૃશ બન્યું ટેનિસન હજી રીક ઠીક વચ્ચે હતો 'લેડી ઓફ રોસેટ'નું એમનું કાવ્ય મે વારંવાર વાંચેલું અને એના તાલપદ ને એકરસ પ્લેનિ પ્રવાહિતાથી હું મુગ્ધ હતો મારું પ્રથમ કાવ્ય એની કવિતાની નકલ અને નજીવી નકલ હતી એમ જના મારા સસ્કારી પિતાએ મારી કૃતિમાં રસ લીધો મને પ્રેરણા મળી મારું લખાણ કચરાપટી જેવું હતું એનું લેક્ચરમા જાન મારા પિતાએ મને થવા દીધું નહિ જો એવું જાન કરાવ્યું હેત તો આજે હું કોઈ સરકારી ઓદિસનો કલાઈ હોત નથવા તો શ્રેયજનને પાલકિયો આદમી બનીને જૂમજરાડા પાડતો હોત !

મારી દસમી વરસગાંઠે મને અગ્નિ કવિ
ઓના કાવ્યસમૂહોનો સુદર સેટ મારા મિત્રમણ
તરફથી ભેટ મળ્યો તેઓ મને 'ગિતો કવિ' માનતા
હતા વિવિધરંગી એ વાત્સુભો અને એમનાં નવા
તાજ પાનાની માદક સુગંધે મને ઘેરો બનાવ્યો
હતો મને થાદ ૮૮ કે એક વાર તો શેલીના કાવ્ય-
સમૂહમાંની એક કૃતિનો મધુકારમનો રસાસ્વાદ લેવા
છલ કાઢીને ચાટવાનો આજો પણ મેં અજમાવ્યો
હતો.

એકવાર મારી બેન મૃણાલિનીએ મને દૂધ
જેવા શ્વેન અને કારા પાનાની એક નોટબૂક આપી.
એ બોધને મને બહુઈ અમક લાગી, મારી કલ્પના-
સૃષ્ટિથી એ નોટની તમુએ તમુ જગા ભરી નાખ-
વાનો મને હંદ થય્યો. અને મારા માનસ-કચરાની
એ ચોપડી નહિ પણ ટોપડી મની અંધ !

'નાનો બાબો' એટલે હું શું ને કેવું લખ્યું
છું એ બહુવાને આતુર એવા અમારા કુટુંબના
પરિચિત એક દક્ષિણી ગૃહસ્થને એ 'ટોપડી' મોક-
લવામાં આવી એકવાર અપોરે એ સજ્જન મિત્ર
મને તેકુ આપ્યું, હું ગયો દક્ષિ ધાટની પાઘડી
માથે ધાલેની એવા ખુશમિજાજ ગૃહસ્થ ખુરસીમાં
બેઠા હતા. એમણે મને માવાબરો આદર દીધો,
પોતાના બોળામાં બેસાડ્યો. મારી પેની 'ટોપડી'
ઉઘાડી અને એક પાના પરનું લખાણ બતાવી મને
પૂછ્યું.

'આ તે' ક્યારે લખ્યું ?'

મેં કહ્યું 'શને હરિકેન કાનસ આગળ બધા
સાઈ ગયા હતા ત્યારે.'

જખરી ટોપ જેવી આ મેં નરી ગપ મારી
હતી. મારા માટે જો એ અભિપ્રાય બંધાય એ હેતુ
હતો. ખાખ એ કાવ્ય ધોળા દિવસના સૂરજ-અજ
વાગે લખાઈ હતું. એ ગપ 'કલ્પનારંગી' હતી એટલે
લગાવવાની મારી લાલચ વધી ગયેલી.

એ કાવ્ય હતું સહીદ ખુદીરામ બોઝને કરા-
યેલું સન્મોધન. બહુ કાસીને માયકેથી જોલ-
કપ્પાડિ-ડના મેદાનમાંથી સહીદનો સાદ જાણાતો
હોય એવો એ કાવ્યનો ઉદાસ હતો.

'જ્યારે હું નિર્જીવ શયનમાં ને એક પર
પડ્યો હોઈશ ત્યારે મારી ભસ્મ ભીમી થશે અને
આનંદનું ગાન ગાશે. બહુલકતા અગ્નિમાંથી બેપડતું
એ સંગીત હશે મારા દેશ ! આ સહીદ બાળકને માટે
રડીશ ના તું' આ માટે રુવે છે ! મને આજે હું
બંદી થયો છું ; પણ હું ઉમર્યા જ પુનર્જીવન પામીશ,
બંધનોને-વિદારીશ અને તને મુક્ત કરીશ !'

આ કાવ્ય મેં વાચ્યું ત્યારે પેલા મહાભાઈ
સદ્ગૃહસ્થની આખમાં આંસુ આવી ગયા હતા
એ બોલ્યા

'ગેટ ! કપર તારું કં યાણ કરો, હમેશ
લખતો રહેજો.'

આવો આશીર્વાદ આપનાર સજ્જન ખીજ
કોઈ નહિ, પણ ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે હતા.

શ્રી હરીન્દ્રનાથે આ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કહ્યું
છે કે એક દષ્ટિએ કવિઓ જન્મે છે અને બને છે,
બીજી દષ્ટિએ જન્મતા નથી પણ બને છે.

પ્રત્યેક વિદ્યા કે કલા માનવ-આત્માની ખીસ-
વટ છે ખીલવટ એટલે શાશ્વતી ક્ષિપ્ર ખીલવટ
એટલે સજીવન પામતી ગતિ-પ્રગતિ. વગી માનવ
આત્મા, યુગ-આત્મા કે જગતના વિરાટ આત્મા
સાથે સહ્યારી-સહકારી ભાવે ખીની રહે છે; એટલે
કવિ ત્રમે તેટલો કલ્પના સેવી હોય એમ હતા એ
જગતના અચર્ય છે, અગમ્ય છે; અને સ્વાયત્ત
હતા અર્વાદિત હોષ-યુગ આત્માથી અથવા જગત
આત્માથી અગમેા કે પર નથી. હકલે ની ભિર્મિમાલા
દારા જન્મના એના ચિત્તસ હોબમાં પૃથ્વી પિતૃઓના
જીવન-સંસ્કાર સમુચ્ચયનો વારસો છે; એને એ
સાથે બળિષ્ઠ તરફની ગતિ અને દષ્ટિ છે. એ વૃત્તિ
અને દષ્ટિનો વિકાસ કંઈ દિશામાં, કલા ક્ષેત્રમાં કેવી
રીતે અને કેટલો સાધ છે તેના ઉપર મુખ્ય આધાર
છે જન્મથી કવિને કવિતા-ગર્ભના ખીજ હોય છે.
એ ખીજ કેટલે ફૂલે છે, એની પણ ચક્રના-ચક્રિત
એમાં રહી હોય છે એવું જ છે ખીજ કલાઓના
કલાકારોનું આ ગર્ભ ખીજને સૂરમ યુગલ કહીએ
તો ખોટું નથી.

દક્ષિણકુમાર બેટરી

ગયા નવેમ્બર મહિનામાં ૮૦ વર્ષની ઉંમર વટાવી ચૂકેલા છતાં સદાય યુવાનીથી યતનગત-નિત્યયુવાન ભારતના મહાન વિજ્ઞાનવીર સી વી. શમનને કોઈ પત્રકારે સુવાકીયમાં પૂછેલું “તમારા અગત્ય જીવનના બે પ્રશ્નો પૂછવાની રજા લઉં કે? તમે કયા ધર્મ ઉપર વધુ પ્રમાણમાં શ્રદ્ધા રાખો છો? તમારા જીવનના ઉપાસના દેવ દેવી કયા?”

મહાન વૈજ્ઞાનિકના હૃદયમાં પશ્ચ કવિ-હૃદય નિવાસ કરતું હોય છે તેની પ્રતીત આપતો ઉત્તર મહુ સુદર હતો

‘જીવનમાં શ્રદ્ધા ગણો, ધર્મ ગણો જીવન કાર્ય ગણો, જે ગણવું હોય તે ગણી શકો વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં જ એ સઘળું પયોજ્ય થઈ જાય છે”

શુભામના કૃતોના જબરા આશંક સી વી શમને ટેવલ ઉપર પડેલા વિવિધ રંગી શુભાષો બતાવીને કહ્યું “આ મારો ઉપાસનાનો દેવ! આમાં વિવિધ રંગો જે કુદરતે મહાન શક્તિએ પૃથ્વી તેનું વૈજ્ઞાનિક સંશોધન, વિવિધ કૃતોમાં જે રંગો સુગીત રેલાઈ રહ્યું છે, તે જ અત્યારે મારા માટે ઉપાસનાનો દેવ બની રહ્યો છે”

‘વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં જ જીવનના ઉલ્લાસ સુધી રમવાનું રહેલું છે જ મારો જીવન ધર્મ-જીવન પથ’ ઉપર એ રસ્તે જે દેવ ભેટી જશે એ મારા જીવનનો સનાતન ધર્મ ગણો તો મને વાધા નથી”

આ વાતને મળતી એક વાત, બાપુના જીવનની દેશે ચડી આવે છે

વરો પહેલા એક ખ્યાતનામ હિંદી સાહિત્યકાર (વૃદ્ધાવનદાસ વર્મા હતા કે જેને-

કુમાર એ બરોબર ચાઠ નશી) બાપુને મળવા આવેલા ત્યારે બાપુ એમની લાક્ષણિક ઢંગે વાતો કરી રહ્યા હતા બાપુની રીતે કહીએ તો એમ કહી શકાય, એમને મન મમતા સાહિત્ય વિષયની કોઈ વાત થઈ રહી હોય, પોતાને મન મમત વાતાવરણ મળી ગયું હોય, ત્યારે અતરમાથી બાપુએ અનુરૂપે પોતાની બાતને વ્યક્ત-અવ્યક્ત કરતી કોઈ વાત અનાપાસે થઈ જાય તેમ બાપુએ તે દિવસે કહેલું “મારો તો જીવનધર્મ આ છે” પોતાના હાથમાં બે ચક્રેલી પાકેર-પેન-કાપા રંગની જીનિયર પાકેર પેન બતાવીને બાપુએ કહેલું ।

‘આ કેસ કાગળનું ચેડ, મારી સમજ પ્રમાણે, મારી મમ પ્રમાણે કોઈ સમયની મર્યાદા-દિવસ રાતની મને લખતા અટકાવી શકતી નથી”

“આ કાગળમાં આ કવચથી લખે જ રહેલું છે જ મારો જીવનનો આરાધ્ય દેવ મારો ધર્મ પશ્ચ એમાં જ સમાઈ ગયો તમારે મારા જીવનની ઉંડી શંકાનું પગથિયું ગણવું હોય તો તે પશ્ચ આ જ !”

લેખક જીવનની વાસ્તવિક બાપુનો બાપુને પૂરો ખાલ રહેલો જીવનના ખીજ બંધસાથેથી ઘણી રીતે ભિન્ન એવો આ લેખક વ્યવસાય સિદ્ધિ મેળવવા જીવનકરની ઉપાસના માગી લે છે એને એક રીતે જીવનનો કટક પથ ગણાવી શકાય પોતાની કલમને સદૃશ બનાવવા માટે રાત-દિવસ શબ્દોનો સાંકેત મેળવવા જે માનસિક મર્યામત કરવાની હતી, તેનાથી ઘણી જ ઓછી મરદનને જીવનના ખીજ કોનેમાં સદૃશતા મેળવવાની શક્યતાઓ હોય ત્યારે અથવા વિકટ પથ ચડવા માટે,

ખીનઓ માટે ખોટી બ્રમણ-લેખક જીવનના ભલકની-ખાપુ કહી ઊભી કરતા જ નહીં !

એટલે જ ઘણીવાર પોતાની જાતને જ ઉપાલંબ આપતા હોય, પોતે જ પોતાના ટીકાકાર બની ને હસતાં વિનોદપૂર્વક કહી રહ્યા હોય: “ભાઈ! મને તો ખીન” કાંઈ આવડતું નથી- ખીન” કાંઈ સૂત્ર” જ નથી એટલે હું” આ લખાણ પઢી પાછળ પડ્યો છું. પણ એ રસ્તે ખુબ મળવાની તાકાત હોય ક્ષના થઈ જવાની તૈયારી હોય તો જ જવા જેવું છે. મળજની રંગભૂમિ ઉપર પાત્રોની પ્રસંગોની, શબ્દોની કાંઈક માનસિક મથામણો જીવવાની તાકાત હોય તો જ એ રસ્તો લેવા જેવો છે.”

ખાપુની સાહિત્ય સર્જનની “લગની” એ ઋગ્વેદમાં આવતો એક સુંદર સમાસ કવિશ્રુત: એ શબ્દમાં સુંદર રીતે નિરૂપી શકાય. એ ઋગ્વેદી શબ્દમાં કવિને આર્ષદંષ્ટા તરીકે, સદાય પોતાના જ કાર્ય નિમગ્ન રમભાણ-જણે એ જ જીવનનું મહાન કર્તવ્ય હોય તેમ કહ્યું છે.

એક ખ્યાતનામ ફોટોગ્રાફર પોતાની એકાંતપ્રિયતાની ઇશ્વરદત્ત બક્ષીસનો સુંદર રીતે બચાવ કરતાં કહેલું. “જેમ ફોટોગ્રાફની નેગેટિવ અંધારામાં જ તેનું ખડું પરિણામ ખતાવી શકે છે તેવું મારા જીવનમાં એક-રાગીપણાનું સમજવું. જેને સમાજની દૃષ્ટિએ અતડો કહી શકાય, તેવો હું છું: પરંતુ મારા જીવનની એ અનિવાર્ય જરૂરિયાત જ છે. જેને હું દર કરી શકતો નથી.

“કોઈ પાત્રને, પ્રસંગને, કુદરતી રમણીય દૃષ્યને મારા કેમેરામાં ઝડપવું હોય એ પહેલાં મારે તેનું સંપૂર્ણ મનન કરવું પડે છે: પછી જ એને હું મારા માનસિક “સ્ટ્રીંગ”માં મને જે રીતે ઉત્તમ લાગે તે રીતે ગોઠવી લેવા શક્તિમાન બનું છું. પછી જે દૃષ્ય અગર પાત્ર મારા કેમેરામાં ઝડપાય તેને મારી

દૃષ્ટિએ ઉત્તમ પરિણામ ગણાવી શકું.”

ખાપુને મેં ઘણીવાર કહેતા સાંભળ્યા છે: “ઓ હો! આપણા જીવનની કેટલી બધી કિંમતી પળો આપણે ખોટા વાદવિવાદમાં, ખોટી ચર્ચામાં, નાટક-ચેટકમાં વિતાવી રહ્યા છીએ. જીવનની એ કિંમતી પળો આપણને પ્રિય એવા વ્યવસાયમાં, એકાંતમાં થોડો વખત જેમ થઇને, વિતાવી શકીએ તો આપણું જીવન કેટલું બધું સમૃદ્ધ બની રહે !”

જીવનની એ દૃષ્ટિ, ખાપુને ઘણી સલાઓ, બહેર સમારભો, પરિસંવાદો વગેરેમાંથી અલિપ્ત રાખતા. સ્વ. શુભવંતરાય આચાર્યનું બાણીતુ વાક્ય “હું, ખાવાને મંગળદાસ” જેવા જ આવા સમારભોને ખાપુ ગણાવતા. જેમાં મેળવવાનું કાંઈ નહીં, અને જે ચાર કલાકના સમયનો ખોટો વ્યય !

એનો અર્થ એવો નહીં કે ખાપુને માનવ સંબંધ ગમતો જ નહીં. ખરી રીતે વધુમાં વધુ પ્રિય એવો લોકસંપર્ક, મિત્રો સાથેની નિખાલસ સાહિત્ય ચર્ચા, સાહિત્ય વિનોદ એ તો ખાપુને સહુથી વધુ પ્રિય. ખાપુને મન એ જીવનનું પણ જીવન હતું પરંતુ એમાંથી સર્જનનો આવિષ્કાર મળી શકે તો જ સમય બગાડેલો સાચક એવી માન્યતા ખાપુ જરૂર ધરાવતા.

એક અંજલિ લેખમાં-

“કઠણ કાચલામાં મીઠાં મીઠાં” એ એક જ કાઠિયાવાડી વિશેષ્યમાં ખાપુના સમગ્ર જીવનને સાહિત્યક મિત્રે યોગ્ય રીતે વ્યક્ત કર્યું છે. એ લખવાનું પ્રાપ્ત થયું ત્યારે મને સ્વપ્નેય ખ્યાલ નહોતો કે એમના નામ આગળ મારે સ્વ. યુનીલાલ મડિયા એમ લખવું પડ્યો! વિધિની કડ્ડણતા તો બૂઝ્યા: મૃત્યુની આગલી સાંજે જ અમે પી.ઇ.એન.ના એક સમારંભમાં સાથે જ હતા ત્યારે મને થાબડીને યુનીભાઈએ કહેલું: “ખાપુ વિશેના તમારા નવચેતનના સંસ્મ-

રજો હવે ક્યારે પુસ્તકાકારે પ્રગટ કરેા હો ?
એ બધા હપ્તાઓ સુદર છે ”

મે કહેયુ “હવે થોડુક મકારીને હું
તૈયાર મરી રહ્યો છુ ” “તમે અને ઉપાગ્રેને
બાપુના જીવનને જૂદા જૂદા દૃષ્ટિબિંદુથી
સમજવાને ઘણો જ સુદર પ્રયત્ન કર્યો છે, તે
માટે તમને શાખાશી આપની ઘટે ધૂમકેતુના
તેજ તણુઆ અને ધૂમકેતુના વાતાં રતો તમે
પ્રગટ કર્યા એ પણ સરસ મયુ. હવે એમના
નિબધો અને અન્ય સાહિત્યિક લખાણો નથી
મળતા તે કેમ પ્રગટ કરતા નથી ? એમના
સાહિત્યક નિબધોમા પણ ઘણો જ અવ્યાસનો
નીચોડ રહ્યો છે ”

મે કહ્યુ “એ સાહિત્યક લખાણો નવે
સરથી “સાહિત્ય વિચારણા” એ શીર્ષક નીચે
પ્રો. રાવળની મદદથી તૈયાર થઈ રહેલ છે
એકાદ મહિનામા પુસ્તકાકારે પ્રગટ થશે ”
એમનો બાપુના સાહિત્ય પ્રત્યેનો જીવંત રસ
હુ જોઈ શકોલો

“બાપુના હિંદી પુસ્તકો પ્રગટ થયા તે
કેમ ચાલે છે ? ” “મે કહેલુ બન્ને નવલકથાવાળા
પુસ્તકાલીન અને સૌલકી યુગની હિંદીમા
ઉતરી ચુકી છે તેને પણ સારો આવકાર મળ્યો
છે હિંદી વાચકોમા તે લોકપ્રિય થઈ છે ”

આ સાંભળી તેમને ઘણો આનંદ થયેલો
એમણે કહ્યુ ‘ એ આપણુ ગૌરવ જ
ગણાય ”

મે એમને સંદેશના સાહિત્ય સંપાદના
અઠવાડિક વિભાગ વિષે કહેયુ “ત્રિધાણીના
અવસાન પછી આવા વિભાગો હવે અદૃશ્ય
જ થવા માડ્યા છે ત્યારે તમારો આ વિભાગ
નવીન દૃષ્ટિબિંદુઓ રજૂ કરતો ઘણો જ
તાજગીભર્યો લાગે છે.

સંદેશ માટેની નવી નવલકથા પણ
હવે થોડા વખતમા શરૂ થશે એમ યુની
ભાઈ જણાવેલુ. મેં એમને ઘેર આવવાનો
આગ્રહ કર્યો પણ આ વખતે ઉતાવળમા
હોવાથી ખીજે સમયે આવવાનુ એમણે મને
વચન આપેલુ ।

એ વચન સંક્રાંતિ માટે મારે મન જીવ
નની-કુદરતની ભયંકર કંઈવૃત્તા જેલુ બની
મયુ ! એમને તે રાત્રે મુબઈ જવાની ઉતાવળ
હતી જ્યારે કુદરતે-મહાકાલ બગવાને એને
કે ધો જ અર્થ ધરાવ્યો । શ્રી મડિયા આખના
પત્નિકારામા જ અનન્ત ધામ સીધાવી ગયા
એ- જીવન કેટલુ કંઈલામય છે તેની પ્રતીતિ
આપણને સહુને કરાવી આપી । ધાર્યું ધર ।
ધરતુ થાય એ જીવનનુ સનાતન સત્ય ફરીથી
ચાદ કરીને જ આપણે સાત્ત્વન લેવાનુ રહ્યુ
સ્વ યુનીભાઈ મડિયા જ્યારે સિદ્ધિના શિખરે
જઈ રહ્યા હતા ત્યારે જ આપણી વચ્ચેથી
ચાલી નીકળે, એવા ઇશ્વર સ કેત માટે, હવે
તો, શ્રી રામપ્રસાદ શુકલે લખ્યુ છે તેમ, ‘પૂર્ણ’
વિકસિત પુ’પને જસાયે જાખ્ય અડે પહેના
જ અનન્તને ચરણે ધરી દેવાની તેમની આત
રિક અખીપ્સા હશે એમ જ ક’પણું રહ્યું’

સ્વ. મડિયાએ બાપુના જીવનને-‘કંઠણ,
કે ચલામા મીઠા મા જ’ -એ તળપદી બાપામા
પૂર્ણ રીતે વ્યક્ત કરી શક્યા છે કારણ કે
એમની જનમ ભોમકા પણ સૌરાષ્ટ્રના એકમ
પહેલાનુ ગોડલ સ્ટેટનુ ધોરાજી ગામ । એ
સમયના ગોડલ સ્ટેટની આજુ વરતાતી તે બે
મામો ઉપવેદા અને ધોરાજી એ સૌરાષ્ટ્રની
કંઠણ ભૂમિના ચાણીના પ્રતાપે આવા આજન્મ
સાહિત્યકારો શુજરાતમા પોતાની અચળ
નામના મૂકીને પોતાને માગે સીધાવી ગયા

હતો તો જાતનો પરજીયો સોની પણ સોરડી લોકસાહિત્યની વાર્તા એની તો લકાવીને કરે કે દાવરો હશે ચોં. સોરડી છદ્, દુહા, સોગંદો, કવિના એવા તો જુસ્સાબેર-લાગજીબેર લવકારે કે સાલગનારાને વાહ વાહ પોકાર્યા વિના છૂટકા જ નહિ. સોરડી નેકી, ટેકી, ઇમાનદારી, ખેનદીની, ઉદરતા ને સમર્પણની વાર્તાઓ તો એલો સખ્યામંથ ઠૈયામા સધરેલી, કંઈ પણ મોરો એ સાલગના ઘેઠા દિવસો પર્વત થઈ નહિ.

જાતે સોની હતો પણ પહેરવેશ અસવ ચારણ જેવો જ રાખતો. મારે ખભા દગકતા ઓડિયા વાગ, ડોકમા 'માળા, સુરવાલ, પગમા મોજડી, અગીદાર મૂંઠો, આખોમા કવિતાનો ફ્રે.

પાત્રીતાણના શરીઆધાર બામનો વતની, પણ ધધો સોનીનો નાનપયુથી તજેલો ને તે વખતના રાજરજવાડામા ધૂમ્યા કરે વાર્તાઓ કરી રાજ્યોને ખીરદાવે ને બે પૈસા રળે આ સોની છે એવું કોઈ માને જ નહિ.

એકવાર તે દાતા રાજ્યના રાણાનો મહેમાન થયો. ખૂમ સન્માન પામ્યો. ધન પામ્યો સોરડી સરકારોની મહેક મહેક ધની વાર્તાઓથી જાતાના રાણાને રીઝવી ખૂમ સપત્તિ પામ્યો પણ એકવાર હુકા પગ તેની દેવતા મૂકવાની રીત જોઈ રાણાને શકા ગઈ કે આ કદાચ ચારણ ન હોય.

આ શકાનું નિવારણ દાતા નજીકને કરવું હતું એજે કવિ-મેનીને જોતા વનના નાનદામ પૂજી પાત્રીતાણા હાકાર સુરસિહજને છેક દાતા બોલાવ્યા.

હાકારને જાતા અવેશા જોઈ ચારણની ઢળે ડાથ લાગે કરી સોની બે થો.

એમલ વેણે એક રંગો એકે જીવો અનેક એકે રજવટ ઊજગી (એવો) અનેકસુરો એક.

સુરસિહજ હાકાર કવિને બથમા ઘાવી મળ્યા એટલે રાણાનો વહેમ ટળી ગયો કે આ ચારણ નથી તેવો.

સમનું ચક્કર ફરવા માડ્યું. એક દિવસ કોઈ કારણે સગ પાત્રીતાણા હાકાર અને ચારણો વચ્ચે મનદુખ થયું વિખવાદ વધ્યો સમાજના માટે મનસો ધણી યવા પણ કારગત ન નીવળ્યા.

ચારણો વતી ખીનજોએ પણ પાત્રીતાણા હાકાર સથે તમગવટ આદરી કે ચારણો તો પૂજવા જોગ છે એની જોડે ક્ષતિને અટક ના હોય.

પણ રાજ્ય સક્કમ રવા રાજહં આયુનમ રહી ને ચારણોએ છેવટના સાધન તરીકે પાત્રીતાણા હાકાર મુગસિહજના હૃદય પરિવર્તન માટે ત્રાણું-ધારણા-સત્યાગ્રહ કરવા નિશ્ચય કર્યો ને તેની જાણ હાકારને કરી તોમ હાકારે દાહ ન દીધી.

ચારણોએ પછી સૌએ આવી હાકારના મહેલના દરવાજા મામે પડાવ નાખી લાધણ આદરી ઉતવાસ પર ઉતર્યા પાત્રીતાણા અને પાત્રીતાણાના મામડાઓમા હાકાર મેલી ગયો.

આ સમાચાર પેલા પરજીયા સોનીને સૌરા-દુના ધૂનતા ધૂનતા મળ્યા કે પાત્રીતાણા હાકાર સામે ચઢે એ ગાય આદ્યુ છે, ધારણે મેદા છે.

રામગી એને થયું 'હું' ય ચારણ છુ ચાગ્યું ની ચોનેર વાર્તા કરી લલકારી પેટ ભરે છુ ભયે જાતનો સોની રલો પણ વેગ ચાગ્યોનો છે એ આ લોની ગફા અર્થે મારે ત્યા જવું જોઈએ ને તેમની ધારણાની પગતમા જઈ મેસુ જોઈએ એટલે એ ત્યાથી ઝપટાયથ ડિપડયો ને આ-થો પાત્રીતાણા રાજ્ય કોટી આસે મટેનના દવાતે લાધણ પર બેનેનો ચરણોએ આ પરજીયા મેનીને જોયો ને કહ્યું 'આન પા આન છેવટ તુ રીક આવી ગયો છુ યા મુતના જીહાર તો થયા?'

‘એમ તમને દેવીપુત્રને મા શરદાના ખાળને નહિ મરવા દઉં. મને હાંકાર પાસે એક વાર જઈ આવવા દો.’

મથોનો થેલો ચારણ દાયરા પાસે મૂકી એ આખો ગઢમા હાંકાર પાસે અને આધેથી બેઠ્યો : ‘બાપ, આવડો બધો કોપ મા ચરદાના પુત્રો પર શે આચર્યો છે ? આ તો પ્રભુના શુણ્ધર્મને બાનીમાં મઢી જાગવી રાખનારા કવિ વર્ગ : વિધાના ધરતી પર જેટલા માનવો મોહાસે છે તેમા લાખે એક જ કવિને ધડી મોહાસે છે. એને ઝોઝા મા કરે બાપ !’

પણ હાંકારે તો બિલકો પરીઠાસ કર્યો ને મર્મ કર્યો :

‘ત્યારે તો તમેય ઈ ચારણ બેગા લાધણ કરવા દોડી આન્યા હશે. સાચી વાત છે, આમ તમારો વેશ ચારણનો પણ જાતના સોની એટલે કદાચ જીવતર મીઠું લાગી જાય.’

‘એટલે મને ચારણને ઈમ મરનાને વધેરતા ન આવડે એમ કહો છે હાંકાર ?’

‘બીજી શું ત્યારે ? નહિતર કંઈ ને વાત પર પડશે પડી ત્યો છે એને ઉપેશવા ધોડા જ દોડવા આવો ? મરતા તો ચારણને જ આવડે.’ હાંકાર બોલ્યા.

‘જુઓ ત્યારે કું ય ચારણ નથી પણ જીવ તર ચારણ બની ગાજ્યું છે તે અસલ ચારણ બની બતાવું. ચારણની જેમ મને દિવસ કાઢી બૂખ્યા મરતા નહિ આવડે.’

કહી બેઠ્યાથી જરી કાઢી પેટમાં પરાવી દીધી ને ત્યાં દગલો ઘઈ પડ્યો. ધમધમાટ સોની ઠાલ્યા.

હાંકાર આ મુલ્ય ન જોઈ શક્યા ને એ પરજીયા સોનીના બલિદાને એમણે એ જ પગે ચારણો જોડે સમાધાન કરી લીધું. એના એકના સમર્પણે ઘણા ચારણોના જીવ બચ્યા ને ત્રામા સમેટાયા.

વાણી

તારા જ્ઞાનને કારણે તારા હૃદયને અભિમાની ન થવા દઇશ જ્ઞાનને મર્યાદા છે નહીં, અને તેમા પરિપૂર્ણ થવાપણ હોય નહીં. તેથી હું મેગા વિનમ્ર રહેજે, અને અપુર્ણ મત્યે પણ, તેઓ સમજણ હોય તે પ્રમાણે વર્તજે.

તારા કરતા વધુ જ્ઞાની હોય, અને તારા જ્ઞોતાઓ તેને સાલજવા વળી જાય, તો તેથી શુસ્કે ન થતો, પણ નમ્રતા અને વિનયનો ભાવ ધારણ કરજે. પેલો ખરેખર તારા કરતા ઝોણુ જાણુતો હશે, તો જ્ઞોતાઓ તરત તેને ઝોણખી કાઢશે અને તે ધારણ કરેલી સુપકીટી માટે તારી પ્રશસા કરશે.

તારો બજાબરિયો હોય, અને કાઈ જોડું કહેતો હોય, તો તે વેળા ચૂપ ન રહીશ તે વખતે બોલવાથી હું જ્ઞોતાઓનો આભાર પ્રાપ્ત કરીશ.

તાનાથી હીન કૌટીનો હોય, તો તેનો પ્રતિવાદ કરવા ન જઈશ પોતાનો પ્રતિવાદ તે પોતે જ બિલો કરી લેશે ! આનંદ આતર પણ તેની માથે વાદ-વિવાદમાં ન ઊતરીશ, કારણ કે પોતાનાથી નબળા સાથે બાકરી બાધવી, એ શરમભરેલું છે.

રામ અને કૃષ્ણ માનવજીવન જીવા, પરંતુ શિવ તો અઘન-મા અંગે અનંત છે. તેઓ ઇશ્વરની જેમ અનંત છે તેમ છતાં ઇશ્વરથી વિરુદ્ધ એમના જીવનની ઘટનાઓ સમસક્રમમાં જનતી રહી છે અને એટલી વિશેષતા સાથે કે તેઓ ઇશ્વરથી પશુ પધારે અસીમિત છે. આ સંબંધમાં એમની સરખામણી ક્રોધ સાથે થઈ શકે તેમ નથી. ન્યારે એમણે પ્રેમ દેવતા કામ ઉપર નીચું લેસ્યન ઊઘાડ્યું અને તેને રાખ જતાવી દીધા, ત્યારે કામદેવની ધર્મપત્ની પ્રેમની દેવી રતિ રડતીરડતી એમની પાસે મળ અને તેણે પોતાના પતિને પુનર્જીવિત કરવાની યાચના કરી

નિ સંદેહ કામદેવે એક ગભીર અપરાધ કર્યો હતો. કારણ એણે નામ, રૂપ અને તૃષ્ણા વિના એક શ્વાનાવસ્થિત થએલા મહાદેવને ઉદ્દિમ કરવાની ક્રોધિય કરી હતી કામદેવે પોતાની મર્યાદા જાહેરનું કૃત્ય કર્યું અને તેને અત આગ્યો. પરંતુ હમેશા મોહકરૂપ ધરનારી રતિ પહેલીવાર વિધવા રૂપમાં જણાતા ઉદાસ જણવા લાગી, દુનિયાનું ભાગ્ય અદર લટકતું લાગ્યું ધવે રતિ ક્રીડા (કામ) વિના થવાની! શિવ માફ કરી શકતા ન હતા. એમણે તો યોગ્ય સજા આપી પશુ રતિ દુખી હતી છેવટે દુનિયાના ભાગ્ય પરની દનાએ અથવા તો રતિના દુ પે શિવને ડગમગાવ્યા એમણે કામદેવને જીવન તો આપ્યું, પરંતુ શરીર છીનવી લીધું. ત્યારથી કામદેવ અશરીરી છે. પશુ એ નિરાકાર 'કામ' દરેક જગ્યાએ પહોંચી જાય છે અને પ્રભાવ પાડી શકે છે અથવા તો પ્રભાવ ધૂળેબેગો પશુ કરી નાખી શકે છે.

એમ જણાય છે કે આ ખેલ શિવના જિયા પહોડી નિવાસ્થાન કૈલાસ પર જેલાયો હશે! જ્યાં માનસરો વરના પારદર્શક નીલ જલમાં રાજહસ્ય મોતીનો ચારો ચરે છે, અને એટલું જ દુર્લભ, અપૂર્વ, અન્યેય કૈલાસ જ્યાં મારે મહિના બરફ જાળ્યો રહે છે, જ્યાં હમેશા અખડિત શાંતિનું સામ્રાજ્ય હેય છે

હિંદુ કથાઓ મુજબ આ સ્થાન ધરતી પરનું સર્વથી રમણ અને કેન્દ્ર બિન્દુ સમાન છે.

ધર્મ અને રાજનીતિ ઇશ્વર અને રાષ્ટ્ર અથવા જાતિ દરેક જમાનામાં અને દરેક જગ્યાએ હજી મગીને જ ચાલે છે ભારતમાં આ અધિકતર બને છે શિવના તમામ ચરિત્રોમાં પાર્વતીના મૃત્યુ અંગેના એમનો શોક મહત્વપૂર્ણ છે મૃતપાર્વતીને પોતાને ખબરે જ ચડીને તેઓ આખા દેશમાં ભટક્યા. પાર્વતીનું એકેએક અંગ ખરવા લાગ્યું પશુ અતિમ અંગ સુધી શિવે સળે તળ્યું નહીં. ક્રોધ પ્રેમી, દેવ કે રાક્ષસ-કયાય કરે પશુ, સાહચર્ય માટેની આવી અનોખી કથા મળે તેમ નથી એટલું જ નહીં, શિવની આ કથા ભારતની અનુષ્ટ અને વિલક્ષણ એકતાની પશુ કથા છે જ્યાં પાર્વતીનું એક અંગ ખડું, ત્યાં એક પવિત્ર તીર્થ બન્યું બનારસના મણિકર્ણિકાના ઘાટ પર મણિકૃતલથી સાથે પાર્વતીનો કાન ખર્યો. આને પશુ આ સ્થળે મૃતદેહોને અગ્નિ હો આપતા તેની મુક્તિ જ થશે એવી શ્રદ્ધા રાખવામાં આવે છે હિંદુના પૂર્વ કિનારા કામરૂપમાં એક અંગ પડ્યું, જેનું પવિત્ર આર્કષણ સે કડો પેઢીએ સુધી ચાલુ રહ્યું છે, અને આને પશુ દેશના ગામ-ડાંઓમાં વૃદ્ધ દાદીમાંએ પોતાના-પૌત્રો અને દોહિત્રોને 'પૂર્વની સ્ત્રીઓ પુરુષોને ઘેટું કે મકરુ બનાવી દે છે' તેથી તેમનાથી સાબધા રહેવાની ચેતવણી આપે છે

એકવાર સર્જક બ્રહ્મા અને પાલક વિષ્ણુ વચ્ચે કોણ મોટું-એ બાળતનો અધડો થયો એના ન્યાય માટે તેઓ બન્ને સંહારક શિવ પાસે ગયા શિવે બન્નેને અહકાર તણ દેવાનો ઉપદેશ આપ્યો ત્રિમૂર્તિને આ નિર્ણય ઉપર ખૂબ ડસતું આવ્યું હશે, એટલું જ નહીં પશુ ખીન પ્રસંગોએ પશુ તેને હસતું આવતું હશે વિષ્ણુના સંબંધમાં એ કહેવું જરૂરી છે કે, તેઓને પશુ અનંત નિર્ગ અને અનંત આકારના કંપવામાં આવે છે શિવ

તો આનાદિ અનંત છે, અને નાદે જન્મજેદ અને કાર્તિકેષ્વર એક દિવસ ઝંઘડો થયો ત્યારે, 'પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરીને પહેલો પછો ફરનાર છત્રે' એવો શિવે નિર્ણય આપ્યો. કાર્તિકેષ્વર તો એક પગ ચાલી પાવિના તુરત જ નીકળી પધા, બીજા પગે જ તો વળેલો, હાંની સુદનાળા, હારે ઘરે, વિચાર કરતા ભેરી રહ્યા. મોટું પશુ ચઢ્યું. પશુ યુદ્ધિથી વિચાર કરતાં એની આખા ગમગામી થયો. ધીરે રહીને પોતાના સ્થાનેથી ઉઠ્યા અને પોતાના પિતાની પ્રદક્ષિણા કરી. છત્ર એમની જ ધર્મ. આ કથામાં, એકદમ ઉતાવળ કરવાને અહીં વિચાર કરીને કામ કરવાનો શિખામણ જ રહેલી છે. પરંતુ મૂળપ્રમાણ આ સિવજીની કથા છે, જેમને 'અગ્રીમ' માનવામાં આવ્યા છે અને જેમના સાત પગ કંપવામાં આવ્યા છે. નિસદેહ, શરીરથી તો શિવ અસીમ જ છે.

ઠાથીની સુદનાળા ગણેશનું ચરિત્ર તો અપૂર્વ છે. તેમને તીકણુ યુદ્ધવાળા માનવામાં આવે છે. પાર્વતીજી સ્નાન કરવા બેઠા તે પ્રસંગે અપૂર્વપતિને બારણે ચોટી કરવા બેસાડયા, એવામાં શકર આવ્યા તેમને આ બાળ ચોટીદારે રાક્યા. ક્રોધમાં પાળીને પિતાએ યુવનો દિર-હો. ક્યો પાર્વતીના દુખનો કંઈ પાર ન રહ્યો. અતે એ આગે પહેલો એક ઠાથી આવ્યો, તેનું ડોક કાપી નાખી ગણેશના ધડ પર લગાડી દીધું. માનો કે, ગણેશજીને તો એણે સજીવન કર્યા અને દુઃખી પાર્વતીને સુખ આપ્યું પણ જે ઠાથીનું ડોક એમણે ઉઘાળી દીધું એની માની શી દશા થઈ હતી! પરંતુ આ પ્રમતી ઉત્તર એ પ્રમતીમાં જ મગ્ના રહે છે. નવા ગણેશને કારણે ઠાથી અને જૂના ગણેશ-અનેમાંથી કાર્તિકેષ્વર નરોત્તમ. સાચત આનંદ અને જુદિનો આ મેગ કેટલો વિચિત્ર છે! ઠાથી તથા માનવી બિજા પશુ કેટલું દારવાસ્પદ છે!

સિતનું એક બીજું પગ કાર્તિકેષ્વર છે, અને તેનું ઔચિત્ય નિર્ણય કરતી અથ, છે નેના પાર્વતી રોડના ક્યુ. એક એક તાલ પડે પાર્વતીને સિતને પગસન કર્યા, ત્યારે સિતે એક ચડક લાદ્યો

પોતાનો પગ નેનો ક્યો. પાર્વતી સ્તબ્ધ કારણે કે આવા પ્રકારે જ ગજગણી ગનાવના નારીની મર્ચા દાનો લોપ થતો હતો પોતાના પતિના અવા સત્તુ-ચિત કાર્તિકેષ્વરે નાશ્વર તાત્કાલ તે થલી નવા. પરંતુ છત્રનું જીવન નાવી ચઢેલિતરમાં જ સનાચેલું છે. દુનિવાના બધા કહેવાડતા લેડો આ પ્રત્યે ભ્રમર ચકાવે છે અને નારીની મર્ચાદ બચાવવાની વાતો કરે છે શિવે શક્તિને છત્રગ માટે-પોતે જેમાં દારણ હતા તેના છત્રવા માટે આ લગીમાનો આશ્ર લીધો, કે આશ્ર કરી બેઠા, એની અપર નથી.

શિવે એવું ડોક પશુ કામ ક્યું નથી જેના ઔચિત્યને નિર્ણય એ કાર્તિકેષ્વર જ ન થઈ શકે. આ તો ગિરલ ગણાય. જીવનકાર્ય અને કારણની એક એવી લાખી શુભાચ છે કે, દેવ અને મનુષ્ય બંનેને પોતાના કામના ઔચિત્યની સાથે સુધી શોષ કરવી જ પડે આ એક લયજનક ઉચીકત છે. અતુ-ચિત કામને મેચ દેરવાને માટે ચતુરાઈ અજ-ભાવની પડે, ખીજ ચડે તેવા વર્ગવિતર્ક રખા કરવા પડે! આ પ્રમાણે અસત્યને સત્ય, શુભામીને આજ દો અને ઉત્પાને જીવન માનવામાં આવે છે. આવા કુટતાપૂર્ણ તકોના એક માન હલાજ છે અને તે વિવેકો વિચાર. કેમ કે તેઓ વાત્કાલિકતાના સિદ્ધા-વના પ્રતીક છે. દરેક કાર્યમાં એમનું તાત્કાલિક ઔચિત્ય હોય છે

અગ્રીમ વાત્કાલિકતાની આ મહાન કંપનાએ ઉદારતાના જે સ્વભાવ દુનિવાને આપ્યા. બ્યારે દેવા-સુર સમુદ્રમથન થયું, ત્યારે અમૃત પહેલા વિષ નીકળ્યું ડોકએ આ વિષપાન કરતું નોંધ્યું. શિવ આ દેવસુર સમામથી દૂર જ હતા, સમુદ્રમથનમાં પશુ તેમણે લગા લીધો નહોતો આમ છતાં, તેમણે જ વિષમાન ક્યું અને તેને પોતાના ગળામાં રોટી રાખ્યું, માટે તેઓ નીલકંઠ કહેવાયા ખીજ કંપના થયું તો તે કાળે પૂજનીય છે. એક બકતે એમના બોળામાં બેરેલા પાર્વતી સહિત એમની પૂજન કરવાની ના પાડી ત્યારે શિવે અર્ધનારીશ્વરનું રૂપ ધર્યું. પોતે ચડકા પ્રુષ્ઠ અને અડધી નારી બન્યા!

આ પીરાત્રિક કથાઓ મુળે એનો બાસ

કરવાનો મારો ઇરાદો નથી, સૈકાઓથી એમાં મન માન્યા ફેરફાર થયા જ કરે છે. કદિક સ્વસ્થ બીજા વિપરિત સન્નેઓના સહી પશુ બળ્ય છે. રામના ભક્તો વખત પર પત્ની વિમુખ, કૃષ્ણના ભક્તો પરદારાત્રીઓ અને શિવના ભક્તો અગરપથી પશુ જણાયા છે. અધઃતન અને ક્ષતિની આ પ્રક્રિયામાં મર્યાદિત પુરુષ, સંકુચિત બની જાય છે, ઉન્નત પુરુષ દુરાચારી બને છે; અને અસીમિત પુરુષ પ્રાસંગિક અને સ્વરૂપીન બની જાય છે.

રમના એ અસ્તિત્વ છે. મર્યાદિત અને સક્રીય. કૃષ્ણના એ સ્વરૂપ છે—ઉન્નત અને સુદ-ગ્રેમી અને સિદ્ધાંત એ છે, અસીમિત અને પ્રાસંગિક. આનો કોઈ ઉપાય બતાવવાની કૃપતા હું નહીં કરું. પણ માન એટલું જ કરી શકાય, ‘હે ભારત માતા! અમને શિવની ભુદ્ધિ આપો; કૃષ્ણનું હૃદય આપો અને રામનું કર્મ અને વચન આપો. અમને અસીમ ભુદ્ધિ, ઉન્નત હૃદય અને તેની સાથે જીવનની મર્યાદા પ્રાપ્ત થાય.’ (સ પૃથ્વી)

એક ચિત્રકાર હતો.

એક દિવસ એને વિચાર આવ્યો કે મેં ઘણા ચિત્રા ચિત્રતાં પણ જગતની એકની એક, સર્વોચ્ચ સુદર વસ્તુ તો ચિત્રવા માટે હજી હાથ લાગી જ નથી.

એ માટે એણે શોધ આદરી. પ્રવાસ કરતા રસ્તે એને એક ઉપદેશક મળ્યો; પૂછ્યું : ‘કયા ચલાવ્યું ?

‘કોઈ ખાસ રચણે તો નહિ જ,’ ચિત્રકારે કહ્યું : ‘પણ જગતની સર્વોચ્ચ એવી એક જ વસ્તુનું ચિત્ર કરવાની ઉત્કંઠા છે, એની શોધમાં કળ્યો છું. તમે કંઈ માર્ગદર્શન આપી શકશો ?

‘કેટલી સહેલી વાત છે !’ ઉપદેશકે કહ્યું : ‘કોઈ પણ મંદિર કે ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનમાં એ તને મળી આવશે, એ છે ‘લાગણી.’ એથી સર્વોચ્ચ સુદર ચીજ વિશ્વમાં કોઈ જ નથી.

ચિત્રકારે એ સાબળી લીધી. એ આનંદ આવ્યો.

વાટમાં એને નવોદા મળી. ચિત્રકારે એને પૂછ્યું : ‘જગતમાં સર્વથી કોઈ એવી સુદર વસ્તુ કઈ ?

‘પ્રેમ’ નવોદાએ કહ્યું : ‘પ્રેમ દરિદ્રને શ્રીમત બનાવે છે. આસુમાં મીઠાશ આણે છે, પરસ્પરનું આકર્ષણ વધારે છે. પ્રેમ જેવી કોઈ સર્વાંગ સુદર વસ્તુ આ જગતમાં બીજી નથી.’

તો પણ ચિત્રકારે પોતાની શોધ ચાલુ રાખી

રસ્તે જતાં એને લડવૈયા મળ્યો. એ થકિલો, કટાળેલો હતો. ચિત્રકારે એને પૂછ્યું એ જ પૂછ્યું.

‘જગતમાં સર્વથી કોઈ એવી એક શાંતિ જ ચીજ છે. ને સુદ સર્વથી નિર્કટ. જ્યાં જ્યાં શાંતિ છે ત્યાં ત્યાં સુદરતા છે’ લડવૈયાએ કહ્યું.

લાગણી પ્રેમ : શાંતિ ‘આ ત્રણેના ચિત્ર કંઈ રીતે કરવા ?’ ચિત્રકાર બગડ્યો ને નિરાશ થઈ ઘર લગી પાછો વળ્યો.

અને કેવી અજબ વાત ! ઘરમાં પગ ચૂકતા જ એને જગતની સર્વથી કોઈ એવી સુદર વસ્તુ જડી મળી. પુત્રની આંખમાં લાગણી તરવરતી જણાઈ. પત્નીના મૃદુ હાસ્યમાં પ્રેમ ઉછળતો દેખાયો ને સૈનિક જે શાંતિની વાત કરી હતી તે ઘર આખામાં પથરાયેલી હતી. પ્રસન્ન દામ્પત્યનું એ પશ્ચિમ હતું

એ કંઈ વધારી શકે એને જગતની સર્વ કોઈ સુદર વસ્તુ હવે હાથ લાગી ગઈ હતી.

ચિત્ર તૈયાર થઈ ગયું એટલે એણે નામ આપ્યું : ‘ધર.’ —કળકલ. ઓ. શુદ્ધીલ

શેઠ ખુશાલદાસને ત્યાં આજે ઉત્સવ હતો, નગરશેઠાઈ મળ્યાનો. નગરના અને નગર બહારના અનેક નરનારીઓનો એમને એ બદન અભિનદન આપવાનો ચેળાવડો યોગ્યથો હતો. સૌ ડાહ્ય રોઈના બેઠક ખંડમા આવી રોઈને અભિનદન આપતા. રોઈ અભિનદનો સ્વીકારતા ધીરેથી બોલતા; ‘સાડુ, કહી દઈશ !’

એમના એ બોલ પર ઘણાનું ધ્યાન પડતું, તે ઘણાનું નહોતું પડતું. જેમનું ધ્યાન પડતું તેઓ જરા બાહ્ય અનુભવી જતા ‘રોઈ આમ કેમ બોલે છે ?’ પરંતુ પૂછી શકતા નહિ. પરંતુ છેવટે એક હિંમતવાળો નીકળ્યો ખરો. તેણે જેણે શેઠે કહ્યું : ‘સાડુ, કહી દઈશ !’ કે તરત જ પૂછ્યું : ‘કેમ શેઠ, કોને કહેવાનું છે, તે તમે આમ કહેો છો ?’

શેઠે ઉત્તર : ‘કાઈ નહિ, ભાઈ ! એ તો મારી અગત વાખત છે.’

‘પણ તહોય .’

‘તો સામગ્રી ભાષ, એકવાર હું રસ્તાનો રખડો લિખારી હતો. મારો તે વખતે ડાહ્ય ભાવે થ પૂછતું નહોતું. સગાવહાલા ને જોળખીતા મને ભોતા જ તેમનું મો ફેરવી લેતા થા મને ધૂતકારી કાઢતા, એ વખતે મારે ઉપર આભ ને નીચે ધરતી હતી. પણ ફિસ્મતના રંગ પડતાયા લડાઈ ફારી નીકળ વાથી કળા-ધોળા કરી હું લાખો રૂચિયા કમાયો. ઘેર મોટરને બંગલા થયા, સગાવહાલા ને જોળખીતા દોડ્યા દોડ્યા મારે આગળે આવવા શર થઈ ગયા. મારા નચાવ્યા નાચવા થ આજે તેઓ તૈયાર છે. એક વખત મને ડાઈ પોતાની કન્યા આપવા-પર-ણાવવા થ તૈયાર નહોતું. આજે તો હું વિધૂર થાઈ અને તેમની કન્યા પરણું એનો તેઓ વિચાર કરે છે ઈશ્વરૂંદાએ આજે મને નગરશેઠાઈ મળી છે-કહેા કે મને નહિ, મારા પૈસાને મારા શુભ-અવ

શુભને લીધે નહિ, મારા પૈસાને લીધે મળી છે. ને આ તમે જધા શું મને તે બદન અભિનદન આપી રહો છો ? ના રે, ના, એ તો તમે મારા પૈસાને આપી રહો છો. હું તો જસારે રસ્તાનો લિખારી હતો ત્યારે જેવો હતો તેવો જ આજે છું, આ તમે પૂજતા-પૂજતા મને નથી-મારા ધનદોષતને પૂછો છો તેવા જ હું તમને બધાને કહું છું કે તમે આજેહું માન-અભિનદનો પહેાવ્યા છે એ બધું પેલા ધન-દોષતને કહી દઈશ’

× × ×

દ્વિગેજશાહ મહેતા ‘મુબખના વાધ’ હતા. એમના જમાનામા એ કુશળ બેરીસ્ટર. એ જેને કેસ લેતા, તેને વિજય જ થતો. દ્વિગેજશાહની બેરીસ્ટરી એવી તો પ્રસિદ્ધ હતી. અન્ય વકીલ-બેરીસ્ટરો પણ જરા સાલગતા કે સામાવાળાના વારસ તરીકે સર દ્વિગેજશાહ મહેતા ાલવાના છે તો તરત તે કહી દેતા; અને તો મંડિવાળ કરી લેા, છતવાના નથી જ,’

એવા એ વાધને કાચળાએ શિકસ્ત આપી. એકે ડીમી વમરના વકીલે ડીમીમારી બેરીસ્ટર સાહે બને છઠ્ઠીબર થાફ રહે તેવી હાર આપી. વાત આમ બની હતી :

જૂનાગઢ ત્યારે દેશી-નવાબી રાજ્ય હતું. પરમાનંદ કોષળો એ નવાબી રાજ્યનો મથાફર વકીલ.

એ જમાનામા આમેય શિશુલુ બહુ ઓછું અપાતું. લોકો જણેલા પણ બહુ ઓછાં ને લે લેતા થોડા ઘણું જણતા તેમની કદર પણ સારી થતી. એ જમાનામા વિવચના બળુકાર અને અનુભવી માણુ-સોને તે તે વિવચના કામ કરવાની મજૂરી-સનદ સરકાર અને રાજ્યે તરફથી અપાતી. પરમાનંદ બહુ બહોળ નહે તો પણ કોર્ટ કમ્પરીના કારકાજ

અને કાયદા—કાનૂનોથી પૂરો વકીફ હતો એટલે તેને પણ રાજ્ય તરફથી રાજ્યની કોર્ટોમાં વકીલાત કરવાની સનદ મળેલી આ પરમાનંદના માણસ પારખવાની અને સમય ઓળખવાની ય જળજળની આવડત હતી એટલે તેના અસીસો હ મેશા જતતા

જૂનાગઢના એક શ્રીમત કુટુંબમાં મિલકતનો ઝડપો પડ્યો એ ઝડપો કોર્ટ સુધી પહોંચ્યો એક પક્ષે પરમાનંદને વકીલ તરીકે રોકો લીધો બીજા પક્ષે આ જણે તે નિરાશ થયા એમણે વિચાર્યું કે હવે બરોબરિયો વકીલ મળે તો જ જતાય એટલે એ પક્ષવાળાએ છેક મુબમ સુધી નજર દોડાવી એ જમાનામાં કોર્ટ—કચેરીઓની દુનિયામાં સર ફિરોજ શહ મહેતા પ્રથમ પકિતા બેરીસ્ટર વકીલ ગણાતા પેલા પક્ષે ભારે ખર્ચ કરી સર મહેતાને પોતાના વકીલ તરીકે રોકી જૂનાગઢ તે ભ્યા

૩ જેતાએ પરમાનંદ તકીલનું નામ સાલજ્યું હતું વળી તેના અસીસો તરફથી પણ જણાવાયેલું ને ને સર મહેતા, સામે પરમાનંદ કાયદો છે હજુ સુધી એનો કાંઈ અસીસ હાર્યો નથી ' સર મહેતાએ અગમચેતી તરીકે કેસનો બે—નણ વાર અભ્યાસ કરી લીધો કેસ જતવા કેવી દલીલો કરવી તેમ વિચારી કાઢ્યું ને એ ય નક્કી કરી લીધું કે પ્રથમ દલીલો પોતે જ કરવી જેથી કાયદાને દલીલોનો જવાબ આપવો ભારે પડી જાય

પરમાનંદ બ્યારે પણ કોર્ટમાં જાય ત્યારે જોડે કાયદા—ક નૂતનોના, કોર્ટના ચૂકાદાઓના, અને પ્રખર કેસોના પુસ્તકો ભરેલો કે થયો પણ જોડે લઈ જતો કોર્ટમાં દલીલો કરતા પહેલાં એ પુસ્તકોને પોતાની સમક્ષ ગોઠવતો, અને પછી દલીલો શરૂ કરતો પોતાની દલીલને સચોટ બનાવવા અને કેસનું સમર્થન કરવા તે ગોઠવેલા પુસ્તકોમાંથી એક પછી એક પુસ્તક ઉઠાવતો, નિશાનીવાળા પુટ્ટો ખોલતો અને મહેતા કે અચુક સાલવા આ સ્થગી કોર્ટના ન્યાયાધીશ, શ્રી સાહેબે આવા જ કેસમાં આ જાતનો ચૂકાદો આપેલા

એ જમાનામાં દેશી રાજ્યોની કોર્ટોમાં ન્યાયા

ધીર તરીકે બેસનાર વ્યક્તિઓ સામવગના ભેરે અથવા તો રાજના કુટુંબી હોવાને દાવે એ સ્થાન પચાવી પાડતી એમને કાયદા—ક નૂતનો અને કોર્ટ કામકાજનો અનુભવ જ્ઞાન પણ ઘણી વાર ન હોય આવા સભેઓમાં હોશિયાર વકીલો સામ, દામથીય ન્યાયાધીશને વશ કરી ધાર્યો ચૂકાદો મેળવી શકતા, અથવા તો આવા ન્યાયાધીશો વકીલોની દલીલખાજ અને પોતાનાથી મોટા મોટા અને પ્રખ્યાત ન્યાયાધીશોના નામ સાલળી અનુભવતા અને ' ન્યાયાધીશો જ બ્યારે આવા કેસમાં આમ ચૂકાદો આપેલો તો પછી આ કેસનો ફેસલો પણ એવો જ હોઈ શકે ' ગણી ચૂકાદો આપી દેતા

પરમાનંદના વિજયોમાં આ પણ એક કાજ્ય હતું પણ પરમાનંદે આ વખતે જોયું કે આ વખતે વાત જરા જુદી છે આજ સુધી તો પોતાના જેવા અર્ધ—શિક્ષિત વકીલો સામે દલીલખાજ કરી જતો આવ્યો હતો પણ આ વખતે તો સામે મુબમનો પ્રસિદ્ધ કાયદા કાનૂનોના ખા અને મેરીસ્ટર સુધી ભણેલો ટરીફ હતો પોતે આજ સુધી જે રસમથી કેસ લડતો તે રસમ થાલે તેમ નહોતી એણે વિચાર્યું 'જીતીશ તો બેશક કીર્તિ' વધશે જ પણ આવા સમર્થ વકીલની સામે ધારવામાં પણ માન તો છે જ '

ને જૂનાગઢની કોર્ટ ચિક્કાર પ્રેક્ષક ગણ સાથે શરૂ થઈ 'વાઘ અને કાયળા'ની દલીલખાજોનું મુદ્દા જોવા સૌ આ યા હતા, પરમાનંદે કાયદો જોવી નિયમ મુજબ પોતાની સમક્ષ મથો પી થપ્પી ગોઠવાવી

નક્કી કર્યા મુજબ સર મહેતાએ કેસની દલીલો શરૂ કરી એમની એક એક દલીલો સાલળી કોર્ટમાં જુતાળીયો ગડગડી રહેતી મહેતાના પક્ષકારો અને સીને ચોક્કસ થઈ મથુ કે કેસ જતાઈ જ ગયો છે મહેતાની દલીલોનો જવાબ કાયદો નહિ આપી શકે કાયદો આ વખતે તો ઢાંગી જ ગયો !

જે ન્યાયાધીશ કેસ ચલાવતો હતો તે નવા જુવનો સગો હતા તાજે જ એમનું એટ એને તો

કાપડા-કાનૂનોનો પુરો અભ્યાસ પણ નહોતો એટલે મહેતાએ કરેલી મોટી મોટી ને લખાણ દીક્ષાને કાપડાની કલમોના આપેલા હવાલા-એ કશું જ સમજાયેલું નહિ એટલે એ બિચારા ચૂપચાપ સાલની જ રહેશે પરમાનંદ આ બધું એના ચહેરા પરથી સમજી ગયેલા પછી પરમાનંદ બોલો થયો એ શું જવાબ આપે છે તે બાજબી સૌ જાતુર બની રહ્યા પરમાનંદે એક નજર આખી કોર્ટ પર ફેરવી લીધી ને પછી કહ્યું 'સર મહેતાએ એક નાનકડી વાત માટે જે આગળ મોટી ને લખી દીક્ષા કરી છે તે સારી વાત છે મારે હવે એ વિશે જો કે કાંઈ જ કહેવાતું રહ્યું નથી પરંતુ મારે પણ મરા કુળનું હિત વિચારવું જોઈએ' આમ કહી તેણે એક મોટા મથક દર્શાવે તે જોયો 'કટુ બની ચિત્કાનો આ ગ્રહો છે આ ગ્રહોના જેવો જ એક ગ્રહો મુખ ધની કોર્ટમાં વર્ષમાં આવેલો એ કેસનો ચૂક દો શ્રી સાહેબે રીતનો આપેલો જુઓ એનો હવાલો આ પુસ્તકમાં છે'

સર મહેતાને એ ન્યાયાધીશ એ કેસ અને એ ચૂકદો બધું જ વાદ આ-આ એમને બોલવા જેવું જ ન રહ્યું જ્યારે ન્યાયાધીશને તો આવું જ કંઈક જોઈતું હતું એણે એ ચૂક દાને લક્ષ્યમાં રાખીને જ ચૂકદો દઈ દીધો

તે આખી કોર્ટ પરમાનંદના આ વિજય પર વારી મઠ 'મુંગમના સિંહને એક જૂનાગઢી કોથળાએ આવડાવ્યા' ૧' ટેરેર લેક બોલી રહ્યા

* * *

ગીતમ મુનિને બે પત્નીઓ એકનું નમ ગીતમી ખીજતું નામ અહ સ મુનિ તપસ્વી હતા પણ કોઈ વચ કમી રાક્યા નહોતા એમણે એક દી, કોભા જ પોતાની જ તે વહાલમોદ પત્નીઓને આપ દઈ દીધો 'નવ શન્ના થઈ ગય'

ને એ બને નારીઓ નારી મટી પાપાણ બની મઠ, અહલ્યા શલ્યા કહેવાઈ, ગીતમી ધરા કહેવાઈ,

શલ્યા ધાનીયેવાર કપાત કરી કહેતી 'આપણે નારીઓ ! આ શલ્યા બની શું જીવન ઉઝાડવાની હતી ? મનુષ્ય રૂપમાં જ આપણે જગત કન્યાણુ સાધી શકીએ'

ધરા મટી રહેતી 'એવું મા ભેલ બહેન ! જગતકન્યાણુની સાધના તો કોઈ પણ અવસ્થામાં મહીને પણ સાધી શકે છે'

પણ શ્યાને એ જો વાત ન ભીતરી એ મનુષ્યરૂપ માટે જોખી રહી

એની એ જાખના એક પૂર્વ યથ રામ આવ્યા ને એનો ઉદાર દુર્ગો શલ્યા મટી પુન અહલ્યા બની, જીવનને એણે ધન્ય રા. યુ એ પ્રકુલ વહેને બોલી રહી 'ગીતમી ! હું પુન અહલ્યા બની હું મારી મનીષા સતોષીય'

ધરા કોઈ જ ન બોલી પણ એનો પ્રાણ ફરફરી રહ્યો હ નારી છું હું મારા નારીપણાને ઉઝાડુ એવું કરજો પ્રભુ !

ઓતસાદિ દિશામાં ગડગડાટ વ્યાપી રહ્યો સ્ફટિક શુ આક્રમ કાળા ધન્યેર વાદળોથી હવાઈ રહ્યું એથે હું કાર કર્યો, ને ચોતરફ મૂલ્યગધાર વર્ષા વર્ષા રહી આઠ આઠ મહિનાથી પાણી જોખી રહેલી ધરા બળ્બે એ હે પાણી પી રહી

એણે હરિયાળી ચુદડી ઝોઢી અગે અગે વસતની જાદાર દેનાઈ રહી કુ રત કલોલી રહી

ધરા નસબ બની 'અહલ્યા, બહેન ! હું પુન નારી બની છું મારું નારીત્વ મારા રાગે મને પાછું આપ્યું !

('સત્સદેશ')

રતિલાલ 'અનિલ'

માણસના માથાએ આખી દુનિયાના વિચારો બાલુએ સખી ખુદ પોતાનો જ વિચાર કયો અને પોતા પર ચઢી બેઠેલી ટોપીને ઉતારી નાખી, અને 'તાજના સાક્ષી' જેવું માથું આઝાદ પ્રજાસત્તાક જેવું કેવળ 'માથું' દેખાવા માડ્યું.

ટોપીઓની વિવિધતામા માથાની એકતા પ્રસ્થાપિત કરવી એમા જ માણસનો આનંદ મનાયો છે એ જમ અદશ્ય થયો અને વાળોની વિવિધતામા પ્રસ્થાપિત થયેલી એકતાને પ્રદર્શિત કરવામા જ માણસની નિખાલસતા રહેલી છે એ મત્ય ખુલ્લા માથાડપે પ્રગટ થયું.

આવતી પચ્ચીમીમા જૂની પેઢી પુણ્ય-દાન કરી કરીને વૈકુંઠ, કૈલાસ, બ્રહ્મપુરી અને સ્વર્ગની સહેલગાહે ઝીપડી ચૂકી હશે ત્યારે તો અત્યારે સાકડી લઘુમતીમા દેખાતાં તાજના સાક્ષી સ્વરૂપ માથા મ્યુઝિયમની શોભા સાથે વવા જેટલા જ રહી ગયા હતા.

વાળદશીઓ માથેથી વાળ ઉતારી નાખે છે એમ માણસે માથેથી ટોપી ઉતારી નથી- એક માગ ઉતારી નાખવા છતાં ઘર તો રહ જ છે તેમ વાળદશી વાળ ઉતારી નાખે તોયે વાળ વાળું માથું તો રહે જ છ પણ માણસે ટોપી ઉતારી નાખ્યા પછી માથું ટોપીવાળું માણસનું માથું જ માથું રહી ગયું છે અને 'ઉતારી નાખવું'એ ક્રિયાપદનો એક નવો જ અર્થ એવું પ્રગટ કર્યો છે.

'શિર સલામત તો પછડી બહોત' એ ઉક્તિનું સ્થાન 'શિર સલામત તો ત્રિજ બહોત' એ ઉક્તિ કેટલીક બર્નોનોએ ચર્ચિતાર્થ કરવા માડી છે અને એનું અનુકરણ કરનામા પૌરુષ હવાનું લાગતું ન હોય એવા પુરોને પત્તુ

પ્રેરણા આપી છે. ટાલિયો પુરુષ જે આજે કરી શકે તે સ્ત્રીઓએ મધ્યોદિત પ્રમાણમાં ભલે, પણ હુગોથી કરવા માંડ્યું હતું કેમ કે રાણીના માથા સિવાય કોઈ પણ સ્ત્રીનું માથું તાજના સાક્ષી જેવું હોય એ સ્ત્રીઓએ સ્વીકાર્યું જ નહોતું. સ્ત્રીઓએ યુગો પહેલાં જેને અસ્વીકાર કર્યો હોય તેને અસ્વીકાર પુરુષ આજે કરે છે એ બતાવે છે પુરુષ સ્ત્રી કરતા હુગો યુગો જેટલો પછાત છે.

માથે ટોપી અને તાજ હતા ત્યારે રજપૂતો એકબીજાનાં ટોપી-તાજ નહીં પણ માથા ઉતારી લેવાનો ઉદ્યમ કરતા હતા અને એ ઉતારેલું માથું કયાં દરબારમાં થાળમાં ધરવું એ ચોરનાં હોમા જેવો પ્રસંગ ગણાતો હતો. માણસે માથેથી ટોપી ઉતારી તેમાં આ જ મળ ક્ષાત્રવૃત્તિ તો નથી રહેલી શું? બૌદ્ધ અને જૈન મતે અહિંસા પ્રતિપદીને એકબીજાના માથા ઉતારવાના ઉદ્યમને ધોર હિંસા કહી તેનો વિરોધ કર્યો અને ઉતારવા જેવું શું છે તે પોતાના ખુલ્લા માથા દ્વારા પ્રગટ કર્યું. શબ્દકોશમા બિરાજમાન 'મૂંડિયો' શબ્દ અહિં સાનું પ્રતીક છે. ગાંધીએ અહિંસા પ્રતિપદી અને બિજાના ધર્મનું અનુકરણ કરવા આદેશ આપ્યો એથી કાળા માથાઓ પરથી કાળી ટોપીઓ ઉતરી અને ધોળી (ગાંધી) ટોપી ચડી બેઠી. પણ ખુદ ગાંધીજીએ પાઘડી ઉતારી નાખ્યા પછી વાળને પણ માથે ચઢવા દીધા નહીં એ જોડે ગાંધી ટોપીઓ પણ માથેથી ઊતરી ગઈ. આમ માનવજાતનો ઇતિહાસ માથા ઉતારવાથી શરૂ થયે છે ટોપી ઉતારવા સુધી લંબાયો છે અને દોષનો પણ જણાય છે.

ખાબરી ઉતારવાનો પ્રસંગ ઉત્સવ જેવો
ખની રહે છે તેવો ટોપી ઉતારવાનો પ્રસંગ
ઉત્સવ સમો કેમ ન બને એ આશ્ચર્યનો
વિષય છે. સ્વદેશીની ચળવળમાં લોકો હોળી
ચકલે જઈને કાળી ટોપી ખાળીને ઉત્સવ
ઉજવવા જેટલો આનંદ પ્રગટ કરતા હતા
ખરા, પણ એ ટોપી ઉતારવાનો નહીં પણ
ટોપી ખદલવાનો ઉત્સવ હતો એ ભૂલણું ન
જોઈએ. જોનાઈ ઉતારવી એનો અર્થ જોનાઈ
ખદલવી જ થાય છે, તેમ એ પણ ટોપી
ખદલવાના જ ઉત્સવો હતા.

*

માથાનો ઘાટ-આકાર લગભગ સરખો
હોવા છતાં માથાસે અનેક ઘાટ-આકાર અને
રંગ-ડિઝાઇનની ટોપી, પાઘડી, ફેટા અને

તાજ-મુગટો સહજે માથાની બુદ્ધિનો લાભ
પુર માથાને પણ મળવો જોઈએ એ ન્યાય-
બુદ્ધિનો સારો પરિચય આપ્યો છે અને એમ
પણ કહી શકાય કે તાજ-ટોપીમાં જ માથામાં
રહેલી બુદ્ધિની આત્મીયતા સોળે કળાએ પ્રગટ
થાય છે. તો, ટોપી ઉતારી નાખવામાં બુદ્ધિની
સ્વતંત્રતા પણ જોઈ શકાય છે.

ટાલિયું માથું એવા પછી એક વિચાર
આવ્યા જ કરે છે કે ગણિતના આંક, આંકડા
અને ભૂમિતિની અનેક આકૃતિઓ સજ્જો
પછી માથાસે કેવળ શૂન્યમાં જ લય પામવાનો
છે એ સત્ય અનેક લોકોની ટોપી, પાઘડી,
ફેટા, તાજ અને મુગટની આકૃતિઓ ફગાવીને
શૂન્યાકાર જેવો આ ગૂઢી ગમેલો આ ગોળા-
કાર ચહેરો પ્રગટ કરે છે !

*

કોઈ એક વિશ્રામ-ઘરમાં બે જણ બેઠા હતા. એકે બીજાને પૂછ્યું.

‘અમેરિકાનો તમને ગમે ખરા કે ?’

પેલાએ જરાય ગભરાયા વિના કહ્યું: ‘ના નહિ !’

‘ફ્રેન્ચ લોકો તો ગમતા હશે, ખરું ?’

‘નહિ ?’ પેલાએ એ જ મુદ્દામાં જવાબ વાળ્યો.

‘અંગ્રેજો ?’

‘ના.’

‘રશિયન ?’

‘નહિ છ !’

‘ભારતી ?’

‘ના, ભાઈ, ના !’

પેલાએ પોતાના ચરમા ઉતાર્યા અને ખિસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢી મોઢું બંધી અને
પૂછ્યું, ‘તો પછી તમે કોને પસંદ કરો છો ?’

બીજાએ સહેજ પણ અચકાયા વિના સંભળાવ્યું: ‘મારા મિત્રોને.’

—એક જર્મન લોકકથા

*

જાપાનની નારી

એક બીજનો દેશ જાપાનની એકાદ આજે છે તેવી જ ભૂતકાળમાં હતી. પુરોષના ચપ્પો એકીઆઈ રાષ્ટ્રોને કબ્જે લેવા ફોજ તાકાત અજમાવતા બીજુ, રાજકીય રમતો રમતા આ યાદવાસ્થાને વિરામ મળતો જ નહિ

આજ અઘાથી ને આજ ભાવનાથી રશિયાએ જાપાન પર હાથ કરી ભેડે વચ્ચે તુમુલ્લુ યુદ્ધ જમ્મુ પણ જાપાન દશ નાનો છે તોય એની પ્રજા એક તસુ જમીન માટે સેકડો યુવાનોના લાલ્ચી વહાવે છે. જાપાન વાસીઓને મન જાપાનની ભૂમિ આ સ્વર્ગથીય ચડિતી ગણાય છે એમનો દેશ એમને પ્રાણીય વધારે વહાલો છે આવી વતનપરસ્ત ભાવનાવાળા જાપાનીઓ સામે રશિયા એની વિશાળ સેનાનો જોરદાર સાધનો સાથે ધસારી કર છે પણ જોઈએ તેવી સફળતા મળતી નથી

જાપાનની ધરતી પર આગળ વધવા રશિયનોને વાગે એક કિ રો જાપાન છે આ કિન્હા પર રશિયન નેનાએ પૂરી તાકાતથી પૂરા સાધનોથી હલો કયા પણ કિન્હો સલામત રહ્યો અદરના માનસે, સાધનો અને દારૂગોળો આજા રહ્યા.

આવા તો એકથી વધુ હલો રશિયન સેનાએ આ કિન્હા પર કર્યા પણ કિન્હો અણનમ રહ્યો છે, આ કિન્હો લીધા સિવાય જાપાનની ધરતી પર આગળ વધવું રશિયનો માટે નકામું હતું મૂરકેન હતું

રશિયન સેનાપતિ કયાંયે હાથ દઈ બેઠા કિ રો હાથ નહિ આવવાની નામોથી એને કોરી ખાતી હતી ત્યાં અચાનક એક વિચાર સફરો 'કિન્હાના મુખ્ય દર વાજના મનડીને ફેડી કિ હાથ પ્રવેશ કરો હાથ તો'

આ વિચાર સેનાપાને જમ્મો ને એમ્મે આ સારૂ થોડા વિશ્વાસુ માનુષોને બહુ જોખમે દરવાજા

પાસે મોકલ્યા ને તેઓએ સંતરીને કહ્યું 'રશિયન ફોજ સારૂ કાલે વહેલી પ્રભાતે તમે દરવાજો ઊધાડી નાખો તો તમને જાપાનના ગવર્નર બનાવવામાં આવશે આટલું જ નહિ પણ પુષ્કળ ધન, દોલત ને જમીર આપશું'

સોનું, જમીન અને ઊંડાની લાલચે આ જાપાની સતરી ડગી ગયા અને રશિયનોની માગણી મુજબ બીજો દિવસ દરવાજા ખૂલ્યા રાખવા કબૂલ થયો. એ ઘેર ગયો અને પત્નીને કહ્યું.

'એ તને એક સારા સમાચાર કહેવા છે ?'

'હા ?'

'હવે આપણા સારા દિવસો આવી રહ્યા છે.'

'કેવી રીતે મારા દિવસો આવશે ?' સ્વામીની સામે એકીટથે તાકી રહેતી તે બોલી.

'રશિયાવાળા મને પુષ્કળ ધન આપવાના છે એથી આપણી ગરીબાઈ દૂર થશે'

'એમ ?' ચતુર સી વાત પામી જતાં અજણી થઈ બોલી

'હા, આટલું જ નહિ પણ મને જાપાનનો ગવર્નર બનાવશે'

'રશિયાવાળા તમને આટલું બધું ધન આપે છે ને ગવર્નર બનાવવા માગે છે એ હા સારૂ એ મને કહેશે ?'

'બહુ સામાન્ય વાત માટે. કાલે સવારમાં મારે કિન્હાના મુખ્ય દરવાજા ખૂલ્યા રાખવા. બમ, બીજુ મ્યુ જ નહિ'

'એના અર્થ એ થશે કે તમે જાપાનને વેચી નાખવા માગો છો'

'એમ કેમ કહે છે ?'

'કાલુ કે આ કિન્હો એના હાથમાં જાય એવો અહીં રહી એ જાપાનનો કન્ને કરી લે.'

‘ભવેને જીતી લે, એથી કંઈ આપણા સારા દિવસોને દૂર ધકેલાય ?’

‘ના એ નહિ બને. દેશના દુરમન તમે ના બનો. જે દેશનાં ડંવા પાછીથી આપણે દેહ પોષાવો છો એ દેશને ભેલ્યા ન, નીવડે.’

‘તમને ઊંચેને એમાં કશી સમજ ના પડે.’

કહી સંતરી ચાલ્યા ગયો. ઓએ જાણું કે તે નક્કી જ દેશદ્રોહનું કામ કરશે ને જાપાન રક્ષિતનોના હાથમાં જશે.

બીજા દિવસનું પરીક પ્રગટનું આવનું હતું. સંતરી વહેલો બિટી તાના કુંચી વાગે દરવાજે ખોલી હાથેથી રક્ષિયાની છાવણીમાં ગયો.

પરિચાળનો કાટો ખસતો હતો અને જાપાનનું ભાવી નક્કી થતું હતું.

સ્વામીને વહેલા કુંચીએના ઝુણ સાથે ગળેલ જઈ સંતરીની સ્ત્રીને થયું. મારે શું કરવું ? મારે પ્રજા કોણ ? સ્વામી કે દેશ ?

પણ વનનપરસ્ત એ જાપાની પ્રલિલાએ સ્વામી કરના દેશને મહાન ગણ્યો. ને દેશ માટે બધા સુખનું બલિદાન આપવા નિશ્ચય કરી લીધોને સંકટ સમયે વગાડવાનો ધંટ જોરથી ધણધણાવ્યો.

જાપાની સનિકો આ સાબળી સવારનું ખાવાનું છોડી હથિયાર લઈ નૈવાર લઈ ગયા.

થોડી વારે એનો પતિ રક્ષિયાની સેના લઈ ફાટક માટે આવી પહેાંચે કે જાપાની બહુકોમાંથી ગોળીઓ વરસવા માંથી

આ ગોળીએ સંતરીની વનનપરસ્ત નારી વર માતરી હતી અને એ ગોળીએનું પલેયુ નિશાન પેલા સંતરી બન્યો.

એવિ તા ગોળીખારથી રક્ષિયન તેના પાછી હતી. તેણે આગ વધવા કિંમત કરી જ નહિ. દેશ-પ્રેમી એ નારીએ પોતાનું સર્વસ્વ ખોઈ માનુષ્યમિ જાપાનને દુરમનને હાથ જતા બચાવ્યું.

મૃત્યાચ્છંદ

ગિરનારના ઉન્નત નિર્મિત્તના પર વારવાર નજર દેરાવતો ને ઘોડાની લગામ નંબાન પૂર્વા પકડી સખતો જુનાગઢનો નવાજ હાથાંદખાન જેતપરની આજમણી દરણે પતોગા પટમા નજીક બિબેશ આદમીને કહી રહ્યો હતો.

‘મૂજચંદ, તમારી રાજ ખોટી છે. તમને કંઈ નહીં થાય બીજા જેવો તું નથી, જુનાગઢ નાગો, રહો. પાંચસો કોટીનો દાખો આપીશ, મારે આજ તમારા જેવા માણસોની જરૂર છે કારણ કે આજ દીવાન અમરજી નથી, માડું જુનાગઢ બધાં છે’

‘નવાજ તાલેન ! અહીં તો કંઈ સારો માણસ જુનાગઢમાં તમારી નોકરી કરવા આવના ખવડાય છે કે રખે આપ તેના હાથ અમરજી જેવા કંગે ને દુનો રહો.’

‘એ તો બાઈ ગઈ ઝુજવીની વાન. એ પછી તો મારી આંખ બિટી ગઈ છે. ગોંડવનો ખાકુભા, પોરનદરનો ચણે તરવાનજી, જામનગરનો વજર મેરૂ બવાસ, ભાવનગર જોડેલ દાકોર વખતસિદજી આ બધા મને દબારે છે, મારો મૂલક દબારે છે.’

‘આજ સરે તમે જુનાગઢના નવાજ બિટી જેત-પર મારા આજમે નવારથી અંવાર પર્ધા વિનાનીએ કર્તા કરી તો એ મને જુનાગઢ તમારી નોકરી કરવા આવું.’

‘કઈ ! તમ કલો તે સરન પાડું.’

જુનાગઢ ત્રિનત્ર મહાદેરના બાવા જે હામી પડે તો અવરજ આજુ.’

‘અચ્છ, હવે આગે જુનાગઢ. તમે માગ્યા તે હામી આપુ.’

‘આવોશ’

નવાજે ઘડા લકો. જેતપરનો વનતી એ મુખચક હેમતરામ પાડે ગામમા આ તો બીજે દિવસ ઘોડે પલાણી નવ મના ‘રંજ મલે’ આગે નાથા બેઉ ત્રિનેત્ર મહાદેરના મંદિરે આજ્યા

આગેવે વિષમ જ નવાખે હાગી થવા આ બધાને વિનંતી કરી હતી એટલે બાપાઓએ, મૂળદ સાથે નવાખને આવેલા જોઈ કહ્યું

‘નવાખ ! મળયદ તમારી ચાકરીએ રહે છે, અમારા હામીપણા હેઠળ પણ અમે તો સંસાર ત્યાગી, ને પાછા તાડવ નૃત્ય કરવાવાળા શકરના ઉપાસક છીએ એ ધ્યાનમાં રાખજો. ને કદી તમને મૂળયદનો વાક દેખાય તો અમને તેની પ્રથમ જાણ કરવી એ પહેલી શરૂ છે. આ ઘન જૂનાગઢના ભાવિ ગાદી વારસને પણ લાગુ છે’

‘કનૂન.’ નવાખે કહ્યું.

‘જાઓ મૂળયદ, શકરનું નામ લઈ ચાકરીએ ચડો ને જૂનાગઢની પ્રજાનું કષ્ટાણ કરો ગરીબોની કુવા મેળવો.’

બેઠ ઊઠ્યા. ગયા. મૂળયદ હેમતરાય એ પછી જોતપો જોડી જૂનાગઢમાં આવ્યા ને વસ્થા

આમ ને આમ દીક સમય વીત્યો. કાળનું ચક્રર ફર્યું હામીખાન પછી એમનો દીકરો બહાદુર ખાન જૂનાગઢની ગાદીએ બેઠો ત્યારે ભારત પર અંગ્રેજોનું સાંભોમત્વ સ્થપાઈ ગયું હતું. દેશી રિવાસો તેના પાંચેલા કૃતરા જેવી બની ગઈ હતી બહાદુરખાનના સમયમાં અમરજી દીવાનના પુત્ર રઘુનાથ જૂનાગઢના દીવાનપદે ને સૌરાષ્ટ્રમાં કપની સરકારના પોલિટીકલ એજન્ટ તરીકે કાંઈ બેરેન્ટાઈન સાહેબ હતા એને સ્વતંત્ર મિજાજ અને રાજના ભલામાં અહોનીશ લાગી રહેલો આ દીવાન ખટયો ને એણે ત્યા ખટપટ કરાવી, નવો દીવાન નીમવા નવાખને ભરમાવી કોઈને કોઈ બહાના તમે ગાયકવાડી નુના વિઠ્ઠલરાવની સહાયથી રઘુનાથને જૂનાગઢના દીવાન પદેથી રૂખતદ અપાવી તેના બે ખાસ માણસો નુ રજી ગયા અને મૂળયદ હેમતરાયને કેદમાં નખા દા ને નવો દીવાન નીમાવ્યો.

મૂળયદને કેદમાં પૂર્ણાની વાત જિનેત્ર મહારવાના બાપાઓને કાને ગઈ તેઓએ બહાદુરખાન નવાખને કહ્યું કે, ‘મૂળયદ તમારા બાપના સમયમાં અમારા હામીપણા હેઠળ જોતપર મૂકી અહીં ચાકરીએ આવેલ

છે ને અમેને તેનો દોષ જમાવ્યા વિના મૂળયદને કાઈ ન કરવા નક્કી થાય છે માટે મૂળયદને છોડી મૂકો.’

નવાખો-મહારાજાઓ કદી બાપાઓની વાત માને કે સ્વીકારે ? નવાખે પણ કહ્યું કે ‘રાજકોશ માં માથું માત્તુ એ તમારું કામ નથી. મૂળયદ નહિ છૂટ.’

ગાજની ચલમની છે લી સટ લગાવો બોમ ગિરનારીના બૂતદ ઘોષ પૂરો કરતા બાપાઓના મૂખીને જ્યારે આ નવાખનો સંદેશો મળ્યો ત્યારે મૂખી બોલ્યો

‘અરથા ! હામી શુ કે હામીપણ શુ એ નવાખ હજુ સમજતો નથી લાગતો. આપણે એને સમજાવી દઈએ. ચાલો સન ખાખી લોક નવાબના રગમહેલમાં ધારણ કરીએ. પછી જોઈએ છીએ નવાખ મૂળયદને કેમ છોડતો નથી’

‘અલખનિરજન કરતા, યથાસ બાપાઓ ઊભા થવા મોઝે રાખ કૂંતો જગિરનારી કરતા સૌ જૂનાગઢની બજાર સોસરવા તે વખતની ભાપામાં ધારણ અને આજની ભાપામાં સત્યાગ્રહ આચરવા નવાખના મહેલે આવ્યા

બાપા મહેલના ચોરાનમાં આવી પલાદી ભીડી બેસી ગયા તમામે અન જળ ત્યાગ્યું. નવાખને વાત થેશ થઈ નવાખે કહ્યું ‘ભૂખે મરી કાલ ઊડી જશે’

પણ બીજા દિવસની પ્રભાત ટાલેય બાપાઓ ન ઊઠ્યા એ તો રાતભર બોમ ગિરનારીનો તોપગોગા જેવા અવાજથી મહાલયની વિવેચોમાં યથા પાડતા ચલો પીતા રાતભર, પૂણે ધખાવી બેસી રહ્યા.

બીજે દિવસે ય આમ યસાર થયો ને ત્રીજા દિવસે નવાખની આરબની બેરખ હથિયારો ચમકાવતી આવી એ જોઈ મૂખીએ કહ્યું

‘કોઈ આતન પરથી ઝિંદગી મા, ડગથો મા, બુઝ જીખમા કે મનમાય આપુથો મા, નવાખ ભલે દેહના કપકા કરી નાખે.’

આ દડ નિશ્ચય સામે હથિયાર ધારી આગેના થાડ ચાબુકના માર અને ભાલાની ભૂમી અણીઓ મારી ચિર ઊભા રહ્યા.

મેળે દિવસ મળીએ નવાજના મહેલ મામે
જિભા રહી ધાક મારી.

‘નવાજ ! આજ મધ્યાહન સુધીમાં જો તું મજ-
થંદને નહિ છોડે તો આ પથારીએ અતી’ જન કાકી
આપશે.’

નવાજ આ સાંભળી ઠસ્યો ને બેઠો. એમ
મત્તું કાંઈ સહેલું છે તે મજથંદ માટે આ પથારીએ
જન કાકી આપે ? એ તો મને ધમકાવે છે.’

‘સાચી વાત છે નવાજ સાહેબ ! એમ બાવા
એથી બીને કાંઈ રાજ થયે ? નવા દીવાને સમર્પન
આપ્યું.’

મુખીએ મધ્યાહન મૂઠી ચાલે જોઈ. મધ્યાહને એ
ઊઠ્યો. નવામની મહેલની બારી સામે એ જિભા રચો
ત્યારે તેના હાથમાં થકચકીત નાની છુટી હતી.

‘અરબ નિરંજન’ કહી એ છુટી મુખીએ
પોતાના દેહમાં ભોંકી દીધી. પછી ઉપરા છાપરી ઘા
કરી પોતાના દેહમાંથી વળેના બોલીને જાગે બારી
મહેલની દીવાલો પર છાટી એ અચેત થઈ પડ્યો.

એનું અનુકરણ બાકીના તમામે કર્યું. સૌએ
એક મેક પામેથી મળ્યું તે હથિયાર લીધું ને તે અગમ
નાખી મેત વલોરી લીધું. પથારીએ જોગદારના નિપ્રાણ
બોલી ની ગળતા દેહ સૂરજના તાપમાં ત્યા ચકરી રહ્યા

નવાજને આ આત્મવિશેષણના સમાચાર ગયા,
એ મૂક બની ગયો. તૂર મૂળથંદને કેદમાંથી છૂટો
કર્ષે પણ ત્યારે અતી મોડું થઈ ગયું હતું.

રાત્રીએ ભાન-સાન તવારીખને ધાને હ મેશા
આવી જાનફેસાની પછી જ થઈ હોવાનું નવાજીએ
બેલે છે. કૂદરતને આથી જ કંઈય તેઓનાં શાસન
મજૂર નહોતા.

ઉત્સવ

અવંતિ આમ્નુ આજ ચલુગારાયું છે. બજ
રોમાં દુકાનદારોએ વસ્તુઓ કલામક રીતે ગોઠવી છે.
ધેર ધેર આંતોપાવવા તોમ્સું ઝૂંચી રહ્યા છે. અવં-
તિનો રાજમહેલના પટાચણુના વિશાળ તંબુ જિભા

કચ્છો છે. તાજકવિઓ અને વિદ્વાનો આજ બોજને
બીન્દાવવા જતા મજવાના છે.

અગંતિનામે લગાવેા નિલ કર્ષો છે. બોજ તીર-
કામગમી માત્ર ઘા-ઘાથે નિદાન લેવામાં પાવડી
બન્ધો છે. એ જીવન-સિદ્ધિનો આજ ઉન્નવ ઉત્સવ
છે. બોજને આટલી નિલ મેલવા બદલનો મરૂં કરાવ
માનો નથી.

એકલા કવિઓ અને વિદ્વાનો આ બોરદાવવાની
સભામાં હાજર રહેવાના છે એટલું જ નહિ પરંતુ
અવંતિની તમામ કોમો-નમામ વેપારીઓ, શિક્ષીઓ,
કારીગરો અને ઘણી સાંકત્યા ધર્મીનેય આવવા ઉન્નવ
અપાર્થ હતા

કચેરી ભનાઈ. નોનનો-શરણાઈ ગયેકયા. ચોપ
દસાએ બોજની જ્ય પોઠાવે. વિદ્વાનો-કવિઓ-શુદ્ધી-
જનો અને કલાકારોને ચોપના બોજ જાંચા આસન
પર બેઠો કવિઓએ મુલ્ય સંસ્કૃતમાં આ લખવેધની
સિદ્ધિના ગાન ગાયા ને બોજને અજુન સાથે
સરખાવ્યો.

એ પછી બોજ કચેરીમાં આવના અવંતિ-
વાસીઓની પૂજા કરી. બધી જ કોમો આવી હતી પણ
બોજને આશ્રય વચ્ચે જણાયું કે એક માત્ર અવંતિના
દરજીઆ અને ધારીઓ આ બેજ કોમો ઉન્નવમાં
ભાગ લેવા આવી નથી.

બોજને થયું બધા જ આવ્યા ને આ બેડ
કોમના કેમ ન આવ્યા ? એણે તપાસ કરાવી તો
જણવા મળ્યું કે કોઈ પણ રીત કે રોપના કારણથી
આ બેડ કોમના મળસેલ નથી આવ્યા એવું છે જ નહિ.

તો પછી કેમ ન આવ્યા એનું બોજને આશ્રય
વધ્યું અને એણે જાતે આ હકીકત તપાસવા નક્કી
કરી સરજના મ ત્રીને બેડ કોમના માણુનો પાસે મોકલ્યા.

રાજ-મંત્રીએ આવી પ્રથમ ધારીઓને એકત્રીત
કરી પૂછવું.

‘જવા આપ્યું’ અવંતિ માલવરાજની લગવેધ
સિદ્ધિના જિત્તવ પર અવત્યું ને તમે કોઈ કેમ ન
આવ્યા ?

‘એ વાત અહીં ન પૂછો તો સારું’ અમે આ વાત મહારાજ ભોજ પાતે કહેવા ઈચ્છીએ છીએ. અને તે પણ તેમના વિદ્વાનોની રમૂર’

રાજમ ત્રી એમા સમત થયા અને આવ્યા દરજી કોમ પાસે એ બધી કોમના લોકોને બેસાડી પૂછ્યું.

‘ભલા અવતિપતિએ ભારતમા સહ પ્રથમ લક્ષ વેધ સિદ્ધિ મેળવી રાજાએ એ બદલ ઉત્સવ ઊજવ્યો તેમા સૌએ ભાગ લીધો ને તમે કોઈ કેમ ન આવ્યા ? ભોજ મહારાજને એથી રજ થયા છે’

‘મહારાજાએ જે જામર સિદ્ધિ મેળવવાનું તમે કો છો એની અમારૂં મન કોઈ મોટી વાત ન દેખાઈ એટલે નથી આવ્યા’

‘અરે આ સામાન્ય વાત છે ?’ ભારતમા એક માત્ર અર્જુન અને એક માત્ર દશરથ આ જે જ થઈ ગયા ને ત્રીજા આ આપણા રાજવી છે’

‘ઈ તમને જે દેખાનું હોય ઈ ખરૂં બાકી અમને એમા કોઈ મોટી વિશેષતા નથી દેખાઈ એટલે નથી આવ્યા કા તો આ વાતનો ફેડ એમની પાસે જઈ પાડીએ’

રાજમ ત્રી આમાં પણ સંમત થયો આવીને ભોજને વાત કરી ભોજ રાજા એ મેડ કોમને વિદ્વાનોની રમૂર મહાવચમા બોલાવ્યા. ને કંચુ ઉત્તરમા તમે જે જ મેમના લોકો નથી આયા અ વાતનું મને રહસ્ય કહો’

‘મહારાજા’ ધાનીએ બોલ્યા ‘પ્રથમ તા એ કે અમારી વાત આપ સાંભળી લો & અમ જે ક્ષીએ તે આપ કરી શક્યો’

‘યુ ?’ ભોજરાજાએ પૂછ્યું

‘એ નજ બતાવીએ એક તેવનો ઘરો ને એક નેત્રુ તેડ સમાય એરુ વાતણ મ જાવો’

રાજાએ તેવ અને વાતણ મ ગા હા.

એ પછી એક ઘાટી રાજના એક ડિવા માળ પર તેવનો ઘડા લઈ વધી ગયાને ભેય બીજુ વાનણ મુઠાવી ઉપરથી તેવની એવી તો નિશાનગાથી ધાર

કરી કે બાંજુ જ તેવ તે વાતણમા પડ્યું એક ફેરુ પણ બહા ન પડ્યું

ભોજરાજાએ આ જોયું. વિદ્વાનોએ પણ આ નીહાળ્યું.

‘આનું લાઈ યુ ?’ ભોજે પૂછ્યું

‘લોભો એનું લાઈ દરજીએ ભોટની આપની વાતનીત પછી કરીયું’

રાજાએ દરજીને પૂછ્યું કે, એક દરજીએ પાઘ ઊમાથી સોય દારો કાઢવો ને અવનું મો કરી સોવના નાકમા આગાદ રીતે એકજ જણાટે દોરા પગથી દીરા પછી ભોજે દરજીને પૂછ્યું.

‘આ તો ક્ષીકે પણ કચેરીમા-ઉત્તરમા તમારા નાહ આવવાની વાત જોડે આ કિયાન થો સબધ ?’

‘એ ક્ષીએ મહારાજ ?’ માખગો આપે લક્ષ વેધ સિદ્ધિ કર્યા એ રાજા તરીકે જાપનો ધધા મણાવ. ધધામા પાવરધા થાય એના ઉત્સવ ના ઊજવવાના હોય એમ જુઓઅમે અમારા ધધામા પાવરધા છીએ અવનું મો કરી મે દોરો સોરમા પગથી આપો જે તમે પણ ના કરી શકો’

‘મહારાજા’ ધાનીએ ઊભા થઈ કહ્યું ‘એજ વાત અમારી છે. અમારા ધધામા અમે એવા પાવરધા છીએ કે આજઅડધા આપના માળ પરથી તેવની એવી ધાર કરી કે ત તેવના વાસણમા જ પડી એમ આપના તીર મારવાના કલમમા આપે કામેવિવત મેળવી હોર એના તે ગુણગાન કે ઉત્સવ હોય મહારાજ ? એથી જ અમે આવ્યા ન હતા બીજુ કાઈ કારણ ન હતું કારણ કે તીર મારવાનો આપનો ધધો છે’

ભોજ અને વિદ્વાનો દરજી અને ધાનીના આ કવત અને કિયાથી િમ્મુક બની નરા અને ભોજે તે પછી કારણ આવા બઝઈ મારતા ઉત્સવો ઊજવ્યા નહિ

કલ્યાણ રાજનાં પાયામા

અરનસ્તાનના ખચીફા અમગનુરાને મને વાત આવી કે ‘દાડ પીવ થી નેકો હજારો દેશવાનીએ’

કુમારે" વળ્યા છે. તેમના આશ્રિત સ્ત્રી બાલકો દુખી છે દારૂનો દોષ અરમસ્તાનને ઉજ્જડ કરશે."

ડાહ્યા ખલીફાએ હુકમ કાઢી દારૂમંથી કરી અરમસ્તાન ભરમાંથી દારૂનાં પીર્ગ સત્તાઈ ગયા પોતાના ખજાનામાં દારૂના કરની આગની મોટી રકમ એમિ જતી કરે

પણ દારૂડિયાઓએ આ કાવદામાંથી છટકાથી શોધવા ખલીફાના જ દીકરાને અવગે મારગે વડાવી ભોગવી દારૂ પીવાની લગે થકાનો.

એક દિવસ તે બધાએ ખલીફાના દીકરાને ખૂન દારૂ પાઈ રસ્તા વચ્ચે છોડી દીધા. નશામાં ખલીફાના પુત્રને જોતા જ પ્રજા લભી ગઈ. દારૂના ઘેનમાં એને જાહેર રસ્તા પર તોફાન કરવા માડ્યું મોઢોની નાસભાગ થઈ રહી આ નાસભાગના ખખર ખલીફાને અપાયા.

શુ તોફાન છે તે જોવા ખલીફા અમરનુવા તે સ્થળ ઉપર આવ્યા ને જોયું તો પોતાનો જ સજો દીકરો, અરમસ્તાનનો ભાવી રાજગાદી વારસ નશામાં ડોલતો ગમે તેમ બકવાદ કરતો અને લોડિને મારવા દોટ મુકતો જોતો. દુકાનો બધ થતી અને વેપારીઓને ભાગતા જોવા.

ખલીફાના દીકરાને કાઈ શુ કહી શકે ?

એમણે પોતાની નજર સામે દારૂમંથીના કાચ દાનો ભાગ થતો જોયો અને તે પણ પાતાના જ સગા દીકરાને હાથે ખલીફા કાવદાનો કકક અમલ કસાવનાર તરીકે જાણીતા હતા ત્યા જ એમણે સીનકોને હુકમ આપ્યો કે, પોતાના દીકરાને પકડી તુરજમાં પૂરી દવો ને તે પણ લાથે પડે સાકળા નાખી ન

સીનકા દોડ્યા દારૂમાં હાલતા ખલીફાના પુત્રને પકડતો સાકળે હાથ પગ બાંધ્યા ને પછી તુરજમાં પૂરી દીધા.

નગરમાં આ વાત પ્રસરી ગઈ કે દારૂમંથીના કાવદાનો ભાગ કરવા બદલ ખલીફાએ ખૂ પોતાના જ પુત્રને પકડી બાપી તુરજમાં પૂરી દીધો છે આ વાત સાબરી દારૂ પીનારાઓના લાંજ ગચ્છી ગયા

બીજો દિવસ કવેરીમાં ઉન્તાઈ થવાનો હતો. લોકો મું થશે તેની ભાન ભાનની કપના કરતા હતા.

નવાર થતા ન જતાં તે લોકોનાં ટોળે ટોળાં કવેરી તરફ ન્યાય સાંભળવા ઊમટવા માંડ્યાં રસ્તાઓ પર ભીડ બધા

સમય થતા ખલીફા કવેરીમાં આવ્યા બંદી પુત્ર પણ પહેંદાને વરે આલ્યો સર્વત્ર નુપમીદી છવાઈ ગઈ શુ થાય છે તે સાંભળવા બધાએ કાન માંડ્યાં ત્યાં ખલીફા બોલ્યા

"મેં અરમસ્તાનમાં અરમસ્તાનની પ્રજાના બધા તારૂં દારૂમંથી ફરમાવી છે. કોઈ પણ વ્યવન માનુન માનને નુકસાનકર્તા છે તેમાં દારૂ અન્ય ન મૂરી વીજ છે ઈસ્લામમાં તે પીવા મના છે, કારણ કે દારૂ જ જીવનું નર્ક છે

"આ માત્ર કાવ"નો ભંગ માત્ર જ દીકરાએ કરી જાહેરમાં દારૂ પી તોફાન મલાવ્યું છે ને મેં તેને પકડી તુરગમાં પૂસવેલું છે. હું ન ગરો ઘોન તે ખલીફાના દીકરા તરીકે તેને કોઈ ન પકડાવ ને તે નશામાં ફાણ જાણે કેવાય અથડીન કાઢ કરી બેનન અને મને લાછન લગાડન આથી ત્યા અશખ અપરાધ બદલ હું" તેને પચાસ પચાસ ફટકાની સજા કરૂ છું અને ને પણ અલીયા જ આ કવેરીમાં જ મારવા"

સાબળી બધા રતબ્ધ બની ગયા. ખલીફાનો કૂલ જેવો મેમન બાળક એકી સાથે પનામ ફટકા નાવન કરી શક્યો ? શુ થશે ? કોઈ ખલીફાને તમજવશે ?

ત્યાં થોડા અમીરો ઊકડાને ખલીફાને કહ્યું.

આપ નામદાર આ એક વખતનો ગુનો માફ કરો. કુસીબને ચાલી જઈ ભોળપણમાં તેમણે દારૂ પીધો છે."

"ગુનો એ ગુનો તે કદી માફ થઈ શકે જ નહિ વળી હું તેને જતો કરી શકું જ નહિ કારણ કે મેં કાવદો કર્યા છે તે તોડવા માટે નહિ એથી કાવદાની શ્રેવાસ દેખાવને બીજા વધુ ગુના કરવા પ્રેર્યા કાવદો એ કાઠો સો માટે સનાન છે, એ ફરી શકે નહિ એમાં અપવાદ થોઈ શકે નહિ કાવદાના ભગમાં શાસનકર્તા ઉદારતા દાખવે કે શ્રેન રાખે કે પપપાન દાખવે તે

શામન વગોવાળ, અધિગ થાવ ને આખર તેનો નાશ થાવ માટે એ નહિ બની શકે.’

નૂરત ખલીફાએ આજ્ઞા કરતાં એક ઘાતક ચામ ધનો હટર લઈ ઊભો થયો અને સૌનાં દેખતા ખલીફાના પુત્રના દેહ પર ફટકારવા માંડ્યો. સડ સડ સડ

ચારને થાવ ફટકે તો તેના ફેલમાં લોહી તત્તકવા, અંખો અદ્ધર થઈ ગઈ જેનારાની આખમાં આસુ આ વા

છ સાત આઠ ને દશ ફટકે તો લોહીની શેડયો વધૂટી ખલીફાનો પુત્ર અતન થઈ પડ્યો.

ઘાતકે ખલીફા સામે જેયુ ને ખલીફાએ જવાબ વાળ્યો ‘સજ પૂરી કરો’

‘સડ સડ સડ સડ સડ ફટકા પડતા રહ્યા ને પચીસમે ફટકે તો ખલીફાના દીકરાનો પ્રાણ ચાલ્યો ગયો.

મૃતદેહને કબરમાં મૂક્યો. ’એ પછે ખલીફાએ ફરી આજ્ઞા આપી ‘બાકીનાં પચીસ ફટકા તેની કબર પર ઘગાવી સજ પૂરી કરો.’

ઘાતકે તે પ્રમાણે અમલ કર્યો.

આ એક જ પ્રસંગથી અત્મસ્તાનમાં ફરી કદી કોઈએ દારૂ પીવાની ધિમત ન કરી. ને દારૂનાં દેવળથી ખલીફાએ ચોનાની પ્રજાને ઉગારી લીધી.

કાગદાનાં પાત્રનની ને ઈન્સાફની ઉત્ક્રાંતિથી જ કલ્યાણ-રાજ સ્થપાય છે.

*

સત્ય

હાથીના પગથી,
વાઘના મોથી,
વધવ્યભના અલ્પિયાળા ખીલાથી,
વેરાતા શિર પરના ઢાતાળા કરવતથી,
ગળુ ફાડીને,
રેહેલા કાતિલ ઝેરના ઘૂટથી,
કે
લક્ષવેધી ગોળીના સહસ્રલક્ષ વેધથી-
જ્યારે
સત્યની જીભ
ન થડકી,
ત્યારે
પરાજિત ઈતિહાસે
નત મસ્તકે અનતને
હાથ જોડ્યા.

—શૂરેન્દ્ર મો દવે

*

[૫૪ ૪૪૭થી માધુ]

લીધે તેનાથી રાજ્યમાં સમતોલ વિકાસ થવા ઉપ-
રાત, તેની ગતિને વેગ મળશે ગુજરાતીઓએ જાપા-
નની પ્રગતિના સદ્ગુણોનું અનુસરણ કરી, આ રાજ્યને
બારનબરમાં ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે મોખરે રાખવું જોઈએ
પશ્ચિમનું ટેકનિકલ જ્ઞાન મેળવી જાપાને પોતાની
શુદ્ધિ અને જાતમહેનતથી ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે જે ઠરણ
ફાળીસ વર્ષમાં ભરી, અને વિવેકિકમ રચ્યો તે
પ્રજ્ઞની સાદસિકતાને આભારી છે ગુજરાતીઓ
સૈન્યમાં ભરતી થઈ બહાદુર લડેલા ન બની શકે,
પણ જે સૂત્ર તેને વારસાગત પ્રાપ્ત છે તેનો આધુ-
નિક વિદ્યાન-ટેકનીક સાથે સમ-વય સાધી, ઉદ્યોગના
ક્ષેત્રે નામના અવરન કઢી શકે અને આદર્શ તો
ઉમેશા વિગ્નની સામે બાથ બીડવાનો હોવો જોઈએ.

ટકટક

લડનમાં એક દપતીએ ધડિયાળના ટકટકના
પ્રશ્ને છટાછેડા મેળવી આશ્ચર્યની દુનિયામાં ઉમેશ
કર્ષો છે ટકટક કોઈને ગમતી નથી પરંતુ એલાઈ
દાઢમપીસ અથવા દીવાલ ઉપર ટીખાનું ધડિયાળ
ટક ટક કરે તો શું કરવું ? અલગત આમાં પણ
ટક ટક અવાજ ન થાય તેવી શોધ થતી રહી છે,
અને સમય જતાં, દરેક ધડિયાળમાં ‘સાઇલ-સર’
ગોઠવાઈ જશે જેના ઝીત ગવાય છે તેમાં જહોન
પાસે શાંતિપ્રિય એલાઈ ધડિયાળ હવે જે તે પધારી
નીચે મૂકે તો કેમકે તેને બહુ વહેલ જોડું પડવું,
પણ તેની પતની એનીસ પાસે ટક ટક કરે તેવું હવે
અને પધારી નીચે મૂકે તો જહોનને ખલેલ પડતી
હતી તેથી તેણે ઊભે પતનીના ધડિયાળને દૂર
દરવાના પગથિયે મૂકી દીધું પતની જીજીકાઈને,
ધડિયાળ સાથે બીજા ઝોરડામાં આવી ઝડી લામે
વિરહેન આ કારણ ! ધડિયાળ ટક ટક કરવું બધ
થાય નહિ પતની પતિના ઝોરડામાં પગ મૂકે નહિ
અને લમેજીવન આગળ ધપે નહિ ! ! સુધરેલા
અગળ પડતા રેશોમાં -ચાયાધીશો પણ જમાનાથી
આગળ હોય છે તેમને પતિની ફરિયાદ બ્યાબળી
લાગી અને છટાછેડા મજૂર કર્યા ! ન્યાયાધીશ પુરુષ
હેવો જોઈએ આ -ન્યાયાધીશ હોત તો ટક ટક
કરવા બદલ ધડિયાળને સજા ફરમાવત, અને બીજા

બેન ટાવરની અમરાશીએથી પહોંચવાનો ફુકમ કરત.
અરે મારા ભાઈ, આવી નાની વાતમાં જો તમે એક
બીજાની તકલીફ અસાધી લેના નહિ થીજો તો
જીવન સધર્મમાં, અને માનવજાતના વિરાટ ડાયડા-
ઓમાં સદિહાસના કેમ દાખવશો ? ભારતમાં જ આવો
કિસ્સો બન્યો હોત તો અમારી આર્થિક બદલાયે પતિને
કહી દીધું હોત ‘ફૂ’ જ દાઢમપીસ જેવી જીવતી
જામતી બેડી છુ ને ફૂ તમને વટેલા ઉઠાડીય’ અને
બીજી સવારે ફૂકડો બોલે તે પહેલા પતિને ઉદાહરણ
હોત, ‘સો, ટેડો, બીડો હવે સોનાનાં નળિયા થઈ
આ હજી અધેરીની જેમ ધોરો છે તે !’

કામગાજ

નાગરોઠાઈની ચટગીમાં કામર જ વિજયી
બન્યા તેનો તાતકાલિક લાભ એટલો કે માર રાજો ની
મધ્યસન ચુલ્હીમાં કાચેસને પ્રચાર માટે સારી હાજર
મળશે બાકી લાગ્યા જાળાની વાત કરવી હેય તો
દક્ષિણનો આ વિદુર ક્યારે કેમ બાજી ખેલશે તે
જ્યોતિષીઓ પણ લાખી શકે તેમ નથી ખરી મીને
તેમને માટે દક્ષિણને થાણે પાડવાની અને ડી એમ
કે ની લાગવગ ધરાડવાની એક જ કામગીરી સોંપવી
છાઈ અણશે તેમને શોભે એવું કોઈ પદ હાલ તે
નથી પ્રધાનપદ-મંત્રીપદ એ તો ડાખા હાથનો ખેલ
■ અને કામગાજને તે ખેલવામાં માફ રાખી નથી
આને કોઈ બનીરથ કામ હોય તો બન્યા જના વિરાધ
પક્ષની સરકાર ચચાણી છે ત્યાં જોઈને કાચેસની એક
પ્રતિમા બેબી કરવાનું છે કામગાજ આ કરી શકે
તેમ છે વળી આવી કામગીરી તેમના મોભાને તથા
સ્વભાવને અનુરૂપ છે, એથી વિશેષ સમસ્ત રાજ્જના
હિત માટે છે

પર્વતોગેહલુ

પર્વતોગેહલુની કલા તીખતા ગુજરાતને લારે
મોરો બલિ આપવો પડ્યો છે અને એક આચાર્યપદ
સુવાન ડોકટરની જીવની ગુમાવવી પડે છે સાદસ
માત્રમાં જનનું જોખમ રહેલું છે રશિયા અને
અમેરિકા બન્નેએ થોડીક બૂલને લીધે માનવ અવ
કાશ યાત્રીઓ ગુમાવ્યા છે ભરતકુમાર શુકલને જે
નાનકડા પ્રયોગમાં જીવલેણ અકસ્માત નડ્યો તે
ધણુ દુષ્ટદ હિમાલયનું કોઈ ચિપ્પર ચડતા તેઓ
ચલીદીને વર્ષો હોત તો એટલું દુખ ન થાત સાહ

સના દરેક પ્રયોગમાં ચોક્કસાઈ, તકિદારી, પૂર્વતપાસ
 દ્વાદિ ખૂબ અગત્યના છે, તે હવે કેમે બુલાશે
 નહિ કમનશીમ મનાવ બની ગયા પછી મનમાં
 વસવસો રહી નય છ પણ કહેવતમાં એ જ વાત
 કહી છે-હાપણ રાડયા પછી આવે છે.

રાષ્ટ્રસમૂહ

રાષ્ટ્રસમૂહના એક દેશોનું જૂથ આ જમા-
 નામાં શો હેતુ સારે તે સ્પષ્ટ થતું નથી. ભારવા ખાતર
 દર વર્ષે તેની એક બેઠક મળે છે અને સિટન બજે
 માઈમાપ હોય તેમ તેના પ્રતિનિધિઓ પોત પોતાનું
 વાળુ વગાડી નય છે. વળી સભ્ય દેશો એકબીજા
 પ્રત્યે મન ફાવતુ આચરણ કરી શકે છે. જેમકે
 આફ્રિકાના આઝાદ રાષ્ટ્રો પોતાને આગળેથી ભાર-
 તીઓને ઉચાળા ભરાવી શકે છે, અને બધું જ
 છોડીને ચાલના જવાના હુકમો કાઢી શકે છે. યુનેની
 એક સરખા તો છે જ હવે બીજા વિધવિધ સમૂહો
 જૂથમધી રચીને શી ચિદિ હાસલ કરી શકે તે
 પ્રશ્ન છે. નેટો, સેન્ટો, કે પાકિસ્તાન-તુર્કી ઈરાન
 જેવું હેતુમુક્ત જૂથ અન્યત્ર પોતાની મધોધામાં
 રહી પ્રવ્રત્તિ કરી શકે, કેમકે હરકરી અથવા ધાર્મિક
 કોઈક પ્રેરણા તેમને દોરે છે. રાષ્ટ્રસમૂહનો ચબુ
 મેજા હ મધકા વિનાનો છે અને નેતાગીરી લેવાનું
 નૈતિક જવાબદારીવાળું સ્થાન સિટને ગુમાયું છે.

રંગરંગ વાદળિયાં

છવટે ૧૯૬૮ના વર્ષા-ને, પક્ષીઓની કોણીમાં,
 ભારતના ટપાલખાતાએ એકથી વધુ રંગની ટિકિટ
 કાઢી વધકમ તોડ્યો તે મરિનું માન ગ્રી મોરારજીને
 નય છે બહુરંગી ઉપાર્ધ મરિની મશિનરી માટે
 પરદેશી હુડિયામણની ફટ તેમજે આપી ન હોત તો
 એકજ રંગની ટિકિટો હજી મળ્યે રાખત. ચાહુ
 વર્ષે ૨૧ ટિકિટ બહાર પડવાની છે તેમાં નય તો
 મળી ચૂકી છે અને ચાર ટિકિટ મહાત્મા ગાંધીની
 આવની જન્મતિથિએ બહાર પડશે અન્ય ટિકિટો
 ગાંધીમ, જવિધારાન ગાય, શુરુ નાનક, દક્કર ગાપા
 ગેરશાહ ચૂડી અને અન્ય પ્રસંગોને અનુનયીને છે
 સિંહ, હાથી, એકગુ ગી ગેડો, ચિતો ઈત્યાદિ વન્ય
 પશુની રમખેર ગી શેણી આકર્ષકબની રહેવા સંભવ છે.

લીલી કાન્તિ

અજ ઉત્પાદનની બાનતમાં એક વર્ષ સાથે
 નીવડ્યું અને અનાજની ઉપજ વધી એટલે હવે
 ચોરે અને ચોટે સિદ્ધિના નગારાં ગાજવા માડ્યા છે.
 ઈરાનના શાહ આવ્યા તેમને પણ આપણે વાત કરી
 અને તેમજે તરતજ કહ્યું કે ભારત હવે અનાજની
 નિકાસ કરવાની સ્થિતિમાં છે. એમ તો સરકારી
 પ્રવક્તાઓ અને જગજવનરામ સુદાં કહે છે કે
 ૧૯૭૨ સુધીમાં અનાજક્ષેત્રે સ્વાવલંબી બની જઈશું
 આવી તરેહ તરેહની વાતો કરવામાં પૈસા ખેસતા
 નથી. વળી ભોદ્યું ન ચાલ તોય કોઈ ખુલાસો પૂછ
 વાનું નથી. હજી ઝેનબધી છે-માપબધી છે અને
 અનાજના ભાવો બેરોમીટરના પારાની જેમ ચડઉતર
 કરે છે સરકાર પાસે જોઈએ તેટલો બહુર રેટો
 ગભો થવો બધી છે, અમેરિકન ધઉની સ્ટીમરો
 આવવી બાધી છે આવતુ ચોમાસુ કેવું નીવડશે તે
 ખૂદ વાધુશાલીઓ કે દુનિયાની ઉવામાનના નિશ્ચાતો
 પણ કહી શકે તેમ નથી. છતાં જે ડીમ ડીમ ચાલી
 રહ્યું છે તેગે જેન પ્રખને પરાજે એવું મનાવવાનો
 હવે કે સરગર ખેન નિ સરજી શકી છે. આ મધો
 ખાતરનો પરનાપ છે આ બધો સમય દરમ્યાન ખેડૂતો
 પણ સમજતા થયા છે કે તેઓ ડીમડીમ નહિ વગાડે
 અને વધુ ભાવોના વળતરની માગણી નહિ કરે તો
 ‘નાલ’ થઈ જવાની બાજી તેમના હાથમાંથી સરકી
 જશે. મગફળી અને તોરડીના ઉત્પાદનમાં આ જોષ
 શક્ય એટલે પ્રજાએ અને વાપરનારે પણ સમજી
 લેવું જોઈએ કે સાથે સાથે આ ભાવોની પણ મન્તિ
 છે સરકારને તો મતન પડી છે મત આવે તેનું
 પ હું તાજે શેરડીના ભાવોમાં જ રાજકારણ ખેલાઈ
 મ્યું અને ખાડના ભાવને ટકાવી રાખવા ‘મતની
 કાન્તિ’ પ્રજાએ સગી આખે નેર્ન પગી લીની કાતિના
 બમમાં નફ પડવા જેવું નથી

નિરાટ જાગે છે ત્યારે

અખૂજ શાસન સામે લોકો આગળી ગાંધી
 શકે તેવું એક વખતે માનતા કોઈ તૈયાર ન હતું.
 આપણા જ પડોચમાં લોકો પોતાને અવાજ અસ-
 રકારક રીતે ઉઠાવે તેવી અણુનરી ભારતમાં પણ

કાંઈએ કરી ન હતી. છતાં એ શક્ય ન-તું. સમય સમયનું કામ કરે છે. ભારત 'પ્રત્યેના દિવ' તરફ પાક નેતાઓની બધી રાજરમત રમવા છે. આમાં ઝોટ આવે ત્યારે ત્યાંના 'આંતરિક' લેખામાં લેખિકાની નજરે ચડે છે. અમ્યુપનાને લાંબો સમય સુધી લેખિકાની મહેનતાઓને કાળી રાખી છે. પૂર્વની પાંચ માનસિક, રીતે, પશ્ચિમના પ્રદેશ તરફ ઝોટ-પ્રોત થઇ નથી. ભારતને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી કાશ્મિરના પ્રશ્ન, ઇન્ડિરાજીએ મક્કમતા મઠવ્યું કરી છે અને શેષ અમ્યુપલાને કેદ મુકત કરી, મનદાવતી રમત રમવા હઇ ને રીતે તેમનું બળ તોડી નાખ્યું છે તેની અસર પણ પાકિસ્તાનમાં થાય જ. ભારતના લેખિકા ને રીતે મનભર લેખિકાની માણે છે અને સંસદમાં રાજકર્તાઓની ખબર લાઈ નાખે છે તે વાંચીને-જાણીને પાકિસ્તાનનું યુવાન લોકો ચાંત રહે અને અમ્યુપની હામાં કા પૂરાવે રાખ્યે તે આજના સમયરંગ નેતાં અચક્ય છે. ઇરાનના શહેનશાહ ભાગતની માગાએ આજના તે વાસ્તવમાં તો આ પેટા ખંડની આંતરિક તાકાત માપવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ જ લેખાવી શકાય. ઇરાન-પાકિસ્તાન અને તુર્કી મધ્યપૂર્વમાં જ રમેથી જિન્ન એવી ને ચાલ રમી રલા છે તેની પાછળ ઈસ્લામી સામ્રાજ્ય રચવાની વિશાળ ચાલખાજ છે, અને ઇન્ડોનેશિયાના પદપ્રદ પ્રમુખનો એક સમયે આમાં મ'પૂર્ણ' સહકાર હતો. તે બધ હર થયો છે, અને ઇરાન સાથેના સંબંધોમાં પરિવર્તન શક્ય છે. પાકિસ્તાનના આવતી કાલના નેતાઓ કેવા હશે તેનાં ચિહ્નો દર્શિ ગેચર તો થાય છે. ઇરાન અને તુર્કીની દાસ્તી વિકાસવામાં આપણી પરદેશનીતિને બચવાશે હશે.

મૃત્યુની મહેફીલ

શ્રી યુનીલાલ મડિયાની અચાનક વિદાયે અમદાવાદને અંગેએ બરાએજી 'પેન' કોન્ટ્ર-સમાં સમારે ૭. વરી દીપે. અમદાવાદના સ્ટેશનેથી રવાના થાય, અને મચિનમર સ્ટેશને જીવનદીપ જુગાઇ બળ એટલી આકસ્મિક કદવના કાણે કરી હોય? શ્રી મડિયાએ ૪૬ વર્ષની યુવાન વયમાં અંશધારણ સર્જ-કના વિષવિધ ક્ષેત્રે ખતાવી હતી અને તેમનાં સર્જનો પરતીનાં પ્રાણથી બળકતાં હતાં. તળપદી સેલી ઉપ-રનો તેમનો કાખુ તેમના આંખીય પાત્રોમાં મેધાણીની

વાદ આપી બળે છે. સાહિત્યના બધા જ અંગે તેમણે સેવ્યા. જીવનના મધ્યાહને તેઓ ગયા એટલી જ કદવતા. યુ. પી.ના રાજકારણમાં જેમનો એક જાનામાં ડોકા વાગતો તે મુદ્દાધારી ડો. સંપૂર્ણ-નંદ ૭૯ વર્ષ અવસાન પામ્યા છે. સ્વ. પંડિત નંદેરુ સાથે મતભેદ હોવા છતાં, નંદેરને તેમના પ્રત્યે આદર હતો. રાજકારણ ઉપરાંત સાહિત્ય ક્ષેત્રે પણ તેમની સેવા હિંદી ભાષાને મળી હતી. ત્રણેક ડઝન નેટલાં તેમનાં પુસ્તકમાં કેટલાંક ખ્યાતનામ અને પારિતોષિક પામેલા છે. ઉત્તર પ્રદેશના હડોળા રાજકારણમાં તેમના જેવા સાહિત્ય અને કલાના ભોક્તાને લાંબો સમય રહેવું પરવડે તેમ ન હતું.

શ્રી મગનભાઈ દેસાઈનું અચાનક ૬૬ની વયે અવસાન નીપજતાં સ્વભાષાના આમદી એક ચુસ્ત ગ્રાંધીવાદીએ વિદાય લીધી છે. જૂતકાળમાં 'ઇરિજનબંધુ' તથા 'ઇરિજન સેવક'ના સંપાદક તરીકે, અને ત્યારબાદ તેમના પોતાના સાપ્તાહિક 'સત્યામઠ'ના સંપાદક જીવનના અંત સુધી રલા હતા. જીવનમાં વિલાપીને તેમણે એકધારી ૨૫ વર્ષ સુધી સેવાઓ આપી હતી. કેળવણીકાર અને ઔસિક વિચારક તરીકે તેમનું સ્થાન વિશિષ્ટ હતું. ગાંધી વિચારધારા તેમણે પચાવી બપૂી હતી. જીવનમાં યુને.ના ઉપકુલપતિ તરીકે તેઓ ૧૯૫૭માં ચૂંટાયા હતા. માતૃભાષાને સિશુભાષામાં પ્રાથમ બનાવવાના પ્ર-ત્યે તેઓ મક્કમ અને આમદી છેવટ સુધી રલા હતા.

તામિલનાડુના સર્જકોને દેહવિલય થયો છે. બીજવાર તેમને કેન્સરનો બુરસો થયો ત્યારથી તેમની જીંદગી વિશે બધ રલા કરતો હતો. બ્યારે DMK ના અન્ય પુરસ્કર્તાઓ સંકુમિત દર્શિ અને પ્રદેશ-વાદથી અળગા થઈ ચકવા અસમર્થ' હતા ત્યારે તે જ વિચારસરખીને, રાષ્ટ્રવાદના માળખામાં રાખી, દેશના સમસ્ત હિલના સંદર્ભમાં તેમણે મધ ચૂંટ-ણીમાં જે અસામાન્ય લોકપ્રિયતા સાધી અને આપાચે દેશમાં પ્રથમ પક્ષિના નેતા તરીકે, સ્થાન લીધું તેનાથી તેમના પક્ષને એક નવ કસેરર મળ્યું. એક શ્રેષ્ઠ વક્તા અને વિદ્વાન હોવા ઉપરાંત રાજજી જેવું 'દક્ષિણનું હઠાપણ' તેમનામાં ભારોભાર હતું. તામિલ-નડુએ તેમના જેવે બીજો સમય નેતા પેદા કરવો રહ્યો

(૧) 'રણુમલ લાખા'

શ્રી ગુણવતરાય આચાર્ય
પ્રકાશક: ગુર્જર ગ્રંથરત્ન, અમદાવાદ.
પાન ૪૦૩; રૂ. ૮

શ્રી. આચાર્યની નવલકથાનું આ પુનઃપ્રકાશન છે. સાગરકથાઓના અનન્ય લેખકશ્રી ગુણવતરાયની કથાઓ ગુજરાતી ભાષામાં લખાઈ છે એ મર્યાદા તેમના મૂલ્યાંકનમાં આડંબીલી બને છે. ભારતની બીજી કોઈ ભાષામાં આંતરિક ઇતિહાસિક ઘટના અથવા ઇતિહાસિક લોકવાયકાને આધારે સાગરને પૃષ્ઠભૂમાં રાખી કોઈ સાહિત્યકારે આટલા પ્રતિભાશાળી પાત્રો આપ્યાનું જાણીતાં નથી. અંગ્રેજી ભાષામાં શ્રી આચાર્યની સાગર ટ્રિલોજી પ્રગટ થાય તો હરિયા-જેડુ અંગ્રેજી વાંચીને જ મુગ્ધ થઈ જાય એટલી સચોટ અને તલસ્પર્શી વિગતો ગુણવતરાય દરેક કથામાં અવનવી રીતે પીરસી જાણે છે. પ્રસ્તુત કથામાં કચ્છના સાહસવીર રણુમલ લાખાના જીવન પ્રસંગોને આવરી લેતી કહાણી સર્જક પ્રતિભાનો જ્વલંત નમૂનો બની રહે છે. ઇશ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના જમાનાની આ વાત એક હકીકત હોવાથી કલ્પનાના જે રંગો પ્રવાહને આગળ ધપાવવા લેખકે પૂર્યા છે તે ચકાસણીને યોગ્ય હોવાથી, ટક્કર ઝીંઝે તેવા પ્રાણવંતા બન્યા છે. માનો મારવાડી, ઢૂંપો માણેક, લાગો ભારાડી, અનગસેન મલખારી, મોરપગી, નદા, અમુલજ દેસાઈ (સક્કરજાર) જેવા પ્રતિભાનાં તેજથી લખાણતા ગુરવીર પાત્રોની પકડે રણુમલ લાખાનું વ્યક્તિત્વ, કમળની પાંખડીની જેમ, કમચઃ વીકસતુ જાય છે, અને પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યા પછી, લેખક ઘણી જ ખૂબીથી તેને જલ સમાધિ લેવડાવે છે.

સમાજને માટે, બહેન દીકરીઓ માટે બધું જ કરી છૂટવા છતાં, રામ અને સીતાના જીવનમાં ધોળીની લોકવાયકાના પ્રસંગનું પુનરાવર્તન નિહાળી, રણુમલ લાખા ધનકુંવરને સાથે લઈ નાના મછવામા મુંબઇનું બાફું છોડીને, સદાને માટે અદશ્ય થાય છે તે પ્રસંગની કરુણતા વાચકના દિલ પર કારમી ચોટ મૂકી જાય છે. હરિયાલાલનું અને વહાણવટાનું સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જ્ઞાન રજૂ કરવાનું શ્રી ગુણવતરાય આ કથામાં પણ ચૂક્યા નથી.

(૨) 'જયસોમનાથ'

શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી;

પ્રકાશક: ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાનાં ૩૬૦; મૂલ્ય રૂ. ૬.૫૦

શ્રી મુનશી હીરક મહોત્સવ ગ્રંથાવલિમાં કેમાંક ૬ તરીકે 'જય સોમનાથ'નું પાંચમું પુનઃપ્રકાશન પ્રાપ્ત થાય છે. 'પાટણની પ્રભુતા' 'ગુજરાતનો નાથ' અને 'રાજધિરાજ' એ ત્રણ પ્રખ્યાત નવલત્રિપુટીનું આ પુરઃ જ્ઞાન છે. ગરજનનો હમ્મીર સુરત્રાણ મહમ્મદ સોમનાથ ઉપર ચડી આવે છે તે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ પ્રસંગ અહીં કેન્દ્રમા છે અને મુનશીની સમર્થ લેખિની તેને ન્યાય આપી રહે છે. કથાનો ઉઘાડ ગંગ સર્વજ્ઞના આશીર્વાદ પામેલી ચાલાના ભગવાન સોમનાથ સમક્ષ તેના જીવનના પ્રથમ નૃત્યા-રંજી થાય છે અને તેજ રાત્રે સમુદ્રજ્ઞાન કરતી ચૌલાની પાછળ પડેલા કાળમુખા સંપ્રદાયના ભયંકર કાપાલિક કંક યોગેશ્વરનું ભીમ-દેવને હાથે મૃત્યુ થાય છે અને સાથે જ દેવ-કોપના ઓગા સોમનાથ ઉપર ઉતરે છે. તેની જ પૂર્વ હમ્મીરનું આકેમભૂ આવી પડે છે, અને

પછી તો આખી કથા તેના પ્રતિકારની કરુણ રંગી કહાણી બને છે

નોમનાથનો પૂજારી ગગ સર્વજ્ઞ, પદ્મ શિષ્ય શિવરાશિ, કાપાલિક કક યોગેશ્વર, સત્જનન અને સામંત ચૌહાણ, ઘોઘા બાપ આબુનો પરમાર, જૂનાગઢનો રા' રત્નાદિત્ય અને આ સૌની માથે બાણાવલિ ભીમ-અહી આવતા બધા જ પાત્રો, સુખ નાથકેતુ સમકક્ષ વ્રજિત્ત ધરાવતા બન્યા છે, ભીમને કથામાં શો ધવે પડે છે-વિમળ મત્રી અને હમોદરને મોઢું પડ મળતું નથી-જેણે પછીની કથાઓમાં મળે છે બચનાથક તરીકે હમ્મીરનું ખેલદીવ તેની કૂરતા અને મહાનતાને અનુરૂપ બને છે ઇતિહાસમાં કટપનાની રંગોળી પૂરવામાં સુન શીને કેઈ લગે તેમ નથી પાળવુંના પતનમાં શિવરાશિનો હિરસો ભારે જૂબીથી વણી દીધો છે સોમનાથના સાન્નિધ્યમાં ભીમે ચૌના સાથે દીધેલી છટ કથાની પાર્શ્વભૂતી પવિત્રતા સાથે બધેબેસતી થતી નથી ભગવાન સોમનાથને સઘળું સમર્પણ કરી ચૂકેલી ચૌલાની પાથિવ કોડા એક વિદેશધાસાસ જેવી દેખાય છે 'જ્ય સોમનાથ'માં સુનશીની પોતીકી શૈલી અગહળી રહે છે અને એક નમણી અને ગરવી કલાકૃતિ તરીકે વાચકના મનપર ચિરંજીવ અસર પાડી નાથ છે

(૩) 'પ્રભુ પધાર્યા'

શ્રી હવેરચઢ મેઘાણી

પ્રકાશક મૂર્તરે અધસ્તન કાચીનય

અમદાવાદ

પાના ૨૩૪, મૂલ્ય રૂ. ૪૫૦

શ્રી મેઘાણીની લોકપ્રિય નવલકથાએ ચાર આકૃતિ બેંચા પછી ૧૮૫૮માં પહેલું અને ૧૮૮૫માં બીજું પુનર્મુદ્રણ પામે છે આ કથા લખાણી ત્યારે સૌ પ્રથમ ભારતવાસી ઓને પાણીસુ પકડાવવાની બર્માએ શરૂઆત કરી હતી આજે તો આફ્રિકાના નવોદિત

રાષ્ટ્રો તેમજ બીજે સ્થળેથી આ ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન બહેળા પ્રમાણમાં જોવામાં મળે છે જે સમયે આ વાર્તા લખાણી ત્યારની દેશ કાળની પરિસ્થિતિ અને આતંત્રશાળીય વાર્તા વરણ બન્ને જુદા હતા અને આજે તેનું મુલ્યાંકન કરતી વખતે તે લક્ષમાં રાખવાની જરૂર રહે છે ત્યારે ભારત સ્વતંત્ર ન હતો પ્રત્યક્ષ અને પ્રતી લોકોમાં આતંત્રતા ધર્મ ગએલ ગુજરાતી પ્રજાનું માનસ શ્રી મેઘાણીની સત્ય અને કથારેક વડે શૈલીમાં યક્ત ધાય છે મુખ્ય પાત્રો તરીકે ડો નોતમ અને તેમના ધર્મ પત્ની હેમકુવર ગુજરાતી તરીકે, અને માઉ પૂ તથા નીમ્ના પ્રહરી તરીકે ચૂથી લેવામાં આવ્યા છે વાર્તાવાપમાં પ્રહરી ભાવાનો છૂટથી ઉપયોગ થયો છે લખાણી યોગ્યમારો ધાય છે અને પરદેશીઓની હિજરત હિંદ ભણી શરૂ થાય છે તેમાં પોતાનો નાનકડો પુત્ર ગુમાની બેસતા ગોરા સાહેબનું પાત્ર ચિરંજીવ બની રહે છે અને વાચક ઉપર કહુણાભરપૂર ઊઠી ઝાપ મૂકી નાથ છે છે લી આગતિઓમાં પ્રહરી પાત્રોના શબ્દ ચિત્રો એક પરિચિત ભાઈની કલમે લખાયેલા ચક્રવા છે તેનાથી બર્મા લોકોની એક બાબુનું સુદર અને પ્રામાણિક ચિત્ર લેવા મળે છે

(૪) 'જીનન ધડતર'

શ્રી ચાપશી ઉદ્દેશી

પ્રકાશક નવચેતન કાચીલથ, અમદાવાદ

પાના ૧૮૦ કિંમત રૂ. ૨

એક પીઠ અને સ્વસ્થ શૈલીના સર્જક ચિત્રક તરીકે શ્રી ચાપશીભાઈ આપણી સમક્ષ ઉપસ્થિત ધાય છે પ્રસ્તાવનામાં તેમણે જે નિખાલસ એકરાર કર્યો છે કે ૬૦ વર્ષ પૂરા કર્યા પછી તેઓ દરેક બાબતનો તાત્વિક દષ્ટિએ વિચાર કરતા શીખ્યા તે સમાજમાં અનેકને લાગુ પડી શકે તેણે વિધાન છે પણ તે સીકારવાની હિંમત ભાગ્યે જ કોઈ બતાવે

છે. લગભગ બધા મળીને જુદાજુદા પચાસેક વિષયો ઉપર જે ચિંત્ય સામગ્રી અહીં રજૂ થઈ છે તે જીવનને ઉદ્દેશગામી બનાવવા અખૂટ પ્રેરણા પૂરી પાડવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. સમાજને આવા પુસ્તકોની આજે તાતી જરૂર છે અને જે નજીવી કિંમતમાં (પુસ્તકાલયોને ફક્ત ૧.૨૫ માં) તે ઉપલબ્ધ છે તે માટે કોઈ પરમાર્થી વ્યક્તિની મદદ એક આકર્ષક સમાજ સેવા છે. શ્રી ચાંપશીભાઈ આ ઓળખીમાં આવા મૂલ્યવાન વધુ પ્રકારનો આપે તેવી વિનંતિ અસ્થાને નહિ ગણાય. જીવન ધરતર તેઓ જ કરી શકે છે જેમની પાસે દૃષ્ટિ અને તપશ્ચર્યા છે.

(૫) સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ

લેખક: શંભુપ્રસાદ દેશાઈ
પ્રકાશક: સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષણ સંસ્કૃતિ સંઘ,
જૂનાગઢ: પાનાં ૬૮૦ રૂ. ૧૫

આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી મૂકે તેવું આ પ્રકાશન જૂનાગઢની એક શૈક્ષણિક સંસ્થા બહાર પાડે છે. નિરૂત I. A. S. શ્રી શંભુપ્રસાદ દેશાઈ તેના લેખક છે; જો કે આ સુધારાવધારા સાથેની તેમના ૧૯૫૭માં બહાર પડેલા પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ છે, પણ લેખક તેને નવેસરથી લખાયેલું નવું જ પુસ્તક ગણે છે. શ્રી શંભુપ્રસાદ ઇતિહાસના ઊંડા અભ્યાસી છે તેમજ કાઠિયાવાડ વિષેનું તેમનું જ્ઞાન બાપદાદા તરફથી વારસામાં મળેલી મૂકી છે. પુસ્તકને છેડે જે સવાબસો પુસ્તકની સૂચિ મૂકી છે તેના વાચન અને સંશોધનના નવનીતરૂપે આ અંશની પ્રાપ્તિ થાય છે. એટલે એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે જે હકીકતો અહીં અંધરથ થઈ છે તેની ઐતિહાસિક પીઠિકા શકાથી પર છે. શ્રમ અને સંશોધનની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પણ સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસ લાગેવળગે ત્યાં સુધી એક જ પુસ્તકમાં આધાર સહિતની આટલી સામગ્રી હજી સુધી કોઈએ રજૂ કરી નથી. કોઈ પણ

ઇતિહાસ ગ્રેમી આ મન્યના વાચનથી આનંદ અને પ્રેરણા તો મેળવશે જ પણ સાથે સાથે ઇતિહાસકાર બનવા કેટલો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરવો જોઈએ, તેનો પણ તેને ખયાલ મળી રહે છે. પ્રાગૈતિહાસિક સમયથી શરૂ કરી ૧૯૬૫ સુધી સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસનું દર્શન લેખક કરાવે છે તેમાં ખાસ કરીને સૌરાષ્ટ્ર-જૂનાગઢનો ઇતિહાસ તેમની અનુભૂતિ અને અંગત જાણકારીને લીધે વિસ્તાર રાકેલો બની શક્યો છે. સાતસો ઉપરાંત ખાનાના આ દળદાર પુસ્તકની ગુદલુકલા અને બાંધણી માટે સુરૂપ મુદ્રિકા, રાજકોટ અભિનંદનને પાત્ર છે.

(૬) 'ભગવાન પરશુરામ'

લેખક: શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી,
પ્રકાશક: ગૂર્જર અંધરતન કાર્યાલય,
અમદાવાદ; પાનાં ૩૬૮; મૂલ્ય રૂ. ૭.૫૦

શ્રી મુનશી હીરક મહોસવ અંધાવલિનું પ્રથમ પુસ્તક પાંચમું પુનર્મુદ્રણ પામે છે. વૈદિક સમયનાં જે મહાપ્રતાપી પાત્રો મુનશીજીએ આલેખ્યાં છે તેમાં ભગવાન પરશુરામ મોખરે રહે છે. તરુણ પરશુરામના વ્યક્તિત્વનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ અહીં જોઈ શકાય છે. પ્રથમ ખંડમાં ગિરનારની તળેટીમાં, વરુણનું આવાહન કરી, અદરશયથેલાં ગોમતીનાં પાણી પાછાં લાવે છે અને નાગજાતિના લોકોને રામાનતા આપે છે. બીજા ખંડમાં યુગુ ડહનાય અથોરી પાસેથી વિદ્યાશીખી, સહઆર્જુનના પડખામાંથી મૃગશારાણીને ઉદ્ધાર કરે છે. ત્રીજા ખંડમાં સહઆર્જુનનો વધ સાથે કથાની સમાપ્તિ થાય છે. વિશામિત્ર, વસિષ્ઠ અને જમદગ્નિ તથા રેણુકાનાં પ્રખર તેજશ્રી ઝગડળતાં પાત્રો વચ્ચે, આર્ય-અનાર્યના બેઢ મીટાવવા મથતા તાંડવ જેલી રહેલા પરશુરામનું પાત્ર અને પુત્ર તેજ પાથરી રહે છે, અને શરૂઆતથી જ લોભ-હર્ષિણી તેમને સાથ આપી રહે છે અને સમય જતાં તેમની અર્ધોગિની બની રહે છે. માતાનો

શિરઁછેડ કરવા પિતાની આજ્ઞા પાળવા પરશુ-
રામ જે શરત મૂકે છે- કે પછી પોતે પણ
મૃત્યુને ભેટશે અને જીવંતશમાં દેહ ધારણ
નહિ કરે- ત્યારે પોતાની આજ્ઞા પાળી જાયતા
જમદગ્નિને દર્શાવતી વખતે લેખકે અપૂર્વ
નાટ્યાત્મક ક્ષણો ઉપસાવી છે જે, પ્રસંગને,
ગૌરવ અને કવિનો ન્યાય આપી રહે છે.
યુવાન મુનશીનું 'પરશુરામ' (અને વયસ્ક
મુનશીનું 'કૃષ્ણાવતાર') એક ચિરંજીવ સર્જન
છે- લૌપામુદ્રાનુ સમકક્ષ.

(૭) 'લાડી, વાડી ને ગાડી'

લેખક : શ્રી જયંતીરામ પટેલ,
પ્રકાશક : શ્રી લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર,
અમદાવાદ પાનાં ૧૪૨; મૂલ્ય રૂ. ૪

શ્રી જયંતીરામ પટેલનું ત્રિઅંકી નાટક
મૌલિક નાટ્યલેખન સ્વર્ણમાં પ્રથમ ઇનામ
મેળવી ચૂક્યું છે અને આજે પ્રકાશન પામે છે.
લેખક તખ્તાના અનુભવી છે. અને દિગ્દર્શન
તથા અભિનય સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલા છે.
નાટકના બધાં જ પાત્રો આમીકુ છે અને બના-
વોનું કેન્દ્ર પણ ગામડું છે. ધરલગ્ન ભેળંતાલા
ગોળે ફાટક લીધેલ પુત્ર ગોપાલ અને નવી
પરણેતર લીકું આસપાસ વાર્તાનું ચોક્કું ઘડાય
છે-અને બુદ્ધિ પરણે બાયડી તે સૌ પરને કાજ-
એ કહેત ત પ્રમાણે લીકું ચોરમાન પુત્ર તરફ
હળે છે ભેળંતારામને લીકીકુવર વાડી છે,
પૈસો છે, ગાડી છે પણ પ્રથમ પત્ની ગંગાની
કૃષ્ણે પુત્ર અવતર્યો જ નહિ તે જોત પૂરવા ૨૨
વર્ષે બીકું ઘર માંડે છે. લીકુંને પુત્ર અવતરે
છે અને ગામની જીભ ગોપાળ તરફ આંગળી
ચીંધે છે, ગોપાળને લાગે છે. કે વાડીનો વારસ-

દાર હવે લીકુંનો પુત્ર બનશે અને તે ન કહેવાના
બોલ કાઢે છે. નવજાત શિશુ પોતાના ગોપાળ
તરફના પ્રેમમાં આડખીલીરૂપ બનતાં, લીકું
તેને મારી નાખે છે. બધંતારામને, ગોપાળ
અને લીકુંનું કાવતુ પોતાના તરફ મંડાયેલું
લાગે છે અને પોતાને જ હાથે સઘળી સંપ-
ત્તિનો નાશ કરવા વાડીને આગ ચાંપે છે.

નાટક કર્ણાન્ત છે અને અંત ચોટદાર
તેમજ કલામય બન્યો છે. આગ ચાંપીને ભેળં-
તારામ મરેલા બાળકને હાથમાં રાખી ઠેવાફાટ
ફેદન કરે છે અને લીકું તેમના પગ પકડી
હાથ માગે છે ત્યારે ભેળંતારામ કહે છે-લીકુંના
હાથમાં બાળક મૂકતાં-'છાની રે' નઈ તો અમણાં
ભગી જશે !' લેખકે આ નાટકનું વસ્તુ જીવન-
માંથી-તેમના મિત્રના જીવનમાંથી ચોધ્યું છે
પણ તેને જે કલાત્મક સ્વરૂપ આપ્યું છે તેમાં
નિજ પ્રતિભાનો આવિષ્કાર ભેળં શકાય છે.
તળપદી શૈલીમાં સંવાદો એટલાં ચોટદાર બન્યાં
છે કે તેનાથી નાટકની ગતિ ધૂધવતાં પૂરતું
સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, અને આદિથી અંત
સુધી પ્રસંગોની રમઝટમાં વાચક તક્ષીન બની
રહે છે.

નાટકની ભાષા તળપદી પોણે લેખકે
પોતાની હથોટીનો ઠીકઠીક ખયાલ આપી દીધો
છે અને તખ્તા ઉપર નાટકની અસર સ્વચ્છેદ
થઈ શકે તેવો હાંચો આકાર પામ્યો છે. આડ-
પાત્રોમાં સદગત ગંગામા તેમજ શંકર અને
વાલી ગીણ હોવા છતાં ઠીક જગદી નાથ છે.
શ્રી જયંતીરામ પટેલે ગુજરાતી રંગભૂમિને
યશસ્વી કૃતિનું પ્રદાન કર્યું છે, અને સારાં
સફળ નાટકોનું મહેલું તેઓ ફર કરે એવી
આશા જગાડી નાથ છે.

પ્રાણિ ! તૂ હરિસોં ડર રે, તૂ કયોં રહા નિડર રે ?

ગાફિલ મત રહ ચેત સમેશ મનમે રાખ ફિકર રે;
ભે કુછ કરે બેગ હી કર લે, સિર પર કાલ જખર રે.

કાલે ગોરે તન પર ભૂલા, તન ભયેગા જર રે;
ચમકે હૃત પકડ કર ધીસે, કાઢેં બહુત કસર રે

હરિભજ હરિભજ હરિભજ પ્રાની, હરિ કો ભજન તૂ કર રે;
ન જકિયોર પ્રભુ-પદ ની । ચહ, ભવસાગરકો તર રે

હે શુર, તું ભગવાનથી ડરીને મીધે માગેં ચાલ; ભણે ભગવાનની તને
બીક જ ન હોય એમ તું કેમ વતેં છે ? તું ભાન ભટ્ટી બા મા, ઝટ ઝટ થેતી બા,
અને મનમા ખટકો રાખ. સેવા તથા પરાપકારના કામ તારે કરવાનાં છે તે ઝટપટ
કરી લે; કારણ તારા માથા ઉપર કાળનું વિકરાળ ચક્ર નિરન્તર ફરે છે. કાળ
કે રૂપાળ તારા શરીર ઉપર તને મોહ યાય છે પણ એ શરીર એક દિવસ અગ્નિમા
આહુતિરૂપ થઈ પડવાનું છે. તેની તને સરત નથી રહેતી. ચમરાજના હૃત તને પકડીને
ભોય ઉપર ઢસડે, અને તે કરેલા એકેએક પાપને કારણે તારે શરીરે પીડા તથા
મનમા દુઃખ ભોગવવું પડશે. એટલે તું દોષે ભરાવું રહેવા દે, પરદુઃખભજનરૂપ
દેવસેવા કર, અને એ સેવાને પ્રતાપે ભગવાનના ચરણકરગરૂપ નાવ ઉપર ચડીને
ભવસાગર તરી બા

—દે. વા.

તમે

સુંદરતા, સ્વચ્છતા
અને સુધડતા બીજે
કયાં બેઠને પ્રદુષિત
થઈ જાશે છા ને ?

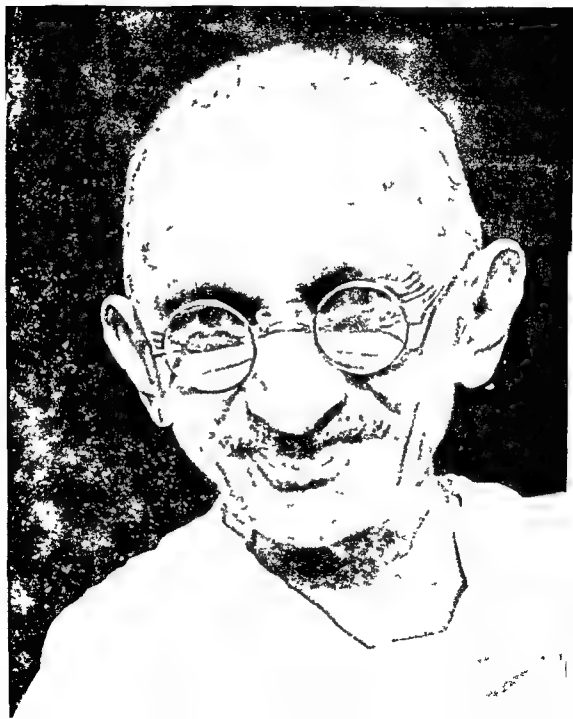
તો

તમે તમારી બહેરાતનાં રંગીન ફેદડરો, વાર્ષિક અહેવાલો, વગેરે
કલાત્મક, સુંદર અને સુધડ છપાવીને બીજને પ્રદુષિત કેમ નથી કરતા ?

આ માટે :-

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

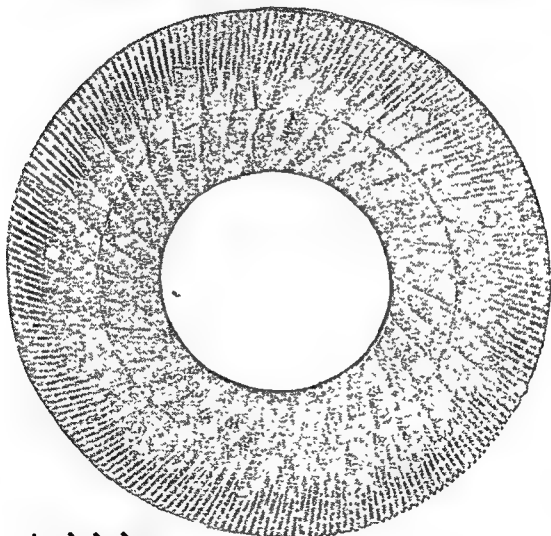
‘સુરૂપ મુદ્રિકા’ રેસકોર્સ શેડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુકુંદ

પિપ્પમ, મોટાં, ભારે સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ એટલે પોતાદ

સ્ટેનલેસ સ્ટીલ

ગ્રુપ્સ આધર્ન ઝૉન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, કુર્લા, ગુજરાત ૩૦ એએસ

11111 00

always
be beautifully
dressed in
thackersey's
ever/fresh

Dreamy outfit to relax in made from
everfresh (67% Tereno 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple
In a gay tantalising screen print with
handsome dreamboat in matching stripes!

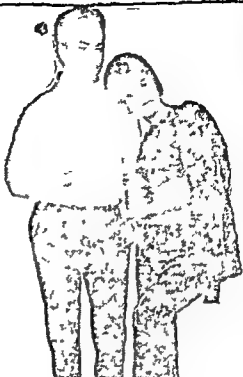
A full 100% Cottons made

TEBILIZED to tested a wash-and-iron
and a wide range of Shirts, Suits, Scarves,
Pajamas, Vests, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOOSTAN SPO & WVS MILLS LTD
THE CHAMBER OF COMMERCE LTD

16, Anna Salai, Bombay

thackersey group Makers of Fine Cottons!

Omnia

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

It is India's most modern trade brought
forward to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on the ancient trade and tradition
to serve the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Scindia House, Colaba, Bombay 1

SCINDIA

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ બ્રોકીસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેમરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૩૯,૪૫૫
આનુષંગિક હેતુઓ માટે અનાર ગ્રામી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૨,૩૭૧	૨૩.૯૨
[૨] જૂના કુવા	૨૫,૨૯૨	૨.૧૯
[૩] ઓઈલબેન્કન ઈલે મોટર્સ	૧,૦૮,૨૩૯	૩૩.૬૭
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨,૬૦૩	૪.૭૦

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૮૧ કરોડ અને ૩૨ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એન. સીટાર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુવરાજભાણેન બૉફ પોશ્વદર,
પ્રમુખ.

દેના બેંક

સદાય વિકસતી....

સત્તાવાર થાપણ

ડૉ. બે કરોડ

ભાગ્યેલી અને ખાર થયેલી થાપણ

ડૉ. એક કરોડ ને પચીસ લાખ

રિઝર્વ ફંડ

ડૉ. એક કરોડ ને સાઠ લાખથી વધુ

કુલ ડિપોઝિટ

ડૉ. એક અબજ ને વીસ કરોડથી વધુ

વક્રિય ફંડ

ડૉ. એક અબજ ને ત્રીસ કરોડથી વધુ

ખાતાઓની સંખ્યા

પાંચ લાખ નેવું હજારથી વધુ

૧૪ રાજ્યોમાં ૨૧૪ શાખાઓ

અને ૫૩ સેક્રેટરિયેટ ઓફિસ દ્વારા

રાષ્ટ્રની સેવા બજાવે છે.

દેના બેંક લિમિટેડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકર નાનક બિલ્ડિંગ,

૧૭, લોર્ડિયન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧

પ્રવૃત્તિચંદ્ર વ. ગાંધી, ચેરમેન

વૈષ્ણવજન કાર્યાલય
૨. રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

ગ્રાહક બંધુઓને

ધણા ખગ ગ્રાહકોનું લવાજમ એપ્રિલ ૧૯૬૮થી
માર્ચ ૧૯૬૯ સુધીનું હતું. આપને બધા મળી કુલ
૧૦ અંકો મળી ગયા હશે.

નવા વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮ મનીઓડરથી
ઉપરને સરનામે એપ્રિલની ૧૦ તારીખ મુધીમાં
મોકલી આપશો જેથી અંક મોકલવાનું ચાલુ રાખી
શકાય.

વ્યવસ્થાની સરળતા ખાતર મનીઓડરથી જ
લવાજમ મોકલવાનું રાખશો. ૧૦ એપ્રિલ સુધીમાં
આપના તરફથી કરી જવાબ નહીં આવે તો આપને
વી. પી. થી અંક મોકલશું જે સ્વીકારી લેવા વિનંતી
છે. ગ્રાહક તરીકે ચાલુ ન રહેવું હોય તો વખતસર
જણાવશો જેથી વી. પી. નું ખર્ચ અમારે નાહકનું
ભોગવું ન પડે.

આશા રાખું છું આપ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ
રહી પૂરે મહકાર આપશો

સંપાદક
વૈષ્ણવજન

વૈષ્ણવગ્ન

સયોગ છે તે વિયોગ છે જ
એમ બાણુતાં છતાં દુઃખ કેમ ભોગ-
વતા હોયશું ?

— બાપુ

કેઈનું દુઃખ મટાડવાને સારું
પણ જોઈું ન જોવાય એમ દુઃખ
ન જ મટે.

— બાપુ

ઝીની ઝીની ઝીની ઝીની ઝીની ચહરિયા.
 ઝીની ચહરિયા, ઝીની ચહરિયા. (ધ્રુવપદ).
 કાહે કૈ તાના, કાહે કૈ ભરની, કૌન તારસે ઝિની ચહરિયા.
 ઇંગલા પિંગલા તાના ભરની, સુપમન તારસે ઝિની ચહરિયા.
 આઠ કવલદલ ચરખા ઠોટૌ, પાચ તત્ત ગુન તિની ચહરિયા.
 સાધકો સીયત માસ દસ લગૌ, ઠોક ઠોકકે ઝિની ચહરિયા.
 સો ચાહર સુર નર મુનિ ઝોઢી, ઝોઢીકે મૈલી દીની ચહરિયા.
 દાસ કપીર જતનસે ઝોઢી, જ્યોંકી ત્યોં ધરી દીની ચહરિયા.

આપણે શરીર છે તે જાણે ભગવાને આપણા જીવને ઝોઢાડેલી ચાહર છે એવી કદમના કરીને કપીર કહે છે, ભગવાને આપણે સારુ ઝીખી ચાહર વળી છે. એ ચાહરમાં તાણો કપો, વણવાનો કાઠલો કપો, અને કપા તારથી એ વળી છે કે ઈંડા નાડી જમણે પડખે છે તે તાણાંરૂપ છે, પિંગલા કામે પડખે છે તે કાઠલારૂપ છે અને સુપુમણા અપમા છે તે તારરૂપ છે. ઉદયરૂપી આઠ પાખડીવાળા કમળના જેવો રેટિયો ફરે છે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ આ પાચ તત્ત અને સરત, રજત તથા તમસ આ ત્રણ ગુણે કરીને શરીરની રચના કરી છે. આ ચાહર વણતા ભગવાને દસ મહિના [જર્મવાસના] લાગ્યા છે, ને એણે ઠોક મારી મારીને તે વળી છે આ શરીરરૂપી દિવ્યવસ્ત્ર દેવતા, કાળા માથાના માનવ તથા મુનિજને ઝોઢયું છે ને ઝોઢીને એના ઉપર પાપરૂપી મેલ ચડાવ્યો છે. પણ પાપના પડખાપાંચી પણ કરીને ચાલનારા ભગવાનના દાસ કપીર એ વસ્ત્રની બહુ જતન કરી, એને પાપકથી ખરડાવા ન દીધું અને ભગવાને જેવું સ્વચ્છ તથા ધોણું ફૂવ જેવું આયું હતું એવું ને એવું જ અન્તકાળે મુકી દીધું.

મલમર્ધલપકમર્ધલા પૂલીમર્ધલા ન તે નરા મર્ધલા ।

જે પાપકમર્ધલા તે મર્ધલા જીવલોગગ્મિ ॥

‘શરીરશ્રમ કરી કરીને જેને કીધે મેલ ચડ્યો ■ તે માણસ મેલા નથી, પણ જેનું મન પાપપ્રકૃતિ-અસત્ય, અનાચાર, ક્રૂરતા, તથા પરોપકારરહિત ભોગવિલાસથી મેલું ચમેલું છે તે જ મેલાં છે.’

— દે. વા. ’

ગાલિય

જે જમાનામા ગાલિય થઈ ગયો તે વખતે શાયર અને શાયરી રાજપાશ્રિત હતા અને બહાદુરશાય હકૂર લેતો મુગલ રાજવી પણ શાયરીનો શુભામ હતો. તખ્ત-તાઉસ ઉપર બેસનારા રાજવીના દિલને કવનની અલગતા અકળાવી મૂકતી. ગાલિયના બાપદાદાને આ દેશ સાથે કે કવિતા સાથે કોઈ નાતો ન હતો, છતાં કિસ્મત કરાવે બુલ તે પ્રમાણે શક્ય એશિયામા વાસ કરતા તેના પૂર્વજોમાંથી કોઈએ મોગલ દરબારમા રોનિક તરીકે સ્થાન લીધું. મિરજા ગાલિય પાસે આકાશને આબતી કવનના હતી, અને ઉર્દૂ ભાષાને એક નવી રંગત આપવા જેટલી પ્રતિભા હતી કવનનાના ચમકારા સાથે ઊમિની માદવતાનું અજબ મિશ્રણ તેમની ગજ લોમા દષ્ટિગોચર થાય છે. શરાબની ખાલીમાથી કવિ તાના જામ ભરીભરીને દુનિયાને આધનાર આ કવિના નશીમમા તેા દ્રારિદ્ર જ રહ્યું હતું અને ૧૮૫૭ના બળવા પછીનો સમય એક જાજર જીવન સાર્પ તરફે પસાર કરવો પડ્યો હતો. આશય માટે પાછલી જીદ ગીમા કવિને ઝાવા નાખવા પડ્યા હતા. ગાલિયનુ લમ જીવન નિષ્ફળ હતું અને થાની ઉમરાવ બેગમ તેમને માથે પડી હતી. માથુક નરીતે તેમણે એક નાથીજ ગાલિકને સ્વીકારી હતી. ફારસી અને અરબિક ભાષા ઉપર ગાલિયનું પ્રભુત્વ એક ભેંસીલી નવીન ઉર્દૂમા પરિભ્રમ્યુ. કવિ ઈકમાલ પણ ગાલિય પ્રત્યેનું કષ્ટ સ્વીકારે છે. તેમના જમાનામા (૧૭૮૭-૧૮૬૯) અને આજે ફેર એટલે જ કે આજે કવિ ત્યારની પેઠે એટલે જ અકિચન છે, પણ જે રાજાશય ત્યારે હતા તે તેા આજે નથી પણ જનસામાન્ય કવિના વાણીવિલામથી અલિપ્ત રહ્યો છે.

અણુવીજળી

ફેશ્વઆરી માસથી તારાપુરનું અણુવીજળી મથક કિષાથીવ બન્યું અને લગભગ બે લાખ કિલોવોલ્ટ વીજળીશક્તિ ઉત્પન્ન કરતું એક જનરેટર ચેનનવત

બન્યું (અને બીજું) હવે બન્યો) તે માટે વીજળીની ખેચ અનુભવતા ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રે સહનની લાગણી અનુભવવી રહી કોલસા અને પાણીથી વાલતા વીજળીગુલોની સરખામણીમા એક નવું પ્રસ્થાન તારાપુર ખાતે આરંભાય છે. આ યોજના માટે અમેરિકાની મદદનું ઝણ સ્વીકારવું રહ્યું. અને પશ્ચાત માટે જરૂરી ઈરાન (પૂરેનિષમ) પણ અમેરિકા જ પૂરૂ પાડવાનું છે. આ અનુભવને આધારે વળું અણુ વીજળી મથક ઊભા કરવાની નવી દિશા ખૂરે છે. સીરાફના સાગર કાઠે કોઈ સ્થળે આવી ચકપતા વિવારાઈ રહી છે તેને ક્લ-સ્વરૂપ મળે તેા બાકીના ગુજરાત પ્રદેશ માટે વીજળીની છૂટ સારા પ્રમાણમા શક્ય બને આઘોગીકરણ તરફ કૂચ કરી રહેલા ગુજરાત માટે આ તાકીદની અનિવાર્યતા છે.

દેવમોગરા

શિવસાત્રિના દિવસે થતી વધઈ હિસાનો ચિતાર આપી અમદાવાદના ‘સદેશ’ દૈનિકે જબરી બાય બીટી કહેવાય. સામાન્ય રીત પશુહિંમાના નિબલસ અને લાગણી દુભાવે તેવા દૈનિકપત્રમાં આટલી જમા આપી, ધાર્મિક અપશબ્દા, વહેમ, કુરિવાજો તરફ જે સરોટ રજૂઆત થઈ છે તે હવે ગુજરાતની પ્રજાએ (કે સમાજ સેવકોએ ?) ઉપાધી લેવી રહી બંગાળમા કાલિપૂજના દિવસોમા આવી જ સિમા આચરવામા આવે છે. પણ ગાધીનાપુના અલિખત યુજરાતમા, દેવમોગરાની ભીરણ નાદારથીવા પામે બગાળ જણે કે વામણું લાગે છે એટલું માફ છે કે આમા કોઈ બીજી કોમનો પ્રજા અટવાયો નથી. આદિવાસીઓ અને પછાતકોમને સારે માર્ગે લઈ જવા, તાજકોમ સરાતી દિશાએથી એક સામટા પ્રયત્નો થવા ઘટે. કે પછી ‘મન’ આઘ આવશે? આવતી ચૂટણીમા મન નહી મળે એ બીકે મૂંઝા પશુઓની વહારે જવાનું લોકઘાઘીમાં વોગ્ય નહો મનાય? મત ! મત ! મત !

મનની વાત નીકરી એટલે મન અગવીતરૂં બન્યા

વિના રહી શકું નથી. ચાર રાજ્યોની પેટા યુટીલીમાં મનદારોએ કમાવ કરી નાખી. પેટ છૂટી પાત જ ન કરી, ખાંડના ભાવ નીચા ન જવા દીધા અને ચેરડીના ઉત્પાદકો તથા કારખાનેદારોને ધીકેત્રોના જોગ થઈ ગયો એટલે ઉત્તમ પ્રદેશમાં મનદારોએ ત્રાજવું સમતોલ રાખી દીધું. બંગાળમાં બધા જ પક્ષોને ભાગ્ય અજમાવીને રમત રમી લેવાની છૂટ આપી, નિહારમા કોંગ્રેસને આગળ રાખી, બીજા પક્ષોને પાછળ ધક્કા મારવાની છૂટ આપી નાગાલેન્ડ મનદારોના માર્ગ સ્વીકારી એ જ મોટી સિદ્ધિ. ગરજ નિયતી બાપડી એમ લોકશાહીમાં મનને ખાતર લોકોપરોગી કામ પણ ન થઈ શકે કોઈ રાજ્યને-પક્ષને-સમાજના વર્ગને કુખ પડેલે એવું કાઈ જ ન થાય. ચીજવસ્તુના ભાવની સપાટી પણ નીચ ન લવાય-નહી તર ઉત્પાદકો નારાજ થાય! લોકોને તેલ-ખાંડ મોઢા મળે તો ઓછા ખર્ચ બાંકી લેવીમાથી અપાય નહિ અને પ્રમાણ વધારાય નહિ !

બધા જ પ્રકો મતપત્ર સાથે અરસપરસ સકળારેલા છે, અલાઉદ્દીનના બહાઈ વિરાગ જેવી આજે કોઈ વસ્તુ યોગ્ય તે મતપેટી છે. અને ૧૯૭૨માં તે શુ આશ્ચર્ય સરજશે તેના ખ્યાલ ચાર રાજ્યોની અગ્રેજીમાં કહેવાતી 'MINI' યુટીલીએ આપી દીધા છે

પોપાબાઈનું રાજ !

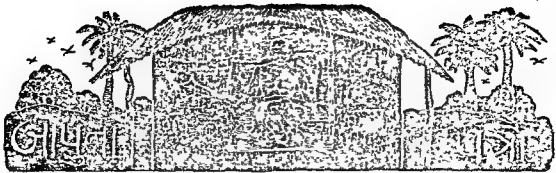
મુબઈ જેવડી જબરજસ્ત વિરાટ સાગર જેવડી નગરીને શિવસેનાના કાબાઓ ધોળે દિવસે લૂટી ગયા અને બાળતા ગયા તે બનાવ શું થીંધી જાય છે? કેટલાક આને વખોડી કાઢે છે 'કોઈ કહે છે શિવસેના ઉપર પ્રતિબંધ મૂકી પાલિમેન્ટમાં વિરોધપક્ષો કહે છે કે આના સર્જન માટે કોંગ્રેસ જવાબદાર છે. તો વળી ચંપાણ સાહેબ જેવા નેતાઓ તેને 'શ્રીસરત વિશેષજ્ઞ આપી જવાબદારી ખ ખેંચી કાઢે છે. બાલ ધકરે મુક્ત ન થાય તો ટણુ પણ મુખઈને બાકે બાબી મુકવાની ધમકી ગમે ત્યારે અમલી બને (આ લખાય છે ત્યા સુધી નથી બની પણ કાગળી કોને ખતર ?) આ આખા પ્રશ્ન ઉપર ફિલચૂકની દૃષ્ટિએ વિચારવા લાગે કે છે મુનઈને પોપાબાઈનું રાજ ખરે છે ! અને આ સીનિકો-પ્રજા-પોલિસ-સત્તા સાથે બેઠેલા પોપાબાઈના સભ્યનાં અનિવાર્ય અંગે છે ! લોકશાહીમાં લોકમત એજ હુક

મનું પાનું ગણાય. શિવસેનાને શા માટે બદનામ કરે છે ? મુબઈમાં ત્રીજા લાખની વચરંજી વસ્તી છે. શિવ સેનાના સીનિકાની ટકાવારી જોઈએ તો થઈ થઈને ફેટલી થાય ? પોપાબાઈનું સભ્ય વધાવવા દેવું કે નહિ તેનો નિર્ણય ત્રીજા લાખ લોકો કરે—શીઝુઓએ શા માટે માથું મારવું ? અને આવી નિર્બળતા ક્યા સુધી ?

મધ્યપૂર્વ

વિદેશપ્રધાન તરીકે દિનેશ-ની જની નિયુક્તિ સૂચક છે ? પરદેશપ્રધાનના ભાર વધી રહ્યો છે અને બનાવો એવા અસુચિત્તવા અને ઝડપથી બને છે કે વડાપ્રધાન વિદેશપ્રધાનના બોલે અન્ય જવાબદારીઓ સાથે લલી થઈ તેવી સ્થિતિમાં નથી ૧૯૧૭ના આરબ-ઈઝરાઈલ સઘર્ષ પછી, રશિયાએ તમામ આરબ રાજ્યોમાં પોતાની લાગવગ વધારી દીધી છે બુમખ સમુદ્રમાં ધૂમવાની તક રશિયા યોધનું 'ડનું' તે મળા મઈ છે, ઈઝરાઈલને 'જે નાલેલીબરો' પરજન્ય સહન કરવો પડ્યો, તે પછી 'સાપન સરજમ' ખોટ પૂરી પાડવા લીજ્યીક ગતિથી 'રશિયા કોડી ગયું આજે ઈઝરાઈલ રશિયન લશ્કરી અમલદારોથી ધમધમે છે. ઈઝરાઈલ ઉપરાત અલ્લેશીયા, સિરિયા, ઇરાક, સુદાન, યેમન, સોમ લિયા સુધી રશિયન વર્ચસ્વ પણ પેસારો કરી ગયું છે, અને જાળ વધુ વિસ્તારમાં પાથરી રહ્યું છે નુકીને પણ રશિયાની મદદ મળવી શરૂ થઈ છે અને બેસ્ફૂરસની સામુદ્રમુનિમાં રશિયન ડુંબક ફિરતીઓ ફરી રહી છે અમેરિકાએ છ આરબ રાષ્ટ્રોમાં પોતાના ફાતાવાસો લાવુ થઈ નથી. રશિયા બદલેની ટાય અનુ-બલી રહ્યું છે ભો તે ખોટ આરબ બદલેનો ઉપયોગ કરીને પૂરે છે પાકિસ્તાનને લશ્કરી સહાય આપવાનો ઉદ્દેશ આ પ્રદેશમાં ખુન્તી એક કંડી મેળવવાનો હતો. અમેરિકા આ આખી પરિસ્થિતિ જોર નજરે જોઈ રહ્યું છે. ઈઝરાઈલ ઉપર વેર વાળવા આરંભો ફૂતનિયથી છે આ સંજોગોમાં કોઈપણ ઘટીએ કંટકટી સર્જવાનો ભય છે. ખાસ કરીને વિષેટનામમાંથી અમેરિકા સાંકેલો કરવાની ઈચ્છા સેવી રહ્યું હોય ત્યારે, તેમ જ ચીન સાથે વાટાઘાટો કરવા ઉલુકા થયું ત્યારે પણ મધ્યરાજ્યોની સોમદ્યમજાજીમાં પોતાનો ફાય જેલવા નાનાં રાષ્ટ્રોએ તેમણી એટલા માટે રાખવી જોઈએ કે કોઈ સૂતા ન ઝડપે

[અનુ ૦ ૪૫ ૫૧૯ મે]

[ખેપની સિદ્ધિમાં દેખાતી નિરાશાના કાળમાં 'યુનિયન અગમ યમ નિયમ શમદમ વિષમમન' વળો તુલસીરામયજુનો છંદ ટાંકી મેં અહિંસક તપશ્વર્ગ મારે કાંઈ અશક્ય નથી એવા ભાવનું લખેલું તેના જવાબમાં આ પત્ર છે. -ચિમનલાલ શાહ, સેરાગ્રામ આશ્રમ, વર્ધા.]

ચિં ૦ ચિમનલાલ

તા. ૧-૫-૩૬

તમે ઈચ્છો છો એવી કઠિન તપશ્ચર્યા તુરંત કરવાનું હોતું નથી. અહિંસા જાણનારે પ્રથમ તો યમનિયમાદિનું પાલન કરતાં શીખવાનું હોય છે એ જોઈ નથી. કયાં બધા એનું પાલન એક નિષ્કાથી કરે છે ? પ્રાર્થના કેટલા કરે છે, પીંજે છે કેટલા, પડોશી પ્રત્યે પ્રેમ કેટલા બતાવે છે ? આપણે એકાએક સેર્ગવમાં કેટલો પ્રેમ ઠાલવીએ છીએ આવી આવી ઝીણી ગણાતી બાબતોમાંથી અહિંસા સત્યાહિનો પાઠ શીખીએ છીએ. મારી કઠિનતાએ પશુ મારી અપૂર્ણતામાંથી ઉદ્ધલવે છે. ને મેં સાથીઓની મોજાશ સહી લીધી છે એ પણ કારણ છે. યમ નિયમ શમ દમ વિષમમત તમે ટાંકેલા છંદમાં છે એનું મનન કરો. હમણાં ઈન્દ્રાવન જઈએ છીએ.

— બાપુના આશીર્વાદ

x x x

ઈશ્વર નિરાકાર નિર્ગુણ છે. એનું ધ્યાન શા સારું ન ધરીએ ?

[આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં મૂર્તિપૂજનું સ્થાન અત્યંત છે. વિભૂતિપૂજા અને વ્યક્તિપૂજા એ આપણા જીવનમાં જડાઈ ગયેલી છે.

આશ્રમવાસીઓને પણ એ પ્રશ્ન મૂંઝવતો હતો. તેઓ બાપુજીને લખતા અને બાપુજી સર્વદા મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરતા. બાપુજી તો માનતા કે વ્યક્તિ કે વિભૂતિને મૂર્તિરૂપે આબદ કરી એની પૂજા કરવા કરતાં એના જીવનને સમજી, એના ઉચ્ચ આદર્શો અને વિચારોને તેમજ એનાં કાર્યોને પોતાના જીવનમાં સ્થાપીએ એ જ વધારે ઈચ્છનીય અને મહત્વનું છે. બાપુજી જતાં આપણે આજે એમની મૂર્તિ સ્થાપવાના વિચાર કરીએ છીએ અને એ મૂર્તિની પૂજામાં જ કૃતાર્થતા માનીએ છીએ. આવી સ્થિતિમાં બાપુજીના પત્રો અવશ્ય આપણને યોગ્ય માર્ગદર્શન કરશે.]

જીવંત લોકોની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરવું સારી વાત નથી. જેનું ધ્યાન ધરવાનું હોય એમાં પૂર્ણતાનું આરોપણ થતું હોય છે, થવું જોઈએ, જીવિતોમાં કેઈને પૂર્ણ ન કહી શકાય. રામાયણદિમાં જે ચિત્રો આવે છે તે સારાં હોતાં નથી પરંતુ મૂર્તિની આવશ્યકતા શા સારું ? ઈશ્વર નિરાકાર નિર્ગુણ છે. એનું ધ્યાન શા સારું ન ધરીએ ? જો એ અશક્ય હોય તો ઝંકારનું ધ્યાન ધરવું, અથવા આપણી કલ્પનાની મૂર્તિનું. ગીતાગ્રંથોમાં જ ધ્યાન શા સારું નહીં ? એને કામધેનુની ઉપમાં આપવામાં આવી છે.

આ ધેતુનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. વળી એમાં ઘણું અર્થો સમજી શકીએ છીએ આ રીતે પણ જીવન્ત લોકોની મૂર્તિનું ધ્યાન હાનિકારક થઈ શકે છે. એથી એને ત્યાજ્ય ગણવું ઉચિત છે.

વ્યક્તિ પૂજાને બદલે શુભપૂજા કરવી ઘટે છે વ્યક્તિ તો મોટી નિવડે અને તેનો નાશ તો છે જ. શુભને નથી.

x x x

‘હું મૂર્તિપૂજક અને મૂર્તિભંજક છું’

ચિંતો .....

મંદિર વિષે તમે ઠીક લખ્યું હતું તમારા મનમાં હોય તે લખજો. આ બાબતમાં મારો જ અભિપ્રાય ચાલેલો જોઈએ એવો આશય નથી મારા વિચારો એ બાબતમાં ઘણાઈ મથેના છે.

મારે વિષે મેં કહ્યું છે કે હું મૂર્તિપૂજક અને મૂર્તિભંજક બંને છું. શરીરધારીનો કલ્પનાનો કલ્પર મૂર્તિમાન હોય જ. તે મૂર્તિભાવે તેની કલ્પ નામાં વસે પણ છે જ. એ રીતે હું મૂર્તિપૂજક છું. પણ એક પણ રૂપને-આકૃતિને પરમેશ્વરરૂપે પૂજવાની મારા મને કોઈ દિવસ હા નથી પાડી ત્યાં મારા મનમાં નેતિ નેતિ થાય છે. તેથી મેં મને પોતાને

મૂર્તિભંજક માન્યો છે. આવા વિચારને અંગે મારા મનમાં લંબેચાં રહ્યું છે કે આપણે આશ્રમમાં મંદિર ન વસાવીએ. તેથી જ પ્રાર્થનાને સારું પણ મકાન બાંધવાનું ન જ રાખ્યું આકાશનું છાપરું અને દિશાઓની દીકાલો કરી તેમાં આપણે બેઠા. જે સર્વ ધર્મ પ્રત્યે સમજાવ રાખવો હોય તો અ.પણી આ જ સ્થિતિ લેવી જોઈએ. અજ્ઞકાલ વેદાદિમાં ચચૂપાત કરી રહ્યો છું ત્યાં પણ એ જ જોઈ છે. કયાંયે મૂર્તિને સ્થાન નથી જોતો. છતાં હિંદુ ધર્મમાં મૂર્તિને સ્થાન છે એટલે આપણે તેનો દોષ ન કરીએ. એની પૂજા આવશ્યક નથી, ઔચિત્ય છે. આથી મને લાગે છે કે આપણે સમાજ તરીકે મંદિરથી નિરાળા રહીએ તો સારું. આશ્રમમાં જે સ્થળને મેં સમાધિ માની છે તે મંદિર હોય તો પણ આપણે તેને જાહેર સ્થાન ન કરીએ. જમીનનો માલિક એ પાડી નાખીને છંદ લઈ જવા માગતો હોતો ત્યારે પૈસા ભરીને તે સ્થાન બચાવ્યું. પણ તેને મંદિર બનાવવાની મારી ધ્રુજા નથી થતી

આ તમે બીજા જે સમજો એમ છે તેની સાથે ચર્ચા અને લખવું હોય તે લખજો, મુદ્દત સંકેત ન ખાસો.

તા. ૭-૬-૭૨.

બાપુના આશીર્વાદ

*

શુદ્ધ હૃદય અને સાધુ જીવન એ બે મોટી અને સૌથી અગત્યની બાબતો છે.

સ્વાથી અને આપમતલબના વિચારો અને કર્મો દુઃખ આણે છે. સત્યમાથી ઉદ્ભવતા વિચારો અને કર્મો આનંદ આણે છે. જે રીતથી મન આ પ્રમાણે બદલાય છે અને રૂપાંતર થાય છે તે રીત બે છે: ચિંતન અને તેનો આચાર શાત ચિંતનથી સફલતાનું મૂળ અને તે સુખ્ય વર્તવાનું કારણ શોધી કઢાય છે, અને આચારથી સત્કર્મ કરાય છે

સત્યનું જ્ઞાન પુસ્તકથી, સૂક્ષ્મ વર્તકથી, વાદવિવાદથી અથવા વિવાદ-યુક્ત ચતુરાઈથી મળતું નથી, તે તો સત્કર્મથી મળે છે.

સત્યનું જ્ઞાન કંઈ ચોપડીમાંથી મળતું નથી; તે તો તેને આચારમાં મૂકવાથી જ શીખી અને બાળી શકાય છે.

[મહાપુરુષનું હૃદય માતાના હૃદય જેવું હોય છે. એ જ કારણે એમની પાસે સ્ત્રીઓ સ્વેચ્છાએ અને નિલયપણે જતર છે અને પોતાનું હૃદય એમની પાસે વિના સંપ્રાયે ખુલ્લું ચૂકી દે છે.

બાપુના જીવનમાં પણ એમ જ ચર્ચુ. એમના સંપર્કમાં આવતી ઉગ્ગરો બહેનોએ પોતાના જીવનની મુશ્કેલીઓને ઉઠેરી છે. એનું પ્રભાવ તે બાપુના બહેનો પરના પડે છે.]

“ ખરી સુંદરતા એ તો આત્માની સુંદરતા છે. ”

બહેનો,

હવે તો મારે આ એક જ કાગળ લખવાનો રહે છે. પછીને સોમવારે તો હું તમારી તરફ આવવા રવાના થયો હર્ષશ.

મુસાફરીમાં સ્ત્રીઓની સલાહો તો હોય જ છે એટલે અનુભવો નિત્ય નવા મળ્યા જ કરે છે. સ્ત્રીઓની પાસે સ્વરાજ્યની આવી છે એમ જોઈ છું પણ એને કોણ બાંધત કરે ? અમ ખચ સ્ત્રીઓ નિરુદ્ધમી છે તેને ઉદ્ધમી કોણ બનાવે ! બચપણથી જ માતાઓ પોતાના બાળકને બગાડે છે તેને કોણ અટકાવે ? છોકરાઓને ઘરેણાંથી, અનેક પ્રકારના કપડાંથી લાદી મૂકે છે. નાની બાળિકાઓને પરણાવી મૂકે છે. બાળાને ખુદ્દાને આપે છે. સ્ત્રીઓના ઘરેણા જોઈને તો હું હેરાન જ થઈ જાઉં છું, એને કોણ સમજાવે કે એમાં સૌંદર્ય નથી. સૌંદર્ય તો હૃદયમાં છે. આવી તો અનેક વાતો હું લખી શકું. પણ તેનો ઈલાજ શો ? ઈલાજ તો સ્ત્રીઓમાંથી કોઈ ઉગ્ર તેજવાળી દ્રૌપદી નીકળી પડે ત્યારે મળે. આવી શક્તિ મેળવવા તમારે પ્રયત્ન કરવો રહ્યો છે. તેનો નિશ્ચય કરજો ને

પછી ધીરજ ગળાવો. ઉતાવળે આંખા ન પાકે. બાળાઓને વિષે તમે લખ્યું છે એ મને ગમે છે. બે છોકરીઓના કાગળમાં આ પ્રશ્ન છે : છોકરીઓ માથાને સાડુ પીન અને ચીપિયા વાપરી શકે ? રીબન ગૂંથી શકે ? મેં ઘટતો જવાબ તો આપ્યો છે પણ તમારી આગળ એ વાત મુકું છું. મને લાગે છે કે એ બેમાંથી એકે વસ્તુની આવશ્યકતા નથી. પૂર્વે તો નહોતી. પશ્ચિમમાં વાળ અનેક રીતે ગૂંથે છે એટલે એક એક ચોરસ સેકડો પીન અને ચીપિયા વાપરે છે. રીબનનો તો પાર નથી. પણ આપણે તો બહારની શોભા જોઈએ નહીં. પાઈ પાઈનો પણ કૃપણની જેમ સાંચવવાનો આપણો ધર્મ છે, કેમકે આપણને મળતા દ્રવ્યના આપણે માલીક નથી પણ રક્ષક છીએ. એટલે તેમાંથી દેહને અન્ન વસ્ત્રરૂપી સાડુ આપવા જેટલા જ પૈસા વાપરવાનો આપણો અધિકાર છે ત્યાં પીન વિ. ને સ્થાન હોય જ નહીં એમ માણું છું આપણે પોતાનો અને બાળકોનો આનંદ આપણને શોભે એવી રીતે આપણે ચચો જોઈએ.

બાપુના આશીર્વાદ.

[હાથને હલાવનારા બાપુના સ્વરૂપ વચનો અનેક યુગો માટે અમર રહી જશે અહીં તો એ મહાસાગરમાથી ઘોડાંક જ બિંદુઓ એકઠા કર્યા છે. બાપુની સાથે રહેનારા, તેમની લગોલગ જવાનું ભાગ્ય પામનારા આપણા કાન ઉપર આવાં વચનો અનેકવાર અથડાયા હશે. કેટલા ગણ્યાગણ્યામાં એ વાસો કરી બેઠા હશે ! અનેક ફાટીયાના કેટલા વિરલનાં જીવનમાં એ માસ, રૂપિર અને આત્મા ઘઈ ગયા હશે ! એ વિરલ વિમૂલિતો તરશે અને તારશે, બાકી ખીળઓના નામ તો સમુદ્ર કાઢેની અગણિત છીપલીઓની જેમ રેતીમાં રખડતાં હશે, અને તેનો કાંઈ ભાવે નથી પૂછવાનું]

ખીમારી માત્ર મનુષ્યકે લિયે શરમ દ્રી ખાત હોની વ્યાધિયે, ખીમારી ફીસીલી દોપકી સૂચક હે, જીસકા તન ઔર મન સર્વથા સ્વસ્થ હે જીસે ખીમારી નહીં હોની વ્યાધિયે.

ઉનકે પીછે હમ ભટકતે હે લેકીન રામ જો મરતા નહિ હે, હંમેશાં જીંદા રહેતા હે ઔર અચૂક વેધ હે ઉસે હમ જૂલ જાતે હે.

વિકારી વિચાર લી ખીમારીકી નિશાની હે ઇસલિયે હમ સબ વિકારી વિચાર સે બચતે રહે.

ઇસસે લી આશ્ચર્ય થક હે કિ હમ જાનતે હે કિ હમણી મરને વાલે તો હે હી, બહુત કરે તો વેધાદિકી દવાસે હમ શાયદ થોડે દિન ઔર કાટ સકતે હે ઔર ઇસલિયે ખુવાર હોતે હે.

વિકારી વિચારસે બચનેકા એક અમોઘ ઉપાય રામ નામ હે, નામ કંઈસે નહિ કિન્તુ હૃદયસે નિકાલના વ્યાધિયે

ઇસી તરહ બૂદે, બચ્ચે, જવાન, ધનિક, ગરીબ સબકો મરતે હુએ પાતે હે, તોલી સતોપસે બેઠના નહિ ચાહતે હે લેકીન થોડે દિન જીનેકે લિયે રામકો છોડ સબ પ્રયત્ન કરતે હે.

વ્યાધિ અનેક હે, ઉપચાર લી અનેક હે, અગર વ્યાધિ કે એકહી દેખે ઔર ઉસકો મિટાને હારા વેધ એક રામ હી હે ઐસા સમજે તો બહુતસી ઝઝટોસે હમ બચ જાય.

કૈસા અચ્છા હો કિ ઇતના સમજકર હમ રામ ભરોસે રહકર જો વ્યાધિ આવે ઉસકીલી બરદાસ્ત કરે ઔર અપના જીવન આનંદમય બનાકર વ્યતીત કરે.

આશ્ચર્ય હે વેધ મરતે હે, ઠાકતર મરતે હે,

શિયાળાની ઝાંખી સાંજ હતી. આથમતો સૂર્ય, જોઈને મને ધડીભર યષ્ઠ ગયું કે જગન્નિયંતાની ન્યાય-કોર્ટનો આ મકાન, બેલિક આને કેટકેટલાં મનવીં પર સમન્સ બળવી આવ્યો હશે ? અત્યારે પણ જતાં જતાં તેણે અમુક અમુક માનવ સમુદાય પર ક્ષીણ હાસ્યભરી નજર ઠેરવી હશે; મનમાં ને મનમાં બોલતો હશે, 'હવે પડે છે ઉપડવાને માત્ર એક જ ઘંટડી વાગશે; પણ હેલ્વી ઘંટડી વાગવાની અને પડે છે ઉપડવાની ક્રિયાઓ એકી વખતે થવાની છે.' વળી મને એમ પણ યષ્ઠ ગયું 'ખરું કે, 'આને એણે મારા પર તો સમન્સ નહિ બળવ્યું હોય ને ?' બરાબર તે જ વખતે મારી આંખ આગળ કળા વાળના બૂમખામાં એક રૂપેરી વાળ નામતો યયો. મનમાં ને મનમાં મને મળેલી જગન્નિયંતા પાસેની કુસિ-કેટ સમન્સ ક્રાપીના દર્શન હું આ ધોળા વાળમાં કરવા લાગ્યો અને જાણે અજાણે ત્રીજી ઘંટડીના વાગવાની રાહ જોઈ રહેલા મારા પિતા તરફ મારી નજર પડી.

તેણે આંખો મીંચી હતી. હોઠ કંઈક અસ્પષ્ટ ફડફડીને ચાંત રહી જતા હતા. હાથ-પગ ચેતનના અવશેષ ઘંટારવ ને પળ-બે પળ પૂરતા સચેત કરી રહેતા. હાંખી મુસાફરી કરી કરીને યાકયું પાકયું વડાણ વતનને કિનારે નાંખેલું હોય એવો મનોભાવ જીડી જીડીને તેની ખેંચાતી ભ્રમર સાથે અડપલું કરી જતો. કંઈક અસ્પષ્ટ, કંઈક અસહ્ય, અને કંઈક અપાર્થિવ-અતુલત્વતા મારા પિતાના મનમાં શું શું વિચારો, જીભરાતા હશે ? કહું ?

હું મુસાફરી કરું છું એવું જ્ઞાન એને જ્યારથી થયું હતો ત્યારથી ક્યાંથી મુસાફરી શરૂ કરી છે કે ક્યાં મુસાફરી પરિણમવાની છે. આપા આવા તે વખતે નકામ લાગતા વિચારો નહિ આવ્યા હોય, ત્યારે એમણે પોતાની જાનને મરન મુસાફર માની હશે. મુસાફરીના મધ્ય ભાગમાં આદિ જુલાઈ બધ

છે અને અંત સાંભરતો નથી એ જો ખરું હશે તો મારા બાપુજી એમાં અપવાદ થવા પડેલા ન હતા. કોને ખબર છે કે અંતિમ અવસ્થાના પાંચ વર્ષો કાણુ જાણે કેવા મનોમંથનમાં ગાળવા પડતા હશે ?

એમણે જન્મીને માળાપત્ની મહત્તા વધારી નહિ હોય એ ખરું છે; પોતાની મહત્તા વધારવી શરૂ કરી હશે તે દરમિયાન એના રૂપેરી સ્વર્ગાને કબજે લેતા હું જન્મ્યો હોઈશ, અને પછી પોતાની જાતને ઉન્નાતિને માર્ગે દોરી જવાનો જન્મજ સ્વાર્થત્યાગ કરી એમણે મારી જન્મજી ને અવનવા રંગેરંગવા પોતાના અતુલવત્તી પોંછી ઉપાડી હશે. ચાલીશીના રંગે રંગાવા પછી માનવી ધણે ભાગે સ્વપ્નદષ્ટા તરીકે સફળ જીવી જવાનું વધારે પસંદ કરતો હશે નહિ ? અને તે જ વખતે એમની મધ્ય મુસાફરીના સીમાડા પૂરા થતા હશે, અને હા ! એમની સ્વપ્નદષ્ટાની બેલજાને મેં મારા સ્વપ્ન-દષ્ટી જુસી નાખી હશે ત્યારે એમના અતુલવત્તા પાક રંગ પર નિશ્વાસની ચોકડી અંકાઈ રહી હશે, જેની વેદના હજુએ એમના ગાલપર રેખારેખે અંકાઈ રહી છે જે અત્યારે વારંવાર ચમકી રહે છે. મુસાફરીની શરૂઆતમાં તે એકાકી મુસાફર હશે, એમની એકલતા ટાળવા તેમના ડબ્બામાં ધીરે ધીરે સથવારા મળી રહેતા હશે અને જ્યારે એમની સંખ્યા પરિતુષ્ઠિની કક્ષાએ પહોંચી હશે ત્યારે એમની એકલવાથી મુસાફરી અમને ડબ્બી તો શું, પણ યાદ આવવી પણ જરૂરી નહિ રહી હોય. ચાલીશીને એવારેથી ધીરે ધીરે સંખ્યા ઘટતી હશે. એમના સમવયસ્કોનું રૂચકર થવું તેમને કલાકાના કલાકા સુધી બેચેન ગનાવી ચૂકતું હશે, છતાં એમની મુસાફરી અટકવા વગર આજળ ચાલતી હશે. ધીરે ધીરે એમને એમ પણ થવું હશે કે હું જ્યાં જઈ રહ્યા છું તે રેલ્વેને મારી સાથે કોઈ પણ નહિ હોય.

માનવી ગમગીની ટાળવા ફિઝ જોવા જાય

અને ઈ-ટરવસ આવ્યેથી ઉવે ઠમણાં ચિત્ર ખલાસ
 યઈ જશે એ ખ્યાલ એને ઉચક મનનો કરી મૂક
 છે, અને છેલ્લે રહેલો ભાગ તો સિનેમાથી રેવારેલો
 સમજી વર્ગ પશુ ઊભડક અને જુએ છ ધણાખરા
 તો છેલ્લુ આવવાનું દસ્ય અનુમાન કરી લઈ બાગ્યે
 જ પૂણ-વિરામની રાહ જોવા ચલે છે આમ મારા
 બાપુજીના પૂણવિરામની રહ જોવા બ્યારે કોઈ
 મિત્રગણુમાનું ચ બધું નહિ ત્ય રથી એમના અનુભવે,
 વિનંતે કહેના એમણે ખાલ-ને પસદ કર્યું નાના
 કૂમળા બાળકો તમની વાતો સ જંગી કલાકો સુધી
 ગમગીન મના રહેતા અને આમ સુસાદી આત્રગ
 ધર્મી રહી ઠની દે કામો તેના જીવનની ગાડી લ મી
 બિંદુસલ કરતી મૃત્યુના પ્લેટફોર્મમાં પ્રવેશી રહી હતી
 અને અત્યારે કુ ખાલી ગાડીના ડાબે ડાબાને
 ગાડીની અદાથી તપાસી રહી છુ

અને એટલુ તો જ્ઞાન છે જ કે પર્વતમા
 કે રાયેલા માગેથી પસાર થતી ગાડી થોડાંએક કલાક
 ને માટે નવા બેસનાર મુસફરને માટે ન સમજાય
 તેવા આ દોખનો જગાવી જાય છે તેમ અને થતી
 હિંમતીનતા થોડીક પગો માટે છે મુસાફરોના સહવાસ
 અને સહકરથી મરી મધ્યાવસ્થામા આજે બહતી
 ગાડી અવનવા દસ્યો ખતોવતી કે કે ન જૂલવાનુ જુલાવી
 રેશે અને શુ જુલક મથું છે તે બધુ ઉત્તરાવસ્થામા
 તાજુ કરી દેશે એમા એને શુ મળ આવતી હશે
 તેનો જવાબ મે મૂઝત મૂગળાતા અને ગળકા
 ખાતા પિતાજીના ચહેરા તરફ જોઈને મેળવવા પ્રયત્ન
 કરો, પણ ત્યાનો કબળે મેળવવાઈ ગયો હતો અને
 ચ મતાની મહેર લાગી ગઈ હતી મમગીનીનો પહેરો
 બેસી ગયો હતો ધડિયાળનો ટક ટક અવાજ લાગ્યા
 સરવાળાની દેડી બાદમાઝી કરી રહી હતો અને
 કુ પસાર થતી ગ ડીને લીલી ઝ ડી જતાવવા આખો
 ચોળતો જોમો હતો

ઠાઈસૂકમાં પરિણા આવતી બે ઉચ્ચ ધાર-
 જીના વિદ્યાર્થી વચ્ચે એક નીચલા ધારજીના વિદ્યા
 થીને બેસાડવાનું ધારજી છે અને વચ્ચે બેઠેલો
 વિદ્યાર્થી પાસેના વિદ્યાર્થીને ટપોટપ આંકડા મૂકતો
 જેમ વિસ્મયભરી મુઠતાથી જુએ તેમ કુ મારા
 બાપુજીને લાખી લાખી રકમના વ્યર્થ સરવાળો દેતા
 વિસ્મિતભાવે મૂઝો મૂઝો જોઈ રહ્યો હતો ધડિયાળ
 ટક ટક અવાજ કરતું મારા કરતા એને વધારે વ્યથિત
 કરી રહ્યું હતું એકાએક ડકા વાગ્યા કુ અને એ
 ત દિત અવસ્થામાંથી જંગી ગયા, મે પૂછ્યું

‘બાપુજી ! શુ થાય છે ? દવા આપું ? પાણી ?’

બેઠા ! કશુંય થતુ દેખાતુ નથી જતાં
 બધુ મે યઈ રહ્યું છે પાણી કે દવાથી એ તરસ
 નહિ મટે બેએક આમુના દીધા ખેરવી ટાકશે તો
 શોધ મટશે ? બાપુજી રહી રહ્યા હતા કુ પણ તેની
 આખ્યા આખ પરાંવી રહી રહ્યો

‘બાપુજી !

‘બેઠા ! ગાડી ઉપડવાની બિંદુસલ વાગી રહી
 છે તુ વિપર ચડી જ અને અહી જ ઉતરવા દે
 હમણા અને ચા. આવ્યું કે મે અહી સુધીની ટિકિટ
 કપાવી હતી’

પિતાજીનો આખ્યા આસુ મે લૂછી નાખ્યા
 જતા કરી જમના હવે મને આસુ સારવાનું હિંમિત
 ન લાગ્યું થોડીક વાર પછી વાચા બધ થઈ આખે
 છેલ્લો પ્રકાશ જોઈ લઈ સદાનો અધકાર ઝોઢી લીધો
 અને

સરવાળો દીધા વગરનું અધૂરું જીવનનું સર
 વેશું ઝૂટી જતા કુ કામને જોળખી કાઢું તે પહેલા
 તો એણે અને મારા બાપુજીની વાતસલ્ય ઝડીએ
 મારી આખ આઠ અંજુનો પડદો ઝોઢવી દીધો

૧૯૧૮ની આ વાત છે

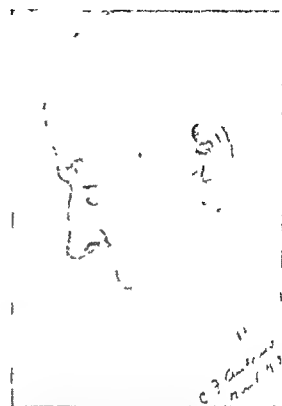
સાબનો સમય હતો પળખમા આવેલા શુજશનવાલા ખિલ્લામા કામોક્તી નામે ગામમા એક શીખ લખરદાર-ગામના પટેલ-ના ઘરની સામે એક ફદાવર સાહેબ ઊભો હતો એના મુખમાથી શાંતિ ટપકતી હતી પરંતુ ગામના લોકો લયભીત બની એમને ભેળને એમનાથી દૂરના દૂર રહેવા લાગ્યા. એ અગ્રેજે બધાને હાથ ભેડીને નમસ્કાર કર્યા, તોયે તેઓ એમની પાસે આવ્યા નહી. તેથી એમના અતરમા દયા અને પ્રેમ એકસામટા ઊભરાઈ આવ્યા દયા એટલા માટે કે માણસ માણસને કેવી રીતે લયભીત કરી શકે છે અને પ્રેમ એટલા માટે કે પ્રેમની દૃષ્ટિએ બધા, રાત્ર અને પ્રજા, રક અને શ્રીમત, કાળા અને ગોરા, પ્રેમના એક સમાન પાત્ર છે

થોડા વખત પછી ઘણી નમ્રતાથી એમણે એક યુવાનને પૂછ્યું, “ભાઈ, લખરદાર સાહેબ ક્યા ઘર ચેહી છે?” પેલા યુવાને જવાબમા કેવળ ઠોકું હલાવ્યું અને એક પછુ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વિના એ ત્યાંથી પોતાના ઘરમા દાખલ થઈ ગયો

સાહેબે લખરદારના ઘરનું બારણું ઠોક્યું એક વાર, બીજી વાર, ત્રીજી વાર ઠોક્યું. પછુ બારણું ક્રેક્યું ઊઘાડ્યું જ નહીં. પછુ જ્યારે ચોથી વાર બારણું ઠોક્યું ત્યારે અંદરથી ક્રેક્યું પૂછ્યું, “કોન હે?”

સાહેબે જવાબ આપ્યો, “મેં આપકો મિલના ચાહતા હું.”

આ સાંભળીને લખરદારે બારણું ખોલ્યું પછુ સાહેબને ભેળને એ લાલખીંગો થઈ ગયો. કારણ કે જ્યારથી એને જલિયાનવાલા બાગના

અત્યાચારના દિવસોમા એક ગોરા અફસરે બાડની સાથે દોરી વડે બાંધીને, એના કપડા કાઢીને, ઉઘાડા શરીર પર નેતરના સખત ફટકા માર્યા હતા, ત્યારથી એના મનમા બધા અગ્રેજો તરફ વિદ્રોહી અને વેરભરી લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી તેથી જ્યારે સાહેબે તેને મળવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી ત્યારે તે ગુસ્સાથી આગની જેમ તપી ગયો અને તિરસ્કારભર્યા અવાજે તેને સાહેબને કહ્યું, “ચલે જાઓ થકા ને, તુમ્હારા મૂંઠ નહી દેખના ચાહતા.”

સાહેબે ફરીથી વિનવી કરી કે તેઓ પાંચ મિનિટ માટે જ એની સાથે વાત કરીને પાછા

આવ્યા જ્યો શીળ લબરદાર જરા ચાત થયો
અને તેણે પૂછ્યું, 'તુમકો કયા પૂછના હે ?'

"આપકો ગોરા અફસરને કિસ તરફ
સતાયા થા ?"

આ પ્રશ્નના જવાબમા લબરદારે પોતાના
અંગ પર જે કપડા હતા તે ઉતારીને એના
શરીર પર પેલા અફસરની સોલીના મારથી જે
સોળ ઘા થયા હતા તે બતાવ્યા અને કહ્યું,
"હમને સરકાર કી પચીસ બરસ નોકરી કી
ઉસકા થઈ ૧૬ મેંડલ ઢિયા"

પછી થોડી વાર રહીને લબરદારે કોધવશ
થઈને કહ્યું "તુમે અંગ્રેજ લોગ સબ બડા
બલિમ હે"

આ સાબળીને સાહેબની આંખોમા આસુ
આવી ગયા અને તરત જ તેમણે લબરદારના
પગમા પોતાનું માથું મક્યું, પછી એની તરફ
બોધને ઘણી નમ્રતા અને પશ્ચાતાપના ભાવથી
તેમણે કહ્યું, "લબરદાર સાહેબ, અંગ્રેજ લોગો
કી તરફ સે આપ કી માફી માગતા હું આપ
મિરી કૌમ કેા માફ કરો !"

લબરદાર તો સાહેબનું આસુ વર્તન બોધને

અને એના વાકયો સાબળીને આશ્ચર્ય પામ્યો.
પછી ઘણું વહાલથી સાહેબને ઊઠાડી તેમને
એ લેટયો અને બોલ્યો, "જબ તક આપકી
કૌમ મે આપ જસા એક ભી બાદમી હે, તબ
તક હમ આજ સે કિમી ભી અંગ્રેજ કેા નફરત
કી નજર સે નહી દેખેગા આપ તો ખુદા કા
એક ફેરીસ્તા માલૂમ હોતા હે"

આ પ્રમાણે સાહેબે એક દુઃશમનને પોતાના
પ્રેમથી, અહિંસાના બળથી જીત્યો અને કાય-
મનો મિત્ર બનાવ્યો

'અહિંસા પરમો ધર્મ'. ધર્મો સદા જયતે !

એ સાહેબનું નામ દીનબંધુ વાટસાંજીનુંજ
હતું તેઓ એક સાચા ખ્રિસ્તી હતા અને
માધીજીને પોતાના સગા ભાઈથી પણ વધારે
વહાલા હતા, કારણ કે તેઓ બીજાની પીડ
જાણતા હતા અને તેને દૂર કરવામા સદા તવીન
રહેતા

"વૈષ્ણવજન તો તેને કહિયે, જે પીડ
પરાય બલે રે ' એટલી જ તો એમને લોકોએ
'દીનબંધુ' નેા ઈલાખ આપ્યો

*

કુ ગર ઉપર જેમ જેમ વધુ ને વધુ જીએ ચઢશે તેમ તેમ કુદરતની વધુ ને વધુ ભવ્યતા
દેખાવાની તે જ રીતે માનવીના વિચારોની ભવ્યતાનો આવાર તેના આચરણની કિંમત પર છે

* * *

સ્વાર્થી માણસ જે બંકિતઓને માત્ર પોતાનું સ્વાર્થી પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાના કેવળ સાધન
રૂપ જ ગણે તે કોઈના તરફ પ્રેમ કરી શકે જ નહિ જેના જીવનમા વિશાળ પ્રયોજનો હોય, જેની
જીવન યોજનામા અન્ય બંકિતઓને સ્વતંત્ર જીવન ગાળવાની યોગ્યતા હોય તે જ બીજા તરફ
પ્રેમ કરી શકે

ગાંધીજીની વિભૂતિ અનેકવિધ હતી મુળે જોતા તે જીવનચરિત્ર હતા, જિજ્ઞાસુ હતા, સાધક હતા. “સસારશું સરસા રહીતે” સેવા દ્વારા સાચી જીવન સાધના થઈ શકે એમ છે એમ એ માનતા હતા.

જીવન વિષે આ પ્રકારે જોતી પાસે અમુક આમૂલ્ય દષ્ટિ, નિષ્ઠા અને તત્વપસંદગી હોય, તેની પાસે કેળવણી વિષે અમુક અમુક દર્શન હોય જ એટલે હું તો એમ કહું કે, ગાંધીજી ખરું જોતા પ્રકૃતિસિદ્ધ કેળવણીકાર હતા. તેથી જ આપણને જોવા મળે છે કે, આખી જિંદગી તેમણે વ્યાપકતા વ્યાપક અર્થમાં લોકની કેળવણીનું ખૂબ જ કામ કર્યું હતું, અને તે ભવ્ય નીવડ્યું છે.

ગાંધીજી મહાન લોકશિક્ષક હતા. હિંદી રાષ્ટ્રને પૂરી એક પેઢી એમણે તાલીમ આપી જાગૃત કર્યો. જે તાલીમ પણ અનોખી હતી. તે રાષ્ટ્રીય હોવાની સાથે માનવતાવાદી હતી. આ તાલીમને પ્રતાપે, હિંદના બધા પ્રકારના પછાત વર્ગો તથા સ્ત્રી-જાતિ, મજૂર વર્ગ, વિદ્યાર્થીઓ, વગેરે સહિત હિંદની આખી પ્રજા અપૂર્વ લોકશિક્ષણ પામી, કે જેને લીધે આજે આપણે દુનિયાની એક આગવી હરોળની સ્વતંત્ર લોકશક્તિ પ્રજા બની છીએ.

કેળવણીના ફક અર્થમાં પણ ગાંધીજી કેળવણી કાર હતા એ વસ્તુ એમના કંઈ નહીં તો એ બે કારણો તો બતાવે છે કે, (૧) ૧૯૨૦ના ઓક્ટોબરમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠની તેમણે સ્થાપના કરી અને (૨) ૧૯૩૭માં દેશને પાંચાની કેળવણીના વિચારની અપૂર્વ ભેટ આપી.

આ બીજી વસ્તુને અંગે તેમણે કહ્યું છે કે, હિંદને એ મારી મેટામાં મેટી ભેટ છે.

હિંદમાં ૧૯૩૭-૮માં સ્વરજનો ઉદય પ્રાપ્ત થયો. તેની સાથે સ્વતંત્ર હિંદ અને તેનું સ્વાયત્ત કેવું ઘણું જોઈએ, એ વિચાર આપોઆપ આપણી સાથે આવ્યો ત્યારે ગાંધીજીએ પાંચાની કેળવણી દ્વારા એનો જવાબ આપ્યો કે—

દેશની સમગ્ર જનતાને હવે કેળવવી જોઈએ. તેનો મનો સ્વાવલંબી થોધો જ છૂટકો. તે રસ્તો ઉલોગ દ્વારા કેળવણીનો છે. તેમાં દેશની આંતરબાષા હિંદી એક ફરજીયાત વિષય તરીકે હોવી જોઈએ, બધું શિક્ષણ સ્વભાષાના માધ્યમથી જ થાય એ રીતે કામ કરના ૭-૮ વર્ષોમાં મેટ્રિક જેટલા ભણતરમાંથી અંગ્રેજી ભાષા બાદ કરતાં સામાન્યપણે રહે એટલું જ્ઞાન દરેક બાળકને સહેજે આપી શકાયો.

સમર્થ કેળવણીકારો કહે છે, ‘અમને રાષ્ટ્રના બાળકો સોંપો, તો ગમે તે રાષ્ટ્રની શિક્ષક ફેરવી આપીએ.’ કેમકેની ‘જોકે લઈરફૂલના’ યોજનાકાર ગૂંડવિકે એની યોજના દ્વારા એ કામ કરી બતાવ્યું છે હિંદમાં ગાંધીજીએ રજૂ કરેલી કેળવણીની કંપના પણ આપણા દેશ માટે આ પ્રકારની લાપકાત—તાકાત ધરાવે છે.

એ કંપનામાં શિક્ષણશાસ્ત્રની દષ્ટિએ પણ અમુક નવદર્શન રહેલું છે બટ્રાન્ડ રસેલ, મોન્ટેસોરી, વગેરે પશ્ચિમના કેળવણીકારોના બાળકના વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્ય પર અતિભાર મૂકતા સિદ્ધાંતોએ પુરોપમા અમુક ઢબની તાલીમ કે ‘ન્યૂ એન્જીકેશન’ને જન્મ આપ્યો. બીજા વિશ્વયુદ્ધ આ પ્રપાલમાં એક ગભીર ભૂલ બતાવી કે, બાળક સમાજમાં રહે છે એ અથ પણ શિક્ષકોએ યાદ રાખવું જોઈએ, પ્રજાનું રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ એક સામાજિક પ્રક્રિયા પણ છે.

ગાંધીજીના કેળવણીદર્શનમાં આ વિચારસહજ પહેલ વણ્યો છે એ વિચારને અમલમાં મૂકવાને માટે જ તેમણે જીવનને માટે અનિવાર્ય એવા ઉદ્વેગ કે લાલકારીયરીને કેળવણીનું માધ્યમ કરે, એમ કહ્યું તો તે રસ્તે આપણે બાળકોના સહેજે સર્વાંગીય વિકાસ સાધવાની સાથેસાથ તેમને સમાજજીવન સાથે પણ વણી લઈ શકીયું.

ગાંધીજીનું આ ભવ્ય શિક્ષણ-દર્શન હિંદની કેળવણીમાં ઉતારવા જીવું છે, એ એમની જનની નિમિત્તે યાદ કરીને તેને માટે તૈયાર થઈએ.

ઉવે આપણે વિશ્વના નાગરિક તેમજ માનવ જાતિના પ્રેમી તરીકે ગાંધીજીએ માનવ-સંસ્કૃતિને જે કાળે આપ્યો છે, જેને આ પછે સૌથી વધારે પ્રવર્તન શીલ કાળો માનીએ છીએ, તેનો વિચાર કરીશું.

પરંતુ સંસ્કૃતિ એટલે શું? સંસ્કૃતિ એટલે મનુષ્યમાં રહેલ માનવતાનો આવિષ્કાર, તે માનવિદ્યા કે કૌશલ્યની ઉત્પત્તિ નથી તે શ્રાદ્ધમાંથી નહિ પરંતુ હૃદયના ઉદાહરણમાંથી ઉદ્ભવે છે એ તો આત્માની જ્યોતિષમાંથી, સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવેલ વિદ્યા છે એ વિદ્યાને જેમ્સ (James) 'નિર્મળ, શાંતિપ્રદ, અને સૌમ્ય કારણપૂર્ણ' અને એપસ્ટલ ફ્રાન્સિસ 'નિષ્પક્ષપાતી અને દબારાહિત' તરીકે વર્ણવે છે વળી એનું વિધાન "અને અનનિષ્ઠાનું ફળ જેઓ શાંતિ સ્થાપે છે તેમની શાંતિમાં શાંતિ છે" એ અરેબર ગાંધીજી વિશે પશુ વાપરી શકે કારણ કે ગાંધીજીએ માનવતાના નૈતિક પુનરુદ્ધારાર્થે સત્યનિષ્ઠતા પીળને શાંતિવાના કાર્યને પોતાના જીવનની દીક્ષા શું નથી ગણી? ઉપદેશ અને ઉદાહરણ દ્વારા શાંતિના માર્ગનો અર્થસાધના માર્ગનો મોઢા આપીને ગાંધીજીએ વિશ્વને પ્રકાર કર્યો છે અને આપણને આપણા ખરા માનવ-આવિતા અભિગાન પ્રતિ જ્ઞાત કર્યા છે મનુષ્ય-જાતિ એ કદ વડેઓનું ઉત્તમ ટાણું નથી એનો જીવન યવહાર એથી જ ગણી ન જ કહે વાય આપણે તો એથીયે ઉચ્ચતર નીતિનું, આપણી આત્માનુગત પ્રકૃતિમાં કાર્ય કરી રહેલ નીતિનું પ્રેમ અને બહુવલ્લાવની નીતિનું પાલન કરવાનું છે 'અહિંસા એ મનુષ્યજાતિની નીતિ છે'

ગાંધીજી કહે છે -

"માનવીનું જીવનધ્યેય દિનપ્રતિદિન તેની ભૌતિક આશાઓમાં અને ભૌતિક વૈશલ્યમાં શ્રદ્ધ કરવાનું નથી, પરંતુ દિને દિને ધર્મની વધારે સમીપ જવાનું એનું પરમ કર્તવ્ય છે"

વળી અન્ય સ્થાને તેઓ કહે છે -

"આપણા અંતરમાં વાસ કરતા ધર્મની ઝાંખી કરવા સાર આપણે મનુષ્ય તરીકે જન્મ્યા છીએ એ ખરેખર માનવીનો અધિકાર છે અને એ તેને પશુથી જુદા પાડે છે પરંતુ ધર્મની ઝાંખી કરવી એટલે સર્વ જીવોમાં તેનું દર્શન કરવું, એટલે કે સમગ્ર સર્જિત સાથે એકતા અનુભવવી"

આ રીતે ગાંધીજીનું અનિમધ્યેય મનુષ્યજાતિને ઉચ્ચતર, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક, શ્રીમંત્રાએ લખ જવાનું છે તેમને મન, જીવન એ સત્યની પ્રગતિશીલ અનુજીતિ છે, અને સત્ય એ ધર્મ છે જેમ ધર્મ એ સત્ય છે, તેઓ કહે છે

"જીવન એ મહેન્ટ છે એની દીક્ષા સંપૂર્ણતા માટે પ્રયત્ન કરવાની છે, સંપૂર્ણતા એટલે આત્મ-દર્શન આપણી નળખાખંડો અને અપૂર્ણતાને કારણે આ આદર્શને નીચે પાડવો ન જોઈએ આ બંને અવગણી મારામાં છે એનું મને દુઃખ જાન છે મારી નળખાખંડો અને અપૂર્ણતાને દૂર કરવામાં સહાયરૂપ થવા હું સત્તેજ દરરોજ મૂઝી રીતે પોકાર છું"

વળી શેડા આગળ જતા તેમના મુખમાંથી ઉદ્ભવે સરી પડે છે - "મારી પ્રત્યેક નિષ્ક્રિયતા અને સિદ્ધિની વધારે સમીપ લઈ જાય છે"

ગાંધીજીના જીવન પરથી આપણે શ્રદ્ધા અને આશા મેળવી શકીએ તેઓ આપણને જેવા આપણે બની શકીએ એ સ્વરૂપે સંપૂર્ણ નિર્દાશ છે, અને તે શ્રદ્ધેય આર્થદષ્ટિ દ્વારા તેઓ આપણામાં યકિતનો સત્તર કરે છે અને વારંવાર પ્રયત્ન કરવા માટે આપણને પ્રેરે છે

ગાંધીજીના જીવન અને ઉપદેશોની પાછળ આજ આત્મજળ રહેલું છે માનવજાતિના અતિમ ઉત્કર્ષમાં રહેની એમની શ્રદ્ધામાંથી એ બળનો જન્મ થયો છે અને એ શ્રદ્ધા એમનો ધર્મ છે, એ ધર્મ હિંદુ ધર્મ કે કોઈ પણ અન્ય 'વાદ' કરતા ઉચ્ચતર છે

તેઓ કહે છે -

“હું ધર્મનો અર્થ શો કર છું તે સમજાવુ એ ધર્મ કંઈ હિંદુધર્મ નથી પણ એ હિંદુ ધર્મથી ઉચ્ચતર છે, માનવીના મૂળ સ્વભાવમા પરિવર્તન આવે છે, અતર્ગત સત્યની સાથે આપણને અનૂદ બધને બાધે છે, આપણને સર્વદા નિર્મળ કરે છે મનવસ્વભાવનુ એ સનાતન તત્ત્વ છે, એ સંપૂર્ણ આર્વિભાવ કરવા સા. સર્વસ્તને હોમી દેવા સ્વ તત્પર રહે છે, અને જ્ઞા સુધી તે પોતાના અત્માને ઝાળખે નહિ, પોતાના સર્જનહારને જાણે નહિ, અને પોત ના આત્મા અને સર્જનહાર વચ્ચેના ખરા સંબંધની ખૂબ કરી શકે નહિ, ત્યાં સુધી પોતાના આત્માને સંપૂર્ણત વ્યથિત કરે છે.”

ધર્મનો કેવો સુન્દર અને પ્રવર્તનશીલ અર્થ છે ! ‘જે આપણને અતર્ગત સત્યની સાથે અવદ બધને બાધે છે,’ જે આપણને સર્વદા નિર્મળ કરે છે’ અને જ્યાં સુધી હિંદુ આત્મા કે હૃદય સાથે પુનર્ચોગથી ઉન્નત થાતી ન મને ‘ત્યાં સુધી આત્માને સંપૂર્ણત વ્યથિત કરે છે !’

એમના ધર્મના મોઢામા અને બાહ્ય નિવેશના પાલનમા તેમજ ધાર્મિક વિધિઓ અને ક્રિયાઓના અનુષ્ઠાનમા પરિણત પામતી આગદ અને સક્રિય ધાર્મિક દષ્ટિના કેટલી લિલના છે ! અહકારી અને નિવેશક અસહિષ્ણુનાના તેમજ સ્વાધી અને નિર્દય બહુત્વરહિતતાના દુર્ગોમા પરાયેલા ધર્મચૂસ્તો કૂણા બે, અતિશય ગુસ્સે ચાપ એમા આશ્ચર્ય શું ? પણ શાસ્ત્રોનુ શું ? એવા પ્રશ્ન તમને બેઠે ગાંધીજી શાસ્ત્રો પ્રત્યે કથી દાણે નિહ મે છે ? તેઓ પોતાને તો હિંદુ કહેવાય છે અને શું શાસ્ત્રોનો અસ્વીકાર કરે છે ?

ગાંધીજી તત્ત્વત સ્વતંત્ર વિચારક છે તેઓ આત્મા ના માર્ગનું અનુસરણ કરે છે તેથી તેઓ ધાર્મિક પર પરા અને પક્ષપાતના બધનને ન જ સ્વીકારે તેઓ કહે છે -

‘ભલેને કાષ્ટપણ ઉપદેશ વિનાપૂર્ણ કેમ ન હોય છતાં તેમા જે શુદ્ધિને અને નૈતિક વિવેકને અવકાશ ન હોય તો તેનું બધન મને ત્યાજ્ય છે’ વળી, અસ્પૃશ્યતાને વખોડી કાઢી, આ નિયમને તેઓ નિર્બંધ રાખે અમલમા મૂકે અને ધર્મચૂસ્તો

સામે પડકાર કરે છે

‘અસ્પૃશ્યતાને હું માનવતા વિરુદ્ધ પાપ ગણુ છું એને જરી રાખનાર પક્ષ સામે મારે દવીત કરવાની ન હેય, અને આવી પાપમય સંસ્થાને ઉત્તેજન આપનારા ચક્રાસ્પદ લક્ષણવાળા શાસ્ત્રીય પ્રમાણને નકારવા હું લગારે અચકાતો નથી’

વળી -

‘સંસ્કૃતમા જે કંઈ લખાયું હેય અને શાસ્ત્રમા હાથાયેલું હોય, તેનું આપણે પાલન કર્યા વિના છૂટકા નથી એવા મતને સ્વીકારી આપણે આપણી જાતને છેતરીએ નહિ જે કંઈ જાણવાયેલી શુદ્ધિની વિરુદ્ધ હોય, તે ભલે કેટલું ચે પ્રાચીન હોય તોયે તેને શાસ્ત્ર તરફ ન જ ગણી શકાય’

આમ, ગાંધીજીનો ધર્મ બહુત્વનો ધર્મ છે, અને એ બહુત્વ અધમમા અધમ અને ગરીબમાં ગરીબ જીવ પર્યંત પ્રસરેલું છે, એમા મૂળા પ્રાણી અને અતિસૂક્ષ્મ જીવોનો પણે સમાવેશ થાય છે વિશ્વની એકતાના એમના દર્શનનો એ દલિત સિદ્ધાંત છે હૃદય ખરેખર સર્વવ્યાપી છે અને જો એમ જ હોય તો આપણે સર્વ જીવોની સેવા કરીએ, સઘળા માણસોને આપણા ભાઈઓ અને બધી સ્ત્રીઓને આપણી બહેનો માનીએ તો તે પ્રભુની સેવા સમાન છે.

ગાંધીજીને હ મેઘા થતું કે એ પ્રેમ તો અત્યંત મહત્વજનિતી નિ સ્વાર્થપણે સેવા કરેનેજ દર્શાવી શકાય

‘હું તો મારી જાતને હિંદુ નો અને માનવતાનો નત્ર સેવક માનું છું, અને આવી સેવા બળવતા મરવાનું મને ગમે’

આજે આપણે સૌ કાષ્ટગ્રસ્તોએ છીએ કે તેમની એ મહેન્ટા પૂર્ણ થઈ છે અને તેઓ સ્વ-પ્રસ્થાપિત સેવાની ઘણત ફરજ બજાવતા અવસાન પામ્યા

માનવતાને તેઓ એક, અખંડ અને અવિભાજ્ય કુદબ ગણતા હતા, અને એમના જ સન્દેશમાં કહીએ તો તેઓ ‘સગા અને પરાધામા, દેશી અને પરદેશીમા જે રી અને કાગો ચામડાવાળામા, હિંદુ, અને મુસલમાન, પારંગી, ખ્રિસ્તી કે યહૂદીમા લગારે ભેદભાવ’ માનના ન હતા

સમગ્ર માનવજાતિ પ્રત્યેના આ સર્વ સન્માન્ય પ્રમે તેમને ગરીબ અને કચડાચેલા માનવાનો પ્રમ દાથ ધરવા પ્રેર્યા, અરે, જેઓ દુ ખી અને કચડાચેલા છે તેમની સાથે એકરૂપ બની જવા પ્રેર્યા, અને એમને જ વાત કહી છે

‘મારે જે પાછો જન્મ લેવો પડે તો અસ્પૃશ્ય તરીકે મારો જન્મ થાય એમ હું ઇચ્છુ, જેથી હું તેમનાં દુ ખો, યાતનાઓ, અને અપમાનોનો સમભાગી થઈ શકુ અને મારી જાતને અને તેમને એ દુ ખા અવસ્થામાંથી મુક્ત કરવા મથુ ’

રાજકારણમાં એમને કરેલા અહિંસાના પ્રયોજનો વિચાર કરવો અહિં અસ્થાને છે, પરંતુ જે આપણે માનતા હોઈએ કે માનવીની ખરી પ્રગતિ આત્માના ઉત્કર્ષમાં રહેતી છે, તો પ્રત્યેક વ્યક્તિને માટે અહિં સાના પ્રયોજનો અહીં ઉદ્દેશ્ય કરવો ઉચિત છે

ગાંધીજી કહે છે —

આપણા દૈનિક જીવનના વ્યવહારમાં સત્ય, નમ્રતા, સમભાવ, કરુણા કેળવવી એ અહિં સાનું સૌથી પ્રથમ પગલું છે ’

વળી તેઓ આપણને ચેતવણી આપે છે

‘જ્યાં સુધી આપણે પૂરેપૂરા જાગૃત સર્વદા સ્વાધ, જાતત પ્રયત્નશીલ ન રહીએ તો આપણે આમ ન જ કરી શકીએ ’

ગાંધીજી સ્વાર્થ, સ્પર્ધા અને નિર્હયતાને પરસ્પરની ક્ષમા અને બહુલભાવપૂર્ણ સહકારના પરિણમવા મથ્યા એ પ્રમાણે વર્તીને ગાંધીજીએ પોતાને સાચા સુધારક તરીકે સ્થાપિત કર્યા, તેમજ નાના મોટા સાધુઓ અને તોતી, પચગવરો અને ભક્તોની—જેઓ માનવજાતિના ઉત્કર્ષ માટે જીવ્યા અને મથ્યા તેમની—સાથી હારમાળામાં તેમણે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું ગાંધીજીનું સેવાપરાયણ જીવન ‘જીડા અધારામાં’ સ્વયં પ્રકાશ ફેલાવે છે, અને આજે આપણે સામાન્ય માનવીની પેઠે એકબીજા વચ્ચે તેમજ આપણી વચ્ચે હિંસા પર નિર્ભર એવી જિંદગી પામતી શ્રદ્ધાના જઠન ભગેથી વિસવાસિત ચાલુ રાખવી કે પછી વાસના

અને અહ કારને વિશુદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીને માનવો વચ્ચે વધુ મિત્રભાવપૂર્ણ સંબંધો સ્થાપી અને છેવટે પ્રજુરેરિત વિદ્વાતા તેમજ ‘કળ્યાણમય અને સફળદાયી, વિવાદ કે પક્ષપાત રહિત અને દલ વિનાનો’ આત્મ સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરવો— આ જે માર્ગામાથી મળીરતાથી પસંદગી કરવાની છે એ વિશે કેટલાક કાલાવીરકે એમ છે ?

ગાંધીજીએ આત્માના માર્ગ આપણને નેદારવણી આપી છે તે એમનો સર્વોચ્ચ ફાળ છે, જેઓ કલહ અને ધર્ષા, હિંસા અને વિસવાદિતાથી સંતોષ માને છે, જેઓ, જેમ્સ કહે છે એ મુજબ, ભૌતિક, વાસનામય અને પાશવી વિદ્વાતામાં આનંદ પામે છે, તેમને ગાંધી જીનો ઉપદેશ પ્રેરણા ન આપી શકે ગાંધીજી ‘આ લોકમાં જ આગદ’ નથી, પરંતુ જ્યાં ન્યાય, કરુણા અને પ્રેમની સત્તા સર્વોપરી હોય, જ્યાંથી સ્વાર્થ, બેધરવાઈ અને પાશવતા અદ્વિધાયક એવા વિશ્વમાં આ જગત પરિણમે એવી તેઓ આકાંક્ષા લેવે છે તેઓ તો સ્વર્ગના રાજ્યની ભાવના લેવે છે —

‘હું આ દુનિયામાં નાશવત રાજ્યની દૃષ્ટાંત ન કરું આધ્યાત્મિક મુક્તિ સમ સ્વર્ગના રાજ્યને માટે હું મથુ છું મારે સારું મુક્તિનો માર્ગ મારા દેશ અને માનવતાની સેવાયે’ સતત પ્રયત્નમાં રહેલો છે હું તો મારી જાતને સર્વ જીવો એકરૂપ કરવા ઇચ્છુ છું ગીતાની ભાષામાં કહું તો હું મિત્ર અને અમિત્રની સાથે શાંતિથી રહેવા ઇચ્છુ છું તેથી મારો સ્વદેશ પ્રેમ મારે સારું સનાતન મુક્તિ અને શાંતિની શ્રમિ તરફ લઈ જતા મારા પ્રવાસની શ્રમિકા છે ’

શાશ્વત મુક્તિ અને શાંતિની શ્રમિ તરફ આપણે પણ પ્રયાણ કરી રહ્યા છીએ, પણ આપણામાંથી ઘણા જોજાને એની જાણ છે ગાંધીજી આજે સહેલે નથી, પરંતુ એમનો આત્મા હજી આપણને પ્રેરી રહ્યો છે, અને જે માર્ગે યદને એમણે પ્રયાણ કર્યું છે તે માર્ગે આગળ વધવા આપણને બેલાવી રહ્યો છે જેઓ ગાંધીજીને ચાહે છે અને જેઓ તેમને સત્શીલ રહેવા ઇચ્છે, તેમના ઉદ્દવમાં, જે સ્થિત ગાંધીજીના જીવનમાં પ્રદિપ્ત હતી, તે ચક્રિત જીવનત કેન્દ્ર બને

શ્રદ્ધેય જીવનની ઝાંખી

[ધૂમકેતુના જીવન સંસ્મરણો]

હરિશ્ચક્રમાર જોશી

એ જ માર્ચ મહિનો !

બાપુ જે વિધિ સંકેતમાં નિર્મીત શ્રદ્ધા ધરાવતા તેનું જ પ્રતિપાદન થતું હોય તેમ બાપુની વાર્ષિક ચોથી પુણ્યતિથિએ માર્ચના અંકમાં જ—બાપુની મૃત્યુતિથિના અગિયારના આઠકા સાથે મેળ મળતો હોય તેમ અધિવારને હરતે જ આ સંસ્મરણોની મજલ પૂરી થાય ! (ત્રણેક વર્ષ નવ એતનમાં, અને એકાદ વર્ષથી વે જ મા) સંસ્મરણો પથ રીક લાગેલા થાક્યો !

વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યમાં શ્રદ્ધા ધરાવતી વ્યક્તિ, પોતે જ પોતાનું મહત્ત્વ બીજા ઉપર સ્થાપિત કરવાનો હક્ક ધરે એ કેવું ? એ અધિકારીપદ સ્થાન મહત્તા અગર ભુલિયાને અધીન હોઈ શકે

બીજાને કોઈ પણ રીતે પરાધીન બનાવતું કોઈ પણ વર્તન, સ્વાતંત્ર્યની મૂળ ભાવનાનો જ પવન કરે છે અશ્વાહમ સિદ્ધાન્ત એક કથન યાદ કરવા જેવું છે As I would not be a slave, so also I would not be a Master

અધિકારીના કોઈ ઢગથી, સાહિત્ય પ્રદેશમાં બાપુએ પોતાનું જીવન પદ સ્થાપિત કરવાનો કોઈ દાવો ક્યારેય કર્યો નથી એ રીતે બાપુનું વર્તન એમના જીવનનું પ્રતિનિધિ જેવું હતું એવો આકાંક્ષા બાપુને ક્યારેય રૂચ્યો નથી

કુશળ જીવનનો શ્રદ્ધા બાપુને મન પ્રકાર જીવન હતું નિષ્પાલસત્તા અને સમ્પ્રદાય જે બાપુમાં હતી તેવી જ બીજાઓ પાસેથી બાપુ તેની અપેક્ષા રાખતા સાહિત્ય ક્ષેત્રે, વ્યક્તિને અગ્રીમ પદ નહીં આપના એના સર્જનની જ મહત્તા સ્વીકારી ધરે એવું મત વ બાપુ ધરા તા જલ પ્રવાહમાં સાહિત્ય સર્જનની મુશ્કેલી એકાદ નાની હોડાળ એની શક્તિ પ્રમાણે સમયના પ્રવાહમાં ટકી રહેવાની કોઈ અચળ

શ્રદ્ધા બાપુ પોતાના સર્જનો માટે ધરાવતા જેમ સાહિત્યક્ષેત્રે અધિકારીપદ બાપુએ વર્ચસ્વ ગણેલું, તેવું જ કુદરત જીવનમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરતું પોતાનું વ્યક્તિમત જીવન બાપુએ ધરી જાણેલું એવી જીવન સમ્પ્રદાય એટલી બધી પ્રબળ રીતે બાપુએ જાળવી જાળવી, કે પોતાનો દોકરો મોટર જેવું સાધન ધરાવતો હોય, અને તેનો ઉપયોગ પિતાના હક્કે બાપુ કરવા ધારે તો એ વાત સત્તા અને પરાધીન બનાવે એવો સ કાય બાપુને ધષ્ટ આવતો !

અરે ! સાજને સમયે પોતે ફરવા જાય ત્યારે કુટુંબનું કોઈ એકાદ મોટું માથુસ બાપુને સાથ આવે તો સાર એવી અમારી માન્યતાને પણ બાપુ ટોકા આવે નહીં ! ત્યારે પણ એમને મનમાં લાગી આવે કે કુટુંબની કોઈ વ્યક્તિના સમયનો ઉપયોગ આ રીતે કરવો એ પોતે મુશ્કેલીવળનો દાવો કરી રહ્યા હોય તેવું લાગે !

બાલ્યાભ્યતરની એકતા, જેવા હોઈએ તેવા જ દેખાવું એ બાપુના જીવનનો આમલ હતો સત્તાનું મોટરનું સાધન, એને પરાધીન બનાવવા માટે બાપુ વાપરતા નથી એવી એક બાજુ ભાવના પ્રબળ હોય છે તેમ બીજી બાજુ હજી અજ્ઞાતમાં લેખક મોટરમાં ફરી શકે, —પોતાના સાહિત્ય સર્જનના ઉપાર્જનમાંથી —એ ઉક્તિ ન વિસરી જવાય એ હેતુથી પોતે મોટરનું સાધન ન વાપરે તો સાર એવી એક ઉત્કટ ભાવના પણ રહેતી છે !

બાપુના જીવનમાં સાજને સમયે થોડુંક ફરવાની ક્રિયા, એ પણ સર્જન પ્રક્રિયાના એક ભાગ જેવી જ મણાની ચકાસ એવે સમયે એકલ ઠોકલ એકલપથ, બાપુ એક દિવસ પોતાના જીવનસાથી જેવા ‘હર્નાલિયા’ના હમતાથી પરવટ બનીને ઘેર આવી પહોંચે છે વિભિન્ન અંગ લીલા તો જુઓ ! સાં

હતું કે તે દિવસે નાની મમતા, સ્વાસ્થ્ય ત્રણ વર્ષની બાપુ સાથે ઘર પાસેના શિવ-મંદિર ગયેલી । નાની મમતા જ જાણે બાપુની હાથ-લાકડી બનીને બાપુની આંગળીએ વળગીને ઘેર આવી પહોંચી, શિવ મંદિરના દારે જ, મંદિરના ઓટલે જ બાપુને એકાએક દુખાવો ઉપડી આવ્યો એ પણ મહાકાળની જ લીલા !

સંધ્યા સમયે, મંદિરની આરતી ટાલે, ઇશ્વરી સંકેત બનવાનું નિર્ધારિત હોય તેવા કાષ્ઠક સંદેશો બાપુ માટે આવી પહોંચેલા તેના સ્પષ્ટ એવાથી વરતાઈ આવ્યા ।

પાછું ન હોવાય તેવું ઠાઠ તાકીદનું તેકું આવી પહોંચ્યું । ૧૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૫ના એ દિવસે યાદ આવે છે, બાપુ દઈથી પરધીન બની ગયા છે । અમે સહુ કુટુંબીઓ અમારી મતિ શ્રમાવી બેઠા હોઇએ, અને ગાંધીજી માટે જેમ ‘અપને હી હાથોસે અપને અપના બાપુ બોયા’ એ કવિતાની લીંદીએ કાને અથડાવી હોય તેવી અમારી દશા બની ગયેલી । એ અમારી જમરી જૂલઃ બાપુને બીજા દિવસે જ તાત્કાલિક હોસ્પિટલમાં ખસેડવાને નિશ્ચય લેવો પડ્યો તે । બાપુના અવસાનનું નિમિત્ત એ હોસ્પિટલ પંથ બની બેઠું એની આજે પણ ગદાનિ ઘઈ આવે છે ।

જે રસ્તો સઘળે માટે નિર્માણ થયેલો છે તેનો ખેદ ક્યો કેમ પાલવે ?

એકાએક હનીયાના દુઃખાવાથી બાપુ પથાવરા બની ગયા, અતે હોસ્પિટલનો પંથ લેવાનો જે નિશ્ચય કરવો પડે છે એ જાણે જાંઘની જૂલી ન જૂલાય એવી જૂલ યદ યદ હોય તેવું આજે પણ અમને લાગે છે !

સૌરાષ્ટ્ર સોસાયટી પાસે મ્યુનિસિપાલિટીએ જે માર્ગને ધુમકેતુ માર્ગના સ્થિતિ ચિહ્નથી ત્યાર પછી અંકિત કયું એ જ માર્ગે અમારે તે દિવસે, વાડીલાલ હોસ્પિટલનો, બાપુને એમ્બ્યુલન્સમાં સ્વ-ડાવીને પંથ લેવો પડેલો ।

મહાકાલ ભગવાન ! એ જ પંથ, એ જ હોસ્પિટલ ! જ્યાં સાહિત્યસદાઓને ધારી મળી નથી । મહાકવિ ન્હાનાલાલ પણ આ હોસ્પિટલમાં આવ્યા- અને અર્નત નિદ્રામાં પોદી ગયા । બાપુને પણ પંદરેક દિવસમાં, હોસ્પિટલમાંથી છોરીને વધુ જીવું બનાવીને, છોડું અડવાડિયું ઘેર લાવ્યા-શું મેળવ્યું ? બાપુનો દેહાન્ત ! અરે, એ જ હોસ્પિટલમાંથી જનરલ વોર્ડમાં ૧૨૯૫૫ દર્દીઓ નવી જાંઘી લઇને શું ઘેર નથી જતા ? જ્યારે આપણે મર્યાદા પૂરી યદ હોય, ત્યાં સ્પેસલ વોર્ડ પણ શું કરે ? ડોક્ટર પણ શું કરે ? કાળ કાળનું કામ કરે છે એ સહ કયારેય કાઠને પડી છે ખરી !

સંસ્મરણની લે લેખમાળા- નવચેતન ડી અને લેખ્યુવનની, બાપુની ચોથા પ્રવૃત્તિચિ મુદ્દીનું ભાથું આપી ગઈ । ઘણીવાર હું દિાસ્વપ્નમાં હોઈ તેમ, બાપુને, અને ૬૫૩ આપી રહેતા સાંભળી રહું છું.

‘ભાઈ ! તે તારી કમ્બા પૂરી કરી ? હું હતો ત્યાં મુદ્દી મારી બીક લાગતી હતી કે શું ?’

‘પણ ભાઈ ! એવું માનવાની જરૂર નથી.

‘હવે તો સમય ફરી ગયો છે । થોડું ઘણું ઇલાખા કાસમે ભરવાનું લખાણ આવડે તો પણ હું ચાલ્યા કરે એવો સમય છે, અમારો સમય જૂનો જ હોતો. એટલે એ કાષ્ઠ તને કંપો આપવાની વાત નથી, વળી આપણા કુટુંબમાં જેમ બનતું આવ્યું છે તેનો એકાદ અંશ તારામાં ઉતરે તેમાં નવાઈ શી ?’

‘મા મયા ! એ’ એ માની સ્મૃતિ જાંઘીભરે મારા જીવન સાથે વચ્છી શીદી, આપણા કુટુંબમાં સ્વજનોની વિલાય એમના જીવનની મનોરમ સ્મૃતિ-ઓને આપણા જીવનમાં વધતી આવી છે !

‘એવી કાંઈક સ્મૃતિઓ જીવનનો વિષાદ હળવે કરવા અને સાહિત્ય સર્જનની પ્રક્રિયા તરફ દોરી યદ છે એ મારા જીવનનું સત્ય છે પછી એ પ્રક્રિયા વાતાવરણમાં ઉતરે કે નવલકથાઓમાં ઉતરે, એ તો

સમય સમયનું કામ કરે એવી વાત થઈ

‘હે ની લડાઈ પહેલા, બાપાએ વિદાય લીધી એ વખતે હેમચંદ્રજીને જીવનચરિત્ર પૂરે કરવાનું મારે માથે નટકનું હતું ! ત્યાર પછી બાપાના મૃત્યુએ ને આઘાત આપ્યો— તેના જ પરિણામ રૂપ ચોલા દેવીથી શરૂ થતી નવલકથાઓમાં જીવનનું આશાસન મેળવી લીધું હોય તેવું મને ઘણીવાર લાગ્યું છે ।

‘બાળજીવનના મા બોમ વીરપુરના સ રમ-રણો, મીનળવાવના, સિદ્ધરાજ જયસિંહના ઐતિહાસિક પાત્રોના, જીવનભર રમમાણું થઈ રહેલા, આ નવલકથામાંનામાં ઠંલવાયા ! એક આખી નવ લકથાની હારમાળા રચાઈ ગઈ મને એ પછી ખબર છે કે સાહિત્યના પુસ્તકોના થોડાના બાપા જોળા કરવાની તારી ટેવ નાનપણની જ છે ! કુ બેડો હતો, ત્યારે પછી તું કુ જાણે જાણ્યો ન હોઈ તેમ મારા લખાણો ડાયરીઓ વગેરે ઉઘસાવ્યા કરતો હતો ! તારી એ ટેવ થોડેક અંશે આ લખાણમાં તને ઉપયોગી બની હશે ।

‘મને એ પછી ખબર છે કે તારા વ્યવસાયમાં નિષ્ફળતા સહન કરીને પછી તે જીવનમાં સંસ્થાઈને શુષ્ક ટકાવી જાણ્યો છે ! એ જીવન સંસ્થાઈને શુષ્ક તારી રગમાં ઉતર્યો છે તેના એકાદ અંશ રૂપે તે મને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એ તારી રીતે તો સાચો જ જી પરતું એ રીત સૂઝ અગર નિષ્ફળ બની કે નહીં તેનો કોઈ ક્ષોભ દિલમાં ધરતો નહીં બાઈ ! એ બધું વાચનાર ઉપર જ છોડી દેવું ઘટે ! જેમ સ્વજનોની વિદાય આપણા કુટુંબમાં સ્વજનો પ્રત્યેની ભક્તિ પ્રીતમાં વધારો કરતી આવી છે તેવું જ હવે તમારા જીવનમાં બની ગયું છે

‘ઘિયાળાની ઠંડી રાત્રિએ સગડી પાસે તાપતા, આ રમણ સ્વજનોની કંઈક સ્મૃતિઓ હુ ઉઠેલી બેસતો, તેવું જ કાષ્ઠક આને તમે કરી રહ્યા હો તેવું મને લાગે છે

‘કુટુંબમેળો એ આને પછી તમારા જીવનનો, વ્યવસાયનો સમય વિતાવ્યા પછીનો મોટો આનંદ

બની રહ્યું છે

‘બાપાની ઘણી અનુભવવાણી, સ સારની, જીવનની, જીવન વિશ્વાન્તિની, મનુષ્યની નયજાણની, એની શક્તિની એવી કાષ્ઠક વાતો હુ ઉઠેલીને તમારી આગળ બેસતો

‘આને પછી તમે તેનું પૂનરાવર્તન કરીને મારે પથે જ જઈ રહ્યા હો તેવું મને લાગે છે

‘તમે મારી વાણી, જીવન વાણીની જેમ જાળ વણાવી પ્રીત રાખી રહ્યા છો એ પછી કુ જાણુ છું

‘પોતાના જીવનને જ ઉપાલબ્ધ આપવાની રીત, એ જાત-નિરીક્ષણનો શુષ્ક મારામાંથી ઉતર્યો નથી શું ?

અરે લાઈ ! આપણે તો માસ્તરભાઈ ! આપણને જોળાએ કોણ ? એમ કહીને વાહ વાહ થતી હોય તેવા કાષ્ઠક પ્રસંગો આને પછી તમે ટાળી રહ્યા છો, એ એક રીતે પોતાના જ જીવનકાર્યને જ મહત્વનું ગણવાનું હોય તેવું લાગે છે જીવનમાં અછકાઈ ન વરતાઈ જાય માટે તમે આને પછી ધણી વખત તમારી જાત તપાસ કરતા હો તેમ બોલી નાખો છો ‘અધિકાર વગર કોઈ બિંદુ સ્થાન ટકવું નથી— સત્યાનું, વિદ્યાનું અગર સમાજનું’ આ ઉક્તિ તમે ધણી વાર વાપરો છો, એ વચન તમારો જીવનપથ જીભજવા મારેનું પોતાની મર્યાદા સમજીને આગળ વધવા મારેનું સૂચન છે

તમારા સાધનોનો— મોટરનો, ટીનીફોનનો, રહેવાના મકાનનો પરિમિત ઉપયોગ, જરૂરી જેટલો જ રાખીને, જીવનમાં તમે સમયને જ મહત્વનું સ્થાન આપો છો તે વાતની યાદ અ પી જાય છે એ આપણી કુટુંબ પરમ્પરા તમે જાળવી જાણી છે લાઈ !

બાપુનો મનોવજીવન વસ્તુ થતી હોય જાણે કંડી રહ્યા હોય— ‘નર્મદ ચત્તાન્તિ’ સમયે કાષ્ઠક ઉઘ બનીને ગુજરાતી પ્રજાની સાહિત્ય અને સાહિત્ય સર્જક પ્રત્યેની ઉપેક્ષાશક્તિ તરફ મે ને ઈર્ષ્યા કરેલા, તે વાતમાં હવું કોઈ બહુ મોટો ફેરફાર મે

નેચો નથી.

‘મારું’ તો એ સ્વપ્ન કેવળ મનનું મનમાં જ રહી ગયું। શ્રદ્ધાસતના હરેક ધરમાં પૂજા મંદિર જેવું નાનીશી જીવન-દીપિકા જેવું પાત્ર-પત્રીય પુસ્તકોનું કુટુંબની પસંદગીનું એકાદું પુસ્તકલય-સંસાધનો જરિયાત જેવું જ હોય।

‘મારી તો એ મમજી જ હતી ! જીવનના અડપથી બદલાઈ રહેલા મૂલ્યાંકનો એ મારી જમ-જીવે મુજબજાની જેમ હવે તો ક્યાંય અધકારમાં ધોલી દે છે.’

બાપુની પોતાના હાથે લખાચેલી હિસાબી નોંધની કાયરીના પાના આજે ફેરવી રહ્યા છું. એમના હાથે, ટેકવિલયની બરોનર એક મહિના પહેલાં તા. ૧૧-૨-૬૫ ના રોજ પ્રકાશક મારફત પુસ્તકોના હિસાબ પેટે ચાર આંકડાની રકમ મળેલી છે તે ત્રોધેલું છે। ત્યાર પછી કોઈ નોંધ જ નથી। જે દેવ નિર્માણનું બાપુને મન મહત્વ હતું તેનો જ કોઈક પ્રચારો બાપુને મહિના પહેલાં જ મળી ગયો હતો તે વાતની પ્રતીતિ થતી હોય તેવું લાગે છે। કાયરીના પાને જીવનનો સરવાળો પૂરો થવાનો હોય, તેમ બાપુએ હિસાબી નોંધનો છેલ્લો સરવાળો ખૂંદો.

આજે તો હવે ! બાપુની ચિરઃ વિદાય, બાપુના જ કાવ્યમય શબ્દોમાં મનમાં રચ્યા કરે છે :

* તમે મને પૂછો છો કે તમારી કવિતા સુદર છે કે નહિ. તમે આ પહેલાં બીજાને પણ પૂછ્યું હશે. તમે સામાયિક પર તમારી કૃતિઓ મોકલાવો છો અને સુપાઈઝ છાપ્યા વિના તે તમારા ખર્ચે તે પરત કરે છે। તમે આ બધું કરવાનું છોડી દો અને તમારા પોતાના અંતરમાં પ્રવેશો અને તપાસો છો કે કાવ્ય માટે કોણ તમને પ્રેરિત કરે ■ અને પ્રેરણાનાં મૂળ ક્યાં છે. જો આમાં તમે સફળ થશો તો તમારી કવિતા વિશે કોઈને કાંઈ પૂછવાપણું રહેશે નહિ અને તે નહિ હપાય તો તમે કુઝી પણ થશો નહિ.

x x x

* તમને દર ફેડા દેવામાં આવ્યા છે ? તમે ગનકી પડ્યા છો ? તમારી હાસી થાય છે ? ફિર નહિ ફરી કબર હસો, કદી હાર ન માનતા. મુખે સ્મિત ફરકાવી, હૃદયમાં ભીં ધરી આગે ધરો અને અંતે વિજય તમારો જ છે. આ જગતમાં તમારો જન્મ જલ્દી નથી યશે; જીવનની મહેફિલનાં તમે પણ એક આમજિન પરોણા છો એમ માનો.

x x x x

જીવન બાથ : જ્યોત બાથ :

રસ ચીતન્ય સર્વ બાથ :

આત્માનો પ્રકાશ આજ,

દૂર દૂર દૂર થાય.

બાપુની એક કવિતામાં બાપુ મને સદાકાળે,

જીવન પર્મિત,

મહોટા નહાના ઘડી ભર બને

સ્થાન એ મૂર્તિ એ ક્યાં ?

જેની પાસે ઘડીભર રહે,

સ્નેહ માધુર્ય એ ક્યાં ?

અને હવે ?

શું સંભારે ? હૃદય સઘળું બાથ

તુટી અરે શું ?

ભૂસાએલી નવીન બનતી,

વેદના આ જ કે શું ?

શું સંભારે ? રમણીય બધા

ચિત્ર શાંતિથી ભેડે !

બોલું શું હું ? હૃદય અથવા ચોંક

છાનો વહું હું !

રે રે ! આખું જીવન વીતશે,

મત્સ્યની પાંખ લાગે !

એ મહેરો એ નયન, તદ્દપિ

કેમ ભૂલી જવાશે ?

સાહિત્યકારે તેમને જે કહેવાનું હોય તે એ પ્રકારે કહે છે. એક પ્રકાર શુ હોય નોઈએ. બીજો પ્રકાર શુ છે. આ બંને પ્રકાર સરખાઉંયોગી છે. 'હરી મધુર છે માટે બીજા સઘળા ફળ તુમ્હ હોઈ નિરુપયોગી છે, એમ કાઈ કહે તો એ વિચાર નેટલો એકપક્ષીય હોઈ તે કનિષ્ઠ ત્રણાય તેટલો જ કનિષ્ઠ આ વિચાર ગણાય 'ભાવના-આદર્શ એ જ સર્વસ્વ છે.' અથવા વાસ્તવિક ચિત્રણ એ જ કલા છે.' એમાં 'જ' માત્ર નિરુપયોગી નથી, નિર્ગળ પણ છે વાસ્તવિક ચિત્રણ વાસ્તવિક હોવાથી વધુ ઉપયોગી બને છે, કે સુદર લાગે છે, કે સાચુ છે, એ એ ત્રણે વિધાન ખોટા છે.

વાસ્તવિક ચિત્ર વાસ્તવિક હોવાથી નહિ પણ એ વાસ્તવિક રીતે રજૂ થયેલું હોવાથી સુદર લાગે છે એટલે કે એ 'ફોટોગ્રાફી'માં એક ન સમજાય શકાય એવો પ્રાણ, લેખક પોતાના પ્રાણમાંથી મૂળી રહ્યો છે, અને તેથી એ એટલું જ તાણુ ને તાજબી ભરેલું લાગે છે. એમાં લેખકની પોતાની સમ્માઈકારણુ રૂપ છે. તેવી જ રીતે આદર્શ મહાન હોવાથી, કાંઈ પણ ચિત્ર સરસ લાગતુ નથી: આદર્શ રજૂ કરનાર પોતાના ઔકાતિક જીવનની એકાદ બે સુદર ધન્ય પળોનું એમાં સત્ત્વ મૂકે છે ત્યારે જ એ સુદર લાગે છે. નહિતર, એ વૃદ્ધ જર્જરિત મૈત્રાથી નીકળેલા નિષ્કળ ઉપદેશાત્મક ચમ્પો લાગ્યે જ અસર ઉપજાવી શકે.

પરંતુ વાસ્તવિક કે ભાવનાવાદ કરના પણ મોટી તકરાર તો સાહિત્યના ધ્યેય વિષે છે સાહિત્યનું ધ્યેય શુ ?

સાહિત્યકાર જે દષ્ટિથી જીવનને ને જગતને,

આસપાસના સજીવોને અને સિદ્ધાંતોને નિહાળે છે, એ દષ્ટિમાં જ ખરી રીતે સાહિત્ય વસી રહ્યું છે. ફેટલાક તત્ત્વચાનીઓ કહે છે કે દ્રષ્ટા અને દર્શન એવા બે ભેદ નથી ખરી રીતે દર્શન જેનું કાંઈ નથી. દ્રષ્ટાની દષ્ટિમાં જ સંપ્ટિ રહી છે. સાહિત્યમાં સાહિત્યકારના હૃદયમાં, એની દષ્ટિમાં રહ્યું અને તેથી એનું ધ્યેય શુ હશે અથવા શુ હોઈ શકે, એ પ્રશ્ન પણ એક રીતે વ્યક્તિગત છે ઉત્તમકારના આટલા બધા નિયમો છતાં કાલિકાસે કહ્યું છે તેમ, બિન બિન યુચિ જ એની ઓળખતા ફરાવવામાં કારણરૂપ બને છે.

પરંતુ આવી વ્યક્તિગત યુચિ અયુચિ ઉપર ઊંડેલું કાંઈપણ તત્ત્વ અત રાહી થઈ જવાનો પુરો સંભવ છે. એટલે સાહિત્ય જેને માટે ને જે પ્રધાન હેતુથી રચાયું ને-એ-જનતાને સસ્કારચિન્ન-એ હેતુ, સ્વીકારી લઈએ તો બીજા બે પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. આ સસ્કાર શુ છે ? અને આ જનતાનો અર્થ શો ? અથવા એ ક્યારે જનતા કહેવાય ને ક્યારે કેવળ નિરર્થક ચબુમેળો ?

સસ્કાર એ પ્રશ્ન ઘણો જ વિકટ છે. અમે જને જે વાત સસ્કારી લાગે છે તે હિંદીને જગતી લાગે છે. હિંદીને જે જગતી લાગે છે, તે અમેરિકનને સસ્કારી લાગે છે અર્થિસામા પ્રેમનું ઉત્કૃષ્ટતા ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ હિંદી બેંચ શકે. એમાં રહેલી નિર્માણતા અમેજને ચિકકાર ઉપગમવે ત્યારે એ સઘળાં સજીવોનો સમન્વય જે ફેટલાક પ્રશ્નોમાં થાય છે, તે પ્રશ્નો જ માત્ર સાસ્કારીક પ્રશ્નો ત્રણાયા; અને સાહિત્યકાર પોતાના યુગના પ્રશ્નોની છણાવટ પણ આ પ્રશ્નોના સજીવથી જ કરે. આવા સામાન્ય પ્રશ્નો હમેશા રૂઢિ કે રાષ્ટ્રના નહિ પણ માનવતાના હોય છે એટલે સાહિત્યકાર માનવતાને જ સ્પર્શે એવા પ્રશ્નો ઉપાડવાનો. પણ ધારી વખત રૂઢિ, સમાજ કે રાષ્ટ્ર વિનાની માનવતા હોતી જ નથી, એટલે

* ધૂમકેતુની ચોથી પુણ્યનિધિએ, ૧૯૮૮ના માર્ચ મહિનામાં પ્રગટ થનાર માહિત્યિક લખાણોનો સંગ્રહ ધૂમકેતુની "સાહિત્ય વિચારણા"માંથી

સાહિત્યકાર પોતાના સમાજ, રાષ્ટ્ર અને રાહિ એ પ્રશ્નોની સમાસોચના પશ્ચ કરવાનો માત્ર એ સમાસોચના એની પોતાની રેખા કરશે પોતાની રીતે કરશે જ્યારે આખી દુનિયા યુદ્ધમાં કપાઈ જતી હોય ત્યારે એકાદ પશ્ચિની કે ગ્રેટર કે લેનર કે રોકસ પિયર માનવતાના પ્રશ્નોની ઇચ્છાવટ કરે એમાં ધણીને બીરુતા લાગી છે કેટલાકને અકર્મવ્યવસ્થા લાગી છે ખરી વાત એ છે કે એ શરવીરતાની અર્વાચ છે અને સ્વધર્મ તો એના કરતા વધારે સારી રીતે પાળવાના ઉદાહરણો ઇતિહાસમાં પશ્ચ સૌક્યોએ અને જ અર્થ આપે

આવી રીતે સંસ્કૃતિસ્થાપન એ જેમ સાહિત્ય અને સાહિત્યકારનું પરમ ધ્યેય છે, તેમ એ સંસ્કૃતિસ્થાપન માટે વપરાયલા સાધનો એ પશ્ચ સાહિત્યકાર માટે અભ્યાસના અને ચિંતનના વિષયો છે એટલે શબ્દમેળાને જ પસંદ પડે તેવું અને તેટલું લખવું એ સાહિત્યકારોના વિનિષ્પાત ગણાય તેમજ પોતાની નિર્ધારિત વિચિત્રતાઓ કે પોતાના સંકુચિત મનોલાલો પ્રગટ કરી એ પરમ આદર્શ હોય તેમ એમાં શય્યા કરવું એ પશ્ચ સાહિત્યકારનું મરણ ગણાય અને આવા વિનિષ્પાત અને મરણથી સાહિત્યકાર તો જ બની શકે જો એ પોતાના યોગ પરત્વે નિત્ય જગૃત હોય, નિત્ય અસત તેથી હોય, નિત્ય પ્રતિભામય હોય, નિત્ય પ્રવૃત્તિને ઉપાસક હોય ઉપાસના, યોગ કે અભ્યાસ વિના, જરૂરિયાત જવા બદારી કે જીવનમયન વિના કેવળ યશને માટે કે કેવળ અર્થને માટે લખવું એ એટલું જ બલ્ય કરે છે, જેટલું કેવળ દાહિક સેવા માટે કાઈ પશ્ચ સમારીએ કાઢવું કામ કરવું કદાચ સહિત્યધ્યેયોને ને આટલો મોટો હાસ ઘઈ રહ્યો છે તેમાં સેવા માટે જ સાહિત્ય અને કલાની ઉપાસના કરવાનો દબ સેવનાર વ્યાજખાઉ વાણિયા કરતા પશ્ચ વધારે હલકટ એવી સેવાલાવના જ જવાબદાર નથી કે જેમને માત્રી ખાતુ હોય તેમને માટે જૂના બિખારી એના રસ્તા શુ ઝોજા ઉત્પાદક છે કે આ નવા બિખારીએના સ્વાગ અને સેવા-સ્વામ સમજાની જરૂરિયાત પડે છે ખરી વાત એ છે કે 'મારા પોતાના નિત્ય જીવન માટે સાહિત્ય-કારણ કે એ મને વધારે અનુકૂળ છે, વધારે સચક છે, અને

મારું પોતાનું પોષણ એમાંથી જ મેળવવાનું છે, માટે હું વધારેમાં વધારે સુખ, સમર્થ અને નિરુપદરી સાહિત્ય આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ' એટલી પ્રતિજ્ઞા આજના જમાનામાં કાઈપશ્ચ સાહિત્યકાર માટે બસ ગણાવી જોઈએ આવી સ્થિતિમાં વિચારનું વેચાણ જોનારા, ધર્મશુદ્ધિનો આગ્રહ રાખનારા પુરુષો, અને સંસ્કારી કે સંસ્કારવાળી ન હોય તો હકલેવે શ્રીમત કે શ્રીમતો કે સંસ્કારોના સાધવામાં હોઈ તેમના અભિપ્રાયોની કાંઈ જ કિંમત નથી

જનતા અને શબ્દમેળા વચ્ચેનું અંતર તપાસવું ઘટે છે જનતાને માટે લખનારો શબ્દમેળાને માટે કાંઈ જ નહિ લખી શકે તેમ જ શબ્દમેળા એ પશ્ચ જનતાજનાર્દન છે એમ માન્યા કરવું એ પશ્ચ સાહિત્યના નિત્યના વિકાસને રૂધિરારી બાનત છે સિનેમાના થઈ કલાકની છંદની ગેલેરી પરથી 'દાખ લીજિયે એમ બેલનારાઓ અને એમ બોલ્યા વિના મનમાં ઈચ્છનારા ઉપલા વર્ગીઆઓ માટે કાંઈ પશ્ચ મુનશી કે કાંઈ પશ્ચ રમણલાલ કાંઈ લખી શકે જ નહિ એવા વર્ગ, જે અબજ કરતા બધું લાઓમાં પશ્ચ ધણો મોટો હોવાનો સબબ છે, શબ્દમેળાની અણતરીમાં હોઈ એ જનતા છે, એ જનતા છે, એમ કૂટયા કરવું ને તેને માટે પશ્ચ લખવું જોઈએ એ હેતુથી કાદાળી કે પાવડા ઉપર પૃથ્વીકની ચોદ લીટીની સોનેટ લખવા બેસવું એ સાહિત્યકારના માનસનો અને સાહિત્યનો પશ્ચ ઉપહાસ ગણાવો જોઈએ એ વર્ગને માટે શુ કરવું એમ જો કાંઈ પૂછે તો એમને શબ્દમેળામાંથી જનતામાં ફેરવી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એટલો જ જવાબ અત્યારે આપી શકાય અને તે પ્રયાસ એકદમ જ ફળદેશી એવી આશા રાખવી એ બર્ધ છે પશ્ચ જો જનતાને સંસ્કારી બનાવી શકાય તો સંસ્કાર એ પશ્ચ 'ચેપી ચેપ' હોવાથી, આ શબ્દમેળા વહેલે મોડે મુધરે ખરો કારણ કે એમને પશ્ચ પોતાની જાત સંસ્કારી કહેવાયવાનો સોખ તો છે જ

એટલે સાહિત્ય જ્યારે જનતા માટે છે એમ કહેવામાં આવે છે ત્યારે એ જનતાનો બરાબર અર્થ પશ્ચ સમજ લઈને એ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી ઘટે છે જનતા જાનને અર્થ નહિ સમજવાથી જે સાહિત્ય ઉત્પન્ન થશે તે કાંઈ વર્ગને સચક નહિ હોય કદાચ એમાં કાંઈ વર્ગનો સાચો રણુકા પશ્ચ નહિ હોય

પાલીતાણુને પાદર એક સામટી બે હળર બગેરાના ડોકની ધુપરમાળા ગાળે છે. એક હળર જનના ગાડાંઓ પરથી લગ્નના વિવિધ મીઠાં ઝીતો આભના માંડવડા હેડે ગાળે છે. એક હળર નાના મોટા વર-કન્યાના સમૂહ લગ્ન ઉજવાય છે.

દશ હળરભરવાડ નર-નારીઓ પાલીતાણુને પાદર સામેથી પાટ જૂએ છે. દોઢી ને શરણાઈ વાળા થોડા છે. ગેર થોડા છે. લગ્નની સામગ્રીઓ ખૂટી પડી છે.

એક મોટા તોતાંજ આડ નેવા માણેક ચંલ પાસે આ સોરઠીયા ભરવાડોના દોકરા-દોકરીના લગ્ન જિજ્ઞવવાના છે. ડોકર વરની ને ડોકર કન્યાની ડોકરી સાતા કાળા મહીરમાં વીંટાએલ સોડામણી કાયામાંથી મીઠા સૂરે ઝીતો ગાતાં ધાકતી જ નથી. સ્ત્રીના વિલાતા તેજમાં હળરો કાળા મહીરમાં ચમકતા નાના નાના આભલાઓ સૂર્ય-કિરણ જોડે સ્પર્ધા મડિ છે. જાણે એ સાજા ટાણે પાલીતાણુને પાદર સહસ્રો નાના સૂરજ પ્રગટ્યા છે. સહસ્રો કોપલો એક સામટી જાણે ટકુકે છે.

સોરઠ પર એ કાળે થોડી રાજપૂત રિવાસતો પર ઇસ્લામી હકૂમત. ને આ પાલીતાણુમાં તે દિવસે ગોહેલેનાં રાજ હજૂ થયાં ન હતા પણ મુસલમાન યાજુદાર હસ્તક આ વિશાગ હતો.

સ્ત્રીયાકાળના સામેયા નેવા ભરવાડો આ મુસલમાન યાજુદારને ઈજ્જન દર્ષ આપ્યા. કાળી દાદી, મૂઠમાં ચત્તાના મદની છવાએલ આંખો ધૂમ-વતો યાજુદાર થોડે ચડી દરવાજા બહાર મેદાનમાં આ અફાટ માનવસમુદાય આ મીઠાં ઝીત દેલના ક્રોશા ને શરણાઈના શૌર સાંભળવા આવી બીબો.

સાંજની ઉઘડી અજવાળે આ નારી-સમૂહમાં યાજુદારે એક ભરવાડ નારીને જોઈ. એની દુમ લીની લાગી. ભરપુર તંદુરસ્ત કાયા પર યાજુદારના

દષ્ટિ-સચલાં ટોટમટોટ કરવા માંડ્યા. એણે દાદી પર હાથ પસવારતા પાસેના પાસવાન બણી જોઈ હળવેથી કહ્યું :

‘ઈન્શાલ્લા ! શાં રૂપ છે આ સોરઠિયાણી-ઓનાં તેમાંય આ છેવાડી બીબી બીબી આમલા મદ્યું ઓઢણું સરખી રૂરી હરની પરી તો બસ છે.’

‘હજૂરની શી ધરજા છે ? આ તો આપણી રૈયત કહેવાય. આનાં તો આપણે ધની વદીએ.’

‘એને બિપાડી મહેલમાં લઈ જઈએ. એના નામ હામ પૂછી આવો.’

પાસવાન ભરવાડ-ભરવાડોના સમૂહમાં ગયો ને એ હતભાગી નરીનું નામ પૂછી આવી બોલ્યો :

‘બહાંપનાઈ એનું નામ છે, રાજપાઈ.’

‘અચ્છ તો ભરવાડના આગેવાનોને અહીં બોલાવી લાવો. તેને ક્યાંએય કરી દઈએ કે રાજને આપણે હવાલે કરી દે.’

ચાકરો ગયા. થોડી જ વારમાં ભરવાડના અગેવાનોને બોલાવી લાવ્યા. ભરવાડો યાજુદારને કુર્નિશ બુળવી બોલા રહ્યા.

‘કેમ છો બધા. વિવાહનું કામ બરાબર ચાલે છે ને ?’

‘હોવે. મળેથી સામેયાં થશે. પછી દાંડિયા રાસ લેશું’ ધ નેવા તો તમને નોતરે’ મોકલ્યું છે.’

‘હીક છે. એ નોતરે તો મે’ સ્વીકાર્યું. પણ હવે મારી અમસ્તી સહેજ વાત સાંભળો.’

‘ફરયાવો યાજુદાર સાહેબ.’

‘આ છેવાડે આભલા મદયા ઓઢણાંવાળી ને રાજપાઈ છે તેને મારા હવાલે કરી દો. હું અને મારે મહેલે લઈ જવા ચાહું છું, કારણ કે મને

સાહિત્યકાર પોતાના સમાજ, રાષ્ટ્ર અને રાહિ એ પ્રશ્નોની સમાલોચના પણ કરવાનો માત્ર એ સમાલોચના એની પોતાની મેળે કરશે, પોતાની રીતે કરશે. જ્યારે આખી દુનિયા કુદમા કપાઈ જતી હોય ત્યારે એકાદ પશ્ચિની કે એકાદ કે વેગન કે શેક્સ પિયર માનવતાના પ્રશ્નોની છબીવટ કરે એમા ઘણાને બીરુતા લાગી છે કેટલાકને અકર્ષણતા લાગી છે ખરી વાત એ છે કે એ યરવીરતાની અવાધ છે અને સ્વધર્મ તો એના કરતા વધારે સારી રીતે પાળવાના ઉદાહરણો ઇતિહાસમાં પણ સૌક્યોને આપે જ મળી આવે

આવી રીતે સંસ્કૃતિસ્થાપન એ જેમ સાહિત્ય અને સાહિત્યકારનું પરમ ધ્યેય છે, તેમ એ સંસ્કૃતિસ્થાપન માટે વપરાયલા સાધનો એ પણ સાહિત્યકાર માટે અવશ્યકના અને ચિત્તના વિષયો છે એટલે શબ્દમેળાને જ પસંદ પડે તેવું અને તેટલું લખવું એ સાહિત્યકારનો વિનિષ્ઠાત ગણાય તેમજ પોતાની અકિંમલ વિચિત્રતાઓ કે પોતાના સંકુચિત મનોભાવો પ્રગટ કરી એ પરમ આદર્શ હોય તેમ એમાં રાખ્યા કરવું એ પણ સાહિત્યકારનું મરણ ગણાય અને આવા વિનિષ્ઠાત અને મરણથી સાહિત્યકાર તો જ બની શકે જો એ પોતાના યોગ્ય પરત્વે નિત્ય જાગૃત હોય, નિત્ય અસતોષી હોય, નિત્ય પ્રતિષ્ઠા હોય, નિત્ય પ્રતિભા ઉપાસક હોય ઉપાસના, યોગ કે અભ્યાસ વિના, જરૂરિયાત જવા પહોંચી કે જીવનમયન વિના કેવળ મથને માટે કે કેવળ અર્થને માટે લખવું એ એટલું જ બધું કર છે, નેટલું કેવળ દાંતિક સેવા માટે કાઈ પણ સચારીએ કાંઈપણ કામ કરવું કદાચ સાહિત્યધ્યેયનો જે આટલો મોટો ધ્વાસ ઘઈ રહ્યો છે તેમા સેવા માટે જ સાહિત્ય અને કલાની ઉપાસના કરવાનો દલ સેવનાર, વ્યાજખાઉ વાણિયા કરતા પણ વધારે હલકટ એવી સેવાભાવના જ જવાબદાર નથી જેમને મામી ખાવું હોય તેમને માટે જૂના લિખારી એના રસ્તા શુ ઓછા ઉત્પાદક છે કે આ નવા લિખારીઓના સ્વાગ અને સેવા-સ્વાગ સંજ્ઞાની જરૂરિયાત પડે છે? ખરી વાત એ છે કે 'મારા પોતાના નિલ જીવન માટે સાહિત્ય-કારણ કે એ મને વધારે અનુકૂળ છે, વધારે રોચક છે, અને

મારું પોતાનું પોષણ એમાથી જ મેળવવાનું છે, માટે હું વધારેમાં વધારે સુદર, સમર્થ અને નિરુપદ્રવી સાહિત્ય આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ' એટલી પ્રતિજ્ઞા આજના જમાનામા કાંઈપણ સાહિત્યકાર માટે બસ ગણવી નોંધએ આવી સ્થિતિમા વિચારનું વેમાણ્ય જોનારા, ધર્મશુદ્ધિનો આગ્રહ રાખનારા પુરુષો, જે સ-વાસી કે સસારત્યાગી ન હોય તો છબવેયે શ્રીમત કે શ્રીમતો કે સસ્વાઓના સાધવાળા હોઈ તેમના અભિપ્રાયોની કાંઈ જ કિંમત નથી.

જનતા અને શબ્દમેળા વચ્ચેનું અંતર તપાસવું ઘટે છે જનતાને માટે લખનારો શબ્દમેળાને માટે કાંઈ જ નહિ લખી શકે તેમ જ શબ્દમેળા એ પણ જનતાજનનાર્દન છે એમ માન્યા કરવું એ પણ સાહિત્યના નિત્યના વિકાસને રૂધિરારી બાબત છે સિનેમાના થઈ કલાકારની છેલ્લી જેસેરી પરથી 'દીપ્ત લીન્ગિયે' એમ મોલનારાઓ અને એમ મોલ્યા વિના મનમાં ઈચ્છનારા ઉપલા વર્ગીઆઓ માટે કાંઈ પણ મુનથી કે કાંઈ પણ રમણલાલ કાંઈ લખી શકે જ નહિ એવા વર્ગ, જે અલગ્ય કરતા બહુ લાઓમા પણ ધણે મોટા હોવાનો સબબ છે, શબ્દમેળાની ગણતરીમા હોઈ એ જનતા છે, એ જનતા છે, એમ કૂટલા કરવું ને તેને માટે પણ લખવું નોંધએ એ હેતુથી કાદાળી કે પાવડા ઉપર પૃથ્વીહની ચોદ લીટીની સોનેટ લખવા એસવું એ સાહિત્યકારના માનસનો અને સાહિત્યનો પણ ઉપદાસ ગણાયો. જોઈએ એ વર્ગને માટે શુ કરવું એમ જો કાંઈ પૂછે તો એમને શબ્દમેળામાથી જનતામા ફેરવી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એટલો જ જવાબ આપ્યો આખી શકાય અને તે પ્રયાસ એકદમ જ ફળશે એવી આશા રાખી એ બધું છે પણ જો જનતાને સંસ્કારી બનાવી શકાય તો સંસ્કાર એ પણ 'એપી રોમ' હોવાથી, આ શબ્દમેળા વહેલો મોટો સુખર ખરો કારણ કે એમને પણ પોતાની જાત સંસ્કારી કહેવાયવાનો શોખ તો છે જ

એટલે સાહિત્ય જ્યારે જનતા માટે છે એમ કહેવામા આવે છે ત્યારે એ જનતાનો બરાબર અર્થ પણ સમજ લઈને એ પ્રમાણે પ્રવ્રતિ કરવી ઘટે છે જનતા સંબંધનો અર્થ નહિ સમજવાથી જે સાહિત્ય ઉત્પન્ન થશે તે કાંઈ વર્ગને રોચક નહિ હોય કદાચ એમા કાંઈ વર્ગનો સાચો રણકો પણ નહિ હોય.

પાલીતાણુને પાદર એક સામટી જે ઉજ્જર બગેના ડોકની ધુધરમાળ ગાળે છે એક ઉજ્જર જનના ગાડાઓ પરથી લગ્નના વિવિધ મીઠા ખીતો આલના માડવડા હેઠે ગાળે છે. એક ઉજ્જર નાના મોટા તર-કન્યાના સમૂહ લગ્ન ઉજવાય છે.

દશ ઉજ્જરભરવાડ નર-નારીઓ પાલીતાણુને પાદર સામેવાની વાટ જૂએ છે. ઢોધી ને શરણાઈ વાળા થોડા છે, ગોર થોડા છે લગ્નની સામગ્રીઓ ખૂટી પડી છે.

એક મોટા તોતીંગ ગાડા જેવા માણેક થલ પાસે આ સોરઠીયા ભરવાડના દોકરા-દોકરીના લગ્ન ઉજવવાના છે કાષ્ઠક વરની ને કાષ્ઠક કન્યાની કોડભરી માતા કાળા મલીરમા વીટાએલ સોઠામણી કાયામાધી મીઠા સૂરે ખીતો ગાતા ચાકતી જ નથી સધ્યા વિલાતા તેજમા ઉજ્જરો કાળા મલીરમા ચમકતા નાના નાના આલલાઓ સૂર્ય-કિરણુ જોડે સ્પર્ધા માડે છે. જલે એ સાજા ટાણે પાલીતાણુને પાદર સહસો નાના સૂરજ પ્રગટ્યા સહસો કાપસો એક સામટી જલે ટકે છે.

સોરઠ પર એ કાળે થોડી રાજપૂત રિવાસતો પર ઈસ્લામી હકૂમત ને આ પાલીતાણુમા તે કિવસે ગોહેલે ના રાજ હજૂ થયા ન હતા પણ મુસલમાન ચાણુદાર હસ્તક આ વિભાગ હતો

સધ્યાકાળના સામેયા જેવા ભરવાડો આ મુસલમાન ચાણુદારને ઈજન કઈ આવ્યા. કાળી દાઢી, મૂઠમા સત્તાના મદની છવાએલ આખો ધૂમા વતો ચાણુદાર થોડે ચડી દરવાજા નહાર મેદાનમા આ અક્ષટ માનવસમુદાય આ મીઠા ખીત ઢોલના કોરા ને શરણાઈના શોર સાલળવા આવી જીઓ.

સાજની છેતની અજાણવા આ નારી-સમૂહમા ચાણુદારે એક ભરવાડ નારીને જોઈ એની દુધ વીની લાની બરપુર તદુરસ્ત કાયા પર ચાણુદારના

દષ્ટિ-સસલા દોટમદોટ કરવા માંડયા. એણે દાઢી પર હાથ પસવારતા પાસેના પાસવાન ભણી જોઈ હળવેથી કહ્યું :

‘ઈન્શાલ્લા ! શાં રૂપ છે આ સોરઠિયાણી ઝોના તમા ય આ છેવાડી જીભી જીભી આમલા મદયું ઝોદણુ સરખી રી રૂની પરી તો ખસ છે’

‘હુરુની શી ધગ્ગા છે ? આ તો આપણી રૈયત કહેવાય. આના તો આપણે ધ ની વદીએ’

‘એને જીવાડી મહેનમા લઈ જઈએ એના નામ કામ પૂછી આવો.’

પાસવાન ભરવાડ-ભરવાડણોના સમૂહમા ગયો ને એ ઉતલાગી ન ગીનું નામ પૂછી અ વી જોલ્યો .

‘જહાપનાહ એનું નામ છે, રાજમાહ’

‘અજા તો ભરવાડના આગેવાનોને અહીં જોલાવી લાવો. તેને કમાએશ કરી દઈએ કે રાજને આપણે હવાલે કરી દે’

ચાકરો ગયા થોડી જ વારમા ભરવાડના અ ગેવાનોને જોલાવી લાવ્યા ભરવાડો ચાણુદારને કુનિંશ બળવી જોલા રહ્યા

‘કમ છો બધા, વિવાહનું કામ ખરાખર ચ લે છે ને ?’

‘હોવે મળેથી સામેયા થશે પછી દાંડિયા ર સ લેશુ ધ જેવા તો તમને નોતરે મોકલ્યું છે.’

‘ધિક છે એ નોતરે તો મે સ્વીકાર્યું પણ હવે મારી અમસ્તી સહેજ વાત સામજો.’

‘ફરમાવો ચાણુદાર સાહેબ’

‘આ છેવાડે આલલા મદયા ઝોદણુવાળી જે રાજમાહ છે તેને મારા હવાલે કરી દો. હું અને મારે મહેલે લઈ જવા ચાહુ છુ, કારણ કે મને

ઈ ગમી છે.'"

સાબળી ભરવાડો તો પતથરના પૂતળા બની રહ્યા.

‘અરે હુઝુર! તમે તો ધગી! વસ્તી તો તમારી બેટા બેટી’

‘એની મારી ક્યા ના છે? પણ જેના પર માત્રુ ગિલ હરે એ તો મને મળતુ જ નોંધજે એમા ન ચાહે.’ થાણુદારે વાતચિતમાં જરા ઉમ્મતા આણી

‘બાઇશાન અમારા વિવાહ ટાણે, આનુધાંધ તો તો ભરવાડો ઉસ્ત્રોસા જાશે ને ધી-ખાણું થાશે?’

‘તો મારી તોયો ક્યા આવી છે? ફરેકડી હમણાં અડી લાવી બધાવને કૂખી ફરવ’

ભરવાડો હળપટી ગયા વાત જાણી હતી. થાણુદાર તેણે અલાવતા જરાય વાર લગાડે તેમ ન હતો.

‘હમણાં આવીએ છીએ હુઝુર’ કરી ભરવાડો ગયા ભરવા-એની, પુરખોમા થાણુદારની આ પશુતા ચર્ચાવા માડી

રાજબાઈને આ સમાચાર થયા એ હળપટી નહિ રહેજ જ સમય આ વાત વિચારવા લીધીને આગેવાનોને કહ્યું

‘તમે ચિંતા ના કરો લગ્નધામધુમથી થવા હો ને થાણુદારને કહો જનનના ઉલ્લા આરેથી મને તે થાણુદાર જાતે આવી ઉપાડી જાય’

‘નાથા રાજબાઈ! અમારાથી આ અનર્થ જોવાશે? અમે ધી-ખાણું કરશું, માથા તારી દેશું’

‘ના ના, કોઇનું સોડી વહાવતુ નથી આપણા પૂર્વ જ શ્રીકૃષ્ણ મને જેમ સજાડશે તેમ કુ કરીશ’ થાણુદાર તારા દેહ પાસે આવી જિભો રહે ને અમારા દેખતા તારા બાવડે આલે એમા અમારો અવતાર કેવેક રહેો લાગશે?

‘તમે મેરલીધરનું નામ લઈ રગચગે વિવાહ જીવો મને ઠાકરધણી જેમ સમત્વ દેશે એમ હું વર્તાશિ બાપી નોક નહિ જવા દઉં એ વાતની ચિંતા રાખતો નહિ’

ભરવાડો સૂઝસામ જિભા રળા સંધાના સારંગીયા કરવા દોલ માળ્યા પશુ રવાદ વિનાનો શરણુ છ ગહેડી પશુ જાણે તેમાથી રદન છૂટતુ હતુ

ત્રાડા પર બેરેલી સોદામજોના ત્રાગામાંથી ગીન વજૂટતા નથી. મોખેર જાણે કાષ્ટક મહા અનર્થ જિભો થવાની ભયાનકતા છગાઇ ગઇ છે.

આખર ૩૩ થડી આવી પડેથી જ્યારે મુખો અતલસ ને રેશમના વસ્ત્રોપર અતર છાંટી થોડે ચડી પાસવાનોથી વીટગાઈ રાજબાઈના ગાડા પામે આવ્યો.

મત્ત-વિલીન બાળકીના રદન સમ ગાજના ધૂધરમાળ એક પછી એક અવાજથી દરવાજે ગજવતા પાળીતાણામાં પ્રવેશ કરી રહ્યા મથાલના અજવાળે સફળતા આપ-મગન ઉદલે ત્રાડ નોંધાએલ છે ત્યાં થાણુદારને કઈંક અવાજ સંભૂંએ સામજ્યો.

‘જેઠા સો છસ દુર કુ, ઝોર સે ચલો.’

આ શબ્દો સામજતા તો ભરવાડોના ઠાથ પોતપોતાની ડાંગી પર ચલા. પશુ ત્યાં તેઓએ શું જોઈ?

રાજબાઈનો અચેત દેહ ગાડા પરથી બોલ લસરકવા માડ્યો ને થાણુદારને થોડો પાળળ હકારતો સૂંએ દોડો

‘અરે બરે વો તો મર ગઈ મર ગઈ’ કરેના મુખાએ થોડાની લશ્કામ મરડી.

જીભ કરડી મરણુ શરણુ થતી રાજબાઈ ઉલ્લા શ્વાસ રજતી હતી થાણુદારને દેહચન લાગી કે ભરવાડો વિકરી પોતાને ઘેરી સે તો?

ને એજ પગે થોડો દોડાવી મુકયો

રાજબાઈના આત્મવિલોપન પછી પાલી-તાણામાંથી મુસલમાની સચા બી બઈ સેફાએ અનુમાન બાધ્યું કે, પરાઈ નારી પર કુ પિટ નાખવાના અપરાધે આમ જન્ધું છે

રાજબાઈએ જે દરવાજામાં જલ કરડી આત્મવિલોપન કર્યું એ દરવાજાને આજે પશુ રાજબાઈનો દરવાજો કહે છે ને એ દરવાજા વચ્ચે જ રાજબાઈની ખલી આજ પશુ મેજૂદ છે જે અટકેની રાજબાઈ હતી તે સોરકના ‘લાફકા’ ઝોડકના ભરવાડો આજ પશુ પાલીતાણાનું પાણી પીતા નથી

સત હૃદય નવનિત સમાના,
સત સરલ ચિત્ત જગત હિત

સતોના હૃદય તો સદા ધીર ગભીર
રહ્યા છે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સ
રથી સદા પર રહ્યા છે

એક ગામને પાદર નદી કિનારે એક
અવધૂતે આસાન જમાવ્યા હતા ચાત ચિતો
પ્રભુ ભજન કરતા અકોધી સત હતા અન્ન
ચક્ર વ્રત પાળનાર એ ઓલિયા જીવને આસન
ઉપર કેઈ મળી જાય તો ભોજન કરે નહિતર
રામનુ નામ

ગામના કેટલાક જીવો સત પાસે આવતા
થયા હતા ગામ હોય ત્યા ઉકરડો પશુ હોય
ગામના બેચાર ઇંખાળુ લોકોને આ ગમતુ
નહિ સત તરફ એમને અણગમો પશુ હતો

ગામના લોકો સતના સ્વભાવના વખાણ
કરે એ પશુ આ ઇંખાળુ લોકોને ગમતું નહિ
કેઈ રીતે સતને ઉશ્કેરીને એમનો સ્વભાવ
ઉઝ બનાવવા પ્રયત્ન કરતા હતા અંદર અંદર
એક ખીજાએ હોડ બઢી અને જીતને ઉશ્કેરવા
શરત લગાવી

ઈ ભેગટાના શા ભાર ! બેચાર એલ
ફેલ વાતો કરીએ અને એના ભગતુ સમક્ષ
ધી ગામસ્ત કરીએ એટલે ઈ ભેગટો શુ પશુ
ઇને બાપ ગરમ થઈ જાય એક જણાએ
સતને કોધે કરવાનું બીડું ઝડપી લીધું

‘ભઇલા ! તો તો બસ ભારે મળ પડી
જાય આ બધાને ખબર પડે કે ઈ બાવો
ગરમી ખાય જાય છે ઇમ કર તો મારે તને
એક વીસુ રૂપિયા આપવા”

‘જે જે હો પાછો ફરી નો બતો’

“ઈ ભેગટો ગરમ થઇને બકવા માટે
એટને એક વીસુ ખનખનતા તારા બોળામા
બોલ્યુ ફરે ઈ બે બાપનો”

બંને જણા એક દિવસ લાગ, ભેઇને
સત પાસે જઇને બેઠા

“બાપુ ! ચલમ બવમ કાઠો ગાળે કુદીયે”

“ભાઈ ! હું ગાળે પીતો નથી”

‘બાપુ ! તમાકુ કાઠો માવો બનાવીએ”

“ભાઈ ! મારે કેઈ વ્યસન નથી માત્ર
રામનામતુ વ્યસન રાખુ છું”

‘તો પછે અહિ તારા બાપતુ મુડાવવા
બેઠો છો ? કાધુ હોય ઈ ગાળે પીધા વગરને
રેજ ની ઠીક ટોગ માડ્યો છે’ શરત લગાવનાર
જણે હવે બરાબર આહરી

આમ થતુ હતુ ત્યા અગાઉ નક્કી કર્યા
પ્રમાણે અન્ય લોકો પશુ ત્યા આવી પહોચ્યા

‘શુ છે ? એક જણે ટાપસી પુરી

‘ભેને આ ટોગી ગામને પાદરે જતી
પડયો છે વાઘરી લાગે છે વાઘરી રાતે ઘરફાડે
અને દિવસે ટોગ કરી બેસી માલમહીલા ખાય
ગામને ભૂખ ભેશુ કરશે”

આ જણ તો જેમ ફાવે તેમ બકે રાખતો
હતો પશુ સત તો ચાત ચિતો સાભળી રહ્યા
હતા

આટલુ આટલુ કહેવા છતા સત તો
ચાત હતા પેલા જણને તો શરત જીતવાની
પડી હતી

મારી હારે ઈ જેલમા હતો દાદીબાદી
વધારીને કેવો બની ગયો છે ? જેલમા મને
લાકડી મારી હતી એવો તો શુ ડો છે પાછો

પકડાય નહિ માટે કેવો ઢાંગ કરીને બેસી ગયો છે આમ કહીને એ માથુસે પોતાની આખ ઉપરનું મારનું નિશાન પથ્થુ બતાવ્યું

હુમરા! એ સત આવા જુઠા આંસુપોથી ઉકળી જશે એમ એ માનવી ધારી રહ્યો હતો, પણ એની ધારણા ખોટી પડી સત તો શાત ચિરો પ્રભુ ભજન કરી રહ્યા હતા તેમના મુખ ઉપર પરમ શાંતિ હતી

હવે એ માથુસ થાક્યો થોડો સમય મુગો રહ્યો ત્યારે સતે શાત ચિરો કહ્યું ‘ભાઈ! એક ભાવિક જણ સાકરનો પડો અહિં મૂકી ગયો છે એ સાકરનું પાણી કરીને આપ પીઓ પછી જે કહેવું હોય તે કહો બહુ બોલવાથી આપને પરિશ્રમ પડ્યો હશે

સતની મીઠી વાણી સાંભળી એ જણ સત સામે જોઈ રહ્યો

સત પોતે જિભા થયા સાકર લીધી અને કમડળમાં સાકરનું પાણી કહ્યું અને પીયાલો ભરીને એ જણને આપ્યું

એ જણે સાકરનું પાણી પીધું અને વિચાર કરવા લાગ્યો ‘મેં આ સતને ન કે’વાના વેણ દીધા તો સામેથી સાકરનું પાણી પાચું મને એક પથ્થુ વેણ કે તા નથી’

એ જણ સતને ચરણે પડી ગયો ‘ખાખા! મારા ગના માફ કરો હું કોઈને

ચડા થો ચડી ગયો અને આપને ન કે’વાના વેણ કહ્યા આપની શમ્ભિને હું ન બાળી શક્યો”

“ભાઈ! એમા શું થયું? જેની પાસે જેવો માલ હોતો તેવો ઈ બતાવે વેપારી માલ બતાવે હેવો કે ન હેવો ઈ તો ઘરાકની પસંદ ગીની વાત છે તમારી પાસે હતું ઈ તમે બતાવ્યું એમા તમારો શો ગનો! મને કંઈ પસંદ હતું જ નહિ અને મેં એ સામે જોયું જ નહિ ઘરાક ન લ્યે તો વેપારીનો માલ વેપારી પાસે જ રહે છે તમારી પાસે જે હતું તે તમારી પાસે રહ્યું એમા મારે શુસ્સે શા માટે થયું?”

મહાત્માના વચનો સાંભળીને એ માનવી ખૂબ શરમાયો

“ભાઈ!

સુમતિ કુમતિ સમકે ઉર માહિ જહો સુમતિ તહો સપતિ નાના, જહો કુમતિ તહો નરકે નિહાના’

‘ભાઈ! એક માનવી ભૂવ કરે અને આપણે આપણા દીલમાં જલન કરીએ એ વાત જાણી ન લેખાય મારા શુરુએ મને ભાર દઈને કહ્યું છે કે કોઈ કરવો અને પોતાના શરીર ઉપર છરી મારવી એ બંને સરખા છે કોઈની ઈર્ષ્યા કરવી અને બીજાને એર પીણું ઈ પથ્થુ સરખા જ છે બીજાએ આપણને દીપેલ ગાળ અને બીજાએ કરેલી આપણી ઈર્ષ્યા આપણને કહિ નુકસાન કરી શકવાના નથી”

વડનું બીજ તો નાનું હોય છે જતા થ તેમથી વિચાળ વૃક્ષ જિએ ■ તેવી જ રીતે શુદ્ધ હૃદયથી થયેલી જરા જેટલું પુણ્ય-કાર્ય પણ વિચાળ પરિણામો નિપજાવે છે

ધન શું, જ્ઞાનનો પણ ભોજ હોય છે ‘અહમ’ લાદવાથી જ દરેક વસ્તુ ભોજનરૂપ થઈ જાય છે, ‘સ્વ’ને ‘અ-અ’ માં દાખલ કરો અને જુઓ કે બોળે માત્ર ઉતરી જશે

દરેક ધર્મના અનુયાયી અ-અ ધર્મના અનુયાયીને પ્રશ્ન કરે ૯ ‘તારા ધર્મના શુદ્ધિ ન સ્વીકારે એવી જ વાતો છે? અને આ જ પ્રશ્ન પ્રતિપક્ષી તરફથી અત્યુપદર રૂપે એને મળે છે

જેની સામે જોતા જ થયરી જવાય એવો શેઠ પમાડે તેવા રહેરા મહેરા વાગે સુલતાન હૈરઅલી બખ્શરમા ઘોડા પરથી મોખરે નજર ધૂમાવતો જતો હતો.

આગળ પાછળ ઉઘાડી સમશેરે સૈનિકો વચ્ચે આવતા હતા. સોફા બે બાજુ નમી નમી ભાગ્યશુભે ને બાકુશુભે સુલતાન બનેલા હૈરઅલીને નિર્દેશ બજાવી રહ્યા હતા.

એક ચક્રુ ય ન ફરકી ચક્રે એવા કડક પહેરા અને બદાબસ્ત વચ્ચે એક ડોશી સુલત નના અશ્વ બણી ચાલી ચાલી અટકી જતી, ચોખતી વળી બે કદમ પ્રજ્જતા દેહે ચાલી જિભી રહી જતી.

આસપાસ અવલોકન કરતા હૈરની નજર આ ડોશી બણી ગઈ અને અશ્વ તેના બણી ઉકારી જિભો શાખી મોઢ્યો.

‘કેમ માણ ! તમારે મને કંઈક કહેવું લાગે છે ?’

‘હા સુલતાન ! તમારી ખિદમતમા મારે ફરિયાદ પેશ કરવી છે.’

‘કહેો માણ સુખેથી કહેો પ્રબળની દાદ ફરિયાદના વ્યાજની નિકાલ પર તો સદનનતની હસ્તીનો આધાર છે.’

‘મારી દોકરીને બગજબરીથી આગા મોહમદ નામનો સરદાર જિહાવી ગયો છે હઝુર ! મારી બેટી કણકણતીતી ચીસો નાખતીતી પશુએ સરદારમાથી ઇન્સાનિયત મરી પરવારી હતી એટલે એણે મને પશુ પાડું મારી દૂર હડસેની મરી બેટીને ઉપાડી ગયો.’

‘એ મ’ રોષમા હોઠ પીસી હૈર બોલ્યો તેની લાલધૂપ આખો વધુ લાલ બની ‘તો પછી એને લઈ ગયા કેટલો સમય થયો.’

‘એક મહિનો સરકાર !’

‘ત્યા સુધી ફરિયાદ કરવા મારી પાસે કેમ ન આન્ધા ?’

‘આવી હતી હઝુર આવી હતી પણ આપની તહેનાતમા રહેતા નોકર હૈદરશાએ મને આપની સમક્ષ અદર આવવા ન દીધી કારણ કે આગા મોહમદ મોટો સરદાર છે અને તેની િદ્દ હુ આપની પાસે ફરિયાદ પેશ કરવા આવુ છું એ વાત સરદાર જાણતો હોય અને મને ના પડી પડે ન જવા દેવા તેણે હૈદરશાને કહેલ જ હોય અને એથી જ મને આપની પાસે ન આવતા દીધી એ પછી પશુ મે સહેન કરી પણ એ કામ ન અવી એટલે આપની સવારી આ બાબત નિકળવાની છે આમ જવના પછી હુ અહીં જિભી રહી છું.’

‘નાપાક, કુતો હૈદરશા ક્યા છે ?’

‘હઝુરની મહેલાતની ચોટી કરે છે.’

‘એને અહીં લઈ આવો અહીં બજાર વચ્ચે લાવો.’

સૈનિકો દોડ્યા ને એક પળમા હૈદરશાને હાજર કર્યો.

હૈદરશા સુલતાન હૈરનીનો ખાસ માન તો માણુસ હતો તેના પર હૈર અનીને મમતા હી પણ આ પળે એ મમત રખમા પલટાઈ ગઈ હતી.

‘તે આ ડોશીને મરી પડે આવતા રહી હતી ?’

‘હા, આગા મોહમદના કહેાથી મે તેમ કહું હતું.’

‘નાપાક ! કોઈ અરજદારને મારી પડે અરજ પેશ કરવા આવવા મે મારા દરવાજા ચોવીસ કલાક ઉઘાડા રાખ્યા છે તમામને અજ્ પેશ કરવા આવવા છૂટ દીધી છે એ મારા ફરમાનને અવશેષનાર તું કાણ ? શાસક અને રૈયત વચ્ચે દિવાલ ખડી કરવાની તારામા હેસિયત કેમ પ્રગટી ?’

‘હઝુર માફ કરે.’

‘મારો યુનો હોત તો માફ કરત, હવે આ તો આ દેશની પ્રજાનો યુનો કર્યો છે એ માફ નહિ થઈ શકે તું અત્યારે જ તારા બાલગમ્યા ક્ષત્ર મારી તોફારી તણ મારુ રાજ છોડી બીજે ગમે ત્યાં ચાલ્યો જા.’

હેરથાને એ જ પળે રાજ છોડી જવા કરજ પડી

‘આગા મોહમ્મદને બોલાવો, એને બાધી જકડી લાવો’ અથ પર બેઠા બેઠા હૈદરઅલીએ ઊંચે અવાજે બૂમ મારી

થોડી જ વારે સૈનિકો આગા મોહમ્મદને બાધી લાવ્યા

‘માજી ! આ બેઈમાન ! કૂતરો ! નાપાક ! તમારી બેગને બળજબરીથી બંધાવી ગયો હતો ?

‘હા, સરકાર એ જ સરદાર આગા મોહમ્મદ મારી બેગને બંધાવી ગયા હતા’

આ માજી શું કહે છે ? સરદાર લખ્તી નેઈ હૈદરઅલી બોલ્યો

‘સાચું કહે છે સુલતાન એ ડોશી ?’

‘તું જાણે છે આગા ! એક નારી-જે મારા વિશ્વાસે બેઠી છે તેને મારા શાશન પર વકીલ છે એના એક નિશાસે આ મારી પાસેનું બોલીસ હજારનું સૈન્ય, હ હજાર બિટ, સાતસા ઠાથી, સાઠ હજાર થેગા અગિયાર હજાર થોડા, ચાર લાખ ગાય એક લાખ બેસો, હ લાખ બે દેશ, બે લાખ તલવારો ને બાવીસ હજાર તોપોની ખાખ થઈ જશે એક નારીની ચીસ પર ખૂદાનો કોપ ઉતરે છે નાપાક ! તું જનમનો ગરીબ નથી વશવારસનો સરદાર છો ગરીબી શું ગરીબની બેટી શું એના અપકરણથી એની મા ને ચિતા શી એની તને ગમ નથી હું તો કચ્છના એક નાના ગામડામાં ગરીબને ઘેર જન્મી મોટા થયો છું, મેં ગરીબોની વેદના પારખી છે, નેઈ છે, અનુભવી ■ એટલે જ કહું ■ કે એક જ ગરીબની આંહો સત્તતન ખાખ થાય ■ તે અ જ એવી ગરીબ ડોશીની બેટીની આંહો સ તનન પર બિતારી છે’

હેર આટલું બોલી જરા થ બ્યો ને અત્યત

કોધમરી નજરે એ સરદાર લખ્તી તાકી રહ્યો એનું ઘઠી મૂઠ વચ્ચે બાવેલું મોં પથ્થુ લાલધૂમ બની ચલું હતું.

‘સુલતાન આ બૂલ હરગુજર કરે’

‘હરગુજર કરુ ? તો તો ખૂદાનો મારા પર કોપ ઉતર્યા જ વરસી રહે’

‘મેં હડુરને કૈંક યુદ્ધી છતાડ્યા ■ રાજ ક્ષત્ર કરવામાં મારા હિસ્સો છે’

‘જે આવી ખમર હોત કે મારો આ સરદાર વસ્તીની બેન-દીકરીઓને બળજબરીથી બંધાવી જવાનો છે તો હું એનો પકડાયો પથ્થુ ન લેત એવા કલકી અને પાપીઓના સરાપથી મળતુ રાજ પથ્થુ ન સ્વીકારત’

‘હવે આવો અપરાધ નહિ કરુ’

‘પથ્થુ જે અપરાધ ક્યો છે એની શિક્ષા ને હમણા જ અહીં જ કરવાનો હું. એક ઝોરનને બળજબરીથી લઈ જવાનો અપરાધ અમર્ય છે’

‘બીજા મારા જેવા સરદારો આપનારી રહેશે’

ખૂદા રીઝતો ને એ રીઝના બળ સામે સરદારોનું કોઈ નહિ થાયે’

આપને બાવિબમા ઉપયોગી થઈ રહીય’

‘આત્ર નાપાકનો સ પર્ક રાખુ તો મારી જનેતા અને ધિકાર, એના રહેને કષાય શાંતિ ન મળે તુ તો હવે ખૂદાની બદલી કરી મેં કે અહીં મ રા હાથે જ તારો વધ કરીશ’

કહી હૈદરઅલીએ મ્યાનમાથી ‘ખચ’ અવાજ સાથે તલવાર ખેંચી હાથમાં લીધી જેનારા તમામ ચમરી ગયા

બીજી જ પળે એ તલવારનો હૈદરઅલીએ આગા મોહમ્મદની ગરદન પર ઘા કર્યો ને તેનું માથું કપાઈ એક ખાલુ પડ્યું

ત્યાથી એ લોહી ની બળતી તલવરે આગા મેં હમદના આવાસે ગયે ને એ ડોશીની બેટીને ત્યાથી શોધી ડોશીના હથથા સોપી

“ત્યાગનો નિવાસ ધર્મની ટાય ઉપર છે, દાનનું રહેઠાણ તેની તળેટીએ છે.”

એક માણસે ભણાઈથી અને પ્રમાણિક તાથી ધર્મ કરીને પૈસો મેળવ્યો છે. એ પૈસાથી તે પોતાનો સંસાર સુખેથી ચલાવી રહ્યો છે. ગૌરી છાકરા માટે તેને માયા છે પોતાનો દેહ માટે મમતા છે સ્વભાવિકપણે જ તેનું પૈસા તરફ વિશેષ ધ્યાન છે. દિવાળીના દિવસ આવતા તે પોતાના હિસાબનું સરવેયુ કાળજીપૂર્વક કાઢે છે. સરવાળે ખર્ચ આવક કરતાં ઓછું થયું છે, અને તેથી પૂંજ કંઈક વધી છે, એમ જોઈ તે રાજ થાય છે. ભારે ઠાઠમાઠથી તથા તેટલા જ ભક્તિભાવથી તે લક્ષ્મીની પૂજા કરે છે. તેને દ્રવ્યનો લોભ હોય તોય તેની સાથે જ તેને કીર્તિ કે સામાજિક પ્રતિષ્ઠાની ઠહો, યા પદ્મપદ્મની ઠહો, ખૂબ પરવા છે. દેવધર્મ માટે-એમા જ દેશપણ આવી ગયો સમજે-ખચાયેલા પૈસાનો વ્યાજ સાથે બદલો મળે છે એવો તેનો વિશ્વાસ છે. તેથી તેને માટે તે છૂટે હાથે ખર્ચ કરે છે. નાના બાળકને જેમ માનો તેમ આસપાસના ગરીબગુરખાને તેનો મોટો આધાર લાગે છે.

બીજા એક માણસે આવી જ રીતે પ્રમાણિકતાથી પૈસો મેળવ્યો હતો. પણ તેથી તેને

સંતોષ ન હતો. એક વખત બગીચા માટે તેણે એક ફૂલો ખોદાવ્યો. ફૂલો ઘણા જીંડા ગયો. તેમાંથી થોડીક માટી, કેટલોક મુરમ અને મોટા જથ્થામાં પથ્થર નીકળ્યા, તેનો એક કુંઝર જ બન્યો. તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો : ‘મારી તિબેરીમાં ‘પણ પૈસાનો એવો જ એક કુંઝર ભેગો થયો છે. તેને હીંધે બીજે ક્યાંક એવડો જ મોટો ખાડો તો નહિ પડ્યો હોય ?’ -વિચારનો ‘ધક્કો વીજળીના આચકા જેવો હોય છે. આટલા વિચારથી તેની જિંદગી ગઈ ને તે નાગ્યો; એ ફૂલો જ તેનો ગુરુ બન્યો. તે ફૂલ માસેથી તેને જે મત્ર મળ્યો તેની કેસોટી ઉપર તેણે પોતાની પ્રમાણિકતા ઘસી બેઠી. ‘પણ’ તે પૂરતા કસની નથી એમ તેને જણાયું ‘વેપારી પ્રમાણિકતા’ મે જાળવી હોય ‘તોય આવા રેતીના પાયા ઉપર માનું ધર કેટલું ટકવાનું ? આ વિચાર તેને ઝોડની જેમ વળગ્યો. આખરે, પથ્થર અને માટી તથા માણિક અને મોતી એમના તફાવત તેને દેખાતો બધ થયો ‘નકામો ફૂડાકચરો સંઘરી રાખવામાં શો અર્થ છે ?’ એવો વિચાર કરીને તે એક દિવસ સુદર પરોઢિયે બેઠ્યો. બધી સપત્તિ

તેણે ગંધેડાની પીઠ ઉપર લાદી અને તે લઈને તે ગંગાને કિનારે પહોંચ્યો. ‘હે માતા, મારું પાપ ઘોઈ નાખ,’ એમ કહી તેણે એ બધી કમાણી માતાના બોળામાં ઠાલવી દીધી અને સ્નાન કરીને મુક્ત થયો. તેને કોઈ પૂછતું કે ‘દાન પણ તમે કેમ ન કર્યું?’ તો તે જવાબ આપતો, ‘દાન કરવા બંધ’ તો ‘પાત્ર’ એવું પડે. અપાત્રને દાન કરવાથી ધર્મ કરવા જતાં અધર્મ થઈ બેસવાની ધારણી હોય છે. મને અનાયાસે ગંગાનું ‘પાત્ર’ મળી ગયું. તેમાં મેં દાન કર્યું.’ એથીયે દૂંઝાણમાં તે એટલું જ કહેતો, ‘કચરાનું તે કંઈ દાન કરવાનું હોય?’ આગળ જતાં છેવટે તે ‘મૌન’થી જવાબ આપવા લાગ્યો. આવી રીતે તેણે સંપત્તિનો ત્યાગ કયોથી હવે તેના બધા ‘નિગરના દોસ્તો’ એ તેનો ત્યાગ કર્યો.

પહેલો દાખલો દાનનો છે, બીજો ત્યાગનો છે. આજના જમાનામાં પહેલો દાખલો જેમ મનમાં ઠસી જાય છે તેમ બીજો ઠસતો નથી. પણ આ આપણી દુર્બળતા છે. એટલા જ માટે શાસ્ત્રકારોએ પણ કળિયુગમાં દાનનો મહિમા કહ્યો છે. ‘કલિયુગ’ એટલે પણ શું? કલિયુગ એટલે મનની નબળાઈ. નબળું મન પૈસાનો લોભ સાવ છોડી શકતું નથી. તેથી એવું મન ઘણો જિંચો ફૂંકે મારે તોય તે દાન સુધી જ પહોંચે છે. ત્યાગ એટલે જિંચે તે જઈ શકતું નથી. લોભી મનને ત્યાગનું નામ દેતાં કંઈ ને કંઈ થાય છે. તેથી શાસ્ત્રકારોએ તેની આગળ દાનનો મહિમા અને ગુણ ગાયાં છે.

ત્યાગ તો છેક મૂળ ઉપર જ ધા કરે છે. દાન કરવું એ ઉપર ઉપરથી પાંદડાં તોડવા જેવું છે. ત્યાગ પેટમાં આપવાની ઢવા છે. દાન કપાળે ચોપડવાનો સૂકનો લેપ છે. ત્યાગમાં અન્યાય મારેની ચીડ છે. દાનમાં સામાજિક પ્રતિ-

ષ્ઠાનો મોહ હોય છે ત્યાગથી પાપનું મુદ્દલ મુદ્દાં ચૂકતું થાય છે, જ્યારે દાનથી તો માત્ર પાપનું બ્યાજ જ ચૂકવાય છે. ત્યાગનો સ્વભાવ દયાળુ છે દાનનો સ્વભાવ માયાળુ છે. બંને ધર્મ કાર્યો જ છે. ત્યાગનો નિવાસ ધર્મની ટોચ ઉપર છે, દાનનું રહેઠાણ તેની તળેટીએ છે.

પ્રાચીન કાળમાં માણસ અને ઘોડો અલગ અલગ રહેતા. કોઈ કોઈના તાબામાં ન હતું. એક વખત માણસને કંઈ ઉતાવળનું કામ આવ્યું. એટલે તેણે ઘોડા પાસે તેની પીઠ ઘોડા વખત પૂરતી લાટે માગી. ઘોડાએ પણ પડોશધર્મ માનીને માણસની માગણી સ્વીકારી. માણસે કહ્યું, ‘પણ મારાથી તારી પીઠ ઉપર એમ ને એમ નહિ બેસી શકાય. લગામ પહેરાવવા હઈશ તો જ તારી પીઠ હું વાપરી શકીશ.’ ઘોડાએ આ વાત પણ કબૂલ રાખી. ઘોડાને લગામ ધાલીને માણસ ઘોડા ઉપર સવારેતો થયો; ઘોડાએ પણ ઘોડા જ વખતમાં તેનું કામ પાર પાડી આપ્યું. હવે કરાર મુજબ માણસે ઘોડાની પીઠ ખાલી કરવાનું આવ્યું; પણ માણસનો લોભ છૂટે નહિ. એ કહે, - ‘આમ જ લાઈ. તારી પીઠ મારાથી હવે છોડાતી નથી, એટલે એટલી વાત તું’ મને માફ કર. એમ તો તે મારી ચાકરી કરી છે; (અને હવે પછી પણ કરીશ!) એ વાત હું કદાપિ બૂલીશ નહિ. તે બદલ હું તારી ચાકરી કરીશ. તારે માટે તમેલો બાંધીશ. તને ઢાંચો ખવડાવીશ, પાણી પાઈશ, ખરેરો કરીશ, તું જે કહે તે કરીશ. પણ એટલી વાત હવે કરીશ મા,’ ઘોડો બિચારો શું કરી શકે? મોટેથી હાથહાથીને એ મૂંઝા જતાવરે પોતાની ફરિયાદ પ્રભુના દરબારમાં નોંધાવી. ઘોડાને ત્યાગ જોઈતો હતો ત્યારે માણસ દાનની વાતો કરતો હતો! જલ્દા માણસ! તારો આટલો બોલ પણ ખરો પડવા દેજે.

— વિનોબાજી

*

પૂ. કસ્તૂરબા જેવા ધાર્મિક જ્ઞાતિના હતા, તેવું જ તેમનું અવસાન મહાશિવરાત્રીને દિવસે થયું; અને તે પછી જેલમાં થવાથી, તેમનો દેહત્યાગ આપણને રાષ્ટ્રીયતા અને પવિત્રતા બંનેની આખી કરાવે છે.

અપૂર્વ આત્મબોધની ઝળહળતી તેજશિખા સમુ પવિત્ર જીવન જીવી જનાર પૂ. બાનો જન્મ સને ૧૮૬૬ના એપ્રિલ માસમાં થયો હતો. તેઓ સામાન્ય સ્થિતિના વેપારી કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા. પિતા શોકુળદાસ મકનજી ચુસ્ત વૈષ્ણવ હતા અને માતા મજકુંવર પતિપરાયણ, વ્યવહારુ અને કુશળ હતા. એ જમાનામાં છેકરીઓને કોઈ બહાવણ નહીં. આથી બા. અક્ષરગાનથી વિમુખ રહ્યાં હતા. પછી જીવનની કેળવણીથી વ્યથિત નહોતા રહ્યા.

ધરના પવિત્ર ધાર્મિક વાતાવરણમાં બાનું જીવન તેના સંસ્કારોથી પોષાયું હતું. બાની સગાઈ નાનપણથી જ કરવામાં આવી હતી ૧૩ વર્ષની નાની વયમાં બાના લગ્ન થયા હતા.

બાને જીવનમાં અનેક મુશ્કેલીઓ પડી છે, પણ તે મુશ્કેલીઓને તેમણે ગૌરવ સાથે તરીને પાર કરી છે અને સાથોસાથ બાપુને પણ તપશ્ચર્ચાના જોશમાં વધારે પડતા કડક અથવા શુષ્ક થતા મનાવ્યા છે. પોતાની નમ્રતાભરી સમજાવટ, સૌમ્ય આગ્રહ, અને કશું ન હોય ત્યારે આસુથી તેમણે બાપુને જાળ્યા છે. બાએ ગાનથી કે અગાનથી બાપુની પાછળ ચાલવામાં જીવનની સાચીકતા માની. તેથી બા-બાપુનું જીવન હંમેશા સ્વેચ્છા, સુખી અને હર્ષવર્ગીય રહ્યું છે.

બાપુની સાધનામાં અને તેમના મહાવ્રતોના પાલનમાં બા આડે તો નથી જ આવ્યા. પણ ધીમે ધીમે બાપુના મહાવ્રતો, આદર્શો અને સિદ્ધાંતો પોતાના કરતા ગયા છે. આ બધા તો સિદ્ધાંતો કઈ બાના પોતાના ન હતા. બાની મહત્વાકાંક્ષા કંઈ બાપુના જેવી, પોતાના જીવનને પૂર્ણ બનાવી

ગોક્ષની સાધના કરવાની નહોતી. તેમની સહજ જ્ઞાતિ બાપુને અનુકૂળ થવાની હતી. બે કે પોતાની સમજના ક્ષેત્રમાં, પોતાના વિચારોમાં તે મક્કમ રહેતા. તેમ છતાં સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓ, આશ્રમના આદર્શો વગેરે બાનુતોમાં નિષ્ઠાપૂર્વક બાપુને અનુસરતા પોતાનો વિકાસ તેમણે સાધ્યો. “બાનો ધ્રુવતારક બાપુ જ હતા.” આ દૃષ્ટીના જીવનનું ખડું રહસ્ય જ એ છે કે, બંનેએ એકબીજાને સ્વર્ગમાં અને મહાન બનાવ્યા.

બા ઘણી વખત કહેતા કે, મહાપુરુષની પત્ની થવું સહેલું નથી. પાર્વતીજીએ જન્મોજન્મથી શરને હજીવ્યા હતા. આમ, અમણ બાના મુખેથી હિંદુ-ધર્મનું તત્ત્વગાન સરી પડ્યું.

પતિના માર્ગે જ અડગ અને ધીર પગલાં ભરનાર, જતનના અભેદ ક્રાંતિકારીના સહધર્મચારિણી સહકર્મિણી અને અનુસારિણી બાએ જન્મતની સ્ત્રી ઓને એક બલ્ય પેગમ આપ્યો છે.

૬ આફ્રિકાના લડતના સાથી

૧૯૧૩માં આફ્રિકામાં હિંદુધર્મ પ્રમાણે થયેલા લગ્ન ગેરકાયદેસર, અને ખ્રિસ્તિ વિધિ પ્રમાણે અથવા રજિસ્ટર થયેલા લગ્ન માન્ય રાખવા, તેવા કંડે પસાર થયો. આ કાયદો હિંદુ પત્નીઓ માટે ભારે ભાર અપમાનજનક હતો. બાપુએ બાની સામે સત્યાગ્રહ કરવાને નિર્ણય લીધો. હિંદુસમા રહેલી બહેનોને ભાગ લેવા આગ્રહ કર્યો, પણ બાને તો તેમણે કશું જ નહોતું. તેઓ માનતા કે, નેત્રમનરેલા કમોર્માં સ્ત્રીઓ પોતાની મેજે જ જે પગલું ભરે, તે જ પુરૂષે સ્વીકારવું જોઈએ, અને ન ભરે તો પતિએ તેને વિધે જરાયે દુખી થવું ન જોઈએ. બા જેલમાં જવા તૈયાર થયા, પણ હસીને બાપુને કહેતા, ‘હું જેલમાં જઈશ તો જરૂર મરી જઈશ હો.’

બાપુએ કહ્યું હતું કે, “તું જેલમાં મરી જઈશ

તો જગદંબાની જેમ હું તને પૂછ્યો.” બાની ખૂબી જ એ હતી કે મને-કમને બાપુને અનુસરું.

ચાર બહેનોને લઈને સ્વિનિંગ લાંગ કરવા બા વોલકસ્ટર્માં દાખલ થયાં. પૂ. બા પાછળ અનેક હિંદી બહેનો બોગ આપવા તૈયાર થઈ ગઈ.

કાયદાનો ભંગ કર્યો. સૌને પકડવામાં આવ્યા અને ૭ માસની સખત સજા-કરવામાં આવી.

હિંદમાં આજે જે સ્ત્રી-શક્તિની પવિત્ર અને પ્રયત્ન જવાલા પ્રગટી નીકળી, તેનું બીજા આમ હ. આફ્રિકામાં રોપાયું.

૧૯૧૩ના ડિસેમ્બર માસની ૨૨ મી તારીખે બા છૂટ્યા. સ્વાગત મટે બાપુ આવી પહોંચ્યા. હાડપિંજર જેવા બાને જોઈને સૌની આંખોમાં આસુ આવ્યા.

આ અરસામાં એક ૭૦ વર્ષના સેવાલાવી પ્રમાણ બહેન મિસ મોસ્ટન બાને મળ્યાં ફિનિકસમાં આવ્યાં. દુઃખી હૃદયે તેમણે જલની યુક્તિઓ પૂછી પછી તેમણે કહ્યું, “આરી નિર્દોષ, પવિત્ર, દેવી જેવી આ કસ્તૂરબા જનરલ સ્મટ્સનો શો શુનો કરી શકે?”

બા અને હિંદી બીઓ પ્રત્યે સરકારે બતાવેલ અક્ષમ્ય વર્તન મટે દુઃખ અનુભવતી એ અંગ્રેજ સ્ત્રીની લાગણી સમજાવ છે.

સ્વાતંત્ર્યની લડતનાં સ્ત્રી-સેનાની

બંગાળના કાગલા પછી હિંદમાં રાજકીય નવયુગનો આરંભ થયો હતો. લાલ, બાલ અને પાલની ત્રિપુટીનું નામસ્મારણ થેર થેર ગુજતું હતું. સુરેન્દ્ર નાથ બેનરજી સિંહગજ્જનાં કરી બંગાળને ગજવતા હતા. મુ પછમાં ફિરોજશાહ મહેતા રાજતા હતા અને વડી ધારાસભાને ગોખલે ધુજ તા હતા. મહાત્માજી અશાત બનેલી પ્રજા શાંતિદાત્રી રાહ જોતી હતી.

ગુજરાતમાં આક્રમ રચાવી, ફિનિકસના સાથીઓને સાથે લઈ બેસી જવાનું બાપુએ વિચાર્યું. પૂ ગોખલે પ્રત્યે મદદ કરી અને કાયરમ સત્યાગ્રહ-આશ્રમ અસ્તિત્વમાં આવ્યો. હજુ અડી જ પ્યાલ

નહોતા ત્યાં હિમાલય તરફથી સાદ આવ્યો. હિમાલયની તળટીમાં પતિત પાવની ગંગાને પેલે પાર ચંપારણમાં ગ્રીષ્મ અધાન જનતા પર દૂર અમાનુષી વર્તન થતું હતું. તિનકદિવાનો દૂર રિવાજ આમ જનતાને શોષતો હતો. સરકાર સાથેની વાટાઘાટનું પરિણામ ન આવ્યું. ત્યારે બાપુએ આ અમળ્ય દરિદ્ર પ્રજાને અહિંસાના પાઠ ભણાવા માંડ્યા. બા પછુ ગામડે ગામડે ધૂમતા. બીતીહરવામાં નાન-કડી ચાળા રચાવી, ગામડે ગામડે ધૂમી બા શિક્ષણની વાતો સમજાવતાં. ચાળાનાં ઝૂંપડાં બાળા નાંખવામાં આવતાં. ખોટા આણેષો મુકાતા તો પછુ નિર્ભય બનીને બા કામ કરતાં હતાં. કાપાની મુશ્કેલી હેવા છતાં ભલભલં થઈ તેનું કામ બાએ કહ્યું. દરિદ્ર પ્રજાને પહેરવા આગર ઢાંકિરા પૂરતાં વસ્ત્ર નહોતાં કે નહોતું ખાવા અલ

ચરોતર જેવા રસાળ પ્રદેશમાં કુદરત અને સરકારના દમન ડોરડા વીઝ્યા. દુષ્કાળ અને મર-જાથી લોકો બેઢાલ બન્યા. ઉપરાતમાં સરકારી મહે સુધ તો જીવી જ હતી. ઘર લૂટાર્યાં, અને જન-માલ હરાજ કરવામાં આવ્યાં. બાને ખમર મળ્યા અને દોડી આવ્યાં. જરી સમાજમાં જબની જગૃતિ આણી. અસહ્ય હેરાનમતિ પછી સમાધાન થયું. આ લડતે ગુજરાતભરનાં ખેડૂતોમાં જગૃતિ આણી. ગામડાંની સ્ત્રીશક્તિનું આપ નીકળ્યું અને ગામડાંની રાજદારી કેળવણીના પત્રચુ થયાં, સાંત સેવા-જીતિ, યુગી સહનશક્તિ અને અધ્યાત્મ પરિશ્રમ બાની હરેક નાની મોટી પ્રજાતિઓમાં દૃષ્ટિએ પડતા હતાં.

સ્વરાજ્યની પ્રથમ લડત

૧૯૨૨માં બાપુને પકડવામાં આવ્યા. ૭ વર્ષની સજા થઈ ત્યારે બાએ ભારતની જનતાને સંદેશો આપ્યો, “મારા પતિને આજે ૭ વર્ષની સજા થઈ છે. આ ભારે સમયથી હું કંઈક અસ્થિર બેઝેન બની છું એનો મારે સ્વીકાર કરવો જોઈએ. પછુ આપણે ધારીએ તો સજાની મુદત પૂરી થાય તે પહેલાં જ આપણે તેમને છોડાવી શકીએ. સફળતા

મેળવવી એ આપણા હાથની વાત છે અને આપણે નિર્ધાર નીવડાવ્યું, તો એમાં આપણે દોષ હતો અને તેથી જ હું મારા દુઃખમાં ફિલસોફા ધરાવનાર સર્વ આ-પુરપોને રાત દિવસ સ્વાપ્નમાં રહીને રચના તમક કાર્યક્રમને સફળ બનાવવાની વિનંતી કરું છું. રચનાત્મક કાર્યમાં રેડિયો ચલાવવો અને ખાદી ઉત્પન્ન કરવી એ મુખ્ય છે. શાંતિજીની સમજનો જવાબ આપણે આ રીતે જ આપીએ.”

ખાનાં સાચા દિલના આ સંદેશાએ જનતા ઉપર ખૂબ સારી અસર પાડી અને ઘેર ઘેર રેડિયો શ્રુ જતા થયા. આ અભણ બા બેઠે નથી “અનુદા ધી લાસ્ટ” વાચ્યું કે નથી વાચ્યું પ્લેટોનું આર્ટ્સ નગર, તેમ જાત અત જ્ઞાનથી તેમણે પ્રજાને પ્રેરણા આપી છે. બાપુની રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ તરફ બલ બલાની શ્રદ્ધા ડગી હતી ત્યારે અડીખમ બાએ અનન્ય નિષ્ઠાથી તેમાં પ્રાણસંચાર કર્યો હતો.

૩૦ની લડત : દાડીકૃત્ય અને ધરાસણા

દાડીકૃત્ય વખતે દારૂનિષેધ અને પરદેશી કાપડના નહિબારનું કામ બાપુએ બહેનોને સોંપ્યું. વિજલ પુરમાં બહેનોની બન્ય સભા મળી હતી તેમાં ‘આ સ્વરાજ્ય સંઘ’ની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ અસંખ્ય બહેનોને બાએ હિંમત અને પ્રેરણા આપી હતી.

આ અરસામાં બાપુ પકડાયા. બાએ હાકલ કરી કે, દેશની આઝાદી ખાતર કોઈ હવે બેસી રહેશે નહીં.

શુશ્રાવતબરમાં મુવાનો એકઠા થયા. કાર્યક્રમ ધડી ધરાસણા ઊપડયા. નિરાશ સત્યાગ્રહીઓ પર અમાનુષી વર્તન સરકારે આપ્યું. લાગિતાર્થ કર્યો, ઘોડા દોડાવ્યાં, મોઢામાં દુધ્યા મારી ખારા પાણીમાં ડુબાડ્યા, જેટલો ઘર્ષ શકે તેટલો ફેર વર્તાવ્યો. પ્રજા નાહિ નાહિ પોકારી બેઠી. બાને ખમર પડ્યા કે તરત જ દોડી આવ્યા ધાવલ સત્યાગ્રહીઓના દર્શનથી બા ડ્રવી બેઠ્યા તેમણે આપસ આપસના ઝમડા બૂલી જઈ, એક સાધવા અપીલ કરી બહેનોને હિંમતથી આગળ આવવા કહ્યું

દરમ્યાન બાની તળિયત બગડી. તે મરેલી આશ્રમમાં આરામ કરતા હતા. તેવામાં બેરસદથી બાને તાર કરી બોલાવવામાં આવ્યા. નાદુરસ્ત તળિયત હોવા છતાં તે ત્યાં ગયા અને ત્યાંના સત્યાગ્રહના સખત કામમાં લાગી ગયા

૧૯૩૨-૩૩ની સાલમાં તેમનો ઘણો સમય જેલમાં જ ગયો હતો. ત્યાં નાની મોટી, બાળકોવાળી કે જુદા એમ સૌ બહેનોની સલાહ બા આ ‘ટપૂર્વક’ રાખતા

રાજકોટ સત્યગ્રહ વખતે ‘આ માડુ વતન છે’ કહી બાપુનીય પહેલા બા પહેાંચી ગયા હતા પણ ત્યાં તરત જ તેમને પકડી લીધા. હું ‘ગરાની વચમાં આવેલ સરધારના કિલ્લામાં તેમને પૂર્યા. શ્રી. મણિજીને પરેલ આ વખતે તેમની સાથે જ હતા. આ જેલ બાને ઘોડી કપરી લાગી હતી

બાપુનો એક પત્ર

૧૮-૧૦-૩૮

બા !

હવે નવ દિવસ બાકી છે જમરની ઇજ્જા હશે તો મળશું તે જ દિવસે સેવાગ્રામ જઈશું તારા કામગીરીમાં એક વચન હતું, તેનો જવાબ રહી ગયો છે. તે લખ્યું, મે તારા માથા પર જતા હથ પશુ ન મૂક્યો ? મોટર ચાલી અને મને પશુ લાગ્યું પશુ વા ફેર હતી. હવે તને બહારની નિશાની જોઈએ કે ? એમ કેમ માની બેસે છે કે, હું બહાર નથી દેખાડતો એટલે કે મારો પ્રેમ સુકઈ ગયો છે ? હું તો તને કહું છું કે, મારો પ્રેમ વધ્યો છે અને વધતો જાય છે. પૂર્વે જોહો હતો એમ નહીં, પણ જે હતો તે વધારે નિર્ભય થતો જાય છે હું તને કેવળ માટીની પૂતળી નથી માનતો વધુ શું હપ્તું ? આનો અર્થ ન સમજી હો તો દેવદાસ સમજાવશે પણ જેમ અમતુલ, લીલાવતી વગેરે બહારના ચિત્તો માગે છે, એમ તું પણ માગે તો હું આપીશ

બાપુના આશીર્વાદ

આ પત્રમાં બા પ્રત્યેની બાપુની ભાવનાની નિર્ભયતાનો પ્રવાહ વહેતો લાગે છે

સ તાનની માતા

બાનું હૃદય પોતાના સ તાનેની માતા તરીકે નેટલું વત્સલ હતું તેટલું જ અન્યજનો માટે પણ હતું. બાના મોટા પુત્ર હરિલાલભાઈ બા બાપુના જીવનમાં એ કરુણ કહાણી લેવા લાગ્યા. હરિલાલભાઈ બા-બાપુને છોડી ગયા હતા. પણ બા પ્રત્યેની તેમની લાગણી અજોડ હતી એ એક ખૂબ કરુણ ઘટના છે.

વૃદ્ધવનમા ગાંધી સેવાસઘની સભામાં હાજરી આપવા બાન્નાપુ જઈ રહ્યા હતા. કટની સ્ટેશને ગાંધી ઊભી રહી 'માતા કસ્તૂરબાઈ જય'ના જયનાદથી પ્લેટફોર્મ ગાજી હતું. બાએ જાહેર ભેટું તો હરિભાઈ ઊભા હતા. શરેલા વચ્ચે, મ્યાન બનેલું મુખ એક દિવસની ટદુરસ્ત તબિયત સાવ જ લથડી ગઈ હતી. બાને જોતા જ બા પાસે દોડી આવ્યા, બાની આંખોમાંથી આંસુ સરી પડ્યા માતાના હૈયાની હેત નીતરતી આંખોએ એમને નીરખ્યા, અને અનેક પુછપરછ કરી મુજબતે હાથે હરિલાલએ થોડીવારમા એક મોસળી હાથમા લીધી બાપુએ ઉત્સુક થઇને પૂછ્યું, 'મારે માટે શું લાગ્યો ?'

'કાંઈ નહીં આ તો બા માટે છે તમને તો એટલું જ કહેવાનું છે કે, આ બાના પ્રત્યાપે જ તમે આટલા મહાન બન્યા છો.'

'એમા તો કંઈ શક નથી જ' એમ કહી બાપુ બેસી ગયા મા-બેટાને સવાદ આગળ ચાલ્યો. 'હોય બા આ મોસળી'

'ક્યાથી લાગ્યો ?'

'ગમે ત્યાંથી જાપ માગીને લા ચો છુ તમારે ખાવી જ પડશે હો !' મુજબતે હાથે પણ એથારે વધુ ફફડતે હાથે બાએ મોસળી લીધી અને વળી વધુ થોડી મિનિટો સુધી બાના પ્રેમાળ પ્રશ્નો હરિલાલને મૂઝડી રહ્યા બાના પ્રેમાળ હૈયાની ફફડ, કોઈ કીમતી મૂડીની જેમ સાચવી લેવા મથતા હરિલાલને તથા ત્યજ્યેલા પણ વહાલા પુત્રને દેખું બરીને નીરખી રહેલા બાને પણ ગાંધી ક્યારે જાયડી

એની ખબર ન રહી પ્લેટફોર્મ છોડી ગાંધી આગળ વધી. બાના હૃદયમાંથી જોડા નિ 'પાસ હત્યા. દૂરથી દીલથી અવાજ આવ્યો, 'માતા કસ્તૂરબાઈ જય.'

બાની આંખોમાંથી દેવાને દુર્લભ એવું પુનઃવાત્સલ્યનું ગરુણ વહેવા લાગ્યું ખરેખર બાનું જીવન આત્મવિકાસપનના મહાન કાર્ય નેત્રુ કરુણ હતું એ કાર્ય આને તો વિરમી ગયું છે પણ એ જીવને ગજવેલ ગુંગરવ હતું સલગાયા જ કરે છે. આ વિશેષી પુનઃવાત્સલ્ય બાએ પોતાનો પ્રેમ વિશ્વવ્યાપક બનાવી દીધો હતો.

મહાદેવભાઈ બાને પુનઃ જોવા જ વહાલા હતા. તેમના મૃત્યુ સમયે બા જ પાસે હતા 'મહાદેવ, મહાદેવ' કરીને બૂમો પાડતા બાને જ્યારે જવામ ન મળ્યો, ત્યારે અત્યંત કઠગી ઊભી રડતા રડતા બા બોલ્યા, 'તારા પહેલા મારા વારો હતો. મહાદેવ ! તો જ મને કંઈ હતું કે બા, આ વેળા તમે જીવતા નહીં રહો અને આને તું અમને છોડીને ચાલ્યો.'

સૌના બા

બા સેત્રાશ્રમમા રહેતા હતા ત્યારે સૌની સબાળ ખૂબ જ પ્રેમથી લેતા. કર્મચોગીની માફક કામ કર્યા જ કરતા કા તો રસોડામા કે ગોથાળામા. નહીં તો રટિયો કાતતા બેઠા હોય.

આશ્રમમા આવતા મહેમાનો બાનું સ્વાગત પહેલા પામતા બા ફરેકને સૌની ટેવ રૂમ શ્વે સાચવી લેતા રાજેન્દ્રપ્રશ્ન આવે અને ગમ્મત કરવા મડી પડ જવાહરલાલ આવે અને બા જાણે કે, બે કંપ ગરમાગરમ ચા વગર જવાહરલાલજી ખુશ મિજાજમા નહીં આવે

આટલું વિશાળ કુટુંબ હોવા છતા પણ, એક પ્રેમાળ માતા પોતાના નાના કુટુંબને સાચવી લે, તેમ બા આ સૌને સાચવી લેતા.

બુઝાતી ન્યોત

૧૯૪૨ના ઓગસ્ટ મહિનાની ૮મી તારીખે હિંદી જનતાના હૃદયની લાગણી બાજુ કરતો 'હિંદ છોડો'નો

કરાવ કોયેસની મહાસમિતિમાં પસાર થયો બ્રિટિશ સરકારે આ રાષ્ટ્રીય માગની ન ગમ્મકારી મેતાઓને પકડી લીધા. આ પશ્ચ પકડાઈને આત્માખાન મહેલમાં બાપુ પામે પહોંચી ત્રણ વાપુએ ૨૧ દિવસના ઉપવાસ કર્યા. ખરે પછે રહીને બાએ અશ્રુન શુશ્રુષા કરી પશ્ચ આ પછી બાની તબિયત બગડી ન્યૂઓનિયાનો હુમલો થયો પરિણામ દુઃખજનક હતું. બાને બેનંતી થતી હતી વાપુએ પૂછ્યું, 'શુ થાય છે?' તદ્દન અપારસિન દેશના કિંદા પર ગિભેલા ભોળા બાળકની જેમ બાએ અત્યત કરુણ અવાજે અને ઘેઘરાતી જીભે જવાબ આપ્યો, 'કંઈ ખબર નથી પડતી'

ધણી વર્ગી પહેના વાપુએ કહ્યું હતું 'તું જેલમાં મરીશ તો હું તને જીવંત બાક

પૂજશ' એ ધરી આવી પહોંચી હતી. બાપુના ખોળામાં બાએ માથું ઢાળી દીધું. બે ચાર ડચકા ખઈ બાનો અમર આત્મા આ દુન્યવી બંધનમાંથી મુક્ત બન્યો મહાશિવરાત્રીના પરમ પવિત્ર પર્વના આયમના સર્વ માની પવિત્ર જીવન જોત છુટાઈ ગઈ બા સતી હતા, સંધી હતા, આદર્શ પત્ની હતા. એમણે આપણા દેશમાં પાશ્ચાત્ય સરકારોના આક્રમણકારે આપણા સ્ત્રીસમાજને આર્થ નારીત્વને આદર્શ પૂરો પાડ્યો છે. અને સ્ત્રીઓમાં નવી શક્તિ પ્રજાગી છે. આ રીતે બાપુની બધી પ્રતિભા આજળ બાનું સાત પવિત્ર નાનકડું કોડિયું આપણને સાત, મધુર અખંડ પ્રકાશ આપ્યા કરે છે તેવા પૂજ્ય પવિત્ર બાને આજે વાદ કરીએ અને તેમના જીવનમાંથી કંઈ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરીએ

બેકારી અને સ્વદેશી

ખાદી અને સ્વદેશી વિષે વાત કરતાં ગાંધીજી કે પ્રફુલ્લચંદ્ર રાય જોડેનો એક કિસ્સો કહેતા, તે આજકાલનું જોતાં વાદ આવે છે. તે કહેતા

"કે રાય ખાદીભક્ત કેવી રીતે થયા તે જાણવા જેવું છે તે મોટા રસાયણશાસ્ત્રી રજા તેમજ બગાળમા રસાયણી ઉદ્યોગનું એક મોટું કારખાનું રચેલું તેમાં ટૂથપેસ્ટ તૈયારે બનતા. મને કહે, 'પરદેશથી આ પેસ્ટ આવતી, તેને બદલે મેં અહીં બનાવવાનો નુસખો આપી, સ્વદેશી પેસ્ટ ચલુ કરી' એટલે જ્યારે મને ત્યારે હું (એવે કે ગાંધીજી) પૂછ્યું, 'કેમ, પેસ્ટના સ્વદેશીથી ગરીબોનું ટેલ દળદળ ફીર્યું?' મારી આ ટોરથી તે એક વખત મને પૂછે, 'તમે મહાત્માજી આમ કેમ પૂછો છો? પેસ્ટથી ગરીબોનું તો શું ખાસ રધાવાનું હતું?' એટલે મેં એમને ટિપ્પણી નોંધા કહ્યું અને એ વિગતની માથુસે દુકાળનિવારણમાં એનો ઉપયોગ કરી દેખાડ્યો અને ખાદીપ્રતિજ્ઞાન મર્યા સ્થાપી ખાદીકામ શરૂ કર્યું" (મારા સંપર્કમાં એમના કહેવાનો સાર મૂક્યો છે)

આજ બામતમાં જે મોડો બર્ફ રહેનો છે તે બતાવવા એ '૧૦૦-૬ સ્વદેશી' શર્ખ વાપરતા જે કાઢ ચીજ પરદેશને બદલે દેશમાં બને, એટલે સ્વદેશી થાય પશ્ચ એ ૧૦-૬કા વાત નહીં સ્વદેશીધર્મ તો ગરીબને ધ્યાનમાં લઇને ચાલવો જોઈએ કેવળ ઉત્પાદન જ નહિ, માલના વહેંચણી અને વાપર પર પશ્ચ ધ્યાન દેવું જોઈએ

ઉપરાંત વાત આજે સરકારે જાળવવા જેવી છે આયોજન માટે નાણા મેળવવા આજાત રોકાવ છે અને જે તે ચીજોના નાના કારખાના કાઢવા સરકારી નાણા નાની-મૂડીના ઉદ્યોગમાં વહેંચાય છે, આથી કાઢ સ્વદેશી સધાય તે તે પેલી 'પેસ્ટ' જેવું! હિંદનું ઘરિંદ ટળે એવું ૧૦૦-૬કા સ્વદેશી એનાથી ન જ-મે એને માટે તો બેકાર પામ ઉભા કરાવી પ્રતિપૂર્વક તેનો માલ દેશજનો અપનાવે, એ જરૂરી છે આવા સ્વદેશીની તો કૂક જ લેકિમાંથી નીકળે ગઈ, એ સ્વરાજ આપ્યા પછી જે સારી વાતો ખોતા જઈએ છીએ તેમાંની એક છે નહીં તે, હા ત ખાદીનો ભરવો થાય શુ કામ?

બેકારી-નિવારણને જો સીધું આયોજનનું કારણ ગણીને સરકાર યોજનાઓ કરે, તો સાચા સ્વદેશી પર એની મેંગે આવે પશ્ચ સરકારી અર્થનીતિ અહીં જ આડકારણમાં સરી જાય છે!

બાપુની પૂજા પર

બાપુને બાપુ રહેવા દે,
કઢિન મનુ જ તારી પૂજાએ,
તારા કહ્યુપિત ભાવ થકીયે
તું શ્રદ્ધાનો ઢોંગ કરીને
તે કૂલોથી કામળ તેણે
બાપુ હતા કટુષ્ઠાના સાગર,
માનવને માનવ રહેવા દે,
બાપુ અમર, મૌન છતાંયે
પંચભૂત થયા અલગ પણ
જડતામાંયે ચેતન ભરતો
મૃણ્મયને પણ અમર કરતો,
બાપુને દે પ્રેમ, તવ પૂજની
તું પથ્થરની મૂર્તિ બનાવી
મિટ્ટિ ને પથ્થરનું મંદિર,
છિ! કેવી નાદાની છે આ
ભાવોના રાજને શું આ,
જેથી આજ આત્મવચના તણે
રહેવા દે તારું જો મંદિર,
હૃદયમાં હૃદયમાં જે જીવિત છે
બાપુને બાપુ રહેવા દે,
માનવને માનવ રહેવા દે,

બાપુને ભગવાન ન કરી દે!
આજ દેવો પણ કંપે છે,
ચેતન પણ જડતા પામે છે,
જેના પર ફૂલ ચડાવે દે,
શાને પથ્થરસમ બને છે!
માનવ, અરે! મહામાનવ હતા.
માનવને પાપાણુ ન કરી દે.
જીવન જોમનુ જોલી રહ્યું છે,
તેજ હજી ચે ડોલી રહ્યું છે.
બાપુનો સંદેશ હજીય,
વિષમાં અમૃત દેડી રહ્યો છે.
જોમને આકાંક્ષા ના
બાપુનું અપમાન ન કર દે.
જોમાં બાપુનું સંસ્થાપન!
કેવું દે આ પૂજન અર્ચન?
હૃદયમહી ના સ્થાન રહ્યું?
આ ડોળ કરવાને બેઠો છે.
રહેવા દે તારી આ પૂજા.
તેને આજ નિઃપ્રાણુ ન કર.
બાપુને ભગવાન ન કરી દે!
માનવને પાપાણુ ન કરી દે.

— શિવકુમાર શ્રીવાસ્તવ

શ્રદ્ધાની ઉણપ

પૃથ્વીર્મિહ આલા

એ પરમ તપસ્વીનું નામ શાહશુભ
એમને એક કન્યા તે ખૂન ધાર્મિક પિતા
જેવી જ આવી પવિત્ર કન્યા સાથે પરણ્યા અનેક
જણા તૈયાર થાય એ દેખીતી વાત છે

કારણ પહેલાં દોહતનું માન ન હતું પણ
આનંદન કૃષ્ણ જોવાનું ને વેવિચારણ થતું આવી
પવિત્ર ને ધાર્મિક કન્યા વિશે કેરમાનના બાદશાહે
તે કન્યાને પરણ્યા માટેનું કહેણ મોકલ્યું શાહશુભ
મને તેમ તોય સત્ હતા ને સામે હતા સમ્રાટ

શાહશુભએ કહા યું કે નહુ દિવસ પછી ઉત્તર
આપીશ કારણ સત અને સમ્રાટને ભાગ્યે જ બને ।

આ ત્રણ દિવસ શાહશુભ મસીદે મસીદે
ફર્યા આખરે નીચે દિવસે તેમણે મસીદમા એક
યુવાન ફકીર જોયો

તે ભાવપૂર્વક નમાજ પઢતો હતો

એની નમાજ પૂરી થઈ ત્યાં સુધી શાહશુભ

ઊભા રહ્યા

યુવાનની નમાજ પૂરી થઈ કે શાહશુભ
તેની પાસે આ વા ને પૂછ્યું કે 'હે યુવાન તે
નિકા (લગ્ન) કરેલા છે ?

ફકીરે કહ્યું 'નાહુ'

શાહશુભ 'તારે નિકા કરવાની ઇચ્છા છે ?

મરા જેવા દરિદ્રને કન્યા કોણ આપે ?

ત્રણ પૈસાથી વધારે મૂડી મારી પાસે નથી' યુવાન
ફકીરે કહ્યું

શાહશુભએ કહ્યું યુવાન! હું તને મારી
કેની પરણાવીશ એ ત્રણ પૈસામાંથી ત એક પૈસાને
લોખાન એક પૈસાની રોટી ને એક પૈસાની સાકર
લઈ આ ને મારી સાથે રાહ'

યુવન સમગ્ર લઈ શાહશુભ પાસે આગે
ને શાહશુભએ તે યુવાન સાથે પોતાની લાડકી
કન્યાના નિકા કરી દીધા

આ પ્રમાણે તે ફકીર સાથે સતની કન્યાના
નિકા થઈ ગયા કે જેનું માથુ એક સમ્રાટે કપ્યું હતું

અપાર સંપત્તિવાળા કેરમાનના બાદશાહેને
પોતાની કન્યા ન આપતા શાહશુભએ પરમ આનંદ
પૂર્વક પોતાની કન્યા એક ઇશ્વરપ્રેમી ગરીબ ફકીરને
આપી ને તે પણ તેજ રાત્રિએ કેટલું આશ્ચર્ય

વિવાહ પછી કે વાએ પોતાના પતિને ઝૂંપડે
ખમલાં કર્યા

તેણે આવીને જોયું તો એક ખૂણામાં જળ
પાન ઉપર સૂકા રોટલાનો ઢુકડો પડેલો હતો

કન્યાએ પૂછ્યું કે 'આ શું? આ રોટી
અહીં શા માટે રાખી ?'

યુવાન ફકીરે કહ્યું, 'આજે રાત્રે ખાવા કામ
લાગ્યો એમ ધારી તે ગઈ કાલની મૂડી રાખી છે'

આ સામળી યુવતી અત્યત નિરાશ થઈ ને
પિયર જવા તૈયાર થઈ

આ જોઈ યુવાન ફકીર બોલ્યો, 'હું પહેલે
થી જ જાણતો હતો કે શાહશુભ જેવા સતની પુત્રી
મારા જેવા ફકીરની સહચારિણી થઈ શકે જ નહિ'

યુવતી બોલી પ્રિયતમ! તમારી નિર્ધનતા
જોઈને હું પિયરે જાઉં છું એમ ધારણા નહિ
પણ તમારી પ્રભુપરાયણતા અને ઇશ્વર પ્રત્યે શ્રદ્ધાની
ઝોઝપને લીધે દિલ્હીમાં વધને જાઉં છું તમે
'કાસે શું ખાઈશ?' એવી ફિકરને લીધે એ ઢુકડો
સમઢી રાખ્યો એ તમારી કેટલી અનાસ્થા હો

મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, મારા પિતાશ્રીએ
તમને શા ઉપરથી પસંદ કર્યા હશે? તેમણે વીસ
વર્ષ સુધી મને ઉછેરીને સમજાવેલું કે 'જે ઇશ્વર
ઉપર પરમ આસ્થાવાળો અને પૂર્ણ ગૌરાંગવાન
હશે, તેની જ સાથે હું તારો વિવાહ કરીશ, પણ
અકસોક્ષતી વાત છે કે તમને તો રોટલા પૂરતો
પણ ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ નહોતો

આ સામળી પેલો યુવાન ફકીર સ્તબ્ધ જ
થઈ ગયો અને અત્યત શરમાઈ ગયો તે બોલ્યો
મારા આ પાપનું કાંઈ પ્રાયશ્ચિત ?

તે કન્યા બોલી, હા છે કા તો આ ઘરમાં
આ રોટલાનો સુકો ઢુકડો રહે કા હું'

ફકીરે આ સામળી તે રોટલાના ઢુકડા
જહાર ફેંકી દીધા

સોરઠની દીકરી

કાલિદાસ પંડિત

ઘટાગેય આદી, થોડે દૂર મચ્છુનો કાલ પટ, બે બે ગાઉ કોઈ ગામ નહિ, કારગી નિર્જનતા. અહીં વાહાનેરના દૂર અરણ્યમાં આઈ હોલનું સ્થાનક છે જ્યાં પ્રાચીન કાળે ઋષિ મુનિઓ તપ કરતા ને એની એંધાણીરૂપ આનંદે જ્યાં ભેંલરા છે તે હોલ ચાતાનાં સ્થાનકમાં રહી માની સેવા-પૂજા કરવા કોણ રહે ?

વગડાને મહેલ માની ખારો માસ વસનારા માલધારીઓમાં આ પ્રજા વિચારસ્પદ બન્યો. માનું સ્થાન અપૂજન રહે તેની બધાને ચિંતા થવા લાગી. એકથી બીજી ને બીજેથી ત્રીજે સ્થળે પૂજા ચાવી. લખા અહીં કોઈ કાવમ પૂજા સેવા કરવા રહેવા તૈયાર બહુ ? પણ એક દોકડાનીય આમદાની વિનાના આ સ્થાનમાં વસવા કોઈ તોવાર થયું નહિ.

હોલમાતાનો મઠ એટલે તે કાળે તો ઉધાડા આબ હેઠળ એક નિશુલ-મૂકડા જ હતો. નહિ મકાન નહિ ઊપર અને ઝૂપડું પણ નહિ.

માલ લઈ તે લાણી વસનારા માલધારીઓમાં દીક સમય આ વાત ચર્ચાયા પછી એક જુવાન જોય બહુ રોવાર થઈ ને એણે માલધારીઓને કહ્યું. 'મને જવા દો હું મા હોલની પૂજા સેવા કરીશ સ્થાનક સાચવીશ'

'અરે ગળીપાઈ! કામ તો સાધુ આલેખના તારું નહિ. દીકરીઓ તો પરણી સાસરે જાય.'

'દીકરીઓ હોય તે પરણી સાસરે જ જાય એવું કોને કહ્યું છે? દીકરીઓ તો દીકરા કરતા સવાઈ હોય છે. આ લાકડાના બોડસામાં જનારી મધારી કયા લાલે મા હોલના સ્થાનકે ગાયોની અને જૂખ્યા દુઃખાના કામ આવે. હું કુંવારી રહી ત્યાં વસીશ એટલે પૂજારી શોધવાની જાગૃત મટી જાય.'

'અરે બોન ગળી, દુનિયા દાત કાઢશે. સાધુ ખામણા ખિખિયાટા કરશે કે, એક ભરતડની છોકરી

દેવસેના કરવા ઠાવી નોકળી.'

'હું એના કામ કરીશ કે કાલ દાંત નહિ કાઢે પણ મંગળ બનશે'

આ સંકલ્પ કરનાર ગળીપાઈ અબણ, અગાન ને અણુધમ્મની ભરવાડની દીકરી હતી. કોઠા ખાર-બકી ભગીન હતી ચાસો પુરાણે વર્ષાનંદના તેમજ સામાન્યા નડતા. હેઠામાં રૂપ ન માંધી, વસી, યી તે કમાચપ રૂડા ન હતી એવા ઠાવી દેવ સેવાની : એ દેવ સામર્થ્ય આપે તે રીતે ગાયોની ખિખમ બહાવવાની અને સત મહાત્માઓના સેવાની જે ભાવના આજ ઉચ્ચ કેળવણી લઈ અખનારના પહેલે પાને તસ્વીર ચમકાવવાની હજીવાળી નારીમાં એવરેસ્ટ કે અવકાશ માંથી થનાર નારીના હૈયામાં જાગ્યે જ જન્મશે.

ગીતાશ્રેય ગાયેલ સાચો દત્તિનો સંન્યાસ ધારણ કરી મલીખાઈ એ જ રૂડા કાળા મથીરને એકબા સાથે આઈ હોલના સ્થાનકે આવી વસ્યા. ધીરે ધીરે ગાયોનું વૃદ્ધ વધારું. એ રડા ને પછી મદિર બધારું. નિર્જન અગરમાં વહેવા સૂર્યોચ્ચે બને સૂર્યાસ્તે આગતી રણઅણુવા આદી. દીપશિખાઓ અગમવા લાગી. સેકડા ગાયોના લાભરવાને મીંગે અવાજ વગડા પર ઊછ તેને રમણિયતા આપવા માડ્યો.

સ્થાનકમાં હવે તો અબનાગતો સાધુ, સતો, દુઃખીઓ આવી વસવા લાગ્યા. અઈ ગળીપાઈ બધાને સ્વાદિષ્ટ ભોજન આપે છે. સન્માને છે, ધન માગતા નારને જોઈનું ધન આપે છે. ગાય માગનારને ગાય આપે છે. નિષ્કામ કર્મના દીપશિખા જલતી જ રાખે છે.

જન્મભાર કુવારા રહી પૂરાં સો વર્ષનું આયુષ્ય બોચવી બધું જ આયુષ્ય આવા પરમાર્થના હાર્દમાં ખપાવી થોડા જ સમય પહેલાં તેઓ કાળધર્મને પામ્યા છે.

ગૌરેશ માનવસેવા અને અનનદાનની એમણે આજેબત પૂનિત પગદડી આજ તો ચૂની છે. એ પગદડીએ ચાનનાર નારી-વૃદ્ધની આજ આ સ્થાનક વાટ બેઈ રહ્યું છે.

[પૃષ્ઠ ૪૮૪ થી ચલુ]
રંગ છે પાક પ્રજને

પણીવાર એવું સાલ્મળીએ ઊંચે કે આપણે ત્યાં લોકશાહીના મૂળ ઊંચ કંટેલે ગયા છે? પણ રંગ છે પાકિસ્તાનની પ્રજને કે અમૂલની સરમુખનારીને અહિંસક રીતે લાવાર બનાવી દીધી અને પ્રમુખની પસંદ બધું જ કમૂલ કરાવ્યું! જે રીતે લોકજનતા આપોઆપ જાગ્યો અને નેતાઓને જેલમાં પૂર્ણ છતા તે શમ્યો નહિ અને ગોળીમાર તેમજ લશ્કરી પગલા સામે પ્રજાએ લોખંડી તાકાત બતાવી તે જ બતાવે છે કે ખરી લોકશાહી તો આપણા પાંચોશીને ત્યાં છે! અહીં તો મધ્યસરત્ર ચૂટણીમાં પણ મતદારોએ નામ ભેગાવ્યું! પાકિસ્તાન તરફનો ખરેખરો ભર હવે આવી રહ્યો છે એક ચતુર રાજપુત્ર તરીકે અયુનખાન પ્રજાનો રોષ ધીમે ધીમે ઇસ્લામ અને ખુદાને નામે ભારત તરફ વાળી દેશે અને હવે પછીનો જે નેતા ત્યાં સત્તા પર આવશે અને તેને લોકોનું ખીકબલ આપુ જ માથે તો ભારત અને ભારતીય લોકોએ પોતાના જ પગ પર ઊભા રહી માર્ગ નક્કી કરવાનું રહેશે ગાહી આગળ ઘોડો!

આપણે ત્યાં ત્રણ ત્રણ પચવર્ષીય યોજનાઓ થઈ ગઈ નહેરુજીને ઔદ્યોગિક સામ્રાજ્યનો પાંચો નાખવા! એક સ્વપ્ન હતું અને તેમની રીતે તેઓ સાચા હતા પરંતુ ફરી ભેતે જવારે ખીકેહડનો અનુભવ થયો અને લોકોની ભૂખ ભાગવા અમેરિકન સ્ટ્રીમરના અનાજ ઉપર આધાર રાખવાનો વખત આવ્યો ત્યારે આખા ઉપર કે ભારત જેવડી વિશાળ વસતિ ધરાવતા દેશે સૌ પ્રથમ તો ઝનનમેતે સ્વાવલંબી થવું જોઈએ દોડના પહેલાં ચાલના થીખડું જોઈએ તેમ ઔદ્યોગિક પાંચો તો જ સફળ બને જો કોઈપણ દેશ તેની અન્ન જરૂરિયાત ભાતમાં નિર્ભર બને સત્ભાગે દુનિયાના બધા જ દેશોમાં આ વિષ સતત વિચારણા, પ્રયોગ અને સંશોધન થતા રહ્યા છે અને એકેનો લાભ બીજાને મળતો દો છે ખાતર, સુપરલ નિષારણ અને હાઈ બ્રીડ પેદાશનો દુનિયાના બધા જ ફરી પ્રધાન દેશોએ લાભ લીધો છે મેક્સિકોએ ઘઉંની સુધારેલી જાતથી તેનું ઉત્પાદન ચાર ગણ વધાર્યું ફિલિપાઈન્સમાં

ચોખા ઉપરના વૈજ્ઞાનિક સંશોધનથી તેવાનમાં ફેર્મેસા) ચમન્કારિક પરિણામો મળ્યા અને તેનો લાભ આફ્રિકા, લેટીન અમેરિકા, અને એશિયાના બીજા દેશોને આવ્યો. દાખલા તરીકે આઈવોરી કોસ્ટમાં તેમણે ચોખાની સુધારેલી રીતથી સાત ગણા પાક મેળવી બતાવ્યો અને આ સફળતાથી ત્યાં બીજા ૨૪ સઘન ભેતે રચાયા પરિણામે તે દેશની ચોખાની આયાત ૭૦ ટકા ઘટી ગઈ બીજા બે વર્ષમાં તે ચોખાની ભાતમાં નિર્ભર થઈ જાય વિશ્વજેતુ આવા પ્રયોગોમાં હમેશા મદદ કરે જ છે. તાજેતરમાં તેના પ્રમુખ મેકનમારા ભારતમાં આવ્યા ત્યારે અહીંની ખેતી વિષયક પ્રગતિથી પ્રભાવિત થયા હતા દેખીની રીતે જ ભારતને કેઈસ મજબૂત બનતા ભવિષ્યમાં ખેતીવારી ભેતે ફડની ફાગવણીમાં વિશ્વજેતુ વધુ ઉદાર વલણ બતાવે એ નિર્ણય છે એટલે લીલી ક્રાંતિ તો ત્યારે સફળ બની કસાય કે બેત્રત્ર વર્ષમાં ભારત તેની અનાજ વિષયક આયાત ત્રિલકુલ બંધ કરી શકે તો જ ઉગ્રોગ ભેતે હરણફાળ ભરવાનો સમય ઉચિત થયો ગણાય

મુક્તિ અને મૃત્યુ

ભારતના ફિરંગી શામનને પડકારનાર મોહન શનકે તાજેતરમાં જેલમાંની મુક્તિ થઈ તે બંધ દેશે આનંદ અનુભવ્યો. પરંતુ મોઝેમિકને ફિરંગી શાસનમાંથી મુક્તિ અપાવતા મથી રહેલા અફિકન નેતા શ્રી એડવર્ડ મોન્ડલેઈનને જે રીતે (સુરેલી?) ખાતમ કરી નાખવામાં આવ્યા તે ૫ મેઈ જગથી અને નરાધમ લોહી પિપાસુની તાલી આપે છે ૪૮ વર્ષના આ આફ્રિકન ક્રાંતિવીરને પોર્ટુગલની સરકાર વરંદી સોંપી રહી છે ફેલુ ના બીજા અકવાલિયામાં એક સવારે તેમના ઉપર એક ધાર્શલ આવ્યું તેમાં 'વાયા પ્રિટન' શબ્દ લખેલા હતા એડવર્ડે ઉઘાડતાની સાથે જ તેમણી એવડા જાગ્યો વિરકોટ લથે કે ઘડની ખાડીએ નીકરી પડે દૂર ઊભેલો માણી બગીચામાં ફકાઈ ગયો અને નેમના તો ચાઈ જેવડા ટૂકડા થઈ ગયા! તેમનું સ્થાન લેનાર હવે જે કોઈ નેતા આવશે તેનાથી તો ફિરંગી સરકારે વધુ સાવચેત રહેવું પડશે કેમકે મનિને કોઈ અગ્રાવી શકતું નથી

“મરદ કસુંબલ રગ ચડે”

લેખક : જોરાવરસિંહ ડી. બાલ

પ્રકાશક : વિવેકાનંદ પ્રકાશન ગ્રુપ, અમદાવાદ

કિંમત રા. આઠ

માનવી માનને હૃદયે ઊર્મિ તો ઉછળે જ છે, પણ તેના વિશેષો તો કશુંક અવનવ કે સૌંદર્ય-મંડિત નેનાવ ઉછળી જ પડે છે અને જો માનવી સવેદનશીલ હોય તો તેની સામ્યકલારૂપ વાણી, વર્તન કે લલિતકલાઓમાં તે મૂર્તિરૂપે જ વર્ણવેલ થવા લાગે છે આમ સવેદનશીલ માનવી ને ને જીએ છે તેના સ્વપ્નના તેના હૃદયમાં જો છે અને ઊર્મિલ માણસને તો આ બધું બ્યારે અને ત્યારે સ્વર્ણી જાય છે અને પછી તો પોતે ને જોઈ અનુભવ્યું તે પોતે જાણતા હોય તેવા માધ્યમથી વ્યક્ત કરે છે, જો સવેદકમાં સાચા કલાકારનું હીર હોય તો તેણે ને અનુભવ્યું કે સમગ્ર હોય તેને એ તાદ્દસ્યરૂપે મૂર્તિસ્વરૂપ આપી શકે છે, અને ભાવકને પણ પોતાની નેટલી જ રસતરંગોળ કરી દે છે એટલે સર્જક અને ભાવક બંને ને તે રૂપને સરખી રીતે જ જોઈ શકશે અને તેજ કલાકારની ખુબી ■ તે? અને આવું જ તત્ત્વ આપણને શોધા જ મળેલા પદેલા પ્રસિદ્ધ યમ ચૂકલા લોકવાર્તાના પુસ્તક “મરદ કસુંબલ રગ ચડે.” મા મળે છે. લેખકે દ્રવ્યરૂપ અને ધન્દિયગમ્ય વાર્તાઓ પોતાની આગવી લેખનશૈલીથી, પીરમી. જે લેખકે બાલ અને ઔરંગઝેરની ધરતીના સાચા હીરની ઉછળી એ ધાણીઓના રૂપ અને માનસને રૂપાળી રીતે આલેખીને રજૂ કર્યું છે તેમજ લેખકે શબ્દથી જ રૂપસુદર ચિત્રો દોર્યા છે તે તેની લઘુ અને લઘારૂપની સરસ મઝાની ખુબી છે ને તે વાર્તાઓમાં ચોગ્ર વર્ણન, સાચી માહિતીપૂર્ણ રીત રિવાજ એવા કલામય રીતે રજૂ કર્યા છે કે વાર્તાતત્ત્વ અડિત થવા સિવાય ને તે

રિવાજ તેના વાર્તાવસ્થુ વચ્ચે બરાબર વાચીને અનુભવી શકાય તેવા લાગે છે. દરેક વાર્તામાં આ ઠેર ઠેર દેખાય છે અને તેથી વાર્તારસની ચોર જમાવટ થાય છે.

વાર્તાઓની શૈલી તેના રૂપ અનુસાર પ્રયોગમય તો છે જ તદુપરાંત લેખકે તેમાં કલમના કસનથી ને અવનવા છતાં લોકજીવનમાં રોજ અનુભવાના મૂર્તિમત જીવંતદ્રવ્યને વર્ણવેલ કર્યા છે તે આખેખ દરમિયાન વર્ણવાયા છે દરેક વાર્તાનું પોત-તેની આજુમાજુની પશ્ચાદ્ધર્મિ, દરમિયાન સવેદના, રૂપગદન તેમજ સવાદ સુદર રીતે લેખકે સચોટતા તો છે જ તદુપરાંત પ્રતીક રચનાનો તાળો લગાવીને લેખકે તે દ્વારા પણ ધણું ધણું કવી જાય છે તે આપણે જુદી જુદી વાર્તાઓમાં જોઈએ.

“ડેલી સતી પડી રે” મા બધા યોગના કાપરાની આસિપત અને ટેવ-તાણું રજૂ થવું તાદ્દસ્ય લાગાવર્ણન, વળી યોહી અનુરૂપ શબ્દો નેવા કે “રસોય નિપગવે” તેમજ લોક લઘુનો ભાષા નુરૂપ “કાચના રૂપા સરખી રૂપાળી,” “આવળના ફૂલ જેવું પાનેતર” વગેરેમાં લેખકનું તળપદી ભાષાના રૂપનું સુદર બધું જોવા મળે છે તો લોકજીવનમાંથી રૂપઅરૂપના પ્રતીકો સચોટને વાર્તાવસ્થુ પણ જમાવે છે જેમ કે “એરુ આડો લેતયો, ‘ચીનરી ચાલડી” અને વાસ્તવિકતા માટે તો બદકના ધડાકાથી મોરલાનું ચળકવું વગેરે તાદ્દસ્યતા અતવા છે

“પોષ્ટ પાળિયો” ગામનું નાક સાડુ પાદર છે તેમ પાદરના પાળિયાની ઢાંચે તે તો ગામની શરૂઆત છે સાચા મરદની મરદનગી ગામ અને દેહના રક્ષણ માટેની છે. અડી વાર્તાનાધકને ગામના ધણુ ખાતર લાડો લેખકે લીધો છે પણ લોકકથાકાર તો તે શરીરના શોષને પોરસાવા તેન

મશીનો દ્વારા ઉઘોગો

મશીનો દ્વારા એન્જિનો, મોટરો, વિમાનો, ણીજી એવી અનેક ચીજો છે જે બનાવી શકાય. પણ મશીન દ્વારા લોટ પિસાય, મશીન દ્વારા કપડું તૈયાર થાય, મશીન દ્વારા જમીન ખેડાય, એ બધામાં મારો સખત વિરોધ છે. મશીનના લોટથી આજે આપણામાં નૂર નથી રહ્યું કારણ કે વિટામિન બધા જ નાશ પામે છે. અમારા કાઠિયાવાડમાં તો અસલના સમયમાં નળો પણ ન હતા. નદીએથી બહેનો પાણી ભરીને આવતી, એ ચમકતી હેલ હોય, એની ઇંટાણી પણ સુંદર મોતીથી ભરેલી હોય, સૂર્યોદયનો સમય, એટલે એ ઠિરજો બહેનોના શરીરોમાં જાય, અને એમને ‘સનખાય’ એ રીતે મગી જતો. અને તાંદુરસ્તી મળી જ જાય. વહેલી મવારે ભજનો ગાતી ઢગણું ઢળે, તેમાં ઇશ્વરભજનો થતા, જીવનબોધવાળાં નિદોષ ગીતો દ્વારા સંગીતની કળા ખીલતી, અને કસરત થતી. પછી ખેતરમાં આપણું કુટુંબ કામ કરવા જાય, એટલે માંદગી અથવા આજ-કાલ જે ફેક્સાનાં દહોં વધતાં આક્યાં છે તેનું તો ભાગ્યે જ કોઈ નામ જણાતું.

આવા વિશાળ દેશમાં, વિશાળ કુટુંબમાં જ્યાં અનેક નાતજાત અને ભાતભાતની પ્રજા હોય, તેમાં મશીનરીની જરૂર જ નથી. મશીનરીથી જલદી કામ પતી જાય છે, તેમાં દરેક રીતે નુકસાન છે. શરીરનું, પૈસાનું. અને નવરાશ મળી જાય છે એટલે ‘નવરા બેઠા નખખોદ વાળે’ એ કહેવત પ્રમાણે પછી લડવાનું જ સૂઝે છે.

શ્રીનો મહિમા

શ્રી કૌણિયે તેનો કૌણિયે વિચાર કયો છે ? સાક્ષાત્ દેવી છે; એટલે કે ત્યાગમૂર્તિ છે. શ્રીમાં એવી અદ્ભૂત શક્તિ છે કે, જો તેઓ કામ કરવા ધારે અને તેને અંતપૂર્વક કરે છે, તો એક પહોંચેને પણ હલાવી શકવાની તાકાત ધરાવે છે; એટલી શક્તિ વારી છે. શ્રીઓ પુરુષોની શુભામ કે દાસી નથી, પણ અર્ધાંગિની છે, સહધર્મિણી છે. એટલે પુરુષોએ શ્રીઓને પોતાનો મિત્ર સમજવો જોઈએ. અને અબળા કહીને આપણે દેવીનું અપમાન કરીએ છીએ.

...આપણા પૂર્વજોએ દેવીઓની સેવા પૂજા કરવાનો જે રિવાજ ધાર્મિક વિધિ સહિત આપણા શાસ્ત્ર દ્વારા જીવનમાં દાખલ કર્યો, તેમાં મૂળ રહસ્ય આ જ લઘુ છે કે, શ્રીઓને સમાજમાં ઉચ્ચ સ્થાન આપો. શ્રીઓનો આમત્યાગ જુઓ. પોતાના બચ્ચાને મોટું કરવા માટે એક શ્રી કેટકેટલી મુશ્કેલીમાંથી પસાર થાય છે ! નૈતિક હિંમતમાં તો પુરુષો કરતાં શ્રીઓ અનેક રીતે ઘટ્ટી જાય છે. શ્રી અહિંસા, ધૈર્ય, સહનશીલતા અને ધર્મની સાક્ષાત મૂર્તિ છે. પણ આજે ? આજે તો એવી દેવીઓની કતલ કરીએ છીએ; એવી દેવીઓની આખરે લઈએ છીએ. આ બધું કયાં ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે, એ તો મને કોઈ ખતાવો ! પણ યાદ રાખજો કે, જે ઘરમાં, જે સમાજમાં જ કે દેશમાં શ્રીઓનું સન્માન નથી કરાતું, તે ઘર, તે સમાજ, અને તે દેશ બરબાદ થઈ જશે, એ નિઃશંક વાત છે.

— ગાંધીજી

‘વૈષ્ણવજન’ માસિકની માલિકી તથા બીજી માહિતી અંગેનું નિવેદન

૧. પ્રસિદ્ધિસ્થાન : વૈષ્ણવજન કાર્યાલય, યાચિક રોડ, રેલસ્ટેશન, રાજકોટ.

૨. પ્રસિદ્ધિનો ગણો : માસિક.

૩-૪-૬. મુદ્રક, પ્રકાશક તથા માસિકનું નામ : ધીરેન ગોંધી.

૫. સંપાદક : નવીન ગાંધી.

રાષ્ટ્રીયતા : હિન્દી.

સરનામું : વૈષ્ણવજન કાર્યાલય, ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨.

દ્રુ. ધીરેન્દ્ર ગાંધી આથી જાહેર કરે છે, ઉપર જણાવેલી હાલકતો મારી સમજ અને માન્યતા મુજબ સાચી છે.

તા. ૧-૩-૧૯૬૯

પ્રકાશકની સહી - ધીરેન ગાંધી

કચ્છને લડતું બતાવે છે. આનાથી ખીન્નુ ત્રધારે શૈવ ખીન્નુ કયું હોય શકે?

“પાદર પશુ રડી પડ્યું”મા લોકભાષાના નમેરા રૂપોથી વાર્તાકથાને બહેવાની છે તેમા ઉમર ની રમુજી દાખકાથી કરી અખીલુરૂપને બેરોગર ભાવ્યું છે તે, “બેઝાયક,” “જેમ રમી” વગેરે પશુના લક્ષણો પશુ વિષે વર્ણવ્યા છે. “ગોરની ગોઠલિયું”મા આમ માનવીનો પશુપ્રેમ, તેની પોર-હાઇ અને પજોબલુ ઉપરાત પશુ કાચેની આત્મી-યતા અઠતી નથી રહેતી. પોતાના પશુના બગે મુસ્તક રહેતા માનવીને તે’દી પશુઓનાંએ ઓછા મૂલ નહોતા તેની સુદર મળની વાત છે.

“સરોવરને કાઠે”મા લોકજીવનના આનંદ અવસરનું એક પાસુ આબેહૂય રીતે દર્શાવે ચાય છે. તે તે ઉપરાત જૂના વેદકનો ગામડી ઘરગથ્થુ રિવાજ વાચીને તેા નવાઇ જ ઉપજે છે. આખી વાર્તા જ ચિત્રિતદ્રશ્ય છે.

“જ તરડાને ધા” “દતાળનું કાન”એ બે ને-મા ઉજળાણી આદર્મની બહાવાદારા અને હાડ પુત્રકાદના દર્શન ચાય છે તેા “ખાપલ અઢવી”મા નરીકરા ચારણની કાવાનુ બળ, હિંમત અને મન-મોજલા રૂપનું જીવત ઉદાહરણ વ્યક્ત ચાય છે.

“સોરઠિયાણીની આજ-યા”મા પડના પતિ-એ નાનાખાળ પુત્રના દેખતા કરેલ અડપલાથી લજવાયેલ માતાએ ચૂલું નોતર્ણ, તેમા લાગવાળ નારીનું તેજ જોવાય છે.

વળી બેકુ નવાતા દંતકથામા માટીદામ ધડનારા લોક ક રીંગની ગુણવર્ણને અઠિત મૂર્તિમત ચાય જ છે. અને ત્યજ સાચી કારીગરીનો વિજય છે ને !

આખો વાર્તા સમૂહ ખરેખર સુદર જ છે. બે તથુ શબ્દો માત્ર શરત ચૂકથી જુદી રીતે વપરાયેલા રહી ગયા છે. “ઝાદ” નામ કાઠિયાવાડમાં નથી હોતું “જ તરડો” નહિ “જતરડો” કાઠિયાવાડ-મા બોલાય છે. અને “ત્રલદેર” માત્ર ગામધણી કાઠી માટે જ વપરાય છે. ઘરડા માણસ માટે નહિ.

‘રાજસન્યાસી’

લેખક : શ્રી ધૂમકેતુ

પ્રકાશન : ગૂર્જર અચરતન કાર્યાલય, અમદાવાદ,
પાના ૩૪૮, કિમત રા. ૬. ૫૦

ઝૂઠી આદર્શનું પુનર્મુદ્રણ યૌતુક્ય નવલ-કથાવલિમા આ કથાનો ક્રમ પશુ છટો છે, અને ‘ચૌલાદેવી’ની અનુગામી છે. આ કથામા ભીનદેવ અર્જુન, મહા, નરહ, સિંધ અને ચેદિ જેવા રાજ્યો જીતી પાટણને પૃથ્વીનું કેન્દ્ર બનાવે છે, અને મત્રી-શ્વર દામોદર મહેતા પદવી ત્યજીને મળવામા કાધિ વિમલિક તરીકે જાય છે ત્યાંસુધીનો કલ્પિતકથા આવે છે. ‘ચૌલાદેવી’ની પેઠે આ કથામા પશુ ધૂમકેતુની કવિવરણિત પુરબહારમા ખીલે છે. ‘હડ પરમારની ચોઈ’, ‘ચિત્રકારનું પદ્મબલન’, ‘અવતોનાયની વિલસલા’-એ રૂઝવેલા નર્મી શબ્દનું સિંધ મ ધુને ડાઘપથુ વચ્ચે મુગ્ધ બને તેટલો રસાસ્વાદ લેખક કરાવી શકે છે. કથાના ઉદ્દાશમા જ કેસર મકવાલો પોતાનું ખમીર બતાવે છે. સિંધ અને સ્થાપત્યનો જ્ઞાપીન વિચલ દડનાયક પાશ્વરૂમા રહે છે અને કથાની ઘાટી દામોદર મહેતાને કેન્દ્રમા રાખી આગળ ધપે છે. ચૌલાદેવી એકવાર મદગના બેલનિધેયથી મદમત બનેલા ઠાથીને વણવર્તી બનાવતી અને ખીજવાર બોજની સલામા ઝુગરતનું ગૌરવ સ્થા-પતી દેખા દે છે અને અતમા ઉદ્દમતીના કુમાર માટે રાજ્ય સિંહાસન નક્કી કરી, પોતા ના કુમાર હેમરાજ માટે સોમનાથના રક્ષકના અનામી પુત્રની જેમ કાષ્ઠપથુ ન સ્વીકારતી દેખાડીને ચૌલાની એક નવી જ પ્રતિકા-ત્યાગચૂતિ-જીતી કરી છે. આર્થ-સ્ત્રીત્વની પવિત્રતાના ધૂમકેતુ સમર્થ પક્ષકાર છે અને તેમની લેખિનીએ જે વિરાટ સ્ત્રીપાત્રો આલેખ્યા છે તેમા બે જ મંગલાચી માતૃત્વની મૂર્તિનું દર્શન કરાવ્યું છે.

‘રાયકરણુ થેલો’

લેખક : શ્રી ધૂમકેતુ

પ્રકાશક : ગૂર્જર અચરતન કાર્યાલય, અમદાવાદ,

પાના ૩૪૦ મૂલ્ય ૭ રૂપિયા
‘ચૌલુક્ય અંધાવલિ’મા આ ઉલ્લેખ પદરમુ

પુસ્તક છે- અને આ બીજી આવૃત્તિનું પુનર્મુદ્રણ છે કરણુ થેસો, કમળાદેવી અને દળદેવીની ઈતિ હાસ પ્રસિદ્ધ વાતને શ્રી ધૂમકેતુએ કરણુ થેસા રંગે રંગી છે ગુજરાતનો છેલ્લો સોલખી રાજ કમનશીન હતો કયાનો ઉધાડ અશુભ સ્વાનયી થાય છે 'જગલે જગલ વીધીને જાણે રખડતો, લામતો, રાજના, રસગતો, હળવે સકરે, તાપ, વેદના, યાતના સહી સહીને ચીથર હાસ બની ગએલો, રાન રાન ને પાનપાન થઈ ગએલો અત્યત કુખી માણસ' જેવો રાજનો પોતાનો મૃતદેહ કરજુરાયને દેખાય છે રાણી કૌસલેવીને પણ એવું જ કુ સ્વ પન આવે છે 'એકલ દોકલ, થાડેલો, હારેલો, ચીથરેહાલ પોતાની છાતી ઉપર માથુ ઢળીને, ઘોડાની લગામ છોડી દઈને, રેત સમ દરના ભય કર રણમાં સુકકા દૂધાંઝોની વચ્ચે, નિર્ભય શુધ્ધ રેત ખડકોની વચ્ચે, ધરતીમાને ખોળે ઢળીજવા, ઘોડાને જેમ જાય તેમ જવા દેતો હતા એક દેહાણુ આવીને થોભી ગયો ત્યાં એનું છાતી ઉપર મથુ વધારેને વધારે નીચું ઢળણું ગઈ એ ત્યાં ઢળી પડ્યો અને ઘોડો પણ ઢળી પડ્યો.' -એવા કરણુ રાયની આ વાત છે દિલ્હીના સુરગણુ અલ્તાઉદ્દીન ખીલજી સામે યુદ્ધ આણુ રાખતા ગુજરાત છોડી બાગલાણુને આશરે લે છે તુરખાને પ્રચંડ સામનો આપનાર ઝાલોરપતિ કાન્હડ દેવનો પ્રસંગ અને એકલવીર ખતડદેવ માત્ર તરીકે જણાડળા ગડગડી રહે છે કમળાદેવી સુલવમાનોની ઇવણીમાથી હટ કતા માયલ થઈ મૃત્યુ પામે છે કયાને અતે દેવ જદેવીનો પુત્ર રાય ડરણુ એકાંત જ ગવી ઝૂપડીમાં સોદસજીને કહેતો હોય

'મારા નાના રાય કરજુરાય એક વખત ગુજરાતના રાજ હતા, એ મારો જ દેશ છે અત્યારે ત્યાં કાંઈ ઘણીધારી નથી મોગલોના યોગા હળ રોના છે ગુજરાત નામનો દેશ નહિ રહે એટલા માટે હું ગડગડી દોડ્યો છું !'

આ રીતે ગુજરાતની અસ્થિત અકબધ રાખી કવિનો ન્યય આપવા લેખકે પ્રસંગ ચોક્કસ છે આ એક સંઘત કરણુ કયા છે અને સાથે

સાથે વનરાજ ચવડાથી શરૂ થતા ચૌલુક્ય ઈતિ હાસની કથા ઉપર પડદા પાડે છે પદર નવલકથાનો આ 'સેટ' ગુજરાતની અંતિહાસિક નવલકથાનું એક ગૌરવપ્રદ આયુષ્ય છે મહાન સ્વપ્ન જોનારી અને જીવી જનારી પ્રજાની કથાને શ્રી ધૂમકેતુએ ચન્દ દેહ આપી અમર બનાવી છે યોગનુયોગે એ મહાન સર્જકની ચોથી સવત્સરીએ તેમની પુનિતસ્મૃતિ મનમાં જગાવી જાય છે

'બાપુજીના જીવનમાથી' ભાગ ૧ થી ૪ લેખિકા શ્રી મનુમહેન ગાધી

પ્રકાશક ગૂર્જર મથરતન કાર્યાલય, અમદાવાદ
દરેકના ૦૦-૭૫ પૈસા પાના દરેકમાં ૪૮

ગાધી શતાબ્દ વર્ષમાં પહેલી આવૃત્તિના પુનર્મુદ્રણ થાય તે આનંદની વાત છે, પૂ બાપુજીના અતેવાસીઓમાં મનુમહેનનું વિશિષ્ટ સ્થાન તેમની જગુકારી પણ બાપુ વિશે સવિશેષ આ પુસ્તિકાઓમાં ગ્રેસજાદાથી પ્રસંગો ચૂટી ચૂટીને મુકાબ છે અને બાળકો વાંચી શકે તેવા મોટા ટાઇમમાં છપાયા છે ભાષા સાદી હોવાથી કથિતન્ય વધુ આકર્ષણ બને છે ભાગ બીજામાં નહેરુજીને આયુષ્ય અને લેખિકાના 'જે શબ્દો' વાચવા મળે છે તે બીજા નજી ભાગોમાં નથી

'સાચી ખોટી વાતો' લેખક શ્રી સોમાભાઈ પટેલ

પ્રકાશક ગૂર્જર, અમદાવાદ
પાના ૫૦ મૂલ્ય એક રૂપિયે
૨ મથેરની છપાઈમાં, અહીં રજૂ થતી સાચન વાર્તાઓ રજૂ કરવા મા લેખકે બાળકોની દષ્ટિ રાખી છે તેજ મોટી સિદ્ધિ છે, અને તેની આવૃત્તિઓની સખ્યા લોકપ્રિયતાનું માપ છે આ એક સુદર બાલોપયોગી પ્રકારનું છે

'જોડાક્ષર પોથી શ્રી સોમાભાઈ પટેલ

પ્રકાશક ગૂર્જર મથરતન અમદાવાદ
પાના ૨૪ કિ ૦-૫૦

જોડાક્ષર એટલે બાળકો માટે લખાતાં નાસ આ પુસ્તિકામાં વર્ણીત જોડાક્ષરાના નમૂના મોટા ટાઇપમાં આપ્યા છે

'આરાધના' લેખિકા ચૈત જ્યેન જ દિવેટિયા

પ્રકાશક ગૂર્જર મથરતન, અમદાવાદ
પાના ૩૩૩ કિ મત ૩ સાત

સાહિત્યના અભ્યાસી હોવાથી લેખિકાએ પસંદ કરેલા વિષયો ઉપર વિવેચન પીરસ્યું છે. ૧૯૪૫ થી ૧૯૬૮ સુધીમાં તેમણે લખેલા લેખો અહીં અંચસ્થ થયા છે. ગ્રેમાનંદ, મીરાં, ગોવર્ધનરામ, નરસિંહરાવ, ન્હાનાલાલ, આનંદશંકર, ખોટાદંડર, કાકાસાહેબ અને ઉમાશંકરની તેમણે ચૂટેલી કૃતિઓ વિષે લેખિકાનું મુગ્ધભારે (મુઘ્ધા) કરેલું અવલોકન જોરા મળે છે, કેટલાક ઐતિહાસિક લેખો પણ સમાવિષ્ટ કરાયા છે તે વધુ મોગ્ય લાગે છે (દા. ત. મૂર્તિપૂજા, ગીતા રહસ્ય, લોકગા, પ્રેમ, રક્ષતત્ત્વ, જીવન માગત્ય દેવતાદિ) કેમકે વિવેચન ક્ષેત્રે પુનરુક્તિ થવાની શક્યતા રહે છે. કહેલા સર્જકો ઉપર દરેકને કાંઈ કહેવાનું હોય છે જ. લેખિકાએ પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે તેમ આ સાહિત્યની આરાધનાનો એક નમ્ર પ્રકાર છે. નવિધ્યમાં તેઓ વધુ મૌલિક સાહિત્ય ગોષ્ઠિ આપે તેવી અપેક્ષા અસ્થાને નથી.

‘સોવિયેતર ગભૂમિ’ લેખક સુરિ રિખાકાવ;

અનુ: દિના પાઠક

પાનાં ૮૦; કિંમત ૩૦ પૈસા

સોવિયેટ દેશ પુસ્તિકા તરીકે આ કોઈ પ્રચારાત્મક સાહિત્ય ન બનતાં, રશિયન રગભૂમિનો સચિત્ર ઇતિહાસ બની રહે છે, અને ૧૮૯૮ થી શરૂ કરી આજ સુધી રશિયન તખ્તા ઉપર ભજવાયેલા મુખ્ય મુખ્ય નાટકોને આવરી લે છે તેમાં શિક્ષક-પિયરથી માંડીને રામાયણના પ્રસંગ અને ‘શકુન્તલ’ નો સમાવેશ યથા જગ્ય છે. રશિયન તખ્તાની વેશ મૂળા અને કલાકારોની અભિનય શક્તિ દર્શાવતા ચિત્રો ૩૨ પાના બરીને મૂક્યા છે તેમાંથી રગભૂમિ રિપેની ઉઠી ઝીણવટભરી દૃષ્ટિનું માપ મળી રહે છે. નાટકોનાં તેમજ પાત્રોનાં રશિયન નામેાની અનિવાર્યતા બાદ કરતા, ગ્રીમની દિના પાઠકની ભાષા સરળ અને પ્રવાહી રહી છે.

‘ગાંધીજી અને નવી પેઢી’

કાંધર વાલેસ; પ્રકાશક ગુર્જર પ્રયત્ન, અમદાવાદ.

પાનાં ૧૨૨, કિંમત બે રૂપિયા

ગાંધીજીનું જીવન મહાભારતની કથાની પેઠે અખૂટ પ્રેરણાસ્ત્રોત જેવું છે જેમાંથી જોતે હીક પડે તેમ આક્રંક આચરન કરી શકે છે. આજે નવી પેઢીને અને ગાંધીજીને જે અતર પડી ગયું છે તે પૂરવા જે અનેક પ્રયાસો ચાલે છે તેમાં એક નવી જ દૃષ્ટિથી ગાંધીજીને રજૂ કરી કાંધર વાલેસ મેદાન

મારી જાય છે, આ પુસ્તકમાં ગાંધીજીના અને પોતાના શબ્દોનું જેવું સુભગ મિશ્રણ સાધ્યું છે કે ગાંધીજીની મહાનતા તો તેમાંથી ઉપસે છે જ સાથે સાથે યુવાન વિદ્યાર્થી અને વાચકના મન પર ન જૂસાય તેવી છાપ અકિત કરે છે. ગાંધીજીવનચરિત્રના પ્રસંગોની તારવણી કરવામાં અને એની માવજતમાં કાંધર વાલેસની તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ અને શ્રદ્ધાની ઉત્કટતા દેખાઈ આવે છે. દરેક નિશાળમાં આ પુસ્તક હોવું જરૂરી છે પણ વેા દિન કહા ?

‘કાંધર ઘરની જ્યોત’ લેખિકા વિનોદિની નિલકંઠ

પ્રકાશક : ગુર્જર પ્રયત્ન, અમદાવાદ

પાના ૧૩૪, કિં. ૨-૫

‘ગુર્જરાત સમાચાર’ - ૧ આજ શીર્ષકથી ચાલતી વિનોદિની નીલકંઠની લેખમાળાથી કાંઈ અબણ્યું નથી. સીધા, સાદા વરણના ઠાંડાં તરફ દોરી જતા આ લેખો કાંધરે વાતોનું કાઠું ધારણ કરે છે, ક્યારેક દિલસ્પર્શી પ્રસંગરંગ બની રહે છે; ક્યારેક સમાજની આરસીનું સ્વરૂપ લઈ, સમાજની વિવિધરંગી છબીઓ રજૂ કરે છે સમાજ સુધારક તરીકે લેખિકાનું એક વિશિષ્ટ સ્થાન હોવાથી, તેમની લેખિની હેતુલક્ષી અને ધ્યેયલક્ષી સર્જન કરે છે તે નિર્વિવાદ છે, અને નારી જીવનને ન્યાય આપવામાં મહત્વનો ફાળો આપે છે. સમાજને તો સૌ નીરખતાં હોય છે જતા લેખિકાની દૃષ્ટિ કેટલી ચક્રાર છે, અને કેટલું ઝીણવટભર્યું તેમનું દર્શન છે તેની પ્રતિ આ પુસ્તક આપે છે.

‘સંસાર સાધના’ લેખક : કાંધર વાલેસ;

ગુર્જર પ્રયત્ન, અમદાવાદ.

પાના ૧૧૩, કિં. ૨ ૧-૫

શીર્ષકને સાર્થકતા અર્પી જતી આ પુસ્તિકા એટલી ચિત્ર સામગ્રી પીગસ છે કે વાંચવાની સાથે જ તે હૃદયમાં ઊતરી જાય છે ગુર્જરાતી ભાષામાંથી કાળ્ય પકિતઓ અને અતરસો ટાંકવા માટે કાંધર વાલેસે ગુર્જરાતી સાહિત્યમાં કેટલું અવગાહન કરીને ભાષાને આત્મસત્તા કરી હશે તે દરેક પુસ્તક વાચ્યા પછી આશ્ચર્ય તરીકે સ્પષ્ટ થાય છે. ચિંતન અને મનનનું સાહિત્ય ભારેખમ મની જતા વાર લાગતી નથી પણ કાંધર વાલેસ કલ્પનાને એવી ચગાવે છે અને શબ્દોને એવા રમાડે છે કે રસનિષ્પત્તિ તેમના કળા હાથનો ખેલ બની રહે છે.

સાચી વાત. અમૂલસ્ત્રેમાં
અધિક અને સાફ
પ્રોટીન છે. પરંતુ મને એ કઈ
રીતે ઉપયોગી ?

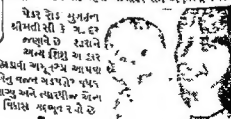
સીધી વાત છે. અમૂલસ્ત્રેમાંનું
પ્રોટીન આપના મગજ અને શરીરની
ઝડપી અને સાચી
વૃદ્ધિ થવામાં સદાય ફેરે છે.

આપના બાળકની શ્રેષ્ઠ પેઠેલ વર્ષ દરમિયાન વધુમાં ૪૩ ઝાડપી
ફેર છે—એ દુધ ૨ ગાંધા એટલે જ મનમનસુ વળન ચલુ
૧ ગલુ થતુ જેટલે આપના બાળકના મગજ અને શરીરની
વૃદ્ધિમાં સલામ કરતુ અધિક પ્રોટીન અનુદાન છે. દુધન
જેવતમ ઉપયોગના અનુકૂળ આપના દુધા ઉત્પાદક સ્ત્રી દ્વારા
પ્રતિભાવે એ તૈયાર થાય છે (યુ એસ એ મા તમ ન રિયુ
અવરો હવ આજ અધુનિક પ્રતિભાવે બન રવ છે) સ્ત્રી
દ્વારા પ્રતિભા દરમિયાન દુધન પ્રેરેલી ગુણવત્તા સદા
જાતન માટે દુધની અતિમહત્વ ઉત્પાદનને મદદગાર થાય છે

અમૂલસ્ત્રેમાં માત્ર વિ ભીનો અને કાની હાર્ડેસ તેમજ માન
રેસ પમ રહેલા છે—અથવા ઝાડપી અને નિરોગી વિકાસ
મટે આપના બાળકને જરૂરી તમ મ તલો એમાં છે. મહત્વની
વાત એ છે કે અમૂલસ્ત્રે પચાનુત્તમ છે—એક આપ જિંદગી
વધના બાળક મદદ જલ પાવનાલ તમ મના દુધની બહોળા
થા પુરક અ ૨ માટે પદ્ધતિ આપેલી અમૂલસ્ત્રે વ પરી

અમૂલસ્ત્રે
માના દુધની બહોળામાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

પ્રગતીનો કાંટો

રેલિયો પ્રાચીન સાધન છે તેથી શે વાધો નડે છે ? એમ તો હથોડી, કુકાડી વગેરે પણ પ્રાચીન સાધનો છે અને છતાં આપણ તે વાપરવાનું ચલુ રાખીએ છીએ તથા તેમની આપણને જરૂર પડે છે. નહેરોથી પાણી પીરાની રીત પણ બેબિલોન અને સિયુ-ખીલુમાં ૮૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ઉપયોગમાં હતી અને હજુ આપણે તેનું આલબન લઇએ છીએ. ઇટ હજારો વર્ષ પૂર્વે શોધાઇ હતી, અને છતાં તે હજુ વપરાય છે

તો પછી એવો પોપટ-પોકાર કરવાની શી જરૂર છે કે, 'તમે પ્રગતિના કાંટાને પાછો ન ફેરવી શકો ?' જ્યારે જ્યારે કોઈ પ્રજા યુધ્ધે ચડે છે ત્યારે તે માનવ-પ્રગતિના 'કાંટાને પાછો ફેરવે' જ છે, અને જંગલીપણ તરફની પીઠેહકને જ ટેકો આપે છે. આધુનિક યંત્રોનો શુભામ છે ?

અને યંત્રવિદ્યામાં પીઠેહક વધુ ખરાબ કે નૈતિક પીઠેહક વધુ ખરાબ ? ગામડાની આજની આ બેકારી અને અર્ધબેકારી તવગર અને ગરીબ. શહેરો અને ગામડા બધે જ કારમો નૈતિક અધઃપાત—પીઠેહક સરજી રહી છે માણસ પોતે કોઈ કરાડની ધાર ઉપર આવી ચડ્યો હોય, ત્યારે જો તે પાછો ફરવા ગય, તો કોઈ તને એમ કહે ખરું કે 'તું' પાછાં પગલાં ન ભરી શકે ?'

ગાંધીજી છેલ્લાં ૨૦૦૦ વર્ષો દરમિયાન જગતને મળેલા ડહાં મા ડહાં અને વ્યવહારુમા વ્યવહારુ માણસ હતા,—આર્થિક બાબતોમા તેમ જ નૈતિક અને રાજનૈતિક બાબતોમાં પણ. તેમની માત્ર મૌખિક સ્તુતિ કરવનું છાડો તેમણે જે સલાહ આપી છે, તે પ્રમાણે અમલ કરવા માંડો.

-- રિચર્ડ બી. ઝેગ

સાચી વાત. અમૂલરૂપેમાં
અધિક અને સાફ
પ્રોટીન છે. પરંતુ મને એ કઈ
રીતે ઉપયોગી ?

સીધી વાત છે. અમૂલ...
પ્રોટીન આપના ?
ઝડપી અને સારી
વૃદ્ધિ થવામાં સહાય

આપના બળકડી જેવે પડે ત વજન ઘટી જાય તો
હોય છે—એ દુઃ સ્વપ્ન અમૂલ જ મેં અમલ પાળ્યો
મણે મુઠ્ઠા એકે એ પાન બાળ્યો મેં જ એના કોરીની
વૃદ્ધિમાં સ્વાસ્થ્ય રાત્રી અધિક પ્રોટીન નજર રખાય છે હવે
મેં જાન્યે ઉપરે થવા લાગ્યો રૂબરૂ રૂબરૂ રહેવાની
પ્રતિભાએ મેં તેજ ધવલ (જુ અમ એ મ નમ નરિયુ
બહારો હવે બજ આપીને પ્રતિ આ પાન રાખે છે) રહે
ફાવોય પ્રતિ ર મિલ દુધના પ્રોટીનના જુલન નર
જાન્યે મરે હવેની અનિચ્છા ઉપર ન મેં જાન્યે છે

અમૂલરૂપેમાં ર ત વિ લીને અને કાળો દ હોય ત તમને મીન
રસ પાનું રહેત છે—અથ ત ઝડપી અને નિર ની રીક થ
મરે આ પાન બાળ્યો જરૂરી તમામ તાલો એમાં છે અમૂલની
પાન એ છે કે અમૂલરૂપે પાચનશક્તિ છે—એ બ ર પ્રિયો
વરવા બાળક મરે પાનું પ અમૂલ પાન મન હવેની બાલીમ
મા પુરક મા ર મરે પહેલા આપ કિય રીજ અમૂલરૂપે વપરા

પેર રા મુગધના
કોમલી રી કે અમૂલ
જલ રે છે રાત્રીને
અન્ય રીયુ કે હાર
એકલી અમૂલરૂપે આપ
માડ્યુ જે નુ પાન્યે વડપોરે ધ
લાગ્યું અને ત્ય રીજ એના
પિત્ર નામુલ ર નો છે

અમૂલરૂપે

માના હવેની બાલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

પ્રગતીનો કાંટો

રેલિયો પ્રાચીન સાધન છે તેથી શો વાધો નડે છે? એમ તો હથોડી કુકાડી વગેરે પણ પ્રાચીન સાધનો છે અને છતાં આપો તે વાપરવાનું ચલુ રાખીએ છીએ તથા તેમની આપણને જરૂર પડે છે નહેરોથી પણ પીવાની રીત પણ બેબિબોન અને સિંધુ-ખીણમાં ૮૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ઉપયોગમાં હતી અને હજી આપણે તેનું આશ્રયન લઈએ છીએ ઇટ હજારો વર્ષ પૂર્વે શોધાયેલી હતી, અને છતાં તે હજી વપરાય છે

તો પછી એવો પોપ્પ પોકાર કરવાની શી જરૂર છે કે, 'તમે પ્રગતિના કાટાને પાછો ન ફેરવી શકો?' જ્યારે જ્યારે કોઈ પ્રજા યુધ્ધે ચડે છે ત્યારે તે માનવ-પ્રગતિના 'કાટાને પાછો ફેરવે' જ છે, અને જગલીપણા તરફની પીછેહઠને જ ટેકો આપે છે આધુનિક યત્રોનો શુભાશ છે?

અને યત્રવિદ્યામાં પીછેહઠ વધુ ખરાબ કે નૈતિક પીછેહઠ વધુ ખરાબ? ગામડાની આજની આ બેકારી અને અર્ધબેકારી તવગર અને ગરીબ શહેરો અને ગામડા બધે જ કારમાં નૈતિક અથવાત-પીછેહઠ સરળ રહી છે માત્ર પોતે કોઈ કરાડની ધાર ઉપર આવી ચડ્યો હોય, ત્યારે જો તે પાંચો ફરવા જાય, તો કોઈ તને એમ કહે ખરું કે 'તું પાછો પગલા ન ભરી શકે?'

ગાંધીજી છેલ્લા ૨૦૦૦ વર્ષો દરમિયાન જગતને મળેલા ડહાં મા ડહાં અને બવહાડામાં બવહાડા મળ્યા હતા, —આર્થિક બાબતોમાં તેમ જ નૈતિક અને રાજનૈતિક બાબતોમાં પણ તેમની માત્ર મૌખિક સ્તુતિ કરવાનું છે. તેમણે જે સલાહ આપી છે, તે પ્રમાણે અમલ કરવા માટે

— રિવર્ડ્સ બી ગ્રેગ

